

canik
belediyesi

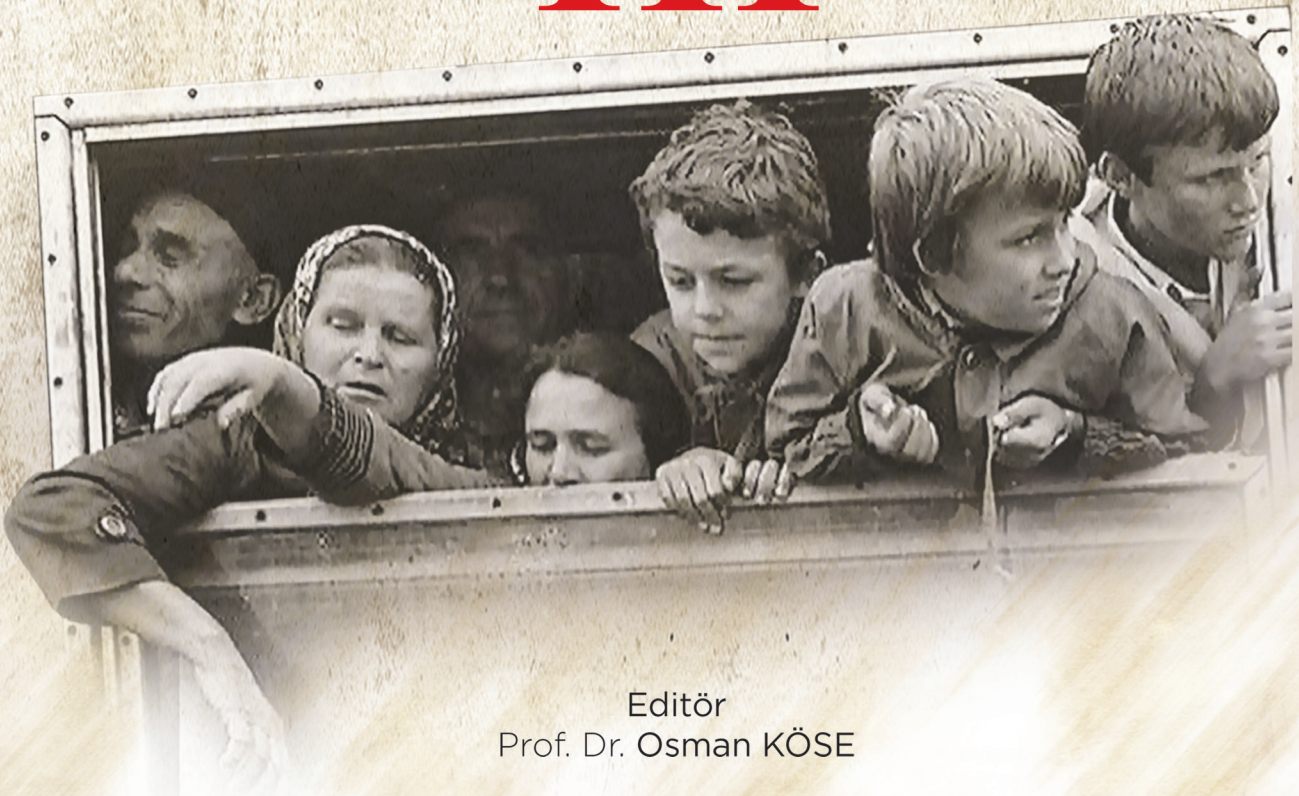
“Türkiye'nin Gözbebeği”

Kültür Yayınları / No: 20

Geçmişten Günümüze

GÖÇ

III

Editör
Prof. Dr. Osman KÖSE

Geçmişten Günümüze

GÖÇ

III

Editör
Prof. Dr. Osman KÖSE

Samsun - 2017

Canik Belediyesi Kùltür Yayınları

Yayın No: 55-17-01

Takım Numarası

978-605-81912-0-4

ISBN

978-605-81912-3-5

Samsun 2017

Editör: Osman KÖSE

Mizanpaj ve Kapak Tasarımı

Burhan ÖZAKÇA

0507 669 1981

Baskı Tarihi

Aralık 2017

Baskı Yeri

Uğur Ofset Pazar Mahallesi Mukayyitzade Sokak No: 48

İlkadım / SAMSUN

0362 431 52 55

Sertifika Numarası

18324

CANİK BELEDİYE BAŞKANLIĞI

Karşıyaka Mahallesi İlkbahar Sokak No: 1

CANİK / SAMSUN

Tlf: +90 444 55 90

Faks: +90 362 238 84 30

Web : www.canik.bel.tr

E-posta : canik@canik.bel.tr

Necat Çetin

Nüfus Esas Defterlerinde Arnavutluk'tan Torbalı'ya göçle gelenlerin kayıtları Rumi.1327-1336 Miladi 1911-1920).....217

Edip Durmaz

İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Trakya Umûm Müfettişliği

Bölgesi'nden Anadolu ve İstanbul'a Yapılan Göçler ve Edirne'nin Sükûtu.....233

Mehmet Köseoğlu

Darıdere Pomakları'nın Nüfus Kayıtlarında Bafra'ya Zorunlu Göçü 245

Mucize Ünlü

Pomaklar ve Balkan Savaşları Sürecinde Göçlerine Dair 257

Pelin İskender Kılıç

93 Harbi Sonrasında Pomakların Türkiye'ye Göçüne Dair Tespitler 269

Fahriye Emgili

Boşnakların Türkiye'ye Göçü ve Göç Sebepleri (1878-1890) 285

Ali Kafkasyalı

Tarihçe-i Vak'a-i Zağra Eserinde Rus ve Bulgar Zulmü: Müslümanların Anadolu'ya Göçleri 295

Liliana Boşcan

The Emigration of the Turko-Tatar Population of Dobrujda to Turkey (1918-1945).....307

Esra Sarıkoyun Değerli / Hakan Karakuzu

II. Dünya Savaşı Yıllarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler 319

Emin Atasoy / Abdullah Soykan

Siyasi Coğrafya Işığında Bulgaristan Türklerinin 1989 Yılındaki Zorunlu Göçü.....329

Dilşen İnce Erdoğan

Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göçünün İzmir Basımına Yansıması (1950/1951).....343

Hasan Demirhan

Canlı Tanıklarıyla Belene Toplama Kampından Anavatan Türkiye'ye Zorunlu Göç 361

Seher Boykoy

Bulgaristan'dan 1989 Zorunlu Göçünün Bursa Basımındaki Yansımaları 377

D – Kafkasya'dan Göçler

Ahmet Yüksel

Göçmenlikten Vatandaşlığa, Muafiyetten Mükellefiyete: Kafkas Göçmenlerin Sivas Vilayetinde İskânları 405

Ayşe Pul

Kafkas Göçlerinde Engelli Muhacirlerin Durumu Meselesi 419

Kemal Saylan

Suriye Vilayeti'ne Göç Eden Kafkas Muhacirlerinin İskân ve İaşe Meselesi 433

Merve Karaçay Türkal / Rıdvan Palancı

Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Karaçay-Malkar Göçleri: Tokat-Arpacı / Karaçay Köyü Örneği.....443

Zeynel Özlü

19. Yüzyılda Besni (Adıyaman) Kazasına Yapılan Dış Göçler 457

E - Suriye'den ve Ortadoğu Ülkelerinden Göçler

Metin Yılmaz

Samsun'daki Ortadoğu Kökenli Göçmenlerin Entegrasyon Sorunu ve Resmi-Sivil

Oluşumların Çözüm Odaklı Faaliyetleri.....465

Zeynel Özlü – Abdullah Kara / Veysel Karkın

Suriye Özelinde Arap Baharı ve Türkiye'ye Etkileri 477

Osman Kayabaşı / Cem Kayabaşı

Doğu Akdeniz'de Yasadışı Göç Sorunu ve Bölgesel Düzeyde Alınan Önlemler 485

Ahmet Danışman

2011 Yılından Günümüze Suriye ve Iraklı Göçmenlerin Ankara İline Etkileri ve Ankara Bazında Uyum Çalışmaları.....505

Beyhan Zabun / Şakir Berber

Eğitimin Temel İşlevleri Bakımından Suriyeli Mültecilerin Eğitimi: Analitik – Eleştirel/ Teorik Bir Yaklaşım.....513

İbrahim İrdem

Göç - Güvenlik İlişkisi Bağlamında “Tarihte Güvenliği Etkileyen Büyük Göç Dalgaları” ve Suriyeli Mülteciler 519

M. Doğan Karacoşkun

Suriye’den Türkiye’ye Zorunlu Göçün Yerel Etkileri (Kilis ili Örneği).....537

Nada Dosti

The representation of (Syrian refugees and other) immigrants in Turkish media 541

Özlem Poyraz

Abdülmeccid Döneminde Gayrimüslimlere Verilen Bireysel Nefy (Sürgün) Cezaları.....547

Mim Sertaç Tümtaş

Komşuluktan Vatandaşlığa Göç: Suriyeli Mülteciler.....557

Zakir Aşar

Göç ve Sığınma Hareketleri, Suriye Dramı ve Türkiye’nin Siyasal İletişimi 563

F - İçeriden Dışarıya Göçler

Behset Karaca

Teke Yöresinden Safevi Devletine Göçler 569

Gülay Karadağ Çınar

Fetih/İşgal Ekseninde Çerkeslerin İran’a Göçü ve Safevî Bürokrasisindeki Yükselişi.....587

Eyyub Şimşek

Osmanlı Rumlarının Rusya’ya İlk Göçleri (18. Yüzyıl).....609

Yüksel Topaloğlu

‘Dersaadet’ten Yeni Zelanda’ya: Servet-i Fünûn Neslinin Göç/Kaçış Düşüncesi ve İdeal Belde Tasavvuru 615

Elçin Macar

Karadeniz’deki Protestan Rumlar ve Yunanistan’a Göçleri.....627

Necdet Aysal

Türk-Rum Nüfus Mübadelesi: Ortodoksların Anadolu’dan Zorunlu Göçü.....633

Barış Metin

Rus Belgelerine Göre Anadolu’dan Kafkasya’ya Ermeni Göçü (1915).....655

Gülbadi Alan

1915 Ermeni Zorunlu Göçünde Yakındoğu Muavenet Heyeti’nin (Near East Relief Committee - NER) Çalışmaları 661

Havva Tekin

Türkiye’den Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetine Göç Ve Göçün Etkileri 683

Yelda Tutar Serter

Göç ve Travma: Süryani Göçleri Üzerine Bir Değerlendirme.....689

G - İç Göç

Doğan Yörük

XVI. Yüzyıl Sonlarında Aksaray Sancağında Göçler 699

Mehmet Ali Ünal

XVII. Yüzyılda Sivas’tan Sinop’a Göç.....713

İlhan Ekinci

19. Yüzyılda Ordu Kazasından Canik’e Göçler.....723

Emre Dağaşan / Selçuk Aydın

Göçün Sosyal Hayata Yansımaları: 93 Harbi Döneminde Oltu’dan Tokat’a Bir Göç Hikayesi.....737

Hüseyin Muşmal

Kısmet Tarihiyle Ahar Diyara Varanlar: Nüfus ve Temettuat Defterlerine Göre

Beyşehir’den İzmir ve İstanbul’a Yapılan Göçler.....745

Güven Dinç

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Antalya’ya Olan Göçler ve Sonuçları (1800-1923) 763

Süleyman Uygun

Karadeniz’de Yabancı Vapur Kumpanyaları ve Göç	783
Mustafa Gökçe / Eren Fehmi Eroğlu	
Geçmişten Günümüze Beşkaza Yörüklerinin Göç Hareketleri ve Yolları	801
Süleyman Tekir	
Birinci Dünya Savaşı’nda Karadeniz Bölgesinde Muhaceret (1914-1917).....	815
Nadia Yaseen Abed	
Deprivation Of Nationality For Jews Of Iraq Law And their Migration (1950-1951).....	827
Deniz Beyaz	
Samsun’dan Kocaeli’ye Göç Eden Ailelerin Doğum ve Doğum Sonrası İnanışları	833
Halil İbrahim Zeybek/ A. Uzun / C. Yılmaz / F. Aylar / M. bahadır / H. Dinçer / İ. K.	
Yakın Dönemde (2008-2015) Samsun’a Olan İç Göçlerin İller İtibariyle Dağılışı	839
Hali İbrahim Zeybek / A. Uzun / C. Yılmaz / M. Bahadır / H. Dinçer / İ. K.	
Bir İç Göç Olayı: Samsun’da Tokathılar	851
Hasan Dinçer / H. İbrahim Zeybek / Muhammed Bahadır	
Samsunluların Türkiye’de İllere Göre Dağılışı (2007-2015).....	869
Hasan Dinçer / H. İbrahim Zeybek / Cevdet Yılmaz/ İ. K. Hatipoğlu	
Samsun İline Göçlerde Amasyalıların Rolü.....	879
Muhammed Bahadır / C. Yılmaz / A. Uzun / H.İ. Zeybek / M.A. Özçelebi	
Samsun İline Göç Eden Trabzonluların Mekânsal Analizi	887
Osman Köse / Türkmen Törelİ	
Kürtün’de Çepni Türkmenleri ve Geleneksel Yayla Göçleri	897
Cevdet Yılmaz / Pınar Tağrikulu	
Giresun ve Trabzon Kırsalında Göçe Katılmayan Ailelerin Gerekçeleri.....	919
Ünsal Bekdemir / Fatih Muhammed Köse	
Giresun İlinin Türkiye Göç Hareketliliği İçerisindeki Yeri	929
Ali Acar	
İç Göçler Sonucu Hayat Tarzında Meydana Gelen Değişimler	939

H - Sıradışı Göçler

Ali Korkmaz	
Küresel Bir Sorun Olarak Türkiye’de Beyin Göçü	953
Yusuf Bahri Gündoğdu	
İslam Hicretinin Sosyolojik ve Pedagojik Tahlili	959
Bahargül Ataş	
Sibirya’dan Batı’ya Sanatsal Göç	971
Vüsale Musalı	
Tezkireler Işığında Azerbaycan Şairlerinin Osmanlıya Göç Etme Sebepleri	975
Ahmet N. Özdal	
Ortaçağ’da Yakındoğu’nun Sıradışı Göçmenleri: Çingeneler (Zutt’lar).....	983
Önder Deniz	
Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İşçi Göçünün Çalışma Hayatına Etkisi	989
Sabit Duman	
Beyaz Rusların Gelişi	997
Süleyman Hatipoğlu	
Hatay Meselesinde Halil İbrahim Efendi ve Müritler Göçü.....	1003

I - Köyden Şehre Göçler

Cevdet Yılmaz	
Türkiye’de Kırdan Kente Göç Sürecinde Etkili Olan Aracı Faktörler	1015
Cihat Uslucan	
18. Yüzyıldan 19. Yüzyıla İstanbul’a Ev Göçü	1023

İ - Girit ve Kıbrıs’tan Anadolu’ya Göçler

Ulvi Keser / Kübra Müezzinoğlu Lozan Sonrası Süreçte Kıbrıslı Türklerin Türkiye'ye Göç Hareketleri ve Bunun Ekonomik ve Sosyal Hayata Yansımaları.....	1035
Fahri Maden Girit'ten Anayurd'a Bektaşî Göçleri ve Girit Bektaşî Tekkeleri Emlakının Tasfiyesi.....	1055
Ayşe Nühket Adıyeke Girit Muhacirlerinin Terk-i Mal Etmelerine Dair	1101
Ali Selçuk Bir Göçmen Topluluğunun Doğumu: Giritlilerde Doğum Ritüelleri.....	1115

J - Zorunlu Göçler

Ahmet Aksın / Suha Oğuz Baytimur Bir Zorunlu Göç Olarak Sürgün Cezası (1790-1839).....	1127
Zübeyde Güneç Yağcı Zorunlu Göç: Köleler.....	1145

K - Mübadele ve Göç

Bayram Akça I ve II No'lu İskân Tevzi Defterine Göre Muğla'da (Merkez) Mübadele Meselesi	1159
Kemal Çelik Türk-Yunan Etabli Antlaşması ve Gayri Mübadiller	1163
Kibar Aktın Sinop'a 1924'te Göç Eden Mübadil Aileler İle Bir Sözlü Tarih Çalışması	1179
Mehmet Çanlı 1924 Mübadelesi ile Yunanistan'dan Samsun'a Gelen Muhacirlerin Nakli ve Nakil Sırasında Karşılaşılan Sorunlar.....	1199
Osman Akandere Yunanistan'dan Mübadele ile Türkiye'ye Gelen Göçmenlere Yönelik Gazetelerde Yer Alan Duygusal Mesajlar.....	1205

L – Göç ve İskan

Orhan Kılıç Orta ve Yeniçağlarda Salgın Hastalıklar, Göç ve İskân	1229
Mehmet İnbaşı Osmanlı Devletinin İskân Politikası ve Rumeli.....	1241
İbrahim Yılmazçelik / Özcan Tatar Osmanlı İskân Politikaları Bağlamında Aşiretlerin İskânı ve Sonuçları	1251
Uğur Kurtaran Sultan II. Mustafa Dönemi'nde (1695-1703) Uygulanan İskân Politikaları ve Yapılan İskânlar.....	1325
Nevzat Sağlam Arşiv Belgelerine Göre Canik'te Çerkes Muhacirler ve İskânları.....	1357
Ali Çiftçi Cumhuriyetin İlk Yıllarında Mübadillere Ve Göçmenlere Yönelik İskân Politikasında Gütülen Siyasal Amaçlar	1377
Tülay Alim Baran Cumhuriyet Sonrası Göç Olgusu ve İskân.....	1385
Yaşar Baytal Cumhuriyetin İlk Yıllarında Muhacir ve Mültecilerin İskân ve İlaş Sorunları (1923-1930).....	1393
İsmet Türkmen Doğu illerinde Asayişin Sağlanmasına Yönelik İskân Siyaseti ve Uygulamalarına Dair Bir Değerlendirme (1934-1936)	1407
İsa Kalaycı Türkiye'de Ulus Devlet Oluşturma Çabaları: Göç, Göçmen ve İskân Meseleleri (1923-1950)	1421

M – Edebiyatta, Tarihi Metinlerde Göç

Bayram Ayhan	
Kur'an Bağlamında Bir Göçün Analizi	1437
Yeşim Işık	
Marzubân-Nâme Adlı Eserde Tacirin Kölesi Adlı Hikâyede “Ahirete Göç” Olgusu	1449
Belgin Bal İncebacak / Murat Bayram Yılar	
Türkiye ve Azerbaycan Ortak Atasözleri Üzerine Bir İnceleme	1457
Derya Yücel Çetin / İrem Bayraktar	
Azerbaycan, Türkmen VE Türkiye Türkçesi Atasözlerinde Göç Unsurları	1479
Cafer Özdemir	
Göçün Halk Edebiyatına Etkisi Bağlamında Samsun Kurugökçe Köyü	1485
Fatmagül Demirel	
Muhacirlerin Yazdığı Arzuhallerin Osmanlı Tarih Yazımı Açısından Değerlendirilmesi.....	1491
İbrahim Serbestoğlu / Rıza Yıldırım	
Amasya Temettuat Defterlerinde Göçmen Haneler.....	1497
Mustafa Ayyıldız	
1849'da Bir Macar Mültecinin Osmanlı İntibâları	1507
Rıza Karagöz	
Nüfus Defterlerine Göre Samsun Kazasında Misafir ve Göçmen Nüfus (1834 – 1845).....	1515
Zafer Gölen	
1905/06-1914 Osmanlı ve 1927 Cumhuriyet Dönemi Bafra Nüfus Verilerinin Göç Açısından Değerlendirilmesi.....	1525
M. Halistin Kukul	
Bazı Sözlük ve Ansiklopedilerde “ Göç “ Tarifleri	1539
Hatice Gündoğan	
Necati Cumalı'nın Viran Dağlar Romanında Göç Olgusu.....	1553
Hatice Özdil	
Taşra'dan İstanbul'a Göç Eden Bir Üstad Şair: Nâbi	1565
Hürü Sağlam Tekir	
Osmanlı Basımında Göç Meselesine Örnek Bir Gazete: “Muhacir”	1571
Lütviye Asgerzade	
Karabağ Savaşı, Göç ve Edebiyat.....	1579
Medine Sivri	
Güzün Öztürk'ün “Kuş Olsam Evime Uçsam” Adlı Eserinde Savaş, Göç ve Çocuk	1587
Muhittin Eliaçık	
Divan Şiirinde Hece-Vasl Kavramları Üzerine Bir İnceleme.....	1595
Polat Sel	
Cumhuriyet Dönemi Romanlarımızdan Edebiyatımızın Üvey Evladı Evlatlıklar ve İç Göçe Dair Birkaç Tetkik	1601
Ramazan Kazan	
Arap Edebiyatında Göçler Sonucu Doğan Mehcer/Göç Edebiyatı ve Göçler	1611
Stavros Anestidis	
Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nin Kaynaklarına Göre 19.ncu Yüzyılda Samsun (Amisos).....	1621
Şeyma B. Kuran	
Bir Göç Romanı Olarak “Nar Ağacı”	1631
Tuba Yılmaz	
Ben Kimim, Nereliyim? : Kenize Mourad'ın Saraydan Sürgüne Romanında Aidiyet Arayışı	1635
Ümran Türkyılmaz	
Amin Maalouf'un Yolların Başlangıcı Adlı Yapıtında Göç, Kültür ve Kimlik	1649
Yasemin Ulutürk	
Türk Romanında Tarih ve Göç Sentezi: Harputlu Hasan-Osmanlı'da Amerika Rüyası.....	1663
Zeynep Sati Yalçın	
Feyza Hepçilingirler'in “İşte Gidiyorum, Göç Öyküleri” Adlı Kitabındaki Dış Göçlerde Kahramanların Göçe Bakışı Üzerine Bir Değerlendirme	1671

N - Göçmenlerde Sorunlar

Mustafa Öztürk	
Tarihte Meydana Gelen Göçlerin Sebepleri ve Sosyo-Ekonomik Sonuçları	1683
Nursal Kumaş	
1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinden Sonra Hudâvendigâr Vilâyetinde İskân Edilen Göçmenler ile Yerel Halk Arasında Yaşanılan Sorunlar	1693
Elif Güven Demir-Yücel Öksüz	
Üniversite Eğitimi Nedeniyle Geçici Göç Yaşayan Öğrencilerin Psikolojik Dayanıklılık Düzeylerinin Çeşitli Değişkinler Açısından İncelenmesi	1705
Metin Aksoy – Faruk Taşkın	
Avrupa Birliği'nin Göç Politikası ve Mülteci Sorunu	1719
Mustafa Güleç	
Avrupa'nın İkilemi: Göç Olgusu	1725
Nihada Delibegović Džanić / Sanja Berberović	
The Conceptualization of the Migration Crisis in Public Discourse	1739
Seven Erdoğan	
Schengen Alanı Göçmen Krizi Karşısında Varlığını Korumaya Neler Etiler?	1747
Yüksel Ersan	
Edebi Eserlere Yansımaları Eşliğinde Türkiye'den Almanya'ya Göç Olgusu: Problemler, Bunalmalar, Çözüm Önerileri	1763

O – Göç, Etkileri ve Sosyal Yaşam

Ali Arslan	
Samsun ve Orta Karadeniz Bölgesinde Göçün Sosyolojik Tahlili	1777
Ayla Efe	
"Orası" ile "Burası" Arasında Değişen Kimlikler/Aidiyetlikler: Eskişehirli Olmak Üzerine Bir Değerlendirme	1799
Bedrettin Kesgin	
Küreselleşme ve Göç: Fırsat mı Tehdit mi?	1811
Burcu Gürkan	
Öğrencilerin "Göç" ve "Mülteci" Kavramlarına İlişkin Algıları: Bir Metaforik Analiz	1817
Dilek Çelik Eren / Özge Öz / Mehmet Korkmaz / Şener Şentürk	
Hemşirelerin Zorunlu Göçle Gelen Bireylere Yönelik Eleştirel Düşünme Eğilimleri	1831
Emel İslamoğlu / Sinem Yıldırım / Fuat Man	
Türkiye'de Tersine Göçe Neden Olan Faktörler Üzerine Bir Araştırma	1841
Fatma Okur Çakıcı	
Yoksulluk ve İç Göç Araştırmaları Bağlamında Doğu Karadeniz İncelemesi	1851
Fevzi Çakmak	
Balkan Savaşlarından Mübadele'ye: Anadolu'ya Yönelik Göçlerin Türk Mizahına Olan Yansımaları	1861
Feyzan Göher Vural	
Türkiye İçi ve Türkiye'den Almanya'ya İş Göçünün Arabesk Müzik Üzerindeki Etkisi	1883
Fusun Çoban Döşkaya	
Haremde Avrupa'ya Kaçan iki Osmanlı Kadını: Zeynep Hanım ve Melek Hanım	1891
Hanife Nalan Genç	
Göçün Savurduğu Yaşamlar: Kafamda Bir Tuhaflık	1919
Hava Selçuk	
Balkan ve Kafkaslardan Yapılan Göçlerin Kayseri'nin Sosyo-Ekonomik ve Demografik Yapısına Etkisi (1860-1960)	1929
Mehmet Koca	
Savaş, Göç ve Mülteci Krizi Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme	1941
Mehmet Korkmaz / Dilek Çelik Eren / Özge Öz / Şener Şentürk	
Sağlık Bölümlerinde Araştırma Yapan Akademisyenlerin Zorunlu Göçle Gelen Bireylere Yönelik Eleştirel Düşünme	

Eğilimleri	1951
Meriç Eraslan / Atilla Pulur	
Toplumsal Açından Dezavantajlı Çocuklarda Spora Katılımın Sosyal Açından Faydaları:	
Göçmen Çocuklar Üzerine Bir Değerlendirme.....	1961
Senem Gürkan / Damla Nur Kinsiz	
Ondokuz Mayıs Üniversitesi Öğrencilerinin Göçmenlere Yönelik Metaforik Algıları.....	1965

Ö - Göç Hikayeleri

Yusuf Turan Günaydın	
Manastır Vilâyeti Kayalar Kazasından Amasya'nın Taşova İlçesine	
Niyazi Bey (Özkan)'in Göç Notları.....	1981
Mehmet Ali Karaman	
Meşrutiyet Sürgünleri ve Ailelerinin Göç Serüvenleri	1987

P - Göç ve Kültür

Nedim İpek	
Değer, Kimlik ve Göç	1999
Timur Vural	
Türkülerdeki Göç Algısı	2003
Turan Akkoyun	
Tarih Bilimi Açısından Türk Sinemasında Göç Unsuru	2009
Hanife Nalan Genç	
Göçle Mekanikleşen İnsanın Öyküsü: Almanya Acı Vatan	2023
İlkay Şahin	
“NL Mekân, 66 Vatan”: Aidiyet, Kimlik ve Sosyal Acı	2029
Merve Danışman	
Göç ile Gelen Çadır Kültürü	2045
Kübra Yıldız Ayyıldız	
Acara'dan Anadolu'ya Kültür Göçü: Yemekler	2055
Ulvi Keser / Kübra Müezzinoğlu	
Kıbrıs'ta Kanlı Noel ve Bir Mimari Deneme Olarak Göçmen Evleri Projesi Üzerine.....	2061
Zekeriyya Uludağ	
Alman Bilim Anlayışı Açısından “Göç Terminolojisi”ne Katkı	2081
Nuray Demirel Akgül	
Göç ve Kültürel Etkileşimin Çingene Giyim-Kuşamına Yansımaları	2103
Nuri Adıyeke	
19. Yüzyılda Yolculuk Durakları: Hanlar, Dükkânlar ve Diğer Mekânlar	2119
Oksana Koshulko	
Slavic women in Turkey: from past to present	2125
Tolga Akay	
Kafkas Göçlerinin Türk At Varlığına ve Irklarına Etkisi.....	2133
Önder Duman	
Cumhuriyet Döneminde Göçler ve Göçmenlerle Dayanışma: Samsun Örneği (1923-1960).....	2147
Redzep Škrijelj	
Eski Yugoslavya'da Boşnak ve Çerkes Muhacir Mahalleleri	2153
Sinem Yıldırım al p / Emel İslamoğlu	
Sakarya'da Faaliyet Gösteren Sivil Toplum Kuruluşlarının Göçmenlere	
Bakış Açısı ve Göçmenlere Yönelik Faaliyetlerine İlişkin Bir Değerlendirme.....	2163
Yücel Yiğit	
Kosova Çerkezleri.....	2171

Türkiye ve Azerbaycan Ortak Atasözleri Üzerine Bir İnceleme

Arş. Gör. Belgin BAL-İNCEBACAK
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Yrd. Doç. Dr. Murat Bayram YILAR
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

GİRİŞ

Göç olgusu insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanoğlu var olduğu günden beri çeşitli nedenlerle hareket hâlinde olmuş, bireysel ya da topluca bir yerden başka bir yere geçici veya sürekli olmak üzere göç etmiştir (Akyüz, 2008; Artuç, b.t.). Elbette ki hem Türk tarihi hem de dünya tarihi üzerinde çok büyük etkileri olan göçlerin çeşitli sebepleri vardır. Özellikle konar-göçer yaşam tarzını benimseyen Türkler otlakların yetersiz kalması ve nüfusun artması nedeniyle iklimi ve coğrafyası daha müsait yeni bölgelere göç etmişlerdir. Bunun yanında, yabancı kavimlerin baskısı veya kendi aralarındaki hâkimiyet mücadelesi de Türklerin farklı yerlere göç edip yayılmalarına neden olmuştur. Söz konusu bu göç ve yayılmalar hareketleri, M.Ö. 1700'lü yıllarda Andronova bölgesinden Altay ve Tanrı Dağları'na; M.Ö. 1300'lerde Kazakistan ve Maverâünnehir'e; M.Ö. 1100'lerde Çin'in kuzeyindeki Kansu-Ordos bozkırlarına ve Baykal Gölü'ne; M.Ö. 1000'li yıllarda Kuzey Hindistan, Ural Dağları ve Sibirya'ya doğru bir seyir izlemiştir. Özellikle bu dönemde Hunlar ve Oğuzların, Orhun Bölgesi'nden Seyhun Nehri kıyılarına, güney Kazakistan bozkırlarına, sonrasında ise Anadolu, Suriye ve Azerbaycan'a ve hatta Karadeniz'in kuzeyinden Orta Avrupa'ya kadar göç ettikleri bilinmektedir (Kıyar, 2008; Türk Dünyası Kültür Atlası, 1997). Milattan sonraki Türk göçlerinin çoğunlukla batı yönünde olması burada dikkat çeken önemli bir husustur. Kuzeyde yapılan göçler incelendiğinde Ural dağları, Hazar denizi ve Karadeniz üzerinde gerçekleşmiştir (Durmuş, 1993). Türk boyları Hazar'ın kuzeyinden Avrupa'nın içlerine kadar yönelirken, bir kısmı da İran üzerinden Anadolu, Mısır ve Filistin'e göç etmiştir. Günümüzde varlıklarını devam ettiren Türk boylarının ana kütlelerini Anadolu, Azerbaycan, İran ve Büyük Türkistan'ı içine alan geniş bir coğrafya oluşturmaktadır. Bu ana kütlelerden zaman zaman taşan Türkler ise bugün başka devletlerde yaşamlarını sürdürmektedir (Kıyar, 2008).

Yıllarca süren göçler esnasında toplumların birbirlerini çeşitli vesilelerle etkilemesi kaçınılmaz bir durumdur. Binlerce yıllık geçmişe sahip olan köklü toplumların bile kültürel yapıları, gelenek-görenekleri, ağıtları ve atasözleri farklı kültürlerden etkilenebilmektedir (Bozyurt ve Koca, 2011). Bu anlamda Türkler de farklı coğrafyalara göç ederken elbette değişik dil, din ve medeniyetten topluluklarla etkileşime girmişler ve onların kültürlerinden etkilenmişlerdir. Fakat aynı zamanda Orta Asya'da kazandıkları millet olma bilincini, bir milleti meydana getiren ortak tarih, dil, kültür ve toprak birliği gibi maddi ve manevi unsurlarını da korumaya çalışmışlardır. Böylece özellikle değişime en açık unsurlardan biri olan dil ve kültürleri ile bunların yansıması olan atasözleri ve deyimlerini sözlü gelenekte yaşatarak zenginleştirerek günümüze kadar ulaştırmışlardır (Tergip, 2014).

Üç kıtada bir birinden binlerce kilometre uzaklıkta varlıklarını sürdüren bu Türk boyları arasındaki ortak atasözlerinde anlam birliği büyük ölçüde korunurken sözcüklerde bazı değişikliklere rastlanmaktadır (Yardımcı, 1998). Türk boylarının atasözleri arasındaki farklılıklar çoğunlukla iklim, hayat şartları ve farklı milletlerle olan çetin mücadelelerden kaynaklanmaktadır. Fakat bu ayırıcı faktörlere rağmen hala Adriyatik’den Çin Seddi’ne kadar olan geniş bir coğrafyada aynı kelime ve manâlarla aynı atasözleri söylenmektedir (Ülker, b.t.). Günümüzde aynı kelime ve anlamlarla benzer veya ortak atasözlerinin konuşulduğu bağımsız Türk ülkelerinden ikisi Türkiye ve Azerbaycan’dır. Özellikle yakın coğrafyalarda yaşayan “tek millet iki devlet” olarak adlandırılan Türkiye ve Azerbaycan Türklerinin sahip oldukları pek çok ortak atasözü bulunmaktadır. Bu atasözlerinin doğal olarak mana ve ifade açısından çok benzer oldukları söyleniş açısından ise bazı ufak lehçe farklılıklarının olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye ve Azerbaycan Türklerinin atasözleri her iki Türk toplumunun ortak geçmişinin ve benzer yaşam koşullarının, aynı kültürün sözlere dökülmüş ifadesi olarak görülmelidir (Gülüm ve Boz, 2011).

Tarihi ve siyasi sebeplerden dolayı Türk dilleri az veya çok farklılık göstermektedir. Tarihi dönemlerde ve günümüzde Türk dili geniş bir coğrafyada konuşulan üstün bir dil konumunda olmuştur (Teymurlu, 2010). Bununla birlikte Türkiye ile diğer Türk devletlerinde konuşulan Türkçe’nin fonetik ve gramer özellikleri incelendiğinde özellikle Türkiye ve Azerbaycan Türkçesinin birbirine daha yakın olduğu görülmektedir. Her ne kadar günümüzde Türkiye ve Azerbaycan devletlerinin dili özel bir dil gibi tanımlansa da aslında aynı dildir. Özellikle Türk etnojeninin oluşumunda etkin rol oynayan Uz, Kıpçak, Peçenek, Kimmer ve Kaşkay dil elementlerinin her iki dilde de bulunması Türkiye ve Azerbaycan Türklerinin aynı kökten geldiklerini doğrulamakta ve atasözlerinde bu kadar benzerliğin olması konusunda ipuçları vermektedir (Hacıyeva, 2008). Ayrıca bugün Azerbaycan diyalektlerinde kullanılan bazı kelimeler Türkiye Türkçesi’nin edebi dilinde de yer almaktadır. Azerbaycan diyalektlerinde ve Türkiye Türkçesi’nin edebi dilinde kullanılan ortak kelimeler ve söz varlığında bulunan etimolojik ve edebi dil yönünden yakınlık (Teymurlu, 2010) atasözleri ve deyimlerde de kendini göstermektedir.

Toplumların uzun süren gözlem, deneme ve tecrübeleri sonucu ortaya çıkan atasözleri; ait olduğu toplumun değer yargılarının, dünya görüşlerinin anlaşılmasını sağlayan önemli bir araç olarak görülmektedir. Ayrıca atasözleri, insanın içinde yaşadığı çevrenin geçmiş ya da bugünkü özelliklerinin açıklanabilmesi bakımından son derece önemli bir işlevi üstlenmektedirler (Karakuş ve Keçe, 2012). Atasözleri genelde çok kısa, öğüt verme amacıyla, düşüncelere kanıt bulma gerekçesi ile söylenmiştir (Yasen, 2006). Atalarımız tarafından söylenmiş kısa ve özlü sözler (Saraçbaşı ve Minnetoğlu, 2002) olarak nitelendirilen atasözleri ile ilgili alan yazın incelendiğinde birçok tanım yapıldığı görülmektedir. Çobanoğlu (2004) atasözlerini; “atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını, genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran, kültürel birliktelik ve sosyal olarak bir arada yaşama ilkelerine dönüştüren ve kalıplaşmış şekilleri bulunan, sosyal ve kültürel olarak benimsenmiş ve meşruiyeti tartışmasız kabul gören özlü sözler” şeklinde tanımlamıştır. Atasözleri, ilk defa kim tarafından ve ne zaman söylendiği bilinmeyen, toplumların asırlar boyunca karşılaştıkları olaylardan ilham alarak ortaya çıkardığı, benimsediği ve kendilerinden sonra gelecek kuşaklara aktardıkları öğütlerdir (Yaşar ve Öрге-Yaşar, 2007). Bu öğütler ile gelecek kuşaklar karşısına problem çıktığında ya da çıkmadan önce neler ile karşılaşabilecekleri hakkında fikir sahibi olurlar. Bu şekilde verilen bir öğüt aslında toplumun yararını gözetmektedir. Ayrıca halkın yaşam felsefesinden izler taşıyan atasözleri yıllarca olayların gözlemlenip tecrübe edilmesiyle ortaya çıkmış zamanla daha kısa ve pratik söylenerek hem anlatım gücü artmış hem de akılda kalmaya uygun bir hal almıştır (Başbüyük ve Akpınar, 2010).

Alan yazın incelendiğinde son yıllarda özellikle atasözlerinin anlam açısından karşılaştırıldığı ve benzerliklerine göre sınıflandırıldığı araştırmaların (Başbüyük ve Akpınar, 2010; Bozyurt ve Koca, 2011; Esen ve Yılmaz, 2011; Gülüm, 2009, 2010; Gülüm ve Boz, 2011; Karakuş ve Keçe, 2012; Tergip, 2014; Yaşar ve Öрге-Yaşar, 2007; Yuzvyak, 2014) arttığı görülmektedir.

Bu çalışmada ise öncelikle Türkiye ve Azerbaycan Türkçesi’nde kullanılan ortak atasözleri tespit edilmeye çalışılmış sonrasında ise bu atasözleri içerisinden yaygın kullanım alanı bulunanlar belli temalar altında toplanarak incelenmiştir. Dolayısıyla çalışmanın amacı Türkiye ve Azerbaycan Türkçesi’nde ortak kullanılan atasözlerinin yoğunlaştığı konuları sınıflandırarak ortaya koymaktır.

Böylece çalışmanın Türkiye ve Azerbaycan Türklerinin kullandıkları ortak atasözlerinin yaygınlığına dikkat çekerek ortak bir kültüre sahip “bir millet iki devlet” farkındalığını artırmada katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca çalışma Türkiye ile diğer Türk devletlerinin sahip oldukları ortak atasözleriyle ilgili yapılacak olan çalışmalara ışık tutacaktır.

Bilindiği üzere atasözleri; alan yazında bütünüyle benzer olanlar, bazı yönleriyle benzer olanlar ve bütünüyle farklı olanlar şeklinde ele alınmaktadır. Bu çalışmada ise Türkiye ve Azerbaycan Türkçesinde kullanılan atasözlerinden bütünüyle benzer olanları araştırmaya konu olmuştur. Ayrıca belirtmek gerekir ki çalışmaya konu olan ortak atasözlerinin etimolojisini, kaynağını ve tarihi rotasını ortaya koymak bu araştırmanın konusu değildir.

YÖNTEM

Çalışma nitel çalışmanın doğasına uygun olarak betimsel tarama modeli tercih edilmiştir. Betimsel analiz nitel çözümlene yaklaşımlarından verilerin özgün biçimini koruyarak, yazılı metinlerden, dokümanlardan, arşivlerden doğrudan alıntılar yapılarak, toplanan verilerin betimsel bir şekilde sunulmasıdır (Creswell, 2013; Karasar, 2014). Betimsel tarama modelinde verilerin bulunması ve kontrol güçlüklerinin olduğu da bilinmektedir (McMillan ve Schumacher, 2006). Çalışmada başta Çobanoğlu'nun (2004) “Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü” olmak üzere Acaroğlu'nun (2006) “Dünya Atasözleri” ve Aksoy'un (1997) “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü” öncelikli kaynak olarak kullanılmıştır. Ayrıca atasözleri üzerinde yazılmış makaleler, lisansüstü tezler, internet kaynakları incelenmiştir. Bununla birlikte bu çalışmada ulaşılan Türkiye ve Azerbaycan atasözlerinin dışında da atasözlerinin olabileceği düşünülmektedir.

İlk olarak yazılı kaynak taraması yapılarak Azerbaycan Türkçesi ile yazılmış olan atasözleri belirlenmiştir. Elde edilen atasözlerinin anlamları araştırılmış ve Türkiye’de buna benzer anlam içeren atasözleri ile karşılaştırılmıştır. Farklı anlamda olanlar elenerek benzer içerikli olan atasözleri ilgili konu başlığı altında toplanmıştır.

BULGULAR ve YORUM

Atasözleri ve deyimlerde, insandan doğaya, hayvandan ekonomiye kadar pek çok alanla ilgili öğütler, eleştiriler, hicivler ve kötüler bulmak mümkündür (Tergip, 2014). Bu çalışma kapsamında ise Türkiye ve Azerbaycan Türklerinin kullandıkları ortak atasözleri analiz edilmiş ve aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

Tablo 1. Memleket özlemi ve göç kavramıyla ilgili ortak atasözleri

TÜRKİYE	AZERBAJYCAN
Bülbülü altın kafese koymuşlar, ah vatanım demiş.	Bülbülü kızıl kefese salmışlar, “vay vatan” demiş.
Ana vatanın altın beşik.	Herkese öz vatani şirindir.
Her kuş kendi yuvasını beğenir.	Her kuşa öz yubası, her kese öz vatani.
Çok yaşayan bilmez çok gezen bilir.	Çoh yaşayan çoh bilmez, çoh gezen çoh biler.
Terziye göç demişler, iğnem yanımda demiş.	Derziye köç dediler; iynesini yahasına sanıdı.
Komşun kötüyse göç kurtul, dışın ağırırsa çek kurtul.	Konşun pisdir köç kurtar, dışın ayırır çek kurtar.
Yavaş giden yol alır.	Telesen geciker./Tünd geden tez yorular.
Yabancı melekten tanıdık dev iyidir.	Tecrübeli şeytan, tecrübesiz melekten yahşıdır.
Göç gide gide düzelir.	Köç köç, it hürkar, ikisi de menzile birge yeter.
Göçülen yurdun kadri yerleştiğinde belli olur.	Köçen yurdun kedrini, düşen yurdda bilerler.

Bilindiği gibi göçler, toplumsal yapıyı derinden etkileyen bir nüfus hareketidir. Tarih boyunca özellikle açlık, kıtlık, kuraklık ve savaşlar nedeniyle Türklerin sık sık farklı coğrafyalara göç ettikleri bilinmektedir. Bu nedenle göç olgusu onların hayatlarında derin etkiler bırakan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Tablo 1. incelendiğinde Türklerin, göç olgusuna bakışlarının atasözlerine yansıdığı görülmektedir. Söz

konusu göçlerin atasözleri üzerindeki etkileri daha çok dışarıya giden insanlara duyulan özlem ya da göç edenlerin *memleket hasreti* çekmesi şeklindedir. Örneğin; “Bülbülü altın kafese koymuşlar, ah vatanım demiş”, şeklindeki atasözleri ise memleket özlemini açıklamaya yöneliktir. “Göçülen yurdun kadri yerleştiğinde belli olur.” atasözünde ise zamanında değeri anlaşılamayan eski yurdun kıymetinin sonradan anlaşıldığını yansıtması ve pişmanlık duygusunu dile getirilmesi bakımından dikkat çekicidir.

Tablo 2. Coğrafya, doğal çevre ve iklimle ilgili ortak atasözleri

TÜRKİYE	AZERBAYCAN
Akşam bulut kızarırsa karın erkek doğurmuş gibi olur, sabahleyin bulut kızarırsa evine düşman girmiş gibi olur.	Akşam kızartısı sabaha yaydır, seher kızartısı akşama yaydır.
Dağ başından duman, insan başından boran eksik olmaz.	Dağ başı dumandan kurtarmaz, insan başı yamandan.
Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur.	Dağ dağa govuşmaz, adam adama govuşar.
Dağ dağ üstüne olur, ev ev üstüne olmaz.	El el üste sığışır, öv öv üste yoh.
Dağdan gelir bağdakini kovar.	Dağ iti geldi bağ itini kovladı.
Dağ ne kadar yüce olsa da üstünden yol aşar.	Dağ ne keder uca olsa yol üstünden aşar.
Ot kökü üstünde biter.	Ağaç öz kökü üste biter.
Geçme namert köprüsünden, ko götürsün sel seni.	Keçme namerd köprüsünden koy aparsın sel seni, yatma tülkü kölgesinde koy esin aslan seni.
Gün görmeyen gün görse gündüz çıra yakar.	Gündüz şam yandıran, gece şamsız kalar.
Güneş balçıkla sıvanmaz.	Güneş balçıkla sıvanmaz.
Güneş girmeyen eve doktor girer.	Gün giren eve hekim girmez.
Her gecenin bir gündüzü var.	Her geçenin bir gündüzü var.
Karı-kocanın dögüşü, yaz gününün yağışı.	Er arvadın savaşı, yaz gününün yağışı.
Kurt dumanlı havayı sever.	Kurd dumanlı gün ahtarar.
Rüzgara tüküren kendi yüzüne tükürür.	Yele tüpüren, üzüne tüpürer.
Duvarı nem, insanı gam yıkar.	Divarı nem yıhar, insanı gem.
Yağmurdan kaçarken doluya tutuldu.	Yağıştan kaçan doluya düşer.
Zora dağlar dayanmaz.	Zora dağlar dayanmaz.
Danışan dağı aşar, danışmayan düz yolda şaşar.	Soruşan dağları aşar, soruşmayan düzde çoşar.
Görünen köy kılavuz istemez.	Görünen kende ne beledçi?
Tavşan dağa küsmüş, dağın haberi olmamış.	Dovşan dağdan küsmüş, dağın heberi yoh.
Yel esmezse yaprak kımıldamaz.	El esmeyinçe, yarpak terpenmez.
Yalnız taştan duvar olmaz.	Bir taşla divar olmaz./Tek ağacdan bağ olmaz.
Küçük taş, baş yarar.	Kiçik daş bş yarar.
Meyveli ağacın başı eğik olur.	Ağac bar verende başını aşağı salar.
Meyveli ağacı taşlarlar.	Bar veren ağaca daş atarlar.
Taşı sıkça suyunu çıkarır.	Daşı sıkça suyunu çıhardar.
Gözünü bir avuç toprak doyurur.	İnsanın gözünü bir ovuç torpak doyurur.
Gökten ne yağsa yer kabul eder.	Göyden ne yağdı ki er onu gebul etmedi.
Her yokuşun bir inişi vardır.	Her enişin bir yohuşu var.
Kar susuzluğu kandırmaz.	Kar susuzluğu söndürmez.
Su aka aka yolunu bulur.	Su ahdığı yerden bir da ahar./Su ahdığı yere töküler.
Su başından bulanır.	Su başdan bulanar.

Tablo 2.’de görüldüğü gibi Türkiye ve Azerbaycan atasözlerinde en çok vurgu yapılan konulardan biri çeşitli *doğa olayları ve doğadaki varlıklarıdır*. Örneğin “Rüzgara tüküren kendi yüzüne tükürür.”, Yel esmezse yaprak kımıldamaz.” gibi atasözlerinde *rüzgâr*; “Geçme namert köprüsünden, ko götürsün sel seni.” atasözünde *sel*; “Karı-kocanın dögüşü, yaz gününün yağışı., Yağmasa da gürler., Gökten ne yağsa yer kabul eder., Yağmurdan kaçarken doluya tutuldu.” atasözlerinde *yağmur*; “Kurt dumanlı havayı sever. ve Dağ başından duman, insan başından boran eksik olmaz.” sözünde *sis*; “Kar susuzluğu kandırmaz.”

atasözünde ise *kar yağışı* olayları atasözlerine yansımıştır. Bu atasözleri aynı zamanda Türkiye ve Azerbaycan coğrafyalarında görülen iklim olayları hakkında ipucu vermektedir. Bunların yanı sıra “Güneş girmeyen eve doktor girer.” atasözünde *güneş*; “Her gecenin bir gündüzü var.” atasözünde *gece-gündüz* olayı; “Yazın başı pişenin kışın aşı pişer.” sözünde *yaz-kış mevsimleri*; “Duvarı nem, insanı gam yıkar.” sözünde ise *nem* olayının vurgulandığı görülmektedir. Tablo 3.’teki atasözleri incelendiğinde Türkiye ve Azerbaycan coğrafyasının en belirgin fiziki coğrafya unsurları olan *dağların* atasözlerine en sık yansıyan unsurlar olduğu dikkat çekmektedir. “Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur., Dağ dağ üstüne olur, ev ev üstüne olmaz., Dağdan gelir bağdakini kovar., Dağ ne kadar yüce olsa da üstünden yol aşar., Danışan dağı aşar, danışmayan düz yolda şaşar., İl uğrusuz, dağ kurtsuz olmaz., Tavşan dağa küsmüş, dağın haberi olmamış.” gibi atasözleri *dağ* kavramının geçtiği atasözlerinden bazılarıdır. Son olarak doğadaki varlıklar teması altında dikkat çeken bir başka unsur da Türkiye ve Azerbaycan coğrafyasında insanların yaşamlarında yer alan çeşitli *bitki türlerinin* atasözlerine yansımalarıdır. “Ot kökü üstünde biter., Buğday yanında karamuk da sulanır., Elma, ağacından uzak düşmez., Elma/armut piş ağzıma düş. Kadın var, arpa ununu aş eder; kadın var buğday ununu taş eder., Meyveli ağacın başı eğik olur., Meyveli ağacı taşlarlar.” atasözlerinde görüldüğü gibi insanların yaşadığı çevrede gördükleri *bitki örtüsünü* ve yetiştirdikleri *bitkiler* hakkında ipucu vermektedir.

Tablo 3. Akıl ve aklın kullanılmasıyla ilgili ortak atasözleri

TÜRKİYE	AZERBAYCAN
Akıl pazarda satılmaz.	Agıl bazarda satılmaz.
Akıl akıldan üstündür.	Ağıl ağıldan ötkün olar.
Akıllıya işaret, ahmağa kötek.	Akıllıya nişane, nadana kötek.
Akıl yaşta değil başta.	Ağıl başda olar, yaşda olmaz.
Boyu uzun olanın aklı kısa olur.	Boyu büyük olanın kıymeti büyük olmaz.
Akıllı düşününceye kadar deli çayı geçer.	Agıllı fikirleşince deli çaydan keçdi.
Akıllı düşman, akılsız dosttan yeğdir.	Agıllı düşman nadan dosttan yahşıdır.
Akılsız başın cezasını ayaklar çeker.	Ahmak başın belasını ayaklar çeker.
Deli alacayı sever.	Deli kırmızı sever, gic sarı.
Deli kendi söyler kendi güler.	Deli özü deyer, özü de güler.
Deli kız düğün etmiş baş sedire kendi geçmiş.	Delini apardılar toya, dedi: bura bizim evden yahşıdır.
Deliye sorma, kendi söyler.	Delinin diline perhiz yohdur.
Deliye din/töre yok.	Deliye kanun/yazı yohdur.
Deliye her gün bayram.	Deliye günde bayramdır.
Koyma akıldan akıl olmaz.	Koyma haldan hal olmaz hal özü esli gerek.
Tembele iş buyur, sana akıl öğretsin.	Küre kulluk buyurursan kaydar sene nesihat verer.
Bir deli bir kuyuya bir taş atmış, kırk akıllı çıkaramamış.	Bir deli bir kuyuya daş atmış, yüz ağıllı çıharda bilmedi.
Deve kadar boyun olacağına düğme kadar aklın olsun.	Deveyçe boyun olunca-düymeyçe ağılın olsun.
Kadın kısmının saçı uzun olur, aklı kısa.	Arvadın saçı uzun olar, ağıl ködek.
Kırk kişiye danış, kendi aklından şaşma.	Öz ağılını özgeye verme.
Budalaya borçlu olma ya düğünde ister ya bayramda.	Gedaya borçlu olma ya toyda ister ya bayramda.
El delisini yazıya atmaz.	El delisini çöle atmaz.
Para insana akıl, giyim, yürüyüş öğretir.	Pul adama ağıl örgedir.

Tablo 3.’te görüldüğü gibi akıl temasıyla ilgili söylenmiş atasözleri incelendiğinde özellikle akıllı olmayan insanların sosyal hayattaki davranışlarının absürd, anlamsız ve gereksiz olduğu; ayrıca toplum tarafından tasvip edilmediği vurgulanmaktadır. Örneğin; “Deli kendi söyler kendi güler., Deli kız düğün etmiş baş sedire kendi geçmiş., Deliye sorma, kendi söyler., Deliye din/töre yok., Deliye her gün bayram., Tembele iş buyur, sana akıl öğretsin.ve Budalaya borçlu olma ya düğünde ister ya bayramda.” gibi atasözleri buna örnektir. Ayrıca “Kırk kişiye danış, kendi aklından şaşma.” sözünde kişinin kendi aklına güvenmesi gerektiği; “Deve kadar boyun olacağına düğme kadar aklın olsun.” atasözünde ise toplumun akla verdiği önem vurgulanmıştır. Bunların dışında “Boyu uzun olanın aklı

kısa olur.” atasözünde fiziksel özelliklerden boy uzunluğu ile aklın ilişkilendirildiği; “Akıl yaşta değil başta.” atasözünde ise yaş ile aklın ilişkilendirildiği görülmektedir.

Tablo 4. Ekonomik faaliyetlerle ilgili ortak atasözleri

TÜRKİYE	AZERBAYCAN
Açıkağız aç kalmaz.	Açık ağız ac kalmaz.
Açın gözü ekmekte, tokun gözü hikmette.	Açlık zerafet değil.
Ak akçe kara gün içindir.	Ag pulu gara gün için yığarlar.
Akıllı oğlan neyler ata malını, akılsız oğlan neyler ata malını.	Oğul yönlü olsa neyler ata malını yönstüz olsa neyler ata malını.
Akıllıya taş taşımak, deliyle bal yemekten yeğdir.	Esil ile daş daşı bede sille eme aşı, cahil ile aş eme ahil ile daş daşı.
Ala kargada alacağım olsun.	Ala karğada alacağın olsun.
Alacağı olana altı az, verecek olana beş çoktur.	Beşde alacağın yoh üçde vereceğin.
Alan satandan umar.	Alan satandan umar.
Allah kardeşi kardeş, kesesini ayrı yarattı.	Kardaş Kardaş yaranıb çibleri ayrı.
Ayağını yorganına göre uzat.	Ayağını yorganına göre uzat.
Ayağının girmediği yere başını sokma.	Burnun girmeyen ere başını sohma.
Bağa bak üzüm olsun, yemeye yüzün olsun.	Bağ girmeye izin olsun, üzüm emeye üzün.
Bakarsan bağ olur, bakmazsan dağ olur.	Bağa baharsan bağ olar, bahmazsan dağ olar.
Balık tutanın tumanı yaş olur.	Balık isteyen özünü suya vurur.
Bedava sirke baldan tatlı olur.	Müfte sirke baldan şirindir.
Damlaya damlaya göl olur.	Dama dama göl olar, aha aha sel.
Çobanın gönlü olunca tekedden süt çıkarır.	Çobanın könlü olsa tekedden pendir tutar.
Dişinden tırnağından arttırdı.	Dişinden tırnağından artırdı.
Hem ziyaret, hem ticaret.	Hem ziyaret hem ticaret.
Sabanda söyleşen harmanda çekişmez.	Köşenide danışak hermene toz kopmasın.
Bekârın boynunu bit yer, malını it yer.	Kazandığını it eyer, yahasını bit eyer.
İki koç başı bir kazanda kaynamaz.	Bir kazanda iki kelle kaynamaz.
Kazana ne koyarsan, kaşığına o çıkar.	Ne tökersen aşına, o çihar kaşığına.
Gençlikte çalışırsan, yaşlılıkta rahat edersin.	Cavanlıkda pul kazan, kocalıkda kur kazan.
İşin yoksa şahit ol, paran çoksa kefil ol.	İşin yohdur şahid ol.
Para el kiridir.	Pul el çirkidir.
Para isteme benden buz gibi soğurum senden.	Para isteme menden, buz kimi soyuram senden.
Para parayı bulur.	Kızıl kızılı getirer, hezine hezineni.
Paranın gittiğine bakma, işin bittiğine bak.	Pulun getdiye bahma, işin bitdiyine bah.
Parasız pazar, kefinsiz mezar.	Bazara pulsuz geden kora imansız geder.
Varsa pulun cümle alem kulun, yoksa pulun cehennemdir yolun.	Paran vardır cümle alem kulundur, yohdur, dar külçeler yolundur.
Beş para verdik konuşturduk, on para verdik susturamadık.	Bir şahı verdimdindirdim, on şahı verib giride bilmedim.
Ekmek elden su gölden.	Çöreyi ellerden suyu göllerden.
Dostluk başka alışveriş başka.	Dost ila ye iç, alışveriş etme.
Tuz ekmek hakkını bilmeyen kör olur.	Duz-çörek kadri bilmeyen itden alçagdır.
Yazın başı pişenin kışın aşı pişer.	Yayda işler kışda dişler./Ağıllı kişi kışın keydina yayda kalar.
Taşıma suyla değirmen dönmez.	Kuyuya su tökmekle sulu olmaz.
Ne ekersen onu biçersin.	Ne ekersen onu da biçersin.
Bol bol yiyen bel bel bakar.	Bol bol yiyen bel bel bahar.
Boş laf karın doyurmaz.	Ağız ile plov bişmez yağnan düyü gerek.

Zararın neresinden dönersen kardır.	Zararın yarısından kayıtmak da heyirdir.
Zengin giyse “güle güle giy”, fakir giyse “nerden al- dın?” derler.	Kasıb geyende-haradandır- deyerler varlı geyende mü- barek.
Zenginin horozu bile yumurtlar.	Varlının horozu da yumurtlayar.
Zenginin keyfi gelinceye fakirin canı çıkar.	Varlının könlü oluncaya keder kasıbın canı çıkar.
Zenginin malı züğürdün çengesini yorar.	Varlının malı kasıbın çenesini yorar.
Yetim/öksüz çocuk göbeğini kendi keser.	Etim göbeyni özü keser.
Tereciye tere satılmaz.	Bostancıya kölik satılmaz.
Terzi kendi söküğünü dikmez./Kürkçünün kürkü olmaz.	Papakçının papağı olmaz, çuhaçının çuhası.
Borç yiğidin kamçısıdır.	Borç igidin kamçısıdır.
Çalışan kişi aç kalmaz./İşlemeyen dişlemez.	Çalışan ac olmaz tenbel toh./İşlemeyen dişlemez.
Çıracı ustayı geçer.	Kabil şagird usta dolar ustadan.

Tablo 4.’te yer alan atasözleri incelendiğinde ekonomi teması altında farklı bir takım konuların atasözlerinde işlendiği görülmektedir. Söz konusu atasözlerinde, tarihin belirli dönemlerinde birçok savaş, açlık kıtlık ve kuraklık gibi zorluklar ile yokluklar yaşayan Türk milletinin bu tecrübeleri atasözlerine kazanılan malın kıymetini bilme, tedbirli olma, tasarruflu olma ve gelecekte karşılaşılabilecek zor günler için tutumlu olma şeklinde yansımıştır. Örneğin “Ak akçe kara gün içindir., Ayağını yorganına göre uzat., Dişinden tırnağından arttırdı, Tuz ekme hakkını bilmeyen kör olur.” gibi bazı atasözleri bu temalara örnek olarak verilebilir. Ekonomi teması altında emek verme, çalışkanlık ve azme verilen önem de atasözlerinde yer bulmuştur. “Açıkağız aç kalmaz., Bağa bak üzüm olsun, yemeye yüzün olsun., Bakarsan bağ olur, bakmazsan dağ olur., Çobanın gönlü olunca tekedden süt çıkarır., Kazana ne koyarsan, kaşığına o çıkar., Gençlikte çalışırsan, yaşlılıkta rahat edersin.” gibi atasözlerinde bu türden mesajlar verilmiştir. “Parasız pazar, kefensiz mezar.” ve “Varsa pulun cümle âlem kulun, yoksa pulun cehennemdir yolun.” atasözlerinde ise paranın ekonomik ve sosyal hayatta önemli bir güç göstergesi olduğu görülmektedir. Bu tema altında ayrıca “Bedava sirke baldan tatlı olur., Ekmek elden su gölden.” gibi atasözlerinde tembellik ve hazıra konma davranışlarının eleştirildiği; “Hem ziyaret, hem ticaret. ve Para parayı bulur.” atasözlerinde ticaretin vurgulandığı; Para isteme benden buz gibi soğurum senden., Alacağı olana altı az, verecek olana beş çoktur., Alan satandan umar., Allah kardeşi kardeş, kesesini ayrı yarattı.” gibi atasözlerinde ise paranın insanlar arasındaki ilişkide belirleyici bir rol oynadığı ve ilişkileri etkileyebileceği ifade edilmektedir. “Para el kiridir.” atasözünde ise paranın değersiz ve hemen tükenebilecek önemsiz bir şey olduğu görüşü işlenmiştir.

Tablo 5. Yardım ve yardımlaşmayla ilgili ortak atasözleri

TÜRKİYE	AZERBAYCAN
Adamakla mal tükenmez, Allah korusun vermemekten.	Dadmakla mal tükenmez Hak saklasın vermemekten.
Bir elin nesi var, iki elin sesi var.	Bir elin neyi var? İki elin sesi var!
El eli yıkar, iki elde yüzü.	El eli yuyar, iki el de üzü.
Ekmeğini yalnız yiyen yükünü kendi taşır.	Payını yalkız eyen tayını diş ile tutar.
Komşuda pişer bize de düşer.	Konşu çöreyi konşuya borç verir.

Tablo 5. incelendiğinde Türklerin karakteristik özelliği olan yardımseverlik temasının atasözlerinde yer alması dikkat çekicidir. İslamiyet’te önemli bir yere sahip olan hoşgörü ve yardımseverlik prensipleri zaten İslamiyet’ten önce de Türklerin çok da uzak olmadıkları kavramlardı. Bununla birlikte Türkler, İslamiyet’in iyilik, yardımseverlik ve hoşgörü prensiplerini kendi kültürel değerleriyle kaynaştırmışlardır (Gögebakan, 2010; Sayar, 2006). Dolayısıyla “Adamakla mal tükenmez, Allah korusun vermemekten, Komşuda pişer bize de düşer.” atasözlerinde görüldüğü gibi Türklerin bu özellikleri atasözlerine yansımıştır ve yardımlaşma, cömertlik gibi kişilik özellikleri teşvik edilmiştir.

Tablo 6. Huy-karakter ve kişilik özellikleriyle ilgili ortak atasözleri

TÜRKİYE	AZERBAYCAN
Ağzı var dili yok.	Ağzı var dili yoh.
Ağzında bakla ıslanmaz.	Onun ağzında pahlı ıslanmaz.

Ağaç yaprağıyla, adam keremiyle güzeldir.	Agacı yarpakları bezeyer.
Ağız yese göz utanır.	Ağız yemese, üz utanmaz.
Ahmak misafir ev sahibini ağırlar.	Konuk hayasız olsa, ev yiyisini evden kovar.
Allah dağına göre kar verir.	Allah dağına bahar kar verer, başına bahar bar verer.
Altın yere düşmekle kıymetten düşmez.	Kızıl palçıkda da parıldar.
Anamın bahtı kızına.	Ana kızına taht verer, ata oğluna baht.
Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al.	Anasına bah kızı al, kırığına bah bezini al.
Arsıza yüz versen astar da ister.	Üz verme asdar da ister.
Asıl azmaz, bal kokmaz.	Esil itmez, yağ ıylanmaz.
Ayasofya'da dilenir, Sultanahmet'te sadaka verir.	Burda dilenir orda zekat verir.
Ayıpsız yar/dost isteyen yarsız/dostsuz kalır.	Eyibsiz dost ahtaran, yarsız kalar.
Ayrıntı yok içmeğe atla gider s.çmağa.	Ayrıntı yoh içmeye, körpü ahtarır keçmeye.
Bağla desen baş keser, yakala desen kan döker.	Dedem mene kör deyib her yetene vur deyib./Vur dedim öldür demedim.
Bastığı yerde ot bitmez.	Padşahın ayağa deyen erde eddi il ot bitmez.
Beş parmak bir değil.	Beş parmanın beşi de bir değil.
Bir kulağından girdi ikincisinden çıktı	Bir kulağından girer bir kulağından çihar.
İnsan konuşa konuşa, hayvan koklaşa koklaşa.	İnsan danişa danişa, heyvan iyneşe iyneşe.
İnsan sözünden öküz boynuzundan tutulur.	Adam dil ile heyvan buynuzu ile.
İnsanoğlu çiğ süt emmiş.	Adam oğlu çiy süt emmiş./İnsan çiy süd emib.
Körün dileği iki göz.	Kor ne ister? İki göz biri eyri, biri düz.
Kör tuttuğunu bırakmaz.	Kor tuttuğun burahmaz.
Dost başa bakar düşman ayağa.	Dost başa balkar, düşmen ayağa.
Dost beni bilsin de bir çürük elmayla bilsin.	Adım anılsın bir çürük koznan.
Dost kazan düşmanı anan da doğurur.	Çalış ki dostun olsun düşmen ocak başında.
Dostun bin tane olsa da az, düşmanın bir tane de olsa çok.	Min dost azdır, bir düşmen çoh.
Dost kara günde belli olur.	Yahşi dostunu yaman günde sına.
Düşmanın düşmanı senin dostundur.	Düşmenin düşmeni senin dostundur.
Yavuz baş sahibine domuz güttürür.	Yaman baş eyesine donuz güldürer.
Yahşi hatun dünya devleti.	Yahşi arvad dünya devletidir.
Yakın dost/komşu hayırsız hısımdan yeğdir.	Yahşi dost kardaştan ezeldir.
Yalancının evi yanmış kimse inanmamış.	Yalancının evi yandı kimse inanmadı.
Yalancının mumu yatsıya kadar yanar.	Yalançının iüğü yarıya geder yanar.
Yalancının şahidi yanında olur.	Deyirmençinin şahidi kömbeçi olar.
Üşengeç bir işi iki defa yapar.	Utancağın evladı olmaz.
Tutulmamış hırsız beyden doğru.	Tutulmamış oğru, handan beyden doğru.
Sofu soğan yemez, bulursa kabuğunu koymaz.	Sofi soğan yemez, tapsa kabığını da koymaz.
Sen ağa ben ağa inekleri kim sağa.	Sen ağa, men ağa inekleri kim sağa.
Sana başkasının ayıbını söyleyen, senin ayıbını da başkasına söyler.	Elin eyibini sene söyleyen senin eyibini de ele söyler.
Açtı ağzını yumdu gözünü.	Gözümü yumdum ağzımı açdım.
Küçükler suç işler büyükler bağışlar.	Kiçikden heta böyyükden ata.
At ölür meydan kalır, yiğit ölür şan kalır.	Öküz öler gönü kalar, igid öler adı kalar.
Bir yiğit kırk yılda meydana gelir.	Bir igit kırh ilde meydana gelir.
Boş tüfekten iki kişi korkar, doludan bir.	Boş tüfengden iki adam korhar doludan bir.
Cesur bir ölür, korkak bin ölür.	Korhak günde yüz yol öler, igid ömründe bir yol.
Çağrılan yere erinme, çağrılmayan yerde görülme.	Çağrılan erden erinme çağrılmayan erde görülme.
Çalma başkasının kapısını çalarlar senin kapını.	Döyme özge kapısını, döyerler senin kapını.

Çiğ yiyenin karnı ağrır.	Ne çiy eyim ne de karnım ağrısın.
Çok bilen çok yanılır.	Çoh danışan çoh yanılar.
Çok gülen, çok ağlar.	Külmek ağlamağın kardaşıdır.
Çok isteyen belasını ister.	Çok isteyen başına bela açar.
Çok söyleme arsız, aç bırakma hırsız olur.	Çoh söyleme arsız olar, az verme heyirsiz olar.
Dilden gelen elden gelse herkes padişah olur.	Dilden gelen elden gelse her kes padşah olar.
Dinsizin hakkından imansız gelir.	Dinsizin öhdsinden imansız geler.
Doğmadık çocuğa don biçilmez.	Doğmamışdan don biçilir.
Sağır işitmezse de uydurur.	Kar eşitmez, yaraşdırar, kor görmez kuraşdırar.
Padişahın bile arkasından kılıç sallarlar.	Ardınca padşahı da söylerler.
Oynaşına inanan kız, kocasız kalır.	Oynaşa ümid olan ersiz kalar.
Kız beşikte çeyiz sandıkta.	Kızı saldın beşiye, cehizi çek eşiye.
Kızı kendi gönlüne bırakırsan ya davulcuya varır, ya zurnacıya.	Kızı öz hoşuna koysansa mütrübe geder ya zurnacıya.
Kızım sana söylüyorum gelinim sen anla.	Gızım, sene deyirem, gelinim, sen eşit.
Kızını dövmeyen dizini döver.	Bugün kızını döymeyen sabah dizini döyer.
Kel başa şimşir tarak.	Keçel kızın neyi var-demirden bir darağı.
Hocanın karnı beş, biri her zaman boştur.	Mollanın karnı beşdir daim biri boşdur.
Hırsız evden olursa tutulmaz.	Ev oğrusunu tutmak olmaz.
Hırsızdan kalanı falcı aldı.	Oğrudan galanı falçıya verdi.
Her güzelin bir kusuru var.	Gözel eyibsiz olmaz.
Halk varsa yiğit var, yiğit olan yerde halk var.	El atanı er atar, el tutanı er tutar.
Dereyi görmeden paçayı sıvama.	Su görmeyince etek çekme.
Çirkefe taş atma üstüne sıçrar.	Çirkaba daş atma üstüne sıçrayar.
Ekmeğini taştan çıkarır.	Er olan çöreyini daşdan çıhardar.
Kadın var, arpa ununu aş eder; kadın var buğday ununu taş eder.	Arvad varki arpa unundan çörek yapar, arvad varki buğda unundan töten de yapamaz.
Taş yerinde ağırdır.	Taş düştüğü yerde ağır olur.
Yağmasa da gürlür.	Yağmasa da kuruldar.
Saman altından su yürütür.	Saman altından su eridir.
Suya götürür susuz getirir.	Bulağa susuz aparar susuz getirir.
Adam adama lazım olur.	Adamın gıymetini adam adam biler.
Suyun yavaş akanından kork, adamın yere bakanından.	Adamın ere bahanı suyun lal ahanı.
Sabır acıdır meyvesi tatlıdır./Sabırla koruk helva olur.	Sebir acıdır meyvesi şirindi.
Acele işe şeytan karışır.	Telesik işe şeytan karışar.

Türkiye ve Azerbaycan ortak atasözlerinin en dikkat çekici yönlerinden biri, Tablo 6.'de görüldüğü gibi kişilik/karakter ile ilgili atasözlerinin bir hayli fazla olmasıdır. Bu tema altında toplanan atasözleri incelendiğinde genel itibarıyla toplumun kişide bulunmasını istediği olumlu kişilik özellikleri ile toplumun hoş karşılamadığı ve eleştirdiği olumsuz kişilik özellikleri üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Atasözlerinde ima edilen olumlu kişilik/karakter özellikleri; mazlum, edepli, iyiliksever, cömert, iyi niyetli, mahcup, utangaç, kalbi temiz, güzel ahlaklı, karakter sahibi, asil/asalet sahibi, özü sözü bir/sözünün eri, hoşgörülü, affedici, yiğit, cesur ve çalışkan şeklinde tespit edilmiştir. Tablo 8.'e göre olumlu kişilik özelliklerinin teşvik edildiği bazı ortak atasözleri ve kişilik/karakter özellikleri şöyledir: Ağzı var dili yok. (*mazlum, edepli, sessiz, utangaç*), Ağaç yaprağıyla, adam keremiyle güzeldir. (*asalet, soyluluk*), Asil azmaz, bal kokmaz. (*asil, asalet sahibi*), Cesur bir ölü, korkak bin ölü. (*cesur, yiğit-korkak*), Bir yiğit kırk yılda meydana gelir. (*yiğit, cesur*), İnsan sözünden öküz boynuzundan tutulur. (özü sözü bir olma, sözünün eri olmak), Türkiye ve Azerbaycan ortak atasözlerinde toplum tarafından hoş karşılanmayan ve eleştirilen olumsuz kişilik özellikleri ise dedikoducu, ahmak, hadsiz, arsız, utanmaz, gösteriş düşkünü, beceriksiz, uğursuz, duyarsız, yalancı, sahtekâr, üşengeç, sorumluluk almayan, çok bilmiş, aşırı hırslı, gözü doymaz, geveze, zalim, uydurukçu, insanların arkasından iş çeviren, fırsatçı,

kolay kanan, tecrübesiz ve cahil şeklinde tespit edilmiştir. Olumsuz kişilik özelliklerine vurgu yapılan bazı ortak atasözleri şöyledir: Ağzında bakla ıslanmaz. (*dedikoducu, laf taşıyan*), Ahmak misafir ev sahibini ağırlar. (*ahmak, hadsiz*), Arsız yüz versen astar da ister. (*arsız, utanmaz*), Ayasofya’da dilenir, Sultanahmet’te sadaka verir. (*gösteriş düşkün*), Ayranı yok içmeğe atla gider s.çmağa. (*yoksulluğuna bakmadan gösteriş yapan*), Bağla desen baş keser, yakala desen kan döker. (*beceriksiz, bir işi yüzüne gözüne bulaştırır*), Bastığı yerde ot bitmez. (*uğursuz, bereketsiz*), Bir kulağından girdi ikincisinden çıktı. (*duyarsız*), Zengin malı züğürdün çengesini yorar. (*boş konuşan*), Üşengeç bir işi iki defa yapar. (*üşengeç*), Tutulmamış hırsız beyden doğru. (*yalancı, sahtekâr*), Sofu soğan yemez, bulursa kabuğunu koymaz. (*söylediği ile yaptığı çelişen*), Sana başkasının ayıbını söyleyen, senin ayıbını da başkasına söyler. (*laf taşıyan, dedikoducu*), Çok bilen çok yanılır. (*çokbilmişlik*), Çok isteyen belasını ister. (*aşırı hırslı, gözü doymaz*), Sağır iştmezse de uydurur. (*uydurukçu*), Padişahın bile arkasından kılıç sallarlardı. (*insanların arkasından iş çeviren*), Oynaşına inanan kız, kocasız kalır. (*kolay kanan*), Kızı kendi gönlüne bırakırsan ya davulcuya varır, ya zurnacıya. (*tecrübesiz, cahil*).

Tablo 7. Hayvanlarla ilgili ortak atasözleri

TÜRKİYE	AZERBAJCAN
Aksak karga önden uçar.	Ahsak goyuna ne dağ, ne aran?
Alçak uçan yüce konar.	Alçak uçan uça konar.
Anlayana sivrisinek saz, anlamayana davul zurna az.	Anlayana birce milçek de sazdır, anlamayana zurna kaval da azdır.
At almamış, ahıra bağlar.	Atun almamış ahurun bağlar.
Kaz gelecek yerden tavuk esirgenmez.	Kaz gelen erden toyuk esirgenmez.
Arık ata kuyruk (da) yüküdür.	Arık ata kuyruğu da yüküdür.
At görünce aksar su görünce susar.	Su görende susayır, at görende ahsayır.
Besle kargayı oysun gözünü.	Besle karganı-ovsun gözünü.
Ölme eşeciğim ölme, yaz gelince yonca yersin.	Ölme eşşeyim, yaz geler yonca biter.
Düşmanın karınca olsa da sen onu fil (gibi) gör.	Düşman karışka da olsa sen onu fil say.
Sahibinin hatırına ite kemik ver.	İte hömet ederler, eyesi hatirine.
Kurt komşusunu yemez/Kurt kurdu, it iti yemez.	Kurt eti kurda haramdır.
Kurt eniği yine kurt olur.	Kurd balası gurd olar.
Kurt kocayınca ite maskara olur.	Kurd kariyanda köpeğe gülünç olar.
Kurtla koyun dost olmaz.	Kurdla koyun bir yerde keçinmez.
Kurt tüyünü değiştirir, huyunu değiştirmez.	Kurt tükünü deyişer, haysiyetin deyişmez.
Kuzguna yavrusu anka/şahin/güzel görünür.	Kargadan gözel kuş istediler balasını gösterdi.
Kurda konuk giden köpeğini yanında götürür.	Kurdun gonaklığına get, köpeyi de ardınca apar.
Kurdun adı kötü, arada tilki var baş keser.	Çakkal var ki, baş keser kurdun adı bednamdır.
Kurdun ağzı yese de kan, yemese de kandır.	Kurdun adı ese de kurddur eme se de.
Kurdun oğlu kuzu olmaz.	Kurd balası kurd dolar.
Kırat tüyünü değiştirir, huyunu değiştirmez.	Atı at yanına bağlarsan ya halın götürer ya hoyun.
Köpeksiz köy buldu deyneksiz gezer.	Köpekli kendde eli deyneksiz gezme.
Üremesini bilmeyen köpek, sürüye kurt getirir.	Hürmeyini bilmeyen köpek sürüye gurd getirer.
Zorla sürüye giden köpek fayda etmez.	Zorla geden köpek koyuna fayda vermez.
Bakmakla kasap olursa köpekler kasap olurdu.	Bahmakla öyrenmek olsa itden kassa bolar.
At çalışır, eşek dişler.	At çalışar, eşey yiyer.
At binen atasını tanımaz.	Ata mindi atasını tanımadı, atdan düşdü atı tanımadı.
At murattır.	At muraddır.
At sahibini tanı.	At minicisini tanıyar.
At yiğidin yoldaşdır.	At igidin yoldaşı.
Atın ölümü arpadan olsun.	Atın ölümü arpadan olsun.

İki at bir kazığa bağlanmaz.	İki at bir ağaca bağlanmaz.
İki at dövüşürse arada eşek ölür.	At at ile elleşer arada eşek öler.
Evdeki buzağı öküz olmaz.	Ev buzovundan kala olmaz.
İki tavşan birden avlanmaz.	İki dovşan alınca yüyüren, heç birini tuta bilmez.
Tavşana “kaç” tazıya “tut” diyor.	Dovşana deyir kaç, tazıya deyir tut.
Tavşanın kaçışını gördüm etinden iğrendim.	Ceryanın yürüyüşünü gördüm etinden el çekdim.
Uyuyan yılanın kuyruğuna basma.	Yatan ilanın guyuğunu basma.
Yılan ne kadar eğri yürüse de inine gelince düzelir girer.	İlan hara eyri detse öz yuvasına düz gider.
Yılanın akına da lanet karasına da.	İlanı görene le’net görüb öldürmeyene de le’net.
Yılanın başı küçükken ezilir.	İlanın koyruğunu yoh, başını ezerler.
Yılanın sevmediği ot yuvasının önünde biter.	İlanın zehlesi yarpızdan gider, o da biter yuvasının ağzında.
Yılan sokan ipten de korkar.	İlan vuran ala çatıdan korhar.
Yırtıcı kuşun ömrü az olur.	Yırtıcı kuşun ömrü az olar.
Denize düşen yılanı sarılır.	Denize düşen ilana sarılır./Suda batan ilana da sarılır.
El eliyle yılan tutulur.	İlanı özge eliyle tutar./İlanın başını düşmanın elile ez.
Tatlı söz yılanı ininden çıkarır.	Şirin dil yılanı yuvasından çıkardar.
Her kuşun eti yenmez.	Kuş var etin eyerler, kuş var et edirderler.
Horoz ölür gözü çöplükte kalır.	Toyuğun başı, kesilende de gözü eşenekde kalar.
Horoz ötmese de sabah olur.	Horuz baynamazsa da sabah olu.
Horozu çok olan yerin sabahı geç olur.	Horuz çoh olan erde sabah tez açılar.
Kara koyun derisi sabunla yıkayınca ağarmaz.	Karanı sabun ağartmaz./Karanı yumakla ağarmaz.
Ortak öküzden yalnız buzağı yeğdir.	Ortaklı öküzden buzov yahşıdır.
Pireye kızıp yorgan yakılmaz.	Bir bireden ötrü yorğanı yandırmazlar.
Öküz altında buzağı arar.	Öküz altında buzov ahtarır.
Öküze boynuzu yük değıl.	Öküze boynuzu ağır gelmez.
Öküz öldü ortaklık ayrıldı.	Öküz öldü, ortak ayrıldı.
Serçeden korkan darı ekmez.	Serçeden gorhan, darı ekmez.
Sıçanın sidiğinin denize faydası var.	Sıçan sidiğinin de deryaya heyri var.
Aç ayı oynamaz.	Aç ayı oynamaz.
Arslanın ölüsünden tilkinin dirisi yeğdir.	Diri it ölü aslandan yahşıdır.
Atlı yayayla yoldaş olmaz.	Atlı ile piyadenin yoldaşlığı tutmaz./Atlının piyadeden ne heberi.
Allah deveye kanat verseydi damı/duvarı yıkardı.	Allah deveye kanad verseydi dam-daşı dağıdardı.
Araba ile tavşan avlanmaz.	Araba ile davşanı tutmağ olmaz./Dovşanı araba ile tutur.
Arı bal alacak çiçeği bilir.	Bal veren çiçeyi arı tanıyar.
Atım tepmez, itim kapmaz deme.	Atım tepiklemez, itim kapmaz deme.
Ağacı içinden kurt yer.	Ağacı kurt içinden yer.
Avcı ne kadar hile bilirse, ayı o kadar yol bilir.	Ovçu ne keder hiyle bilse ov o keder yol biler.
Bahşış atın dişine bakılmaz.	Bahşış atın dişine bahmazlar.
Denizdeki balığın pazarlığı olmaz.	Denizdeki balık pazarlık olmaz.
İyilik et suya at balık bilmezse Halık bilir.	Yahşılık ele at deryaya balık bilmese Halık biler.
Başına devlet kuşu konmuş.	Başına dövlet kuşu konmuş.
Bir mih bir nal kurtarır, bir nal bir at kurtarır, bir at bir kişiyi kurtarır, bir kişi bir ülkeyi kurtarır.	Bir mih-bir nalı-bir nal bir atı bir at bir eri bir er bir eli kurtarar.
Bir nahırın adını bir dana bozar.	Bir dana bir nahırın adını batırar.
Değirmende doğan fare gürlütüden korkmaz.	Deyirmanda doğulan sıçan göy gurultusundan korkmaz.
Erkeksiz avrat yularsız at.	Ersiz avrat cilovsuz at kimindir.
Katıra “atan kim” dediler, “at dayımdır” dedi.	Atı atası ile tanıdarlar, katırı anasile.

Kaza özenen karganın ayağı kırıldı.	Karga kazı teklid etdi, karlıtısını da itirdi.
Yabancı itin kuyruğu kısık olur.	Kerib itin kuyruğu kıçının arasında olur.
Dün yumurtadan çıktı, bugün kabuğunu beğenmiyor.	Dünen yumurtadan çıhib bu gün kabığını beyenmir.
Dünyayı su bassa, ördeğe ne gam.	Düyanu su tutsa bizim topuğumuza gelmez.
İt dilenciden korkar, dilenci itten.	İtin hürmesi dilençinin gaytarmaz.
İt ite, it de kuyruğuna buyurmuş.	İt ite buyurar, it de öz kuyruğuna.
İti an sopayı hazırla.	İtin adın çehdin ağacı da eline al.
İtin duası kabul olsaydı gökten kemik yağardı.	Eşşeyin duası müstecab olsaydı, çarvadar yolda ölerdi.
İti öldürenin kendisi gömer.	İti öldürene sürüdüreler.
İt ürür, kervan yürür.	İt hürer, kervan keçer.
Kurt/it ağzından kuzu/kemik alınır mı?	Aslan agzından şıkar alınmaz.
Kör kuşun yuvasını Allah yapar.	Kor kuşun yuvasını Allah öz elile tikar.
Kör tavuğa her şey darı.	Kora gece gündüz birdir.
Isıracak it dişini göstermez.	Kapan it dişini göstermez.
Işık gelen yere değil it ürüyen yere git.	İşık gelene getme it hürene get.
Kedi erişemediği cigere pis dermiş.	Pişiyin ağzı ete çatmaz, deyer: "iy verir."
Kedinin bulunmadığı yerde sıçanlar baş kaldırır.	Pişik evden çıhanda, sıçanlar baş galdırır.
Kedinin/eşeğin ölümü sıçana/köpeğe düğün.	Pişik ölüb, sıçanların bayramıdır.
Kediye oyun, sıçana ölüm.	Sıçanı öldürmek pişiyeye oyundur.
Kediyi sıkıştırırsan üstüne atılır.	Pişiyi dara kınayanda, döner üz çırmaklar.
Kılavuzu karga olanın burnu b.ktan kurtulmaz.	Veziri karga olanın ağzı zibillikde olur.
Büyük balık küçük balığı yutar.	Böyük balık küçük balığı yeyer.
Bulanık suda balık avlar.	Balık tutan suyu bulanık ister.
Sürüden ayrılanı kurt kapar.	Sürüden ayrılan goyunu gurd eyer.
Tilki deliğe sığmaz, kabak bağlar kıçına.	Ayı yuvasına sığmaz, kuyruğuna halbır bağlar.
Tilkinin dönüp dolanı geleceği yer kürkçü dükkânıdır.	Tülkünün gedib-gedeceği kürkçü dükkânıdır./Başacığın kaçaacağı börkçü dükkânıdır.
Canı acıyan eşek atı geçer.	Canı yanan eşek atdan yüürek olur.
Eşeğe binmek bir ayıp eşekten düşmek iki.	Eşeye minmek bir eyb düşmek iki eyb.
Eşeğe gücü yetmeyen semeri döver.	Eşşeye gücü çatmaz palanı döyer.
Eşeği düğüne çağırılmışlar "ya su eksiktir, ya odun" demiş.	Deveni andılar-ya suya ya oduna.
Eşeğin eti haram, gücü helaldir.	Kağayı haram yumurtası halal.
Eşeğini sağlam kazığa bağla da, ondan sonra Allaha ısmarla.	Atını bağla sonra Tanrıya tapşır./ Evvel deveni ovsarla sonra Hakka ısmarla.
Koyun/keçi can derdinde, kasap et/yağ derdinde.	Keçi can hayında, kassab piy hayında.
Koyunun olmadığı yerde keçiye Abdurrahman Çelebi derler.	Koyun olmayan erde keçiye Kerameddin Ağa deyerler.
Attan indi, eşeğe bindi.	Atdan endi, eşşeye mindi.
Ayı vurulmadan postu satılmaz.	Ayıyı evvel öldür, sonra derisine kıymet koy.
Başkasının atına binen çabuk iner.	Özgenin atına minen tez düşer.
Bir koyundan iki deri çıkmaz.	Bir koyundan iki deri çıhmaz.
Cücüğü (civciv) gözün sayarlar.	Cücenı payızda sayarlar.
Deve Kabe'ye gitmekle hacı olmaz.	Deve Mekke'ye getmekle hacı olmaz.
Deve silkinse eşeğe yük çıkar.	Deve silkinse horuza yük olur./Deve ne kadar arık olsa derisi bir eşşeye yüküdür.
Deveden büyük fil var.	Deveden böyük fil var.
Deveye binip koyun arasına saklanılmaz.	Deveni palas altında gizletmek olmaz.
Deveye burç gerek olursa boynunu uzatır.	Deveye kangal lazım olsa boynunu yüz ere uzadar.

Deveye “niçin boynun eğri” diye sormuşlar, “nerem doğru” demiş.	Deveye “boynun eyri” dediler, “haram düzdür” dedi.
Domuzdan bir kıl çekmek de fayda.	Donuzdan bir tük çeksen o da kenimetdi.
Erken öten horozun başını keserler.	Vahtsız banlayan horozun başını keseler.
Her horoz kendi çöplüğünde öter.	Her horoz öz çöplüğünde eşelener.
Her koyun kendi bacağında asılır.	Koyu/keçini ayağından asarlar.
Karga yavrusunu “pamuğun” (kardan ak yavrum) diye severmiş.	Ayı balasına, appagım deyer, kirpi balasına yumşagım deyer.
Karıncadan ibret al yazdan kışı karşılar.	Ağıllı kişi kışın keydina yayada kalar.
Karıncanın zevali gelince kanatlanır.	Karıncanın ölümü etende kanad getirer.
Komşunun tavuğu komşuya kaz, karısı da kız görünür.	Konşu toyugu konşuya kaz görünür.
Köprüyü geçinceye ayağa dayı derler.	Köprünü keçinceye kadar öküze dayı deyerler.
Ya bu deveyi gütmeli ya bu diyardan gitmeli.	Ya bu deveni güdmeli ya bu diyardan getmeli.
Yarınki tavuktan bugünkü yumurta iyidir.	Bu günki yumurta sabahki toyukdan yahşıdır.
Yürük ata kamçı olmaz.	Yahşi ata bir gamçı, yaman ata min gamçı.
Yuvayı yapan dişi kuştur.	Dişi kuş yuva tiker.
Yurt sahipsiz kalırsa domuz tepeye çıkar.	Yurd eyesiz kalanda donuz tepeye çıhar.
Sinek küçüktür ama mide bulandırır.	Çibin murdar deyil amma könül bulandırır.
Aç tavuk düşünde kendini darı ambarında görür.	Aç toyuk yuhusunda darı görer.
Bir koyunluya bin koyunlunun işi düşer.	Min koyunlunun bir koyunluk işi düşer.
Cahile söz anlatmak deveye hendek atlatmaktan güçtür.	Cahile söz anlatmak, deveye hendek atdırmak kimidir.
At binenin, kılıç kuşananın.	At kimindir- minenin.
At binmeyen at binse, vura vura öldürür; elbise giymeyen elbise giyse silke silke tozdurur.	At minmeyen at minse, çapa çapa öldürer.
At karınlı, er burunlu olur.	Atda karın itde burun.
Anasının teptiği buzağının canı yanmaz.	Koyun kuzu topdamaz.
Arı kızdıranı sokar.	Arı yuvasına çöp uzatmazlar.
Armudun iyisini ayı yer.	Armudun yahşısını meşede ayı yeyer.
Balık baştan kokar.	Balık başından iylenir, camış ayağından.
Azıklı at yorulmaz.	Atı kamçı aparmaz arpa aparır.
İl uğursuz, dağ kurtuzuz olmaz.	Kurddan korhan meşeye getmez.
Su içene yılan bile dokunmaz.	Su içeni ilan çalmaz.

Eski Türklerin, temel geçim kaynaklarından biri hayvancılık olduğu için bazı hayvanların ekonomik hayattaki önemi büyüktü. Bunun yanı sıra arkeolojik veriler, efsane ve destanlarda geçen ifadeler eski Türklerde bazı hayvanların kutsal kabul edildiğini göstermektedir. Türklerin önem verdikleri hayvanların başında kurt gelmektedir. Bunun yanında geyik, at, koyun, kartal, kaplumbağa da Türklerde önemlidir (Durmuş, 2009; Mandaloğlu, 2013). Tablo 7. incelendiğinde Türkiye ve Azerbaycan ortak atasözlerinde çok çeşitli ve zengin bir içerikle hayvan isimlerinin kullanıldığı görülmektedir. Atasözlerinde geçen hayvan isimleri, geçmişten günümüze Türklerin özellikle sosyal ve ekonomik hayatlarında önemli yer tutan hayvanlardır. Türkiye ve Azerbaycan atasözlerinde en sık kullanılan hayvan isimleri *at*, *eşek*, *it*, *kurt*, *koyun*, *deve* ve *yılan* olarak tespit edilmiştir. Bunların yanı sıra *köpek*, *tavuk*, *balık*, *kedi*, *kuş*, *horoz*, *karga* ve *öküz* de sıklıkla kullanılmıştır. Bunların dışında *ayı*, *tilki*, *tavşan*, *sıçan*, *kuzu*, *keçi*, *domuz*, *tazi*, *serçe*, *aslan*, *dana*, *fare*, *ördek*, *buzağı*, *kuzgun*, *fil* ve *şahin* gibi hayvanlar da ortak atasözlerimize yansımıştır. Hayvanların dışında *arı*, *sinek*, *sivrisinek*, *pire*, *karınca* ve *kurtçuk* gibi böceklerin de atasözlerinde yer bulduğu görülmektedir. Anlam yönünden hayvanların geçtiği atasözleri incelendiğinde gerçek ve mecaz yoluyla birçok benzetmelerin yapıldığı; öğüt, nasihatler içeren bazı mesajlar verildiği belirlenmiştir. Bu atasözlerinde özellikle toplum tarafından tasvip edilmeyen tehlikeli, nankör, kurnaz gibi insan tiplerini karga, yılan, it, köpek ve tilki gibi hayvanlara atfedilerek söylenmiştir. Bunlara örnek olarak “Besle kargayı oysun gözünü., Kurt kocayınca ite maskara olur., Kurdu adı kötü, arada tilki var baş keser., Üremesini bilmeyen köpek, sürüye kurt getirir. Uyuyan yılanın kuyruğuna basma. Yılanın akına da lanet karasına da. Yılanın başı küçükken ezilir, ısırarak it dişini göstermez.” gibi

atasözleri verilebilir. Türkiye ve Azerbaycan Türklerinin yaşadıkları coğrafyada çok sık rastlanılmayan fakat atasözlerinde kullandıkları hayvanlar deve ve fil olarak tespit edilmiştir. Deve isminin kullanıldığı ortak atasözlerine örnek olarak; “Deve Kabe’ye gitmekle hacı olmaz., Deve silkinse eşeğe yük çıkar., Deveden büyük fil var., Deveye binip koyun arasına saklanılmaz., Deveye burç gerek olursa boynunu uzatır., Deveye “niçin boynun eğri” diye sormuşlar, “nerem doğru” demiş., Düşmanın karınca olsa da sen onu fil (gibi) gör.” verilebilir. Son olarak hayvan isimlerinin geçtiği atasözlerinde belli başlı hayvanlar karşılaştırılarak olumlu-olumsuz yönde insan karakterlerine atıflar yapıldığı tespit edilmiştir. “Kaz gelecek yerden tavuk esirgenmez. Kurt kurdu, it iti yemez. At çalışır, eşek dişler. İki at dövüşürse arada eşek ölür. Tavşana “kaç” tazıya “tut” diyor. Kaza özenen karganın ayağı kırıldı. Kurt/it ağzından kuzu/kemik alınır mı? Kedinin bulunmadığı yerde sıçanlar başkaldırır. Kedinin ölümü sıçana düğün. Kediye oyun, sıçana ölüm. Koyunun olmadığı yerde keçiye Abdurrahman Çelebi derler. Attan indi, eşeğe bindi.” şeklindeki atasözleri bu anlamda topluma mal olmuş atasözleri olarak kullanılmaktadır.

Tablo 8. Çeşitli eşya, araç-gereçlerle ilgili kullanılan ortak atasözleri

TÜRKİYE	AZERBAYCAN
Aman diyene kılıç kalkmaz.	Aman deyenin boynunu vurmazlar.
Arabanın ön tekerleği nerden geçerse ardi da ordan geçer.	Ananın keçdiyi köprüden gızı da keçer.
Altının kıymetini sarraf bilir.	Altunu sarraf tanıyar.
Açtırma kutuyu, söyletme kötüyü.	Açaram sandığı, tökerem pambığı.
Ağaca balta vurdular, sapı benden dedi.	Balta ağac kesmezdi sapı, ağaç olmasa idi.
Alet işler el öğünür.	Alat işler el öyüner, kılnc keser, kol öyüner.
Atılan ok geri dönmez.	Atılan oh geri kayıtmaz.
Ateş düştüğü yeri yakar.	Od düştüğü eri yandırar.
Ateşle pamuk yan yana durmaz.	Od ile pambığın aşnalığı olmaz.
Balcının var bal tası, oduncunun var baltası.	Balçının var bal tası, oduncunun baltası.
Bacanın eğriliğine bakma dumanın düz çıkmasına bak.	Bacasının eyriliyine bahma, tütsünün düz çıkmasına bah.
Yedi/yüz kere ölç, bir kere kes.	Eddi defe ölç bir defe biç./Yüz ölç, bir biç.
Minareyi çalan kılıfını hazırlar.	Cidani oğrulayan yerin eler.
Mum ışığı dibine düşmez.	Çırac öz dibine ışık salmaz.
Nalinci keseri gibi “hep bana, hep bana!” değil, “bir sana, bir bana!”	Kerki olub öz terefine yonma erre olub iki terefe yon.
Maşa uzun olsa elin yanmaz.	Uzun kösöy el yandırmaz.
Mızrak çuvala sığmaz.	İyne torbada kalmaz/Cidani çuvalda gizlemek olmaz.
Mal canın yongasıdır.	Mal dediyin can yangusudur/pul can yungardır.
Mal sahibine benzer.	Mal eyesine ohşamazsa haramdır.
Külden tepe olmaz, güveyden oğul olmaz.	Kül tepecik olmaz.
Kaybolan bıçağın sapı altındır.	İten baltanın sapı kızıl olar.
Kaşık ile aş verip sapıyla göz çıkarma.	Kasıkla emek edirdir destesile gözün çıhardır.
Kapıdan kovsan bacadan gelir.	Kapıdan kovsan bacadan gelir.
İki geminin kuyruğuna tutunan suya batar.	İki gemiden yapışan gerk olar.
İki kılıç bir kına sığmaz.	İki kılnc bir kına sığmaz.
İğne ile kuyu kazmağa benzer.	İyna ile kuyu gazmağa okşar./İyne ile kor kazıyır.
İğneyi kendine batır, çuvaldızı başkasına.	İyneni özüne batırar, çuvaldızı yoldaşına.
İki ayak bir pabuca girmez.	İki ayak bir başmağa yerleşmez.
İki cambaz bir ipde oynamaz.	İki canbaz bir ipde oynamaz.
Herkes derdiyle, değırmenci suyuyla.	Her kişinin öz derdi deyirmançının su derdi.
Hem nalına, hem mihına vurur.	Gah nala döyür gah miha.

Eski pamuk bez olmaz, kötü demirden kılınç.	Eski pambık bez olmaz, köne demir kılınc.
Eski hamam eski tas.	Köhne hamam-köhne tas.
Elin ipiyle kuyuya inilmez.	Onun ipinen kuyuya getmek olmaz.
Dil kılıçtan keskindir.	Dil kılıncıdan keskindir./Dil yarası kılıncı yarısından yamandır.
Demir kızgın iken/tavında dövülür.	Demir isti-isti döyerler.
Davetsiz gelen döşeksiz oturur.	Davetsiz gelen konuk kuru yerde oturur.
Davulun sesi uzaktan hoş gelir.	Kavalın/zurnanın sesi uzakdan yahşı gelir.
Çizmen darsa dünyanın genişliğinden ne fayda.	Ayakkabı dar olanda dünya başa zindan olur.
Bu dünya bir merdivendir, biri iner, biri biner.	Dünya bir nerdivandır, biri çıkar, biri düşer.
Boş torba ile at tutulmaz.	Boş torba ile at tutulmaz.
Boş kaşık ağza yaramaz.	Boş kaşık ağız yırtar.
Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı vardır.	Bir stekan çay on il yadda kalar.
Bıçak kemiğe dayandı.	Bıçak sümüye dayanıb.
Bıçak sapını/kılıç kınını kesmez.	Balta öz sapını kesmez.
Başkasına kuyu kazan kendi düşer.	Özgeye kuyu kazıyan özü düşer.
Sabah kalkan aç kalmaz.	Ahşam tez yat, sabah tez dur.
Sakla samanı gelir zamanı.	Sahla samanı gelir zamanı.
Sakınan göze çöp düşer.	Korhan göze çöp düşer.
Söz gümüşse sükut altındır.	Danışmak gümüş olsa, danışmamak gızıldır.
Tabak sevdiği deriyi yerden yere çarpar.	Dabbak sevdiyi derini erden ere vurur.
Tencere yuvarlanı kapağını bulur.	Güveç yumbalanar kapağın tapar.
İp inceldiği yerden kopar.	Hardan incelse, oradan üzüler.
Baş sağ oldukça börk/külâh eksik değil.	Baş olsun börk tapılar.
Boş çuval dik durmaz.	Boş çuval dik durmaz.
Ucuzdur vardır illeti, pahalıdır vardır hikmeti.	Ucuzdur var illeti, bahadır var hikmeti.
Komşu komşunun aynasıdır.	Adam adamın aynasıdır.
Kel başını tarayınca kadar düğün biter.	Keçel bezenince toy elden getdi.
Kelin ilacı olsa başına çalar.	Keçel çare bilse öz başına eyler.

Tablo 8.'de görüldüğü gibi Türklerin gündelik hayatlarında kullandıkları *iğne, ip, çuvaldız, nal, mih, tekerlek, döşek, mum, kapı, merdiven, tas, kaşık, pabuç, çizme, maşa, kılıf, kapak, fincan, tencere, torba, çuval, ayna, davul, börk/külâh* gibi çok çeşitli araç-gereçleri atasözlerinde kullanmışlar ve anlatılmak istenen mesajı mecazlar yoluyla ustalıkla vermişlerdir. Bu atasözlerinde geçen araç-gereçlere bakıldığında daha çok tarım ve hayvancılıkla uğraşan eski Türklerin yaşamları hakkında ipuçları da verdiği görülmektedir. Söz konusu araç-gereçlerin yer aldığı bazı atasözleri şöyledir: Arabanın ön tekerleği nerden geçerse ardı da ordan geçer., Minareyi çalan kılıfını hazırlar., Mum ışığı dibine düşmez., Maşa uzun olsa elin yanmaz., Kaşık ile aş verip sapıyla göz çıkarma., Kapıdan kovsan bacadan gelir., İğneyi kendine batır, çuvaldızı başkasına., Hem nalına, hem mihına vurur., Eski hamam eski tas., Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı vardır., Davetsiz gelen döşeksiz oturur., Davulun sesi uzaktan hoş gelir., Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı vardır., Tencere yuvarlanı kapağını bulur.” Tablo 10'daki ortak atasözlerinde dikkat çeken bir başka husus da Türklerin hem savaşlarda hem de gündelik hayatlarında sıklıkla kullandıkları *kılıç, ok, mızrak, balta ve keser* gibi kesici ve delici savaş aletlerin yoğun bir şekilde kullanılmasıdır. Bu atasözlerine örnek olarak; “Aman diyene kılıç kalkmaz. Ağaca balta vurdular, sapı benden dedi. Atılan ok geri dönmez. Balcının var bal taşı, oduncunun var baltası. Nalınca keseri gibi “hep bana, hep bana!” değil, “bir sana, bir bana!”, Mızrak çuvala sığmaz. İki kılıç bir kına sığmaz., Dil kılıçtan keskindir., Bıçak sapını/kılıç kınını kesmez., Bıçak kemiğe dayandı.” Şeklindeki atasözlerini verebiliriz. Son olarak *demir, altın ve gümüş* gibi çeşitli madenleri işleme de oldukça mahir olan Türkler'in yine bu unsurları atasözlerinde kullanmaları oldukça dikkat çekicidir. “Altının kıymetini sarraf bilir. Kaybolan bıçağın sapı altındır., Demir kızgın iken/tavında dövülür., Söz gümüşse sükut altındır.” söz konusu maden isimlerinin geçtiği atasözlerine örnek teşkil ettiği görülmektedir.

Tablo 9. Tarım ürünleri ve yiyecek-içecek kültürüyle ilgili ortak atasözleri

TÜRKİYE	AZERBAYCAN
Aşın tadı tuz ile, tuz da ölçüyle.	Aşın dadı duzdur, dünyanın dadı gözdür.
Açlıkta darı ekmeği helvadan tatlı gelir.	Açlıkta darı çöreyi halvadan şirin olar.
Bir koltuğa iki karpuz sığmaz.	Bir elde iki karpuz tutmak olmaz.
Açlıkla tokluğun arası bir parça ekmektir.	Aclık ile tohluğun arası bir parça çörekdir.
Anamın öleceğini bilsem bir acı soğana değiştirdim.	Bilseydim atın öldüğünü kulağı dolusu darıya satar-dım.
Anasından emdiği süt burnundan geldi.	Emdiğim süt burnumdan geldi.
Atan soğan anan sarımsak, nereden oldun gülbeşeker.	Atan sogan anan sarımsak hardan oldun gülmeşeker.
Aşı yok oruç tutar; işi yok namaz kılar.	Aşı yoh ruze tutur, işi yoh namaz kılar.
Yoğurdum ekşidir diyen olmaz.	Heç kes öz eyranuna acu dimez.
Yarama tuz basma.	Yarama duz septiler.
Yer doymadıkça il doymaz.	Yağış ile er göyerer alkış ile er öyüner.
Üzüm üzümüne baka baka kararır.	Üzüm üzümüne baha baha karalar.
Üzümünü ye bağını sorma.	Üzümünü e bağını sovrurma.
Ucuz etin çorbası tatsız olur.	Ucuz etin şorbası olmaz.
Sütten ağzı yanan ayrıntı/yoğurdu üfleyerek içer.	Südden ağzı yanan, katığı üfleye üfleye içer.
Sıcak aşı soğuk su katar.	Menim bişmiş aşım su çalam./Kaynar aşım su çaladı.
Sarımsak yemedim ki ağzım koksun.	Ne sarımsak edim ne ağzım kohar.
Sıcak aşın olmasa da ılık sözün olsun.	Arpa unun yohdursa, dadlı dilin de yohdur?
Peyniri deri, kadını erkeği saklar.	Peyniri deri sahlar, arvadu eri sahlar.
İyi aş kalacağına, kötü karın yarılınsın.	Yahşı hörek kalınca pis karın yırtılınsın.
Herkes iyi ben yaman, herkes buğday ben saman.	El yahşı biz yaman, el buğda biz saman.
Felek kimine kavun yedirir kimine kelek.	Feleyin beyla işleri çoh, aslanı ac gezdirer, tülkünü toh.
Bir eli yağda, bir eli balda.	Bir eli yağda, bir eli balda.
Bitli baklanın kör alıcısı olur.	Kurdluca pahlanın kör alıcısı olar.
Bal bal demekle ağız tatlı olmaz.	Bal bal demekle ağız dada gelmez.
Bal tutan parmağını yalar.	Bal tutan barmagın yalar.
Babası koruk yemiş oğlunun dişi kamaşmış.	Atası turşu yemiş, balasının dişi kamaşmış.
Pilavdan dönenin kaşığı kırılınsın.	Plovdan dönenin kıcı kınınsın.
Umut fukaranın ekmeğidir.	Umud iledir, cahanda her iş.
Yiyen bilmez, doğrayan bilir.	Eyen bilmez doğrayan biler.
Ununu elemiş, eleğini asmış.	Eleyi elenib, halbiri göyden asılıb.
Ne şiş yansın ne kebab.	Ne şiş yansın ne kabab.
Keskin sirke küpüne zarar.	Sirke tünd olanda öz küpünü partladar.
Katrandan olmaz şeker, olsa da cinsine çeker.	Cins cinse çeker.
Dilenci bir olsa balla beslenir.	Dilençi bir olsa diriltmeye ne var.
Değirmene varan un öğüdür, evdeki bövbet savar.	Deyirmen növbetle işler.
Et kanlı, yiğit canlı gerek.	Et kanlı igid canlı.
Eti senin kemiği benim.	Eti senin, sümüyü benim.
Et tırnaktan ayrılmaz.	Et dırnakdan ayrılmaz.
Buğday yanında karamuk da sulanır.	Çelik hatirine sulufar da su içir.
Elma/armut piş ağzıma düş.	Armud biş ağzıma düş.
Elma, ağacından uzak düşmez.	Alma öz ağacından uzag düşmez.

Tablo 9. incelendiğinde eski Türklerin günlük hayatlarında tükettikleri birçok besin maddesinin

atasözlerine konu olduğu görülmektedir. Özellikle eski Türklerin yaşadığı coğrafyada hâkim olan karasal iklim, onların ekip biçtiği *tarımsal ürünleri* ve dolayısıyla türevlerini etkilediği için atasözlerinde *darı, buğday, bakla, soğan, un, ekme* gibi besinleri görmek mümkündür. Bu ürünlerin geçtiği atasözlerine örnek olarak; “Açlıkta darı ekmeği helvadan tatlı gelir., Açlıkla tokluğun arası bir parça ekmektir., Anamın öleceğini bilsem bir acı soğana değiştirdim., Atan soğan anan sarımsak, nereden oldun gülbeşeker., Herkes iyi ben yaman, herkes buğday ben saman., Bitli baklanın kör alıcısı olur., Ununu elemiş, eleğini asmış., Değirmene varan un öğüdür, evdeki bövbet savar.” verilebilir. Yine benzer şekilde Türklerin ekonomik geçim kaynaklarından birinin hayvancılık olduğu ve Türklerin daha çok küçük ve büyük baş hayvan sürülerini yetiştirdikleri bilinmektedir. Bu anlamda atasözlerinde kullandıkları bazı besin maddelerinin *hayvansal ürünler* olması hem Türkiye hem de Azerbaycan atasözlerinin benzer yönlerinden biri olmuştur. Örneğin yoğurt “Yoğurdum ekşidir diyen olmaz.”, et; “Ucuz etin çorbası tatsız olur., Et kanlı, yiğit canlı gerek., Eti senin kemiği benim., Et tırnaktan ayrılmaz.”, süt; “Sütten ağzı yanan ayrıntı/yoğurdu üfleterek içer.”, peynir; “Peyniri deri, kadını erkeği saklar.”, yağ; “Bir eli yağda, bir eli balda.” gibi ürünler farklı mecazları anlatmak için atasözlerinde kullanılmıştır. Bunların dışında *kavun, karpuz, sarımsak, üzüm, helva, bal, pilav, kebab, sirke ve şeker* gibi yiyecekler de atasözlerinde yer bulmuştur.

Tablo 10. Beşeri ilişkiler ve günlük sosyal hayat tecrübeleriyle ilgili ortak atasözleri

TÜRKİYE	AZERBAYCAN
Aç esner, tok geçirir.	Ac esner, toh geyirer.
Aç ne yemez, tok ne demez.	Ac ne olsa yeyer, tok ne olsa da söyler.
Açın karnı doyar, gözü doymaz.	Açın garnı doyar, gözü doymaz.
Açma sırrını dostuna, dostunun dostu vardır, o da söyler dostuna.	Açma sırrını dostuna, dostunun da dostu vardır, o da aydar dostuna.
Adamın iyisi iş başında belli olur.	Dilde yoh, işde özünü göster./ İş adamın cövheridir.
Ağlarsa anam ağlar, kalanı yalan ağlar.	Ağlarsa anam ağlar, galanı yalan ağlar.
Arkadaşını söyle, kim olduğunu söyleyeyim.	Yoldaşını mene söyle senin kim olduğunu deyim.
Bir gördüğün biliş, iki gördüğün tanış.	Bir gördün yoldaş, iki gördün gardaş.
Aç gözünü açarlar gözünü.	Ac gözünü açarlar gözünü.
Baba olmayan ata kadrini bilmez.	Ata olmayan ata, ana olmayan ana kadrini bilmez.
Bir günlük yola çıksan üç günlük azık al.	Sefere geden su götürer.
Bir kızı kırk kişi sever, bir kişi alır.	Elçi çoh olar, kısmet bir.
Ağalık vermeyele, yiğitlik vurmayla olur.	Ağalık verimle igitlik vurumladır.
Aç başım, dinç kulağım.	Acluğu satub dinçliğe.
Aka ak derler, karaya kara.	Akı karadan seçende gel.
Aslını bilmeyen piçtir.	Eslini itiren bicdir./Eslini itiren haramzadadır.
Aşık olan kördür.	Aşık olan kör olar.
Aşık daima bey oturmaz.	Aşığı alcı durub.
Aşını, eşini, işini bil.	Adam aşını, işini bilmelidir.
Ata dostu oğlana mirastır.	Atalar sepen oğullara mirasdır.
Ata dost gibi bakmalı düşman gibi binmeli.	Ata dost kimi bah, düşman kimi min.
Yola çıksan yoldaşın olsun.	Evvel yoldaş sonra yol.
Zaman sana uymazsa sen zamana uy.	Zaman sana saz olmasa sen zamana saz ol.
Zor oyunu bozar.	Zor oyunu pozar.
Zorla güzellik olmaz.	Zor ile gözellik olmaz.
Zorla yapılan çabuk yıkılır.	Zülm ile abad olan bir gün berbad olar.
Zulüm kapıdan girerse insaf delikten çıkar.	Zor kapıdan gelende şeriet bacadan çıkar./Güçlü günahkar olmaz.
Arayan bulur, inleyen ölür.	Ahtaran tapar.

Arayanın bir yüzü kara, vermeyenin iki yüzü.	İsteyenin bir üzü kara, vermeyenin iki üzü.
Adam olana bir söz yeter.	Adama sözü bir defe deyerler.
Adamın adı çıkacağına canı çıksın.	Adamın adı pisliye cıhınca canı cıhsa yahşıdır.
Ağrımayan başa yağlık bağlama.	Ağrımayan başa desmal bağlamazlar.
Allah bir kapıyı kaparsa diğerini açar.	Allah bir kapını bağlasa öbürisin açar.
Allah sağ gözü sol göze muhtaç etmesin.	Allah sağ gözü sol göze möhtac elemesin.
Araba kırılınca yol gösteren çok olur.	Araba kırılarda yol gösteren çoh olur.
Atalar sözünü tutmayı yabana atarlar.	Atalar sözü hikmettir./Mesel güldür söz çiçek.
Akın adı var, karanın tadı.	Ağın adı var, karanın tadı.
Sövmeye benim kul atama, söverim senin bey atana.	Söyme kul atamı, söymeyeyim bey atanı.
Söylenen söz atılan ok.	Deyilen söz geri kaytmaz.
Söyleyene bakma, söyletene bak.	Söyleyene bahma, söylenene bah.
Yerin kulağı var.	Yerin kulağı var./Yer kulaklı olur.
Sana taş atana aş at.	Düşmen seni daş ile sen düşmeni aş ile.
Su küçüğün, sofrasöz büyüğün.	Su küçüyündü, süfre böyüyündü./Yol böyüğün, su kiçiyin.
Suya dayanma, düşmana inanma.	Beylere inanma, suya daynma.
Ağlamayan çocuğa meme vermezler.	Ağlamayan uşağa süd vermezler.
Yemeyenin malını yerler.	Emeyenin malını malını eyerler, ölüsünü döyerler.
Bir yemem diyenden bir de oturmam diyenden kork.	Bir eyeremden korh bir de emeremden.
Kazan karası gider yüz karası gitmez.	Kazan karası geder, üz karası yoh.
Kazana yanaşırsan karası, kötüye yanaşırsan belası geçer.	Kazana yanaşma karası yuhar, yamana yanaşma kadası yuhar.
Çoban dayağı ile, gelin ayağı ile.	Çoban dayağı ile gelin duvağı ile.
Çoban çok olanda koyun murdar ölür.	Çoban çoh olanda koyonu kurd eyer.
Eceli gelen keçi çobanın dayağına sürünür.	Keçinin başı gicişende buynuzunu çobanın çomağına sürter.
Elde bulunan beyde bulunmaz.	Elde olan beyde olmaz.
Ad işler işi, sen işlemezsın.	Adam adı bezemez, adam adı beziyer. (Er öler adı kalır)
Babana ne yaparsan, oğlundan onu görürsün.	Atana nece baharsan, övüladın da sene ele bahar.
Yıkılana/düşene vurulmaz.	Yıhılanı vurmazlar.
Biri yer biri bakar, kıyamet ondan kopar.	Biri eyer biti bahar kıyamet onda kopar.
Biri yazar biri bozar.	Biri yazar biri pozar.
Birisi ölmeden öbürü iyi gün görmez.	Biri ölmece, biri dirilmez.
Bu sakalı değirmende ağartmadık.	Sakkalını deyirmanda ağardıb tecrübe hasil edib.
Çocuk düşe kalka büyür.	Uşak yıhıla yıhıla böyüyer.
Çocukla çıkma yola, gelir başına bin türlü bela.	Uşakla yola çıhma, eşeyi yıhılsa ağlar, eşekden yıhılsan güler.
Çocuklu ev pazar, çocuksuz ev mezar.	Babalı öv bazardır, balasız öv mezardır.
Çocukluk çağı, padişahlık çağı.	Uşağın hökmü padşah hökmünden artıktır.
Çocuktan al haberi.	Heberi uşakdan öyren./Sözün doğrusunu uşakdan heber al.
Deveciyle dost olan kapısını büyük yapar.	Deveçi ile dost olanın darvazası gen gerek.
Dilin kemiği yok./Dilin kemiği yok ama kemiği kırar.	Dil sümüksüzdür amma sümüyü sındırar.
Dilini koruyan başını korur.	Dilini sahlayan başını sahlar.
Dilsizin dilini anası anlar.	Lalun dilin nenesi bilir.
Dost ağlatıp düşman güldürüp söyler.	Dost ağladar, düşman güldürer.
Kız evi naz evi.	Kız evi-naz evi./Kızdı nazdı min tümen azdı.
Kız evinde düğün olur, oğlan evinin haberi yok.	Oğlan evinde toydur kız evinin heberi yoh.

İki kadın olan evde düzen olmaz.	Evde iki arvad olanda ev süpürülmemiş kalar.
İki kardeş savaşmış, ebleh gerçek sanmış.	Kardaşlar savaşdı ebleh ona inandı.
Hocanın söylediğini yap, yaptığını yapma.	Hocanın dediğini tut, gittiği yola gitme.
Cami ne kadar büyük olsa da imam bildiğini okur.	Cemaat ne geder çoh olsa da ene imam bildiyini de- yer.

Tablo 10.'da görüldüğü gibi insanların toplum içerisinde birbirleriyle olan münasebetleri genel itibarıyla yüzlerce yıllık tecrübe sonucunda özellikle öğüt/nasihah şeklindeki tavsiyeler ve temenniler üzerine yoğunlaşmıştır. Söz gelimi Tablo 10.'da yer alan "Yola çıksan yoldaşın olsun., Açma sırrını dostuna, dostunun dostu vardır, o da söyler dostuna., Arayanın bir yüzü kara, vermeyenin iki yüzü., Zorla güzellik olmaz., Adam adama lazım olur., Adamın adı çıkacağına canı çıksın., Allah sağ gözü sol göze muhtaç etmesin., Araba kırılınca yol gösteren çok olur., Atalar sözünü tutmayı yabana atarlar., Söğme benim kul atama, söğirim senin bey atana., Söyleyene bakma, söyletene bak." şeklindeki atasözleri bu konu için örnek atasözleri olarak gösterilebilir.

SONUÇ

Elde edilen veriler incelendiğinde Türkiye ve Azerbaycan'da halk tarafından kullanılan atasözlerinde yörenin kullandığı lehçe ya da kültürden kaynaklı bazı fonolojik farklılıkların mevcut olduğu görülmektedir. Genel olarak her iki Türkçede de anlam bakımından aynı ama yazılış ve söyleniş bakımından birbirinden ayrılan atasözleri bulunmaktadır. Bununla birlikte çalışmada Türkiye ve Azerbaycan Türkçesinde yer alan birçok benzer atasözünün olduğu belirlenmiş ve bunlar yoğunluk kazandığı alanlara göre gruplandırılmıştır. Sonuçta atasözlerinin yoğunluk kazandığı alanlar; memleket özlemi-göç, coğrafya-doğal çevre-iklim, akıl-akılın kullanımı, ekonomik faaliyetler, yardım-yardımlaşma, huy-karakter-kişilik özellikleri, hayvanlar, eşya-araç-gereç, tarım ürünleri-yiyecek-içecek kültürü ve beşeri ilişkiler-günlük sosyal hayat tecrübeleri şeklinde temalandırılmıştır.

Alan yazın incelendiğinde atasözleriyle ilgili bazı araştırmaların hem betimsel yapısı hem de ulaştıkları sonuçlar itibarıyla bu çalışmayla paralellik arz ettikleri görülmektedir. Örneğin; Başibüyük ve Akpınar (2010) yaptıkları araştırmada Erzincan yöresinde kullanılan atasözlerini coğrafi anlamlarına göre; iklim, ekonomik faaliyet, göç, hidrografya, bitki, jeomorfoloji şeklinde sınıflandırmışlardır. Bozyurt ve Koca (2011) coğrafi içerikli atasözlerini tespit ederek bunları kendi içerisinde fiziki coğrafya, beşeri-ekonomik coğrafya, halk takvimi-günlük hayat ve yerleşmeler şeklinde gruplandırmışlardır. Esen ve Yılmaz (2011) girişimcilikle alakalı olan atasözleri ve deyimleri olumlu, olumsuz ve nötr şeklinde gruplandırarak incelemişlerdir. Gülüm (2009) coğrafya öğretiminde kullanılacak doğayla ilgili Türkiye ve Türkmenistan atasözlerini ele almıştır. Bu atasözlerini fiziki coğrafya (iklim, akarsu, yer şekilleri, çevre sorunları) ve beşeri-ekonomik coğrafya (tarım, halk takvimi ve yerleşmeler) şeklinde sınıflandırmıştır. Yine Gülüm (2010) coğrafya öğretiminde kullanılacak atasözlerini fiziki coğrafya ve beşer coğrafya alanlarına göre sınıflandırmıştır. Gülüm ve Boz (2011) Kırgızistan ve Türkiye'de doğa üzerine söylenmiş ortak atasözlerinin coğrafi analizini yaparak iklim, tarımsal faaliyetler, halk takvimi, doğa kuralları ve çevre başlıkları altında sınıflandırmışlardır. Karakuş ve Keçe (2012) Türk atasözlerindeki doğa çevre algısını ortaya koymak için ilgili atasözlerini bitki örtüsü, hayvanlar, iklim, toprak ve su başlıkları altında kategorize ederek incelemişlerdir. Tergip (2014) ise Türk atasözü ve deyimlerini kötüleme ifadelerine göre sınıflandırmıştır. Yaşar ve Öge Yaşar (2007) Çanakkale yöresinde sıklıkla kullanılan atasözlerini coğrafi konularına göre; iklim, yeryüzü şekilleri, ekonomik faaliyetler, beşeri faaliyetler ve çevre eğitimi şeklinde temalandırılmışlardır. Yuzvyak (2014) ise Türk ve Ukrayna atasözlerini kadın imajı açısından incelemiştir. Bu çalışmalarda özellikle coğrafi içeriğin atasözlerine yansması coğrafi şartların milletlerin kaderini tayin edebilecek kadar önemli bir faktör olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü coğrafya bir milletin duyuş, düşünüş ve yaşam tarzını etkilediği için bunlar başta atasözleri olmak üzere ağıt, türkü, masal, ninni gibi diğer edebiyat ürünlerine de yansmaktadır. Bu yüzden geçmişte aynı coğrafya ve kültürü paylaşmış olan Türkiye ve Azerbaycan Türklerinin sahip oldukları atasözlerinin çoğunlukla benzer ve ortak olması doğaldır. Aynı zamanda zamanla farklı coğrafyalarda yaşayan bu toplumların sözcükleri farklı şekilde kullanmalarında ve

lehçelerinde farklılıklar olması da doğaldır. Bu durum diğer Türk boyları için de geçerlidir. Üç kıtada binlerce kilometre uzaklıkta varlıklarını sürdürmelerine rağmen ortak atasözlerinde anlam birliği büyük ölçüde korunmakta bununla birlikte sözcüklerde bazı değişikliklere rastlanmaktadır (Yardımcı,1998).

Sonuç olarak Türkiye ve Azerbaycan Türklerinin yaşadığı en eski coğrafyanın Orta Asya olduğu düşünüldüğünde yaşamlarına dair atasözlerinin benzerlik göstermesi anlam kazanır. Dolayısıyla ortak bir geçmiş ve benzer yaşam biçimlerinin Türkiye ve Azerbaycan atasözlerine yansıdığı ve bu atasözlerinin her iki toplumun gündelik yaşamına ilişkin çok zengin bir bilgi kaynağı oluşturdukları söylenilebilir.

KAYNAKÇA

- Acaroğlu, M.T. (2006). *Dünya Atasözleri*. Ankara: Referans Yayıncılık.
- Aksoy, Ö. A. (1997). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Akyüz, J. (2008). Göç Yollarında; Kafkaslardan Anadolu'ya Göç Hareketleri. *Bilig*,(46), 37-56.
- Artuç, S. (b.t.). Vatanlaşma sürecinde Anadolu'da nüfus hareketleri: Türk edebiyatına yansımaları, Erişim tarihi: 20 Ocak 2017 Erişim Linki: http://www.academia.edu/7664784/VATANLA%C5%9EMA_S%C3%9CREC%C4%B0NDE_ANADOLUDA_N%C3%9CFUS_HAREKETLER%C4%B0_T%C3%BCrk_Edebiyat%C4%B1na_Yans%C4%B1malar%C4%B1_Seda_ARTU%C3%87
- Başıbüyük, A., ve Akpınar, E. (2010). Erzincan atasözlerinin coğrafi analizi. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5(2), 862-877.
- Bozyurt, O., ve Koca, N. (2011). Başlıca coğrafi içerikli atasözleri ve bunların milli kültür açısından analizi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (1), 89-100.
- Creswell, J. (2013). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Sage publications.
- Çobanoğlu, Ö. (2004). *Türk dünyası ortak atasözleri sözlüğü*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları
- Durmuş, İ. (1993). *İskitler (Sakalar)*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Durmuş, İ. (2009). *Bilge Kağan, Köl Tigin ve Bilge Tonyukuk*. Ankara: Maya Akademi Yayınları.
- Esen, S., ve Yılmaz, E. (2011). Türk atasözleri ve deyimlerinde girişimcilik olgusu (Sosyo-ekonomik açıdan bir bakış). *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30(30), 249-258.
- Gögebakan, Y. (2010). Türk Kültüründeki Hoşgörü Anlayışının Tarihsel ve Kültürel Kaynakları ve Bu Anlayışın Kültür Varlıklarına Yansımaları. *İÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 201-223.
- Gülüm, K. (2009). Coğrafya Öğretiminde Kullanılabilecek Doğa İçin Söylenmiş Türk ve Türkmen Atasözleri Üzerine Bir Araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (1), 51-58.
- Gülüm, K. (2010). Türk atasözlerinin coğrafya öğretiminde kullanılması. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 184, 205-2015.
- Gülüm, K. ve Boz, M. (2011). Doğa üzerine söylenmiş Türk dünyası ortak atasözlerinin coğrafi analizi (Kırgızistan Türkiye örneği). *Marmara Üniversitesi Dergisi*, 24, 354-369.
- Hacıyeva, G. (2008). Azerbaycan ve Türkiye Türkçesinin Ortak Diyalektizmleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. The Journal Of International Social Research*, 1(3), 210-218.
- Karakuş, U., ve Keçe, M. (2012). Türk atasözlerinde doğal çevre algısı ve çevre eğitimi açısından önemi. *Journal of World of Turks/Zeitschrift für die Welt der Türken*, 4(3), 131-145.
- Karasar, N. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara: Nobel Yayın.
- Kıyar, N. (2008). Orta Asya'dan Anadolu'ya Değişen Coğrafyalarda Petroglifler. *Selçuk Üniversitesi*

Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi, (26), 177-190.

Mandaloğlu, M. (2013). Türk mitolojisinden Anadolu'ya taşınan kültür: Geyik motifi. *Journal of International Social Research, 6(27), 382-391.*

McMillan, J.H. & Schumacher, S. (2006) *Research in Education: Evidence-Based Inquiry* (Sixth Edition), Pearson, London.

Saraçbaşı, M. E. ve Minnetoğlu, İ. (2002). Örnekli ve Açıklamalı Türk Atasözleri Sözlüğü. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Sayar, M. (2006). *Türklerde dini ve kültürel hoşgörü, Atatürk ve laiklik*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Tergip, A. (2014). Türk atasözleri ve deyimlerinde kötüleme ifadeleri. *Folklör/Edebiyat, 20 (80), 275-294.*

Teymurlu, Z. (2010). Azerbaycan dili diyalektlerinde ve Türk edebi dilinde kullanılan ortak kelimeler. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, (23), 193-207.*

Türk Dünyası Kültür Atlası İslam Öncesi Dönem. (1997). İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı.

Ülker, H. (b.t.). Türk dünyasında atasözlerinin karşılaştırılması üzerine bir deneme. Erişim Tarihi: 01.04.2017, Erişim Linki: <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=357490>

Yardımcı, M. (1998). Makedonya ve diğer Türk yurtlarında söylenen ortak atasözleri ve deyimler, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 6, 739-750.*

Yasen, S. (2006). *Uygur atasözleri A, E maddeleri (Metin-Çeviri-Açıklama)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yaşar, O. ve Örgü-Yaşar F. (2007). Çanakkale atasözleri ve coğrafi analizi, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 6(19), 95-105*

Yuzvyak, I. (2014). Türk ve Ukrayna'daki halk atasözlerinde kadın görüntüsü (Dil karşılaştırmalı özellikleri). *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 16(Özel sayı II), 122-127.*

Azerbaycan, Türkmen ve Türkiye Türkçesi Atasözlerinde Göç Unsurları

Arş. Gör. Derya YÜCEL ÇETİN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Arş. Gör. İrem BAYRAKTAR
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

GİRİŞ

Türk adını resmî devlet adı olarak ilk kez kullanan Göktürk Devleti'nde konargöçer bir yaşayış tarzı benimsenmiştir. İklim koşullarından en asgari düzeyde etkilenmek için yazları “yaylak”, kışları “kışlak” dedikleri bölgelerde geçirmişlerdir. Göktürk Devleti'nden sonra kurulan Uygur Devleti'nin resmî din olarak Maniheizm'i benimsemesi ve bölgenin oldukça verimli topraklara sahip olması onların savaşçı kimliklerini kaybetmelerine neden olmuştur. Bu durum Uygurların yerleşik hayata geçmelerinde etkin bir rol oynamıştır.

Türklerin uzun yıllar göçebe yaşam tarzını benimsemeleri onların dünyaya bakış açılarını da etkilemiştir. Türkler, bu yaşam tarzından edinmiş oldukları tecrübeleri ve bu tecrübelere dayanan düşüncelerini sözlerine yansıtmışlardır. Bu sözler uzun zaman içerisinde kültürün etkisiyle yoğrularak gelişmiş ve sözlü kültürümüzün en önemli yapı taşlarından olan atasözlerini doğurmuştur.

Türklerin İslamiyet'i kabulünden önceki yaşayışları hakkında bilgi edinmek için başvurabileceğimiz yazılı kaynaklar sınırlıdır. Bu nedenle Türklerin yaşayışları hakkında bilgi edinmek için sözlü edebiyat ürünlerinden olan atasözleri temel başvuru kaynakları arasındadır.

Atasözleri ile ilgili yapılan çalışmalarda bu terimle ilgili farklı açıklamalar dikkati çekmektedir. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

Türk Dil Kurumu'nun Türkçe Sözlük 'ünde geçen tanıma göre “Atasözü, uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz, deme, mesel, sav, darbimesel”dir.¹

Aksan'a göre, bir dilin sözvarlığı içinde yer alan atasözleri bir toplumun bilgeliğini, deneyimlerini, yaşayış tarzını, dünya görüşünü ve anlatım gücünü yansıtan yüzyıllarca yaşayabilen sözlerdir. Bu sözler, hiç değişmeden kuşaktan kuşağa aktarılabilirdiği gibi bazı değişimlere uğrayıp yitirilebilir.²

Doğan ise atasözlerini, bir milletin zekâsının inceliklerini gösteren, az sözle derin anlam ifade eden söz söyleme anlayışının bir sonucu olan özlü sözler olarak açıklar. Atasözleri halkın duygu, düşünce, örf, adet ve inançlarının izlerini taşıyan, her biri bir tecrübenin ürünü olarak geçmişten günümüze ulaşan

¹ *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara 2011, s. 180.

² Doğan Aksan, *Türkçenin Sözvarlığı*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2015, s. 41.

didaktik ve veciz sözlerdir.³

Aksoy'a göre atasözleri, geniş halk yığınlarının yüzyıllar boyunca geçirdikleri deneyimlerden ve bunlara dayanan düşüncelerden doğmuştur. Ulusun ortak düşünce, inanış ve tutumunu belirtir, bize yol gösterir. Bir atasözü ile belgelendirilen tutumun doğruluğu herkesçe kabul edilir. Anlaşmazlıklarda bir atasözü en büyük yargıdır. Atasözleri, Tanrı ve peygamber sözleri gibi ruha işleyen bir etki taşıyan inandırıcı ve kutsal sözlerdir.⁴

Pazarkaya, "Türkçe'mizdeki atasözü ve deyim varsılığı anadilimizin temsil ettiği kültürün de tarihselliğinin, boyutlarının, düşünce derinliğinin karşılığıdır." der. Aynı zamanda o dilin ait olduğu kültürü de damlalar halinde yoğuşturduğunu, o kültürün düşünsel, duygusal, töresel odaklarını yansıttığını düşünür.⁵

Yukarıda sıralanan tanımlar incelendiğinde atasözlerinde birtakım ortak özellikler olduğu görülmektedir. Bu ortak özellikler arasında deneyim, topluma mal olma, didaktik nitelik taşıma, özlü ifade biçimi ve herkes tarafından kabul görmüş olması sayılabilir.

Atasözleri, deyimlerde de olduğu gibi aynı dilin değişik lehçelerinde yaşamını sürdürmekte, böylece bir ulusun, değişik lehçeleriyle aynı dilin öz malı olduğunu göstermektedir. Örneğin "Gülme dostuna (komşuna), gelir başına" atasözümüzü bugün Türkiye Türkçesi'nden çok uzaklaşmış olan Kazak lehçesinde hemen hiç değişmeden kalmış biçimiyle buluyoruz: "Külme dosuña, keler basıña".⁶ Aksan'ın vermiş olduğu bu örnek, iki uzak lehçe arasında bile benzerlik olduğunu gösterir. Bu çalışmada incelenen Oğuz Türkçesi adıyla anılan lehçelerde daha fazla benzerlik olması beklenir. Taranan atasözlerinde elde edilen sonuçlar bu beklentiyi karşılar niteliktedir. Örneğin Türkiye Türkçesi'nde "Yol ile giden yorulmaz." atasözü Azerbaycan Türkçesi'nde "Yol ilä gedän yorulmaz.", Türkmen Türkçesi'nde "Yol bilen giden yorulmaz." şeklindedir.

Atasözlerinde ifade edilen yargılar belli anlam öbekleri çerçevesinde toplanır. Bu çalışmada; Azerbaycan, Türkmen ve Türkiye Türkçesi atasözlerinde anlam öbeği olarak göç unsuru incelenmiştir. Bu lehçelerin araştırmaya dâhil edilmesinin nedeni, ortak Oğuz kültürünün özelliklerini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda sözü edilen lehçelerde atasözleri taranmış ve pek çok göç unsuruna rastlanmıştır. Göç unsurları ile ilintili olarak at, yol, göçebe hayat, vatan, göçmenlik gibi kavramlar da araştırmaya dâhil edilmiştir.

Oğuz Türkçesi Atasözlerinde Göç

Oğuz Türkçesi başlığı altında incelenen Azerbaycan, Türkmen ve Türkiye Türkçesi atasözleri tarama yöntemiyle incelenmiş ve pek çok göç unsuru tespit edilmiştir. Saptanan atasözlerinin belli başlı ortak özellikleri sebebiyle tasnif etme ihtiyacı duyulmuş ve çalışmada alt başlıklar halinde sunulmuştur. Çalışmaya dâhil edilen atasözlerinin künyesi verilirken Türkiye Türkçesi atasözleri "TTA", Azerbaycan atasözleri "AA" ve Türkmen atasözleri "TA" biçiminde kısaltılmış ardından sayfa ve satır numarası verilmiştir.

Göç ve At

Uzun tarihimiz boyunca, hayatı savaşlarla ve göçlerle geçen Türklerin maddi kültüründe at kavramının çok özel ve çok önemli bir yeri vardır. Tarih ve dil kaynakları, yapılan savaşlarda, günlük yaşamda atın yerini ve sahip olunan at sürülerinin önemli bir servet sayıldığını göstermektedir.⁷ Türkler atı sadece savaşlarda değil göç ederken ulaşım aracı olarak da kullanmışlardır. Atasözlerini tararken ulaşım amacıyla kullanılan tek hayvanın at olmadığı bunun yanında eşek ve deve gibi hayvanların da tercih edildiği dikkati çekmiştir. Fakat atın Türklerdeki önemi yadsınamaz bir şekilde daha olduğu için bu kavram atasözlerinde kendine daha çok yer bulmuştur. Göç ve at ile ilgili atasözleri aşağıda sıralanmıştır.

³ Levent Doğan, *Türkmen Atasözleri (Türkmen Halk Nakılları)*, Kriter Yayınları, İstanbul 2012, s. 1.

⁴ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2016, s. 15.

⁵ Yüksel Pazarkaya, *İnsan Dilden Yeter Dilden Biter Atasözlerinde Dil Felsefesi*, Kanak Yayınları, İstanbul 2011, s.5.

⁶ Aksan, *age*, s. 41.

⁷ Doğan Aksan, *Türkçeye Yansıyan Türk Kültürü*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2011, s. 143.

Atınıñ kemini bilmedik, yolda piyada galar.
Atının kusurunu bilmeyen yolda piyade kalır (TA/42,22).
At bilen yola çıkan eşegin vay halına.
At ile yola çıkan eşegin vay haline (TA/37,13).
Atdan ayrılсан ayrıl, eyerden ayrılma.
Attan ayrılırsan ayrıl, eyerden ayrılma (TA/41,30).
Atı barıñ ganatı bar.
Atı olanın kanatı var. (TA/42,4)
Atla igidin mäkânı olmaz.
Atla yiğidin mekânı olmaz (AA/65,13).
At atı ya töylädä tanıyar, ya da yolda.
At, atı ya tarlada tanır, ya da yolda (AA/58,17).
At at ilä yola gedär, söz arpa kasmäkdädir.
At at ile yola gider, söz arpa yeme konusundadır (AA/56,7).
Çay geçerken at değıştirilmez (TTA/217,3).
Arpa verilmeyen at, kamçı zoruyla yürümez (TTA/153,23).
At adımına göre değıil, adamına göre yürür (TTA/158,12).
Bin atın varsa inişte in, bir atın varsa yokuşta bin (TTA/189,16).
Atına bakan ardına bakmaz (TTA/161,27).

Göç ve Yol

Yaşayış tarzının sözlü edebiyatta yansıtıcısı olan atasözlerinde, yol kavramının sıkça geçiyor olması o milletin geçmiş bir zaman diliminde konargöçer bir yaşam sergilediğinin göstergesidir demek yanlış olmaz. Çünkü yerleşik bir yaşam sürmüş toplumda, deneyim sonucu oluşan atasözüne yol kavramının girmesi pek mümkün değildir. Girse dahi bu kavram kısa süreli yer değıştirme bağlamında kullanılır. Ancak tespit edilen atasözlerinde var olan yol kavramının anlamı genellikle konargöçer yaşayış tarzına gönderim yapmaktadır.

Yoldan qal, yoldaşdan qalma.
Yoldan kal, yoldaştan kalma (AA/339,17).
Yoldaşını mänä de sänin kim olduğunu deyim.
Yoldaşını (arkadaşını) bana söyle, senin kim olduğunu söyleyeyim (AA/339,21).
Yoldaş yoldaş ilä tän gäräk, tän olmasa gen gäräk.
Yoldaş yoldaş ile denk olmalı, denk olmazsa uzak olmalı (AA/339,19).
Yol ile giden yorulmaz (TTA/478,27).
Yol yürümekle, borç ödemekle (vermekle) tükenir (biter) (TTA/479,4).
Yol bilen kervana katılmaz (TTA/478,15).
Yola çıksañ, yoldaşını tap, öyde bolsañ - sırdaşını.
Yola çıksan yoldaşını bul, evde olsan sırdaşını bul (TA/253,16).
Yolağça yol gerek, gurbaga - köl.
Yolcuya yol gerek, kurbağaya göl (TA/253,19).
Yol uzak bolsa, atı gıssaman sür.
Yol uzaksa, atı acele etmeden sür (TA/253,9).

Göçebeler ve Göçmenler

Eski Türkçe’de “köç-” fiili tonlulaşma olayı neticesinde Türkiye Türkçesi’nde “göç-” olarak kullanılmaktadır. Bu fiilden türeyen göçebe ve göçmen isimleri aynı anlama gelip birbirinin yerine kullanılabileceği düşünülse de aslında bu kelimeler farklı anlamlara gelmektedir. Türkçe Sözlük’te göçebe “Değışik şartlara bağılı olarak belli bir yöre içinde çadır, hayvan ve öteki araçlarla yer değıştiren, yerleşik olmayan (kimse veya topluluk), göçer, göçkün.” olarak verilir. Göçmen ise “Kendi ülkesinden ayrılarak yerleşmek için başka ülkeye giden (kimse, aile ya da topluluk), muhacir.”dir. Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere göçebelik istemli ve kısa süreli olarak gerçekleşen bir yer değıştirme iken göçmenlik

zorunlu şartlara bağı ve genellikle kalıcı yer değıştirmedir. Bu nedenle iki kavram ile ilintili atasözleri ayrı ayrı ele alınmıştır.

Göç ve Göçebeler

Göççek diyip, odununu yakma; gıyı göründi diyip, suvunu dökme.
Göçeceğız deyip, odununu yakma; kuyu göründü diye suyunu dökme (TA/125,16).
Gelen geçer, gonan göçer.
Gelen geçer, konan göçer (TA/112,28).
Yadı gelyär diyip, malını tüketme, oba göççek diyip - odununu.
Düşman geliyor deyip, malını tüketme, ev göçecek deyip, odununu (tüketme) (TA/235,3).
Akşam oldu kon, sabah oldu göç (TTA/133,15).
Gelen geçer, konan göçer (TTA/285,11).
Göç dönüşü topal eşek öne geçer (TTA/288,19).
Üç göç, bir yangın yerini tutar (TTA/455,7).
Ellär köçär, dağlar qalar.
Eller göçer, dağlar kalır (AA/175,9).
Köç qayıdanda axsaq keçi qabağa düşär.
Göç döndüğünde aksak keçi öne düşer (AA/199,21).
El köçdü, oba qaldı.
İl göçtü, oba kaldı (AA/228,17).
Qonşun pisdir-köç qurtar, dişin ağrıyır çäk qurtar, arvadın pis-dir-boşa qurtar, halın pisdir-öl qurtar.
Komşun kötüyse göç kurtul, dişin ağrıyorsa çek kurtul, hanımın kötüyse boşa kurtul, halın kötüyse öl, kurtul (AA/264,1).

Täzä evä köçändä, köhnä evin ocağından kül götürärlar.

Yeni eve göçüldüğünde, eski evin ocağından kül götürürler (AA/333,5).

Göç ve Göçmenler

Göçen yurduñ gadırını gonañda bilersin,
Yagşı yarın gadırını - ölen de.
Göçtüğün yurdun kıymetini yerleştiğinde bilirsin,
Güzel (iyi) yârin kıymetini öldüğünde bilirsin (TA/125,20).
Vatanın tüssesi yat ilin odundan yagşı.
Vatanın dumanı yabancı ülkenin odunundan iyi(TA/234,1).
Yarından ayrılan yedi yıl ağlar, yurdundan ayrılan ölinçä.
Yârinde ayrılan yedi yıl ağlar, yurdundan ayrılan ölünceye kadar (ağlar) (TA/244,24).
Göçtük yurdun kadri konduk yurtta bilinir (TTA/288,22).
Qürbät cännät olsa, yenä vätän yaxşıdır.
Gurbet cennet olsa da yine vatan iyidir (AA/202,23).
Qürbät yerdän vätän olmaz.
Gurbet yerden vatan olmaz (AA/203,1).
Yoldan çıksañ çık, ilden çıkma.
Yoldan ayrılırsan ayrıl ama ülkenden ayrılma (TA/254,4).
Ärden ayrılısañ-da, ilden ayrılma.
Kocadan ayrılısan da, halkından (vatanından) ayrılma (TA/101,27).
Dinden çıksañ çık, ilden çıkma.
Dinden çıkarsan çık, vatanından çıkma (TA/81,17).
Gözsüz yaşamaq olar, vätänsiz yox.
Gözsüz yaşanır, vatansız yaşanmaz (AA/202,17).

Sonuç

Saptanan atasözlerindeki göç unsurları; atasözlerinin en belirgin özelliğı olan yaşayış tarzı, hayata

bakış açısı, duygu ve düşüncenin özlü bir şekilde ifade etmesini doğrular niteliktedir.

Dilin duygu ve düşünceyi ifade aracı olarak kullanılmasının yanı sıra kültür taşıyıcılığı işlevi de vardır. Bunun en iyi örnekleri atasözlerinde görülür. Bu çalışmada konargöçer Türklerin yaşayış tarzlarını sözlü edebiyat ürünü olan atasözlerine ne denli yansıttığı görülmüş ve dil-kültür bağlantısı bir kez daha gözler önüne serilmiştir.

Kültür aktarıcısı olarak atasözlerinin detaylı çalışmalarla incelenmesi gerekmektedir. Çünkü atasözleri Türk kültürünün tüm özelliklerini ortaya koyan sözlü belge niteliğindedir.

Oğuz Türkçesi başlığı altında ele alınan Kaşkay ve Gagavuz Türkçesi, atasözlerinin basılı bir eser olarak bulunmaması sebebiyle çalışmaya dâhil edilememiştir. Bu araştırma, Kaşkay ve Gagavuz Türkçesi atasözlerini derleyip göç ile ilgili atasözleri saptanarak genişletilebilir.

Taranan Eserler

AKSOY, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2016.

DOĞAN, Levent, *Türkmen Atasözleri (Türkmen Halk Nakılları)*, Kriter Yayınevi, İstanbul 2012.

MUSAOĞLU, Mehman-Muhittin Gümüş, *Türkçe Açıklamalı Azerbaycan Atasözleri*, Engin Yayınevi, Ankara 1995.

Kaynakça

AKSAN, Doğan, *Türkçeye Yansıyan Türk Kültürü*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2011.

AKSAN, Doğan, *Türkçenin Sözvarlığı*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2015.

AKSOY, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2016.

ÇAKIR, Sabri, “Geleneksel Türk Kültüründe Göç ve Toplumsal Değişme”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2011, S.24, s. 129-142.

DOĞAN, Levent, *Türkmen Atasözleri (Türkmen Halk Nakılları)*, Kriter Yayınevi, İstanbul 2012.

KAPLAN, Mehmet, *Kültür ve Dil*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2010.

Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, Ankara 2011.

PAZARKAYA, Yüksel, *İnsan Dilden Yeter Dilden Biter Atasözlerinde Dil Felsefesi*, Kanak Yayınları, İstanbul 2011.

Göçün Halk Edebiyatına Etkisi Bağlamında Samsun Kurugökçe Köyü

Yrd. Doç. Dr. Cafer ÖZDEMİR
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Giriş

Bir toplum uzun zaman sürecinde içinde yaşadığı coğrafya ile bütünleşir. Zamanla bu coğrafya etrafında şekillenen yaşam tarzı, bütüncül olarak o toplumun kültürel dokusu ve hayatı anlamlandırmasında etkin rol oynar. Bu yüzden bir toplumun genelde kültürü özelde halk edebiyatı incelenirken, nehirleri, dağları ve ovaları gibi yaşanan mekânın göz önünde bulundurulması gerekir. Çünkü efsaneler başta olmak üzere masallar, türküler, maniler, hikâyeler vb. yaşanan mekâna ait izler taşır. Bunda mekânın sanatsal ve edebî olanın ilham kaynağını barındırmasının¹ etkisi vardır.

Toplumun savaş, deprem, hastalık gibi insan ve doğal kaynaklı nedenlerle yaşadığı mekânı terk etmesi bazen bu anlatıların unutulmasına sebep olurken, bazen de geriye dönük olarak yaşanan mekâna ait özlemleri taşımaktadır. Eski ve yeni olarak adlandırabileceğimiz iki coğrafya arasında köprü vazifesi gören halk edebiyatı anlatıları, kültürel belleği yaşatan ve geleceğe taşıyan önemli bir unsur olarak görülmelidir.

Samsun ili Atakum ilçesine bağlı mübadil köyü olan Kurugökçe Köyü, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra mübadele çerçevesinde Yunanistan'dan göç etmiş Türklere ev sahipliği yapmıştır. Onlar her ne kadar anavatanlarına gelmiş olsalar da uzun yıllar yaşadıkları coğrafyayı terk etmişlerdir. Böylece kültürel bellekleriyle beraber yaşadıkları coğrafyayı Kurugökçe'ye taşımışlardır. Çalışmamızda göçün bir topluma etkisi Kurugökçe Köyü örneği üzerinde incelenip halk edebiyatında mekânın ne kadar büyük önem arz ettiği ortaya konulacaktır. Ayrıca bu mübadil köyüne ait halk edebiyatı ürünleri konunun örneklenmesi bağlamında çalışmamızda kullanılacaktır.

1.Mekân-Halk Bilimi İlişkisi

Halk bilimi çalışmalarında *mekân* kavramı üzerinde önemle durulmaktadır. Çünkü bu kavram; bir toplumun sahip olduğu edebî ürünlerin ve kültürel dokuya ait unsurların ortaya çıkması, şekillenmesi, değişimi ve aktarımı açısından etkin rol oynamaktadır. Geniş manada bir toplum veya grup, kendi iç dinamiklerini ortaya koyarken mekân olarak adlandırdığımız coğrafyaya ait verileri de hesaba katmak zorundadır. Çünkü somut ve somut olmayan kültürel mirasın şekillenmesinde mekânın ve bu mekânın sahip olduğu malzemelerin doğrudan bir etkisi vardır. Yaşanılan yerde bulunan ulu bir dağ, kimi zaman bir efsaneye ilham kaynağı olur, kimi zaman da devlerin yaşadığı bir mekân haline gelebilir. Kimi zaman bir benzetme unsuru olarak, kimi zaman da bir büyüklüğün anlatımında somutlaştırma aracı olabilir. Geniş anlamda folklorla ürün merkezli bakıp “üretenin ve üretim yerinin” göz ardı edilmesi kültürel süreklilik ve çeşitlilik açısından vahim sonuçlar doğurabilmektedir.² Öcal Oğuz, kültürel belleğin oluşup

¹ Adem Balkaya, “Mekân Poetikası Bağlamında Âşık Kahvehaneleri ve Âşık Üzerinde Kimi Fonksiyonları”, Turkish Studies, C.8, S.1, Kış 2013, s.887.

² Öcal Oğuz, Somut Olmayan Kültürel Miras Nedir?, Ankara 2009, Geleneksel Yayıncılık, s. 95.

geliştiği, kültürel üretimlerin nesilden nesile aktarılıp yaşatıldığı mekânların terk edilmesinin, kültürü yok olma tehlikesi ile karşı karşıya bıraktığını belirtir.³ Mekânların terk edilmesi istek dahilinde olabil-diği gibi bir zorunluluktan da kaynaklanabilmektedir. Yunanistan ile yapılan mübadele anlaşması da her iki toplumun göç etmesini zorunlu kılmıştır.

Malinovski'nin “Şüphesiz metin önemlidir fakat bağlamsız metin ölüdür”⁴ ifadesi bağlamın önemli unsurlarından biri olarak mekâna da gönderme yapmaktadır. Bu bağlamda halk edebiyatına ait metinler; teşekkül ettiği coğrafyada, doğal ortamında ve toplumun biçimlendirdiği şekilde anlatıcı ekseninde amacına uygun olarak anlatılmakta ve anlamlandırılmaktadır. Halk edebiyatına ait bir anlatının yaşaması ve teşekkül ettiği coğrafyada işlevini sürdürmesi küreselleşen dünyada kültürel kimliklerin korunması bağlamında üzerinde düşünülmesi gereken bir mevzudur. Fakat göç gibi etkenlerle anlatının yaşadığı mekândan kopuşu, bu ürünlerin taşınmasını gerekli kılmaktadır. Doğal ortamın bozulması ve aktarımı yapacak olan kişilerin yeni coğrafyaya uyumu gibi birtakım zorluklar halk edebiyatı ürününün ortadan kalkmasına da neden olabilmektedir. Kaldı ki bu ürünlerin taşınması da yeterli değildir. Ortaya çıktığı ortamda yüklendiği anlamın korunması ve doğallığı da en az yaşayabilmesi kadar önemlidir.

Mekânın anlamlandırılması ve halk edebiyatı ürünlerinde işlevsel olarak kullanılabilmesi belli bir zaman sürecini gerektirmektedir. Bu durum mekânın, vatan olarak algılanması ve toplumsal bellekte bir değer olarak görülmesi açısından gereklidir. Çünkü bir coğrafyanın *vatan* haline gelmesi, ancak toplumunun onunla bütünleşmesi ile gerçekleşir. Bu bütünleşmede halk edebiyatı ürünlerinin yeri yadsınamayacak kadar büyüktür. Dağlar, ovalar, çeşmeler, ağaçlar, tarihi yapılar, türbeler, camiler, eğlence yerleri vb. mekâna ait unsurlar halk edebiyatı ürünlerinin içerisinde çeşitli gerekçelerle yer alabilir. Özellikle bir yere bağlı olarak anlatılan efsaneler, menkıbeler, türküler, halk hikâyeleri başta olmak üzere bazı türlerin oluşumu ve geleceğe aktarımı mekânın varlığı ile sağlanmaktadır. Örneğin bir türbe etrafında şekillenen bir menkıbenin veya bir dağ veya kaya parçası etrafında teşekkül eden efsanenin anlamlandırılması ve yaşaması, ortaya çıktığı mekândaki sürekliliğe bağlıdır. Üretici olarak toprak parçası üzerinde yaşayan insanların göç etmesi bu türün taşınması ve anlamlandırılmasını imkânsız kılmaktadır. Bu türler yeni mekâna toplumsal bellekle taşınsa bile onu anlamlı kılacak mekândan yoksun olduğu, bağlamından koparıldığı için kısa sürede unutulacaktır. Bu yüzden halk edebiyatı ürünlerinin mekân ile sıkı bir bağı olduğu söylenebilir. Bu bağlamda göçün sadece insan hayatı için değil, halk edebiyatı ve kültürel miras açısından da bir trajediyi barındırdığı unutulmamalıdır.

Göçün halk edebiyatı ürünlerine etkisi bağlamında üzerinde durulması gereken ikinci nokta ise yer değişikliğinde bulunan toplumun yeni coğrafyaya alışma ve onu anlamlandırma sürecidir. Bu süreçte yeni halk edebiyatı anlatılarının oluşması veya mekâna ait unsurların bu ürünler içerisinde yer alması mekânı tanıma ve algılama bağlamında belli bir zamana ihtiyaç duymayı beraberinde getirir. Eğer yeni coğrafyada daha önce burada yaşayan insanlar varsa bu tanıma ve alışma dönemi daha hızlı olmaktadır. Aksi takdirde bu sürecin gerçekleşmesi uzun yılları alabilmektedir. Çalışmamızın esasını teşkil eden ve Selânik'ten mübadele neticesinde gelen Kurugökçe Köyü'nü bu bağlamda değerlendirdiğimizde; köyün önceden Rum köyü olması ve mübadillerin buraya göçü esnasında burada insanların olmaması mekânı tanıma bağlamında olumsuz bir etkiye sahip olmuştur. Eğer yeni coğrafyada göç eden toplumun kültürel mirasına benzer bir topluluk yaşamış olsaydı, mekânı anlamlandırma süreci hızlanacak ve mekânla ilgili anlatıların yeni topluluğa aktarımı kolaylaşacaktı. Kurugökçe mübadillerinin dinsel, ırksal ve kültürel miras bağlamında farklı bir toplumun yaşadığı mekâna yerleşmeleri coğrafyaya nötr olarak başlamalarına neden olmuştur. Bu durum yaşam tarzının ve taşınan halk anlatılarının yeni coğrafya ile harmanlanma sürecini zorlaştırmıştır.

2. Kurugökçe Köyü

Kurugökçe Köyü, Samsun ili Atakum ilçesine bağlıdır. Taflan sahiline 6 km uzaklıktadır. Mübadele esasları çerçevesinde Yunanistan'ın Selânik ilinin Sarışaban kazasının Karacaova Köyü'ndeki Türkler 1924 yılında bu köye yerleşmişlerdir. Bu köyde yer alan Rumlar ise Yunanistan'a göç etmişlerdir. Köylülerin anlattıklarına göre ilk önce kendilerine deniz sahilindeki yerler verilmiş, fakat köylüler

³ Age, s.97.

⁴ Özkul Çobanoğlu, Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş, Ankara 2002, Akçağ Yayınları, s.235.

küçükbaş hayvancılığa elverişli olduğu için bu köyü tercih etmişlerdir. Konar göçer bir yaşam tarzının önemli bir geçim kaynağı olan küçükbaş hayvancılığın 900 rakımlı Karacaova’da devam ettirildiği ve mübadele sonucunda Kurugökçe Köyü’nde bu geçim kaynağının sürdürüldüğü görülür. Yunanistan’a Osmanlı döneminde Anadolu’dan giden bu Türklerin yaşam biçimleri, dünyayı algılayışları, sanatları ve halk edebiyatı ürünleri ile Anadolu’da yaşayan Türkler arasında büyük benzerlikler vardır. Kurugökçe’de yapılan derlemeler esnasında bu benzerlikler açık olarak görülmüştür.

3. Halk Edebiyatı Ürünleri

Kurugökçe Köyü’nden derlenen halk edebiyatı ürünlerinin tamamı “Kurugökçe Köyü’nden Derlemeler” adlı çalışmadan alınmıştır. Çalışmada yer alan bazı halk edebiyatı ürünlerini göçün etkisi bağlamında değerlendirdiğimizde; hacim olarak kısa anlatım türleri açısından zengin malzemeye sahip olduğunu, fakat uzun anlatım türleri açısından kayda değer bir ürün olmadığı görülmüştür. Özellikle efsane, menkıbe, halk hikâyesi ve masal türlerinin çok az olması ya da hiç olmaması mekân değişikliğinin olumsuz sonucu olarak değerlendirilmelidir. Çünkü kısa anlatım türlerinin yaşaması ve akılda tutulması diğerlerine göre daha kolaydır. Bu durum adı geçen türlerin geleceğe aktarımını kolaylaştırır.

Dinî kaynaklı dua ve bedduaların Anadolu’daki Türklerin ürünleriyle büyük oranda benzerlik taşıdığı görülmektedir. Köyde “Önündeki ağzın ensene dönsün”, “Kör olup yedele”, “Ensenden delik açılın”, “Allah dînâkları (turnaklarını) döksün” ve “Ağzında tavun otu bitsin”⁵ şeklinde söylenen beddualar farklı ve ilgi çekici niteliktedir. Özellikle ikinci bedduanın “tavun/veba” kelimesinden dolayı eski coğrafyaya ait olduğu görülür. Bunun yanında “Allah gökden yâdısın, yeden toplatsın”, “Biken bin olasın, gızına gomşu olasın.”⁶ gibi dualar da yine farklı niteliktedir. İkinci duada geçen *kızına komşu olmak* ifadesi, kız evlâda önem verme bağlamında düşünüldüğünde, mübadillerin yaşam tarzlarına ve kız çocuğuna bakışlarına uygun bir anlam ifade etmektedir.

Bir toplumun deneyimlerinin ve bilgi birikiminin özlü ifadesi olarak adlandırabileceğimiz atasözleri ve deyimlerin oluşumunda uzun bir zamana ihtiyaç duyulur. Bu bağlamda yakın tarihimizde Kurugökçe’ye göç etmiş Türklerde kullanılan bu özlü sözlerin tarihini çok daha eskilere götürmek mümkündür. Kültürel miras öğelerini bünyelerinde barındıran bu sözlerin buraya yine ilgi çekici olanları alınmıştır: “Akıllı adamın çarını (çarığını) köpek yimezmiş”, “Ârımıyan (ağrımayan) başına çembê (çember) sıkma.”⁷ Beşikte kiren teneşide çıkâ”, “Bekâ gözünlen gız alınmaz”, “Düğün günü tüfek düzülmez”, “Gelen kovulmaz, doğan bozulmaz”, “Gız evlâdından kölge olmaz”, “Keçinin atladı yeden oğlak da atlâ”, “Kemik çuvalına köpekle kırılmaz”, “Tâlanın daşlısı, garının saçlısı”⁷. Bu kalıplaşmış sözlerin ifade ettiği anlamın dışında yansıttıkları kültürel mirasın Türk kültürünün kodlarına uygun olduğu görülür. Anadolu’da başları ağrıyan kadınların başlarına çember sarıp sıkmaları olayının Selânik’te yaşayan Türkler arasında bir atasözünde kullanımı kültürel devamlılığın göstergesi açısından son derece ilgi çekicidir. Bunun yanında mübadillerden derlenen “Delik boncuk yede galmaz” atasözü, Divânü Lügâti’t-Türk’te “Ötlüğ yinçü yerde kalmaz/Delikli inci yerde kalmaz”⁸ şeklinde geçen sözün yöresel ifadesidir. Bu durum kültürel devamlılığın korunduğunun en bariz örneklerinden biridir. “Gökten golan yağsa benim boynuma dolanmaz”⁹ deyiminde geçen “golan/kolon” kelimesinin mübadillerin kültürel hayatına ait önemli ip uçları vereceği kanaatindeyiz.

Halk edebiyatı ürünlerinden olan bilmeceler de kısa olmalarından dolayı toplumsal bellekte kolayca taşınarak yeni coğrafyada kullanılmaya devam etmiştir. Köyden derlenen bazı bilmeceler şunlardır: “Bi masalım vâ bil, ağzı içinde dil (kaval)”, “Evden eve tumtumacık (dibek)”, “Dere tepe cıngıl küpe, bunu bilmeyen sarı sipa (kızılıcık)”, “Keçi baça, yıkar ocâ (tüfek)”, “Üstü çayî biçülü, altı çeşme içilî (koyun)”¹⁰. Yaşam biçimine ve somut kültürel mirasa ait önemli ürünleri ihtiva eden bu bilmecelerin de göç engeline rağmen yeni coğrafyada yaşatıldığını görmekteyiz. Derleme çalışmasında yer alan diğer

⁵ Sacide Tecim, *Kurugökçe Köyü’nden Derlemeler*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bitirme Tezi, Samsun 2002, s.10-12.

⁶ Age, s. 9-10.

⁷ Age, s. 13-15.

⁸ Kaşgarlı Mahmud, *Divânü Lügâti’t-Türk*, (Haz. Besim Atalay), Ankara 2013, Türk Dil Kurumu Yayınları, C.III, s.30.

⁹ Sacide Tecim, age, s. 16.

¹⁰ Age, s. 17-19.

bilmecelelerin bazılarının Anadolu kültüründe yaygın olarak kullanımı, bu toplumun göçten sonra Anadolu'da yaşayan insanlarla etkileşimleri neticesinde belleklerinde yer almaya başlamıştır. Dolayısıyla göç, eski ve yeni coğrafyada yer alan unsurların bir arada kullanımını sağlayarak zengin bir birikimi sağlama işlevine de sahip olmuştur. Fakat bu düşüncenin küçük hacimli türlerle sınırlı olduğunu söylemek mümkündür.

Kurugökçe Köyü'nde uzun hacimli masal metinlerinin olmaması dikkate değer bir noktadır. Yüzyıllar boyunca yaşanan mekândan kopuş, hacimli bir tür olan masalın yeni coğrafyada geleceğe aktarımını engellemiştir. Derlenen metinlerde sadece iki fabl vardır ve bunlar oldukça kısadır. İkinci fablın koyunlarla ilgili olması, köyün temel geçim kaynağı olan küçükbaş hayvancılığın etkisiyle açıklanabilir.

Derleme çalışmasında altmış mani tespit edilmiştir. Maniler tek dörtlükten oluştuğu ve hecenin kısa kalıbı ile söylendiği için kolay ezberlenip geleceğe aktarılmaktadır. Kurugökçe toplumunun göç öncesi bildiklerini taşıması ve yeni coğrafyada yeni ürünler oluşturmaları zengin bir mani geleneği oluşmasını sağlamıştır. Köyden derlenmiş maniler ile Anadolu'da yaşayan manilerin muhteva olarak birbirlerine benzedikleri görülür. Sevgi konusunu işleyen manilere diğer manilerden daha fazla rastlanılır. Manilerin içeriğine baktığımızda ortak Türk kültür kodlarının varlığını görürüz: Kilim dokuma, davul, evlenmede sıraya riayet etme, türkü söyleme vb. Manilerin içerik bakımından zengin olduğunu söylemek mümkündür. Derlenen bazı mani örnekleri şunlardır:

Başım ağrıyo başım	Tüükü tüüküyü açâ
Yastığa akâ yaşım	Tüüküden oldum naçâ
Kitaba râzıysan	Bıyıklarım bitmeden
Deme bene gâdaşım	Gızlâ benden ni kaçâ
Sarı koyun dilimi	Uzun uzun uzasın
Kim dokudu kilimi	Koyunlar kuzulasın
Vallah billah olucam	Sabredelim sevdiğim
Ahmet Bey'in gelini	Altınlar ucuzlasın
Uzun uzun ûganlâ	Davulum tum tum öte
Kopâsa ekle yârim	İçinde tütünüm tütê
Bi tenecik ağbim vâ	Âkadaşım çeyrek iste
Sevêsen bekle yârim	Bene yüzülecek de yete. ¹¹

Türk insanının duygu dünyasının ve olaylara bakışının en somut örneğini yansıtan türküler, Türk kültürünün en önemli kültür kodlarından biridir. Bunlar, oluştuğu coğrafya ile anılmakla birlikte zamanla geniş bir mekâna yayılarak ortak kültürü paylaşan insanların birleştirici noktasını teşkil eder. Bu bağlamda türküler, ezgisi, sözü ve müzik aleti ile ortak duyguların oluşumunu sağlamaktadır. Fakat yine de yaşanan mekâna ait farklı özellikler türkülerde yer bulmaktadır. Kurugökçe Köyü'nde yapılan derlemelerde göç edilen coğrafya olan Rumeli'ye ait türkülerin tespit edilmesi ve bunların çok sevilmesi; aradan geçen uzun zamana rağmen türkülerin yaşanan mekâna ait hatıraları canlandırmasından kaynaklanır. Nostalji kavramı ile de ifade edebileceğimiz bu durum, uzun yıllar yaşanan bir coğrafyanın toplumda uyandırdığı aidiyet duygusunun tezahürü olarak görülmelidir. Bu türküler aslında göçten önceki yaşamla şimdiki yaşam arasında bir bağ kurar. Paşa Dudu, Huriye, Debeli Hasan ve Arda Boyları Kurugökçe Köyü'nde derlenen bazı türkülerdir. Bu türkülerin yaygın iletişim araçlarıyla sürekli

¹¹ Age, s. 22-25.

dinlenmesi ve ezberlenmesinin kolay olması onların unutulmamasında önemli bir yere sahiptir. Hatta günümüzde dahi düğünlerde davul eşliğinde söylenen Debreli Hasan türküsü eşliğinde halay çekme, Kurugökçe köylülerinin vazgeçmediği bir gelenek olarak devam eder.

4. Sonuç

Mekânda süreklilik kültürel mirasın korunması ve aktarılması bağlamında önemlidir. Göçler bu mirasın aktarılmasını sekteye uğratmaktadır. Yukarıda örneklerini verdiğimiz kısa hacimli halk edebiyatı ürünleri göçten etkilenmezken, hacimli ve mekâna bağlı olarak anlatılan menkıbe, efsane gibi türlerin yeni coğrafyaya taşınmadığı veya taşınsa bile fazla yaşama olanağı bulamadığı görülür.

Bunun yanında göç eden bir toplum, daha önce yaşadığı yerlere ait halk edebiyatı ürünlerini muhafaza etmekle birlikte yeni coğrafyaya ait ürünleri de öğrenerek zengin bir toplumsal belleğe sahip olma imkânı da elde edebilir. Bu bağlamda göç, halk edebiyatını olumlu yönde etkilemektedir.

Göçler sadece mekândan kopuş değil, aynı zamanda tarihî geçmişten kopuş anlamı da taşımaktadır. Çünkü coğrafya bir zaman sonra vatan kavramıyla özdeşleşir ve coğrafyaya yeni anlamlar yüklenir. Özelde Kurugökçe sakinlerinin, genelde ise Balkanlardan göç eden Türk nüfusun eski coğrafyaya bakışı, bu kavram çerçevesinden değerlendirildiğinde daha büyük anlam taşır.

Göçten sonra yeni mekâna ait anlatıların oluşması için uzun bir zamana ihtiyaç duyulur. Bu bağlamda mübadillerin yakın bir zamanda göç ettiği düşünülürse, yeni coğrafyada halk edebiyatı ürünlerinin vücuda getirilmesi için acele etmemek gerekir. Fakat günümüzde yerel kültürler için bir tehdit oluşturan *küreselleşme* olgusunun bu bağlamda büyük bir tehlike oluşturduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Kaynakça

BALKAYA, Adem, “Mekân Poetikası Bağlamında Âşık Kahvehaneleri ve Âşık Üzerinde Kimi Fonksiyonları”, *Turkish Studies*, C.8, S.1, Kış 2013, s.887.

ÇOBANOĞLU, Özkul, *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Ankara 2002, Akçağ Yayınları, s.235.

Kaşgarlı Mahmud, *Divânü Lügâti't-Türk*, (Haz. Besim Atalay), Ankara 2013, Türk Dil Kurumu Yayınları, C.III.

OĞUZ, Öcal, *Somut Olmayan Kültürel Miras Nedir?*, Ankara 2009, Geleneksel Yayıncılık.

TECİM, Sacide, *Kurugökçe Köyü'nden Derlemeler*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bitirme Tezi, Samsun 2002.

Muhacirlerin Yazdığı Arzuhallerin Osmanlı Tarih Yazımı Açısından Değerlendirilmesi

Prof. Dr. Fatmagül DEMİREL
Yıldız Teknik Üniversitesi / İstanbul

Arzuhaller Osmanlı tarih yazımı için önemli bir veri olmasına rağmen, arzuhallere dayanılarak yapılmış çalışmalar oldukça sınırlıdır. Osmanlı Arşivinde hemen hemen her konuda yetkili makamlara sunulmuş arzuhaller bulunmaktadır. Toplumun her kesiminden insanlar istek ve şikâyetlerini yazdıkları arzuhallerle dile getirmişlerdir. Dolayısıyla arzuhaller ait olduğu dönemin toplum yapısı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.¹ Bu çalışmada önce Osmanlı'da arzuhal sunma geleneğinden bahsedildikten sonra, II. Abdülhamid döneminde kalıcı iskân bölgelerinde muhacirlerin karşılaştıkları sorunları dile getiren arzuhal örnekleri ele alınacaktır. Sonuç kısmında ise muhacir arzuhalleri ve arzuhallerin Osmanlı tarih yazımında nasıl kullanılabileceğimizin genel bir değerlendirmesi yapılacaktır.

Arzuhal, bir istek veya şikâyetin üst makama iletilmesi için sunulan yazıdır. Türk -İslam devletlerinde kişilerin şikâyet ve isteklerini tek tek veya topluca yazılı veya sözlü olarak arzuhal sundukları bilinmektedir. Arzuhaller bizzat padişahın başlatarak devletin yetkili kurumlarına sunulmaktaydı. Kuşkusuz en etkili olanı padişaha sunulan arzuhallerdir.² Zira padişah, Tanrı'dan başka kimseye sorumlu olmayan tek otorite olarak haksızlığın giderileceği en yüksek merci olarak görülmekteydi. Yani padişah adaletin son başvuru yeri idi.³ Ayrıca İslam hukukunda adaleti sağlamak halifenin en temel görevleri arasında yer almaktaydı.⁴ Dolayısıyla yöneticilerin halktan gelen istek ve şikâyetleri dinlemesi hem dini bir görev hem de adaletin sağlanmasının ilk basamağı olarak görülmüştür.⁵ Osmanlı idarecilerinin vicdani ve dini bir görev addederek kabul ettiği arzuhallerin, hukuki bir metne girmesi ise 1876 tarihli Kanûn-ı Esâsi ile gerçekleşmiştir.⁶ Kanûn-ı Esasi'nin on dördüncü maddesinde arzuhal hakkı şöyle açıklanmaktadır: “*Tebaa-i Osmaniyeden bir veya bir kaç kişinin gerek şahıslarına ve gerek umûma müteallik olan kavanin ve nizâmâta muhalif gördükleri bir madden dolayı için merciine arzuhal verdikleri gibi Meclis-i Umûmiye dahi müddei sıfatıyla imzalı arzuhal vermeğe ve memurinin ef'âlinden iş-tikâye salâhiyetleri vardır.*”⁷ Dolayısıyla vatandaşların en temel haklarından olan arzuhal hakkı Kanûn-ı Esâsi ile kanuni bir hakka dönüşmüştür.⁸

II. Abdülhamid döneminde Meclis'in kapatılıp Kanûn-ı Esâsi'nin askıya alındığı süreçte arzuhal hakkı kullanılmaya devam etmiştir. II. Abdülhamid'in halkın arzuhallerinin dikkate alınarak gereğinin

¹ Gülden Sarıyıldız, *Sokak Yazıcıları: Osmanlılarda Arzuhaller ve Arzuhalciler*, Derlem Yayınları, İstanbul 2010, s. 1-7.

² Mehmet İpşirli, “Arzuhal” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. III, İstanbul 1991, s. 447.

³ Halil İnalçık, “Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hâl ve Arz-ı Mahzarlar” *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, Eren Yayınları, İstanbul 2005, s. 49.

⁴ Sarıyıldız, *a.g.e.*, s. 3.

⁵ Kenan Kenan, “Türk Kamu Hukukunda Dilekçe Hakkı ve Kullanma Usulü”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 47.

⁶ Sarıyıldız, *a.g.e.*, s.30.

⁷ *Düstur*, I. Tertip, c. IV, İstanbul 1299, s. 5.

⁸ Sarıyıldız, *a.g.e.*, s.30, Kenan, *a.g.t.*, s. 55.

yapılmasına ve zamanında cevap verilmesine önem verdiği arzuhal hakkı ile ilgili iradelerinde görülmektedir. Bu konuda başta sadrazam olmak üzere ilgili kişilere sert uyarılarda bulunmuştur.⁹ Bu yaklaşımı, yönetmek için bilmek anlayışının bir tezahürü olarak algılamak yanlış olmayacaktır.¹⁰ Nitekim çalışmada örnek olarak seçilen muhacir arzuhallerinin işlem görme sürecine bakıldığında, yönetimin arzuhalleri ciddi bir şekilde ele aldığı ve dile getirilen sorunların çözülmeye çalışıldığı dikkat çekmektedir.

Muhacir arzuhalleri genellikle sığındıkları padişahın merhameti, adaleti, koruyuculuğunu öne çıkaran ve İslam halifesi kimliğine vurgu yapan dua cümlesi ile başlamaktadır. Daha sonra arzuhal yazan kişi veya kişiler nereden geldiklerini ve nereye sevk edildiklerini belirtmektedirler. Bu girişten sonra mevcut olan sorun bazen oldukça detaylı anlatılmakta yada kısaca özetlenmektedir. Eğer daha önce buldukları yerin yetkili makamlarına bir arzuhal vermişler ise bundan da bahsedilmektedir. Zaten doğrudan Padişah'a, Sadaret'e veya Dahiliye Nezareti'ne yazılan arzuhaller buldukları yerde sorunlarına çözüm bulamayıp üst makamlara ulaşmaya çalışan muhacirler tarafından yazılmıştır. Bu tür arzuhaller merkezden gönderilen emirlerin ve muhacirler ile ilgili talimatnamelerin ne derece uygulandığı veya uygulanmadığını da ortaya çıkarmaktadır. Arzuhal yazan kişi sorununu anlattığı bölümde özellikle bir çözüm bulamamasından yakılarak içinde bulunduğu durumu en etkin kelimelerle ve hürmetkâr bir dille anlatmaktadır. Özellikle arzuhallerde muhacirlerin şikâyet ettikleri konular şöyledir: uzun süre iskân bölgelerinde yerleştirilmedikleri, yevmiyelerini alamadıkları, aç ve sefil bir durumda oldukları, yerli ahalinin arazilerine el koydukları, kendilerine vaat edilen arazi ve tarım aletlerini alamadıkları, mahalli yetkililerin görevlerini yapmadıkları, kendilerine kötü davranıldığı gibi iskân bölgelerinde yaşanan en temel insani sorunlar dile getirilmiştir. Yaşadıkları olumsuzluklar anlatıldıktan sonra arzuhalin son kısmında yetkili makamdan beklenti dile getirilerek dua cümlesi ile bitirilmektedir. Özellikle beklenti padişahın ihsanı ve adaletidir. Çoğu arzuhalde eğer adalet var ise cümlesine sıkça rastlanmaktadır. Yani arzuhallerin sonuç kısmı muhacirlerin koruyucusu olan padişahın adalet ve merhamet duygusu öne çıkarılarak formüle edilmiştir. Arzuhalin mühür kısmında ise yazan kişi kendisini tanımlamaktadır. Girit muhaciri, çerkez muhaciri, bosna muhaciri gibi muhacir kimliği öne çıkarılmakta veya mazlûm, mazlûme, magdûr, magdûre, hasar dide gibi sıfatlara da yer verilmektedir.¹¹ Okuma yazma oranının düşük olduğu Osmanlı toplumunda arzuhaller de arzuhalciler veya dava vekilleri tarafından yazılmaktadır. Aslında kişinin istek ve şikâyeti süzgeçten geçirilerek resmi kurallar çerçevesinde hürmetkâr bir üslupla anlatılmaktadır. Dolayısıyla arzuhal yazdıran kişinin istek ve şikâyetinin en etkin kelimelerle anlatılması biraz da arzuhalcinin maharetine bağlıdır.¹²

Muhacir arzuhallerinde en çok dile getirilen sorun yerleştirme işleminin uzun süre yapılmaması ve yevmiyelerini alamamalarıdır.¹³ Örneğin 1899 yılında Kozana gelen Girit muhacirleri adına Bilal isimli muhacirin 19 Ağustos 1900 tarihinde İskân-ı Muhacirin Komisyonu'na yazdığı arzuhal şöyledir:

“Dokuz ay evvel iskân için Kozana geldik mutasarrıf bizi iskân etmiyor sevgili padişahımızın sadakası olarak verilen yevmiyelerimiz bir aydan ziyadedir verilmiyor halimizi arz ediyoruz. Mutasarrıf hiddet ederek dinimize imanımıza söverek Petraki Kostaki gibi fazâhat-ı lisaniyede bulunuyor. Kırk dokuz hane muhacir kullarınız aklıktan helak olacak, hayatımızın muhafazasını, dinimize taarruz edilmesini merhamet-i padişahiye dehâletle istirham eyleriz. Bu telgrafta parasını nafakamızdan kesip verdik.” Bu arzuhalde üç gün sonra Adana Vilayeti'ne gönderilen telgrafta muhacirlerin süratle iskân edilmesi, bu tür şikâyetlere meydan verilmemesi ve neticenin de bildirilmesi istenir.¹⁴ Kozana sevk

⁹ Sarıyıldız, a.g.e., s.31.

¹⁰ Yiğit Akın, “Fazilet Değil Vazife İstiyoruz : Erken Cumhuriyet Tarihi Sosyal Tarihçiliğinde Dilekçeler” *Toplum ve Bilim*, 99 (2003/2004), s.104-108.

¹¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.,) BOA., Y.PRK.AZJ., Nr. 5/3, BOA., Y.PRK.AZJ., Nr.11/62, BOA., Y.PRK.AZJ., Nr. 26/32, BOA., Y.PRK.AZJ. Nr. 26/33, BOA., DH.MKT. Nr.230/32, BOA., DH.MKT., Nr. 1290/31, BOA., DH.MKT., Nr. 1331/16, BOA., DH.MKT., Nr. 2064/84, BOA., DH.MHC., Nr. 68/2, BOA., Y.MTV. Nr. 10/74.

¹² Akın, a.g.m., s. 118, Serhan Afacan, “Devletle Yazışmak: Türkiye ve İran Sosyal Tarihçiliğinde Dilekçeler” *Türkiyat Mecmuası*, c.21 (Bahar 2011) s. 6-7.

¹³ Mehmet Demirtaş, “Osmanlıya Gelen Kırım ve Kafkasya Göçmenlerinin Sorunları” *Bilig*, 57 (Bahar 2011), s. 32.

¹⁴ BOA.,DH.MHC., Nr. 30/61 Girit muhacirleri ile ilgili bkz. Ayşe Nükhet Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve*

edilen muhacirlerin tamamının iskân edildiğine ve haklarında merhametli bir şekilde muamele edildiğine dair Adana valisinden hemen cevap gelir. Vali şikâyetlerinin sebebinin bir aydır yevmiyelerinin verilmemesinden kaynaklandığını belirtmektedir. Vali yazısında muhacirlerden açlık saikiyle her şeyi göze aldıklarını ve daha büyük fenalıklara kalkışabileceklerinin hallerinden anlaşıldığını, hatta vilayetin diğer bölgelerinde bulunan muhacirlerin değişik teşebbüslerde bulunacaklarının ihtimal dahilinde olduğunu anlatmaktadır. Muhacirlerin iskân yerleri belirlenmiş olmasına rağmen parasızlıktan hanelerinin yapılamadığı ve bu durumun idare-i maslahat ile giderilemeyeceğini Muhacirin Komisyonu'na bildirmiştir.¹⁵

Tarsus'da bulunan Girit muhacirlerinin de iki sene geçmesine rağmen yerleştirme işlemleri yapılmamış ve yevmiyelerini de düzenli olarak alamamışlardır. Bu süre içinde Giritli muhacirlerin buldukları yerdeki yetkili makamlara yazdıkları arzuhaller sonuçsuz kalmıştır.¹⁶ Muhacir arzuhallerinde belki de en dikkat çeken Girit muhacirleri tarafından 7 Ocak 1901 tarihinde Tarsus Redif Binbaşılığı ve Fevkalade Komutanlığı'na verilen toplu arzuhal örneğidir. Arzuhalde iki senedir çoluk çocuk medrese köşelerinde sefil bir durumda oldukları, izdihamdan ve rutubetten çürüdükleri, çocukların ve kadınların hastalıktan perişan oldukları anlatılmaktadır. Arzuhalde hiç bir şekilde görevlilerin kendileri ile ilgilenmedikleri ve vilayet gazetesinde muhacirlerin iskânlarının yapıldığı ve rahatlarının yerinde olduğu yönünde çıkan haberin doğru olmadığı anlatılarak durumlarının padişaha iletilmesini istemektedirler. Arzuhalin sol üst köşesine de vilayet gazetesinde çıkan haberin kupürü yapıştırılmıştır.¹⁷ Tarsus'taki Giritli muhacirlerin bu toplu arzuhalinden bir ay sonra 200 kişilik muhacir grubu taş ve sopalar ile Tarsus Hükümet konağına ve kaymakamın evine saldırarak hanelerinin inşasını ve maiyetlerinin sağlanmasını istemişlerdir.¹⁸ Girit'ten gelen muhacirlerin toplamı 1899 yılında 26.000 nüfusu bulmuş ve iskân edilmeleri için değişik vilayetlere gönderilmişti.¹⁹ Farklı bölgelerde muhacirlerin karşılaştıkları sorunlar Adana Vilayeti'nde yaşananlarla benzerlik göstermektedir. Örneğin 1899 yılında Bingazi sancağına gönderilen Girit muhacirlerinin en temel barınma ihtiyaçlarının karşılanamadığı, iskân memurları tarafından dayak da dahil kötü muamelelere maruz kaldıkları anlaşılmaktadır.²⁰

Osmanlı bürokrasisinde telgrafın etkin bir şekilde kullanılmaya başlamasıyla birlikte telgraf yolu ile de arzuhal gönderilmiştir.²¹ Bu tür arzuhallerde istek ve şikâyetler genellikle kısaca anlatılmaktadır. Örneğin Bosnalı muhacir ramazanın Bursa İnegöl'den 7 Şubat 1882 tarihli Mabeyn Başkıtabeti'ne gönderdiği telgraf oldukça kısadır. Padişaha dua cümlesiyle de başlamaz "*Açlıktan telef olacağımız şüphesizdir. El aman El aman*"²² yazarak içinde bulunduğu durumu padişaha arz etmektedir. Erzurum'daki muhacir kadınların 25 Mart 1880 tarihli arzuhalinde içinde buldukları sefaleti yine bir kadına Valide Sultan'a yazarak şöyle anlatmaktadırlar :

"Valide Sultan hazretlerine,

Marttan beri ta'yinâtımız kat' olunarak sabi sıbyanımız açlıktan dolayı zevçlerimiz tecennünle firar etmekte cümlemiz ayak altında na bed'î olacağımız malûm müşfikâneleri buyruldukda ortalık açılincaya kadar ke'l-evvel ta'yinâtımızın sadaka-ı padişahi olarak ihsan buyrulmasına muntazırız." Valide Sultanı muhatap alan bu arzuhalin arka yüzü incelendiğinde hükümsüz yazılarak işleme konulmamıştır.²³

Girit Bunalımı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, Süleyman Beyoğlu, "Girit Göçmenleri (1821-1924)" *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 2 (2000), s. 123-138.

¹⁵ BOA.,DH.MHC., Nr. 30/80

¹⁶ Fahriye Emgili, "Tarsusta Girit Göçmenleri (1897-1912)" *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 39 (2006), s. 194.

¹⁷ BOA., A.MKT. MHM. Nr. 512/14, Emgili, a.g.m., s.194

¹⁸ Rüştü Çelik, "1898 Kandiyeli Olayları Sonrasında Girit'ten Mersin Sancağı'na Göçler" (1898-1907) Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin 2009, s.113, Emgili, a.g.m., s.194

¹⁹ Ali Osman Çınar, "Bingazi'de Tarımsal Kalkınma Amaçlı Göçmen İskânı (1851-1904)" *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 6 (2004), s. 36.

²⁰ Çınar, a.g.m. s. 41.

²¹ Sarıyıldız, a.g.e., s. 47.

²² BOA., Y.PRK.AZJ., Nr. 12/76

²³ BOA., Y.PRK.AZJ., Nr. 3/55

Muhacirlerin iskân edildikleri yerlerdeki görevlilerin kendileri ile ilgilenmedikleri hatta onlara karşı aşağılayıcı sözler sarf ettikleri ve yerli ahali ile muhacirler aralarında çıkan anlaşmazlıklar arzuhallerde sıkça dile getirilmektedir. Bu tür arzuhaller iskân yerlerindeki muhacirlerin toplumda nasıl algılandığının ip uçlarını vermektedir. Örneğin Doksan üç harbi sonrasında Hersek sancağı Gaçka kazasından gelen muhacir Mehmed Tahir Bursa'ya gönderilmiştir. Mehmed Tahir arzuhaliinde mal ve mülklerini terk ederek çırılçıplak yollara düşerek merhamet-i hazret-i padişahiye iltica ettiklerini ve Bursa'ya geldiklerinde ise kendilerine tayinat ve hane verileceği vaat edilmesine rağmen hükümetten hiç kimsenin ilgilenmediğini anlatmaktadır. Mehmed Tahir durumlarını hükümet yetkililerine anlattıklarında ise valinin kendilerine “*sizi kim çağırmiş burası imaret değildir*” sözlerini sarf etmesi “*...zaten hicran-ı vatanla rahnedâr*” olan muhacir kullarının kalplerini kırdığını ifade etmektedir. Mehmed Tahir arzuhaliinde on yedi kişilik ailesiyle Bursa'da aç ve çıplak yaşadıklarını ve komisyon memurlarının tazyikatından kurtulmak için üstlerini başlarını satarak Çatalca'dan küçük bir arazi satın almak zorunda kaldığını anlatmakta ve içinde buldukları durumun padişahın merhameti ve koruyucu kimliği ile uyuşmadığına vurgu yapmaktadır.²⁴ Isparta sancağına yerleştirilen Cuma-i atik muhacirlerinin 15 Nisan 1894 tarihli arzuhaliinde ise kendilerine verilen araziye yerli halkın müdahale ettiği ve başka bir yere gitmek istemedikleri anlatılmaktadır. Durumlarını anlatmak için mutasarrıfın yanına giden muhacirler, mutasarrıfın kendilerini tehdit ettiğini şöyle ifade etmektedirler:

“*...Mutasarrıf paşa bize - siz burada olamazsınız diğer bir mahalde iskân edileceksiniz hemen buradan kalkıp gitmeye mecbursunuz eğer mümânaat eder iseniz mücâzât-ı kanuniyeye düccâr olursunuz- cevabı vererek zaten her cihetle şikeste-i dil olan bu muhacirin kullarına tehdîdâda bulunarak bizi adalet ve merhamet-i seniyyeden na ümid bırakmışdır...*”²⁵ Muhacirlerin yerli ahali ve yerel yöneticiler ile olan ilişkilerini de arzuhaller aracılığıyla anlamak mümkündür.

Girit muhacirlerinden Raziye hanımın sorunu ise yerleştirildiği Bolu sancağında kendisine padişah iradesiyle verilen araziye bazı kişilerin musallat olmasıdır. Bu kişiler Raziye hanımın tarım yapmasını engelleyerek üç çocuğu ile birlikte Raziye hanımı zor durumda bırakmıştır.²⁶ Raziye hanım kendisine yapılan bu müdahaleyi şöyle anlatmaktadır. “*...bir kaç şahıs tarafından vuku bulan müdâhalât-ı bâğiyâne ve kanûn-şikenâne yüzünden târih-i muvâsalatımızdan bu âna değin harâsetden mahrûm kaldıktan başka üzerlerimizdeki esvâbı ve eşyâ nâmına olan bi'l-cümle levâzımât-ı beytiyyemizi satmak sûretiyle te'mîn-i ma'îşete mecbûriyet hâsıl olmuştur...*”²⁷ Raziye hanım bulunduğu yerdeki idari makamlara durumunu anlatan şikâyet arzuhalleri vermesine rağmen etkin bir sonuç alamamıştır. Raziye hanım padişahın emrinin mahalli hükümet tarafından yerine getirilmediğini sorgulamakta ve adalet isteyen sesine de itibar edilmediğini oldukça etkili kelimelerle anlatmaktadır. Sonunda Raziye hanım 1 Ağustos 1908 tarihinde Sadaret'e durumunu anlatan bir arzuhal yazmıştır. Raziye hanım arzuhaliinde tarım yapmasını engelleyenler yüzünden zor durumda kaldığını anlatarak, gelecek senenin mahsulünün alınmasına kadar kendisinin iaşesinin sağlanmasını ve tarım yapabilmesi için gerekli olan ziraat aletlerinin verilmesini talep etmiştir.²⁸ Raziye hanım arzuhalin sonunda kendisini Girit Muhacirin-i İslamiyesinden dul hatun-ı mazlûme, magdüre ve hasar dide olarak tanımlamıştır.²⁹ Muhacir arzuhallerinde dile getirilen şikâyetler adeta ihbar niteliği de taşımaktadır. Özellikle muhacirlerin buldukları yerdeki idarecilerin ve iskân memurlarının hukuksuz uygulamaları yönetim tarafından dikkate alınarak şikâyete söz konusu olan kişiler hakkında tahkikat başlatıldığı görülmektedir.³⁰ Örneğin Sivrihisar kazasındaki muhacirler yazdıkları arzuhalde belediye reisinin üç beş yüz hane muhacir iskânına elverişli araziye gizli tuttuğu ve bu durumdan mağdur olduklarını anlatmışlardır. Dahiliye Nezareti Ankara vilayetine gönderdiği yazıda söz konusu olan bu durumun araştırılmasını istemiştir.³¹

²⁴ BOA., Y.PRK.AZJ., Nr. 26/32

²⁵ BOA., DH.MKT., Nr. 230/32

²⁶ Tuncay Ercan Sepetçioğlu, “Sıradan İnsanların Tarihi ve İki Muhacir Osmanlı Kadını: Giritli Raziye Hanım ve İri Psaropoula” Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi, XV/30 (2015), s. 151-153.

²⁷ BOA., DH.MKT.,Nr.1290/31, Sepetçioğlu, a.g.m., s. 165.

²⁸ BOA., DH.MKT.,Nr.1290/31, Sepetçioğlu, a.g.m., s. 151-153.

²⁹ BOA., DH.MKT.,Nr.1290/31, Sepetçioğlu, a.g.m., s. 165.

³⁰ BOA., BEO, Nr. 223/16695, 496/37141

³¹ BOA., DH.MKT., Nr. 1956/41

SONUÇ

Arzuhaller genellikle kişilerin duygu ve düşüncelerini özel hayatını yansıtmakla birlikte, arzuhallerin yazıldığı dönemdeki gündelik hayattan, yaşam tarzlarından, siyasi otoriteye olan yaklaşımı da ortaya koymaktadır.³² Yani toplumun her kesiminden insan profillerinin hikayesi arzuhallerde karşımıza çıkmaktadır. Arzuhalleri yazanların hayatına açılan bir pencere gibi düşündüğümüzde bu pencereden nelerin görüldüğü kimin nasıl baktığına bağlıdır.³³ Dolayısıyla arzuhal gibi kişisel nitelikli belgeler tarih yazımını destekleyen ve yaşanan süreçlerin insani boyutunu ortaya koyan önemli kaynaklar olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁴

Muhacir arzuhallerine baktığımızda da yeni yerleştikleri topraklarda muhacir kimliği ile öteki-leştirilen bir topluluğun yaşadıkları zorlukları, uyum süreçlerini, devletten beklentilerini, kaygılarını ve umutlarını görebiliriz. Osmanlı dönemi göçler üzerine yapılmış çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda muhacirlerin devlet tarafından nasıl iskân edildiği, çıkarılan yönetmelikler, yapılan yardımlar, devletin karşılaştığı göç dalgası ile nasıl mücadele ettiği üzerinde durulmaktadır. Kuşkusuz bu çalışmalarda muhacirlerin sorunlarına da yer verilmiştir.³⁵ Fakat göçe maruz kalan büyük kitlelerin karşılaştığı sorunları ve onların etkileniş biçimlerini ortaya koyacak kapsamlı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu noktada göçten etkilenen kitlelerin seslerini dile getiren ve onların gözünden yaşanan süreci anlatan muhacir arzuhalleri göç tarihi yazımında kullanılabilir önemli belgelerdir. Devletin göç sürecinde almış olduğu tedbirlerin ne derece uygulandığını veya uygulanmadığını da bu arzuhaller aracılığı ile anlama imkanı ortaya çıkmaktadır. Muhacir arzuhallerinin yanı sıra yerli ahalinin muhacir-ler hakkında yazdığı arzuhallerin de ayrıca incelenmesi gerekmektedir. Bu tür arzuhaller yerli ahalinin muhacirleri nasıl algıladığı ve onlarla olan ilişkilerini anlamamıza yardımcı olacaktır. Dolayısıyla her iki tarafın arzuhallerinin de incelenmesi gerekmektedir. Arzuhal, hatırat, mektup, gazetelere yazılan şikâyet mektupları gibi kişisel anlatılar Osmanlı'da yaşanan göçlerin toplum hayatındaki etkilerini ortaya koyan kaynaklardır.

Sonuç olarak arzuhaller de diğer kişisel belgeler gibi geçmişin dolaylı aktarıcılarıdır. Onları bir sonuca ulaşmak için yazan kişilerin stratejik bir kurgusu söz konusudur. Dolayısıyla arzuhallere üretil-dikleri bağlamda değerlendirilmesi gereken tarihsel araçlar olarak bakmak ve değerlendirmek yerinde olacaktır.³⁶

KAYNAKÇA

OSMANLI ARŞİV BELGELERİ

Bâbüalî Evrak Odası (B.E.O.) Nr. BEO, Nr. 223/16695, 496/37141

Sadaret Mektubi Kalemi (A.MKT. MHM.) Nr. 512/14

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT.) Nr. 230/32, 1290/31, 1331/16, 1956/41, 2064/84

Dahiliye Nezareti Muhacirin Komisyonu (DH.MHC.) Nr.68/2, 30/61, 30/80

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV.) Nr. 10/74.

Yıldız Perakende Arzuhal ve Jurnaller (Y.PRK.AZJ.) Nr. 3/55, 5/3, 11/62, 12/76, 26/32, 26/33.

³² Sarıyıldız, a.g.e., s. 6-7

³³ Yiğit Akın, a.g.m., 104-108, Lex Heerna Van Voss, "Introduction" *International Review of Social History*, 46 (2001), s. 9-10.

³⁴ Sepetçioğlu, a.g.m., s. 146.

³⁵ Ahmet Cevat Eren, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri*, Nurgök Matbaası, İstanbul 1966, Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, Süleyman Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Trabzon 1996, Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001, Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Serander Yayınları, Trabzon 2006.

³⁶ Cengiz Kırılı, *Sultan ve Kamuoyu: Osmanlı Modernleşme Sürecinde Havadis Jurnalleri 1840-1844*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009, s.45.

KİTAP VE MAKALELER

Adıyeke, Ayşe Nühket, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

Akın, Yiğit, “ Fazilet Değil Vazife İstiyoruz : Erken Cumhuriyet Tarihi Sosyal Tarihçiliğinde Dilekçeler” *Toplum ve Bilim*, 99 (2003/2004), s.98-128.

Afacan, Serhan, “ Devletle Yazışmak: Türkiye ve İran Sosyal Tarihçiliğinde Dilekçeler” *Türkiyat Mecmuası*, c.21 (Bahar 2011) s. 1-25.

Ağanoğlu, Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001.

Beyoğlu, Süleyman, “ Girit Göçmenleri (1821-1924)” *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 2 (2000), s. 123-138.

Çelik, Rüştü, “ 1898 Kandiye Olayları Sonrasında Girit'ten Mersin Sancağı'na Göçler” (1898-1907) Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin 2009.

Çınar, Ali Osman, “Bingazi'de Tarımsal Kalkınma Amaçlı Göçmen İskânı (1851-1904)” *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 6 (2004), s. 19-53.

Demirtaş, Mehmet, “ Osmanlıya Gelen Kırım ve Kafkasya Göçmenlerinin Sorunları” *Bilig*, 57 (Bahar 2011), s. 17-44.

Düstur, I. Tertip, c. IV, İstanbul 1299.

Emgili, Fahriye, “Tarsusta Girit Göçmenleri (1897-1912)” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 39 (2006), s. 189-197.

Erkan, Süleyman, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Trabzon 1996.

Eren, Ahmet Cevat, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri*, Nurgök Matbaası, İstanbul 1966.

İpşirli, Mehmet, “Arzuhal” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. III, İstanbul 1991, s. 447-448

İnalcık, Halil, “Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hâl ve Arz-ı Mahzarlar” *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, Eren Yayınları, İstanbul 2005, s. 49-71.

İpek, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.

İpek, Nedim, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Serander Yayınları, Trabzon 2006.

Kenan, Kenan, “ Türk Kamu Hukukunda Dilekçe Hakkı ve Kullanma Usulü”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

Kırlı, Cengiz, *Sultan ve Kamuoyu: Osmanlı Modernleşme Sürecinde Havadis Jurnalleri 1840-1844*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009.

Sarıyıldız, Gülden, *Sokak Yazıcıları: Osmanlılarda Arzuhaller ve Arzuhalciler*, Derlem Yayınları, İstanbul 2010.

Sepetçioğlu, Tuncay Ercan, “ Sıradan İnsanların Tarihi ve İki Muhacir Osmanlı Kadını: Giritli Raziye Hanım ve İrini Psaropoula” *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, XV/30 (2015), s. 141-169.

Van Voss, Lex Heerna, “Introduction” *International Review of Social History*, 46 (2001), s. 9-10.

Amasya Temettuat Defterlerinde Göçmen Haneler

Doç Dr. İbrahim SERBESTOĞLU
Amasya Üniversitesi / Amasya

Rıza YILDIRIM
Amasya Üniversitesi / Amasya

Giriş

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Müslümanların yaşadığı toprakları kaybetmeye başlayan Osmanlı Devleti önce bireysel ardından özellikle 19. yüzyılda kitlesel göçlerle karşı karşıya kaldı. Kırım, Kafkaslar, Balkanlar ve Kuzey Afrika göç hareketlerinin merkezini oluşturdu.¹ Gelen göçmenlerin sayısı arttıkça Osmanlı bürokrasisi göç üzerinde teşkilatlandı ve tedbirler aldı.² Babıâli, göçmenleri mizaçlarına uygun iklimde, bir takım yardımlar yaparak iskan etti. Yapılan yardımlarla bakir Anadolu ve Rumeli toprakları ziraata açılırken göçmenlerin de biran evvel üretici konuma geçmeleri hedeflendi. Yerli halk bu doğrultuda devletle birlikte elinden gelen yardımı gösterdiği gibi göçmenlere belirli müddet muafiyetler tanıdı.³

19. yüzyılın başlarında Rusların Kırım'da uyguladıkları iskân politikasına rağmen Tatar nüfusun yine de çoğunlukta olduğu görülmektedir. 1783-1922 yılları arasında Osmanlı topraklarına göç eden Tatarların toplam sayısı muhtemelen 1.800.000 civarındaydı.⁴ 1812 yılından sonra göç hızlanmış ve 1828-29 savaşında 200.000 Tatar, Kırım'ı bırakıp gitmiştir. 1853-56 yılları savaşında da step bölgesindeki Tatarlar Osmanlı Devleti'ne göçe başlamışlardır. Baskı ve yıldırımlar sonucu göçün yanında sürgünlerle de Kırım'da Tatar nüfusu azalmış ve 19. yüzyılın sonlarında Kırım'ın yerli ahalisinin nüfusu %30'a kadar düşmüştür.⁵ Kırımlıların ya da Tatarların kendi vatanlarından göç etmeleri belki de Osmanlı Devletine yönelik ilk Müslüman göçüydü.⁶

Bu dönemde Kırım'dan Osmanlı topraklarına, Tatarların yanı sıra yoğun bir Çerkes göçü de yaşanmıştır. Çerkesler, Karadeniz kıyıları boyunca uzanan bölgede ve Hazar Denizi'nin Batı kıyılarındaki Apsheron Yarımadası'nda yaşayan en önemli ve en eski Türk olmayan topluluklardan biriydi. Çerkesler 19. yüzyıla dek ulusal bir ortak siyasal kimlik geliştirmemişlerdi. Kabartaylar ve Abazalar gibi bazı Çerkez toplulukları, 16. yüzyıldan itibaren İslamiyet'i kabul etmeye başlamışlardı. Müslüman Çerkesler Osmanlı padişahını, halife yani Müslüman cemaatinden sorumlu ve en yüksek mertebedeki dünyevi lider olarak kabul ettiler.⁷ Bu çalışmaya temel teşkil eden 1844 tarihli temettuat defterlerinde Çerkes hane

¹ Nedim İpek, İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler, Trabzon 2006; Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçleri*, çev: Bahar Tırnakçı, İstanbul 2010, s. 149-191; Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Ankara 2010.

² Ahmet Cevat Eren, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler*, İstanbul 1966.

³ Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, s. 27-211.

⁴ Kemal Karpat, a.g.e. s.162-163.

⁵ Osman Köse, "Rusya'nın Kırım ve Kafkasya'da Hristiyan Nüfusu İskân Siyaseti (1770-1870)", *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, Editör: Mehmet Hacısalihoğlu, İstanbul, 2014, s.124.

⁶ Kemal H. Karpat, a.g.e., s. 162.

⁷ Kemal Karpat, a.g.e., s.164.

reislerinden bahsetmesi Çerkesler'in de bu tarihten önce kitlesel olmasa da Anadolu'ya göç ettiklerini göstermektedir.

Özellikle deniz yoluyla Karadeniz sahillerine ulaşan göçmenlerin bir kısmı Amasya'da iskan ettirilmiştir. Amasya konumu itibariyle Samsun limanına ulaşan göçmenlerin gönderildiği bir merkezdi.⁸ Amasya'ya gelen göçmenler ya burada çeşitli nahiye ve köylerde iskan ediliyor yada ülkenin çeşitli yerlerine gönderiliyorlardı. İncelenen dönem özellikle Kırım'dan Anadolu'ya yapılan göçlerin yavaş yavaş hız kazandığı bir zamana denk gelmektedir. Bu dönemde Kırım'dan Amasya'ya farklı etnik gruplara mensup birçok göçmen gelmiştir. Tespit edilen bu etnik gruplar, Çerkes, Tatar, Kırımlı, Kazak ve Ahıskalı diye adlandırılmaktaydı. Aslında bu kavramlar kullanıldığı dönem itibariyle birbiri içine geçmiş kavramlardır. Kırım'dan göç eden insanların büyük çoğunluğu Tatar olarak adlandırılmış veya göçmenin aslı Tatar olduğu halde göç ettikleri yerde Çerkes diye adlandırılabilmişlerdir. Bu kavram karışıklığı göçmen hanelerin tam olarak hangi etnik gruba dahil olduklarının tespit edilmesini zorlaştırmaktadır. Yani bu insanlara çeşitli etnik kökenli lakaplar yakıştırılsa da, bu lakaplara dayanarak insanların Tatar veya Çerkes diye adlandırmak doğru bir yaklaşım olamaz. Bu lakapları sadece insanların göçmen olduğunu belirten sıfatlar olarak görmek daha doğru olacaktır. Aslına bakılırsa tespit edilen “Kırımlı” lakabı kavramsal kullanım açısından çok daha uygun bir duruma işaret etmektedir. Bu lakap, bu insanların geldiği coğrafyaya vurgu yapan bir yapıya sahiptir ve etnik bir etiketlendirme yapmamaktadır.

Amasya'da tespit edilen diğer göçmen grubu ise Ahıskalıdır. Ahıska 1578'de Osmanlı hakimiyetine geçmiştir. Ahıskalı aileler 1578-1828 yılları arasında iş bulup çalışmak veya ticaret yapmak amacıyla Osmanlı coğrafyasının hemen hemen her bölgesine gidebilmişlerdir. Bugünkü Türkiye sınırları dahilinde yaşayan Ahıskalıların kendileri veya aile büyükleri tarihi süreçte üç farklı dönemde bugünkü iskân mntıklarına gelip yerleşmişlerdir. Birinci dönem Ahıska'nın Osmanlı hâkimiyetine alınmasından (1578) Rusya'nın işgaline (1828) kadar geçen süreçtir. Ahıskalıların Amasya, **Çürüksu**, Kars, Ardahan, Trabzon, Seferihisar, Kütahya, Tokat, Konya, Karahisar-ı sahip ve özellikle İstanbul'a ticaret veya iş bulmak amacıyla geçici olarak ve daha ziyade gurbetçi statüsünde gittikleri anlaşılmaktadır. Ahıskalılar, **söz konusu yerlerde çiftçilik**, bahçıvanlık, bağcılık, amelelik, esnafılık, korucu, kapıçukadarı ve türbedarı gibi iş ve görevlerde bulunmuşlardı. Bunun yanında Ahıskalıların arasında ticaretle uğraşanlarda vardı.⁹

İkinci dönem 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında başlar. Ahıska eyaletinin Ruslar tarafından işgal edilen yerlerinden Türk hâkimiyetindeki yerlere doğru kitlesel boyutta bir nüfus göçü başlayacaktır. İşgal tehlikesi karşısında güvenlik endişesine düşenler aile bireylerinin can ve namus güvenliğini temin etmek adına köyünü, kasabasını terk edip ya dağlara çekilmiş veya daha güvenli olduğunu ve işgal edilmeyeceğini düşündüğü yerleşim birimlerine sığınmaya çalışmıştır.¹⁰

Savaş ortamında göç etmeyenler ise ileriki yıllarda göç kervanına katılacaklardır. 1829 sonrası Türk nüfusun Ahıska'yı terk edişini Rusya'nın nüfus politikası ve buraya yerleştirilen Ermeni nüfusunun yukarıda ifade edilen davranışlarıyla tanımlamak mümkündür. 14 Eylül 1829 tarihli Edirne Antlaşması da iki ülke halkından dileyenlere 18 aylık bir süre içerisinde göç etme hakkı vermektedir. Bu çerçevede bölgedeki Müslüman nüfusun en az yarısı Osmanlı coğrafyasına göç etti. Edirne Antlaşması ile Rusların hakimiyetine geçen Ahıska ve çevresinin nüfusu 106 bin kadardı. Bunun en az yarısı Türkiye'ye göç etti. Üçüncü dönem ise, 1921 ve 1944 yıllarında yapılan göçleri kapsamaktadır.¹¹

Bu çalışma Osmanlı Devleti'nin kaybettiği topraklardan Amasya'ya gelip yerleşmiş olan aileleri temettuat defterlerine göre incelemektedir.¹² Çalışmanın temel verilerini 1844 yılına ait Amasya merkez,

⁸ İbrahim Serbestoğlu, “Kırım Savaşı Sonrasında Samsun'da Göç ve Göçmen Sorunu”, *Geçmişten Geleceğe Samsun*, Kitap 1, Samsun 2006, s.87.

⁹ Bu konuda yayımlanmamış çalışmasını bizimle paylaştığı için Prof. Dr. Nedim İpek'e teşekkür ederiz. Nedim İpek, “Ahıska Türkleri'nin Türkiye'ye Göçü”, 8. Uluslararası Atatürk Kongresi, 13-16 Ekim 2015, 10/2015, Gence, (Yayımlanmamış Bildiri)

¹⁰ Nedim İpek, “Ahıska Türkleri'nin Türkiye'ye Göçü”

¹¹ Nedim İpek, “Ahıska Türkleri'nin Türkiye'ye Göçü”

¹² Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri”, *Belleten*, Cilt LIX/225, Ankara 1995, s.395-418; Ayla Efe, “1845 Temettuat Sayım Sonuçları Ne Oldu?”, *History Studies*, Volume 8, Issue 1, 2016, s.19-35; Said Öztürk, “Türkiye'de Temettuat Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, İstanbul 2003, s.287-304; Tevfik Güran, “19. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri”, *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Editörler: Halil

Geldiklan, Akdağ, Hakala, Ezinepazarı nahiyelerine ait Temettuat Defterleri kayıtları oluşturmaktadır. Göçmen hanelerin tespitinde aile reislerinin kullandıkları lakaplardan hareket edilmiştir. Tespit edilen lakaplar; Tatar, Çerkes, Kırımlı, Kazak ve Ahıskalı'dır. Tatar, Çerkes ve Kazak lakapları bir etnik gruba aidiyete vurgu yaparken, Kırımlı ve Ahıskalı lakapları insanların geldiği coğrafyaya vurgu yapmaktadır.¹³

1. Amasya'da Göçmen Hanelerin Özellikleri

Temettuat defterlerinde, Osmanlı sınırları dışından Amasya'ya göç eden 45 hane tespit edilmiştir. Bu göçmen hanelerin 22'si Tatar, 11'i Ahıskalı, 9'u **Çerkes**, 2'si Kırımlı ve 1'i de Kazak olarak kaydedilmiştir. Bunların yerleşim birimlerine göre dağılımı tabloda gösterilmiştir.

Sıra No	Göçmenler	Geldiklan	Akdağ	Amasya Merkez	Ezinepazarı	Hakala	Toplam (Adet)
1	Tatar- Kazak- Kırımlı	1	7	10	4	3	25
2	Ahıskalı	2		4		5	11
3	Çerkes	7		1	1		9
Toplam	10	7	7	15	5	8	45

Tablo 1. Osmanlı İmparatorluğu Dışından Amasya'ya Göç Edenlerin Yerleşim Birimlerine Dağılımı

İlk sırada yer alan Tatar-Kırımlı ve Kazak kavramlarının birbirlerinin yerine kullanıldığından hareketle birleştirmeyi ve tek sütünde toplamayı uygun gördük. Buradan hareketle genel itibarıyla Kırım'dan göç ettiklerini düşündüğümüz 25 hane Tatar-Kırımlı ve Kazakların çoğunluğu Amasya merkezde ikamet etmektedir.

Ahıskalıları bakıldığında ise 11 hane tespit edilmiştir. Bunlardan 4'ünün Amasya merkezde, geriye kalan 7 haneden 2'sinin Geldiklan Nahiyesi'ne, 5'inin ise Hakala Nahiyesi'ne bağlı köylerde ikamet ettiği görülmektedir.¹⁴ Amasya Nüfus Defterlerinde Amasya'da 21 Ahıskalı erkek nüfus tespit edilmiştir. Bunların 4'ü köyde diğerleri sancak merkezinde ikamet etmektedir. Amasya'daki Ahıskalıların meslekleri zaptiye, imam, dersiam, talebe, şerbetçi, ırgat, ciltçi, bahçıvan, ekmekçi, manav, ekmekçi kalfası, kahvecidir. Bir kişi ise yatalak olup bakıma muhtaçtır.¹⁵

Üçüncü sırada ise **Çerkesler** yer almaktadır. **Çerkesler** özellikle Geldiklan Nahiyesi'nin Kutu Karyesi'nde ikamet etmektedirler ve Kayrat muhacirleri olarak anılmaktadırlar. "*Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri I*" adlı çalışmada rastladığımız bir arşiv belgesi bu göçmenlerin Kabartay **Çerkeslerine** dahil olabileceklerini düşündürmektedir. Belge 19 Aralık 1859 tarihli. Kırım'dan Amasya'nın Kutu Nahiyesine gelen Kabartay **Çerkes** muhacirlerinin Sivas'a nakline ilişkin bilgiler vermektedir. Belgenin başında bu göçmenlerin Kutu Karyesi'ndeki hemşehrilerinin yanına yerleştirildiği fakat göçmenlerin daha geniş topraklara sahip olan Sivas'a nakillerini istediklerini belirtmektedir. Belgedeki *hemşehrileri* tabirinin, Kutu Karyesi'ne daha önce gelip yerleşen ve temettuat defterlerinde kayıtlı **Çerkes** muhacirler için kullanılmış olması ihtimali yüksektir.¹⁶

Göçmen ailelerin Amasya geneline dağılımına bakıldığında Amasya merkezinin birinci sırada olduğu görülmektedir. **İkinci sırada** Geldiklan Nahiyesi yer almaktadır. Hakala Nahiyesi üçüncü, Akdağ Nahiyesi dördüncü ve Ezinepazarı Nahiyesi ise beşinci ve son sırada yer almaktadır.

2. Osmanlı İmparatorluğu Dışından Amasya'ya Göç Eden Hane Reislerinin Sosyal ve Ekonomik Durumları

Göçmen hane reislerinin mesleklerinin dağılımına bakıldığında genellikle tarımla alakalı

İnalçık ve Şevket Pamuk, DİE Yay., Ankara, 2000.

¹³ BOA., ML. VRD. TMT. 12923, 12987, 12865, 12870, 12877, 12878, 12909, 12902, 12905, 12935, 12939, 12945, 12959, 12971, 12978, 12999, 13030, 14706, 12956, 13017, 12895, 12897, 12918, 12893.

¹⁴ Adı geçen belgeler.

¹⁵ Nedim İpek, "Ahıska Türkleri'nin Türkiye'ye Göçü"

¹⁶ Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri-I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İstanbul 2012, s. 292.

mesleklere mensup oldukları görülmektedir. Osmanlı Devleti genel itibarıyla göçmenleri hızla üretici konuma getirmeyi hedeflediğinden göç etmeden önce vatanlarında da iştigal ettikleri meslekleri yaptırmaya çalışmıştır. Bu bağlamda göçmenlerin çoğunun tarımla alakalı işlerde çalışmalarına bu hedefin bir uzantısının ya da **göçmen olarak gelen kişilerin** mesleğini Osmanlı topraklarında sürdürme imkanı olmamasının sonucu olarak bakılmalıdır. Göçmenlerin, göç ederken yanlarında hiçbir şeylerini getirememiş olmaları sanatlarını yapacak malzeme eksikliğiyle birlikte Osmanlı Devleti'nin dağıtmış olduğu ziraî aletlerle biran evvel geçimlerini sağlama isteği de göçmenleri tarımsal faaliyetlere yöneltmiştir.

Bununla birlikte göçmenlerin birçoğunun mesleği temettuat kayıtlarında belirtilmemiştir. Mesleği belirtilmeyen haneler genellikle çok az gelire sahip olan hanelerdir. Muhtemelen bu aileler yeni göç ettikleri için henüz bir düzen kuramamışlardır. Durumu iyi olanların daha erken tarihlerde Amasya'ya göç edip kendilerine yeni bir hayat kurmayı başardıkları düşünülebilir. Göçmen hane reislerinden ikisi esnaflıkla uğraşmaktadır. Biri bakkal diğeri ise debbağ esnafıdır. Yine bir kişide demirci çırağı olarak çalışmaktadır. Ayrıca mesleği tımarlı sipahi olarak kayıt edilen bir göçmen hane reisi bulunmaktadır. Göçmenlerin **büyük çoğunluğunun elde ettiği gelirin**, ikamet ettikleri köylerdeki hane başına düşen ortalama gelirin altında kaldığı görülmektedir. Sadece 11 göçmen hanesi ortalama gelirin üstünde gelire sahiptir. Bu hanelerden 8'inin Tatar olması ve diğer Tatar göçmen hanelerinin de ortalama gelire yakın gelirlere sahip olmaları Tatarların diğer göçmen gruplarına göre ekonomik olarak daha iyi durumda olduklarını göstermektedir. Ahıskalı ve **Çerkeslerin** ise daha düşük gelirlere sahip oldukları görülmektedir. Özellikle **Çerkes** ailelerin gelirleri ortalamanın çok altında kalmıştır. Bu farklılığın, ailelerin Amasya'ya göç etme ve yerleşme sürelerinden kaynaklandığı düşünülebilir.

Sıra No	Hane Reisinin Adı	Meslekler	Toplam Gelir (Kuruş)	Yaşadığı Köyün Ortalama Geliri (Kuruş)
1	Tataroğlu Seyid	Bağçıvan	1541	1038
2	Tatar Hasanoğlu Ali Kethüda	Rençber	1405	636
3	Tataroğlu Abdullah	Tımarlı Sipahi	1040	519
4	Tataroğlu Abdullah	Rençber	1021	750
5	Ahıshalı Kara Mustafa	Ziraatçı	1002	393
6	Kazak Mustafaoğlu Osman	Rençber	988	838
7	Tataroğlu Molla Osman	Rençber	880	482
8	Tatar Ahmed Kethüda	Ziraatçı	769	719
9	Tataroğlu Hafız	Bağçıvan	717	1.038
10	Tatar Ahmed Ağaoğlu Molla Osman		708	524
11	Çerkes Oruç Bey		680	393
12	Tataroğlu Zaviyedar Osman		619	627
13	Tataroğlu Ömer	Rençber	610	482
14	Ahıshalı Salih	Hizmetkar	555	1.039
15	Tatar Alioğlu Mehmed Kethüda	Rençber	525	631
16	Ahıshalı İbrahim	Bağçıvan	518	533
17	Tataroğlu Mustafa	Irgat	500	551
18	Tataroğlu Mehmed	Bağçıvan	500	716
19	Ahıshalı Ali	Hizmetkar	464	1039
20	Tataroğlu Süleyman	Bakkal Esnafı	460	489

21	Tataroğlu İbrahim		451	1038
22	Tataroğlu Mehmed	Debbağ Esnafı	450	469
23	Tataroğlu Mehmed	Bağçıvan	423	513
24	Tataroğlu Ahmed	Rençber	418	482
25	Ahışalı Arif	Bağçıvan	398	565
26	Ahışalı Süleyman		380	694
27	Çerkesoğlu Hacı	Ziraatçı	346	498
28	Ahışalı İsmail	Hizmetkar	340	1039
29	Tatar Abdullahoğlu Ahmed Kethüda	Rençber	286	631
30	Tatar Ali	Ziraatçı	276	498
31	Tataroğlu Ahmed		259	415
32	Çerkesoğlu Hafız İsmail		252	628
33	Tatar Hacı Ahmed Ağa		250	714
34	Ahışalı Sığircı Ali	Sığircı	240	694
35	Kırımlı Hacı Hafızoğlu Mehmed		234	415
36	Çerkes İsmail		160	393
37	Ahışalı Tarık	Rençber	150	565
38	Kırımlı Hasan	Demirci Çırağı	150	415
39	Çerkes Molla Mehmed	Ziraatçı	20	393
40	Çerkes Makonoğlu Hüseyin		20	393
41	Çerkes Yusuf		20	393
42	Çerkes Hacı İsmail		20	393
43	Ahışalı İbrahim		15	393
44	Ahışalıoğlu Mehmed Ağa		13,5	489
45	Çerkes Mehmed			
Toplam			21.073,5	

Tablo 2. Göçmen Hane Reislerinin Toplam Gelirleri ve Meslek Dağılımı

Amasya’da tespit edilen 45 göçmen hanesinden sadece 26’sı toprak sahibidir. Diğer hanelerin temettu kayıtlarında herhangi bir toprak varlığı tespit edilememiştir. Tabloda görüldüğü üzere göçmenler, tarla tarımından ziyade dut ve üzüm bağcılığı yapmaktadırlar. Bunda Amasya’da bağcılığın yaygın olmasının etkisi vardır. Herhangi bir toprak varlığı olmayan göçmen ailelerin ise Amasya’ya yeni göç etmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir. Çünkü göçmenlere bir miktar toprak verilmesi devletin temel prensibiydi. Göçmenlerin atıl kalmış ve üretim yapılmayan toprakları tekrar üretime dahil edecekleri ve tarımsal üretimin artacağı öngörülüyordu.¹⁷ Dikkat çeken diğer bir nokta ise Çerkesler’den biri hariç diğerlerinin toprak kayıtlarının bulunmamasıdır. Toprak sahibi olan 26 göçmen hanesinin sadece 6’sının hane başına düşen ortalamanın üzerinde toprağa sahip olduğu görülmektedir. Diğer göçmen hanelerin ise genellikle hane başına düşen ortalamaya yakın miktarlarda toprak sahibi oldukları tespit edilmiştir. Bu durum göçmen hanelerin yerel halkla neredeyse aynı seviyede toprak sahibi olduklarını göstermektedir.

Sıra No	Hane Reisinin Adı	Mezru Tarla	Gayri Mezru Tarla	Üzüm Bağı	Dut Bağı	Toplam Dönüm	Yaşadığı Köyde Hane Başına Düşen Toprak
---------	-------------------	-------------	-------------------	-----------	----------	--------------	---

¹⁷ BOA, İ. DH. 464/30950.

1	Tataroğlu Molla Osman	25	30	1	2,5	58,5	24,4
2	Tataroğlu Abdullah	25	15,5		1	41,5	4,8
3	Tataroğlu Zaviyedat Osman	12	12			24	22,6
4	Tatar Alioğlu Mehmed Kethüda	24				24	31
5	Tatar Ahmed Ağaolu Molla Osman			5	17	22	6
6	Tataroğlu Ömer	9	9	0,5		18,5	24,4
7	Tataroğlu Ahmed	7	7			14	24,4
8	Tatar Abdullahoğlu Ahmed Kethüda	12			1	13	31
9	Kırımlı Hacı Hafizoğlu Mehmed			4	8	12	2,9
10	Çerkesoğlu Hacı	5	7			12	19,8
11	Kazak Mustafaolu Osman	9		1		10	10,2
12	Tatar Hasanoğlu Ali Kethüda	9				9	9,8
13	Tatar Ahmed Kethüda	6				6	17,1
14	Tatar Ali	5				5	19,8
15	Tataroğlu Mehmed			1,5	3	4,5	3,9
16	Ahışalı Arif				4	4	4
17	Çerkesoğlu Hafız İsmail			2	1	3	3,7
18	Ahışalı Tarık				2,5	2,5	4
19	Tataroğlu Hafız			1	1	2	3
20	Tataroğlu İbrahim			1	0,5	1,5	3
21	Tataroğlu Seyid			1	0,5	1,5	3
22	Tataroğlu Mehmed			1	0,5	1,5	3,5
23	Tataroğlu Ahmed			1		1	2,9
24	Ahışalı İbrahim				1	1	2,1
25	Ahışalıoğlu Mehmed Ağa			1		1	1,4
26	Tataroğlu Mustafa			0,5		0,5	14,7
Toplam		148	80,5	21,5	43,5	293,5	

Tablo 3. Göçmen Hane Reislerinin Sahip Oldukları Araziler ve Kullanım Alanlarına Göre Dağılımı

45 göçmen hanesinden 29'u hayvan sahibidir. Bir önceki toprak dağılımı tablosuyla karşılaştırıldığında, Çerkesler'in toprak sahibi olmamalarına rağmen, belirli sayıda hayvan sahibi oldukları görülmektedir. Bu da bize Çerkesler'in diğer göçmen gruplardan daha sonra göç ettiklerinden hareketle Çerkesler'in ilk başta kendi ihtiyaçlarını karşılayacak birkaç tane hayvan aldıklarını veya kendilerine devletçe hayvan verildiğini göstermektedir. Hayvan sahibi olan 29 haneden sadece 4'ü hane başına düşen ortalamanın üzerinde hayvan varlığına sahiptir. Geriye kalan hanelerin ise ortalamaların çok altında kaldığı görülmektedir. Büyükbaş ve küçükbaş hayvanların toplam sayıları birbirine çok yakındır. Ancak küçükbaş hayvanların hane başına dağılımına bakıldığında sadece 6 hanenin elinde toplandığı görülmektedir.

Sıra No	Hane Reisinin Adı	Bü-yükbaş Hayvan	Küçük-baş Hayvan	Yük ve Binek Hayvanı	Toplam (Adet)	Yaşadığı Köyde Hane Başına Düşen Hayvan
1	Tatar Hasanoğlu Ali Kethüda	10	40	1	51	30,2
2	Tataroğlu Molla Osman	13	31		44	16,8
3	Tataroğlu Ömer	10	10		20	16,8
4	Tatar Ali	5	12		17	24,8
5	Ahışhalı Salih	1	15	1	17	31,8
6	Çerkes Oruç Bey	12		2	14	23,3
7	Tataroğlu Abdullah	10			10	0,2
8	Tataroğlu Mustafa		9	1	10	31,5
9	Tatar Alioğlu Mehmed Kethüda	7		2	9	11,1
10	Ahışhalı Kara Mustafa	7			7	23,3
11	Tataroğlu Ahmed	7			7	16,8
12	Tatar Abdullahoğlu Ahmed Kethüda	2		4	6	11,1
13	Tataroğlu Zaviyedar Osman	4		1	5	24
14	Çerkesoğlu Hacı	5			5	24,8
15	Tatar Ahmed Kethüda	4		1	5	7,4
16	Çerkes Molla Mehmed	3		1	4	23,3
17	Ahışhalı İbrahim	2		1	3	23,3
18	Kazak Mustafaoğlu Osman	2		1	3	22,3
19	Ahışhalı İsmail	3			3	31,8
20	Çerkes İsmail	2			2	23,3
21	Tataroğlu Hafız	1		1	2	4,7
22	Çerkes Mehmed	1			1	23,3
23	Çerkes Makonoğlu Hüseyin	1			1	23,3
24	Çerkes Yusuf	1			1	23,3
25	Çerkes Hacı İsmail	1			1	23,3
26	Tataroğlu İbrahim			1	1	4,7
27	Tataroğlu Seyid			1	1	4,7
28	Tataroğlu Mehmed	1			1	8
29	Ahışhalı İbrahim	1			1	1
Toplam		116	117	19	252	

Tablo 5. Göçmen Hane Reislerinin Hayvan Varlığı

Sonuç

Sonuç olarak bakıldığında Osmanlı topraklarına dışarıdan göç eden insanların, zamanla belirli bir miktarda servet sahibi olabildikleri anlaşılmaktadır. Bütün servetlerini geride bırakarak Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda kalan bu insanlar zamanla yeni vatanlarında kendilerine yeni baştan bir hayat kurmayı başarmışlardır. Bunda Osmanlının izlemiş olduğu göçmenleri iskan siyasetinin büyük katkısı vardır. Göçmenlerin iskan ettirildikleri yerlerde en hızlı şekilde üretime dahil olmaları devletin temel hedeflerinden biriydi. Ayrıca göçle gelen insanların yeni vatanlarına uyum sağlamakta büyük oranda zorlanmadıkları görülmektedir. Şüphesiz gelen göçmenlerin Müslüman olmasından dolayı topraklarını terk etmek zorunda bırakılmasının yerli ahalinin üzerinde psikolojik etkisi ve buna bağlı olarak yerel halkın göçmenlere yardımları göçmen ailelerin üretici konuma geçmelerini hızlandırmıştır.

Göçmen hanelerin ekonomik refah düzeyleri yerli halkla neredeyse aynı seviyededir. Göçle gelen bu insanlara bir miktar toprak verilmesi devletin temel prensiplerinden biriydi. Göçmenlerin toprak varlığına bakıldığında devletin topraklandırma prensibinin başarılı olduğu görülecektir. Toprağı olan göçmenler, hane başına düşen ortalamalara yakın miktarlarda toprak sahibidirler.

Kaynakça

Arşiv Vesikaları

BOA., ML. VRD. TMT. 12923, 12987, 12865, 12870, 12877, 12878, 12909, 12902, 12905, 12935, 12939, 12945, 12959, 12971, 12978, 12999, 13030, 14706, 12956, 13017, 12895, 12897, 12918, 12893.

BOA., İ. DH. 464/30950.

Yayımlanmış Arşiv Vesikaları

Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri- I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İstanbul 2012.

Kitap ve Makaleler

EFE, Ayla, “1845 Temettuat Sayım Sonuçları Ne Oldu ?”, *History Studies*, 8/1, 2016, s.19-35.

EREN, Ahmet Cevat, *Türkiye’de Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler*, İstanbul 1966.

GÜRAN, Tevfik, “19. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, Editörler: Halil İnalçık ve Şevket Pamuk, DİE Yay., Ankara, 2000, s. 73-94.

İPEK, Nedim, “Ahıska Türkleri’nin Türkiye’ye Göçü”, 8. *Uluslararası Atatürk Kongresi, 13-16 Ekim 2015*, Gence, (Yayımlanmamış Bildiri).

İPEK, Nedim, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Trabzon 2006.

KARPAT, H. Kemal, *Osmanlıdan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Çeviren: Bahar Tırnakçı, İstanbul 2010.

KÖSE, Osman, “Rusya’nın Kırım ve Kafkasya’da Hristiyan Nüfusu İskan Siyaseti (1770-1870)”, *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya’da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, Editör: Mehmet Hacısalihoğlu, İstanbul 2014.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri”, *Bellekten*, Cilt LIX/225, Ankara 1995, s.395-418.

ÖZTÜRK, Said, “Türkiye’de Temettuat Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, İstanbul 2003, s.287-304.

SAYDAM, Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Ankara 2010.

SERBESTOĞLU, İbrahim, “Kırım Savaşı Sonrasında Samsun’da Göç ve Göçmen Sorunu”, *Geçmişten Geleceğe Samsun*, Kitap 1, Samsun 2006, s. 83-98.

1849'da Bir Macar Mültecinin Osmanlı İntibâları

Yrd. Doç. Dr. Mustafa AYYILDIZ
Gümüşhane Üniversitesi / Gümüşhane

Macarlar, 1848 yılında Avusturya egemenliğinden kurtularak bağımsızlıklarını kazanmak için özgürlük savaşı başlatmışlardı. Savaşın ilk aylarında Macarlar başarılı olmuşlarsa da, kazanılan zaferler uzun sürmedi. Rus ve Avusturya orduları Macaristan'a girdiler. Macarlar, iki İmparatorluğun orduları karşısında ardi ardi savaş kaybetmeye başladılar. 9 Ağustos 1849'da kaybedilen Temeşvar savaşından sonra ihtilalciler bütün ümitlerini kaybetmiş olarak, başta Osmanlı Devleti olmak üzere Avrupa'nın çeşitli yerlerine dağılmışlardı. Hutter, söz konusu savaşa yüzbaşı rütbesiyle katılmıştır. Göç izlenimlerine değineceğimiz 1848 Avrupa İhtilalleri sonucu Macaristan Avusturya ve Rusya ile savaşmış bu muhabere sonucu yenilgiye uğramış ve ülke işgal edilirken, Lider Kossuth 1849 da ilk olarak Osmanlı Devleti toprağı Vidin'e 7000 kişiyle sığınmıştır. Bu ekip, içinde devlet başkanı, ordu komutanları, bakanlar, yüksek rütbeli asker ve bürokratlar yoğunlukta Macarlar ve Polonyalılarından oluşur. Bu subaylardan birisi de Binbaşı Hutter'dir. Hutterin yolculuk boyunca ve İstanbul'a varınca kaleme aldığı yol İzlenimleri, göç duyguları, kültürel ve siyasi görüş ve mukayeseler ihtiva eden bu defter şüphesiz muhacir psikolojisi ve kültürel şok açılarından dikkate şayandır.

Hutter Hatıratında Macaristan'daki son günlerini tasvir etmekte zorlandığını belirtir ve "Eğer mümkün olsaydı bunları bir resimle göstermek isterdim. Çünkü bazen tek bir fırça izi bile yüzlerce kelimeden fazla şey söyler" der. O da diğer Macar ihtilalcileri gibi Temeşvar'ın düşman eline geçmesinden sonra Osmanlı Devleti'ne kaçış için hazırlık yapmaya başladı. Hutter, ülkesini zorunlu olarak terk edişini "Öğle bir karar ve atılım ki terimin donmasına sebep oldu" şeklinde ifade etmektedir.

Jozep Hutter Osmanlı ülkesinde geçirdiği günlere ait tuttuğu notları "Von Orsova bis Kiutahia" Braunschweig 1851 adlı hatıratında toplamıştır. Kitap, 265 sayfa ve 19 bölümden oluşmaktadır. Yazar, ihtilalcilerin Osmanlı Devleti'ndeki gündelik yaşantıları hakkında önemli malumat verdikten başka, o zamanki Vidin, Şumnu, İstanbul ve Bursa şehirlerini oldukça canlı bir şekilde tasvir etmiştir. Özellikle Vidin'den Şumnu'ya yapılan yolculuk sırasında, yerleşim yerleri, halkı ve Balkanların manzarası hakkında önemli detaylandırmalar yapılmaktadır.

Seyyahlar, yabancı bir ülkeyi tanıttıklarından, daha çok kendilerince enteresan gördüklerini yazarlar. Eserlerini cazip kılmak için çoğu kere abartılı ifadeler kullanırlar ve subjektif yorumlar da yaparlar. Onların bu tür ifadeler kullanmalarında ve yorumlar yapmalarındaki temel neden, eseri çekici kılma istediğinden başka, farklı bir kültür ve medeniyetle karşılaşmış olmalarıdır. Farklı kültür ve medeniyet, kısaca dünyayı farklı algılayış tarzı gezginleri çok kere hayrete düşürür.

Hatıratlar, tarihe şahadetlerin, belgesel incelemelerin yavan havasından, edebi sıcaklığa taşınan tarih ve insan sıcaklığı yanında, vazgeçilmez teferruatların da taşınmasını sağlıyor. Ancak bu tür eserlerin subjektif vasıfları, onları farklı bir okuma biçimini zorunlu kılıyor. Hatıratların hatadan arî olmaları zordur. Gerek kutsal metinlermiş gibi addedilerek, gerekse günceller okunurken akışa sürüklenip atmosferin duygusallığına kapılmak sağlıklı bir okuma tarzı olmasa gerekir. Psikolojik ve ideolojik konular yazarı hadisât karşısında soğukkanlı kalmaktan alı kor.

Eserdeki teferruat ve Osmanlı hayatı, dikkate değer mahiyette yer yer subjektif sıfatlara verilmiştir.

250 sahifelik eserde ısrarla tekrar edilen “asık suratlı adamlar” diye adlandırdığı Osmanlılara, çokta sıcak ve minnettar bakışı olmadığını öncelikle söylemek gerekli. Bu menfiye yakın bakış, önceleri mültecilerin tamamında hakimdir. Zira Macarlar, ilticanın geri dönüş için bir toparlanma olacağı ümidiyle yola çıkmışken, Osmanlı-Rus antlaşmaları ve aşırı baskının sonunda, mülteciler amaçlarına yönelik bir pozisyon bulamazlar. Devlet-i Ali'nin bütün itinası inanılmaz gayret ve sempatisi bu yenilmiş ve kovulmuş askerleri bir türlü memnun etmemiştir. Kossuth'un minnettarlık ifadeleri, bu devletler arası ilişkilere vukufiyeti ve Osmanlı'nın kudret devresini çoktan geçmiş olduğunun bilincinde oluşundan, mütevellittir.

Eserin başlarında, hazin bir hava oldukça duygusal ifadelerle veriliyor. Yenilgi yetmiyormuş gibi yurdundan çıkarılan insanların dramı en veciz şekliyle Kossuth'un yurduna vedasında ebedileşiyor. “Allah seninle olsun güzel ana yurdum ”son veda sözleriyle” sığınma gerçekleşiyor. Bu sığınmayı ve tarihini yazar şu ifadelerle dile getirir; ”Nihayet mültecilere yeni bir emre kadar haşmetli Padişahın kucak açtığı ve hakkınızda iyi niyet beslediğine dair beklenen haber Vidin ‘den geldiğinde daha önceden başkaları özellikle Macar ordusu komutanları ve gözeticilerinin, sığınmış olduğu Türk birliğine arkadaşlarımla birlikte sığındık. Bu sığınma işlemi 20/24/ Agustos 1849 ‘a kadar sürdü”s.25.

Mültecilerin ilk şikayetleri, Türklerin tembel ve vurdumduymazlığı ve silahsızlandırma hadisesidir. Bu işlem, Osmanlı için kaçınılmaz bir tedbirdir. Ancak bu muamele mültecilerin oldukça ağırına gitmiştir. İlk müşahedeler, Osmanlı Avrupası'nın harab oluşu yönündedir.

Meşakkatli bir yolculuktan sonra önce Bulgar ve Romen'lerin hakim olduğu bölgelere ulaşılır. İlk kanaatler “ülkenin kanunu ve düzeni yoktur; bu yüzden de hak arayacak merci yoktur” s32. yönündedir. Halbuki “Osmanlı bu gavurların haklarını savunacaktır.” ümidiyle gelen mültecilerin ilk hayal kırıklığı burada kendini gösterir. Mülteciler arasında 800 Polonyalı, 280 İtalyan'ın da ilk durakları Vidin'dir. Vidin için yazarın izlenimleri şöyledir:

Vidin: “Gezginler için çok ilginç bir yer olması gereken ve bütün oryantal şehirlerin özelliğini taşıyan, parlayan hilaliyle sayısız minareleri ona çok majestik bir görüntü veriyor. Ayrıca beyaz parlayan şehir surları da uzaktan aslında sahip olmadığı şeyler beklenmesine sebep oluyor. Bu hayal kırıklığı, Türk bölgesinin bütün şehirlerinde yaşanır fakat hiç birisi İstanbul kadar değildir. Eğer ayarlanabilse Haliç ‘te İstanbul limanı etrafında iki gün boyunca deniz yolculuğunu yapan bir İngilizli dışardan edindiği izlenimi bozmamak için içerisini görmesi engellenmelidir” s. 40 Vidin'deki sefaletin yanında bir zamanlar buranın nasıl mamur olduğu izlenimi ve Osmanlı “savaşçı sultanlarının bir zamanlar uzun sürede bu ülke için yaptıklarını ve bütün bunların şu anda yıkılmasını seyredebilirsiniz. Buna bir istisna, Çanakkale ve boğazı sayabiliriz. Osmanlılar, denizlere bu kadar önem verirken karalarda bu çöküntü sayesinde Vidin, Rusçuk, Silistre, Şumnu ve hatta Varna'nın bir bölümünden dolayı sayısız düşmanlarına kapı açıyorlar.”s.41. Neredeyse tamamen Türklerin doldurduğu şehrin içinde birkaç kerpiç kulübe, kışla denilen baraka paşa konağı ve tabi sivri kuleleriyle camiler başrolü oynuyorlar. “Şehrin toplam nüfusu 25000'dir. Bu nüfusun 2/5 i Müslüman, 2/5 Hristiyan ve 1/5 Yahudi'dir. Türklerin bu güneş ülkesinde Yahudiler havraları ve okullarıyla Hristiyanlardan çok daha fazla imtiyaza sahiptir. s 45.

Hatıratın arka planında, devletler arası ilişkinin nasıl zuhur ettiğine dair görüşler serd eden yazar, bekledikleri ilgiyi görememelerinin, Rusya ve Avusturya'nın tehditlerinden kaynaklandığını söylüyor ki, haksız sayılmaz. Karlofça'nın gölgesi bu mülteciler üzerine de düşmüştür. Mülteciler, gariptir ki, İngiltere ve Fransa'nın, himmetine olan umutlarını Osmanlı güvencesinden daha önde tutarlar.

Hutter'in dini fanatizmi özellikle arkadaşlarının bir kısmının müslüman oluşuyla haddi aşmaya başlar. «islama geçişi' hiç iyiye yoramıyorum. “ s 63 diyen yazar devamla; Osmanlı'nın zeka ve kültür yerine dini fanatizme önem verdiğini, diğerleri gibi Mekke'ye yönelip camilerde beş vakit diz çökmenin kabul edilemez olduğunu, Osmanlı (asık suratlılar) arasına karışmanın mümkün olmadığı ve özellikle Avrupalı yüzü görmekten mahkum olacaklarını sindiremediğini ısrarla vurgular. Doğrusu bu Avrupalı olmak gururu, Macarların halen Avrupalı'lığı tartışıyor olmaları ve Avrupalıların Macar'ları içselleştirmiş olup olmadıklarıyla çelişiyor.

Yazarın bütün Avrupalı gezginler gibi öncelikli takıntıları arasında, hanedan sarayı kadar Türk haremi ve hamamı öncelikli yer tutar. Eski Cuma halkının mültecilere karşılıksız ikramları karşısında

bile, keşke para olsalar da bize haremi ifşa etseler diyecek kadar muvazenesinin bozulduğuna şahit oluyoruz. Haremin zanlara dayanan gizemi karşısındaki bu Avrupalıları doğrusu anlamak zor. Aynı gezginlerin etkisiyle Türkler hakkında menfi portreler çizdiğini dolayısıyla kendilerinin bu olumsuz bakışlarına etki ettiğini de itiraf eden yazar, Ruslarla aynı dini paylaşmak, Rus kaynaklarından beslenmek ve sürekli dinî fanatizmden dolayı kendilerinin ve Bulgarların, aynı zamanda Papazlarca kışkırtıldığını da söylemekten geri durmuyor.(s76)

Hatıratın sosyolojik gözlemleri, folklorik renkleriyle kıymet-i harbiyesi dikkate alınacak türden malumatı da havidir. Ülkede savaş olduğunda sadece Türklerin katılıyor oluşu bu şereften başkasının nasiplenmeyeceği yönünde yorumlanırken ilginç bir anekdot da sunar. Vebadan yalnız Hristiyanların korunduğu, her vebada Türkiye’de milyona varan insanın öldüğünü Türkler için ölümün Allah’ın elinden olduğundan onu beklemediklerini, 1838’deki vebada Bulgaristan’da neredeyse hepsi Türk 8600 insanın öldüğünü ifade eder.

Bulgaristan’da halkın giyimi hakkında, verilen malûmat çoğunlukla Osmanlının kabul ettiği tarzıdır. Bulgarlara özel giyimde kazanım kabul edilen hadise de manidardır; “1846 ‘da Sultan Abdülmecid Şumnu’ya geldiğinde buradaki Bulgarlar öyle güzel bir şarkı söylemişler ki, genç Sultan bundan çok etkilenerek ani bir fermanla onlara fes takma ayrıcalığını vermiştir” S 80. Bulgar kadınları da peçeyle dışarı çıkar, tek fark ağızlarını açık bırakmalarındır. Türk usûlü çarık ve şalvar şehirli Bulgar kadınlarının giyim tarzı iken, güneyli Osmanlılar bol ince ve pamuklu giyerler.

Türkler arasında bir yıldan fazla kalan yazar hiçbir Türkü eşiyile gezerken görmediğine oldukça şaşırır. Türklerin yaşadıkları yerlerde gezginlerin anlamakta güçlük çektikleri ikinci husus evlerin aleladeliği, topraktan ya da ahşaptan yapılmış olmalarıdır. Doğunun evlerindeki bu sıradanlığın, faniliği hatırlatan inançtan kaynaklandığı ve “dünyaya kazık çakmamak” sekülerizmden uzak durmak adına yapıldığını bir batılıya anlatmak zor olsa gerek. Bu olumsuzluk diye algılananların yanında yazarın su ve gölgeye yönelik olumlu intibalarını da görmek mümkündür. “Türklerin buldukları bölgeler çoğunlukla ormanlar, kiraz, ve erik ağaçları, serin gölgeli ceviz ağaçları, çam ve fındık ağaçlarıyla kaplıdır. Muhteşem tulunbalarla dolu bu suratsız adamların coğrafyasında dinleri emrettiği için gölge ve temiz su için canlarını veren insanların şehirlerinin çeşmelerinde ise zincirle çeşmeye bağlı olan bardaklar bulursunuz. Çeşmenin kendisi ise Kur ‘an ‘dan alınan ve sırrını değerini anlatan sözlerle süslenmiştir.”s. 104.

Yazar Binbaşının ikinci ele aldığı şehir *Plevne*. ” İnsan değişik yerlerden gelen patikalarla dağların üzerinden geçiyor, tanımadık akıntılarda, yüzüyor ve huzurumuz sadece bizim dışımızda, çok uzakta kalan dünyayı hatırladığımızda bozuluyor. Fakat sonuçta insan yine yoruluyor ve rahat edebileceği bir yer arıyor. Bu yüzden de, uzaktan sevimli minareleriyle içinde dinlenebileceğimiz bir Türk, şehri gördüğümüzde anlatılmaz rahatlık hissediyoruz.” s.105 duygularıyla Plevne ‘ye giren yazar, son derece ucuza bir oda kiraladığını ucuza kahve, sıcak banyo, meyveler ve bal şerbeti lüksüne kavuştuğuna oldukça memnun olur. Plevne, vaktiyle Rakoczi Ferenc’e ev sahipliği yapmış olmasıyla mültecileri hüzne gark eder. Diğer yandan Temeşvar Osmanlıların çok itibar ettiği bir yer olmanın yanında Macarların da ilgilerine mazhar olur. Zira, şehrin eski Valisinin hanımı soylu Macar hanımının mezarı onlar için bir ziyaret mekanı olur.

Plevne’ye yakın *Losdca* ise nüfusun çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu ve Bulgarların azlığından dolayı Türklerin daha çok rahat ettikleri bir yer olarak anılır. Bu bölge halkı Bulgarların aksine mültecilere yardımı, gönüllü üstlenen dost canlısı, beyaz giysili Türk çiftçilerinden oluşur ki, onların muamelesi mültecileri haddinden fazla memnun eder. Kasabanın on beş minareli bir şehir olduğundan bahs açan yazar, şehrin nüfusu için on iki bin rakamını verir. Şehir Osmanlı nüfus hakim bir yerleşim. Tuna nehri kıyısında oldukça temiz gölgeli, Osmanlıların özel tercihi olan dağ eteklerine kuruludur. Şehrin bu güzelliğini şiirselleştiremediği için yazar, kendini müteessir hisseder. Şehirlerin dağa yaslanmasını, Türklerin romantik olduğu kadar güvenlik hisleriyle alakalı bir tutumdan kaynaklandığını söyleyen Hutter, onların evlerini inandıkları gibi Allah’ın koruduğuna hükmeder. Bu hükmünü önceleri müsbet karşılamadığı halde sonunda şu ifadelerden de kendini alıkoyamaz: “Şanslı halk, senin inancın, seni kutsal kılıyor.” s.107 der.

Mülteciler, 16 Kasım'da bir zamanlar çok kalabalık olan, şimdi on bin nüfusa inmiş Tırnova'ya varırlar. Bu, Bulgar-Türk karışımı şehir de diğerleri gibi bir dağa yaslı, dar sokaklı büyük bir pazarı olan erik ağaçları, üzüm ve ihlamurların süslediği eşsiz güzellikte bir mekandır. Bulgarlar şehri, diğerlerinden daha fazla kutsal addederler. Zira, şehrin ormanlarından gaip ruhların gelip bir gün onları kurtaracağına inanırlar ve burayı hac yeri gibi kutsarlar.

Yolculuk, Tırnova'dan sonra Türkler'in mülteciler için yaptığı asma köprülerden devam ederek Osman Pazarı'na ulaşır. Bu ve buna benzer hizmetleri gören köylüler, Moskofa karşı direnmiş bu insanlar için yaptıkları hiçbir şeyin karşılığını talep etmezler. Osman Pazarı'ndan sonra nüfusu tamamen Türkler'den ibaret olan Eski Cuma'ya varılır. Valinin de teşvikiyle evlerinden çıkan halk olağanüstü bir ilgi gösterir. Gördüğü ilgiden etkilenen Kossuth, burada geçirilen saatler için teşekkürden sonra, Sultan'a bu asil misafirperverlikten bahsedeceğini söyler. Bölge halkı için Padişah'a arz edilmek paha biçilmez iltifattır. Eski Cuma halkının Moskofa karşı kafa tutan bu cesur insanlara yaptıklarının karşılığı olarak Padişah'ın övgüsüne mazhar olacak olmaları mutluluk kaynağıdır.

Şumnu: Şumnu sırtını kayalıklara dayamış sevimli, davetkar 24 minareli, hüznü bir şehirdir. Türklerin arkalarını sağlama alıp 1774'te Romnazoff'un ordularını püskürttükleri bu şehre 22 Kasım 1849'da ulaştılar. Ruslar'a karşı cesur duruşuyla bilinen Hasan Paşa'nın Türk usulüyle inşa edilmiş türbesinin de bulunduğu Şumnu için yazar, şu ifadelerle yer verir. "Şumnu her zaman için İstanbul 'a açılan kuzey kapının anahtarı olmuştur. Şehrin nüfusu, 30.000 Türk, 5.000-6.000 Bulgar, 12.000-15.000 Yunan ve biraz da Ermeni ve Yahudi 'den oluşur. Şehir, parlak kubbeli camiiler yönünden oldukça zengindir. İşin ilginç yanı bütün bu insan fazlalığına rağmen, şehirde çok çok büyük hipodromlar inşa edilebilecek kadar boş alan olmasıdır. Bunu ancak Türkler 'in inşaat usullerini ve kanaatkarlıklarını yeteri kadar incelediğimizde anlayabiliriz". s.118-119. Bu manzara karşısında sanayimizin girdiği büyük şehirlerimizi inşa eden ellerin mânâlandırılmasında oldukça zorluk çekeriz.

Bunca güzel şehirlerine rağmen yazarın, "Türkler'e Avrupa'daki varlıklarının daimi olamayacağı hadisine olan inançlarından dolayı pahalya patlamalıdır" değişti hangi hadise dayanıyor onu bilemiyoruz. Bildiğimiz şey, Avrupa'da değil ama, dünyada çok az kalınacağını Osmanlılar'ın iyi bildiği yönündedir. Evleri sokağa bakan bahçe duvarlarının içe dönük derinlik, mahrem ve deruni mutluluk olduğunu anlayamayan Avrupalı gezginler, bu yapı biçimini kadınların erkeklerle flört etmemeleri için yapıldığına hükmederler. Mülteciler, Şumnu'da Padişahın ve Mustafa Reşid Paşa'nın hassas emirleri doğrultusunda muamele görmeyince Şumnu valisi Halim Paşa'yı şikayet ederler. Bunun üzerine Halim Paşa görevden alınır ve yerine Mahmud Paşa getirilir.

Şumnu'nun, başka bir ünü de bütün doğu'da bilinen bakırcılığıdır. Öte yandan 'Türklerin, payitaht dahil köpeklerle iç içe yaşadıkları dikkatini çeken Hutter, köpeklerin çöpçülük vazifesini de fark eder. Avrupalılar, birçok şeyi olduğu gibi köpek sevgisini de yanlış anlamış olmalı ki, köpeklerini yatak odalarına misafir etmişleridir.

Bir yerel gazetesi olmayan Şumnu'nun, en önemli haber merkezleri kahvehaneler ve hamamlardır. Hutter, bu husus için "Burada yabacıların vakit geçirecekleri, yerler, sayıca çok olan kahvehaneler ve hamamlardır. Bunlar da olmasa insan burada sıkıntıdan ölür. Bunlardan ilki hem gazino hem eğlence yeri, hem de efendinin (kadı) canı mahkeme salonunu açmak istemediğinde, mahkeme salonu olarak hizmet veriyor. Diğer bir deyişle kahvehaneler her şeydir. Eğer Türkçe öğrenmek istiyorsanız, bir kahvehaneye gidip oradaki efendinin sözlerini, ifadelerini, hareketlerini takip edin. Şaşırarak kadar kısa bir sürede öğrendiğinizi göreceksiniz. "Ben Türkçe'yi öğrenirken bu metodu kullandım. Eğer bir yabancı, dürüst bir yerlinin güvenini kazanırsa onun dikkatini de üzerine çekmiş olur. O zaman bu insanlar onunla konuşmaya ve onun anlamadığı bir çok şeyi ona izah etmeğe başlarlar. Fakat her şeye rağmen, sessizliği ve rahatı çok seviyorlar. Bu yüzden kimseyle konuşmuyorlar. Aynı zamanda konuşurken oldukça hoş sohbet olabiliyorlar." s.124. Kahvehanelerin doğuda nasıl bir görev yaptıklarını ve eğer bir yabancı daha önce bize o kadar güzel görünen doğunun özelliklerini tam olarak öğrenmek istiyorsa, o takdirde buraların çalışkan bir ziyaretçisi olması gerekir. Burası bütün bilgilerin okuludur. Doğu hayatının merkezi burasıdır. İnsan bu fikre iyi niyetli Türk halkının yanında biraz kalınca anlıyor. Kısa süre buralardan geçen gezginlerin hükümlerine itibar etmenin ne kadar doğru olduğunu da tartışmak lazım. Bir kahvehanede bana dürüst bir yüz, güzel bir sakal ve ille de bir fes tavsiiye edebilir..." s.152-153. der. Bu hassasiyetlere

dikkat eden yazar, kısa sürede adetlere uygun terbiyeli biri olarak tanınır. Türkler`in nezdinde insan olmayı hak eder ve dostane ilişkiler kurar. Hele de Moskof la savaşmış olması onu gavur değil, Macar olarak kabullerini sağlar. Şumnu`da 6-7 ay kalan Hutter, Efendiyle dahi dostluğunu pekiştirmiş, müsbet kanaatlere varmıştır. Aynı zamanda, Osmanlı`nın idarî yapısındaki bozukluğu da iyi niyetli olarak şu şekilde gözlemler: “Osmanlı Devleti`nin çöküşünün sadece ve sadece Türk bürokrasisinin yüzünden olacağı bilinir. Çünkü, bu insanların tamahkarlığı bütün talihsizliklerin asıl sebebidir. Altın onların var olduğunu söyledikleri dini fanatikliklerini anında yok eden sihirdir. Altın için makamlarını, vatanlarını ve her şeylerini satarlar. Buna kendi sahasında bir istisna olan beyler dahil değildir” s. 37.

Bütün yabancılar, yakından tanınca beyler, eşraf ve efendilere (okuma yazma bile aydın ihlas sahibi insanlar ve kadılara aynı sıfat veriliyor) gıpta ile bakmaktan kendilerini alamazlar. Sosyal hayat hakkında da bu yakınlıkların belirleyici olduğuna hükmetmek mümkündür. Bu yakınlıklar için Hutter`in fasıllar ayırdığı birkaç sima dikkate şayandır.

Kadı Yusuf Efendi: Kadı Yusuf Efendi tam bir karakter abidesi, Avrupai kültürü de bilen, İstanbul`da her tür ırktan adam tanımış, onların gelenek ve göreneklerine vakıf ve bunları anlattığında herkesin sessizce dinlediği, Arapça`yı çok iyi konuşan Arap ve Osmanlı şiirini ezberden okuyabilen bir aydındır. Ancak, ona Efendi unvanını kazandıran asıl meziyet, Kur`an`ın içeriğine olan vukufiyeti ve saygısıdır. 45 yaşlarında Takvim-i Vekayi`yi takip eden Kadı Efendi için Hutter, şu ifadeleri kullanır: “Her Müslüman üzerinde çok gurur duyarak taşıdığı sakalı ve imrenilecek sukuneti var. Kendinden aşağı olan insanlara bağırıyor ya da Hristiyan devletlerinde olduğu gibi terör havası estirmiyordu. Hatta kendisi gibi devletin resmi kıyafetlerini giymeyenlerin karşısında sanki bir eziklik duyuyormuş gibi görünüyordu”.s.155.

Kadı Efendi`nin mahkemelerinden birine de şahadet eden Hutter, şu malumatı verir. O dönemde bazı Bulgar gençleri komiteler halinde dağa kaçıyor ve bir nevi eşkiyalıkla Osmanlı otoritesini sarsıyorlardı. Aynı zamanda, külliyyatlı paralar da elde ediyorlardı. Pişman olup şehre dönmek isteyenler, para cezası ödemek zorundaydılar. Bir gün bir Bulgar gelip Kadı`ya istenen paranın ancak yarısını bulabildiğini söyler ve oğlunu bağışlamasını talep eder. Yusuf Efendi, bu teklifi kabul etmez. Orda bulunan bir nevi juri, Bulgar`ın cimriliğine hükmederler. Ertesi gün doğru karar verdikleri ortaya çıkar. Zira Bulgar, istenen parayı getirir ve oğlu serbest kalır. Bir başka mahkemede toplumsal yapı ve adalet mekanizmasının işlevi açısından manidardır. Bir Bulgarla bir Türk arasında geçen hadisede, Türk, Bulgar`dan bir at satın alır ve deneme süresi için beş gün mühlet ister. Bu arada gideceği yere gider gelir ve para talep eden Bulgar`a atını beğenmediği söyleyerek geri iade eder. Bulgar durumu Yusuf Efendi`ye arz edince Kadı, işi atın parasına denk düşecek şekilde şöyle çözer. Günün rayici beş günlük at kiralama bedelini hesap ederek Türk`e ödettirir. Atı da sahibine verir. Bir başka vakıa, Görücü usulü ile evliliklerde aracılık yapan (pezevenk karı) bir kadına aittir. Bu kadınla evlenmek isteyen beyler adına kızlar hakkında ücret karşılığı malûmat verirler. Böyle bir aracılıktan sonra bey, kadını beğenmediği gerekçesiyle aracı kadının parasını ödememiştir. Kadı, bu müşkül davayı da adilane çözer ve kadının hakkını ödetir.

Topçu Ahmed: Cemiyetin tanziminde asker fertlerden birisidir. Topçu Yüzbaşı Ahmed gibiler şehirde 20-40 arası erkeklerden oluşuyorlar. Bunlar savaş zamanında devletten maaş alan barış zamanında ise yalnızca kıyafet ayrıcalığı ile yetinen insanlardır. Ayda bir topların bakımını yaparlar. Yazarın ilerici diye nitelendirdiği topçu Ahmed`in çok evliliği, şehirde birkaç evi olan kölelere sahip varyetli birisi olarak tanınır. Yüzündeki sert ifade, askerliği kadar çok eşliliğiyle de ilgilidir. Önceleri mesafeli bir ilişki ile başlayan Hutter-Ahmed ilişkisi, samimi dostluğa dönüşür. İlk intiba. Ahmed`in camiye gitmeyip namazını kahvede kılması yazar tarafından gariptenir ve kınanır. Sonraları mültecinin gittiği tek ev Topçu yüzbaşı Ahmed`in evidir. Bu evde silah koleksiyonu, kılıçlar, tabancalar, hançerler, kehribar ve altın kaplamalı çubuklar, sade ama değerli İran halıları, divanın üzerinde altın işlemeli, hilal yer sofrası bir yana, Topçu Ahmed`in eşlerinden birini görmesini hayranlıkla ve çarpıcı ifadelerle anlatır.

Hacı Paşa: Hacı Paşa için gerçek manada bir Türk nitelemesi özellikle Kuran`a olan sadık inancından dolayı yapılıyor. Hacı ön adını kazanmasına sebep olan hac farizasını uzun uzun anlatışı ve Kuran`dan ayetleri mezar taşlarına işlemesiyle meşhurdur. Hac yolculuğunun meşakkatli seyrini her anlatışında ilgili bir topluluk onu vecd içinde dinler. Hacı Paşa her namaz öncesi yazarın deyişiyle

“ellerini, ayaklarını yıkar ve müezzin minareden ibadete çağırıldığında davete icabet ederek hemen caminin yolunu tutar. Çok ciddi katılımlarla ve bayramı kutlar. Kısaca hayatının tek amacı dünyada erişemediği şeylerin hepsinin kefaretilerini bulacağı cennete girmektir”. s.168.

Mustafa Çavuş: Bu şahsiyet dostları buluşturan kahvecidir. Mısır seferine katılmış, 13 yıl’ Topçu Çavuşluğu yapmış, anlatacak çok şey ve görgüsü olan bir insandır. Kahvecilik mesleğindeki çabukluğu, marifeti ellisini geçmiş bu adamın askerlikten kazandığı bir meziyettir. Bu kahveyi açmasını sağlayan parayı da askerdeki tasarruflarıyla elde etmiştir. Bu tür tasarruf Türkler’de oldukça yaygındır. Mustafa Çavuş’un bir günü ve kahvedeki muamelelerini eserde şu şekilde seyrederiz: “Mustafa sürekli gelen konukları beklediği ocağın yanında bulunur. Ocağın üzerinde büyüklük sırasına göre dizilmiş çeşitli Cezveler vardı. Bunun sağında çubuğunu yanında getirmeyen misafirler için komin çubuklar yerleştirilmişti. Sol tarafta nargileler duruyordu. Bu doğu tipi sigara içme adetleri bodur bir şişeden oluşur. Bu şişenin içinde tütün tabağı olan dar bir boğazı vardır. Bazılarının saçmaladığı gibi, kokain değil Arap tütünü yakılan bu aletin duman soğutarak içinden çekilir. Nargile doğunun ikram ettiği en güzel şeylerin başında gelir. Pipolar da nadir değildir. Yaygın olan bu içeceklerin tıkanmaması için çanağı daha büyüktür. Şimdi bir misafir dükkanın içine geldiğinde Mustafa hemen bir numaralı cezveyi eline alıyor, içine kaynar su koyuyor ve iki kaşık kahve de ilave ederek bunu üç defa hemen köpürttüğü ateşin üstüne tutuyor. Bu süre içinde yeni gelen misafir, diğerleri tarafından karşılanmıştır ve bir fincan acı kahvenin özlemi içerisinde. Bu kahvenin ikram edilmesinde Mustafa’yı dikkatlice incelemeliyiz. Yer nargilelerle çıkarılmış ayakkabılarla pipo tencereleriyle ve nargile şişeleriyle tamamen kaplanmıştır. O. bütün bu engellerin arasından becerikli bir şekilde hiç bir şeye çarpmadan kahveyi sahibine ulaştırır ve kabalık olmasın diye geri çekilirken arkasını dönmeden çekilir. Çıkışta Mustafa ile misafiri arasında hiçbir hesap meselesi olmaz. Misafir çıkarken kapıdaki kasanın içerisine gönlüne göre bir miktar atar ve Mustafa ancak o gittikten sonra kasanın içerisine bakar ve bırakılan parayı alır. Bunu yapmazsa kabalık olur”. s. 175-176

Doğu’da Kadın Olmak: Doğu’da kadın olmak hususunda batılıların “talihsiz varlık nitelemesi” geçici gezginlerin aksine uzun süre kalanlarda değişime uğruyor. Ancak yazarımızın yine anlamlandıramadığı çok şey, muhafaza edilir. “Zayıf yaratık” olan bu kadınların Avrupaileşmeyi en geç kabullendiğini müşahade eden gezgin, bu kabulden sonra şimdi nasıl birer Avrupalılık mümini olduklarını görmüş olsaydı büyük bir yanılgıya düştüğünü anlardı. Ancak Avrupalılar’ın dahi Avrupalılaşmak hususunda bizden daha insafli düşündüklerini de görmek mümkündür; «Farz edelim Sultan Mahmud’un ordunun başından sarığı indirdiği gibi bir reform yaptık ve kadının başından o beyaz örtüyü indirdik. Her şey düzelecek mi? Kesinlikle hayır” s.180 dedikten sonra batılıların çokça ilgilendikleri kadın meselesine uzun uzun değinir. “ Bizim bir baskı olarak gördüğümüz örtünme bu kadınların mutluluğudur. Çünkü hepsini kapatan peçe kimsenin tanınmasına izin vermiyor! Onlar şimdi bile yeteri kadar oyun oynuyorlar bir de peçe kalkarsa o zaman ne işler çevirirler kim bilir. Bu yüzden ileride reform yapacak olan reformistin üstesinden gelmesi gereken asıl bir meseleye dikkat çekilir: Bu bayan yaratıkların peçesini açmadan önce onlara ilk olarak iyi bir eğitim vermek.”

Ben bu kadınların peçeli olmalarından çok onların cahilliğin pençesinde olmalarına, geri zekalılığın karanlığında kalmalarına ve bizde sekiz yaşındaki kız çocuklarının bildikleri konuları dahi bilmemelerine acıdım. Hayatın anlamını veren bütün araçlardan mahrum, Hiç bir ailevi sevinci olmayan cahil bir var oluşu yanlarında taşıyarak bu istisnasız yaşayan ölüleri bir oraya bir buraya yaşam tarlasında gezerken görüyoruz. Onlar için hiç bir okul ya da ona benzer kendilerini yetiştirebilecekleri bir merkez yok ve onlar yaşadıkça ruhları ölü kalmak zorunda. Şimdi bunların gerçekten çok büyük sabırlarının olduğunu düşünürsek o zaman gerçekten kalbimizin kanamasına engel olamaz ve şu soruyu sormadan edemeyiz: Bu yaratıklar daha ne kadar cehaletin içinde kıvrılmak zorunda kalacaklar?

Doğu kadınlarının uğraşı hiç bir şey yapmadan oturmaktır. Eğer çocuk bakmak bir iş olarak görülürse o zaman bu iş gerçekten onların yaptıkları tek iş. Ayrıca bu iş de onlara çok ağır geldiğinden çoğu zaman bu çocuğu da daha olmadan öldürüyorlar. Bu işlemde şeytani ilaçları ve esansları ile koca karılar onlara çok yardımcı oluyorlar. Bu prosedürlerin eşliğinde Hristiyan nüfusu sürekli artarken Osmanlı’nın nüfusunun sürekli azalması şaşılacak bir şey değildir. Doğunun nüfusunun azalmasındaki tek sorumlular haremdeki kadınlardır. Kadınlar gizli bir yerden ülkeyi yönetiyorlar kanun çıkarıyorlar

ve kendi kafalarına göre uyguluyorlar. Türklerin kıskançlığı kelimelerle ifade edilemez ve her yerde olduğu gibi burda da ihanete sebep oluyor. İstanbul ‘da müslüman bir kadınla ilişkisi olan reyanın kesik bir kafayla denizde sergilendiği kadının da çuval içinde denize atıldığı söyletisi bir hikaye değildi; Fakat bunların hepsi ipler tamamen kopmasın diye yapılır. Kadınlar kendileri görülmeden her şeyi görüyorlar. Çünkü hepsi sokakta içi görülmeyen fakat içten dışı görülen bir peçe takıyorlar ve gözlerine kestirdikleri yakışıklılara ulaşmak için hiç bir fedakarlıktan kaçınmıyorlar. Tabii ki okuma yazma bilmedikleri için mektup dilini kullanamıyorlar fakat bunun yerine daha farklı bir yöntem, yani çiçek yada daha çok işaret dili. Buket haline geldiğinde özel bir anlam ifade etmeyen hiç bir çiçek yoktur. Sadece çiçekler mi? Hayır, görülebilir ve taşınabilir ne varsa bu alanda araç olabiliyor.

Fakat bunun nasıl olduğu hakkında bir fikir edinmek istiyorsanız o zaman doğunun şiirinin genel özelliklerini biraz bilmeniz gerekir: Dünyadaki bütün varlıklar hakkındaki genel görüşleri, kafiye oluşturmadaki basitlik ve bu ulusun bulmaca oluşturma ve çözmeye karşı olan eğilimi. s.82- I 83.

Nihayet Hutter doğulu kadına dair şu olumlu ifadelerle bu faslı kapatır. “Doğulu kadınlara karşı duygularım tamamen değişti. Bu şehirlere geldiğimdeki ilk intibalarım ve yargılarım ne kadar da yanlışmış. Bu hususu yüksek sesle haykırmak geliyor içimden” ....

Nüfus Defterlerine Göre Samsun Kazasında Misafir ve Göçmen Nüfus (1834 – 1845)

Prof. Dr. Rıza KARAGÖZ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

GİRİŞ

İktisadi, siyasi ve sosyal sebeplerden dolayı Osmanlı Anadolu'su 18. yüzyılın sonlarından itibaren göç almaya başlamıştır. Özellikle 1830'lardan itibaren Canik sancağı dahiline yönelik iç ve dış göçlerde ciddi bir artış söz konusudur. Göçmen nüfusun artışıyla yoğunlaşan nüfus hareketliliği beslenme, barınma, güvenlik ve asayiş gibi ciddi ekonomik ve sosyal problemleri beraberinde getirmiştir. Merkezi hükümet bu problemlerle baş etmek için bazı tedbirler almıştır. Devlet hiç olmazsa iç göçleri kontrol altına almaya çalışmaktaydı. Zira Samsun ve hinterlandı Doğu Karadeniz ve Orta Anadolu'dan ciddi miktarda *ev göçü* almaktaydı. Bu maksatla çıkarılan emirlerde meskûn ahalinin tezkiresiz olarak yerini yurdunu terk edemeyeceği, şehirlerde işi olanlara *mürur tezkiresi* verileceği ve ev göçünün öteden beri yasak olduğu ifade edilmekteydi¹. Fakat söz konusu yasağın çok dikkate alınmadığı anlaşılmaktadır. Zira 1850 öncesi Kavak, Lâdik ve Ünye gibi nispeten yakın çevreden özellikle Samsun'a gelip yerleşenler olmuştur.

Samsun sadece yakın çevresinden değil Anadolu'daki vilayetlerden de iç göç almıştır. Samsun Şeriye Sicilleri'nde göre Amasya, Ankara, Arapgir, Artvin, Aybastı, Bayburt, Bodrum, Diyarbakir, Elbistan, Erzurum, Giresun, Gümüşhane, Gürün, Hemşin, İstanbul, İskilip, İspir, Karahisar-ı şarki, Kastamonu, Kayseri, Konya, Merzifon, Nevşehir, Of, Polathane, Rize, Sivas, Tirebolu, Tokat, Tosya, Trabzon, Ürgüp, Yozgat'tan Samsun'a yönelik iç göçler söz konusudur². Öte yandan H. 1249 tarihli *Kayseri Müfredat Defterinde*, Kayseri civarından Samsun, Bafra ve Vezirköprü'ye gelip yerleşen Rum nüfus kayıtları vardır. Toplam 19 nüfus olan bu kişilerin ticaret maksadıyla geçici olarak Samsun'a geldikleri anlaşılmaktadır³. Keza 1837 - 1844 tarihlerini kapsayan Çorum Nüfus defterlerinde de ticaret maksadıyla veya maişet için Samsun'a gelen kişiler kayıtlıdır⁴. 1836 - 1843 yılları arası Tirebolu ve Keşap'ın köylerinden Samsun'a nüfus göçü gerçekleşmiştir⁵. Aynı tarihler arasında Trabzon'dan da toplam 38 kişi gelmiştir⁶. Gelenler Samsun kasabasında ve şehre yakın çevre köylerde mekân tutmuşlardır. Bunların çoğunluğu çiftliklerde ve kamu hizmetinde istihdam edilmiştir. İçlerinde ticaret ve esnaflık icra edenler olduğu gibi, amele ve hizmetçi olarak çalışanlar da vardı⁷.

1774'ü müteakiben Rus işgaline maruz kalan Rumeli, Kırım ve Kafkas coğrafyasından Osmanlı topraklarına yönelik kitlesel göçler yaşanmıştır. Özellikle 1828 - 1829 Savaşı esnasında ve sonrasında

¹ Mehmed Beşirli, *19. Yüzyılın Başlarında Samsun Şehri (1755 Numaralı Samsun Şeriye Siciline Göre) (Hicri 1250 – 1255/ 1785 - 1839)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1993, s. 186 - 188; 192 - 194.

² Osman Keskiner, *1763 numaralı Samsun Şer'iye Sicil Defteri (H. 1274 - 1277)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1990; Mehmet Coşkun, *1770 numaralı Şer'iyye Sicili*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1992.

³ Mustafa Keskin, *Kayseri Nüfus Müfredat Defteri (1831 - 1860)*, Kayseri 2000.

⁴ Hacı Haldun Şahin, *Çorum Nüfus Defterleri 1837- 1844*, Çorum 2012, s. 99, 191, 231, 277, 297, 300, 329.

⁵ Bk. Ayhan Yüksel, *Tirebolu Kazası Nüfus Defteri*, İstanbul 2013; Ayhan Yüksel, *Keşap Kazası Nüfus Defteri*, İstanbul 2013.

⁶ Bk. N. İpek-R. Karagöz-C. Uslucan, *Canik Sancağı Samsun Kazası Nüfusu*, Samsun 2016.

⁷ Keskiner, s. 216.

Rus korkusundan Kırım'ı terk eden çok sayıdaki Müslüman nüfus Gelincik, Soçi ve Anapa'ya sığındı. Buraları da güvenli bulmayanlar daha güneye indiler. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla 1828 - 1829 Savaşı sonucunda Rus işgaline uğrayan Ahıska, Kabartay ve Anapa gibi Kafkas bölgelerinden Samsun'a nüfus göçü gerçekleşmiştir⁸.

1. Canik Sancağı'nda Nüfus Sayımı ve Nüfus Defterleri

Nüfus sayımı için merkezden Canik'e, mektubi hulefasından Nazif Bey gönderilmiştir⁹. Nüfus yoklamaları ise yerel memurlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu iş için her kazanın önde gelen saygın kişileri arasından *Defter Nazırı* tayin edilmiştir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Nüfus Defterleri Fonu'nda Trabzon Eyaleti, Canik Sancağı ile alakalı 65 defter mevcuttur¹⁰. Bu fondaki defterlerin 32 tanesi Müslim, 12 tanesi Gayrimüslim, 9 tanesi yabancı, 7 tanesi Müslim ve Gayrimüslimin bir arada tutulduğu, 2 tanesi de göçebelere ait nüfus defteridir. Aynı zamanda iki icmal ve bir adet yoklama defteri mevcuttur. Bunların dışında başka kataloglarda tasniflenmiş nüfus, nüfus yoklama ve nüfus icmal defterleri mevcuttur¹¹.

Tablo 1: Samsun Kazası Nüfusunun Kayıtlı Olduğu Defterler

Defter No	Nüfus	Kaza/ Nahiye
974	Müslim	Kavak , Samsun kasabası
975	Müslim	Samsun, Erim, Ökse, Ayvacık
979	Yabancı	Bafra, Alaçam, Samsun, Erim, Ayvacık, Ökse, Akçay, Terme, Ünye, Çöreği, Cevizderesi, Fatsa, Serkeş, Keşderesi
981	Gayrimüslim	Samsun, Kabi Maden, Erim, Ökse
1009	Gayrimüslim	Kabi Madeni
1010	Gayrimüslim	Kabi Madeni
1011	Gayrimüslim	Kabi Madeni, Samsun
1020	Müslim	Samsun, Kavak
1021	Müslim	Samsun
1022	Yabancı Müslim Gayrimüslim	Samsun
1023	Müslim	Samsun
1033	İcmal ve Yoklama	Samsun, Kabi Madeni, Bafra, Alaçam, Erim, Ayvacık, Ökse, Akçay, Terme, Ünye, Çöreği, İfraz, Cevizderesi, Fatsa, Serkeş, Keşderesi, Meydan
1034	İcmal	Samsun, Kabi Madeni, Meydan, Serkeş, Bafra

Samsun Kazasıyla alakalı olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi Nüfus Defterleri Fonu'nda kayıtlı on bir mufassal defter mevcuttur. Bu defterlerin üçü sadece Samsun kazasına ait nüfus verilerini içerirken sekizi ise Samsun kazasıyla birlikte sancağa bağlı diğer kazaların nüfus kayıtlarını da ihtiva etmektedir.

Yukarıda sözü edilen ilk nüfus sayımlarının kaydedildiği nüfus defterlerinden tespit edilebildiği kadarıyla Canik sancağı dahilindeki Müslim nüfus 8.112'si yaşlı (müslim), 12.616'sı yetişkin (tüvana), 18.207'si çocuk (sağır), 2.000'i amelmande (çalışamaz derecede özürlü) olmak üzere 40.935 kişiydi.

⁸ Bk. Keskiner; Coşkun.

⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara, 1997, s. 178.

¹⁰ Listesi verilen defterler *BOA, NFS.d.* tasnifinde yer almaktadır.

¹¹ Bk. N. İpek-R. Karagöz-C. Uslucan.

14.803 kadar da Ermeni ve Rum nüfus mevcuttu. Böylece sancağın toplam erkek nüfusu 55.743'e ulaşmaktaydı¹².

Sancağın merkez kazası, Samsun şehri 38 Müslim ve 13 Gayrimüslim köyü kapsamaktaydı. Erkek ve kadın nüfusun eşit olduğu varsayımından hareketle kazada 8.718 Müslim nüfusa karşılık 5.652 Gayrimüslim nüfusun bulunduğunu belirtebiliriz. Ayrıca kaza dahilinde ecnebi ve göçmen nüfus da bulunmaktaydı.

2. Nüfus Sayımlarına Göre Samsun Kazasında Yabancı Nüfus

2.1. Nüfusun Kaydediliş Usulü

Canik nüfus defterlerinden üçü; 979, 1020 ve 1022 numaralı Nüfus defterleri göçebe ve misafir nüfus bilgilerini içermektedir. Bu tebliğe kaynaklık eden defterler 979 ve 1022 numaralı defterlerdir¹³. 979 numaralı defter 1834-1835 yıllarında tutulmuş olup Canik sancağına bağlı tüm kazalardaki Müslim/gayrimüslim göçebe ve misafir nüfusu ihtiva ederken, 1844-1845 yıllarına ait 1022 numaralı defterde ise sadece Samsun kazası dahilindeki göçebe ve misafir nüfus kaydedilmiştir.

Nüfus defterlerinde yalnızca erkek nüfusun tespit edildiğine yukarıda değinilmişti. Şahıs isimleri yazılırken baba veya varsa lakap, meslek adlarıyla birlikte kaydedilmiştir. Şahsın isminin altında yaşı, sağ üst tarafında varsa hane numarası¹⁴, sol üst tarafında sıra numarası yer almaktadır. Yaşın alt kısmında o kişinin sayımdan veya son yoklamadan sonra doğan çocuklarının adı ve doğum tarihleri yazılıdır. Ölen kişilerin isminin üzerinden geçecek şekilde *fevt* ibaresi ve bir çizgi eklenmiş, çizginin sonuna ölüm tarihi kaydedilmiştir. Henüz bir yaşını doldurmamayan erkek çocukların yaşı *mah* (ay) tabiriyle kaydedilmiştir. Bu bebeklerin kaç aylık oldukları ise bu tabirin altına rakamla yazılmıştır.

İsim kısmında lakap, meslek ve baba adları isimden önce yazılmıştır. İsim sıralamasının en başına aile reisi konulmuştur. Hane reisinden sonra oğlu, torunu, yeğeni, karındaşı, biraderi, kayını, eniştesi, damadı hatta aynı hanede yaşayan üvey kardeşinin ismi hane reisine yakınlık derecesi belirtilerek kaydedilmiştir.

Defterlerde her satırda genellikle 5 kişi yazılıdır. 979 numaralı defterlerde isim siyah mürekkeple, diğer bilgiler ise çoğunlukla kırmızı mürekkeple yazılmıştır. 1022'de ise sadece siyah mürekkepli kalem kullanılmıştır.

Defterde aynı özelliğe sahip olup birbirini takip eden şahıslar için bazen de önceki şahıs ile aynı özelliğe sahip olduğunu vurgulamak amacıyla *bu dahi* ifadesi kullanılmıştır. Gayrimüslim reaya kayıtlarında şahsın hangi dereceden cizye mükellefi olduğu, isminin üstüne alâ, evsat, ednâ terimleri, birer rumuz halinde (ayın, tı ve nun harfleriyle) yazılarak gösterilmiştir.

Defterlerin bir müddet yoklama defteri olarak da kullanılması süreç içerisinde doğum, ölüm, sakatlık, yer değişiklikleri ve askere alınmalar gibi çeşitli durumlar hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. İlk sayımdan sonra doğmuş olup yoklamalar esnasında tespit edilen çocuklar için *tevellüd*, ölenler için ise Müslimler için *fevt*, gayrimüslimler için *mürd* ibaresi kullanılmıştır. Zaman içinde Canik sancağının diğer kazalarından veya başka yakın yerlerden gelenler vardır. Bunların isimlerinin altına *amed* ibaresi yazılarak nereden, ne zaman geldikleri belirtilmiştir. Gidenler için ise *reft* ibaresi kullanılarak gittikleri yerler ve tarihleri yazılıdır.

Defterlerdeki bilgilerden hareketle Canik sancağı dahiline gelenlerin bir kısmı yerleşmek için gelmişler ve uygun yerlere yerleştirilmişlerdir. Bunlar arasında o tarih itibarıyla Osmanlı Devleti sınırları içinde bulunan yerlerden gelenler (iç göç) olduğu gibi, ülke dışından gelenler de vardır.

¹² Enver Ziya Karal, s. 178.

¹³ 1020 numaralı deftere göre Samsun kasabasında yedi mahalle mevcuttur. Samsun kazasına tabi köylerden 38'inde Müslim nüfus ikamet etmekteydi. Defterin son kısmında Samsun kazası sınırları dahilinde bulunan Ekrad taifesi, Kemahlı taifesi, Kabarta ve Anapa muhacirleri ve sair misafir reaya ve göçebe taifesinin bilgileri yer almaktadır.

¹⁴ Bazı yerlerdeki kayıtlarda hane numarası verilmeden şahıs numarası verilmekle iktifa edilmiştir.

2.2. 979 Numaralı Deftere Göre Samsun Kazasında Misafir ve Göçmen Nüfus

979 numaralı defter H. 1250 (1834-1835) tarihli dir. Toplam 101 sayfa olan bu defterin tamamı Canik sancağı dahilinde bulunan yabancı ve muhacir nüfusu ihtiva etmektedir. Defterin 17 – 31. sayfaları arasında, sancağın merkez (Samsun) kazası göçmen ve misafir nüfus bilgileri yer almaktadır. Defterde hem Müslim hem de Gayrimüslim nüfus kaydedilmiştir. Aşağıdaki tabloda Samsun kazasında mevcut misafir ve muhacirlerin buldukları mekânlar ile yaklaşık on yıllık süre içindeki nüfus değişimi görülebilir.

Tablo 2: H.1250 – 1261 Arası Nüfus ve Hareketlilik (979)

Yer – Mutasarrıfı	H. 1250		H. 1250-1261 Arası			M/GM
	H	N	Ö	D	A/R	
Çivril Karyesi Çiftliği - Tahir ve müşterekleri	9	41	8	9	-/1 ¹	M
Samsun civarında sakin Ektrat Taifeleri	29	102	56	36	10 ² /1 ³	M
Çiftlik-i Acıbükü – Tahir Bey	6	12	5	2	-/-	M
Çiftlik-i Beypınarı - Yahya Efendi ve Mehmet Bey	7	26	5	12	2 ⁴ /-	M
Samsunda sakin Misafir Tüccar Reaya	-	193	14	2	88/12	GM
Göçebe Kemahlı Taifeleri	-	25	-	-	-/11 ⁵	M
Samsunda Kain Ahışa Muhacirleri	-	37	9	13	-/7	M
Samsunda kain Anapa ve Kabarta Muhacirleri	-	88	47	8	-/4	M
Misafir Reayaları ⁶	-	25	3	-	-/5 ⁷	GM
Çiftlik-i Zogar - Abdullah Bey	3	11	1	3	-/-	GM
Çiftlik-i Eğriceviz - Abdullah Bey	6	22	3	5	-/-	GM
Toplam	60	588	150	90	100/41	

Tablo 3: H. 1250 Tarihinde Müslimlerde Yaş/Gayrimüslimlerde Cizye Gruplarına Göre Dağılım (979)

Yer veya Topluluk adı	Müsinn / Alâ	Tüvânâ / Evsat	Sağır ve Amelmande / Ednâ ve sağır	M/GM
Çivril Karyesi Çiftliği - Tahir ve müşterekleri	7	11	2 3	M
Samsun civarında sakin Ektrat Taifeleri	15	19	61	M
Çiftlik-i Acıbükü - Tahir	1	4	7	M
Çiftlik-i Beypınarı - Yahya Efendi ve Mehmet Bey	5	5	14	M

Samsunda sakin Misafir Tüccar Reaya	11	31	3	GM
Göçebe Kemahlı Taifeleri	4	10	11	M
Samsunda Kain Ahışa Muhacirleri	9	11	5	M
Samsunda kain Anapa + Kabarta Muhacirleri	15+12	14+25	16+9	M
Misafir Reayaları	2	5	6+12	GM
Çiftlik-i Zogar - Abdullah Bey	-	3	6+2	GM
Çiftlik-i Eğriceviz - Abdullah Bey	-	5	5+9	GM
Toplam	81	139	137+32	
Genel Toplam	389			

2.3. 1022 Nolu Defter

Bu defterin ilk sayfasının baş tarafında *Trabzon eyaleti dahilinde kain Canik sancağı kazalarından Samsun kazasında sakin yabanciyân İslam ve reâyânın tahrir defteri suretidir* ibaresi yer almaktadır.

1022 numaralı defter sadece Samsun (merkez) kazasında bulunan yabancı müslim – gayrimüslim nüfusu içermektedir. Bu defter, 1834-35’de tanzim edilen 979 numaralı nüfus defterinin Samsun kazasına ait kısmının temize çekilmiş ve güncellenmiş halidir. Defterin 1844-45 yılında tutulduğu anlaşılmaktadır. 979 numaralı defterde 1834 - 1844 yılları arasındaki yoklamalarda ölüm kaydı düşülenlerin isimleri, birkaç istisna dışında, 1022’ye geçirilmemiştir. Öte yandan 979 numaralı defterde 6 aylık yoklamalar esnasında tespit edilen ve doğum tarihleriyle birlikte isimleri kaydedilen kişiler bu deftere sıra numarası ile birlikte yaşları da hesaplanarak geçirilmişlerdir. Ancak 979 numaralı defterde olup 1844-45 yılı itibarıyla hayatta olanlar 1022’ye, yaşlarındaki değişim dikkate alınmaksızın, on yıl önceki yaşlarıyla kaydedilmişlerdir.

Tablo 4: H. 1261 (M.1844-1845) Tarihinde Yabancı Nüfus (1022)

Yer - Mutasarrıfı	H	N	M/GM
Çivril Karyesi Çiftliği – Tahir ve müşterekleri	9	41	M
Samsun civarında sakin Ektrat Taifesi	29	81	M
Çiftlik-i Acıbükü – Tahir	5	12	M
Çiftlik-i Beypınarı – Yahya Efendi ve Mehmet Bey	7	25	M
Samsunda sakin Misafir Tüccar Reaya	-	154	GM
Göçebe Kemahlı Taifeleri	-	25	M
Samsunda Kain Ahışa Muhacirleri	-	37	M
Samsunda kain Anapa ve Kabarta Muhacirleri	-	104	M
Misafir Reayaları	-	17	GM
Çiftlik-i Zogar – Abdullah Bey	3	14	GM
Çiftlik-i Eğriceviz – Abdullah Bey	5	20	GM

Tablo 5: H. 1261 Tarihinde Müslimlerde Yaş/Gayrimüslimlerde Cizye Gruplarına Göre Dağılım (1022)

Yer veya Topluluk adı	Müsinn / Alâ	Tüvânâ / Evsat	Sağır ve Amelmanda / Ednâ ve sağır	M/GM
Çivril Karyesi Çiftliği – Tahir ve müşterekleri	5	12	21	M
Samsun civarında sakin Ektrat Taifeleri	8	30	43	M
Çiftlik-i Acıbükü - Tahir	-	3	6	M
Çiftlik-i Beypınarı – Yahya Efendi ve Mehmet Bey	4	11	14	M
Samsunda sakin Misafir Tüccar Reaya	9	68	10	GM
Göçebe Kemahlı Taifeleri	4	8	13	M
Samsunda Kain Ahışa Muhacirleri	9	20	12	M
Samsunda kain Anapa ve Kabarta Muhacirleri	20	33	26	M
Misafir Reayaları	1	5	11	GM
Çiftlik-i Zogar – Abdullah Bey	2	4	8	GM
Çiftlik-i Eğriceviz – Abdullah Bey	5	5	10	GM
Toplam	67	199	174	
Genel Toplam	440			

Sayımının temel amaçlarından birisi askerlik yapabilecek durumdaki mevcut nüfus potansiyelini tespit etmektir. Nüfus defterlerinde kayıtlı şahıslar arasında sayımın yazıldığı tarih itibarıyla asker olanlar da vardı. Bunların hangi askeri sınıfa mensup oldukları, örneğin topçu, bahriye vs. gibi, isimlerinin alt kısmına derç edilmiştir. İncelediğimiz defterlerdeki misafir ve muhacir nüfus içinde de bu şekilde kayıtlar dikkat çekmektedir. Bu durum, her ne kadar misafir kaydedilmişlerse de, söz konusu nüfusun artık misafir olarak görülmediklerini işaret ediyor olabilir. Nitekim bazı isimlerin yanına askerlikle ilgili kayıtlar düşmüş olması, bu nüfusun Canik'e geliş tarihinin çok da yeni olmadığı kanaatini güçlendirmektedir. Aşağıdaki tabloda 1022 numaralı defterde isimlerinin yanına askerlik kaydı düşülenler görülmektedir.

Tablo 6: Askerlik kaydı bulunanlar

Adı	İkamet ettiği yer	yaşı	Sınıfı
Hasan	Çivril	15	Bahriye
Ahmed	Samsun civarı	30	Topçu

Ahmet oğlu Süleyman	Samsun civarı	30	Topçu
Emin	Samsun civarı	20	Topçu
Ali	Samsun civarı	18	Topçu
Sarıoğlu İsmail	Samsun civarı	25	Topçu
Tavil oğlu İsmail	Samsun civarı	12	Topçu
Yusuf karındaşı Ahmed	Samsun civarı	25	Topçu
Cephaneci Ali	Samsun civarı	25	Bahriye
Kara Hasan oğlu Ali	Beypınarı Çiftliği	20	Topçu
Kara Hasan oğlu Mehmed	Beypınarı Çiftliği	57	Topçu
Kel oğlu Süleyman	Beypınarı Çiftliği	31	Topçu
TOPLAM	12 KİŞİ		

Tablo 7: Nüfusun Yaş Gruplarına Dağılımı (1022)¹⁵

Mahalle/Köy	0 – 12 Yaş		13 – 42 Yaş		43 - + Yaş		Toplam
	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	Sayı	Oran %	
Çivril Çiftliği	21	53	12	31	6	16	39
Samsun Civarında sakin Ektrat taifeleri	47	58	26	32	8	10	81
Acıbükü Çiftliği	6	67	3	33	-	0	9
Beypınarı Çiftliği	15	52	10	34	4	14	29
Samsun'daki Misafir Tüccar Reâyâ (GM)	9	10	69	78	10	12	88
Göçebe Kemahlı Taifeleri	13	52	8	32	4	16	25
Samsun'daki Ahışha Muhacirleri	12	30	19	48	9	22	40
Samsun'daki Anapa ve Kabarta Muhacirleri	29	38	26	34	22	28	77
Misafir Reâyâlar (GM)	6	35	7	41	4	24	17
Zoğar Çiftliği (GM)	8	57	4	29	2	14	14
Eğricedit Çiftliği (GM)	10	50	5	25	5	25	20
Genel Toplam	176		189	43	74	17	439
	40						

Tabloya bakıldığında bazı hususlar dikkat çekmektedir: Acıbükü Çiftliğindeki nüfus içinde müsinn (yaşlı) kategorisinde kimse yoktur. Toplam erkek nüfusun 9 kişiden ibaret olduğu Acıbükü'nde 0-12 yaş grubu nüfusun oranı %67'dir. Bu oran diğer misafir ve muhacirler içinde aynı yaş kategorisindeki en yüksek orandır. Ektrat taifesinde de çocuk nüfus 47 kişi ile bu kategorideki en yüksek sayıya sahiptir.

¹⁵ Tablodaki yaş grupları Samsun Nüfus Defterleri'nde genellikle görülen yaş dilimleri esas alınarak 0 - 12, 13 - 42 ve 43 yaş ve üstü şeklinde üçe ayrılmıştır. Defterlerde 0 - 12 arası sabi, 13 - 42 arası tüvana ve 43 ve üstü müsinn olarak kaydedilmiştir.

Oran olarak da %58'le ikinci sıradadır. Bu değerler ektrat taifesi içinde doğum oranlarının da oldukça yüksek olduğunun göstergesi sayılabilir. Sayı itibarıyla en yüksek nüfusu oluşturan Samsun'daki tüccar reâyâ içinde ise çocuk yaştakiler 9 kişi ile en az orana sahip (%10) gruptur. Buna karşılık tüccar reâyâ nüfusu içinde orta yaş kategorisi, diğer gruptaki aynı yaş kategorisindeki sayı ve oranlarla mukayese edildiğinde 69 kişi ve %78 oranla en yüksek değerleri oluşturmaktadır.

1022 no.lu defterin geneline bakıldığında Samsun ve civarında bulunan toplam muhacir ve misafir nüfus 439 kişi olarak tespit edilmektedir. Bu sayının içinde 189 kişi ve %43 oranla en yüksek yaş kategorisini orta yaş oluşturmaktadır. Bunu, 176 kişi ve %40 oranla çocuk yaş kategorisindeki nüfus oluşturmaktadır. Yaşlı nüfus ise 74 kişiyle %17'lik orana sahiptir.

Muhacir ve misafirler arasında 139 kişilik Gayrimüslim erkek nüfus vardır. Bu rakam toplam nüfus içinde %32'lik bir orana tekabül etmektedir. Bir diğer ifadeyle toplam misafir ve muhacir erkek nüfusun %68'lik kısmını Müslimler oluşturmaktadır.

Rakamlar değerlendirildiğinde yaşlı nüfus sayısının beklendiği gibi en az sayı ve oranlara sahip olduğu görülmektedir. Bir başka ifadeyle çocuk ve çalışabilir orta yaş grubundakiler %83 gibi yüksek bir orana sahiptir. Yerleşik olmayan, misafir veya muhacir topluluklar için bu sayı oranlar normal olmalıdır. Zira muhacirlik ve misafirlik hem zahmetli ve hem de psikolojik olarak çökertici bir durumdur. Zor hayat şartlarının yaşandığı muhacir ve müsaferete, yaşlı ve hastalıklı kimselerin uzun süre dayanmaları ve hayatta kalmaları çok mümkün değildir. Yukarıdaki rakamlar da bunu teyit etmektedir.

Sonuç

Samsun kazasında Miladi 1844-45 yılına tekabül eden H. 1261 yılı sayımlarında kaydı yapılan misafir ve muhacir erkek nüfus toplam 439 kişi olarak tespit edilmiştir. Bu sayının 139'u Gayrimüslim nüfusa, geri kalan 300'ü ise Müslim nüfusa aittir. Yaklaşık bir o kadar da kadın nüfus olduğu var sayılırsa rakamın toplamda 878 kişiye ulaştığını varsayabiliriz. Bu rakam içinde 278 kişilik nüfusu Gayrimüslimler, 600 kişilik nüfusu da Müslimler oluşturur. Rakamların oransal değeri ise %32 Gayrimüslim, %68 Müslim nüfusa karşılık gelir.

Aynı dönemdeki idari taksimata göre Canik sancağının merkez kazası, 6 mahalleden oluşan Samsun şehri ile 38 Müslim ve 13 Gayrimüslim köyü kapsamaktaydı. Erkek ve kadın nüfusun eşit olduğu varsayımından hareketle kazada toplam 8.718 Müslim nüfusa karşılık 5.652 Gayrimüslim nüfusun bulunduğunu belirtebiliriz. Bu rakama kaza dahilinde sayımı yapılan ve yukarıda adedi ve oranları verilen muhacir ve misafir nüfusu da eklediğimizde kazanın erkek ve kadın toplam nüfusu 15.248'i bulmaktadır.

Bibliyografya

BOA, NFS.d.:979, 1022

Beşirli, Mehmet, *19. Yüzyılın Başlarında Samsun Şehri (1755 Numaralı Samsun Şeriye Siciline Göre) (Hicri 1250 – 1255/ 1785 - 1839)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1993, s. 186 - 188; 192 - 194.

Coşkun, Mehmet, *1770 numaralı Şer'iyye Sicili*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1992.

İpek Nedim-Karagöz Rıza-Uslucan Cihat, *Canik Sancağı Samsun Kazası Nüfusu*, Samsun 2016.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara, 1997, s. 178.

Keskin, Mustafa, *Kayseri Nüfus Müfredat Defteri (1831 - 1860)*, Kayseri 2000.

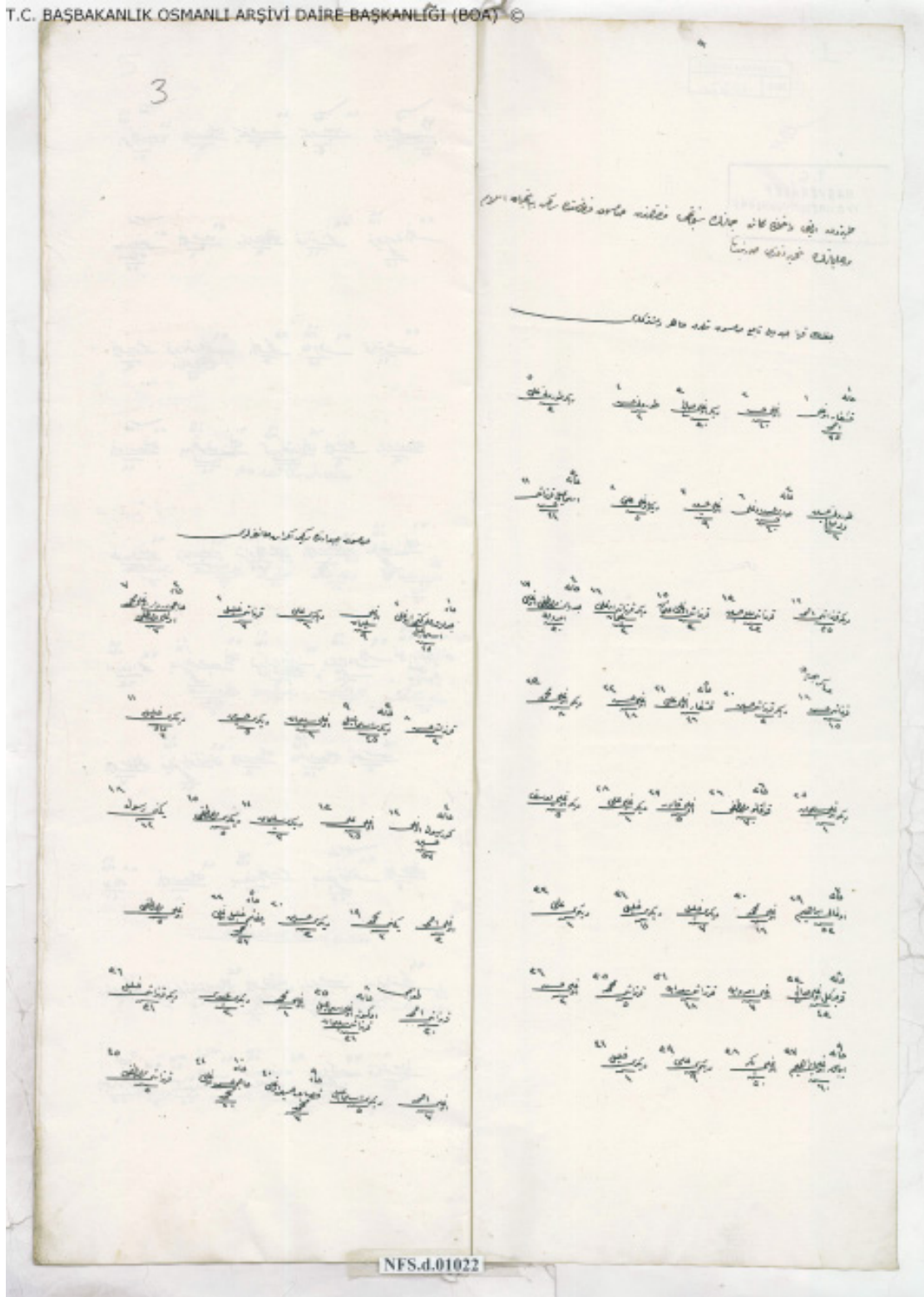
Keskiner, Osman, *1763 numaralı Samsun Şer'iyye Sicil Defteri (H. 1274 - 1277)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1990;

Şahin, Hacı Haldun, Çorum Nüfus Defterleri 1837- 1844, Çorum 2012, s. 99, 191, 231, 277, 297, 300, 329.

Yüksel, Ayhan, *Tirebolu Kazası Nüfus Defteri*, İstanbul 2013

Yüksel, Ayhan, *Keşap Kazası Nüfus Defteri*, İstanbul 2013.

Ek: 1022 No.lu Defterin İlk Sayfası

(Footnotes)

1 Reft be asâkir-i bahriye, 6 M 1253.

2 Bafra ve Ladik kazalarından gelmişlerdir.

3 Asakir-i Bahriye'ye gitmiştir.

4 Diyar-ı âhardan gelmişlerdir.

5 Sinop'a reft.

6 Şahıs numaraları ardışık değil, arada bazı sıra numaraları atlanarak yazılmış olup, bu başlık altında yazılan son kişi 25 şahıs numarasına sahip olmasına karşılık, isimleri yazılı kişilerin sayısı 17'dir. Bu durum 979 numaralı defterde kayıtlı olduğu halde, arada geçen zamanda ölen kişilerin adları ile birlikte şahıs numaralarının da silinmesinden kaynaklanmaktadır. Yani sağ kalan 17 kişi, 979'da kayıtlı oldukları şahıs numaralarıyla 1022'ye kaydedilmişlerdir. Aradaki 8 kişilik fark ölenlerin sayısını vermektedir.

7 İki Bafra'ya, iki Fatsa'ya, biri de Bursa'ya gitmiştir.

1905/06-1914 Osmanlı ve 1927 Cumhuriyet Dönemi Bafra Nüfus Verilerinin Göç Açısından Değerlendirilmesi

Prof. Dr. Zafer GÖLEN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi / Burdur

Giriş:

Bafra, Karadeniz kıyısında Samsun iline bağlı büyük bir ilçedir. Cumhuriyet öncesinde Canik Sancağı'na bağlı bir kaza merkezidir. Samsun'a yaklaşık 45 km uzaklıkta, Bafra Ovası'nın güney kanadında, Kızılırmak Nehri kıyısında, Karadeniz'e 17 km uzaklıktadır. 20 Temmuz 1836'da Bafra'ya gelen İngiliz seyyah Hamilton Bafra'yı temiz ve sessiz bir şehir olarak tanımlar. Kendisini şehirde misafir eden Rum Papazın verdiği bilgiye göre şehirde 1.000'i Müslüman (% 86,20), 110'u Rum (% 9,49), 50'si Ermeni (% 4,31) olmak üzere 1.160 hane vardır¹. Hamilton gezdiği yerlerde, nüfusu azınlıklar lehine yüksek gösterme gayreti içinde olan bir seyyahdır. Zira biz onun Burdur hakkında verdiği bilgilerde sayısal çarpıtma yaptığını ispat ettik². Bu yüzden onun Bafra Rum ve Ermenileri hakkında verdiği rakamları gerçek veya yüksek olarak kabul edebiliriz. Yüzyılın ikinci yarısında verilen rakamlarla kıyaslandığında 1850'lerden sonra Rum nüfusta anormal bir artış yaşandığı, Müslüman ve Ermeni nüfusta ise gerileme meydana geldiği anlaşılmaktadır. Rum nüfusun 30 yıl içinde normal yollardan % 10'lardan % 38'lere yükselmesi mümkün değildir. Bafra'ya dışarıdan Rum nüfus geldiği açıktır. Üstelik Çerkezler gibi Müslüman göçmenlerin Bafra'ya yerleştirilmesine rağmen Rum nüfustaki artış ciddi anlamda tetkike muhtaç görünmektedir.

Bafra XX. yüzyılda oldukça canlı bir ticaret merkezi ve özellikle tütünle meşhur üçüncü sınıf bir kaza idi. Üretilen tütün hassaten Mısır'a ihraç olunmaktaydı³. Cumhuriyet öncesinde Bafra hakkında en ayrıntılı bilgilere salnâmelerde rastlanır. Mesela 1320/1902, 1321/1903 salnâmelerinde Bafra'nın ikliminden, sıhî durumuna, okul sayısından üretilen ürünlere kadar her türlü bilgi yer alır. Buna göre Bafra⁴:

“Bafra Kasabası kadimen “Halis” nâmıyla meşhûr olan “Kızılırmak” Nehri'nin şarkında ve düz bir yerde mebnidir. Kazanın tûlü 17 ve arzı 12 saat imtidâdındadır. Sahil-i bahre muvâzi olan yerleri düz ve basit araziden ibaret olub denizden 30-40 metro bir irtifâ' bulabilmek için içeriye doğru en az 3-4 saat gitmek lazımdır. Merkez kazadan cenûb ve garb taraflarına doğru ve arazi tedricen kesb-i

¹ William J. Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus, and Armenia; with Some Account of Their Antiquities and Geology*, vol.I, John Murray, Albemarle Street, London 1842, p.295.

² Hamilton Burdur'a geldiğinde büyük çoğunluğu Rum olan 5.000 ev olduğunu belirtir. Halbuki kendisinin kaynaklarından olan 1828 tarihli Francis V. J. Arundell'in, *A Visit To The Seven Churches of Asia; With An Excursion Into Pisidia; Containing Remarks On The Geography And Antiquities Of Those Countries, A Map Of The Author's Routes, And Numerous Inscriptions*, John Rodwell, London 1828, p.147'de, Arundell Burdur'da 4.000 Müslüman, 150 Rum, 30 Ermeni evi olduğunu yazar. Hamilton bu sayıyı açıkça çarpıtmıştır. Bakınız, *Burdur Kitabı-2: Zanaatkârlar*, Editör: Zafer Gölen, Fakülte Kitabevi, Isparta 2012, s.16.

³ Tüccarzâde İbrahim Hilmi, *Memâlik-i Osmaniyye Ceb Atlası*, Kitâbhâne-i İslâm ve Askerî: İbrahim Hilmi, 1324, s.143-144, 289.

⁴ *Trabzon Vilâyeti 1320 Sene-i Hicriyesine Mahsûs Salname*, Def'a 20, Trabzon Vilâyet Matbaası, 1320, s.241-244; *Trabzon Vilâyeti Salnâmesi*, Def'a 21, Trabzon Vilâyet Matbaası, 1321, s.272-275.

irtifâ' eder ve ormanlarla kaplanmış bir takım tepe ve dağlar görünür ki bunların en yükseği 1200 m irtifâ'ındaki "Nebyan" tepesiyle 1.600 m irtifâ'ına kadar vasıl olan "Durmuş" yaylasıdır.

Sahil boyunca ve bilhassa şark ve şimâl-i garbî taraflarınca imtidâd eden büyükce bataklıklar, sazlıklar vardır ki Bafra kasabası bu bataklıklardan şark-ı şimâlî ve garb-ı şimâlî semtlerinden bir takım küçük ve büyük tepe ve dağlar ve ormanlarla mahfûz bir halde bulunur. Fakat arasına iden hüüb eden şark rüzgârları bu semte tesâdüf eyleyen bataklıkların fena havasını kasabaya kadar getirmektedir. İlk ve sonbaharda esen gündoğusu rüzgârlarının ise tasfiye-i havaya pek büyük hizmeti görülmektedir. Şimâl rüzgârları daima yüksekten estiğinden şimâl tarafındaki bataklıkların o derecede tesiri olamamaktadır.

Bafra kazası heman umûmiyetle killi topraklardan teşkil etmiştir. Bafra kasabasının etrafı bir çok meyve bahçeleriyle muhat olub taş veya ağaçtan yapılmış olan evlerin ağaçlar arasından görünüşü ve Kızılırmak Nehri'nin azamet ve mehâbetle akması bu manzaraya daha başka bir letâfet vermektedir.

Bafra ahalisi ziraat ve sanayi-i adîye ile temin-i mayîşet ederler, içlerinde ticaret için Rusya vesair yerlere giden yoktur. Tütün ahz u itasıyla meşgul hayli sermayedâr tüccarı olub bu muamelenin külliyyeti sebebiyle bir çok kimseler dahi ondan müstefid omaktadırlar. Kasaba ahalisinden hizmet-i hükümetde bulunanlar ile bazı havas setre ve pantolon giyerler. Bir sınıf halk da başlarına sarık sarıp buna yakışacak elbise iktisa ederler. Köylüler yerli mensucattan aba ve zibka giyip umûmiyetle sarık kullanırlar.

Kasabanın müessesat-ı diniyye ve medeniyyesi 3 mekteb-i ibtidâî ile zükur ve inasa mahsus 2 mekteb-i rüşdiyye, 4 medrese, 8 cami, 6 mescid, 1 tekke, 1 muntazam hükümet dairesi, 1 daire-i askeriye, 1 redifdebboyu, 1 cebehane, 2 eczahane, 1 bedesten, 3 kilise, 3 Hristiyan çocuklarına mahsus mektepten ibaret olub köylerde dahi 122 cami, 3 mescid, 98 İslâm ve 49 Hristiyan ibtidâî mektepleri, 2 medrese, 9 tekke, 45 kilise vardır.

Kasabanın mebâni-i umûmiyye ve hususiyyesi 1.600 ev, 6 han, 4 hamam, 305 dükkan, 200 büyük ve küçük mağaza, 15 fırın, 4 lokanta, 3 kiraathane, 10 gazino, 23 kahvehane, 1 tiyatrodan ibaret olub köylerde 7.000 ev 200 su değirmeni, 2.585 fırın, 6.750 ahır, 5.900 anbar, 5.760 samanhaneye vardır."

Bafra nüfus verilerinin düzenli olarak takip edilebildiği en önemli kaynaklar Vilâyet Salnâmeleridir. Vilâyet Salnâmelerinin ilki 1865 yılında Bosna'da yayınlanmış, ardından her vilâyet kendi salnâmesini yayınlamaya başlamıştır. 1865'de hayata geçirilen Vilâyet düzenlemesi ile Canik (Samsun) bir sancak olarak Trabzon Vilâyeti'ne bağlanmıştır. Bu yüzden Bafra tarihi için hayati öneme sahip bilgiler, 1869-1904 yılları arasında 22 kez yayınlanan *Trabzon Vilâyet Salnâmesi* dahilinde yer almaktadır⁵.

Trabzon Vilâyet Salnâmeleri'nde Bafra'ya ilişkin ilk kayıtlar Trabzon Vilâyet Salnâmesi'nin ilki olan 1286/1869 senesi ile başlar. Tabii olarak bu veriler sadece erkek nüfusu içermektedir. 1869'da Bafra'da 17.748 kişi yaşamaktadır. Bu kişilerin 10.774'ü Müslüman (% 60,70), 6.731'i Rum (% 37,92), 243'ü Ermeni'dir (% 1,36)⁶. Mevcut verilere, sonraki tarihlerde elde edilebilen kadın nüfus oranları dikkate alınarak ilâve yapıldığında Bafra'nın toplam tahmini nüfusunun 21.500-22.000 civarında olduğu ortaya çıkar. Bu rakam, Osmanlı Devleti'nde her hanede ortalama beş kişinin yaşadığına dair daha evvel Nejat Göyünç tarafından ortaya atılan teoriyle de uyum içindedir⁷. Zira 1869'da Bafra'da 4.569 hane vardı. Her hanede ortalama beş kişinin yaşadığı farz edildiğinde de sonuç 22.845'e ulaşmaktadır. Bu yaklaşık sonuç sebebiyle bundan sonraki toplam nüfus erkek nüfusun ikiyle çarpımıyla elde edilecektir. 1287/1870'deki verilere bu kez Çerkezler de eklenmiştir. Bafra'nın 1870 nüfusu 17.906 kişidir. Nüfusun 9.547'si Müslüman, 6.576'sı Rum, 1.536'sı Çerkez, 247'si Ermeni'dir⁸. Rusya'nın Kafkasya'yı işgali ve özellikle Şeyh Şamil'in 6 Eylül 1859'da Ruslara teslim olmasından sonra Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına yapılan göç kitlesel bir hal almıştı. Göçün en yoğun hissedildiği bölgelerin başında da Canik Sancağı ve haliyle Bafra yer alır. Canik Sancağı hem daimi iskân bölgesi olması sebebiyle

⁵ Hasan Duman, *Osmanlı Sâlnâmeleri ve Nevsâlleri*, C.I, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, İstanbul 2000, s.131-133.

⁶ *Salnâme-i Vilâyet-i Trabzon*, Def'a 1, Trabzon Vilâyet Matbaası, 1286, s.66.

⁷ Nejat Göyünç, "Hâne Deyimi Hakkında", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi *Tarih Dergisi*, S.32, 1979, s.345-346. Ünal'da aynı kanaattedir. Bakınız, Mehmet Ali Ünal, *Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011, s.291.

⁸ *Salnâme-i Vilâyet-i Trabzon*, Def'a 2, Trabzon Vilâyet Matbaası, 1287, s.92-93.

binlerce Çerkez sancak dahilindeki köylere yerleştirilmiştir. Mesela 1859/60 yılında Canik Sancağı'nın 5.617.803 kuruş olan bütçesi içinde en yüksek gider kalemini 591.531 kuruşla Kafkas kökenli halklara yapılan harcamalar oluşturmaktaydı⁹. Ancak Canik Sancağı¹⁰ içinde Bafra'ya düşen Çerkez sayısı hiç şüphesiz salnâmede bahsi geçen rakamın üzerinde olmalıdır.

1288/1871¹¹ ve 1289/1872'de¹² 1870 verileri aynen tekrarlanmıştır. Sonraki altı yıl boyunca Trabzon Vilâyet Salnâmeleri'nde Bafra ile ilgili herhangi bir bilgi yoktur. İlgili yıllar arasında Canik Sancağı Trabzon Vilâyeti'nden ayrılarak müstakil bir livâ olarak örgütlenmiş olduğu için yıllığa dahil edilmemiştir. Canik Livâsı 1877'de yeniden Trabzon Vilâyetine bağlanmıştır¹³.

1 Muharrem 1296/26 Aralık 1878 tarihli 11 numaralı salnâmedeki bilgilere göre, Bafra'da 9.672'si Müslüman, 6.717'si Rum ve 302'si Ermeni olmak üzere toplam 16.691 erkek yaşamaktadır¹⁴. Yüzde olarak ifade olunacak olursa nüfusun % 57,94'ü Müslüman, 40,24'ü Rum, 1,80'i ise Ermeni'dir. Bu durumda toplam nüfusun 33.500 civarında olduğu tahmin edilebilir. 1298/1881 salnâmesindeki nüfus kayıtları ise 1878'in tekrarından ibarettir¹⁵.

Tablo 1'de görüldüğü gibi 1893-1904 tarihleri arasında Bafra nüfusunun yatay bir seyir izlediği gözlenmektedir. Bu tarihler arasında Alaçam Nahiyesi ile birlikte 63-66 binler seviyesinde bir nüfus hareketliliği görülür. Bafra nüfusu 1893-1900 yılları arasında % 2,74 (yıllık % 0,39), 1900-1901 yılları arasında % 0,07, 1901-1902 yılları arasında % 0,41, 1902-1903 yılları arasında ise % 1,31 artmıştır. O dönemlerde yaşanan bebek doğum ve ölüm oranları düşünüldüğünde bu artış normal kabul edilebilir. 1903-1904 yıllarında ise özellikle Alaçam Nahiyesi nüfusunun ayrı bir başlık altında gösterilmesinden kaynaklanan bir düşüş yaşanmıştır. 1321/1903-04'de Alaçam nüfusu 16.423 kişidir. Her iki birimin toplam nüfusu ise 66.527 kişidir. Bu durumda Bafra ve çevresindeki doğal nüfus artışının 1893-1904 yılları arasında normal seyrinde devam ettiği anlaşılır. İlgili tarihler arasında nüfus dengesini değiştirecek biçimde dışarıdan Bafra'ya ve Bafra'dan dışarıya bir göç yaşanmadığı gibi, toplumun tamamını etkileyecek bir salgın hastalık da meydana gelmediği anlaşılmaktadır.

Tablo-1: 1893-1904 tarihleri arası Bafra Nüfusu

	1311/1893 1313/1896 ¹	1318/1900 ²	1319/1901 ³	1320/1902 ⁴	1321-22/1903-1904 ⁵
--	-------------------------------------	------------------------	------------------------	------------------------	--------------------------------

⁹ Mehmet Emin Yolalıcı, *XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK, Ankara 1998, s.114-115.

¹⁰ İbrahim Serbestoğlu, *Bir Taşra Şehrinde Tanzimat ve Modernleşme Canik Sancağı 1863-1865*, Mengüceli Yayınları, Malatya 2015, s.127.

¹¹ *Salnâme-i Vilâyet-i Trabzon*, Def'a 3, Trabzon Vilâyet Matbaası, 1288, s.100-101.

¹² *Salnâme-i Vilâyet-i Trabzon*, Def'a 4, Trabzon Vilâyet Matbaası, 1289, s.98-99.

¹³ Rıza Karagöz, "Canik'in İdarî Yapısı ve İdarecileri", *İlkçağdan Cumhuriyete Canik*, Editör: Cevdet Yılmaz, Samsun 2011, s.131.

¹⁴ *Salnâme-i Trabzon*, Def'a 11, Trabzon Vilâyet Matbaası, Gurre-i Muharrem 1296, s.120-121.

¹⁵ *Salnâme-i Trabzon*, Def'a 12, Trabzon Vilâyet Matbaası, 1298, s.136-137.

Müslüman Kadın	19.323 %30,41	20.276 %31,03	20.267 %31	20.374 %31,03	14.165 %28,27
Müslüman Erkek	20.255 %31,88	20.175 %30,88	20.146 %30,81	20.181 %30,74	14.023 %27,98
Rum Kadın	10.891 %17,14	11.809 %18,07	11.806 %18,05	11.894 %18,12	10.368 %20,69
Rum Erkek	11.938 %18,79	12.068 %18,47	12.083 %18,48	12.092 %18,41	10.438 %20,83
Rum Toplam	22.829 %35,93	23.877 %36,55	23.889 %36,54	23.986 %36,53	20.806 %41,5
Ermeni Kadın	505 %0,79	473 %0,72	536 %0,81	553 %0,84	555 %1,10
Ermeni Erkek	620 %0,97	526 %0,80	537 %0,82	555 %0,84	555 %1,10
Ermeni Toplam	1.125 %1,77	999 %1	1.073 %1,64	1.108 %1,1	1.110 %2,21
Gayri Müslim Kadın	11.396 %17,93	12.282 %18,80	12.342 %18,87	12.447 %18,96	10.923 %21,80
Gayri Müslim Erkek	12.558 %19,76	12.594 %19,27	12.620 %19,30	12.647 %19,26	10.993 %21,94
Kadın Toplam	30.719 %48,35	32.558 %49,84	32.609 %49,88	32.821 %49,99	25.088 %50,07
Erkek Toplam	32.813 %51,65	32.769 %50,16	32.766 %50,12	32.828 %50	25.016 %49,93
Gayrimüslim Toplam	23.954 %37,70	24.876 %38,08	24.962 %38,18	25.094 %38,22	21.916 %43,74
Müslüman Toplam	39.578 %62,30	40.451 %61,92	40.413 %61,82	40.555 %61,78	28.188 %56,26
Toplam	63.532	65.327	65.375	65.649	50.104

A-NÜFUS SAYIM SONUÇLARI

1-1905-06 NÜFUS SAYIMI

1905-06 nüfus sayımı Osmanlı Devleti'nin yaptığı son nüfus sayımıdır. Sayımın sağlıklı gerçekleştirilebilmesi için Osmanlı Hükümeti'nin öncekilere nazaran daha hazırlıklı olduğu söylenebilir. Bu maksatla evvela bir Sicil-i Nüfus Nizamnâmesi hazırlanarak 5 Rebiülevvel 1320/29 Mayıs 1318/11 Haziran 1902'de yürürlüğe konmuştur. Hükümetin bu nizamnâmeden çok şey beklediği anlaşılmaktadır. Zira nizamnâme önemine binaen yayınlanmasını takip eden yılda hazırlanan 1321/1903 Trabzon Vilâyet Salnâmesi'nin de girişine konulmuştur. İlgili düzenleme, "*Sicil-i Nüfus Nizamnâmesi makamına kâ'im olmak üzere ta'dilen kaleme alunub meri'yyet ahkâmına bi'l-istizân irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfetpenâhî şeref-müte'allik buyurulan nizamname suretidir.*" başlığı altında 75 madde olarak salnâmede yer almaktadır¹⁶.

Sayımın sağlıklı olabilmesi ve daha sonraki itirazların önüne geçilebilmesi için sayımda görevli katip ve memurlar sayım işlemlerini köy ve mahallerde imam, muhtar, ihtiyar meclisi, gayrimüslim cemaatlerin köy veya mahalle papazı ve hahamı önünde yapmışlardır. Sayım bittikten sonra görevliler, sayım evrakını yukarıda sayılan görevlilere onaylatıp birer nüshasını da bu kişilere vermişlerdir. Sayıma istinaden hazırlanan toplu istatistik cetvelleri ise kaza meclis üyeleri tarafından tasdik edildikten sonra vilâyetler aracılığıyla Dahiliye Nezaretine gönderilmiştir. Sayımın güncel ve sağlıklı gerçekleştirilebilmesi için kurulan bu mekanizma birçok yerde sağlıklı işlemiştir. Bu sebepten 1905-06 sayımı bazı eksikliklerine rağmen Osmanlı Devleti döneminde gerçekleştirilmiş en düzgün nüfus

¹⁶ Trabzon Vilâyeti Salnâmesi, 1321, s.58-78, Orhan Sakin, *Osmanlı'da Etnik Yapı*, Ekim Yayınları, İstanbul 2008, s.155.

sayımıdır denilebilir¹⁷. Ancak araştırmalarımız sonucu bu sayımda genel Canik Sancağı nüfus verilerine ulaşılabilmiş, maalesef Bafra'nın kayıtlarını içeren ayrı bir istatistik elde edilememiştir.

2-1914 NÜFUS VERİ GÜNCELLEMESİ

1905-06 sayımından sonra ülkedeki gelişmelerle ilgili olarak nüfus verilerinde sürekli güncellemeler yapılmıştır. İlk ve en önemli güncelleme yeni idarî yapılanma sebebiyle 1911'de gerçekleşmiştir. 11 Kanun-ı sâni 1326/24 Ocak 1911 tarihli verilere göre Bafra'da 35.705'i kadın, 38.226'sı erkek olmak üzere toplam 73.931 kişi yaşamaktadır. Ancak bu güncellemede nüfusun milliyetlere göre dağılımını tespit etmek güçtür¹⁸. 1913'de ise artan asayiş sorunları sebebiyle Canik Sancağı'ndaki polis gücünü tespit için bir veri daha mevcuttur. İlgili yılda Bafra nüfusu 75.862 kişi olup, asayiş sağlama görevli sadece iki polis vardır.

Aslında 1914'de doğrudan bir nüfus sayımı yapılmamıştır. 1914'te, 1905-06 nüfus sayım sonuçları aktif olarak güncellenmiştir. Zaten 1905-06'da yapılan nüfus sayımından sonra taşradaki nüfus müdürlükleri her üç ayda bir nüfus güncellemelerini yaparak İstanbul'a göndermekle mükelleflerdi. Fakat bu kez savaş arifesindeki devlet, hem savaş gücünü hem de muhtemel tehditlerin tespiti için detaylı ve titiz bir güncellemeye ihtiyaç duymuş ve bu maksatla 1914 nüfus veri güncellemesi gerçekleştirilmiştir¹⁹.

1914 Bafra nüfusu 48.944 Müslüman, 30.838 Rum ve 1.735 Ermeni olmak üzere toplam 81.517 kişidir. Yani nüfusun % 60,04'ü Müslüman, % 37,83'ü Rum, %2,12'si Ermeni'dir²⁰. Bu oranlar değerlendirildiğinde hem Rum hem de Ermeni nüfusun ülke genelindeki Rum ve Ermeni nüfus içerisinde bir yoğunluk oluşturamadıkları ortaya çıkar. Zira 1914 sayımına göre ülkede 1.729.738 Rum, 1.161.169 Ermeni yaşamaktaydı. Yani, Bafra'daki Rum nüfusun genel Rum nüfus içindeki oranı %1,78'dir. Ermenilerin genel nüfus içindeki oranları ise istatistik değer arz etmeyecek kadar azdır. Ermenilerin genel nüfus içindeki oranı sadece % 0,15'dir²¹. Görüldüğü gibi sürekli değişen nüfus verileri söz konusudur. Bunun sebebi sık sık yaşanan idarî değişiklikler ve süregelen savaş halidir.

Hükümet 1916 yılında seferberlik sonrası durumu tespit için bir güncelleme daha yapmıştır. Bu güncellemeye göre, Bafra'da 15.504'ü kadın 16.123'ü erkek olmak üzere toplam 31.627 Müslüman, 12.268 kadın 13.417'si kadın olmak üzere toplam 25.685 Rum yaşamaktadır. Bafra'nın toplum nüfusu 57.312 kişidir. Buna göre nüfusun % 55,82'si Müslüman % 44,18'i Rumlardan oluşmaktadır. Bu güncellemede dikkati çeken husus Ermenilerden bahsedilmemesidir²².

Nedim İpek konuyla ilgili bir makalesinde 1918 yılına ait bir güncelleme daha vermiştir. Buna göre Bafra'da 51.418 Müslüman, 31.365 Rum, 1.803 Ermeni yaşamaktadır²³. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezâreti Sicil-i Nüfus İdaresi kayıtlarına dayanan bu veriler 1918 yılına ait rakamlar değil, büyük ihtimalle Mondros Mütarekesi'ne hazırlık maksadıyla sancak ve kazalardan istenen 1330/1914 yani savaş öncesi nüfus verileri olmalıdır²⁴. Zira savaş sırasında üç taraf da ciddi nüfus kaybına uğramıştır. Müslümanlar savaş²⁵, Rum ve Ermeniler ise hem çetecilik hem de tehcir sebebiyle Bafra'daki varlıklarını koruyamamışlardır²⁶.

¹⁷ *Memâlik-i Osmaniyye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiki*, Dâhiliye Nezâreti Sicil-i Nüfus İdâre-i Umûmiyyesi Müdiriyyeti, Dersaadet Hilâl Matbaası 1336, s.1; *Trabzon Vilâyeti Salnâmesi*, 1321, s.77, Sakin, a.g.e., s.157.

¹⁸ B.O.A., *DH.MUİ*, nr:145/18-2.2.

¹⁹ B.O.A., *DH. EUM. THR.*, nr:87/45-3.

²⁰ *Memâlik-i Osmaniyye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiki*, s.30; Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (183-1914)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s.222; Sakin, a.g.e., s.237.

²¹ Sakin, a.g.e., s.169.

²² B.O.A., *DH.EUM. 2. Şb.*, nr:73/75-28.

²³ Nedim İpek, "Canik Sancağı'nın Nüfusuna Dair Bir Değerlendirme", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.12/1, Samsun Mayıs 1999, s.32.

²⁴ B.O.A., *DH. SN. THR.*, nr:82/69.

²⁵ Mesela Bafra'ya bağlı Tekkesarışık Köyü nüfusuna kayıtlı annemin büyük babası Hacıhaliloğullarından Süleyman Efendi Sarıkamış Cephesi'ne sevk edilmiş ve orada şehit düşmüştür.

²⁶ Önder Duman, "Mondros Mütarekesi'nin Samsun'da Uygulanması ve Bundan Kaynaklanan Bazı Sorunlar (1918-1919)", *Geçmişten Geleceğe Samsun 2007*, Yayına Hazırlayan: Cevdet Yılmaz, 2. Kitap, Samsun Büyükşehir Belediyesi, Samsun 2007, s.149.

3–1927 NÜFUS SAYIMI

Cumhuriyet’in ilânından sonra ülke hâlâ çok önemli problemlerle uğraşıyordu. Bu problemlerin en önemlisi Lozan’da üzerinde anlaşmaya varılan Yunan Hükümeti’yle gerçekleştirilecek olan mübadele konusu idi. Evvela mübadele bitirilecek ardından da ülkenin insan gücü potansiyeli tespit edilecekti. 1927 nüfus sayımı için 11 Mayıs 1926’da TBMM’ne sunulan kanun teklifi, meclisin 2 Haziran 1926 tarihli 113cü toplantısında 893 numara ile kabul edilmiştir. Böylece 1 yıl sonra, 28 Teşrinievvel-İlkteşrin (Ekim) 1927 Cuma günü sayımın yapılacağı tarih olarak belirlenmiştir. Ardından belirlenen tarih olan 28 Ekim 1927’de başarılı bir sayım yapılmıştır²⁷. Sayım sonunda memleketin 6.563.879’u erkek, 7.084.391’i kadın olmak üzere toplam 13.648.270 kişi olduğu anlaşılmıştır²⁸.

O tarihlerde Türkiye nüfusunun ne kadar olduğu sadece Türkiye’de değil yakın çevre ve hatta Akdeniz üzerinde yayılmacı emeller taşıyan İtalya’da dahi merak konusu idi. Ancak Türkiye’deki gelişmelerle en yakından ilgilenen ülke Yunanistan idi. Üç yıl önce Anadolu’yu işgale yeltenen Yunanlılar özellikle Osmanlı Devleti’nin eski hükümlerlik sahasında bıraktığı Türk ve Müslümanların Anadolu’ya dönmesinden son derece rahatsızdı. Mesela, 1925’de Yunan gazetelerinde, “*Türkiye Sekene Aramağa Çıkıyor*” başlığıyla yayınlanan haberlerde, Türkiye’nin nüfusunu artırmak için sınırları dışındaki Müslümanları ülkeye davet ettiği ve Yugoslavya’dan 55.000 Müslüman’ın Türkiye’ye göç etmek istediği gibi haberler yer alıyordu²⁹.

1927 sayımında Bafra nüfusu 58.635 kişi olarak tespit edilmiştir. 1914’le kıyaslandığında Müslüman nüfustaki artış % 16,2’yi bulmuştur. Buna karşı Rum ve Ermeni nüfus tamamen erimiştir³⁰. I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemlerinde hayatlarını kaybeden askerler dikkate alındığında, 1927’deki nüfusun ne kadarının göç sonucu Bafra’ya geldiğini tespit etmek oldukça zordur. Fakat bu oranın yaklaşık % 20’ler civarında olduğu tahmin edilebilir.

Tablo–2: 1927 Genel Nüfus Sayımında Bafra Nüfusu

Kaza	Merkez Nüfus		
	Erkek	Kadın	Toplam
Bafra	28.173 %48,04	30.462 %51,96	58.635

Tablo–3: 1927 Genel Nüfus Sayımına Göre Dinî Durum³¹

Cinsiyet	İslam	Katolik	Ortodoks	Hristiyan	Musevi
Kadın	30.461	1	---	---	---
Erkek	28.161	4	4	1	3
Genel Toplam	58.622	5	4	1	3

²⁷ Zafer Gölen, “1927 Nüfus Sayımı”, *Uluslararası Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu Bildirileri 22–24 Ekim 2008*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta 2008, s.306-312.

²⁸ *Genel Nüfus Sayımı 20 İlkteşrin 1935 Türkiye Nüfusu Kat’i Tasnif Neticeleri*, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Mehmet İhsan Basımevi, Ankara 1937, s.3-4.

²⁹ Gölen, a.g.m., s.312.

³⁰ *Umûmî Nüfus Tahriri, 28 Teşrin-i evvel 1927 Muvakkat Rakamlar*, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, Ankara 1927, s.8; *28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri. Mufassal Neticeler*, Fasikül: I, Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, İstanbul Hüsnütabiat Matbaası, Ankara 1929, s.XIV.

³¹ *28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri. Mufassal Neticeler*, Fasikül: II, Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, İstanbul Hüsnütabiat Matbaası, Ankara 1929, s.166.

Tablo-4: 1927 Genel Nüfus Sayımına Göre Halkın Ana Dili³²

Cinsiyet	Türkçe	Rumca	Ermenice	İtalyanca	Acece	Çerkezce	Kürtçe	Tatarca	Arnavutça	Bulgarca	Sair ve meçhul
Kadın	29.537	1	---	1	3	145	410	1	330	1	33
Erkek	27.351	---	1	2	4	106	267	---	415	6	21
Genel Toplam	56.888	1	1	3	7	251	677	1	745	7	54

Tablo-5: 1927 Genel Nüfus Sayımına Göre Halkın Doğum Yeri³³

Cinsiyet	Türkiye	İran	Almanya	Bulgaristan	Yunanistan	İtalya	Romanya	Rusya	Sırbistan	Sair Avrupa	Meçhul
Kadın	30.079	92	---	3	134	1	3	115	2	---	1
Erkek	27.903	23	1	1	166	2	7	79	11	1	11
Genel Toplam	57.982	115	1	4	300	3	10	194	13	1	12

B-SAYIM SONUÇLARININ GÖÇ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

1905 sonrasında Bafra demografisindeki ilk değişiklik 1915 Ermeni tehciri ile gerçekleşmiştir. Ermeniler tüm ülkede olduğu gibi Bafra'da da huzur bozucu eylemlerde bulunmuşlar, daha 1905'ten itibaren silahlı mücadeleye başlamışlardır³⁴. Terör faaliyetlerinin planlayıcısı olan Hınçak Cemiyeti ise şehirde 1912'de aktif faaliyet yürütüyordu. Cemiyetin üyeleri genellikle gençlerden oluşuyordu. 1912'de Hınçak üyelerinden sadece ikisi 40 yaşındaydı. Yaş ortalaması 30-35 civarındaydı. Üyeler genellikle ticaretle uğraşan kimseler veya zanaatkarlardı. İçlerinde un tüccarından katibe kadar her iş kolundan insanlar bulunuyordu. Hınçak cemiyeti üyesi 28 kişinin 1'i Vezirköprü, 5'i Kayserili, 1'i Darendeli, 1'i Amasyalı, 1'i Merzifonlu, 1'i Sivaslı 18'i Bafralı idi³⁵. Cemiyetin yanında tüm Anadolu'da olduğu gibi Bafra'da da din adamları aktif olarak terör faaliyetlerinin içinde yer almışlardır. Bafra Ermeni kilisesi rahiplerinden bu faaliyetlere karşı olanlar azledilince, Bafralı Ermeniler bu durumu protesto etmişler, hatta Bafralı Hınçaklar yeni atanan rahibi tehdit ederek kilisede ayin yapılmasını engellemişlerdir³⁶. Bunun gibi hadiseler Ermeniler Türkler arasında güven bunalımına yol açmıştır. Nihayet Tehcir Kanunu'nun çıkmasıyla birlikte Canik Sancağı Ermenileri de tehcire tabi tutulmuşlardır.

Bizzat tarafımızdan Bafra'da varakları açılmamış eski harfli bir kitabın içine gizlenmiş olarak bulunan yedi adet şifreli telgraf aracılığıyla Bafra'dan tehcirin nasıl uygulandığına dair ayrıntılı bilgiye sahibiz³⁷. Tesadüfen bulunan bu belgelerde dahi hükümetin tehcir hususunda ne kadar dikkatli davrandığı ortaya çıkar. Bu telgraflar Bafra'ya özel olarak gönderilmemiş, Canik Sancağı, Erzurum ve Trabzon Vilâyetleri için hazırlanan genel bir tamimin parçası olarak Bafra'ya da gönderilmiştir. Telgraflar gizli ibareli ve Nazır Talat imzalıdır. İlk telgraf İstanbul'dan 8 Haziran 1331/21 Haziran 1915 tarihinde

³² 28 Teşrinievvel 1927 Umûmî Nüfus Tahriri. Mufassal Neticeler, Fasikül: II, s.178.

³³ 28 Teşrinievvel 1927 Umûmî Nüfus Tahriri. Mufassal Neticeler, Fasikül: II, s.198.

³⁴ B.O.A., A. MKT. MHM., nr:656/2-4.

³⁵ B.O.A., DH. EUM. 2. Şb., nr:19/12-2.

³⁶ Pelin İskender, "Berlin Antlaşması'ndan Sonra Samsun ve Çevresinde Ermeni Olayları", *Geçmişten Geleceğe Samsun 2006*, Yayına Hazırlayan: Cevdet Yılmaz, 1. Kitap, Samsun Büyükşehir Belediyesi, Samsun 2006, s.108-109.

³⁷ Bu telgraflar bilim camiasının istifadesine sunulması için daha evvel tarafımızdan konunun önde gelen uzmanı Prof. Dr. Hasan Babacan'a verilmişlerdir.

doğrudan Canik Mutasarrıflığı'na gönderilmiştir. Bu ilk telgraf Bafra'dan tehciri başlatması açısından oldukça önemlidir. İlgili emirle Bafra'da bulunan bütün Ermenilerin Musul Vilâyeti, Urfa ve Zor'da zorunlu iskâna tabi tutulacakları belirtilmiştir. Devamla, sevk esnasında insanların hayat ve mallarının korunmasından, iâşe ve ibatelerinden güzergahlarda görevli memurların sorumlu olduğu ifade edilmiştir. Aynı emirle Ermenilerin istedikleri her türlü eşyayı yanlarında götürmelerine izin verilmiştir³⁸. Hükümet bir gün sonra tüm Ermenilerin güneye gönderilmesinden vazgeçmiş, 9 Haziran 1331/22 Haziran 1915 tarihli telgrafla yirmi yaşına kadar kız çocuklarının ve en az on yaşına kadar olan erkek çocukların göç ettirilmeyerek, emniyetleri sağlanarak Müslüman köylere dağıtılması, buralardaki ailelere evlatlık olarak verilmesinin yolunu açmıştır³⁹. İlâveten 21 Haziran 1331/4 Temmuz 1915 tarihinde ise sadece komitacıların güneye gönderilmesi, hükümetçe tanınmış kişilerin ve kendi işleriyle meşgul tüccar ve esnaf ailelerinin güneye gönderilmemesi, sancak içinde aileleriyle birlikte yer değiştirilmesine karar verilmiştir⁴⁰. Bu belgelerden anlaşılacağı gibi, Bafra Ermenileri topyekun tehcire tabi tutulmamış, tehcir sonrasında da özellikle yaşlı, çocuk ve kadınlar Bafra'da kalmaya devam etmiştir⁴¹.

Bafra'dan tehcir esnasında ortaya çıkan en ciddi sorun ihtida eden Ermeniler'den kaynaklanmıştır. Bu kişilerin samimiyetleri hükümet için ciddi bir şüphe idi. Bu yüzden hükümet 9 Haziran 1331/22 Haziran 1915'te ihtida edenlere diğer Müslümanlar gibi muamele edilmesi, ancak liva içinde topluca bir araya gelmelerinin önüne geçilmesi için görevliler uyarılmıştır⁴². Din değiştiren kişilerin komitacılara yardım ettikleri veya terör faaliyetleriyle ilgisi bulunması halinde, onların din değiştirip değiştirmediğine bakılmaksızın tamamı tehcire dahil edilecekler ve diğer Ermeniler'den farklı muameleye tabi tutulmayacaklardı⁴³.

Bilindiği gibi Ermeni sevkiyatı 15 Mart 1916'da durdurulmuştur. Ancak tehcir sürecinde ne kadar Ermeni'nin iç bölgelere gönderildiğine dair şimdilik net bir sayı vermek mümkün değildir. Her ne kadar tehcir sonrası 1918 tarihli bazı nüfus verilerinde Bafra'da 1.803 Ermeni yaşadığı yer olsa da bu verilere şüpheyle yaklaşılmalıdır⁴⁴. Nitekim 1927 nüfus sayımı şüpheleri doğrular niteliktedir. Çünkü bu sayımda anadilini Ermenice olarak ifade eden sadece bir kişi mevcuttur. Öte yandan bu veriler de şüphelidir. Zira bizzat bildiğimiz gibi Bafra'da tehcirden sonra da Ermeniler varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Büyük ihtimalle 1927 nüfus sayımında, önceki acı tecrübeler sebebiyle bu kişiler dillerini ve milliyetlerini saklama gereği hissetmişlerdir. Bu yüzden 1927 nüfus sayımına bakarak Bafra'daki kesin Ermeni sayısını tespit etmek mümkün değildir. Tabii olarak ne kadar Ermeni'nin göç ettirildiği, 1916'da tehcirin sona ermesiyle ne kadarının geri döndüğü, ne kadarının Cumhuriyet'ten sonra da Bafra'da yaşamaya devam ettiğini de kesin olarak tespit etmek imkansızdır. Ancak büyük ihtimalle Bafra'da kalanlar kendilerini 1927 sayımında saklamış ve Müslüman olarak beyan etmişlerdir. Kalanların önemli bir bölümünün de ihtida etmiş olması muhtemeldir. Ermeniler bağlamında 1914-1927 nüfus sayımları karşılaştırıldığında, 1927 nüfus sayım sonuçlarının göç açısından değerlendirilmesi oldukça zordur. Fakat sonuç olarak iki sayım kıyaslandığında resmî verilerde değişimin Ermeniler aleyhine % 100 olduğu ortaya çıkar.

Bafra nüfusundaki gerçek demografik değişim ise Rum Tehciri ile yaşanmıştır. I. Dünya Savaşı'nın sonlarına gelindiğinde Rumlar ve Türklerin bir arada yaşama şansları kalmamıştı. Özellikle 1910'lardan itibaren baskısını artıran Pontusçu terör faaliyetleri Türklerle Rumlar arasındaki ortak yaşamı bir daha bir araya gelmeyecek biçimde parçalamıştı. Genelde kişisel dostluk ve ortak yaşama dair anlatılar mevcutsa da toplumlar arasında nefret hakimdi. Özellikle mütareke döneminde Pontusçuların Rusya'dan

³⁸ Belge 1; Hasan Babacan, "Birinci Dünya Harbinde Samsun ve Çevresinde Ermeni Tehciri Uygulamaları Üzerine Birkaç Belge", *Geçmişten Geleceğe Samsun 2006*, Yayına Hazırlayan: Cevdet Yılmaz, 1. Kitap, Samsun Büyükşehir Belediyesi, Samsun 2006, s.120.

³⁹ Belge 3; Babacan, a.g.m., s.122; Hasan Babacan, *Ermeni Meselesi Tehcir mi, Soykırım mı*, Öncü Kitap, 3. Baskı Ankara 2015, s.117.

⁴⁰ Belge 4; Babacan, a.g.m., s.122; Babacan, a.g.e., s.188.

⁴¹ Nitekim bizim çocukluğumuzda (1980-90) hâlâ Ermeni olduğu bilinen aileler Bafra'da yaşamaya devam etmekteydiler. Bu aileler yukarıdaki emre konu olan kişiler olabilir. Sadece bu belge ve veriler dahi 1915'te yaşananların bir yer değiştirme olduğunun ve soykırım olmadığının açık ispatlarıdır. Bafra ile ilgili yazılan her türlü hatırat da Bafra'lı Ermenilere dair bilgiler mevcuttur. Bakınız, Alptekin Ahışhalioğlu, *Bafra. Ah Bafra*, Postiga Yayınları, 2. Baskı İstanbul 2011, s.444-445.

⁴² Belge 2; Babacan, a.g.m., s.122; Babacan, a.g.e., s.118.

⁴³ Belge 5; Babacan, a.g.e., s.118.

⁴⁴ İpek, a.g.m., s.32.

getirttikleri militarist Rumlar, Rumlarla Türkler arasındaki ortak yaşamı derinden sarsmıştı. Yaklaşık 30.000 kişiyi bulan nüfuslarıyla⁴⁵ Rusya'dan gelen kolonist Rumlar çoğunlukla terörize olmuş kitlelerdi. Pontus hayali ve milliyetçilik söylemleri ile Türk toplumuna her türlü zararı vermeyi kendilerine hedef edinmişlerdi⁴⁶.

Birinci Dünya Savaşı arifesinde Bafra merkezde Rum ve Ermenilerin birlikte çıkardığı olaylar güvenlik ve yaşamı zorlaştıran başlıca etkendi. Şehir merkezindeki Rumlar memurlara sarkıntılık ediyor, onları taciz ederek görevlerini yapmalarını engellemek için ellerinden geleni yapıyorlardı. Köylerde ise adam öldürme, soygun amaçlı yol kesme⁴⁷ ve kundakçılık çok yaygındı. Güvenlik o kadar kötüydü ki bırakın bir şehirden başka bir şehire gitmeyi şehirden köye veya bir köyden bir başka köye gitmek dahi ciddi risk ve problemdi⁴⁸. Mesela 1916 yılında Bafra civarında jandarma müfrezeleri bir grup asker firarisi Rum çeteci ile karşılaşmıştır. Çıkan çatışmada biri Ermeni dördü Rum olan beş çeteci ölü, dokuzu ise sağ yakalanmıştır⁴⁹. Bu firariler soygunculuk başta olmak üzere her türlü kanun dışı faaliyeti icra ederek savaştaki devletin cephe gerisinde ciddi problem yaratıyorlardı⁵⁰. Başlıca amaçları halkta yılgınlık yaratmak ve siyasî hedeflerine terör yoluyla ulaşmaktı. Halbuki yaptıkları yüzlerce yıldır yan yana yaşayan milletler arasında onarılmaz yaralar açmaktan ibaret olmuştur. Bu faaliyetler sonucu olaylara karışan Rumlar kaza dışına çıkarılmıştır⁵¹.

Bafra Rumları'nın tehcirine dair ilk hazırlıklar 13 Mayıs 1915'de başlamıştır. Bu tarihte Kastamonu Vilayeti'ne gönderilen bir telgrafta Karadeniz sahillerindeki Rumlardan mahallerinde bulunmaları askeri açıdan mahzurlu bulunanların Kastamonu'ya gönderileceği, bu yüzden idarecilerin hazırlıklı olmaları istenmiştir. Fakat Bafra'daki kitlesel tehcir Mayıs 1916'da başlamıştır⁵². Bafralılar sadece Kastamonu değil, Bolu, Sivas ve özellikle Ankara'ya gönderilmişlerdir. Bafra, Çarşamba ve Ünye'den 30.000 kişi Ankara'ya gönderilmiştir⁵³. 1918'de savaşın kaybedileceğinin anlaşılması üzerine Bafralı Rumlar evlerine dönmeye başlamışlardır. Mesela Kastamonu'da bulunan Bafralı Rumlar da merkeze bir telgraf göndererek Bafra'ya dönme taleplerini iletmişlerdir⁵⁴. Özellikle Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında dönüşler daha da yoğunlaşmıştır. Ankara'da zorunlu ikâmete tabi tutulan Rumlar da Bafra'ya dönmeye başlamışlardır. Mesela 1919 yaz aylarında Ankara Kalecik'te tehcire tabi tutulan 24 Rum, Sungurlu yolu ile Bafra'ya gönderilmiştir⁵⁵.

Memleketlerine dönen Rumlar terör faaliyetlerine kaldıkları yerden devam etmişlerdir. Mustafa Kemal 22 Mayıs 1919 tarihli raporunda, Canik Sancağı'nda 40 Rum çete bulunduğunu, bu çetelerden ikisinin Bafra'da faaliyet gösterdiğini ifade etmektedir. Bu rapor Canik ve Bafra'daki Türk nüfusun ne büyük tehdit altında olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Birkaç örnek verilecek olursa, 13 Nisan 1919'da 10 kişilik bir Rum çetesi Bafra'da bir köyü basmış, yine aynı gün Samsun Bafra arasında bir araba soyulmuş, Alaçam'dan Bafra'ya gelen bir Türk katledilmiş, 20 Nisan 1919'da yedi ve onar kişilik iki Rum çetesi iki Türk köyünü basmış, yine 20 Nisan'da 10 kişilik bir Rum çetesi bir evi basarak ev

⁴⁵ İpek, a.g.m., s.43.

⁴⁶ Duman, a.g.m., s.149; Ahışhalıoğlu, a.g.e., s.254-255, 287-290.

⁴⁷ B.O.A., *DH. EUM. 2. Şb.*, nr:16/35-3.

⁴⁸ Osman Köse, "Canik'te Asayiş (1911-1914)", *Geçmişten Geleceğe Samsun 2007*, Yayına Hazırlayan: Cevdet Yılmaz, 2. Kitap, Samsun Büyükşehir Belediyesi, Samsun 2007, s.163-165. Annemin babaannesi Selime'nin babası Tekkesarmaşık Köyü'nden Hasanoğlu Osman beş kişilik bir Türk çetesinin lideriydi. Bafra civarında iyi tanınan ve sevilen Osman'ın faaliyetlerinden biri de Bafra'dan köylere giden Türklere eşlik ederek onların güvenliğini sağlamaktı. Maalesef Osman, belindeki altın köstekli saati yüzünden en yakın arkadaşı tarafından vurularak öldürülmüştür.

⁴⁹ B.O.A., *DH. EUM. 2. Şb.*, nr:19/19-3.

⁵⁰ B.O.A., *DH. EUM. 3. Şb.*, nr:6/7-1.

⁵¹ B.O.A., *DH. EUM.AYŞ.*, nr:18/107-3.

⁵² Tehcirle ilgili anlatılar hâlâ çok taraflıdır. Rum kaynaklarına bakılırsa tehcir durup dururken sadece milliyetçi dürtülerle gerçekleştirilmiştir. Fakat Rum kaynakları bin yıldır bir arada yaşayan iki milletin neden birdenbire düşman kesildiğini açıklamamaktadırlar. Rum kaynaklarının hiç birinde Rumların ürettiği teröre ilişkin bir kayıt da yer almamaktadır. Hatta Bafra civarında en acımasız terör faaliyetlerine imzasını atan Piç Vasil dahi masum bir insan olarak anlatılmaktadır. Rumlara göre Piç Vasil sıradan bir Rum Reis'dir ve Türk makamları tarafından suçsuz yere tutuklanmıştır. Bakınız, Alexander Papadopoulos, *Resmi Belgelerle Avrupa Savaşından Önce Türkiye'li Rumlar Üzerindeki Zulüm Pontus Trajedisi 1914-1922 Kara Kitap*, çev. Attila Tuygan vd., Pencere Yayınları, İstanbul 2013, s.237.

⁵³ Ahmet Efiloğlu, *Osmanlı Rumları Göç ve Tehcir 1912-1918*, Bayrak Yayıncılık, İstanbul 2011, s.291, 296.

⁵⁴ B.O.A., *DH. EUM. 3. Şb.*, nr:15/12-1.

⁵⁵ B.O.A., *DH. ŞFR.*, nr:625/79-1.1.

sahibi ve eşini katletmişler, 7 Mayıs 1919'da 50 kişilik bir çete Eminli köyünü basmış ve 30 koyunu gasp etmiş, 24 Haziran 1919'da ise beş kişilik bir Rum çetesi Boyalı Köyü'nden Ahmet'in hayvanlarına el koymuştur⁵⁶. Bu kadar olayın olduğu ve gayrimüslim nüfus açısından kritik durumda olan Bafra'da sadece dört polis görev yapmaktaydı⁵⁷.

Bafralı Rum çetelerin kampları Nebiyan Dağı idi. Bafra'nın en sarp yerlerinden biri olan bu dağ oldukça yüksek ve tüm yöreye hakim bir konumdadır. Çeteler Akçaalan Köyü'nden Nikola oğlu Anastas komutası altındaydı. Rum çetecilerin silahlı gücü istenildiği taktirde 1.500 kişiye kadar çıkabiliyordu⁵⁸.

Rumlar ilk sistematik saldırıyı Çağşur (Çaşur-Esençay) Köyü'ne gerçekleştirdi ve köydeki bütün Müslümanları kadın, ihtiyar, çocuk demeden katletti. Hemen ardından Koşaca (İnözü), Boyalı, Türkmenler, Kasnakçı, Kuşkayası ve Çepniler aynı kaderi paylaştı. Sadece Çağşur ve Koşaca köylerinde katledilenlerin sayısı 367'yi bulmuştur. 1920 sonunda bu sayı 534'e ulaşmıştır⁵⁹. İlerleyen tarihlerde katliamların yaşandığı köylere Yeşilyazı, Ada, Örencik, Tekkesarmaşık⁶⁰, Terzili, Düzköy köylerini de eklemek gereklidir⁶¹. O yılları anlatan Canik Mebusu Emin Bey'e göre, Kızılırmak'ın sağ yakasındaki tüm Müslüman köyler yok edilmiş, sadece Gazibey kalmıştır⁶².

Aynı Emin Bey 1922 itibariyle dağlara kaçan çocuklar hariç Bafra'da hiç Rum kalmadığı iddiasındadır⁶³. Ancak bu tür konuşmaların doğruluğu her zaman sorgulamaya muhtaçtır. Zira 1918'den itibaren yüzlerce Rum bizzat devlet yardımıyla Bafra'ya geri dönerken, yüzlercesi de kendi imkanları ile şehre gelmişlerdir⁶⁴.

Nihayet Milli Mücadele kazanılınca, Yunanistan ve Türkiye arasında 30 Ocak 1923 tarihli "*Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Antlaşması*" imzalanmıştır. Antlaşma doğrultusunda İstanbul hariç Anadolu Rumları Yunanistan'a, Batı Trakya hariç Yunanistan'daki Türkler (daha doğru bir tabirle Müslümanlar) Anadolu'ya gönderilecekti. Aslında iki ülke arasında mübadele fikri 1914'den beri gündemdedi. Fakat I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele sebebiyle bir sonuca ulaşamamıştı. Şimdi resmî ve planlı olarak kitleler yer değiştirecekti⁶⁵.

Bafra dokuz bölgeye ayrılan mübadele bölgesinden birinci bölgeye dahildi. Antlaşma sonucu özellikle Drama ve Kavala civarında yaşayan 30.000 tütün yetiştiricisi mübadil Bafra'ya yerleştirilecekti. Yaklaşık bir o kadar da Rum mübadil Yunanistan'a gönderilecekti⁶⁶. Böylece Bafra'nın demografik yapısında gerçek bir dönüşüm yaşanacaktır. Samsun ve Bafra gibi birinci derece tütün yetiştirilen yerlerde beş kişilik bir aileye en az 12 en fazla 15 dönüm toprak veriliyordu. Ancak Bafra'da Rum çetelerin yaptığı tahribat nedeniyle mübadiller köylere hemen yerleştirilemiyor, köylerin imarı için bekleniyordu⁶⁷. Mübadele sırasında yaşanan olumsuz şartlardan kaynaklanan ölümler sebebiyle, resmî rakamlarla gerçek yerleşimciler arasında her daim fark vardı. Zira Türklerin Batı Trakya'da başlayan yolculukları oldukça zor geçmiş, binlerce insan yetersiz beslenme ve güç yolculuk şartları yüzünden hayatını kaybetmiştir⁶⁸.

⁵⁶ Duman, a.g.m., s.151, 157-158. Yukarıdaki olaylar Bafra'da halkı o kadar derinden etkilemiştir ki 1990'larda hâlâ halk arasında anlatılmaya devam etmekteydi.

⁵⁷ Rıza Karagöz, "II. Meşrutiyet Döneminde Canik Sancağında İdari Yapılanma", *Geçmişten Geleceğe Samsun 2006*, Yayına Hazırlayan: Cevdet Yılmaz, 1. Kitap, Samsun Büyükşehir Belediyesi, Samsun 2006, s.77.

⁵⁸ Zekai Güner, "Millî Mücadele Başlarken Samsun ve Havalisinde Pontus Faaliyetleri", *Geçmişten Geleceğe Samsun 2006*, Yayına Hazırlayan: Cevdet Yılmaz, 1. Kitap, Samsun Büyükşehir Belediyesi, Samsun 2006, s.144.

⁵⁹ *Pontus Meselesi*, Hazırlayan: Yılmaz Kurt, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 1922, s.189; Güner, a.g.m., s.144; Efiloğlu, a.g.m., s.263-264.

⁶⁰ Benim köyüm. Nebiyan'a 15 km uzaklıktadır.

⁶¹ Rumların yaptığı katliamların görgü tanıkları tarafından yapılan anlatımları için bakınız, Hasan Cicioğlu, "Samsun Bafra (Nebiyan Bölgesinde) Rumların Pontus Faaliyetleri (1918-1822)", İlkadım'dan *Cumhuriyet'e Milli Mücadele*, Editör: Osman Köse, İlkadım Belediyesi, Samsun 2008, s.158-163.

⁶² *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Devre:1, C.II, İçtima:2, 10 Haziran 1338/1922, s.401.

⁶³ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Devre:1, C.II, İçtima:2, 10 Haziran 1338/1922, s.400.

⁶⁴ İbrahim Ethem Atnur, "Tehcirden Samsun Bölgesine Dönen Rum ve Ermeni Muhacirler Meselesi", *19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu 20-22 Mayıs 1999*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Samsun 2000, s.13.

⁶⁵ Mehmet Ali Gökacı, *Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kuşağın Hikâyesi*, İletişim, İstanbul 2002, s.135-145.

⁶⁶ İpek, a.g.m., s.44.

⁶⁷ Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s.127, 136.

⁶⁸ Hemen hemen mübadele ile ilgili her anıda yolculuğun zorluğundan kaynaklı ölümlere atıf vardır. Bakınız, Kemal Yalçın,

Bafra'ya gelen mübadiller diğerlerine göre şanslıydı. Zira Samsun'da limana çıktıktan sonra kısa bir yolculuk ile Bafra'ya ulaşabiliyorlardı. 5 Ocak-30 Ekim 1924 tarihleri arasında Bafra'ya ulaşan göçmen sayısı 7.797'ye ulaşmıştı. Bu kişilerin 6.279'u mübadildi ve kendilerine tahsis edilen 4.690 eve yerleşmişlerdi⁶⁹.

1914 ve 1927 nüfus sayım sonuçları karşılaştırıldığında Bafra nüfusu 81.517'den 58.635'e düşmüştür. Yani kayıp % 28.07'dir. Müslüman nüfus ise % 16,52 artmıştır. İki nüfus sayımından elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde Müslüman nüfustaki artışın da mübadeleden kaynaklandığı anlaşılır. Buna karşılık tablo 5 mübadele verileri açısından sağlıklı bilgi içermemektedir. Zira 7.797 kişinin Bafra'ya yerleştirildiği net bir şekilde tespit edilmesine rağmen tablo 5'te doğum yeri Yunanistan olarak kaydedilen sadece 300 kişi olması tetkike muhtaç bir durumdur.

Sonuç:

Bafra XIX. yüzyılda oldukça canlı bir ticarî ve kültürel merkezdi. Kaza XIX. yüzyıl ve XX. yüzyılın başlarında hatta bugün için bile kalabalık sayılabilecek bir kaza idi. Bafra'da hemen hemen her milletten insana rastlansa da nüfus çoğunluğu Türk ve Rumlar oluşturmaktaydı. Bu milletler XIX. yüzyıl sonlarına kadar uyum içinde yaşamış, ancak yüzyılın sonuna doğru milliyetçilik Bafra'yı da etkilemeye başlamıştır. Özellikle Merzifon Amerikan Koleji'nin açılmasından sonra, orada yetişen gençler, milletler arasındaki ahengi bozucu faaliyetlerde bulunmuşlar ve süreç Ermeni ve Rum tehciri ile neticelenmiştir.

1914'de nüfusun % 60,04'ü Müslüman, % 37,83'ü Rumlardan, % 2,12'si Ermeniler'den oluşurken, bu yapı önce 1914'de Müslüman erkeklerin askere alınması ile Müslümanlar aleyhine gerilemiştir. Ardından 1915 Ermeni, 1916 Rum tehcirleri ile nüfus dengesi Ermeni ve Rumların aleyhine gelişmiştir. 1923'te gerçekleşen mübadele sonucu da ilçedeki tüm Rumlar Yunanistan'a giderken, oradan gelen Müslümanlarla ilçedeki nüfus tamamen Türk ve Müslümanlar lehine değişmiştir. 1927'ye gelindiğinde ilçede tamamen Müslümanlar meskundu.

Nüfus sayımları göç çalışmaları için vazgeçilemez kayıtlardır. Ancak yukarıda açıkça görüldüğü gibi nüfus verilerini göç açısından değerlendirmek oldukça güçtür. Mevcut veriler diğer bilgilerle birlikte kullanıldıklarında bir anlam kazanmaktadır. Mübadelenin hemen ardından yapılması sebebiyle oldukça önemli olan 1927 nüfus sayımı da aynı şekilde değerlendirilmelidir. Zira 1927 sayımından elde edilen anadil, doğum yeri ve milliyet gibi verilere bakılarak bir sonuç elde etmek mümkün değildir. Maalesef fiili durum istatistiklere yansımamıştır. Bu durumda sayımı yapan memurların ihmalkârlıkları, halkın okuma yazma bilmemesi ve geçmişte yaşanan acı olaylardan dolayı halkın kendisine yöneltilen sorulara temkinli yaklaşması etkili olmuştur.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

A. MKT. MHM., nr:656/2.

DH. EUM. 2. Şb., nr: 16/35, 19/12, 73/75.

DH. EUM. 3. Şb., nr:6/7, 15/12.

DH. EUM. AYŞ., nr:18/107.

DH. EUM. THR., nr:87/45.

DH.MUİ, nr:145/18-2.

DH. SN. THR., nr:82/69.

Emanet Çeyiz Mübadele İnsanları, Doğan Kitap, 4. Baskı İstanbul Tarihsiz, s.230-233, 236; Ali Ezger Özyürek, *Muhacirler (Bitemeyen Göç)*, Kekeme Yayınları, İstanbul 2003, s.90-118; Gökçaftı, *a.g.e.*, s.200-201.

⁶⁹ Nedim İpek, *Mübadele ve Samsun*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000, s.58, 88.

DH. ŞFR., nr:625/79-1.

Y. PRK. DH., nr:10/42.

Diğer Kaynaklar

28 Teşrin-i evvel 1927 Umûmî Nüfus Tahriri, Vilâyet, Kaza, Şehir ve Köyler İtibariyle Türkiye Nüfusu, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, 1928.

28 Teşrinievvel 1927 Umumî Nüfus Tahriri. Mufassal Neticeler, Fasikül: I, Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, İstanbul Hüsnütabiat Matbaası, Ankara 1929.

28 Teşrinievvel 1927 Umumî Nüfus Tahriri. Mufassal Neticeler, Fasikül: II, Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, İstanbul Hüsnütabiat Matbaası, Ankara 1929.

Ahışhalıoğlu, Alptekin, *Bafra. Ah Bafra*, Postiga Yayınları, 2. Baskı İstanbul 2011.

Arı, Kemal; Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.

Arundell, Francis V. J., *A Visit To The Seven Churches of Asia; With An Excursion Into Pisidia; Containing Remarks On The Geography And Antiquities Of Those Countries, A Map Of The Author's Routes, And Numerous Inscriptions*, John Rodwell, London 1828.

Atnur, İbrahim Ethem, "Tehcirden Samsun Bölgesine Dönen Rum ve Ermeni Muhacirler Meselesi", *19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu 20-22 Mayıs 1999*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Samsun 2000, s.9-16.

Babacan, Hasan, "Birinci Dünya Harbinde Samsun ve Çevresinde Ermeni Tehciri Uygulamaları Üzerine Birkaç Belge", *Geçmişten Geleceğe Samsun 2006*, Yayına Hazırlayan:

Cevdet Yılmaz, 1. Kitap, Samsun Büyükşehir Belediyesi, Samsun 2006, s.115-133.

_____, *Ermeni Meselesi Tehcir mi, Soykırım mı*, Öncü Kitap, 3. Baskı Ankara 2015.

Burdur Kitabı-2: Zanaatkârlar, Editör: Zafer Gölen, Fakülte Kitabevi, Isparta 2012.

Cicioğlu, Hasan, "Samsun Bafra (Nebiyân Bölgesinde) Rumların Pontus Faaliyetleri (1918-1922)", İlkadımdan *Cumhuriyet'e Milli Mücadele*, Editör: Osman Köse, İlkadım Belediyesi, Samsun 2008, s.157-163.

Duman, Hasan, *Osmanlı Sâlnâmeleri ve Nevsâlleri*, C.I, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, İstanbul 2000.

Duman, Önder, "Mondros Mütarekesi'nin Samsun'da Uygulanması ve Bundan Kaynaklanan Bazı Sorunlar (1918-1919)", *Geçmişten Geleceğe Samsun 2007*, Yayına Hazırlayan: Cevdet Yılmaz, 2. Kitap, Samsun Büyükşehir Belediyesi, Samsun 2007, s.143-158.

Efiloğlu, Ahmet; *Osmanlı Rumları Göç ve Tehcir 1912-1918*, Bayrak Yayıncılık, İstanbul 2011.

Genel Nüfus Sayımı 20 İkteşrin 1935 Türkiye Nüfusu Kat'î Tasnif Neticeleri, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, Mehmet İhsan Basımevi, Ankara 1937.

Gökçaftı, Mehmet Ali, *Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kuşağın Hikâyesi*, İletişim, İstanbul 2002.

Gölen, Zafer, "1927 Nüfus Sayımı", *Uluslararası Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu Bildirileri 22-24 Ekim 2008*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta 2008, s.306-314.

Göyünç, Nejat, "Hâne Deyimi Hakkında", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, S.32, 1979, s.331-348.

Güner, Zekai, "Millî Mücadele Başlarken Samsun ve Havalisinde Pontus Faaliyetleri", *Geçmişten Geleceğe Samsun 2006*, Yayına Hazırlayan: Cevdet Yılmaz, 1. Kitap, Samsun Büyükşehir Belediyesi, Samsun 2006, s.135-148.

Hamilton, William J., *Researchers in Asia Minor, Pontus, and Armenia; with Some Account of Their Antiquities and Geology*, vol.I, John Murray, Albemarle Street, London 1842.

İpek, Nedim, *Mübadele ve Samsun*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.

_____, “Canik Sancağı'nın Nüfusuna Dair Bir Değerlendirme”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.12/1, Samsun Mayıs 1999, s.29-45.

İskender, Pelin, “Berlin Antlaşması'ndan Sonra Samsun ve Çevresinde Ermeni Olayları”, *Geçmişten Geleceğe Samsun 2006*, Yayına Hazırlayan: Cevdet Yılmaz, 1. Kitap, Samsun Büyükşehir Belediyesi, Samsun 2006, s.99-114.

Karagöz, Rıza, “Canik'in İdarî Yapısı ve İdarecileri”, *İlkçağdan Cumhuriyete Canik*, Editör: Cevdet Yılmaz, Samsun 2011, s.119-160.

_____, “II. Meşrutiyet Döneminde Canik Sancağında İdari Yapılanma”, *Geçmişten Geleceğe Samsun 2006*, Yayına Hazırlayan: Cevdet Yılmaz, 1. Kitap, Samsun Büyükşehir Belediyesi, Samsun 2006, s.65-81.

Karpat, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (183-1914)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.

Köse, Osman, “Canik'te Asayiş (1911-1914)”, *Geçmişten Geleceğe Samsun 2007*, Yayına Hazırlayan: Cevdet Yılmaz, 2. Kitap, Samsun Büyükşehir Belediyesi, Samsun 2007, s.159-177.

Memâlik-i Osmanîyye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistikî, Dâhiliye Nezâreti Sicil-i Nüfus İdâre-i Umûmiyyesi Müdiriyyeti, Dersaadet Hilâl Matbaası 1336.

Özyürek, Ali Ezger; *Muhacirler (Bitmeyen Göç)*, Kekeme Yayınları, İstanbul 2003.

Papadopoulus, Alexander; *Resmi Belgelerle Avrupa Savaşından Önce Türkiye'li Rumlar Üzerindeki Zulüm. Pontus Trajedisi 1914-1922. Kara Kitap*, çev. Attila Tuygan vd., Pencere Yayınları, İstanbul 2013.

Pontus Meselesi, Hazırlayan: Yılmaz Kurt, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 1922.

Sakin, Orhan, *Osmanlı'da Etnik Yapı*, Ekim Yayınları, İstanbul 2008.

Salnâme-i Vilâyet-i Trabzon, Def'a 1, Trabzon Vilâyet Matbaası, 1286.

Salnâme-i Vilâyet-i Trabzon, Def'a 2, Trabzon Vilâyet Matbaası, 1287.

Salnâme-i Vilâyet-i Trabzon, Def'a 3, Trabzon Vilâyet Matbaası, 1288.

Salnâme-i Vilâyet-i Trabzon, Def'a 4, Trabzon Vilâyet Matbaası, 1289.

Salnâme-i Trabzon, Def'a 11, Trabzon Vilâyet Matbaası, Gurre-i Muharrem 1296.

Salnâme-i Trabzon, Def'a 12, Trabzon Vilâyet Matbaası, 1298.

Salnâme-i Trabzon, Def'a 15, Trabzon Vilâyet Matbaası, 1311.

Salnâme-i Trabzon, Def'a 16, Trabzon Vilâyet Matbaası, 1313.

Serbestoğlu, İbrahim; *Bir Taşra Şehrinde Tanzimat ve Modernleşme Canik Sancağı 1863-1865*, Mengüceli Yayınları, Malatya 2015.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre:1, C.II, İçtima:2, 10 Haziran 1338/1922.

Trabzon Vilâyetine Mahsûs Salnâme, Def'a 18, Trabzon Vilâyet Matbaası, 1318.

Trabzon Vilâyetine Mahsûs Salnâme, Def'a 19, Trabzon Vilâyet Matbaası, 1319.

Trabzon Vilâyeti 1320 Sene-i Hicriyesine Mahsûs Salnâme, Def'a 20, Trabzon Vilâyet Matbaası, 1320.

Trabzon Vilâyeti Salnâmesi, Def'a 21, Trabzon Vilâyet Matbaası, 1321.

Trabzon Vilâyeti Salnâmesi, Def'a 22, Trabzon Vilâyet Matbaası, 1322.

Tüccarzâde İbrahim Hilmi, *Memâlik-i Osmaniyye Ceb Atlası*, Kitâbhâne-i İslâm ve Askerî: İbrahim Hilmi, 1324.

Ünal, Mehmet Ali, *Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011.

Yalçın, Kemal; *Emanet Çeyiz Mübadele İnsanları*, Doğan Kitap, 4. Baskı İstanbul Tarihsiz.

Yolalıcı, Mehmet Emin, *XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK, Ankara 1998.

(Footnotes)

1 Bafra nüfusu Alaçam ile birlikte gösterilmiştir. Salnâme-i Trabzon, Def'a 15, Trabzon Vilâyet Matbaası, 1311, s.272; Salnâme-i Trabzon, Def'a 16, Trabzon Vilâyet Matbaası, 1313, s.256. 1315/1898 tarihli bir güncellemede Alaçam'la birlikte Bafra nüfusu 30.757'si kadın, 30.355'i erkek olmak üzere toplam 61.112 kişi olarak gösterilmiştir. Nüfusun 37.536'sı Müslüman, 22.561'i Rum, 774'ü Ermeni, 41'i Hristiyan Çingene'dir. Bakınız, B.O.A., Y. PRK. DH., nr:10/42.

2 Alaçam ile birlikte. Trabzon Vilâyetine Mahsûs Salnâmesi, Def'a 18, Trabzon Vilâyet Matbaası, 1318, s.240.

3 Alaçam ile birlikte. Trabzon Vilâyetine Mahsûs Salnâmesi, Def'a 19, Trabzon Vilâyet Matbaası, 1319, s.210-211.

4 Alaçam ile birlikte. Trabzon Vilâyeti *Salnâmesi*, 1320, s.338-339.

5 Trabzon Vilâyeti *Salnâmesi*, 1321, s.470-471; Trabzon Vilâyeti *Salnâmesi*, Def'a 22, Trabzon Vilâyet Matbaası, 1322, s.430-431.

Bazı Sözlük ve Ansiklopedilerde “ Göç “ Tarifleri

M. Halistin KUKUL

Emekli Öğretim Görevlisi / Samsun

‘Göç’ kelimesinin menşei ve mânâsı hakkında, sözlük ve ansiklopedilerde bulunan; ve ona yüklenen ‘maddî ve mânevî kültür değerleri’ni ele alarak, bugüne kadar yapılan tespitlerden hareketle bir tahlil yapmaya çalışacağım.

Elbette ki; ona, farklı zaman, farklı mekân ve farklı kültür dâirelerinde farklı anlamlar yüklenmiş olabileceği düşüncemizle, târih içindeki bâzı sosyolojik kanaatleri de hesaba katmamız gerekecek.

Bu sebeple; mevzûmuzu, iki ana kaynağı esas alarak yürüttük. Bunların biri, sözlükler ile, hem sözlük ve hem de ansiklopedi başlığını taşıyanlar; ikinci ise, doğrudan doğruya ansiklopedilerdir.

A. SÖZLÜKLER

1. Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü- Hasan Eren
2. Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü- İsmet Zeki Eyuboğlu
3. Hayat Büyük Türk Sözlüğü- Şevket Rado
4. Misalli Büyük Türkçe Sözlük- İlhan Ayverdi
5. Temel Türkçe Sözlük (Kâmûs-i Türkî)
6. Türkçe Sözlük-Ali Püsküllüoğlu
7. Türkçe Sözlük- 1- Türk Dil Kurumu
8. Doğan Büyük Türkçe Sözlük-D. Mehmet Doğan
9. Ötüken Türkçe Sözlük-Yaşar Çağbayır
10. Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi
11. Karacak Büyük Sözlük ve Genel Kültür Ansiklopedisi
12. Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, C. 1

B. ANSİKLOPEDİLER

1. Yeni Rehber Ansiklopedisi
2. Ana Britannica, Genel Kültür Ansiklopedisi
3. Temel Britannica
4. Yeni Hayat Ansiklopedisi
5. Meydan Larousse

6. Gençlik Ansiklopedisi

7. Grand Master Genel Kültür Ansiklopedisi

a. Göç'ün Etimolojisi:

Önceliğimiz; “göç” kelimesinin “etimolojisi” hakkında târif ve açıklama yapan sözlük ve ansiklopedilerden başlamak olacaktır. Bu hususta; ne yazık ki, tespit edebildiğimiz ondokuz sözlük ve ansiklopediden sâdece altısında bu bilgiye ulaşabildik. Bunlardaki bilgiler de, sâdece, (Eski Türkçe “köç”) ifadesinden öteye gitmemektedir:

a. 1. ‘Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğünde’ bile, yeterli bilginin mevcut olmadığı kanaatine vardık. Burada, “göçebe” kelimesi îzah edilirken, kelimenin menşei hakkında sâdece, şu ifadeye yer veriliyor: “Türkçe göç-(<köç-) kökünden -me ekiyle yapıldığı anlaşılıyor: köçme>göçme>>göçebe.” (1)

a. 2 . Bir dîğer etimoloji sözlüğünde de, “göç” kelimesinin menşesine, “göçmek” bahsinde yer verilerek şöyle denilmektedir:

“GÖÇMEK, köç (süre, yer değiştirme, gitme, aktarma, göçme bildiren kök)ten köç-mek/köçmek/göçmek--

(...) Uyg. da: köç (göç), köçmek (göçmek), köçürmek (göçürmek), Kâş. da: köç (süre, saat, göç), köçmek (göçmek), köçürgen (göçüren, uzaklaştıran), köçürmek (göçürmek, yazmak, örneğini çıkarmak, aktarmak)...” (2)

3. “Ötüken Türkçe Sözlük - 2’de: “Göç, eT. Köç) “ (3)

4. Meydan Larousse’da: “Göç i. (esk. türk. köç’ten)” (4)

a. 5. Misâlli Büyük Türkçe Sözlük’te: “Eski Türk. Köç’mekten.” (5)

a. 6. Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü’nde: “GÖÇ: Türkiye Türkçesi: Göç; Azerbaycan Türkçesi: Köç; Başkurt Türkçesi: Küşiş, Küsiv; Kazak Türkçesi: Köş, Köşüv; Kırgız Türkçesi: Köç; Özbek Türkçesi: Köçiş; Tatar Türkçesi: Küçiş, Küçü; Türkmen Türkçesi: Göç, Göçüş; Uygur Türkçesi: Köçüş” (6)

b. Göç Etimolojisinde Benzerlikler

Hulâsa: altı ‘kaynak sözlük ve ansiklopedideki’ müşterek husus, göç kelimesinin “eski Türkçe” ve aslının “köç” olduğudur.

c. Göç târifleri

c. 1. Göç is. 1. Ekonomik, sosyal ve siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden bir ülkeye, başka bir yerleşim yerine gitme işi; muhaceret. 2. Bir evden başka bir eve taşınma. 3. Göç etme sırasında taşınan ev eşyası. 4. Hayvanların mevsim değişiklikleriyle yer değiştirmeleri. 5. Tohumların dağılmasıyla bitki türlerinin başka alanlarda görülmesi. 6. bot. Asalak bir bitkinin gelişim sırasında bir konaktan başka bir konağa geçmesi. 7. Kervan; kabile. 8. Merhale; konak. 9. Sefer. “(7)

c. 2. “Göç, İktisadî, sosyal veya siyasî sebeplerin etkisiyle bireylerin yer değiştirmesi...

- Biyol. Cinsiyet hücrelerinin göçü, omurgalılarda, embriyon gelişimi sırasında, cinsiyetle ilgili hücrelerin yer değiştirmesi. (Cinsiyet hücreleri, olgunlaşmalarına elverişli tek organ olan cinsiyet bezlerine yerleşmeden önce az çok uzun bir yol dolaşırlar. Balıklarda amfibyumlarda, kaplumbağalar ve memelilerde bu göç kısadır, doku aralarında olur; kertenkelelerle kuşlarda yol daha uzundur..

- Bot. Tohumların dağılmasıyla bitkilerin yer değiştirmesi..

Zool. Asıl yerlerine dönmek için belli mevsimlerde veya rastgele zamanlarda, sürüler halinde iklim değiştiren bazı hayvanların geçip gitmesi.” (8)

c. 3. “Göç, 1. Göçmek işi, bir yerden başka bir yere taşınma, hicret. 2. Bir evden bir eve taşınma,

nakil. *teşmil. 3. Taşınılan yerden yeni oturulacak yere götürülen toplu haldeki ev eşyası: Boğaziçi'nde bir yere göç götürüyorduk (Ahmed Mithat Efendi). Koca pazar kayığı göç yüklü geldi çattı (Ahmed Mithat Efendi). 4. Eşyası ile bir yerden bir yere giden kâfile, kervan: Şu karşı yaylada göç katar katar (Pir Sultan Abdal). (9)

c. 4. “Göç (i.). 1. Bir yerden bir yere gitme, Ar. rihlet, intikal, hicret: Birçok kuş cinsleri mevsime göre iklimden iklime göç ederler. 2. Taşınma, ev değiştirme: Yazın yalıya göç eder. Oturduğum ev satıldığı için diğer bir eve göç edeceğim. 3. Bir yerden çadırları kaldırıp başka bir yere konma: Göçebe kavimler daima göç ederler. 4. Kaçma, saklanma, erkeğe görünmeme: Kaç göç= Nâmahremlik. 5. Ev eşyası, döşeme, mutfak vesair kapkaçağı: Bir göç geçiyor, acaba kimindir? Göç arabası. Kendileri gitti, göçleri geride kaldı. Göç-oba ve bundan: Göçebe, göçeve= Deve güdücü.” (10)

c. 5. “GÖÇ i. 1. “Kendi yerini, yurdunu terk ederek başka yere gitme, yer değiştirme.” eşanl. hicret, rihlet, intikal: Birçok kuş cinsi mevsime göre ülkeden ülkeye göç ederler. 2. Taşınma, ev nakli: Yazın yalıya göç eder. Oturduğum ev satıldığı için diğer bir eve göç edeceğim. 3. Bir yerden çadırları kaldırıp başka bir yere konma: Bedevî kavimler her zaman göç ederler. 4. Kaçma, saklanma, erkeğe görünmeme/kaç--nâmahremlik: Bizim evde kaçgöç yoktur. Nâmahrem bulunmuyor. 5. Ev eşyası, ev döşemeye yarayan koltuk, kanape, halı, kilim gibi mefrûşat malzemeleri, kapkaçak: Bir göç geçiyor, acaba kimindir? Göç arabası. Kendileri gitti, göçleri geri kaldı/--oba (Ve bunun galatı göçaba, göçava, “göçebe”(11)

c. 6. “göç, -cü (gö'ç) a. 1. Bir yerden bir yere, evden eve taşınma. ör. Bu göç kolay oldu. 2. Göçerken taşınan ev eşyalarının tümü. ör. Göçümüzü topladık, kamyon bekliyoruz.” (12)

c. 7. “Göç is. 1. Ekonomik, toplumsal veya siyasî sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, muhaceret. 2. (Evden eve) Taşınma, nakil: Her sene, zamanı gelince, İstanbul'un mahallelerinde Boğaz'ın köylerine göçler başlardı. “A.Ş.Hisar. 3. Göç sırasında taşınan ev eşyaları. 4. zool. Kuşların, geyiklerin, yarasaların, bazı balık ve böceklerin mevsim, iklim, besin miktarı vb. ye göre çevre değiştirmeleri.--etmek (veya eylemek) 1) oturduğu yerden başka bir yere gidip yerleşmek, göçmek: “Akça kızlar göç eyledi yurdundan/ Koç yiğitler deli oldu derdinden.” -Karacaoğlan. “Kalktı göç eyledi Afşar elleri.” -Dadaloğlu. 2) mec. ölmek: Öteki dünyaya göç etmek.” (13)

c. 8. “Göç. (i) 1. Göçmek fiili, hicret, muhaceret, rihlet. Göç göç oldu göçler yola düzüldü-Türkü 2. Taşınma, nakil, intikal. Her sene zamanı gelince; İstanbul mahallelerinden Boğaz'ın köylerine göçler başlardı-Hisar 3. Taşınan ev eşyası. Adana'dan yükleteyim göçünü-Türkü 4. Ev halkı, çoluk çocuk. 5. Kaçma, saklanma: Ev de harem-selâm ve kaçgöç var. 6. Kervan, kâfile. Bu göçü ordan göçürdüm/ O dağ olmaz, bu dağ olsun- Emrah 7. Sefer. 8. Bazı hayvanların mevsim, iklim vb. sebeplerle yer değiştirmesi: Bu sene leylekler erken göçtü. 9. (mec) Ölüm, rihlet.” (14)

c. 9. “Göç a. 1. Ekonomik, sosyal ya da siyasal etkenler nedeniyle bireylerin ya da toplulukların yerleşmek amacıyla bir ülkeden diğerine, bir bölgeden diğerine yer değiştirmesi; muhaceret...-2. Bir hayvan topluluğunun genellikle aynı yolu izleyerek üreme alanından kışlama alanına ve kışlama alanından da üreme alanına kadar gerçekleştirdiği, bazen oldukça uzun süren yıllık yolculuklardan herbiri...-3. Bir evden başka bir eve taşınma.-4. Göç sırasında taşınan eşya: Göçü götürmek.-5. Göç etmek, oturduğu yerden başka bir yere gidip yerleşmek; ölmek; göçmek.” (15)

c.10. “GÖÇ İ. Göçmek işi.Hicret: Kuşların bir kısmı kışın sıcak ülkelere göçe ederler./ Taşınma: Onlar, yazları Boğaz'a ya da Ada'ya göç ederler./ Bir yerden çadırları kaldırıp başka bir yere konma: Yörükler sürekli göç ederler./ Taşınmakta bulunan ev eşyası: Yarın göç kalkacak.

Dey. GÖÇ ETMEK: Oturduğu yerden başka bir yere gidip yerleşmek./ Mec. Ölmek.

Biyol. Bazı hayvanların, çevresel etmenlerle beden yapıları arasındaki uyumu sağlamak amacıyla mevsimlere göre coğrafi yer değiştirmesi.

Sos. İnsan göçleri. Büyük savaşlardan sonra görüldüğü gibi, yaşadıkları bölgelerde geçimlerini sağlayamayan insanlar da yer değiştirirler. Bir ülkeden başka ülkelere yapılan göçlerde, nüfusun geçici ya da sürekli olarak köylerden şehirlere göç etmesinde, ekonomik ve sosyal şartlar birinci derecede rol

oynar.” (16)

c. 11. “GÖÇ; Alm. Wanderung, Aus-Ein-wanderung (f), Fr. Emigration, İmmigration (f), Exode (m), İng. Migration. Dînî, iktisâdî, siyâsî, sosyal ve diğer sebeplerle insan topluluklarının bir yerden bir başka yere gitmesi. Hicret. Ferdî sebep ve maksatlarla yer değiştirmeye ve bu esnâda nakledilen eşyâların hepsine de göç denmektedir. Ayrıca kuşların, balıkların ve bâzı hayvan türlerinin, belli mevsimlerde dünyânın çeşitli yerlerine gitmeleri de göç adıyla anılır.

Târihte; sebep, mâhiyet ve neticeleri îtibâriyle en mühim göç, Peygamberimiz Muhammed aleyhisselâmın, İslâm dînine inananlarla berâber Mekke’den Medine’ye yaptıkları göçtür. Bu büyük hâdiseye “Hicret” denir ve hicrî takvimin başlangıcıdır.

Bir târih nazariyesine göre, M. Ö. 3000-4000 yıllarında Orta Asya’da yaşayan kavimlerin şiddetli ve uzun süren kuraklık sebebiyle doğuya, kuzeye, batıya ve güneye gitmelerine; “Kavimler Göçü” denmektedir. Bu göçün siyâsî, sosyal ve kültürel neticeleri üzerinde uzun durulmaktadır. Aynı bölgede M. S. 6. yüzyıldan îtibâren başlayan ve asıl ağırlığı batı istikâmeti olan Türk göçleri, 17. yüzyıla kadar devam etmiş; İran, Anadolu ve Balkanlardan geçerek Avrupa ortalarına ulaşmıştır. Türkler, geçtikleri yerlerde birbirlerinin devamı olan devletler kurmuşlar, böylece Orta Asya içlerinden Avrupa ortalarına uzanan kültür ve medeniyet mirasları ve yerleşik Türk boyları ile Türk dünyâsı meydana getirmişlerdir. Bu göçler sırasında Türklerin bir kolu, Karadeniz’in kuzeyinden geçerek Avrupa ortalarına gelmiş, burada Avrupa Hun Devleti’ni kurup, bir müddet yaşadıktan sonra diğer yerli kavimlerin arasında Hristiyanlaşarak, eriyip gitmişlerdir.

Ortadoğu üstünden Mısır’a doğru yol alanlar da, kurdukları çeşitli devletlerden sonra Osmanlı Devleti içinde yer almışlardır. Gerek bunların ve gerekse Anadolu’ya gelen Türk boylarının en büyük tâlihi, İslâmiyeti kabul etmeleridir. Dokuzuncu ve 10. yüzyıllardan îtibâren boylar ve kitleler hâlinde Müslüman olan Türkler; bugünkü İran, Âzerbaycan, Hindistan, Irak ve Anadolu’da kurdukları güçlü devletlerle, hem kendi hayâtiyetlerini korumuşlar, hem re kazandıkları zaferlerle İslâm dünyâsına yeni bir çehre kazandırmışlardır. Böylece başlayan Türk-İslâm devletleri devri, Osmanlı Devleti bünyesinde bütün İslâm dünyâsının tek ve birleşik devleti, hâline gelerek 20. yüzyıl başlarına kadar devam etmiştir. Osmanlı Devletinin son zamanlarında, Doksanüç Harbi adıyla meşhur 1877-78 Osmanlı-Rus savaşları esnâsında, Tuna boylarında, Balkanlarda ve Kırım’da yaşayan Türklerin eşi görülmemiş Rus ve Hristiyan zulmü, vahşeti karşısında Anadolu’ya yaptıkları toplu göç, 93 Muhâceratı olarak bilinir ve teessürle hatırlanır. 1950’li yıllarda, Komünist İdârelerin şiddetli tazyik ve zulmüne dayanamayan Müslüman Türklerin, Balkan ülkelerinden (Romanya, Yugoslavya, Bulgaristan) ve Rusya’dan Türkiye’ye toplu olarak yaptıkları göçler de son yılların hâfizalarda yaşayan göç hâdiselerindedir.

Vietnam’ın komünist kuvvetlerce işgalini müteakip başlayan göç hareketi, Afganistan’ın Rusya tarafından işgali ile 2,5 milyon Afganlının başta Pakistan olmak üzere çeşitli İslâm ülkelerine göçü, Filistinlilerin İsrâil tarafından vatanlarından zorla çıkarılıp, göçe mecbur bırakılması, Bulgaristan’da yaşayan Türkler’in (1989) ve Kuzey Iraklıların vatanlarından çıkarılarak göçe zorlanmaları (1991) olayları da siyâsî göçlerin en mânidâr örnekleridir.

İşsizlik, daha iyi şartlarda yaşama gibi sebeplerle, ülkeler arasında ve ülkenin kendi içinde de çeşitli göçler olmaktadır. Bunlar, zamanla çözümünü zorlaşan büyük problemler ortaya çıkarmakta ve ülkelerin siyâsî, sosyal ekonomik, kültürel dengelerini bozmaktadır. Türkiye, köyden şehire büyük oranlara ulaşan göçler sebebiyle bu problemleri en çok yaşayan ve halletmeye çalışan ülkeler arasındadır.

Bir de kıtalararası göçler vardır. Bunun en tipik mesâli Amerika kıtasına yapılan göçtür. Onaltıncı yüzyıldan îtibâren bu yeni kıta ya, önce Avrupa milletlerinden başlayan göçler, gittikçe azalmasına rağmen hâlen devam etmektedir. Önceleri serseri, başı bozuk, kanun kaçağı ve mâceraperest Avrupalıların îtibâr ettikleri bir ülke olan Amerika kıtası, 19. yüzyılın ikinci yarısında, gene bu ülkelerin şiddetli göç dalgalarına sahne oldu. Kıtanı iskân ve îmarî tamamlanıp ilmî, teknik ve ticârî zenginlikler ortaya çıkınca, bütün milletler için en câzib ülkelerden biri oldu. Bu durum, dünyânın her yerinden ve her seviyede insanların buraya göç etmelerine sebep oldu.

Hayvanlarda göç: Hayvanlarda da çeşitli sebeplerden dolayı göçe rastlanmaktadır. Bunların bir kısmı geçicidir. Bir sebebe bağlı olarak ve çoğunlukla bir defa yaptıkları göçlerdir. Yem kıtlığı, ânî iklim

değişikliği, üreme zorluğu, su ve hava akımları gibi sebepler, bazı hayvanları göçe zorlar.

Hayvanların bir de periyodik (sistemli) göçleri vardır. Bunlar; bilhassa ördek, leylek, kırlangıç, kelaynak gibi kuşların, senenin belli aylarında mevsim şartları sebebiyle, soğuk yerlerden sıcak yerlere gitmesidir. Yazın Kuzey Yarıküreye, kışın da Güney Yarıküreye göç ederler.

Göçmen kuşlar göç esnâsında belli bir şekil teşekkül ettirirler. Bu çok defa V şeklindedir. Belli yolları tâkip eder ve belli yerlerde konaklarlar. Başlarında bir rehber kuş bulunur. Onu tâkip ederek göçlerini tamamlarlar.

Bâzı tatlı ve tuzlu su balıkları da göç etmektedirler. Yumurtlama, akıntılar, yiyecek bulma gibi sebeplerle, kısa ve çok uzun mesâfelere küçük gruplar veya milyonlarca balıktan müteşekkil sürüler halinde göçleri esnâsında, belli su altı yollarından geçerler. Türkiye’de Karadeniz’den Marmara’ya, Marmara’dan Karadeniz’e balık göçleri çok sık görülür.” (17)

c. 12. “göç, etolojide, türdeş bir hayvan topluluğunun, üreme bölgesi ile kışlama bölgesi arasında gidip geldiği düzenli ve genellikle mevsime bağlı yolculuk. Göçmen hayvanların başında kuşlar, balıklar, özellikle Doğu Afrika’da ve Kuzey Kutup Bölgesi tundralarında yaşayan toynaklı memeliler, balinalar ve yunuslar gelir..”

(...) göç, kişinin, yeni koşullara daha iyi uyum sağlayabilmek amacıyla ya da doğal, ekonomik, siyasal vb zorunluluklar sonucunda, yaşadığı topluluğu değiştirmesi.

Göçü toplumdaki öteki yer değiştirmelerden ayıran başlıca ölçüt, göç edenin eski toplumsal ilişkilerini değiştirmesi, yeni yerleşim yerinde yeni toplumsal ilişkiler kurmasıdır. Bu nedenle kısa süreli ve mevsimlik yer değiştirmeler göç sayılmaz; bir yer değiştirmenin göç sayılabilmesi için, süresinin en az bir yıl olması gerektiği düşünülür. Yer değiştirenin yaşamını sürdürmek için seçtiği yeni yerleşme aynı ülkenin sınırları içinde ise “iç göç”, ülke sınırları dışında ise “dış göç” terimi kullanılır.” (18)

c. 13. “GÖÇ insanların bir yerleşim yerinden bir başkasına ya da bir ülkeden öbürüne temelli ya da geçici bir süre için taşınmasına denir. Göç eden insanlar ise göçmen olarak adlandırılırlar.

Avrupa’da çalışan yabancı işçilerin durumu geçici göçe iyi bir örnektir. Çoğu, belli bir sürenin sonunda yakın bağlantılarını sürdürdüğü kendi ülkesine geri döner.

Zorunlu Göçler

İnsanlar, tarih boyunca sürgün edilerek, köle olarak satılarak ya da deprem, kasırga, sel ve açlık gibi doğal yıkımlar nedeniyle evlerinden ayrılmak zorunda kalmışlardır. Ayrıca din ya da ırk ayrımlarının yarattığı zor koşullardan kurtulmak amacıyla da göçler olmuştur. Örneğin 19. yüzyılda Güney Afrika’daki Kap Kolonisi’nden Büyük Göç’e başlayan Afrikalı Siyahlar, İngilizler’in baskısından kaçıyorlardı.

Zorunlu göçe en acımasız ve en çok bilinen örneklerden biri, Afrika’dan köle olarak satılmak üzere zorla toplanan insanların, Yenidünya’ya götürülmesidir. 1500’lerden 19. yüzyılın sonlarına kadar süren köle ticareti sonunda Afrika 75-90 milyon arasında genç erkeğini yitirdi. Buna karşılık Amerika’ya 15-20 milyon köle getirildi. Aradaki fark köleleştirilen Afrikalılar’ın yolda ya da bekleme depolarında ölmesinden kaynaklanmaktadır.

Bir zamanlar suçluları sürgüne göndermek de yaygın bir yöntemdi. 18. yüzyılda, Amerikan Bağımsızlık Savaşı’ndan önce İngiltere, suçluları buradaki kolonilerine gönderiyordu. Daha sonra ise Avustralya’ya göndermeye başladı. 1788 - 1867 arasında 150 binden fazla kürek mahkûmu gemilerle Avustralya’ya gönderildi. İspanya ve Fransa da suçluları Amerika kıtasındaki topraklarına sürgüne yolladılar.

ABD yönetimi Amerika Yerlileri’nin topraklarına beyaz göçmenleri yerleştirmek amacıyla Yerliler’i, kamplarda yaşamak zorunda bıraktı. Ruslar’ın, siyasal suçluları Sibiryaya sürgüne göndermeleri geleneği 18. yüzyılın başlarında başlar. Almanya’da Nazi yönetimi döneminde 7-8 milyon kişi ülke dışına gönderildi. Zorunlu göçe bir başka örnek de, 1972’de Başka İdi Amin tarafından tüm Asyalılar’ın Uganda’dan kovulmasıdır. Yaklaşık 70 bin kişi ülkeden çıkarılarak dünyanın çeşitli

bölgelerine gönderildi. Yurtlarından kovulan Filistinliler de Ortadoğu'nun çeşitli ülkelerine dağıldılar ve kamplarda yaşamak zorunda bırakıldılar. Son olarak 1989'da Bulgaristan hükümeti, bu ülkede yaşayan Türkler'in Türkiye'ye göç etmeleri çini zora başvurmuştur.” (19)

c. 14. “GÖÇ, büyük insan kitlelerinin, yerlerini yurtlarını bırakarak, daha elverişli yaşama imkânı bulacakları yerlere gitmesidir. İnsanlık tarihinin en ilgi çekici olaylarından biri de göçtür. İnsan toplulukları hatırlanamayacak kadar eski çağlardan beri daha kuvvetli bir kavimden korunmak, daha verimli topraklara kavuşmak gibi sebeplerle başka yerlere göçmüştür. 400 yıl gibi kısa bir zaman içinde insanlık tarihi bakımından Amerika'ya, Avustralya'ya büyük ölçüde göçler olmuştur.

Göçler Avrupa haritasını da büyük ölçüde değiştirmiştir. “Kavimler göçü” diye anılan ve Roma'nın düşmesine sebep olan göçü bir yana bırakalım; daha X. yüzyılda bile ne Berlin'de bir Germen, ne Moskova'da bir Rus, ne Budapeşte'de bir Macar, ne de Ankara veya İstanbul'da bir Türk vardı.

Göç sebepleri

İnsanların da - hayvanlar gibi- kıtlığa karşı ilk tepkileri yiyecek peşinde başka yerlere gitmektir. Kıtlık bölgesinden kaçanların meydana getirdiği göçler Ortaçağ Avrupası'nda sık rastlanan olaylar arasındaydı. Çeşitli tabii âfetler bugün bile Çin'de göçlere yol açıyor. Rusya'da 1921-1922'deki ihtilâl ve iç savaştan sonra meydana gelen kıtlık milyonlarca insanı göçmeye zorlamıştı. Tarihin en büyük göçlerinden biri olan bu hareket sırasında her gün binlerce kişi yol kıyılarında ölüp kalıyordu.

İklim değişiklikleri, aha başka felâketler insan topluluklarını göç zorunluluğu ile karşı karşıya bırakır. Bundan daha önemli bir başka sebep de doğrudan doğruya nüfus yoğunluğunun artmasıdır. Hemen her milletin masallarında, atalarının artık sığamadıkları için yurtlarından göçme zorunda kaldıklarını anlatan bölümler vardır. Meselâ, Ergenekon Destanı, yeşil bir vâdiye yerleşip çoğalan Türkler'in zamanla buraya sığmayıp göç zorunda kaldıklarını anlatır. “ (20)

c. 15. “GÖÇLER, Bir kişinin, bir ailenin, bir toplumun buldukları yeri (ev, şehir, bölge, yurt) terk ederek başka yerlere gitmeleri, yerleşmeleri.

Göçlerin çeşitli sebepleri vardır. Kişilerin ve ailelerin yerlerini değiştirmeleri çoklukla özel sebeplerle ilgilidir. Fakat toplumların yaptığı büyük göçler, tarihin konusu içine giren ve etkileri büyük olan göçlerdir.

Toplumların yaptığı büyük göçlerin başlıca sebepleri şunlardır:

1- Bir toplumun bulunduğu bölgenin iklim şartlarının değişmesi sonucu, buralarda ilkel bir hayat yaşayan insanların, artık yaşamalarına uygun şartların kalmaması,

2- Bazı bölgelerin yerel zenginliklerinin anlaşılması ile, daha iyi bir yaşama şartına kavuşma isteği.

3- Nüfus fazlalığının, bir bölgede yaşamaya uygun olmamaya başlaması.

4- Çeşitli dinî ve siyâsî sebepler. Asıl büyük göçler, tarih öncesi devirlerde toplumların yapmış oldukları göçlerdir. İlk insanların yaşayışı, buldukları bölgenin iklim şartlarına bağlı olan ilkel bir yaşayış olduğu için, bu şartların değişimi halinde, bir bölgeden başka bölgelere göçler olmuştur.

Özellikle Yontma Taş Devri, Cilâlı Taş Devri, Maden Devrinde yapılan büyük göçlerin asıl nedeni budur. Bu devirlerde, iklim şartlarının değişmesi üzerine Avrupa'da ve Asya'da yaşayan kavimler, başka başka yerlere göç etmişlerdir. Yahudiler, Cermenler, Slavlar, Araplar, Normanlar, Moğollar ve Türkler, tarihte büyük göçler yapmışlardır.”(21)

c. 16. “GÖÇ, canlıların (insan, kuş, balık, böcek) topluluk ya da sürü halinde bir yerden ayrılıp başka bir yere gitmeleri. Tarihte halk topluluklarının savaş, kıtlık ya da yağma nedeniyle giriştiği göçler oldukça çok sayıdadır. Göçebe aşiretlerin hayvanlarıyla birlikte otlak ardında bir yerden başka bir yere gitmelerine de göç denir. Hayvanların göçü ya mevsimlerin değişmesi ya da üreme nedeniyle olur. Kuzey yarıkürede kış başlayınca, yerde yaşayan birçok hayvan, yerin içindeki güvenli yuvalarına

çekilerek, kış uykusuna yatarak korunurlar, ama kuşların çoğu barınamaz ve yiyecek bulamaz, bu yüzden soğuk olmayan yerlere göçer (Akdeniz yöresi, Afrika’da Göller Bölgesi, Kap, Batı Afrika, vb.) Yaz gelince, bunlar gene kuzeye doğru ilerlerler, eski yerlerine yönelir, oralarda yuvalanıp yavrularlar. Bu türlü göçerde iklim ve beslenme koşulları etkilidir. Ancak balıkçıların giriştiği bazı göçlerde başlıca etken üremedir. Örneğin, som balıkları yumurtlamak için ırmaklara girer, oldukça yukarılarda yumurtlarlar. Yılanbalıkları Avrupa ırmaklarından denize ulaştıktan sonra, yumurtlamak için Atlas Okyanusu ortalarındaki Sargasso Denizi’ne giderler. “ (22)

d. Göç Târîflerindeki Bâzı Müşterek Noktalar, Benzerlikler

Bu duruma göre; göç târîflerinde, göçler, târihî seyir içersinde, umûmî olarak, mecbûrî ve ihtiyârî olmak üzere ikiye ayrılabilirler.

1. Mecbûrî göçler: Sürgünler, köle satışları, deprem, kasırga, yangın, sel gibi tabîî âfetler, açlık, kıtlık, dîn ve ırk ayrımının sürüklediği kargaşa ve kavgalar, iç savaşlar, yağmalar.

2. İhtiyârî göçler ise, sâdece, bâzı milletlerin millî yapılarındaki destânî hâllerine dayandırılmaktadır. Meselâ; biz Türkler’e ait Ergenekon’da olduğu gibi, “atalarımız, nüfus artışı ve diğer sosyal gelişmeler/ ilerlemeler sebebiyle, artık buldukları mekânlara/ yurtlara sığmamaktadırlar ve bu sebeple göç etmişlerdir” düşüncesi, bunun, esâsını teşkil eder.

Tabîî ki, bunda da, her ne kadar arzu ve istek var görünüyorsa da, yine de bulunduğu mekâna sığmama mecbûriyeti mevcuttur.

Görünen ve tespit edilen odur ki, hiçbir göç, keyfi olmamış, arkasında mutlaka bir baskı veya zorlama unsuru bulunmuştur.

Bir diğer husus da, göçlerin , sâdece insanlara değil; hayvanlara ve bitkilere de mahsus oluşudur.

İnsan göçlerindeki sebepler ile, hayvan göçlerindeki sebepler birbirlerine benzerlik göstermekle birlikte, elbette ki, farklılıkları da çoktur.

Göçlerin umûmî sebepleri, iktisâdî, sosyal, siyâsî ve kültürelidir. Bunlar; dînî ve kavmî çatışma/mücâdele/savaşlardır. İklim şartları; kuraklık, kıtlık, işgaller, işsizlik, kuvvetli/saldırgan kavimlere karşı korunma isteği, daha verimli topraklara ulaşma gayreti, temelinde giyecek ve yiyecek ihtiyacı bulunan geçim sıkıntısı, zenginleşme veya barınma arzudur.

Göçler; tek başına kişi tarafından, âilece, bir topluluk veya aynı fikrî ve inancı paylaşan bir kavmin topyekûn hareketiyle olabilmektedir.

Göçler; bu kişi ve g(u)ruplar tarafından, evden eve, köyden şehire, şehirden şehire, bölgeden bölgeye, ülkeden ülkeye ve kıt’adan kıt’aya, yerini-yurdunu terk ederek yapılmıştır/yapılmaktadır.

Hayvanlar (tatlı ve tuzlu su balıkları/yunuslar, somlar, balinalar, yılanbalıkları, toynaklı memeliler, ördekler, kırlangıçlar, kelaynaklar, kuşlar, geyikler, yarasalar, leylekler, kaplumbağalar, böcekler/ çekirgeler...iklim/mevsim/hava şartları, yem kıtlığı, yumurtlama, akıntı, üreme sebepleriyle rastgele sürüler hâlinde göç ederler.

Ayrıca; (a. 2’de ifade edildiği gibi) cinsiyet hücrelerinin göçü yâni omurgalılarda, embriyon gelişimi sırasında, cinsiyetle ilgili hücrelerin yer değiştirmesi de bu mevzû içindedir. Bu durum; balıklarda, kaplumbağalarda ve memelilerde görülür.

Bitkilerdeki göç ise, tohum dağılması şeklindedir.

Göç; bu mânâlarının hâricinde ve sıkça, ev eşyâsı göçü (döşeme, kapkaçak, koltuk, halı, kilim, kanape, koltuk gibi mefrûşat malzemeleri yâni ev eşyâlarının hepsi ve hâne halkı için kullanılır.

Göç târîflerinde, göç’ün muadili olarak, “muhâceret, yer değiştirme, taşınma, kervan, kafiye, sefer, hicret, rihlet, intikal, bir yere konma, nakil, ev halkı, çoluk çocuk, ölme, sürgün hattâ becayış mânâları

bulunmaktadır.

e. Göç'e Bağlı Göçmek'ten Türeyen/Türetilen Kelime ve Deyimlere Dâir İki Numûne

e.1. Misalli Büyük Türkçe Sözlük'ten:

“*Göç eskisi: târih. Pâdişâha elbiselerini giydirmekle görevli giyimbaşının yardımcısı durumunda olan ve sayfiyeye gidildiği zaman giyimbaşının yerine bu işi yapan kimse. Göç etmek: Yerleşmek üzere asıl yerini bırakıp başka bir yere gitmek, göçmek: Kendimi uykuda bambaşka bir âleme göç etmiş ve birdenbire uyanmış zannettim. (Târik Buğra).

“GÖÇEBE i. ve sîf. (Eski Türk. köç-mek'ten köç-me, göç-me, ses türemesiyle göç-e-me, göçebe) Hayâtını mevsime veya diğer şartlara göre yer değiştirecek sürdüren kimse veya aşîret. Karşıtı. YERLEŞİK.

GÖÇEBELİK i. 1. Göçebe olma durumu, bedevîlik. 2. Yaşayışını belli bir yerde sürdürmeyip devamlı yer değiştirme hâli: Anadolu'nun politika ve kültür târihinde dâimâ mühim rol oynayan göçebeliliğin o kadar uzun sürmesinde (...) 1176 târihindeki üçüncü Haçlı seferinin de bir payı olsa gerektir (Ahmet H. Tanpınar).

GÖÇER, sîf. ve i. (göç-mek'ten isim-fiil ekinin kalıplaşmasıyla göç-er) Oradan oraya göç eden, göçebe: A'cam beyleri ittifak ettiler kim bu göçer ulu Türk'ü kendileri üzerinden irak edeler (Âşıkpaşazâde). Hele güz gelip göçer kuşlar gibi yerlere düşen yapraklar uçuşmaya başlasın (Sâmiha Ayverdi).

Göçer evli: Çadırda oturan, göçebe hayâtı yaşayan kimse: Süleyman Şah o kavmin hânı imiş/Göçer evlilerin sultânı imiş (Hadîdî'den). Göçer oba: Göçebe halk, aşîret.

GÖÇ ERİ birl. i. Göç etmekten hoşlanan, bir yerde karar kılmayan kimse.

GÖÇER KONAR birl. sîf. (göç-mek ve kon-mak'tan isim-fiil ekinin kalıplaşmasıyla göç-er kon-ar) Göçebe hayâtı yaşayan (aşîret), bir yerde evleri barkları olmayıp hayvan sürüleriyle oradan oraya konup göçen (çadır halkı), konar göçer.

GÖÇGÜN-GÖÇKÜN sîf. ve i. (göç-gün-göç-kün) 1. Göçmüş göç etmiş (kimse), göçmen, muhâcir: Selânik'ten İstanbul'a doğru getirilmekte olan bir göçkün daha vardı (Sâmiha Ayverdi). 2. Göçebe. 3. Çökmüş, çok yaşlı(kimse): Göçkün ve dilgir bir yeniçeri azametiyle somurtmuş hisarın eteğini dönünce, sisler arasında büsbütün heybetli bir su şehrinin asıl minâreler ve kubbeler şehri önüne yığılmış olduğunu gördük (Rûşen E. Günaydın). 4. i. E. T. Türk. Taşınır eşyâ, göç eşyâsı: Bilecik tekfuruna eyittiler: Sizden dileğimiz budur ki bizim göçkünümüzü yaylaya gittiğimiz vakit sizde emânet koyalım (Âşıkpaşazâde).

GÖÇGÜNCÜ sîf. ve i. Göçer, göçebe: Bârı koyuban kaçmasan göçgüncü gibi göçmesen/Ölüm şarâbın içmesen ah n'ideyim ömrüm seni (Yûnus Emre). Ol göçgüncü Araplar cemîi müselman oldular (Darir).

GÖÇMEK geçişsiz f. (Eski Türk. köç-mek) 1. Bulunduğu yerden ayrılıp yerleşmek üzere başka yere gitmek, yurt değiştirmek, göç etmek, hicret etmek: Gelin der ki ben yaylaya göçeyim/Pınarlardan soğuk sular içeyim (Karacaoğlan). Kadınlarıyla köyden göçecekti (Hâlîde E. Adıvar). 2. Çökmek: Çünkü yanımızdaki ev azîm bir gürültü ile göçtüydü (Ahmet Râsim). Her semte bir geçmiş âdet, bir kaybolmuş an'ane, bir göçmüş nizam, bir çürüğe çıkarılmış anlayış (...) bir unutulmuş sanat örneği çizilmiştir (Sâmiha Ayverdi). 3. (Bâzı hayvanlar) İklim'e göre toplu halde yer değiştirmek: “Leylekler erken göçtü.” 4. mec. Ölmek: Ol kişi dünyâdan îmanla göçe (Süleyman Çelebi). Târihini okudum, 1175'te göçmüş (Safiye Erol).

*Göçüp gitmek: Ölmek: Bu dünyâda hiçbir iş yapmadan göçüp gitmek de fenâ bir şey diyordu (Sait Fâik). Yapan belki bin sene evvel göçüp gitmiştir bu dünyâdan (Rauf Tamer).

*Göçmek fiiliyle deyim: Avurdu avurduna göçmüş.

GÖÇMEN i ve sıf. (göç-men) yeni. Yerini bırakıp yerleşmek üzere başka ülkeye giden kimse, muhâcir.

GÖÇMENLİK i. Göçmen olma durumu, muhâcirlik, muhâceret.”

GÖÇÜK sıf.(<göç-ü-k) 1. Yer kabuğu üzerinde tabii bir olay sonunda çöküp çukurlaşmış (yer). 2. Göçmüş, çöküp enkaz hâline gelmiş (binâ vb), yıkık: Sonra biraz aşağıda, bir göçük duvar penceresinden eski ahşap dergâhın gölgesindeki emir yeşili taşında vişne çürüğü kitâbesi okunan Gülşîrin Hâtun’a bakardım (Rûşen E. Ünaydın). 3. Bir yardan kopmuş yığın hâlindeki kaya veya toprak: “Göçük yolu kapamış.”

GÖÇÜNMEK dönüşlü f. (<göç-ü-n-mek)halk ağzı. Ölmek: Ölmek sözünün anlamında yok olmak da bulunduğundan (...) ölmek yerine göçmek, göçünmek yâhut yürümek sözü kullanılır. Filân göçtü yâhut göçündü yâhut da yürüdü denir (Abdülbâki Gölpınarlı).

GÖÇÜRME i. 1.Göçürme işi. 2.mus. Şed, transpozisyon.

GÖÇÜRMEK oldurgan f. (<göç-ü-r-mek) 1. Göçmesine yol açmak: Emîr karyeleri göçürdü/ Kimin şehre kimin dağa dağa kaçırdı (Battalnâme- T.S.). 2. Çökertmek, yere batırmak, çöktürmek, göçertmek: Bu dünya bî-vefâdır bil hakikat/ Seni göçürmeden ol sen göç andan (Süle Fakih). 3. Yiyip bitirivermek, bir yiyeceği silip süpürürcesine yemek: Bir tâne sulu konyak sundu. Azm ü cezmi unuttum. Bir hamlede göçürdüm (Ahmet Râsim). 4. mus. Bir makam veya diziyi başka bir perde üzerine nakletmek, şed yapmak.

GÖÇÜRTMEK oldurgan f. (<göçür-t-mek) Göçmesine sebep olmak.

GÖÇÜRÜLMEK edilgen f. (<göçür-ül-mek) Göçmesine sebep olunmak.

GÖÇÜŞME i. (göç-ü-ş-me) yeni dilb. Kelime içinde iki sesin yer değiştirmesi, metatez (Daha çok halk ağzında ve içinde R veya L sessizlerinin bulunduğu kelimelerde rastlanır): Toprak<Torpak.” Çömlek<Çölmek.” “Gömlek<Gölmek.” “Kibrit<Kirbit.” (23)

e. 2. Ötüken Türkçe Sözlük-2’den:

“göç ber-güç etmek, (Os T) Bir yerde çok kalmayıp göç etmek.; göç çekmek, (eAT) (Os T) 1. Göç etmek. 2. Sefere çıkmak.; göç eskisi, Padişahın özel hizmetleriyle görevli saray adamı.; göç etmek, 1. Yerleşmek amacıyla bir yerden başka bir yere gitmek; hicret etmek; göçmek (eAT) (aynı). 2. mecaz. Ölmek.; göç kılmak, (eAT) Göçmek; göç etmek; hicret etmek.; göç kon, (OsT) Göç; sefer.; göç kon etmek, (Os T) Göçebe hayatı yaşamak; göçüp konmak.; göç tutmak, (eA T) (Os T) Yolculuğa hazırlanmak; göç hazırlıkları yapmak.; göç-ü hümayun, Padişahın ve haremde yaşayanların kısa bir süre için başka bir yere gitmeleri.; göçünü yükletmek, (ağız) Son nefesinde olmak. (D S); göç yol, (ağız) Yörüklerin her yıl gelip geçtiği yol. (D S)

göçebe, (köç-mek>köç-er+oba (ev) >göç+oba/köç-(e)me?) sf. 1. Değişik şartlara bağlı olarak bir yerden başka bir yere sürekli taşınan; yerleşik olmayan. 2. Mevsimlere göre yer değiştiren (hayvan toplulukları)

göçebeleşme, (göçebe-le-ş-me) is. Göçebe durumuna gelme, göçebeleşmek işi.

göçebeleşmek, (göçebe-le-ş-mek) dönsl. f. (-ir) Göçebe durumuna gelmek.

göçebelik, - ği(göçebe-lik) is. 1. Göçebe olma durumu. 2. sosy. Bir topluluğun geçim kaynağı edinmek amacıyla bir yerden başka bir yere göçme gelenek ve alışkanlığında olması durumu.

göçeber, (göçebe) (ağız) sf. Göçebe. (DS)

göçek, - ği (e T. köşek) (ağız) is. Göçülen yer. (DS)

göçelge, (göç-el-ge) (ağız) is. Göçülen yer; göç yeri.(DS)

göçer, (göç-er) sf. 1. Sürekli göçen; bir yerde durmaz; göçebe. (eAT) (Os T) (aynı) 2. is. Göçük.

göçer evli, (ağız) Göçebe. (DS)

göçerev, (göç-er-ev) (OsT) is. Taşınır ev, çadır; yurt; oba.

göçerevli, (göç-er-ev-li) (Os T) sf. Göçebe hayatı yaşayanlar; çadırla yer yer gezen.

göçerevlü, (göç-er-ev-lü) (Os T) sf. Göçebe hayatı yaşayanlar; çadırla yer yer gezen.

göçeri, (göç-er-i) sf. Göç etmekten hoşlanan; sürekli yer değiştiren.

göçeril, (göç-er+il) (Os T) is. Göçebe halt; aşiret.

göçerkonar, (göç-er+kon-ar) sf. Bir yerden başka bir yere göç edip duran, göçebe yaşam sürdüren.

göçerme, (göç-er-me) is. Bitkilerin yerini değiştirme.

göçermek, (göç-er-mek) gçl.f. (-ir) 1. Bir kişiden başka bir kişiye aktarmak, devretmek; göçürmek. 2. Saksı küçük gelince veya toprak yetersiz kalınca bitkinin yerini değiştirmek.

göçertme, (göç-er-t-me) is. 1. Göçermesini sağlama eylemi...

göçertmek, (göç-er-t-mek) gçl. f. (-ir) 1. Göçermesini sağlamak. 2. (ağız) Göç ettirmek. (DS) 3. (ağız) Yıktırmak. (DS) 4. (ağız) Çökertmek. (DS)

göçgün, (göç-gün) (eAT) sf. Göçebe.

göçgüncü, (göç-gün-cü) (e AT) is. göçküncü.

göçkün, (eT. göç-gü>göç-kün) sf.1. Göçecek durumda olan; yıkılacak hâlde bulunan. 2. (ağız) Göçebe. (DS) 3. (Kişi için) çok ihtiyar çökmüş. (ağız) (aynı) (DS) 4. OsT) Taşınır eşya.

göçküncü, (göç-kün-cü) (eAT) is. Göçer; göçebe.

göçme, (göç-me) is. Göçmek işi.

göçmek, (eT. köç-mek>göç-mek) is. 1. Bulunduğu yerden ayrılarak başka bir yere yerleşmek üzere gitmek; yurt değiştirmek; hicret etmek. 2. (Bâzı hayvanlar için) coğrafi bölge değiştirmek. 3. Bir bina, yer, vb. için çökmek; yıkılmak. 4. mecaz. Ölmek; irtihal etmek (eAT) (OsT) (aynı) 5. (ağız) (Kadın için) kocaya varmak; evlenmek. (DS) 6. (ağız)İhtiyarlamak. (DS)

göçtük yurt, (eAT) Terk edilen yurt.

göçüp konmak, (OsT) Göçebe hayatı yaşamak.

göçmel, (göç-me-l) (eAT) sf. 1. (Yer için) göçmeye elverişli; nakle uygun. 2. (ağız) (Kişi için) bir yere sonradan göçerek gelen. (DS)

göçmen, (göç-men) sf. ve is. 1. Kendi oturduğu yerden, ülkesinden ayrılarak başka bir yere giden kimsi, topluluk, aile; muhacir. 2. Sıcak ülkelere göç eden (hayvanlar). 3. (ağız) Kiracı.(DS) 4. (ağız) Memur.(DS)

göçmen hücre, 1. Kimyasal veya fiziksel etkilerle damarlardan çıkarak çeşitli dokulara girebilen akyuvar. 2.tıp. Kanserli bur urdan koparak vücudun başka bölgelerine yayılan ve hastalığın başka noktalarda da oluşmasına sebep olan hücre.

göçmen kuş, zool. Sonbaharda değişen hava şartları sebebiyle iklimi daha uygun olan bölgelere giderek ilkbaharda tekrar eski yerlerine dönen kuş.

göçmenleşme, (göç-men-le-ş-me) is. Göçmen durumuna gelmek işi.

göçmenleşmek, (göç-men-le-ş-mek) dönşl.f. (-ir) Göçmen durumuna gelmek.

göçmenleştirmek, (göç-men-le-ş-tir-mek) gçl. f. (-ir) Göçmen duruma gelmesine yol açmak; göçmen duruma getirmek.

göçmenlik, (göç-men-lik) is. Göçmen olma durumu; muhacirlik.

göçü, (göç-ü) is. 1. Toprak kayması; heyelan...

göçücü (göç-ücü) sf. Mevsimlere göre yer değiştiren (hayvan)

göçük, -gü, (göç-ük) sf. 1. (Yer için) göçmüş, çökmüş olan; kaymış. 2. is. Kaymış toprak; çökmüş yer; çöküntü; yıkıntı. (ağız) (aynı) (DS) 3. (ağız) Yıkıntı; ören. 5. (ağız) Tarlanın çukur yeri. (DS)

göçüm, (göç-üm) is. biy. 1. Çeşitli etkenler sonucunda protoplazmanın yer değiştirmesi. 2. Üstün yapılı hayvanlarda fizik ve kimyasal bir uyarının etkisi ile belli bir yöne göre yaklaşma ve uzaklaşma davranışı..

göçünmek, (göç-ün-mek) dönşl. f. (-ür) Ölmek.

göçürme, (göç-ür-me) is. 1. Göçmesini sağlama eylemi. 2. müz. Aktarma.

göçürmek, (eT. köç-ür-mek> göç-ür-mek) gçl. f. (-ür) 1. Göçe yol açmak. 2. Göçmesini sağlamak. 3. Yerini değiştirmek; yer değiştirmek; nakletmek. 4. (ağız) Bir bitkiyi yerinden çıkarıp başka bir yere dikmek. 4. (ağız) (Kız için) evlendirmek. 5. Çökertmek; yıkmak.

göçürmek, (göç-er-mek) gçl. f. (-ür) Bir işi başkasına havale etmek; göçermek.

göçürtme, (göç-ür-t-me) is. 1. Göçürmesini yol açma eylemi...

göçürtmek, (eT. köç-ür-t-mek>göç-ür-t-mek) gçl. f. (-ür) Biri aracılığıyla göçmesini sağlamak; göçürme işini bir başkasına yaptırmak.

göçürücü, (göç-ür-ücü) sf. 1. Göçürme işini yapan. 2. Sefer sırasında padişah tuğları ile otağ-ı hümayunları taşıyanlara verilen unvan.

göçürülme, (göç-ür-ül-me) is. Göçürme işi yapılma.

göçürülmek, (göç-ür-ül-mek) edil. f. 1. Göçürmek işi yapılmak. 2. Hakkında göçürme işlemi uygulanmak.

göçüş, (göç-üş), is. Göçme işi veya biçimi.

göçüşme, (göç-üş-me) is. 1. Göçmek işini birlikte yapma. 2. Karşılıklı birbirinin yerine göçme eylemi; yer değiştirme. dbl. Bir kelime içinde birbirini izleyen iki sesin yer değiştirmesi olayı; metatez.

göçüşmek, (göç-üş-mek) işteş. f. (-ür) 1. Birlikte göçmek. 2. Karşılıklı yer değiştirmek. (*)

(*) Karşılıklı yer değiştirme için, bugün , sıkça “becayış” kelimesi de kullanılmaktadır (24)

GÖÇMEK fiiline bağlı olarak, her iki sözlükten elde ettiğimiz kelime ve deyimleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Misalli Büyük Türkçe Sözlük'ten: “göç eskisi, göç etmek, göçebe, göçebelik, göçer, göçer evli, göçer oba, göç eri, göçer konar, göçkün/göçgün, göçgüncü, göçmek, göçüp gitmek, göçmen, göçmenlik, göçük, göçünmek, göçürme, göçürmek, göçürtmek, göçürülmek, göçüşme.”

2. Ötüken Türkçe Sözlük-2'den: “göç ber-güç etmek, göç çekmek, göç etmek, göç eskisi, göç kılmak, göç kon etmek, göçüp konmak, göç tutmak, göç-ü hümayun, göçünü yükletmek, göç yol, göçebe, göçebeleşme, göçebeleşmek, göçebelik, göçeber, göçek, göçelge, göçer, göçer evli, göçerev, göçerevli/göçerevli, göçeri, göçer konar, göçerme, göçermek, göçertmek, göçgün, göçkünü, göçme, göçmek, göçtük yurt, göçüp konmak, göçmel, göçmen, göçmen hücre, göçmen kuş, göçmenleşme, göçmenleşmek, göçmenleştirmek, göçmenlik, göçü, göçücü, göçürmek/göçermek, göçürtmek, göçürücü, göçürülme, göçürülmek, göçüş, göçüşme.”

Sonuç:

Göç kelimesi hangi ihtiyaçtan doğmuştur düşüncesinden hareketle, ondokuz sözlük ve ansiklopedi taranarak menşei/etimolojisi/kökü araştırılmış; kabül gördüğü târifler tek tek ele alınmış ve bunlara dâir müşterek hususlar tespit edilmiştir.

Bu bakımdan; göçün menşei ve târifinin ardından, en mühim mes'ele olarak, yine bu sözlük ve ansiklopediler esas alınarak ifade edilmiş, müşterek kanaat ve fikirler belirtilmiştir.

Târihî hâdiseler göstermektedir ki, göç, insanın, cemiyet hâlinde yaşamasıyla başlamış fakat ‘yayla göçleri’ gibi, kısmen zevk, irâde ve inisiyatif taşıyanlar dâhil, hiçbir göç, menfaat, baskı, sıkıntı ve mecbûriyet dışında olmamış/ kalmamıştır.

Göçlerin temel sebeplerini teşkil eden ‘iktisâdî, siyâsî, ictimâî ve kültürel’ mes’eleler, tek başlarına birer müstakil güç merkezi olmalarına rağmen; herbiri, birbirinin içinde ve birbirine bağlı olarak her türlü göç için itici/zorlayıcı birer unsur olmuştur.

Meselâ; ‘iktisâdî sebep’ dediğimiz anda, bunu, siyâsî, ictimâî ve kültürel unsurdan arınmış/müstakil/ ayrı tutamayız; mümkün değildir. Bu durum, siyâsî, ictimâî ve kültürel unsurlar için de geçerlidir; aynıdır.

Böylece; bu dört temel unsurun tetiklediği/sürüklediği/sebebiyet verdiği göç, hâdiseye meydana geldikten sonra da, yâni göç’ten ötürü, hem göç’ün başladığı noktada/merkezde/mahalde/mekânda/ bölgede/ülkede/kıt’ada, hem de göç’e muhatap olanda, hem iktisâdî, hem siyâsî, hem ictimâî ve hem de kültürel çalkantılara/hâdiselere sebep olur.

Bu durum, karşılıklı olarak devam eder ve zaman zaman da, çözümü, milletlerarası/devletlerarası zor bir hâl alır.

İnsanlık târihi, bize, hak, adâlet, saadet, huzur, sevgi, dostluk, merhamet gibi asîl his ve tavırlar kadar, bir “kötülükler, zulümler ve vahşetler târihi” olarak da görünür ve intikal eder. Esâsen, bu intikal bile “vahim bir göç”tür.

Kimsenin, ‘hakîkatten kaçması’ mümkün değildir. Târih bir sahnedir ve onda, güzellik ve çirkinlikleri, iyilik ve kötülükleri, doğruluk ve yanlışlıklarıyla ‘bütün değerler’, ‘ikişer cepheli’ olarak, ayân-beyandır.

Göç’ün mânâsına ve mânâ(lar)dan / târihî seyrinden gelen hâdiselere baktığımız zaman, müspet bir tavırla karşılaşmamız, asla mümkün görünmemektedir.

Çünkü; bütün göçlerin temelinde, ‘menfaat’ ve buna bağlı olarak da, insanın ihtirası ve insan topluluklarının ‘birbirlerini sömürmesi gerçeği’ yatmaktadır.

Mâsûmâne, gayri irâdî /içgüdümlü olan hayvan ve bitki göçleri müstesnâ, insana ait göçlerde, hiçbir insânî düşünce, istikamet ve tavır mevcut görülmemektedir.

Şahsî veya toplu, hangisi olursa olsun, menfaat, hiçbir adâlet hükmü zerresi taşımamaktadır ve bununla da, kişinin kişiyi veya toplumu ve yine toplumun, kişiyi veya toplumu sömürmesi; gaddarlığı, acımasızlığı ve ardından da vahşeti dâvet etmektedir.

Diğer taraftan, maalesef, bütün bu gayri insânî hâllerin üzerleri, yine, adâlet, hürriyet, eşitlik, kardeşlik...gibi, sözde kalan beyanlarla sinsice, ve büyük bir maharetle örtülmekte ve bunda da başarı sağlanmaktadır.

Târih boyunca göç, dâimâ, hep gözyaşı ve hüznü olmuştur.

Herkesin sık sık nefretle andığı kölelik devirleri zihniyeti ve tatbikatı ile, bugün dünyâda cereyân eden göç hâdiseleri belki ‘şeklî olarak’ birebir olmasa bile, netice aynıdır. Köleliğin ve zorbalığın sâdece adı kalmış, içi boşaltılıp başka hâle döndürülmüştür.

KAYNAKLAR

1. Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, 2. Baskı, Hasan Eren, Bizim Büro Basım Evi, Ankara 1999, Sf. 158
2. Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü, İsmet Zeki Eyuboğlu, Sosyal Yayınları, Haziran 1988, Sf. 285-286
3. Ötüken Türkçe Sözlük-2, Yaşar Çağbayır, Ötüken Neşriyat A. Ş., İstanbul 2007, Sf. 1735
4. Meydan Larousse, Beşinci Cilt, Meydan Yayınları, Büyük Lügat ve Ansiklopedi, İstanbul 1971, Sf. 251

5. Misalli Büyük Türkçe Sözlük, İlhan Ayverdi, Kubbealtı Lugatı, İstanbul 2011, Sf. 426
6. Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, : 1, Kültür Bakanlığı Yayını, Kaynak Eserler/54, Ankara 1992, Sf. 276-277
7. Ötüken Türkçe Sözlük, Sf. 1735
8. Meydan Larousse, Beşinci Cilt, Sf. 251
9. Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Sf.426
10. Hayat Büyük Türk Sözlüğü, Sf. 437
11. Tercüman Gazetesi Temel Türkçe Sözlük (Kâmûs-i Türkî), İstanbul 1985, C:2, Sf. 429
12. Türkçe Sözlük, Ali Püsküllüoğlu, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2012, Sf. 316
13. Türkçe Sözlük-1, A-J, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988, Sf. 556
14. Doğan Büyük Türkçe Sözlük, D. Mehmet Doğan, Yazar yayınları, Eylül 2011, Sf. 613
15. Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi, 9. Cilt, Milliyet yayını, İstanbul, Târihsiz, Sf. 4655
16. Karacan Büyük Sözlük ve Genel Kültür Ansiklopedisi, Karacan Yayınları, Cilt: 3, İstanbul, Târihsiz, Sf. 901
17. Yeni rehber Ansiklopedisi-8, Türkiye Gazetesi İhlâs Gazetecilik Holding A. Ş. Yayını, İstanbul 1993, Sf. 80-82
18. a Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, Cilt:9, Ana yayıncılık A.Ş. ve Encyclopaedia,INC. İşbirliği ile yayınlanmaktadır. İstanbul 1988, Sf. 570-571
19. Temel Britannica-Cilt.7, Anayayıncılık A. Ş. ve Ancylopaedia Britannica, INC. İşbirliği ile yayınlanmaktadır. İstanbul 1988, Sf. 189
20. Yeni Hayat Ansiklopedisi, Cilt: 3, Târihsiz, Sf. 1373
21. Gençlik Ansiklopedisi, Baki kurtuluş, Kurtuluş yayınları, İstanbul 1966-67, Sf. 691
22. Grand Master Genel kültür Ansiklopedisi-2, Milliyet Yayını A.Ş., Nisan 1992, Sf. 408
23. Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Sf. 426
24. Ötüken Türkçe Sözlük, Sf. 1735-1736-1737

MUKADDES YÜRÜYÜŞ

Uzak diyârlardan ağırbaşlı ve olgun birer birer

Gönül zengini dervişler yürüdüler.

Alınlarında tâze gül kokusu ter

Ve su beraklığının muştı izleri vardı.

Gönül zengini dervişler ağırbaşlı ve olgun

Herbiri hakikî kılavuzlardı.

* * *

Sonunda uğrağı oldu bu diyâr yolculuğun

Meskeni oldu, mekânı oldu.

Ufuğun rengârenk olduğu zamanlarda,

Ekinlerin göğermesine kala ramak,

Yolcular geldiler upuzun yollardan,

Rahmet bulutlarını göğüslerinde taşıyarak.

* * *

Oğul oğul sonra peşlerinden
Dolunay yüzlü, lâtif sözlü, ceylân gözlüler...
Ve çevik küheylânlar üzerinde şahbâz yiğitler.
Ağırbaşlı ve olgun, kabile kabile
Ardıardınca yürüdüler, yürüdüler...

* * *

Sesleri mûnîs fakat ihtişamlı,
Ulaşırdı yedi kat göğe tekbîrleri.
Ve maviliklerine daldı berrak suların.
Ezân-ı Muhammedî doldururdu vâdileri
Her kutlu adımda ardında uykuların
Gözlerlerdi bir mübârek seheri.

* * *

Nârindiler, mâsûmlukları saklıydı örtülerinde;
Kıskandırırıldı gelinleri, kelebekleri.
Tomur tomurdu açmak üzre,
Kucaklarında nurtopu bebekleri.

* * *

İşte, Anadolu'da tâ o zamanlar
Böyle bir şerbetle şerbetlenmişti toprak.
Ve Yesevî bir ışıldayıştı gözbebeklerindeki.
Ve çeşit çeşit kuşların cıvıltısını
Sükût edip dinlerdi her yaprak.

* * *

Arzuydu, hedefti hicret: Buyruktu, emeldi.
Demek ki, gönüllere, bir sırrı ifşâ geldi.
Hepsi birden, iz iz bir emâneti bürüdüler.
Yaprağa can geldi, kuşa, taşa irtifâ geldi.
Gönül zengini dervişler yürüdüler.

* * *

Şafaklardan şafaklara soludular hep
Sonsuzluğa hasret,ulu bir sevdâyı yüklenerek;
Melekler safında el ele tutuşup,
Bir hazzı yaşadılar birlikte
Mübârek mi mübârek!..

M. HALİSTİN KUKUL, ÇAĞRI DERGİSİ, AĞUSTOS 1995

Necati Cumalı'nın Viran Dağlar Romanında Göç Olgusu

Okut. Hatice GÜNDOĞAN
Ahi Evran Üniversitesi / Kırşehir

*“Ölüm, şehirlerimizi kaybetmeyle başlar,
vatanımızı kaybetmemizle neticelenir; can vermek ise sadece aciz bir finaldir.”*

Necati Cumalı

Giriş

Sosyal bir hadise olarak “göç” insanlık tarihi kadar eskidir. Doğal afetler, kaynak yetersizliği, daha iyi şartlarda yaşama umudu ve mecburiyetlerin yanında savaşlar tarih boyunca en önemli göç sebebi olmuştur. Toplumların ve fertlerin hafızasından kolay kolay silinmeyen göçler sosyal, psikolojik, ekonomik, eğitim ve iskân gibi birçok problemi de beraberinde getirir. Bu sebeple göç edenlerin hatıraları hep acı ve gözyaşı ile doludur.

Tarihi süreçte göç hadisesi ve göçmenler Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyıldan itibaren önemli sorun oluşturur.¹ 19. yüzyılın sonlarına kadar çeşitli nedenlerle Balkanlar'dan, Kırım'dan, Kafkasya'dan, Türkistan'dan ve diğer Türk ülkelerinden Osmanlı Devleti'ne çok sayıda göç olur. Bu göçmenlere, özellikle Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında alınan yenilgiyle birlikte gelenler de eklenince sayı giderek artar. Kaynaklarda baskılar sonucunda beş yüz bin Türk'ün ya katledildiği veya açlık ve hastalıklarla kırıldığı, bir milyon ahalinin de göç etmek zorunda kaldığı ifade edilmektedir.² Bir başka çalışmada da 1821-1922 yılları arasında savaş ve göç sebebiyle Müslüman nüfusun dörtte birinin kaybedildiği belirtilmiştir.³ Bu rakamlar, savaş ve göçlerin demografik ve sosyolojik açıdan ne kadar önemli olduğunun göstergesi olarak da değerlendirilebilir.

Osmanlı-Türk tarihinin kırılma noktalarından biri olan Balkan topraklarının kaybedilmesi, Osmanlı'yı göç sorunuyla karşı karşıya bırakır. Batılı güçlerin desteğiyle yeni devletlerin kurulduğu Balkan topraklarında, homojen bir nüfus oluşturmak ve mevcut Türk nüfusunu eritmek için çeşitli baskılara başvurulmuş, bunun sonucunda da Balkanlardan Türkiye'ye göç akını meydana gelmiştir. Bu göçlerin kendi içinde birtakım gerekçelere bağlanması mümkündür. Rusya'nın panslavist akımının tesiriyle oluşan Türk düşmanlığı, Balkanlardaki göçün en büyük nedeni olarak gösterilir.⁴ Rusların desteğini alan Yunan ve Bulgarlar, her fırsatta Makedonya'nın Müslüman Türk halkını rahatsız eder. Savaş esnasında Makedonya'daki katliamlara Bulgar, Yunan ve Sırp çeteleriyle birlikte

¹ Yücel Özkaya, “Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. Yüzyılda Göç Sorunu”, *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 1982, C.XIV, S.25, s.171.

² Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1999, s. 12.

³ Justin McCarty, *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı: 1821-1922*, (Çev. Fatma Sarıkaya), Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2014, s.XVII.

⁴ Ahmet Halaçoğlu, *Rumeli'den Türk Göçleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994, s.29.

Makedon çeteleri de katılır. Balkanlı müttefikler, ele geçirdikleri topraklardaki Müslüman ve Türk nüfusu etnik arındırmaya tâbi tutmak için, onların evlerini, tarlalarını yakıp yıkar, ürünlerini gasp eder. Türklerle birlikte Makedonya’da yaşayan diğer Arnavut, Boşnak, Torbeş ve Pomak gibi Müslüman kavimler de katliama maruz kalır. Her türlü zulüm ve zorluğa rağmen boyun eğmeyip direnen köylülerin göç etmekten başka çareleri kalmaz. Artan baskı, zulüm ve katliamlar sonucu can güvenliğini tehlikede gören halk, göçe başlar ve göçmenlerin birçoğu da yolculuk esnasında katledilir. İmparatorluk coğrafyasından Anadolu’ya göçenler, imparatorluk himayesinde yeni bir vatana ve sosyal hayata kavuşup mahrum kaldıkları hak ve hürriyetlerini yeniden elde etseler de ata yurtlarına duydukları özlem hiçbir zaman dinmez.

Yalnızca Balkanlar değil, Osmanlı Devleti’nin Kafkas, Kırım ve Kuzey Afrika’daki topraklarını da kaybetmesi üzerine, bu topraklardaki Müslüman halkların Anadolu’ya göçmeye çalışmaları, göç yolculuğuna eşlik eden can ve mal kayıpları, göçmenlerin yeni yurtlarına intibak problemleri gibi hususlar, en çarpıcı ve acıklı hatıralarla bezenerek edebî eserlere yansımıştır.⁵ Kendisi de bir muhacir olan Necati Cumalı’nın eserlerinde de göç hadisesinin her türlüsüne rastlanabilir.⁶ *Viran Dağlar*, yazarın Balkan Savaşları sonrasında Balkanlardaki Müslüman halkının Anadolu’ya göç macerasını anlatan bir romanıdır ve çalışmamızın kapsamını bu eser oluşturmaktadır.

Muhacir Necati Cumalı

Necati Cumalı, Florinalı bir Makedon göçmenidir. Lozan Antlaşması imzalanıp Batı Trakya Türkleri, Batı Anadolu Rumları ile mübadele edilince Cumalı ailesi göç etmek mecburiyetinde kalır. Yazar, *Makedonya 1900* adlı kitabındaki *Babam* adlı hikâyesinde çocukken tanık olduğu bu göç hadisesine yer verir. Babasının ağzından aktarılan anı-hikâyede göçün duygusal yönü ağır basmakta, anlatılanların gerçekten yaşanan şeyler olması, durumun vahametini daha da artırmaktadır. Doğduğu topraklardan ayrılmak istemeyen doksan üç yaşındaki dede, göçe en büyük direnci gösteren kişidir. Fakat mübadele gereği evlerini Bursa’nın yakın köyünden gelen bir Rum ailesine teslim eden Cumalı’nın anne ve babası trenle Selanik’e, oradan da vapurla İzmir’in Urla ilçesine gelir:

“Benim yerim Florina, diyordu. Ölülerimi kimsesiz bırakamam! Toprağımı bırakamam! Siz gidin, bindirin beni trene, Florina’ya geri döneyim, Florina’da öleyim...” Vapur kalktı kalkacak, söz anlamıyordu. Zorlukla, sonunda üç kişi koltuğu ile yerden havalandırdık, ayırdık ellerini parmaklıklardan. Ayırdık ama ayaklarına felç inmişti. Vapura, koltuğunda, elden ayaktan kesilmiş olarak bindi. Akli yerindeydi, eskisi gibi rahat konuşuyordu. Göçmen olarak Urla’ya yerleştik. Urla’da üç yıl yatağında sulasını yaşadı. Baktığı yerden gözlerini ayırmadan sık sık dalar giderdi. Arada, kendini tutamadığı sıralarda “Ah, Florina’yı bırakmayacaktım, Florina’da ölecektim!” derdi.”⁷

O zamanlar üç yaşında bir çocuk olmasına rağmen göç hadisesi Necati Cumalı’yı da derinden etkiler. Bu etkiyi uzun yıllar üzerinden atamayan yazar ve ailesi için zorlu hayat koşulları Türkiye’de kendilerini beklemektedir:

“Sanıyorum ki çocukluğumun ilk yıllarının çizgilerini hâlâ koruyorum. O göçü yaşamış olmak, o sıkıntıları... Sonra Urla’nın güzelliği... Orada büyüdüm. Çok çabuk dünyaya bunalım yılları geldi, anımsarım. Babam varlıktı. 1931 yılına kadar varlıktı. Kirk parasız kaldı sonra. ‘Ben oğlumu Galatasaray’a göndereceğim’ diye yinelerdi babam. İlkokul bitti, baktık, babamın beni çarşıya gönderecek hali yok. Yine de götürdü, yedi sekiz gün geç olarak. Yer yok dediler. Ağlaya ağlaya döndüm.”⁸

⁵ Türk Edebiyatında roman türünde göçü, göçmenlerin yaşamlarını konu alan eserler: Ahmet Midhat’ın *Gönüllü*, Fazlı Necip’in *Menfi*, Safvet Nezihî’nin *Müsebbib*, Salahaddin Enis’in *Zaniyeler*, Mithat Cemal Kuntay’ın *Üç İstanbul*, Yusuf Ziya Ortaç’ın *Göç*, Sâmîha Ayverdi’nin *Mesihpaşa İmamı*, Sevinç Çokum’un *Bizim Diyar*, İlhan Selçuk’un *Yüzbaşı Selahattin’in Romanı*, Mim Kemal Öke’nin *Günbatımı*, Selma Fındıklı’nın *Gözüm Yaşı Tuna Selidir Şimdi*, Osman Çelik’in *Zorunlu Göç*, Mehmet Niyazi’nin *Yazılmamış Destanlar*, Ahmet Yorulmaz’ın *Savaşın Çocukları*, Yaşar Kemal’in *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*, *Karınca’nın Su İçtiği*. Konuyla ilgili kaynaklar: Levent Bilgi, *Türk Romanında Savaş Sonrası Anadolu’ya Zorunlu Göçler*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2006 ve Atıf Akgün, *Balkan Türklerinin Muhacir Edebiyatı İncelemeleri*, Grafiker Yayınları, Ankara 2016, 157 s.

⁶ Konuyla ilgili olarak: Deniz Kocabıyık, Necati Cumalı’nın Romanlarında ve Hikâyelerinde Yapı ve Tema, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.

⁷ Necati Cumalı, *Makedonya 1900*, Cumhuriyet Kitapları, 18. Baskı, İstanbul 2016, s. 30-31.

⁸ “Konuşmalar: Necati Cumalı, Oktay Akbal, Melisa Gürpınar”, *Türk Dili*, S. 30, s. 38-42.

Annesi ve babasından savaşa dair hatıralar dinleyen Necati Cumalı, bir yazar olarak anlatılanlara karşı duyarsız kalmaz ve bu anekdotları öyküleştirir. *Makedonya 1900*'deki on bir hikâyenin çoğunluğu mekân olarak bize Balkan coğrafyasını ve kültürel mirasını işaret eder. Hatta Cumalı, bu eserini “Özlemleri, duygulu anlatışlarıyla bana bu hikâyeleri esinleyen Annem Babam Fitnat ile Mustafa Cumalı'nın anılarına”⁹ diyerek ailesine ithaf eder:

“*Makedonya 1900*'de topladığım öyküler, çocuk yaşımdan başlayarak annemden, babamdan dinlediğim olaylardan doğuyor. Uzun yıllar yazmak istediğim konulardı. İlk notlarımı 20-25 yıl önce almaya başlamıştım. Değişik tarihlerde yazmaya başladım. Yarıda bıraktım. Daha doğrusu yazmamı geriye bıraktım. Sanatımda olgunlaşmayı bekledim. Annemden, babamdan dinlediğim olaylar genel olarak anı niteliğindeydi. Anıyla öykü ayrı ayrı şeylerdir. Bu anıları giderek öyküleştirmeye çalıştım. Kitabımda okuyacağınız öyküler bu çabanın sonunda oluştu. *Makedonya 1900*'ü üç kitap olarak planladım. Birinci kitapta 11 öykü var. Genellikle bu öyküler babamdan dinlediğim anılara dayanıyor. İkinci kitapta 9 öykü olacak. Öykülerin özek noktası annemin memleketi Kaylar. Üçüncü kitap bir roman: *Viran Dağlar* adını alacak.”¹⁰

Annesi ile babasının anlattıklarından iki hikâyeye kitabı ile bir roman olmak üzere toplam üç kitap çıkarmayı planlayan Necati Cumalı, yalnızca *Makedonya 1900* hikâyeye kitabı ile *Viran Dağlar* romanını bastırır.

Viran Dağlar

Viran Dağlar, Necati Cumalı'nın lirik ve epik öğeleri bir arada kullanarak yirminci yüzyılın başındaki Makedonya gerçeğini anlattığı romanıdır.¹¹ Romanın esin kaynağı, yine yazara ait 1949 tarihli *Uçanalı Zülfikar Beye Ağıt* adlı şiirdir. Şiirin konusu, romanın en dramatik olay halkasını oluşturmaktadır.

UÇANALI ZÜLFİKÂR BEYE AĞIT

Sağlığında yüzüne gülenler
Sofrasında ekmeğini yiyenler
Uykusunda pusu kurdular
Zülfikâr Beyi vurdular

Zülfikâr Beyi vuran Uçanalı İsmail
Cellat olmasına cellat, çingene değil

Zülfikâr Bey mertti yiğitti
Fakir ağlatmadı, mazlum ezmedi
Hile nedir, kuşku nedir bilmezdi
Korkusuz uyudu, korkusuz gezdi

Var git İsmail var git, namert kişisin
Hem sen düşün, hem de sana yol gösteren düşünsün

Varmayın üstüme yeter, beni söyletmeyin
Ben bilirim dost kim, düşman kim
Bilirim kim sinsi adımlarla peşimizde gezer de
Göz göze gelince başını eğer

Nolaydın Zülfikâr Bey nolaydın

⁹ Necati Cumalı, *Makedonya 1900*, s. 8.

¹⁰ Necati Cumalı, *Yeşil Bir At Sırtında*, Can Yayınları, İstanbul 1990, s. 243.

¹¹ Romandan yapılan alıntılar bu kaynaktan yalnızca sayfa numarası yapılarak verilmiştir: Necati Cumalı, *Viran Dağlar*, Cumhuriyet Kitapları, 16. Baskı, İstanbul 2015.

İsmaile güvenmeyip teslim olaydın

Bu dağlar Uçana dağlarıdır
Manastır'dan Florina'ya kadar uzanır
Uçana dağlarında akan sular, uçan kuşlar
Zülfikâr Bey diye ağlaşır

Gayri İsmail netse neylese
İçine korku düşmüştür, yüzü karadır
Uçana dağlarına gözü pek, yüreği pek
Zülfikâr Bey gibi adam yaraşır

Necati Cumalı, romanının adını koyarken kahramanın adını değil duygusal çağrışımları olan başka bir ismi tercih eder ve ona *Viran Dağlar* der. Bu ismin esin kaynağı ise romanda da geçen bir Rumeli türküsüdür: *Dağlar dağlar / Viran Dağlar / Ah yüzüm güler / Kalbim ağlar* (s. 20) Her iki esere de konu olan Zülfikâr Bey'in, şiirde Uçanalı, romanda Goriçkalı olması dışında bir fark yoktur. Yazar, ailesinin Makedonya'da yaşadığı yerleri gezip gördükten sonra doğrusunun bu olduğunu düşünmüş ve değişikliği gerekli görmüştür.

Roman, Zülfikâr Bey'in çocukluğundan ölümüne kadarki süreci içerir. Zülfikâr Bey, yüzyıllardır Makedonya'nın Goriçka kasabasında yaşayan varlıklı ve nüfuz sahibi bir aileye mensuptur. Eğitimini Selanik'teki rüştiyede tamamlayıp çiftliklerine döndüğünde Balkan Savaşı çıkar. Savaşa katılmak isteyen fakat yaşının küçük olduğu gerekçesiyle orduya kabul edilmeyen Zülfikâr Bey ve arkadaşları Niyazi Bey'in komutasındaki gönüllüler ordusuna katılır. Yunan ordusuyla girdikleri ilk çatışmada vurulur ve bir daha muharebeye katılamaz. İyileştikten sonra gizli haberleşme örgütünde görev alır. Bu örgütün varlığından haberdar olan Fransızlar, Zülfikâr Bey'in peşine düşer.

Fransızların kendisini aradığını duyan Zülfikâr Bey, Goriçka'daki evinden ayrılıp Manastır'a gider. Ardından Kaptan lakaplı bir komitacının grubuna katılarak dağlara sığınır. 16 Haziran 1917'de, Görce'de bir otelde yakalanan Zülfikâr Bey'in on ay boyunca dağlarda sürdürdüğü kaçak yaşantı böylece son bulur. Bu süreçte halkın gözünde kahramanlaşan Zülfikâr Bey'i yakalamaya Fransızların gücünün yetmeyeceği fikri Makedon halkı arasında yaygınlaşır. Bu söylenti Fransızların Zülfikâr Bey'e olan kinini artırır. Fransızlar, yakaladıkları Zülfikâr Bey'i, Görce-Florina arasındaki yüz kilometrelik yoldan dört günde, elleri hem kelepçeyle hem de halatla bağlanmış bir vaziyette, on sekiz atlı asker eşliğinde yayan götürürler. Yapmak istedikleri şey Zülfikâr Bey'i halkın gözünde küçük düşürmek ve kendi güçlerini sergilemektir.

Florina'da karargâh binasının üçüncü katındaki bir odada tutulan Zülfikâr Bey, tutsaklığı kabullenemez ve bulduğu ilk fırsatta –tutsaklığının dördüncü gününde- hapisten kaçır, Komitacı Kara Ali'nin dağdaki ekibine katılır. Makedonya'daki Fransız birliğinin başına yeni atanan barış yanlısı General D'Esperey'de mevkiidâşlarından farklı olarak, vatanını savunmaktan başka amacı olmayan ve bir halk kahramanı haline gelmiş Zülfikâr Bey'e karşı bir ilgi oluşur. Onunla tanışmak ister. Canlı yakalanıp kendisine getirilmesi için başına yetmiş altın gibi büyük bir para ödülü koyup herkese ilan eder. Bu ilan Fransız askerlerinin yakalayamadığı Zülfikâr Bey'i kendi halkına yakalatma çabasından başka bir şey değildir.

Kısa sürede tüm çevreye yayılan bu haberi halk umursamaz, para için yüzyıllardır Makedonya'da yaşayan varlıklı ve nüfuz sahibi bir aileye mensup bir uç beyini ele vermezler. Zülfikâr Bey'in başına konan para ödülü konaktaki hizmetkârlarından İsmail'in ve Kaylar Kasabası'nın belediye başkanı Hikmet Bey'in de kulağına gider. Aynı zamanda Zülfikâr Bey'in yeğeni olan Hikmet Bey Fransızlar ile arasındaki yakınlığa da güvenerek dayısını kurtarmaya çalışır. Zülfikâr Bey'in Fransızlara teslim olmayacağından ve ölene kadar çarpışacağından emin olduğu için onu ihbar etmek suretiyle önce yakalatmayı, ikili ilişkileri vasıtasıyla da hapisten kurtarmayı planlar. Bu planı kâhya İsmail ile birlikte gerçekleştirmeye karar verirler.

Aylar sonra İsmail, evlerine sığınan Zülfikar Bey'in yemeğine haşhaş katarak misafirini derin bir uykuya daldırır. Verilecek ödülün hayaliyle beyine karşı hırslanan İsmail, önce karakola gidip askerleri eve çağırmak suretiyle yakalatmak ister. Fakat geçen sürede Zülfikar Bey'in kaçacağından korkarak geri döner ve yatakta her şeyden habersiz uyuyan Zülfikar Bey'i, tüfikle başından vurur. Beyinin cenazesini bir halıya sararak Fransız askerlerine teslim edip parasını ister. Fakat işler istediği gibi gitmez. Jandarmalar, Zülfikar Bey'in canlı yakalanmasının gerektiğini, öldürülmesinin hata olduğunu söyleyerek İsmail'i hapse atarlar. İsmail'in cezası Zülfikar Bey'in komitacı arkadaşı Kara Ali tarafından verilir.

Memleketi Goriçka'da Zülfikar Bey için çok büyük bir cenaze töreni yapılır. Makedonya'nın her tarafından insanlar bu kahraman Osmanlı beyini son yolculuğuna uğurlamak için gelir. Kırk köyden kırkar kişi, Hristiyan Müslüman, kadın erkek, büyük küçük ayrılmadan büyük bir üzüntüyle Zülfikar Bey'in tabutunu omuzlar. Onlar için Zülfikar Bey'in ölümü Makedonya'daki son Osmanlı kalesinin düşmesidir. Zülfikar Bey'in ölümünden yedi gün sonra, 30 Ekim'de Osmanlı'nın imzaladığı Mondros Mütarekesi de bu yenilginin vesikası kabul edilebilir.

Necati Cumalı'nın *Viran Dağlar* romanında, Zülfikar Bey'in oldukça dinamik hayat hikâyesinin yanında Osmanlı Devletinin Balkanlar'daki macerası da verilmiştir. Yazar, toplumsal travmaya dönüşen tarihî olayları aktarırken sosyal bilimci bir nazarla yaklaşarak göç öncesi hayatı ve halkı göçe hazırlayan sebepleri vermeyi de ihmal etmez.

Göç Öncesi Hayat

Necati Cumalı'nın *Viran Dağlar* romanı yirminci yüzyılın ilk çeyreğindeki Makedonya'yı anlatmaktadır. O dönemde Makedonya her dilden, her dinden insanın karıştığı bir bölgedir. Dilleri Türkçe, Rumca, Bulgarca, Sırpça, Arnavutça, Çingenece; dinleri Müslüman, Ortodoks, Uryani, Musevi olanlar hep bir arada yaşar. Zülfikar Bey ve ailesinin bütün bu ırk ve dinden insanlarla ilişkileri son derece dostluk yanlısıdır. Köylerde bazen Türkler, bazen Sırp, bazen Rum, bazen Arnavutlar çoğunluk, diğerleri azınlık olarak hep beraber yaşar ve sorunsuz geçinirler. Bu birliktelik düğünlerde ve cenazelerde daha da belirginleşir. Fakat yirminci asrın ilk yıllarında, yüzyıllardır birlikte barış içinde yaşayan farklı milletlerden insanlar, savaş gerçeği ile vicdanları arasında kalır. Müslüman olmayan Makedon halkı, Batılı güçlerin desteğini de alarak Osmanlı'nın Balkanlardaki varlığına son vermek isterler. 1908 devriminin ülkeye getirdiği barış havası uzun sürmez. Sultan Abdülhamit İstanbul'dan Selanik'e getirilip Yahudi Alatinin köşkünde gözaltında tutulur. (s. 74) Balkan Savaşı öncesi eski yaşantısını devam ettirmeye çalışan Müslüman halk oldukça temkinli bir şekilde yaşamlarını sürdürmeye çalışırlar.

Göçü Hazırlayan Sebepler

1. Can ve mal güvenliğinin kalmaması: Necati Cumalı'nın *Viran Dağlar* romanı Makedonya'da, Goriçka, Uçana, Manastır, Selanik, Florina ve Biliste civarında geçmektedir. Farklı dillerden ve farklı dinlerden insanların bir arada yaşamayı başarabildiği bir coğrafya iken yirminci yüzyılın başlarından itibaren Sırp, Bulgar ve Yunanlılar yüzünden bu huzur kaybolur. Cesaretini toplayanlar padişaha başkaldırıp dağlara çıkar, çete hareketleriyle halka zulmeder. Makedonya artık bir barut fıçısı gibidir. Bu barut fıçısının bütün fitil uçları Selanik'e gelir, ateşleneceği yere bağlanır. (s. 55)

Selanik görünüşte bir Osmanlı il merkezidir. Valisi, ordu komutanı, mahkemeleri, kısacası Osmanlı Devleti'nin büyük bir sancak merkezinde bulunması gerekli bütün yönetim organları vardır. Gerçekte ise çoktandır gücünü yitirmiş, gölgeleşerek sadece yazışma adresleri olarak kalmıştır bu organlar. Kentteki yabancı konsolosların her biri bağımsız bir vali gibi davranırlar. Devletin gücü bu konsolosluklara sığınan bir katili almaya yetmez. Rum, Bulgar komitecileri, mavzer omuzlarında, iki dizi çapraz fişeklikleri, tabancaları, bıçaklarını kuşanmış kentin merkezinde dolaşırlar. Her gün sabotaj patlamaları duyulur, yüksek memurlar kaçırılır, Osmanlı devletinden yüksek fidyeler istenir. Demiryollarının, köprülerin,

gaz depolarının uçurulması alışılan olaylardan olmuştur. Makedonya Türkleri kendi hayatlarından, çocuklarının geleceklerinden kaygılıdır.

Makedonya’da yaşayan Genç Osmanlılar ise vatan millet meselelerinde büyüklerine göre daha bilinçlidir. Özellikle Manastır veya Selanik’te eğlenmek veya alışveriş için bir araya gelen gençler içki masasında hovardalık değil bu meseleleri konuşurlar. Gençler, Makedonya’nın elden gittiğinin, hükümetin tehlikeyi önemsemediğinin, önemse bile önleyecek gücünün olmadığını farkındadır. Kendilerini Makedonya’nın mutlak sahipleri, beyleri olarak görürler. Düşündükleri gibi olmazsa eğer öleceklerinin veya bir tutam ot gibi köklerinden sökülüp atılarak Makedonya’dan uzaklaştırılacaklarını düşünürler. (s. 77)

1903 yılı Nisan’ında limandan kalkan bir Fransız yolcu gemisi, rıhtımdan açılmış, mendireği döneceği sırada, kazan dairesine yerleştirilen bombaların patlamasıyla, rıhtımda uçurladıkları yolcularına henüz el sallayanların gözleri önünde, bacaları, direkleri, kaptan köşkü, salonlardaki sandalyeler, masalar parça parça havaya uçarak düşüp deniz üstüne dağıldıktan sonra batmıştır. Patlama, elinde dinamit lokumları dolu bavuluyla yolcu olarak vapura binen Makedonyalı bir komitacı tarafından gerçekleştirilir. Bu ve buna benzer olaylarla oluşturulmak istenen kargaşa ve anarşi ortamı, bir arada yaşama arzusunun yitiren Makedonya insanında göç fikrini oluşturur.

2. Siyasî gelişmeler ve milliyetçilik akımı: Halk arasında Makedonya’nın Manastır iline “Küçük Paris” veya “Balkanlar’ın Paris’i” denir. Manastır, eğlence hayatının olduğu kadar Avrupa’nın Paris’i gibi Balkanlardaki özgürlük düşüncesinin de odağıdır. Türkler nezdinde Abdülhamid’e başkaldırı da burada başlar. 1890’larda sarayın baskısından yurtdışına göçen, Paris’e yerleşen Jön Türklerin yurtiçinde en güvenli merkezi Manastır’dır. Özellikle Manastır Askeri İdadisi Abdülhamit yönetimine, istibdada başkaldıran en önemli devrim yuvalarından biri olur. Balkanlarda milliyetçilik akımlarının gittikçe yayıldığı dönemde Türk öğrenciler, subaylar, doktorlar, avukatlar ve diğer okumuş kesim Namık Kemal ve Tevfik Fikret’in milliyetçi söylemleriyle yetişirler. (s. 56)

Makedonya’nın bir diğer önemli merkezi Selanik’tir. Selanik’te yaşayan yabancıların düşmanca davranışları Selanik Müslümanlarını, Osmanlı aydınlarını birleştirmekte, Osmanlılar arasında azınlıkların zorbalıklarına karşı gruplar doğurmaktadır. Şiddet olayları yoğunlaştıkça şehirdeki Türkler birbirlerine daha bir kenetlenirler. Şehirde Ömer Seyfettin ve Ziya Gökalp bu çalışmaların bayraklaşan isimleridir. Ziya Gökalp burada İttihat ve Terakki Lisesi’ni kurar. Kendisi de aynı lisede hocalık yapar. Şehirde sayılan, sevilen, sözü dinlenen biridir. Selanik için mücadele eden Ziya Gökalp’in Selanik’in Türk ve Müslüman halkını etrafında toplayan bir fonksiyonu vardır.

Romanın kadrosuna dâhil edilen gerçek şahsiyetlerden biri de Ömer Seyfettin’dir. Gittikleri bir eğlence mekânında Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp ve Mustafa Kemal Paşa ile karşılaşan Zülfiyar Bey ve arkadaşlarının bu isimlere duydukları hayranlık, söylemlerine ve davranışlarına yansır. Zülfiyar Bey, mekândan ayrılan Mustafa Kemal Paşa’nın ardından şu cümleleri kurar:

“-Bir ay mı, bir yıl mı sonra bilmem, ama her ne günse yakında kıyamet kopacak! Bir savaş çıkacak, Rumlar ya da Bulgarlar bizim aramızda. O savaş çıkınca bu Mustafa Kemal Bey’in alayında vuruşmak isterim. Mustafa Kemal Bey’in yakınında. Ya onun olmazsa yanındaki o güzel arkadaşlarının.” (s.73)

Makedonya’nın diğer halklarında olduğu gibi Türkler arasında da belirginleşmeye başlayan milliyetçilik akımı Osmanlı merkezinde karşılık bulmaz. Arnavutluk’ta 1909’da çıkan ve bastırılan ayaklanma tekrar başlar. Arnavutluk’un kuzeyindeki Karadağ, seferberlik ilan eder, kırk bin kişilik ordu toplar. Yunanistan orduda izinleri kaldırır, yedekleri askere çağırır. Sırlar, Bulgarlar, bütün Makedonya Türklerinin gözünün önünde savaşa hazırlanırlar. Tam o sıralarda İstanbul hükümeti Balkan ordusundan yetmiş bin kişiye tezkere verir. Anadolu ordusundan otuz beş taburu Yemen’deki ayaklanmayı bastırmaya gönderir. (s. 144) Makedonyalılar bütün bu vurdumduymazlıklardan İstanbul’un kendilerini bırakmakta olduğu düşüncesine kapılırlar.

Sonunda Abdülhamid’e başkaldırı Manastır’da başlar. Kolağası Niyazi Bey, 3 Temmuz 1908’de 150 kişilik birliğiyle Manastır’ın kuzeybatısında Resne’de dağa çıkar. Onun bu ayaklanmasını üç beş gün içinde bölgede yenileri izler. Ayaklanmaları bastırmakla görevlendirilen Şemsi Paşa, 8 Temmuz günü

saraya telgraf çekmek için girdiği Manastır postanesinden çıkarken genç bir subay tarafından vurularak öldürülür. 150 kişi ile dağa çıkan Niyazi Bey, yirmi gün sonra kendisine katılan Türk, Arnavut, Bulgar, Rum, Sırp gönüllüleriyle iki bin kişiyi bulan birliğinin başında Manastır'a iner, kenti teslim alır. Ertesi gün, 24 Temmuz 1908'de Abdülhamit, Meşrutiyeti ilan eder.

Bununla birlikte Girit adasını Osmanlılardan koparıp Yunanistan'a bağlamak için yer yer silahlı ayaklanmalar çıkarılır. Yunanistan hükümetinin yanı sıra Osmanlı şehirlerinden, bilhassa da Selanik'ten adaya gönüllü Yunanlılar, para ve silah yardımları gider.

1910 yıllarında Makedonya'nın hemen hemen her köyünde her gün yeni bir terör olayı yaşanır. Can güvenliği, mal güvenliği kalmamıştır. Evlerde, kahvelerde en çok konuşulan konular, son günlerin adam öldürme, baskın, soygun, çıkarılan yangın olaylarıdır. Bu olaylar o kadar çoğalmıştır ki, insanlar sıranın kendilerine gelmesini bekler olmuşlardır.

1912'de Bulgar ve Sırp komitacıları Türk köylerini basarlar, samanlıkları ateşe verirler, çocuk, çocuk, yaşlı demeden can alırlar. Uçana'ya bir saat ötede Köşeler köyünde bir düğünü basan Bulgar çetecileri, düğün evini ateşe verirler, korkudan evin bodrumuna sığınan gelin ile yedi genç kız arkadaşı dumandan boğularak ölür. Genç kızların ölümleri çevredeki yirmi köyde yaşayanların katıldığı büyük bir cenaze töreniyle toprağa verilir. Çetecilerin bulunması için yöredeki Bulgar köylerinde kolluk kuvvetleri geniş aramalar düzenler. Yüzlerce kişi tutuklanır. Çetecilere yataklık ettikleri kanıtlanan yedi kişi köylerinde kurşuna dizilir. (s. 136) Bütün bunlar bölgedeki göç fikrini geliştirir. Artık fırsatını bulanlar için Anadolu'ya kaçmak son çaredir.

3. Dinî sebepler: Makedonya Türkleri arasında, doğup büyüdükları topraklar üzerinde günlerinin dolduğuna karar verenler, İstanbul'a, İzmir'e, Anadolu'nun başka yerlerine göç etmeğe başlarlar. (s. 76)

Roman kahramanlarından Halit bütün Makedonya Türkleri gibi vatanını çok sever. Fakat artık ümitleri tükenmiştir ve birçok kişi gibi o da karamsardır. Zülfikar Bey'e artık göçme zamanının geldiğini anlatırken kadere rıza gösterdiğini hissettirir:

“Bizim Makedonya'daki günlerimiz doldu Zülfikar Bey, ne yazık ki doldu! Bunu benden duymak nasıl size acı geliyorsa söylemek de benim için o kadar acı... Makedonya bölündü. Makedonya yaşlılardan dinlediğimiz, çocukluğumuzdan bildiğimiz Makedonya değil! O Makedonya Makedonyalılarındı! Hristiyan'ı, Müslüman'ı, Rum'u, Bulgar'ı, Sırp'ı, Arnavut'u, Osmanlısı Makedonyalıyım demeyi birbirine çok görmezdi. Şimdi bu din ayrılığı çekişmesi, ulusçuluk kavgaları çıktı çıkıcalı Makedonya'da hava karardı, dostluk, kardeşlik, komşuluk hatırı kalktı, herkes birbirine girdi. Bulgar Rum'u, Rum Bulgar'ı, Sırp Arnavut'u, sonunda hepsi bir olup Türk'ü, Müslüman'ı vuruyor, öldürüyor. Sonu ne bunun? Neye, niçin? Saçma bir kavga bu! Yanlış bir anlayış. Herkesin anasından babasından öğrendiği dille konuşmasını, türkü söylemesini anlarım, ama kendi diliyle konuşmayı düşman bilmesini anlamam! Oklar yayından çıktı, bu kavga başladı bir kez. Kolay kolay yatışmaz. Süreler artık. Kim bilir ne kadar sürer? Yüz yıl mı, iki yüz yıl mı? Kapışanların akılları kim bilir ne zaman havalandıkları yerden akıllarına döner? Sürdükçe kırk yıllık komşularını, sokaklarda bir arada oynayarak büyüyen çocuklarını birbirlerine düşman eder, kırdırır.” (s.113)

Halit'in aksine Zülfikar Bey için vatandan ayrılmak kader olsa bile o, kaderine razı olmak istemez. Makedonya'da kalıp baba topraklarını savunmak ister. İstanbul kayıtsızsa, orada yaşayan İstanbul hükümeti değil, Makedonyalılarıdır. Dolayısıyla Makedonya'yı savunmak önce burada doğup büyüyenlerin vazifesidir.

“Makedonya Jön Türkleri arasında 'Makedonya'da günlerimiz doldu' diyenlere Zülfikar Bey 'Makedonya'yı kucaklayıp götüremem ki' diye karşılık verir. 'Makedonya bohça değil ki toplayayım, koltuğumun altına alıp gideyim. Bana düşen teslim olmamak, gözlerim kapanmadan Makedonya'yı yabancıya teslim etmemek.’” der. (s.142)

4. Daha önce göç eden akrabaların telkini: Romanda daha önce Anadolu'ya göçenler Makedonya'daki akrabalarını da göçte teşvik ederler. (s. 106) Terzi Halit'in amcası, Osmanlı ordusunda askerliğini yapmak için Florina'dan ayrılmış bir daha geri dönmemiştir. Yıllar sonra bir mektup yazarak Bursa'ya yerleştiğini yazar. Bursa'yı yeşilliği ile Florina'ya benzetir, bolluğunu, bereketini över, neleri

varsa satıp gecikmeden gelip yerleşmelerini önerir. Gidip gelen mektuplara fotoğraflar eklenir, göç hayalleri kurulur. Bir mektupta Bursa'daki amca Halit'in kız kardeşi Hatice'yi kayınbiraderinin oğluna ister. Dünürücü başı olarak Bursa'dan gelen amca Bursa'nın güzelliklerini bütün akrabalarına anlatır, onlarda göçme arzusunu uyandırır. Hatice ile annesini hem evlilik hem de Bursa'ya göçmek için ikna eder.

5. Eğitim: Romanda eğitim de bir göç sebebidir. Eğitim çağına gelmiş bireyler yaşadıkları kırsal alandan kent merkezlerine göç ederler. Bu göçlerin diğerlerinden farkı mecbur olmadan, istekleri doğrultuda gerçekleşmiş ve süre dolduğunda geri döneceklerinin, döndüklerinde her şeyi yerli yerinde bulacaklarının rahatlığı içerisinde gerçekleşmesidir. Zülfikar Bey de Goriçka'dan Selanik'e okumak için gelir. (s. 48) Halasının oğlu Mustafa da eğitimi için İstanbul'u tercih etmiş, mezun olduktan sonra da evine dönmüştür. (s. 67)

6. Yeni bir hayat kurma isteği: Eserde kendilerine iyi bir hayat kurmak, daha önce yaptıkları hatalara düşmeden, hayata yeniden başlamak isteyen kahramanların hayallerini süsleyen bir fırsattır göç. Terzi Halit, daha iyi bir hayata sahip olmak ve hayallerini gerçekleştirmek için Paris'e gitmek ister. Paris aynı zamanda sosyalizmin de merkezi olması sebebiyle Halit'in bakış açısına uygun bir mekândır.

Viran Dağlar Romanında İşlenen Göçler

Viran Dağlar romanındaki kurguya eşlik eden süreç Balkan Savaşları ile Birinci Dünya Savaşı'dır. Göç, bu savaşların bir sonucu olarak romanda hayli işlenmiştir. Toprak sahibi Zülfikar Bey'in önemli gördüğü iki sorundan biri Osmanlı Devleti'nin gücünü yitirışı, uyruklarına söz dinlemez duruma gelişi; diğeri ise Osmanlı Türklerini saran göç dalgasıdır. Makedonya'dan, Trakya'dan her gün üç beş Türk aile kopar, İstanbul'a, Anadolu'ya göç ederler. Bu göçün anlamı, aslında yaşadığım yeri değiştiriyorum değil, Rumeli'yi yerine göre Rumlara, Bulgarlara, Sırlara teslim ediyorum demektir. Bu yüzden eserde, göç fikrinin karşısında olan tek kahraman Zülfikar Bey'dir. "*Hepimiz Makedonya'yı bırakıp gidersek, beş yüz yıldır bize emanet edilen bu topraklara kim sahip çıkar, ölmüşlerimizin mezarlarını kim korur?..*" der. (s.113) Yıllar önce zaferle gelen Türk'ün şimdi başı önde mağlubiyetle geri dönmesini gururuna yediremez.

Necati Cumalı'nın Viran Dağlar romanında göçün gerçekleşme zamanı ve göçü hazırlayan sebepleri incelendiğimizde karşımıza iki ana başlık çıkmaktadır:

A. Savaş nedeniyle gerçekleşen mecburi göçler:

Romanda bu göç şeklinin çok sayıda örneği vardır. Bu gruba giren ilk göç Zülfikar Bey'in kendi ailesinin göçüdür. Balkan Savaşı'nın başlamasıyla Zülfikar Bey kendisi gibi gönüllü arkadaşlarıyla beraber orduya katılmak ister. Yalnız annesi ve karısını Bulgar, Sırp ve Rumların çoğunlukta olduğu Goriçka'da bırakmanın doğru olmayacağını düşünür. Onları Arnavutluk sınırları içinde yer alan ve Müslüman ahalinin çok olduğu Görce'ye götürür. (s. 178) Bütün aile bu göçe geçici bir tedbir gözüyle bakar. Ancak anne Saliha Hanım ilk defa başına gelen bu göç karşısında daha temkinlidir. Bir defa evden çıkılınca ne geriye dönecekleri günün ne de dönünce evi yerinde bulacaklarının meçhul olması onu ziyadesiyle rahatsız eder. (s.181)

Evin büyüğü olduğu için, göç hazırlığı Saliha Hanım'ın direktifleriyle gerçekleşir. İki araba ile yola çıkacaklardır. Yunan ya da Bulgar ordusu evlerini yağma ederse diye evin bakırlarını, kilimlerini, üç takım yatak yorgan ile örtülerini de kurtarmak ister. Gelini ile kendisi, takılarını yanlarına alırlar. Hayvan sürüleri yayladadır, savaş boyunca aşağıya inmemeleri hususunda uyarırlar. Çift öküzlerini, sağmal ineklerini, yük, araba ve harmanlarda kullandıkları beygirlerini geride bırakamazlar. (s. 182)

Konak 20 Ekim günü sabah erkenden boşaltılır. Konaktan son çıkan Saliha Hanım olur. Konağın kapısını kendisi çeker kapatır, kilitler. Kadınlar bir arabada, savaşta yağmadan kurtarmak istedikleri eşyalar diğer arabadadır. Büyükbaş hayvanların da arabaların ardından geldiği bu hüznü göçe, Zülfikâr Bey'le dört adamı atlı olarak eşlik eder. Gidenler, dönüşün nasip olup olmayacağını endişesiyle üzüntü içindedir. Yol ormanın içinde kıvrılırken yolcular konak gözden kayboluncaya kadar dönüp dönüp arkalarına bakarlar. Sekiz saat süren yolculuk, zaman zaman tutuldukları sağanak dışında olaysız geçer.

Görce’de Saliha Hanım’ın kız kardeşi Sabiha Hanım’ın evine inerler. Ertesi sabah Zülfikâr Bey cepheye gitmek üzere evden ayrılır. (s. 194)

Bu göç olayının hazırlık aşamasında Zülfikar Bey ve ailesi bir göçe daha şahit olur. Zülfikâr Beylerin Goriçka’dan göçmek için hazırlandıkları gecenin sabahında bir göç kafilesi evlerine sığınır. Dönen tekerleklerin dingil gıcırtiları, tıksıran atlar, bağırsan insanlar ve çocuk ağlamalarının sesini duyan Saliha Hanım pencereye yaklaşır, o sıra hızını kesen yağmur altında, atlı, arabalı, yaya, çoluklu çocuklu, göle dalmış çıkmış gibi sıırıslıklam en az yüz kişilik bir kalabalığın ahırlarının önündeki sundurmaların altına sığınmaya çalıştıklarını görür. Gelenler düşmandan kaçan, yanlarına alabildikleri bir kaç parça eşya ile güvenli bölgelere göçmeğe çalışan Alasonyalı muhacirlerdir. Ne insanlarda ne de hayvanlarda ayakta duracak hal kalmış, yardım alabilecekleri ümidiyle konağa sığınmışlardır.

Saliha Hanım kafileyi selâmlığa alır. Raşit Çavuş’un gelini ile hasta bebeğini, öbür çocuklu kadınları, yaşlıları, selâmlığın oturma odasına götürürler. Odanın ocağında her zaman hazır duran kuru odunlar ateşlenir. Zülfikâr Bey hasta bebeği tedavi etmesi için ebeyi çağırır. Kalan göçmenleri çamaşırığa alırlar. Dışarıda hayvanların yanında dört genç erkek kalır. Zülfikâr Bey ambarı açar, hayvanları doyurmaları için yem torbalarını arpa, saman ile doldurtur. Saliha Hanım yanında gelini, yardımcısı Şükriye Kadın ile mutfığa geçerler. Gelenlere tarhana çorbası pişirmek için hazırlık yaparlar.

Hüseyin Ağa’nın anlattıklarına göre, gelenler, bir gün önce Yunanlıların Teselya ordusunun sınırı geçtiğini, Alansonya üstüne yürüdüğünü duyar duymaz beş on dakika içinde toparlanarak, arabalarını koşup yola çıkmışlardır. Hüseyin Ağa 1897 savaşını görmüş, o savaşta cephede bulunmuştur. O savaş kazanılmıştır. Ancak o günden beri on beş yıl boyunca düşman bu yenilginin acısını çıkartmak için durmadan dinlenmeden çalışmış, Osmanlı ise her geçen gün biraz daha gevşemiştir. Alansonya’da iki gün öncesine kadar Yunan ordusunu karşılayacak doğru dürüst hiçbir hazırlık yoktur. Hüseyin Ağa ikide bir “Allah Alansonya’da kalan Müslümanların yardımcısı olsun!” dediğine göre geride kalanları zor günler beklemektedir. (s. 184) Yine onların anlattığına göre yollar, Alansonya’dan göçenlerle doludur. Kaçanların kimi Florina’ya, kimi Manastır’a, kimi o bölgenin köylerine giderler. Öteden beri Makedonya’nın değişik kentleri, köyleri arasında kız alıp vererek kurdukları akrabalık ilişkileri, göçün yönünü ve adresini belirler. Gidemeyenler, kaderlerine boyun eğenlerdir.

Daha savaş başlamadan, tek kurşun atılmadan yurtlarından apar topar ayrılmış olan muhacirler, yaşadıklarını kutsal göç ile özdeşleştirir. Kafile başkanı:

“Anladım kitaplar ne yazmışsa hep doğru. Musa, İsa, Hazreti Muhammet efendimiz ne demişler ne buyurmuşlarsa doğru! Eski kitaplar hep doğru yazar. İnsanın en büyük çilesi göç! Musa’dan beri değişmeyen çilesi! Ne mutlu doğduğu yerde yaşlanıp ölenlere! Yakup’un oğulları yersiz yurtsuz oradan oraya süründüler durdular. İbraniye’den Mısır’a göçtüler, firavuna köle oldular. Bizim de çilemiz başladı. Yersiz yurtsuz kim bilir ne kadar sürüneceğiz? Onların başında Musa peygamber vardı. İndirdi değneğini, Kızıldeniz’i yardı, kavmini karşı kıyıya geçirdi, firavunun askerlerinden kurtardı. Kim geçirecek bizi Yunan’ın içinden? Kim yaracak o kan denizini?” (s.191) diyerek çaresizlik içinde Rabbine sığınır. Bu tirat, eski zamanlardan beri göçe mecbur kalan insanların acı ve gözyaşı ortak paydasında birleştiğinin bir göstergesidir.

Ev sahibesi Saliha Hanım’ın yardımlarıyla kadınların kıyafetleri kurutulur, karınları doyar, hasta çocuk ebe Krisula tarafından tedavi edilir. Ebe Krisula bir Rum olmasına rağmen onlardan biriymiş gibi davranır. Yirmi yıldır, Goriçka’da, yakın köylerde, Hristiyan ya da Müslüman, Türk, Rum, Bulgar, Arnavut demeden, yüzlerce çocuk dünyaya getirmiştir. Konağa gelirken de Yunan ordusundan kaçan Alasonyalı bir kadının hasta bebeğine bakacağını bilerek gelmiştir. Bundan dolayı en ufak bir rahatsızlık duymaz. Alasonyalı Türkler de memleketlerinden ayrılırlarken, Rum komşularıyla sarılıp kucaklaşmışlar, helalleşmişlerdir. Aralarında evlerinin anahtarını Rum komşularına bırakanlar, karşılıklı ağlaşanlar vardır. Krisula da işte o Rum komşularından biri gibidir. (s. 189) İşi bitip ayrılacağı sırada Alasonyalılara Manastır’a göçmelerini salık verir. Çünkü Florina Rumları karışıktır, ya çok iyi ya da çok kötü olurlar. Ama Manastırlılar insan ayırmaz. (s. 191)

Gün ağarıırken gelen Alasonyalı göçmenler, öğleye kadar Zülfikâr Bey'in konuğu olurlar. İyice dinlenince yol hazırlıklarına başlarlar. Bu bir kaç saatlik süre, aralarında kara gün dostluğu yaratır. Gorička'nın Müslümanları ve Rumları, göçmenleri görmeğe gelir. Kimi haşlanmış bir tavuk, kimi bir somun ekmek, kimi peynir, kimi kaynamış yumurta, kimi erkeklere kıyılmış tütün ile sigara kâğı getirir. Ebe Krisula da emeğinin karşılığı olarak Raşit Ađa'nın vermek istediği parayı almaz. (s.192)

Göçmenler, on iki aile olarak, geldikleri gibi giderler. Yedi tek atlı araba, üç çift atlı araba, iki öküz arabasıyla yola çıkar. Arabaları ailelerin yaşlı erkekleri sürer. Genç erkekler, kimi atlı, kimi yaya, omuzlarında namluları yere dönük mavzerleri, yürüyüş kolunun iki yanını alırlar. Sağmalları, katırları, eşekleri, arabalarının arkası sıra gelir. Köpekleri dahi arabalarının yanından ayrılmaz. (s.193)

Savaş üç gün içinde bölgede yaşayan Türklerin çoğunu göçebe etmiştir. Zülfikâr Bey ailesini Görce'de bırakıp cepheye gitmek için Gramos dağları ve Nestoran'a doğru ilerlerken, bütün geçitlerin ve dağ yollarının güneydoğudan kuzeybatıya doğru göç eden insanlar ile dolu olduğunu görür. Zülfikâr Bey ve arkadaşları, kuzeyden inip göçenlerin geldiği yöne doğru ilerlerken birçok acıya da şahit olurlar. Yolların üstünde karşılaştıkları göçmenlerin çoğu, bir eşek yükü eşya ve yedeklerinde çektikleri bir keçi ile yola çıkmışlardır. Kadınlar kucaklarındaki bebekleriyle, erkekler omuzlarına bindirdikleri küçük çocuklarıyla dinmeyen sağanak yağmur altında yol almaya çalışırlar. Yol kıyısına atılmış sofra tahtaları, ayran dibekleri, tencereler kazanlar vardır. Göçmenler yüklü hayvanların semerlerindeki eşyaları atarak boşalttıkları yere, yürüyecek, ayakta duracak gücü kalmamış yaşlılarını ya da ağlayan çocuklarını bindirmeye çalışırlar. Hayvanı olmayanlar ise yaşlı babalarını sırtlarında taşıyarak savaştan kurtarmaya çalışır. Zülfikâr Bey aynı manzarayla 29 Ekim günü Verno dağlarından güneye inerken de karşılaşıır:

“Ağlayan, analarını babalarını yitiren çocuklar; yitirdiklerini, çocuklarını arayan, seslenen, dövünen analar babalar, inleyen yaşlılar. Kime destek verip kimi sırtlayacaklarını şaşırmış genç erkekler, çocuklarını kucaklamış emzikli kadınlar... Apar topar yola çıkarken hatıra gelen bir eşek yükü, bazen de sırta vurulan bir çuvala doldurulmuş kırık dökük eşyalarıyla görenlerin yüreklerini ezen bir yoksulluk, kahredici bir can korkusu...” (s. 224-225)

Bereketli Kaylar topraklarında da durum farklı değildir. Varlıklı üç ailenin Manastır'a taşınması ve Türk ordusunun çekilmesiyle birlikte kime güveneceğini bilemeyen halk, önce korku içinde birkaç saat bocalamış, ardından kararsızlığını yenerek çareyi Florina'nın köyelerine göçmekte bulmuştur. Halk o kadar telaşlıdır ki son iki gün içinde Kaylar yarı yarıya boşalır. İyi ki boşaltmışlardır çünkü Zülfikâr Beyler o gün öğleden sonra Sarıgöl'e yaklaştıklarında uzaktan Kaylar'ın üstünde alev kolları ve duman bulutları görürler. Kaylar'dan kaçan bir fırın işçisi, kasabaya giren ilk Yunan birliğinden aldıkları cesaretle Rumlara kasabadaki Türk beylerinin konaklarını yaktığını söyler. (s. 225)

Bütün zorlu şartlara rağmen menzile varmayı başaranlar şanslıdır. Çünkü bunu başaramayanlar da vardır. Top sesleri duyan Ekrem ve ailesi hemen giyinip, ellerine ne geçirirlerse yanlarına alıp Alanso'dan uzaklaşmaya, gecenin ayazında kırdan yürümeğe başlarlar. Fakat Yunan askerleri tarafından makineli tüfekle taranınca eşi ve on yaşındaki kızı, sekiz yaşındaki oğlu vurulur. Yaşadıklarının etkisini üzerinden atamayan Ekrem, intikam hissiyle dolar: *“Acı kaldırdı, acı yürüttü, yürüdükçe yorgunluk, kaçmak kurtulmak derdi... acımı kesti.”* (s. 199) Ekrem üç yıl askerlik yapmış, vazifesini onbaşı olarak tamamlamıştır. Zülfikâr Bey'in orduya gönüllü yazılmak için Manastır'a gideceğini öğrenince o da karısı ve çocuklarının intikamını almak üzere onlara katılır.

Romadaki en büyük göç hadisesine Zülfikâr Bey tren yolculuğu esnasında şahit olur. Zülfikâr Bey ve arkadaşları yürüyerek Banitza'ya, oradan da trenle Manastır'a gider. Trendeki yolcuların çoğu, evini barkını bırakıp Manastır'a kaçan göçmenlerdir. Tren, göçünü yani taşıyabileceği eşyasını yanına alan göçmenlerle hınca hınç doludur. Öyle ki bir vagonun diğerine geçmek imkânsızdır. Her yerden kadın, erkek, çoluk, çocuk taşar. Sepetlere, bohçalara sıkıştırılmış çamaşırları, bir iki parça ufak tefek eşyaları, kucaklarında susturmaya çalıştıkları bebekleri, ayakları altında ezilerek dolaşan, kaybolmasından korktukları çocuklarıyla yola çıkmışlardır. Koridor pencerelerinden dışarı baktıkça uzak yakın bütün yolları göç kollarıyla dolu görürler. Her kol, treni dolduranlardan bir parçadır. Bu göç manzarası, beş günlük savaş sonunda Makedonya'da paniğin ne kadar yaygınlaştığının ifadesidir. Göçmenler, savaştan kaçanlardır. Trende savaşa giden Zülfikâr Bey ve arkadaşları, bu kaçışları dışarıdan hayretle izler ve *“Ne*

diye evinizi ocağınızı bıraktınız? Görmüyor musunuz biz savaşa gidiyoruz!” (s.198) der gibi bakılır. Tren daha sonraki istasyonlarda durmaz. Artık yolcu alacak ne yeri ne de gücü kalmıştır. Zar zor hareket etmektedir. Yoldaki istasyonda bekleyen göçmenler acı yüzlerle trenin ardından bakakalırlar.

Manastır’da Niyazi Bey’in emrine verilen Zülfikar Bey ve arkadaşları Yunanlıları oyalamak için Verno Dağı’ndan güneye inmeğe başladıklarında da Yunan ordusundan kaçan Türklerin göç kollarıyla karşılaşılırlar. Yazarın şu cümleleri Balkan Savaşı’nın en dramatik sahnelerinin ifadesidir:

“Balkan Savaşı üstüne yazılanlar ürkütücüdür. Kitaplara geçmeyip de savaştan sağ çıkanların anlattıkları daha da inanılmaz gelir savaş nedir görmeyen insanlara. İlk silahlar patladıktan sonra akıllar durdu, yaptığıni ettiğini bilmez ölçemez oldu silah seslerini duyanlar. Kan tutmuştu ordudakilerle birlikte sivilleri de. Çok kan döküldü cephelerde. Cephelerden daha çok cephe gerisinde can aldı savaş. Büyük küçük, kadın, çoluk çocuk, yaşlı demeden binlerce kişi süngülendi, ateşe verilen evlerinde öldü. Savunmasız kadınların ırzlarına geçildi. Göç yollarında vurulmuş, düşmüş ölü analarının memelerini emmeye çalışan bebeler, üstlerinden geçen top arabaları tekerleklerinin ezdiği, dağıttığı beyinler, karlara saplanarak ayakta donmuş kalmış atlar, insanlar, üst üste cesetlerle dolu hendekler görüliyordu. Çok gözyaşı döküldü, çok yoksulluk çekildi...” (s. 237-238)

Manastır’ın girişinde Kınalı’da göçmenler için beş yüz çadırlık bir kamp kurulur. Sırp Kızılhaçı’ndan, Hindistan’dan, Mısır’dan gelen yardımlarla buradaki çadırlarda yaşayan göçmenler, savaş biter bitmez evlerine dönmek isteyenlerdir. Bu göçmen kampında kalan Kerim Bey ve ailesi de 1913 Nisanı sonunda Nalbantköy’deki evlerine geri döner. Fakat Yunan hükümeti göç yollarını açıp isteyen kalsın, isteyen gitsin deyince onlar da her şeylerini satarak Osmanlı diyarının yolunu tutarlar. (s. 240)

Savaştan kaçıp göçenler özellikle yükte hafif, pahada ağır olan eşyalarını, ziynetlerini yanlarına alırlar. Taşıyamayacakları takı, gümüş ve bakırlarını ise düşmana bırakmamak ve bir gün geri dönme düşüncesiyle toprağa gömerler.

B. Çeşitli nedenlerle isteğe bağlı göçler:

Yaylak ve kışlak kullanımı, gençlerin eğitimi için başka bir şehre okumaya gitmeleri veya daha iyi bir hayat kurma isteğiyle gerçekleşen göçler bu gruba girer. Romanda, terzi Halit’in annesinin ve kız kardeşinin Bursa’ya amcalarının yanına göçmeleri bu kategoride değerlendirilebilir. Bu göçe Makedonya’daki olumsuzluklar ve kız kardeşin Bursa’dan kendisine çıkan talip ile evlenmek istemesi sebep olmuştur. Ancak bu göç hakkında romanda detaylı bir bilgi yoktur. Henüz savaş çıkmadığı için tren ve vapur gibi toplu taşıma araçlarıyla ve mutat güzergâhtan yapılan yolculukla Bursa’ya sağ salim ulaşıldığı bilinmektedir. Düğün için ailesinin yanına giden Halit ise bütün ısrarlara rağmen Bursa’ya temelli göçmeyi kabul etmez. Çünkü onun aklında Paris’e göçmek vardır. Her iki göçün de sebebi daha iyi şartlarda yaşamaktır. Hatta Halit, Paris’e hayallerinin peşinden gitmiştir denebilir. Hem sosyalist düşüncenin kaynağı olduğu için hem de terzi olarak Paris’te kendini daha iyi geliştireceğini düşündüğü için yönünü batıya çevirir.

Romanda insanları göçe sevk eden sebeplerden biri de çocukların geleceğidir. Savaş toplumun demografik yapısını değiştirmiştir. Savaşta erkeklerin çoğu ölmüş, birçok Türk ailesi de göçmüştür. Böyle olunca kalan aileler kız çocuklarına iyi birer eş bulmakta zorlanırlar. Baba dostları Yakup Ağa, Zülfikâr Bey’e şöyle yakınırlar:

“Bak gör! Kupkuru kaldık bu köy yerinde. Çık dışarı, ara kırları bayırları, yirmisi ile otuzu arasında erkek göremezsin! Acı değil mi bu? Yollar kapanmasaydı ben de düşünürdüm satayım savayım neyim var neyim yok, alıp çoluk çocuğumu İstanbul’a mı olur, İstanbul yakınlarında bir yere mi yerleşeyim. Belki kızlarımın talihleri açılır, doğru dürüst bir kısmetleri çıkar derdim. Kiminle evlenecekler, kiminle ev kuracaklar burada? Doğru dürüst koca olacak kim kaldı Makedonya’da. Var isteyenleri, var, ama o türlü! Ne yaşları yaşlarına uyar, ne boyları boylarına! Nasıl olur diyelim? Ayıptır söylemesi kedinin, köpeğin önüne atar gibi nasıl evimden ayırayım kızlarımı?” (s.236)

Romanın ilerleyen sayfalarında Yakup Ağa değirmenini, evini, tarlasını satarak ailesi ile beraber önce Arnavutluk’a gider, orada liman şehri Valona’dan vapurla İzmir’e göçer. (s. 348)

Sonuç

Türkler, tarihi göçlerle şekillenmiş bir millettir. Dolayısıyla destan döneminden başlayarak edebiyatında da göçe dair unsurlara yer verilmiştir. Göç, *Viran Dağlar* romanında Balkan Savaşı sürecine romana eşlik eden bir olgudur. Millî birlik ve beraberlikleri zedelenen ve birbirlerine karşı kışkırtılan Makedon halkı içinde, Türk ve Müslüman olanlar kendi topraklarında huzurla yaşayamaz hale getirilerek göçe zorlanır. Göç fikrinin romandaki mefhum-ı muhalifi ise Zülfikar Bey'dir. Zülfikar Bey evini, topraklarını bırakarak hayatını başka bir yerde sürdürme fikrini kabullenmez. Fakat bu tercihi onu kendi vatanında kaçak yaşamaya mecbur eder. Vatansever, fedakâr, çevresi tarafından sevilen ve övülen Zülfikâr Bey, romanın sonunda en yakınındaki kişi tarafından başına konan yetmiş altınlık ödül için öldürülür.

Göç olgusu açısından baktığımızda Viran Dağlar'ı değerli kılan sanatçının sosyolojik bir bakış açısıyla göç öncesi hayatı ve halkı göçe hazırlayan sebepleri çok iyi tahlil etmiş ve bunları eserinde işlemiş olmasıdır. Bunda sanatçının güçlü anlatım kabiliyetinin yanında ailenin bu coğrafyayı biliyor olmasının da büyük katkısı vardır. Yazarın anne ve babasının şahit olduğu olaylardan faydalanmasının da romana olumlu katkıları olmuştur.

Romandaki ana çatışma savaştır. Savaşın en önemli sonuçlarından biri insanların göçe mecbur kalmış olmalarıdır. Romanda bu sonuca direnen kahraman ise Zülfikar Bey'dir. Bütün bu olumsuzlukların karşımıza çıkardığı en büyük değer "barış"tır. Savaş farklı dillerden ve dinlerden oluşan Makedonya halkını hızla birbirinden ayırmış, kolay kolay unutulmayacak yaralar açmıştır.

Kaynakça

AKGÜN Atif, *Balkan Türklerinin Muhacir Edebiyatı İncelemeleri*, Grafiker Yayınları, Ankara 2016, 157 s.

BİLGİ, Levent, *Türk Romanında Savaş Sonrası Anadolu'ya Zorunlu Göçler*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2006.

CUMALI, Necati "Konuşmalar: Necati Cumalı, Oktay Akbal, Melisa Gürpınar", *Türk Dili*, S. 30, s. 38-42.

CUMALI, Necati, *Makedonya 1900*, Cumhuriyet Kitapları, 18. Baskı, İstanbul 2016.

CUMALI, Necati, *Viran Dağlar*, Cumhuriyet Kitapları, 16. Baskı, İstanbul 2015

CUMALI, Necati, *Yeşil Bir At Sirtında*, Can Yayınları, İstanbul 1990.

HALAÇOĞLU, Ahmet, *Rumeli'den Türk Göçleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.

İPEK, Nedim, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Serander Yay., Trabzon 2006.

KOCABIYIK Deniz, Necati Cumalı'nın Romanlarında ve Hikâyelerinde Yapı ve Tema, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2006.

MACCARTHY Justin, *Ölüm ve Sürgün*, Çev.: Bilge Umar, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1995.

ÖZKAYA Yücel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. Yüzyılda Göç Sorunu", *AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 1982, C.XIV, S.25, s.171.

Taşra'dan İstanbul'a Göç Eden Bir Üstad Şair: Nâbi

Yrd. Doç. Dr. Hatice ÖZDİL
Bitlis Eren Üniversitesi / Bitlis

Giriş

Asıl adı Yusuf olan Nâbi, 1642'de Ruha (Şanlıurfa)'da dünyaya gelmiştir. Çocukluk ve ilk gençlik yıllarını yine Urfa'da geçirmiş ve iyi bir eğitim almış, Arapça ve Farsça öğrenmiştir.

17. yüzyıl divan edebiyatı şairlerinden; edebiyatımızda “hikemî tarz”ın temsilcisi kabul edilen Nâbi'nin, Anadolu'dan kopup İstanbul'a geldiği ve burada sanatının zirvesine ulaştığı görülmektedir. Nâbi'nin hayatındaki göçler aslında onun kaderini değiştirmiştir. Doğduğu yerden ayrılmasaydı belki de üstad bir şair olarak anılamazdı, kıymeti anlaşılamazdı.

“Urfa, Halep ve İstanbul, Nâbi'nin yaşadığı, ömrünü geçirdiği üç önemli şehirdir. Bunlardan Urfa, doğduğu, çocukluğunu ve ilk gençlik yıllarını geçirdiği, ilk eğitimi aldığı, şiire ilk merak sardığı yerdir. Halep'te evlenip ev bark sahibi olmuş; kendisine özel değer verdiği büyük oğlu Hayrullah doğmuştur. Hikemî şiir vadisinde yürümeye başlayarak bu yolda bir şiir tarzı yarattığı ve bu yanı sıra şöhrat kazandığı yer de Halep'tir. Ayrıca bu şehir, onun önemli eserlerinden Hayriyye'yi yazıp, dîvanını düzenlediği yerdir. Kısacası Halep, onu edebiyat ve kültür tarihimizdeki Nâbi yapan esas şehirdir. Hem gençlik, hem olgunluk hem de ölümünden kısa bir süre önce iki ayrı dönemde bulunduğu İstanbul ise onun beğendiği, hayran olduğu, uzaktayken özlemine çektiği ve onu bir Osmanlı bürokrati, bir Osmanlı efendisi, dönemin edebiyatçıları arasında saygın şair yapan önemli şehirdir.”¹

Urfa'dan İstanbul'a Göç

Nâbi, İstanbul'a geldiğinde 22-23 yaşlarındadır.² 1665 yılında, şairi Urfa'dan İstanbul'a göç ettiren sebepleri araştırdığımızda birkaç farklı sonuca ulaşmak mümkündür. Bir rivayete göre, Nâbi genç yaşlarında Yakub Halife isminde bir şeyhe intisap ederek tasavvufa yönelmiş, bir süre çobanlığını yaptığı bu şeyh, onu İstanbul'a gitmesi için teşvik etmiştir. Başka bir rivayete göre ise Urfa'da arzuhalcilik ile meşgul iken mutasarrıfın dikkatini çekerek, onun telkiniyle 1666'da İstanbul'a gitmiştir.³ Şairin İstanbul'a gidişinin sebepleri arasında mutasarrıfın dikkatini çekecek kadar iyi bir kitâbet bilgisine sahip olması da gösterilmektedir.⁴ Şair ise Divân'ında alın yazısına uyup içinden gelen “azimet et” sesine kulak verdiğini ve devletin başkentine böylece geldiğini söylemektedir.⁵

“Nâbi'nin dünyaya gelişi, Celâlî isyanlarının sona erişinden aşağı yukarı kırk yıl sonraya rastlar.

¹ Mine Mengi, “Nâbi'nin şiirlerinde Urfa, İstanbul, Halep” *Millî Folklor*, S.95, 2012, s.46

² Ali Fuat Bilkan, “Nâbi: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri”, Şair Nâbi, Ed. Ali Fuat Bilkan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2012, s.16.

³ Abdulkadir Karahan, “Nâbi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.32, İstanbul 1991, s.258.

⁴ Bilkan, age, s.15.

⁵ Mahmut Kaplan, *Hikmet Şairi Yusuf Nâbi*, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Ankara, s.12.

Ancak 17. yüzyılın ortalarında bile Celâlî isyanlarının yankıları, Nâbî'nin doğup, ilk çocukluk yıllarını geçirdiği Urfa'da hala devam ediyor olacak ki şair genç yaşlarında toprağından kopup, aradığı emniyet ve huzuru bulabilmek ümidiyle İstanbul'a gelir. Ama İstanbul'un durumu da pek iç açıcı değildir. İmparatorluğun idaresi o yıllarda, zayıf bir kişiliğin sahibi olan Sultan IV. Mehmed'in ellerindedir. IV. Mehmed yedi yaşında tahta çıkmış ve otuz dokuz yıl süren saltanatı süresince, kendisini yedi yaşındayken sırf kişisel çıkarları uğruna tahta çıkarmış olan kişiler tarafından idare edilmiştir.”⁶

Urfa mutasarrıfının himayesinde İstanbul'a yerleşen şair, burada kendisine yeni bir hâmi aramaya başlamıştır.⁷ Nâbî, ilk zamanlarda İstanbul'da aradığını bulamamış; hayal kırıklığı içinde yalnız kalmıştır.⁸ Kimsenin derdine çare olmadığından yakınan şairin, Musahip Mustafa Paşa'nın himayesi altına girdikten sonra rahata kavuştuğu şiirlerindeki ifadelerden anlaşılmaktadır:

Musâhib Mustafa Pâşâ'nın olsun devleti efzûn

Ne gördükse anın lutfıyla gördük dâr-ı dünyâda⁹

Musahip Mustafa Paşa'nın dîvan katipliğine getirilen Nâbî, böylece İstanbul'a iyice yerleşmiştir. O dönemde, taşradan gelip İstanbul'daki hayatına dîvan katipliği gibi yüksek bir mevkiden başlaması, ona sağlanan imkanın önemini de göstermektedir. Padişahın damadına kâtip olması onun saray çevresinde kabul görmesini kolaylaştırmıştır.¹⁰ İstanbul'a yerleştikten altı yıl sonra padişahın maiyetinde Lehistan seferine katılmıştır. Kamanîçe Kalesi'nin fethi üzerine yazdığı Fetihnâme-i Kamanîçe adlı ilk müstakil eserinde, kalenin fetih tarihini gösteren beyti, padişahın emriyle kale kapısına kazanmıştır.¹¹ Nâbî'nin saraya yakınlığının diğer bir işareti de IV. Mehmed'in şehzâdelerinin Edirne'deki sünnet düğünlerini anlatan eseri Sûrnâme'nin padişaha sunulmasıdır.

Nâbî, 1679 yılında bir heyetle hacca gitmiştir. Bu yolculuk sırasında, padişahın idarecilere verdiği emirler doğrultusunda, şair rahat bir yolculuk geçirmiştir.¹² Hac dönüşü Musâhib Mustafa Paşa'ya kethüdalığa terfi etmiştir. Paşa'nın görev icabı İstanbul'dan uzaklaşması ile onunla birlikte Mora'ya gitmiştir.¹³

Nâbî'nin Mustafa Paşa'nın ölümüne kadar İstanbul ve Edirne'de toplam 30 yıl yaşadığı Hayriyye'de şu beyit ile ifade edilmektedir:

Bir zaman Edrine vü İstanbul

Oldı sî sâl bana cây-ı nüzûl¹⁴

İstanbul'dan Halep'e Göç

Nâbî, İstanbul'daki hâmisi Musahip Mustafa Paşa'nın 1687 yılında vefatı ile oldukça sarsılmıştır. Şair, İstanbul'da duramamış ve uzun yıllar kalacağı Halep'e göç etmiştir. Bu dönemde yazdığı bazı şiirlerinden Halep'i inzivaya çekilmek için seçtiği anlaşılmaktadır. Halep'in, şairin memleketi olan Urfa'ya yakın olması sebebiyle tercih edilmiş olması da muhtemeldir.¹⁵

Nâbî, Hayriyye adlı eserinde İstanbul'dan Halep'e göç etmesinin nedenini şöyle ifade etmektedir: “Bir de çeşit çeşit hastalıklar, hele hele o ardı arkası kesilmeyen taun olmasaydı! O cennet gibi yurttan ve böylesine gam giderici bir mâmureden kim ayrılır da giderdi? Oranın havası fazla değişken olmasa başka şehirlere bakan kimse çıkmazdı.”¹⁶ İskender Pala, Nâbî'nin İstanbul'da ikamet ederken büyük bir

⁶ Mine Mengi, *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, AKM Yayınları, Ankara 1991, s.3.

⁷ Bilkan, age, s.16.

⁸ Kaplan, age, s.12.

⁹ Ali Fuat Bilkan, *Nâbî Divânı*, MEB Yayınları, İstanbul 1997, s.1047.

¹⁰ Ali Fuat Bilkan, “Nâbî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri”, Şair Nâbî, Ed. Ali Fuat Bilkan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2012, s.33.

¹¹ Age, s.35.

¹² Age, s.37.

¹³ Age, s.39.

¹⁴ Mahmut Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî* İnceleme- Metin, AKM Yayınları, Ankara 1995, s.183.

¹⁵ Bilkan, age, s.40.

¹⁶ İskender Pala, *Yusufl Nâbî – Hayriyye*, Kapı Yay., İstanbul 2013, s:91.

veba salgını olduğunu ve şairin, binlerce kişinin ölümüyle sonuçlanan bu salgından sonra Halep'e gidip yerleştiğini belirtmektedir.¹⁷

Meserret Dirioz, başların yuvarlandığı, kanların döküldüğü, malların yağma edildiği bir zulüm ve vahşet muhitinde, Nâbî'nin padişaha yakınlığı dolayısıyla, ya işinden atıldığını veya kendisinin korku veya nefret sebebiyle vazifesinden ayrılarak İstanbul'u terk ettiğini düşünmektedir.¹⁸ Nâbî'nin İstanbul'dan ayrılarak Halep'e gidişini IV. Mehmed'in hall edilmesine bağlayanlar da olmuştur.¹⁹

Halep 17. yüzyılda önemli ticaret ve kültür merkezlerinden biri sayılmaktadır. Nâbî, Halep'e yerleştiğinde 45-46 yaşlarındadır. Şair, 1687-1710 yılları arasında 23 yıl kadar Halep'te yaşamıştır. Halep'te yaşadığı yıllarda İstanbul'a olan hasreti eserlerinde ön plana çıkmaktadır:

Bilen hâk-i Sitanbuldur rüsûm-ı şîve-i nâzî

Kenârün dilberi nâzik de olsa nâzenîn olmaz²⁰

Nâbî, merkezde (payitaht) yaşayan bir kişinin taşrada yaşamaya meyletmeyeceğini söyler:

“Merkezle âşinâ ol etme muhîte râğbet

Müstağrak-ı hakîkat meyl-i kenârı neyler

Sözlerinin “bî-nemek” (tatsız tuzsuz) olsa bile, bunun hiçbir zaman tuhaf karşılanmaması gerektiğini, çünkü yıllarca taşrada kaldığını söyleyen Nâbî, bu dünyalar güzeli şehrin içinde ay yüzlü güzellerinin gözünde tütüğünü ifade eder:

Nâbî aceb mi sözlerimiz olsa bî-nemek

İstanbul'un lisânın unutduk kenârda

Olduk girifte bî-nemekân-ı kenârdan

İstanbul'un gözümde uçar mâh-rûları

Şu hasret dolu beytini ise Nâbî, kimbilir belki de Halep'ten Akdeniz sahillerine çıkararak, kendi günlü ile beraber İstanbul'a hareket eden bir geminin arkasından söylemiştir:

İstanbul'a akarsa gönül cûy-veş n'ola

El salmada sefinelerin bâdbânları²¹

Nâbî, Halep'te yaşarken 1694'de oğlu Ebu'l-Hayr Mehmet Çelebi dünyaya gelmiştir. Şair, oğlu yedi yaşındayken meşhur nasihat kitabı Hayriyye adlı eserini kaleme almıştır. 35 bölümden oluşan eserde; yüzyılın toplumsal değerlerini, oğluna meslek seçimi, evlilik ve dinî-ahlakî nasihatlerinin yanında İstanbul'un güzelliklerini anlattığı bir bölüm de mevcuttur. İstanbul'da yaşamının güzelliklerini, avantajlarını, İstanbul'da insanın nasıl değerinin anlaşıldığını anlatırken; taşra ile merkez arasındaki farklılıklara değinmiştir. Bu bölümdeki beytlerin nesir olarak günümüz Türkçesi ile ifadesi şu şekildedir:

“İlim ve marifetin kabul gördüğü İstanbul gibi bir şehir, bir daha asla bulunamaz. Hüner bağının meyve yiyicisi olmak hususunda İstanbul gibi bir şehir daha yoktur. Allah İstanbul'u mâmur etsin, bütün işlerin derin fikirleri ondadır. Orası yüksek irade sahiplerinin menşei ve kendilerini gösterdikleri yer; orası, çeşitli milletlerin beslenip yetiştirildiği ev. Ne kadar olgunluk erbabı kimseler var ise hepsi hür ve üstün mertebelerini İstanbul'da bulur. Her olgunluk, derecesini onda bulur; her hüner, boyunun ölçüsünü onda görür. Yücelik ve şeref mertebesi ondadır. Ondan başka yerlerde ömür boşa tüketilmiş olur.

Bir hüner ki az veya çok olsun, orada muhakkak geçerlilik ve sürümünü bulur ve asla kaybolmaz. Mansıp ve mertebe onda bulunur. Yüce mertebelere ulaşma ve çeşitli yollar ondadır. Güneş dünyayı ne

¹⁷ Age, s:91

¹⁸ Hasan Şener, “Nâbî'nin Şiirlerinde Halep”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C.II, S.4, s. 188

¹⁹ Ali Fuat Bilkan, “Nâbî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri”, Şair Nâbî, Ed. Ali Fuat Bilkan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2012, s.37.

²⁰ Age, s.42.

²¹ Hüseyin Yorulmaz, *Dîvân Edebiyatında Nâbî Ekolü*, Kitabevi Yay., İstanbul 1996, s: 205-206

kadar dolanırsa dolansın yine İstanbul gibi ikinci bir şehir daha bulamaz. Ne kadar sanat var ise hepsi İstanbul'da parlar ve gelişir. Nakış, resim, hat ve tezhip sanatları hep İstanbul'da ziynet ve güzellik bulur. Sonuç olarak tüm sanatkar ve meslek kolları hep İstanbul'da şeref ve ululuğa erer. Gerçi bundan başka İstanbul'da nice hüner çeşitleri vardır ki, taşrada öyle bir mesleğin adını bile bilmezler. Dışarıda olan kişiler evin içindekileri ne bilsinler. Sahilde duranlar dalganın özünü ne anlasınlar! Askerler ve âlimler ile ordunun padişahı ondadır. Bütün âlemin müşkilleri orada hallolunur. Orada hangi şeyin uğrunda çalışırsan sonunda mutlaka elin ona erişir.

Bir de çeşit çeşit hastalıklar, hele hele o ardı arkası kesilmeyen taun olmasaydı! O cennet gibi yurttan ve böylesine gam giderici bir mâmureden kim ayrılır da giderdi? Oranın havası fazla değişken olmasa başka şehirlere bakan kimse çıkmazdı.

Aslı sağlam olan her kişi başka vilayetlerde ev yapmasın, İstanbul'a yerleşsin. Ona herhangi bir şehir veya belde eşlik edemez. Orası gibi oturulacak ikinci bir yer daha bulunamaz. Hüner ve sanata kıymet vermek ondadır, yoksa taşra yerlerde kim okur, kim dinler... Taşranın tek hüneri, varsa yoksa paradır. Gerçek hüner ve sanatın yeri oradan sanki kazınıp gitmiş. Taşrada zengin olmanın yolu ya ziraat, ya ticaret ya da malın faizinden geçer. Hele şu zamanlarda taşralarda marifet ve kültürden zerre kadar eser kalmamış. Taşra yerlerde artık marifet ve ilim erbâbı zaten görünmez oldu. Kitap ise unutulmuşluk köşesine düştü. Taşralılar, şiir ve nesri sövüp saymadan ibaret sanırlar. Gerçekte taşra ve kenar halkının ne mal olduğunu ancak İstanbul'u görmüş olanlar anlar. Taşrada asrın yegane uleması geçinenler, İstanbul'da bir meclise girdiklerinde pusuya yatmış gibi tutulur kalırlar. O mecliste ilim sahibi görünen taşralılar serseme dönerler. Konuşkan geçinenlerin ise dilleri tutulur.²²

Halep'ten İstanbul'a Göç

Nâbî, uzun yıllar hasretini çektiği İstanbul'a 23 yıl sonra Ekim 1710'da geri dönmüştür. Halep valisi Baltacı Mehmed Paşa, Nâbî'yi kendi arzu ve isteği ile İstanbul'a getirtmiştir. Aslında Halep'te çok rahat bir yaşam sürdürdüğünü ifade eden Nâbî, İstanbul'un dilini, edâsını ve zerâfetini özlemiştir.

Yine bir şiirinde, İstanbul'a geliş gayesinin, buradaki sanat ve kültür ortamı ile devlete yakın olma imkanları üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.²³

Nâbî, şiirinde İstanbul'u övdükten sonra, Halep'i de güvenlik, huzur ve ticarî canlılık bakımından takdir etmektedir. Halep'ten ayrılırken yazdığı "el-vedâ" redifli gazelinde, onun bu şehri ve buradaki dostlarını ne denli sevdiği görülmektedir.²⁴

Halep'ten İstanbul'a dönüşü, şairler arasında büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. Nâbî'nin, devrin otoritesi olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Sâbit, Baltacı Mehmed Paşa'ya sunduğu kasidesinde bu memnuniyeti şöyle ifade eder:

Yüklenip taze kumaş-ı Haleb-i ma'nâyı
Geldi İstanbul'a şehbender-i mülk-i irfan

Mûcid-i vâdî-i nev muhteri'-i tarz-ı cedîd
Mûşikâf-ı kalem-i nâdire üstâd-ı cihân

Farzdır rûze gibi mükrem ü mer'i tutmak
Geldi bir kadri büyük zâtı mübârek mihmân

Şi'r-i yârândan el kesmek için sârikler
Düzdi teftîşe buyur ustaya kat'-i fermân

²² İskender Pala, *Yusuf Nâbî – Hayriyye*, Kapı Yay., İstanbul 2013, s:84-96.

²³ Ali Fuat Bilkan, "Nâbî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri", *Şair Nâbî*, Ed. Ali Fuat Bilkan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2012, s.62.

²⁴ Age, s.64-65.

Şu'arâdan müteşâ'irleri temyiz eyler
Ayrılrı gayrı ısırgan dikeninden reyhân

Kaldırım taşları altında birer şâ'ir var
Dâmen-âlûde-i çirk-âb ü dehân-ı hezeyân²⁵

Dâr-ı Bekâya Göç

Nâbî, Halep'ten döndükten iki yıl sonra, 12 Nisan 1712'de vefat etmiştir. Nâbî'nin şiirleri arasında bulunan Farsça bir tarih kıtasında yer alan "Nâbî be-huzûr âmed"²⁶ ifadesi ebced hesabı ile şairin vefat tarihini göstermektedir. Adeta öleceği tarihi tahmin edip, ölümüne tarih düşürdüğü için, bu olayı onun ermişliğine de yoranlar olmuştur.²⁷

Sonuç

Nâbî, kendi deyimiyle taşrada doğmuş, büyümüş; dolayısıyla orada kıymeti bilinmemiştir. Taşrada sanatın değeri olmadığı için, göç etmekten başka çaresi kalmamıştır. İstanbul gibi bir ilim merkezinde şansını denemiş, ilk zamanlar aradığı imkanları bulamamış ve hayal kırıklığı yaşamıştır. Sonradan padişaha kadar ulaşarak kendini tanıtmış, eserler yazmış, padişahın desteğini görmüş ve İstanbul'da şairler arasında tanınarak, otorite kabul edilmiştir.

Nâbî, 30 sene kaldığı İstanbul'dan çeşitli sebeplerle ayrılarak yine göçe mecbur kalmış ve Halep'e yerleşmiştir. Halep'te Vali Silahtar İbrahim Paşa'nın himayesine girmiş, onun yakın ilgisi ile rahat bir yaşam sürmüştür. Aynı zamanda şair olan Paşa, Nâbî'nin şiirlerini bir araya toplama işini bizzat üstlenmiştir. Nâbî'yi önemli bir sanatçı olarak takdir etmiş ve desteklemiştir.²⁸

Nâbî'nin 23 yıl İstanbul'u özleyerek geçirdiği Halep yılları 1710'da son bularak, şair yeniden İstanbul'a göç etmiştir. Bu durum İstanbul'daki şairler tarafından büyük bir memnuniyet ile karşılanmıştır ve bunu kendi şiirlerinde dile getirmişlerdir.

İstanbul'a son kez gelişinden iki yıl sonra hayata gözlerini yuman Nâbî, giderken arkasından tarihe bir not bırakmış ve kendi ölüm yılını şiirine işleyerek ahirete göç etmiştir.

Kaynakça

BİLKAN, Ali Fuat, *Nâbî Hayatı Sanatı Eserleri*, Akçağ Yay., Ankara 2010.

_____, *Nâbî Divânı*, MEB Yayınları, İstanbul 1997.

_____, "Nâbî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri", Şair Nâbî, Ed. Ali Fuat Bilkan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2012.

KAPLAN, Mahmut, *Hayriyye-i Nâbî İnceleme- Metin*, AKM Yayınları, Ankara 1995.

_____, *Hikmet Şairi Yusuf Nâbî*, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

KARAHAN, Abdulkadir, "Nâbî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.32, İstanbul 1991, s.258-260.

MENGİ, Mine, *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, AKM Yayınları, Ankara

²⁵ Ali Fuat Bilkan, *Nâbî Hayatı Sanatı Eserleri*, Akçağ Yay., Ankara 2010, s:10.

²⁶ Nâbî, huzura gitti. (Nâbî, Allah'ın huzuruna çıktı. / Nâbî, huzura kavuştu.)

²⁷ Abdulkadir Karahan, "Nâbî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.32, İstanbul 1991, s.259.

²⁸ Ali Fuat Bilkan, "Nâbî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri", Şair Nâbî, Ed. Ali Fuat Bilkan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2012, s.40.

1991.

_____, “Nâbî”nin şiirlerinde Urfa, İstanbul, Halep” *Millî Folklor*, S.95, 2012, s.45-53.

PALA, İskender, *Yusuf Nâbî – Hayriyye*, Kapı Yay., İstanbul 2013.

ŞENER, Hasan, “Nâbî”nin Şiirlerinde Halep”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C.II, S.4, s. 187-196.

YORULMAZ, Hüseyin, *Dîvân Edebiyatında Nâbî Ekolü*, Kitabevi Yay., İstanbul 1996.

Osmanlı Basınında Göç Meselesine Örnek Bir Gazete: “Muhacir”

Yrd. Doç. Dr. Hürü SAĞLAM TEKİR
Sinop Üniversitesi / Sinop

Giriş

İnsanoğlu, var olduğundan beri çeşitli nedenlerle hareket halinde olmuş ve bir yerden başka bir yere siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel sebeplerden dolayı göç etmiştir. Bu yüzden de göç, insanlık tarihi kadar eskidir; tarihin akışına yön vermesi bakımından da önemli bir yeri ve belirleyici bir rolü olduğu aşikârdır. Günümüzde bile hala göç ve göçmen kavramı oldukça sık karşımıza çıkmaktadır. Çalışma konusunun ortaya çıkmasını sağlayan şey de bizzat kendi yaşadığım ve elimden pek fazla bir yardımın da gelmediği Türkiye’ye göç etmek zorunda kalan iki kız kardeşin Türkçeyi öğrenme ve eğitim mücadelesidir. Bu olay sonrasında hissettiklerim beni göçerlerin eğitimle ilgili yaşamış oldukları sıkıntıların neler olduğu üzerinde düşünmeye sevk etti. Bu şekilde Muhacir gazetesinin eğitimle ilgili bölümlerini çalışmaya karar verdim. Çalışmada, Muhacir gazetesi temel kaynak alınarak eğitimin bir devletin refahı için neden önemli olduğu ve eğitimde yaşanan sıkıntıların neler olduğu üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda öncelikle muhacir gazetesi hakkında açıklamalar yapmak yerinde olacaktır.

“Muhacir Gazetesi” Hakkında

24 Temmuz 1908 tarihinde, İstanbul gazeteleri dört satırlık resmi bildiride meşrutiyetin yeniden ilan edildiğini açıklamıştır. Bu haberin etkisiyle İstanbul’da özellikle de gazeteciler arasında büyük bir coşku oluşmuştur. Gazeteciler, Sirkeci garının karşısındaki bir lokantanın bahçesinde toplanmışlar; bu toplantı 33 yıldan beri ilk defa yapılmıştı. Toplantıda gazeteciler “Osmanlı Matbuat Cemiyeti” adı altında bir dernek kurmaya karar verdikleri gibi sansür memurlarını da o gece gazetelere sokmayacaklarına

dair kendi aralarında söz birliğine varmışlardır. Nitekim öyle de yaptılar ve “Gazeteler hürdür artık. Sansür yasaktır. Gazeteleri sansür etmeye kalkmak ağır bir suçtur.” diyerek sansür memurlarını gazete kapılarından geri çevirdiler. Bu şekilde 25 Temmuz 1908 sabahı gazeteler ilk defa sansürsüz çıktı. Kısa bir süre sonra da sansürün kaldırıldığına yönelik bildirimler yayınlandı. Sonrasında da sansür memurlarının maaşları kesilmiştir.1

II. Meşrutiyet’in getirdiği özgürlük havası içerisinde yeni gazeteler çıkarılmaya başlanmıştır. Bunlardan biri de Muhacir gazetesidir. Bu gazetenin çıkmasında Rumeli Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti etkili olmuştur. Bu cemiyet muhacirlerin menfaatini korumak; ihtiyaçlarını karşılamak ve sorunlarını çözmeye yardımcı olmak amacıyla kurulmuştur. Sadece gelen muhacirlere yardım etmekle kalmamış, kendisini kültürel alanda da vazifeli görmüş ve yayın faaliyetlerinde bulunmuştur. Bunlardan elde edilecek gelir de ayrıca muhacirler yararına harcanmıştır. Yayınlar sayesinde muhacirlere yapılan zulümler ve yaşamış oldukları sıkıntılar tüm kamuoyuna bildirilmiş ve toplumsal bir bilinç oluşturma anlamında öncü bir rol üstlenmiştir. Sadece bu kadarla da kalmayıp, muhacirlerin mevcut buldukları yerlerde mahalli halk ile muhacirler arasında bir köprü vazifesi görmüş büyük bir sosyal dayanışma ve yardımlaşma örneği göstermiştir. Cemiyet, geliri muhacirler yararına kullanılmak üzere “iane bileti” adıyla biletler bastırarak halktan yardım toplamıştır. Cemiyet merkezine Molla Gürani civarında, Seydibey Mahallesi sakinlerince bağışlanan 100 parça yatak, yorgan, battaniye, yastık, hırka gibi ihtiyaçlar ile bir miktar nakit para, ihtiyacı olan muhacirlere dağıtılmıştır. Cemiyet savaş esnasında devletin en önemli ihtiyacı olan asker toplama meselesine de yardımcı olmuştur. Gönüllü muhacir taburları oluşturup askerleri cepheye kafileler şeklinde sevk etmeleri bunun en güzel örneğidir. Cemiyetin bu faaliyetlerinin bütününe baktığımızda devlet politikasıyla birebir örtüştüğünü söyleyebiliriz.2

Osmanlı Devleti’nin o günün şartları içerisinde; çok büyük kitlelere yeni yaşam alanları açması, göç eden insanların geldikleri bölgeyle yeni yerleşim alanları arasındaki uyuma dikkat çekmesi, yerel halk ile uyumlarının sağlanması çalışmaları zor gözükmekteydi. Fakat devletin yardımına koşan daha önce de sözünü ettiğimiz Rumeli Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti gibi yardımcı kuruluşların olması hem devleti hem de göç eden insanları rahatlatmıştır.3

Gazetenin ilk sayısı 22 Aralık 1909 tarihinde İstanbul’da yayınlanmaya başlanmıştır. Türkçe olarak haftanın iki günü çıkmıştır. Gazetenin mesul müdürlüğünü 62. sayıya kadar Mehmet Hulusi, 62. sayıdan itibaren ise Ahmet Şükrü üstlenmiştir. Ahmet Şükrü aynı zamanda hem Rumeli Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti genel merkezi müdürü hem de gazetenin başyazarıdır. İmtiyaz sahibi ise Prâvadili Bekir Sıtkı’dır.4

Muhacir Gazetesinin Kimlik Bilgileri	
Gazete Adı	Muhacir
İmtiyaz Sahibi ve Müdürü	Bekir Sıtkı, Mehmet Hulusi, Ahmet Şükrü
İlk Yayın Tarihi	22 Aralık 1909-1 Aralık 1910
Adres	Direklerarası’ndaki Letafet Apartmanı No: 33, Bosna-Hersek Apartmanı
Yayın Aralığı	Haftada 2 Gün ¹
Yayın Yeri	Metin Matbaası-Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul

¹ * Sinop Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, hursaglam@gmail.com.

Hamza Çakır-Hakan Aydın, “II. Meşrutiyet Dönemi Basın Sansürü”, *II. Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset*, Ed. Hakan Aydın, Palet Yayınları, Konya 2010, s. 237.

² H. Yıldırım Ağanoglu, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Balkanlar’ın Makûs Talihi Göç*, Kum Saati, 2001 İstanbul, s. 156-159.; Züriye Çelik, “Osmanlı’nın Zor Yıllarında Rumeli Göçmenlerinin Türk Basınındaki Sesi: Muhacir Gazetesi (1909-1910)”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 408.

³ Özgür Tilbe, “Muhacir Gazetesine Göre Göçerler ve Sorunları”, *Türk Göçü 2016 Seçilmiş Bildiriler*, Ed. Pınar Yazgan-Fethiye Tilbe, Transnational Press, London. s. 254.

⁴ Muhacir, 22 Kanun-ı Evvel 1909, No: 1, s. 1.

Bulunduğu Yer	Milli Kütüphane, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu
Mevcut Sayılar	90 Sayı
Sayfa Sayısı	3-4
Fiyatı	Yurt İçi 10 Para & Yurt Dışı Aylık 6 Frank
Özellikleri	Genel olarak sayfalar 3 ya da 4 sütundur. Gazete Türkçe olarak çıkarılmıştır. Herhangi bir resim kullanılmamıştır.
Gazetenin Yazarları	Ahmet Şükrü, Yusuf Kenan, Lofçalı Mehmet Hulusi, Varnalı Ahmet Hilmi, Pravadili Bekir Sıtkı, Ahmet Fikri, İbrahim Hakkı, Filibeli Harun er-Reşit, Doktor İsmail İbrahim, Basir, Vecdi, Fikri, Zühdü, Dobrucalı Şükrü ve isimsiz yazarlar.

Gazetenin düşünce yapısı; hemen hemen bütünüyle muhacirler ile ilgilidir. Gazete, Osmanlı Devleti'nin sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda bir yer edinebilmesi için eğitilmeleri gerektiğini düşünmekte; aynı zamanda yine devletin gelişmiş Avrupa devletleriyle aynı seviyeye gelmesini istemekte ve bu amaç doğrultusunda gazeteyi çıkarmaktadır. Gazetenin içeriğine bakıldığında meşrutiyet taraftarı ve savunucusu olduğu apaçık ortadadır. Çünkü istibdat dönemini eleştirmekte ve meşrutiyet ile birlikte gelen hürriyetçi havayı teneffüs etmekten vazgeçmek istememektedir. Devletin ziraat, maarif, donanma gibi kültürel, ekonomik ve siyasi gelişmelere kadar her alandaki eksikliklerini gidermek ve vatanın istikbaline yönelik her türlü yolu denemek gerektiğini düşünmektedir.⁵

“Muhacir Gazetesinde” Eğitime Dair Söylemler

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası öksüz ve yetim kalmış kız ve erkek muhacir çocukları, geçimlerini sağlayabilmek için İstanbul sokaklarında dilencilik yapmak zorunda kalmışlardır. Bir deyişle okul çağında mektepte olması gereken çocuklar hiç hak etmedikleri şekilde sokaklarda dilencilik yapmışlardır. Oysa bu çocuklar için gerekli tedbirler alınıp sanat veya meslek sahibi olmaları sağlanmalıydı. Osmanlı Devleti bunun için bir takım çözümler aramış; muhacir çocukların eğitimi için faaliyete geçmiştir. Bu çocukların Darüşşafakaya kaydedilmeleri bu anlamda önemlidir. Darüşşafaka, 1873 yılında Müslüman yetimlerine lise tahsili sağlamak üzere açılmıştır. Nitekim İstanbul ve Bilâd-ı Selase'de kimsesiz ve korumasız sokak ortalarında sürünmekte olan muhacir çocuklarının bir kısmı, masrafları şehremanetinden karşılanmak üzere eğitim ve öğretimlerini yapabilmeleri için Darüşşafakaya kaydedilmiştir. Bunun üzerine, okula 1878-1879 öğretim yılında muhacir çocukları dışında başka öğrenci alınmamıştır. Okula kaydedilemeyen muhacir çocuklar için de devlet farklı bir yol izlemeye çalışmıştır. Bu çocukların, Müslüman Türk ailelerin yanına manevi evlat statüsünde yerleştirilmesine karar verilmiş; durum gazetelere ilan verilerek uygulanmaya çalışılmıştır.⁶

Osmanlı Devleti'ne gelen muhacirlerin miktarının beklenenin üzerinde olması göç sürecini daha da karmaşık ve problemlili hale getirmiştir. Devlet muhacirlerin, yol, ekmek, tayinat, yevmiye, yakacak, giyecek gibi ihtiyaçlarını karşılamasının yanı sıra hanelerinin inşası, kullanabilecekleri arazi ve tarımsal araç-gereç⁷ tedarikini de yapmıştır. Konumuzla birebir alakalı olan muhacir çocukların eğitime dair ihtiyaçları da elinden geldiğince karşılamış; çeşitli idari ve askeri okullarda eğitim almalarını sağlamıştır.

⁵ Muhacir; Züriye Çelik, *Osmanlı'nın Zor Yıllarında Rumeli Göçmenlerinin Türk Basınındaki Sesi: "Muhacir" Gazetesi (1909-1910)*, (Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Konya 2007, s. 18-19.

⁶ Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, TTK, Ankara 1994, s. 225-226.

⁷ Muhacir gazetesi'nde ziraat ile ilgili haberleri daha çok Ahmed Fikri'nin yazmış olduğunu söyleyebiliriz. Ahmed Fikri, "Ziraat ve Fevâidi", Muhacir, 8 Kanun-ı Evvel (Aralık) 1910, No: 6, s. 2.; Ahmed Fikri, "Ziraat ve Fevâidi ", Muhacir, 29 Kanûn-ı Evvel (Aralık) 1909, No: 3, s. 1-2.

Devlet bu şekilde muhacirlerin her türlü ihtiyaçlarını karşılayarak en kısa sürede üretime geçmelerini sağlamayı amaçlamaktaydı.⁸

Muhacir çocuklarından Sultani ve Sanayi gibi mektepler ile Darüleytam, darümuallim gibi kurumlara kaydolacaklar için harcamaları hususunda devlet, bütçede özel tahsisat ayırmıştır. Yani diyebiliriz ki muhacir öğrencilerin eğitimine yardımcı olunması konusu hükümet politikası haline gelmiş ve devlet muhacir çocukların eğitimine kayıtsız kalmamıştır.⁹

Devlet göçlerle öğrenci sayısının artması sonucu Rumeli bölgesinden gelen öğretmenlerden faydalanmayı düşünmüştür. Bu sebeple Rumeli'den gelen rüştiye ve iptidaiye öğretmenleri, Anadolu vilayetlerinde bulunan iptidaiye ve rüştiye mekteplerine tayin edilerek Anadolu'daki öğretmen eksikliği giderilmeye çalışılmıştır.¹⁰

Genel olarak halkın, muhacir öğrencilere karşı tutumunun sıcak ve içten olduğu söylenebilir. Okula giden öğrencilere halk elinden geldiğince yardımcı olmaya çalışmıştır. Örneğin okula giden öğrencilerin kitap ihtiyaçlarının yanı sıra giyecek, fes, başörtüsü, havlu, yastık örtüsü, mendil gibi ihtiyaçları halk tarafından satın alınmış ve çocukların eğitimlerine ellerinden geldiğince destek olmuşlardır.¹¹

Muhacir gazetesinde eğitime dair haberler; halkı cehaletten kurtarmak, vatani kurtarmak için okuyup yazmak lazımdır, muallim ve öğrencilerin yaşamış oldukları sıkıntılar, eğitimde az da olsa yaşanan olumlu gelişmeler, öğrenci, muallim mektuplarından oluşmaktadır.

Hemşerilerime

Anlaşıyor ki bir milletin mahv ve helakına sebep ancak cehalet ile atalettir. Tabiidir ki bunun her ikisi sefaleti intac eder. Bunun için şu iki belanın bir an evvel mahvına gayret etmek bütün cemiyet efradının başlıca vazife-i asliyesindedir.

Emin olunuz ki bir kavmin terakkisi dâhili sanat ve maarifin derecesiyle kaimdir. Sanat ve maarif olmayınca servet hâsıl olamayacağından tabidir ki servetsiz de bir insan yaşayamaz. Yaşarsa da ona da yaşamak ıtlakı pek de sahih olamaz. Bunun için şehre maarifet ve maarifte pek süratle kat'î merahil (merhaleler) eylemeliyiz.

Evet bizde ulu cenap, ulu millet gibi iki hasılat-ı cemileyi kalbimizde vicdanımızda tecessüm ettirip el birliğiyle maarife sanayi-i ziraiyeye velhasıl memleketimizin memuriyetine, köylülerimizin ruh ve refahına çalışalım.

Varnalı Ahmet Hilmi, 22 Kanun-ı Evvel 1909 tarihli yazısında halka bir takım açıklamalar yapmıştır.

*“Anlaşıyor ki bir milletin mahv ve helakına sebep ancak cehalet ile atalettir. Tabiidir ki bunun her ikisi sefaleti intac eder. Bunun için şu iki belanın bir an evvel mahvına gayret etmek bütün cemiyet efradının başlıca vazife-i asliyesindedir. Emin olunuz ki bir kavmin terakkisi dâhili sanat ve maarifin derecesiyle kaimdir. Sanat ve maarif olmayınca servet hâsıl olamayacağından tabidir ki servetsiz de bir insan yaşayamaz.”*¹²

Ahmet Hilmi, bir milletin yok olmasında cehaleti ve tembelliği en temel sebepler arasında göstermektedir. Bu yüzden de halka sorumluluklar yüklemekte ve çalışmak gerektiğini vurgulamaktadır. Bu çalışmanın da özellikle sanat ve maarif ile olacağına işaret etmektedir. Ahmet Hilmi, memleketin refahını tüm milletin el birliği ile çalışmasında görmekte; insanların ellerindeki güç, nokta kadar da olsa vatani için ellerinden geleni yapmaları gerektiğini düşünmektedir. Köylerde bile mektep inşasına çalışan

⁸ Hakan Asan, “Devlet, Aşiret ve Eşkıya Bağlamında Osmanlı Muhacir İskân Siyaseti (1860-1914)”, *Göç Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 3, Haziran 2016, s.41. (34-61.)

⁹ Fuat Dündar, İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918), İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 191.

¹⁰ Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, TTK, Ankara 1995, s. 89.; Sezer Arslan, “Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri ve Osmanlı Devleti'nde İskânları”, (Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2008, s. 129-130.

¹¹ Ağanoglu, a.g.e., s. 244-245.

¹² Muhacir, 22 Kanun-ı Evvel, 1909, No: 1, s. 2.

Ahmet Hilmi memleketi müreffeh hale getirdiğinde ne kadar bahtiyar olacağını hayalini kurarak halka da feyz vermiştir.¹³

Vatanı Kurtarmak İçin Okuyup Yazmak Lazımdır

Bugün en birinci ve en büyük ihtiyacımız okuyup yazmaktır. Bu meselemizde hiçbir tereddüt etmemeliyiz. Bugün bizi mağlup eden kuvvet-i maarıftır. Kuvvet-i fikriyeler hakikati ne kadar acı olsa itiraftan çekinmemeliyiz.

Bugün başka milletler ilm ve maarif sayesinde bizden pek ileri gitmişlerdir. Biz ise umumiyetle cahiliz. Onlar silah ilmi ile mücehhez. Biz ise cehl zincirleri ile bağlıyız. Binaenaleyh bu gidişle onlar galibiyete namzet biz mağlubiyete mahkûm.

Muhacir gazetesinde 9 Mart 1910 tarihinde Harun er-Reşid'in "Vatanı Kurtarmak İçin Okuyup Yazmak Lazımdır" isimli makalesi ülkenin içinde bulunduğu durumu göstermesi açısından güzel bir örnektir. Ülkenin içinde bulunduğu durumu ve halkın üzerine düşen görevleri şu şekilde anlatmaktadır;

"bugün en birinci ve en büyük ihtiyacımız okuyup yazmaktır. Bu meselemizde hiçbir tereddüt etmemeliyiz. Bugün bizi mağlup eden kuvvet-i maarıftır. Kuvvet-i fikriyeler hakikati ne kadar acı olsa itiraftan çekinmemeliyiz. Bugün başka milletler ilim ve maarif sayesinde bizden pek ileri gitmişlerdir. Biz ise umumiyetle cahiliz. Onlar silah ilmi ile mücehhez. Biz ise cehl zincirleri ile bağlıyız. Binaenaleyh bu gidişle onlar galibiyete namzet biz mağlubiyete mahkûm. 14

Harun er-Reşid yazısının devamında, Osmanlıların ne kadar kuvvetli ve cesaretli olduğundan övünerek bahsetmiş; hatta Avrupalıların "bir Türk'ten daha kuvvetli ne vardır" sorusuna "iki Türk" cevabını verdiklerini bu cevabın da milletimizin kuvvet ve cesaretine en büyük şahidin tarihimiz olduğunu yazmıştır. Sadece Avrupa devletlerini örnek göstermemiş Japonlar ve Bulgaristan'ı da yazısına taşımıştır. Örneğin Japonların kendilerine kuvvet veren şeyin maarif olduklarını kabul ettiklerini; Bulgarlar ile ilgili de "bugün bizden sekiz on defa daha küçük bir millet olan Bulgar hükümeti, maarif sayesinde bize meydan okuyor" şeklinde ifade etmiştir.¹⁵

Devletin ancak ilim ve fen sayesinde geliyeceğinden bahseden yazar, "bazı kimseler bilmem nasıl düşünüyorlar da fen öğrenmenin şeriata muhalif olduğu fikrinde bulunuyorlar. İslamiyet ile fen birleşmez diyorlar. Bu suretle de evlat-ı vatana say ve gayret yerine tembellik dersi veriyorlar." Bu söyleminde ülkede fen öğrenmenin şeriata karşı gelmek tarzında yorumlandığını ifade ediyor ve bu durumun da gençler için kötü sonuçlar doğuracağı gerçeğini savunuyor. Böyle bir düşünceye sahip insanlar için teessüf etmekle yetiniyor. Yazısının sonunda da eğitime muhtaç olan köylülere seslenerek; çocuklarını mutlaka okutmaları tavsiyesinde bulunmuş ve her şeyi devletten beklemeden fedakârlık yapmak zamanı olduğunu belirtmiştir.¹⁶

Gazetenin bu ilk sayılarında eğitimin öneminden bahsedilirken ilerleyen sayılarında yaşanan bazı sıkıntılardan bahsedilmiştir. Bunlardan bir tanesi Gümölcine'deki bir öğretmenin azledilmesi olayıdır. Gümölcine'deki İdadi Mektebinde görevli olan muallimlerden Hoca Rasim Efendi, öğrencilerin kendisinden istifade edemedikleri gerekçesiyle azledilmiştir. Bunun üzerine muhacir gazetesi teessüflerini bildiren haber yapmıştır.¹⁷ Gazetede Rüştüye Muallimleri başlığı altında, Rüştüye mektebi muallimlerinin maaşlarının azaldığı konusunda da haberlere yer verilmiştir.¹⁸ Hatta Hasan Hilmi isimli bir okuyucu gazeteye göndermiş olduğu mektubunda muallim maaşlarının adaletsizliğinden yakınmış ve neden maaşlar arasında bu kadar uçurum olduğunu sorgulamıştır.¹⁹

Gazetede, Meclis-i Mebusan'a telgraf name ile gönderilen bir mektuba da yer verilmiştir. Ey

¹³ Muhacir, 22 Kanun-ı Evvel, 1909, No: 1, s. 2.

¹⁴ Muhacir, 9 Mart 1910, No: 23, s. 2.

¹⁵ Muhacir, 9 Mart 1910, No: 23, s. 2.

¹⁶ Muhacir, 9 Mart 1910, No: 23, s. 2.

¹⁷ Muhacir, 6 Ağustos 1910, No: 66, s. 3.

¹⁸ *Mekteb-i Rüştüye-i Muallim-i Evveleri maaşatı beşer yüz sanılır, maaşları üçer yüz hatta maaşları da yüzer guruşa iblağ edilmiş olduğunu hükm-ü refikimiz yazıyor.*; Muhacir, 6 Ağustos 1910, No: 66, s. 3.

¹⁹ Muhacir, 29 Haziran 1910, No: 55, s.3.

muhterem vükela-yı millet! şeklinde başlayan mektupta milletvekillerine seslenen muallim; mecliste muallimlerin sayısı söylendiği halde mesleği bırakanlardan neden hiç bahsedilmediği; ortada hazırlanan bir program olmadığı halde birçok müfettiş ve müdürün tayin edildiğini; artık amele ücretiyle çalışmak istemediklerini belirtmiştir.²⁰

Gazete, maarifin içinde bulunduğu sıkıntıları anlatmakla kalmamış bir takım başarı ve çabaları da sütunlarına taşımıştır. Karamürsel kazasına bağlı Kıtazdere ismindeki muhacir köyünde, ilkokul muallimi sayesinde köyde eğitime dair bir takım ilerlemelerin yaşandığı söylenmiş ve bu başarısı dolayısıyla muallim tebrik edilmiştir.²¹ Yine gazetenin 6 Nisan 1910 tarihli sayısında Biga şubesinin maarifle ilgili çalışmalarında bulunduğu ve eğitim yapılacak yerin olmaması sebebiyle kimsenin tasarrufunda olmayan bir arazinin bu amaç için hazırlandığı belirtilmiştir. İskeçe şubesinin de okur-yazarlığı artırmak için ve en azından temel matematik işlemlerini öğretmek amacıyla gece dersleri verdiği yine gazetenin 2 Şubat 1910 tarihli sayısında mevcuttur.²² Halk ve muallimler eğitim için ellerinden gelen desteği sağlamaya çalışmaktadırlar.

Osmanlı Devleti'nin sınırları dışında kalan fakat hala Müslüman nüfusun yaşadığı Bosna-Hersek ve Bulgaristan ile ilgili haberlere de gazetede yer verilmiştir. Bosna-Hersek'te Müslümanların yaşamış olduğu bölgede maarif oldukça geriye; çünkü bu bölgeye yeterince teşvik sağlanmıyordu. Bu durum burada yaşayan Müslüman nüfusun eğitimden mahrum olmalarını beraberinde getiriyordu. Bulgaristan'daki durum ise hak ve hukuklarını yeterince elde edemeyen halkın tepkileriyle ilgilidir. Mektep eksikliği dolayısıyla Müslüman nüfus göç etmek için çalışmalara başlamış; fakat bazı kimseler birkaç Rüştîye mektebinin açılması ile duruma engel olmuşlardır. Daha sonrasında ise yine Bulgaristan'da yaşayan Müslüman halkın dertleri son bulmamıştır.²³

Sonuç

Osmanlı basınında konusu doğrudan doğruya göç olan bir gazetenin çıkarılmış olması, devletin hem konuya karşı hassas davrandığını göstermekte hem de çeşitli bir basın ayağı olduğunu düşündürmektedir. Böyle bir dönemde muhacir gibi tematik bir gazetenin yayımlanması şüphesiz ki çok önemlidir. Bu bağlamda Rumeli Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti'nin katkıları da asla yadsınamaz bir gerçektir.

Muhacir gazetesinin eğitime dair incelenen nüshaları doğrultusunda bulguların verileri, dönemin şartları içerisinde eğitim ile ilgili bir takım betimlemeler yapma imkânı vermektedir. Özellikle eğitime dair gazetede makalelerde üzerinde en çok durulan konu cehalettir. Cehaletten dolayı devletin geri kaldığı vurgulanmakta ve en kısa zamanda birlik ruhu ile üstesinden gelinmeye çalışılmıyordu. Bunu hem Ahmet Hilmi'nin hem de Harun er-Reşit'in makalelerinde görebiliriz.

Gazetenin ilk sayılarında ilim öğrenmenin, cehaletten sakınmanın öneminden bahsedilirken, daha sonraki sayılarda çeşitli sıkıntılardan da bahsedilmiştir. İlerleyen yıllardaki bu sıkıntıların haber yapılması ve fazlalığını, mekteplerdeki muallimlerin yaşamış oldukları bir takım olaylardan ve maaşlarının azlığından kaynaklandığını düşünülebiliriz. Dahası öğrencilerin de gazeteye mektup yazarak rahatsızlıklarını belirttikleri tespit edilmiştir. Nitekim muhacir gazetesinde eğitimle ilgili sadece olumsuz haberler yer almamış; muallimlerin başarısına dair haberler de yapılmıştır. Örneğin bir ilkokul muallimi sayesinde Karamürsel kazasının muhacir köyünde eğitimde ilerleme sağlanmıştır. Sadece Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisindeki bölgelerle ilgili haber yapılmamış Müslümanların yaşadığı bölgelerdeki halkın mağduriyeti de anlatılmıştır. Bu haliyle de gazeteyi, hükümeti ve halkı her konuda haberdar etmeye çalışan bir yaygın organı gibi düşünebiliriz.

Eğitimle alakalı makalelerde, çocuklarını okula göndermeleri hususunda bazı cahil ailelerin uyarıldığı haberlerine ulaşılmıştır. Bu da bazı ailelerin çocuklarını eğitimden mahrum bırakıp okula göndermedikleri acı gerçeğini ortaya koymaktadır. Oysa gazete, hemen her sayısında Müslümanlara seslenerek cehaletten kurtulmalarını, hem okuyup hem okutmalarını, çok çalışarak, çok fazla düşünerek bu çıkmazdan kurtulmayı istemelerini öğütlemiştir.

²⁰ Muhacir, 18 Haziran 1910, No: 52, s. 3-4.

²¹ Muhacir, 11 Mayıs 1910, No: 41, s. 3.

²² Muhacir, 6 Nisan 1910, No: 31, s. 4.; Muhacir, 2 Şubat 1910, No: 13, s.3.

²³ Muhacir, 16 Şubat 1910, No: 17, s. 2.; 9 Şubat 1910, No: 15, s. 1.

Kaynakça

Muhacir Gazetesi

Muhacir, 22 Kanun-ı Evvel 1909, No: 1, s. 1.

Muhacir, 22 Kanun-ı Evvel, 1909, No: 1, s. 2.

Muhacir, 22 Kanun-ı Evvel, 1909, No: 1, s. 2.

Muhacir, 9 Mart 1910, No: 23, s. 2.

Muhacir, 9 Mart 1910, No: 23, s. 2.

Muhacir, 9 Mart 1910, No: 23, s. 2.

Muhacir, 6 Ağustos 1910, No: 66, s. 3.

Muhacir, 6 Ağustos 1910, No: 66, s. 3.

Muhacir, 29 Haziran 1910, No: 55, s.3.

Muhacir, 18 Haziran 1910, No: 52, s. 3-4.

Muhacir, 11 Mayıs 1910, No: 41, s. 3.

Muhacir, 6 Nisan 1910, No: 31, s. 4.;

Muhacir, No: 13, 2 Şubat 1910, s.3.

Muhacir, 16 Şubat 1910, No: 17, s. 2.; 9 Şubat 1910, No: 15, s. 1.

AĞANOĞLU H. Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç*, Kum Saati, 2001 İstanbul.

ARSLAN Sezer, "Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri ve Osmanlı Devleti'nde İskânları", (Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2008.

ASAN Hakan, "Devlet, Aşiret ve Eşkiya Bağlamında Osmanlı Muhacir İskân Siyaseti (1860-1914)", *Göç Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 3, Haziran 2016, s.34-61.

ÇAKIR Hamza-AYDIN Hakan, "II. Meşrutiyet Dönemi Basın Sansürü", *II. Meşrutiyet Devrinde Basın ve Siyaset*, Ed. Hakan Aydın, Palet Yayınları, Konya 2010.

ÇELİK Züriye, *Osmanlının Zor Yıllarında Rumeli Göçmenlerinin Türk Basınındaki Sesi: "Muhacir" Gazetesi (1909-1910)*, (Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Konya 2007.

ÇELİK Züriye, "Osmanlının Zor Yıllarında Rumeli Göçmenlerinin Türk Basınındaki Sesi: Muhacir Gazetesi (1909-1910)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 403-413.

DUMAN Hasan, *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu (1828-1928)*, C. 1, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2000.

DÜNDAR Fuat, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

HALAÇOĞLU Ahmet, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, TTK, Ankara 1995.

İPEK Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, TTK, Ankara 1994.

TİLBE Özgür, "Muhacir Gazetesine Göre Göçerler ve Sorunları", *Türk Göçü 2016 Seçilmiş Bildiriler*, Ed. Pınar Yazgan-Fethiye Tilbe, Transnational Press, London.

(Footnotes)

1 Hasan Duman, Muhacir gazetesi ile ilgili verdiği bilgide cumartesi ve perşembe günleri çıktığını yazmıştır; fakat Muhacir gazetesinin nüshalarında da cumartesi ve çarşamba günleri çıktığı yazmaktadır. Hasan Duman, Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve *Gazeteleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu (1828-1928)*, C. 1, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2000, s. 596.

Karabağ Savaşı, Göç ve Edebiyat

Prof. Dr. Lütviyyə ASGERZADE
Milli Bilimler Akademisi / Bakü

Giriş

“Gülüstani-İrem” eseri ile Azerbaycan tarihşünaslık ilminin esasını koymuş, Abaskulu Ağa Bakıhanof “konuşmayan natik” adlandırdığı tarih hakkında yazır: “Cemiyyetin geçmişini öğrenen tarih öyle konuşmayan natik ki, seleflerinin vasiyetlerini bütün tefsilatı ve tarafları ile haleflerine ulaştırır, itiraz ve nifak sebeplerini, tarakki ve tenezzül yollarını anlatır. Gelecekte töreye bilen hadiseni geçmişin libasında insanların nazarına çatdırır. Evet, geçmişte vage olan bir iş gelecek için düşünölmelidir ve bilme esaslanan bir iş möhkem ve payidar olar... Tarih bilmi ise dünyanın tecrübesini bize keşif edir. Bundan iyi daha ne ola bilir ki... (Bakıhanof, 2000, 10). Hakikaten de, “bundan iyi daha ne ola bilir ki...” Edebiyatda Göç konusunu ele aldığımızda da mutlaka tarihten başlamalı, tarihe ekskursiya edilmelidir, çünkü bu büyük göçlerin yaşanma sebeplerinin sırları tarih sayfalarında saklı. O vakit biz susak, “koy faktlar kendisi her şeyi itiraf etsin, koy belgeler dil açıp konuşsun” (Hasanoğlu, 2007, 7).

XIX y.y. başlarında Rusiya Şimali Azerbaycan topraklarına tamamile sahiplendi. Buradaki mevkilerini möhkemletmek için demek olar ki, ahalisi tamamile azerbaycanlılardan (türklerden) ibaret olan bu memleketi parçalamayın, etnik balansı özge (yad) milletlerin hesabına değışmeğın zeruriliğini derk etdiğinden Çarlık Rusiya’sı bu maksatla ilk başta İran ve Türkiye`den ermenileri bura köçürmeğe başladı. Örneğın, “1827`de 124 600 kişiden ibaret 22 000 ermeni ailesi esasen, Azerbaycan`a yerleşdirilmekle Zakafkaziya`ya göçürölür” (Azerbaycan Respublikasının Milli Arşiv İdaresi. 2013). “Kafkaz`a, mahsus da, şimdiki Ermenistan arazilerine müntezem olarak ermenilerin göçürölmelerine bakmayarak, azerbaycanlılar her zaman bu arazide de ermenilerden sayca üstönlük teşkil etmişler” (Hasanoğlu, 2007, 7). Dahası da çoğönlukla ermeniler Garbi Azerbaycan topraklarında – kadim İrevan hanlığı`nda meskunlaşdırılır. Bu zaman Çar hükümeti`nin maksatı kadim Azerbaycan toprakları olan İrevan ve Nahçıvan hanlıkları arazisinde bir ermeni devleti yaratmak olur. Bu maksatla çar I Nikolay 28 Mayıs 1828` yılında Azerbaycan`ın İrevan ve Nahçıvan hanlıkları arazisinde “ermenı diyarı”nın yaranması için bir belgeye imza atır. Bununla da Rusiya İran ve Osmanlı imperiyası ile sınırların korunmasına tam teminat verecek bir inzibati araziye sahip olur. İşgal edilmiş Azerbaycan arazilerinde bir ermeni devletini yaratmak Rus imperiyası`nın düşünölmüş bir stratejisi idi. Dahası da Rusiya kadim tarihe malik olan bir devleti işgal etmekle yetinmez, “ermenı maşası” ile onu parçalamaya başlar. Neticede ermenilerin büyük Ermenistan yaratmak hülyalarına revac verir ve bunun için de azerbaycanlıların kendi tarihi dede baba topraklarında etnik temizlenmesinden geçirir. Rus`ların bu arkalanmasından ilham alan menfur komşular canı gönölden ahalinin milli terkebini kendi manfaatlarına göre değışmeğe girişirler. Bu, yalnız etnik terkebine göre defalarca ermenilerden üstönlük olan azerbaycanlıların dede baba yörtlerinden kovulması hesabına mümkün ola bilirdi ve ermeniler bunu da yaptılar. Azerbaycan`lılara karşı planlı olarak, tekrar tekrar yapılan kütleli soykırım cinayetleri bu planın terkebı hissesi idi. İsteklerini hayata geçirmeğe başlayan ermenilerin Azerbaycan topraklarında meskunlaşdırılması tarihi, akabinde azerbaycanlıların doğma yurt yerlerinden deportasiyası tarihinin başlanğıcına revanş vermiş oldular. Rus havadarlarının yardımlarıyla mümkün olan her makamı değılendirmeye başlayan ermeniler kendi niyetlerini hayata geçirmek için de hiç bir fırsatı kaçırmadılar. Zaten ermenilerin

dünya durdukça gördükleri her şeye tamah salmaları, sahiplenmeleri tek bizim için değil, tüm dünya için sıradan bir olaya dönüşmüştü. Femida.az sitesinin taktim ettiği ermeni bilim adamlarının kendileri hakkında söyledikleri ve günümüzde aforizme çevrilmiş ifadeler yazdıklarımızın kanıtı gibidir... Yeğişe Çarens ermeni şairidir. O yazır: “Bizde riyakarlık anne betninde olurken oluşur”, diğer bir ermeni yazarı Ovanes Tumanyan 1977 yılında Yerevan’da neşr edilen “İzbrannaya proza” kitabı sayfa 201’de “... hakiki kurtuluş içten başlanmalıdır, biz içten hastayız” (Tumanyan, 1977, 201), N.S.Vartapetov ise, “Xristianskie pamyatniki Zakavkaziya”da yazır ki, “Hristiyan bayrağı ile silahlanarak (Ermeni Kilisesi öngörüyor) tüm dönemlerde tarihi Albaniya’nın ve onun ayrılmaz parçası olan Karabağ’ın (Arsak) halklarını imha etmiştir” ve “bir zamanlar tarihi duruma ustalikle uyumlaşarak Bizans İmparatorluğu’na, İran Sasanileri’ne, Arap halifeleri’ne Moğollar’a hizmet ettiği gibi Safevi’lere, daha sonra Rusya İmparatorluğu’na hizmet etmiştir” (Vartapetov, “Xristianskie pamyatniki Zakavkaziya”). Ovanes Tumanyan’ın tabirince desek, “içten hasta” olan, müşafir gibi geldikleri kadim türk yurdu Garabağ’a sahiplenerek “bizimdir” diyen ermenilerin kökleri ve eski yurt yerleri hakkında yine kendileri tarafından, söyledikleri de dikkatedeğerdir. Akademik Manuk Abegyan 1975 yılında İrevan’da yayınlanan “İstoriya armyanskoy literaturı” kitabında yazır: “... ermeni halkının kökleri nerede, buraya nice, ne zaman, nereden ve hanki yollarla gelip ... Bizde bunun dakik ve net kanıtları yoktur” (Abegyan. 1975, 49). Dehası da ermenilerin kendi milli varlığı için doğrudan türklere borçlu olduklarını Levon Abegyan tarafından dile getirilmesidir: “Eğer biz Bizans’lılar ve ya başka Avrupa’lılar arasında kalsaydık, ermeni adı sadece tarihi kitaplarda saklana bilirdi” (bak, buda doğru) (Abegyan. 1975, 49). Kanımca, bunlara Rusiya’ni da eklemek gerekir, çünkü ermenileri daha çok arkalayanlardan biri de onlar. Bu Çarlık Rusiyası’nda da, geçmiş SSRİ’ döneminde de, günümüzde de böyledir, hep böyle kalacak.

XX yüzyılın başlarında imperialist Rusiyası’nda inkilabi hareketlerin genişlenmesi, 1918’ Oktyabr devrim’i ile neticelense ve tarihte yaşanan bu olaylar Rusiya İmpariyası’nın dağılması gibi kabul görülse de, daha korkunc bir imperiya - SSRİ adlandırılan yeni bir imperiya yaranması ile şon bulur. Rusiya’daki bu devrimden ilhamlanan Azerbaycan halkı 1918’ 28 Mayıs tarihinde Doğu’da ilk demokratik devleti - Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’ni yaratırlar. Fakat yeraltı ve yerüstü servetlerle, dehası da petrolle zengin olan Azerbaycan’dan el götürmeyen Rusiya yine de işgalcılık siyasetini devam ettirir. Ve kendi siyasetlerini sürdürmek için yenice kurulmuş Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’ni yaşatmaz, bolşevikler Azerbaycan’da Sovyet hükümeti’ kururlar. Sovyet’ler döneminde de Azerbaycan’a karşı ne SSRİ imperiyasının yürüttüğü siyaset, ne de ermenilerin isteklerinde hiç ne değişmez, dehası da Ermenistan SSR adlandırılan bir devleti Garbi Azerbaycan topraklarında mevcutluğunu möhkemlendirdikten sonra, istahları daha da kabarıp. Bu defa da Dağlık Karabağ’a sahiblenmek isteğinde olan ermenilerin 1918-1920’, 1948–1953’, 1988’de planlı, düşünülmüş şekilde aparılan zorunlu göçürülmelerin neticesi olarak kadim İrevan topraklarında (Ermenistan) bir tane de olsun azerbaycanlı ailesi bırakmadılar. Azerbaycan’lıların Ermenistan (İrevan) arazilerinden deportasiya edilmesi zamanı ermenilerin Azerbaycan halkına yaşattıkları vahşeti tarihten silmek mümkün değil (bununla bağlı arşivlerimizde yeterince, 322 adda arşiv belgesi mühafize edilmektedir). Bu bakımdan, Atahan Paşayev’in uzun, gergin araştırmalarının neticesi olan, tarihin karanlık makamlarına aydınlık getiren, tarihi Azerbaycan topraklarından azerbaycanlıların deportasiyasını bütün çıplaklığı ile kendinde eks etdiren “Azerbaycanlıların Ermenistan SSR’den deportasiyası (1948 – 1953’ lü yıllar)” adlanan kitabında yazılır: “Stalin’in 1947’ 23 Aralık’ta imza attığı SSRİ Nazirler Sovyeti’nin 4083 sayılı kararına esasen, 1948 - 1953’de 100 bin azerbaycanlı zorla dede-baba yurtlarından – Göyçe, Zengezur, Zengibasas, Vedibasas mahallarından Azerbaycan’ın Kür – Araz ovalığına göçürülür. Kayd edek ki, “son vakitleredek azerbaycanlıların 1948-1953’deki göçürülmesinin öyrenilmesi yasaklanmıştı. İlk defa 1988’ olaylarından sonra konuşulmağa başlandısa da yine de göçürülenlerin sayı, göçün sebepleri ve b. hakkında birbirine zıd fikirler söylenilirdi” (Paşayev, 1995, 3).

Geçen yüzyılın başlarında olduğu gibi sonlarında da ermenilerin hastalığı yeniden alevlenir, istahları daha da kabarıp. Bu defa Azerbaycan’ın göz bebeği olan Garabağ’a göz diken ermenilerin 1988’de Dağlık Karabağ’ın Ermenistan’a birleşmesini talep etmeleri ile milli ayrı-seçkilik zemininde yaşanmış münakişe Garabağ savaşı’yla neticelenir. Başımıza gelenlerin yaşanmasına sebep bir taraftan da 1990’lı yıllaradək kendimize, milli kimliğimize biganeliğimiz, milli değerlerimize sahip çıkmamamız olur. Menfur komşu Ermenistan’la Azerbaycan’ın Dağlık Karabağ bölgesi üzerinde baş vermiş, hala da devam eden Garabağ savaşı geçmiş Sovyetler Birliği’nin tenezzülü ile aynı zamana denk gelir. Ermenistan ve Azerbaycan arasında ilan edilmemiş bu savaş rejionda en büyük ve en son (son, çünkü

bu cellatlar kadim türk yurdu İrevan`da bir tane de Azerbaycan`lı ailesi bırakmadılar) göç akımının yaranmasına sebep olur. Ve “Azerbaycan`da üç ardıcıl merhelede mülteci ve zorunlu göç akını yaşanır. Birinci merhele, münakişenin ilkin devrlerini ahate eden 1988-1989`lu yıllardır ki, bu zaman tahmini 200,000 azerbaycanlı göçkün zorunlu şekilde Ermenistan`dan çıkarılmış ve Azerbaycan`a gelmek zorunda kalmışlar. İkinci merhele, 1992`de Dağlık Karabağ`da büyük savaş başlatıldığından, esasen Şuşa`dan olmakla, tahmini 40,000 zorunlu göçkün (150 yıl önce İran`dan kovulan ve Azerbaycan`da meskunlaştırılan ermeni müsafirleri tarafından) bölgeni terk etmek mecburiyetinde bırakılmıştı. Hemçinin Dağlık Karabağ`ı Ermenistan`dan ayıran komşu Laçın ilini ilave 60, 000 sakin terk ederek zorunlu göçküne çevrilmişlerdi. En büyük zorunlu göçkünü ise 1993 ve 1994` yıllarında yaşamıştı. Bu zaman Dağlık Karabağ`ın etrafındaki altı ilin 500,000`den çok azerbaycanlı ahalisi düşmanın harp kuvvayilerinin hücumları neticesinde kendi yurtlarını terk etmek zorunda bırakılmışlardı, yani bu gün Azerbaycan`da 595, 000 zorunlu göçkün var” (Azerbaycanlıların Ermenistan SSR-den deportasyonu (1948-1953`lü yıllar (belgeler toplusu). “Azerbaycan topraklarını işgal eden Ermenistan devleti ile Azerbaycan arasında Karabağ savaşı`nda ateşkes ilan edilmesinden 20 yıl geçmesine rağmen, toprak uğruna hala da şehitler verilir, kaçkın ve göçkünlerin yurt hasreti son bulmuyor.

Malum tarihte baş vermiş olaylar tarihi eserlerle yanaşı, mutlaka edebiyatda da kendine yer edindir. Hatta “tarihi gerçekler bazen tarihi eserlerden daha çok sanatsal eserlerde saklıdır” – deye biliriz (Sadiq, 2014, 416), çünkü, “her edebi eser yazıldığı dönem, zaman, toplumsal-siyasi süreçler, “insan ve sosyal ortam” çatışması ile ilgili bilgi taşıyıcısıdır. 20. y.y. sonu tüm dünyada savaş ocaklarının baş kaldırdığı, siyasi süreçlerin dönüm noktasına ulaştığı bir dönemdi. 1988` yılından başlayarak Polonya`da, Çekoslovakya`da, Macaristan`da mitinglerin düzenlenmesi, Almanya ile komünist AHC`nin birleşmesi, Yugoslavya`nın çöküşü, SSCB sınırları içinde ulusal çatışmaların artması savaşı önemli etki faktörüne çevirdi. Tabii tüm bu olaylarda ulusal - etnik ilişki, toprak iddiaları, ulusal özgürlük isteği vardı ve bu olgu, yaşanan olayların da, savaşın da küresel nitelik kazandığının göstergesi idi” (Cabbarlı, 2014, 164). XX yüzyılın 80`li yıllarının sonunda toplumumuzda yaşanan sosyo-politik süreçler, ulusal kendinedönüş, düşünce özgürlüğünde yenileşme, savaşın getirdiği dehşet ve vahşet, zorunlu göç sanatsal edebiyata da etkisiz kalmadı. Neticede, Azerbaycan edebiyatında Karabağ savaşı`nın ideolojik ve felsefi tarafını yansıtan sanatsal yapıtlar yazıldı ve hala da yazılmaktadır.

EDEBİYATDA SAVAŞ VE GÖÇ: Corc Bayron`un yunan devrimi hakkında yazdığı Kefaloniya günlüğünde böyle bir kaydı geçer: Ölülerin uykusu bozulub-ben uyurmuyum? Tiranlar cihanı ezir - ben susurmuyum? Elbet ki, bu kadar korkunc olayların yaşandığı bir zamana şahidlik etmiş düşünce, sanat, edebiyat adamları da “uyuyamayaz” ve de “susamaz.” Bu manada, tarihle edebiyat çift kanat gibiler. Edebiyat tarihte bir defa yaşanan her hanki bir olayı eserlere konu etmekle ebediyen yaşamak hukuku verir. “İnsanlık tarihinin kara sayfaları olan savaşlar, birçok kez edebi eserlerin konusu olmuş ve olmaya devam etmektedir. Ne kadar geçerli sebeplerle yapılsa yapılsın, sonucunda ister galip gelinsin, ister mağlup olunsun, ortak bir noktası vardır savaşların: geride bıraktıkları acı. Bazen ölümle gelir bu acı, bazen yaralanmayla, bazen ayrılıkla. İnsanı yansıtan bir ayna hükmünde olan edebiyat da uzak duramamıştır hayatın bu acı gerçeğine” (Alan, 2006, 355).

Karabağ savaşı da “hayatın bir gerçeğidir” ve bu yalnız toprak savaşı değil, bu savaş bütövlükte azerbaycançılıkla aparılan bir savaşı. Bu savaşta ne yaşlıya, ne çocuğa, ne kadına aman verilmedi. Çocuklar, kadınlar, yaşlılar ermeni vandalizmine, aklın almadığı işgencelere maruz kaldı. Bütün bunlar dönemin şiirinde Karabağ Çılgılığı, göçkün harayı, şehitlik, düşmana nefret, devlet egemenliğinin korunmasına çağrı duyukusu, vatana sadakat tecesümünü buluyor, zamanın ağır ideoloji yükü, toprak kaybı, vatan hasreti, toprak uğruna şehit olan kahramanlar, anne karnından doğranarak mahv edilen çocukların ölümü ve s. edebiyata, dehası da şiire yüklenirdi. Karabağ konusunda Halil Rıza Ulutürk, Bahtiyar Vahabzade, Memmed Araz, Nebi Hazri, Neriman Hasanzade, Kabil, Zelimhan Yakup, Cabir Novruz, Nüsret Kesemenli, Mehmet Aslan ve b. şairlerin yazdıkları eserler istisnasız hemen dönemin barut kokulu, kanla yazılmış değerli sanat örnekleridir. Örneğin, Neriman Hasanzade şiirinde savaştan önceki “fesillerin çaştığı”, “kışta bahar”, “kızılgülün yanağında kızılıyanak kar gördüğü” Garabağ`ın savaştaki halinin tesviri çok ağırlıdır:

Meyitin başı soyulup,
Birin'in gözü oyulup.

Körpe pis güne koyulup,
Eşipler gorseşen gibi (Hasanzade, 2010, 164).
Bu dehşet ve vahşet Zelimhan Yakup şiirinde ise böyle dile getirilip:
Konuşmağa koyma beni,
Dişimi kır, dilimi kes.
Karnımı cır, körpemi vur,
Neslimi kır, Dölümü kes (Zelimhan, 2006, 257).

Neriman Hasanzade'nin diğer bir şiirinde, "Şehit atası Şerif gağaya mektup"u çok ağırlı, çok acılı olduğu kadar hem de ermeni vandalizmi karşısında "tabut"un "sükut içinde", "sükutun tabut içinde olduğu" heyecanla dile getirilir: "Tabut sükut içindeydi/Sükut tabut içindeydi" (Hasanzade, 2010, 422). 26 Şubat 1992 tarihinde rus'la ermeni harpçileri savaş içinde savaş-misli görünmeyen korkunç cinayet yaptılar. Hocalı halkını ve Hocalı'nı yerle yeksan ettiler. Bu korkunç cinayet hatta Alman faşistlerinin yaptıklarından katkat vahşi ve rehimsiz idi. Hocalı'da ermeni tecavüzçüleri anne betnindeki çocuklara bile merhamet etmediler. Öldürülen çocukların gözlerinin oyulması, kulaklarının kesilmesi, kadınların memelerinin, hamile kadınların karnının sökülmesi ve anne karnında olan çocukların doğranması, cenazelerinin delik deşik edilmesi, dağlaması menfur ermenilerin gunahsız halka karşı olan nefretlerini, akabinde onların ne kadar cani olduklarını bir kez daha kanıtladı. Elbette bu ermenilerin ne birinci ve sonuncu suçları değildir. 1905 yılından başlamış bugüne kadar ellerine düşen her fırsatta ermeniler bunu etmişlerdi. Hocalı soykırımına ilişkin şiirlerden, Söhrab Tahir'in "Hocalı katliamı", Hikmet Ziya'nın "Hocalı musibeti", Fikret Koca'nın "Her gece Hocalı'da", Aslan Kemerli'nin "Elden gidiyor", Zelimhan Yakup'un "Hocalım, sükunet", Ali Vekil'in "Dörtlükler", Feride Hacıyeva'nın "Hocalım hey!", Şerif Ağayar'ın "Hocalı, seni dünyaya haykıramadık", Muhammed Aranlı'nın "Hocalı", Nurengiz Gün'ün "Hocalı senfonisi: rekviyem"i, Nusret Kesemenli'nin "Hocalı", Paşa Kalbinur'un "Cahad", Refik Hümmet'in "Şehit neğmesi", Zeynal Vefa'nın "Asker yemini" şiirlerini belirtebiliriz. Hocalı soykırımına çok sayıda edebi eserler ithaf edilmiştir. Örneğin, Çelik İlyas'ın "Hocalı feryadı", Elhan Elatlı'nın "Cehennemden gelen ses" romanı, Devrim Han Revan'ın "Hocalı faciası" romanı, Aygün Hasanoğlu'nun "yedi kapı" ve b. belirtebiliriz. Aygün Hasanoğlu'nun "Ermeni sindromu"nda ise ermenilerin ve Ermenistan Respublikası'nın Azerbaycan'a karşı silahlı tecavüzünün tarihi, bu tecavüz zamanı töretilmiş soykırım, işgence, terrör, vandalizm, esir ve girovlara, itkinlere münasibetde insan hukuklarını taptanmasını eks ettiren faktörler uluslararası hukuk normaları konteksinde tehlikeli edilerek araştırılmış, insanlığa karşı edilmiş cinayetler konkret faktörlerle sübuta yetirilmişti. Karabağ savaşı konusu Aygün Hasanoğlu yaratıcılığında daim aparıcıdır. O'nun eserlerinde hayat materialinin bedii taktimi doğallığı, inandırıcılığı ile yadda kalır. Savaşın anım ve yaşantılarından doğan ağır itki, savaşın ümumi atmosferası Aygün'ün yaratıcılığında (Kovuk, Yedi kapı, Bütün savaşlara lanet ve b.) kendine has bir şekildedir. Hasanoğlu'nun hekayeler toplusu olan "Yedi kapı" kitabı savaş ve soykırımların beşeriyete getirdiği felaketleri eks etdirir. Bu hikayelerden biri de savaş kurbanlarının hatırasına itaf edilmiş Adsız kadın'dır. "Adsız kadın" bu konuda yazılmış en tesirli eserlerdendir. 2001'de yazılan, yakın vakitlerde İstanbul'da teatro sahnesinde gösterilen eserde Hocalı soykırımında eşini, anne babasını ve bütün akrabalarını itirmiş bir anneden bahis edilir. Bu Adsız kadın'ın Hocalı katliamına kadar mutlu bir evliliği vardı. 1992' yılında 25-Subat'dan 26- geçen gece rus ermeni kuvvayileri tarafından Hocalının işgalı ile son bulur. O, eşini, evlatlarını ve bütün akrabasını itirir, gendisini girov alan ermeniler tarafından tehkir edilir, işgence görür ve zorakılığa maruz kalır. Soykırımdan yıllar geçmesine rağmen hala da o sarsıntıları yaşayan kadın utanır, yaşadıklarını toplumdan gizledir, susur. O'nu "devirmiş" deye akıl hastanesine kaldırırılar. Bu an kadın dözemez, isyan eder ve haykırır: "Atılan bütün güller benden geçti, artık yeter!" Aygün Hasanoğlu'nun Adsız kadın' ı Hocalı'da, Orta Doğu'da savaşın kurbanı olmuş bütün kadınları simboleze eder. Buradaki isyan savaşa, teröre, işgallere dir. Bunlara son vermek, "dur" dememiz lazımdır! Çünkü atılan bütün güller annelerden geçir!" (Hasanoğlu, 2004, 113).

Karabağ savaşı'nın insan kaderine yansıyan sızıltısını, göyneğini yaratıcılığında duygusallıkla yansıtanlardan biri de; "Hocalı simfonisi" gibi eserleri ile özgürlük, fikrin eşsiz ifade tarzı ile 90'lı yıllar poeziyasına yeni bir zarafet, duygusallık getirmiş şaire Nurengiz Gün'dür. İki savaş döneminde yaşamış, facianın getirdiği felaketleri canlı gözlemlenmiş şairenin yaratıcılığında Karabağ savaşı kırmızı bir hatla geçer. Şaireni bir anne, bir kadın olarak en çok rahatsız eden, çocuklarımızın öksüz kalmaları, aç, kimsesiz kalarak kurbanlara dönüşmesi, esir alınmaları, katl edilmeleri olur. Şaire "Kerem ol sen o güzelin Allahı"

şiiirinde çocuklarımızın anne karnında ermeniler tarafından kaddarcasına öldürülmesinden bahis ediyor. Masum bebeklerin işkence ile öldürülmesine bigane kalamayan şaire hak sesini ucaldir. Şiiirde bu çağrı haraya çevrilir. Bu hassaslık, üzücü duygular silsilesi şairenin “Hocalı Senfonisi”nde devam etdirilir. Şiiir “İlahi! sen onlara huzur ver” müraciatıyla başlar:

İlahi, teskin et!..
Sen onlara sema
neğmeleri gönder,
Teselli sep...
Yok, ruzgar! O cüre esme sen!
Toprakta...
Toprağın altında dip-diri
ölüler var
Diksine biler O`nlar...

Nurengiz Gün`ün rüzgardan toprak altındaki dip-diri insanların seslerini, feryatlarını duyup duymadığını haber alması şiiirin en etkileyici mısralarıdır. O emindir ki, ne rüzgar, ne de başkaları bu günahsız insanların sesini, “Asrın Simfonisini - Ölüler Himnini” duymayıb. Ama duymalıdır dünya, asrın Hocalı feryatını – şehit çığlıklarının simfonisini, Ölüler himnini! Şairenin maksatı dip-diri ölülerin hak sesini dünyaya çatdırılmasıdır. Şairenin hadiseleri toprağın üstünde değil, toprağın altında, dünyanın bu üzünde değil, o biri üzünde baş vermesini eks etdirmesi dikkatadeğerdir. Toprağın altında ölemeğen insanlar, mahsus da çocuklar, onların toprak altında havasız, anasız zarımaları, esası da anne memesi aramaları çıplak bir dille tesvir edilir: ”İngalar anne memesi evezine/İndice toprağı emecekler!..” “Aslında, facialardan, soykırımlarından, katliamlardan çok yazılıb. Fakat facianın, ahın, nalenin şeklini çekmek, dipdiri ölülerin sesini duymak, onların hayatlarını yaşamadan toprağa gömülmesinin faciasını duymak ve yaşamak poeziyada yalnız Nurengiz Gün`e mahsusdur” (Necefova, 2016, 8).

Sen Allah, ey Rüzgar, fırça getir!
Ben bu global Ahın şeklini çekerim!
Çeke bilirim onu
Beşeriyet önündeki Zülmün neheng Pannosunu!

Hocalı vahşetini sözle ebedileştiren şaire bu rekviyeminde facianın günahsız kurbanlarına çevrilmiş insanların ruhunun narahat yaşamasından, onların hansısa küçük bir fısıltıdan ürkmelerini dile getirir, bütün dünyanı bürümüş rezaletin neticesi olarak çocukların, yaşlıların facialı bir şekilde katl edilmesini hazm ede bilmiyo, yüzünü yüce varlığa tutup imdad dilerken kendisi de terki-dünya olur sanki. Hocalı soykırımı kurbanlarını “Hocalı simfonisi”nde toprak üste inleğen çocukların, annelerin ahnalesini kendinehas bir şekilde kaleme almış Nurengiz Gün ellerini göklere açarak bu söykırımın insanların hayatına getirdiği acı rüzgardan söz açır, beşer tarihinde insanlığa karşı yönelmiş olan cinayetin törettiği vahşeti dile getirir. Bu, şairenin içinden geçen hislerin tezahürü, vahşete karşı itiraz sesidir” (Aleddinkızı, 2010, 10). Şiiirde dua ile lanet birbirine karışıp (Hadiselerin hanki zamanda töretilmesine bakmayarak dünya var oldukça lanetlenecekler). Eleştirmen Vaqif Yusifli`nin N.Gün`ün şiiirlerini “okunmuş bir dua”ya benzetmesi de bu sebebdendi. Kısacası, N.Gün`ün “Hocalı senfonisi”, tarihin şiiirsel abidesi, zamanın heyecan senfonisi, ermeni kaddarlığını, vahşetini, hilegerliyini, ihanetini ve cinayetini unutmaya bırakmayan anıtdır!

Şairenin yazdıklarından da savaşın insanının içindeki acıyı, taşıdığı hayat yükünü, yaşadığı vahşeti ifade etmek açısından çağımızda şiiirin konumu daha sert etkilemesi gözükür. Bu ağrı, acı, ölüm, göç edebiyatımızın Ş.Ağayar, R.Qaraca, Z.Ezemet, Q.Ağses, M.Köhnekala gibi şairlerin savaşın yakıp kül ettiği arzuların, öldürdüğü ümitlerin insan içinde açtığı yaraları gösteren, kendi duygusal ahengi ve sanatsal şekillenmesile savaş insanının hisslerinin yangısına ve yazarın iç ağrılarının tafsilatına söykenen” şiiirlerinde sanatsal tecessumunu buluyor. “Namaz” şiiiri ile savaş konusunu ağrı, acı ve savaş ovğatı ile poeziyaya getirenlerden biri de Ş.Ağayar`dı. Şair “Namaz” şiiirinde daha ilk satırlardan okurunu heyecanlandırır, çünkü O, yaşadığı faciaların portresini, acı görüntülerini şiiirde sergiliyor. Gözüktüğü gibi, barışa bilmediğimiz toprak itkisi, alışa bilmediğimiz zorunlu göçkünü, savaşta itirdiklerimizin acısı dönemin şiiirine hopur. Genç şairler içlerinden geçirdikleri acıları çıplak, boyasız halda şiiire getirmekle “doğma karnında, yabancı tohum” (Garsiya Lorca) olan savaşın gerçeklerini;

ölüm, kan, şehit, göç, yağma, yurt itkisi ve b. şiirlerinde ifade edirler. Pikasso yaratıcılığının belli bir döneminde, kaderin yüz çevirdiği undergraund insanların üzüntüsü sergileniyormuş. Karabağ savaşı zamanı ilinden, yurttan didergin düşmüş, arkalarında vatan toprağı, dede baba mezarı, yurt hasreti, kız, gelin, çocuk harayı bırakıp gelen göçkünlerin yüzü de aynen bir keder, üzüntü tablosuna dönüşmüştü. Bu keder tablosunun sergilendiği sanatsal eserlerde bir gecede saç ağardıp, 50 yıl yaşlananların, vatan hasretine, yurt itkisine, kışın sert şazağında donarak buz bağlayıp can verenlerin, doğmalarını, azizlerini kendi elleri ile mezara gömenlerin, namusu, ismeti korumak adına kendi kızını kendi elleri ile boğarak öldürenlerin, anne karnında doğmadan ölenlerin; zorunlu göçün tablosu var. Bu tabloları - portreleri okumak, izlemek çok ağırlıdır. Hala bu şiiri yazan bu vahşeti, bu acıyı, bu göçü birebir yaşayan, dede baba yurttan çıkararak zorunlu göçküne çevrilen birise... Bu anlamda, kaçkınlık, zorunlu göç ağırları Kelbecerli şair Alemdar Cabbarlı, Zengilan göçmeni, şair Oktay Zengilanlı şiirlerine tökülen, ağı, göz yaşları gibidir.

Zengilan ilinde dünyaya gelen, yüksek tahsilini Bakü Devlet Universitesi`nde alan, uzun bir zaman döneminde öğretmenlik yapan Oktay İsgender oğlu Elekberov`un savaşa kadar normal bir hayatı vardı. Savaş O`nun da arzularını, ümitlerini öldürdü, başına karlar yağdırdı, şiirlerine göç ağrısı, yurt hasreti yükledi. Kaderine zorunlu göçkünlük yazılan Oktay Zengilanlı hali hazırda Bakü`deki Zengilan göçkün okulunda çalışıyor. O`nun Vatan duyguları, göçkünlük ıztrabları, yurt hasreti ile sızlayan kalbindekiler mısralara hopub. Ne Bakü`deki yeni evi, ne çocuk çocuğu O`na göçkünlüğünü yadırgatmır, aksine gün geçdikce o yerlerin hasreti daha da alevlenir, O`nu “keder denizinde yüzdürür,” “Yurtu viran kalan ilin gamı”na dönderir, çünkü şair vatan hasreti ile alışıp yanır. Oktay vatan hasretli şiirlerinde neinki yurdu, ili için hasret çekir, akabinde koyup geldiği “dehre”si, “yabası” için de göz yaşı dökür:

Tor kurdular, terk eyledim obamı,
Koyub geldim balta, dehre, yabamı.
Sübh uykumda sönmüş gördüm sobamı,
Baba ocağımda köz itirmişim (www.zengilan.com).

Hain ellerin kurduğu tuzak sonucu doğma yurtunu, baba mezarını itiren, maşakkatli günler yaşayan Oktay`ın şiirleri dert, ıztırab, keder kokuyor. Bir taraftan “koruyan bilmediği baba mezarı”nın niskili, bir taraftan Azerbaycan`ın illerinde yaranan “çadır şehircikleri”, bir taraftan utana-utana aldığı göçkün payı, taptalanan “abır heya”sı, öldürülen kururu O`nun ruhunu öldürür. Şair böyle dünyaya lanet okuyor:

Taptalanır abır, heya,
Yardım almak istemirem.
Lanet sana, böyle dünya,
Göçkün kalmak istemirem.

Kalbe değir günde biri,
Udmak olmur her tehkiri.
Ruhum ölür diri-diri,
Göçkün kalmak istemirem (www.zengilan.com).

Vatanının, ilinin düşman taptağından kurtulması için her kesi birliğe, beraberliğe sesleyen Oktay bir gün yurt yuvasına döneceği inamı ile yazır :

Sulh ile olmasa, cengle,
Yaraklanıp top, tüfengle,
Vuruşub zalım felekle
Yurt-yuvama döneceyim (www.zengilan.com).

Göçkünlük derdi ağır dertdir. Yaşanası, çekilesi gibi değil. Bu ağır dert kendini “canlı şehit” adlandıran Oktay`ın mısralarından süzülüyor. “Oktay`ın şiirlerinde ağır tarihi Karabağ savaşı ile doğmuşdur.” “Şiir metninin sadece gerçekliğin şiirsel ifadesinden ibaret olmadığını” altını cizen eleştirmen Nergiz Cabbarlı yazır : “Şiirin hem de yazarın manevi ve psikolojik yaşantılarına götüren yoldur. Şairin kendisi ile, manevi dünyası ile mücadelenin şiirsel ifadesidir” (Cabbarlı, 2014, 168). “ Bu ne tale, nice kismet – Ağlayır ana Zengilan” – diye feryad eden Oktay`ın da şiirleri “yazarın manevi ve psikolojik yaşantılarına götüren yoldur. Şairin kendisi ile, manevi dünyası ile mücadelenin şiirsel ifadesidir.” O`na şiir yazdıran ağırdır, acıdır, göçkünlüktür, yurtsuzluktur. Bütün bunlar, yani dertini, kederini mısralara fisıldamak yalnız Oktay Zengilan`lı için geçerli değil, Garabağ`da savaş veren bütün Azerbaycan`lılar

için geçerlidir. Şiir deyib geçmeyelim. Bazen bir mısradan bile bir tarih yaşıyor. Örneğin, XX y.y. sonunda Oktay Zengilanlı'nın yazdıkları ile asrın başlarında yaşanan olayları sözle resm eden Hüseyin Cavid'in yazdıkları aynı kalemden çıkmış gibiler. Yaşananlar ve yaşatılanlar aynı olduğu gibi... Hüseyin Cavid 1918 yılında Kars-Oltu-Sarıkamış-Kağızman bölgelerinde yaşanan vahşeti zulmün yaşandığı o tarihi anlarda can kardeşlerinin yaşadıklarını yürek ağrısı ile "Mazlumlar için" (Cavid, 2007, 94) şiirine konu etmişti. Bu şiirinde Cavid zamanın, insanlığın öyle bir zirvesinde dayanıp ki, sanki çeşitli zamanlarda baş veren, Hocalı soykırımını, Kars, Kağızman, Sarıkamış ve Oltu etrafında baş veren zulmün kendisini korkutacak hadiselerle bakar gibidir.

Gözükdüğü gibi, Karabağ savaşı Azerbaycanlılara göçkünü, kaçınılı, ağrı, ölüm, vahşetle yanaşı, Azerbaycan edebiyatına da savaş edebiyatı terimi getirdi. "Yeni ortam, beklenmedik durumlar ve sorunlar şairler karşısında yeni ifade ve tasvir, yeni karakterler sistemi kurmak, tamamen farklı teşbih, metafor kullanmak, yeni şiirsel ayrıntılardan yararlanmak gibi talepler koydu. Ölüm Meleği, Şeytan, Melek, Dar ağacı, Üç Renkli Bayrak, Yad Elinde Kalan Şuşa, Harı Bülbül, Şehit, Şehit Annesi, Kelbecer'den Gelen Kadın, Şehit Yavrusu ve b. gibi şiirsel imajlar, benzer şiirsel detaylar, durumun talebi ile oluşturulan ve aynı kökenli ifade araçları çağdaş şiirimizin leksikonunun ümumişik katına dönüştü. En önemlisi - şiirimiz ağrı ile, kederle, itiraz duygusunun ifadesi ile yüklendi. Öyle bir şair yaratıcılığı bulmak mümkün değil ki yaşanan bu olayların izlenimi onun eserlerine sıralanan renkleri - özellikle siyah rengi vermemiş olsun" (Cabbarlı, 2014, 171). Edebiyatımızda savaşın felsefi ve ideoloji tarafını yansıtan sanat eserleri yarandı, mahsus da insan duygularını birbaşa ifade eden şiirde bu konu yeterince ele alındı.

Toprağının 20% işğal altında olan Azerbaycan halkı hala da savaş şeraitinde yaşıyor. Yani hala da savaş var, hala da Azerbaycan halkı şehit verir, hala da bu konu edebiyatımızda aparıcıdır, fakat bir az pasif şekilde, inşallah zafer şiirleri daha coşkulu yazılacak.

Sonuc:

İnsan ruhunun terbiyeçisi olan edebiyatın milletin benliyinin, kürrunun, büyüklüğünün, sabahının istikametlendirilmesinde önemi büyüktür. Tarihi hakikatlar çok zaman tarihi eserlerden daha çok sanat eserlerinde gizlenir. Nedeni ise çok sadedir. Tarih yazanlar tarihi olayları her hansı siyasi kuruluşun sifarişi ile, ya da terefdarı olarak yazarlar, fakat edebiyat insanı öyrendiği için, olaylara daha obyektif bakar, milli yazarlar bele, satırlar arasında da olsa tarihi hakikatları eks etdirmekten çekinmezler. "Savaşta Edebiyat Edebiyat Savaş" adlı makalesinde bu konuya dokunan Eyüp Azlal yazır: "Siyasi gerçekliğin insan ruhunda kurduğu tuzağı ortaya çıkaran araçlardan biri olan edebiyat, savaşın tahrip ettiği veya sakat koyduğu bireylerin ve toplumların ıstıraplarını, eziyetlerini, onların başına gelenleri şiir ve roman başta olmak üzere çeşitli janrlarda ele alır ve çalışır. Edebiyatın işlevi bu olmasa da, konu olarak seçer ve aydınlanma girişimi ile boynuna çektiği bu görevi savaşız dünya arzusuyla kaleme alır" (Azlal, 2016). Bu anlamada, "Karabağ savaşı da edebiyatın, şiirin savaş hafızasını tazeledi ve çağın manzaraları içre gezinen, bu gezişmede dünya işlekerinin, zaman zaman uğraşdığımız ermeni yaptığının raporunu tarihi-siyasi katta arayan şair tutumundan tutmuş ekzistensial makamlara, metleblere duyarlı olmaya kadar polifonik yaklaşım sunuldu" - deye biliriz. Kemal Erol'a göre "Dil ve edebiyat gibi genellikle kültür kavramına giren her şey, tarih boyunca bir miras olarak kuşaktan kuşağa aktarılır. Bir milletin geçmişteki varlığı, yani bugüne ulaşan hatırası da pek çok yönüyle kendi edebiyatına mal olmuş tarihidir" (Erol, 2012, 61). Tarih denilince biri "yaşanılan", diğeri de "yazılan" olmak üzere iki şeyin anlaşıldığını belirten Mehmet Kaplan'a göre "yazılan tarih", "yaşanılan tarih" in binde biri değildir." Konusu ne olursa olsun tarih, yaşanmış bir olayın gelişim ve oluşumunu bildiren o dönemden kalma hatıralardan, iz ve eşyadan, yazılı belge ve kitaplardan öğrenilir. Buna göre "yaşanılan tarih" i öğrenmemiz ancak "yazılan tarih" vasıtasıyla mümkün olabilmektedir" (Kaplan, 1980, 62). Yehya Kemal Beyatlı der ki, "Ben tarih okuyorum... Tarihi devirleri öğrendikçe yaşım üç yüz, beş yüz, bin oluyor. Yaş hatıralardan ibaret değilmi? Aynen öyle. Zaman geçecek, yazılanlar okudukca okurun yaşı bu yazılanlarla aynı yaşda olacak, geçmiş gelecek gibi olacak, ne bunu bize yapanlar unutulacak, ne de bize yaşatılanlar unutulacak. Yazarlar bu tarihi olayları edebiyata taşımakla okurları tarihle tanıştırmış olacak. Malum, tarihle tarihçiler uğraşır, edebi eserleri her kes okur. Ve edebiyat yaratılan eserler vasıtasıyla olayları hep taze tutar, defalarca çeşitli eserlere konu eder. Geçmişte yaşanan tarihi olay, edebiyat vasıtası ile asırlara taşınır, okurları geçmişden haberdar eder. Yani Aristotel'in Poetika eserinde "poeziya (edebiyat) tarihten daha felsefi ve ciddidir. Tarih olanı, edebiyat ise olması gerekeni yazar. Bu anlamda edebiyat

tarihten daha geniş ve ehatelidir” yazması boşuna değil.

KAYNAKÇA

- Aristotel, Poetika, cev. Aslan Aslanof. Bakü, Doğu-Batı, 2006.
- Akimova E. Ey könlü zindan ermeni/Edebiyat gazetesi, 13 Haziran, 2015, Bakü.
- Paşayev A. Göçürülme (Azerbaycan dilinde). Bakü. Azərneşr. 1995.
- Azerbaycanlıların Ermenistan SSR-den deportasiyası (1948-1953`lü yıllar (belgeler toplusu). Azerbaycan Respublikasının Milli Arşiv İdaresi. Bakü, “Zerdabi LTD” MMC yayın evi. 2013.
- Aleddinkızı N. Hocalı simfonisi/Ses gazetesi. 27 Subat.2010. s. 10.
- Alan S. Esaretten Edebiyata Yansımalar/ Uluslararası Savaş ve Edebiyat Sempozyumu Bildiriler kitabı. Aralık 2014. Sakarya. II. cilt s, 208. 355).
- Azral E. Savaşta Edebiyat Edebiyatta Savaş. Ayvakti Düşünce - Kültür ve Edebiyat dergisi. 2016 Haziran, 69 sayı
- Bakıhanov A. Gülüstani-İrem, Azerbaycan Türkcesinde, Bakü, Minare, 2000.
- Cavid H. Eserleri, c. I. Bakü: Elm, 2007.
- Cabbarlı N. Savaş Konusu Çağdaş Azerbaycan Şiirinde Temel Yön gibi (1993-2005 Yılları) / Uluslararası Savaş ve Edebiyat Sempozyumu Bildiriler kitabı 16-18 Sakarya, Aralık 2014. II. cilt s,152
- Erol K, Tarih - edebiyat ilişkisi ve tarihi romanların tarih öğretimine katkısı. Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi, 2012. 1(2), 64
- Gün N. Hocalı simfonisi. Bakü, Vektor, 2006.
- İsahanlı H. Geçmişin felsefesi ve ya tarih nice yazılır? Hazar haber, say 288, Eylül, 2010.
- Kaplan M. Tarihi Romanlarda Şahıslar Nasıl Konuşturulmalı/Türk Edebiyatı, 1980. s.45, s.7-8.
- Hasanoğlu A. Yedi kapı. Bakü, Nurlan, 2004.
- Hasanoğlu A. Kovuk. Bakü, Ağrıdaş, 2000.
- Hasanoğlu A.Ermeni sindromu. Bakü, 2007.
- Hasanoğlu A. Bütün savaşlara lanet. 24 hikaye. Bakü, 2009.
- Hasanzade N. Seçilmiş eserleri. 7 ciltte, II c. Bakü, “Prometey”. 2010
- Necefova M. Nurengiz Gün`ün Hocalı Simfonisi: Haklı davamızın aynası/525-ci gazete. 25. Subat. 2016
- Sadıgov Ş. Azerbaycan Romanında Karabağ Savaşı/Uluslararası Savaş ve Edebiyat Sempozyumu Bildiriler kitabı 16-18 Sakarya, Aralık 2014. II. cilt, 405
- Zelimhan Y. Seçilmiş eserleri. 2 ciltte, I c. Bakü. Doğu-Batı, 2006
- Zengilanlı O. Milli az. news.milli.az/regional/175855.html www.zengilan.com
- Tumanyan O. “İzbrannaya proza”, Yerevan 1977 s.201,
- Abegyan M. “İstoriya armyanskoy literaturı” Yerevan 1975.
- news.milli.az/interest/362307.html Vartapetov N.S.Hristianskie pamyatniki Zakavkaziya

Güzin Öztürk'ün “Kuş Olsam Evime Uçsam” Adlı Eserinde Savaş, Göç ve Çocuk

Prof. Dr. Medine Sivri
Osmangazi Üniversitesi / Eskişehir

“Bu kitap savaşlardan zarar gören çocuklara ithaf edilmiştir.”

Kütahya/Gediz doğumlu ve Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu Güzin Öztürk'ün yazdığı ve Hicabi Demirci'nin resimlediği “Kuş Olsam Evime Uçsam” adlı çocuk ve gençlik edebiyatının çağdaş romanı, 2015 Tudem Edebiyat Ödüllerinde Roman Yarışması Birincilik Ödülü”nü kazanmıştır. Hem işlediği konu, hem de anlatım biçimiyle oldukça özgün bir çocuk ve gençlik romanı olan söz konusu eser; Suriye’de, Halep’de çıkan ve devam eden bir savaş yüzünden evini, mahallesini, arkadaşlarını, okulunu, akrabalarını, oyuncaklarını, şehrini, yurdunu, kısacası her şeyini geride bırakmak zorunda

kalan savaş mağduru küçük Beşir'in ağzından anlatılmaktadır. Ayrıca eser, çok güncel ve halen yaşanan bir gerçeklik olan Suriye savaşının mağdurlarını, her şeylerini geride bırakmak zorunda kalarak zaten örselenmiş ruh ve bedenleriyle gittikleri yerlerde de hem madden, hem manen, hem ruhen, hem de bedenen ne tür travmalar yaşadıklarını bir de onların gözünden görüp anlamamızı ve onlarla özdeşim kurmamızı sağlar.

Savaşlarda ve göçlerde en çok mağdur olanlar, birinci derecede kadınlar ve çocuklardır. Beşir sadece evini ve yurdunu geride bırakmamış, geleceğini de yitirmiş çocuklar içinde bir çocuktur yalnızca. Eğitimi, gelişimi, hayalleri, arkadaşlığı, aile bağları, toplumsal değerleri, oyunu vb. her şeyi yarıda kalmıştır. Küçük bir çocuk olan Beşir'in zengin imgeleminde ve rüyalarının eşliğinde savaşın yıkıcılığını, umutların nasıl tükendiğini, gelecek kaygısını, ölümün soğuk yüzünü, kötülüğü, vahşeti ta iliklerimize kadar hissederiz. Savaşla sadece insanların değil, doğadaki diğer tüm canlıların da nasıl yanıp kavrulduklarını, yok olduklarını, bizzat onların dilinden yaşarız. Hayvanlar, kuşlar, otlar, ağaçlar, böcekler vb. dile gelir Beşir'in imgeleminde. II. Dünya Savaşı'nda, 1945'te Japonya'da Hiroşima-Nagazaki'ye atılan atom bombasının neden olduğu nükleer felaketi, öncesi ve sonrasıyla, dünyanın en travmatik ve binlerce insanın ölümüne neden olan olayları küçük bir kız çocuğunun gözünden izleriz. Farklı zamanlarda gerçekleşen iki savaş mağduru çocuğun bir araya gelmesiyle savaşın en acı tahribatına ve ne zaman ve nerede olursa olsun değişmeyen olumsuz sonuçlarına tanık oluruz.

Bu çalışmanın amacı, söz konusu eserde çoğulcu (eklektik) bakış açısıyla, savaş ve göçün insanlar ve en çok da kadınlar ve çocuklar üzerindeki örseleyici, yıkıcı, yok edici etkilerini psiko-sosyal ve etno-psikolojik açıdan ele almaktır. Canlı yaşamı ve insan psikolojisi için göç zaten başlı başına travmatik bir unsurken bir de buna savaş gibi korkunç bir olgunun eklenmesi sorunu tamamen başa çıkılamaz bir hale getirmektedir. Bunun çocukken yaşanan bir olgu olması olayı tamamıyla unutulmaz kılmaktadır. Nasıl bir çocukluk yaşadığımıza bağlı olarak çocukluğumuz bizim cennetimiz ya da cehennemimiz olabilmektedir. Ulağı etno-psikolojik açıdan imge incelemesini şu şekilde tanımlar:

“Toplumun ortak geçmişinin yaratmış olduğu kolektif bellek tarafından üretilen ve toplumun büyük bir kısmı tarafından kabul gören Etno-Psikolojik imgeler, toplumların ortak düşünce şekillerini ve nedenlerini, toplumun öteki hakkında üretmiş olduğu önyargıların etkisini belirlemeye yarar. Bu aşamada araştırmacı sosyal-psikoloji kuramına göre o ülkede imgesi araştırılan toplum ile ilgili üretilen bütün stereotiplerin bir incelemesini yaparak, toplumda bu tür bir algının nedenlerini incelemelidir.

Bu aşamada tarihsel süreç içerisinde imgenin oluşumundan günümüze kadar olan süreçte imgenin toplumların birbirlerini algılamalarındaki roller incelenmeli ve bir anlamda imgesel dizgelerin nasıl olup da günümüz ikili ilişkilerinde hala birincil dereceden etkili olduğu araştırılmalıdır. Sonuç olarak Etno-Psikolojik imgelerin incelenmesi, stereotiplerden imgeye dönüşüm sürecindeki olumsuz algılamaların minimum düzeye indirilmesi için yeni stratejiler üretmede yardımcı olacaktır.” (Ulağı, 2006: 68)

Bu tanımlamadan da anlaşıldığı üzere, incelememize konu olan bu kitap etno-psikolojik açıdan incelenmeye değer bir eserdir zira geçmişten günümüze siyasal, toplumsal, ekonomik, ideolojik ve dini nedenlerle Avrupa'da ve Anadolu'da yaratılmış olumsuz Arap imgesi ne yazık ki günümüze kadar aktarıla gelmiştir ve günümüz ilişkilerini de olumsuz etkilemeye devam etmektedir. Ötekileştirmenin en önemli temellerinden biri geçmişten ortak bellek yoluyla taşınan bu bakış açıdır. Belki de binlerce insanın, çocuğun ve kadının hayatına mal olan savaşların çıkma ya da çıkarılma nedenlerinden biri de budur.

Savaş ve onun zorunlu olarak doğurduğu göç ortamındaki olumsuz ekonomik, toplumsal ve ailevi koşullar hem kadın, hem çocuk açısından son derece istismar edici bir duruma neden olur. İnsanoğlunun yeryüzünde yaşamaya başlamasıyla birlikte şiddet sorununun ortaya çıktığını ve bu soruna bir çözüm bulmanın öteden beri ne kadar zor olduğunu biliyoruz. Ancak, şunu da biliyoruz ki tüm şiddet türlerindeki ortak özellik, birey veya gruplarda, engellenme (frustrasyon) nedeniyle ortaya çıkan öfke ve saldırganlık duygularıdır. Ebeveynler her ne kadar kendi yetiştiriliş şekillerini eleştirirler de, fikirlere karşı koysalar da kendi yetiştiriliş şekillerinden çok fazla kopamazlar (Polat, 2001: 339). Bu nedenle bu olumsuz koşullarda yaşamak ve büyümek zorunda kalan hem ebeveynler hem de çocuklar karşılıklı olarak olumsuz sonuçlardan ister istemez çok uzun vadeli olarak etkileneceklerdir. Bireye

toplumsal değer hükümlerini kazandıran, ona ilk sosyal deneyim fırsatını veren aile ortamının gelişim sürecindeki önemi büyüktür. Ancak, aile ortamındaki duygusal ve toplumsal etkileşim yetersizliği ya da kötü modellerin bulunması, bu kurumun olumsuz bir uyarım kaynağı olmasına yol açar (Yavuzer, 1994: 161). Savaş nedeniyle zorunlu göç etmek ve bütün yaşam şeklini değiştirmek zorunda kalan ailelerde bu istenmedik davranışlar ister istemez yaşanacaktır. Tüm aile bireyleri hem fiziksel, hem duygusal istismar yaşayacak, büyük bir buhran dönemini atlatmak zorunda kalacaklardır.

“Duygusal istismar, çocuk ve gençlerin, kendilerini etkileyen tutum ve davranışlara maruz kalarak ya da gereksindikleri ilgi, sevgi ve bakımdan mahrum bırakılarak toplumsal ve bilimsel standartlara göre psikolojik hasara uğratılmaları durumudur. Psikolojik gelişmenin duraklamasına neden olacak sözel istismarı veya aşırı emirleri kapsayan, çocuğun kimliğini zedeleyen ve bozuk davranışları ortaya çıkaran tavırları içerir (Polat, 2001: 94). Daha çok, çocuğu reddetme, aşağılama, yalnız bırakma, yalıtma, ayırma, korkutma, yıldırma, tehdit etme, suça yönelme, duygusal bakımdan ihtiyaçlarını karşılamama, sık eleştirme, yaşının üzerinde sorumluluklar bekleme, kardeşler arasında ayırım yapma, değer vermeme, önemsememe, küçük düşürme, alaylı konuşma, lakap takma, aşırı baskı ve otorite kurma şeklindeki ana-baba davranışları çocukta ve gençte duygusal ezime yol açmaktadır. Yetişkinlerin bu tür davranışlarına maruz kalan çocuklarda aileden uzaklaşma, gergin olma, bağımlı kişilik geliştirme ve saldırgan davranışlarda bulunma gibi durumlar ortaya çıkabilir (Polat, 2001: 95). Tüm bu olumsuz davranışları hem aile büyükleri, hem de çocuklar savaş ve zorunlu göç ortamında zaten fazlasıyla yaşamak zorunda kalmaktadırlar. Bu durumda, gelecekte şiddet dolu toplumların oluşması da kaçınılmaz bir son olarak önümüzde durmaktadır.

Ben anlatıcı ve roman kahramanı Beşir kendi yaşadıklarına bizi birebir tanık etmekte, onunla birlikte savaşın ve göçün yıkıcılığını anlamamıza, bir yaşamın nasıl tamamen alt üst olduğunu kavramamıza imkân sunmaktadır. Özdeşim kurma yoluyla çekilen acıları anlamak bu tür sorunlara belki daha duyarlı olmamızı da sağlayacaktır. Suriye'nin Halep şehri ve Türkiye Hatay Sığınma Kampı ve İzmir Postacılar Mahallesi üçgeninde yaklaşık sekiz dokuz aylık bir zaman diliminde gerçekleşen roman, ileri ve geri sapım teknikleriyle de geçmişte ve şu an yaşanan acıları bir sarmala dönüştürmekte, savaşın her zaman ne kadar yıkıcı bir olgu olduğuna özellikle çocukların gözünden dikkat çekmektedir.

Romanın editörü Burhan Düzçay kitap tanıtım notlarında: “Adı Beşir... Bir ağacın savaştan kaçmasına yardım etti. İzmir’de yaşıyor. Savaş nedeniyle doğduğu topraklardan ayrılmak zorundan kalan binlerce çocuktan biri. Onu tanıyorsunuz... Belki her gün yanından geçiyorsunuz. Kim bilir belki de dün başını okşadınız...” derken onların her gün hepimizin arasında olduğuna ve duyarsız kalmamamız gerektiğine vurgu yapmaktadır. Romana ve romandaki kişilere, ailelere daha yakından baktığımızda bunu daha rahat anlamak mümkün olacaktır.

Kitap farklı başlıklar taşıyan ve her biri savaşın ve zorunlu göçün yıkıcılığının ayrı bir yönüne işaret eden yedi bölümden oluşmaktadır:

- Demek ki kurşunlar beni görmüş,
- Toprak biraz ülke kokar,
- Ağaçlar da savaştan kaçır,
- Kuş olsam Halep’e uçsam,
- Kâğıttan turna kuşları,
- Kırmızı rüya arabası,
- Mektuplar da sakız koksun.

Roman kişilerine batığımızda; 6 ya da 7 yaşlarında romanın hemen başında bir kurşunun bacağını sıyırdığı Beşir, bomba düşüp tırını yok etmeden önce tır şoförlüğü yapan ve ekmek kokan babası Seyit, ağaç gibi mis kokan ve sürekli onu ballı çukurlarından (gamzelerinden) öpen annesi Hasine ve savaşmak için evinden çocuk yaşta ayrılıp savaşta hayatını kaybeden abisi Ahmet çıkar karşımıza. Sürekli sokak çatışmalarının yaşandığı, bombaların ve füzelerin düştüğü, kurşunların hava uçtuğu tekinsiz bir yer olan yaşadıkları Halep kentinin her tarafı harabeye dönmüş durumdadır. Karşı komşularının bu

bombalamadan yıkılmış evi ve apar topar ailesiyle kaçmak zorunda kalan arkadaşı Emir'in kapının önünde kalan tek ayakkabısı, kırmızı arabası ve bunun Beşir'de bıraktığı iz, abisinin gidip dönmeysi, açlık, sefalet, ölüm korkusuyla burun buruna yaşamak ve sayılamayacak kadar çok diğer sıkıntıların tek nedeni savaş ve bunun doğurduğu zorunlu göçtür. Bir çocuğun gözüyle, nedeni ve niçin yapıldığı bilinmeyen anlamsız bir savaş. Savaşın yoğun olarak yaşandığı ve her yerin yerle bir olduğu Deyrizor'dan gelen ve açlıktan ölmek üzereyken bu aileye sahip çıkan Beşir'in babası zaten kendilerine de yetmeyen katıklarını onlarla paylaşır. Bu aile, Halebi (6'lı yaşlarda) ve Gufran (4 yaşında) adında iki çocuklu bir ailedir. Bir öğlen yemek yerken yanlarına düşen bombanın etkisiyle artık kokudan dili tutulan bir anne, sürekli bacaklarını kaygıyla sallayan, korktuğunda altını ıslatan bir çocuk ve eşini çocuklarını kurtarmak için çırpınan bir baba, tüm tehlikeleri göze alarak üstü kapalı küçük bir kamyonetle Beşir'in ailesiyle birlikte bin bir tehlike atlatarak Hatay'a, Sığınma Kampı'na ulaşırlar. Dilini ve kültürünü hiç bilmediği bambaşka bir ülkede, daha önce hiç bulunmadıkları bir yerde, binlerce insanla aynı kaderi paylaşmak zorundan kalan Beşir ve ailesi, onlarla birlikte gelen diğer aile burada yeniden yaşama tutunmaya çalışırlar. Üstelik savaştan kaçarken bir de yanlarında getirdikleri ıhlamur ağacı Tartus'un (Suriye'nin ikinci büyük limanı) tohumları ve bir avuç Suriye toprağı var yanlarında. Bir de Beşir'i sürekli hem umutsuzluğa hem de umuda sürükleyen rüyaları var yanlarında. Rüyayı etkili bir anlatım tekniğı olarak kullanmaktadır Anlatıcı Beşir. İçinde buldukları sefaleti anlatan şu satırlara kulak verelim:

“Son birkaç aydır un çorbası içiyoruz sadece. Evde undan başka bir şey yok. Anneannem, “Çorba kapıya kadar dayanır,” derdi hep. Gerçekten de öyle, sofradan kalkıp odama gidinceye kadar acıkıyorum. Hiç doymuyorum. Ama annemle babam az yer. *Tokuz* diyorlar hep. Benim daha çok ihtiyacım varmış. Büyümem lazımmış. Eskiden akrabalarımız gelirdi eve. Kocaman sofralar hazırlanırdı. Yakalamaca oynardık evin içinde. Kızardı babam, *koşmayın* diye. Uzun uzun konuşurlardı. O zamanlar herkes mutluydu.” (Öztürk, 2016: 14)

Sonra abisinin ölüm haberinin gelmesiyle mahvolan aile ve umutların yavaş yavaş yok olması, annenin sürekli gizli gizli ağlaması, dev gibi (A.g.e., 19) babanın omuzlarının gittikçe küçülmesi Beşir'in dikkatinden kaçmayan birkaç küçük ayrıntıdır. Ölen abisinin acısını bile istediğı gibi yaşayamamanın, yüksek sesle ağlayamamanın verdiği acı yaralı bacağına verdiği acıdan daha derin ve büyüktür çünkü “fazla ses çıkarmanın, evde yaşayanlar olduğunun fark edilmesi, evinin kapısının kırılması ve askerler tarafından götürülmek anlamına geldiğini” (A.g.e., 16) bilmektedir. Gideli tam bir ay olan abisinin ölüm haberini aldıktan sonra süreli abisini soran Beşir'e annesi “*Gidenler bazen dönmez*” diye yanıt verir (A.g.e., 17). Kamyonetle Türkiye'ye kaçacakları günü ve evden ayrılış anını, abisinin yaptığı tahta oyuncağı yanına anı olarak alan Beşir'in ağzından şöyle dinleriz:

“Kamyonet çoktan kapıdaydı. Baktık öylece. Bir aydır ilk kez dışarı çıkacağım. *Gidenler bazen dönmez* demişti ya annem... Dönmeyiz belki de. Ben dönmek isterim. Eğilip bir avuç toprak aldım. Toprak, biraz ülke kokar! Annemle göz göze geldik. Bir şey demedi bana. Cebime koydum toprağı. Babam fısıldayarak, “Çabuk, çabuk...” diyor sürekli. Aceleyle bindik.” (A.g.e., 22).

Biraz ev, biraz yağmur kokan toprağın bulaşğını elinden silmeyen Beşir, meçhul bir yolculuğa yelken açmıştır. Üzeri kapalı kamyonetin arkasında, nereye gittiğini bilmeden, gökyüzünü bile göremeyen, azıcık bir açıklıktan dışarıyı görmeye çalışan Beşir; “Yıkık binalar uzaklaştıkça küçülüyor. İnsan evini de götürebilse yanında. Böyle çanta gibi. Güzel olurdu o zaman. Evsiz kalmazdık. Yıldızları da göremedim. Gökyüzünü çalmışlar sanki. Kötü insanlar çaldı bence” (A.g.e., 24) diyor.

İnanılmaz bir stresle sınıra ulaşıp ulaşamama, yakalanma korkusunu iliklerine kadar yaşayan ailelerde çocuklar da bu korkuya ortak olmaktadır. Patlayan bombanın etkisiyle zaten kekeme kalan Halebi, askerler kamyoneti durdurup ararken yüzü bembeyaz kesilmiş, korkudan altını ıslatmıştır. Bu korku anına şöyle tanıklık ederiz:

“Halebi! Sallama bacaklarını,” dedim ben. Biraz toprak versen korkmaz mı acaba? Ben de korktum. Ama toprağa dokundum. Anneme sarıldım. Ona sarılınca ağaca sarılmışsın gibi olur. Ağaç da sarılır sana. Uyuyacak gibi olursun. Ço...çok ko...korkuyorum Be...Beşir. Sen ce ne zaman ka...kapiya varırız?” (A.g.e., 26).

Türkiye sınırına gelip sıraya girince, “İçeri alıyorlar bak anne!” diyen Beşir'e annesi Hasine acı

bir şekilde “Suriye dışarıısı oldu artık oğlum. Türkiye içerisi!” (A.g.e., 36) diye yanıt verir. Büyük oğlu Ahmet’in savaşa gitmesinden beri hep “*bir tarafım eksik*” diyen Hasine, aynı duyguyu Türkiye’ye girerken daha derinden hissederek. Canından bir parçasını o topraklarda bırakıp gelmek zorunda kalmış ve belki de bir daha hiç dönemeyecektir. Hatay’a geldiklerinde cebindeki toprağın içinde ki ihlamur tohumunun Beşir’e anlattıkları çok acıdır:

“Adım Tartus! Tartus, Suriye’nin ikinci büyük limanıdır. Bilir misin? Ben sizin mahallede kalan tek ihlamur ağacıyım. Aldın mı kokumu?... Annem savaşta yandı Beşir. Füze düştü üstüne. Dalları, yaprakları kurudu, karardı. İnsanlar ‘adınla yaşa’ der, duydun mu hiç? Gövdeme yaslanan yaşlı bir kadın söylemişti torununa. Ben de annem yanıp küle dönüşürken karar verdim. Adım bundan sonra Tartus dedim. İnsanlar gemilere binip kaçtılar. Kaçmak istedim Beşir. Limanlar bana kaçmak için ümit veriyor. Biz ağaçlar çabuk unutturuz. Ben hatırlamak istedim. Savaşlar sadece insanlara değil, bütün canlılara zarar verir. İnsanlar zarar verdiğinde ağaç yine filizlenecek, hayata dönecek yer arar. İşte ben bu yüzden unutmak istemiyorum ve savaştan kaçmak istiyorum. Bak, biz de yanabiliyoruz, ölebiliyoruz. Ama biz çabuk affediyoruz insanları. Ben unutmak istemedim Beşir.” (A.g.e., 39-40).

Savaştan olumsuz etkilenen ağaçların da yaşatılması gerekir. Bu tohum aracılığıyla Beşir bunu bize son derece somut bir şekilde hissettirir. Tohumunu ekmeyi başardığı Suriye Halep topraklarından getirdiği ve Türkiye toprağıyla harmanladığı ihlamur ağacı onun adeta hayat ağacı simgesine dönüşür. Hayat ağacı var oluşun ve evrenin temelidir. Hem kadınlı, hem yaratıcıyla, hem toprakla, hem gökyüzüyle eş tutulur. Evrenin direğidir. (Bkz. Chevalier-Gheerbrant, 1969: 71-78; Çoruhlu, 2000: 111-119; Gardin-Olerenshaw, 2006: 20-24)

Sınırdan geçip Hatay’a geldiklerinden hiç konuşmayan Gufran’ın annesi ilk kez konuşur. Sesini ilk kez duyduklarından sesinin ne kadar güzel olduğunu düşünürler. Gider gitmez Beşir karşılaştığı bir kediyi sahiplenir ve adını Korsan koyar. Hem hayvan sever hem de doğa dostu Beşir, Halep’te beslediği sokak köpeğinin yerine koyar Korsan’ı. Aylardır mideleri sıcak yemek görmeyen Beşir ve ailesinin, Gufranların karnı doyar ve güvenle kalacakları, başlarını soktukları bir çadırları vardır artık. Her ne kadar çok olumlu şartlarda yaşamasalar da en azından ölüm korkusu kalmamıştır artık. Kendileri gibi insanlarla bir aradadırlar. Kedisi Korsan’a süt temin eden Ali Usta, Mehmet, Hüseyin, kulakları duymayan Zehra, Hasan ve diğerleri Beşir’in hayatındadır. Sarı saçlı sakız kokulu Zehra altı aydır, beş kardeşine ayakkabı boyayarak bakmak zorunda kalan Hasan dört aydır, annesi savaşta ölen ve babasıyla buraya gelen kısa boylu, kıvrıkcık saçlı Mehmet iki aydır bu kamptadırlar. Banyo yapma ve temizlik zordur, genelde benzer yemekler çıkar, okula gitme şansı yoktur ancak eğitim olarak yalnızca Türkçe öğrenme şansına sahiptirler.

Meraklı ve oldukça zeki Beşir hemen buldukları bu kampın dışını keşfe çıkmak ister (s. 68). Hasan abisi sayesinde kamptan çıkmayı başaran Beşir, Halebi ile yollarını kaybedip dükkânlarda zamanın nasıl geçtiğini anlamadıkları için kampa dönen kamyonu kaçırmak için Hatay Uzun Çarşı’da korku dolu bir gece geçirmek zorunda kalırlar. Hırsızlıkla, dilencilik yapmakla suçlanırlar. Ötekileştirirler. Bir sarhoşa denk gelirler. Hakarete maruz kalırlar. Bilmedikleri bir dilde pekiyi şeyler söylenmediğini jest ve mimiklerden çıkarırlar:

“Doldurdunuz Hatay’ı! Sizin yüzünüzden rahat yok. Mahallede evine hırsız girmeyen kalmadı. Hem kaçıp geliyorsunuz hem hırsızlık yapıyorsunuz! Hasan abi süngeri bıraktı. Hızlı nefes alıyor. Duydum ben. Omuzları aşağı inip kalkıyor. Ellerini yumruk yaptı. Kenarda tutuyor. “Benim onurum her şeyim! Çek ayağını! Hırsız olsam niye burada ayakkabı boyayayım? Vatansız kalmak ne demek bilmezsin sen! Bilme zaten! Biz de insanız beyamca! Bu cila benden olsun! Git artık!” (Öztürk, 2016: 70-71).

Halebi, Hatay Uzunçarşı’da korkuyla geceyi geçirmek zorunda kaldıkları o gece ilk kez Suriye’yi neden terk etmek zorunda kaldıklarını Beşir’e şöyle anlatır:

“Biz ne zaman kaçmaya karar verdik, biliyor musun Beşir? Okuldaydık. Birden patlama oldu. Okulun yan tarafı uçtu. Yıkıldı. Taşlar yağdı üstümüze. Duman oldu her yer. Hiçbir şey görünmüyordu. Arkadaşlarımın bazıları duvarın altında kaldı. İnsanlar doluştu birden. Duymuş herkes. Anneler çılgın atıyordu. Ağlıyordu. Ben öylece kaldım Beşir. İnsan korkunca donar bazen. Kıpırdamaz. Oldu mu sana

da hiç? Ne kadar öyle kaldım bilmem. Çılgınlıkları duyunca başka ses duymadım. Filmlerde olur ya. Böyle ağır ağır hareket eden insanlar. Sesler de yavaş çıkar. İşte öyle oldum ben. Annem gelmiş sonra. ‘Çok sarstım omuzlarından’ dedi. ‘Hareket ettiremedim,’ dedi. Beni kucağına almak zorunda kalmış. İlk o gün yaptım altıma. Ondan sonra korktum mu yapıyorum bazen. Utanıyorum aslında. Bacaklarımı da ondan sallıyorum. İşte öyle...”(A.g.e., 75-76).

Biraz Türkçe öğrenen Beşir çok zeki olduğu için yeni oyunlar uydurur. Örneğin “Savaşı unutturma oyunu”. Parolaları da “Şişko kral”dır (A.g.e., 83). Büyüklerin sohbetlerine karışmaz. Çadırından ev mi olur deyip kampı beğenmeyenleri sadece dinler. Yarın gidiyoruz kampa geleli altı ay oldu, doktorlar son kez bakacaklar diyen anne ve babasına korkmadığını söyleyen Beşir, doktorların; Halep deyince aklına ne geliyor çizer misin? sorusuna karşılık olarak evlerinin üzerine füze düşerken bir resim çizer. Bir göz dövme korkunç adamı çizer. Halep’e dönmek ister miydin? sorusuna da: “Gitmek istemem. Burada kalmak da istemem. Vatansızmışız biz. Vatansız olmak istemem.” (A.g.e., 84-85) der ve sınır kapısına gelenlerin bir an önce içeriye alınmalarını ve hayati tehlikeden kurtulmalarını istediğini iletir doktorlara. Kuş olsaydın ne yapardın Beşir? Diye soran doktorlara; “Kuş olsam Halep’e uçardım!” yanıtını verir (A.g.e., 86).

Kampta edindiği ve güzel bir iletişim kurduğu işitme engelli Zehralar kısa bir süre sonra kamptan ayrılırlar ancak mektuplaşma ile iletişimlerini sürdürürler. Altı ay sonra kampa başkalarının da kabul edilebilmesi için oradan ayrılmak zorunda olduklarından İzmir’e, yine kendileri gibi göçmenlerin yaşadıkları bir bölgeye gitmeye karar verirler (s. 84). On yedi saatlik yorucu bir yolculuğun sonunda oldukça fakir bir kenar mahalle olan, kaçıp gelenlerin yerleştiği, kimsenin yaşamadığı, derme çatma evlerin bulunduğu Postacılar Mahallesi’ne ulaşırlar. Beşir’in orada karşı komşunun kızı 6 yaşındaki Ayşe yeni arkadaşı olur. Tek Türk arkadaşı Samet de onun kulaklarıyla kepçe diye alay eder (s. 101). Ailesini savaşta kaybetmiş ve asosyal yaşayan Ammar ile de sürekli iletişime geçerek onu tekrar yaşama döndürmeyi başarır Beşir.

Geçmişte yaşanan yıkıcı savaşların mağdurlarından Sadako Sasaki, 1945’de Hiroşima’da atılan atom bombasının yaydığı radyasyon sonucu on iki yaşında kanser olan (lösemi, kan kanseri) ve hayatını kaybeden binlerce çocuktan yalnızca biridir. İyileşebilmek umuduyla kâğıttan bin tane turna kuşu yapmaya başlayan ama tamamlayamadan hayatını kaybeden Sadakono’nun bu rüyada yaptığı her kağıt turna kuşu yanmaya devam eder çünkü mantar şeklindeki bomba hala sönmemiştir. Beşir’in rüya aracılığıyla onunla kurduğu ve bize yaşattığı empati, her ne zaman olursa olsun savaşların ne kadar gereksiz ve yıkıcı olduğunun da bir kanıtıdır. Farklı zamanlarda savaş mağduru olmuş farklı toplumlardan ve farklı kültürlerden bu iki çocuğun rüyadaki konuşmaları ibret verici niteliktedir.

“Burası Hiroşima. O yanan dev mantar da atom bombası. “Abim demişti. Şimdi bildim ben. Adın ne senin?” “Sadako Sasaki”. Atom bombası attıklarında iki yaşındaydım. Her yeri yakmış, kavurmuş. Dumanı bir insanı puf diye yok edebilir, biliyor musun? “Çok üzüldüm ben Sadako. Biz de savaştan kaçtık. Abim yaşamıyor artık. Geride kaldı o.” “Biliyor musun Beşir. Tartus’un kaçmasına yardım ettiğini de biliyorum!”...“Neden kâğıttan turna kuşu yapıyorsun peki?” “Atom bombası attıklarında yaralanmamıştım. Yüz bin insanı sayabilir misin Beşir? Ben sayamam. Yüz binlerce insan öldü. Bombaya isim bile vermişler: Little Boy (Küçük Çocuk)! Savaşlar sadece yok eder. Bunu zaten biliyorsun... İnsan hayatı değerlidir, tüm canlıların ki öyle. Ama sen bunu da biliyorsun. Tartus’u kurtardın. On iki yaşına geldiğimde hastalandım. Atom bombası hastalığı olmuşum. Uzun süre hastaydım. Patlama olduğunda yaralanmamıştım ya, yaşarım demiştin Beşir, büyürüm. Okula giderim, arkadaşlarımla oynarım. Ama olmadı. Yaşasaydım ne olurdu sence? Hep düşünürüm. Yaşasaydım büyüyünce ne olurdu, ne yapardım? Hastalığım geçmedi. Ben umudumu kaybettim. Sonra aklıma kâğıttan bin turna kuşu efsanesi geldi. Bu efsane der ki, ‘Bir insan kâğıttan bin tane turna kuşu yaparsa dileği gerçek olur.’ İyileşemeyeceğimi anladığım gün kâğıttan turna kuşu yapmaya karar verdim. Bin tane yapacaktım. Altı yüz kırk dört tane yapabildim. Ölmeden önce tamamlayamadım. Zamanım yetmedi.” (A.g.e., 91-92).

Diğerlerinin sorununu kendi sorunu bilen ve hiçbir olumsuzluğa duyarsız kalamayan Beşir, İzmir’de kendini annesi gibi eksik hissederek yaşamaya devam etmek zorundadır. Büyük bir çabayla elde ettiği kırmızı arabasına sevinemez bile çünkü diğer Suriyeli çocukların kırmızı arabası yoktur. İsmi bilmediğimiz kim bilir kaç bin Beşir, Zehra, Hüseyin, Mehmet bu durumu yaşamaya devam

etmektedir. Vatansız kalmanın ne denli kötü bir duygu olduğunu anımsatan bu sarsıcı roman, çaresizliğe, yenilgiye, şaşkınlığa ve sınır kapıları ardındaki bilinmezliğe dem vurarak savaşın gölgesinde yaşayan nice Beşir'lerin, Ahmet'lerin, Zehra'ların sesi olmuştur.

Savaşlarda, sebebi ne olursa olsun, kaybeden her zaman insan ve insanlıktır. Doğa inanılmaz tahrip edildiği için onarımı çok zordur. Yıkılan her şeyin yerine yenisini koymak gerçekten imkânsızdır. Derin bir su kuyusuna atılan taş misali. Taş, suya düştüğünde dünyanın en derin yerine düşmüş gibi yankı yapar. Taş da görünmez, su da. İşte yüz binlerce mülteci de sanki böyle bir kuyunun içindedir. Uzaklardan, derinlerden patlamalar duyulur. Her yerde çatışmalar vardır, füzeler atılır, bombalar patlar, kurşunlar havada uçuşur. Acı adeta ruhunuzu kemirir. Tek çözümse kaçmak ve güvenli bir liman bulup sığınmaktır. Bir daha hiç dönmek pahasına, yerinden, yurdundan toprağından kopmak. Ufacık umut tohumlarını ceplerine sığdırarak oradan oraya savrulmak. Ama nereye ve ne zamana kadar?

KAYNAKÇA

CHEVALIER, Jean. GHEERBRANT, Alain. (Fevrier 2012). **Dictionnaire des Symboles Mythes, Rêves, Coutumes, Gestes, Formes, Figures, Couleurs, Nombres**. Editions Robert Laffont. Paris.

ÇORUHLU, Yaşar. (2000). **Türk Mitolojisinin Anahatları**. Kabalcı Yayınevi. İstanbul.

GARDIN, Nanon. OLORENSHAW Robert. (Nisan 2014). **Larousse Semboller Sözlüğü**. Çeviren. Beyza Akşit. Bilge Kültür Sanat. İstanbul.

POLAT, Oğuz. (2001). **Çocuk ve Şiddet**. Der Yayınları. İstanbul.

ÖZTÜRK, Güzin. (2016). **Kuş Olsam Evime Uçsam**. Tudem Eğitim Hizmetleri. İzmir.

ULAĞLI, Serhat. (2006). **İmgebilim “Öteki”nin Bilimine Giriş**. Sinemis Yayınları. Ankara.

YAVUZER, Haluk. (1994). **Çocuk Psikolojisi**. Remzi Kitabevi. İstanbul.

YAVUZER, Haluk. (1998). **Çocuk ve Şuç**. Remzi Kitabevi. İstanbul.

Divan Şiirinde *Hecr-Vasl* Kavramları Üzerine Bir

Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK
Kırıkkale Üniversitesi

Giriş

Göç- fiilinden gelen *göç* kelimesi, bir yerden ayrılıp gitme anlamında kullanılmaktadır. Yerin göçmesi, toprağın yarılp birbirinden ayrılması demektir. Bu kelime Türkçede isim şeklinde ortaya çıkan eksiz fiillere veya isim tabanı şeklinde olan fiillere bir örnek olup, *güreş-* ‘*güreş*’, *savaş-* ‘*savaş*’ örnekleri de böyledir. Bu tür kelimeler: ‘*kuru-* *kuru*’, ‘*ekşi-* *ekşi*’ gibi, fiille sesteş sıfat durumunda da ortaya çıkmaktadır. Türkçede bu tür kelimeler içinde zarf, zamir veya edata rastlanmaz (Turan, 1998:247).

Göç, Arapçada “*hecre*, *hücre*, *hicret*, *muhâceret*” kelimeleriyle ifade edilmiştir. Bu kelimeler Arapça *hecr kökünden* gelmekte olup aynı kökten *hicrân* sevgiliden ayrılmayı; *hicret* ise bir yerden ayrılıp gitmeyi ifade eder. Otuzdan fazla kelime örneğinin verildiği *he-ce-re* fiil kökünün açıklamasında Kâmûs Tercemesinde şu açıklamalar yapılmıştır: *Hecr*, *hicrân bir adamdan dostluğu ülfeti kesmek manasınadır ki vasl mukabilidir; bir nesneyi terkeylemek manasınadır. Savm hâlinde cimâdan itizâl eylemektir. Devenin burnuna geçirdikleri yulara denilir; diger develerden yahud serkeşliğinden hâcir olduğıyçün. İhticâr, tehâcür: Biribirinden ayrılıp kesilmek. Hicret: kat’u terk, bir adamdan ve bir yerden ayrılıp kesilmege denir. Hecre-hücre, muhâceret: Bir yerden başka bir yere göçmek, hurûc eylemek. El-hicretân:Habeş ve Medine göçleri. Mühcire:Pek uzun ve iri hurma ağacı. Ehcer: Diğeri göre daha uzun ve iri nesne ki bu iki vasıfla diğeri terk etmiştir (Asım, 1305:2/148). *Hecr/ayrılık için* Divan şiirinde *fırâk* kelimesi de kullanılmıştır ve bunun zıddı da *vasl/visâldir*. Divan şairlerinin hayâlinde bu iki zıt kavram gelgit hâlinededir. Bir Divan şairi sevgilisine kavuşmayı **çok arzu ettiği hâlde** onu kaybetme korkusu **çinde** bundan daima sakınmış, çok istediği kavuşma, ayrılık korkusuyla bir derde dönüşmüş ve bu yüzden de kararsız bir hâle gelmiştir. İshak Çelebi’nin:*

Vasla ersem bîm-i hecrün bir belâ olur bana

Vasl ü hecri sen bana dünyâda yeksân eyledün

beyti bu durumu anlatmaktadır. Divan şiirinde âşıkların mekânı, sevgilinin bulunduğu yer, yani *küy*(köy)dür. Âşıklar, sevgilinin bulunduğu yere doğru sürekli sefer hâlinde olmuşlar, mâşuk/sevgili ise onlara yüz vermeyip görmezden gelmiş, onlardan uzak kalmayı istemiştir. Divan şiirinde sevgiliye kavuşma hiç gerçekleşmemekte, âşık için *hecr/hicrân,hicret* bir kader olmaktadır. Âşık-mâşuk arasındaki ayrılık bir tür göç olup bunu daha çok âşık yaşar. Göç, âşık için en büyük acı ve hasrettir. Zorunlu bir ayrılık olan göç, âşığın içine işleyen en büyük acı olduğu gibi, aynı zamanda da zevktir. Çünkü, âşık bu acıyla olgunlaşıp kemale ermekte ve adeta kendi özünü bulmaktadır. Bunun tasavvufi boyutu daha derin manalarla işlenmiştir. Divan şiirinde en sık işlenen konular *hecr-vasl* konularıdır. Aşığın vatani sevgilinin bulunduğu yer olduğuna göre oradan uzaklaşma âşık için en büyük acıdır. Osmanlı’da cezalar genellikle sürgün olarak verilmiş olup bu da cezaların daha etkili olmasını sağlamıştır denilebilir.

Beyitler

Divan şiirinde göç ve bununla ilgili olan “hecr, hicrân, firâk, hasret, vasl, visâl” gibi kavramlar orijinal ve parlak hayallerle ve derin ve özgün manalarla binlerce beyitte işlenmiştir. Bunlara dair çeşitli şairlerden seçilen beyitleri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

Nesimî, *yerine getirilmeyen namaz ve oruçların kaza edilebileceğini, ancak sevgiliden ayrı geçirilen bir anın kazasının olmayacağını* söylemiştir:

Gel gel ki cümle savm ü salâtın kazâsı var

Sensiz geçen zemân-ı hayâtın kazâsı yok

Taşlıcalı Yahya'ya göre, *sevgilisiz cennet, cehennem gibidir*:

Duramaz yârsız gurbetde âdem

Olur dîdârsız cennet cehennem

Fuzulî: *Yârin ayrılık acısıyla öyle incelmeliyim ki bedenimi bâd-ı sabâ uçurup yâre eriştirsün. Yârdan ayrılığımın susamışlığı, onun kirpik oklarının çeliğinin suyuyla geçer. Baharın zevki aşıkların gönlünden gamı giderse de felek, aşk ehline yârin ayrılığını gösterdi demiştir*:

Öyle zaif kıl tenimi firkatinde kim

Vaslına mümkün ola yetürmek sabâ beni

İste peykânın gönül hecrinde şevkum sâkin it

Susuzam bir gez bu sahrâda menüm'çün are su

Kıldı def'-i gam dil-i uşşâkdan zevk-i bahâr

Âh kim gösterdi aşk ehline devrân hecr-i yâr

Râsih, *yârdan ayrıken gurbete düşmüş, felek de ona hicrân üstüne hicrân göstermiştir*:

Yârdan mehcûr iken düştük diyâr-ı gurbete

Dehr gösterdi yine hicrân hicrân üstüne

Selîm-i Sâni, *biz ayrılık gülzârının yanık sesli bülbülüyüz, sabâ bu bahçemizden geçse ateş kesilir* demiştir:

Biz bülbül-i muhrik-dem-i gülzâr-ı firâkız

Âteş kesilir geçse sabâ gülşenimizden

Lâedri bir beyitte, *kış geldi ayrılık içime yara açar, vuslat yine mi bahara kaldı* denilmiştir:

Kış geldi firak açmadadır sîneme yâre

Vuslat yine mi kaldı güzel fasl-ı bahâre

Şeyh Galib: *Su uyur düşman uyur haste-i hicrân uyumaz* demiştir

Âgâh: *Kavuşma ateş, ayrılık ise ateş üstüne ateştir; aşk diyarında deva ne arar, hep derd var. Şarabın neşesini görünce humârını beklediğimiz gibi, kavuşma anında da yârin hicrânını bekleriz. Ayrılığa düşmüş gönül, kavuşma için minnet çekmediği gibi, yârin meclisi cennet olsa da hasret çekmez. Gece gündüz şikâyetimiz ateş yağdıran âhdan olduğu için bu bana ayrılığın can yakıcı cehennemini unutturdu. Kavuşma ve ayrılığın zevkini hiç tatmadık, çünkü görünce de görmeyince de ah ederiz* demiştir:

Visâl âteş ü hecr âteş üzre âteşdür

Diyâr-ı 'aşkda hep derd var devâ ne arar

Dem-i visâlde hicrân-ı yâra muntazırız

Neşât-ı bâdeyi gördük humâra muntazırız

Vasl için hâtır-ı hicrân-zede minnet çekmez
Bezm-i dildâr bihişt olsa da hasret çekmez
Dûzah-ı cân-sûz-ı hicrânı unutturdu bana
Gice gündüz âh-ı âteşbârdandır şekvemüz
Mezâkın anlamaduk hiç vasl u hicrânın
Görünce âh iderüz görmeyince âh iderüz

Ahmed Paşa: *Hicran derdinin makalesini taş kalpli dağlara okusam inlerlerdi. Farzedelim ki âşık öldürmek güzelliğin bir gereğidir, peki hicrân kılıcıyla katletmek kimin fermânıdır? Sevgiliden ayrılık gecesi ömürden sayıldığında âşığın ömrü cânânın zülüfleri gibi sonsuz olur demiştir:*

Makâle-i gam-ı hicrânın okusam kûha
Ne denli seng-dil olursa inler idi cibâl
Âşık öldürmek turalım muktezâ-yı hüsn imiş
Tig-i hicrân ile katl etmek kimin fermânıdır
Ömrden mahsûb olursa leyle-i hicrân-ı dost
Ömr-i âşık zülf-i cânân bigi bî-pâyân olur

Ahmedî, *ayrılık belâsıyla boyunun iki büklüm olmasının ve gönlünde hasret ateşinin vatan tutmasının niceliğini şöyle sorar:*

Hecrün belâsı-la niçe ola kadüm dü-tâ
Gönlümde hasret odı niçe bir vatan duta
Amrî: *Ey kavuşma ile sevinen, ağla ki, dert gelip yine bu kavuşma günü ayrılığa döner demektedir:*
Var ey vasl ile şâd olan ağla kim
Gelüp gam döner hecre rûz-ı visâl

Antepli Aynî: *Biz dünyada binlerce kez cefâ safâ gördük ama hiçbiri sevgilinin ayrılığına ve kavuşmasına benzemedi. Cehennem nişanlı gönülden, deniz kadar sulu gözden feryâd olsun ki ne aşk ateşini parlattı, ne ayrılığın hararetini giderdi. Hasret bezminde, gam döşeginde yârin ayrılığıyla yüzü sararmış olan bir ney, bir ben, bir de gönlümdür demiştir.*

Hecr ü visâli yâre şebîh olmadı biri
Gördük hezâr def`a cihânda cefâ safâ
Ne nârı aşkı parlatdı ne tâbı hecri basdırdı
Dili dûzahnişân u çeşmi deryââbdan feryâd
Bezmi hasretde firâşı gamda hecri yâr ile
Zerdrû haste fenâ bir nây bir ben bir gönül

Aşık Çelebi: *Ayrılık köşesinde bunca zamandı hasta yatmaktayım, ecelden başka kimse ziyaretime gelmedi. Tıpkı mum gibi, gönlü yaralı, başı ateşli, gözü yaşlıyım; ayrılık akşamının sabahı yok ki gam ateşinden dinleneyim demiştir:*

Bunca müddetler ki yandum haste künc-i hecrde
Gelmedi kimse ıyâdet itmege illâ ecel
Şem' gibi dilde dâğ u başda âteş gözde nem
Şâm-ı hecrün subhı yok ki nâr-ı gamdan dinlenem
İshak Çelebi: *Kişi sultana vesilesiz yaklaşamayacağı gibi, ayrılık derdine düşmeyenler de aşktan*

habersiz olur demiştir:

Derd-i hecre düşmeyenler aşkdan bîgânedür

Bî-vesîle her kişi sultâna olmaz âşinâ

Avnî, *Ey sevgili, ayrılık hançerini canıma geçirdiğin yetmez miydi ki, yan bakış okunu da geçirirsin. Âşık, ayrılık belâsıyla ağlayıp inlese gözlerinden akan yaş kan olur demiştir.*

Câna hecrün hançeri geçdüğü yetmez miydi kim

Gamze tîrini atarsın ol dahi câna geçer

Ağlasa âşık belâ-yı hecr ile nâlân olup

Gözleründen akan anun yaş yerine kan olup

Bahtî: *Ey ay yanaklı, gül yüzlü, güzeller şahı cananım! Karanlık köşede kaldım, ayrılık dağına düştüm, o ayrılık hançeri bağrımı deldi, hâlîmi arz ediyorum yetiş demektedir:*

Künc-i zulmet içre kaldum mâh-ı tâbânım yitiş

Kûh-i firkat içre kaldum şâh-ı hûbânım yitiş

Bagrımı deldi benüm ol hançer-i hicrân meded

Hâlümü arz ideyim gül yüzli cânânım yitiş

Bâkî: *Gonca gibi epeydi dertten susmuş, ayrılık dikeninin eziyeti de bağrımızı delmişti. Güneş senin ayrılık ateşin ve derdinle yanıp yakılıp buluttan kara çullara girsin. Bâkî senin ayrılık derdinden can verdi: adalet ey cihan padişahı demiştir:*

Nice dem derd ile dem-beste kalup gonca-şîfat

Bagrumuz delmiş idi mihnet-i hâr-ı hicrân

Yansun yakılsun âteş-i hecrüñle âfitâb

Derdüñle kara çullara girsün sehâbdan

Bâkî hecrüñ gamıyla cân virdi

Dâd ey pâdişâh-ı ‘âlem dâd

Edirneli Nazmi, *O sevgiliden ayrılınca aslında candan ayrıldım; hey, ayrılık derdinden öldüm; vah, eyvah, yazık demiştir:*

Çün ayrıldum o cânândan hakikat ayruyam cândan

Hey öldüm derd-i hicrândan dirîgâ hasretâ derdâ

Fasihî: *Ey sevgili, bana sevdaların dünyada eziyettir, peki başıma bu zülüflerinin gamının ayrılık belâsı da nedir? diye sormaktadır:*

Cânâ başa sevdâlaruñ ‘âlemde cefâdur

Yâ başuma hecr-i gam-ı zülfüñ ne belâdur

Sonuç

Arapça *hecere kökünden gelen hecr, hicret, hicrân, muhâceret* kelimeleri Divan şiirinin en çok üzerinde dönüp dolaştığı konulara aittir. Bir Divan şairinin bu kelimelerden uzak kalarak şiir yazdığı düşünülemez. *Hecr* yani *ayrılık*, Divan şiirinde bir göç olayı olarak *kûy-ı yârdan*, yani sevgilinin bulunduğu yerden zorunlu bir ayrılığı ifade eder. Bu bir âşık için hem ölüm, hem dirimdir. Ayrılık aslında bir kavuşmadır. Sıla bir kavuşmadır ama gurbetle birlikte ele alınır. Sevgiliye kavuşmak ölümle mümkündür. Divan şairleri sevgiliye kavuşmayı **çok ister**, ama onu kaybetme korkusuyla bundan sakınır. Divan şiirinde âşıkların vatanı, sevgilinin bulunduğu yer olup oraya sürekli sefer hâlinde olunur. Oradan ayrılmak bir hasreti ve acıyı doğurur. Böyle bir göç, daha da çok kavuşma arzusunu getirir.

Kaynakça

Mütercim Âsım Efendi (1305), *El-Okyanusü'l-Basit fi Tercemeti'l-Kamusi'l-Muhit*, İstanbul.

Turan, Fikret (1998), *Modern Türkçede Fiil Tabanlarıyla Sesteş İsim Soylular ve Bir Terim Teklifi: Fiil-İsimler*, İlmî Araştırmalar 6, İstanbul, s.245-261

Divanlar

Âgâh, Ahmed Paşa, Ahmedî, Amrî, Antepli Aynî, Aşık Çelebi, Avnî, Bahtî, Bâkî, Edirneli Nazmi, Nesimî, Fasihî, Fuzûlî, İshak Çelebi, Yahya Bey vd..

Cumhuriyet Dönemi Romanlarımızdan Edebiyatımızın Üvey Evladı Evlatlıklar ve İç Göçe Dair Birkaç Tetkik

Arş. Görv. Polat SEL
Trakya Üniversitesi / Edirne

Giriş:

Evlatlık ya da evlat edinme konusu gerek dünyada gerekse ülkemizde uzun yıllar boyunca gündemi meşgul etmiş ve etmeye devam eden önemli bir mevzu olarak dikkati çekmektedir. Konu birçok farklı disiplin tarafından gerek akademik düzlemde gerekse serbest manada incelemeye tabi tutulmuş, çeşitli açılardan ele alınmıştır. Biz de bu çalışmamızda evlatlıklar konusunu Cumhuriyet Dönemi romanları arasından seçmiş olduğumuz üç roman üzerinden irdelemeye çalışacağız. Konunun daha iyi anlaşılması açısından öncelikle evlatlık ya da evlat edinmenin sözlük ve temel başvuru kaynaklarındaki anlamlarının görülmesi uygun olacaktır. Bu bağlamda evlatlık kelimesinin kökenine bakıldığında “evlad” kelimesinin Arapçada yer alan “veled” kelimesinin çoğulundan türetildiği anlaşılmaktadır.¹ Evlat edinmenin ise Arapçadaki “tebennî” kelimesiyle karşılandığı görülür. Evlatlık kelimesi anlam açısından incelendiğinde, birden fazla anlamının bulunduğu görülecektir. İlk anlamında “evlât olma sıfatı” şeklinde verilen kelimenin ikinci ve üçüncü anlamı ise şöyledir: “Birinin evlât yerine kabul ettiği, kanunen evlât olarak nüfusuna geçirdiği kimse...”². Kelimenin üçüncü anlamının ise; “Küçük yaşta, ev işlerine yardım etmesi için eve alınıp büyütülerek yetiştirilen kimse, ahretlik, besleme...”³ şeklinde ifade edildiği görülür.

Bir diğer başvuru kaynağı *Türkçe Sözlük* içerisinde ise kelime yine üç anlamıyla karşımıza çıkar. Birinci anlamıyla “Evlat olma niteliği” olarak anlamlandırılan kelime, ikinci anlamıyla ise “evlat edinilen kimse” olarak tanımlanmaktadır. Kelimenin üçüncü anlamındaysa; “Eskiden küçük yaşta eve alınıp hizmet görmesi için büyütülen kız çocuğu, besleme, ahretlik.” bir önceki kaynağın ifade biçimine benzer bir şekilde kullanıldığı gözlemlenir.⁴

Evlatlık ya da diğer adıyla evlat edinme kavramına dair ansiklopedik kaynaklar incelendiğinde, kavramın İslam Ansiklopedisi içerisindeki tanımında şu şekilde bir ifade yer alır: “Nesebi belli olsun olmasın başkasına ait bir çocuğu kendi çocuğu olarak kabul etme...”⁵

Buraya kadar ele aldığımız kaynaklar incelendiğinde evlatlık/evlat edinme kavramının genel itibarıyla tanımlanma biçiminin birbirine yakın olduğu görülür. Söz konusu kavramın geçmişten günümüze kadar farklı inanışlara sahip olan toplumlardaki durumuna bakıldığında ise birbirinden oldukça ayrı uygulamaların yer aldığı anlaşılmaktadır. İslam dini içerisinde atalar kültü çok fazla önem arz etmediğinden çocuğu bulunmayan ailelerin mutlaka bir çocuk edinip atalar kültürünü devam ettirmeleri zorunlu görülmemiştir. Adı geçen kavramın Yahudilikte varlığından dahi bahsetmek güç

¹ Ferit Devellioğlu, “Evlad”, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2000, s.241.

² İlhan Ayverdi, “Evlatlık”, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2016, s.361.

³ *Age*, s.361.

⁴ Ahmet Topaloğlu, *Türkçe Sözlük*, Kapı Yayınları, İstanbul 2014, s.398.

⁵ M.Akif Aydın, “Evlât edinme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.2, TDV Yayınları, İstanbul 1995, s.527.

iken; Hristiyanlık dini içerisinde ise evlatlık uygulamaları ilgi çekmemiştir.⁶

Evlat alma/edinme uygulamalarının hukuki olarak dünya tarihi içerisindeki seyrine bakıldığında ise başta Çin, Hint, Babil, Asur, Sümer, Mısır, İran, Yunan ve Roma'da yasal bir zemini bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu sürecin detayları doğrudan konumuzla bağlantılı değildir. Türk boylarındaki evlatlık geleneklerine bakıldığında sosyal ve psikolojik etkenlerin dışında da evlatlık verme/edinme ritüellerinin bulunduğu bilinmektedir. Yakutlarda çocukların kötü ruhların etkisinden kurtulması için uygulanan evlatlık verme sistemi; Altay Türklerinde ise, çocukları henüz yetişkin olmadan ölen ailelere, başkalarının çocuklarını çalma hakkı tanıyan bir nitelik kazanmaktadır.

Yine yerleşik düzene sahip olan Orta Asya Türk devletleri içerisinde yer alan Uygurlarda borcu olan kişilerin, borçlarının karşılığında bir süreliğine teminat olarak kendi çocuklarını, borçlu oldukları kimselere gönderdikleri bilinmektedir.⁷ Kazak-Kırgızlardaki evlatlık uygulamasında, evlatlığa Kırgız dilinde yer alan ve mülkteki hissesi olan çocuk anlamına gelen “Ençiles bala” denmektedir. Buradaki uygulama biçiminde ise, evlatlığın ailenin diğer hiçbir evladından ayrı tutulmadan tüm haklara sahip olduğu, ana ve babasının rızasına uygun bir şekilde evlat edinildiği öğrenilmektedir. Evlatlığın herhangi bir olumsuz durumda evden kovulması hâlinde evlenme masrafı verildiği, evlatlığın kendi öz babasına ait olan kabilesini hiçbir şekilde değiştiremeyeceği, babasının kabilesinden birisiyle evlenemeyeceği hükmü de diğer önemli hususlar arasında yer almaktadır.⁸

Evlatlık uygulamalarına İslamiyet'ten önceki Arap yarımadasında da rastlanmaktadır. Cahiliye dönemi olarak da bilinen bu dönemde evlat edinenle evlatlık yapanın birbirine mirasçı oldukları kabul edilmektedir.

İslam dininde atalar kültü geleneğine çok fazla önem verilmediğinden dolayı çocuğu bulunmayan ailelerin mutlaka bir evlatlık edinerek mevcut atalar kültü geleneğini devam ettirmesi zorunlu olarak sunulmamıştır. Dolayısıyla İslam hukukunca evlatlık kurumunun onaylanmaması neticesinde evlatlığın soybağı, evlat edinene bağlanmamış, böylece aralarında herhangi bir mahremiyet meydana gelmemiş ve mirasçılık ilişkisi de doğmamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde evlatlıkların durumu incelendiğinde, uzun yıllar boyunca Afrika kökenli kişilerin ticaretinin yapıldığı ancak zaman içinde köle ticaretinin yasaklanması yoluna gidildiği, bu doğrultuda da 1847 fermanı ile birtakım çalışmalar yapıldığı anlaşılmaktadır. Yine de yapılan tüm müdahalelere rağmen köle ticaretinin kaldırılmasının 1926'da şeriatın kaldırılmasıyla yasal dayanağını kaybettiği ve fiili olarak kaldırıldığı gözlenmektedir. Bu sefer de Cumhuriyet döneminde köle ticaretinin yerini evlatlık ticaretinin aldığı ve bir dönem özellikle popüler olduğu izlenmektedir.

1956 yılında Birleşmiş Milletlerin almış olduğu karara ilk imza atan ülkeler arasında yer almasına rağmen Türkiye'de evlatlıklar ve benzeri uygulamaların yürürlükten kalkması ancak 1964 yılında olabilmıştır.⁹

1. Edebiyatımızın Üvey Evladı Evlatlıklar:

Türk edebiyatında evlatlıklar konusuyla ilgili olarak birçok roman, hikâye, anı türünde eser mevcuttur. Bu konuya kamuoyunun dikkatini çeken ve konuyla doğrudan bağlantılı disiplinler arası çalışma yapan önemli kişilerden birisi rahmetli Sosyoloji Profesörü Ferhunde Özbay'dır. Ferhunde Özbay, yapmış olduğu çalışmasında¹⁰ evlatlık uygulamasının hukuk başta olmak üzere edebiyat alanında da üzerinde fazlasıyla durulan bir konu olduğunu belirtir ve bununla birlikte konunun özellikle sosyal bilimcilerin ilgisini çok fazla çekmediğinden yakınır.

Özbay çalışmasında fakir köylü kızların kentlere evlatlık olarak gönderilmesine dair birçok

⁶ Age, s.527-528.

⁷ Age, s.527-528.

⁸ Abdülkadir İnan, “Göçebe Türk Boylarında Evlatlık Müesseseleriyle İlgili Gelenekler”, *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.VI, S.3, Mayıs-Haziran 1948, s.127-130.

⁹ Mustafa Olpak, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle, Türkiye Cumhuriyeti'nde Evlatlık: Afro-Türkler”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi*, C.68, Sayı:1, Yıl:2013, s.124.

¹⁰ Bk. Ferhunde Özbay, *Türkiye'de Evlatlık Kurumu: Köle Mi, Evlat Mı*, Boğaziçi Üniversitesi Matbaası, İstanbul 1999, s.1.

hikâyenin varlığından haberdar olduğunu bildirmiş, çalışması kapsamında yüz kırk civarında anı, hikâye ve roman tespit ettiğini söylemiştir. Ayrıca dikkate değer bir diğer tespiti de, temas edilen konuda her edebiyatçının bir hikâye ya da romanının evlatlıklara dair olduğunu belirten söylemdir.¹¹

Biz de bu söylem ve serzenişten yola çıkarak konuyu, bir başlangıç olması açısından Cumhuriyet Dönemi romanlarından seçmiş olduğumuz üç örnek eser üzerinden irdelemeye çalışacağız.

1.1. Evlatlık Alınma/Verilme Nedenleri:

Öncelikli olarak evlatlık olarak alınan kişilerin alınma nedeni ve evlatlık olarak verilen kişilerin verilme nedenlerini seçtiğimiz üç metin üzerinden tahlile çalışacağız. İlk olarak ele alacağımız eser Sabahattin Ali'nin *Kuyucaklı Yusuf*¹² adlı romanı olacaktır. Söz konusu eserde dikkat çeken vaka Yusuf adlı çocuğu evlat edinme biçimidir. Eserin giriş kısmında 1903 yılında Aydın'ın Nazilli kazasına yakın Kuyucak Köyü'nün eşkıyalar tarafından basıldığı ve bu baskın sırasında bir karı kocanın da katledildiği bilgisi okuyucuya verilir.

Olayla ilgili olarak araştırma yapmak için köye gelen kaza kaymakamı Selahattin Bey, müddei umumi, doktor, yanlarında gelen başçavuş ve üç jandarma neferi, olayın yaşandığı haneye geldiklerinde, küçük bir çocuğun cesetlerin yanında beklediğini görürler. Yaptıkları soruşturmada çocuğun adının Yusuf olduğu ve eşkıyaların katlettiği karı-kocanın da anne ve babası olduğunu öğrenirler. Çocuğun soğukkanlılığı, olayların oluş şeklini anlatışı ve cesareti karşısında hepsi çocuğa hayran gözlerle bakarlar.

Kaymakam Selahattin Bey, çocuğun ölen anne ve babasından başka kimsesi olmadığını öğrendiğinde çocuğu olmasına rağmen, Yusuf'u da öz çocuğu gibi görerek, evlat edinmek ister ve yanında götürme teklifinde bulunur. Eserde tahkikat sonunda Yusuf'un da Kaymakam Selahattin Bey'in yanında yer almasından, teklifi kabul ettiği anlaşılır. Burada görüldüğü üzere evlat edinme/alınma zorunlu bir durumun sonucunda, Yusuf'un anne ve babasının eşkıyalar tarafından katledilmesiyle ortada kalması neticesinde gerçekleşir. Onu evlat edinen Kaymakam Selahattin Bey'in de bir tane çocuğunun bulunması, aslında evlat edinmeye çok da ihtiyacı olmadığı; ancak olağanüstü bir durumun yaşanması sebebiyle bu eylemi gerçekleştirme teşebbüsünde bulunduğu eserden öğrenilmektedir.

Ahmet Günbay Yıldız'ın *Bir Dünya Yıkıldı*¹³ adlı eserinde ise evlat alınma/verilme sebebi çok daha farklı nedenlere dayanır. Keşkeççi Hasan, eşi Mihrican ve üç çocuğuyla birlikte kıt kanaat geçimini sağlamaya çalışan bir babadır. Öyle ki çocuğunun sünnetini dahi, keşkek yapmaya gittiği komşu bir köyde, sünnet olan başka bir çocuğu sünnet ettiren aileden ister. Zaten geçim sıkıntısı içinde olan Keşkeççi ailesi, aile reisinin ölümüyle birlikte iyiden iyiye etkisini gösteren kış mevsiminin de etkisiyle, iyice sıkıntıya düşer. Mihrican, son çare olarak ellerinde eşinden kalan eski bir köy odasını, orada kirada oturan çömlekçi ismindeki bir kişiye satma teşebbüsünde bulunur. Burayı satın almasını teklif eder. Mihrican'ın içine düştüğü sıkıntılı durum ve çaresizlik şu şekilde eserde yansımaları bulur:

*“Yakacak, yiyecek hatta giyecek, hepsi de yavaş yavaş suyunu çekmek üzereydi. Ellerinde Keşkeççi'den kalan, satabilecekleri tek şeyleri kalmıştı. Çömlekçinin kirada oturduğu eski köy odası. Teklifi işte buydu.”*¹⁴

Mihrican, içine düştüğü bu sıkıntılı durumdan dolayı çömlekçiye evini alması için serzenişte bulunur. Büyük bir yoksulluk içinde bulunduğunu, böyle bir durum içerisinde çocukların açlıktan dolayı ağlamalarının kendisini derinden yaraladığını söyler. Çocuklarının ağladığı zamanlarda birisinin kendisinden evlatlık istemesi halinde başına kara taş basıp vermekten çekinmeyeceğini de belirtir.

Bu sözlerin çömlekçinin cephesinde farklı şekilde algılandığı ortadadır. Çömlekçi de uzun zamandan beri çocuk sahibi olamamaktan ve toplum içinde zürriyetsiz olarak anılmaktan dolayı derin bir üzüntü içindedir. Evlatlık dahi olsa bir çocuklarının olması evlerine âdeta bir güneşin doğması gibi olacaktır. Mihrican'ın sıkıntılı durum içerisindeyken, söylediği bu sözler bir anda onda tüm umutların

¹¹ Age, s.23.

¹² Sabahattin Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, YKY, İstanbul 2015.

¹³ Ahmet Günbay Yıldız, *Bir Dünya Yıkıldı*, Timaş Basım Yayın ve Sanayi A.Ş., İstanbul 1985.

¹⁴ Age, s.25.

yeşermesine sebep olur. Mihrican'a böyle bir teklifi kabul edebileceğini, oğlu Haluk'u evlat edinmek istediğini, dilerse üstüne de bir miktar para verebileceğini söyler.

Mihrican, durumu oğlu Haluk'a açar. Hiçbir şeyden haberi olmayan oğluna okuyup adam olma fırsatının ortaya çıktığını, daha iyi bir yaşama kavuşma imkânının olduğunu anlatır. Haluk'un bu soruya ne tür bir cevap verdiğini yazar eserde açıkça göstermez. Ancak soğuk bir kış günü çömlekçi ve eşiyle birlikte köyden ayrılanlar arasında Haluk'un da bulunması sonunda onun da bu alım satımı bir şekilde istemeyerek de olsa kabul etmek zorunda kaldığını gösterir. Haluk'un gidişiyle geriye kalan keşkekçi ailesinde derin bir hüznün ve sessizlik hâkimken; çömlekçi ve eşi için Haluk'un gelmesiyle birlikte yeni bir hayat başlamış gibidir. Böylece Mihrican'ın evinde Haluk'un gidişiyle ekonomik olarak bir boğaz eksilirken; çömlekçi ise uzun zamandır beklediği çocuğa evlatlık olarak da olsa kavuşmuş gibidir.

Reşat Nuri Güntekin'in *Kızılılık Dalları*¹⁵ adlı romanında yer alan evlatlık alınma/verilme sebebi ise daha farklı bir nedene bağlıdır. Romanın henüz başında Pendik istasyonunda ortanca kızını bekleyen Nadide Hanım ortaya çıkar. Nadide Hanım, bir süre istasyonda bekledikten sonra beklenen misafir gelir. Gelenlerle birlikte köşkün yolunu tutar. Bu sırada istasyonda bulunan Lala Tahir Ağa, çocukları da alıp köşke dönme düşüncesindeyken; herkesin dikkati trenden inen bir köylü ve iki küçük çocuğa çekilir. Köylü yanında gelen iki çocukla birlikte istasyonun yanında bir alanda kamp kurar. Amacı geceyi dışarıda geçirip ertesi sabah yola koyulmaktır. Bu durum başta köşkten gelen çocuklar olmak üzere herkesin ilgisini çeker. Köylünün geceyi istasyonda geçireceği haberi Nadide Hanım'ın kulağına kadar gelir. Dışarıda kalmalarına gönlü elvermez. Önce köşke yemeğe çağırır. Yemek sırasında köylünün, ölen kardeşinin çocuklarının, kendisine emanet olarak kalması üzerine, çalıştığı Balya'daki madenlerden ayrılarak Çerkeş Köyü'ne geldiğini, ölen kardeşi Recep'in eşi ve çocuklarını himayesi altına aldığı öğrenir. Yorganlı olarak isimlendirilen köylü, kardeşinin eşinin ölümünün ardından kalan iki çocuğu da yanına alarak Göztepe'de yer alan bir hemşerisinin yanına uğrayıp oradan tekrar Balya'ya dönmek amacıyla yola çıktığını, orada bulunanlara açıklar. Çocukların içine düştükleri bu sefil duruma oldukça üzülen Nadide Hanım, Gülsüm adındaki kızın kardeşi İsmail'e karşı olan sevgi ve ilgisini görünce aklına torunu gelir. Gülsüm'ün torununa dadılık yapabileceği düşüncesi zihninde belirir. Nitekim bu düşüncesini Gülsüm'e söylemekten çekinmez. Romanda Nadide Hanım'ın Gülsüm'ü yanına evlatlık olarak almak istemesi ve teklifi şöyle yansımasını bulur:

“-Gülsüm sen bizde kal, dedi, ben senin vefakârlığını çok beğendim. Seni kendime evlât edeyim, bağrıma basayım... Bizim üç aylık bir bebeğimiz var...Süt ninesi gidince dadısı olursun. Çeyizlerini elimle hazırlarım; seni elimle gelin ederim. Bana dua edersen olmaz mı?”¹⁶

İşin ciddiye bindiğini gören Yorganlı köylü de Gülsüm'ün ailesini, soyunu övmeye başlar. Amacı çocuklardan en azından birisinin rahat etmesini sağlamak ve sorumluluğundan kurtulmaktır. Bu doğrultuda Nadide Hanım'ın Gülsüm'ü yanına almak istemesi kendisine oldukça cazip bir teklif olarak gözüktür. Gülsüm'ün kardeşi İsmail'den ayrılmak istememesine ve ayak diremesine rağmen kesin kararını verir. Bu arada İsmail'in de Edirne yetimhanesine yollanabileceği fikri köşkteki binbaşı tarafından ortaya atılır. Yorganlı köylü, her şeyde bir hikmet olduğu kanısına varır. Nadide Hanım'a Gülsüm'ün nüfus kâğıdını vererek ertesi sabah İsmail'i de yanına alarak Gülsüm'e haber vermeden yola düşer. Böylece Gülsüm'ün yükümlülüğünden kurtulur. Nadide Hanım ise torunu Bülent'e dadılık yapacak bir evlatlık bulduğu için mutludur.

1.2. Evlatlıkların İç Göç Sonrası Yaşantısı ve Uyum Sorunları:

Evlatlık olarak alınan çocukların yaşadıkları yerden ayrıldıktan sonra gelmiş oldukları yerde birtakım uyum sıkıntıları yaşadıkları anlaşılmaktadır. Bu onların kendi gelmiş oldukları yerin yaşam tarzı, gelenek gibi özelliklerin farklı olmasının yanında yeni bir muhite gelmiş olmanın şehir yaşam tarzının ve davranış biçimlerinin farklılığından da kaynaklanmaktadır.

Bu bağlamda ilk olarak değineceğimiz eser, Sabahattin Ali'nin *Kuyucaklı Yusuf* romanıdır. Eserin en önde gelen kahramanlarından biri olan Yusuf, anne ve babasının ölümünün ardından Kaymakam

¹⁵ Reşat Nuri Güntekin, *Kızılılık Dalları*, Milliyet Matbaası, İstanbul 1932.

¹⁶ *Age*, s.24.

Selahattin Bey'in isteğiyle onunla birlikte şehre gelir. Bu durum Selahattin Bey'in karısı Şahinde Hanım'ı hiç memnun etmez, memnuniyetsizliğini kocasının yanında söylemekten de çekinmez.

Zaman içinde Yusuf'a karşı olumsuz serzenişlerde bulunur. Yusuf'un soğuk tavırlı olduğundan âdeta duygusuz bir mahlûk olduğundan bahseder. Kuyucak'tan Edremit'e taşınmaya kadar Yusuf'taki vurdumduymazlık ve soğukluk devam eder. Selahattin Bey Yusuf'un eğitimiyle de ilgilenir. Onu Edremit'e geldiklerinde bir mektebe yollar. Ancak Yusuf'un mektebe ve okula karşı ilgisi de beklenen düzeyde olmaz. Yusuf'un okumaya ve mektebe karşı ilgisizliği de Selahattin Bey'in eşi Şahinde için bulunmaz bir nimettir. Bu çocuğun ya "yol kesici" ya da "hamal" olacağını söyler. Selahattin Bey, henüz köyünden geleli bir yıl olmuş bir çocuk hakkında bu kadar erken bir sürede karar vermenin doğru olmayacağını savunur. Selahattin Bey de Yusuf'un okumaya karşı olan ilgisizliğinden memnun değildir. Ancak üstüne düşmenin doğru olmayacağını düşünür. Yazar Yusuf'un belli bir süre uğraşıldıktan sonra kendi hâline bırakılışını şöyle aktarır:

"Böylece küçük Yusuf, bir sur harabesi üzerinde çıkan bir yabani incir ağacı gibi, biraz sıkıntılı ve şekilsiz, fakat serbest ve istediği gibi, büyüyor, geliyordu."¹⁷

Yusuf'un ev ve okul hayatı dışında mahalledeki yaşam tarzına karşı da mesafe aldığı eserden anlaşılmaktadır. Bulduğu ev ve okulda kendisini yabancı hisseden Yusuf, mahalleye ve buradaki insanlara karşı da yabancıdır. Orada bulunan çocukların kendisinden daha fazla bilgiye sahip olduklarını düşünür. Mümkün olduğunca dışlarında kalır. Zaman içinde birkaç samimi arkadaşlık kurmakla yetinir. Aradan yıllar geçmesine rağmen ve köyden ayrılalı uzun zaman olmasına rağmen Yusuf'un yine de şehirlilere ve onların yaşam tarzına uyum sağlamakta güçlük çektiği eserde yer alan şu cümleler aracılığıyla okuyucuya verilir:

"Hakikaten, ne yaparsa yapsın, kimlerle arkadaş olursa olsun, alışamıyordu bu şehirlilere vesselam... Kendisini mütemadiyen yabancı ve ayrı buluyordu. Onların işlerine akıl erdiremiyordu..."¹⁸

Yusuf'un zaman içerisinde uyum sorununu belli bir ölçüde aştığını, özellikle evde hatırı sayılır düzeyde söz sahibi olduğunu ve rahatının da gayet yerinde olduğunu gösteren deliller mevcuttur. Ancak bu durumdan Yusuf'un pek memnun olmadığı, özellikle de Kaymakam Selahattin Bey'in kızıyla evlenme düşüncesinde olduğundan bir meslek sahibi olmayı arzuladığı anlaşılmaktadır. Kaymakam Selahattin Bey de Yusuf'taki değişimi fark eder. Eskiden kimseye bir şey sormayan, başına buyruk bir şekilde hayat süren gencin, şimdi bir anda günlük hayatla ve çevresiyle daha ilgili olması, öğrenmeye açık olması Selahattin Bey'i de şaşırtır. Yazar Yusuf'taki zaman içindeki değişimi eserde şu şekilde yansıtır:

"... Yusuf'ta yavaş yavaş yabancılik kayboluyor etrafına katışmak temayülleri beliriyordu."¹⁹

Yusuf, kaymakamın kızını kaçırdıktan sonra Kaymakam Selahattin Bey'in gelip kendisini ikna etmesiyle kasabaya geri döner ve kızıyla evlenir. Selahattin Bey'in damadı olma statüsüne kavuşur. Selahattin Bey, onu yanında kaymakamlıkta tahrirat kâtipliğine getirtir. Yusuf'un bir evlatlık olarak geldiği evde ulaştığı mertebe ve mutluluk çok uzun sürmez. Kaymakam Selahattin Bey'in ölümüyle yerine gelen yeni Kaymakam İzzet Bey, onu kâtiplikten süvari tahsildarlığına atar. Yusuf köyden köye bu işle uğraşırken; eskiden beri eşi Muazzez de gözü olan Şakir de yeniden onunla ve annesiyle irtibata geçer, yakınlaşır. Derken yeni Kaymakam İzzet Bey de bu kadro içerisinde yerini bulur.

Yusuf kulağına eşiyle ilgili bazı dedikoduların gelmesi üzerine, kasabadan şehir dışına çıktıktan birkaç gün sonra erken dönme kararı alır. Eve geldiğinde başta yeni kaymakam İzzet Bey, Hacı Ethem, oğlu Şakir, işret meclisinin ortasında yer alan eşi Muazzez ve ona sarkıntılık yapan jandarma kumandanını görür. Yusuf kendini kaybeder ve onun kırbaça başlattığı saldırı, lambanın sönmesi ve Şakir'in Yusuf'u öldürmek için tabancasını çıkarması üzerine silahla devam eder. Bir müddet etrafa ateş ettikten sonra eşi Muazzez'le birlikte bilinmeyen bir yere doğru yola çıkar. Ancak eşi yolculuk esnasında yaralı olduğundan hayatını kaybeder. Köyden şehre geldikten sonra mümkün olduğunca şehir yaşantısına uzak kalan, insanlarla ilişkisini sınırlı tutan ve etrafına yabancı kalan Yusuf, bir şekilde

¹⁷ Age, s.18.

¹⁸ Age, s.26.

¹⁹ Age, s.108.

istemese de insanlarla ilişki kurmak durumunda bırakılır, kendisini olayların içinde bulur. Tam mutlu olacağı ve iyi bir eşe ve işe kavuştuğu sırada, Selahattin Bey'in ani ölümü sonrasında işler bir anda sarpa sarar. Elinde ne işi ne eşi kalır.

Ahmet Günbay Yıldız'ın *Bir Dünya Yıkıldı* adlı romanında yer alan Haluk'un evlatlık olarak köyde çömlekçi olarak anılan Bekir'in himayesine girmesi başlangıçta hem Bekir'i hem de eşi Şirin'i fazlasıyla mutlu eder. Öyle ki artık kimsenin kendilerine zürriyetsiz deyiş aşağılamayacağını düşündüklerinden Şirin'in de önerisiyle buldukları yerden Ankara'ya gitme kararı alırlar. Bu karar onu evlatlık olarak gönderen Mıhrıcan'ı psikolojik olarak çökertir. Yapılan anlaşma gereği böyle bir eylemde bulunacaklarını tahmin etmemiştir.

Ancak göç kararının alınmasına müteakiben birkaç gün içinde her şey hazırlanır. Çömlekçi Bekir, eşi Şirin ve evlatlıkları Haluk, birlikte Ankara'nın yolunu tutarlar. Ankara'da Şirin'in hamile kalması ve bir süre sonra bir kız çocuğu dünyaya getirmesiyle birlikte ailenin Haluk'a karşı eski sempati ve ilgisini kaybettiği görülür. Özellikle Şirin, kızı Kübra'nın doğmasıyla birlikte Haluk'a karşı bambaşka bir kimliğe bürünür. Şirin'deki bu değişim romanda şu şekilde kendisini gösterir:

“Daha hamilelik günlerinde, gönlünde beslediği muhabbet erimiş, yabancı evin çocuğu gibi görmeye başlamıştı. Haluk'u, Kübra dünyaya gelemeden bu yana omuzlarında bir angarya gibi taşıdı. Zaman zaman öylesine kızıyor, öylesine ağır sözler harcıyordu ki, Haluk elinde olmadan hayal meyal hatırladığı anasına, yaralı yüreğinden katmerli sitemler gönderiyordu.”²⁰

Şirin sadece sözlü tacizle de kalmaz. Bunun yanında zaman zaman çeşitli gerekçelerle Haluk'a dayak atmaya da başlar. Haluk için hayat tam bir zindana döner. Bekir Efendi daha çok açmış olduğu züccaciye dükkânıyla ilgili olduğundan olayların çoğunlukla dışında kalır. Haluk'un tek tesellisi elinde büyüyen ve dadılık yaptığı Kübra olur. Şirin, Haluk'a olan kin ve nefretini eşine de yansıtmaktan kaçınmaz. Bir gün eşine onu geri göndermenin uygun olacağı tavsiyesinde bulunur. Artık çocuklarının olduğunu, dolayısıyla Haluk'a bu evde ihtiyaç kalmadığını söyler. Bekir Şirin'in önerisine şiddetle karşı çıkar. Onu okutup ekmeğini eline alıncaya kadar velisi olduğunu açıklar. Haluk bir taraftan eğitimini sürdürmeye bir taraftan da Şirin'in üzerinde kurduğu baskıya sabretmeye çalışır. Zaman zaman annesine sitemli mektuplar yazıp gönderme düşüncesine girer. Ama her defasında son anda vazgeçer.

Ancak zaman kimsenin ummadığı yerlere kişileri sürükler. Bir gün Haluk kardeşi Kübra'yı da alıp parka götürür. Burada yanına oyun oynamak için bir çocuk gelir. Çocuk Haluk'la oynamak ister. Haluk ısrarla reddeder. Bunun üzerine sinirlenen çocuk elindeki topu Haluk'un kafasına fırlatır. Kız kardeşi Kübra abisini bu hâlde görünce bir anlık sinirle çocuğu hızla geriye doğru iter. Çocuk başını kaldırıma çarpar. Oracıkta hayatını kaybeder. Haluk, Kübra'yı oradan hemen uzaklaştırır. Birlikte Bekir'in züccaciye dükkânına gelirler. Bir süre sonra polisler ve olaya tanıklık etmiş çocuklar, Kübra'yı işaret ederek cinayet faili olarak gösterirler. Haluk devreye girer ve kız kardeşini kurtarmak için suçlu kendi işlemiş gibi üstlenir.

Haluk'un bundan sonraki hayatı, bir müddet cezaevinde geçer. Hapis kaldığı süre boyunca Kübra ve babası sadece bir kez uğrarlar. Babası ikinci gelişinde yalnız gelir ve kızının yaşadığı bunalım ve üzüntüden dolayı hayatını kaybettiğini söyler. Haluk cezaevinde bir taraftan cezasını çekerken diğer taraftan da eğitimini başarıyla sürdürür. Önce ortaokulu başarıyla bitirir ardından Keçiören Lisesini. Üniversite imtihanlarını da kazanarak Ankara Hukuk Fakültesi'ni kazanır. Haluk'un cezaevinden ayrıldıktan sonra Çömlekçi Bekir'in tüm ısrarlarına rağmen onun yardımını reddettiği ve bir anlamda kendi özgür iradesiyle evlatlıktan çıktığı anlaşılmaktadır. Bundan sonraki süreçte hapisaneyeyken tanıdığı Fuat hocanın etkisiyle önce namaza başlar, ardından İslami bir çizgiye geçer. Ortaokuldan beri tanıdığı ve kendisini seven Medine ismindeki kızı da zaman içinde İslami değerlere uygun bir yaşantıya sokar. Ancak Medine'nin bu yaşam biçimini kabul ettikten sonra kuzeniyle evlenmesi Haluk için beklenmedik bir sürpriz olur. Bu arada daha önceden annesine yolladığı mektuptan kardeşi Satılmış'ın da Ankara'ya geldiğini öğrenir. Onu bulur, kendi çalıştığı şirkete alır. Birlikte köylerini ve annesini ziyaret ederler. Haluk'un bundan sonraki süreçte hukuk fakültesini başarıyla bitirdiği ve askere gidip geldikten sonra annesinin önerisiyle Hatice adında bir kızla evlendiği okuyucuya verilir.

²⁰ Yıldız, *age*, s.36.

Böylece çalkantılı bir evlatlık süreci geçiren Haluk'un zaman içinde gerek kendisini gerek düşüncelerini değiştirdiği belirli bir çizgiye geldiği, meslek sahibi olduğu ve evlendiği görülür. Artık bağımsız hareket edebilen ve toplumda saygın bir yer edinen bir kişi haline gelir.

Reşat Nuri Güntekin'in *Kızılılık Dalları* adlı eserinde yer alan ve evlatlık olarak Nadide Hanım'ın yanına getirilen Gülsüm'ün, iç göç sonrası konaktaki yaşamı ve uyum sürecine bakıldığında diğer evlatlıklara nazaran daha farklı uygulamalara da maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Gülsüm'ün konağa gelmesinin hemen ertesi gününde konakta çalışan Nevnihal Kalfa tarafından saçında bit olup olmadığına dair bir tetkik yapılır. Bu uygulamanın Anadolu'nun farklı memleketlerinden gelen evlatlıklara ve halayıklara yapılan rutin bir uygulama olduğu bilgisi okuyucuya verilir. Ardından Gülsüm'ün saçının kesilerek sıcak suyla bir yıkama uygulamasından geçirilerek ona temiz elbiseler verildiği gözlenir.

Gülsüm başlangıçta konakta pek fazla işle meşgul olmaz. Daha çok çocuklarla ilgilenir, onlarla birlikte oynar. Nadide Hanım'ın Gülsüm'e karşı başlangıçta pek bir muhabbetle ilgilendiği anlaşılmaktadır. Ancak Gülsüm'ün bitmek bilmeyen yaramazlıkları, laf dinlememesi, evin kurallarından bihaber olması zamanla büyük hanımı da çileden çıkarır. Burada özellikle konakta birlikte kaldığı diğer elit kesimin çocuklarının da kendisine karşı zaman zaman aşağılayıcı, taciz edici davranışlar sergiledikleri görülmektedir. Gülsüm büyük hanımdan yediği dayakla birlikte daha uslu, kendi hâlinde, söz dinleyen bir kimliğe bürünür.

Nadide Hanım, Gülsüm'ün eğitim işini aksatmak istemez. Ayrıca onu da diğer torunlarından ayrı düşünmez. Gülsüm'ün de eğitimini sürdürmesi taraftarıdır. Bu doğrultuda onu da konağın diğer çocuklarıyla birlikte taş mektebe gönderir. Ancak burada da bir türlü hocayla anlaşamaz. Okula uyum sağlayamaz. Mektep hocası da birkaç denemeden sonra Gülsüm'ün okumayacağı kanısına varır. Nadide Hanım'a haber yollar. Böylece Gülsüm için eğitim macerası oldukça kısa soluklu olur. Gülsüm yeniden konaktaki yaşamına döner. Bir süre sütüne yamaklığı yapar. Ancak sürekli aklında kardeşi vardır. Konaktakilere başta Nadide Hanım olmak üzere kendisini İsmail'in yanına göndermelerini ister. Bir süre sonra herkes Gülsüm'ün en zayıf yönünün bu olduğunu keşfederek çeşitli vaatlerde bulunarak onu kullanırlar. Nadide Hanım durumu konağın eski sütinelerinden Karamürselli'ye danışır. O Gülsüm'e uygun bir zamana denk getirerek kardeşinin öldüğü haberini verir. Böylece Gülsüm'ün konaktan kaçıp kardeşine gitme hayali son bulur. Gülsüm'ün konağa geldiği ilk zamandan 1.5 yıl geçtikten sonra konakta oluşan genel intiba eserde şöyle nakledilir:

“Evet Gülsüm'de adam olacak insan gözü yoktu. Konakta herkes iyi kötü bir işe yarıyordu. Ona gelince var mı hayta gibi gezip sürtme, çalıp çırpma, hizmetçilerle dalaşma, türlü dedikodularla evi birbirine katma..Alâ fakat ez kaza iki paralık bir iş istediniz mi surat bir karış...Onun konakta belli başlı hiçbir vazifesi yoktu...Yalnız günde kırk elli defa ikinci, üçüncü kattan inerek kapıyı açar; yirmi otuz defa da bakkala, aktara gider.”²¹

Ancak bir gün Nadide Hanım'ın torunu Bülent'in ağır ateşli bir hastalığa yakalanması Gülsüm'ün ona karşı yaklaşımını tamamen değiştirir. Uzun zamandır beklenen istenilen sıcaklık ve sevgiyi Bülent'e göstermeye başlar. Aradan yedi yıl geçip Bülent yedi yaşına gelmesine rağmen konaktaki insanların Gülsüm'e olan yaklaşımları değişmemiştir. Onlara göre Gülsüm son derece sevimsiz, aptal bir kız olmasının yanı sıra aynı zamanda pis ve arada sırada ufak tefek hırsızlık yapmaya meyilli bir kişidir. Yaklaşık yedi yıldır konakta bulunmasına rağmen ne doğru dürüst bir iş yapmayı öğrenebilmiş, ne de eski güler yüzle söylenen bir işi hemen yapması kalmıştır. Artık Nadide Hanım'ın zaman zaman attığı dayakların da tesiri etkisini yitirmiştir. Gülsüm'ün bu şekilde davranmasında biraz da muhiti, içinde yaşadığı insanların karakter yapısını çözenin de etkisi olduğu görülmektedir. Nitekim Gülsüm'ün uzun zamandır konakta bulunmasına karşın çevreye uyum sağlayamamasında konaktaki kişilerin kendisine karşı sürekli olan olumsuz tavırların da etkisi vardır. Romanda Gülsüm'ün penceresinden yaşadıkları okuyucuya şöyle aktarılır:

“...Konakta geçirdiği yedi senelik hayat ona anlatmıştır ki, ne kadar koşsa kâfi görülmeyecek, daha fazla koşsun diye döğilmeye devam edilecektir. Eh yenecek kızılılık dallarının yekûnu değişmeyecek olduktan sonra boş gayretle neye kendini yormalı?”²²

²¹ Güntekin, *age*, s.187-189.

²² *Age*, s.261.

Gülsüm'ün zaman içerisinde Bülent'le olan iletişimi de olumsuzlaşır. Çocuk büyüdükçe diğerleri gibi Gülsüm'ü azarlamaya, aşağılamaya yapmadığı davranışlardan dolayı bile onu suçlamaya başlar. Kısa süre sonra da ipler tamamen kopar. Gülsüm çocuktan uzaklaşır. Bir gün Nadide Hanım'ı ziyarete uzaktan bir akrabası gelir. Hastaları olduğundan şikâyet eder. Hizmetçilerinden dem vurur. Bunun üzerine Nadide Hanım'ın aklına Gülsüm gelir. Onun tek takdir ettiği tarafı konaktaki tüm hastalara gocunmadan bakmasıdır. Gülsüm de Nadide Hanım'ın uzaktan akrabası Murat Bey'in hasta olan eşine bakmayı kabul eder. Gülsüm'ün bu teklifi kabul edişinde aslında içinde bulunduğu ve sürekli kendisini azarlayan, aşağılayan muhitten kurtularak yeni insanlarla tanışacak olmanın getirdiği heyecan da vardır. Nitekim yeni konakta kendisine olan sevgi ve ilgiden dolayı üzerine düşen görevi, Murat Bey'in eşi ölünceye kadar devam ettirir. Ölümüyle birlikte yeniden köşke geri döner. Murat Bey'i, köşkün kızı Seniye ile evlendirmeyi düşünen Nadide Hanım'a, Murat Bey'in eşinin ölmeden önce söylediği vasiyeti anlatır. Nadide Hanım bayılır. Konak ayağa kalkar. Gülsüm'ün üzerine yürürler. Gülsüm artık konakta daha fazla kalmanın bir anlamının olmadığını kanısına vararak konağı gece yarısı terk eder.

Aradan belli bir zaman geçer. Nadide Hanım, torunu, kızı bir gün Taşhan'a tiyatro izlemeye gelirler. Bir tesadüf eseri burada sahnede Mücella Suzan Hanım adıyla anılan ünlü kantocunun aslında evlatlıkları olan Gülsüm olduğunu anırlar. Nadide Hanım ve Gülsüm bir müddet öylece sarılıp kalırlar. Gülsüm de uzun zaman sıkıntı çektikten sonra evlatlıktan sıyrılarak bağımsız kendi ayakları üzerinde durabilen bir birey olmuş ve toplumda önemli, saygın bir yer edinmiştir.

Buraya kadar ele alıp değerlendirdiğimiz her üç romanda da evlatlıkların kırsal kesimden şehre gelmeden önce alınma/verilme nedenlerine bakıldığında; birbirinden farklı gerekçelerin ortaya çıktığı görülmektedir. Sabahattin Ali'nin *Kuyucaklı Yusuf* romanında, Kaymakam Selahattin Bey'in Yusuf'u evlat edinme gayesi tamamen annesini ve babasını bir eşkıya baskını sonucu kaybetmesi dolayısıyla; Ahmet Günbay Yıldız'ın *Bir Dünya Yıkıldı* adlı romanında ise Haluk'un evlat alınma gayesi zürriyetsiz denilerek toplum içinde aşağılanan ve alay edilen bir ailenin bu atıftan kendini kurtarma isteğidir. Reşat Nuri Güntekin'in *Kızılçık Dallarını* adlı romanında da Gülsüm'ün evlat edinilmesinin temel gayesi Nadide Hanım'ın torunu Bülent'e onu dadı yapmak istemesidir. Evlatlık verilme gerekçelerine bakıldığında ya çocuğun bir şekilde annesiz babasız kalması, ya da ekonomik kaygıların ön planda olduğu görülmektedir. Evlatlıkların büyük bir kısmı tespit edilebildiği kadarıyla uyum aşamasında özellikle ilk zamanlarda, belirli bir dönemi oldukça sıkıntılı geçirmektedirler. Bu süreç içerisinde adaptasyon aşaması sona erdikten sonra bile evlatlık edinen ailelerin genel olarak evlatlıklara karşı yaklaşım tarzı ön yargılı olmuştur. Bu yaklaşım tarzının oluşmasında evlatlıkların içinden çıkmış oldukları muhitin farklı oluşu (kırsal kesimden gelmesi) kadar zaman içinde evlatlıklardan beklenen beklentilerin farklı oluşu ve yaklaşım tarzlarının değişmesi de etkili olmuştur. Bir diğer önemli husus her üç romanda da evlatlıkların eğitimiyle elden geldiğince ilgilenildiği, okuryazar yapılmak istendiği noktasıdır. Kimi evlatlıklar evlat edinen ailenin de desteğiyle bu alanda başarılı olup iyi bir yaşantıya kavuşurken; kimileri ise eğitim hususunda çok fazla başarı gösterememişlerdir. Bu da onların çocukluktan yetişkinliğe geçtikten sonraki yaşamlarını ve toplum içindeki konumlarını önemli ölçüde etkilemiştir.

Sonuç olarak ele almış olduğumuz örneklerden yola çıkılarak denilebilir ki; köleliğin sona ermesinin ardından Türk toplumunda özellikle elit sınıfın konaklarında, köşklerinde, saraylarında belirli bir dönem kölelerin boşluğunu doldurarak yer edinen ve yan hizmetler diyebileceğimiz(hizmetçilik, dadılık, çocuk bakıcılığı gibi) işlerde çalışan evlatlıklar, kurgusal roman düzleminde de ele alınmış, bu süreçte yaşadıkları sıkıntılar yansıtılmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

ALİ, Sabahattin, *Kuyucaklı Yusuf*, YKY, İstanbul 2015.

AYDIN, M. Akif, "Evlât edinme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, TDV Yayınları, İstanbul 1995, s. 527.

AYVERDİ, İlhan, *Misalli* Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2016.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2000.

GÜNTEKİN, Reşat Nuri, *Kızılıcık Dalları*, Milliyet Matbaası, İstanbul 1932.

İNAN, Abdülkadir, “Göçebe Türk Boylarında Evlatlık Müesseseleriyle İlgili Gelenekler”, *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.VI, S. 3, Mayıs-Haziran 1948, s. 127-130.

OLPAK, Mustafa, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Köle, Türkiye Cumhuriyeti’nde Evlatlık: Afro-Türkler”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi*, C. 68, Sayı:1, Yıl:2013, s. 124.

ÖZBAY, Ferhunde, *Türkiye’de Evlatlık Kurumu: Köle Mi, Evlat Mı*, Boğaziçi Üniversitesi Matbaası, İstanbul 1999.

TOPALOĞLU, Ahmet, *Türkçe Sözlük*, Kapı Yayınları, İstanbul 2014.

YILDIZ, Ahmet Günbay, *Bir Dünya Yıkıldı*, Timaş Basım Yayın ve Sanayi A.Ş., İstanbul 1985.

Arap Edebiyatında Göçler Sonucu Doğan Mehcer/Göç Edebiyatı ve Göçler

Doç. Dr. Ramazan KAZAN
Süleyman Demirel Üniversitesi / Isparta

a-Giriş

Arapçada göç, hicret kelimesi ile ifade edilmektedir. Hicret, (هجر) fiilinden türemiş bir isim olup, sözlükte “bir yerden başka bir yere gitmek, uzaklaşma, terk etme, göç etme, ilgisini kesme”¹ anlamına gelir.

(هاجر) fiilinin ismi faili olan (المهاجر)/muhacir ise, göçmen manasına olup bu bağlamda Hz. Peygamber (sav) ile Mekke’den Medine’ye göç edenlere “muhacir” denilmiştir.² (مهجر)“Mehcer” kelimesi de kök itibarıyla (هجر) fiilinden türeyen bir isimdir. Kalıp/vezin olarak sarf ilminde, ismi zaman, mekân ve mimli mastardır. O zaman bu kelime *hicret etme zamanı*, *hicret etme mekânı* ve *hicret/göç* anlamına gelir. Dolayısıyla konu başlığımızdaki mehcer, mimli mastar olup “hicret/göç” manasındadır.

Edebu’l-Mehcer/Göç Edebiyatı, ülkelerinden değişik nedenlerle göç edenlerin yaşadıkları ülkelerde ortaya koydukları edebiyattır. Genellikle 1860 yılından itibaren Lübnan, Suriye, Ürdün gibi Orta-Doğu’dan, Amerika kıtasına giden göçmenlerin orada ortaya koyduğu Arapça eserlerden meydana gelmiştir.

b-Göçler ve Mehcer Edebiyatı

İnsanlık tarihi boyunca pek çok nedenlerle göçler olmuştur. Cahiliye dönemindeki göçler, genelde daha uygun mekân bulma, mevsim şartları veya savaşlar nedeniyle olmuştur. “Geleneksel Arap kaside tarzında şair, eski sevgilisinin hatırasını zikrettiği “nesib” adı verilen romantik bir başlangıç teşkil eden, kısa bir pasaj ile şiirine başlar. Burada sevgilinin terk ettiği diyar, artakalan kalıntılar ve izlerden bahsedilir. Bunu ilk defa icat ederek kullananın, İmru’u’l-Kays (545) olduğu söylenir. Ondan sonra gelen şairlerin büyük bir kısmı bu hususta onu taklit etmişlerdir.”³

İslam tarihinde de ilk göç/hicret hareketi, müşriklerin işkence ve ambargoları nedeniyle Risalet’in beşinci yılında önce Habeşistan’a, 622 yılında da Medine’ye olmuştur. Öneme binaen bu göçün başladığı sene, hicri yılın başlangıcı kabul edilmiştir. Değişik nedenlerden dolayı⁴ bu tarihten itibaren de farklı dönemlerde göçler elbette olmuştur.⁵

¹ İbn Manzûr, Cemâluddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu’l-Arab*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1994, V, 250-251; el-Fîrûzâbâdî, Mecduddin Muhammed b. Yakûb, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1995, s. 446.

² İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, V, 251.

³ Ceviz, Nurettin, Kenan Demirayak, Nevzat H. Yanık, *Yedi Askı Arap Edebiyatının Harikaları*, Ankara Okulu, Ankara, 2004, s. 25.

⁴ İslam tarihinde Hz. Peygambere ait hadisleri bir araya getirmek için râviler, memleketlerini terk ederek uzun ve meşakkatli yolculuklara çıkmışlardır. Bu yolculuklardan bir kısmı, onların yıllarını aldığı olmuştur. Adeta bu yolculuklarında, bir mekândan diğerine göç ederek farklı bir göç olgusunu yaşamışlardır. Geniş bilgi için bakınız. Açıknel, Yusuf, *Hadisler Uğruna Rihle*, Manas Yayınları, Isparta, 2015, s. 66 vd.

⁵ Özellikle Bayram Nazır tarafından yapılan “Osmanlı’ya sığınanlar” isimli doktora tezi, yayımlanmış olup Macar ve Polonyalı mültecileri, kampları ve dönemin konuyla ilgili siyasi ve diplomatik ilişkileri ilim dünyasının dikkatine sunmuştur. Bkz. Nazır, Bayram, *Osmanlı’ya sığınanlar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.

Birinci Dünya savaşı ile Orta Doğu'da Osmanlı Devletinin otoritesini pek çok desise ile zafiyete uğratan başta İngiltere ve Fransa, süfli emelleri için buraları işgal etmeye başladılar. İşgalle birlikte ve başta ekonomik sebepler olmak üzere⁶ diğer nedenlerle göç hareketleri de kendini göstermiş oldu.⁷

Özellikle ١٨٦٠ yılında ortaya çıkan Dürzî-Mârûnî çatışmalarından sonra, Orta-Doğu'dan özellikle Lübnan, Suriye ve Ürdün'den ilk göçler başlamış oldu.⁸ Göçler, Lübnan ve Suriye'den, önce Mısır'a, daha sonra Kuzey Amerika ve Avustralya'ya başladı. Kuzey Amerika'dan da yirmi yıl sonra Güney Amerika'ya oldu. Göçmenlerin vardıkları ülkelerde yaptıkları ilk iş, buluşmak ve bir araya gelmek için toplanma merkezleri açmak oldu. Bundan sonra şehirlere, mahallelere ve diğer köylere yerleştiler.⁹ Amerika'da yaşayan mehcer edebiyatçılarından başta Lübnanlı şair Mihâil Nuayme olmak üzere 1920 yılında “er-Râbitat'ul-Kalemiyye/yazarlar birliği” derneği etrafında bir araya geldiler.¹⁰ Birliğin hedefleri arasında, üyelerinin ve başka değerli eserlerin yayınlanması, Arapçaya örnek teşkil eden yayınların tercüme edilmesi, nesirde ve nazımda ümit vadeden genç yazarların eserlerine para ödülleri verilmesi vardı.¹¹

Göçmenler, şark insanı, dillerinin Arapça, medeniyetlerinin ve onun varisi olduklarının bilinci ve farkında idiler. İşte bu şartlar Arap edebiyatında konu bakımından yeni bir tür ve akım olan *mehcer edebiyatını*¹² doğurdu.

Muhacir edebiyatçıları, göç ettikleri yenedünyada büyük bir başarıya imza attılar. Özellikle yaşadıkları Amerika'da vatanlarına olan özlemlerini, gariplik ve yalnızlık hisleri vs. konu alan başta gazeteler, dergiler, kitaplar ve divanlar/şiir kitapları yayımlamaya başladılar. Böylece serbest şiir ve öykü alanında oldukça güzel edebî ürünler ortaya koyan ve makaleler kaleme alan yeni edebiyatçıları ortaya çıktı.¹³

Mehcer edebiyatı nesrinde asıl gelişme, “Rabitat'ul-Kalemiyye/yazarlar birliği” edebiyatçıları eserlerinde görülmüştür. Bunlar arasında ilk akla gelenler ve edebiyatın sacayakları diye tanımlanacak olan Cubrân Halil Cubrân, Mihâil Nuayme ve Emîn er-Rîyhânî'dir. Bu üç isim, gerçek hayatı bütün canlı örnekleriyle gözler önüne sermiş, en ince ayrıntısına kadar insanı ele almış, insanın hayattaki görevinin ne olduğunu farklı şekillerde ortaya koymuş ve insanın evrendeki konumunu belirlemiştir. Özellikle Cubrân ve Nuayme eserlerinde ülkelerinde devam geleneksel anlayışın dışına çıkmışlar ve bunu yıkmaya çalışmışlardır. Bazı düşünceleri toplumda etkili olsa da, din konusundaki görüşleri etkili olamamıştır. Bu edebiyatçıların nesir alanındaki eserlerinde, öncelikle mükemmel bir betimleme göze çarpar. Hayatın ve toplumun her yönü yaşanmış ve hissedilmiştir. Mehcer nesrinde üslûpta da bir güzellik felsefesi dikkati çeker. Hissedilen ve hissedilmeyen, görünen ve görünmeyen, madde ve anlam bir araya getirilip geniş bir özgürlük ve zenginlik hayal içinde ifade edilmiştir. Bu aslında Arap edebiyatında yeni bir anlayıştır. Romantizm, realizm ve sembolizmin bir karışımıdır.¹⁴

Mehcer edebiyatı şiiri, genelde klasik şiir ölçülerinin dışında bir şiirdir. Dil, şekil ve anlayış açısından farklılıklar söz konusudur. Şiirlerinde amaç, insan ruhuna seslenme ve insanı anlatmak olmuştur. Üslûptan önce düşünceye, hayale duyguya değer verdiler. Fasih Arapçada karşılığı olmayan bazı ammece/halk

⁶ Bazı Arap yazarların mehcer edebiyatçıları Osmanlı'nın zulmünden de kaçtıklarını iddia etmelerinin aksine Necati Abdulhamid Avcî, mehcer edebiyatçıları en önemlilerinden biri olan Lübnanlı Mihâil Nuayme ve diğerlerinin kendi ifadelerinden hareketle, Osmanlı'nın zulmünden kaçarak değil ekonomik nedenlerle ABD'ye gittiklerini dile getirir. Bkz. Necâtî Abdulhamid Avcî, “el-vechu'l-Hakikiyyu li Udebî'l-Mehcer” *Mecelletu'z-Zehrâ el-Camiatu'l-Urduniyye*, S. 1997/II, Amman-Ürdün, 1997, s. 29-30.

⁷ Göçün sebepleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Yazıcı Hüseyin, *Göç Edebiyatı*, Kaknüs Yayınları, İstanbul,2002, s.41 vd.

⁸ Yazıcı Hüseyin, *Göç Edebiyatı*, s. 13.

⁹ Sâbir Abdu'd-Dâyim, *Edebu'l-Mehcer*, Dâru'l-Mârif, Kahire, 1993, s. 14.

¹⁰ Necâtî Abdulhamid Avcî, “el-vechu'l-Hakikiyyu li Udebî'l-Mehcer” s. 29. Ayrıca Brezilyada 1900 yılında Rivâku'l-Maa'rrî, Birinci Dünya Savaşı yıllarında er-Râbitat'u's-Suriyye, 1933 yılında el-Usbetu'l-Endelusiyye, New York'ta 1948 yılında Râbitatu Minerva, Arjantin'de 1949 yılında er-Râbitatu'l-Edebiyye gibi edebî dernekler de kurulmuştur. Bkz. Yazıcı Hüseyin, *Göç Edebiyatı*, s.107-116.

¹¹ Jacob M. Landau, *Modern Arap Edebiyatı Tarihi (20.Yüzyıl)*, (ter. Bedrettin Aytac), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, s. 86.

¹² Bu edebiyat ve alanla ilgili çalışmalar için bkz. Sâbir Abdu'd-Dâyim, *Edebu'l-Mehcer*, Dâru'l-Mârif, Kahire, 1993, s. 6-7.

¹³ Sâbir Abdu'd-Dâyim, *Edebu'l-Mehcer*, s. 13-14; Nazmi Abdulbedî, *Edebu'l-Mehcer Beyne Asaleti's-Şarkı ve Fikri'l-Garb*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Byy, ts., s. 596; Muhammed Âdil Şaban, *el-Kıraatu'l-Muyessera II*, Cantaş Yayınları, İstanbul, 1994, s. 141.

¹⁴ Yazıcı Hüseyin, *Göç Edebiyatı*, 363-364.

lehçesindeki kelimeleri kullanmada bir sakınca görmediler.¹⁵ Bu bağlamda Amerika'ya ilk gidenler ve vatan edinenlerden birisi olan Nesîb Arîda, garipliğini, dostlarından uzak kalışını, içinde bulunduğu durumu ve duygularını kasidesinde şöyle dile getirir:

غريباً من بلاد الشرقِ جئتُ *** بعيداً عن جمى الأحياءِ عشتُ
تخذتُ أميركا وطناً عزيزاً *** فكانت لي فأحسنَ ما اتخذتُ
أناها للغنى غيري وإني *** كما جاؤوا مع الإقدامِ جئتُ
ولكني طلبتُ بها حياةً *** مع الحرية المثلَى فبالتُ

Doğu ülkelerinden bir gariban olarak geldim. Dostların himayesinden uzak yaşadım.

Amerika'yı aziz bir vatan edindim. Orayı ne güzel vatan edindim.

Benim dışındakiler zenginlik için geldiler. Ben de onlar(zenginlik için gelenler) gibi cesaretle geldim.

*Fakat ben, hürriyetin en iyisiyle birlikte orada bir hayat istedim. Ona da kavuştum.*¹⁶

Mehcer edebiyatıyla beraber muhacirler, fikir ve ifadelerini hür bir şekilde ifade ettiler. İki medeniyeti mezmetmeyi başaran bir edebiyat ortaya koydular. Bu edebiyatta, Şarkın asaleti ile Batının fikri buluştu.¹⁷

Arap göçmen edebiyatçıları, Amerika'da içine girdikleri çevre, ifade tarzlarını ve dil bakımından onları Arap kültür mirasından daha fazla etkilemiştir. Böylece yeni izlenimlerin bütününe gerçeğe yakın bir şekilde yansıtan bir üslup oluşmuştur. Dünün bu günle ilginç karışımı, ilk göçmen neslin gerçek kabiliyetini zenginleştirmiş ve Irak'tan Fas'a kadar çok sayıda yazarı etkilemiştir. Bu konuda Cubrân Halil Cubrân'ın yazılarının el-Menfalûtî gibi duygusal, Mahmûd Teymûr gibi realist bir yazarı ne ölçüde etkilediğini söylemek yeterlidir.¹⁸

Şurası bir gerçektir ki, vatanından atılan veya uzaklaşan muhacirler vatansız olmanın hüsrânı, ona olan özlem, buldukları ülkelerde çektikleri yalnızlık ve gariplik hisleriyle yüklüdür. Bu nedenle her türlü olumsuzlukları, duygu ve düşünceleri edebi türlerle dile getirme, onlar arasında diğer insanlara oranla, daha fazla kendini göstermektedir. Özellikle buradan hareketle pek çok kalıbı ve kuralı olan klasik Arap şiiri bir tarafa bırakılarak, serbest vezinli şiirler kaleme almak bu edebiyat akımının tercihi olmuştur. Ayrıca Filistin dramı, göçler, yaşanan sıkıntılar ve vatan hasreti gibi duygular son dönem Arap edebiyatının en çok işlenen konuları arasına girmiştir.

İşte bu gerçeklerden hareketle pek çok göçmen edebiyatçı özellikle Cubrân Halil Cubrân, İlyâ Ebumazi, Nesîb Arîda, Mihâil Nuayme, Emîn er-Rîyhânî, Nesîb Arîda, Yusuf Es'ad Ğanim, Nedret Hadd'ad, Mesud Semâha, Reşid Selim, el-Hurî, Kayser Selim el-Hurî, Fevzî Ma'lûf,¹⁹ gibi edebiyatçılar vatanlarına, şehir ve köylerine olan özlem ve içlerinde yaşadıkları duygularını dile getirmişlerdir.

Göçler, başta göçmenlerin iç dünyaları ve psikolojik durumları etkilemekle kalmamış edebiyata da yansımaları olmuştur. Göçmenlerin yaşadıkları psikolojik durumlarını mehcer edebiyatının en önemli temsilcilerinden olan İlyâ Ebûmâzî'nin bir şiirinden hareketle örneklendirmeye çalışalım. O, Lübnan'dan Amerika'ya göç eder. Memleketinden uzak bir diyara nasıl, niçin geldiğini bir türlü anlamlandıramaz. Yaşadığı yerde psikolojik sıkıntılar çeker. Bunu serbest vezinle kaleme aldığı ve (لستُ أدري) *Anlamıyorum/Anlar değilim* temasını işlediği (الطلاسم)/Tılsımlar adlı şiirinde dile getirir. Amerika'ya nerden ve nasıl geldiğini, nasıl yol bulduğunu, yolunun uzun mu, kısa mı olduğunu, hür mü, köle mi olduğunu, hayat ona mı hükmediyor yoksa o hayata mı hükmediyor gibi sorulara cevap arar. Şiirinden bir bölümü şöyledir:

Tılsımlar/الطلاسم

¹⁵ Yazıcı Hüseyin, *Göç Edebiyatı*, 423, 425.

¹⁶ Sâbir Abdu'd-Dâyim, *Edebu'l-Mehcer*, s. 13. Son beyt "Ama ben, orada hürriyetin en iyisiyle beraber bir hayat isteyip ona da kavuştum." Şeklinde de tercüme edilebilir.

¹⁷ Nazmi Abdulbedî, *Edebu'l-Mehcer Beyne Asaleti'sh-Şarkı ve Fikri'l-Garb*, s. 6-7.

¹⁸ Jacob M. Landau, *Modern Arap Edebiyatı Tarihi (20.Yüzyıl)*, s. 94.

¹⁹ Bu edebiyatçılar mehcer edebiyatının öncüleri ve en meşhurları olup hayatı, eserleri ve edebi kişilikleri için bkz., Yazıcı Hüseyin, *Göç Edebiyatı*, s. 119 vd; Jacob M. Landau, *Modern Arap Edebiyatı Tarihi (20.Yüzyıl)*, s. 86 vd.

جُنْتُ لَا أَعْلَمُ مِنْ أَيْنَ وَلَكِنِّي أَتَيْتُ
وَلَقَدْ أَبْصَرْتُ قَدَّامِي طَرِيقًا فَمَشَيْتُ
وَسَابِقِي مَاتِيًّا إِنْ تَبَيْتُ هَذَا أَمْ أَبَيْتُ
كَيْفَ جُنْتُ؟ كَيْفَ أَبْصَرْتُ طَرِيقِي؟
لَسْتُ إِدْرِي!

Anlamıyorum

Nerden geldim? Bilmiyorum. Ama geldim.

Önümde bir yol gördüm ve hemen yürüdüm.

Bunu istesem de istemesem de yürüyeceğim.

Nasıl geldim? Yolumu nasıl gördüm?

Anlamak istiyorum ama...

Anlamıyorum!

أَجْدِيدٌ أَمْ قَدِيمٌ أَنَا فِي هَذَا الْوُجُودِ
هَلْ أَنَا حُرٌّ طَلِيقٌ أَمْ أُسِيرٌ فِي الْقُبُودِ
هَلْ أَنَا قَائِدٌ نَفْسِي فِي حَيَاتِي أَمْ مَعْقُودٌ
أَتَمَنَّى أَنِّي أَنْرِي وَلَكِن...
لَسْتُ إِدْرِي!

Ben bu varlıkta yeni miyim eski mi?

Hür müyüm yoksa prangalar içinde esir miyim?

Hayatımda kendimi idare eden miyim yoksa yönetilen miyim?

Anlamak istiyorum ama...

Anlamıyorum!

وَطَرِيقِي مَا طَرِيقِي؟ أَطَوِيلُ أَمْ قَصِيرٌ
هَلْ أَنَا أَصْعَدُ أَمْ أَهْبِطُ فِيهِ أَمْ أُغُورُ
أَنَا السَّائِرُ فِي الدَّرْبِ أَمْ الدَّرْبُ يَسِيرُ
أَمْ كِلَانَا وَقَفَّ وَالذَّهْرُ يَجْرِي؟
لَسْتُ إِدْرِي!

Yollum, yolum ne? Uzun mu, yoksa kısa mı?

Yükseliyor muyum yoksa aşağı mı düşüyorum veya dibe mi batıyorum?

Dar geçitte mi yürüyorum yoksa Dargeçit mi yürütüyor?

Veya ikimiz de duruyor da zaman mı akıyor?

²⁰ *Anlamıyorum*

Mehcer edebiyatının önemli şahsiyetlerinden bir diğeri olan Mîhâil Nuayme, göç ettiği Kuzey Amerika'da çektiği sıkıntı ve dertlerini içine atar. Kimseye açamaz. Sadece kendi kendine dertleriyle avunur. İçinde yaşadığı şartlara ve durumlara boyun eğer. O endişe ve şaşkınlık içerisinde şöyle der:

أَطَلَقْتُ قَلْبِي ***عِنْدَ الْغُرُوبِ
لِيَتَسَلَّى ***مَعَ الْقُلُوبِ

²⁰ İlyâ Ebûmâzî, *Divân İlyâ Ebûmâzî*, Dâru'l-Avde, Beyrut, ts, s. 191; Ayrıca şairin hayatı ve diğer şiir örnekleri ve için bkz. Hannâ el-Fâhûrî, *el-Mûcezz fi'l-Edebi'l-Arabî ve Târihihi*, Dâru'l-Cil, Beyrut, 2003, IV, 651.

فَعَادَ قَلْبِي *** بَعْدَ الْغُرُوبِ
يَسْكُو إِلَيَّ *** ثِقَلُ كُرُوبِي

Güneş batımında kalbimi serbest bırakıverdim.

(Diğer)kalplerle beraber oyalansın diye.

Kalbim güneşin batışından sonra,

Kederlerimin ağırlığını, bana anlatmak üzere geri döndü.

أرسلت طرفي *** بين النجوم
وقلت عليّ *** أنسى همومي
فطاف طرفي *** بين النجوم
ولم يشاهد *** سيوى غيومي

Yıldızlara bir göz attım,

Kendime dertlerimi unut, dedim.

Yıldızların arasında göz gezdirdim,

Bulutlu ruhumdan başka, bir şey görmedim.²¹

Diğer taraftan yakın tarihte orta doğuda gerçekleşen göçler ve Filistin dramı, edebiyat alanında gereken önemi, ilgi ve alakayı gördüğü ve değişik edebî türlerde pek çok eserin ortaya çıktığı söylenebilir.

c-Filistin İle Irak'ın İşgali ve Göç Edebiyatına Yansıması

I. Dünya Savaşı'yla birlikte İngilizler **Irak**'a asker çıkardılar. Osmanlılar ile süren savaşlar sonucunda 1914 de Basra, 1917 yılında Bağdat, 1918 yılında da Kerkük'e kadar olan bölge, İngilizlerin kontrolüne geçti. Irak'ın tamamı 1920 yılında Milletler Cemiyeti tarafından İngilizlerin mandası altına sokuldu. İngilizler, fazla masrafa girmeden Irak nüfusunun geniş kesimi tarafından kabul edilebilecek olan Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal'ı 1921 yılında ülkeye getirdi ve referandumla krallığını onaylattı. 1922 ve 1930 yıllarındaki antlaşma hükümlerine göre iki yıl içinde Irak bağımsız olacak ancak İngiltere askeri ve güvenlik imtiyazlarını koruyacak, 75 yıllık petrol imtiyaz hakkı ve daha pek çok alandaki çıkarları korunmaya devam edilecekti.²²

Yine İngilizler, Remo konferansı ile **Filistin**'i 1920'de mandası altına almışlardı. 1920-1948 manda yönetimi sırasında bu bölgedeki gelişmelere karşı tepkiler ve alınan tavırlar Ortadoğu'da ve bütün dünyada yankı bulmuş, beş savaş, bir milyondan fazla mülteci ortaya çıkarmıştı. Bu konferansta, 1200 küsur yıldır Arap çoğunluğun yaşadığı bir toprak parçası, İngiltere'nin inisiyatifiyle, çoğunluğu doğu Avrupa'da yaşayan başka bir halka yani Yahudi topluluğuna milli yurt olarak vaat edilmesi vardı. Filistin'in yerleşik halkı kendi yurdunun bir Yahudi devletine dönüştürülmesine karşı çıktı ve elinden geldiğince buna direndi. Filistin burhanının kökeninde, Siyonistlerin Filistinli Arapların yaşadığı topraklar üzerinde hak iddia etmeleri yatar.²³ Yaklaşık 29 yıl süren sömürgelikten sonra 1947 Eylül ayında İngilizler, BM'lerin kararını beklemeden 15 Mayıs 1948 yılında Filistin mandasının sona ereceğini bildirdi. Bu bildiri ile İngilizlerin çekildikleri tarih arasında, Filistin tam bir kaosa gömülmüş oldu. İngilizler düzeni sağlama adına bir gayret sarf etmeyince, disiplinli Yahudi güçleri Arap çoğunluğun bulunduğu toprakları ele geçirmeye başladı. Dağınık Arap direnişçiler buna karşı koymaya çalışsa da başarılı olamadılar. Bu kargaşada Yahudiler pek çok merkezi ele geçirmekle kalmayıp, Dayr Yasir köyünde ۲۵۰ sivil katletmesiyle ۴۰۰ bin Filistinli topraklarından kaçmak durumunda kaldı. ۱۴ Mayıs ۱۹۴۸ yılında kargaşanın tam ortasında, İngiliz yüksek komiseri Hayfa'dan sessizce ayrıldı. Bu ayrılıştan birkaç saat sonra da Yahudiler, İsrail devletinin bağımsızlığı ilan etti. Yeni

²¹ Mihâil Nuayme, *Hemsu'l-Cufûn*, Muessesetu Nevfel, Beyrut, ts., s. 65; Sâbir Abdu'd-Dâyim, *Edebu'l-Mehcer*, s. 20.

²² William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, (ter, Mehmet Harmancı), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2004, s. 217-238; Şirin, Veli, *Tarih Yazıları*, Uyanış Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 113-115; M. Hartmann, "Irak", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1987, VI, 674-679.

²³ William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, s. 265-266.

devlet ABD ve Rusya tarafından derhal tanındı.²⁴

XX. Asrın en önemli göçlerini yaşayan Filistinlilerin, göçmen ve mülteci/sığınmacı durumunda iken çektiği sıkıntıları İsrail'in, Hayfa üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Ilan Pappé'den şöyle aktarır: 1948 İsrail-Arap savaşı sonucunda kendi topraklarından zorla sürülen Filistinliler, BM'nin bağışlarına bağımlı olarak ve günün birinde vatanlarına geri dönebilme umuduyla yaşayan, birer dilenci konumuna düşmüşlerdi. Bununla birlikte en ağır bedeli kamplarda yaşayan mülteciler ödüyordu.²⁵

Bu işgal ve manda yönetimi yılları hakkında dönemin Arap Edebiyatçısı Şevki Dayf şöyle bir tespitte bulunur: Modern çağda sosyal ve siyasi işlerimizi tefekkür etmeye başladık. Bizimle beraber şairlerimiz de hayatımızda yaygın olan eksiklikleri düşünmeye başladılar. Böylece şiir, kendine has kalıplarından sıyrıldı. Yeni siyasi ve sosyal alanlarda yüzmeye başladı. Şairler Avrupalıların, Arapların siyasî hukukunu, hürriyet ve şerefle ilgili her şeylerini tanımadıklarını gördüler. Sonra da Arap dünyasının doğu ve batısında yaşayan halkların hür, onurlu, şerefli hayat hakkının olduğunu seslendirmeye başladılar.²⁶ İşte bu bağlamda modern dönemin aralarında Bedr Şakir Seyyâb'ın da bulunduğu şairlerinden bir bölümü, İngilizlerin mandacı ve sömürgeci siyasetine başkaldırdılar. Bu bağlamda orta doğu halkının, topraklarının verimine rağmen açlık ve sefalet içerisinde yaşadığını edebi bir şekilde Iraklı edebiyatçı Bedr Şakir es-Seyyab *Yağmurun Türküsü* adlı şiirinde şöyle dile getirdi:

وَمُنْذُ أَنْ كُنَّا صِغَارًا ، كَانَتْ السَّمَاءُ
تَغِيْمُ فِي الشِّتَاءِ
وَيَهْطُلُ الْمَطْرُ ،
وَكُلَّ عَامٍ - حِينَ يُعْنَبُ الثَّرَى - نَجُوعُ
مَا مَرَّ عَامٌ وَالْعِرَاقُ لَيْسَ فِيهِ جُوعُ .

Küçükliğümüzden beri sema,

Kışları bulutluydu,

Yağmur bol yağardı.

Her yıl -toprak yeşerdiğinde- açlık çekerdik.

Irak'ın aç olmadığı, bir yıl geçmezdi.

فِي الْعِرَاقِ جُوعُ
وَيُنْتَرُ الْجَلَالُ فِيهِ مَوْسِمُ الْحَصَادِ
لِتَشْبَعَ الْعَرَبَانُ وَالْجَرَادُ

Irakta açlık var.

,Hasat mevsimi, orada mahsulünü saçar

Nihayet kargalar ve çekirgeler doysun diye.²⁷

Şair her türlü bitki ve ağacın ürün vermesinin en temel kaynağı olan yağmurun bol yağdığını ve ülkesinin her türlü zenginliğe sahip olduğunu belirtir. Ancak bu mahsul ve zenginlikle karga ve çekirgelerin doyduğunu ifade ederken, *kargalar* ve *çekirgeler*, “hazıra konan, bir yeri veya yiyeceği istila eden ve zarar veren” emperyalist İngiltere’den kinayedir.

Özellikle “Iraklı şairlerin çoğu, konu olarak kendi görüş alanlarına giren iç ve dış politikanın günlük meselelerini tercih ettiler.”²⁸ Böylece hâkimiyetlerini şöyle veya böyle ellerinde tutan, İngilizlere karşı

²⁴ William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, s. 295.

²⁵ Ilan Pappé, *Modern Filistin Tarihi*, (ter. Nuri Plümer), Phoenix Yayınevi, Ankara, 2007, s. 196-197.

²⁶ Şevki Dayf, *Dirâsâtu'n fi 'Şi-'ri 'l-'Arabîyyi 'l-'Muâsir*, Dâru'l-Mârif, Kahire, 1959, s. 60.

²⁷ Bedr Şakir Seyyab, *Divan*, Dâru Mecelleti Şi'r, Beyrut, 1960, s. 474-481. Ayrıca bkz. Bedr Şakir Seyyab, Unşüdetü'l-Matar, (<http://www.eoman.almdares.net/up/27008/1171818719.doc>), s.3.

²⁸ Jacob M. Landau, *Modern Arap Edebiyatı Tarihi (20.Yüzyıl)*, s. 71.

serbest vezinle yazdıkları şiirlerinde düşüncelerini ortaya koyup, halk arasında zihinsel bir uyanışın kıvılcımını ateşlediler. Bu durumu şair ve edebiyatçı Bedr Şâkir es-Seyyâb *Yağmurun Türküsü* adlı şiirinde sembollerle aktarır.²⁹

Filistinli edebiyatçı Gassân Kenefânî yazdığı hikâye ve romanlarıyla beşiğinde bırakmak zorunda kalan insanların çocuklarına olan hasretini ve çektikleri acıları, muhacir olarak yaşadıkları sıkıntıları, ülkeye dönüşün nasıl gerçekleşeceğini roman ve hikâyeleriyle gündeme taşımıştır. Sadece muhacir edebiyatçılar değil, bazı batılı yazarlar da özellikle Filistin'in işgali, halkına yapılan zulümleri, sürgünleri, göçleri ve yaşanan olayları ele alan kitap ve romanlar yazmışlardır. *Limon Ağacı* adlı kitabıyla Sandy Tolan sadece bunlardan birisidir.³⁰

Gassan Kenefânî "*Aidun ile Hayfa/Hayfaya Dönüş*" adlı romanında, Hayfa'dan savaş sebebiyle sürülen karı-kocanın dramları ve beşiğinde bırakmak zorunda kaldıkları bebekleri konu edilir. *Hayfa'ya Dönüş* romanı, aniden İsrail güçlerinin acımasızca Hayfa'ya saldırması, sokakta yakaladığı sivil insanları Hayfa limanında toplayıp gemilerle uzaklaştırmasını konu edinir. Yine bu romanda, evine dönemeyen öğretmen eşini merak edip, beşikte uyuyan çocuğunu bırakarak sokağa adımı atmasıyla bebeğine bir daha dönmesine imkân verilmeden gemilerle Hayfa'dan sürülen annenin, yirmi yıllık özlemi dramatik bir şekilde anlatılır. Artık bu anne ve baba yirmi yıldır özlemini çektikleri evladının izini sürecek, onu bulup bağrılarına basacaklar, hasretlerini gidereceklerdi. Ancak bu hasretleri, hüznü dönüşecekti. Zira beşikte bıraktıkları yirmi yaşına gelmiş bebeklerinin Haldun olan ismi, "Dof" olmuş Yahudi geleneklerine göre yetiştirilmişti.³¹

Yine Gassan Kenefânî Filistinlilerin muhacir olarak çektikleri sıkıntıları "*Ricârun fi'ş-Şems./Güneşteki Adamlar ve Ma Tebekkâ Lekum//Sizin İçin Geriye Kalanlar*" adlı romanlarında gündeme taşımıştır.

"*Ricârun fi'ş-Şems./Güneşteki Adamlar* adlı romanda işgal sonrası Filistin'den Irak'a gelen, fakat umduğunu bulamayan, iş bulabilmek için bir kamyon şoförü ile anlaşıp gizlice Kuveyt'e geçmek isterken gümrük işlemlerin uzaması üzerine saklandıkları bagajda havasızlık ve sıcaktan ölen üç kişinin öyküleri anlatılır. "*Mâ Tebekkâ Lekum*", "*Ricârun fi'ş-Şems*" romanının bittiği yerde *niçin bagajın yüzeyine vurmadılar*³² diye başlar.

Gassan Kenefânî halkının göçmen olmaktan kurtulup dönüşün nasıl gerçekleşeceğini ve ülkesine özlemin nasıl biteceğini "*Ummu Sa'd/Sa'd'ın Annesi*" adlı romanıyla dile getirmiştir.³³

İşkâliyyetu'l-Mevt fi'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye ve'l-'Garbiyye, adlı eserinde Arap romanında ölüm ve ölüm problemi ele alan Ahmed ez-Zu'bi, "Ülke Dışı Politik Nedenlerle Ölüm ve Ölüm Problemi"³⁴ alt başlığında tahlillerini yaptığı romanların tamamı İsrail'in, Filistinlilere karşı yaptığı işkenceleri, sürgünleri zulümleri, ölümleri, yıkımları ve boğuşmaları konu alır. Böylece vatanından sürülen ve göçmen durumuna düşen insanların ölümle nasıl yüz yüze geldiklerini gözler önüne sermiş olur.

Sonuç

Arapçada göç, hicret kelimesi ile ifade edilmektedir. Kısaca hicret insanın, vatanında can, ırz/namus ve mal güvenliğinin kalmaması veya güç ve zorla çıkarılıp can güvenliğinin bulunduğu başka yerlere intikalidir. Bunun yanında içinde bulunulan tabiat şartlarından ve isteğe bağlı olarak göç edilmektedir.

Muhacir ise, göçmen manasına olup "Mehcer" kelimesi de kök itibarıyla (هجر) fiilinden türeyen *hicret*/

²⁹ Geniş Bilgi için bkz. Kazan, Ramazan, Arap Edebiyatında Serbest Şiirin İlk Örneklerinden: Bedr Şâkir es-Seyyâb'ın "Unşûdetu'l-Matar /Yağmurun Türküsü" Adlı Şiiri, *SDÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:34, Isparta, 2015, s. 72-73.

³⁰ Bkz. Sandy Tolan, *Limon Ağacı*, (ter. Özkan Özdem), Pegasus Yayınları, İstanbul, 2009. İsrail'in Filistin'e yerleşmesi, çıkan olaylar, savaşlar yıllara ve günlere göre hem tarihi bilgiler ihtiva etmekte, hem de Yahudi genç bir kadın Dalia ile Filistinli genç Beşir'in yıllar süren zaman zaman yüz yüze veya mektuplaşmalarından hareketle iki tarafı, fikirlerini ve birbirlerine insancıl yaklaşımları ele almaktadır. s. 19-28, 211 vd.

³¹ Bkz. Gassân Kenefânî, *Âidun İlâ Hayfâ*, Muessesetu'l-Ebhâsi'l-'Arabî, Beyrut, 1980, s. 9-76.

³² Kazan, Ramazan–Emine Ersöz "Modern Arap Romanında Ölüm Problemi ve Nedenlerine Ahmed ez-Zu'bi'nin Yaklaşımı", *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl:2008, Sayı:21(2008/II), s.174.

³³ Bkz. Gassân Kenefânî *Ummu Sa'd*, Muessesetu'l-Ebhâsi'l-'Arabîyye, Beyrut, 2004, s. 9-72.

³⁴ Ahmed ez-Zu'bi, *İşkâliyyetu'l-Mevt fi'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye ve'l-'Garbiyye*, Mektebetu'l-Kettâni, İrbid-Ürdün, 1994, s. 81 vd.

göç anlamına “mimli master”dır.

Edebu'l-Mehcer/Göç Edebiyatı, ülkelerinden değişik nedenlerle göç eden edebiyatçıların yaşadıkları ülkelerde ortaya koydukları edebi ürünlerdir. 1860 yılından itibaren özellikle Lübnan, Suriye, Ürdün gibi Orta-Doğu'dan, Amerika kıtasına giden göçmen yazarların Arapça olarak kaleme aldıkları roman, öykü, şiir, tiyatro, mektup, mesel, biyografi, güncel çıkarttıkları dergi, gazetelerdeki makale ve eleştiriden oluşmaktadır.

Arap göçmen edebiyatçıları, Amerika'da içine girdikleri çevre, ifade tarzlarını ve dil bakımından onları Arap kültür mirasından daha fazla etkilemiştir. Üslûpları, mazi ile yaşadıkları zamanı mezc etmeleri, ilk göçmen neslin gerçek kabiliyetini zenginleştirmiş ve Irak'tan Fas'a kadar çok sayıda yazarı etkilemiştir. Bu bağlamda Cubrân Halil Cubrân'ın yazılarının el-Menfalûti gibi duygusal, Mahmûd Teymûr gibi realist yazarları etkilediğini söylemek mümkündür.

Şurası bir gerçektir ki, vatanından atılan veya uzaklaşan muhacirler vatansız olmanın hüsrânı, ona olan özlem, buldukları ülkelerde çektikleri yalnızlık ve gariplik hisleriyle yüklüdürler. Bu nedenle her türlü olumsuzlukları, duygu ve düşünceleri edebi türlerle dile getirme, onlar arasında diğer insanlara oranla daha fazla kendini göstermektedir. Özellikle buradan hareketle pek çok kalıbı ve kuralı olan klasik Arap şiiri bir tarafa bırakılarak, serbest vezinli şiirler, bu edebiyat akımıyla beraber daha fazla yazılmaya başlanmıştır.

Göçle beraber ortaya çıkan Mehcer/Göç Edebiyatının ana konusu, muhacirlerin çektiği acı ve sıkıntılar, gurbetlik hissi, vatanlarına olan özlemleridir. Bunların en güzel örneklerini edebiyatçıların roman, öykü ve şiirlerle dile getirdiği söylenebilir.

Mehcer edebiyatının önemli şahsiyetlerinden bir diğeri olan Mihâil Nuayme, göç ettiği Kuzey Amerika'da çektiği sıkıntı ve dertlerini içine atmış kimseye açamamıştır. Sadece kendi kendine dertleriyle avunmuş içinde yaşadığı şartlara ve durumlara boyun eğmiştir. O endişe ve şaşkınlığı yazdığı şiirlerle dile getirmiştir.

İlya Ebûmazi, serbest vezinle kaleme aldığı ve *Anlamıyorum/Anlar değilim* temasını ön plana çıkardığı şiirinde, Amerika'da göçmenlerin yaşadığı psikolojik sıkıntıları dile getirmiştir. Amerika'ya nerden ve nasıl geldiğini, nasıl yol bulduğunu, yolunun uzun mu, kısa mı olduğunu, hür mü, köle mi olduğunu, hayat ona mı hükmediyor yoksa o hayata mı hükmediyor? Gibi sorulara cevap aramıştır.

Özellikle Filistin dramı, göçlerin sonucunda ortaya çıkan vatansızlığın ve ona özlemin, eziyetlerin ileri düzeyde edebiyata yansımalarına sebep olmuştur denilebilir. Bu bağlamda pek çok yazar gibi Filistinli edebiyatçı Gassân Kenefânî yazdığı hikâye ve romanlarıyla göçmen ve mültecilerin/sığınmacıların vatanlarına olan hasretini, muhacir olarak çektikleri sıkıntıları, duygularını dile getirmiştir.

Yine Bedr Şakir es-Seyyâb “*Yağmurun Türküsü*” adlı şiirinde işgale uğrayan, manda yönetimindeki ülkesinin çektiği sıkıntıları, insanların göç ederken Basra körfezindeki boğuluşlarını yağmurla sembolize ederek anlatmıştır.

Sonuç olarak göçlerle beraber ortaya çıkan Mehcer/Göç Edebiyatında, başta şiir, roman ve öykülerle göç olgusu, bu esnada muhacirlerin çektiği acı ve sıkıntılar, içine düştükleri psikolojik ve dramatik haller, vatanlarına olan özlemleri ele alınıp incelendiği görülmektedir.

Kaynakça

Açıkkel, Yusuf, *Hadisler Uğruna Rihle*, Manas Yayınları, Isparta, 2015.

Ahmed ez-Zu'bî, *İşkâliyyetu'l-Mevt fi'r-Rivâyeti'l-'Arabiyye ve'l-Garbiyye*, Mektebetu'l-Kettânî, İrbid-Ürdün, 1994.

Bedr Şakir Seyyâb, *Divan*, Dâru Mecelleti Şi'r, Beyrut, 1960.

-----, *Unşûdetu'l-Matar*, (<http://www.eoman.almdares.net/up/27008/1171818719.doc>),

Ceviz, Nurettin, Kenan Demirayak, Nevzat H. Yanık, *Yedi Askı Arap Edebiyatının Harikaları*, Ankara Okulu, Ankara, 2004.

- el-Fîrûzâbâdî, Mecduddin Muhammed b. Yakûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995.
- Gassân Kenefânî, *Âidun Îlâ Hayfâ*, Muessesetu'l-Ebhâsi'l-Arabî, Beyrut, 1980.
- , *Ummu Sa 'd*, Muessesetu'l-Ebhâsi'l-Arabiyye , Beyrut, 2004.
- Hannâ el-Fâhûrî, *el-Mûcez fi'l-Edebi'l-Arabî ve Târîhihi*, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 2003.
- Ilan Pappé, *Modern Filistin Tarihi*, (ter. Nuri Plümer), Phoenix Yayınevi, Ankara, 2007.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mûkerrem, *Lisânu'l-Arab*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1994.
- İlyâ Ebûmâzî, *Divân İlyâ Ebûmâzî*, Dâru'l-Avde, Beyrut, ts.
- Jacob M. Landau, *Modern Arap Edebiyatı Tarihi (20.Yüzyıl)*, (ter. Bedrettin Aytaç), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Kazan, Ramazan, “Arap Edebiyatında Serbest Şiirin İlk Örneklerinden: Bedr Şâkir es-Seyyâb'ın ‘Unşûdetu'l-Matar /Yağmurun Türküsü’ Adlı Şiiri”, *SDÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 34, Isparta, 2015.
- Kazan, Ramazan–Emine Ersöz “Modern Arap Romanında Ölüm Problemi ve Nedenlerine Ahmed ez-Zu‘bî'nin Yaklaşımı”, *SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl:2008, Sayı:21 Isparta, 2008.
- M. Hartmann, “Irak”, *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1987.
- Mihâil Nuayme, *Hemsu'l-Cufûn*, Muessesetu Nevfel, Beyrut, ts.
- Muhammed Âdil Şaban *el-Kıraatu'l-Muyessera II*, Cantaş yayınları, İstanbul, 1994.
- Nazır, Bayram, *Osmanlı'ya sığınanlar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.
- Nazmi Abdulbedî, *Edebu'l-Mehcer Beyne Asaleti'ş-Şarkı ve Fikri'l-Garb*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Byy.,ts.
- Necati Abdulhamid Avcî “el-vechu'l-Hakıkiyyu li Udebî'l-Mehcer” *Mecelletu'z-Zehrâ el-Camiatu'l-Urduniyye*, S. 1997/II Amman Ürdün, 1997.
- Sâbir Abdu'd-Dâyim, *Edebu'l-Mehcer*, Dâru'l-Mârif, Kahire, 1993.
- Sandy Tolan, *Limon Ağacı*, (ter. Özkan Özdem), Pegasus Yayınları, İstanbul, 2009.
- Şevki Dayf, *Dirâsâtun fi'ş-Şi'ri'l-Arabiyyi'l-Muâsır*, Dâru'l-Mârif, Kahire, 1959.
- Şirin, Veli, *Tarih Yazıları*, Uyanış Yayınevi, İstanbul, 2010.
- William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, (ter. Mehmet Harmancı), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2004.
- Yazıcı Hüseyin, *Göç Edebiyatı*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2002.

Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nin kaynaklarına göre 19. Yüzyılda Samsun (Amisos)

Stavros ANESTİDİS
Küçük Asya Araştırmaları Merkezi / Atina

Samsun, genel görünüm (Küçük Asya Araştırmaları Merkezi Fotoğraf Arşivi)

Amfityatro şeklinde kıyıya kadar inen dağın eteklerinde ve Mert Irmağına yakın uzaklıkta kurulmuş olan Samsun (Amisos) kenti, batıda Kızılırmak ile doğuda Yeşilirmak'ın getirdiği alüvyonlarla meydana gelmiş koyun içinde yer almaktadır.¹ İdari açıdan 1913 yılına kadar Trabzon valiliğine bağlı mutasarrıflık olarak yönetilmekteydi. 1913'ten sonra ise doğrudan İstanbul'a bağlı bağımsız mutasarrıflık konumuna geçti.²

¹ Bkz. Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Sözlü Tarih Arşivi, Pontus, dosya 220 (Samsun), s. 55, 71-80; P. Amédée Jaubert, *Voyage en Arménie et en Perse. Fait dans les années 1805 et 1806*, Paris 1821, s. 384; Pantelis M. Kontogiannis, *Γεωγραφία της Μικράς Ασίας* [= *Küçük Asya Coğrafyası*], Atina 1921, s. 77.

² Bkz. Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, a.g.e., s. 8-9; Savvas Ioannidis, *Ιστορία και στατιστική Τραπεζούντος και της περί ταύτην χώρας. Ως και τα περί της ενταύθα ελληνικής γλώσσης* [= *Trabzon tarihi ve istatistik bilgileri. Vê o yörenin yunanca dili hakkında*], İstanbul 1870, s. 180-183.

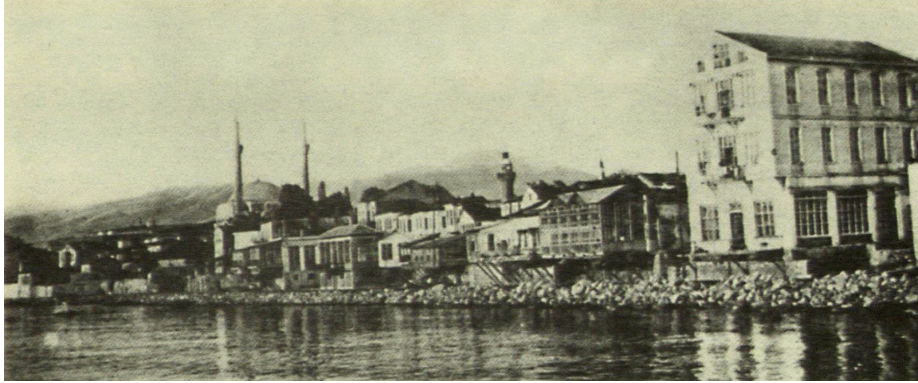

Karadeniz haritası

(Küçük Asya Araştırmaları Merkezi Harita Arşivi)

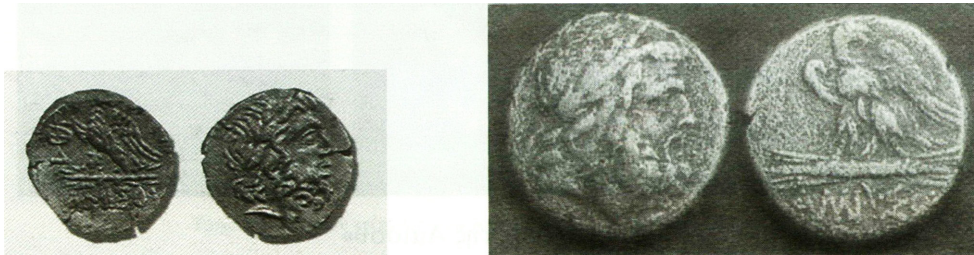
18. yüzyılın ortalarına kadar Samsun, Hristiyan nüfustan mahrum, sıradan bir Osmanlı kenti olarak görünmektedir. 1717’de yörede gezinen Tournefort kent hakkında çok kısa bir değinme ile yetinir:

Samsun: Sahilden görünüm

(Kaynak: Christos Samouilidis, *Αμισός (Σαμψούντα) και η περιφέρειά της* [= *Amisos (Samsun) ve bölgesi*], Atina 2004)

“Yolumuzu takip ederken kıyıda kurulmuş, eskiden Atina sömürgesi olan antik Amisos’un harabeleri üzerinde bulunan bir köyü geri bırakarak ilerledik”.³

Antik Amisos: sikkeler

(Kaynak: Thomas Alexiadis, *Η Αμισός των Ελλήνων του Πόντου*

³ Bkz. Pitton de Tournefort, *Relation d'un voyage du Levant*, Lyon 1717, cilt III, Mektup XVII, s. 56.

[= *Karadeniz Rumlarının Amisos'u*], Atina 2009)

18. yüzyılın ikinci yarısından sonradır ki Samsun gelişme emareleri göstermeye başlar. Yüzyılın başında Karadeniz'den geçen Fransız seyyah Jaubert yöreyi önemsememişti: “Bugün Stravon’un yıllarında olduğu gibi Canik sancağının içinde az sayıda ilginç belde bulunmaktadır. Yörenin en önemli kenti Bafra’dır. Samsun, Terme, Ünye ve Fatsa’nın ticari faaliyetleri ise çok azdır”.⁴

(Küçük Asya Araştırmaları Merkezi Fotoğraf Arşivi)

Fener Rum Patriği Sofronios dönemine rastgelen 1855’ten itibaren Samsun kilise yönetimi açısından Metropolis statüsüne kavuşur. Kilise merkezinin Amasya’dan alınıp Samsun’a verilmesi Ortodoks nüfusunun sıklığı ve yüksek yaşam standardı ile ilgili idi. Buna rağmen Metropolit, Amasya ve Karadeniz bölgesinin Metropoliti olarak anılmaya devam edildi.⁵Kilise yönetimi açısından Amasya Metropolitiği Amasya, Samsun, Merzifon, Vezir-Köprü, Kavza, Lâdik, Erbağa, Bafra, Çarşamba ile bu kentlere bağlı Rum Ortodoks nüfuslu köyleri içermektedir.⁶

(Küçük Asya Araştırmaları Merkezi Fotoğraf Arşivi)

⁴ Bkz. P. Amédée Jaubert, a.g.e., s. 102-103.

⁵ Bkz. Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, a.g.e., s. 13.

⁶ Bkz. Ierotheos Christodoulidis, «Μελέτη και στατιστική της Επαρχίας Αμασειας [= *Amasya vilayeti hakkında inceleme ve istatistik bilgileri*]», *Ξενοφάνης [Xenophanis]* IV (1906), s. 333-343.

Trabzonlu Periklis Triandafyllidis'in 1866'te yayınlanan *Pontika* [= *Karadeniz'e ait*] adlı çalışması, gelişme döneminin Ortodoks nüfus sayısını saptamak için güvenilir bir kaynak teşkil eder. Triandafyllidis'e göre sakinlerinin çoğunluğu Kayseri göçmeni olan Rum semti yüz evden oluşuyordu.⁷ Bu bilgiyi göçmen İakovos Hacısavvas'ın Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nin Sözlü Tarih Arşivindeki tanıklığı ile karşılaştıralım: "Dedem Kiryakos Hacısavvas 1875 - 1880 yıllarında Kayseri'nin Zincindere köyünden Samsun'a gitmiştir. Vardığı dönemde ise ev ve dükkânlar oldukça azdı".⁸

Samsun, Kadıköy: Rum ailesi

(Küçük Asya Araştırmaları Merkezi Fotoğraf Arşivi)

Triandafyllidis eserini kentin hemen hemen tüm evlerini küle çeviren büyük yangının vuku bulduğu dönemde kaleme almıştı. Yangından üç yıl sonra kent nüfusu 3.000'i geçmiyordu. Rum Ortodoks ailelerin sayısı ise yaklaşık yüz elliydi.⁹ Zamanla Rum aileler çoğalmaya yüz tuttu. Giresun ve Trabzon'da öğretmenlik yapmış olan Savvas İoannidis'in yazdığı gibi "ticaret amacıyla" oraya yerleşen Kappadokyalılardan başka (çoğunluğu Kayserili),¹⁰ özellikle Ünye'den ve Samsun mutasarrıflığının diğer kasaba ve köylerinden, hatta Yunanistan'dan bile yerleşenler oldu.¹¹

Bu noktada sayısal verilere yeniden bir göz atalım:

1890 yılında Fransız coğrafyacı ve oryantalist Vital Quinet 11.000 kişilik nüfustan bahseder. Bunların 3.000'i Türk, 5.000'i Rum ve 2000'i Ermeniyken,¹² 1921 yılı için Yunanlı tarihçi P. Kontoyannis şu rakamları verir: Nüfus 25.000. Bunların 11.000'i Rum, 12.000'i Türk ve 1.000 kişi de Ermeni'ydi. Çok az miktarda Tatar da bulunmaktaydı.¹³ Daha önce adını zikrettiğimiz İakovos Hacısavvas hatırladığı kadarıyla şöyle anlatır: "1922 öncesi Samsun'un nüfusu şöyleydi: 7.000 Rum, 7.000 Türk, 1.000 Ermeni ve 500 Levanten. Eskiden Rumların sayısı daha fazlaydı. 1900'den itibaren İstanbul ve Avrupa'ya göç etmeye başladılar".¹⁴

⁷ Bkz. Periklis Triandafyllidis, *H εν Πόντω Ελληνική Φυλή, ήτοι Τα Ποντικά* [= *Pontus'taki Yunan Irkı, yani Karadeniz'e ait*], Atina 1866, s. 144.

⁸ Bkz. Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, a.g.e., s. 34.

⁹ Bkz. S. I. Voutyras – I. A. Vrettos – G. Vafiadis, *Λεξικόν Ιστορίας και Γεωγραφίας* [= *Tarihsel ve Coğrafi Sözlük*], İstanbul 1869, cilt I, s. 446-447; Christos Samouilidis, *Αμισός (Σαμψούντα) και η περιφέρειά της* [= *Amisos (Samsun) ve bölgesi*], Atina 2004, s. 25.

¹⁰ Bkz S. Ioannidis, a.g.e., s. 183.

¹¹ Bkz. Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, a.g.e., s. 18-30.

¹² Bkz. Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, cilt I, Paris 1892, s. 104.

¹³ Bkz. P. Kontogiannis, a.g.e., s. 77.

¹⁴ Bkz. Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, a.g.e., s. 27.

Vilayet beldelerinde Rumlar tarafından konuşulan diller üç kategoriye ayrılabilir. İlk ve en büyük kategori Pontus dilinin Argirupoli (Gümüşhane) diyalektini konuşan Rum köylerini içeren dildir. İkinci kategori Türkçe konuşmaktaydı. Farklı üçüncü kategori ise yalnızca Kadıköy'de (Yukarı Amisos) konuşulan Pontus dilinin başka bir diyalektini kullanmaktaydı. Kavak bölgesinde ise başlıca konuşulan dil Türkçeydi. 28 köyden yalnız üçünde Rumca konuşuluyordu, on yedisinde Türkçe, geri kalan dört köyde ise her iki dil konuşulmaktaydı. Neticede Samsun vilayetinde Rumca konuşulan 133, Türkçe konuşulan 88 ve her iki dilin de konuşulduğu 9 beldenin varlığı saptanmıştır.¹⁵

Samsun: Leonidas Piyaloğlu (1888)

(Küçük Asya Araştırmaları Merkezi Fotoğraf Arşivi)

19. yüzyılın başlarında Samsun ticari önemi olmayan küçük bir liman konumundaydı. En önemli nedeni bataklıkların Karadeniz'de yüzen gemilerin limana yanaşıp demir atmasını zorlaştırmasıydı.¹⁶ Örneğin 1814'te bataklıkların eni dört kilometreye varmaktaydı. Buna rağmen 1866'taki yangın ahşap evlerle birlikte şehrin bu önemli problemini de külle bir etti. Zamanla küllerin arasından şehir plancılığına dayanan, düzenli yol ve meydanlara sahip yeni bir kent oluştu. En önemlisi, iç bölgelerden araba, katır, at ve devenin kullanımı ile canlı bir tahıl ticareti gelişti, civardaki köylerden toplanılan tütün kent çarşısında düzenli bir şekilde satılmaya başlandı. Bu ürünler büyük miktarda Samsun limanından ihraç edildiği gibi, zamanla bunlara işlenmemiş deri, baklagil, keten ve kenevir de eklendi.¹⁷ Böylece Samsun, Trabzon'dan sonra, Anadolu'nun önemli bir limanı olarak ün sağladı.¹⁸ 1897'den sonra ise Samsun limanı ile irtibatta olan denizcilik şirketleri şunlardı: La Compagnie Panhellenique (Yunan), Les Messageries Maritimes (Fransız), La Compagnie N. Paguet (Fransız), Le Lloyd Autrichien (Avusturya), La Compagnie Russe de Navigation à Vapeur (Rus), La Compagnie Ottomane Mahsoussé, (Osmanlı), La Compagnie Ottomane (Osmanlı), La Compagnie Italienne Flario-Rubattino ve Papayanni ve ortağı (Yunan). Gemiler su, kömür, her türlü kuru besin, eşya, posta ve yolcu taşımaktaydı.¹⁹ Yüzyılın sonlarında, sınırlı ölçüde de olsa, sanayi ürünleri ticaretinin, örneğin tuğla sanayi, seramik sanayi, orman ürünleri sanayi, ahşap çanak çömlek ve kaşık üretiminin, bakır işlemeciliğinin, şamar üretiminin, ayakkabıcılık v.s. gibi mesleklerin Samsun'un ekonomik yaşamına katkısı önemli idi. Seyyah V. Cuinet ise vilayetin başlıca gelirlerini şöyle sıralamakta idi: Ormancılık, tütün, tarımcılık, hayvancılık, kara ve deniz ticareti.²⁰ Kentin ekonomik ve ticari faaliyetleri Bedesten, Yeni Çarşı, Bon Marché gibi büyük mağazaların, büyük depoların ve tütün tüccarlarının ofislerinin bulunduğu Tütün Merkezinde vuku

¹⁵ Bkz. Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, a.g.e., s. 39-49; Christos Samouilidis, a.g.e., s. 89-93.

¹⁶ Bkz. Charles Texier, *Asie Mineure. Description géographique, historique et archéologique des provinces et des villes de la Chersonèse d'Asie*, Paris 1862, s. 620.

¹⁷ Bkz. P. Triantafyllidis, a.g.e., s. 144.

¹⁸ Bkz. S. Ioannidis, a.g.e., s. 182; P. Kontogiannis, a.g.e., s. 77.

¹⁹ Bkz. Thomas Alexiadis, *Η Αμισός των Ελλήνων του Πόντου* [= *Karadeniz Rumlarının Amisos'u*], Atina 2009, s. 106-107.

²⁰ Bkz. V. Cuinet, a.g.e., s. 89-98.

buluyordu. Burada her köylü ilişkide olduğu tüccara tütünü satar ve gerektiğinde kredi sağlardı. Ayrıca Saathane Meydanı da her Cuma günü büyük pazar yerine dönüşüyordu.²¹

Samsun: liman iskeleleri

(Kaynak: Christos Samouilidis, *Αμισός (Σαμμοούντα) και η περιφέρειά της* [= *Amisos (Samsun) ve bölgesi*], Atina 2004)

20. yüzyılın eşiğinde Samsun'un ihracat tablosu aşağıdaki tabloyu çiziyordu:

6.989.000 kilo tütün, 31.881.600 kilo tahıl, 10.478.800 kilo un, 324.200 kilo yün, 1.552.000 kilo afyon, 2.200.200 kilo keten tohumu, kenevir tohumu, afyon tohumu, 555.000 kilo kuru yemiş, 1.339.800 kilo yumurta, 108.900 kilo yerel kumaş. İç pazara dağıtılan miktar: 26.284.300 kilo, İngiltere'ye 6.981.100 kilo, Fransa'ya 6.339.500 kilo, Avusturya'ya 5.825.600 kilo, Mısır'a 4.528.200 kilo, İtalya'ya 2.244.700 kilo, Almanya'ya 1.845.800 kilo, Yunanistan'a 1.640.300 kilo, Hollanda'ya 690.300 kilo, Rusya'ya 632.500 kilo, Romanya'ya 258.300 kilo. Toplam 57.264.600 kilo.²²

Tekrar İakovos Hacısavvas'ın tanıklığına dönelim: “Samsun bütün iç bölgenin büyük ticaret merkezi ve ihracat limanıydı. Ankara ve Sivas vilayetinin limanını oluşturmaktaydı. O bölgelerden buğday, ceviz, darı, mahlep, ceviz ağacı kerestesi v.s. ihraç ediliyordu. Samsun'un Almanya ile doğrudan ticari ilişkileri bağlamında o ülkeye tütün, kanaviçe, afyon ve ceviz şevk edilirdi. Fransa ve İspanya'ya ise yumurta, işlenmemiş deri, canlı tavuk yollamaktaydı”.²³

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Samsun'da açılan Konsolosluk sayısındaki artış bahsettiğimiz ekonomik gelişmenin uluslararası boyutunu aksettirir.

İlk açılan İngiliz konsolosluydu. Kuruluş tarihi 1860. 1863'te Fransa, 1867'de Avusturya - Macaristan konsoloslugu, üç yıl sonra da Rus konsoloslugu açıldı. Yunan konsoloslugu 1879'de Belçika ile aynı yılda kuruldu. 1880'de İsveç - Norveç konsoloslugu kurulurken, 1883'te İtalyan konsolos tarafından temsil edilen Amerikan konsoloslugu ile Avusturya – Macaristan konsolosu tarafından temsil edilen Alman konsoloslugu sıra aldı.²⁴

La Régie des Tabacs de l'Empire Ottoman yani Tütün Tekeli'nin istatistik kitaplarında tütün tüccarlarının piyasadaki oranları kaydedilmişti: Rumlar %60, Régie Tekeli %10, yabancı şirketler %15, Ermeniler %10 ve Türkler %5'i kapsıyordu.²⁵ Göçmen Stelyos Karahisarlı'ya göre ise “Samsun Türkiye'nin en büyük tütün sanayi merkeziydi”.²⁶

Rum nüfusun meslekleri genellikle yerel kimlikleri ile ilişkili idi. Örneğin Kayseriler tüccardı (tütün

²¹ Bkz. Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, a.g.e., s. 220-221.

²² Bkz. V. Cuinet, a.g.e., s. 95-99; Konstantinos N. Papamichalopoulos, *Περιήγησις εις τον Πόντον* [= *Karadeniz'de seyahat*], Atina 1903, s. 319-320.

²³ Bkz. Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, a.g.e., s. 52.

²⁴ Bkz. Th. Alexiadis, a.g.e., s. 114-115.

²⁵ Bkz. Chr. Samouilidis, a.g.e., s. 30.

²⁶ Bkz. Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, a.g.e., s. 210.

tüccarı, manifaturacı, yumurta ihracatçısı, bakkal v.s). Bazıları sarraf ve bankerdi. Midilli adasından gelenler yağ ya da şarap tüccarı, Ünyeliler bakkal, ayakkabı tamircisi, marangoz, teknisyen, inşaat kalfası, demirci, Ordulular demirci, Niğde'den gelenler hamal, Samsun'un civar bölgelerinden gelenler manifaturacı, tütün tüccarı, Levantenler ise sarraf, banka memuru ya da müdürü, Régie ya da denizcilik şirketi memuruydu. Peloponez (Mora) civarından gelenler yağ ya da besin ticaretiyle uğraşmaktaydılar.²⁷Kategorileştirmeye çalışırsak Rumlar denizcilik acentecisi, ilaç ve tütün tüccarı, tütün uzmanı, banker, otel, sinema ve tiyatro işletmecisi, zeytinyağı üreticisi, yabancı şirket temsilcisi, matbaacı, fotoğrafçı, elektrikçi, mühendis, madenci, demirci, terzi ve pastacı, Türkler devlet memuru, şamar ve araba yapımcısı, nalbant, demirci, fırıncı, çiftçi, hamal, postacı, kapıcı, terzi yardımcısı, bahçıvan, işçi, tahıl tüccarı, mavna tayfası olarak çalışırdı. Ermeniler ise kumaş, tütün tüccarı ve tahıl ticaretiyle uğraşmaktaydı.²⁸

Rum nüfusun yerel idari mekanizma ile ilişkileri için ise şunları belirtmek mümkün: 1904'ten sonra Rum Metropolit sancağın yönetim kurulunda yer almakta idi. Rumlar ayrıca beş üyeli Kamu İşleri Kuruluna, dört üyeli Asliye Hukuk Mahkemesine, sekiz üyeli Ticaret Mahkemesine, Belediye Kuruluna, Ticaret Odasına, Tarım İşleri Kuruluna ve de Régie'ye de iştirak etmekte idi.²⁹ İakovos Hacısavvas ise şunları aktarıyor: "Babam 34 yıl hâkim olarak görev yaptı. Nişan bile almıştı. Önyargısız olduğu için Türkler ona saygı gösterirdi. Rumlar da onu sayıyor ve seviyordu. Yöredeki köylerden gelip babamdan adalet talep ediyorlardı ve o bütün ihtilafları çözerdi. Hiçbir zaman ücret istemedi".³⁰

Samsun Rumlarının büyük velinimetini Dimitri Çinekidis'in çocukları

(Kaynak: Christos Samouilidis, *Αμισός (Σαμψούντα) και η περιφέρειά της*

[= *Amisos (Samsun) ve bölgesi*], Atina 2004)

²⁷ Bkz. Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, a.g.e., s. 218-219.

²⁸ Bkz. Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, a.g.e., s. 224-227; krş. Antonios I. Gavriilidis, *Σελίδες εκ της Μαύρης Εθνικής Συμφοράς του Πόντου* [= *Karadeniz'in Karanlık Milli Felaketinden sayfalar*], Atina 1924, s. 204-218; Chr. Samouilidis, a.g.e., s. 96-98; Th. Alexiadis, a.g.e., s. 106-114.

²⁹ Bkz. Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, a.g.e., s. 8-12; Chr. Samouilidis, a.g.e., s. 103-107.

³⁰ Bkz. Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, a.g.e., s. 10-11.

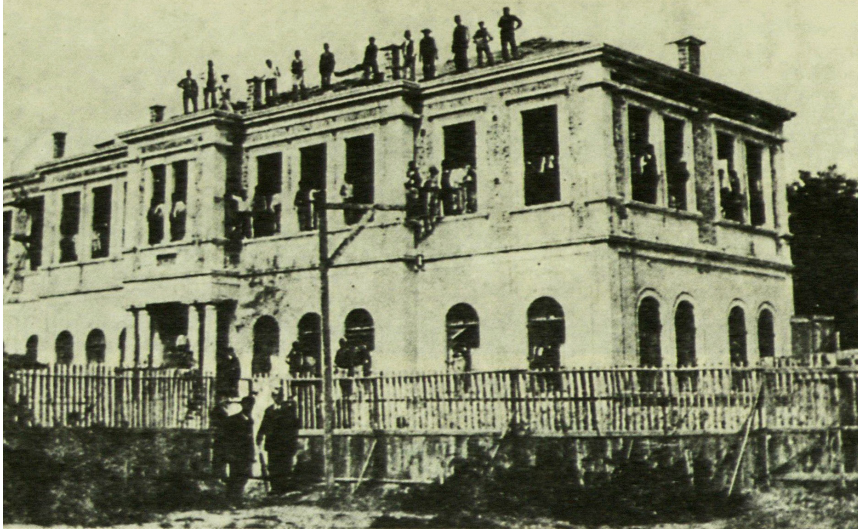
Büyük yangının vuku bulduğu dönemde Rum cemaatin tek bir ilkokulu mevcuttu.³¹ 1870’te aynı okul yeniden inşa edildi.³² 20.nci yüzyılın başında ise on bir sınıflı ve on iki öğretmenin hizmet ettiği iki erkek okulu (ilkokul ve orta) ve dokuz sınıflı kız okulu kaydediliyor. Söz konusu okulda sekiz bayan öğretmen görevli idi.³³

Samsun, Kadıköy: Rum Okulu (1917)

(Küçük Asya Araştırmaları Merkezi Fotoğraf Arşivi)

Rum cemaatin kültürel ve sosyal yaşamının gelişiminde “Periklis” ve “Anayennisi” adlı dernekler, “Samsun Ticaret Kulübü”, “Panefksinos Spor Kulübü”, “Patriarhis Fotios o Omologitis” Yardım Kurumu, *Fos* gazetesi, *Diogenis* mizah dergisi ve “Fukaraperver Cemiyeti” başlıca rolü oynadı. Tabii ki Samsun, Trabzon ve diğer Karadeniz şehirlerinde konserler veren 55 enstrümanlı filarmoni orkestrasını, amatörler orkestrasını, basımevini, kitapçı dükkânlarını, “Aristofanis” adlı tiyatro ve Poturoğlu sinema salonunun etkinliklerini de belirtmek gerekiyor.³⁴

Samsun Rum Ortaokulu (1912)

(Kaynak: Christos Samouilidis, *Αμισός (Σαμψούντα) και η περιφέρειά της*)

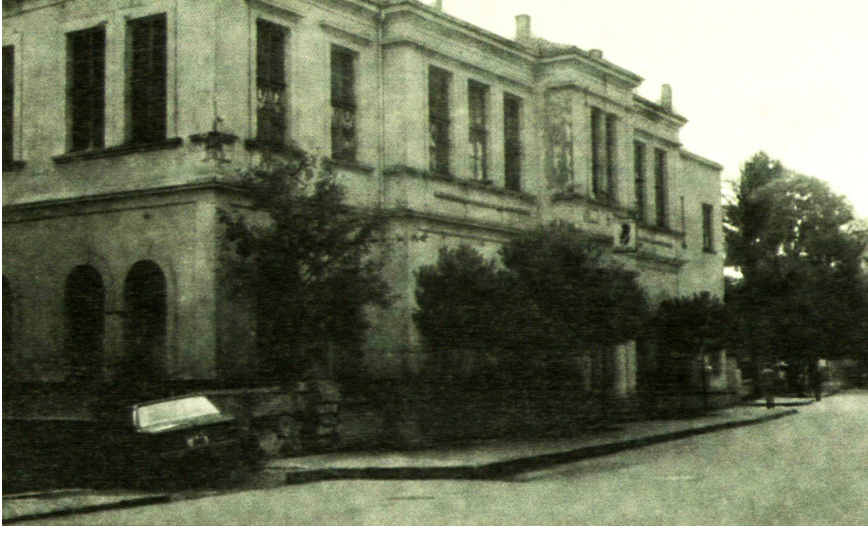
³¹ Bkz. P. Triantafyllidis, a.g.e., s. 144.

³² Bkz. S. Ioannidis, a.g.e., s. 182-183.

³³ Bkz. I. Hristodoulidis, a.g.e., s. 336-337.

³⁴ Bkz. Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, a.g.e., s. 50-70; Th. Alexiadis, a.g.e., s. 115-125.

[= *Amisos (Samsun) ve bölgesi*], Atina 2004)

Yüzyılın başında Samsun Rum Ortaokulu

(Kaynak: Christos Samouilidis, *Amisos (Σαμψούντα) και η περιφέρειά της*
[= *Amisos (Samsun) ve bölgesi*], Atina 2004)

Rum Cemaatin gelişme süreci Birinci Dünya Savaşı günlerinde sekteye uğradı.³⁵ 1915 yazından itibaren ise Rum nüfus sürgün ve tehcire tabi tutuldu ve 1922 sonrası Nüfus Mübadelesi'nin geniş karakterli hükmü ile Türk topraklarından uzaklaştırıldı.³⁶

Samsun: Apostol Piyaloğlu ailesi

(Kaynak: Christos Samouilidis, *Amisos (Σαμψούντα) και η περιφέρειά της*
[= *Amisos (Samsun) ve bölgesi*], Atina 2004)

Samsun göçmenleri Yunanistan'ın büyük kentlerine, örneğin Atina, Pire, Selanik ve özellikle ülkenin bütün üreten bölgelerine, örneğin Drama, Kavala, Kilkis, İskeçe ve Preveze'ye yerleştiler. Zamanla Samsun kökenli göçmenler tarafından kurulan yeni köylere, terk ettikleri yerleri hatırlatacak

³⁵ Bkz. Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, a.g.e., s. 245-247.

³⁶ Bkz. Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, a.g.e., s. 250-253; krs. Iakovos Hacısavvas, *Απομνημονεύματα* [= *Anılar*], Atina: [Küçük Asya Araştırmaları Merkezi], 1961, s. 6 vd.

isimler verilmeye başlandı. Böylece Drama bölgesinde Yeni Samsun (Amisos), Kavala'da Amisyana, Preveze'de Yeni Samsun ve İskeçe'de Yeni Amisos adlı köyler kuruldu.³⁷

Samsun'da Rum varlığının son perdesi göçmen Anastasios Kiryakidis'in tanıklığında dramatik bir şekilde yansıtılıyor:³⁸

“1914'te kadar Türklerle ilişkilerimiz oldukça iyiydi. Savaşın başlamasıyla okullar kapatıldı ve erkekler askere yollandı. Büyük dertler savaşın sona ermesiyle başladı. Sonra Mübadele Anlaşması imzalandı. Duyduğumuzda inanmak istemedik. Ben bu olaylar sırasında bütün yakınlarımı kaybettim. Yedi kişiydik, bir ben hayatta kaldım. Tek başıma kaldığımdan yetimhaneye gittim. Samsun'da yetim çocukları toplayanlar yabancıydı. Gıda ve giysi verirlerdi. Samsun'da kaldık bir süre. Birkaç ay yetimhanede kaldık. Noel'den Paskalya'ya kadar. Şimdi hâlâ hatırımda, Pire'ye nisanda gelmiştik. Yunanistan'da, Yanya'da bir teyzem vardı. Annemin kardeşiydi. Onun yanına gittim ve böylece göçmenlerin kurduğu Anatoli [Yanya] beldesinde buldum kendimi. Diğer hemşerilerim sağa sola dağıldılar. Nerede olduklarını bilmiyorum. Andonoğlu'dan gelenler dışında buralarda bizim taraflardan kimse yok. Söğüt oymağı köylerinden gelen kimse de yok”.

Samsun: Rum evi

(Kaynak: Christos Samouilidis, *Αμισός (Σαμψούντα) και η περιφέρειά της* [= *Amisos (Samsun) ve bölgesi*], Atina 2004)

³⁷ Bkz. Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, a.g.e., s. 254-255; M. Maravelakis - A. Vakalopoulos, *Αι προσφυγικά εγκαταστάσεις εν τη περιοχή Θεσσαλονίκης* [= *Selanik yöresinde göçmen yerleşimleri*], Selanik 1955, s. 136, 339.

³⁸ Bkz. Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Sözlü Tarih Arşivi, Pontus dosyası (*Exodus* [= *Göç*]), Anatoli (Yanya) köyünden göçmen Anastasios Kiryakidis'in tanıklığı.

Bir Göç Romanı Olarak “Nar Ağacı”

Doç. Dr. Şeyma BÜYÜKKAVAS KURAN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

İlk baskısı Ekim 2012’de yapılan *Nar Ağacı*¹, Nazan Bekiroğlu’nun çok okunan ve sevilen romanlarından biridir. Romanın çerçeve öyküsünü, akademisyen yazar Nazan Bekiroğlu’nun, dedesi Setterhan’dan kalan iki fotoğraf ve bir adresten hareketle kendi köklerini keşfetmek üzere İran’a, Taht-ı Süleyman’a doğru çıktığı yolculuk oluşturur. Bu çerçeve öykü, yazarın aile büyükleri ile ilgili iç öykülerle tamamlanırken otobiyografik nitelikli bir romana dönüşerek okuyucuyla buluşur.

Nar Ağacı, ana ekseninde Trabzon’dan İran’a kadar uzanan bir yolculuk içermesi sebebiyle bir “yolculuk romanı” olarak tanımlanabilir. Fakat bu tanım böyle çok yönlü bir roman için yeterli olmayacaktır. Şaban Sağlık, eseri öncelikle bir “fotoğraf roman” olarak tanımlar ve “fotoğraf-roman ilişkisi”ne dayanması ve insanın fotoğraflar yoluyla “geçmişe” yolculuk yapması gibi bir fanteziyi içermesi yönünden incelenmeğe değer bulur. Eserin üst kurmaca yapısı, otobiyografik özellikleri, karnavalesk niteliğinin dikkat çektiğini ifade eder.²

Nar Ağacı, bir tarafıyla aşk romanıdır. Anlatıcının dedesi Setterhan’ın akraba kızı Azam’a duyduğu söze dökülmediği için karşılıksız kalan aşk, Rus kızı Sofya ile yaşadığı arkadaşlıkla karışık aşk ve anlatıcının büyük annesi Zehra ile yaşadığı evliliğin hikâyesi sebebiyle eser, aşk romanı olarak değerlendirilebilir. Roman kahramanları, buldukları mekânlardan uzaklaşmak zorunda kaldığı için yaşanan aşklar yarım kalmaya mahkûm oluşlarıyla dikkat çeker.

Nar Ağacı, diğer bir yönüyle savaş romanıdır. Mevcut hikâye zamanından geriye kırılmalarla ve anlatıcının çıktığı fantastik zaman ve mekân yolculuklarıyla okur; Osmanlı Rus Savaşı, Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı ve Rus İhtilali zamanlarına tanık olur. Zaten bu savaşların sebep olduğu parçalanmalar, kayıplar, yıkılan hayaller, yarım kalan aşklar, dağılan aileler romanın ana konusudur. Yaşanan savaşlar, roman kişilerinin kaderini belirleyen ana etken olarak işlev yüklenmiştir. Bu sebeplerle eser, savaş romanı olarak kabul edilebilir.

Nar Ağacı, öte yandan bir göç romanıdır. Anlatıcı, kendi köklerine doğru yitik zamanın peşinde çıktığı bu fantastik yolculukta çeşitli göç olaylarına şahit olur. Bu göçlerden ilki Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Ruslar’ın Trabzon’u işgal etmesiyle buradaki Türk halkın canını kurtarmak için evini, ocağını bırakıp İstanbul’a doğru çıktığı ölümcül yolculuktur. Diğer genç Setterhan’ın aşk acısıyla ayrıldığı İran’dan tesadüfler sonucu Trabzon’a uzanan yolculuğudur.

Anlatıcı bu iki göç hikâyesini şöyle özetler: “Taht-ı Süleyman’dan her nasılsa gökten düşen elma gibi Trabzon’a düşürmüş dedemin hikâyesi sade çizgileriyle belliydi aslında. O Tebriz, Batum, Tiflis, Bakü hattında halı ticareti yapan bir tacir. Batum’da bulunduğu sırada Bolşevik İhtilali patlak verip sınırlar kapatılınca bir daha Tebriz’e dönememiş, Trabzonlu bir motorcunun yardımıyla onun şehrine kaçmış, İstanbul’a geçmek niyetiyle Trabzon’a şöyle bir uğradığını sanmış ama büyükannemle evlenince burada kalmış. Büyükannemin hikâyesi belli, o da 1916’da Rus işgaline uğrayan Trabzon’un İstanbul’a kadar gidip dönen muhacirlerinden biri”. (*Nar Ağacı*, s.13)

¹ Nazan Bekiroğlu, *Nar Ağacı*, Timaş Yay., 18. Baskı, İstanbul 2016.

² Prof. Dr. Şaban Sağlık, “Bir Fotoğraf Roman Olarak *Nar Ağacı*”, *Dergâh Dergisi*, Kasım 2013, S.285.

Anlatıcının büyükannesi Zehra'nın, annesi Büyükhanımla Trabzon'dan İstanbul'a doğru çıktıkları yolculuk, göç etmek zorunda kalan insanların yaşadıkları zorlukları ve hisleri roman türünün imkânları dâhilinde sunar. Savaş sebebiyle yaşanan göçlerde insanların özellikle kadınların ve çocukların içinde bulunduğu haller belgesel niteliğiyle romana şöyle yansır:

1916 yılının mart ayında Trabzon'da tellallar günde dört beş kez bağıarak muhacirlik emrinin çıktığını ilan ederler. Vali şehrin merkezini Ordu şehrine taşıyacaktır. Halkın şehri boşaltması ve hayatı öneme sahip eşyalarını alarak Giresun tarafına acilen yola çıkması gerekmektedir. Rus ordusunun şehre girmesi an meselesidir.

Anlatıcının Trabzon'da yaşayan ve Osmanlı Rus Savaşı'nda bir bacağını kaybeden büyük dedesi Hacıbey, bu haberi duyduğu anda gökler başında dönmeye başlamış, midesine sancılar saplanmış, damarlarından kan çekilir gibi olmuş, cami avlusundaki korkuluklara tutunarak düşmekten kurtulmuştur. “Eşya evrak, bir şehrin hali hazırı ve hafızası ne kadar taşınabilirse o kadarı kayıklara, arabalara doldurularak göç başlamışken Büyükhanım'ın kafasının içinde her şey muazzam bir uğultuyla yerinden oynamıştır”. (Nar Ağacı, s.272) İlk anda şaşkınlıktan dizini dövmekten başka bir şey yapamayan büyükhanım, muhacirlik emrini duyduğu andan itibaren sürekli “Ne yapacağız, ne yapacağız” diyerek çaresizliğini dile getirir. Hacıbey'in tahta bacakla yürümesi mümkün değildir. Büyükhanım da evini, eşini asla bırakıp gitmek istememektedir. “Urus gavuru geliyor. Rum ve Ermeni çeteleri iyice azıttı, baksana şimdiden bayraklandı. Bu şehirde durulmaz artık. Hem herkes gidiyor. Biz onlardan daha mı cesuruz... Hacıbey, görmüyor musun her şey olabilir.” (Nar Ağacı, s.282) Bu her şey ihtimalinde büyükhanım kendisini değil, yetişmekte olan genç ve güzel kızı Zehra'yı ve kendilerine Ermeni komşularının bıraktığı kız çocuğu Anuş'u düşünmektedir. Bu, gidiş değil kaçış olacaktır. Her şeyin ateş pahası olduğu böyle bir ortamda Reşad altını verilerek kırık dökük bir at arabası bulabilirler. Büyükhanım ancak arabayı gördüğü an göçün gerçek olduğunu tam olarak anlar. Yanlarına un, patates gibi dayanıklı yiyecekler, çaydanlık, ilaç olarak çay, kinin, ispirto, karbonat ve sirke alırlar. Bu yolculukta en çok paraya ihtiyaç duyacakları için dikiş makinelerini ve bakır tencerelerini satarak paraya dönüştürmek isterler. Ama bu şartlarda hiçbir mal kendi değerine satılamaz. Büyükhanım evinde kaldığı son gece; mutlu günlerinin şahitleri olan yatağı ve dolabıyla hatta halısındaki desenlerle bile vedalaşır. Yüzük, inci gibi değerli eşyalarını da bir kese içerisinde belindeki kuşağa yerleştirir. Hacıbey, köstekli saatini lazım olur diyerek Büyükhanıma verir. Sabah ezanından önce ev halkı yola çıkmak üzere uyanır. Büyükhanım bahçedeki limon ağacından birkaç limon ve yerden de bir tutam nane kopararak yüküne katar. Arabaları yola çıktığında sabah ezanı okunmaya başlar. Göçün, insanî boyuttaki yansıması Büyükhanımın etrafında belirirken yola çıktıkları göç sabahının tasviri genel manzarayı aksettirir: “Bütün sokak, bütün mahalle, bütün Trabzon aynı yolculuğun sabahında aynı yöne akıyordu şimdi, batıya. Daha şimdiden çocukların ağlaması, ihtiyarların hıçkırığına, hastaların inlemeleri tekerleklerin gıcirtısına karışmaya başlamıştı. Bu göç kafilesinin tamamına yakını, varlığı en zayıf olan kadınlar ve çocuklardan ibaretti; bir de ihtiyar, hasta ve sakat erkeklerden, Trabzon'un bütün delikanlıları ise iki yıldan bu yana cephelere dağılmıştı”. (Nar Ağacı, s.291)

Göç kafilesi, göklerin ve yıldızların altında su ısıtarak tencere kaynatarak döşek yayarak konaklarlar. Mesut günlerinde bir lokma yiyenin ağzına bir lokma da kendi koyan büyükhanımın bu yolculukta azıklarından eksilen her lokmada akılı kalır. (Nar Ağacı, s.292)

Rus gemilerinin ne zaman denizde belireceği, kıyıya çevrilmiş toplarının ne zaman patlayacağı belli olmadığı için kıyıda değil içerden ilerler. Yolculuğun daha ilk gününde mart soğğunun en şiddetlisine yakalanırlar. Fırtınanın, karın, yağmurun ortasında bazen arabayla, bazen yürüyerek çamurlara bata çıka, düşe kalka yol alırlar. Büyükhanım; aç, perişan ilerleyen bu göç kafilesine şöyle bir bakar ve bu kafileyi, “cadı masallarının ürkütücü sahnelerinde görünen çaresiz elem katarlarına” benzetir. İnsanların kiminin ayağında ya keten bezi ve ipten yapılmış “seferberlik pabucu” ya da çarık vardır. Birçoğu da yalınayaktır. (Nar Ağacı, s.294)

Göç kafileleri, bazen köprüsüz derelerle karşılaşılır. Mart ayazında suyu buz kesmiş bu derelere girenlerin sadece birkaçı karşı kıyıya geçebilir. Arkalarından Rus ordusu geldiği için kafileler sürekli yürümek zorundadırlar. Varabildikleri her kasabada Muhacirin Komisyonunun göstereceği yere bir an evvel başlarını sokabilmek için arkalarındaki kafilelere yakalanmamaları ve önlerindeki kafileleri

geçmeleri gerekmektedir. Yürüyemez hale gelenler oldukları yere yığılıp kalır, diğerleri de onları mecburen ölüme terk ederek yürümeye devam ederler.

Görelere ulaşan göç kafilesini zorlu bir deniz yolculuğu beklemektedir. Fakat insan selinin aktığı iskeleye geldiklerinde korkunç bir kalabalıkla karşılaşır. Can korkusuyla cinnet geçiren bu kalabalıkta sıra, saygı ve edep çoktan unutulmuş; iltimas, tarafgirlik ve acımasızlık hâkim olmuştur. Savaş zenginlerinin yolu açılmış, Sevkiyat Merkezinin göçmenlere tahsis ettiği kayıklara memur aileleri çiçek saksıları gibi hayatî olmayan bencilce detaylarıyla çoktan yerleşmişlerdir.

İltimas sahiplerinin keyiflerince kayıklara yerleşmesi sebebiyle diğer göçmenlere yer kalmadığı için Büyükhanım parayla kayık tutmak ister ve o an “insan denen varlığın en arsız, en hayâsız ve en kutsalsız” yanı ile karşılaşır. İstanbul’a yüz kere birinci mevkide gidip dönmeye yetecek değerdeki gelinlik zümrüt küpelerini vererek kayığı kiralar. Fakat bu kayıkla ancak Harşit çayı kıyısına kadar gelebilirler. Bundan sonra diğer muhacirlerle birlikte karşıya geçmenin ve canını kurtarmanın derdine düşerler. Kafilerin içinden kimi cesur olanlar yüzerek karşıya geçmeye çalışırlar ama bunların çok azı karşıya geçebilir çoğu da akıntıya karışıp kaybolur. Geride kalanlar gözleriyle gördükleri bu ölüme rağmen karşıya geçmek için çaresizce yine aynı suya atlarlar. Köprüsü olmayan Harşit çayını kelek adı verilen kayıklarla geçmek için kayıklara hücum ederler, haddinden fazla dolan kayıklar daha çayın ortasına gelmeden ters döner ve bütün yolcularını azgın sularda ölüme terk eder. Çayın kıyısında bu ölümü seyreden muhacirler karşı kıyıya geçmek ümidiyle bu ölüm kusan kayıklara binmek için yarışmaya devam ederler. Göçün bu acımasız, korkunç yüzü Büyükhanım’ın bakış açısından aktarılır: “Sırtını yasladığı yerden Büyükhanım’ın gözleri bütün bu olup bitenleri, bu yüzme bilmeyip de azgın suya koşanları, yavrusu kollarının arasından kayıp suya karışanları, suda bir batıp bir çıkıp sonra tümüyle yok olanları, bir zaman sonra şişmiş, morarmış bir ceset olarak yüze çıkanları bambaşka yerde kıyıya vuranları ya da hiç bulunmayanları, bu çılgınlıkları, bu uğultuları bir bir gördü. Ananın evladını unuttuğu mahşer herhalde böyle bir yerdi”. (Nar Ağacı, s.301)

Trabzon’dan İstanbul’a devam eden göç sırasında tek maddî gücü ineğini yanında getiren ama bütün insanî değerlerin çiğnendiği bu hengâmede ineğini çaldıran; tek evladını bir başka anneye bırakarak, sularda kaybolup giden Remziye gibi kadınlar ve annesini kaybettiği için dili tutulan Hasan gibi çocuklar göçün sebep olduğu felaketlerin canlı örnekleri olarak romanda yer alırlar.

Harşit’i geçebilenleri zorlu bir yürüyüş, açlık, yokluk, tifüs ve sıtma karşılar. Yaşamının anlamı, ölmemeye çalışmak olan göç yolculuğunda; zaman kavramı anlamını yitirmiş; gün ay birbirine karışmıştır. Ordu’yu henüz geçtikleri bir sırada ağır bir yağmurun bıraktığı çamurla karşılaşan göç kafilesi; eşyalarının, yavrularının ve canlarının kalanlarını da bu çamur deryasına bırakırlar.

Çamurdan kurtulabilenleri yine başka tehlikeler beklemektedir: Önlerindeki kafileye yetişemeyip ortada kalmak, gece karanlığının doğurduğu bin bir bela ile karşı karşıya gelmek gibi. Bu tehlikelerden bir diğeri de yakılmış köylerde öldürülmüş insan yığınları arasında dolaşan, ölüleri soyan, yarı canlı kalmış kadınlara saldıran eşkıyalardır. Göç kafileleri bu eşkıyalara yakalanmamak, *dirilerin şerrinden korunmak için ölümlere sarılarak* sabahı beklerler. Gördükleri sonucunda dili tutulan Zehra, hasta olur. Bitlerin yerleştiği saçlarını kesmek zorunda kalırlar.

Sefaletin kirini pasını, tozunu toprağını, onca meşakkatin terini kanını, irinini gözyaşını, ceset kokularını, yangın dumanlarını, çamurunu, bitini piresini, tifüsünü ve kolerasını şans eseri karşılaştıkları ılıcalarda akıtmaya çalışırlar. Büyükhanım, kilden sabun, ayva ağacının kabuklarından çay yaparak ümitlerini ve güçlerini çoğaltmaya çalışır. Göç kafilesi Samsun’a varmayı başardığında paralarının pul değerine düştüğünü öğrenirler. Ellerindeki değerli eşyalarını vererek İstanbul’a giden gemiye binmeyi başarırlar.

İkinci göç, anlatıcının dedesi Setterhan’ın, İran’dan baba ocağı Taht-ı Süleyman’dan başlayıp Batum’a oradan da Trabzon’a dek uzanan göçüdür. Setterhan, sonu hüsrarla biten aşk hikâyesi sebebiyle kırılan gururunu tamir için memleketini terk eder ve sonu belirsiz bir göç yolculuğuna başlar. İhtilallerin, savaşların arasından geçerek ölmeden Trabzon’a gelmeyi başarır. Fakat bütün ailesini ve zenginliğini geldiği topraklarda bıraktığı ve yanındaki paraları, yaşanan siyasî değişimler sebebiyle pula dönüştüğü için genç beyzâde, her şeye sıfırdan başlamak ve yeni bir hayat kurmak zorundadır.

Sonuç olarak, *Nar Ağacı*, siyasî ve sosyal bir mesele olan, insanlar üzerinde psikolojik ve sosyal yönden olumsuz etkileri bulunan göç sorununu, kurmacanın sınırları çerçevesinde, anlatıcının bakış açısından resmeden bir eserdir. Roman, savaşlar sonucunda yaşanan göçlerin; insan hayatında açtığı yaraları, tarih kitaplarına girmeyen ince detaylarla sergiler. Kadere yön veren bir mecburiyet olarak göç; ailelerin dağılmasına, nice hayatların yok olmasına ve ümitlerin sönmesine sebep olur. Öte yandan göç etmek zorunda kalan insanlar, bazen bütün bu olumsuzluklara rağmen savrulup gittikleri diyarlarda, roman kahramanı Setterhan gibi yeni bir hayat kurarak soylarını devam ettirme şansı da bulabilirler.

Ben Kimim, Nereliyim: Kenize Mourad'ın *Saraydan Sürgüne* Romanında Aidiyet Arayışı

Tuba YILMAZ

İstanbul Medeniyet Üniversitesi / İstanbul

Giriş: Osmanlı'nın Son Sürgünü

Sözlükte göç; “Ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret,”¹ Sürgün ise “ceza olarak belli bir yerin dışında veya belli bir yerde oturtulan kimse”² anlamını taşır. Bu bağlamda değerlendirdiğimizde; göç ile sürgün arasında kısmen de olsa gönüllülük esasına dayalı bir farklılık olduğu görülmektedir. Göçte *etken* olan birey, sürgünde *edilgen*'dir. Bir tercihe bağlı olan hareket göç, tayin edilen/gösterilen yere yolculuk ise sürgün olarak nitelendirilebilir. Nitekim Osmanlı Devleti'nde, kuruluşundan son döneme kadar bu iki olgu genel olarak tanımlarına uygun şekilde kullanılmıştır. İlk dönemde bir iskân politikası olarak kullanılan göç; gönüllülük esasına dayalı, toplumun çeşitli sıkıntılarına, tüm bireylerin razı geleceği şekilde çözüm bulmak için planlanmış bir yöntemdir.³ Zamanla gönüllü göçün azalmasıyla, devlet tarafından cibrî uygulamalar gerçekleştirilir.⁴ Osmanlı Devleti idaresinde sürgün ise mutlak suretle bir cezalandırma yöntemidir. Özellikle adi suçlar için kullanılan bu cezalandırmada suçlanan kişi, suçu nispetinde uzak noktalara gönderilirdi. Son dönemde sıklıkla kullanılan sürgün cezaları içerisinde asayiş bozmak, emirlere karşı gelmek, devlete karşı ayaklanma, diğer bir ifadeyle siyasî suçlara bulaşma gibi devletin bekasına yönelik tehdit unsuru içeren teşebbüslerde bulunmak, uzun yıllar sürgüne mahkûmiyet hatta idam ile sonuçlanabilen vakalardır.⁵

Osmanlı Devleti'nde bir ceza yöntemi olarak uygulanan sürgün, devletin yıkılma sürecinde değişen şartların hazırladığı ortam sonucu Osmanlı hanedanının da *makûs* kaderi olur. Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım 1922 tarihinde aldığı kararla önce saltanat kaldırılır. Bu kararın ardından halifelik makamını temsil eden Sultan Vahdettin'in 17 Kasım sabahı ülkeyi terk etmesiyle bu makama hanedanın en yaşlı ferdi olan Abdülmecid Efendi getirilir. Ancak kısa bir süre sonra, Halifelik makamını ilga eden kanun, 3 Mart 1924'de Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal tarafından onaylanır. Hilafetin kaldırılmasıyla bu

* Doktora öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı ABD, tuba.yilmazz@hotmail.com.

¹ **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009, s. 769.

² a.g.e. s.1831.

³ Osmanlı Devleti'nin iskân siyaseti oldukça geniş değerlendirmelere tabi tutulacak bir konu olmakla beraber, makalenin sınırları dâhilinde bu politika sadece fethi gerçekleşen yerlerin Türkleşmesi için devlet tarafından bazı ailelerin feth edilen yerlere yerleştirilmesi (dışa dönük) yönüyle ele alınmıştır. Bu dışa dönük iskân politikasında huzurun temini, yeni toprakların ekonomiye gelir sağlaması, vakıfların kurulup bölgenin yerleşim yerine dönüştürülmesi gibi amaçlar hedeflenmiştir. Bkz.: Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s.1-9.

⁴ Zorunlu göç, kişilerin ve toplulukların kendi isteklerinden ziyade yetkili makamların emir, plan ve yönlendirmeleri ile gerçekleşir. Cibrî göç de birçok sebep ışığında değerlendirilebilir. Bkz.: Hüseyin Arslan, 16. yy. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün, *Kaknüs*, İstanbul 2001, s.253-309.

⁵ Kemal Daşcıoğlu, *Osmanlı'da Sürgün: Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. yüzyıl)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007, s.144.

defa Osmanlı hanedanının sadece yönetimdekileri değil, tüm fertlerini ilgilendiren sıkıntılı bir süreç başlar. 3 Mart gecesi, “saat on ikide vali ve polis müdürleri sarayın kütüphanesinde bekleyen mahlû halifeye kanunu tebliğ eder ve harekete hazırlanmasını isterler.”⁶ Sabaha karşı tamamlanan hazırlıklar sonrası Çatalca demiryolu istasyonuna doğru hareket edilir.“1924 Mart’ında gurbete gönderilen son Osmanlılar erkek, kadın ve çocuk olmak üzere toplam 155⁷ kişiydiler ve sürgün, hanedanın kadınları için 28, erkekleri için 50 sene boyunca devam etti.”⁸ Sürgün yılları hanedan üyelerinin her birinin çetin imtihanlardan geçmelerine sebep oldu. Kimi açlığa, kimi hastalığa karşı, kimi ise geçinebilmek için çeşitli mücadeleler vermek zorunda kaldılar. Birbirinden hazin hayat hikâyelerine sahip olan son Osmanlılar arasında en hüznülerinden birisi, V. Murat’ın sürgünden sonra Lübnan’a yerleşen kızı Hatice Sultan’ın yeğeni Osman Fuat Efendi’ye yazdığı mektubun satırlarına; “Biz, burada her gün para bekliyoruz” cümlesiyle yansır:

“Yeğenim Osman Fuat Efendi,

Birçok seyahatler ettikten sonra Nice’e avdet ettiğinizi, Hayri’ye yazdığınızı mektuptan haberdar oldum. Ve işlerimizi serian takip etmekte olduğunuzu yazıyorsunuz. Evet, buna kalben eminim. Allah sana çok ömür versin. Ben evvel Allah’a, sonra sana güveniyorum.

Geçen ay bize her zamanki para(yı) gönderemediniz, bu neden? Bir ay evvel Halife hazretlerinden aldığımız bir tamimde yakında para göndereceğinizi iş’ar olunmuş idi. Biz, burada her gün para bekliyoruz. Acaba eskisi gibi bize maaş yaptırabileceğiniz mi?

Göreyim sana(seni), halanı parasız bırakma. Benim hâlîmi gözlerinle gördünüz. Paranın bana herkesten çok lâzım olduğunu sen de takdir edersin. Bu mektubumu alır almaz işlerimiz hakkında malûmat vermenizi rica ederek gözlerinden öperim.”⁹ Bu mektubun kaleme alınmasından birkaç hafta sonra Hatice Sultan, açlık içerisinde hayatını kaybeder. Annesiyle aynı kaderi paylaşan Selma Sultan da otuzlu yaşlarında Paris’te bir otel odasında açlıktan fenalaşarak hayata gözlerini yumar.

Aradan uzun yıllar geçmesi *sürgünün* izlerini silmeye kâfi gelmez. Aynı kuşaktan gelen Kenize Mourad’ın kaleme aldığı *Saraydan Sürgüne* (1987) eseri, anne Selma Sultan ve büyükanne Hatice Sultan’ın yaşadıkları acı dolu günlerden esinlenerek kurgulanır. *Sürgünün* acı tecrübelerine bizzat tanıklık eden yazar, bunu eserine bilinçli ya da gayr-i ihtiyari yansıtır. Biz bu makalede, yazarın annesinin hikâyesinden yola çıkarak *sürgünün* kendisinde nasıl izler bıraktığına bazı başlıklar altında değinmeye çalışacağız.

1.Doğu-Batı Arasında Yaşanan İkilemin Bir Sonucu Olarak Oryantalist ve Oksidentalst Yaklaşımlar

Saraydan Sürgüne (1987)¹⁰ romanı 1918 yılı İstanbul’unda Sultan II. Abdülhamid’in vefatıyla başlar. Müjdeli bir haber gibi verilen bu durumu küçük Selma, annesi Hatice Sultan’a bildirmek üzere sarayın koridorlarında koşarken öğreniriz. Romanın bu girişinden, yazarın sarayı tasvirinden ve saraydakileri tanıtmından hareketle Osmanlı’da, geleneksel hayatın yanı sıra batılı yaşayışın hâkimiyeti dikkat çeker.¹¹

⁶ Ali Satan, *Halifeliğin Kaldırılması*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2008, s.222.

⁷ Esasen sürgüne gönderilecekler listesinde 156 kişi bulunur. Fakat dönemin hükümeti hanedan damatlarına, boşanmaları halinde ülkede kalabileceklerini bildirir. Bunun üzerine Hatice Sultan’ın eşi, Selma Sultan’ın babası: “Ben sürgünde yaşayamam” diyerek boşanma seçeneğini kabul eder. Böylece hanedan üyeleri (damatlar) arasında sürgüne gönderilmeye tek isim Hayri Bey olur. Romanda psikolojik yönüyle karşımıza çıkan bu durum üzerinde ileride durmaya çalışacağız. Ayrıca, makalenin konusu gereği, Kenize Mourad’ın *sürgün* ve *aidiyet* psikolojisine dair kodları daha iyi okuyabilme imkânı sağladığı için yazıda, burada olduğu gibi, sık sık yazarla yapılan mülakat ve bazı belgesellere başvurulmuştur. Bkz.: Murat Bardakçı, *Tarihin Arka Odası*, Ciner Medya Grubu, 10 Temmuz 2010.

⁸ Murat Bardakçı, *Son Osmanlı Osmanlı Hanedanı’nın Sürgün ve Miras Öyküsü*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul 2008, s.17.

⁹ Murat Bardakçı, a.g.e., s.201 (Mektubun yazılış tarihi: 1 Temmuz 1931).

¹⁰ Kitabın Fransızca ismi; *De La Part De La Princesse Morte*, Türkçe ifadeyle; *Ölmüş Bir Prenses Tarafından*’dır.

¹¹ Bu bağlamda eserde, “Venedik işi ayna”(s.3), “Sultan, dışarıya çıkarken, İstanbul’a on dokuzuncu yüzyıl sonlarında gelen Avrupa modasına göre giyiniyor, sarayın içinde ise “alaturka” giyimi ve yaşamı tercih ediyor(du).” (s.4), “Selma’nın mürebbiyesi Matmazel Rose”(s.5), “Viyan’a’nın en iyi terzisi Alder Muller”(s.9), “Selma’nın piyano dersi”(s.13), “Valide Sultan, Viktorya stili ağır koltuklarla döşenmiş...”(s.26), “Saray orkestrasını Fransız şef Lange Bey yönetiyordu.” (s.29), Hayri’nin keman hocası bir Avusturyalıydı.”(s.39) “Sultan, Paris’in ünlü dergisi Chiffons’u okur.”(s.86) gibi ifadeler Osmanlı

Esasen, Tanzimat'tan itibaren başlayan yenileşme süreci, bir diğer ifadeyle “modernleşme yolunda ilk adım 1793'te III. Selim'in tahta sadık yeni bir merkezi ordu yaratma çabalarıyla başlar.”¹² Zamanla yaygınlaşan *modern hayat algısı*, XIX. yüzyıla gelindiğinde her alanda ağırlığını hissettiren bir hâl alır. Romanı değerlendirdiğimizde, yukarıda ifade ettiğimiz gibi eserin başında saray eşyalarından, fertlerin şahsi hayatlarına kadar pek çok alanda batılı anlayışın, *modern yaşamın* izlerini sürmek mümkün.

Roman ilerledikçe, tasvir ve kişilerin tanıtımından, olayların hâkimiyet kazandığı duruma geçişte karşımıza iki farklı Kenize Mourad/yazar çıktığını söyleyebiliriz. İki kimliğe bürünen yazarın ilk bakış açısında *oryantalist* bir yaklaşımın tezahürü söz konusudur. Bu yaklaşımdan misaller vermeden önce kavram üzerinde duracak olursak, genel çerçeve itibari ile *oryantalizm*, “bize Doğu hakkında ‘bilgi’ler sunmaktadır. Bu bilgi, Batı'nın merceğinden yansıyan ‘Doğu’ bilgisidir.”¹³ Ancak bu, bilindiği gibi doğuyu anlamadan ziyade, “Doğu'nun meselelerini bir sınıf, bir mahkeme, bir hapisane, bir el kitabı açısından ele alan, analiz eden, inceleyen, yargılayan, gözetilen ve yöneten bir Doğu Bilimidir.”¹⁴ Oryantalizm temelinde iki hareket yer alır: bunlardan birisi Avrupa'yı yüceltme diğeri karşıdakini ötekileştirir. Eserde sözü geçen her iki hareketten de örneklere rastlanır, ancak burada salt Avrupa'yı yüceltmeden ziyade kendi değerlerine onların bakış açısıyla bakan bir anlayış hâkimdir. Romanda, ileride üzerinde duracağımız ötekileşme, kimlik arayışıyla birleşip pek çok farklı şekillerde karşımıza çıkar.

Eseri dikkate alacak olursak, sözünü ettiğimiz oryantalist yaklaşıma Hatice Sultan ve kızı Selma Sultan'ın yaralı askerleri ziyaret etmek üzere gittikleri hastane manzarası çarpıcı bir örnek niteliğindedir. Hastanenin girişinden itibaren çizilen tabloda soluğu tıkayan, ilerledikçe artan, Selma Sultan'ın ilaç zannettiği, keskin kokunun ikinci koridorda, “her yerde, her köşede kan ve dışkıya bulanmış çamaşırlarla dolu taslar”¹⁵dan kaynaklandığı anlaşılır. Menfi hastane izlenimi bir adım daha ileri taşınır. Yaralıların durumundan söz etmeye başlayan yazar, yatakhaneyi: “Büyük bir bölümü dar yataklarda, ikişer ikişer yatıyordu. Yine de şanslı sayılırlardı, çünkü ölmek üzere olanlar, son nefeslerini vermesi beklenenler, kıymetli yerleri işgal etmesinler diye yatakların altına itilmişlerdi. Her sabah, aynı içler acısı manzara tekrarlanıyordu. Ölüler, ailelerine teslim edilmek ya da toplu mezarlara atılmak üzere alınıyor, yerlerine, durumlarından ümit kesilen yaralılar konuyor, onların da yerini yeni gelenler alıyordu”¹⁶ sözleriyle tasvir eder. Söz konusu ifadeler muharebenin en çetin şartlarında bile bir hastanede gelişecek durumun çok ötesindedir. İstanbul'daki hastanede askerlerin ikişerli şekilde yataklara yatmaları, ölmek üzere olanların *yer kaplıyor* gerekçesiyle yatakların altında bekletilmeleri, ölenlerin *toplu mezarlara atılmaları* son derece uç ifadelerdir. Burada şunu belirtmek gerekir ki, “oryantalizmin Doğu üzerine çalışmaları çoğunlukla metinsel olmakla beraber, gözleme de dayanır. Çoğu zaman ise gözlemden ziyade tahayyülden ibarettir; Doğu'da bulamadığını tahayyül eder, bulduğu ise tahayyül ettiğidir.”¹⁷ Bu bağlamda öncelikle Kenize Mourad'ın şuurlu bir oryantalist olduğunu iddia etmediğimizi belirtelim. Fakat kendisinin Fransa doğumlu olduğunu, Türkçe bilmediğini, ailesinden, bağlı olduğu kültüründen sonradan haberdar olan birisi (yazar) olduğunu ve bu romanı kaleme almak için büyük bir çaba gösterdiğini hatırlatalım. Yazarın kitap için “malzeme toplaması beş yıl sürer. Hindistan'a gider, Türkiye'ye gelir, arşivleri karıştırır, annesini tanıyanlardan hayatta olanları bulur. Birçok akrabasıyla da ilk kez bu sırada tanışır.”¹⁸ Dolayısıyla yazar, saray ve annesinin hayatını duyarak, *tahayyül ederek* yazmıştır diyebiliriz. Roman türü elbette bir tahayyül ürünüdür. Ancak hiç şüphe yok ki tahayyül kişinin hayata dair bakış açısını algılamamızda kuvvetli bir veridir. Bu nedenle yazarın kurguladığı hastane ziyareti manzarası *dışarıdan* bir algıyla kaleme alınmıştır.

Oryantalist yaklaşım denilince Osmanlı sarayı namına akla ilk gelen yerlerden birisi olan *hamam*, romanda gerçek anlamda batılı bir izlenimi yansıtır ve yazarın Batı tesiri altındaki tahayyülünü daha

---

(saray) hayatında Batı'nın etkisini gözler önüne seren örneklerdendir. Bkz.: Kenize Mourad *Saraydan Sürgüne*, Çev: Nuriye Yiğitler, Gökçe Tuncer, Everest Yayınları, İstanbul 2014.

¹² Kemal Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi- Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*, İmge Kitabevi, Ankara 2002, s.79.

¹³ Alim Arlı, *Oryantalizm Oksidentalizm ve Şerif Mardin*, Küre Yayınları, Ankara 2004, s. 15.

¹⁴ Edward W. Said, *Oryantalizm (Doğubilim) Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, Çev: Nezih Uzel, Pınar Yayınları, İstanbul 1982, s.75.

¹⁵ Mourad, a.g.e., s.42.

¹⁶ Mourad, a.g.e., s.43.

¹⁷ Abdullah Metin, *Oksidentalizm İki Doğu İki Batı*, Açılım Kitap, İstanbul 2013, s.45.

¹⁸ Bardakçı, a.g.e., s.159.

kuvvetli ortaya koyar. Eserde, Hatice Sultan, savaşın verdiği buhranı biraz olsun hafifletmek için “hamam eğlencesi” tertip eder. Bu gösterişli eğlence sırasında kendilerine masaj, keseleme ve özel işleri için iki cariye tahsis edilir. Dinlenme odasına geçildiğinde cariyelerin masajlarına usul usul çalan orkestranın eşliğiyle iyice gevşeyen hanımlar, şehvetli bir havaya kapılırlar. Bu kadınlar arasında, “hem erotizmin hem de çocuksu bir sevincin oluşturduğu tatlı bir suç ortaklığı vardı. Birbirlerine hayran hayran bakarlar, usulca dokunurlar, gülüp eğlenmek amacıyla birbirlerini hafifçe öperler, sevgiyle bellerine sarılırlardı.”¹⁹ Kendisini dünyanın merkezine *ben*²⁰ algısıyla konumlandıran Batı karşısında diğer milletler, hususiyetle Doğu, her şartta ötekini temsil etmektedir. *Ben* olanın algısının hâkimiyeti altında olan öteki, gerçek ne olursa olsun *benin* sınırları içerisinde konumlanır. Bu konumlandırma *benin* çıkarları doğrultusunda gerçekten uzak bir Doğu manzarası da çizebilir. *Ben* merkezli bilinç, öteki olarak Doğu’ya bakarken aslında tersinden kendisine ayna tutar ve bilinçli ya da bilinçsiz kendisinden söz eder. Bu bağlamda, Batı’nın Doğu hakkındaki muhayyilesi (olan oryantalizm) bir yönüyle Batı bilincini ortaya koyar. Romanda yer alan hamam sahnesi de bu açıdan değerlendirildiğinde, Kenize Mourad’ın *ben* olanın algısıyla hareket ettiğini, olandan uzak bir tablo ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. Bu iddiayı kuvvetlendirecek durum, *seviciliğin*²¹ ima edildiği hamam bölümünde yazarın ortaya koyduğu Avrupa’yı yüceltme tavrıdır. Hamamda toplanan kadınların sohbetleri esnasında Batı’yı/Avrupa’yı küçümser tavır takınmaları yazar tarafından hor görülür. Konuşan kadınlardan birisinin Batılı kadınların açık saçık giyinmelerine karşı erkeklerinin ilgisizliğini söylemesi üzerine buna; “Malum! Batılı erkeklerin pek de şehvetli olmadıkları bilinen bir şey”²² sözleriyle karşılık veren kadına yazar, *ukala* sıfatını verir. *Bilgiçlik taslayan sıksa* bir kadın, dinlerinden kaynaklandığını iddia eder. Uzayan bu sohbette *entelektüel geçinen* hanım, kilisedeki şarap içme ve ekmek yeme ritüelini, “Roma’dakilerin yamyam olduğu”²³ söylentileriyle birleştirir. Herkesi ürperten bu sözlere; “Bir de bize bağnaz derler! Bu her zaman böyledir; güçlü olanlar yalnız yasalarını değil, fikirlerini de empoze ederler,” diye tumturaklı bir laf etti *entelektüel* hanım.”²⁴ Bu konuşmalar sırasında *cahil Doğulu* kadınların papaz ve rahiplerin evlenmediğini ilk kez burada duyan ve bu havadis karşısında; “Bekâr mı kalıyorlar?”²⁵ diye bağrışanlar saraylı ya da saraya girebilecek *elitliğe* sahip kişilerdir. İyi eğitim gördüğünü tahmin ettiğimiz kişilerin konuşmaları şaşkıncak derecede bilgisizcedir. Yazarın bu kadınları bu kadar bilgisiz göstermesi dolaylı yoldan Doğu’yu ötekileştirme şeklinde değerlendirilebilir.

Kenize Mourad’ın saraya, saray halkına bakışını romanın sonlarına doğru kimlik arayışına girdiğinde daha net görebiliriz:

“Aynayı dikkatle inceliyordu: Prens mi yoksa fahişe miydi? Prens- fahişe mi? Neden olmasın? Sultan kızının, annesinin dışında, bütün nineleri harem en güzel, şehvet uyandırmakta en usta köleleri değiller miydi? Efendilerini bu yolla fethedip karıları olmamışlar mıydı? (...) Osmanlı sarayında erotizm, ilk önce öğrenmeleri gereken sanattı. Selma’nın damarlarında otuz sekiz sultanın kanı akıyordu; altı yüz yıllık mutlak bir iktidar ama altı yüz yıllık saraylılık. İki eşit kolun meyvesiydi, hem sultan hem de köleydi.”²⁶ Yazarın bu yaklaşımı padişah eşlerini küçümsemenin de ötesinde Batı’nın saraya dair şuuraltının dışı vurumudur. Bir padişahın eşi olmanın ilk şartını, kadınlığı kullanabilme yeteneği olarak gören yazar, aynı zamanda padişah hanımlarını birer *köle* olarak görür.

Bir başka dikkat çeken oryantalist söylem, Selma Sultan’ın, Sultan Fatma ile Mevlevi dergâhını ziyaretinde gerçekleşir. Sultan Fatma, “ “dönen dervişlerin” Mevlevi tarikatına bağlıydı”²⁷ sözlüyle tanıtılır. Bu ifadede Selma Sultan’ın bu kültürü tanımadığı kanaatine varılabilir. Belki, küçük bir çocuk

¹⁹ Mourad, a.g.e., s.53, 54.

²⁰ Batı’nın *ben* algısı, bu algının kendi şuur altına işaret ettiğine ve bu bakış açısının oryantalizmle nasıl bütünleştiğine dair Bkz: İbrahim Kalın, *İslam ve Batı*, İSAM Yayınları, İstanbul 2007. Ayrıca Edward W. Said, a.g.e.

²¹ Eserde başka bölümlerde (konu edilen diğer ülke insanlarında) de sevicilik, bir başka ifadeyle *lezbiyenlik* vurgusu dikkat çeker. Osmanlı sarayında ise bu durum saray hizmetçilerine kadar indirgenir. Romanın önemli kahramanlarından Haremağası Zeynel’in Mahmut isminde gizlice bulunduğu, mektuplaştığı bir sevgilisi vardır. Zeynel’in mektubu için Bkz.: Mourad, a.g.e., s.511-515.

²² Mourad, a.g.e., s.54.

²³ Mourad, a.g.e., s.55.

²⁴ Mourad, a.g.e., s.55.

²⁵ Mourad, a.g.e., s.55.

²⁶ Mourad, a.g.e., s.488, 489.

²⁷ Mourad, a.g.e., s.91.

olduğunu varsayıp dergâha ilk kez gitmesi makul görülebilir. Ancak dergâha girdiğinde, “Kapalı oda ve ter kokusu yüzünden burnunu tıkayan Selma Sultan’ın,”²⁸ burasının pis ve kasvetli oluşundan şikâyet etmesi, orada bulunan kişilere *yabancı* kalması Şeyh ve diğerlerini ötekileştirerek tasvir edişi yazarın bir yönüyle meseleye bakışını ortaya koyar.

Kenize Mourad’ın roman boyunca pek çok kez ikilemde kaldığı görülür. Bunu hem Selma Sultan’ın hem de diğer kahramanların şahsında okuyucuya hissettirir. Selma Sultan’ın bakış açısında yukarıda ifade ettiğimiz oryantalist yaklaşımların yanı sıra oksidentalist duruş da dikkat çeker.

“Oksidentalizm; Batı üzerine düşünme, Batı tasavvuruna ve tahayyülâtına sahip olma, Batı üzerine fikir beyan etme, eser verme ve bilimsel/ ya da değil Batı üzerine çalışma yapmayı kapsar.”²⁹ Bu kısa tanımdan hareketle romanda, Batı namına en çok İngilizler eleştirilir. İstanbul’un işgali sırasında yabancı askerlerin yaptığı zulümler: “Hemen yoldan çekilmedi diye yayalara karşı kamçı kullanan İngiliz hoyratlığı, kadınların önünde eteklerini kaldıran İskoç askerlerinin terbiyesizliği, Fransızlarla İtalyanların içki âlemleri ve Senegallilerin kabalığı (...) her zaman son derece “ medeni” oldukları sanılan Avrupalıların yaptığı kötülükler karşısında dehşete düşüyordu”³⁰ şeklinde dile getirilir. Burada eleştirilen işgâl kuvvetleri daha sonra karşımıza çıkmazken, romanın tüm bölümlerinde İngilizlerin kötülendiğini, aşağılandığını görürüz. İstanbul’da İngilizler diğer tüm işgâl devletlerine nazaran zorba olarak telakki edilir ve bu yaklaşım romanın Lübnan, Hindistan ve Fransa bölümlerinde de devam eder. Kenize Mourad’ın İngilizlere karşı bir öfkesinin olduğunu gerek romandan gerek şahsi hayatından yola çıkarak söyleyebiliriz. Kendisi, hem Fransız hem de İngiliz vatandaşlığına sahip olmasına karşın, İngiliz pasaportunu iade eder.³¹ Kanaatimizce yazarın öfkesi, İngilizlerin Ortadoğu politikasından ileri gelmektedir. Nitekim hem romanda hem de bir gazeteci olarak kendisiyle yapılan mülakatlarda İngilizlerin bu politikası eleştirilir.

Batı’ya yönelik bir başka eleştiri basın üzerinden gerçekleşir ki, biz burada gerçek anlamda oksidentalizmin etkisini hissederiz. Selma Sultan’ın babası, çevresindeki pek çok kişi gibi, Avrupa hayranıdır. Bu sebeple Hayri Bey, Türk basınına takip etmez, her gün özellikle Fransa’dan ve Almanya’dan beş-altı gazete getirir. Ona göre bu gazeteler, düşmanın bakış açısını yansıtmaktadır belki ama hiç olmazsa sansüre tabi tutulan yerel basından çok daha tarafsızdırlar. Onun bu düşünceleri yazar tarafından onaylanmaz. Yazara göre, Hayri Bey ve çevresindekiler her şeyi olduğu gibi, “alaturkalık” diye ülkesinin basınına da küçümserdi. Yazar, Hayri Bey’in “sansürün, bizzat işgalciler tarafından, o bayağı Avrupalılar tarafından dayatıldığını unuttu(ğunu)”³² belirtir. Burada Kenize Mourad’ın sansürü makul görmesi değil, kendi tecrübelerine dayanarak Avrupalıların sansür politikasına yönelik eleştirisi mevcuttur. Kendisinin bir gazeteci olarak gözlemleri ve yaptığı söyleşiler sonucu kaleme aldığı; *Toprağımızın kokusu: Filistin ve İsrail’in sesleri*³³ isimli eseri Fransa’da sansürlenir. Avrupa siyasetini hem doğduğu topraklar olması, hem de oradaki gazetecilik faaliyetleri sebebiyle yakından tanıyan yazarın buradaki sansüre öfkesi tecrübesiyle de ilintilidir.

En somut oksidentalist yaklaşımlardan birisi Lübnan sınırlarında gerçekleşir. Burada bir rahibe okuluna giden Selma Sultan, okulda yanlış tarih öğrenimi ile karşılaşınca tepkisini ortaya koyar ve baş rahibeye: “Sayın rahibe, size büyükbabanızın deli, büyük amcanızın kanlı bir canı, diğer büyük amcanızın ahmak, sonuncusunun da ‘alçak’ olduğu zorla ezberletilseydi, ne yapardınız?”³⁴ sorusunu yöneltir. Bu yolla Batı’nın tarafı ve maksatlı tarih eğitimi eleştirilir. Kenize Mourad’ın en hassas

²⁸ Mourad, a.g.e., s.92.

²⁹ Oldukça geniş değerlendirmelere açık olan Oksidentalizm, temel olarak üç açıdan değerlendirilir:

“1.Oksidentalizmi, Doğu’nun kendi çıkarları doğrultusunda Batı’yı incelemesi ve bir müdafaa yöntemi olarak ele alan görüşler,

2.Oksidentalizmi Batı düşmanlığı olarak ele alan görüşler,

3.Oksidentalizmi ‘nasıl (daha iyi) Batılı olunur’ sorusunun cevabını verebilecek bir söylem veya bilim olarak ele alan görüşler.”

Biz bu yaklaşımlar içerisinde romanın muhtevasına uygun olması hasebiyle ikinci (2.) maddeyi dikkate alacağız. Bu kavramın daha geniş değerlendirmesi için Bkz.: Abdullah Metin, a.g.e., s.66.

³⁰ Mourad, a.g.e., s.52.

³¹ Bardakçı, a.g.p.

³² Mourad, a.g.e., s.58.

³³ Kenize Mourad, *Toprağımızın kokusu: Filistin ve İsrail’in sesleri*, Çev.: M. Nedim Demirtaş, Everest Yayınları, İstanbul 2004. Kitabın orijinal adı: *La parfum de notre terre, voix de Palestine et d’Israel*. İsrail’in işgalini konu alan eserde yazar, Filistin’in haklı bulur.

³⁴ Kenize Mourad, *Saraydan Sürgüne*, s.163.

olduğu konulardan birisi dedesinin (V.Murat) *deli* olduğu yönündeki söylemlerdir. Kendisi, ileride bahsi geçecek olan, romandakine benzer bir hatıra ile İstanbul’da karşılaşır.

Selma Sultan’ın evlenip Hindistan’a gitmesiyle oksidentalist bakış ağırlığını hissettirir. Bu bakış açısı, burada sadece İngilizlere karşıdır. Hindistanlılar, ülkelerini işgal etmeleri, karışıklıkların müsebbibi olmalarına karşılık “hâlâ İngiliz aşığı/hayranı”³⁵ olmakla suçlanır. Üstelik olaylar şiddetlendikçe İngilizlere karşı menfi yaklaşım daha da artarak devam eder. Öyle ki İngiliz olmak bir hakarete dönüşür. Bunlardan ‘hırsız İngiliz’ ifadesi ve düşman kelimesi yerine yine ‘İngiliz’ denilmesi en dikkat çekenlerdendir. Selma Sultan’ın eşi Hint Racası, İngiltere’de eğitim aldığından dolayı halk kendisine öfkelenildiğinde onu İngiliz olmakla suçlar.³⁶ İngiliz olmakla suçlanan bir diğer isim Selma Sultan olur. Ancak onun bu suçlamalara maruz kalışı oksidentalizimden ziyade Selma Sultan için kadere dönüşen *yabancılaşma* ile birleştirilir.

İngilizlere karşı bir başka sert eleştiri de Hint kumaşlarının devre dışı bırakılmasına karşılık Avrupa’dan kumaş getirmeye yönelik dile getirilir: “Çünkü Hindistan’da, eskiden çok ünlü olan dokuma atölyeleri uzun zaman önce kapatılmıştı: İngiliz tekstilcileri rekabet istemiyordu.”³⁷ Bu hamle ve İngilizlerin diğer faaliyetleri neticesinde Selma Sultan, artık Avrupalıları iyi tanır hale gelir, yapılanlara genel bir teşhis koyar: “Şu Avrupalılar, kendileri için neyin iyi, neyin kötü olduğunu daha iyi bildiklerine inanıyorlardı. Yalnız politik, ekonomik, toplumsal yasalarını değil aynı zamanda düşünce tarzlarını da kabul ettirmeye kalkışıyorlar.”³⁸ Yazarın şiddetle üzerinde durduğu hususlardan birisi Batı’nın, *düşünce tarzını Doğu’ya* dayatma çabasıdır. Batı’yı temsil eden İngiliz kafası, Doğu’nun kurtulmaya çaba gösterdiği düşünceleri temsil eder. Bağımsızlık üzerine tartışmaları sırasında Emir’in: “Yalnız İngilizleri değil, onlar tarafından biçimlendirilmiş şu beyni kafamızdan atmadıktan sonra, bağımsızlık ne işe yarayacak?”³⁹ sözleriyle, Batı’nın empoze ettiği fikirlerden kurtulmadıkça özgürlüklerine kavuşamayacakları vurgulanır. Fakat burada dikkat çeken sadece İngilizlerin dayatmasıdır. Yazarın Fransızlara bu konuda eleştiri getirmemesi dikkat çeker. Bunu, kendisinin o ülke vatandaşı olması, onlar tarafından büyütülmesi nedenlerine bağlayabiliriz.

2.Kendine Ait Bir Ülke Yaratma Çabası

Sürgün kararının alınmasının ardından Selma Sultan, “kendisini terk eden ülkesini seyrederek”⁴⁰ Türkiye’den ayrılır. Bu bakış açısının nedeni, sürgün edilen Osmanlı ailesi için bu *‘meçhule yolculuk’* a halkın engel olması yahut bir gün onları doğdukları topraklara geri çağırılmaları beklentisinden kaynaklanır. Eser boyunca bu hüznü bekleyiş alt metinde “ülkenin kendilerini terk ettiği” imasıyla yer alır. Geri dönebilme beklentisi ailenin tüm fertlerinde baskın bir arzudur ve bu beklenti bazı ailelerin sürgün rotasını bile belirlemelerinde etkin olur. Kenize Mourad, ailesindeki bu ümitli bekleyişi: “Hatice Sultan İstanbul’a daha yakın olduğunu düşündüğü için Beyrut’a yerleşti. Her zaman Türk milleti bizi bir gün geri çağıracak, derdi. Ama tabii Türk milleti onları asla geri çağırmadı”⁴¹ sözleriyle dile getirir. İstanbul’a, doğduğu topraklara hasret duyan tek isim Hatice Sultan değildi, genç yaşta bu topraklardan ayrılan Selma Sultan da annesi gibi vatan özlemi duyar. Bu hasreti dile getiren Kenize Mourad annesinin İstanbul özlemini şu sözlerle dile getirir:

“Annem İstanbul’u çok seviyordu. İstanbul tabii çok güzel, doğunun incisi...Annem Beyrut

³⁵ Mourad, a.g.e., s.339.

³⁶ Mourad, a.g.e., s.360, 361. İngilizlere karşı küçümser ifadelerle romanın: 377-383,384-386-388,389-392-406-463-491 gibi birçok sayfasında rastlamak mümkün. Şüphesiz diğer batılı ülkeler de oksidentalist bakıştan nasibini alırlar. Örneğin romanın son bölümünde Fransa’nın Almanya tarafından işgali sırasında, Almanlar için: ‘domuz Almanlar’, ‘Alman canavarları’ gibi hakaretler yer alır. Bkz.: Mourad, a.g.e., s. 554.

³⁷ Mourad, a.g.e., s. 474.

³⁸ Mourad, a.g.e., s. 477, 478.

³⁹ Mourad, a.g.e., s. 540.

⁴⁰ Mourad, a.g.e., s. 158.

⁴¹ Murat Bardakçı, İlgün Serdar, *Son Osmanlılar Belgeseli*, III. Bölüm ‘Neslişah’ın Sürgünü’, Non Stop Production, 2005. Hatice Sultan’ın yurda geri dönme bekleyişi romanın sayfalarında artık ümidi kesilen bir süreç olarak yer alır: “Sultan her geçen gün biraz daha halsizleşiyordu. Mustafa Kemal’in 1927 Kasım’ında yeniden cumhurbaşkanlığına seçilişi, baş edemeyeceği bir şok etkisi yapmıştı onda. Artık Türk halkının, Osmanlı hanedanının geri dönmesi için savaşmayacağını kabul etmek zorundaydı.” Bkz.: Mourad, a.g.e., s.203.

Limanı'na gider, İstanbul'dan gelen gemilerden inen yolculara; "İstanbul, benim şehrim nasıl?"⁴² diye sorarmış. O dönemler hep acı doluydu. Büyükannem geri dönemeden hasret içinde öldü. Annem İstanbul'u hep özledi. Türkiye bizim ülkemizdi. Hiçbir yere uyum sağlayamadı. Lübnan'da çok fakirdiler ama annem yine de orada özgürdü. Bir Katolik manastırında eğitim aldı. Beyrut, Doğu'nun Paris'i olarak adlandırılıyordu. Annemin dışarı çıkacağı, dans edeceği yerler, katıldığı büyük balolar da oldu. Ama o hep geçmişini özlediğini söylüyordu. Bunu bana babam anlattı."⁴³ Bu sözlerin devamında Kenize Mourad'ın dudaklarından kendi psikolojisini ortaya koyar nitelikteki şu cümleler dökülür: "Annem *kendine bir ülke yaratmaya çalıştı*. Bana göre kendine ait bir ülkenin olmaması bir ailenin olmamasından daha kötü. Benim bunu söylemem önemli çünkü benim ailem yoktu. Bence ülke daha önemli. Bir yere ait olmak çok daha önemli."⁴⁴ Bu bağlamda, bu ifadelerden hareketle, gerek Hatice Sultan gerekse Selma Sultan için sarf edilen sözlerin onların soyundan gelen ailesiz ve vatansız birisine ait olduğu dikkate alınmalı. Dolayısıyla, burada *kendisine bir ülke yaratmaya çalışmanın*, bir aileye sahip olmaktansa bir ülkeye sahip olmanın daha önemli olduğunu düşünen Kenize Mourad'ın psikolojisinin dışı vurumu olduğu açıkça görülmektedir. Nitekim romanda da kendisine bir yurt edinme çabaları, terk edilme korkusuyla birleşerek hayata dair alınan kararlarda kendisini gösterir.

Romanda İstanbul'dan Lübnan'a gelen ailenin yanında Hatice Sultan'ın eşi Hayri Bey yoktur. Bunun nedeni, hükümet, sürgünü ailenin damatlarına da mecburi kılar. Fakat damatlara, şayet eşlerinden boşanırlarsa ülkede kalabilme hakkı verilir. "Aile üyelerinden bu teklifi bir tek Hayri Bey: "Ben sürgünde yapamam" diyerek kabul eder ve eşi Hatice Sultan'ı boşar."⁴⁵ Sürgünde tek başına mücadele etmek zorunda kalan ailenin psikolojisini yansıtan Selma Sultan olur. Yazar, Selma Sultan'ı, terk edilmiş, babasının mektupları kendisinden saklanan küçük bir kız olarak tahayyül eder. Oysa Selma Sultan'ın tüm bunalmalarının gerçek sahibi yazarın kendisidir.

Yazarla yapılan röportajlarından birisinde öğretmenin anne ve babasıyla birlikte yaşadığını anlatırken bu ailenin babasından gelen mektupları gizlediğini belirtir: "Babam bana aslında mektup yazıyormuş ama o mektupları bana vermediler. Mektuplar elime geçmediği için babamın beni sevmediğini, benimle artık ilgilenmediğini düşünmüştüm."⁴⁶ Babasından gelen mektupları saklamaları Kenize on sekiz yaşına gelene kadar devam eder. Rahibe okulunda ondan mektupları saklayanlar bu defa rahibeler olur. Ona babası için: " "Baban iyi değil, kötü bir adam. Seni sevmiyor" derler. Bu yüzden kendisini çok emniyetsiz hisseder."⁴⁷

Sevilmeme korkusu Kenize Mourad'ın hayatını tüm yönleriyle etkileyen bir durum olarak karşımıza çıkar. Sevilsen, kabul görse belki kendisi de sevse, bir ülkeyi, bir insanı, bir mensubiyeti benimseyebilecektir. Kendisine bir ülke yaratma çabasının temelinde de sevilip bir yere ait olma arzusunun yer aldığını görürüz. Bu durum Selma Sultan için de geçerlidir. İlk olarak annesi - babası sonrasında kocası ve Hindistan halkı tarafından sevmeyi bekleyen genç kadın, hiç kimsede umduğu sevgiyi bulamaz. Onun eşini aldatmasının arkasında yatan da bu sevgi arayışıdır. Selma Sultan, bir sevgiye tutunabilse bir mekâna da intisap edebilecektir. Annesiyle ortak kaderi paylaşan yazar için de durum aynıdır. O da sürekli terk edilendir, bir söyleşide bunu: "Kendimi hep terk edilmiş hissediyordum. Annem öldüğünde bebektim, sanki beni terk etmişti. Daha sonra sevdiğim İsviçre büyükelçisi olan ailem beni terk etti. Söylediğim gibi Venezuela'ya gittiler. Bu onların hatası değildi ancak sonuçta beni yine de terk etmişlerdi. Ardından babam da beni yanına almadı, o da beni bir şekilde terk etti. Çok fazla terk edilmişim. Mesela yatılı okulda okurken rahibeler beni tatillerde yanlarına alıyordu. Kendimi aile içindeymiş gibi hissediyordum ama beni tekrar yatılı okula gönderdiklerinde ağlıyordum, her seferinde ağlıyordum. Çünkü yeniden terk ediliyordum. Okulum eski bir malikâneydi, mermer merdivenli güzel

⁴² Romanda bu tablo şu şekildedir: "Selma önceleri limana iniyordu. Kalabalığa karışıp, itişip kakışma içinde sürükleniyor, memleketinin sesini ve kokusunu duymak için gözleri kapalı dolaşıyordu. Onları iyice içine sindirdiğine inandığı zaman, sadece o zaman gözlerini açıyordu. Tüm bu yüzler tanıdık geliyordu ona. Onları tek tek inceliyor, bakışlarında kendi şehirden bir şeyler; tebessümlerinde Haliç'teki gün batımının o özlediği güzelliğini yakalamaya çalışıyordu. "İnsanlar İstanbul'da mutlu mu?" diye sormaktan ya da bir sepetten taşan simidin bir parçasını, bir azınlık aksanının sıcaklığını, solmuş bir gülü istememek için zor tutardı kendini." Bkz.: Mourad, a.g.e., s.196.

⁴³ Murat Bardakçı- İlgün Serdar, a.g.b., IV. Bölüm 'Hüzün, Acı Hasret'.

⁴⁴ Murat Bardakçı- İlgün Serdar, a.g.b., IV. Bölüm 'Hüzün, Acı Hasret'.

⁴⁵ Murat Bardakçı- İlgün Serdar, a.g.b.

⁴⁶ İnci Döndaş- Ali Selim, *Hürrem Sultan'ın Torunları*, Doğan Kitap, İstanbul 2013, s.57.

⁴⁷ Rıza Baloğlu- Sevinç Baloğlu, *Yaşayan Bellek: Osmanlı'nın Küçük Hazinesi*, Su Yapım, TRT TÜRK, 2012.

bir binaydı. O eski mermer merdivenlere oturup düşünüyordum; “ Hep aynı şey oluyor, beni alıyorlar sonra da bırakıyorlar” diye.”⁴⁸ Bu sitemler romanda Selma Sultan’ın babasıyla yaşadığı çatışmada vücut bulur. Babasının mektubunu alan genç kız küçük bir buhran geçirir. Kendi kendine: “Bana bunu neden yapıyorsunuz? Beni terk ediyor, sonra da geri almak istiyorsunuz; beni önce seviyor, sonra artık sevmiyor ve yeniden seviyorsunuz... Sizin için neyim ben?”⁴⁹ Selma Sultan’ın buhranı, evde mektuplarını saklayanın annesi olduğunu öğrenince bir krize dönüşür.

Terk edilme korkusu, emniyetsizlik, kimliğini, kim olduğunu bilememek ve sevgisizlik Kenize Mourad’ın evlenmeme kararını da etkiler. Kendisine “niçin evlenmediği” sorulduğunda; “Terk edilme korkusundan paranoyaklaşmışım. Defalarca terk edilmişim. Uzun süredir kim olduğumu bilmiyordum, Doğu ve Batı arasındaydım. Bu çok büyük bir travmaydı.”⁵⁰ “ Bu durum on sekiz yaşına kadar sürdü. On sekiz yaşına gelince herkes benim evlenmemi istedi. Çünkü benim evlenmem her türlü problemin çözümü demekti. Evlenmeyi reddettim, çünkü kim olduğumu bilmiyordum”⁵¹ cevabını verir.

Romana dönecek olursak, yazarın mensubiyet/vatan arayışı eserin sonuna kadar devam eder. Sürgün edildikten sonra ilk yuvası olan Lübnan’da, Fransızlar ile yaşanan hâkimiyet meselesi hasebiyle, Emel’e teselli vermek için sarf ettiği sözlerde Selma Sultan’ın trajedisine şahit oluruz. Emel’e Türkiye’yi örnek göstererek bizim gibi zafer kazanacaksınız diyen Selma Sultan, bir an duraksar: “*Biz mi? Biz kim?* Aradan yıllar geçtiği halde Selma, kendisine korkunç bir çelişki gibi gelen düşünceyi kabullendiremiyordu hâlâ. Ülkesinin zafere kavuşması ve ailesinin ülkeden kovulması! Tarih bir yerde yanılmıştı sanki.”⁵² Bu kendine mekân arama daha sonra Hindistan ve Paris’te *yabancı* sıfatıyla defalarca karşımıza çıkacaktır.

Sürgün psikolojisinin en saf ifadelerle dile getirilmesi Mustafa Kemal’in ölüm haberi ile Hindistan’da bulunan Selma Sultan’ın kendisiyle baş başa kalmasıyla ortaya çıkar. Uzun bir monologdan oluşan bu bölümün adeta bir hesaplaşmaya dönüşmesiyle Selma Sultan, Mustafa Kemal için; “Bu aileden, onu sürgüne gönderecek kadar mı çekinmişti?”⁵³ sorusunu sorar. Selma Sultan bir türlü bir *vatana* intisap edemez. O Hindistan’ı *vatan* telakki etse de Hindistan ona defalarca *yabancı* olduğunu haykıracaktır. Fransa’da hiçbir zaman onun yaratmak istediği ülke olamaz.

3. Yabancı Kültürlerin Dinî Algılayışa Tesiri

Kendisine yöneltilen; ‘Müslüman mısınız?’ sorusuna: “Ben aslında Hristiyan olarak yetiştirildim. Çünkü rahibeler okulunda okuyordum ama yaklaşık on sekiz yaş civarında İslam’a çok ilgi duymaya başladım ve kendim (İslam’ı) çok okuyarak öğrendim. İslam’ı, özellikle tasavvufi İslam’ı çok merak ettim. Sufizmi, Mevlana’yı, büyük filozofları... Ve kendimi ondan sonra Müslüman olarak görmeye başladım. Kimliğimi, ailemi öyle görüyorum. Müslüman olmak, içinizde ne hissettiğinizle ilgili”⁵⁴ şeklinde cevap veren Kenize Mourad’ın, Müslüman kimliğini sonradan kazandığı kaleme aldığı eserin satır aralarında da kendisini göstermektedir. Sonradan kazanılan İslamî inancın müsebbibi, Fransa’da kaldığı sürede onu bir Fransız (Hristiyan) olarak yetiştirmek isteyenlerdir. Kendisi bu durumu: “Her zaman onların yanında kalayım, küçük bir Fransız kızı olayım, Türkiye’yi, Hindistan’ı ve İslam’ı bilmeyeyim istediler. Bir şeyler arasında bölünmezsem mutlu olacağımı, bocalamayacağımı zannettiler”⁵⁵ sözleriyle dile getirir.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, yazarın sonradan kazandığı İslamî kimlik eserinde kendisini ele verir.

Örneğin, romanda annesiyle hastanedeki askerleri ziyarete giden Selma Sultan, bu yolculuk esnasında dilencilere rastlar. Dilenciler için; onlar, yüksek sesle dilenmiyor, “kendilerine verilen sadakaya razı gelip, ağırbaşlılıkla kabul etmekle yetiniyorlardı; hem onların inançlarına göre, Allah bazı kullarını kayırmışsa, fakirlerle paylaşsınlar diye kayırmıştı”⁵⁶ şeklinde bir tanımlama yapar. Burada

⁴⁸ İnci Döndaş- Ali Selim, a.g.e., s. 58-59.

⁴⁹ Mourad, a.g.e., s. 186.

⁵⁰ İnci Döndaş- Ali Selim, a.g.e., s.68.

⁵¹ Rıza Baloğlu- Sevinç Baloğlu, a.g.b.

⁵² Mourad, a.g.e., s. 173.

⁵³ Mourad, a.g.e., s.487.

⁵⁴ Bardakçı, a.g.p.

⁵⁵ İnci Döndaş- Ali Selim, a.g.e., s.47.

⁵⁶ Mourad, a.g.e., s.42.

dilencilerin yüksek sesle dilenmemeleri ya da verilen sadakaya rıza göstermeleri olağandır. Ancak *onların inançları* ifadesi bir ötekileştirme olarak görülür. *Onların* inandığı ile Selma Sultan'ın inandığı *inanç* arasında nasıl bir farklılık olduğu merak edilir. Annesiyle kendisini özdeşleştiren yazar, gayri ihtiyari zaman zaman annesini, toplumu dışarıdan okuyan bir kişi olarak göstermekten kendisini alamaz. Buna, yukarıda oryantalist bakış açısını izah ederken verdiğimiz örnekler dâhildir. Hastane, hamam ve Mevlevî ayinleri sırasında ortaya koyulan manzara, toplumdan uzak bir bakış açısının yansımasıdır.

Buna ilaveten yazarın İslamî söyleme ters düşen şu benzetmesi de dikkatlerden kaçmaz. Fransız generalin İstanbul'a girişi sırasında çarşafı bir kadının kalabalığın arasında kalması sonucu, bir taraftan çarşafı yırtılırken diğer taraftan kadına Fransız bayrağını selamlaması için baskı yapılır. Bu sırada "Allah, civarda bir bar aramakta olan Fransız denizcilerin suretine bürünerek kendini göster(ir)." ⁵⁷ Kadını, bar arayan Fransız'ın "Allah" suretine bürünerek kurtarmasıyla, kadına son anda Allah'ın Hızır misali yardım göndermesi ima edilse de bu yardımın Allah'ın suretine bürünerek gerçekleşiyor olması İslamî açıdan sorunlu bir benzetme olmasının yanı sıra yazarın dinî bilgidan uzak oluşunu ortaya koyar.

Romanın ilerleyen bölümlerinde bize, yazarın dinî fikirlerinin kodlarını veren tesettür meselesi öne çıkar ve eserin sonuna kadar bu sorun ön planda kalır.

Kenize Mourad'ın ve annesi Selma Sultan'ın başörtüsüne yaklaşımı mesafelidir. Yazar, annesinin erken evlenmesi, çarşafa girmesi hakkında:

"Selma on sekizde evlenir, çünkü hiç paraları yoktu. Hindistan'a gider gitmez çarşafı kapattığı için şansızmış ve annem bundan nefret ediyor" ⁵⁸ der. Romanın farklı bölümlerinde Selma Sultan'ın bu *nefretinin* izlerini sürmek mümkündür. Eserin başında genç kızlığa adım atmasıyla Selma Sultan için çarşafa girme vakti gelir. Fakat yazarın da ifade ettiği gibi, Selma Sultan bundan *nefret eder*, özgürlüğünün sınırlandığını düşünerek arkadaşıyla birlikte çarşafını yırtar, bunlardan birisini Latife Hanım'a, diğerini ise Halide Edip'e göndermeyi tasarlar. Başlangıçta çocukça yapılan bu hareket/tepki, Hindistan'da öfkeye dönüşür. Buradaki dinî hayata yönelik eleştirilere yazarın tecrübesinden yola çıkarak değinmek daha isabetli olur. Buna göre, Kenize Mourad, babasını görmeye gittiği zaman ilk anlardan itibaren özgürlüğünün kısıtlandığını düşünerek Fransa'ya dönmek ister:

"Kotwara'da yaşayamayacağımı daha ilk günden anladım. Çok tutucu bir yerd. Mesela bir kadın hastalansa, muayeneye gelen doktorun hastaya el sürmesine izin vermiyorlardı. Doktorla hasta arasına bir battaniye geriyorlar, battaniyede küçük bir delik açıyorlar, doktorun muayeneyi bu deliğin arkasından yapmasını istiyorlardı. Kadıncağz battaniyenin öbür tarafından dilini çıkartır, kolunu uzatır, doktor da gördüğü kadarıyla hastalığı teşhis etmeye çalışır, ilaç verirdi. ⁵⁹ Üvey anneme de böyle yaptılar. Zavallıcık, birkaç gün sonra öldü. Kadınlar sokakta dolaşamıyorlardı. Ben bile çarşafa bürünerek çıkabiliyordum. Babamın sarayındayken odamın kapısı dışarıdan kilitleniyordu." ⁶⁰ Yazarın anlattığı bu anı, eserde, Selma Sultan'ın evlenip Hindistan'da yaşama macerasıyla birebir işlenir. Romana baktığımızda, Selma Sultan'ın çarşaf konusunda Halide Edip ve Latife Hanım dışında güvendiği bir diğer isim, Mustafa Kemal'dir. Selma Sultan, saltanatın kaldırılmasıyla (1 Kasım 1922) ülkeyi nelerin beklediğini tahayyül edemez. Çarşaftan kurtulacağını sevinciyle "Türkiye'de hiç padişah olmamasını, Kemal Paşa'nın ülkenin hâkimi olmasını dile(r)." ⁶¹ Selma Sultan çarşafı, 'gezici hapishane' ⁶² olarak tanımlar ve kadının özgürlüğünü sınırlayıcı olarak görür. Yine Selma Sultan'a göre Kur'an'da, çarşaf ya da kadının örtünmesi gerektiğine dair bir kaide yer almamaktadır. Bu geleneğin, kadını özgürlüğünden alıkoyan, onu eve kapatan, sınırlayan bir araç olduğunu düşünür. ⁶³ Bireyin özgürlüğünü merkeze alan bir hayat tarzına alışkın olan yazar, başörtüsü gibi "kaçgöç" geleneğini de doğru bulmaz. Fransa ile

⁵⁷ Mourad, a.g.e., s.50.

⁵⁸ Rıza Baloğlu- Sevinç Baloğlu, a.g.b.

⁵⁹ Bu manzaraya romanda Selma Sultan'ın hastalandığı bölümde rastlarız. Muayeneye gelen doktor, yukarıda tasvir edilen şekilde kendisine teşhis koyar. Bkz.: Mourad, a.g.e., s.406, 407.

⁶⁰ Bardakçı, a.g.e., s.158. Selma Sultan'ın çarşafa yönelik tepkilerine romanın pek çok yerinde rastladığımızı belirtmiştik. Bunun için Bkz.: Mourad, a.g.e., s. 124-139-140-280-374.

⁶¹ Mourad, a.g.e., s. 126. Selma Sultan, Hindistan'da kendisine 'burka' giydirilmek istenmesine şiddetle karşı çıkar. Öyle ki, bu durum Selma Sultan'ın eşiyile ciddi çatışmalar yaşanmasına yol açar ve üçüncü kişilerin (Raşit Han) araya girmesiyle Selma Sultan yatıştırır. Bkz.: Kenize Mourad, a.g.e., s.374.

⁶² Mourad, a.g.e., s.124.

⁶³ Mourad, a.g.e., s.124,125.

Hindistan arasındaki kültürel farklılığı babasıyla ilk tanışmaları sırasında şerefine verilen çayda tecrübe eder. Babasının yanında oturacağını zanneden Kenize'ye "Hayır, sen git kadınların yanında otur"⁶⁴ derler. Bu durumu şaşkınlıkla karşılayan yazar, eleştirel bir yaklaşımla iki kültür arasında kalışını dile getirir: "Bahçenin bir tarafında kadınlar, bir tarafında erkekler vardı. Kendimi çok kötü hissediyordum, uzaktan babama bakıyordum. Sorbonne'da çok özgürdüm, Hindistan'da çok geleneksel bir Müslüman geleneğiyle karşı karşıya kaldım. Hiç erkek görmüyordum, hiçbir erkek de beni görmüyordu. Babamı gördüğüm tek yer oturma odasıydı ama babam beni odama gönderiyordu. Sokağa çıktığımızda peçe takmak zorundaydım. Peçe sürekli saçımdan kayıyordu. Yanımda olan yaşlı kadın akşam yemeğinde bana hep peçe takıyordu."⁶⁵ Fransa ve Hindistan'ın iki farklı kültür oldukları muhakkaktır. Ancak İslamî açıdan değerlendirdiğimizde, tablonun iki farklı kültürden ziyade farklı İslamî anlayışların etkisiyle oluştuğu açıkça görünmektedir. Kenize Mourad, belli bir yaşa kadar Hristiyan geleneğin etkisiyle yetiştirilmişti. Buna ilaveten özgürlükçü tabiatı da din ile arasına mesafe açılmasını kolaylaştırır. Bunu kendisi, neden evlenmediği sorusu sorulduğunda belirtir. Fransız/ Batı kültürüyle birleştirebileceğimiz özgürlükçü ruhu, onu evlilik düşüncesinden alıkoyar. Bu ruhun/kültürün, İslam'a yaklaşımını da etkilediğini belirtebiliriz. Nitekim bir gün Nilüfer Sultan'ın Mourad'a, Prens Keramet'in kendisiyle evlenmek istediğini söylemesi üzerine, evlilik teklifini reddetme gerekçesini: "Ben Fransız terbiyesiyle büyümüştüm. Müslüman'dım fakat İslamiyet'in ne olduğunu dahi tam bilmiyordum"⁶⁶ sözleriyle açıklar. Görüldüğü gibi yazarın zihninde Fransız kültürü karşısında İslam, İslamî gelenekler karşısında Fransız kültürü ve burada bizim özdeşleştirdiğimiz özgürlük anlayışı karşı karşıya gelir. Yazar iki unsuru birleştirmekte zorlanır. Dini oryantalist bakış açısıyla yorumlar.

4. Türkiye - Hindistan ve Fransa'nın 'Küçük Hazine'si'⁶⁷

Paris'in sefil bir otel odasında dünyaya gelen Kenize Mourad, sürgün ve yaşadıklarına dair: "Benim yaşadığım şey aslında sürgün değildi, benim için köklerimi tam olarak bilememe durumuydu"⁶⁸ sözlerini saf eder. Anne tarafından Türk, baba tarafından Hindistanlı, doğduğu ve büyüdüğü yer itibarıyla de Fransız olan yazar, bu üç kimlik arasında mütemediyen gidip gelir. Onun yaşadığı bu kimlik kaybını ya da arayışını Kemal Karpat *sekülerizm* olarak tanımlar. Ona göre "sekülerizm diye tarif edilen şey aslında bir geleneksel, kültürel bir kimlik kaybı"⁶⁹dır. Bu bağlamda yazarın romanından hareketle yaşadığı *sekülerizmin* üzerinde durmadan önce, kendi ifadelerinden yola çıkarak kimliğini arama macerasına değinmenin doğru olacağı kanaatindeyiz. Yazar, yaşadığı sıkıntılı süreci şöyle anlatır: "Çok fazla psikolojik sorunum vardı. On beş yaşımıdayken ilk *kimlik krizimi* yaşadım. Hindistan'a gitmek istedim ama gidemedim. Çünkü yeni aileme bağlıydım ve bu insanlara vurmaya başladım, çünkü kendimi hapis tutulmuş gibi hissediyordum. Fransa'da tutsak ediliyormuş gibi... Çünkü tüm geçmişimi unutmamı istiyorlardı. Aslında iyi niyetle böyle olmasını istiyorlardı. Çünkü gerçek bir Fransız kızı gibi yetişmem gerektiğini düşünüyorlardı. Asla bir Fransız kızı gibi adapte olamazdım ki. Annemin kim olduğunu bilerek, babamın kim olduğunu bilerek, şanlı geçmişi bilerek nasıl bir Fransız gibi adapte olabilirdim? O zaman büyük bir bunalıma girmiştım. Kendimi öldürmeye çalıştım. *Ne olduğumu, kim olduğumu bilmiyordum*. Çok kötü bir durumdaydım..."⁷⁰ Kendisini intihara sürükleyecek kadar sancılı bu süreç neticesinde yazar, babası ile görüşür. Fakat bu, onun kimliğini bulmasını ne kadar sağlar, yazar kendisini bir Hindistanlı olarak ne kadar kabul eder? Tüm bunlar bir muammadır. Esasen sürgünde olan birçok isim için bu kendisini nereli hissettiği sorunsal bir durumdur. Çünkü nereli olmak, nereli hissetmek ile bağlantılı bir durumsa bu daha çok tartışmaya açık bir hal alır.

Bilindiği gibi Selma Sultan son Osmanlılardan, sürgün neticesinde farklı ülkelerde yaşamış bir Osmanlı Sultan'ıdır. Fakat bu durum romanda yazarın etkisiyle yoğun bir kimlik arayışı şeklinde işlenir. Selma Sultan'ın böyle bir arayışa girip girmediği bilinmez, ancak Kenize Mourad'ın annesinin

⁶⁴ İnci Döndaş- Ali Selim, a.g.e., s.63.

⁶⁵ İnci Döndaş- Ali Selim, a.g.e., s.63.

⁶⁶ Bardakçı, a.g.e., s.157.

⁶⁷ Kenize: Küçük hazine anlamına gelmektedir.

⁶⁸ Bardakçı, a.g.p.

⁶⁹ Karpat, a.g.e., s.81.

⁷⁰ Rıza Baloğlu- Sevinç Baloğlu, a.g.b. Yazarın psikolojisini vurgulamak amacıyla bazı kelimeleri italik şekilde yazmayı tercih ettik.

kaderinden hareketle, şuuraltındaki her gittiği yerde bir *yabancı* olduğu hissini ortaya koyması romanda ağırlıkla kendini gösterir. Kenize Mourad nerelidir? Öncelikle Fransa üzerinde duracak olursak, yazar Fransızlara karşı minnet duygusu içinde olduğunu ifade eder. Kendisine sağlanan imkânlar karşılığında kendi kültürüne yabancılaşmasının beklendiğini söyleyen yazar: “Fransızlar bana çok iyi davranıyorlardı ama ailemi unutmam gerekiyordu. Kökenimin Türk olduğunu, Hintli olduğunu unutmam gerekiyordu. İki kültür arasında bölündüm diyebilirim ve benim için çok zor oldu bu”⁷¹der. Kenize Mourad Fransa’da daima bir yabancıdır: “Fransa’da çok iyi insanlar tarafından yetiştirildim. Yine de kendimi hep bir yabancı gibi hissettim. Dilim, eğitimim, düşünce tarzım hep Fransız olmasına rağmen, kalbim Türkiye ve Ortadoğu için çarpıyor. Politik açıdan Hindistan, Türkiye ve Pakistan’da neler oluyor daha çok ilgimi çekiyor. Duygularım doğudan, aklım batıdan diyelim.”⁷² Kenize Mourad, adeta Fransa’ya duyduğu minneti romanında defalarca bu ülkeyi överek ödemeye çalışır. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi İngiltere’nin aksine mütemadiyen yüceltilen bir Fransa ile karşılaşırız. Hatta zaman zaman bunun abartıldığını da ifade edebiliriz. Öyle ki yazar, Fransız generalinin İstanbul’a girişi için; “birden zillerin sesi duyuldu ve trampetler çalmaya başladı; işte general geliyordu. Kırmızı kepi, geniş pelerini içinde tahmin edildiğinden çok daha heybetli görünüyordu; olağanüstü güzellikte beyaz bir ata binmişti. Kalabalık çılgınca alkışlıyordu. Beyaz atla ifade edilmek istenen şey kimsenin dikkatinden kaçmamıştı. Fatih Sultan Mehmet, Bizans’a beyaz bir atın sırtında girmişti, tam bir Hristiyan olan general de, beyaz bir atın sırtında şehri geri alıyordu”⁷³ sözlerini saf eder. Cumhuriyet’in ilan edileceği haberi saraya geldiğinde, buna sevinen Selma Sultan’ın ifadesi, “Türk aydını yüz yıldır etkileyen Cumhuriyetçi ve laik Fransa örnek alınacaktı”⁷⁴ olur. Övgüler sadece Fransız devletiyle sınırlı kalmaz. Selma’nın güzelliğinin, “şu ince bele, şu beyaz tene bak!”⁷⁵ sözleriyle bir Fransız kadınına benzetilmesi kahraman için büyük bir övünç kaynağı olur. Fransızlara olan bu düşkünlük yazarın Osmanlı ailesi hakkında: “tarihi karakterler açısından ailenizde en sevdiğiniz kişi kim?” sorusunun cevabına da yansır. Kenize Mourad’ın cevabı;

“ “Beyaz Sultan” deniyordu, o da Fransız’dı ve I. Abdülhamid’le evlendi. II. Mahmud’un annesi Nakşidil Valide Sultan. Çok büyüleyici biri. Sanırım o II. Mahmud’u aydın biri olarak yetiştirmişti. Türk değildi ama biz de onun kanından birer parçayız. Harika bir kadınmış”⁷⁶ şeklindedir.

Buradan hareketle Kenize Mourad’ın Osmanlı kimliğinden söz edecek olursak yine kendisinin ifadelerine yer vermek doğru olur. İstanbul’a ilk gelişinin bir turist gibi olduğunu belirten yazara, elini öpen yaşlı rehber kimliğini kazandırır. “Çünkü yeniden yurda kabul edildiğimi, artık bir yabancı olmadığımı hissettirdiler bana. Yani bana Osmanlı kimliğimi geri kazandıran kişi bu yaşlı adam, bu rehber oldu.”⁷⁷ Ancak tüm bunlara rağmen Kenize Mourad’ın her yerde bir yabancı olduğu, bu sebeple bakış açısını birleştirdiği kahramanı da roman ilerledikçe bu yalnızlığa derinlemesine itmesi dikkat çeker. Yazarın kimlik arayışını en güzel ifade eden benzetme, Selma Sultan’ın kendisini Rus bebeklerine /matruşkaya benzetmesiyle dile getirilir. İç içe geçmiş her bebek bir başka kimliği temsil etmektedir. “Birini kaldırdıkça, içinden bir başkası, sonra yine bir başkası çıkardı. Bulunan, sadece kabuklardı ama asıl bebek değildi.”⁷⁸ Hayata dair böylesine büyük bir buhranın içinde olan Selma Sultan’ın şahsında Kenize Mourad, ciddi şekilde aidiyet sorgulayışına girer. Nereli olduğunu, kim olduğunu sorgulayan bu iki isim, buldukları her yerde *yabancı* olmakla suçlanır. Romanda *yabancı* kelimesi yerine kimlik, aitlik, İngiliz, yurtsuz gibi sıfatlarının da kullanıldığını görürüz. İlk yabancılık tecrübesi şüphesiz Lübnan’da yaşanır. Ancak şunu belirtelim, Selma Sultan İstanbul’da da bir yabancından farksızdır. Bazı durumlarda yaş itibarıyla normal karşılanabilir şeyler olsa da genel itibarla topluma yabancı olduğu okuyucuya hissettirilir. Kahramanın yabancılık hissini en derin hissettiği yer Hindistan olur. Bu topraklara ilk ayak bastığında genç kadının trajedisini önlemek isteyen bir ses ona: “ ‘Gidin!’, ‘Kaçın,

⁷¹ Bardakçı, a.g.p.

⁷² Murat Bardakçı, İlgün Serdar, a.g.b., IV. Bölüm ‘Hüzün, Acı, Hasret’.

⁷³ Mourad, a.g.e., s. 49.

⁷⁴ Mourad, a.g.e., s.146.

⁷⁵ Eserde Fransa’ya dair övgülere pek çok alıntıyla örnek verilebilir. Ancak makalenin sınırları dâhilinde ilk olarak bu alıntı olmak üzere, bazılarının sayfa numaralarını vererek iktifa etmeyi uygun gördük. Mourad, a.g.e., 212. s. 96,97- 99- 103- 105- 146- 148- 165- 166- 478- 503- 516.

⁷⁶ Mourad, a.g.e., s.69.

⁷⁷ Rıza Baloğlu- Sevinç Baloğlu, a.g.b.

⁷⁸ Mourad, a.g.e., s.233.

hemen kaçın!’, ‘Kaçın çocuğum... çok geç olmadan’⁷⁹ telkinleriyle seslenir. Bu kişi Selma Sultan ile aynı kaderi paylaşan Begüm Sahab’dır. Londralı sıradan bir ailenin kızıdır. Üniversite yıllarında âşık olduğu ve evlendiği gencin ailesi kendisini bir türlü kabul etmek istemez. Sürekli yaşadığı topraklarda bir *yabancı* olan bu kadın Selma Sultan’ın başına gelecekleri önceden sezercesine kendisini uyarır. Selma Sultan’ın, Begüm Sahab’ın kızı Rani Şahine, ‘kendinizi İngiliz hissediyor musunuz?’ sorusuna verdiği: “Ne siz ne ben, kendimizi tam olarak bir yere ait olduğumuzu hissedebileceğiz”⁸⁰ cevabı onun ve Kenize Mourad gibilerin kaderini ortaya koyan sözlerdir. Çünkü burada anne tarafından İngiliz, baba tarafından Hindistanlı olan Rani Şahine gibi anne tarafından Türk, baba tarafından Hindistanlı olan yazarın kendisidir. Dolayısıyla Selma Sultan’dan ziyade kimlik arayışına giden Kenize Mourad’ın kendisidir. Nitekim Selma Sultan’ın durumu sürgün halidir. Kenize Mourad’ın içinde bulunduğu hal ise *köksüzlüğe kök salmak* olarak tanımlanır.⁸¹ Yazarın Yahudilerin göçlerinden ve dünyadaki konumlarından/ yurtsuzluklarından hareketle kullandığı bir tanımdır. Selma Sultan Osmanlı topraklarına ait, o toprakların varisi bir kimlik olarak karşımıza çıkarken kızı Kenize Mourad’ın durumu ise nereli hissetmesiyle alakalı bir durumdur. Onun her yerde yabancı hissetmesi *arayış* psikolojiden ileri gelir.

Her yerde kendisini yabancı hisseden de Selma Sultan’dan ziyade yazardır. Selma Sultan’ın Hindistan’da kendisini yabancı hissedişinin altında Kenize Mourad’ın babası ile karşılaştığı sıradaki unutamadığı Hindistan manzarasının yer aldığı şüphesizdir. Hindistan’daki karışıklıklar sırasında çatışmak üzere olan iki grubun arasına giren Selma Sultan’a: “Defol, yabancı!” sözlerini haykırmalarıyla “yüreğine yumruk yemiş gibi olur”⁸² Daha sonra ülkesinde olanları uzaktan izlemek zorunda kalan *yabancı* artık üşür.⁸³ Bu üşüme düşünmesini ve gerçeği kabullenmesini sağlar. “Artık ağlamıyordu. Daha Beyrut’ta, Besançon Sörlere Manastırı’ndayken, öğrenciler ondan uzak dururdu çünkü o “Türktü.” Sürgünden beri her yerde “yabancı”ydı.”⁸⁴ Selma Sultan’ın *yabancılığının* bir adım sonrası *yurtsuzluktur*. Nereye gitse kader ona *yabancılık* rolünü yükler. Hindistan’a ilk geldiği dönemde Emir’e karşı bağımsızlığını ispat etmek için Avrupa tarzı kıyafetler giyer. Ardından bunun küçük düşürücü olduğunu düşünür ve geleneksel *sari* ve *garara* giymeye başlar. Asla Hindistanlı olamayacağını anladığında ise tekrar Avrupa tarzı kıyafetler diktirmek üzere kumaşlar alır. Kıyafetler üzerinden kimlik arayışına giren genç kadın, Paris’e gittiğinde de kendisi olamaz. Bu defa da katıldığı davetlerde ondan orijinal olması ve ilgi çekmesi adına *sari* giymesi istenir. Kıyafetle de bir kimliğe sahip olamayan Selma Sultan eserin sonuna kadar hep ikilemler arasında gelip gider.

Sonuç

Sürgün, son Osmanlılar için dert, acı ve bitmek tükenmek bilmeyen sefaleti getirir. Nereye gideceklerini bilemeden çıkılan yolculuklar neticesinde kader, her birini farklı coğrafyalara sürükler. Büyük bir kısmı için, bugün dünyanın en seçkin tatil beldesi olan Fransa’nın güney sahili (Nice) sürgün mekânı olur.

Talihi Selma Sultan’ı ilk adres olarak Lübnan, ardından Hindistan ve son olarak da Paris’e gönderir. Burada dünyaya gelen Kenize Mourad da ailenin birçoğu gibi Paris’i mesken edinir. *Vatansız* bir şekilde yaşayan Osmanlı’nın son üyeleri, hiçbir zaman bu toprakları Payitaht’ın yerine koymazlar. Bunda hem geçmişin ihtişamlı günleri hem de vatan hasretinin etkisi vardır. Her şeylerini kaybeden hanedan üyeleri, bir yandan zorluklarla mücadele ederken, diğer taraftan geri dönebilme umidini diri tutmaya çalışırlar. Herhangi bir meslek sahibi olmak üzere yetiştirilmeyen saray halkının çoğu açlık ve sefalet içinde sürgünde can verir. Bunlardan birisi de yazarın dayısı Hayri Bey’dir. Tek yapmayı bildiği şey keman çalmak olan bu genç adam, açlığa dayanamaz ve intihar eder. Ailesinin bedbaht hikâyesini iyi bilen Kenize Mourad, onların yaşadıklarından yola çıkarak kendi trajedisini de dâhil ettiği bir roman kaleme alır.

⁷⁹ Mourad, a.g.e.,s.396, 397.

⁸⁰ Mourad, a.g.e.,s.400.

⁸¹ Ian Chambers, *Göç, Kültür, Kimlik*, Çev.:İsmail Türkmen, Mehmet Beşikçi, Ayrıntı Yay. İstanbul 2005, s. 51-54.

⁸² Mourad, a.g.e.,s.466.

⁸³ Mourad, a.g.e.,s.467.

⁸⁴ Mourad, a.g.e.,s.468.

Saraydan Sürgüne (1987), yazarın, sürgünün insanı maddi ve manevî yıpratıcı yönlerini tüm çıplaklığıyla kaleme aldığı bir yapıttır. Mourad, her ne kadar sürgünü bizatihi yaşamasa da en az ailenin diğer üyeleri kadar sürgünün ıstırabını çektiğini eserdeki her olayda varlığını hissettirmesiyle ortaya koyar. Bir gazeteci olan yazarın bu eseri, teknik bazı noksanlıkları barındırsa da Osmanlı hanedanının *sürgün* hikâyesini kaleme alması bakımından önemlidir.

Romanı değerlendirirken yazarın da bu ailenin bir üyesi olduğu gerçeğinden hareket ederek kimlik, aidiyet, birey, göç gibi kavramları ele alan çeşitli kaynaklardan ziyade, yazarın kendisiyle ve ailesiyle ilgili yapılan belgesel, program ve mülakatlardan yola çıktık. Kenize Mourad'ın kendi söylemlerini dikkate alarak onu ve annesi Selma Sultan'ı birebir mukayese etmeyi doğru bulduk.

Eserde, yazar ile annesinin söylemleri, hayata bakış açıları, göç sırasında yaşadıkları sıkıntılar hatta bir yönüyle kaderleri birbiriyle benzerdir. Selma Sultan'ın gittiği her yerde *yabancı* görülmesi, kendisine bir ülke arayışı, *sevgiye* tutunma ihtiyacı, parasız kalışı, babasına öfkesi, Kenize Mourad'la ortak yönlerdir. Öyle ki, yazar, bu eseri kendi hikâyesi üzerinden kurgulasaydı yine annesini anlatma imkânı elde edebilirdi. Her ikisinin arayışı olan *aidiyet*, romanın başından sonuna kadar merkezde duran bir kavramdır. Biz de bu makalede, çeşitli kodlardan hareketle bu *arayışın* üzerinde durmaya çalıştık.

Kaynakça

- ARLI, Alim, *Oryantalizm Oksidentalizm ve Şerif Mardin*, Küre Yayınları, Ankara 2004.
- ARSLAN, Hüseyin, *16. yy. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*, Kaknüs, İstanbul 2001.
- BALOĞLU Rıza- Sevinç Baloğlu, *Yaşayan Bellek: Osmanlı'nın Küçük Hazinesi*, Su Yapım, TRT TÜRK, 2012.
- BARDAKÇI, Murat, *Son Osmanlılar Osmanlı Hanedanı'nın Sürgün ve Miras Öyküsü*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul 2008.
- _____, *Tarihin Arka Odası*, Ciner Medya Grubu, 10 Temmuz 2010.
- CHAMBERS, Ian, *Göç, Kültür, Kimlik*, Çev.:İsmail Türkmen, Mehmet Beşikçi, Ayrıntı Yay. İstanbul 2005.
- DAŞCIOĞLU, Kemal, *Osmanlı'da Sürgün: Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. yüzyıl)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007.
- DÖNDAŞ, İnci- Ali Selim, *Hürrem Sultan'ın Torunları*, Doğan Kitap, İstanbul 2013.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.
- KALIN, İbrahim, *İslam ve Batı*, İSAM Yayınları, İstanbul 2007.
- KARPAT, Kemal, *Osmanlı Modernleşmesi- Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*, İmge Kitabevi, Ankara 2002.
- METİN, Abdullah, *Oksidentalizm İki Doğu İki Batı*, Açılım Kitap, İstanbul 2013.
- MOURAD, Kenize, *Saraydan Sürgüne*, Çev: Nuriye Yiğitler, Gökçe Tuncer, Everest Yayınları, İstanbul 2014.
- SAID, Edward W., *Oryantalizm (Doğubilim) Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, Çev: Nezih Uzel, Pınar Yayınları, İstanbul 1982.
- SATAN, Ali, *Halifeliğin Kaldırılması*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2008.
- Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2009.

Amin Maalouf'un *Yolların Başlangıcı* Adlı Yapıtında Göç, Kültür ve Kimlik

Doç. Dr. Ümran TÜRKYILMAZ
Gazi Üniversitesi / Ankara

*Anlamak istersen Doğu ülkelerinde neyin yolunda gitmediğini,
neden bunca itilip kakıldığını bu halkların,
Sayısız erdemleri olduğunu ama yalnızca tek bir hastalığa,
bilgisizlik hastalığına tutulduklarını göreceksin.
Çaresi vardır bu hastalığın ama;
ancak bilgiyle iyileştirilebilir, gurbete göçerek değil!
Bilgi Doğu'da doğdu, sonra gitti Batı'ya;
artık yakınlarının arasına dönmesinin zamanıdır.*

Amin Maalouf

Göçmen Fransız yazar kimliğini sahiplenen Amin Maalouf *Yolların Başlangıcı* adlı yapıtında, 1949 yılında dünyaya geldiği Beyrut topraklarındaki yoksulluktan zenginliğe ya da başka bir yoksulluğa, kölelikten özgürlüğe ya da çoğu kez kendi seçmediği bir yolun kıyısında kanlı bir ölüme doğru giden insanların yaşadığı “göç” olgusunu ve kendi köklerini, çok yönlü bir sorgulamanın eşliğinde irdeler. Çölde göçen bir kabilenin çocuğu olarak, yaşadığı ülkelerin, evlerinin ve uyruklarının sürekli değişmesi sonucunda, kendisini hiçbir zaman dinsel bir topluluğun ya da bütünüyle bir milletin parçası olarak hissedemeyişini vurgulamasına karşın, benliğini, dünyanın dört bir yanında yaşayan ailesinin maceraları ile özdeşleştirdiği görülür. Yapıtın odak noktasında, ivmesi giderek artan ve tartışma konusu olan göçün yol açtığı “yer değiştirmeler, tarihsellikler, birbirlerine karışma ve etkileşim uzamları, oldukça keskin bir biçimde”¹ ortaya konulur. Kültürlerarası işleyen göç olgusunda önemli bir kokuşa yol açan savaş, yoksulluk ya da açlığın pençesinden kurtulmak için, genellikle de yaya olarak kaçmaya çalışan göçmenlerin, farklı kültür, din ve dile sahip başka uzamlara ve umuda yerleşme çabası ve bu çabanın oluşturduğu çaresizlik sahneleri, dünyanın pek çok bölgesinde göç istatistiklerinin değişmez malzemesi olmaktadır. Giderek küreselleşen bir geliş-gidiş trafiğinde, ekonomik, tarihsel ve kültürel anlamlarda farklılıkların dikkati çektiği görülür. Birbirlerine yakın mesafelerdeki uzamlara göç edenler dahi, belli alışkanlıkları, ortak tarzları ya da aynı dilleri paylaşsalar bile, en azından seslerinin tonlarının ve lehçelerinin birbirinden farklı olduğunu algırlarlar.

Kültürel sınırlar ve geçişlerle birlikte yaşanan göç ve sürgün, Edward Said'in deyişiyle kesintili bir var olma durumudur ve geride bıraktığımız yer ile sürekli olarak bir kavgaya tutuşma biçimidir. Tüm bu nedenlerden dolayı, göç eden sürgündeki kişi, seküler ve olumsal bir dünyada, evlerin daima geçici olduğunu bilir. Biz insanoğlunu, bildik toprakların güvenliğine kapatan bu sınır ve bariyerler, aynı zamanda birer hapishaneye de dönüşebilirler. Ve zaten bunlar genellikle akla ya da zorunluluğa

¹ James Clifford, “Travelling Cultures”. Cultural Studies, Eds. Lawrence Grossberg, Cary Nelson and Paula Treichler, New York: Routledge, 1992, s.101.

dayanmayan zeminlerde yer alırlar². Bu bağlamda göç eden insanlar, tıpkı Amin Maalouf ve yakınlarında görüldüğü gibi, sınırları aşarak, düşünceleri ile deneyimlerinin önündeki engelleri sınırlandırmaya ya da tamamen ortadan kaldırmaya uğraşırlar.

Yolların Başlangıcı'nda Lübnan'ın kaygılandırıcı geleceğini ve Küba'nın yazgısını biçimlendirmeye çalışan Amin Maalouf'un, yıllar boyu kendisine ulaşan öykü parçalarını belleğinde birleştirerek, geçmiş yaşanmışlıkları ve geleceğe ilişkin beklentileri arasında devamlı olarak bağlantı kurmaya çalıştığını ve bu bağlamda kimliğini ve aidiyetini sorgulamaya başladığını görürüz. Yazar, yaşayan akrabalarını sorgulamanın pek işine yaramadığını düşündüğünden, ardında tanıklık bırakan ölüleri aracılığıyla, ailesine ilişkin belgeleri bulmayı ve böylelikle yakın geçmişine de ışık tutmayı arzular:

“Mantıklı olan ilk uçağa atlayıp, beni bekleyen belgeleri bulmaya gitmemdi (...) Soyumun sopumun geldiği ülkeye çok ender, yalnızca koşullar beni zorladığında dönerim. Dağ'ımı özlemediğim anlamına mı gelir bu? Kesinlikle değil. –Tanrı tanıgım olsun– onu çok özleyorum. Ama öyle aşk ilişkileri vardır ki, böyle bir özlem ve uzaklık boyutunda işlerler ancak. Uzakta olduğunuzda ayrılığı lanetleyebilir ve buluşmanın yeterli olacağı düşüncesiyle yaşayabilirsiniz (...) Bu nedenle, uzun yıllardır, hep uzaklığı işleyip yeşerttim ben (...)Yine de ara sıra Dağ'ıma dönerim. Neredeyse her zaman sevdiğim birinin ölümü vesile olur buna; memlekette ölen ya da sürgünde ölen, ama yabancı bir mezarda yeni bir sürgün yaşamına katlanamayacak birinin ölümü. İşte o zaman, oraya dönerim; ayaklarımı, başlangıç patikalarının tozuna bularım ve kimseden gizlemeden, sanki yalnızca ölümler için ağlıyormuşum gibi ağlarım”³.

Amin Maalouf'un kendisini algılama biçimi, kim ile özdeşleştiği, ait olduğu uzamın geleneklerine, diline, dinine ve normlarına karşı geliştirdiği aidiyet bilincinin sürekli bir oluşum içinde olduğu serimlenir. Yazarın Dağ'ın yakınlarında bulunan köyüne gerçekleştirdiği yolculuğunun sonucunda, kalkış noktasının neredeyse kaybolduğunu, yolculuğun referans noktalarının da zaman zaman ortadan kalktığını ancak sorgulama biçiminin yapıtı boyunca hiç bitmediğini görürüz. Amin Maalouf, atalarının yolunun 1975 yılından itibaren yaşadığı Paris ile kesişmeseydi, kendi kökleri konusunda bilgisizlikle yaşamaya devam edeceğini, içler acısı olan kayıtsızlık, sessizlik ve soğukkanlılık yüzünden kendisini her zaman suçlayacağını açıklar. Ailesinin kat ettiği tüm yolu yeniden kurmaya kalkışan yazarın, belirli bir kimliğin üstün olmasını yadsıdığını ve söz konusu bu yapıtı aracılığıyla geçmişi üzerine arayış içerisine girdiğini söyleyebiliriz. Akrabalarının yazgısının, yaşamda olduğu gibi ölümden de darmadağın oluşu üzerine vurgu yapan Amin Maalouf, bazı yakınlarının, köyünden ve evlerinden uzakta yaşamaya katlanamayacağını, yapıttan alınan şu satırlar aracılığıyla okuruna aktardığı görülür:

“İstesem, gidip birkaç ay Fransa'da ya da Amerika Birleşik Devletleri'nde kalma düşüncesini bütünüyle yadsımıyordum; ama gidip başka yerlere yerleşmeye gelince... Eksik olsun istemem!”⁴.

Yolların Başlangıcı'nda yazar, kuşkusuz geniş olan ailesinde uzaklara gitme eğilimi olmasına karşın, babası, dedesi ve onun soyunun genellikle kendi yurdunda yaşamayı yeğlediklerini yineler. Amin Maalouf, son yirmi yıl içinde yalnızca bir kez geldiği köydeki evine uğradığı zaman, ne soğuk, ne açlık ne de herhangi bir hüznün, kendisini bu uzamdan uzaklaştıramadığını anlar. Atalarının evinde, kendi benliğini arayıp bulamadığı duygusuna kapılır. Ruhlarını, hep bir maske altında saklamayı öğrenen ailesinin, yaşamlarına ilişkin özgün belgelerini de birbirlerinin ölümünün ardından bir bavula yerleştirdiklerini fark eder. Bir torun olarak yazarın, çoğu kez tanık bulamadığı için el yordamıyla ilerlemesi, akıl yürütmesi ve olayların aktarımında soy ağacı verilerini düş gücüyle birbirine bağlaması yadsınamaz bir gerçekliktir. Anlaşılacağı üzere Amin Maalouf'un, atalarının bu yükünden kurtulması için, kutsal olan arşivi kendi üzerine alması, belgeleri gelecek kuşaklara yorumlaması ve unutulmuş önceki son durak olarak görülen torunun, tek başına bu cesareti göstermesi gerekir. İnsanlığın yakın geçmişine de ışık tutmayı sağlayan bu cesaret, yalnızca ailesine ve yakınlarına kökenlerini aktarma isteği olarak algılanmamalı, okur için de son derece değerli bir armağan olarak görülmelidir.

Amin Maalouf'un *Yolların Başlangıcı*'nda yeni arayışlar içine giren dedesi Butros'un kimlik

² Edward Said, “Reflections on Exile”, Russell Ferguson, Martha Gever, Trinh T. Minh-ha ve Cornel West, (Der.) Out There, Marginalization and Contemporary Cultures, Cambridge, Mass.: MIT Press, 1990, s.365.

³ Amin Maalouf, *Yolların Başlangıcı*, Çev. Samih Rifat-Aykut Derman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016, s.31.

⁴ A.g.e., s.36.

sürecinin, çoğu kez çatışma, karışıklık, gerilim ve kutuplaşma üzerine kurulduğunu söyleyebiliriz. Atalarının yurdu olan Dağ'ın geçmişindeki en karanlık dönem olan 1860'lı yıllarda, binlerce insanın korkunç koşullarda öldürüldüğü ve bu toplu kıyımların yarattığı derin sarsıntıların üstesinden gelemeyen insanların, daha güvenli olarak algıladıkları başka uzamlara sığınma arayışları imlenir:

“Yarım yüzyıldır Bekaa ovasının başlıca kenti Zahle’de yaşayan, yaşlı ve saygın bir adamdı. Kıyımdan kaçmak için çocuklarını, kız erkek kardeşlerini ve onların bütün ailelerini yanına alıp gözden irak patikaları izleyerek doğduğu köye ulaşmak istemişti. Ne var ki tam orada pusu kurmuştu kıyımcılar. Genç erkekler, boşu boşuna saldırganlara direnmeye çalışmışlar, bir delikanlı hemen orada öldürülmüş, üçü de yaralanmış ve tutsak edilmişti; bir daha kimse görmeyecekti onları. Kafilden geri kalanlarsa, çatışmadan yararlanıp yeniden yola koyulmuşlar ve kaçmayı başarmışlardı”⁵.

Ne var ki kimlik bunalımı yaşayan, köklerini yeterince bilmeyen, belki Hazar kıyılarından ya da Toroslar bölgesinden, korku, acı, sıkıntı, yara ve umutlarla gelen bu göçmenlerin, toprakları için değil, sıkı sıkıya bağlı oldukları özgürlüklerini korumak için savaşım verdikleri ve zaman zaman da bu inançla yok olup gittikleri serimlenir:

“Dağ, ötekilerin olmadığı gibi onların da değildi; oraya sonradan yerleşmişlerdi; yalnızca bir sığınak, çok değerli saygınlıkları için bir mücevher sandığıydı burası; bu nedenle günü gelir, onu kanlarıyla sulayabilirler, ama ertesi gün, hiç hayıflanmadan terk edip gidebilirlerdi”⁶.

Öte yandan, Amin Maalouf’a daha çocukluğunda ne zaman doğum yerini sorsalar, hep küçük bir kararsızlık yaşadığını vurgular. Zira doğduğu köy, “birden fazlaydı. Genellikle “Ayn’ül-Kabv”, daha doğrusu, yerel söyleyişe uygun olarak “Ayn’ül-Abv” derdi; ama kimlik belgelerimin hiçbir yerinde böyle bir ad görünmüyordu. Belgelerde “Meşrah” adlı yazılıydı; bu da ötekinin çok yakınında bir başka köydü, ama kimse bu adı kullanmıyordu artık; belki de tek araba yolu oranın uzağından Ayn’ül-Kabv’in içinde geçtiği için. Öte yandan bu adın, elle tutulur bir gerçekliğin karşılığı olmak gibi de bir üstünlüğü vardı: “Ayn” Arapça’da “kaynak” anlamına gelen bir sözcüktür; “Kabv” da tonozlu oda anlamını taşır; ve bu köyde gezerken, insan eliyle inşa edilmiş tonozlu bir mağaradan bir kaynağın fişkırdığını görürdünüz”⁷.

Başlangıçtan bu yana köyünün, Eski-Ülke ya da Dağ olarak söylenmesinin, şiirsel bir belirsizlik gibi algılanmaması gerektiğini belirten Amin Maalouf, söz konusu bu durumun, bir kimlik bulanıklığının göstergesi olarak görülmesinin daha doğru olacağı düşüncesini yansıtmak ister.

Yolların Başlangıcı’nda Amin Maalouf’un dedesinin, dönemin en güçlü imparatorluklarına kafa tutan ve VII. yüzyıldan beri haydutların yatağı olan Dağ’ı çevreleyen yakın bir köyde yaşadığını görürüz. O yıllarda topraklarına art arda ülkeler katarak en büyük yayılma dönemini yaşayan ve Hindistan’dan Endülüs’e kadar uzanan Emevi halifelerinin bile kervanlarının huzurlu bir biçimde yolculuk etmesini sağlamak için Dağ’da yaşayan haydutlara haraç vermeyi kabul ettikleri şöyle aktarılır:

“Şam Halifesi, başka her yerde “kitap ehli” insanları vergiye bağlamışken, birtakım Hristiyanların ondan haraç alması olacak iş miydi? Sıradan bir başarı değildi bu, ama bu gözüpek savaşçılar –ki en ünlüleri Yuhanna adını taşıyordu– ulaşılmaz topraklarda kendilerini bütünüyle güvende hissediyorlardı”⁸.

Her şeye zor katlanılan bu uzamda, işlerini yarı yolda bırakıp, ailelerinin arzularına karşı çıkarak salt okumak amacıyla köyünden uzaklaşan uyanık, başkaldıran, hırslı, düşünme ve öğrenmeye yetenekli ama o ana dek pek bir şey öğrenememiş olan erkek çocuk tipi ve güvenli olarak algıladıkları başka ülkelere giderek servet sahibi olmayı isteyen yoksul göçmenler karşımıza çıkar. Özellikle Osmanlı köylüsü olan büyük dedenin, yüzyıllar süren karanlıklara ve yazgılarına razı olmayışını sürekli olarak dışa vurma arzusu tespit edilir. Yaşadığı uzamda, boyun eğme öğretilerine ve güçsüzlüğe karşı çıkan büyük dedenin gösterdiği güçlü tepkileri, yapıtın satır aralarına etkin bir biçimde yansır. Bu aşamada biraz kafası karışarak geri dönen ya da belki de hiç dönmeyecek olan göçmenler için, ortak bilgeliğin yineleyip durduğu temel noktalardan birisi de şudur:

⁵ A.g.e., s.49-50.

⁶ A.g.e., s.55.

⁷ A.g.e., s.53.

⁸ A.g.e.,s.55.

“Çocuk biraz okursa ailesine yardım eder; çok okursa onlarla konuşmak bile istemez. İnsan yaşamını öğrenmekle geçiremez. Günün birinde durman ve dönüp tarlalarda çalışman gerekir. Meğer ki, papaz olmak istemiyorsan”⁹.

Şurası bir gerçektir ki, Amin Maalouf’un dedesi de ne tarlalarda çalışmak ister ne de papaz olmak. Amerikalı misyonerlerin okulunda eğitim alabilmek için, babasının bile rızasını almadan köyünü terk eden ve yazgısına karşı çıkan bir oğuldur Butros. Tek ereğinin yalnızca diploma almak ve bilgi biriktirmek olmadığını algıladığımız dedenin, yakın gelecekte uzak ülkelere gitmeyi düşlediği ve bu nedenle ailesine bile veda etmeden yuvasını bıraktığı görülür.

“Önce yürüyerek Beyrut’a, sonra da yine yürüyerek Dağ’ın öbür ucuna, Şuf’taki Abey’e ulaştı”¹⁰.

Görüldüğü üzere Amin Maalouf’un dedesi Butros, uzaklarda okuyabilmek adına baba evini terk eder. Butros, o dönem çok parlak olarak değerlendirdiği misyonerlerin okulunda, hem hakkı hem de görevi olduğunu düşündüğü için beş yıl boyunca kendisine önerilen öğretmenlik mesleğini sürdürür. Geçici ve kısa süreliğine de olsa, kendisine bir yuva olan bu misyonerlerin okuluna iç göç edimini gerçekleştiren Butros’un, babasının ölümünden sonra da annesi ve küçük kardeşlerinin geçimine katkıda bulunmak zorunda olduğu için, rahiplerin ya da papazların kendi amaçları doğrultusunda yaptıklarını pek önemsemediği görülür.

Dede Butros, bilgiye açıklık duyan insanların kültürlenme sürecinde, İngilizce’nin çok yararlı bir dil olduğunu ancak başka diller için aynı şeyi söyleyemeyeceğini her fırsatta yineler. Bu bağlamda Amin Maalouf’un arşiv belgelerinden aktardığı satırlar son derece açıcıdır:

“İngilizce gereklidir, çünkü aramızda yoksullar da, zenginler de, günün birinde Amerika’ya ya da Avusturalya’ya gitmek zorunda kalacaklar; hemen şimdi değilse bile, yakın bir gelecekte ve herkesin bildiği nedenlerle. O zaman, içlerinde yaşadığı ve çalıştığı insanların dilini konuşmayan biri için bu bir zavallılık olmaz mı? Böylece, büyük bir saflıkla sözlerinde en küçük bir kuşku gölgesine yer vermediği gibi, (...) hiçbir kanıt gerektirmeyen bir gerçek gibi görünen şeyi söyledikten sonra, müstakbel dedem, İngilizcenin neden kolay öğrenildiğini anlatmaya girişiyor; bunu yapmadan önce de dinleyicilerden, onunla birlikte şöyle bağırımlarını istiyor: Yaşasın İngilizce konuşan ülkeler! Yaşasın İngiliz dili! Bu dokunaklı ve abuk sabuk çılgınlıkları dinlerken, gülmek için kendimi zor tutuyorum. Daha çok, XIX. yüzyıl sonlarının genç bir Osmanlı köylüsünün yerine koymaya çalışıyorum kendimi; birileri, önünde, dünyaya bakan bir pencere açmışlar ve ne pahasına olursa olsun o pencereden çıkmak, zindanından kurtulmak istiyor”¹¹.

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere, Rum-Katolik patrikliğince kurulmuş olan Patrikhane Okulu’nda yetişen Butros, öncüler kuşağında kendini bir göçmen ve İngiliz dilini de çıkılacak olan büyük yolculuklar için yadsınamaz bir donanım olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda gerçek olan şu ki, rahipler, Yakındoğu’da eğitilmiş, kültürlü ve Protestan bir küçük Amerika yaratmak umundadırlar. Ancak hiçbir zaman Protestan olmayı istemeyen ve dinsel öğretilere duyduğu derin kayıtsızlığı her an açığa vuran Butros, 26 yaşına dek etkisinde kaldığı ilahilere, vaazlara ve dualara daha fazla katlanamaz ve önüne set olarak çekilen çizginin, özgürce ötesine geçmeyi arzular. Amerikalı rahibin elinden diplomasını aldıktan hemen sonra, yol ayrımında olduğu misyonerlerden tamamıyla uzaklaşır. Tüm bu değerlendirmelerin ışığında, Butros’un her şeyden önce dünyaya daha kapalı da olsa, güçlü bağları olduğu kendi Doğu toplumunun eğitimi geliştirmek, bilgisizliğiyle savaşmak ve her alanda atalarının yurduna katkı sağlamak adına tamamıyla farklı bir yol izlemeyi yeğlediğini tespit edebiliriz.

“İnsanları göçe zorlayan yalnızca bilgisizliktir. Bilgisizliği geriletmeyi başaramazsak, bizim için gelecekte ne ilerleme, ne de toplumsal uyum söz konusu olabilir. Bilgi, yaşamdır”¹².

Butros, ilerleyen yıllarda göçmek için değil de, göçme kışkırtmasına direnebilmek için donanımlı bir insan olarak okurun karşısına çıkacaktır ve “Amerika’nın o güçlü çağrısı hiçbir zaman ufkundan

⁹ A.g.e.,s.48.

¹⁰ A.g.e.,s.48.

¹¹ A.g.e., s.61.

¹² A.g.e.,s.326.

silinmese de, yanında her zaman karmaşık tinsel duraksamaları da”¹³ beraberinde hissettirecektir. Görüldüğü üzere Butros, bu çalkantı uzamda, çevresindeki insanların düşünce ve bakış açılarını değiştirmeye yönelik uzun bir savaşımın başlangıcındadır. O, Doğu bölgelerindeki insanların, özgürlük ya da gönenç adına sık sık Amerika ve Avustralya düşleri kurarak göç etme arzularına değinir.

“Bu on sekiz yaşındaki gencin, neden baba evinden kaçma gereğini duyabileceğini ve neden, vaizin sekiz çocuğundan yedisinin, sonunda gidip yabancı ülkelere yerleştiğini anlamama yardım ediyor biraz”¹⁴.

Butros’un, çok eski çağlardan bu yana kolektif bilincin derinliklerinde yer eden Doğu’nun despotizmi, acımasızlığı ve barbarlığının sık sık yinelenmesine ve Batı perspektifinin söz konusu bu önyargılarına ve tehlikeli “öteki”liğe karşı çıktığını vurgulayabiliriz. Bu noktada Butros’un asıl hedefinin “Doğu’nun Batı’yı yakalamasına ve –neden olmasın– geçmesine olanak sağlamak”¹⁵ olduğu görülür. Butros, doğduğu toprakların acınası durumundan, özellikle Doğu’nun perişanlığından ve çürümüşlüğünden kurtarabilmek için ciddi bir biçimde çaba harcanması gerektiğini açıklar.

“Dedem, Doğuların Batılıları örnek almasını çok istiyordu, onun eleştirileri daha çok, Öteki’ni, onun ileri oluşunun derin nedenlerini anlamaya çalışmadan maymun gibi taklit edenlere yönelikti”¹⁶.

Doğu’nun topraklarının ve Doğuların kafalarının derinlemesine özgür kılınmasını, eski düzenin yıkılıp aydınlanma ile beslenmesini arzulayan Butros, gerici taraftarlarının tümüne karşı güçlü bir meydan okuma süreci içine girer. İçinde yaşadığı Doğu toplumlarının altüst oluşunu gören Butros’un, bağnazlıkların ve geleneklerin boğucu ağırlığı karşısında, giyim kuşamın modernliğe ulaşması için öncülüğü inatla kendisi yapar ve bu uğurda savaşmaktan hiç bir zaman da kaçınmaz. Söz konusu tüm bu ilerlemeler yolunda, Butros’un olup bitenlere duyarsız kalmadığını gözlemlemek hiç de güç değildir. Tutarlı, ince ayrımlarla dolu bir çizgisi olan dede Butros’un, yaşamının son anına kadar peşinden kesin bir kararlılıkla gideceği ve ulaşılması zor gözükken hedefi, tam olarak şu tümcelerle açıklanır:

“Onun düşlediği şey, dini, hatta kiliseleri yıkmak değildi; günün birinde özgür bir ülkede, özgür erkeklerle özgür kadınların, hatta özgür çocukların arasında, keyfi davranışların değil, yasaların egemen olduğu, bozulmuş değil, aydınlık yöneticilerin yönettiği, hangi mesleği seçmiş olursa olsun, yurttaşlara eğitim, gönenç, inanç özgürlüğü ve şans eşitliği sağlayan, onları başka yerlere göç etmek zorunda bırakmayan bir ülkede yaşamayı düşlüyordu”¹⁷.

Ve bu düş, onu çoğu zaman hüzne, öfkeye, acıya, umutsuzluğa, çok büyük bir sarsıntıya düşürse ve sonunda ulaşması olanaksız olsa bile, Butros, boğuşmak zorunda olduğu yolundan asla dönmeyecektir. Kuşkusuz Butros’un, misyonerler okulunda geçirdiği yıllarda rahiplerin etkisinde kaldığı ve onlarla ilişkisinin kendisini büyük ölçüde yeniden biçimlendirdiği yadsınamaz. Buna karşılık Butros’un dünyası ve düşünme biçimi Presbiteryenlerden oldukça farklı olduğundan, yaşamının geri kalanında hiçbir zaman Kutsal Kitap anıştırmalarına başvurmadan geçirmeyi yeğlediği ve sabırsızlıkla katlanmaya çalıştığı öğretmenlerinden giderek uzaklaştığı görülür. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, misyonerler okulunda edindiği sorumluluk duygusunun ve bilinçlenmesinin ardından kendi ülkesinin ilerlemesi ve daha iyiye gitmesi yolundaki etkin çabaları oldukça önemlidir. Butros, “ülkesini bırakıp yaşamın daha iyi olacağı bir başkasına gideceğine, neden kendi ülkesinin daha iyi olması için çaba göstermesin?”¹⁸ diyerek, göç olgusu bağlamındaki bakış açısını da okura etkin bir biçimde serimler.

Tüm bu değerlendirmelerin ışığında, Butros, ülkesini daha iyiye götürmek için öncelikle bilgisizlikle savaşımın önemi üzerinde durur. Böylesi bir hedef, kuşkusuz kardeşi Cebail’in hedefinden daha önemlidir ve Butros’un kendisini adadığı bu savaşım, “Amerika yolculuğundan çok daha heyecan verici bir serüven olmaz mıydı? Gidip, zaten var olan Amerika’ya aptalca katılmak yerine, bizim burada, Doğu’da, atalarımızın topraklarında başka bir Amerika kurmak çok daha övgüye değer bir

¹³ A.g.e.,s.62.

¹⁴ A.g.e.,s.69.

¹⁵ A.g.e.,s.73.

¹⁶ A.g.e.,s.337.

¹⁷ A.g.e.,s.346-347.

¹⁸ A.g.e.,s.73.

davranış olmaz mıydı?”¹⁹sözleriyle bu konudaki düşüncelerine açıklık getirir. Ancak, Amin Maalouf’un akrabalarının, genç yaşlarında baba evlerinden kaçarak, yabancı ülkelere göç etme ve yerleşme gereğini duyduklarını görürüz. Zira Beyrut’ta “1860 kıyımları, kentnin gelişimine yardımcı olmuştu. O güne dek Dağ’ın köylerinde tembeler uyuklayan ve dünyanın vahşetinden korunduğunu düşünen bir sürü insan, bu olaylarla sarsılarak uyanmışlardı uykularından. En gözüpük olanlar, denizler ötesine gitmeyi seçtiler; bir daha durmayacak çok büyük bir göç hareketi başladı; önce Mısır’a ve İstanbul’a, sonra daha uzaklara Birleşik Devletler’e, Brezilya’ya, tüm Amerika kıtasına ve Avustralya’ya doğru. Daha az serüven düşkünü olanlar - köylerinden, liman kentine “inmekle” yetindiler ve Beyrut yavaş yavaş bir metropol görüntüsüne kavuşmaya başladı”²⁰.

XIX. yüzyılın sonlarında kendisini geleceğin bir göçmeni gibi gören büyük amca Cebrail’in, dünyaya açılan bir pencereden ne pahasına olursa olsun çıkıp, uzaklara gitmeyi düşlemesi ve yaşadığı bu cehennem uzamından göç ederek kurtulma arzusu açıklanır. Yazarın ifadesiyle “büyük amcam Cebrail de dedemle aynı yolu izleseydi o da göç etmeyecekti ve ailemin Küba serüveni sayfaları hiçbir zaman yazılmamış olacaktı. Ama işler böyle gitmedi. İki kardeş, büyük olasılıkla gençliklerinde hep aynı düşünün birinde kalkıp yeni bir ülkeye gitme düşünüyormuşlardı; ama yaradılışları aynı değildi. Küçüğü, büyük yolculuk için hazırlanmayı gerekli görmemiş, ne Abey’den, ne Sûku’l-Garb’dan geçmiş, ne dilbilgisini derinleştirmeye çalışmıştı. On sekiz yaşında, Amerika’ya giden bir gemiye binip gitmek olmuştu tek yaptığı”²¹.

Anlaşılabileceği üzere büyük amca Cebrail, bütün ailesini, ufukları kapalı olan bu köyden göç etmesinin gerekliliğine ikna etmeye çalışır. Cebrail, ne dünyaya geldiği bu ülkenin bir geleceği olduğuna, ne de bu dağ yamacında kendisini bir geleceğin beklediğine inanmaz. Tüm bu nedenlerden dolayı, hiç ardına bakmadan Beyrut limanına doğru yola çıkan ve Havana’ya gitmek isteyen ancak önce New York’a yerleşen büyük amca Cebrail’in gidişinin, ailede doğurduğu kaygının izleri etkin bir biçimde açıklanır. Üstelik Lübnan’ın tarihinde sıkıntılı yıllardan olan 1915 yılındaki hızla yükselen kıtlığın yol açtığı göç dalgasına dikkat çekilir:

“O güne dek Fransa ya da İngiltere’den getirilen bazı ürünlerin eksikliği duyulmaya, göçmenler ailelerine para göndermemeye başladıysa da, herkes başının çaresine bakıyordu; bir malın yerine başka bir başkası konuyor, kesinlikle gerekli olmayan şeylerden vazgeçiliyor, kardeşler ve kuzenler arasında yardımlaşıyor ve bu felaketin çok uzun sürmemesi için de Tanrı’ya sığınılıyordu. Çok az insan, bir dünyanın can çekişmekte olduğunu ve sonunda ortak acıdan, büyük küçük herkesin payına bir şeyler düşeceğini fark ediyordu. 1915 Nisanı’nda, göçmen çekirge bulutları, birdenbire gökyüzünü kararttılar, sonra da tarlalara indiler ve her şeyi, yerel deyimle “yaşı kuruyu” yiyip bitirdiler. Tahminlere göre yaklaşık yüz bin kişi yaşamını yitirdi, kimi köyler bütünüyle boşaltıldı. Bugün bile göç dalgasına, dokuz yüz on beş kıtlığın yol açtığını söyleyenler çıkar zaman zaman. Elbette yanlıştır bu; hareket çoktan başlamıştı; birkaç on yıl öncesinden Mısır’a, çeşitli “Amerika topraklarına” ve Avustralya’ya gitmeye başlamıştı insanlar. Ama bundan sonra göç genişleyecek, kıtlığın korkunç sonuçları da, daha önce gitmiş olanlara hak verdirecek suçluluk duygularını ve pişmanlıkları susturacaktı”²².

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere, memlekette kalan insanların açlığa, savaşa, büyük kıyımlara bir başka deyişle yaşanan tüm felaketlere karşın, ülkelerini terk etmeyerek yaşamlarını devam ettirebilme çabaları görülür. Ancak bazı ailelerin ayakta kalabilmek adına akrabalarını göçe sürüklemesi ve göç cephesinde aslında pek bir şeyin değişmediğini algılamaları son derece dikkat çekicidir. Kuşkusuz, dünyanın neresine yapılırsa yapılsın, göçün, insanın trajik yazgısını ortadan kaldıramayacağı düşüncesi *Yolların Başlangıcı*’nda net bir biçimde kavranabilir. Anlaşılabileceği üzere, küreselleşme ile birlikte artan göç ve göçmenlik, kitlesel beklentilerle uyumlu bir döngüde ortaya çıkar. Ve bugün de yoğun bir biçimde yaşanan dramatik gerçekliğin bir aktarımı olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda kalıcı hiç bir şey inşa edemeyen ve dünyayı dolaşıp duran göçebe ruhlu insanlar, kimliklerini, dillerini, inançlarını, sürgünlüğünü ve kendilerine borçlu oldukları akrabalarını uzakta olsalar da unutmazlar.

Yolların Başlangıcı’nda, ailesi ve akrabalarının yaşadıkları coğrafyanın değişken olduğunu

¹⁹ A.g.e.,s.73.

²⁰ A.g.e.,s.72.

²¹ A.g.e.,s.65.

²² A.g.e.,s.204-205.

vurgulayan Amin Maalouf, ailesinde görülen farklı aidiyetlerin her birinin, kendisine özgü hanesi olduğunu şöyle açıklar:

“Devletleri “Türkiye”, dilleri Arapça, eyaletleri Suriye, yurtları da Lübnan Dağı’ydı. Bunların dışında elbette dinsel aidiyetleri geliyordu ki bu, varlıklarında ötekilerden kuşkusuz daha ağır basıyordu. Bu aidiyetleri, daha önce sözünü ettiğim birçok kırımın kanıtı olduğu gibi, uyum içinde yaşamıyorlardı ama bu adlandırmalarda, sınırlarda olduğu gibi belirli kaymalar oluyordu ki bunlar milliyetlerin öne çıkmasıyla giderek ortadan kalktı. Bundan yaklaşık yüz yıl önce Lübnan Hristiyanları kendilerine Suriyeli demekle bir sakınca görmüyor, Suriyeliler kendilerine Mekkeli bir kral arıyor, Kutsal Topraklar’da yaşayan Yahudiler kendilerine Filistinli diyorlardı ve Butros, dedem, kendini Osmanlı yurttaşı olarak görmek istiyordu. O dönemde bugünkü Ortadoğu devletlerinin hiçbiri ortada olmadığı gibi, bölgenin de adı henüz konmamıştı- genel olarak Asya Türkiye’si olarak adlandırılıyordu. O günlerden bu yana birçok kişi, sözüm ona sonsuza kadar yaşayacak yurdu uğruna yaşamını yitirdi, yarın da daha birçok kişi bu uğurda ölecek”²³.

Pek çok farklı kültürün etkisi altında olan Amin Maalouf’un ailesinin, çoğu zaman kimlikler bağlamında sınıflara ayrıştırıldığı ve bu konunun polemiklere yol açtığı görülür. Kimlik bunalımının yol açtığı çatışmaların ve aidiyet karmaşasının kaotik bir uzamda öteki’ni oluşturduğunu söyleyebiliriz.

“Başlangıçtan bu yana, biraz da tuhaf bir biçimde, neden adını söylemeden “köyüm”, adını söylemeden “ailem” sık sık da “ülke”, “Eski Ülke”, “Dağ” dediğimi ve neden kesin bilgiler, adlar vermediğimi açıklamaya çalışmak için bir araç. Bunu, bir tür şiirsel belirsizlik merakı gibi değil, bir kimlik bulanıklığı belirtisi gibi görmek daha doğru olur”²⁴.

Anglosakson misyonerlerin Protestanlaştırdığı ilk Lübnan Dağı ailelerinden olan Butros’un ailesinde, kimliği tek bir aidiyete indirgemenin yanlışlığına dikkat çekilir. İnsanın kuşkusuz doğduğu ırk, yaşamak zorunda kaldığı coğrafya ve dini inançlar ile kimliğinin belirlendiğini görürüz. İşte bu yüzden kimlik konusunu pek çok pencereden irdeleyen Amin Maalouf, insanlık onurunu hiçe sayan, dil, din ve ırk ayrımcılığından uzaklaşmayı ve basmakalıp dar düşünce kalıplarından kurtulmanın gerekliliğini vurgular. Her tür farklılığın bir arada varolabileceği sürece, kimliklerin varlığını devam ettireceği düşüncesi aşağıdaki alıntıyla oldukça net bir biçimde algılanabilir:

“İnsanoğlu bu şaşkınlığından ne zaman vazgeçer? Ne zaman uyanır? Bilgelik yolunu ne zaman bulur? Gözün akı, aynı gözkapasının altında, gözün karasıyla bir arada yaşamayı reddederse, düşünebiliyor musunuz, neler olur?”²⁵.

Hristiyan bir ailenin evladı olmasından dolayı, kendisinin Hristiyan kültürü ile yetiştirildiğini tüm yapıtlarında vurgulayan Amin Maalouf, hiçbir dine yakın olmadığını, çok kimlikli, parçalı ve bölünmüş olan coğrafyalarda çeşitli kültür ve inançlar ile uzlaşma sağlamanın önemini serimler. Kimlikler, göç ve harmanlanmış tarihlerle şekillenir, hiç kuşkusuz insanların dilleri ve kültürleri de bunların izleriyle doludur. Göçmen yazar Amin Maalouf’a göre kimlik aracılığı ile anlatılmak istenen, insanın ne milliyeti, ne ırkı ne de inandığı dinidir. Tüm bu değerlerin harmanlanarak bir arada var olduğu ve insanı özel olarak tanımlayan aidiyetlerin bir toplamıdır kimlik. İnsanları kalıplar içerisine girmeye zorladığımızda ise kimliği sadece ötekileştirmeye indirgeriz. Tarihlerini, dillerini ve hatıralarını bir varış olmaktan çıkarıp bir kalkış noktasına dönüştüren göçmenlerin, bu noktalarda yabancılaştığı anlaşılır. Böylece ortaya çıkan yabancılaşma, bir bakıma insana kendini tanıma fırsatı yaratır tıpkı Edmond Jabès’in ifadesinde olduğu gibi “seni bir yabancıya dönüştürerek, sana sen olma fırsatını sağlar”²⁶.

Göç eden insan, çoğu kez eve dönüşün olanaksızlığında ya da başka bir uzamın gölgesinde, “öteki” bir metinde, “öteki” bir seste ya da “öteki” bir uzamın gölgesinde ve bilmediği “öteki” bir dili kullanırken kendisini buluverir²⁷.

Büyüyen, yaşayan ve sonunda da ölen, bir bakıma köklü bir gövde olarak görülen kültür kavramı,

²³ A.g.e.,s.224.

²⁴ A.g.e.,s.53.

²⁵ A.g.e.,s.224.

²⁶ Edmond Jabès, *Un étranger avec sous le bras, un livre de petit format*, Paris: Gallimard, 1989, s.9.

²⁷ Walter Benjamin, “The Task of the Translator” Londra, Collins / Fontana, 1973, s.81.

böylece göç bağlamında sorgulanmaya başlanır. Belirli ve sabit bir evi olmadan ikamet eden ve dünyanın farklı kavşaklarında gezinen göçmenin deneyimi, artık tek bir uzama ait değildir. Ne bir geleneğin ne de tarihin bir ifadesidir. Bu sözlerin ardında, büyük olasılıkla varlık ve farklılık anlayışı içinde göçen ve çoğu kez de bilinmeyen bir düşünce gezgini söz konusudur. Zira göçmen, korku ve kaygılarını gidermeyi arzular ancak tam bir hedefi olmayan bir yolculukta kendisini buluverir. Varoluşunun ve kültürünün değişmesine açık olan bir yolculuktur bu. Butros'un akrabalarında da görülen ve "insanlar arasında doğuştan var olan inanılmaz boyuttaki ruhsal uzaklığın, bir parça azaltılıp, benzerlik ve ortak nokta yaratarak hayatı daha yaşanır ve anlamlı"²⁸ kılma çabaları göze çarpar. Güleç'in bu tanımı çerçevesinde, Butros'un ailesinin, topraklarında yaşadığı düş kırıklıklarının sonucunda, soluk almak için Amerika'ya, Küba'ya ya da Avustralya'ya doğru akan bir göç dalgasının içinde yer aldığını söyleyebiliriz. Ancak hiç kuşku yok ki, bir zamanlar cennet gibi algıladıkları topraklarının artık kendilerine dar geldiğini, sürdürdükleri yaşamdan tiksindiklerini, adeta kaçır gibi utanç içinde uzaklaştıklarını, buna karşın ulaştıkları yerde herhangi bir uyum ve bütünlüğü gerçekleştiremediklerini görürüz. Ne var ki her "kültür bütünü, ideal ve gerçek adını vereceğimiz kültür ikileminden oluşur. Avrupa kültürünü idealize eden ve gözünde büyüten bir Doğulunun, büyük bir hevesle (...) göç ettikten sonra hayal kırıklığına uğraması kültür ikilemi kavramını"²⁹ bize örneklendirebilir.

Yolların Başlangıcı'nda okur, toplumun kimliğini oluşturan ve onu farklı kılan kültüre tanıklık eder ve söz konusu bu yapıt, Doğu'nun kültür atmosferini ortaya koymasından belgesel önem taşır. Amin Maalouf, birbirlerinden millet, din, gelenek ve görenek gibi kültürel açıdan farklı olan halkının yaşam tarzı ve düşünce biçimini ön plana çıkarmaya uğraşır. El değmemiş bir doğanın bağrında tevekkülle yaşayan, yazgısına, gelenek ve göreneklerine boyun eğmek zorunda kalan insanların göç etme arzuları, Butros'da bir tür sorgulama arayışına dönüşür.

Doğunun içinde net çizgilerle yerini alan dede Butros'un giyim kuşamına ilişkin veriler, yapıtın kültürel artalanını oluşturur. Dede, "hep başı açık dolaşmış; bu yüzden de geçerken insanlar dönüp bakarmış ona. O dönemde erkeklerin çoğu Doğu işi başlıklarla başlarını örterlerdi; kimileri uzun fes ya da tarbuş, kimileri "mağribi" denen kısa fes, kimileri Arap kefiyesi giyer, kimileri de işlemeli takkeler geçirirdi başına; Batı modasını izleyenlerse şapka giyerlerdi, zaten çoğu da, birinden ötekine geçerdik duruma göre. Ama hiçbir saygın erkek, sokağa başı açık çıkmazdı. Dedem dışında"³⁰.

Farklı dünyalar arasında var olabilmek için dilini, dinini, giyim kuşamını bırakan ve anavatanından kopan bir başka deyişle yaşamını değiştirme alışkanlığını edinmeye çalışan göçmenler, Butros'un düşüncesinin temelini yansıtmadan son derece açıcıdır. Göçmen, potansiyel olarak var olan ancak tedirgin edici bir sorgulama ve yabancılaşmayı derinden hisseden, nice umut ve hayallerle, legal ya da illegal yollarla sınırları aşan bir insandır. Çoğu zaman kendisini kurtaramayacağı bir yükümlülüğün ve örtbas edilemeyen bir yabancılığın içinde öteki'nin farkına varır. Var olmakta inat eden göçmenin, kendisini zaman zaman ötekine yaklaştırmaya çabaladığı anlaşılır. Böylece "kendiliklerimizi sorunsallaştıran, belki de imkansızlaştıran bir semptom olarak göç eden yabancı, yabancılığını fark etmekle doğar ve kendi yabancılığını tanımasıyla"³¹ da son bulur.

Yolların Başlangıcı'nda, insanın yüzleştirdiği ve deneyimlemeyi sürdürdüğü göç ve yer değiştirme edimlerinin sonucunda, göç edenin başka dünyaları, başka kimlikleri, başka dilleri, başka kültürleri, en sonunda da "öteki"ni deneyimlediği anlaşılır. Bu noktada Amin Maalouf'un, kimliği şekillendiren farklı kültürel katmanları örtmek istemediğinin altını çizerek vurguladığı görülür. Yazar, kendisini oluşturan iki ülkenin, iki ya da üç dilin ve pek çok kültür geleneğinin sınırında bulunduğunu aktarmaya çalışır ve dinsel, ulusal ve etnik özelliklerin temel aidiyet olduğu görüşüne karşı çıkar. İnsanların "hepsi de içlerinde bugün şiddetli bir çatışma halinde olan aidiyetler taşıyorlar; bir bakıma, içlerinden etnik, dinsel ya da başka kırılma hatlarının geçtiği, sınırdan insanlar"³².

Kendi deneyimlerinden hareket ederek, çatışan dünyaların sınırında bulunan göçmenlerin de kimlik dramlarını ele alan yazar, kimliğin bütünlüğü konusunda duyarlı davranılmasının önemi üzerinde

²⁸ Mustafa Güleç, *Hollanda'da Kültürün Tekil ve Çoğul Halleri*, Ankara, Gazi Kitabevi, 2015, s.29.

²⁹ *A.g.e.*, s.30.

³⁰ Amin Maalouf, *Yolların Başlangıcı*, s.74.

³¹ Julia Kristeva, *Etrangers à nous-mêmes*, Paris, Fayard, 1988, s.9

³² Amin Maalouf, *Ölümcül Kimlikler*, Çev. Aysel Bora, Yapı Kredi Yayınları, 2016, s.11.

durur. Bireysel ya da kitlesel göçler ile yerleşilen uzamlarda, değişik insanlarla karşılaşmanın sonucunda oluşturulan diyalog sayesinde ayakta kalılabileceği serimlenir. Göç eden insan, sınırların olduğu her yerde ve hatta bu sınırların ötesinde de, farklı bedenler, farklı sesler ve farklı dünyaların var olduğu gerçeği ile yüzleşmek zorunda kalır. Dolayısıyla Butros'un Küba yolculuğunun, yalnızca arzularının peşinde, sabit konumlar arasında gerçekleşen bir edimi göstermediği, aksine bu farklılıkların eve geri dönüşü zorunluluk haline getirdiği açıkça gözler önüne serilir.

Geleneğin vatanından kopan ve sürekli meydan okunan bir kimliği yaşayan yabancı, tarihsel mirası ile şimdiki zaman arasında sonu gelmeyen bir tartışmanın odağında, kendisini hep kendi evindeymiş gibi hissetmeyi arzular. Ancak "Butros'un Küba yolculuğunun, torunlarının belleğinde masalsi bir başarı gibi kalan bu seferin, onun için tatsız bir serüvenden başka bir şey olmadığı sonucunu çıkarıyorum zorunlu olarak" (s.88).

Bellek boşaltma aracına dönüştüğü izlenen Küba yolculuğunun, Butros için göç olmadığını bir kez daha altını çizmekte yarar vardır. Zira o "hiçbir zaman ailesini, öğrencilerini, ülkesini bırakıp gidemezdi. Asla! Yalnızca kardeşini bir beladan kurtarmak için aşmıştı Atlantik Okyanusu'nu; bir de oralara gitmişken Birleşik Devletler'de bir tur atmak için bundan yararlanmıştı"³³.

Havana'ya büyük olasılıkla göçmen kalabalığı ile birlikte ayak basan dede Butros, "o zamanlar yapıldığı gibi bir öküz arabasıyla sağlık karantinasına alınmak üzere, epeyce uzaktaki Casa Blanca kasabasına götürülmüştü. Kurallar gereği geçirmek zorunda olduğu kırk günü doldurmasa bile en az bir iki hafta, tıkilıp kalmıştı oraya; daha önce de Güvenlik görevlilerince, aşağılayıcı bir bedensel aramadan geçirilmişti. Zahle'deki o sakin Doğu Koleji'ni terk etmeye ikna olduğu ana lanetler ettiğinden hiç kuşum yok (...)Havana'ya geldiğinde önce pis bir dispanserde daha sonra da sefil bir tavan arasında yatmak zorunda kalmıştı! (...) Bir sürü hayvanı gibi davranılmıştı ona!"³⁴.

Göç hareketleri boyunca insanoğlunun yaşadığı dramı göz önüne seren yukarıdaki satırlarda, daha güçlü olanların, zayıf "öteki"lere, bir sürü hayvanı gibi davranarak, güçsüzleri ezme ve sömürme düşüncesi ortaya konulur. Butros ve diğer göç edenlerin adeta bir sürü hayvanı gibi algılanma eğilimi sonucunda, diğer ötekiler'ce aşağılandıkları net bir biçimde gözler önüne serilir. Özgürlük, eşitlik ve kardeşlik kavramlarının değerlerini kaybetmesinin ardından, göçmenlerin, baskı ve şiddet yoluyla insanlık dışı edimlere maruz kaldıklarına sık sık tanık olunur.

Yolların Başlangıcı 'nda özgünlüğünü vurgulamak isteyen Butros, sakin ve biraz uyuklayan Osmanlı şehirleri için yazdığı oyun aracılığıyla, Doğu'nun övülecek ve kınanacak yanlarının altını çizerek aktardığı görülür. Gurbette geçen uzun yıllar göçmenlere sıkıntı verse bile, cesaretini toparlayamadığı için anavatanlarına dönemeyenleri ve bu ikilem çerçevesinde tartışmaların alevlendiğini görürüz. Yaşanan ikilem; başka bir deyişle gitmeli mi yoksa kalmalı mı sorusu yapıtın artalanında yerini alır. Okur, göç etmiş olanlara ya da göç etmek isteyenlere dayatılan ikiye bölünmüşlüğü, Butros'un kaleme aldığı oyun sayesinde yakından tanır ve kavrar.

"Bir oyun kişisi: Yaşadığın kentte ufuklar daralıyorsa ve sen artık yaşamını kazanamamaktan korkuyorsan, çek git! Çünkü Tanrı'nın dünyası geniştir; hem enlemde hem boylamda...

Başka bir kişi: İlacı yazdığını sanıyorsun; oysa aslında kötülüğün kendisini gösteriyorsun elinle! Eğer ülke bunca aşağılara düştüyse, tam da çocuklarının onu derleyip toplamaya çalışmayıp, terk etmeyi yeğlemeleri yüzünden oldu bu. Ben, yakınlarımların arasında olmak istiyorum; sevinçli olduğumda sevincimi paylaşanlar, umutsuzluğa kapıldığımda beni avutsunlar istiyorum.

Birinci kişi: Vatan sevgisi, bir yaradılış zayıflığıdır yalnızca; gitme cesaretini göster; seninkinin yerini tutacak başka bir aile bulsun. Bir de kalkıp bana, insanın tüm yaşamını doğduğu yerde geçirmesinin eşyanın doğası gereği olduğunu söyleme sakın! Suya bak! Görmüyor musun nasıl da berrak ve güzel, ufuklara doğru koştuğunda; ve nasıl yapış yapış oluyor bir yerde durup kokuştduğunda!"³⁵.

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere, Butros'un düşüncelerinin yansımaları olarak değerlendirilebilecek olan bu oyun, izleyicileri tedirgin edip kendi kendilerini sorgulamaya yöneltir.

³³ Amin Maalouf, *Yolların Başlangıcı*, s.97.

³⁴ A.g.e., s.86.

³⁵ A.g.e., s.75.

Yaşamını hiç bir zaman boşa harcamak istemeyen Butros, bulunduğu uzamda kalmasının akılcı mı yoksa göç etmenin mi onurlu bir edim olduğunu irdeleyerek göç olgusunu aslında okurun düşüncesine sunar. Yaşadığı topraklardan kendilerine bir yeni yer açmak için ve genellikle de aynı nedenlerle çekip gidenlerin başkaldırısı etkin bir biçimde açılır. *Yolların Başlangıcı*'nda göçün sonuçlarının yaratacağı ikilemlerden hiç bir zaman yakasını sıyıramayacak olan göçmenlerin, katlanması gereken olumlu ya da olumsuz koşulların yankıları titizlikle aktarılır.

Amin Maalouf'un dedesi, Doğu'nun altüst oluşu üzerine, atalarının topraklarında büyük düş kırıklıkları yaşansa bile, ülkesinin geleceğine inanmayı sürdürenlerin yüceltiğini göstermek ister. Buna karşın, başka bir uzama istekle giden ve içinde bulunduğu koşullardan dolayı ülkesine dönmeyecek / dönemeyecek olan göçmen kardeşleri için ise üzüntüsünü sergilediği net bir biçimde anlaşılabilir. Butros'un düşüncesine göre özgürce seçilen bu dram; göç eden bir yabancıнын dramıdır. Yabancı bir ülkede, dayatmalarla köle ve yoksul olan insan, sömürgeci dünyanın göçlerine, göçebeliği de ekler ve çoğu zaman da farklı kimliklerin tanınmadığı ve yok olduğu bir uzamın içinde kendisini bulur. Aidiyet duygusu, dilleri ve içlerinde taşıdıkları mitler, varlıklarını devam ettirse bile, tüm bu ögeler, göçmenlerin yaşamlarının anlamını çoğu zaman garanti etmesinin bir işareti olamaz. Bu noktada göçmen olan büyük amca Cebrail'in yaşadıkları şöyle açıklanır:

“Göçmen kardeş de, işlerinin gerçek durumunu uzun süre yakınlarından saklamak istiyor sanki. Hangi nedenle? Bunu kesin olarak bilmiyorum ama, hem ailemden hem de Dağ'ın geri kalanından başka birçok göçmen tanıdığım için, aslında biraz kestirebiliyorum. Yanında iki ekme ve altı zeytin dışında hiçbir şey olmadan bir gemiye atlayıp giden ve on yıl sonra Meksika'nın en büyük servetinin başında ortaya çıkan göçmen köylü masalını, her türlü şaşkın değişkesiyle, binlerce kez dinledim. Böyle öyküler, göçenler üstünde, çoğu zaman da çok ağır ve sürekli bir baskı oluştururlar; istedikleri kadar Sahil'in ya da Amazon ormanlarının en uzak köşesinde olsunlar, ülkede kalanların bakışlarından kaçamazlar; akraba takımı, onları sürekli biçimde izler ve kendi gözleriyle değerlendirir. Ve birazcık gururları varsa kendilerini kanıtlamadan ülkeye dönmeyi göze almazlar; ya da yalnızca saklanmak ve ölmek için dönerler. Çoğu da, yenik dönmektense, uzak bir ülkede ölüp gitmeyi yeğler”³⁶.

Butros, tarih ve hafızanın zaman zaman kesiştiği başka diyarlardan gelen dolayısıyla da hem içeride hem de dışarıda kalan göçmenlerin, sürü kimliğine bürünmesini ve hegemonik güç haline gelen her şeyi reddederek şu uyarıları söylemekten kendini alamaz:

“Uzun zamandır tüm dünyanın bize küçümseyerek, hor görerek baktığını bilmez değilsiniz. Ahlak ilkelerinden yoksun, kararsız insanlar gibi görüyorlar bizi. Onların ilerlemesiyle bizim geriliğimizi, onların zaferleriyle bizim aşağılanmamızı, onların gelişmesiyle bizim çöküşümüzü karşılaşıyorlar. Genel olarak elimizin kolumuzun bağlı olması üstüne, iştmesi bile acı veren sözler söylüyorlar (...) ve eğer, aradan bir süre geçip de ilerlemiş ulusları yakalayamazsak, bunlar bize insan gözüyle bile bakmayacaklar artık! Aşağılanma ve boyun eğme için yaratılmış olduğumuza karar verecek, üstümüze atılıp malımızı mülkümüzü sömürecekler”³⁷.

Yaşadığı toplumu dönüştürmeye çalışan bir dinamik olarak algılanabilecek olan Butros dedenin kendisini, ailesi, işi ve ülkesine adadığı, başka bir ülkeye gitmek istemediği ve sonuçta göç etmekten vazgeçtiği algılanır. Kendi toplumu için adeta dönüştürücü bir rol oynayan Butros için ülkesini terk etmeme ve onun geleceğine inanma kararı; bir yanda kişisel kanılarının diğer yanda ise boyun eğmez yaradılışının bir sonucu olarak karşımıza çıkar.

“Uzaktan uzağa görüşmeleri sürdürürken, bir yandan da sürekli olarak, yaşamına nasıl bir yön vereceğini kendi kendine soruyor olmalıydı; üstelik gitgide daha çok kaygılanarak. Artık yirmisinde ya da otuzunda değil, tam tamına kırk yaşındaydı. Ülkesini bırakarak, gidip başka bir topluma, başka bir yaşam biçimine uyum sağlaması kolay değildi. İşini bırakarak, bütünüyle başka türden bir işe atılması, bir acemi gibi ilk adımları atması kolay değildi! Ayrıca en küçük kardeşleri bile kendi ailesini kurmuşken yaşamını hala bir yuvası, karısı ve çocukları olmadan sürdürmesi de kolay değildi! Göçmenliği daha gençken bile kaldıramamışsa, şimdi nasıl kaldıracaktı? Üstelik, ülkede kalıp onun gelişmesine katkıda bulunma görevi üstüne vaazlar verdiği herkesin gözünde, tam bir bozgun, bir ihanet olacaktı bu gidiş.

³⁶ A.g.e., s.154.

³⁷ A.g.e., s.111.

Hiçbir zaman böylesine rezil olmayı kabul edemezdi. Sonuç olarak gitmeyecekti”³⁸.

Yukarıda alıntıdan da anlaşılacağı üzere, çok uzun zaman önce yollarını ayırdığı göç eden kardeşi Cebrail için üzüntüsünü her zaman içinde taşıyacak olan Butros’un, her ne pahasına olursa olsun göç etmeyeceğine karar vermesidir. Bu konuda zaman zaman ikilem yaşadığını gözlemlediğimiz Butros dedenin, göçmenliği sert bir biçimde eleştirmesi, okurun bilincine şöyle kaydedilir:

“Sonunda gitmemeye karar vermiş, (...) göçmenliği şiddetle kınayarak ve hiçbir zaman denizler ötesinde yerleşmeye niyetlenmediğini ileri sürerek geri gelmişti”³⁹.

Her şeyden önce aynı ülkeleri paylaşmalarına karşın, Butros ve Cebrail kardeşlerin, kendi yaşamlarında kalacaklarını ve her ikisinin de özellikle göç konusunda kendi seçimleri doğrultusunda kararsızlıkları ve düş kırıklıklarıyla kendi çizdikleri yolda ilerleyecekleri kesindir. Amin Maalouf, şiddet yoluyla boyun eğdirilen, istediği yerde yaşama hakları ellerinden alınan ve göçe maruz bırakılan bazı akrabalarının tanıklık ettiği olayların, belleklerde kalıcı izler bıraktığına işaret eder:

“Çocukluğunda, Türkiye’de “kıyımlar sırasında” bir asker, onu saçlarından yakalamış ve boğazlamak için boynuna bir bıçak dayamıştı. Neyse ki oradan geçen bir Osmanlı subayı, çocuğu tanımış ve bağırmişti: “Bırak onu, alçak herif! Doktorun çocuğu o”. Kıyıcı da bıçağını atıp kaçmıştı. Gerçekten kuzenin babası, yoksul bir mahallede doktorluk yapıyor ve insanlara özveriyle, çoğu zaman da tek kuruşlarını almadan bakıyordu. Böylece kurtulmuştu çocuk (...). Bu facianın yaşandığı 1909 yılında altı yaşındaydı (...) Ölümünden kurtulan çocuk, büyükannemin yeğeniydi. Bir sonraki kuşağın ilk erkek çocuğuydu ve büyükbabası, tam bir Doğulu büyükbaba gibi, taparcasına seviyordu onu. İşte bu çocuk yüzünden, bu kıl payı atlatılmış facia yüzünden, tüm ailesiyle birlikte İstanbul’u terk etmeye karar vermişti büyük büyükbabam”⁴⁰.

Başka uzamlara yerleşme durumunun oluşturduğu zorunlu göç, yazarın yaratmaya çalıştığı bu atmosfere uygun olarak, belli ki pek çok insanı kaygılandırır. Düşlerini gerçekleştirecekleri ya da yerle bir edecekleri uzak ülkelere giden göçmenler, yaşam boyu kalıp o gittikleri ülkenin toprağına gömülebilecekleri gibi, çok kısa bir zaman sonra da bu uzamdan ayrılabilirler.

Yolların Başlangıcı’nda Amin Maalouf, akrabalarının yaşadıkları savaş, açlık, baskı, korku, şiddet ve ölümden sakınmak ve hatta bu tür sorunları unutarak daha adaletli, özgür ve mutlu bir dünyada yaşamayı düşlerler. Tüm bu nedenlerden dolayı ve kendi yaşamları üzerinde daha fazla söz hakkına sahip olmak için göç etmelerine karşın, onların acı çekme ve umutsuzluğun çok ötesinde adeta yok oluş tehdidinin eşliğinde yaşamaya yazgılı oluşları ele alınır.

“Ötekiler Amerika’ya göç ederken, Butros’un yeğeni aynı nedenlerle ölüme göç etmişti: çevresindeki dünya, çevresindeki topluluklar, onların düşünceleri, inançları, kuşkulu davranışları, bayağı bir kaynaşma içinde oluşları ona dar geliyor; aileler de dar geliyordu, dar ve boğucu. Kaçıp gitmek gerekiyordu!”⁴¹.

Amin Maalouf, dün olduğu gibi bugün de göç eden yakınları için, ne Küba’nın ne de Yakınoğu’nun asla onların olmayacağına işaret eder ve yolunu şaşırılmış kişiler olarak sonsuza kadar “öteki” olarak yani hep aynı şekilde kalacakları gerçeğini vurgular. Bu bağlamda zorunlu göç olgusu, ırkçı ideoloji, kimlik bunalımları, uyum sorunları, yabancılaşma, arada kalmışlık, baskı, şiddet, tecavüz, işkence ve ölüm izlekleri ile dışa vurulur. Bu yapıtı aracılığıyla Amin Maalouf, göç mağdurlarının, giderek otoriteleşmiş egemen bilincin değerlerine hizmet edişleri üzerine odaklanır.

Sonuç olarak, yepyeni başlangıçlarda karanlığın doruklarında yaşanan ve yüzyılları bulan bir edim olan göç olgusu çoğu zaman “tek yönlü bir yolculuktur. Geri dönülecek bir yuva yoktur”⁴². Kültürler, diller, karmaşık anlam ve iktidar biçimlenişleri arasında yapılan göç yolculuklarında, insanlar “sınırın

³⁸ A.g.e., s.161.

³⁹ A.g.e., s.172.

⁴⁰ A.g.e., s.144.

⁴¹ A.g.e., s.350-351.

⁴² Stuart Hall, “Minimal Selves” in *Identity: The Real Me; Post-Modernism and the Question of Identity*, Londra: ICA Documents 6, 1987, s.44.

her iki tarafına da basarak, ayağının birinin burada, ötekinin ise daima bir başka yerde⁴³ olduğunu gözler önüne serer. Günümüz göçmenleri için de hala geçerliliğini koruyan bir yorumdur bu. Söz konusu göçmenler, bir belirlenemezliği gösteren göç olgusunda, her an sınır durumunda kalarak yaşamaya yazgılıdır.

Kısaca özetlemek gerekirse, Amin Maalouf, *Yolların Başlangıcı*'nda toplumların vicdanında yaralar açan göç gerçeğinin sonuçları kadar, nedenlerinin de düşündürücü boyutlara ulaşmasını sağlar. Yazar, göçmenlerin “gündelik aşağılama tayinini yutmaya hazır olmaları” gerektiğini, her zaman; yaşamın ona “sen” diye seslenmesini, aşırı bir teklifsizlikle sırtına ya da karnına vurmasını⁴⁴ lanetler. Dil, din ve ırk farkı gözetmeksizin, diyalog ve uzlaşma içinde insanların yaşamalarını isteyen Amin Maalouf'un, göçmenin içinde kök salan düşünce ve ifade alışkanlıkları yüzünden, kimliğini tek bir aidiyete indirgeyen o sığ yaklaşıma karşı çıktığı görülür. Yazarın bakış açısından değerlendirdiğimizde, birbirlerini farklı kutba itecek olan öteki'nin, çok yönlü aidiyetleri yok etmeden ve insanlık onuruna ilişkin sahip olduğu hakların bilincinde olarak yaşamasının gerekliliğidir. Günümüz toplumlarında da ayrımcı, hoşgörüden yoksun, baskıcı edimleri yaşayan göçmenler, hiç kuşkusuz sancılı bir süreçten geçerler. Evrenselliğin önemli temel gerçeği; hiç bir insanın dini, dili, rengi, milliyeti, cinsiyeti ve daha başka nedenler sebebiyle hemcinslerini bu haklarından yoksun bırakmamasıdır. Bu bakış açısıyla değerlendirdiğimizde, sayısız yollar üzerinde ilerleyen ve çoğu zaman kendisine yol açmak zorunda kalan göçmenlere saygı gösterilmeli daha da önemlisi insanca yaşam hakkı tanıyarak, onu adım adım kazanmalıdır. Özellikle son yıllarda önüne geçilmez bir biçimde artış gösterdiği gözlemlenen göçmenlerin, ait olduğu uzama ya da topluluğa göre değil, evrensel ilkeler ışığında, birleştirici ve barışçıl bir tavırla değerlendirilmesinin gerekliliğidir. Bu birleştiricilik istemi ve öteki ile yan yana yaşama yatkınlığı sayesinde, her insanın kendine özgü değerlerine önem verilmelidir. Bir başka deyişle, göçmenin tekil ve potansiyel olarak yeri her zaman korunmalıdır.

İçinde bulunduğumuz yüzyılda yaşanan teknolojik ve sosyal altüst oluşlar, kutuplaştırılan ve yabancılaştırılan ortamlar, kanlı savaşlar ve kitlesel göçler yüzünden darmadağın olan insanoğlu, bu dünyanın, hiçbir özel ırka ya da ulusa ait olmadığını ve kendine bu evrende yer açmayı isteyen tüm insanlık adına olduğunu unutmamalıdır. Küresel bir savaşın eşiğine sürüklenen dünyada yaşamaya yazgılı 21. yüzyılın insanı, onurlu bir hedef doğrultusunda her tür kinci yaklaşımdan uzaklaşarak, haksızlıkları, eşitsizlikleri, şiddeti, ırkçı, dinsel ya da etnik gerginlikleri yok etmeye ve insanları birbirine bağlayan bağları korumaya çaba göstermelidir. Zira renksizleşen dünyada, kimlik ve kültürlerin renkliliğini, tüm insanlık adına çıkış noktası olarak değerlendirilmelidir. Eğer geçmiş, bugünümüzden doğduysa, bugün de geçmişimizden doğacaktır anlayışı doğrultusunda, insanoğlu giderek zayıflayan umut tohumlarını yeşerten bir arabulucu ya da yapıcı bir birleşme çizgisi içerisinde etkin bir biçimde yerini almalıdır. 21. yüzyıl insanı için artık uyanma zamanıdır...

KAYNAKÇA

BENJAMIN, Walter, “The Task of the Translator” Londra, Collins / Fontana, 1973.

CLIFFORD, James, “Travelling Cultures”. Cultural Studies, Eds. Lawrence Grossberg, Cary Nelson and Paula Treichler, New York: Routledge, 1992.

GÜLEÇ, Mustafa, *Hollanda'da Kültürün Tekil ve Çoğul Halleri*, Ankara, Gazi Kitabevi, 2015.

HALL, Stuart, “Minimal Selves” in Identity: The Real Me; *Post-Modernism and the Question of Identity*, Londra: ICA Documents 6, 1987.

JABES, Edmond, *Un étranger avec sous le bras, un livre de petit format*, Paris: Gallimard, 1989.

KRISTEVA, Julia, *Etrangers à nous-mêmes*, Paris, Fayard, 1988.

MAALOUF, Amin, *Ölümcül Kimlikler*, Çev. Aysel Bora, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.

MAALOUF, Amin, *Yolların Başlangıcı*, Çev. Samih Rifat-Aykut Derman, Yapı Kredi Yayınları,

⁴³ Edgar Morin, *Vidal et les siens*, Paris, Seuil, 1989, s.69.

⁴⁴ Amin Maalouf, *Yolların Başlangıcı*, s.86.

İstanbul, 2016.

MORIN, Edgar, *Vidal et les siens*, Paris, Seuil, 1989.

SAID, Edward, “Reflections on Exile”, Russell Ferguson, Martha Gever, Trinh T. Minh- ha ve Cornel West, (Der.) *Out There, Marginalization and Contemporary Cultures*, Cambridge, Mass.: MIT Press, 1990.

Türk Romanında Tarih ve Göç Sentezi: *Harputlu Hasan-Osmanlı'da Amerika Rüyası*

Okut. Yasemin ULUTÜRK
Sağlık Bilimleri Üniversitesi / İstanbul

Giriş

Türk toplumunda meydana gelen siyasi, sosyal, iktisadi yahut kültürel her türlü değişim ve gelişim, bireyleri ayrı ayrı tesir altında bırakmış; kimi hayatları yıkmış, kimilerini ise yeniden şekillendirmiştir. Bu aşamada ise toplumu yansıtmaya işlevi ile hayatımıza giren edebiyat, gündeme gelir. Edebiyata dair yapılan tanımlara bakıldığında “*ne edebiyat toplumdan ne de toplum edebiyattan bağımsız algılanabilir*” (Alver, 2012: 11-12).

Toplumun önemli belirleyici unsurlarından biri ise, göçtür. Sosyal bir gerçeklik olan göç, elbette ki edebiyatta da kendisine bir yer edinmiş, hatta müstakil bir tür halinde yazılıp incelenir olmuştur.

“*Neredeyse, göç ve Türklük birbiriyle paralel giden unsurlar*” (Yalçın, 2004:104) olarak görülür. Nitekim bu kavram, Türk toplumunun kaderinde var olagelmış ve destan döneminde de kendisine yer bulmuştur. Nihat Sami Banarlı'ya göre destanlarda bulunması gereken en önemli olaylar “*tabiat olayları, büyük savaşlar, göçler, istilalar*” (Banarlı, 2004:7) gibi milletin hafızasında yer edinmiş olan tarihi olaylardır. Bu tür hadiselerin destanlarda yer alması, o toplumun ne kadar güçlü olduğunun birer delili olarak karşımıza çıkar. Aynı zamanda Uygur Türklerine ait olan *Göç Destanı* da, bu izleğin müstakil olarak yer aldığı, ismi zikredilmesi gereken önemli bir eserdir.

İslamiyet'in ardından ise göç kavramı daha çok 'hicret' manasıyla kullanılmaya başlanmıştır, Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'inde olduğu gibi kutsallık atfedilerek Divan Edebiyatında kendisine yer bulmuştur (Akgün, 2015:72-73).

Modern Türk Edebiyatında ise yurtdışına işçi göçlerinin başlaması ile gündeme gelen göç kavramı, sıklıkla ele alınan bir konu olarak varlığını sürdürmüştür. 'Göç Edebiyatı, Göçmen Edebiyatı, Sürgün Edebiyatı' gibi isimlerle ifade edilen bu türü tercih eden sanatçılar, daha çok 'Göçmen Edebiyatı', özelde 'Göçmen Romanları' terimini yeğlemişlerdir.

Şaban Sağlık'a göre güdümlü bir yapıda olan bu edebiyat, yurtdışına gitme sürecinde ve orada yaşanan sorunların ortaya konulmasında belirli bir ideolojiye veya gruplara dayanır. Bu nedenle “*bu türün romanları 'ideolojik romanlar' kapsamına girer*” (Sağlık, 2010:153).

Türk Edebiyatında göçlere dair birçok mevzu bahis edilirken, göçlerin hangi şartlarda yapıldığı ve ne gibi sonuçlar doğurduğu hikâyelerde ve romanlarda işlenmiştir. Dış göçlere bakıldığında ise genellikle 1960'lı yıllarda Almanya'ya yapılan göç söz konusudur.

Osmanlı Devleti 19. yüzyılın sonları 20. yüzyılın başlarında, büyük bir kısmı azınlıklardan oluşmak üzere, yurt dışına, özellikle de “*Amerika kıtasının kuzeyine (ABD ve Kanada) ve güneyine (Brezilya ve Arjantin)*” (Akgün, er.tar.11.01.2017) birçok göç vermiştir. Birol Akgün'ün belirttiğine göre, Türklerin Amerika'ya göçünün en yoğun olduğu dönem 1850-1914 yılları arasındadır. Akgün, Amerika'ya göçün

sebeplerini ise şöyle açıklar:

“Osmanlı Devletinde yaşanan sosyoekonomik sıkıntılar itici faktör olarak, Kuzey Amerika’daki sanayileşme ve Güney Amerika’daki genişleyen tarım alanlarının ortaya çıkardığı iç gücü talebinin yarattığı çekici faktörler sayılabilir” (Akgün, er.tar.11.01.2017).

Göç gibi toplumsal bir olguyu konu alan romanlara bakıldığında ise göze ilk çarpan, ‘tarih’ metaforudur. Bu tür romanlarda kişisel geçmişler içinde tarih kurgusu, tarihî manada okunduğu takdirde ise, tarih içinde kişilerin geçmişleri görülmektedir. Bu bağlamda 2014 yılında Bülent Günel tarafından yayımlanan *Harputlu Hasan -Osmanlı’da Amerika Rüyası* adlı roman, ele aldığı konu itibariyle hem tarihî roman hem de göç romanı olma özelliğine sahiptir. Burada ‘Göçmen Romani’ yerine ‘Göç Romani’ ifadesinin tercihi söz konusudur; zira romanda kişiler, hayat şartlarının daha iyi olabilmesi için Amerika’ya göç etmeyi istemektedirler.

1. Romanın Olay Örgüsü

Yıl 1914, aylardan mayıstır. Hasan, Hamit ve Kışmo 14 yaşında Harputlu üç iyi arkadaştır. Hamit ve Hasan’ın ailesi toprak ekip biçerek hayatlarını idame ettirir. Kışmo ise Ermeni vatandaşıdır ve babası kuyumcudur. Kışmo, Harput’a Amerika’dan gelen misyonerlerin, özellikle Ermeni vatandaşları, Amerika’ya (Yeni Kıta) göç etmeleri için ikna etme çabalarından etkilenir. Birçok gayrimüslim gibi Kışmo da, maddi herhangi bir sıkıntı yaşamamasına rağmen, atalarının yaptıkları gibi ve hayalleri uğruna Amerika’ya göç etmeye karar verir. Misyonerlerin bu çalışmaları sadece gayrimüslimleri etkilemez, Müslüman halktan da neyi var neyi yoksa, gözünü karartıp tüm varlıklarını elden çıkararak yollara düşenler olur. Hasan ve Hamit de arkadaşları Kışmo’nun hayallerinden etkilenerek Amerika hayalleri kurmaya başlar. Amaçları sadece Amerika’ya gidip oraları görmek değildir. Orada çok para kazanarak geriye dönüp ailelerine iyi imkânlar sunmak ve onların rahat yaşamalarını sağlamaktır. Bu arzu ile bir gece, Kışmo ailesinin rızasını alarak, Hamit ve Hasan ise ailelerinden habersiz evden kaçarak yola düşerler.

Yürüyerek çıktıkları bu yolda başlarına birçok sıkıntı gelen üç Harputlu arkadaş İstanbul’a varmak için yol alırken, mekân Beşiktaş’a geçer ve nezarethanesi ile ünlü Hasan Paşa Karakolu Serkomiseri Zeki Bey ortaya çıkar. Dönem İttihat ve Terakki’den Said Halim Paşa dönemidir. Said Halim Paşa Hükümeti, Serkomiser Zeki Bey’e görev vererek ondan Amerika’ya gitmek için sahte bilet ve pasaport satışı yapanlar ile Amerika’ya gidip Osmanlı Devleti aleyhine propaganda yapanları bulmasını ister. Bu gizli bir görevdir. Zeki Bey de bu işi yapan çetenin içine girmesi için Heyet-i İstihbariye’den gizli polis Kemal’i görevlendirir.

Olay örgüsü, bir taraftan Harputlu üç gencin İstanbul’a yürürken karşılaştıkları ve Ermeni çetesini çökertmek için görevli polislerin yaşadıkları ile devam eder.

Gizli Polis Kemal, ‘Güneş’ ismi ile Ermeni gibi görünerek Karaköy Limanında Amerika’ya gidecek olanları bekleyen iki gemiye girip çıkanları takibe alır. Ohan adında bir Ermeni ile iletişime geçen Polis Kemal, nam-ı diğer Güneş, aldığı bazı istihbarat bilgileri ile Avukatlık yapan Alek’e ulaşır. Onunla iş birliği yapabilmek için onlardan biri gibi görünen Kemal, Alek’in de üstündeki akli bulmaya çalışır. Ve çeşitli badireler atlattıktan sonra Profesör lakaplı Vahram Margaryan adındaki Ermeni diş hekiminin ismine ulaşır. Profesör aslında İstanbul’daki Ermeni komitesinin lideridir. Komitenin amacı, Osmanlı’daki Ermenileri örgütleyip Amerika’ya gitmelerini sağlamak ve Osmanlı aleyhine kamuoyu oluşturmaktır. Ona ulaşabilmek içinse birçok hayati sorunlar ile karşılaşmış olan gizli polis Kemal, bir gün Karaköy Limanında Harputlu üç arkadaş ile karşılaşır.

İki olayın birleştiği nokta işte tam burası, yani Karaköy Limanıdır. İki aylık yürüyüşten sonra İstanbul’a gelen üç arkadaş, kendilerine pasaport sağlayacak olan kişinin Güneş olduğunu öğrenince, Limana onu bulmak için giderler. Ondan yardım isterler. Görevi icabı onlarla ilgilenen Kemal, onların temiz, saf üç arkadaş olduğunu anlayınca onlara yardım etmeye karar verir. Amerika’ya gitmek için para biriktirmeleri gereken bu gençlere hem iş bulur hem de onları evinde misafir eder. Çocuklar da onu, samimiyetinden ve yardımlarından dolayı çok sever.

Bu arada Profesör, Osmanlı Devletinin tarafsız kalmayarak büyük savaşa (1.Dünya Savaşına) katılacağını, büyük bir kargaşa ortamının olduğunu ve bu ortamdan yararlanarak özgür Ermenistan Devletinin kurulabileceğini komite üyelerine anlatır. Ve üyelere çeşitli görevler verir. Verilen görevlerde başarılı olamayan Avukat Alek ise, Profesör'den korkmaktadır. Onun kendisini gözünü kırpmadan idealleri yolunda harcayabileceği endişesi ile sağ kolu haline gelen Güneş'ten Profesör'ü öldürmesini ister. Bu isteği belirtirken endişeden ne yapacağını bilemeyen Alek, Güneş'e güvenir ve her şeyi anlatır. Gerçekleri öğrenen Güneş, polis merkezinin desteği ile Alek'in bürosuna baskın düzenler. Baskın esnasında Güneş'in gerçek kimliğini öğrenen Alek, pencereden atlayarak intihar eder. Sonrasında Profesör'ün yazıhanesine baskına giden ekipler, odada hiçbir şey olmadığını, Profesör'ün çoktan kaçtığını görürler. Her ne kadar Profesör'ü kaçırmış olsalar dahi, büyük bir planı deşifre ederek Said Halim Paşa Hükümetine ciddi bir yardımda bulunmuşlardır.

Polisiye unsurlar ile örülü olan bu macerada, üç arkadaşın amaçlarına saygı duyan Kemal, onlara pasaport düzenleterek Amerika'ya yola çıkmalarını sağlar. Ve eser, hayalleri için ailesini, vatanını geride bırakan üç kafadarın, Karaköy Limanından kalkan gemiden geride bıraktıklarına el sallamaları ile sona erer.

2. Tarihî Roman Olarak *Harputlu Hasan-Osmanlı'da Amerika Rüyası*

Mehmet Kaplan, romanın tarihten, tarihin ise romandan esinlendiğini belirtirken tarihî romanın kendisine özel bir gerçekliğinin söz konusu olduğundan bahseder. Kaplan'ın bu yorumundan yola çıkarak denilebilir ki tarihî roman, konusunu ve kişilerini tarihten alan romandır. Bu türün önemli özelliklerinden birini Sadık Tural "*Yazarı tarafından gözlenememiş bir devri, tarihî hakikatlere sadık kalarak anlatan romanlara tarihî roman adı verilir.*" (Düzgün, 2008:39) şeklinde yorumlar.

Terry Eagleton'a göre ise tarihî romanda yazar, ampirik gerçeklerden yola çıkarak kendi ikna yeteneği doğrultusunda eserini ortaya koymalıdır (Eagleton, 2005:47). Aynı zamanda tarihî romanın, yazarının kendi yaşadığı dönemden önceki yılları ele alması gerektiği de tarihîlik kavramı ile örtüşmektedir. Berna Moran'a göre ise okuyucu eseri okurken o dönemlere geri dönebilmeli, yazar ise "*«o çağın okurunun gözleriyle bakabilmesini»*" (Moran, 2005:79) bilmelidir. E. M. Forster'a göre ise, romanın olay örgüsünün tarihsel olaylarla örtüşmesi gerekmektedir. O vakit eser kanıtlardan oluştuğu için anı özelliğini bünyesinde barındırır (Çelikel, 2009:201).

Bu açıklamalardan yola çıkılacak olursa, *Harputlu Hasan-Osmanlı'da Amerika Rüyası* romanını da tarihî roman kategorisinde değerlendirmek mümkündür. Bununla birlikte yazar, romanda geçen olayların tarihini açık ve net bir şekilde "*1914 senesinin Mayıs ayıydı.*"¹ (Günel, 2014:1) diyerek belirtmiş, okuyucuya konusunu tarihten alan bir roman okuyacağını en başından ifade etmiştir.

Eser, Harputlu üç arkadaşın Amerika'ya göç etmeleri ile birlikte 1. Dünya Savaşının başlamasından önceki buhranlı günleri ve bu günlerde Osmanlı Devletinin aleyhine çalışan azınlık Ermeni lobi faaliyetleri ile Anadolu topraklarındaki misyonerlik faaliyetlerinin yapıldığı sürecin öyküsünü anlatmaktadır.

Roman, tarihsel verilere ve resmî kayıtlara uymaya çalışması bakımından klasik/geleneksel tarihî roman kurgusu özelliklerini barındırmaktadır. Klasik tarihî roman kurgusunu özelliklerinden bahseden Serpil Oppermann, "*tarihsel romanın gerçekçi yaklaşımı, belgesel verilere dayalı tarihsel kayıtlardan yola çıkıp tarihi olduğu gibi*" (Oppermann, 2006:54) aktarmak şeklinde olduğunu belirtir.

Klasik tarihî romanda zamandizimsel bir süreç takip edilmektedir. Zira eserde de İttihat ve Terakki Cemiyeti dönemi söz konusudur. Bu dönem, içinde bulunulan zor günlerden çıkış olarak görülmektedir. Hariciye Nezareti Müsteşarı Fuat Paşa'nın konuşmalarında bu şöyle dile getirilir:

"*Bildiğiniz üzere Balkanlarda çok acılar çektik. Ama İttihat ve Terakki yönetimiyle silkindik, kendimize geldik*" (Günel, 2014:74).

Söz konusu olan tarihî dönemde, Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'nın Sadaret makamına getirilmesiyle, hariciyede meydana gelen sorunlara daha kolay el atan hükümet, Ermenilerin

¹ Eser stoklarda bulunmamaktadır. Bu nedenle, yazarı ile iletişime geçilerek word dosyası formatında ulaşılmış olunan eserdeki sayfa numaraları word dosyası olarak numaralandırılmış halinden alınmıştır.

faaliyetlerinden rahatsızdır. Bu sorunu çözmek için Osmanlı topraklarında yaşayan azınlıkların menfi politikalarına karşı da çeşitli girişimlerde bulunur. Serkomiser Zeki Bey, gizli polis Kemal'e durumu şöyle izah eder:

“Ermeniler Kemal, Ermeniler. Çok başımızı ağrıttıyor, ağrıtmaya da devam edecek gibi. O koca gemiler her ay binlerce Ermeni'yi yeni dünya Amerika'ya taşıyor. Buradan giden Ermenilere de Amerika'daki, kıta Avrupa'sındaki iflah olmaz Osmanlı düşmanı Ermeni dernekleri kucak açıyor. Devlet-i Osmaniye'nin ekmeğini yiyenler hıyanet içinde. Bu düşman Ermeni derneklerinin İstanbul'da da bağlantıları var. (...) Müslüman halkı da kandırıyor bu çeteler. Kimi sahte bilet kesiyor, kimi ellerindeki avuçlarındakini alıp sırra kadem basıyor. Hükümetimiz bu durumdan son derece rahatsız. Özellikle Said Halim Paşa. (...) Devlet-i Osmaniye, bu göçlerden duyulan rahatsızlığı Amerika yönetimine iletti iletmesine ama istenilen sonuç alınamadı. Sadrazam Said Halim Paşa Hazretleri bu göçlere bir düzen vermek istiyor. Madem ki Amerika bizim derdimize kulak asmıyor, o zaman kendi işimizi kendi usullerimizle görürüz diyor. (...)

Göçe sınırlamalar getiriliyor hükümetimiz tarafından. 16 yaşından küçük, ailesi yanında olmayan hiç kimse o gemilere adım atamayacak artık. Ermeniler arasında gitmek isteyenlerse pılsını pırtısını toplayacak, bütün ailesini yanına alacak, öyle gidecek bu topraklardan. Ve bir daha geri dönmemesine” (Günel, 2014:88)!

İstanbul'daki Ermeni lobisinin faaliyetleri ve amaçladıkları ise komite lideri Profesör lakaplı Vahram Margaryan tarafından komite üyelerine şöyle anlatılır:

“Çok önemli bir döneme giriyoruz. Uzun yıllar önce diktiğimiz fidanlar artık meyve vermeye hazır güçlü birer ağaç. (...) Tecrübeler gösterdi ki, bir milletin siyasi olarak kurulabilmesi sadece diplomasi yoluyla gerçekleşemez. Bu siyasi hedefin gerçekleşebilmesi için daha çok ateş ve kılıç gerekir. Bunlar da asker ve parayla olur! Asker ve parayı sağlayacak olan da milletin ta kendisidir. Bu millet Rusya'yı, Avrupa'yı ve Amerika'yı faaliyet merkezleri olarak belirledi. Tıpkı Doğu'da Ermeni Rus birlikleri olduğu gibi Batı'da aynı şekilde güçlü bir Amerika Ermeni birliği her zaman hazır ve organize bulunmalıdır. (...)

Amerika'da kurulan derneklerin sayıları her geçen gün artıyor. Bu ortak mücadelemiz için hayati değer taşıyor. Her yıl binlerce soydaşımız Amerika'ya gidiyor. Buradan onları göndermek yetmez. Gidenler bilinçlendirilecek. Amerika'da çalışanlar kendi kuruluşları için oluşturulan derneklere yardım etmeye devam edecekler. İçlerinden seçtiklerimiz geri çağırılacak, Amerikan vatandaşı olarak Osmanlı topraklarına dönmenin avantajlarını sonuna kadar kullanacak, aynı zamanda verilecek görevleri gözünü kırpmadan yerine getirecek. Bu sistem aksamamalı. Soydaşlarımızı Amerika'ya hem gönderirken hem orada tutarken hem de geri çağırırken kazanan hep biz olmalıyız” (Günel, 2014:109-110).

Osmanlı azınlık sorunları ile uğraşırken 1. Dünya Savaşının başlamasının an meselesi olması, tarihî sürecin önemli parçalarından biridir. Bunu ifade eden cümleler ise Hariciye Nezareti Müsteşarı Fuat Bey'e aittir:

“Azizim, Franz Ferdinand, Avusturya ve Maceristan'ı bir arada tutan Habsbourg Hanedanının tek veliahtıydı. Cinayetin işlendiğinden beri Avusturya kayınıyordu. Avusturya, Almanya'nın desteğini almış olacak ki bugün Belgrad'ı bombaladı” (Günel, 2014:173).

Serkomiser Zeki Bey'in söylemleri ise Osmanlı Devletinin savaşa dahil olacağına kesinliğini göstermektedir:

“Fuat Bey'in söylediğine göre Harbiye Nazırı Enver Paşa, Almanlarla gizli bir anlaşma yapmıştı. Yani Devlet-i Aliyye'nin savaşa girmesi kesindi. Hatta kimin yanında, kime karşı savaşacağı da belliydi” (Günel, 2014:174).

Zaman metaforu ve ele alınan olayın tarihe ait olmasının dışında, tarihî kişilere yer verilmesi de eserin gerçekliğini arttırıp kurguyu unutturmuş ve okuyucuyu bir kat daha esere adapte ederek olayların inandırıcılığını sağlamıştır. Bu bağlamda tarihî yani gerçek kişiler ile kurgu kişiler olarak ele alabileceğimiz kişi kadrosunda en önemli gerçek kişi Said Halim Paşa'dır ve eserde şöyle betimlenmektedir:

“Said Halim Paşa İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimlerindedir. Mahmut Şevket Paşa'nın

öldürülmesinden sonra geçen yıl Hariciye Nazırlığı görevinin yanı sıra Sadrazamlığa da getirilmiştir. İttihat ve Terakki Partisi kurulmadan önce de en önde gelen Osmanlı devlet adamlarındandır. Dedesi ünlü Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'dır. Çok iyi bir eğitim görmüştür. Son olarak İsviçre'de 5 yıl siyasal bilgiler eğitimi görmüştü. Arapça, Farsça ve Fransızcanın yanı sıra İngilizce biliyordu" (Günel, 2014:121).

Bir diğer unsur ise dönemin ekonomik durumu ve sosyal hayatına dair bilgilerdir. Savaşlardan bîtap düşmüş olan Osmanlı Devletinin Anadolu topraklarında yaşayan köylü vatandaşlarının pürmelali, tarihî bir zaman dilimi olarak, özellikle de bahsedilen tarihî sürecin ele alınması bakımından tarihî bir veri olarak karşımıza çıkar.

Giyilen kıyafetler detaylı olarak tasvir edilmese de bazı küçük detaylar dönem hakkında ipucu vermekte, okuyucunun o dönemi tasavvur edebilmesini kolaylaştırmakta ve "dönem atmosferini" (Türkeş, 2004:147) yansıtmakta kolaylık sağlamaktadır. Bu unsurlardan en çok dikkat çeken, erkeklerin kullandıkları 'fes' ve bıraktıkları 'kaytan bıyık'lardır.

"Başındaki fes de hep yan dururdu. Kaytan bıyıklarının namı bile çok can yakmıştı Kemal'in" (Günel, 2014:77).

Bir diğer unsur ise, otomobillerin yaygın olmadığı o dönemin en önemli aracı olan 'fayton'lardır.

"Nihayet fayton Ahmet Rıza'nın sahafçı dükkânının önüne vardığında (...)" (Günel, 2014:153).

Görüldüğü üzere, ele alınan zaman dilimin okuyucu ile direkt başlaması ve dönemin 1. Dünya Savaşı öncesi olması; Anadolu topraklarında yaşayan Ermenilerin Osmanlı Devletine ihanet içerisinde olduklarını gösteren olayların yaşanması; Said Halim Paşa gibi gerçek kişilerin kurmaca kişiler arasına serpiştirilmesi ve nihayetinde dönemin biçare halkının ekonomik zorluklar içinde yaşaması ile sosyal hayatına dair çeşitli verilerin kullanılması, eserin tarihî roman olduğunu göstermektedir.

3. Göç Romanı Olarak Harputlu Hasan-Osmanlı'da Amerika Rüyası

Tarihî roman olan bu eseri aynı zamanda göç romanı yapan unsur Hasan, Hamit ve Kışmo özelinde misyonerlik faaliyetlerinden etkilenerek Amerika'ya göç eden ve göç etmek isteyen kişilerin anlatılmasıdır. Tarihî roman ile göç romanının birbiri ile örtüştüğü birçok nokta söz konusudur. Bu romanda ise tıpkı tarihî roman özelliğindeki gibi mazide yaşanan olaylardan bahsedilmektedir.

Roman daha evvel de belirtildiği üzere, Harputlu üç gencin Amerika rüyası ile başlar. Amerika'ya giden herkesin zengin olarak döndüğünü ve isteklerini yerine getirebildiklerini Harputlu Hasan annesi Safiye Ana'ya şöyle dile getirir:

"Geçen yıl da sabahtan akşama kadar çalıştık durduk. Ne oldu? Hiç... Yine açız, yine açız. Bak ağabeyim Mustafa'ya. Paramız olsaydı verirler miydi sevdiğini bir başkasına. Ama bak Mehmetlerin oğlu Ali'ye. Gitti Amerika denen o koca memlekete. Kendini de kurtardı anasını babasını da" (Günel, 2014:2).

Hasan'ın Amerika rüyası görmesi ve Amerika'ya gitmek için ailesinin rızasını bile almadan kaçmasının sebebi ise, "Diğer tarafta da hayalleri vardı. Amerika'ya gidip dönmek istiyordu. Bir iki yıl çalışıp kazandığım parayla hem ağabeyimi evlendiririz, hem anneme ne hediyeler alırım. Babam da tarlada çalışmaz. Oturur anamla. İşçi tutarız tarlaları büyütürüz. Bu kez de hayaller alıp götürüyordu Hasan'ı çok uzaklara." (Günel, 2014:9) cümleleri ile açıklanır.

Misyonerlik faaliyetlerinin gayrimüslimler arasında netice vermesini ise yine Hasan dile getirir:

"Ermeni komşularımızdan doğru dürüst kimse kalmadı bile. Hepsi bir bir Amerika yolunu tuttu. Kaç kişi kaldı ki geride? (...) Kim bilir nerelerdeydiler şimdi? Aha Tomas amcanın evi. O bile gitti ellisinden sonra Amerika'ya" (Günel, 2014:2).

Misyonerlerin Ermenileri Amerika'ya gitmeleri için ikna etmeye çalışmaları, Müslümanların ise duyduklarından etkilendikleri şöyle anlatılır:

“Selvi bahçeleri Harputluların son zamanlarda Amerika’ya gitme hayali kuranların plan yaptıkları buluşma noktası olmuştu. (...) Son günlerde ise Amerika’dan gelen misyonerlerin akşamları en uğrak yerleri olmuştu. Özellikle Ermenilere Amerika’yı anlatıyorlardı” (Günel, 2014:11).

Misyonerlikle görevli olan kişileri tarif eden yine Hasan olur:

“Bu adamlar bizim dilimizi bizden daha iyi konuşuyorlar. Bütün gün Şehroz Mahallesiindeki Amerikan misyoner okulundan çıkmıyorlar. (...)” Asılları Anadolu’lu olan bu kişiler, uzun yıllar evvel Amerika’ya gitmiş, “oradan da Anadolu’ya Katolik ve Ortodoks Ermenileri, Protestan yapmak ve yeni kıtaya işçi götürmekle görevlendirilmişlerdi” (Günel, 2014:14).

Hamit ise Amerika’ya gitme isteğini kaçarken babasına bıraktığı mektupta şöyle anlatır:

“(…) Paralı döneceğiz hem. Gelince sana kalın bir palto alacam. Üşüme diye, bir de şehirlilerin giydiği beyaz bir gömlek. Düğünümde giyesin diye” (Günel, 2014:36).

Kışmo ise diğer arkadaşları gibi geçim sıkıntısı çekmez. Babasının gümüş dükkânı vardır. Harput’un fakir ailelerinden olmamalarına rağmen Kışmo, baba mesleğini devam ettirmek istemez. Akrabaları gibi Amerika’ya gitmek, orayı görmek ve orada yaşamak ister. Babası Arman Usta da oğlunu destekler ve “Git be yavrum eğer çok istiyorsan. Belki kardeşini alıp biz de geliriz arkandan. Buraların tadı tuzu kalmadı” (Günel, 2014:12-13) diyerek cesaretlendirir.

Eser tarihî roman olmanın yanında, Harputlu üç gencin, Amerika hayali ile Harput’tan kaçıp yürüyerek İstanbul’a gelmeleri, bu esnada yolda başlarından geçenlerin anlatılması ile kişisel bir tarihi dolayısıyla göç anlatısını içerir. Her ne kadar göç edilen yere yani Amerika’ya yahut orada yaşanılanlara dair bir şey konu edinilmese dahi, bu amaç ile yola çıkmış olması, eserin göç romanı olmasının önünde engel teşkil etmez. Zira amaç, 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarında Osmanlı Devletinde göç için yapılan misyonerlik faaliyetleri ile Amerika’ya meşru yahut gayrimeşru yollar ile göç etmeye hatta kaçmaya çalışan Ermeni vatandaşların varlığından söz etmek, göç ettikleri ülkeden Osmanlı’ya geriye dönenlerin ülkede kaos ortamı oluşturmaya çalıştıklarını, dönmeyenlerin ise kaldıkları ülkede Osmanlı aleyhine kamuoyu oluşturmaya çalıştıklarını ortaya koymaya çalışmaktır. Bu faaliyetlerden bîhaber olan Müslüman halk ise, yaşadıkları ekonomik sıkıntılar ve devletin içinde bulunduğu siyasi çalkantılar sebebiyle göç etmeyi istemektedirler.

3. Sonuç

Tarihî olaylar, kimi zaman kişilerin içlerinde buldukları şartlar nedeniyle göçlere sebep olmuştur. Çalışmanın konusu olan *Harputlu Hasan-Osmanlı’da Amerika Rüyası* adlı eserde de tarihî roman ile göç romanının birbiri ile örtüştüğünü görmek mümkündür. Nitekim, tarihî roman genellikle milletin, göç romanı ise kişilerin özel tarihlerini, geçmişlerini, anılarını ele almaktadır. Bu eserde de bireysel göç tarihi ile milletin tarihi iç içe ve birbirini besleyerek ilerlemiş, tarihî süreç ve yaşanılanlar bireylerin kaderini belirlemiştir. Netice itibarıyla, *Harputlu Hasan-Osmanlı’da Amerika Rüyası* adlı söz konusu olan hem tarihî roman hem de göç romanı olarak karşımızda durmaktadır.

Kaynakça

Kitaplar

ALVER, Köksal, *Edebiyat Sosyolojisi*, Hece Yayınları, Ankara, 2012.

BANARLI, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB Yayınları, Ankara, 2004.

EAGLETON, Terry, Çev. M. Özcan, *İdeoloji*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005.

GÜNAL, Bülent, *Harputlu Hasan- Osmanlı’da Amerika Rüyası*, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2014.

MORAN, Berna, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

OPPERMANN, Serpil, *Postmodern Tarih Kuramı: Tarihyazımı, Yeni Tarihselcilik ve Roman*,

Phoenix Yayınları, Ankara, 2006.

SAĞLIK, Şaban, *Popüler Roman/Estetik Roman*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2010.

YALÇIN, Cemal, *Göç Sosyolojisi*, Anı Yayınları, Ankara, 2004.

Makaleler

AKGÜN, Atıf, “Edebiyatımızda Göç ve Göçmen Edebiyatları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Göç Dergisi*, Mayıs 2015, Cilt 2, Sayı 1, s.72-73.

ÇELİKEL, Mehmet Ali, “Tarihsel Roman ve Bir Göç Romanı Olarak Bir Türk Ailesinin Öyküsü”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 26, 2009-1, s. 201.

KAPLAN, Mehmet, “Tarih ve Edebiyat”, *Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kolokiyumu 21–26 Mayıs 1984*, Fırat Havzası Araştırma Merkezi Yayınları, Elazığ, 1990.

TÜRKEŞ, A. Ömer, “Küreselleşme Sürecinde Türk Romanının Sosyolojik Analizi”, Köksal Alver (ed.) *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*, Hece Yayınları, Ankara, 2004, s. 147.

Tezler

DÜZGÜN, Hakan, *Tarih Öğretiminde Tarihi Romanların Yeri*, Mehmed Niyazi'nin Romanları, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2008, s. 39.

İnternet Erişimi

AKGÜN, Birol, Osmanlı Türklerinin Amerika'ya Göçü, Erişim tarihi: 11.01.2017, www.tarihtarih.com.

Feyza Hepçilingirler'in "İşte Gidiyorum, Göç Öyküleri" Adlı Kitabındaki Dış Göçlerde Kahramanların Göçe Bakışı Üzerine Bir Değerlendirme

Zeynep Sati YALÇIN
Edebiyat Öğretmeni / ANKARA

Giriş

Göç; savaş, doğal afet, kıtlık, toplumsal, siyasi, dinî, mübadele, tehcir gibi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret gibi anlamlar taşır.

Hız. Âdem ile Havva'nın cennetten yeryüzüne gönderilmeleriyle başlayan göç, insanoğlunun yaşamının herhangi bir bölümünde yaşadığı, yaşamak zorunda kaldığı veya yaşayanlara şahit olduğu bir olgudur. İnsan bir ev, bir aile içine ve o çevrenin diliyle doğar, onları benimser, hayata gözlerini açtığı andan itibaren onlara bağlanıp bütünleşir. Sanır ki, hayatı boyunca her şey yerli yerinde kalacak, kısa süreli ayrılıklar olsa da sonunda elbet dönüş olacaktır. Bu duygu, fitratta bulunan aidiyet ihtiyacıdır ve insanı hayata bağlayan en güçlü duygulardan biridir.

Göç; Türk edebiyatında destanlarla başlayan sonra hikâyeler, türküler, maniler ve şiirlerle devam eden bir süreçten sonra hikâye ve romanlara da konu olmuştur. Türk edebiyatında iç ve dış göçler, bunun getirdiği sonuçlar yazarlarımız tarafından hikâye ve romanlarımızda işlenmiştir.

Yazmak için ille yaşamak gerekmez elbet, fakat en iyisini de yine yaşayanlar anlatır. Hepçilingirler, anne ve baba tarafından da göçmen bir aileden geldiği için ve iki tarafla da belli dönemlerde birlikte yaşadığı için göçü ve göçün etkilerini birinci kişilerden dinlemiş, onların hayata tutunma çabalarını gözlemlemiştir. Onların anlatamadığını anlatma isteğiyle, kabuk bağlamış yaraları yazarak sağaltmaya çalışmıştır. "*Mübadele*" ilk ne zaman duyduğumu bile anımsayamadığım bir sözcük. Ailemin tümü 'mübadil'di çünkü. Çocukluğumda bir çeşit milat gibi söz edilirdi mübadeleden. Yazmaya başladığımdan beri kafamın bir yanında hep onların anlatmadıkları acıları dile getirme isteği vardı. Anlatmadıkları: çünkü bin bir güçlkle kabuk bağlamasını sağladıkları yarayı kanatmaktan çekinirler hep susarlardı. (Çopur, 2009)

Gidilen yerde de kurulu bir toplumsal yapı, toplumsal bir anlayış, kültür ve en önemlisi bir dil vardır. Göç eden kişilere bu yapıya uymaları, dili hemen öğrenmeleri dayatılır. Hem geçmişin bağı hem yaşanan an hem de gelecek endişesi göçmende birçok olumsuz durumun yerleşmesine neden olur.

Göç Öyküleri'nde Kahramanların Göçe Bakışı

Feyza Hepçilingirler'in Göç Öyküleri Türkiye, Romanya, Yunanistan, Bulgaristan, Filistin, Girit, Rodos, Kıbrıs, İran, Almanya, gibi ülkelerde yaşanan iç veya dış savaşlar yahut başka nedenlerle gerçekleşen göçleri anlatmaktadır. Gönüllü veya zorunlu yapılan bu göçlerin insan ruhunda açtığı derin yaraları, "burası" ve "orası" arasında gidip gelen belleklerin bir de hayata tutunma çabalarıyla nasıl örselendiklerini anlatır. Gerçek olaylardan yola çıkarak, kurgu kişilerle anlatılan öykülere kimi zaman bir gazete haberi veya habere yapılan bir yorum yazısı ilham olmuştur.

Feyza Hepçilingirler, öykülerinde kahramanlarını din, dil, mezhep ve ırk ayrımı yapmadan, taraf tutmadan, sadece insan olarak ele almış; günlük hayatın insan olmanın ortak getirileri olan komşuluğu,

aşkı, sevgiyi, geçim sorunlarını, mübadil olmanın derin sarsıntılarını dile getirmiştir. Dili, dini ve ırkı farklı insanların barış içinde yaşamalarına rağmen savaş ve kışkırtmalarla nasıl birbirlerine karşı düşman edildiklerini kuşaklar boyunca sürecek bir acıyla beraber bitmeyen bir kını de beraberinde getirdiğini anlatmaktadır.

Öyküler, Dıştan İçe/İçten Dışa ve İçten İçe/İçten İçe olarak iki başlık altında toplanmıştır. Bu başlıklarla göç öykülerinin yönleri belirlenmiştir. Dış göçleri konu alan on iki, iç göçleri konu alan sekiz öykü olmak üzere toplam yirmi öykü bulunmaktadır.

Bu Gemi Nereye

2. Dünya Savaşı'nda 1941'de Romanya'dan Nazi vahşetinden kaçan 769 Yahudi sığınmacının Struma adlı gemiyle yaptıkları zorlu yolculuk, bir gazete yazısı üzerine göç öncesi ve göç sırasında yaşananlar, Aneta'nın günlükleri şeklinde kurgulanmış, yaşanan insanlık dışı koşullar günlüklerde dile getirilmiştir.

Filip ve Aneta evlidir, Aneta bir bebeği olacağını öğrendiğinde bebeğine dair duygu ve düşüncelerini yazmak üzere günlük tutmaya başlar. Ülkesinde bir kargaşa vardır, eşi işten çıkarılmıştır, göçe karar vermişlerdir kaçma planları yapmaktadırlar ancak henüz harekete geçilmediği için her şey normal seyrindeymiş gibi bebeğine umut bağlayarak, eşinin bu habere sevineceğini umarak günlük yaşamına devam eder. İşini, evini, komşularını, arkadaşlarını ve ailesini bırakacaktır geride; ama hayatta kalmak, yeni güvenli bir gelecek umudu her şeyin üstündedir.

Struma hayvan taşımakta kullanılan bir gemidir. Kapasitesinden fazla insanın alındığı bu gemide insanlık dışı koşullarda yolculuk ederken bile umudunu korur, ağır bir sendrom yaşasa da doğmamış bebeğine tutunur. Sonunda pes eder ve defteri güvendiği bir arkadaşına emanet eder. *Türkiye'nin siyasi nedenlerle sığınmacıları kabul edememesi nedeniyle Struma Karadeniz'e geri yollanır ve orada infilak eder. (Çetin Yetkin, Cumhuriyet Gazetesi, 12 Aralık 1993)*

Gemi o kadar kötüdür ki, en kötü koşullarda dahi yaşamayı başaran domuzlarla benzerlik kurar yazar, onların bile bu gemide taşınmayacağını söyler (s.11). Gideceği yer nasıldır neyle karşılaşacaktır bilmez, ancak en kötü ortam bile gidilecek yerin güzelliği ve güvenliği için katlanılabilir bir hâle dönüşüyor. Duyulanlar üzerinden zihin kendini teselli ediyor, umut ediyor yeniden *"İstanbul'da genç Museviler, öyle bir dayanışma içindelermiş ki, Avrupa'dan gelen bütün trenleri garda karşılıyorlarmış"* (s.5). *"Filip'in dediği gibi konforlu bir vapurla Karadeniz gezisine çıkamadık ki biz, bir cehennemden kaçıyoruz. Elbette hırpalanacağız biraz."* Güvertede bulunma süresi 15dk. dır ve bu çok büyük bir mutluluktur (s.14). İstanbul'u görünce yeniden umutlanarak hayal kuruyor Aneta, bunları hiç yaşamamış normal insanlar olacaklar, çocuklarına torunlarına anlatacak bir öyküye dönüştüreceklerdir (s.15).

Yaşanan yer güvensizleşince en değerli şeyler bir anda gözden çıkarılıyor. Her şey satılıp paraya çevriliyor, umutla alınan eşyalar, takılar, üzerinde hiç yatılmamış yataklar, yemek takımları... (s.9)

İngilizlerin Ortadoğu'dan vazgeçemeyişi, Arapları kullanması, vaad edilmiş topraklara hâkim olması gibi siyasi meselelerden çok uzak olmasından dolayı bu yaşananları Aneta'nın bir türlü aklı almıyor. Çünkü koskoca devletlerin bir gemiye sığabilen bu kadarcık insandan çekinmesi tuhaftır ona göre. Savaşların ve savaş sırasında devletlerin aldığı kararların her şeyden bihaber bireyleri nasıl yok ettiğini Aneta üzerinden anlatıyor yazar (s.17).

Öyküde kadın duyarlılığı adeta günlüğün her sayfasına işlenmiştir. Eşten beklenen yumuşaklık, yok sayılan, unutulmuş incelikler ve hayaller en zorlu en kötü koşullarda bile kadınlar için tazedir, belki hayata tutunmak için bir nedendir. Kendisine ilk defa bağırın eşini, bağırınca nasıl çirkinleştiğini, tüllü şapkasından tanıdığı arkadaşı Medea'nın bu şapkalara düşkünlüğünü, karnındaki çocuğu için hayallerini umutlarını görürüz.

Bekleyişin sonu gelmediğinde ölüme teslim olmak istiyor, umut tazeyken unutulacağı sanılan acılar, umut tükendiği zaman bütün ağırlığıyla abanıyor Aneta'ya. Hiç keşke demiyor, daima ileriye bakıyor. Vedalaşırken bile insandaki kalıcı olma duygusunu yansıtıyor, kendisi olmasa da defteri anlatacaktır

hikâyelerini “*Belki anlamak, dinlemek isteyenler çıkar. Söyle onlara. İnsanları insanlığından utandıracak bu çekilmez acıyı biz çektik.*” (s.28). Ağlayarak defterine son cümlelerini yazıp hayatla da vedalaşıyor.

Gidemem

Yazar, bu öyküdeki olay ve kişileri gazete haberlerinden almıştır.

Bu öyküde Filistin halkının yıllardır çekmekte olduğu İsrail zulmü anlatılmaktadır. İsrail askerlerinin insanlıktan çıkmış halleri; hasta, silahsız, çaresiz insanlara çektirdikleri işkence hatta öldürdükleri insanlara bile kurşun sıkmaya devam etmeleri Yusuf’un iç konuşmalarıyla anlatılmaktadır. Yusuf, Türkiye’de üniversite okuma hakkını kazanmıştır herkese kısmet olmayacak bir imkândır, fakat o gitmek istemez. Çünkü Rasmiye teyzesinin yalvarıp yakarmalarına aldirmeden buldozerlerle evini yıkarak felçli dedesini, insani hakkını savunduğu için abisi Telal’ı acımasızca öldüren İsraililerin, küçücük masum bir çocuk olan kız kardeşini de 30 kurşunla delik deşik edişini hiç unutamaz (s.35).

Bağırıyor, hesap soramıyor, dünyadaki normal insanlara sıradan gelen bir yaşam, bir küçük sevinç değil istediği Rasmiye’nin, sadece felçli babasına yaşama hakkı tanınmasını istiyor (s.31). Ölümler zulümler devam ederken duyulan sesler bile abes gelmiyor, her günkü gibi sanıyor, zaten her gün çığlıklar bağırışmalar vardır, kırık dökük olan bu evi başlarına yıkacaklarını düşünmez, çünkü “*Silah deposu değildi o binalar; evdi. İçinde doğum sevinçleri yaşanmış, ölüm acıları çekilmiş, gülünmüş, ağlanmış evlerdi.*” (s.31)

Arapların diğer Araplara, Müslümanlara veya zulme uğrayanlara nasıl sessiz kaldıklarına bir sitemle beraber Türkiye’nin daima kucak açan bir dost oluşuna da vurgu vardır. “*Kendi kandaşlarımız arkadan hançerlerken bizi, Türkiye hep dostumuz olmuştur. Orada seni dinleyen, davamızı anlayan arkadaşlar edin. İsrail’in parayla yaptığını sen yüreğinle kazan. Aç o yüreği seninki kadar sıcak başka yüreklerle. ‘Git!’ deyişim ülken içindir. Gitmelisin Yusuf! Gidemem.*” (s.34-35) Günümüzde İsrail’in aynı zulmü, Türkiye’nin de mazlumlara kucak açması hâlen devam ediyor.

Gitmeli Yusuf, ama gidemez. Ölümünü sevdiklerinin ölümüne kefarete görür. Paranın şımarıklığıyla, silahın gücüyle İsraililerin yok etmeye çalıştıkları insanlar; yüreği ile sevgisi ve insanlığını yitirmeyişyle, bunca zulme karşı dik duruşuyla kazanacaktır. Toprak her yerde vardır ama burada söz konusu olan vatan bağıdır. Bir gasp bir insanlık suçu işlenirken sessiz kalan dünyaya da gidemeyeceğini söyler Yusuf. Ölenlerle toprağın vatanın kutsallığı daha da artar, direnir Yusuf (s.34).

Göçün acısı yalnızca gitmekte değil, zorunda kalsan bile gidememektir. Ölüm bile daha kolaydır, asıl gitmek ihanettir Yusuf için... Büyük adam olsa, ülkesini geliştirmek için mühendis olsa, ışık olsa bile, nereye yollar açacak, nasıl bina diyecek, 10 yaşında korkmuş bir çocuğu öldürüp cesedine bile ateş eden İsraililerin karşısında nasıl ışık olacak? Ateş eden o askeri suçsuz bulan mahkemelere karşı adaleti başka nerede nasıl arayacak (s.33).

Bu sorulara cevap bulamadıkça, ölenlerin masumiyetine rağmen İsrail’in haksızlıklarını, taş kalbini, katil ruhunu, adaletsiz mahkeme kararlarını çözemedikçe gitmez Yusuf (s.36). Aslında Yusuf değil, insanlık bu soruları çözemedikçe Yusuf’lar gidemeyecek, ülkesine ışık olarak ve düşünen kafalar olarak dönemeyecektir. Çünkü haksız ve büyük bir para gücü, haklı fakat zayıf olanla dünyanın gözü önünde çarpışmaktadır, üstün silah kuvvetlerine en fazla çakıl taşı atarak karşılık verebilmektedir... Bu ise büyük bir insanlık suçudur.

Kader Çizenler Kaderi Çizilenler

Lozan Antlaşması’nda mübadele kararı alındığı esnada, kararı alanların ve hakkında karar alınanların aynı anda anlatıldığı bir mübadele öyküsüdür. Yazar, Lozan Antlaşması metnini orijinal basımından aldığı öykü sonuna eklemiştir. Kader çizen haşmetli, asaletli, fevkalade sefiri kebirler, fevkalade komiserler, haşmetli kral ve imparatorlar takdim edilirken ve halk adına mübadele kararları alınırken öte yanda halk, bir arada bu ayırmadan habersiz bir şekilde komşu, arkadaş, âşık, dost olarak birbirine bağlı birbirini sevip kollayarak yaşarken karar çıkıyor. (s.50) Biri ölüme yaklaşmış, görmüş geçirmiş bir

Rum olan Yorgo, diğeri kanı kaynayan genç bir Türk kızı olan Hasna üzerinden mübadelenin asla ve asla akla gelmeyen bir durum olduğu onların topraklarına bağılıklarıyla anlatılmıştır.

“30 Ocak 1923 tarihli Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Mukavelename ve Protokol” ün imzalanmasıyla “mübadele” resmen yürürlüğe girmiştir. M. İsmet, Dr. Rıza Nur, Hasan E. K. Venizelos, D. Caclamanos imzalarını taşıyan sözleşmeye göre “Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak zorunlu mübadelesine girişilecek idi.” (Tevfik, 2014: 48-49)

Her şey olağan seyrinde sürerken Türk’ü, Müslüman’ı, Rum’u, Ortodoks’u kendi hayalleri, hatıraları, aşkları, komşulukları ve doğal ilişkileri içinde yaşarken birden her şey tepe taklak olur; iki hafta içinde değişimin gerçekleşmesi karara bağlanır. Yıllarca kök saldıgın ve orada toprak olacağını sandığın vatanından evinden ayrılmak zorunda kalışın acı hikâyesidir anlatılan. Üstelik devletlerin ve siyasilere aldığın kimi kararların her şeyden bihaber bireyleri ne denli mutsuz ettiğini de gözler önüne sermektedir.

Halkın dışında, halkın iradesi olmadan, halk adına alınan kararlar vardır ve halk, buna uymak zorundadır. Ulus devlet anlayışının kısıtlılığını, renksizliğini bu öyküde gördüğümüz gibi aşkın yüceliğini din, ırk, vs. ayrıştırıcı kavramların aşk karşısında anlamını nasıl kaybettiğini de görmek mümkündür.

Hasna ile Rum Vasilaki birbirlerine âşık iki gençtir. Irk ve din ayrımı onları etkilemez. İnsandılar ve bir kalpleri vardır, devletler gibi ayrıştırıcı değildir kalpleri. Müsyü’ler insanları sevdiklerinden, topraklarından, mezarlarından, dillerinden ayırma karar alıp onlara bir kader yazarken, Hasna karar alanlardan, başına geleceklerden habersiz gençlik coşkusunu sonuna dek yaşamaktadır. *“Evleri o kadar oradaydı ve o kadar kendilerininindi ki üstünde düşünmeye değmezdi. Vasilaki’nin buğulu gözlerine gülümserken Rumca bir türkü tutturdu. (...) Bu kıyıda geçireceği zamanın sonuna geldiğini, bundan sonraki yaşamını, başını kaldırıp, gözünü dikip dikkatle baksada da göremeyeceği uzak bir karada, tanımadığı, dillerini konuşamadığı insanların arasında geçireceğini henüz bilmiyordu.” (s.46-48)*

Yorgo, komşusu Kostas’ın ölümü üzerine onun yoksul yaşamını, kendi yaşamını, gençlik aşkı Efsevia’yı düşünür. Karısı İrini’nin mezarı yanında kendine de bir mezar hazırlatmıştır ve karısı mezarında onu beklemektedir. Burada komşularıyla yaşamış, dedi kodu etmiş, aşklar ölümler yaşamıştır ve burada öleceğine inanmaktadır. Savaş vardır, ölüm vardır, bunlara inanır ve korkmadan bekler, ama göç etmek bu topraklardan ayrılmak olmayacak bir şeydir, aklına bile gelmez (s.47). Fakat iki hafta gibi çok kısa bir süre tanınarak hepsinden ayrılmalarının kararı verilmiştir (s. 53). Üstelik geri dönüşleri de imkânsız hâle getirilmiştir.

“Lozan Barış Antlaşması’na bir ek olarak imzalanan Mübadele Sözleşmesi, mübadelenin hangi yasal şartlar altında yapılacağını karara bağlıyordu 19 maddeden oluşan Mübadele Sözleşmesinin 1. Maddesi mübadiller için çok önemlidir. Çünkü mübadeleye tabii kimselerden hiçbiri hükümetlerin izni olmadıkça bir daha geri dönüp yerleşemeyecekti. Sözleşmenin 1. Maddesiyle birlikte asırlardır vatan bildikleri memleketlerinin kapıları zorunlu olarak ve geri dönüşü olmayacak bir biçimde mübadillerin yüzüne kapatılıyordu. Bu madde psikolojik yönden mübadiller üzerinde ağır bir etki yaratmıştır.” (Tevfik, 2014: 48-49)

Venezis’in Evi

Ayvalık’ta Yunanlardan kalma bir evde yaşayan Kâniye Hanım namaz kılarken kapı çalınır. Burası, ünlü yazar İlias Venezis’in doğup büyüdüğü, mübadelede terk etmek zorunda kaldığı evdir. Kâniye Hanım evi gezmeye gelenleri bahanelerle içeri almaz. Onları para peşindeki insanlar olarak düşünür. Rumların bir gün geri geleceklerini düşünüp her şeyi altına çevirip gaz tenekeleri içinde evin bir yerlerine gömdüklerini duymuştur, oysa o da çocukları da gâvur parasından hayır bekleyecek değildir (s.56). Gidenlerin çocuklarının torunlarının bu gömüleri bulmak için ara ara geldiklerini de duymuştur. Bu yüzden Tanrı misafirlerini kapıdan çevirmiş, evi göstermemiştir.

Başta ön yargılı davranırsa da yalnız kalınca üzerinde düşünmeye hesap yapmaya, dinlediklerini yorumlamaya başlar Kâniye Hanım. Mübadeleyi yaşamasa da büyüklerinden dinlemiştir.

“Mübadele Antlaşması çok açtı; İstanbul dışındaki bütün Ortodokslar gidecek, Batı Trakya dışındaki bütün Müslümanlar gelecekti. 1923’te gemilerle başladı göç. Yunanistan’da en az altı yüzyıldır kök salmış insanlar atalarının mezarlarını, dişleriyle tırnaklarıyla kurdukları işlerini, tarlalarını, bahçelerini bırakıp gelecektirdi. Aynı şey bu yakada da geçerliydi: Anadolu’nun ekonomik yaşamında ve kadim kültüründe çok önemli yer tutan Rumlar, her şeylerini bırakıp gideceklerdi. Bırakılan sadece bunlar da değildi; dostluklar, arkadaşlıklar, anılar; koskoca bir geçmiş geride bırakılıyordu. Bu büyük bir boşluk doğuracaktı insanların içinde; politikacılar, yöneticiler için insan değil devletlerin yüce çıkarları söz konusuydu ama yaşanan, birkaç kuşağa yayılacak bir travmaya dönüşüyordu.” (Dizman, 2014: 47)

Bu ev Kâniye Hanım’ın gelin geldiği evdir ve kayınpederinden dinlediklerine göre kayınpederi, Büyük Mübadele’de Midilli’den gelip yerleşmiştir. Rumlar her şeyi öylece bırakıp kaçmışlardır. Gidenlerin yerine gelenler yerleşir. Belki onlar da Midilli’den öylece her şeyi bırakıp gelmişlerdir. “Kayınpederi hep anlatırdı: Geldiklerinde sofrayı kurulu bulmuşlar. Çorbalar konmuş tabaklara, bardaklara şaraplar doldurulmuş. Öyle bırakıp kaçmış Rumlar. Yemeklerinden bir lokma almadan, şaraplarından bir yudum içmeden, sofrayı öylece bırakıp, kapıları, pencereleri sınıksız kapatıp gitmişler. Öyleyse? Öyleyse esmer kadının söyledikleri yalan değil. Besbelli o çocuğun ailesinin eviymiş burası. (s. 56)”

Namazını kılıp tespihini çeker, seccadesini toplar ve bodruma iner. Kendince söylenenlerin doğruluğunu kafasında tartarken olağanüstü bir şekilde Venezis’in çocuk hâlini bulur karşısında, hiç şaşırılmaz, konuşur onunla. Venezis, eli silah tutacak yaşta olmadığını 17 yaşında olduğunu ispatlamakta zorlanan babasının, Türkler tarafından öldürülmesinden korkarak onu kaçırmaya çalıştığını, kız kardeşi Agapi’nin Venezis olmadan gemiye binmeyip ağlayarak yalvararak onu nasıl aradığını anlatır. Aynı anda da bir sinema izler gibi duvarda Venezis’in anlattıklarını görür.

Ailesi Yunanlar tarafından kesilen Türk askeri Kemalettin, karşısına çıkan Rum kızları öldüreceğine Kur’an üzerine yemin eder, ancak Agapi’yi görünce yeminini tutamayacağını anlar. “çünkü tıpkı küçük kız kardeşiymiş Agapi. Hiçbir şeyi ondan farklı değilmiş. Hele onun ağlayıp yalvardığını gördüğünde kız kardeşinin canlı olarak karşısına çıktığını sanmış. Yakarmaları sanki Zehra’nın yakarmalarıymış. O zaman yalnız yeminini unutmakla kalmamış, gerekeni yapacağına, karşısında capcanlı gördüğü bu yeni kız kardeşini ağlatmayacağına ikinci bir yemin etmiş.” (s.61) Savaş sırasında düşman saklamamanın cezası ölümdür ve Kemalettin, her şeyi göze alarak kız kardeşi Agapi’ye yardım eder. İnsan her yerde ve her şartta insandır, ancak merhamet sahibi olmaları veya olmamaları onları birbirinden ayırır. Giderken askerine emanet eder Agapi ve babasını “Onlara iyi bak. Benim misafirlerim onlar. Benim insanlarım.” (s. 60) Bir yanda savaş devam ederken insanlar karşılıklı kışkırtmalarla birbirini öldürmeye çalışırken büyük bir merhamet ve sağduyu örneği olan Kemalettin Agapi’yi kız kardeşi Zehra’nın yerine koyarken, Agapi de Kemalettin’i ağabeyi Venezis yerine koyar. “Bütün bunların suçlusu savaştır, diye ağlayarak sarıllılar birbirlerine.” (s. 61) Savaşın, kendince işleyen acımasız kuralları olsa da bu öykü kahramanları savaşa rağmen diri kalan insanlık, merhamet ve sevgi duygusuyla hayata umutla sarıllıyorlar.

İnsanların evleri, aileleri kadar kaderleri de birbirine benzemektedir. Başkasının acısı özlemleri sevgisi duvarlara bile sinmiştir. Kâniye Hanım’ın gördüğü de bu acının somutlaşmış tortularıdır. Bizden önce siz, sizden önce biz devir daimi ile bitmeyen bir insanlık acısını dile getirir. Aynı topraklar üzerinde aynı evlerde yaşanan ortak bir trajedidir yaşanan. Hep geri dönme umudu içindeyken sağken dönemeyen Venezis, Midilli’de bu hasretle yaşar, özlemlerle şiirler yazılar yazar ve öldükten sonra ruhen yine o eve gelir ve yaşadıklarını Kâniye Hanım’a anlatır.

Öykünün sonunda benzer kaderler gibi bizi şaşırtan bir durum daha vardır: Kâniye Hanım da belki bir mübadilin çocuğuydu çünkü uyandığında, bu görüntüler kaybolduğunda Rumca bir şarkı mırıldandığını fark eder. “Bekliyorum, yastayım, sonsuza kadar / Duyuyor musun / Cennette tek başıma.

İyi ama hiç Rumca bilmezdi ki o.” (s. 62)

Bir Kızıl Gül Gibi Elinde

Bu öykü, Feyza Hepçilingirler'in kendi yaşamından aldığı izleri de taşımaktadır. Mine, Midilli'den mübadeleyle gelen bir ailenin kızı olan babaannesinin anlattıklarını dinler ve kafasında onu sorgular. Mübadele iyi midir, kötü mü? *“Midilli’de nasıl yaşıyorlardı? ‘Gâvur’ dedikleri Yunanlarla hep böyle kavga dövüş; kavga dövüş ne, tek yumrukla adam devirmecesine bir kapışma hâli içinde miydiler? Eğer öyleyse bu birlikte yaşanamayn ortamdan onları kurtardığı için ‘Mübadele’ adı verilen karşılıklı nüfus değişimine sevinmeleri gerekmez miydi? Anadolu’ya güle oynaya gelmeleri ve Anadolu’ya gelişlerini hep mutlu bir olay olarak anımsamaları? Oysa ‘Mübadele’den, yaşadıkları yerlerden zorla kopartılıp getirilmelerine yol açan zorunlu bir göç olarak, hoşnutsuzlukla söz ederler hep. En başta da babaanne.”* (s. 64)

Mübadeleden evvel ağa olan zengin ve yüksek bir yaşam standardına sahip olan babaannenin ailesi, Anadolu’ya gelince yoksulluğa dayanamayıp genç yaşta ölmüştür. Mübadele öncesinde bir birleriyle çocuk kavgası dışında bir kavgaları olmadan Yunanlar ve Türkler birbirlerine saygıyla davranır, güzel geçinirlerdi. Babaanne de kendi annesinden dinlediklerini anlatmaktadır Mine’ye. Üçüncü kuşağa aktarılırken bellekte hâlâ yaşatılan hâlâ yaşayan izleri vardır mübadelenin. Göçün sadece göçü yaşayan kuşağı değil, sonraki kuşakları da derinden etkilediği bir gerçektir. Artık olayların anlatıldığı gibi yaşanıp yaşanmadığı önemli değildir, önemli olan bellekte böyle yaşatılmış olmasıdır (s. 70).

Babaannenin tuhaf yorumları vardır, bulunduğu zamanı beğenmez, hep geçmişi daha çok da görmediği zamanları, annesinden dinlediklerini anlatır ve bunun üzerinden zamaneye eleştiriler getirir. Bazen anlatma şevkiyle dolu olması bazense anlattıklarına karşı anlaşılmadığını ima eden küçücük bir yorum bile onun küsmesine, susmasına neden olmaktadır. Bunu bilen Mine ise üçüncü kuşak olarak sadece dinler ve onu konuşması için teşvik eder. *“Öğleden sonraları, örgüsünü alıp bu divana oturduğunda ya hiç konuşmaz ya da ‘bizim zamanımız’ dediği meçhul bir zamanla günümüzü ahlak, insanlık, yardımlaşma, kardeşlik, bayramlaşma, acıma, saygı, artık aklına ne gelirse, her bakımdan karşılaştırır; her defasında da bugünü suçlayacak sonuçlar çıkarır babaanne.”* (s. 64)

Göçler, hem bireyde hem de bireylerin oluşturduğu toplumda travmalara neden olur. Bu travma yalnız bireyi ve onun kuşağını değil, sonraki kuşakları da derinden etkilemektedir. Üstelik sadece göç edeni değil, göç edilen yeri ve oradaki toplumu da uzun ve kısa vadede birçok yönden etkilemektedir. *“Göçler söz konusu olduğunda içine varılan yeni mekândaki hâkim sosyal örüntü, sosyal dokudaki yapı farklılığı ölçüsünde, artan ölçülerde yeni gelenden yeni bir kimlik geliştirme talebinde bulunur; ödünsüzdür ve bunu aktif bir refleks olarak hızla ister. Çoğu kez sabırsız ve ön yargılıdır. Özellikle bu noktada ortaya çıkan çatışma, göçü alan sosyal örüntü için bir dereceye kadar problemlili iken, değişmesi talep edilen (ve tabii kendisinde de yeni çevre için önyargılar bulunan) grup-aile ve bireyi açısından hele ilk dönem ve aşamalarda anomik ve taravmatik bir sosyo-kültürel sarsıntıdır. Sonuçları da gelecek zamana dönük ve gelecek zamana yayılımlıdır.”* (Berkay, 2000: 25-26)

Martenitzalar¹

Bulgaristan'dan göç edip yıllar sonra kızını tedavi ettirmek için tekrar Bulgaristan'a gitmek zorunda kalan Necati'nin öyküsüdür. Yolculuk boyunca kızına Bulgaristan'ı ve Bulgarları o ürkmesin diye överek anlatır. Fakat içinden geçenler hiç de öyle değildir. Yol boyunca konuştuğu şey ve zihninde yaşattığı gerçeklerin çatışması Yerinden, yurdundan, sevdiklerinden, hayallerinden, evlerinden, eşyalarından, mallarından kopartılıp gelmişlerdir. Bulgaristan'da Türk kimliğiyle kabul edilmeyenlerin adları değiştirilmeye çalışılmış, Türkçe konuşmaları yasaklanarak para cezasına çarptırılmışlardır. Direnenler ve kimliğini korumak isteyenlerse dövülmüş, hapsedilmiş, öldürülmüş, sürülmüş veya kovulmuştur. *“Önde polis, arkada polis, hadi bakalım sınıra dediler onlara. Madem Türk'sünüz, dönmezsiniz Türklükten, işte orasıdır Türkiye, gidin hadi! Ne bir eşya, ne para, ne pul. Aileler parçalandı. Çok insan öldü o zaman üzüntüden”* (s. 74). Eskiden yaralıyken alınmadığı hastaneye şimdi kızının tedavisi için gitmektedir. Hem yaralayıp sakatlamışlar hem de hastanelere almamışlardır, yaralarını acılarını kendileri yaş derilere sararak ilkel yöntemlerle iyileştirmeye çalışmışlardır. Sırf Türk olduğu ve kimliğini

¹ Martenitza (ya damarteniçka): Bulgaristan'da baharın gelişini kutlamak için insanların birbirine hediye ettiği, meyve ağaçlarına, evlere, ev hayvanlarına da takılan ve bolluk, bereket getireceğine inanılan kırmızı beyaz ipliklerle yapılmış takılara verilen ad. (F. Ç. S.71)

korumaya çalıştığı için reva görülen bu insanlık dışı tutumlar, içinde yer etmiş derin yaralar açmış ve bir türlü unutamamıştır.

Üzerinden yıllar geçmiş, demokrasiye geçilmiş, çifte vatandaşlık hakkı elde edilmiştir, fakat yaşananlar bir türlü unutulmamıştır. Türkiye'ye gelip alışma gayretiyle yıllarını geçirenler her şey düzeldikten sonra Bulgaristan'a geri dönmek isterler. Dönerler olur, fakat eski hayatlarını da kuramazlar ve Türkiye'ye geri dönerler. Vatan diye bildikleri, özlem duydukları yer şimdi yabancıdır. İki tarafa da ait olmadığını, tutunamadığını gören insanın yaşadığı bocalamalar Necati karakterinde somutlaşır.

Kötü günleri unutmaya çalışırken içindeki iyi günleri de unuttur insan. Unutursa acının hafifleyeceğini sanarak unutmaya çalışır. Bir boşluk vardır belleğinde, ancak bir işaret, bir martenitza unutulmaları hatırlatır. Dini, ırkı farklı insanlar bir zamanlar komşudur, aynı topraklarda kardeşçe yaşamış, birbirlerinin geleneklerini, bayramlarını benimsemiş ve kutlamışlardır. Bunlar insanların zenginlikleridir. Sadece siyasi nedenlerle birbirlerine düşman olmuş, öldürmüş, ölmüş ve kaybetmişlerdir. Yaşananların iyisi de kötüsü de aslında bellekte saklıdır, unutulmamıştır sadece bilinçaltına itilmiştir. *“Yoktur Bulgarların Türklere karşı öyle büyük bir düşmanlığı. Evlerine gitsen, önüne bir kap yemek koyup karnını doyuramayacaklar diye ödleri patlar. Birileri kışkırtmazsa galeyana gelmezler. Dedi hep. Siyasetçilerin işin içine karıştığında işin çehresinin tümünden değişeceğini söylemedi.”* (s.76) Bulgaristan'da Bulgar kızların Bahar bayramını kutlamak için inerler kızıyla arabadan ve kutlarlar. Çünkü çocukluğundan kalan güzel anılardandır ve bunu hatırlamıştır Necati.

Durulur Mu Bu Sular?

Evniki İstanbul'da yaşayan bir Rum kızıdır. Türk gazeteci Metin evlidir ancak bunu gizler ve Evniki'yi evlilik hayalleriyle oyalar. 6-7 Eylül olayları gerçekleşince İstanbul'daki Rumların Yunanistan'a gönderilmesi kararı alınır. İnsanlar buna inanmak istemezler, Çünkü Türkiye onların vatanlarıdır, bu topraklarda doğup büyümüşler ve burada yaşamaya devam etmektedirler. İnanmak istemezler umut beslerler *“Her milletin tarihinde böyle kötü olaylar vardır. Bir çılgınlıktır oldu; ama bitti işte. Şimdi yavaş yavaş her şey eski hâline dönecek. Unutmaya çalışacağız bu kötü günleri ve göreceksin unutacağız. Bitti, geçti; sular duruldu. (...) Her şey bitmişti işte. Yalnız Evniki değil, kardeşi, annesi ve babası da, dedesi de doğup büyüdükleri bu topraklarda istenmiyorlardı artık. Atatürk'ün Selanik'teki evinin tahrip edildiği haberi üzerine kim bilir nerelerden getirilmiş kamyon doluları ne idiği belirsiz kişi, ne yıkılmadık dükkân ne de ev bırakmıştı.”* (s. 88)

6-7 Eylül olaylarını ele alırken göçe zorlayan nedenlerin nasıl bir yalanla kiralık insanlarla bir anda gerçekleştirildiğine değinilir. İki ayrı ülkede yaşayan baba ve kızı aynı mesleği yapmaktadırlar. Tanışıp birbirini seven sayan bu iki insan baba kız olduklarını bilmezler. Bu da mübadelenin yol açtığı ayrı bir yaradır. Büyük olaylar olur, acılar çekilir, sular durulur, fakat baba kızını, kardeş kardeşi, ana oğlunu tanımadan bir araya gelirler. Yokluğunu yaşayıp özlemine çektikleri insanlar yakınlarında olsa da özlemi de acıyı da dindirmeleri mümkün olmaz.

Evniki, aldatılmaya kandırılmaya ihanete öyle içlenir ki ne kızına babasını anlatır ne de bebeği olacağını duyunca bir daha arayıp sormayan babayı bulup kızından söz eder. Rum Andrea ile bir Türk'ten çocuk beklediğini, böyle kabul eder ve hiçbir zaman yüzüne vurmamayı başarabilecekse evlilik teklifini kabul edeceğini söyleyerek evlenir. Andrea bunu başarır, Evniki de sırrıyla beraber bir hastane sandalyesinde ömrünü noktalar. *“Türkiye'nin en ünlü gazetecilerinden Metin Üsten de Yunanistan'da Dimitra adında bir kızı olduğunu hâlâ bilmez. Hiçbir zaman da bilmeyecek.”* (s.92) Burada saf bir ırk olmadığına da dikkat çekildiğini görüyoruz. Farklı dinlere ve ırklara mensup insanlardan dünyaya gelen çocuklar yoluyla insan, şu bu ırktan değil, artık sadece insandır.

Lisa'nın Bebeği

Biri İtalyan, diğeri Türk iki arkadaş kendi dillerinden çok Rumca bilir Rumca konuşurlar İzmir'de. Öyle iyi dostturlar ki, mübadeleden altmış yıl sonra bile rüyasında görür Lisa'yı. Onun geride bıraktıklarını rüyasında söylemesi üzerine uyanıp ağlar öykü kahramanı.

Lisa'nın babası Afediko, demiryollarında önemli bir amirdir, çok zengindir. O dönemde Hristiyan kadınlar tüllü şapka takarlar, şapkalarının tül boyuysa zenginliklerinin işaretidir. *“Kiryā Mariya, burnunun altına kadar indirirdi şapkasının tülünü; çenesini örtmezdi. Çenenin altına inen tül, çok zenginlik demek. Heybelerle gelen sarı liralara rağmen çok zengin saymazlardı kendilerini. (s. 96)* Afediko, kendisi hastayken bile Türk bahçıvanına geçmiş olsuna gelir, özleyen çocuklarını birlikte oynasın diye buluştururlar, birbirlerinin evlerine girip çıkarlar, en değerli eşyalarını evlerini Türk komşularına emanet ederler. İnsanlığın dini, ırkı, fakiri zengini yoktur çünkü. Lisa ve ailesi Rodos'a gönderilir. Lisa giderken en çok sevdiği bebeğini bırakır kahramana. *“Türk ve Yunan devletlerinin kendi ulus devletlerini inşa ediş süreçlerine paralel olarak doğup büyüdüğü toprakları terk etmek zorunda kalan bu insanların yaşadıklarının aslında kayıp bir kuşağın hikâyesi olduğunu düşünüyoruz. Dünyaya gözlerini açtıkları evlerini, ilk çocukluklarını yaşadıkları bahçeleri, ilk oyunlarını daha ırk ve din farkı nedir bilmeksizin öğrenip oynadıkları kocamış çınarların gölgesindeki meydanları, bir kapısı yanı başındaki kiliseye açılan camilerin bir başka ruhani âlem ile iç içe geçmiş dünyalarını, birkaç dilin birbirine karışarak konuşulduğu çarşı pazarları, eğlencesiyle, kederiyle tüm bir hayatı ve hatta oraların toprağına emanet edilmiş dedelerin, ninelerin mezarlarını geride bırakarak; yeni bir hayata hem de şartlarını tam olarak bilmedikleri bir ortamda başlamanın tüm zorluklarını göğüslemek zorunda kalan insanların hikâyesidir bütün bunlar. Hem de elde avuçta birkaç parça eşya ile tüm bir geçmişin anılarından başka hiçbir şey olmaksızın.” (Gökaçtı, 2010: 14-15)*

Gidenlerse kendi vatanları sayılarak gönderilmelerine rağmen Rodos'ta çok yokluk çekmişler. Onca zenginliğe ulaşan üstelik buna alışan insanın her şeyini kaybeden hâllerini, mübadelenin gideni de kalanı da nasıl acılara düşürdüğünü anlatır yazar. Gidilen yerdeki soydaşlar tarafından yardım eli uzatılması yerine, maruz kalınan istismara da yer verilir öyküde. Bir kızları kalır geride, gidenlerin haberlerini ondan alırlar *“Laura hep geldi ziyaretimize, babamın hatırası diye, hep arayıp sordu bizi. Düpedüz açlık çekmişler Rodos'ta. Yirmi dört saatte bir tas çorba zor geçmiş kursaklarından. Bir taban halısına bir kilo turp otu aldıklarını anlatırdı Laura; hem de çamuruyla. Burada adımlarını attıkları yerde buldukları ota, orada koskoca bir halı vermişler.” (s.99)*

Önemli olan inanmaktır, onların da bir dini vardır ve çok bağlıdırlar, Afediko'nun kangren olan parmağının kesilmesini kabul etmeyişi inancı üzerinden anlatılır *“Çok inanırlardı dine. Herkesin inancı kendine tabii. Hristiyan'dılar; ama Müslüman kadar inançlıydılar. (s. 99-100)*

Sadece gidenler değildir üzülenler, kalanlar da gidenler için acı çekerler, onları özler, yokluklarını büyütürler içlerinde, anılarını saklar, unutmazlar, yıllara rağmen kendi hasretleriyle beraber onların vatan hasretini de hissederler. Bu arada kahraman gidenlerin yanlarında hiçbir eşya almalarına izin vermediklerini öğrendiğinde ayrı bir sorgulama yapar zihninde. Onca dostluklarını unuttur da Lisa'nın bebeğini bırakmasına şüpheli bir yaklaşımla bakar. Çocukluğunun hesaplaşmasını yapmak, dostluğunun sevgisinin gerçekliğini ondan öğrenmek ister.

“En çok Lisa'yı merak ettim. Evlendi mi, çocukları oldu mu, ne yapar; aklına getirir mi İzmir'i, o yaşadıklarımızı hatırlar mı? Bebeğini özledi mi çok, bana bıraktığı için pişman oldu mu; yoksa zaten gözden çıkarmış mıydı, bana vermese atacak mıydı onu? İşte bu yüzden en çok Lisa'yı merak ettim. (...) nasıl yaşamış, nasıl yaşlanmış? Yaşlanabilmiş midir? Hâlâ merak ederim. Bir de bu günlerde bu kadar çok rüyama girmesinin sebebini. Ya öldü bana haber vermek istiyor, ya da ben öleceğim yakında, malum oluyor.” (s. 100)

Az Kaldı Balamı Su Aparı

İran devriminde zulme uğrayıp kaçmak zorunda kalan gazeteci Samet, Zürih'te bir hastanede aynı devrim nedeniyle karısı öldürülen yakın arkadaşı İbrahim'i görür. Gazetecidir İbrahim ve devrimcilerin zulmünde karısının ve diğer kadınların korkunç şekilde katledildiklerini görür. Zürih'e göç etse de yaşadıklarından artık aklını kaybetmiştir, Samet'i tanımaz. Samet'se Avrupa'da konsolosluk önündedir ve orada dolaşan mollalardan dolayı orayı bile İran toprağı sanıp korkuyor. Neredeyse kendini masanın altına atacaktır. Göç öncesi ve göç sırasında yaşadıkları canlanıyor kafasında, Aras'ta boğulur gibi oluyor. Aras nehrinden geçerek kaçmışlardır *“Konsolosluğun bulunduğu yer, o ülkenin toprağı sayılır;*

değil mi? dedi. Elbette anadiliyle, Azeri şivesine çalan bir Türkçeyle sordu bunu. (...) Baktığı yeri İran toprağı sayan zihni, zaten yanıt beklemeden harekete geçmiş, onu İran'a ya da İran'ı kafasının içine taşımıştı bile. Karşısında gördüğü bahçenin, binaların, içindeki eşyaların, resmi olarak İran'a ait olup olmamasının ne önemi vardı ki!" (s. 103) Zulümden kaçarken karısının ve çocuğunun Aras'ta boğulma tehlikesini yaşayışını hiç unutmuyor.

Göç zorunlu değil de can tehlikesiyle gerçekleşince, insan sevdiklerinin ölümüne şahit olunca, üstelik bu zulmü kendi insanın yapınca dayanma gücün kalmıyor. Vatanında kendi insanınca düşman gibi görülmek seni de düşmanca bir bakışa zorluyor. Böylece vatan, özlenen güzel hatıralarını anacağıın yer değil, unutulması gereken bir işkence merkezi olarak görülüyor.

Samet'in ruh hâli, Avrupa'daki İslam fobiye de dikkat çekiyor. "İran'la bir biçimde ilişkisi olan insanların yüzüne nasıl acımakla kınamak arası bir bakışla baktığını iyi biliyor çünkü. Bu akıl almaz işkenceleri uygulayanlar sizmişsiniz ya da bunlar doğrudan doğruya sizin üstünüzde uygulanmış gibi bakarlar ki ikisi de yaralar adamı." (s. 103) Mazlum da olsa çektiği zulmü anlatamıyor Samet, çünkü Avrupalı durumun iç yüzünü bilmeden ön yargılı bakıyor. Ruh hâlinin kendisi bile farkında değildir, ancak mollayı görünce onlardan ne denli korktuğunu, zihnini, bilincini nasıl da esir aldığıın anlıyor. Hep Aras nehrinden karısı ve bebeğiyle geçmeye çalışırken geçirdiği zor anı, önce karısını sonra balasını suyun nasıl alıp götürdüğünü o anda yaşadıklarını ve kurtarma anını hatırlar. Anlatamaz, anlatırsa sıradanlaşacağını düşünür. Babasının cenazesine gidemez, annesi ona hasret öleceğine kesin gözüyle bakar, kızına torununa doğduğu toprakları gösteremeyecek olmanın hüznü Aras'ta boğulur gibi çöküyor üzerine. Sonra yine de içinde bir umudun filizlendiğini fark eder, bir gün Elbruz Dağları'nda oturacağını hayalini kurar. İnsan her ne olursa olsun doğduğu yere mutlaka dönmek istiyor.

Belki Sonra

Yugoslavya'dan siyasi olaylar nedeniyle Türkiye'ye göç eden Staniças, Türk uyruğuna geçişi kabul edilmeyince Yunan uyruğuna geçer. Kıbrıs'ta EOKA'cılar tarafından Kıbrıslı Türklerin katledilmesi üzerine Türkiye'deki Yunan uyrukluların sınır dışı edilmesine karar verilir. Staniças'ın endişesi yoktur çünkü o Rum değildir ve bunu ispatlayacak durumdadır. Fakat hiç beklemediği gün gelip çatar ve Staniças ikinci kez siyasi olaylar yüzünden göç etmek zorunda kalır. İlkinde asıl vatanını yaşamaz görüp kaçmıştır, ikincisi ise isteği dışında sınır dışı edilmesidir. Yirmi yıl önce geldiği Türkiye'de bir düzen kurmuştur. Kilisede iş bulup artık bunun hiç sarsılmayacağını sandığı günlerde kötü haberi almıştır. Oysa bu işi bulana kadar her işi yapmıştır. "Müzisyen olarak iş buluncaya kadar hamallıktan bulaşıklığa, gece bekçiliğinden çöpçülüğe kadar, girmedığı iş, neredeyse kalmamıştır." (s. 112) Bu yüzden ilk göçünü yapmakla doğru yapıp yapmadığını sorgular. Yugoslavya'dan kaçmasına neden olan başkan Tito'yla kendisi arasında benzerlikler kurar. Çalıştığı işler, ailesinin kalabalıklığı, yoksulluğu, aç geçen günleri... Tıpkı onun yıllar önce yaptığı gibi sahte pasaportla ülkesinden kaçışı bile benzer. Bütün bunları yaşayan birinin nasıl diktatör olduğunu, insanların kaçmasına neden olduğunu aklı almaz. Zor koşullardan geçerek kurduğu düzen bozulmasın diye sevdiği kadın Fatula'ya aşkını bile itiraf edemez. Ondan ilgi göremeyen Fatula bir Amerikalıyla evlilik hazırlığındayken bile Staniças'ın düşündüğü şey, Yunan olmadığıdır. Kıbrıs meselesini çıkararak kişi de değildir ve yıllardan sonra kurduğu düzene dokunulmasına yüce Allah izin vermeyecektir. Türkiye'de kalacağına duyduğu umutla son rahat uykusunu uyuduğunu yeniden uzun yıllar rahat yüzü görmeyeceğini bilmeden rahat bir uyku uyur. Ertesi gün çalınır kapısı ve acı haberi alır. Aynı grupta sınır dışı edilirken sevgilisinden, hayallerinden koparılan Fatula'yı görür ve onu Amerikalı çavuştan daha çok sevdiğini söylemek ister, fakat yine bunun yeri ve zamanı olmadığını belki Atina'da fırsat bulursa söyleyeceğini düşünür.

Göçün yaşattığı sıkıntıların insanı nasıl kısıtladığına dikkat çekilir öyküde. Kendine bir düzen kurmak, yeni çevreye alışmak, iş bulmak, çevresine kendini kabul ettirmek zaten zordur. Bir de dansöz bir kızla birlikteliği kilise tarafından hoş karşılanmazsa zorluklarla kurduğu düzenin bozulmasından korktuğu için âşık olduğu kadını da kaybeder. Hayatta birçok şeyde olduğu gibi bunda da geç kaldığını düşünür.

Sonuç

Devletler insanlar için vardır, ancak içinde yaşadığımız dünya öyle bir hâle gelmiştir ki, insanlar devlet için vardır anlayışı hâkim olmuştur. Engel olunamayan savaşlarla o güne dek birbiriyle dost olan, komşu olan, farklı din ve ırktaki insanlar kışkırtılmış ve dostlukları düşmanlığa, güvenleri korkuya dönüşmüştür. Kimi zaman üç beş kendini bilmez insanın yaptığı yanlış, devlete veya devletin yabancı uyruklu vatandaşlarına mal edilmiştir.

Devletler ve siyasiler, aldıkları yanlış ve taraflı kararlarla insanları birbirine düşman etmişler, birbirine kırdırmış, kışkırtmış sürgün etmiş, sınır dışı etmiş, sevdiklerinden ayırmıştır.

Bilhassa mübadele ve tehcir gibi zorunlu göçlerde insanlar aynı din ve ırka mensup oldukları kişilerin arasına gönderilirler, fakat giden hiç kimse gittiği yerde daha mutlu olmaz. Geçim derdi, bulunulan yerin kültürüne ve diline yabancılık gibi somut sıkıntılara katlanmak yeterince zordur. Bunlara bir de geride bırakılan hatıraların, mezarların, hayallerin, sevilenlerin eksikliği eklenince hayat daha da anlamsız ve katlanılması zor bir duruma dönüşür.

Hepçilingirler de öykülerinde tüm bu olumsuzlukları din, dil, ırk ve devlet ayrımı yapmadan insanlığın ortak acıları olarak dile getirir. Yabancılık, yalnızlık, boşluk, köksüzlük, uyumsuzluk, dışlanmışlık gibi hisler daima onlarla beraberdir.

KAYNAKÇA

Berkay Fügen, (2000) IV. *Türk-Alman Psikiyatri Kongresi, Göç ve Kişilik*, Antalya, s. 25-26

Çopur Yusuf, *23.10.2009 Tarihinde Radikal Gazetesi Kitap Ekinde Feyza Hepçilingirler 'le Yaptığı Söyleşi* (www.insanokur.org/iste-gidiyorum-goc-oykuleri-feyza-hepcilingirler)

Dizman İbrahim, (2014) "*Mübadele ve Edebiyat*" Roman Kahramanları, İstanbul, S.47

Gökaçtı Ali Mehmet, (2010) *Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kuşağın Hikâyesi*, İletişim Yay. 6. Baskı İstanbul S.14-15

Hepçilingirler Feyza, (2009) *İşte Gidiyorum-Göç Öyküleri*, Everest Yayınları, 1. Baskı, İstanbul

Tevfik İhsan, (2014) *İnsan ve Mekân Yüzüyle Mübadele 1923'ten Bugüne Zorunlu Göç*, İnkılap Yayınevi, İstanbul S. 48-49

N

Göçmenlerde Sorunlar

Tarihte Meydana Gelen Göçlerin Sebepleri ve Sosyo-Ekonomik Sonuçları

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK
Fırat Üniversitesi - Elazığ

Giriş

Coğrafya her yerde her zaman aynı verimlilikte ve özellikte değildir Buna coğrafi farklılıklar veya yetersizlikler diyoruz. Ama insanın ihtiyaçları aynıdır ve sürekli. Bu ihtiyaçlar sosyal statü, yaş, cinsiyet, din, dil fark etmeden herkes için aynıdır. Bu coğrafi farklılık veya yetersizliklerden dolayı, tarih boyunca ilk mübadele, ilk değiş-tokuş-mübadele ortaya çıkmış, ilk göçler ve savaşlar bu yüzden meydana gelmiştir. Coğrafi farklılıklar toplumun dinamizminin esasıdır, medeniyetin gelişmesinin ilk sebebidir. İnsanoğlu, ilk mücadelesini tabiata karşı yapmış, uzun tarihi seyirde büyük başarılar elde etmiştir. Tabiatın daha çok faydalanma sâiki ve mecburiyeti, uygarlık dediğimiz vakıa ile sonuçlanmıştır. Eğer coğrafya her yerde ve her zaman aynı özellik ve verimlilikte olsaydı, insanların bütün ihtiyaçları karşılanmış olur ve günümüz uygarlığına ulaşmak mümkün olmayacaktı.

İhtiyaçları aynı ve sürekli olan insanların, coğrafi farklılık veya yetersizlikler karşısında yapacakları şeyler şunlar olmuştur:

a. Tabiatın daha fazla yararlanmak amacıyla tabiatı keşfetme, daha fazla mahsul alma, bu uğurda her türlü üretim teknikleri geliştirme, bu da medenî gelişmenin en önemli unsurlarından birisi olan *iktisat* alanını meydana getirmiştir.

b. Kendisine ve toplumuna yetmeyen kaynaklara ulaşmak için diğer kavimlerle savaşma. Bu savaşta her şeyi göze alan taraflardan birisi yenilecek, diğeri galip gelecek. Bu amaçla da taraflar savaş teknik ve taktiklerini, silah araç ve gereçlerini geliştireceklerdir ki, bu, dünya *siyasi-askeri-savaş tarihinin* ilk sebebini oluşturmaktadır.

c. Coğrafi farklılık veya yetersizliklerin doğurduğu savaşlar, yokluklar, baskılar nihayetinde göçlerin oluşmasına sebep olmuştur. Zikredilen coğrafi farklılık veya yetersizlikler olmasaydı, insanlar göç etmek zorunda kalmayacaktı. Dünya tarihinde meydana gelen bitip tükenmeyen nüfus hareketlerinin yani göçlerin sebebi bu coğrafi yetersizliklerdir. Keza savaşların da asıl sebebi coğrafi farklılıklardır. Belki de dünya tarihi göçler ve savaşlar tarihidir desek mübalağa yapmış olmayız.

Göçlerin Sebepleri

I. Tabî Çevrenin-İklimin-Değişmesi Sonucu Meydana Gelen Göçler

Yukarıda zikredilen coğrafi özellik veya yetersizlikler göçlerin en önemli sebepleridir. Coğrafyanın tabî özelliğine ilave olarak zaman içinde rastlanılan tabî çevre ve iklimin bozulması, değişmesi de göçlerin önemli sebepleri arasındadır. Zira coğrafi şartlar uzun dönemlerde aşırı sıcaklıklar veya kuraklık şeklinde tezahür edebilir. Coğrafyacılar buna *iklim salınımları* demektedirler. Uzun dönemlerdeki değişimleri zaman dilimlerine ayıran coğrafyacılar göre yaşadığımız yakın dönem, *kuvarterner*

(dördüncü zaman) dönemidir¹. Güneş ısıyla alakalı bu dönemlerde bazen kutuplardaki buzullar Orta Avrupa'ya kadar yayılmış, daha sonra ısı yükselince de kuzeye çekilmiştir. Orta Asya'daki Taklamakan Çölü, bir zamanlar bir göldü.

Nitekim insanın tarih sahnesine çıkışından kadar olan dönemde, yeryüzünün buzullarla kaplandığı “buzul” ve bunların gerilediği buzullar arası dönemlerde yaşanmış doğal ve beşerî çevre büyük ölçüde etkilenmiştir. Örneğin zamanımızdan 20.000 yıl kadar önce kuzey yarım küreyi etkileyen soğuklar, Avrupa kıtasının kuzey kesimlerinin tamamen buzullarla kaplanmasına ve deniz seviyesinden bugünküne göre 125 m. alçalmasına sebep olmuştur. Denizin alçalması sonucu Sibiryaya ile Alaska birleşmiş, tek bir kara parçası haline gelmiştir. Bu ortam değişikliği Asya kıtasından Amerika kıtasına insan ve bitki göçünün gerçekleşmesini sağlamıştır. Bu nedenle ABD yerlilerinin Asya kökenli olduğu iddia edilmektedir. Bu periyot 4000 yıl kadar sürmüş, daha sonra buzullar çekilmeye ve sıcaklık artmaya başlamıştır². Görüldüğü gibi, iklim değişiklikleri kıtalararası göç hareketlerine sebep olmuş, kıtaların nüfus ve sosyal yapılarını etkilemiş, kültür değişmelerini de beraberinde getirmiştir. Amerika yerlilerinde Asya kökenli kültür unsurlarının varlığı buna delalet etmektedir.

Bu dönemlerde, aşırı soğuk veya sıcaklıkların hüküm sürmüş, yer yer yıllar süren kuraklıklar meydana gelmiştir. Bunun sonucu olarak geçim kaynakları yok olmuş, insan nüfusunda ve hayvan varlığında büyük kayıplar yaşanmıştır. Bu dönemlerde açlık ve sefalet başlamış, salgın hastalıklar ortaya çıkmış, kısacası yaşamaya imkân kalmamıştır. Böyle bir ortamda insanların yapacağı tek şey kalıyordu ki, o da daha yaşanabilir bir hayat alanı bulmak amacıyla göç etmektir. Mesela Büyük Hun İmparatorluğunun yıkılmasının en önemli sebeplerinden birisi, Gobi Çölünün kuzeyinin hayvancılık için uygun olmaması ve Çin tarafından bu bölgeye itilen Hunların yaşadığı büyük kıtlıktır. Ancak bu coğrafi yapı, Hunların göç hareketine başlamasının temel sebebidir. Yaşanabilecek daha elverişli sahalara arayan Hunların bir kısmı da bugünkü Afganistan topraklarına gelmişlerdir³. Hunlar 6. yüzyılın başlarında Hindistan'a girecek, Hint İmparatoru Akhun akınlarının bazılarını geri püskürtmeyi başarmıştır ancak Hint İmparatoru Skandagupta'nın ölümünden sonra Akhunlar Hint topraklarının büyük bir bölümünü fethetmişlerdir⁴. Akhun göçleri ile Türk kültürü Hindistan'a girmiş oldu. Ancak zengin Hint kültürü ve Türklerin fetih ruhuna uymayan Budizmin etkisiyle, Türk kültürü Hint kültürü içinde erimiştir.

Tarihteki büyük göçlerin en önemli sebepleri, tabii çevrenin, iklimin bozulması ile meydana gelen göçlerdir. Hiçbir insan geçim kaynakları yeterli ve sürekli olduğu, can güvenliğinin emniyette olduğu zaman göç etmez. Esasen ferdi veya toplumsal bütün göçlerin temel sebebi *açlık* ve *can güvenliği*dir. Yakınoğu, Anadolu ve Kafkasya'da meydana gelen büyük güçler bütün bölgenin sosyal ve iktisadî hayatını derinden etkilemiştir⁵. M.Ö.1200'lü yıllarda Avrupa'nın kuzeyinden ve batıdan Ege'den Anadolu'ya yapılan deniz kavimleri göçleri, Anadolu'da büyük sarsıntılara, bu bağlamda Hititlerin yıkılmasına sebep olmuşlar ve Mısır'a kadar uzanmışlardır⁶. Avrupa ve Anadolu halkları karışmış, bunun sonucu olarak kültürler de meczolmuştur. Avrupa'da kuzeyin buzul ikliminde yaşamaya mahkûm olan Vikinglerin güneye akınlarının temel sebebi, geçim darlığı ile can güvenliklerinin tehlikede olmasıdır.

Yakın tarihimizde de kıtlıklardan dolayı meydana göçler vardır. 18. yüzyılın ikinci yarısında muhtemelen tüm dünyayı etkileyen bir iklim olayı Osmanlı coğrafyasını da derinden sarsmış, yaz aylarında normalin çok üzerinde seyreden sıcaklar ve peşi sıra gelen kuraklık ve kıtlık, Anadolu'yu perişan etmiştir. Özellikle Akdeniz havzasında, Kuzey Afrika kıyılarından başlayıp Anadolu'nun iç bölgeleri ve güney kesiminde kadar etkisini sürdüren kuraklık ve aşırı sıcaklar, özellikle Güneydoğu Anadolu'da, Diyarbakır ve çevresinde büyük tahribat meydana gelmiştir. Neredeyse tüm Akdeniz havzasında benzer durumların yaşandığı, kuraklık, kıtlık ve çekirge istilalarının, insanları başta Anadolu olmak üzere çeşitli bölgelere göçe zorladığı bilinmektedir. Keza 1757-1758 yıllarında Kıbrıs'ta da büyük bir kuraklık ve kıtlık, ardından da göçler yaşanmıştır. Bu iklim değişiklikleri, daha çok hayvancılıkla

¹ Oğuz Erol, *Asi Nehri Deltasının Jeomorfolojisi ve Dördüncü Zaman Deniz-Akarsu Şekilleri*, Ankara Üniversitesi DTCF Yay. Ankara 1963

² Kemal Öztürk, “Küresel İklim Değişikliği ve Türkiye'ye Olası Etkileri”, G.Ü. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi XXII/1*, Ankara 2002, s. 49

³ Murat Öztürk, “Akhunlar Vasıtasıyla Bozkır Kültürü ile Hint Kültürünün Karşılaşması”. *Turkish Studies-International Periodical for the Language Literature and History of Turkish or Turkic Vol. 9/7*, 2014, s. 476-477

⁴ Murat Öztürk, *a.g.m.*, s. 481

⁵ Anar Ağalar-zâde, “M.Ö. V-I. Binlerde Yakınoğu-Anadolu-Kafkasya Üçgeninde Kavimler Göçü, Ticari-Kültürel İlişkiler ve Etkileşimler”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi IX/2*, 2009, s. 9-18

⁶ Arif Müfit Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara 1971

geçinen önemli sayıdaki konar-göçer aşiretlerin otlakları yanında köylünün hasadını da etkilemiş, büyük ölçüde Osmanlı nüfusu, felaketi tüm acılarıyla hissetmiştir⁷.

II. Beşerî Sebeplerden Dolayı Meydana Gelen Göçler

Beşerî ve tarihî sebepler de tarihte meydana gelen göçlerin en önemli sebeplerini oluşturur. Beşerî sebepleri iki başlık altında özetleyebiliriz:

a. Geçim darlığı- iâşe zorluğu-karnını doyurma endişesi

Yukarıda zikredilen coğrafi farklılık veya yetersizliklerden dolayı insanoğlu tarih boyunca karnını doyurmak amacıyla sürekli göç etmiştir. Avcılık toplayıcılık dönemi insanı, ailesinin karnını doyurmak için av hayvanlarının hareketlerine göre onların peşinden gitmiştir. Bozkır hayatı yaşayan Türkler, mevsimsel olarak temel geçim kaynakları olan hayvanlarını besleyecek otlakları takip etmişler, yayla ile kışlak arasında sürekli göç etmişlerdir. Öyle ki, bu mecburiyet, dönemin siyasî sınırlarını tanımıyor, zaman zaman Çin sınırlarına girebiliyorlardı.

Avrupa'daki iktisadî zorluklar, gelişen teknolojinin de getirdiği imkânlarla Avrupa dışında yeni arayışlara girilmiş, coğrafi keşifler olarak adlandırılan fakat gerçekte ilk işgal hareketleri ile mevcut sıkıntılar giderilmiş, 16. yüzyıl boyunca işgal edilen kıtalardan büyük miktarda kıymetli maden ile ekonomik değeri yüksek olan pek çok emtia getirilmiş ve Avrupa zenginleşmiş ve güçlenmiştir. Devam eden yüzyıllarda yeni kıtalara Avrupa'dan büyük göçler meydana gelmiş, Avrupa ve dünyanın her yanından, her kültürden yüzbinlerce insan yeni kıtaya göç etmiştir. Bunun sonucu olarak işgallerden önceki Amerika yerlilerinden ve eski kültürlerinden pek bir şey kalmamış, adeta yeni kıtaların üzeri Avrupa kültürü ile kaplanmış⁸. Yeni dünyalarda dil, din ve kültür bakımında Avrupa kültürü hakim olmaya başladı. Günümüzde Avrupa dışındaki Hristiyanların nüfusu, Avrupa'daki Hristiyan nüfusundan çok fazladır. İspanya'nın nüfusu elli beş milyondur ama İspanya dışında İspanyolca konuşan toplam nüfus 350 milyondur. Keza Hindistan alt kıtasının resmî dili İngilizcedir. Sömürgeci devletler nereye yayılmışlar ise, dil, din ve kültürlerini de oraya taşımışlardır. Sömürgeciliğin esası da budur⁹.

Bu göç hareketlerinden Osmanlı vatandaşları da etkilenmiş, özellikle 19. yüzyılın sonlarından itibaren Müslim- gayr-i Müslim fark etmeksizin Suriye, Lübnan ve diğer vilayetlerden pek çok insan Amerika'ya göç etmişlerdi, 1898'de açılan Panama Kanalında çalışmışlardır. Bu ilk göçlerin temel amacı yeni ve daha iyi iş bulmak ümidiydi. Günümüzde Güney Amerika'da Osmanlı coğrafyasından gelen hayli bir nüfus mevcuttur. İlk göçler küçük ölçekli olup 1878/1879 tarihinden itibaren ağırlıklı olarak Güney Amerika ve Karayiplere doğru artmıştır. 1891'den sonra İspanya'nın, Küba ve Filipinlere Osmanlı göçünü yasaklamasının ardından, göç akışı Amerika'nın kuzeyine yönelmiştir. 1890'lardan sonraki dönemde siyasî sebeplerle göç edenlerin olduğu da bilinmektedir. Sadece Ermeniler değil, Müslüman ahalinin de iştirak ettiği bu göç hareketi giderek yayılmıştır¹⁰.

Geçim darlığı endişesi veya daha iyi bir hayat kurmak amacıyla yapılan göçlerin en canlı örneği, 1960'lardan başlayarak Türkiye'den Almanya ile Avrupa'nın diğer ülkelerine yapılan göçlerdir. Geçen 50 yıl içinde Avrupa'daki Türk nüfusu, toplam olarak 5 milyonu bulmuştur. İlerleyen yıllarda daha iyi iş ve eğitim imkânları bulmak amacıyla, ülkemizden ABD, Kanada, Avusturalya'ya da hatırı sayılır göçler olmuştur.

Aynı şekilde dünyanın dört bir yanından aynı amaçlarla refaha, huzura ve daha iyi iş imkânlarına kavuşmak için yapılan göçler görülmektedir. 19. yüzyıldan beri dünyanın her yerinden Amerika'ya büyük nüfus kütleleri göç etmiş, günümüz ABD'sinde dünyanın her ülkesinden, her din ve kültürden kolonilerin bulunması göçlerin sonucudur. ABD ve Avrupa gibi cazibe merkezlerinin bütün engellemelerine, sınırlarına duvarlar örmelerine rağmen insanlar her şeyi göze alarak buralara akın etmektedirler. Bu da

⁷ Mesut Aydın, "Küresel Isınma Tartışmalarına Tarihten Bir Katkı: Arşiv Belgeleri Işığında XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Diyarbakir ve Çevresinde Meydana Gelen Büyük Kıtık ve Alınan Tedbirler", *OTAM 19*, Ankara 2006, s. 124-125

⁸ ABD'nin tarihî gelişimi için bkz. Allan Nevins-Henry Steele Commager, *ABD Tarihi*, (çev. Halil İncalcık), Ankara 2005

⁹ Sömürgecilik için özgün bir çalışma için bkz. Raimondo Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi*, (çev. Halim İnal), E Yayınları, İstanbul 2000

¹⁰ Meryem Günaydın, "Emigration Policy in the Post-Constitutional Period (1908-1914)", *Turkish Migration 2016 Selected Papers*, London: TP (ed. Eroğlu, D. Cohen), 2016, Hale Şıvgın-Meryem Günaydın, "Amerika'dan Osmanlı Devletine Ermenilerin Geri Dönüşleri (1908-1914); Tabiiyet, Emlâk ve Arazi Meselesi", *Gazi Akademik Bakış 16*, Ankara 2015, s. 1-2

günümüzde sıkça şahit olduğumuz göçmenlerin uğradıkları facialara sebep olmaktadır.

İaşe darlığı sadece uluslararası bir mesele değildir. Aynı zamanda ülke içinde de aynı amaçlarla iç göçler meydana gelmektedir ki, buna köyden kente göç de denilmektedir. Yakınçağlarda köyden kente ilk göçler, Sanayi İnkılabı sonrasında Avrupa’da meydana gelmiştir. Sanayi İnkılabı ile başkentlerde, kara yollarının kavşaklarında, önemli limanlarda ve maden havzalarında on binlerce işçiye iş imkânı sağlamış, Avrupa’nın çeşitli bölgelerinden her sınıftan insan sanayi bölgelerine, şehirlere göç etmiştir. Merkezî Avrupa şehirlerinin sosyal dokusu değişmiş, hatta bazı şehirlerde, işçilerin iç güvenliği tehdit eden bir unsur haline geldiği görülmüş ve buna karşı tedbirler alınmıştır¹¹.

Ülkemizde de aynı endişelerle buna benzer gelişmeler yaşanmıştır. İaşe darlığı ve daha iyi bir hayat ümidiyle köylerden kentlere büyük bir göç dalgası meydana gelmiş, şehirlerin sosyal yapısı önemli ölçüde etkilenmiş ve dilimize ve *gecekondu* tabirini kazandırmıştır¹². İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Adana ve Gaziantep gibi iş imkânları daha geniş olan illere, farklı illerden göçler olmaktadır. Büyük şehirlere göç edenler, tabii olarak hemşehrilerinin bulunduğu mahallelere yerleşmekte, çoğu aynı işi yapmakta ve böylece bu şehirlerde Anadolu’nun birer kolonisi gibi semtler oluşmaktadır. Ülke içinde meydana gelen bu göçler, şehirlerin sosyal yapısına önemli bir zenginlik katmaktadır. Ama aynı şeyi uluslararası alanda söylemek, göçmenlerin ABD ve Avrupa’ya kültürel bir zenginlik kattığını onlara kabul ettirmek güçtür. Tam tersine Batılı devletler, yıllarca kendilerine her türlü hizmeti yapsalar, ekonomilerine ne kadar katkıda bulunurlarsa bulunsunlar da hiçbir zaman kendilerinden olmayanları kabul etmemişler, onları daima ötekileştirmişlerdir. Bu ötekileştirme, günümüzde her zaman görüldüğü gibi, giderek ırkçılığa, yabancı düşmanlığına dönüşmektedir. Halbuki Batı’ya göç eden farklı din ve milliyetlerdeki büyük nüfus, gerçekten Batı için bir zenginliktir. Ama bu zenginlik, Batı’nın *Eurocentric* (Avrupa merkezli) düşüncesi ve kör taassubu yüzünden heba edilmektedir.

b. Can güvenliği endişesi

İnsanları göçe zorlayan ikinci temel sebep, can güvenliğidir. Bu da aslında iaşe ile yakından ilgi olmakla beraber, bir toplumda farklı bir hayat tarzına, farklı bir dünya görüşüne sahip olan kimseler, buldukları merkezî ülke içinde varlıklarını rahat bir şekilde sürdüremezler. Bu gruplar aynı zamanda merkezî ülkeler için de öteki olarak kabul edilir, kurulu düzenlerini bozan bir unsur olarak görülürler. Bundan dolayı bir topluluktaki farklı unsurlar, din ve düşüncelerinden dolayı sürekli tehdit altında olurlar. Can güvenliğini tehdit eden en önemli sebep, farklı din ve etnik kökten gelmektir. Çünkü farklı din ve etnik kökenden gelmek demek, farklı bir kültür ve hayat tarzı demektir. Bu da merkezî ülkelerin halklı ve yönetimi tarafından kolayca kabul edilebilecek bir husus değildir. Bir ülkenin siyasî ve kültürel birliğini sağlayan temel unsur, *tarih, din ve kültür birliği*dir. Oysa ülkedeki asıl unsurdan farklı unsurlar ve farklılıklar giderek derinleşir ve o ülkenin birliğini tehdit edebilir. Farklı kültürdeki nüfus, ülke kaynaklarına ortak olabilir. Bunun için birlikte yaşama başarısı gösteremeyen ülkeler, daima farklılıkları ötekileştirmiş, dahası düşman olarak kabul etmiştir. Bundan dolayı bir ülkedeki asıl unsurun dışındaki azınlık nüfus daima tehdit altındadır. Bu vakıa günümüzde de devam etmekte, özellikle Avrupa ve Amerika’da ırkçılık ve yabancı düşmanlığı yükselmektedir.

En eski çağlardan itibaren can güvenliğinden dolayı büyük göçler meydana gelmiş, tarih boyunca milyonlarca insan göç etmiş veya ettirilmiştir. Bunun temel sebebi de yukarıda zikredildiği gibi açlık tehlikesi ve savaşlardır. Tarih boyunca savaşlar hiç eksik olmadığı için, bundan dolayı göçler de sürekli olmuştur. Tarihteki büyük istilalar, akınlar, halkları kitleler halinde can güvenliklerinin olabileceği ülkelere göç ettirmiştir. Hun akınlarının Karadeniz’in kuzeyi ile Doğu ve Orta Avrupa’da sebep oldukları göç dalgası, Moğolların Türkistan, İran, Kafkasya ve Anadolu’yu istila etmeleri, yağmalamaları ve bu sırada yaptıkları katliamlar, yerli halkların göç etmelerine sebep olmuştur. Hun göçler de akınları Avrupa’nın parçalanmasına sebep olmuştur. Keza Got ve Vizigotların güneye göçlerinin sebebi de Doğu’dan gelen Hun akınlarının kendileri için arzettiği tehlike ve tehdittir. Avrupa’da uzun sürecek Hun hakimiyeti dönemi başlamıştır. Hunlarla başlayan bu göçler, Asya’dan başka Türk kökenli veya diğer kavimlerin göçü ile devam etmiş, Avrupa’nın nüfus ve etnik yapısı önemli ölçüde değişmiştir. Macarlar, Avar, Uz, Kuman ve Peçenek ile Bulgarlar Avrupa’nın siyasî sosyal yapısını değiştirmişlerdir. Bu kavimler uzun süre Roma İmparatorluğu (Bizans) ile mücadele etmişlerdir.

¹¹ Sanayi İnkılabının mahiyeti, gelişmesi ve sosyo-ekonomik tesirleri için bkz. E.J. Hobsbawn, *Sanayi ve İmparatorluk*, (çev. Abdullah Ersoy), Dost Kitabevi, Ankara 2013, ayrıca bkz. Hans Freyer, *Sanayi Çağı*, (çev. Hüseyin Batuhan-Bedia Akarsu), Doğu-Batı Yayınları, 2014

¹² Göç hakkında yeni bir çalışma için bkz. Yusuf Adıgüzel, *Göç Sosyolojisi*, Nobel Akademik Yayıncılık, 2016

Daha yakın dönemdeki olaylar hatırlanırsa, İkinci Dünya Savaşında Almanya'da zulüm gören Yahudilerin dünyanın çeşitli ülkelerine, bu meyanda ülkemize gelişleri, can güvenliğinden dolayı yapılan göçlere başka bir örnektir. Kısaca savaşların olduğu her yerde ve her zaman mutlaka göçler meydana gelir ki, en dramatik göçler can güvenliği tehlikesinden dolayı yapılan göçlerdir. Nitekim günümüzde Suriye, Irak, Afganistan, Yemen, Somali gibi savaşların devam ettiği ülkelerden milyonlarca insan dünyanın dört bir yanına göç etmek mecburiyetinde kalmış ve yakın tarihimizdeki en acıklı hadiselere şahit olmaktadır.

III. Siyasî Sebeplerden Dolayı Meydana Gelen Göçler

Savaşlar ve siyasî olaylar da göçlerin en önemli sebeplerindendir. Siyasî hadiseler ülkeler arasında büyük göçlerin, nüfus hareketlerinin olmasına sebep olduğu gibi, ülke içinde de büyük göçlere sebep olabilir. Burada göç edenlerin iradesi yoktur, daha çok haricî müdahaleler vardır. Bu tarz göçler, ya yerli halkların dışında meydana gelen büyük hadiseler veya ülkelerin merkezî otoritelerinin lüzum gördükleri hallerde bazı halkları göç ettirmeli şeklinde tezahür eder. Birinciye en iyi örnek olarak Türkistan'dan Anadolu'ya yapılan Türk göçleridir.

1. Türklerin Anadolu'ya Göçleri

Anadolu'nun fethi süreci anlatılırken daima Türkistan'dan gelen Türk nüfusundan bahsedilir. Fakat Türkistan'dan gelen bu akınların tarihî zemini ya görmezden gelinir veya dikkate alınmaz. Oysa neden Türkistan'dan Anadolu'ya bu göçler olmuştur? Bu dönemlerde Asya'da neler olmuştur? Bu sorulara cevap verebilmek için Türkistan'da hangi büyük hadiselerin meydana geldiğini hatırlamak gerekir. 11. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar Asya'da aşağıdaki büyük siyasî hadiseler meydana gelmiş, kurulu düzen derinden sarsılmış, Türkistan'daki Türk nüfusu kütleler halinde Anadolu'ya göç etmiştir.

a. Oğuz İsyanı (1040)

Asya'da nüfusun yerinden oynamasının birinci sebebi, Oğuzların 1040 isyanıdır. Oğuzların Gaznelilere karşı ayaklanmaları, bu karşılık Gaznelilerin baskısı ile Batı'ya ilk büyük Oğuz göçü meydana gelmiştir¹³. Büyük kabileler halinde yerlerinden kopan Oğuzlar, önce Abbasi halifeliğinin hizmetine girmişler ve orada yerleşmişlerdir. Oradan Anadolu'ya yaptıkları akınlarla yavaş yavaş Doğu Anadolu'ya yerleştiler. Kısa bir süre sonra da Malazgirt'te Bizans ordusunu yenerek Anadolu'nun fethini fiilen ve şuurulu bir şekilde başlatacaklardır¹⁴.

Burada şu noktayı da tasrih etmek lazımdır ki, Türkler ilk defa Malazgirt ile Anadolu'ya gelmemişlerdir. Türklerin Anadolu ve Balkanlarla ilgisi ve buralardaki varlığı Milattan önceki yüzyıllara kadar inmektedir.

b. Cengiz'in Batı Seferi (13. Yüzyıl başı)

Türklerin Batı'ya hareketlerinin ikinci sebebi, 13. yüzyılın başlarındaki Cengiz'in Batı Seferi'dir¹⁵. Çünkü Cengiz'in bu seferi, bütün Türkistan'daki halkları yerinden oynatmış, Moğol¹⁶ vahşeti önünden kaçan yüz binlerce çadırılık nüfus, selameti Anadolu'ya göç etmekte bulmuştur. Cüveynî Cihangüşâ'sında; Moğolların Türkistan şehirlerinin, Semerkant, Buhara ve diğer pek çok şehri nasıl yaktıklarını, erkekleri günlerce sahrada koyun boğazlar gibi boğazladıklarını, kadınlara nasıl tecavüz edildiğini, şehirlerin yerinin nasıl sürülebilecek hale getirildiğini gururla ve övünçle anlatır¹⁷. Bu durumda Moğol sürülerinin önünden kaçabilenler şanslı sayılırlardı. Onun için bu korkunç kasırga, Türkistan'daki kurulu düzeni yerle bir etmiş, nüfusun Batı'ya göçünü, daha doğrusu kaçışını hızlandırmıştır.

c. Timur'un Hakimiyeti (14. Yüzyıl sonları)

¹³ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihinde Oğuz İstilasları*, Ankara 1947, aynı müellif, Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1989

¹⁴ İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul 1972, ayrıca bkz. Mehmet Şeker, *Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı*, İstanbul 2006, bkz. Vahram Vardapet, *Türklerin Anadolu'yu İstilasları (895-1276)*, (Eski Ermenice'den mukayese ve işaretlerle tercüme eden Hrand Andreasyan), İstanbul 1934

¹⁵ *Moğolların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han*, (Yay.Hazırlayan: Ahmet Temir), Ankara 1989

¹⁶ William Barthold, *Türk-Moğol Ulusları Tarihi*, (Rusça'dan çeviren: Hasan Eren), Ankara 2006

¹⁷ Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa I-III*, (Türkçe trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1988

14. yüzyılın sonlarından itibaren Türkistan'da Timur'un hakimiyeti ele alması, pek çok Timur muhalifi kabilenin göçüne sebep olmuştur. Timur'un atası Cengiz'in Batı seferinde olduğu gibi, Timur'un iktidara gelmesiyle adeta ikinci bir Moğol tehdidi ortaya çıkmış oldu. Timur'un önünden kaçan binlerce çadırlık Türk nüfusu aynı şekilde Anadolu'ya göç etmiştir. Gerçi Timur'un Türk tarihinde inkâr edilemeyecek bir yeri elbette vardır. Fakat genel olarak Timur'un hayatı ve seferleri hatırlanırsa, bütün seferlerinin Türk ülkelerine ve bütün şiddetinin ve yıkımının Türk boylarına ve devletlerine olduğu görülecektir¹⁸. Nitekim Altınordu Devletinin yıkılmasını kolaylaştıran, Avrupa'ya, Bizans'a karşı başarılı bir mücadele veren Osmanlı Devletinin sarsılmasına ve fetret devrini yaşamasına Timur sebep olmuştur. Timur'un Müslüman devletlerden başka bir devlete seferi hatırlanmamaktadır.

d. Anadolu'nun Cazibe Merkezi Haline Gelmesi Dolayısıyla Meydana Gelen Göçler

Selçuklular döneminden başlayarak Anadolu'nun cazibe merkezi haline gelmesiyle beraber daha 12. yüzyıldan itibaren dinî/tasavvufî ve iktisadî amaçlarla Türkistan'dan Anadolu'ya büyük nüfus göçleri olmuştur Türkistan'dan her alandaki marifet sahibi (yazar, şair, muhasebeci, mimar, demirci, değirmen ustası, nakkaş, kâtip, şair, ulema, tarikat ehli vb.) kimseler, yüzyıllara yayılan bir süreçte Anadolu'ya göç etmişlerdir.

Tekke tarikat geleneği çerçevesinde, ilim tahsil etmek, medreselerde ders görmek veya müderris olmak amacıyla pek çok alim, zahid, mürşid, müderris, hane halkıyla birlikte Anadolu'ya gelmişlerdir. Mevlana'nın Babası, Yunus Emre, Hacı Bektaş Veli, Abdallar, Yesevî dervişleri hep bu amaçla gelenlerdir.

Bu amaçla Anadolu'ya yapılan göçler, Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Fatih devrinde ünlü bilgin Ali Kuşçu'nun Osmanlı sarayına geldiği bilinmektedir. Pek çok şair ve edip İstanbul'a geliyordu. Her ne olursa olsun, bu göçlerin, Anadolu kültürünün her alanda zenginleşmesine önemli katkılarda bulunduğu inkâr edilemez.

İşte bu dört sebepten dolayı Anadolu'nun nüfusu Türk nüfusu lehine değişmiştir. Anadolu'nun tam olarak fethi 400 yılda tamamlanmıştır. Zannedildiği gibi, Malazgirt ile fetih tamamlanmamıştır. Anadolu'daki son Rum İmparatorluğu olan Trabzon Pontus İmparatorluğunun 1461'de Fatih tarafından ortadan kaldırılması ile Anadolu'nun fethi tamamlanmıştır. Türkistan'dan Anadolu'ya dört yüz yıl süren göçler, Anadolu'nun nüfus ve kültürel kimliğini tamamen değiştirmiş, eski Roma toprağı olan Anadolu, artık bir Türk-İslam beldesi olmuştur. Anadolu'nun siyasî ve sosyal yapısı tamamen değişti, Selçuklu düzeni üzerine kurulan Osmanlı Devleti'nin Orta Avrupa'ya kadar yayılmasına ve İslamiyetin Avrupa'ya yayılmasına vesile oldu. Bazı Arnavut, Bosnalı, Makedon gibi Avrupa halkları İslamlaştı ve Avrupa'nın sosyal dokusu da önemli oranda değişti.

2. Arapların Afrika, İspanya, Irak, İran ve Asya'ya göçleri

Özellikle Kuzey Afrika, İspanya ve Sicilya'nın Müslümanlar tarafından fethi çok köklü sosyal değişim meydana geldi. Asya ve Hindistan'a İslamiyet yayıldı. Arap fetihleri hem kuzey Afrika'da, Endülüs'te etkili oldu, hem de doğuya ilerleyerek, İran ve Türkistan'a kadar yayılmak suretiyle bu bölgelerin de sosyal dokusunun değişimine vesile oldular. Bu göçler vasıtasıyla nice kadim coğrafyalar, yeni fatihlerinin kültürleri ile şenlendi, eski kültürler birer esatir olarak kaldı.

3. İskân Amacıyla Göçürülmeler

Tarihte zikredilen sebeplerin dışında da göçler-göçürmeler olmuştur. Bunlar daha çok siyasî sebeplere dayanmaktadır. Bir devletin teb'asının bir kısmı devletin genel dirlik düzenliğini veya ahlakî değerlerini tehdit ederse, bozarsa veya bir bölgedeki sınırını tahkim etmek amacıyla devlet halkı ya kendi sınırları içinde veya sınırları dışına göçürebilir.

Meselâ; M.Ö. 5. yüzyılda Babil hükümdarı Buhtunnasr (Nabukadnazar) tarafından Yahudiler Filistin'den Babil'e sürgün edilmiştir. M.Ö. 75 yılında Yahudiler tekrar sürgün edilmişler ve bu sürgünle Roma İmparatorluğunun özellikle Akdeniz sahillerine, İspanya, Tunus, Cezayir, Fas, Fransa, İtalya gibi bölgelere dağılmışlardır. Uzun yıllar bu bölgelerde kalan Yahudiler, şehirlerin ticaret, sosyal ve kültürel hayatında etkili oldular.

Bizans, İran'a karşı doğu sınırlarını tahkim etmek amacıyla 10. yüzyılda Balkanlardan Peçenekleri
¹⁸ İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, Ankara 1991, ayrıca Yaşar Yücel, *Timur'un Orta Doğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*, TTK Yayınları, Ankara 2010

Dicle boylarına iskân ettirmiştir. Bir müddet sonra Peçenekler Kürtleşmiş ve dönemin Arapça kaynaklarında *Ekrâd-ı Beşeniye* olarak anılmaya başlanmıştır¹⁹. Keza, aynı dönemde Sasanilerle işbirliği yaptıkları veya yapmak ihtimaline karşı Ermenileri Ani'den Çukurova'ya (Kilikya) iskân ettirmiştir. Bu, tarihte Ermenilerin ilk sürgünüdür²⁰. 6. yüzyılda Doğu Roma İmparatorluğu, Antakya yöresinde Nasturyus'un etrafında gelişen Hristiyanlık ekolünü tehdit olarak gördüğünden onları İran'a, bugünkü Hakkari çevresine sürmüş ve İran da onları Bizans'a karşı kullanmak ümidiyle, bu bölgede iskân ettirmiştir²¹.

Osmanlı Devleti de adalar ve Balkanları fethettiği zaman, Anadolu'dan yoğun bir şekilde nüfusu buralara göçürmüştür. Bu iskâna dönemin kaynaklarında *ev göçürme* denirdi. Anadolu'dan pek cemaat ve oymaktan aileler Adalar ile Balkanlara sürgün edilmiş, böylece Balkanların sosyal çehresi değişmiştir. Balkanların İslamlaşması, yerli halkın ihtidasından ziyade, Anadolu'dan göçürülen Müslüman halk ile olmuştur²².

Osmanlı tarihinde iç karışıklıklardan meselâ Celalî karışıklıkların dolaylı 16-17. yüzyıllarda büyük nüfus hareketleri meydana gelmiştir. Celalîlerin baskısından ve 17-18. yüzyıllarda sosyo-ekonomik şartların doğurduğu eşkıyalık hareketleri ile Anadolu'da pek çok köy boşalmış, dönemin tabiriyle *virane* olmuştur²³. Keza, 16. yüzyılda Osmanlı Devleti ile İran arasında siyasî olmakla beraber daha çok mezhebî yönüyle temayüz eden Kızılbaş takibatı ile Anadolu'daki pek çok Türkmen nüfusu İran'a göç etmiş, Anadolu'daki Türkmen nüfusu önemli bir kayba uğramıştır²⁴.

Osmanlı Devleti de siyasî sebeplerden dolayı halkının bir kısmını başka bir bölgeye iskâna mecbur etmiştir ki, bunun örneği 1915'te yapılan Ermenilerin Sevk ve İskân Kanunu ile savaş dışı bölgelere, Suriye'ye tehcir etmesidir. Elbette burada Ermeni Meselesinin sebepleri, gelişmesi ve uluslararası siyasetteki yeri üzerinde durmayacağız. Sadece savaşın sürdüğü bir dönemde, özellikle savaş bölgelerinde, Rus sınırında, askerimizin Çanakkale cephesine gönderildiği bölgelerden boşalan otoriteden faydalanarak isyan eden, Ruslarla işbirliği yapan, Müslüman halkı hiçbir insanî değer endişesi taşımadan katleden Ermeniler Suriye'ye iskân edilmesi, siyaseten göçürülmeye bir örnek olarak verilmiştir.

Siyasî mülahazalarla yapılan göçlerin en önemlilerinden birisi de Yahudilerin Rusya, Almanya, Polonya, Macaristan ve daha pek çok ülkeden Filistin'e yapılan göçleridir. Bunun sonuçları diğerlerinden daha etkili olmuş, Orta Doğu'da Batı'nın müzaheretini ile yeni bir devlet yaratılmış ve günümüze kadar bölgemizde meydana gelen çatışmaların, savaşların en önemli sebebinin teşkil etmiştir.

Sonuç

Tarihte meydana gelen olayların künhüne-özüne vâkıf olmak, asıl ve ilk sebebi ile sonucunu tespit etmek, biz tarihçilerin görevidir. İlk bakışta göç hadisesi olumsuz bir görünüm sergilese de aslında göçlerin zaman içinde toplumsal bir zenginlik oluşturduğu unutulmamalıdır. Aslına bakılırsa, toplum daima dinamiktir, hiçbir zaman statik olmamıştır. Yukarıda zikredilen sebeplerden dolayı insanoğlu sürekli göç etmiş, bu göçler halâ devam etmektedir. Tarihte meydana gelen göçler, bugün ulaştığımız medeniyeti meydana getirmiştir. Göçler vasıtasıyla, insanlık birbirini tanımış, etkilenmiş ve bu şekilde ortak bir medeniyet gelişmiştir.

¹⁹ Abdülgani Efendi (Bulduk), *El-Cezire'nin Muhtasar Tarihi*, (Yayına Hazırlayanlar: Mustafa Öztürk-İbrahim Yılmazçelik), Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları yayınları, Elazığ 2004

²⁰ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (çev. Fikret Işıltan), Ankara 1999

²¹ Mehmet Çelik; *Siyasal Sistem Açısından Bizans İmparatorluğu'nda Din-Devlet İlişkileri I*, İzmir 1999

²² Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", İstanbul Üniv. İktisat Fakültesi Mecmuası XI/1-4 (Ekim 1949-Temmuz 1950), İstanbul 1950, s. 524-569, aynı müellif, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", İstanbul Üniv. İktisat Fakültesi Mecmuası XV/1-4 (Ekim 1943-Temmuz 1954), İstanbul 1954, s. 209-237

²³ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, (Celali İsyanları)*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2013 "Celali İsyanlarında Büyük Kaçgunluk 1603-1606" *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi II/2*, Ankara 1964, s. 1-49, aynı müellif, "Celali İsyanlarının Başlaması", *DTCFD IV/1*, Ankara 1946, s. 23-50

²⁴ Selahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara 1969, Türk Tarih Kurumu Baskısı 2016, ayrıca bkz. Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü: Şah İsmail ile Halefleri ve Anadolu Türkleri*, TTK. Yayınları, Ankara 1992

Medeniyet, sanayi ve teknolojik alanda ilerleme değildir. *Medeniyet, farklı din ve ırklarla birlikte yaşama başarısıdır.* Tarihte farklı din, dil ve ırktan olan insanlarla birlikte yaşama başarısı gösteren toplumlar ileri ve medenî toplumlardır. Bu yönüyle dünya tarihinde farklı etnik ve dini unsurlarla birlikte yaşama başarısını gösteren, onları bugüne kadar taşıyan yegâne medeniyet Türk-İslam medeniyetidir.

Kaynaklar

Abdülgani Efendi (Bulduk), *El-Cezire'nin Muhtasar Tarihi*, (Yayına Hazırlayanlar: Mustafa Öztürk-İbrahim Yılmazçelik), Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları yayınları, Elazığ 2004

Allan Nevins-Henry Steele Commager, *ABD Tarihi*, (çev. Halil İnalçık), Ankara 2005

Anar Ağalar-zâde, "M.Ö. V-I. Binlerde Yakındoğu-Anadolu-Kafkasya Üçgeninde Kavimler Göçü, Ticari-Kültürel İlişkiler ve Etkileşimler", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi IX/2*, 2009, s. 9-18

Arif Müfit Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara 1971

Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa I-III*, (Türkçe trc.Mürsel Öztürk), Ankara 1988

E.J. Hobsbawn, *Sanayi ve İmparatorluk*, (çev. Abdullah Ersoy), Dost Kitabevi, Ankara 2013

Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü: Şah İsmail ile Halefleri ve Anadolu Türkleri*, TTK. Yayınları, Ankara 1992

Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (çev. Fikret Işıltan), Ankara 1999

Hale Şıvgın-Meryem Günaydın, "Amerika'dan Osmanlı Devletine Ermenilerin Geri Dönüşleri (1908-1914); Tabiiyet, Emlâk ve Arazi Meselesi", *Gazi Akademik Bakış 16*, Ankara 2015, s. 1-40

Hans Freyer, *Sanayi Çağı*, (çev. Hüseyin Batuhan-Bedia Akarsu), Doğu-Batı Yayınları, 2014

İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul 1972

İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, Ankara 1991

Kemal Öztürk, "Küresel İklim Değişikliği ve Türkiye'ye Olası Etkileri", G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi XXII/1, Ankara 2002, s. 47-65

Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1989

Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihinde Oğuz İstilasları*, Ankara 1947

Mehmet Çelik, *Bizans Devletinin Antakya ve Yöresinde Giriştiği Kitle Katliamları (IV. – VII. Yüzyıllar)*, Antakya 1994

Mehmet Şeker, *Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı*, İstanbul 2006

Meryem Günaydın, "Emigration Policy in the Post-Constitutional Period (1908-1914)", *Turkish Migration 2016 Selected Papers*, London: TP (ed. Eroğlu, D. Cohen), 2016, s. 54-64

Mesut Aydın, "Küresel Isınma Tartışmalarına Tarihten Bir Katkı: Arşiv Belgeleri Işığında XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Diyarbekir ve Çevresinde Meydana Gelen Büyük Kıtık ve Alman Tedbirler", *OTAM 19*, Ankara 2006, s. 123-138

Moğolların Gizli Tarihine Göre Cengiz Han, (Yay. Hazırlayan: Ahmet Temir), Ankara 1989

Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, (Celali İsyenları)*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2013

M. Akdağ, "Celali İsyenlarında Büyük Kaçgunluk 1603-1606" *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi II/2*, Ankara 1964, s. 1-49

M. Akdağ, "Celali İsyenlarının Başlaması", *DTCFD IV/1*, Ankara 1946, s. 23-50

Murat Öztürk, “Akhunlar Vasıtasıyla Bozkır Kültürü ile Hint Kültürünün Karşılaşması”, *Turkish Studies-International Periodical for the Language Literature and History of Turkish or Turkic* Vol. 9/7, 2014, s. 475-484

Oğuz Erol, *Asi Nehri Deltasının Jeomorfolojisi ve Dördüncü Zaman Deniz-Akarsu Şekilleri*, Ankara Üniversitesi DTCF Yay. Ankara 1963

Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, İstanbul Üniv. İktisat Fakültesi Mecmuası XI/1-4 (Ekim 1949-Temmuz 1950), İstanbul 1950, s. 524-569

Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, İstanbul Üniv. İktisat Fakültesi Mecmuası XV/1-4 (Ekim 1943-Temmuz 1954), İstanbul 1954, s. 209-237

Raimondo Luraghi, *Sömürgecilik Tarihi*, (çev. Halim İnal), E Yayınları, İstanbul 2000

Selahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara 1969, Türk Tarih Kurumu Baskısı 2016

Vahram Vardapet, *Türklerin Anadolu'yu İstilas (895-1276)*, (Eski Ermenice'den mukayese ve işaretlerle tercüme eden Hrand Andreasyan), İstanbul 1934

William Barthold, *Türk-Moğol Ulusları Tarihi*, (Rusça'dan çeviren: Hasan Eren), Ankara 2006

Yaşar Yücel, *Timur'un Orta Doğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*, Ankara 1989

Yaşar Yücel, *Timur'un Orta Doğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları (1393-1402)*, TTK Yayınları, Ankara 2010

Yusuf Adıgüzel, *Göç Sosyolojisi*, Nobel Akademik Yayıncılık, 2016

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinden Sonra Hudâvendigâr Vilâyetinde İskân Edilen Göçmenler ile Yerel Halk Arasında Yaşanılan Sorunlar

Okt. Dr. Nursal KUMAŞ
Uludağ Üniversitesi / Bursa

1.Giriş

1853-1856 yılında Kırım Savaşı ve ardından 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın aleyhimize sonuçlanması neticesinde; Kırım ve Kafkasya üzerinden peyderpey olmak üzere Osmanlı topraklarına doğru yoğun bir şekilde ve büyük gruplar halinde göçmen akını başladı. Osmanlı yönetimi, içinde bulunduğu ekonomik sıkıntı nedeniyle bu göçler karşısında zor durumda kaldı. Osmanlı yöneticiler yoğun bir şekilde gelen göçmen akınına ülkenin Anadolu topraklarına doğru yönlendirdi. Bu bölge "nihai sığmak" olarak adlandırıldı ve göçmenler¹ aracılığıyla bu bölgede Türk ve Müslüman nüfusun artırılması amaçlandı. Bununla beraber, Anadolu'daki iş gücünün artırılması, ekilmeyen boş toprakların ekonomiye kazandırılması da bu politikanın bir sonucu olarak düşünüldü².

II.Abdulhamid 1893 yılında, Osmanlı yönetiminin göçmenlere karşı izlediği bu siyaseti şu cümleler ile dile getirmektedir:

*"Yabancı dinden olanları, kıymık gibi kendi etimize, kendimiz soktuğumuz devirler geçti. Devletimizin hudutları dâhiline ancak kendi milletimizden olanları ve bizimle aynı dini inançları paylaşanları kabul edebiliriz. Türk unsurunu kuvvetlendirmeye dikkat etmeliyiz. Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Müslüman halkın çoğalıp artanını, muntazaman buraya getirip yerleştirmeliyiz. Muhaceret yalnız milli kudreti artırmakla kalmayacak aynı zamanda imparatorluğumuzun iktisadi kudretini de fazlalaştıracaktır"*³.

Osmanlı topraklarına yönelik göçmen akını, 1890 yıllarından sonra azalma eğilimi göstermeye başladı⁴. Bununla beraber, Rus birliklerinin işgal ettiği, Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki toprakları olan Romanya ve Bulgaristan'dan, 300.000 göçmen İstanbul'a geldi. Gelen göçmenlerin iskânlarının sağlanması için Anadolu'nun muhtelif yerlerine dağıtım yapıldı. Bu dağıtımda en çok payı alan yerlerin başında Hudâvendigâr vilâyeti gelmekteydi.

¹ Sözlük anlamı olarak göçmen: "Kendi ülkesinden ayrılarak yerleşmek için başka ülkeye giden (kimse, aile veya topluluk)" anlamında kullanılırken; muhâcir de "göçmen" anlamında kullanılmıştır. *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 955, 1703. Arşiv belgelerinde muhâcir kelimesinin kullanımı yaygın olmakla beraber, daha geniş bir anlam ifade ettiği düşünülerek metin içinde göçmen ifadesinin kullanımı tercih edilmiştir. Bununla beraber, içinde muhâcir kelimesi geçen komisyon isimleri- beyan edilen nitelere sadık kalmak için -orijinal şekliyle kullanılmıştır.

² Muammer Demirel, "XIX. Yüzyılda Bursa'da Göçmen İskânı", *Bursa'nın Zenginliği Göçmenler*, Ed. Zeynep Dörtok Abacı, Osmangazi Belediyesi, Bursa, 2008, s.31, 36.

³ Sultan Abdülhamid, *Siyasi Hatıratım*, Çev. H. Salih Can, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1999, ss.50-51.

⁴ Cafer Çiftçi, "93 Harbi ve Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne Yapılan Göçler", *Bursa'nın Zenginliği Göçmenler*, Ed. Zeynep Dörtok Abacı, Osmangazi Belediyesi, Bursa, 2008, s.79.

2.Hudavendigâr Vilâyetine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânı

Hudavendigâr vilâyeti ve bu vilâyetin merkezi konumunda olan Bursa, Osmanlı yönetimi tarafından göçmenlerin iskân edilmesi için uygun görülen yerleşim yerlerinin başında gelmekteydi. Hudâvendigâr'ın Osmanlı yöneticiler tarafından tercih konusu yapılmasının nedenleri arasında; vilâyetin başkent İstanbul'a olan yakınlığı, Anadolu'ya geçiş noktası üzerinde olması, özellikle de Mudanya limanı gibi düzenli vapur seferlerinin yapıldığı bir limana sahip olması sayılabilir. Vilâyetin verimli topraklara ve ılımlı iklime sahip oluşu da göçmenlerin özellikle bu bölgeyi tercih etmelerinin nedenleri arasındaydı.

1303 (1885-1886) yılı ve öncesinde Hudâvendigâr vilâyetinde iskâna tabi tutulan toplam göçmen sayısı 18.909 hanede 81.153 kişiydi⁵. II. Abdulhamid'in 1876 yılında tahta çıkışından 1311 (1893/1894) yılı sonuna kadar, vilâyet içindeki uygun mahalle ve köylere, 8521 hanede 36.160 göçmen yerleştirildi. Gemlik kasabasıyla kaza dâhilinde 14 mahalle ve köy teşkil olundu ve 806 hanede 3337 göçmen iskân edildi. Pazarköy kasabasına göç eden göçmenler için ayrı bir köy oluşturulmadı ve bu göçmenlerin çoğunluğu Pazarköy kasabasıyla Gürle-i Müslim köyünde iskân edildi. Mudanya ve köylerinde 81 hanede 235, Mihaliç kasabasıyla kaza dâhilinde toplam 3427 hanede 10.350 göçmen, Kirmastı kasabasıyla kaza dâhilinde toplam 6011 hanede 23.142 göçmen, Atranos kasabasına bağlı Gökçedağ köyünün Çiçekli Yayla adıyla anılan bölgesinde 13 hanede 33 Kazgan göçmeni yerleştirildi. Bunların iskân yerlerine "Hamidiye" adı verildi. Merkez kazaya dört saat mesafede bulunan Çanak adlı yere yerleştirilen 11 hanede 405 nüfuslu Batum göçmenlerinin köylerine de "Osmaniye" adı verildi⁶. Bursa'ya bağlı Mahmudiye köyü yakınlarında bulunan Kuduz Ayazma isimli mevkiye iskân ettirilen Osmanpazarı göçmenleri için, "Mesudiye" ismi ile bir köy kuruldu⁷. İstanbul'dan çeşitli dönemlerde Bursa'ya iskân edilmek amacıyla göçmen sevk edildi.

Tablo No: 1

Rumeli ve Batum'dan Gelen Göçmenlerin, 1303 (1885/1886) Yılında İskân Edildikleri Bazı Mahallelere Göre Dağılımı⁸

MAHALLE / KÖY	HANE	NÜFUS	GÖÇMENLERİN GELDİKLERİ BÖLGE
Ruscuk Mah.	61	232	Rumeli
Selimiye Mah.	202	703	Rumeli
Vidin Mah.	49	161	Rumeli
Timurtaş Mah.	61	234	Rumeli
Deveciler Mah.	37	143	Rumeli
Kanberler Mah.	19	63	Rumeli
Tırnova Mah.	25	103	Rumeli
Cuma-i Cedid M.	40	190	Rumeli
Yıldırım Mah.	110	285	Rumeli ve Batum
Mecidiye Mah.	100	443	Tatar
Hızırlık (Yeni Köstence) M.	97	361	Tatar
Vakfiye Mahallesi	84	325	Tatar
Mollaarab Mah.	102	414	Tatar

⁵ Osmanlı yönetiminin yaptığı yardımlar için Bknz. Nursal Kumaş, "Hudâvendigâr Vilâyeti'nde İskân Edilen Göçmenlere Osmanlı Devleti Tarafından Yapılan Yardımlar (1878-1900)", *HUMANITAS Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:4, Sayı:8, Güz 2016, s.217

⁶ Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi, Def'a 23, Matbaa-i Vilâyet, H.1314, ss.304-305.

⁷ Hudâvendigâr gazetesi, nr.1640, 20 Zilkade 1312, s.1.

⁸ Muammer Demirel; BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) belgelerini ve Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Ankara, 1994 isimli eserlerini kaynak göstererek bu tabloda ilaveten şu köylerin tespitini yapmıştır: Hüseyiniye:40 hane-Hezargrad; Osmaniye:50 hane-Batum; Sa'idabad:24 hane-Batum; Orhaniye:30 hane-Batum; Kadriye:14 hane-İslimiye; Ma'muretü'l Hamid:40 hane-İslimiye; Hançerli:80 hane-Şumnu; Şevketiye; Teşvikiye:40 hane-Batum; Bayezid Çayırı:6 hane-Batum; Karaislah, Batum; Sultaniye, Batum; Çağrısan, Varna; Ilıca Boğazı:5 hane-Ardahan; Acı Elma:42 hane-Rumeli; Kumlukalanı:80-Karlova, Servi; Ertuğrul; Süleymaniye, Batum; Cihangir-Batum; Araba Yatağı Mahallesi-Batum; Reaya Çınarı Mahallesi:70 hane; Mahmudiye Mahallesi:46 hane (Demirel, a.g.e, s.45). Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi, Def'a 13, Matbaa-i Vilâyet, H.1303, ss.78-79.

Namazgâh Mah.	60	255	Tatar
İhsaniye Mah.	17	72	Tatar
Alacahırka Mah	15	65	Tatar
TOPLAM	1079	4049	
İhsaniye Köyü	39	91	Rumeli
Fethiye Köyü	62	292	Rumeli
Ümit-Alanı Köyü	50	211	Rumeli
Ermiri Köyü	40	159	Rumeli
Nilüfer Köyü	72	282	Rumeli
Maksem Pınarı	25	105	Rumeli
Geçid Köyü	35	120	Rumeli/Yenişehir
Boşnak Köyü	40	150	Bosna
TOPLAM	363	1410	
GENEL TOPLAM	1442	5459	

Bursa'da yeni kurulan mahalleler ile mevcut mahallelere yerleştirilen göçmenlerin nüfus ve hane sayıları ile geldikleri bölgeler Tablo No:1' de verilmiştir. Tabloda yer alan nüfus ve hane sayıları, birbirlerine bölünerek ortalama hane büyüklüğü elde edilmiştir. Ortalama hane büyüklüklerinin 3.13-4.75 arasında bir değerde olduğu saptanmıştır.

Hudavendigâr vilâyeti yöneticileri göçmenler için vilâyet genelinde çok sayıda yeni köy ve mahalle kurdular. Dönemin Hudâvendigâr vilâyeti valisi Ahmet Vefik Paşa'nın⁹, Bursa şehir merkezinde kurduğu mahalleler şunlardı: Hoca Hasan, Rusçuk, İntizam, Çırpan ile şehrin dağ yamacında yer alan; Paşa (Alacahırka semtinde), Mollaarap, Vakfiye, Babadağ, Hayriye ve Yıldırım¹⁰.

Hudâvendigâr gazetesinin çeşitli sayılarında göçmenlerle ilgili olarak verilen bilgilere dayanarak Tablo No:2 hazırlanmıştır. Bu tabloya göre ortalama hane büyüklüğü 4,6'dır. Tablo No:2'de verilen rakamlar, Rumeli'den gelen göçmenlerin çoğunlukta olduğunu göstermektedir. Tatar göçmenlerin sadece şehir içinde iskân edilmiş olmaları da ayrıca dikkat çekici bir durumdur.

Tablo No: 2
Bursa ve Kazalarına Yerleştirilen Göçmenler (1894-1906)¹¹

TARİH	İSKÂN YERİ	HANE SAYISI	KİŞİ SAYISI
1894 Temmuz	Bursa	16	97
1894 Temmuz	Atranos	1	6
1894 Temmuz	Bursa	23	86
1894 Ağustos	Bursa	32	164
1895 Ocak/Şubat	Bursa	54	222
1895 Ocak/Şubat	Kirmastı/Gemlik	1	5
1895 Mart	Bursa	17	78
1895 Mart	Kirmastı	1	6
1895 Mart	Bursa	9	49
1895 Mart	Kirmastı	12	69
1895 Haziran	Bursa	19	77
1895 Temmuz	Bursa	14	29
1895 Temmuz	Kirmastı	1	5
1901 Nisan	Bursa	30	144

⁹ Görevde bulunduğu dönem: 1879-1883

¹⁰ Kâzım Baykal, *2000 Yıllık Bursa'nın Belediyesi*, Öz Kardeşler Matbaası, Bursa, 1976, ss.35-36.

¹¹ Hudâvendigâr gazetesi, nr.1603, 20 Safer 1312, s.1; nr.1608, 26 Rebülevvel 1312, s.1; nr.1630, 2 Ramazan 1312, s.1; nr.1633, 23 Ramazan 1312, s.1; nr.1638, 6 Zilkade 1312, s.1; nr.1648, 24 Muharrem 1313, s.1; nr.1653, 29 Safer 1313, s.1; nr.1941, 7 Zilhicce 1318, s.1; nr.1948, 3 Safer 1319, s.1; nr.1974, 9 Şaban 1319, s.1; nr.2222, 15 Şaban 1324, s.1. Ortalama hane büyüklüğü hesaplanırken kişi sayısı belli olmadığı için Kirmastı Tepecik köyüne yerleşen göçmenlerin hane sayıları dâhil edilmemiştir.

1901 Nisan	Mihaliç	4	16
1901 Nisan	Gemlik	1	3
1901 Ekim	Bursa	27	153
1901 Ekim	Mihaliç	9	43
1901 Ekim	Pazarköy	2	12
1901 Ekim	Mudanya	1	2
1902 Şubat	Bursa	26	131
1902 Şubat	Kirmastı	2	9
1902 Şubat	Mihaliç	2	4
1902 Şubat	Mihaliç	1	2
1906	Kirmastı / Tepecik Köyü	43	-
TOPLAM		348	1412

Tablo No:2’den anlaşıldığına göre; Bursa’ya göçmen akını 1894-1906 yıllarında belli aralıklarla olmak üzere devam etmiştir. Bursa’ya gelen göçmenlerin toplam sayıları dikkate alındığında, yerleştirilen haneler ve kişi sayılarının oldukça küçük rakamlar olduğu bir gerçektir. Buna karşın, bir örneklem oluşturması açısından önemlidir.

Bursa’daki tarihi eserlerin onarılmasında ve Bursa yerel tarihi ile ilgili çalışmalarda önemli faaliyetlerde bulunan Kâzım Baykal; göçmenler için planlı mahallelerin yapıldığını ve sokaklarının geniş tutulduğunu bildirmektedir. Bununla beraber, aksi görüş bildirenler de vardır. Bursa’da bir süre görevli olarak bulunan Dr. Şerafeddin Mağmumi hatıralarında; Bursa çevresinde göçmenler tarafından oluşturulan köylerin, plansız ve programsız olarak kurulmuş olduğunu ifade etmektedir. Bursa’nın dış semtlerinde kurulan mahallelerin de aynı durumda olup, sokaklarının çok dar olduğunu ve üstelik bazı mahallelerin mezarlıklarını içme suyu sağladıkları dere kenarına yaptıklarını ifade eden Dr. Mağmumi, sadece Selimiye Mahallesi’nin kurulduğu bölgenin düzeltilmiş olduğunu belirtmektedir. Gördüklerini bir doktor gözüyle değerlendiren Dr. Mağmumi görüşlerini şöyle dile getirmiştir:

“Hangi ilçe veya livada yeniden köy kurulacak ise oraya bir hekimle bir mühendis giderek mezarlık yerini belirlemeli, sokakları ve meydanları düzenleyip basit bir harita (plan) yaptırmalı. Ve onun gereğine göre evler inşasına ahali zorunlu tutulmalıdır. Eğer ileride köy büyüyüp kasaba şeklini alırsa bu plan doğrultusunda düzgün bir kasaba oluşur”¹².

Bursa’nın Derekızık köyü civarında bulunan Gâvur Alanı ismi verilen alanda Batum göçmenlerinden 24 hane iskân edilerek bir köy kurulmuştur. Yeni kurulan köye “Sadâbâd” ismi verilmiş olup, köye muhtar ve imam mühürleri de gönderilmiştir¹³. Bazı göçmen köyleri bu kadar şanslı olmayabiliyordu. Gemlik kazasına bağlı Kapaklı köyü civarına yerleştirilmiş olan Batum göçmenleri, iskân edildiklerinden itibaren on iki-on üç sene geçmesine rağmen ne bir okul ne de bir mescid yaptırabilmişlerdir. Durumun üst makamlara bildirilmesinden sonra, mescid ile kız ve erkekler için ayrı olmak üzere birer okul binası yaptırılması kararı alınmıştır. Eşraftan Hamdi Bey bu işle görevlendirilmiştir¹⁴. Gemlik kazasına ileriki yıllarda daha çok göçmen yerleştirilmiş ve bundan dolayı kazaya bir de rüşdiyye yaptırılmıştır¹⁵.

Göçmenlere, yeni kurulan mahalle ve köylerde ev ve arsa tahsisi de yapılmaktaydı. Ahmet Vefik Paşa, Hudâvendigâr vilâyeti valiliği döneminde göçmenlere arşını (60cm) on para (bir kuruşun dörtte biri) olmak üzere ve yirmi senelik taksitlerle arsa satışı gerçekleştirmiştir¹⁶. Göçmenlere barınmaları için geçici konutlar da verilmiştir. Buna karşın, sonraki dönemlerde göçmenlerin bir kısmının bu evlerden çıkmadığı ve birçok sorun çıkardığı da görülmektedir¹⁷.

Göçmenlere verilen arazinin on sene süre ile başka birine satışı yasaktı. Sonradan bu süre yirmi yıla çıkarıldı. İskân tarihinden itibaren yirmi yıl geçmedikçe Ziraat Bankası’ndan borç para alamayacak

¹² Şerafeddin Mağmumi, *Bir Osmanlı Doktorun Anıları Yüz Yıl Önce Anadolu ve Suriye*, Çev. Cahit Kayra, Buke Yayınları, İstanbul, 2001, s.90.

¹³ Hudâvendigâr gazetesi, nr.1619, 14 Cemâziyelâhir 1312, s.2.

¹⁴ Bursa gazetesi, nr.127, 9 Zilhicce 1310, s.1.

¹⁵ Bursa gazetesi, nr.782, 29 Zilkade 1324, s.3.

¹⁶ Baykal, a.g.e, s.36.

¹⁷ Ebubekir Hâzım Tepeyran, *Hatıralar*; Haz. Faruk İlkan, Pera A.Ş. İstanbul, 1998, ss.175-182.

olmaları göçmenleri zor durumda bırakmıştır. Dâhiliye Nezâreti bunun üzerine, bankanın rehin karşılığında borç vermesini ve arazinin satış süresinin tekrar on yıla indirilmesini kararlaştırmıştır¹⁸.

Sadece Bursa şehir merkezi ve çevresi değil aynı zamanda Bursa merkeze bağlı kazalarda da göçmen iskânı söz konusudur. Mustafakemalpaşa da bu kazalardan biridir. Bu bölgeye çoğunlukla Rumeli Müslüman Türk göçmenleri yerleştirilmiştir. Uluabad Gölü civarına da Çerkezler yerleştirilmiştir¹⁹. Uzun yıllar Mihaliç (Karacabey) kaza idare azalığında bulunmuş olan Mehmed Ali Bey, 1881 yılında Mihaliç'e yakın bir mesafede bulunan "Hotanlı" köyünün kurulmasında ve göçmenlerin bu köye yerleştirilmesinde büyük katkı sağlamıştır²⁰.

Bursa'ya bağlı Aziziye kasabasında, 50 haneden fazla Bosna göçmeni iskân edilmiştir. Halk yeni gelen göçmenlere arazi yeri bulma ve ev yapımı konusunda yardımcı olmuştur. Osmanlı yönetimi de iskânı gerçekleştirilen göçmenlere, birtakım ziraat aleti ile birlikte arazilerini ekmek için tohum verilmesini uygun görmüştür²¹.

Bursa'ya gayrimüslim göçmenler de gelmiştir. Örneğin; Akkırman'dan Dobruca'ya göç eden 400 hanelik Musevi göçmen, Romanya Devleti'nin baskıları sonucunda Osmanlı Devleti'ne sığınma talebinde bulunmuşlardır. Bursa'da kendilerinin vekil kılacağı kişiler bulunduğu ve bu kişiler aracılığıyla şehirde arsa tahsisinde bulunulmasını, Osmanlı yönetiminden talep etmişlerdir. Talepleri kabul edilen Musevi göçmenlerden sekiz haneye Hudâvendigâr valiliğince yer tahsisi yapıldığı, 15-20'şer hane olarak gelecek olan göçmenler için de gerekli iskân yerlerinin hazır olduğu, Bâb-ı Âlî'ye gönderilen bir resmi belgeden anlaşılmaktadır²².

Osmanlı yönetimi göçmenlerin sevk ve iskânını gerçekleştirmek amacıyla öncelikle başkent İstanbul'da bir göçmen komisyonu oluşturdu ve bu komisyona bağlı olarak çalışmak üzere vilâyetlerde birer göçmen komisyonu şubesi kuruldu. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Hudavendigâr Vilâyetine ilk göçmen kafilesinin 1878 yılında geldiği arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Bursa göçmen komisyonunun kuruluşunun tam olarak tarihi bilinmemekle beraber bu tarihten hemen sonra kurulmuş olma olasılığı yüksek görünmektedir. 1311 (1893/1894) tarihli Hudâvendigâr vilâyeti Sâlnâmesi'ne göre; bir başkan (reis) ve yedi üyeden (âzâ) oluşan komisyon şu kişilerden oluşmaktaydı: Başkan: Nafiz Bey (Mütemâyiz) Üyeler: Hasan Paşa (Mir'ül ümera), Şeyh Agâh Efendi, Şeyh Tahir Efendi, Rüşdü Bey, Tevfik Bey. Kâtib: Abdurrahman Efendi. Kâtib Yardımcısı: Hüseyin Efendi²³.

3. Göçmenler ve Şehre Getirdikleri Yenilikler

Göçmenlerin Bursa'ya gelip yerleşmeleri şehir hayatına oldukça bir canlılık getirmiştir. Göçmenler yeni geldikleri topraklara kısa sürede alışmışlar, buldukları bölgelere tutunmak ve bu bölgelerde kalıcı olabilmek için, tüm hüner ve becerilerini sergilemişlerdir. Osmanlı-Rus savaşından önce bu bölgede yerleşim az iken, göçmenlerin gelmesi ile hem nüfus % 30 oranında artmış hem de nüfus yapısı oldukça değişmiştir. Nüfusun çoğunluğunu Bulgaristan'dan gelen göçmen Müslüman Türklerin oluşturduğu bu bölgede; Çerkez, Tatar, Boşnak ve Pomak göçmenleri bulunmaktadır²⁴. Nilüfer Vadisi'nde iskân edilmiş olan göçmenler; bu alanda birçok köy kurmuşlar, buldukları araziye tarıma uygun hale getirerek ekip biçmişlerdir. Genellikle; arpa, buğday ve mısır tarımı yaparak, bölgenin yeşil bir görüntüye kavuşmasını sağlamışlardır²⁵. Göçmenlerin, Bursa ve çevresine yerleştirilmiş olması, bu bölgenin Osmanlı yönetimi tarafından verilen teşvik ve yardımlarından daha çok faydalanmasını sağlamıştır. Bu yardımların da etkisi ve göçmenlerin de gayretleri ile birçok yeni eser ortaya konmuştur. Buna ek olarak, farklı sanayi kollarında da ilerlemeler yaşanmıştır. Demir-çelik, kereste sanayisi gelişmiştir. Göçmenler, şehirde lando

¹⁸ Hudâvendigâr gazetesi, nr.1640, 20 Zilkade 1312, s.2.

¹⁹ Ömer Subhi, a.g.e, s.47, 51.

²⁰ Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, Haz. Hüseyin Algül, Osman Çetin, Mefail Hızlı, Mustafa Kara, Asım Yediyıldız, c.III, Bursa Kültür A.Ş., Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa, 2009, s.131.

²¹ Bursa gazetesi, nr.107, 12 Receb 1310, s.2. Osmanlı yönetiminin göçmenlere yaptığı yardımlar için Bknz: Kumaş, a.g.e, 213-239.

²² BOA, Y.A.RES, nr.38/30, 26 Şevval 1304.

²³ Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi, Def'a 20, Matbaa-i Vilâyet, H.1311, s.120.

²⁴ Vasil Kinçov, "Küçük Asya'da (1899)", *Bulgar Göziyle Bursa*, Çev. ve Haz. Hüseyin Mevsim, Kitap Yayınları, İstanbul, 2009, ss.76-77.

²⁵ Ömer Subhi, Ömer Subhi Bey'in Bursa Seyahati, Çev. Nezaket Özdemir, Sentez Yayınları, İstanbul 2007, ss.14-15.

ve fayton yapımını başlatarak, ulaşım sektörüne bir canlılık getirmişlerdir. Göçmenlerin çalışmalarıyla daha önceden Edirne'den veya ülke dışından getirilen lando ve faytonlar, Bursa'da üretilmeye ve üstelik Anadolu'nun diğer yerlerine de satılmaya başlanmıştır. Bu durum Bursalılara yeni bir iş kolu açmakla kalmamış, aynı zamanda ulaşım araçları için harcanan paranın Bursa'da kalmasını sağlamıştır²⁶.

Bulgaristan'dan gelen Müslüman Türk göçmenler, yerli Türklere oranla yeniliğe daha açık bir görüntü sergilemişler ve Bursa'nın yerlileri üzerinde bir nevi kültürel öncülük yapmışlardır. Kent konseyi seçimlerinde çoğunluğu elde etmişler ve hatta 1908 milletvekili seçimlerinde kendi adaylarını meclise göndermeyi başarmışlardır. Pulluk, harman makinesi gibi yeni birtakım zirai aletlerin nasıl çalıştığını öğrenme ve bu aletleri kullanma yönünde istek ve çaba göstermişlerdir. Tarımsal faaliyetlerde ve ticari alanlarda kısa süre içinde Bursa'nın yerli Türklerini geride bırakmışlardır²⁷. Arabacılık, şekercilik gibi çeşitli iş kollarının kurulması yine Türk ve Tatar göçmenlerin girişimleri ile sağlanmıştır²⁸.

4. Yerel Halk ve Göçmenler Arasında Yaşanılan Sorunlar

Osmanlı yönetimi, Anadolu'ya akınlar halinde gelen göçmenleri, sevk ve iskân politikası ile yerleştirme çabası içindeydi. Özellikle yerel yönetimler, göçmenlerin kalıcı iskân bölgelerine yerleştirilmesi sırasında veya yerleşim sağlandıktan sonraki gelişen süreç içinde, pek çok sorunla mücadele etmek zorunda kalmaktaydı. Barınma, iaşe, iş ve sağlık bu sorunların başında gelmekteydi. Osmanlı yönetimi bu sorunları göçmen komisyonları aracılığıyla gidermeye çalışmaktaydı. Bununla beraber, gelen göçmen sayısının çok fazla olması, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi darboğaz Osmanlı merkez ve yerel yöneticilerini zor durumda bırakmaktaydı. Göçmenlerin pek çoğu çok zor şartlar altında Anadolu'ya gelmişti. Dolayısıyla her yönüyle Osmanlı yönetimine ve yerel halka muhtaç durumdaydı. Osmanlı yönetimi göçmenlerin bu durumunun farkındaydı ve yerel halkla işbirliği içinde sorunlara çözüm bulma arayışı içindeydi. Bu dönemdeki merkezi zafiyetin yerel yönetimlere yansımaları, uygulamada pek çok sorunun ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Bu araştırmada göçmenlerin temel ihtiyaçlarının eksikliğinden veya yerel yönetimler ya da yerel halk tarafından karşılanamamasından kaynaklanan sorunlara değinilmedi. Bu araştırmanın konusu; göçmenler, yerel halk ve yerel yöneticiler arasında kurallara ve yasalara uyulmadan kimi zaman da şiddet ve zor kullanılarak yapılan gayrinizami davranışlardan ortaya çıkan sorunlardır. Göçmenler, yerel halk ve yerel yöneticiler ekseninde yapılan incelemede, her üç faktörün de hem sorun çıkaran hem de mağdur olan, bir birine geçmiş üçlü bir yapıyı teşkil ettiği görüldü. Sorunların birçoğu, kalıcı iskân bölgelerine yerleştirilirken veya yerleştikten hemen sonraki süreçte vuku bulmaktaydı. Kalıcı iskânların gerçekleşmesine kadar sorun çıkaran tarafın ağırlıklı olarak göçmenler olduğu görülmektedir. Göçmenler, yerel halk tarafından misafir edilip birçok gereksinimleri karşılanmakta ve merkezi-yerel yönetimler tarafından da çeşitli şekillerde desteklenmekteydiler. Bununla beraber, göçmen sayısının çok fazla olması ve kalıcı iskân sürecinin uzaması, göçmen komisyonlarının tüm göçmenlerin ihtiyaçlarına hiç veya yeterince cevap verememesine ve göçmenlerin zor durumda kalmasına neden oldu. Destek alamayan bir kısım göçmen de hayatta kalabilmek adına çeşitli gayrinizami davranışların içine girdi veya girmek zorunda kaldı.

Bu nizami olmayan hareketlerin başında, yerli halka ait arazilerin ve ürünlerin gasp edilmesi gelmekteydi. Kalıcı iskân sürecinin tamamlanmasını beklemeyen göçmenlerin bir kısmı, yerli halka ait kimi arazileri işgal etmekte ve bu arazilerin üzerinde derme-çatma evler yapmakta ve üstelik sahiplerinden izinsiz olarak bu tarlaları ekip biçmekteydi. Bu durum yerli halk tarafından şikâyet konusu yapılmaktaydı. Şehâbeddîn Efendi tarafından Osmanlı yönetimine verilen bir dilekçeden anlaşıldığı üzere; vilâyete bağlı Çağrısan köyü halkına ait olan 1600 dönümlük arazinin yarısı, köylünün isteğiyle göçmenlerin kullanımı için verilmiştir. Bununla beraber, sonraki süreçte 80 hane kadar Tırnova göçmeni, kendilerine verilmeyen arazinin diğer yarısına, arazi sahiplerinden ve yerel yönetimlerden izin almaksızın evler inşa ederek araziyi işgal etmişlerdir²⁹. Arazi sahipleri bu arazi işgali karşısında hak ve hukuk

²⁶ Mehmed Ziya, *Bursa'dan Konya'ya Seyahat*, Haz. Mehmet Fatih Birgül, Dr. Levent Ali Çanaklı, Bursa İl Özel İdaresi, Ankara, 2008, s.134.

²⁷ Petir Daskalov, "Anadolu'ya Bir Bakış (1909)", *Bulgar Gözüyle Bursa*, Çev. ve Haz. Hüseyin Mevsim, Kitap Yayınları, İstanbul, 2009, ss.111-112.

²⁸ Tepeyran, a.g.e, s.46.

²⁹ BOA, DH. MKT, nr.1445/92, 22 Zilhicce 1304.

mücadelesi vermektedir. Benzer bir olay Kütahya sancağının Etrâfşehir nâhiyesi'ne bağlı Parmakvirân köyünde de yaşanmıştır. Köyün muhtarı, imamı ve ahalisi tarafından imzalanıp Osmanlı yönetimine sunulan şikâyet dilekçesinde yer alan iddialara göre; söz konusu köyde bulunan Tophane Camisi'ne ait mülkün bitişiğindeki çiftliğe daha önceden iskân edilmiş olan Bosna göçmenleri, yöre halkının hayvanlarını otlatmak için kullandıkları meralarını işgal etmişlerdir. Bunun üzerine olay mahkemelik olmuş ve neticede bilirkişi olay yerinde inceleme yapmış ve yerli halkın haklı olduğu kararına varmıştır. Bu karar doğrultusunda göçmenlerin bu meraları kullanması yasaklanmıştır. Göçmenlere hayvanlarını otlatmaları için civar bölgeden başka bir mera tahsis edilmiştir³⁰.

Göçmenler ve yerli halk arasında vilâyetin çeşitli yerlerinde ve çeşitli dönemlerde ortaya çıkan arazi anlaşmazlıklarında; ilgili mahkemeler, göçmen komisyonları ve yerel yöneticiler iki tarafı uzlaştırmak için aracı rolü üstlenmekteydi. Bu uzlaştırma çabaları çoğu zaman olumlu sonuçlar vermekte ve her iki tarafı da memnun edecek bir sonuç elde edilmekteydi. Buna mukabil bazı durumlarda göçmen komisyonu üyeleri veya yerel yöneticilerin, rüşvet, iltimas ve birtakım kanunsuz uygulamaları nedeniyle, uzlaştırıcı rolünde olanlar sorunu daha da büyütücü konumuna düşebilmekteydi. Nitekim Parmakvirân köyünde yaşanan sorun çözülmüş olmasına karşın, Osmanlı yönetimine sunulmuş arzuhalde anladığımız kadarıyla ilgili livanın mutasarrıfı yerli halktan beş-altı kişiyi zor kullanarak hapse atmış ve daha önce göçmenler tarafından işgal edilmiş olan merayı göçmenlere bıraktıklarına dair kendilerinden zorla yazılı senet almıştır. Yerel yönetimlerin göçmenler üzerinde uyguladığı gayri kanuni uygulamalara yönelik bir şikâyet de İhsaniye köyünde iskâna tabi tutulmuş Batum göçmenlerinden gelmiştir. Göçmen ahalî, köylerindeki ev ve arazilere olması gerekenden çok yüksek oranda kıymet biçilip bunun temettu vergisine yansıtılarak bir anlamda kendilerine baskı uygulandığını ifade etmişlerdir³¹.

Merkezi ve yerel yönetimler, göçmenlerden kaynaklanan sorunların çözümüne yönelik önemli bir çaba sarf etmekteydi. Buna karşın sorunlar hemen çözüleliyordu. Böyle durumlarda yerli halk, sorunu kendi yöntemleriyle çözüme eğilimi içine giriyordu. Bu çözüm de genellikle şiddet içermekteydi. Yerli halk göçmenleri kendi arazilerinden veya bölgelerinden çıkarmak için onlara şiddet uygulamakta veya ürünlerine, evlerine zarar vermekteydi. Bazen bu şiddetin derecesi ölümle bile sonlanabiliyordu. Bursa'ya iki saatlik bir mesafede bulunan Yalak Çayırı isimli denilen mevkide yer alan Fethiye köyünde iskân edilmiş olan göçmenlere yönelik silahlı bir saldırı yapılmış ve bir kişi öldürülmüş ve birkaç kişi de yaralanmıştır³².

Vilâyete bağlı Eşkel köyü civarında ikâmet eden Almanya'dan gelen göçmenler ile Kumluk Alanı olarak adlandırılan mevkide iskân etmek isteyen göçmenlere civardaki yerli köy ahalisi tarafından sert bir müdahale olmuştur. Köylüler, evleri yakıp yıkmış, bağ ve bahçeleri de tahrip etmişlerdir. Bu vakaya ek olarak; Gemlik kazasında, göçmenler için yeni oluşturulan Selimiye köyü civarında, iskâna tabi tutulan göçmenlere ait evler kaza idarecileri tarafından yıkılmıştır. Göçmenler tarafından sözcü olarak belirlenen Şahin isimli şahsın iskân-ı muhâcirîn memurluğuna verdiği dilekçede dile getirdiği bu ifadeler içinde, özellikle yerel idareciler tarafından göçmenlerin evlerinin yıkıldığına dair iddia oldukça dikkat çekicidir. Bu iddiaya karşın arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla yıkımı gerçekleştirilen yerler, Osmanlı yönetiminden izin almadan yapılmış olan barakalardır. Dilekçenin devamında, sözü edilen ahalideki ilgili kişilere yönelik daha öncesinde cezai bir yaptırım uygulandığı fakat tahliye kararı verilerek serbest bırakıldıkları ifade edilmektedir. Göçmenlerin Osmanlı yönetiminden beklentisi; asayişin sağlanarak rahat bir şekilde ziraat yapmalarına imkân verilmesi veya bu sağlanamıyorsa başka bir bölgede iskâna tabi tutulmaları yönündedir³³.

Karlova göçmenlerinden 80 hane, Kumluk Alanı ve Şeyhülislâm Çayırı denilen mevkide evler inşa etmişlerdir. Bununla beraber, ziraat yapmaları için gerekli arazinin taksimatının yapılmadığını ve bu duruma komşu köylülerin engellemelerinin neden olduğunu iddia etmiş ve mağdur olduklarını gerekçe gösterip şikâyette bulunmuşlardır. Göçmenlerin vekili sıfatıyla Mustafa imzasıyla verilen dilekçede, arazi taksimatının bir an evvel yapılarak mağduriyetlerinin giderilmesi istenmektedir. Sözü edilen bu göçmen ailelerden birçoğu daha önceden Bursa'nın diğer köylerinde iskân edilmişlerdi. Buna karşın,

³⁰ BOA, BEO, nr.48/3600, 18 Muharrem 1310.

³¹ BOA, DH. MKT, nr.1594/5, 12 Cemâziyelâhir 1306.

³² BOA, DH. MKT, nr.1402/24, 5 Cemâziyelâhir 1304.

³³ BOA, DH. MKT, nr.1516/100/1-2, 17 Şevval 1305.

bu göçmenler Kumluk Alanı denilen yerde iskân edilmeleri yönünde yerel makamlara başvurmuşlardır. Göçmenlerin iskân edilmek istedikleri bölge ile bu bölgeye komşu köyün ahali arasında bir süredir gerginlik olduğu gerekçesiyle bu talepleri uygun görülmemiştir. Göçmenler bu karar karşısında yerel makamlardan habersiz bu bölgede çitten evler yaparak kendi iskânlarını gerçekleştirmişlerdir. Sözü edilen komşu köyün ahalisinin bu durumdan rahatsız olduğu ve bundan dolayı iki taraf arasındaki gerginliğin devam edeceğini düşünen yerel idareciler, göçmenlerin geldikleri iskân bölgelerine veya uygun bölgelere gönderilmeleri gerektiğine karar vermiştir. Göçmenlerin bu durumu kabul etmemeleri üzerine yerel yöneticiler zor kullanma kararı almıştır. Aynı zamanda göçmenlere karşı müdahalede bulunan yerli ahaliye de aynı muamelenin uygulanması yönünde bir tutum sergilenmiştir. Osmanlı yönetimi bölgeye bir memur göndererek olayın tam anlamıyla ortaya konulması gerektiği fikrini benimsemiş ve bu amaçla Mirliva Ahmed Paşa gönderilmiştir³⁴.

Göçmenlere verilmesi gereken bazı arazilerin, çeşitli yollarla başka kişiler tarafından ele geçirildiği arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Bursa'ya bağlı Çağırşan köyünde ikâmet eden Varna göçmenlerinden Selime Fevziye Hanım vefat edince kendisine ait arazi muhacirin komisyonu tarafından parçalara ayrılmış ve bir kısmı göçmenlerin iskânı için kullanılmıştır. Bu komisyonun kâtibi olan Abdurrahman Efendi de bir göçmendir. Söz konusu bu kişi Selime Hanım'dan kalan araziye kendisinin ve kardeşlerinin adına farklı isimlerle zapt eylediği anlaşılmıştır. Bunun üzerine ifade edilen arazinin mülkiyetinin bu kişiden alınıp göçmenlerin kullanımına sunulması Osmanlı yönetimi tarafından istenmiştir³⁵.

Göçmenlerin gayrinizami hareketleri sadece arazi işgali ile sınırlı değildi. Örneğin; vilâyete bağlı Könderet ve Dömbüldek isimli mahallerde yerden kaynakarak çıkan sular göçmenler tarafından bazen Çitli Maden Suyu şişelerine bazen de üzerinde etiketi olmayan şişelere doldurularak, Çitli Maden Suyu adı altında satılmaktaydı. Söz konusu sahtecilik olayını haber veren Ferîk Fâik Paşa, bu durumun Çitli Maden Suyu'nun değerini düşüreceğinden endişe ettiğini ve bu hukuksuz uygulamaya bir an evvel son verilmesi için gereğinin yapılmasını resmi makamlardan özellikle istemekteydi³⁶. Göçmenlerin bir diğer uygunsuz hareketi, göçmen komisyonlarına başvurmaksızın iskânlarını kendi kararları doğrultusunda almalarıydı. Osmanlı yönetiminin haberi olmaksızın gizli yollardan Hudâvendigâr vilâyetine gelmiş ve vilâyetin uygun olmayan yerlerini kendilerine iskân alanı olarak seçmişlerdi. Göçmenlerin çoğunluğu Osmanlı yönetiminden herhangi bir resmi yazı almadan ve bazıları da sadece Edirne vilâyetinden bir resmi yazı alıp başkentteki muhacirin komisyonuna uğramadan doğrudan Hudâvendigâr vilâyetine gelerek istedikleri mahallerde çitten kulübeler inşa ederek gelişigüzel yerleşmekteydiler. Yerel yönetimler bu şekil yerleşmiş olan göçmenleri buldukları bölgeden çıkarmakta zorlanmakta ve göçmenlerin büyük tepkilerine neden olmaktaydı. Osmanlı yönetimi Hudâvendigâr vilâyetine gönderdiği resmi yazıda; vilâyete gelecek göçmenlerin hangi iskeleyi kullanacakları, hane ve nüfus miktarları ile daha önceden iskân için ayrılmış bölgelerin tespit edilip Muhâcirin İdâre-i Umûmiyesi'ne bildirilmesini istemekteydi. Bu uygulamayla göç ve iskân meselesinin bir düzen içinde gerçekleştirilmesine ek olarak, göçmenlerin iskân bölgelerine gitmeden önce, göçmen idaresine uğrayıp gidecekleri bölgeye dair resmi yazıyı almış olacaktı³⁷.

Dönemin Hudâvendigâr vilâyeti valisi Münir Paşa göçmenlerin iskânı ve yerli halk ile yaşanan birtakım sorunların giderilmesi yönünde başarılı çalışmalarda bulunmuştur. Bursa sancağına bağlı Çağırşan köyünde bulunan Haraççızâde Çiftliği'ne belli dönemlerde toplam 80 hane Tırnova göçmeni yerleştirilmiştir. Çiftlik sahipleri göçmenlerin kendi arazilerinden çıkarılması konusunda birçok defa vilâyete başvuru yapmışsalar da bir netice alamamışlar ve sonuçta göçmenler ile mahkemelik olmuşlardır. Münir Paşa, iki tarafı da memnun etmek ve bu sorunu çözmek için şöyle bir çözüm yolu sunmuştur: Göçmenler çiftlikte kalmaya devam edecekler fakat üç bin kûsur dönümden ibaret olan çiftliği sahiplerinden satın alacaklardır. Bu satın alma işlemi de peşin olmayıp her bir dönümü 50'şer kuruştan olmak üzere taksit ile ödenecektir. Her iki taraf da bu anlaşmadan memnun kalmış ve böylelikle sorun çözülmüştür. Bununla beraber, Bursa gazetesinde yer alan habere göre; göçmenler ve yerli halk arasında arazi anlaşmazlığına dayalı daha birçok meselenin olduğu görülmektedir. Örneğin;

³⁴ BOA, DH. MKT, nr.1606/43/1-2, 16 Receb 1306.

³⁵ BOA, DH. MKT, nr.1816/55, 25 Receb 1308.

³⁶ BOA, DH. MKT, nr.78/2, 19 Zilhicce 1310.

³⁷ BOA, DH. MKT, nr.1800/25, 6 Cemâziyelâhir 1308.

Bursa civarında Yalak Çayırı'nda, Fethiye ve Kete nahiyelerine bağlı Ermiri köyleri ile Kumluk Alan'da iskân edilen göçmenlerle, çevre köylüleri ve çiftlik sahipleri arasında da arazi sorunları yaşandığı ve bu meselenin de benzer şekilde çözülüp neticelendirilmesi istenmektedir³⁸.

Bursa sancağına bağlı, Kete nahiyesi Rongoş köyüne göçmen iskânı gerçekleştirilmiş fakat köyün yolu yapılmamıştır. Bu durum göçmenleri zor durumda bıraktığı gibi yerli halkın oturduğu komşu Üçler köyü halkı ile de birtakım sorunların yaşanmasına neden olmuştur. Göçmenlere Üçler köyü alanında tapulu arazi verilmesi, çevre köylülerin de göçmenlerin taşınmalarına ve evlerinin yapımı için gerekli kereste ihtiyacının giderilmesi konusundaki yardımları ile sorun aşılmıştır. Osmanlı yönetimi göçmenlerin iskânını gerçekleştirirken, bölgedeki yerli halkın etnik ve dini yapısını göz önünde bulundurmamıştır. Bununla beraber, göçmenleri de kendi aralarında etnik ve dini yapılarını göz önünde bulundurarak birbirine karıştırmamış ve her birini ayrı bir bölgede iskâna tabi tutmuştur. Örneğin; Işıklar semtinin aşağı tarafları Tatar göçmenlerinin iskânına ayrılırken, Yıldırım Gazi Mahallesi ve çevresi de Gürcü göçmenlere tahsis edilmiştir³⁹.

Bazı göçmenlere orman içlerinde arsalar verilmiş ve göçmenlerin bu ormanları büyük ölçüde tahrip ettikleri anlaşılmıştır. Bunun üzerine, bundan sonra göçmenlere orman içinde ev yaptırılmaması ve arazi verilmemesi kararlaştırılmıştır. Araziye ihtiyaç duyanlara da ziraat tarlalarından verilmesi uygun görülmüştür⁴⁰. Osmanlı yönetimi arazi konusunda daha dikkatli davranarak, göçmenlere verilecek arazileri önceden kontrol etmek için ilgili bölgeye memurlar göndermeye başlamıştır⁴¹.

Göçmenlerin sebep oldukları durumlardan biri de bölgede hırsızlık veya haydutluk olaylarına karışmalarıydı. Abaza ve Çerkez göçmenlerinin İzmit ve çevresinde hayvan hırsızlığı başta olmak üzere çeşitli hırsızlık olaylarının önüne geçmek için kefâlet-i müteselsile⁴² denilen yöntem uygulanmıştır. Bu yöntem bölgede hırsızlık olaylarını sonlandırmıştır. Bu usulün vilâyet merkezinde de uygulanmasının gerekli düzenin sağlanması açısından önem arz edeceği ilgili arşiv belgesinde ifade edilmiştir⁴³.

5.Sonuç

Hudavendigâr, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde çok göç alan vilâyetlerinden biriydi. Vilâyet genelinde göçmenlerin sevk ve iskânlarını gerçekleştirmek, iskân bölgelerinde yerli halk ile göçmenler arasında oluşan sorunları gidermek ve göçmenleri bu bölgelerde kalıcı kılmak Bursa'da oluşturulan göçmen komisyonunun görevleri arasındaydı. Bu ifade edilen görevleri yerine getirmek çok fazla mesai harcanmasını gerektirmekteydi. Üstelik bir kısım göçmenin, Osmanlı yöneticilerine danışmadan ve mevcut kurallara riayet etmeden gelişigüzel bir şekilde iskân yerleri belirleyip yerleşmeleri hem birçok soruna neden olmakta hem de sorunların çözümünü güçleştirmekteydi. Bu bölgedeki yerli halk, otlaklarına ve ekili-dikili alanlarına zarar verdikleri gerekçesiyle göçmenleri izinsiz olarak yerleştikleri bölgelerden çıkarmak istiyor ve bunun için çoğu zaman şiddete başvuruyorlardı. Yerel yönetimler, yerli halktan gelen şikâyetler üzerine göçmenleri bu bölgeden çıkarmak istediğinde göçmenlerden büyük tepkiler almaktaydı. Bu tepki karşısında yerel yöneticiler bölgeden çıkmakta direnen göçmenlerin gelişigüzel yaptıkları barınaklarını yıktırabilmekteydi.

Göçmenlerin iskân kurallarına riayet etmemeleri, başkentte faaliyet gösteren göçmen merkezi ile koordineli bir şekilde çalışılmaması, personel yetersizliği, maddi imkânların kısıtlı oluşu ve yerel yönetim memurlarının bir kısmının işlerini layıkıyla yapmaması gibi birtakım olumsuzluklar, göçmen komisyonunun çalışmalarını sekteye uğratmaktaydı. Tüm bu olumsuzluklara karşın Osmanlı merkez yönetimi, göçmen komisyonları aracılığıyla Hudavendigâr vilâyeti ve diğer taşra kentlerindeki göç ve iskân sürecini elindeki imkânlar ölçüsünde planlı ve programlı yürütmeye çalışmıştır. Bursa yerel göçmen komisyonu, vilâyet genelinde göçmenler ve yerel halk arasında vuku bulan sorunları gidermede bazen yetersiz kalmış olsa da genel açıdan bakıldığında komisyonun olumlu yönde önemli bir işlev

³⁸ Bursa gazetesi, nr.108, 19 Receb 1310, s.2.

³⁹ Hasan Tâib, *Hatıra ya da Bursa'nın Aynası (Hatıra-Yâhud-Mir'ât-ı Burûsa)*, Haz. Mehmet Fatih Birgül, Bursa İl Özel İdaresi, İstanbul, 2007, s.132, 147.

⁴⁰ Bursa gazetesi, nr.140, 22 Rebûlevvel 1311, s.5.

⁴¹ Bursa gazetesi, nr.148, 18 Cemâziyelevvel 1311, s.2.

⁴² Kefâlet-i müteselsile: "İki veya daha çok kimselerin birbirlerine karşılıklı kefil olmaları" Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2013, s.577.

⁴³ BOA, DH. MKT, nr.1883/110, 25 Rebûlevvel 1309.

görmüş olduğu söylenebilir.

KAYNAKLAR

1.Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri

Babıali Evrak Odası Evrakı (BEO), nr.48/3600, 18 Muharrem 1310.

Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH. MKT), nr.78/2, 19 Zilhicce 1310; nr.1402/24, 5 Cemâziyelâhir 1304; nr.1445/92, 22 Zilhicce 1304; nr.1516/100/1-2, 17 Şevval 1305; nr.1594/5, 12 Cemâziyelâhir 1306; nr.1606/43/1-2, 16 Receb 1306; nr.1800/25, 6 Cemâziyelâhir 1308; nr.1816/55, 25 Receb 1308; nr.1883/110, 25 Rebûlevvel 1309.

Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y.A.RES), nr.38/30, 26 Şevval 1304.

2.Sürelî Yayınlar

Bursa gazetesi, nr.107, 12 Receb 1310, s.2; nr.108, 19 Receb 1310, s.2; nr.127, 9 Zilhicce 1310, s.1; nr.140, 22 Rebûlevvel 1311, s.5; nr.148, 18 Cemâziyelevvel 1311, s.2; nr.782, 29 Zilkade 1324, s.3.

Hudâvendigâr gazetesi, nr.1603, 20 Safer 1312, s.1; nr.1608, 26 Rebûlevvel 1312, s.1; nr.1619, 14 Cemâziyelâhir 1312, s.2; nr.1630, 2 Ramazan 1312, s.1; nr.1633, 23 Ramazan 1312, s.1; nr.1638, 6 Zilkade 1312, s.1; nr.1640, 20 Zilkade 1312, ss.1-2; nr.1941, 7 Zilhicce 1318, s.1; nr.1648, 24 Muharrem 1313, s.1; nr.1653, 29 Safer 1313, s.1; nr.1948, 3 Safer 1319, s.1; nr.1974, 9 Şaban 1319, s.1; nr.2222, 15 Şaban 1324, s.1.

3.Vilâyet Sâlnâmeleri

Hudâvendigâr Vilâyet-i Sâlnâmesi, Def'a 13, Matbaa-i Vilâyet, H.1303, ss.78-79; Def'a 20, H.1311, s.120; Def'a 23, H.1314, ss.304-305.

4.Tetkik Eserler

BAYKAL, Kâzım, *2000 Yıllık Bursa'nın Belediyesi*, Öz Kardeşler Matbaası, Bursa, 1976.

ÇİFTÇİ, Cafer, “93 Harbi ve Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne Yapılan Göçler”, *Bursa'nın Zenginliği Göçmenler*, Ed. Zeynep Dörtok Abacı, Osmangazi Belediyesi, Bursa, 2008, ss.74-94.

DASKALOV, Petir, “Anadolu'ya Bir Bakış (1909)”, *Bulgar Gözüyle Bursa*, Çev. ve Haz. Hüseyin Mevsim, Kitap Yayınları, İstanbul, 2009, ss.97-113.

DEMİREL, Muammer, “XIX. Yüzyılda Bursa'da Göçmen İskânı”, *Bursa'nın Zenginliği Göçmenler*, Ed. Zeynep Dörtok Abacı, Osmangazi Belediyesi, Bursa, 2008, ss.30-56.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2013.

HASAN TAİB, *Hatıra ya da Bursa'nın Aynası (Hatıra-Yâhud-Mir'ât-ı Burûsa)*, Haz. Mehmet Fatih Birgül, Bursa İl Özel İdaresi, İstanbul, 2007.

İPEK, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Ankara, 1994.

KEPECİOĞLU, Kâmil, *Bursa Kütüğü*, Haz. Hüseyin Algül, Osman Çetin, Mefail Hızlı, Mustafa Kara, Asım Yediyıldız, c.III, Bursa Kültür A.Ş., Bursa Büyükşehir Belediyesi, Bursa, 2009.

KİNÇOV, Vasil, “Küçük Asya'da (1899)”, *Bulgar Gözüyle Bursa*, Çev. ve Haz. Hüseyin Mevsim, Kitap Yayınları, İstanbul, 2009, ss.69-91.

KUMAŞ, Nursal, “Hudâvendigâr Vilâyeti'nde İskân Edilen Göçmenlere Osmanlı Devleti Tarafından Yapılan Yardımlar (1878-1900)”, *HUMANITAS Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, ISSN:2147-088X, Cilt:4, Sayı:8, Yayın Yönetmeni. Ali Tilbe, Sonel Bosnalı, Fatma Kahramanoğlu, Güz 2016, ss.213-239.

MAĞMUMİ, Şerafeddin, *Bir Osmanlı Doktorun Anıları Yüz Yıl Önce Anadolu ve Suriye*, Çev. Cahit Kayra, Büke Yayınları, İstanbul, 2001.

MEHMED ZİYA, *Bursa'dan Konya'ya Seyahat*, Haz. Mehmet Fatih Birgül, Dr. Levent Ali Çanaklı, Bursa İl Özel İdaresi, Ankara, 2008.

ÖMER SUBHİ, Ömer Subhi Bey'in Bursa Seyahati, Çev. Nezaket Özdemir, Sentez Yayınları, İstanbul, 2007.

SULTAN ABDÜLHAMİD, *Siyasî Hatıratım*, Çev. H. Salih Can, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1999.

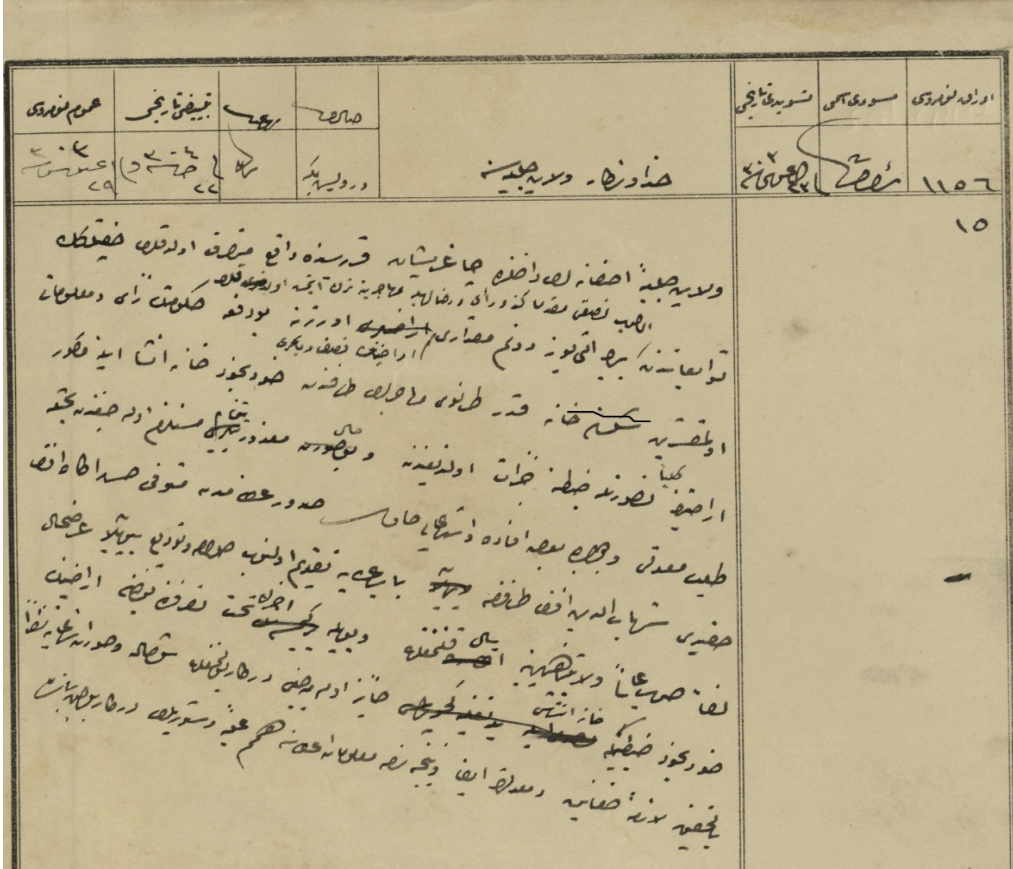
TEPEYRAN, Ebubekir Hâzım, *Hatıralar*, Haz. Faruk Ilıkan, Pera A.Ş. İstanbul, 1998.

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

EK NO: 1

BOA, DH. MKT, nr.1445/92, 22 Z 1304

Hudavendigâr vilâyeti Çağrıışan karyesindeki arazilerin tamamı, Tırnova göçmenlerince işgal edildiği iddiasıyla, Şahabettin Efendi tarafından gönderilen arzuhalin, gereği yapılmak üzere Hudâvendigâr vilâyetine tebliği

EK NO: 2

BOA, DH. MKT, nr.1816/55, 25 B 1308

Bursa'ya tabi Çağrıışan karyesinde Varna göçmenlerine arazi dağıtılırken yolsuzluk yaptığı iddia edilen Muhacirin Komisyonu Kâtibi Abdurrahman Efendi hakkında tahkikat yapılması gerektiği

تاریخ	موضوع	ملاحظات
۱۸۶۶	موضوع	ملاحظات

بسم الله الرحمن الرحيم
بررسی به نایب میرانشاه قریب شده که در این ملاجرینه صدورده نوبه امارت
کریمین سبیه فونیه خاتون از بدلیک اراضیک تقصیده اوقفت ملاجرینه قریب
کافی برینت ملاجرینه ملا عبدالرحمن افندی کندی برادران نامه دنم آخر ضبط
ابدلیک تحفه ایلمسه اعلا فرقه بریاره در بسیدوز سزاجیده دویم اراضیک امثال
ملاجرینه اعفه اولیة اراضیده وضعه مقررینک معین ابه عین شده ترجیده مخاصبه
ملاجرینه درلست فریضه داره وارد اعلا تحریرله عین اصفارک اوزرینه معین اراضیک
قریب نکلده برادران ارضیکه درینک صوبه اطمینان و افاضتینه داره
ایضا نامه لایحه اعفه اولیة بقیده نایب ملاحظه فرمایند تا نتیجه استخراج
ایستدای اولیة بقیده افاضه و استخراج معین ایضا فونیه خانم فریضه در
درینک عرصه کما فی ذلک فایده ارضیکه ملاحظه نظر و استناد ایضا ملاحظه فرمایند
اقتضای ایضا در طلبه اولیة ایضا ملاحظه فرمایند ایضا ملاحظه فرمایند
در ملاجرینه

Üniversite Eğitimi Nedeniyle Geçici Göç Yaşayan Öğrencilerin Psikolojik Dayanıklılık Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi

Doç. Dr. Yücel ÖKSÜZ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Araştırma Görevlisi Elif Güven DEMİR
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

GİRİŞ

İnsanlık tarihi kadar eski olan göç kavramı tarihsel seyri içinde dönemin sosyal, siyasal, ekonomik değişkenleri çerçevesinde şekillenmektedir. Yiyecek bulma arayışının ötesinde günümüzde yeni faktörler eşliğinde gerçekleşen göç olayının niteliği de çeşitlilik göstermektedir. Göç olgusunun isteğe bağlı göç, zoraki göç, devamlı ya da geçici göç, transit göç, illegal göç, aşamalı-aşamasız göç, zincirleme göç gibi farklı şekillerinden bahsetmek mümkündür (Arslantaş ve Adana, 2010). Göçün türü kadar sebepleri de farklılık gösterebilir. Tarih boyunca yaşanan göçler, farklı bölgelerdeki ekonomik fırsatlardan yararlanma isteğinin yanı sıra sürgünler, iskanlar ve savaşlar nedeniyle de ortaya çıkabilmektedir (Kaygalak, 2009). Göçler; kırdan kente, kırdan kıra, kentten kente ve kentten kıra doğru olabilmektedir. Türkiye’de çoğunlukla kırdan kente ve kentten kente doğru göçler oluşmuştur (Koçak ve Terzi, 2012). Köyden kente göçün sebepleri incelendiğinde kentin insanlara daha cazip gelmesi, kentlerde eğitim ve sağlık hizmetlerinin yaygınlığı, kentlerde ulaşım imkanlarının daha iyi olması, kentlerde sanayinin ve hizmet sektörünün gelişmişliğine bağlı olarak o iş imkanlarının fazla olması gibi etkenlerin ön plana çıktığı görülmektedir (Keleş, 1996). Bu noktadan bakıldığında göçe sebep olan bir unsur olarak eğitim alma değişkeni çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Hangi sebeple olursa olsun göçün bu süreci yaşayan herkes için sarsıcı bir deneyim olduğu, bireylerin farklı düzeylerde ve farklı yönlerde bu süreçten etkilendiği belirtilmektedir (Gün 2002; Arslantaş ve Adana, 2010). Bernstein (2007) göç eden bireylerin birçok stresörle karşı karşıya kalmakta, stresin sağlık üzerindeki negatif etkisine ve stresle başa çıkma mekanizmalarının yetersizliğine bağlı olarak fizyolojik ve psikolojik kökenli birçok sağlık problemi ile karşılaştıklarını belirtmektedir. Bu noktadan yaklaşıldığında üniversite eğitimi sebebiyle gerçekleştirilen şehir değişikliği birey için yeni stres noktaları oluşturabilir. Karataş ve Gizir (2013) üniversite öğrencilerinin öğrenim görmeye başladıkları ilk yılda daha çok barınma, uyum, yalnızlık gibi sorunlar yaşadıklarını belirtmektedir. Türküm, Kızıldaş ve Sarıyer (2004) yaptıkları çalışmada, gençlerin ekonomik sınırlılıklar, aile özlemi, gelecek kaygısı, ders çalışmama, yanlış yeme alışkanlıkları gibi güçlükler yaşadıklarını tespit etmişlerdir. İlerleyen yıllarda ise üniversite eğitimin beraberinde getirdiği yeni akademik ve sosyal ortama uyum gösterme, akademik beklentileri karşılama, edindiği sosyal özgürlükler içinde bağımsız olmayı başarma, arkadaş ve karşı cinsle olan ilişkilerini düzenleme ve çeşitli kariyer olanaklarını araştırma gibi birçok konuyla baş etmek durumundadırlar (Gizir 2005). Bireyin bu süreci başarıyla yönetebilme, ortaya çıkan problemlerin üstesinden gelebilme ve sürece kaldığı yerden devam edebilme becerisi psikolojik dayanıklılık kavramını ön plana çıkarmaktadır.

Terzi (2008) psikolojik dayanıklılığı stresli yaşam olayları ile karşılaştığında bir direnç kaynağı olarak çalışan kişilik özelliği olarak ifade etmektedir. Kobasa (1979) psikolojik dayanıklılığı değişmeye açıklık, yapılan iş her neyse kişinin kendini o işe verebilmesi ve olayların kontrolünü elinde tuttuğuna inanma özelliklerini içeren bir kişilik özelliği olarak ifade etmektedir (Akt; Alkan,2014). Literatürde psikolojik dayanıklılık ile ilgili pek çok tanıma rastlamak mümkündür. Alan yazarlarının psikolojik dayanıklılığın bir süreç mi yoksa çıktı mı ya da karakter özelliği mi olduğu, kırılardan hangi yönüyle ayrıldığı, doğuştan mı getirildiği yoksa sonradan kazanılan bir yetkinlik mi olduğu konusunda tam bir mutabakat sağladığı söylenemez (İkizer, 2014). Masten, Morison, Pellegrini ve Teliegen (1990) psikolojik dayanıklılık kavramının üç temel özelliğine vurgu yapmıştır. Bunlardan birincisi olumsuzluklara rağmen mevcut zorlukları aşabilen ve beklenenden daha iyi gelişim gösteren bireylerin ayakta kalmalarını sağlayan özellik, ikincisi stresli yaşam deneyimleri karşısında bireyin çabuk uyum sağlayabilme yeteneği, üçüncüsü ise doğal felâket yaşama, çok sevilen yakını kaybetme, kazalara maruz kalma gibi travma durumlarını atlama becerisi olarak ifade edilmektedir (Masten vd., 1990).

Literatürde kabul gören ve araştırmanın dayandırıldığı kuramsal çerçeveyi oluşturan psikolojik dayanıklılık tanımı Friberg, Barlaug, Martinussen, Rosenvinge ve Hjemdal (2005)' in modeline dayanmaktadır. Friberg vd. (2005) psikolojik dayanıklılığı "kendilik algısı", "gelecek algısı", "yapısal stil", "sosyal yeterlilik", "aile uyumu" ve "sosyal kaynaklar" olmak üzere toplam altı boyuttan oluştuğunu öne sürmektedir.

Kendilik algısı, öz-farkındalık ile ilişkili bir kavram olup, temelde kişinin kendisine ve kim olduğuna yönelik düşünceleri ifade etmektedir (Çetin, Yeloğlu ve Basım, 2015). Gelecek algısı ise bireyin plan yönelimli olması ve olumlu bir bakış açısı ile geleceğe yönelik planlarını içermektedir (Friberg vd, 2005). Yapısal stil, kişinin günlük rutinlerini planlama, organize etme becerisini ifade etmektedir (Friberg vd, 2005). Sosyal yeterlilik, bireyin sosyal uyumunu, iletişim becerilerini ve sosyal olaylardaki esnek tutumunu ifade etmektedir (Friberg vd, 2005). Aile uyumu, kişinin ailesinden aldığı desteğe veya ailesi ile olan uyumuna işaret etmektedir (Çetin, Yeloğlu ve Basım, 2015). Son olarak sosyal kaynaklar ise bireyin sosyal çevresinden destek alma becerisini başka bir ifade ile sosyal ilişkilerinin gücünü ifade etmektedir (Friberg vd, 2005; Çetin, Yeloğlu ve Basım, 2015).

Üniversite öğrencilerinin yaşadıkları problemler ve psikolojik dayanıklılık kavramının bu noktadaki fonksiyonu göz önüne alındığında üniversite eğitimi sebebiyle geçici göç yaşayan öğrencilerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin önemli ve araştırılması gereken bir konu olduğu düşünülmektedir. Bu noktadan hareketle öğrencilerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin çeşitli değişkenlerden etkilenebileceği, ilişkili olabileceği düşünülmüştür. Bu bağlamda araştırmaya dahil edilen değişkenlerden biri hemşehrilik tutumudur.

Yerel değerlere bağlı olarak kurulan bir arkadaşlık ilişkisi olarak değerlendirilebileceğimiz hemşehrilik tutumunun, yeni geldiği ortamda birey için sosyal destek kaynağı olabileceği düşünülmektedir. Böylece hemşehrileri ile etkileşimde olma eğilimi yüksek olan bireylerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin de yüksek olabileceği düşünülmektedir.

Araştırma kapsamında incelenen ve psikolojik dayanıklılık ile ilişki olabileceği düşünülen bir diğer değişken ise psikolojik doğum sırasıdır. Kalkan ve Epli Koç (2008), bireyin yaşam biçimini ve kişilik özelliklerini belirleyen önemli değişkenlerden birinin "doğum sırası" olduğunu belirtmektedir. Önemi ilk kez Alfred Adler'in kuramında ifade edilen doğum sırası, bireyin dünyaya geldiği aile içindeki üstlendiği rolleri belirlemektedir. Adler, aynı ailedeki çocukların, aynı çevre içine doğmadıklarını, ikinci doğan çocuğun ilk çocuktan farklı bir psikolojik ortama geldiğini belirtmektedir (Kalkan ve Epli Koç, 2008). Bu durum, gerçek doğum sırasının yanı sıra psikolojik doğum sırasının önemini ortaya koymaktadır (Stewart, 2004). Kalkan ve Epli Koç (2008), tarafından bireyin aile içinde kendisini algılayışı ve buna göre kendisini konumlandırması olarak ifade edilen psikolojik doğum sırası, bireyin tutumlarının ve davranış stillerinin belirlenmesinde de etkilidir (Manaster, 1977). Bireyin ailedeki psikolojik pozisyonu olarak ifade edebileceğimiz, psikolojik doğum sırası bireylerin yaşam biçiminin oluşmasında önemli bir aile dinamiğidir (Gfroerer, Gfroerer, Curlette, White ve Kern, 2003; Akt; Kalkan ve Epli Koç, 2008). Bu noktadan yaklaşıldığında öğrencilerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin gerçek ve psikolojik doğum sıralarıyla ilişkili olabileceği düşünülmüştür.

Buraya kadar üzerinde durulanlardan hareketle, üniversite eğitimi sebebiyle geçici göç yaşayan üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık düzeylerini çeşitli değişkenler açısından incelemeyi amaçlayan bir araştırma yapılmasına karar verilmiştir. Araştırmada bu genel amaç doğrultusunda şu alt problemlere yanıt aranmıştır:

- 1) Üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık düzeyleri ne düzeydedir?
- 2) Üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık alt boyutları;
  - a) Yapısal Stilleri
  - b) Gelecek Algısı
  - c) Aile Uyumu
  - d) Kendilik Algısı
  - e) Sosyal Yeterlilik
  - f) Sosyal kaynaklar düzeyleri ne düzeydedir?
- 3) Üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık düzeyleri
  - a) Cinsiyet
  - b) Sınıf Düzeyi
  - c) Aile Tipi
  - d) Yaşanılan bölge
  - e) Doğum sırası değişkenleri açısından anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- 4) Üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık düzeyleri ile hemşehrilik tutumları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
  - a) Yapısal Stilleri,
  - b) Gelecek Algısı
  - c) Aile Uyumu
  - d) Kendilik Algısı
  - e) Sosyal Yeterlilik
  - f) Sosyal kaynaklar düzeyleri ile hemşehrilik düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
- 5) Üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık düzeyleri ile psikolojik doğum sıraları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
- 6) Üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık düzeyleri alt boyutları ile;
  - a) Büyük çocuk olma durumu
  - b) Ortanca çocuk olma durumu
  - c) Son çocuk olma durumu
  - d) Tek çocuk olma durumu arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Üniversite eğitimi sebebiyle geçici göç yaşayan üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık düzeylerini çeşitli değişkenler açısından incelemeyi amaçlayan bu araştırma tarama modelinde betimsel bir çalışmadır. Betimsel çalışmanın amacı, mevcut bir durumun ya da olgunun özelliklerini doğru bir şekilde tanımlamaktır (Johnson ve Christensen, 2004).

Evren ve örneklem

Araştırmanın evrenini 2016-2017 eğitim öğretim yılında Ondokuz Mayıs üniversitesinde öğrenim gören üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilen 144 üniversite öğrencisi bu çalışmanın örneklem grubunu oluşturmaktadır. Öğrencilerin %74.3'ü kadın (N: 107), %25.7'si ise erkek (37) öğrencilerden oluşmaktadır.

Tablo 1: Çalışma Grubunun Demografik Özellikleri

Cinsiyet	f	%
Kadın	107	74.3
Erkek	37	25.7
Sınıf Düzeyi		
1	9	6.3
2	95	66
3	26	18.1
4	14	9.7
Aile Tipi		
Çekirdek Aile	118	81.9
Geniş Aile	26	18.1
Yaşadığı Bölge		
Karadeniz Bölgesi	109	75.7
Karadeniz Bölgesi Dışında	35	24.3
Doğum Sırası		
İlk Çocuk	50	34.7
Ortanca Çocuk	45	31.3
Son Çocuk	46	31.9
Tek Çocuk	3	2.1

Veri Toplama Araçları

Yetişkinler için Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği (YPDÖ): Friborg, Barlaug, Martinussen, Rosenvinge ve Hijemdal, (2005) tarafından geliştirilen yetişkinler için psikolojik dayanıklılık ölçeğinin Türkçe uyarlaması Basım ve Çetin (2011) tarafından gerçekleştirilmiştir. 33 maddeden oluşan ölçekte, yapısal stil, gelecek algısı, aile uyumu, kendilik algısı, sosyal yeterlilik ve sosyal kaynaklar olarak altı boyut yer almaktadır. Ölçeğin hem öğrenciler hem de işgören yetişkinler üzerinde yürütülen Test-tekrar test güvenilirliği Pearson korelasyon katsayıları şu şekildedir. Kendilik algısı için 0,72 ($p<0,01$), gelecek algısı için 0,75 ($p<0,01$), yapısal stil için 0,68 ($p<0,01$), sosyal yeterlilik için 0,78 ($p<0,01$), aile uyumu için 0,81 ($p<0,01$) ve sosyal kaynaklar için 0,77 ($p<0,01$) olarak tespit edilmiştir (Basım ve Çetin, 2011). Ölçeğin Cronbach Alfa katsayıları öğrenci örneklemini için 0,66 ile 0,81 arasında, çalışan örneklemini için de 0,68 ile 0,79 arasında değiştiği bulgusuna ulaşılmıştır.

Üniversite Öğrencilerine Yönelik **Hemşehrilik Ölçeği (ÜÖYHÖ):** ÜÖYHÖ Öksüz (2012) tarafından geliştirilmiş 5'li Likert tipi bir ölçektir. Ölçek 21 maddeden oluşmakta olup, açılımlayıcı faktör analizi sonuçları ölçeğin toplam varyansın %36.11'ini açıklayan tek faktörlü bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Ölçeğin Cronbach Alfa katsayısı .91, Spearman-Brown iç tutarlılık kat sayısı ise .83 olarak tespit edilmiştir (Öksüz, 2012).

Psikolojik Doğum Sırası Ölçeği (PDSÖ): Campbell, White and Stewart (1991) tarafından geliştirilen ölçek, Kalkan (2005) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. PDSE 42 maddeden, "Büyük Çocuk", "Ortanca Çocuk", "Küçük Çocuk" ve "Tek Çocuk" olmak üzere dört alt ölçekten oluşmaktadır. Faktör analizi aracılığıyla ölçeğin yapı geçerliği incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda erkekler

için toplam varyansın %50.27'sini açıklayan dört faktör, kadınlar için toplam varyansın %49.85'ini açıklayan dört faktör tespit edilmiştir. Test tekrar test güvenilirliği sonucunda kadınlar için Büyük çocuk .89; Orta çocuk .84; Küçük Çocuk .78 ve Tek çocuk .83 bulunurken erkekler için güvenilirlikler Büyük çocuk .77; Orta çocuk .79; Küçük Çocuk .88 ve Tek çocuk .89 olarak bulunmuştur. İç tutarlılık güvenilirlikleri kadınlar için Büyük çocuk .79; Orta Çocuk .86; Küçük Çocuk .82 ve Tek çocuk .74 erkekler için Büyük çocuk .65 Orta çocuk .75 ve Küçük çocuk .68 ve Tek çocuk .82 olarak hesaplanmıştır.

Kişisel Bilgi Formu: Araştırmaya katılan öğrencilerin demografik özelliklerine ilişkin veriler araştırma kapsamında geliştirilmiş olan Kişisel Bilgi formu ile toplanmıştır. Formda öğrencilerin cinsiyeti, sınıf düzeyleri, aile tipi, yaşadıkları bölge, doğum sıraları değişkenlerine ilişkin sorulara yer verilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında elde edilen veriler bir istatistik paket programı yardımıyla analiz edilmiştir. Veriler analiz edilmeden önce dağılımların normalliği incelenmiştir. Dağılımların normalliği incelenirken aritmetik ortalama, standart sapma, çarpıklık basıklık katsayıları ile Kolmogorov-Smirnov/Shapiro Wilk değerleri kullanılmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda veri setlerinin normal dağılmadığı görülmüştür.

Tablo 2: Araştırma Verilerine İlişkin Normallik Testi Sonuçları

	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro Wilk		
	İstatistik Değeri	S.D.	p	İstatistik Değeri	S.D.	p
Psikolojik Dayanıklılık	.171	144	.000	.820	144	.000
<i>Yapısal Stil Alt Boyutu</i>	.137	144	.000	.966	144	.001
<i>Gelecek Algısı</i>	.178	144	.000	.945	144	.000
<i>Aile Uyumu</i>	.120	144	.000	.927	144	.000
<i>Kendilik Algısı</i>	.153	144	.000	.965	144	.001
<i>Sosyal Yeterlilik</i>	.157	144	.000	.930	144	.000
<i>Sosyal kaynaklar</i>	.162	144	.000	.910	144	.000
Hemşehrilik	.053	144	.200*	.992	144	.555*
Psikolojik Doğum Sırası	.108	144	.000	.966	144	.001

p>.05

Tablo 2' ye göre psikolojik dayanıklılık, psikolojik dayanıklılık alt ölçekleri ve psikolojik doğum sırası ölçeklerine ilişkin veriler normal dağılım göstermezken (p<.05), Hemşehrilik ölçeğine ilişkin veriler normal dağılım göstermektedir (p>.05). Elde edilen bulgular parametrik testlerin varsayımlarını karşılamadığı için verilerin analizinde non-parametrik testlere yer verilmiştir. Buna göre, Psikolojik dayanıklılık düzeyinin cinsiyet, aile tipi, yaşanan bölge değişkenlere göre incelenmesinde Mann Whitney U testi, sınıf düzeyi, gerçek doğum sırası değişkenlerine göre incelenmesinde ise Kruskal Wallis H testi kullanılmıştır. Psikolojik dayanıklılık düzeyleri ile hemşehrilik ve psikolojik doğum sırası alt ölçekleri arasındaki ilişkinin incelenmesinde ise Spearman Brown sıra farkları korelasyon testine başvurulmuştur.

BULGULAR

Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılık Düzeylerine İlişkin Bulgular

Tablo 3: Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri

	N	Minimum	Maximum	$\bar{X}$	Standart Sapma
Psikolojik Dayanıklılık Düzeyi	144	78.00	161.00	102.0069	11.05137
<i>Yapısal Stil Alt Boyutu</i>	144	8	20	12.6	2.2
<i>Gelecek Algısı Alt Boyutu</i>	144	7	20	12.2	2.09
<i>Aile Uyumu Alt Boyutu</i>	144	7	30	19.1	3.4
<i>Kendilik Algısı Alt Boyutu</i>	144	12	26	18.4	2.7
<i>Sosyal Yeterlilik Alt Boyutu</i>	144	13	30	19	2.5
<i>Sosyal Kaynaklar Alt Boyutu</i>	144	12	35	20.3	3.5

Tablo 3, üniversite eğitimi sebebiyle geçici göç yaşayan üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık düzeyleri hakkında genel bir bilgi vermektedir. Bu tabloya göre öğrencilerin ölçekten aldıkları puanların aritmetik ortalaması $\bar{X}=102.68$, standart sapması $sd=11.05$ 'dir. Ölçekten alınabilecek en düşük puanın 33, en yüksek puanın ise 165 olduğu düşünüldüğünde öğrencilerin orta düzeyde psikolojik dayanıklılık düzeyine sahip oldukları söylenebilir. Alt ölçekler açısından incelendiğinde öğrencilerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin en yüksek "Sosyal Kaynaklar" alt boyutunda, en düşük ise "Gelecek Algısı" alt boyutunda yer aldığı görülmektedir. Buna göre, öğrencilerin sosyal çevrelerinden destek alma düzeylerinin diğer boyutlara göre daha yüksek olduğu söylenebilir.

Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılık Düzeylerinin Cinsiyet Değişkenine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Bulgular

Tablo 4: Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılık Düzeylerinin Cinsiyet Değişkenine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Mann-Whitney U testi sonuçları

		N	Sıra Ortalama	U	Z	p
Psikolojik Dayanıklılık Toplam Puan	Kadın	107	78.2	1362	-2.826	.005*
	Erkek	37	55.8			
<i>Yapısal Stil Boyutu</i>	Kadın	107	75.02	1709.5	-1.251	.211
	Erkek	37	65.2			
<i>Gelecek Algısı Alt Boyutu</i>	Kadın	107	75.2	1684.5	-1.373	.170
	Erkek	37	64.5			
<i>Aile Uyumu Alt Boyutu</i>	Kadın	107	74.09	1809.5	-.783	.434
	Erkek	37	67.9			
<i>Kendilik Algısı Alt Boyutu</i>	Kadın	107	75.5	1653.5	-1.505	.132
	Erkek	37	63.6			
<i>Sosyal Yeterlilik Alt Boyutu</i>	Kadın	107	76.5	1551.5	-1.978	.048*
	Erkek	37	60.9			
<i>Sosyal Kaynaklar Alt Boyutu</i>	Kadın	107	76.1	1586	-1.816	.069
	Erkek	37	61.8			

$p<.05$

Tablo 4' te üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin cinsiyete göre karşılaştırılmasına ilişkin Mann-Whitney U testi sonuçları incelendiğinde, öğrencilerin psikolojik dayanıklılık düzeyleri arasında cinsiyet değişkeni açısından anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir ($U:1362$, $p<.05$). Buna göre, kadınların psikolojik dayanıklılık düzeyi sıra ortalamaları (78.2) erkek öğrencilerin psikolojik dayanıklılık düzeyleri sıra ortalamalarından (55.8) anlamlı olarak daha yüksek olduğu yorumu yapılabilir. Öğrencilerin psikolojik dayanıklılık düzeyi alt ölçeklerden aldıkları puanlar cinsiyete göre karşılaştırıldığında, sosyal yeterlilik alt boyutunda kadınlar lehine anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir ($U:1551.5$, $p<.05$). Bununla birlikte diğer alt ölçeklerde cinsiyet değişkeni açısından anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır ($p>.05$).

Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılık Düzeyinin Sınıf Düzeyi Değişkenine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Bulgular

Tablo 5: Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılık Düzeylerinin Sınıf Düzeyi Değişkenine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Kruskal Wallis H test Sonuçları

Sınıf Düzeyi	N	Sıra Ortalama	Chi-Square	Serbestlik De- recesi	p
1. Sınıf	9	54.94	1.963	3	.580
2. Sınıf	95	73.03			
3. Sınıf	26	73.13			
4. Sınıf	4	79.04			

p<.05

Tablo 5'e göre üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık düzeyleri sınıf düzeyi değişkeni açısından anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($\chi^2:1.963$, $p>.05$). Bunun yanı sıra yapılan analizlerde psikolojik dayanıklılık testi alt ölçeklerinde sınıf düzeyi değişkeni açısından anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır ($p>.05$).

Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılık Düzeyinin Aile Tipi Değişkenine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Bulgular

Tablo 6: Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılık Düzeylerinin Aile Tipi Değişkenine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları

		N	Sıra Ortalama	U	Z	p
Psikolojik Dayanıklılık Top- lam Puan	Geniş Aile	26	65.4	1351.5	-.949	.343
	Çekirdek Aile	118	74.05			
Yapısal Stil Boyutu	Geniş Aile	26	64.3	1323	-1.111	.267
	Çekirdek Aile	118	74.2			
Gelecek Algısı Alt Boyutu	Geniş Aile	26	73.2	1515	-.098	.922
	Çekirdek Aile	118	72.3			
Aile Uyumu Alt Boyutu	Geniş Aile	26	64.5	1327.5	-1.08	.280
	Çekirdek Aile	118	74.2			
Kendilik Algısı Alt Boyutu	Geniş Aile	26	66.6	1383	-.792	.429
	Çekirdek Aile	118	73.7			
Sosyal Yeterlilik Alt Boyutu	Geniş Aile	26	70.8	1491.5	-.223	.823
	Çekirdek Aile	118	72.8			
Sosyal Kaynaklar Alt Boyutu	Geniş Aile	26	91.4	1041.5	-2.582	.010*
	Çekirdek Aile	118	68.3			

p<.05

Tablo 6'da öğrencilerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin aile tipi değişkenine göre karşılaştırıldığı Mann Whitney U testi sonuçları incelendiğinde, öğrencilerin psikolojik dayanıklılık düzeyleri arasında aile tipi değişkeni açısından anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir (U:1351.5, $p>.05$). Bununla birlikte öğrencilerin psikolojik dayanıklılık alt ölçeklerinden biri olan Sosyal Kaynaklar alt boyutu puanlarının aile tipi değişkenine göre anlamlı bir şekilde farklılık gösterdiği tespit edilmiştir (U:1041.5, $p<.05$). Buna göre geniş aileye sahip olan öğrencilerin sosyal çevrelerinden destek alma becerilerinin (91.4) çekirdek aileye sahip öğrencilerden (68.3) daha yüksek olduğu söylenebilir.

Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılık Düzeyinin Yaşanılan Bölge Değişkenine

Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Bulgular

Tablo 7: Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılık Düzeylerinin Yaşanılan Bölge Değişkenine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları

	N	Sıra Ortalama	U	Z	p
Karadeniz Bölgesi	109	70.05	1640.5	-1.245	.213
Karadeniz Bölgesi Dışındaki Bölgeler	35	80.13			

p<.05

Tablo 7’de öğrencilerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin yaşanılan bölge değişkenine göre karşılaştırıldığı Mann Whitney U testi sonuçları incelendiğinde, öğrencilerin psikolojik dayanıklılık düzeyleri ve alt ölçekleri arasında yaşanılan bölge değişkeni açısından anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır (U:1640.5, p>.05).

Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılık Düzeyinin Doğum Sırası Değişkenine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Bulgular

Tablo 8: Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılık Düzeylerinin Doğum Sırası Değişkenine Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Kruskal Wallis H Testi Sonuçları

Sınıf Düzeyi	N	Sıra Ortalama	Chi-Square	Serbestlik De- recesi	p
İlk Çocuk	50	71.03	4.376	3	.224
Ortanca Çocuk	45	81.84			
Son Çocuk	46	64.21			
Tek Çocuk	3	84			

p.<.05

Tablo 8’de öğrencilerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin doğum sırası değişkenine göre karşılaştırıldığı Kruskal Wallis H testi sonuçları incelendiğinde, öğrencilerin psikolojik dayanıklılık düzeyleri ve alt ölçekleri arasında doğum sırası değişkeni açısından anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır (χ^2 : 4.376, p>.05).

Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri ile Hemşehrilik Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi İlişkin Bulgular

Tablo 9: Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri ile Hemşehrilik Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesine İlişkin Spearman Brown Sıra Farkları Korelasyon Testi Sonuçları

	N	r	p
Psikolojik Dayanıklılık Düzeyi ve Hemşehrilik	144	.079	.345
Yapısal Stil Boyutu ve Hemşehrilik	144	.140	.094
Gelecek Algısı Alt Boyutu ve Hemşehrilik	144	-.017	.836
Aile Uyumu Alt Boyutu ve Hemşehrilik	144	.078	.352
Kendilik Algısı Alt Boyutu ve Hemşehrilik	144	.013	.874
Sosyal Yeterlilik Alt Boyutu ve Hemşehrilik	144	.062	.460
Sosyal Kaynaklar Alt Boyutu ve Hemşehrilik	144	-.058	.491

p<.05

Tablo 9’a göre üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık düzeyleri ile hemşehrilik tutumları arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir. Bunun yanı sıra psikolojik dayanıklılık alt ölçekleri ile hemşehrilik tutumu arasında da anlamlı bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir.

Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri ile Psikolojik Doğum Sırası Arasındaki İlişkinin İncelenmesi İlişkin Bulgular

Tablo 10: Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri ile Psikolojik Doğum Sırası Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesine İlişkin Spearman Brown Sıra Farkları Korelasyon Testi Sonuçları

	N	r	p
Büyük Çocuk Olma ve Psikolojik Dayanıklılık	144	.059	.482
Ortanca Çocuk Olma ve Psikolojik Dayanıklılık	144	-.104	.216
Küçük Çocuk Olma ve Psikolojik Dayanıklılık	144	-.035	.675
Tek Çocuk Olma ve Psikolojik Dayanıklılık	144	.011	.896

p<.05

Tablo 10' a göre öğrencilerin psikolojik dayanıklılık düzeyleri ile psikolojik doğum sıraları arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir (p>.05).

Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılık Düzeyi Alt Boyutları ile Psikolojik Doğum Sırası Arasındaki İlişkinin İncelenmesi İlişkin Bulgular

Tablo 11: Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri ile Psikolojik Doğum Sırası Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesine İlişkin Spearman Brown Sıra Farkları Korelasyon Testi Sonuçları

	Büyük Çocuk Olma			Ortanca Çocuk Olma			Küçük Çocuk Olma			Tek Çocuk Olma		
	N	r	p	N	r	p	N	r	p	N	r	p
Yapısal Stil Boyutu	144	.079	.344	144	.047	.574	144	-.044	.602	144	.044	.598
Gelecek Algısı Alt Boyutu	144	-.019	.823	144	.064	.446	144	-.078	.352	144	.062	.462
Aile Uyumu Alt Boyutu	144	.216	.009*	144	.476	.000*	144	.181	.029*	144	.260	.002*
Kendilik Algısı Alt Boyutu	144	-.020	.809	144	-.112	.182	144	-.093	.270	144	-.057	.494
Sosyal Yeterlilik Alt Boyutu	144	-.035	.673	144	-.032	.703	144	-.058	.458	144	.107	.203
Sosyal Kaynaklar Alt Boyutu	144	-.086	.308	144	.201	.016*	144	-.162	.052	144	.173	.039*

p<.05

Tablo 11' e göre öğrencilerin psikolojik dayanıklılık alt boyutlarından aile uyumu boyutu ile büyük çocuk psikolojik doğum sırası arasında zayıf düzeyde pozitif yönde (r:.216, p<.05), ortanca çocuk psikolojik doğum sırası arasında orta düzeyde pozitif yönde (r:.476, p<.05), küçük çocuk psikolojik doğum sırası arasında zayıf düzeyde pozitif yönde (r:.181, p<.05), tek çocuk psikolojik doğum sırası arasında zayıf düzeyde pozitif yönde (r:.260, p<.05) anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra sosyal kaynaklar alt boyutu ile ortanca çocuk psikolojik doğum sırası arasında zayıf yönde pozitif düzeyde (r:.201, p.016), tek çocuk psikolojik doğum sırası arasında zayıf düzeyde pozitif yönde (r:.173, p<.039) anlamlı ilişki olduğu saptanmıştır. Bu bulgulara göre, öğrencilerin büyük çocuk, ortanca çocuk, küçük çocuk ve tek çocuk psikolojik doğum sırası özellikleri arttıkça ailelerine, ailevi değerlerine bağlılık düzeyleri de artmaktadır. Bunun yanı sıra, öğrencilerin ortanca çocuk ve tek çocuk psikolojik doğum sırası özellikleri arttıkça sosyal çevreden destek alma eğilimleri de artmaktadır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırma sonuçları üniversite eğitimi sebebiyle geçici göç yaşayan üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin orta düzeyde olduğunu göstermektedir. Güngörmüş, Okanlı ve Kocabeyoğlu (2015) da hemşirelik öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık düzeylerini araştırdıkları çalışmada öğrencilerin psikolojik dayanıklılık düzeyinin orta düzeyde olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Araştırma bulguları öğrencilerin psikolojik dayanıklılık alt boyutlarından aldıkları puanların en yüksek “Sosyal Kaynaklar” boyutunda yer aldığını göstermektedir. Bu bulguyu öğrencilerin sosyal ilişkilerinin güçlü olduğu, psikolojik dayanıklılık düzeylerini besleyen etmenlerin sosyal çevrelerinden gelen destek olduğu şeklinde yorumlamak mümkündür. Nitekim Malkoç ve Yalçın (2015) sosyal desteğin psikolojik dayanıklılık üzerinde kısmi aracılık rolü üstelendiğini belirtmektedir. Terzi (2008) üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılıkları ile algıladıkları sosyal destek düzeyini araştırdığı çalışmada, dayanıklılık düzeyi yüksek olan bireylerin sahip oldukları sosyal destek kaynakları ile aktif başa çıkma stratejilerini kullandıklarını, dayanıklılık düzeyi düşük olan bireylerin sosyal destek eksikliği hissetmekte ve kaçınma başa çıkma stratejisini kullandıklarını belirtmiştir. Öğrencilerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinde “Sosyal kaynaklar” boyutunun ön plana çıkmasında bu durumun etki olduğu söylenebilir. Nitekim Kobasa ve Puccetti (1983) psikolojik dayanıklılığın sosyal destek aracılığıyla stresle başa çıkmayı etkilediğini ifade etmektedir (Akt; Terzi, 2008).

Araştırma sonuçları öğrencilerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterdiğini, kadınların psikolojik dayanıklılık düzeylerinin erkeklerden daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra öğrencilerin psikolojik dayanıklılık düzeyi alt ölçeklerden aldıkları puanların da “Sosyal yeterlilik” boyutunda kadınlar lehine anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Kadınların iletişim becerilerinin, sosyal uyum düzeylerinin iyi oluşu psikolojik dayanıklılık düzeylerinin erkeklerden daha yüksek olmasını sağlayabilir. Güngörmüş, Okanlı ve Kocabeyoğlu (2015) da hemşirelik öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık düzeylerini araştırdıkları çalışmada kız öğrencilerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin erkeklere göre anlamlı derecede yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Literatürde konuyla ilgili yapılan diğer çalışmaların sonuçları da bu araştırmanın bulgusunu desteklemektedir (Önder ve Gülay,2008; Oktan,2008).

Araştırma sonuçları öğrencilerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin sınıf düzeyi değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermediği yönündedir. Bu durumu sınıf düzeyinin bireylerin psikolojik dayanıklılığını etkileyebilecek güçte bir değişken olmadığı şeklinde yorumlamak mümkündür. Bu bulgu literatürde konuyla ilgili yapılan diğer çalışmaların bulgularıyla örtüşmektedir (Yöndem ve Bahtiyar, 2016).

Araştırma sonuçları öğrencilerin psikolojik dayanıklılık düzeyinin aile tipi değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermediği yönündedir. Bu bulgu literatürdeki diğer çalışmaların bulgusuyla örtüşmektedir (Yılmaz, Yılmaz ve Karaca, 2008). Bununla birlikte, sosyal kaynaklar alt boyutunda geniş aile tipi değişkeni lehine anlamlı farklılığa rastlanmıştır. Buna göre, Buna göre geniş aileye sahip olan öğrencilerin sosyal çevrelerinden destek alma becerilerinin çekirdek aileye sahip öğrencilerden daha yüksek olduğu söylenebilir. Geniş ailelerde bireyin etkileşim içerisinde olduğu kişi sayısının nispeten fazla olması, bireyin sosyal ilişkilerinin daha güçlü olmasını sağlayabilir. Nitekim Dressler (1985) yaptığı araştırmada akraba çevresi geniş olan bireylerin daha fazla sosyal destek aldığını ve bu bireylerin daha az depresif sendromlar gösterdiğini saptamıştır (Akt; Özbey,2012).

Araştırma sonuçları öğrencilerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin yaşanılan bölge değişkeni açısından anlamlı bir farklılık yaratmadığını göstermektedir. Bu bulguyu araştırma örneklemini için yaşanılan bölgenin psikolojik dayanıklılığı etkileyecek düzeyde bir değişken olmadığı şeklinde yorumlamak mümkündür. Bununla birlikte istatistiki anlamlılığı test edilmemiş olsa da psikolojik dayanıklılık düzeylerinin farklı bölgelerde yaşayan öğrencilerde farklı düzeyde olduğu yönünde çalışmalara rastlamak mümkündür (Güngörmüş, Okanlı ve Kocabeyoğlu, 2015).

Araştırma sonuçları öğrencilerin psikolojik dayanıklılık düzeyleri ile hemşehrilik tutumları arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını göstermektedir. Araştırmaya katılan öğrencilerin hemşehrilik tutumlarının düşük seviyede olması, hemşehrilik ilişkilerine çok fazla anlam yüklemiyor olabileceklerini düşündürmektedir. Bu noktadan hareketle örneklem içinde yer alan öğrencilerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin farklı faktörlerden beslendiği, hemşehriliğin bunlardan biri olmadığı yorumu yapılabilir.

Araştırma sonuçları öğrencilerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin gerçek doğum sıraları açısından anlamlı bir fark göstermediği yönündedir. Bu bulgu Kalkan ve Epli Koç (2008) tarafından yapılan çalışmada bireylerin stresle başa çıkma stratejileri arasında gerçek doğum sıraları açısından anlamlı bir farklılığın bulunmadığı bulgusuyla örtüşmektedir. Bir diğer araştırma bulgusu öğrencilerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin psikolojik doğum sıraları açısından anlamlı bir farklılık göstermediği yönündedir. Bununla birlikte psikolojik dayanıklılık alt boyutu olan aile uyumu boyutu ile büyük çocuk psikolojik doğum sırası, küçük çocuk ve tek çocuk psikolojik doğum sırası değişkenleri arasında zayıf düzeyde pozitif yönde, ortanca çocuk psikolojik doğum sırası ile orta düzeyde pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin büyük çocuk, ortanca çocuk ve küçük çocuk doğum sıraları ile psikolojik dayanıklılık düzeyleri arasında zayıf bir ilişki var iken, ortanca çocuk psikolojik doğum sırası arasında nispeten yüksek bir ilişkinin varlığı ilgi çekicidir. Nitekim Alfred Adler'in bireysel psikoloji kuramında yer bulan psikolojik doğum sırası kavramı ortanca çocukların hem büyük hem de küçük çocuklardan daha uyumlu oldukları ifade edilmektedir (Adler, 1994). Ekşi, Sevim ve Kurt (2016) ortanca çocuğun aile içerisinde huzur ve barışı sağlayan arabulucu özelliği gösterebileceğinden bahsetmektedir. Bunun yanı sıra, çocuk eğitimi konusunda anne-baba çoğu kez ikinci çocuklarına birinci çocuklarına oranla daha ılımlı davranmaktadır. Bu sebeple ortanca çocukların otoriteyle fazla bir sorunu olmayacağı ifade edilmektedir (Başaranoğlu, 2011). Bunun yanı sıra, Kelley ve Liles (2013) tarafından yapılan bir çalışmada aileye en çok önem veren grubun ortanca çocuklar olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra, büyük kardeşin hatalarından çok şey öğrenen ortanca kardeşlerin kardeşleri ve ebeveynleri ile güçlü iletişim kuracak beceri ve bilgiye sahip oldukları ifade edilmektedir (Armitage, 2007).

Araştırma sonuçları psikolojik dayanıklılık alt boyutlarından sosyal kaynaklar boyutu ile ortanca çocuk ve tek çocuk psikolojik doğum sırası arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Bu bulguyu ortanca ve tek çocuk psikolojik doğum sırası özellikleri arttıkça bireylerin güçlü sosyal ilişkiler kurma düzeylerinin de arttığı şeklinde yorumlamak mümkündür. Salmon (2003) büyük çocukla son çocuk arasında kaybolan ortanca çocukların evde çekemedikleri dikkati, akran gruplarında çektiklerini, bu sebeple de daha sosyal olduklarını belirtmektedir. Nitekim bu durum ortanca çocukların diğer bireylerle eğlenceli vakit geçirmelerini sağlayacak kişilerarası ilişki becerilerinin gelişmesini sağlamaktadır (Collins, 2006). Bunun yanı sıra kardeşleri olmaması sebebiyle sosyal becerilerinin gelişmemiş olabileceği düşünülen tek çocukların, aslında kardeşlerin bakış açısıyla sınırlandırılmadıkları için çok yönlü bir sosyallik anlayışına sahip oldukları belirtilmektedir (Rivera ve Carrasquillo, 1997).

Öneriler

Üniversite eğitimi sebebiyle geçici göç yaşayan öğrencilerin psikolojik ihtiyaçları, yaşadıkları kırılma noktaları nitel araştırma yöntemleri ile derinlemesine incelenebilir. Üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık düzeyini besleyen değişken ve olguların tespitine yönelik nitel araştırmalar yapılabilir. Öğrencilerin psikolojik dayanıklılığını besleyen sosyal kaynaklar araştırılabilir. Hemşehrilik ilişkilerinin üniversite yaşamı içerisindeki fonksiyonu araştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Adler, A. (1994). *Güç Çocuğun Eğitimi*. N. Önal (çev.). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Alkan, E. (2014). *Farklı Cinsel Yönelime Sahip Bireylerin Yaşam Doyumu, Stresle Başa Çıkma Stratejileri Ve Psikolojik Dayanıklılık Düzeylerinin Karşılaştırılması*, Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Armitage, S. (2007). *Birth Order: College Students' Perceptions of Their Ordinal Position Compared to Alfred Adler's Categories*, University of Wisconsin-Stout, Yüksek Lisans Tezi.
- Arslantaş, H. ve Adana, F. (2010). *Üniversite Eğitimi Nedeni İle Geçici Göç Yaşayan Öğrencilerin Kendilik Algıları*, Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi, 13: 3.

Basım, N. H. ve Çetin, F. (2011). Yetişkinler İçin Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği' nin Güvenilirlik ve Geçerlilik Çalışması, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 22(2): 104-114.

Başaranoğlu, Y. (2011). Üniversite Öğrencilerinin Cinsiyete Göre Psikolojik Doğum Sırası İle Karşı Cinsle İlişkide Sosyal Yetkinlik Beklentisi Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Bernstein, K. S. (2007). Mental health issues among urban Korean American Immigrants. *Journal of Transcultural Nursing*, 18(2): 175-180.

Campbell, L., White, J. ve Stewart, A. (1991). The Relationship of Psychological Birth Order to Actual Birth Order. *Individual Psychology*, 47, 380-391.

Collins, C. (2006). The Relationship Between Birth Order and Personality and Career Choices. *Social Work Theses*. http://digitalcommons.providence.edu/socialwrk_students/13.

Çetin, F., Yelöglu, H. O., ve Basım, H. N. (2015). Psikolojik Dayanıklılığın Açıklanmasında Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Rolü: Bir Kanonik İlişki Analizi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 30(75), 81.

Ekşi, H., Sevim E. Ve Kurt, B. Psikolojik Doğum Sırası İle Yetersizlik Duygusunun Yetişkin Bağlanma Stilllerini Yordama Düzeyinin İncelenmesi, *İlköğretim Online*, 15(3), 1054-1065.

Friborg, O., Barlaug, D., Martinussen, M., Rosenvinge, J. H. ve Hjemdal, O. (2005). Resilience in relation to personality and intelligence. *International Journal of Methods in Psychiatric Research*, 14(1), 29-42.

Gizir, C. A. (2005). Orta Doğu Teknik Üniversitesi Son Sınıf Öğrencilerinin Problemleri Üzerine Bir Çalışma. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(2), 196-213.

Gün, Z. (2002). Ergen ruh sağlığı ve göç. Ege Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Güngörmüş, K., Okanlı, A. Ve Kocabeyoğlu, T. (2015). Hemşirelik Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılıkları ve Etkileyen Faktörler, *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*. 6(1):9-14.

Kaygalak, S. (2009). Kentin Mültecileri Neoliberalizm Koşullarında Zorunlu Göç ve Kentleşme, Ankara, Dipnot Yayınları.

Koçak, Y. ve Terzi, E. (2012). Türkiye'de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri Ve Çözüm Önerileri *Kafkas Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(3).

Keleş, İ. (1996). Türkiye'de Kent Planlanmasının Sosyo-Kültürel Boyutları, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Karataş, A. ve Gizir, C. A. (2013). Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Danışma Gereksinimlerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 28(3), 250-265.

İkizer, G. (2014). Factors Related To Psychological Resilience Among Survivors Of The Earthquakes In Van, Middle East Technical University, Doctorate Thesis.

Johnson, R. B., ve Christensen, L. B. (2004). *Educational Research: Quantitative, Qualitative, And Mixed Approaches*. Boston, MA: Allyn and Bacon

Kalkan, M. (2005). White-Campbell Psikolojik Doğum Sırası Envanterinin Geçerlik Ve Güvenirliği. *Psikiyatri Psikoloji Psikofarmakoloji*, 13(3), 169-174.

Kalkan, M. ve Epli Koç H. (2008). Psikolojik Doğum Sırası Bireylerin Stresle Başa Çıkma Stratejilerinin Yordayıcısı Mıdır?, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(30).

Kelley, T. Ve Liles, R. G. (2013). The Effects of Birth Order on Psychological Resilience Among Adolescents Exposed to Domestic Violence, *Ideas and Research You Can Use: VISTAS*.

Malkoç, A. (2015). İlhan Yalçın, Üniversite Öğrencilerinde Psikolojik Dayanıklılık, Sosyal Destek,

Başa Çıkma ve İyi-Oluş Arasındaki İlişkiler, Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 5(43).

Masten, A. S., Morison, P., Pellegrini, D., ve Teliegen, A. (1990). Competence Under Stress: Risk and Protective Factors. In J. Rolf, A. S. Masten, D. Cicchetti, K. H. Nuechterlein, ve S. Weintraub (Eds.). Risk and protective factors in the development of psychopathology (236-256). New York: Cambridge University Press.

Manaster, G. J. (1977). Birth order: An overview, Journal of Individual Psychology, 33(1), 3-8.

Oksuz, Y. (2012). Developing An Attitude Scale Of University Students Towards” Hemsehrilik”:
Study Of Reliability And Validity. Energy Education Science And Technology Part B-Social And Educational Studies, 4(3), 1395-1404.

Rivera, M.,ve Carrasquillo, J. (1997). Spoiled Or Spectacular: A Look At The Only Child. Washington, DC: United States Department of Education. Educational Resources Information Center. Information Analysis.

Salmon, C. (2003). Birth Order and Familial Sentiment: Middleborns are Different. Evolution and Human Behavior, 19, 299-312.

Stewart, A. E ve Campbell, L. F. (1998). Validity And Reliability of the White-Campbell Psychological Birth Order Inventory. Journal of Individual Psychology, 54(1), 42-60.

Oktan, V. (2008). Üniversite Sınavına Hazırlanan Ergenlerin Psikolojik Sağlamlıklarının Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Önder, A. Ve Gülay, H. (2008). İlköğretim 8.Sınıf Öğrencilerinin Psikolojik Sağlamlığının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, 23:192-7.

Özbey, S. (2012). Eşlerin Algıladıkları Sosyal Desteğin Ailenin Bazı Özellikleri ile İlişkisinin İncelenmesi, Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 13 (1): 167-181.

Terzi, Ş. (2008). Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılıkları Ve Algıladıkları Sosyal Destek Arasındaki İlişki, Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi. 3(29).

Türküm, A.S., Kızıldaş, A. ve Sarıyer, A. (2004). Anadolu Üniversitesi Psikolojik Danışma ve Rehberlik Merkezi Hedef Kitlelerinin Psikolojik İhtiyaçlarına İlişkin Ön Çalışma. Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 21(3), 15-27.

Yılmaz, E., Yılmaz, E. Ve Karaca, F. (2008). Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Destek Ve Yalnızlık Düzeylerinin İncelenmesi, Genel Tıp Dergisi, 18(2): 71-79.

Yöndem, Z. D. Ve Bahtiyar, M. (2016). Ergenlerde Psikolojik Dayanıklılık Ve Stresle Baş Etme, The Journal of Academic Social Science Studies, 45 (3): 53-62.

Avrupa Birliği'nin Gc Politikası ve Mltesi Sorunu

Yrd. Doç. Dr. Metin AKSOY
Gümüşhane Üniversitesi / Gümüşhane

Yrd. Doç. Dr. Faruk TAŞKIN
Çoruh Üniversitesi / Artvin

Giriş

Kamuoyunda yoğun olarak tartişılan gc ve gcmenlerin durumu, ulus ve ulus üstü devletlerin bu konudaki politikalarını tartişılır durumuma getirmiştir. Savaşlar, çatışmalar, yoksulluk, iklim değişikliği ve daha iyi yaşam koşullarına kavuşma isteği küresel düzeyde güce neden olurken, gc gzerghları üzerindeki ve gc ülkeleri mevcut gc politikalarının yetersizliği ile yüzleşmek zorunda kalmişlardır.

Birleşmiş Milletlerin resmi rakamlarına göre 1990 yılında 154 milyon insan doğduğu ülkenin dışında yaşarken 2015 yılında bu sayı 240 milyona yükselmiştir. Bunun 136 milyonu Avrupa, Avusturalya, Yeni Zelanda ve Japonya'da yaşamaktadır. Dünya leğinde 50 milyon insan kaçak olarak çalışmakta ve yaşamaktadır. Avrupa Birliği Komisyonuna göre Avrupa'ya kaçak yollardan 2014 yılında 276,000 kişi giriş yapmıştır. Bu sayı bir önceki yıla göre %150 artışı ifade etmektedir. Gcmen sayısının artmasında birçok faktör önemli rol oynamaktadır. Ancak Ortadoğu'da meydana gelen dönüşüm süreci gc akışını hızlandırmıştır. Özellikle Suriye'deki savaş, Libya'da devletin etkisini kaybetmesi ve Uluslararası terörizm tehdit olarak etkin hale gelmesi buradaki gcmenleri de daha güvenli olduğunu düşündükleri ülkelere yöneltmiştir. AB Komisyonunun raporlarına göre Akdeniz kaçak yollardan Avrupa'ya gelişte en önemli deniz yolu rotasıdır. 2014 yılında 220.000 kişi bu yolla Avrupa'ya gitmiştir. Uluslararası Gc Organizasyonu'nun raporuna göre 2015 yılında 505.000 kişi Avrupa'ya ulaşmıştır. Bu yoğun gc nedeniyle Avrupa Birliği kendi gc politikasını yeniden biçimlendirme ve kurumsallaştırma zorunluluğu içinde olduğunu görmektedir. 1986 yılında kabul edilen Avrupa Tek Senedi, 1990 yılında imzalana birinci Schengen Antlaşması, 1993 Maastricht Antlaşması, Nice, Amsterdam ve Tampere kararları AB Gc politikasının hukuksal ve kurumsal boyutunu şekillendirmiştir. Almanya'nın girişimiyle 1991 yılında Avrupa'da artan düzensiz gc baskılarına karşı ortak önlemler almak üzere 26 Avrupa lkesi bir araya gelerek Budapeşte Süreci'ni başlatılmıştır.¹ 'Prag Süreci'nin Gc ile ilişkilendirilmesi AB'ye yeni bir dış politika enstrümanı kazandırmıştır. 2003 yılında AB'nin 'Gc ve Hareketliliğe İlişkin Küresel Yaklaşım' raporuna göre, gc ve kişilerin hareketliliği alanında, AB ve diğer ülkeler arasında son 10 yılda önemli bir ilerleme sağlandığı vurgulanmıştır. Yine bu raporda, bu alanda atılması gereken birçok adımın bulunduğuna dikkat çekilerek, AB'nin dış politikasına gc politikalarının daha fazla entegre edilmesi gerektiği ilan edilmiştir. Ancak AB tarafından geliştirilen birçok politika ve uygulamanın mevcut koşullar altında yetersiz kaldığı görülmektedir.

Bu alışmada Avrupa'ya yönelen gc karşısında AB'nin Gc Politikası tartişılarak, AB'nin gc politikasının hangi süreçlerden geçerek kurumsallaştığı AB'nin Zirve sonuçları, komisyon raporları ve özel konulu inisiyatiflerin resmi raporları çerçevesinde incelenerek analiz edilecektir.

¹ "A Silk Routes Partnership for Migration" <https://www.iom.int/files/live/sites/iom/files/What-We-Do/docs/2013-Global-RCP-Budapest-Process.pdf> 02.7.2016

Avrupa Birliği'nin Göç Politikasının Gelişimi

Avrupa göç politikası genel olarak farklı süreleri olan üç döneme ayrılmaktadır. Birinci dönem 1957-1990, ikinci dönem 1990-1999, üçüncü dönem ise 1990'dan başlayıp günümüze kadar devam eden süreçtir. Birinci dönemin karakteristik özelliği Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET)1957 yılında kuruluşundan itibaren Göçün kurucu ülkelerin koordineli bir şekilde gerçekleştirdiği politikaya dayalı olmasıdır. Süreç içerisinde Avrupa'ya yönelen göç ile ilgili konulardaki amaçlar, araçlar, yöntem ve kurallar önemli ölçüde değişmiştir. AET kurucu antlaşması, iş gücünün ve kişilerin Topluluk içinde serbest dolaşım mevzuatını düzenlemekteydi. Bu düzenlemenin amacı işgücünün ait olduğu ülkenin vatandaşlığına göre değerlendirilerek farklı iş, iş koşulları ve ücretlendirmenin oluşmasını engellemektir. AET'nin bütünleşme sürecinin başında ortak pazar oluşturmak amacıyla geliştirilen politikaya uygun olarak iş gücünün serbest dolaşımının önündeki engeller kaldırılmıştır. 1970 yılından itibaren yavaşlayan Avrupa Entegrasyonunu canlandırma amacıyla serbest dolaşım hakkı "Avrupa Vatandaşı" oluşturma düşüncesine uygun olarak çalışmayanlara da tanınmıştır. Bu vesile ile Avrupa bütünleşmesinin ayrıcalıklarına tüm yurttaşların erişilebilir olması amaçlanmıştır. Serbest dolaşım hakkı Avrupa Topluluğu'nun (AT) tüm genişleme safhalarında en tartışılan konu olmuştur. 1960lı yıllarda işgücü piyasasının İtalya'nın fakir güneylileri tarafından istila edileceğinden korkulmuştu. Yine 1970li yıllarda İngiltere'nin topluluğa katılmasıyla İngiliz milletler topluluğu vatandaşlarının kontrolsüz biçimde topluluğa göç edilmesinden duyulan korku yayılmıştı. 1980li yıllarda ise benzer korku Yunanistan, Portekiz ve İspanya'nın üye olmasıyla yaşanmış ancak bu korku serbest dolaşımın ertelenmesi yoluyla aşılmıştır. Ancak bütün bu beklenen ve korkulan kitlesel göç² gerçekleşmemiştir.

Topluluk üyesi ülkeler göç politikasını ilk olarak 1970li yılların ortalarında topluluk dışında üçüncü ülkelerle işbirliği yaparak biçimlendirme yoluna gitmişlerdir. AT Bakanlar Konseyi 1974 yılında göçmen işçiler ve aileleri ile ilgi olarak ilk eylem planını ilan etmiştir.³ 1976 yılında bir forum biçiminde oluşturulan TREVI Terrorism, Radicalism, Extremism and International Violence terimlerinin baş harflerinden oluşup ad hoc niteliktedir. Bu forum topluluk hukuku dışında, bu kavramlar çerçevesinde işbirliğini öngörmüş ve geçici olarak çalıştırılmıştır.⁴ Topluluk, üye devletlerle üçüncü devletlerarasındaki koordinasyonu 1976 yılında Avrupa komisyonuna devretti. Avrupa komisyonu 1985 yılında ilk kez topluluğun göç politikası ile ilgili ilkeler belirledi. Aynı yıl içerisinde imzalanan ve 1992 yılına kadar tek pazara geçilmesi öngörülen Avrupa Tek Senedi imzalandı. Bu senede göre Avrupa Birliği'ne üye ülkeler arasında mal, hizmet, iş gücü ve sermaye gibi temel özgürlüklerin önündeki engelleri ortadan kaldırmak, uyumu arttırmak ve böylece Avrupa Birliği üyesi ülkelere rekabet alanı oluşturmaktır.⁵ Yine AT'ye seyahat etmenin ve topluluk dışı ülkelere gelenlerin kalma sürelerinin kurallara bağlanması üçüncü ülkelere gelecek göçü kontrol etmeye yönelik olarak hukuksal önlemlerdir. 1985 yılında Benelux ülkeleri ile Almanya ve Fransa Schengen vize antlaşmasını imzalayarak buna bağlı vize olarak düzenlemelerini uyumlulaştırarak kendi aralarındaki sınırları kaldırdılar. Ancak üçüncü ülkelere herhangi bir topluluk ülkesine gelenlerin ortak kontrol mevzuatına tabi tutularak yasadışı göç engellenmiş olacaktır. Böylece iç sınırlar kaldırılırken dış sınır kontrolleri arttırılmıştır.⁶ TREVI'den sonra dış sınır kontrollerinin arttırılması bağlamında 1989 yılında AT Konseyince oluşturulan koordinatörler grubu tarafından hazırlanan "Palma Dökümanı", adli işbirliği, göç ve iltica gibi konularda koordinasyonu hedefleyen ilk AT belgesidir.⁷ Aynı yıl içerisinde topluluk ülkelerinde yasal oturma ve çalışma izni olan göçmen işgücünün çalışma hakları şartnamesi Avrupa konseyi tarafından kabul edildi. Bu sayede yerli ve göçmen işgücü arasında ücret, iş ve yaşam koşulları arasında oluşacak farkın önüne geçilmek istenmiştir. Ancak uygulama AT'nin topluluk politikası olması

² Sachverständigenrat für Zuwanderung und Integration "Migration und Integration –Erfahrungen nutzen, Neues wagené. Bundesamt für Migration und Flüchtlinge. Nürnberg, 2004, S. 298-299.

³ Katharina Stöcker, Migration in der Europäischen Union: Versuch einer kohärenten Politik, Hamburg: Diplomica Verlag, 2014, S.25.

⁴ Simon McMahon, "Handbook of the International Political Economy of Migration", Regional integration and migration in the Europaen Union, ed. Leila Simona Talani, Simon McMahon, Northampton: Edward Elgar Publishing, 2015. S.292.

⁵ The Single European Act, official journal of the european communities, No L 69/1, 29.06.87.

⁶ The Schengen area and cooperation,

http://eur-lex.europa.eu/legal_content/EN/TXT/HTML/?uri=URISERV:133020&from=DE 01.07.2016.

⁷ Council of the Europaen Community, "Palma Document", Free Movement of Persons. A Report to the Europaen Council by the Coordinators Group, 1989 Madrid.

yerine hükümetlerarası işbirliği şeklinde düzenlenmiştir.

Mülteci başvurusu konusunda 1990 yılında Dublin Antlaşması iltica ile ilgili başvuruların, göçmenlerin giriş yaptığı ülkelerde ve bir kez alınması kararı bir dönüm noktasıdır. Bu antlaşmaya göre mültecilik başvurusunun kötüye kullanılmasının önüne geçilerek topluluk çapında genel kurallar birbiriyle uyumlu hale getirilmiştir. Bu antlaşma daha sonra 2003 Dublin II ve 2013 Dublin III düzenlemeleriyle revize edilmiştir. Özellikle İtalya, Macaristan ve Yunanistan bu antlaşmadan olumsuz etkilenmiştir. Çünkü deniz yolunu kullanarak gelen göçmenler ilk ayak bastıkları ülkede mültecilik başvurularını yapma zorunluluğu öngörülüyordu. Daha içerde buluna kuzey ülkeleri ise kaçak yollardan gelen göçmenleri geri gönderme hakkına sahipti. Ancak deniz yoluyla gelen göçmenlerin yoğun başvuruları neticesinde Topluluğun sınır ülkelerindeki başvuruların çözülemez hale gelmesi üzerine Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi topluluk içinde geri gönderme ve geri kabul düzenlemesi hakkında karar verdi. Buna göre sınır ülkeleri geçerek diğer ülkelere giden mülteciler başvurularını yapmak üzere yeniden sınır ülkelerine gönderilemeyeceklerdi.⁸

Avrupa Topluluğu 1992 imzalan ve 1993 yılında yürürlüğe giren Maastricht Sözleşmesi Avrupa Birliği'ne (AB) dönüşmüştür. Bu antlaşmaya göre mülteci hukuku ile ilgili iki konu olan vize uygulamalarının uyumlulaştırılması ve tek tip vize verilmesi konusunda AB kurumları yetkili kılınmıştır. Mültecilerle ilgili konular ve Göç politikasında hükümetlerarası işbirliği öngörülmüştür. Üçüncü ülkelere vize uygulaması ve kişilere vize verilme şartları topluluk kararları dışında kalmıştır. Maastricht sözleşmesi bu bakımdan karma bir modeldir. Bir yanda hükümetlerarası yetkiler kullanılmakta diğer yanda ise topluluk kurumları yetkili olmaktadır.⁹

1997 yılında AB devlet ve hükümet başkanları tarafından imzalan Amsterdam sözleşmesiyle topluluk kuralları oluşturma yolunda önemli adımlar atıldı. Bu adımların nedenleri için doksanlı yılların başından itibaren sınırı aşan sorunların artması bağlamında güvenliği olmayan sınırlarda üye devletlerin işbirliği ile sıkı kontrollerin sağlanması, bazı ülkelerin göç yükü karşısında zor durumda kalması ve sorunun Avrupalılaşmasını istemeleridir. Bunlara ek olarak bazı hükümetlerin iç ve hukuk politikalarında bütünleşme amaçlamaları gibi oldukça önemli sebepler öne sürülmektedir.¹⁰ Sözleşmeye eklenen yeni IV başlığın kapsadığı Mülteci, Vize ve kişilerin serbest dolaşımıyla özgürlük, güvenlik ve hukuk alanının oluşturulması hedeflenmiştir. Bunun sonucunda da Birlik coğrafyasında beş yıl içerisinde sınır kontrollerinin kalkmasının mümkün kılınması istenmiştir.¹¹ Ancak bunun nasıl gerçekleştirileceği, araçlarının ve önlemlerinin neler olduğu yeterince açıklanmamıştır. Bu belirsizliği ortadan kaldırmak için 1998 yılında Viyana eylem planı oluşturulmuştur. Öncelikle kavramların içeriği netleştirilmeye çalışılmıştır. Özgürlük alanı ile kastedilen şeyin kişilerin hukuksal olarak serbest dolaşımının sağlanması ve bunların temel haklarının garanti altında tutulması ve her türlü ayrımcılığa karşı korumanın sağlanmasıdır. Öncelikli görev olarak yasadışı göç ile mücadele belirlenmiştir.

Tampere Zirvesinde (1999) adalet ve iç işleri konularında atılması gerek adımların somutlaşmasını sağlayarak Amsterdam Antlaşma'sının tamamlayıcısı olmuştur. Özellikle Birliğin iltica sistemi üzerinde durulması denetimlerin ve dış sınır kontrollerinin yapılması hususunda üye ülkelerin adli işbirliklerini ve yakın ilişki içinde olmalarının güçlendirmeleri kararlaştırılmıştır.¹² Avrupa Birliği'nin dış sınırlarının korunması amacıyla 2005 yılında ve Polonya'nın başkenti Varşova'da FRONTEX adında Avrupa Dış Sınırlar Ajansı kurulmuştur.¹³ Bu ajans genel olarak kaçak yollardan AB'ye girişi engellemekle görevlidir. Bir yıl sonra 2006 yılında veri saklama direktifi kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Bu sayede kişilerin bilgileri depolanarak ihtiyaç duyulduğunda istenilen kuruma servis yapılmaktadır. Ancak bu bilgilerin hangi şartlarda kullanılacağı, süresi ve saklanmasıyla ilgili olarak özel hayatın gizliğini

⁸ Spiegel Online, <http://www.spiegel.de/politik/ausland/fluechtlinge-so-funktioniert-die-dublin-verordnung-a-1029803.html> 01.07.2016.

⁹ Steffen Agenendt, *Regelung und Vermittlung: Die Rolle internationaler Migrationen*, ed: Dietrich Thranhardt, Uwe Hunger, *Migration im Spannungsfeld von Globalisierung und Nationalstaat*, Westdeutsche Verlag, Wiesbaden, 2003, S.188

¹⁰ Der Vertrag von Amsterdam vom 2. Oktober 1997, <http://www.europarl.europa.eu/topics/treaty/pdf/amst-de.pdf>

¹¹ Daniela Jahn, Andreas Maurer, Verena Oetzmann, Andrea Riesch *Asyl- und Migrationspolitik der EU Ein Kräftespiel zwischen Freiheit, Recht und Sicherheit*, Diskussionspapier der FG 1, 2006/ 09, Juli 2006 SWP Berlin, S.7.

¹² Schlussfolgerungen des Vorsitzes, Tampere Europäischer Rat 15. Und 16. Oktober 1999

¹³ Europäische Agentur für die operative Zusammenarbeit an den Außengrenzen – Frontex, Verordnung (EU) Nr. 1168/2011, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/?uri=URISERV%3A133216>, 02.07.2016

konu alan ve diğer yönden güvenliğin sağlanmasıyla ilgili olarak önemli bir kanun çıkartılmıştır. 2010 yılında kabul edilen Avrupa Birliği İç Güvenlik Yasası'na göre terörizmin ve radikalleşmenin önüne geçilmesi, suç örgütleriyle mücadele edilmesi ve işbirliği sayesinde dört yıl içerisinde sınır güvenliğinin güçlendirilmesi öncelikli konulardır.¹⁴ Mülteci krizi konusunda AB ülkeleri arasında minimum düzeyde olsa bile ortak bir tavrın

Mülteci Krizi

2015 yazında yoğun olarak Avrupa sınırlarına güvenlik nedeniyle mülteci akını başladı. Bu aşırı talep nedeniyle AB içinde mültecilere karşı insan haklarının inkar edildiği, dayanışmanın söz konusu olmadığı, geçmişten beri çıkartılan kanunların yetersiz ve yöneticilerin yeteneksiz kaldığı bir döneme girilmiştir¹⁵. Sorunun büyüklüğü ve aciliyeti konusunda ortak bir çözüm getiremeyen AB'nin daha önce karşılaşmadığı bir başarısızlıkla karşı karşıya kaldığı ifade edilmektedir¹⁶. Türkiye ile varılan Mültecilerin geri iadesi antlaşmasının ticari bir konu olarak görülmesi AB'nin savunduğu insan hak ve onuru ile de uyumsuzdur. Mülteciler, AB'nin İç ve dış göç gibi konularını kurulduğundan beri düzenleyen Zirve sonuç bildirgeleri, komisyon kararları ve Antlaşmaları başarısızlığa uğratarak AB'nin içinde gizli bir çözülmenin nedeni olarak ortaya çıkmakta ve diğer fay hatlarını da tetikleyecek gibi durmaktadır. Bunun nedeni ise daha önce 1990 yılında Dublin Antlaşmasıyla varılan kararın yerine getirilmesi için gereken dayanışmanın gösterilmemesi ve yine sığınma başvurusu yapılan kıyı ülkelerinin mültecilerle ilgili olarak kendi kaderleri ile baş başa bırakılmasıdır. Diğer bir neden ise sürdürülebilir bir mülteci rejiminin oluşturulmasında tüm ülkelerin gereken özveriye ve özeni göstermemesidir.

Açıkça görüldüğü gibi AB ülkeleri arasında AB değerlerinin ne olduğu konusunda, doğu ve batı arasında, zengin ve fakir AB üyeleri arasında belirgin farklar bulunmaktadır. Bundan dolayı AB'yi ilgilendiren en önemli konularda bile üye devletler kendilerinin çıkarını öncelikle görmektedir. Mültecilerin güvenliğini sağlayarak onların üye devletlere dağılımını sağlayacak hukuksal önlemlerin alınmasını gerektirecek antlaşmayı nitelikli çoğunlukla ret etmişlerdir¹⁷. AB ülkelerinin kendi içinde bir sonuca varamamaları ve çözüm üretmemeleri Türkiye İle Mülteci antlaşmasını da bu nedenlerle zorunlu kılmıştır.

Sonuç

Avrupa Birliğinin göç politikasında iki ayrım söz konusudur. 1990 yılına kadar AT'nin iç pazar ihtiyacına göre 2000 yılından itibaren Avrupa Birliğinin ihtiyaçlarına göre şekillenen göç politikasından söz etmek mümkün. Özellikle Avrupa Birliği döneminde organize suçlar, uyuşturucu kaçakçılığı, terörizm ve yasadışı göç nedeniyle artan güvenlik açığı birliğin kendi içinde daha fazla işbirliğine gitmelerine neden olmuştur.

Son yıllarda artan göç AB açısından istenilen bir gelişme olmamış aksine göçün AB sınırlarının dışında durdurulması birinci öncelik olmuştur. AB ülkeleri ortak bir çözüm geliştiremedikleri için Dayanışma yolunu değil ulusal çıkarlarını ön plana çıkartacak girişimleri öncelikle tercih etmişlerdir. AB'nin bu konudaki çözümsüzlüğü birliğin kendi içindeki diğer anlaşmazlıkların ortaya çıkmasında katalizör görevi görmeye başlamıştır.

Göç AB'ye Avrupa ülkelerine doğru devam edecektir. Bu göç Avrupa'nın ulaştığı refah ve güvenlik seviyesi ile ilgili olduğu gibi göç edenlerin yaşam koşulları ve beklentileriyle de ilgilidir. AB'ni hem göçü yönlendirmesi hem de göç edenlerin entegrasyonunda yukarıda ifade edilen gelişmeler doğrultusunda yetersiz olduğu görülmektedir. Bir uygulama daha sonra başka bir antlaşma veya sözleşme ile ilga edilerek başka bir çözüme yönelmektedir. Bu da bir bakıma çözüm geleneğinin oluşmasına engel olmaktadır. Bunu engellemek için daha somut ve gerçekçi sorun tanımlamaları yapılarak çözüm için stratejiler geliştirilmelidir.

¹⁴ Strategie für die innere Sicherheit der Europäischen Union Auf dem Weg zu einem europäischen Sicherheitsmodell, Luxemburg: Amt für Veröffentlichungen der Europäischen Union, 2010.

¹⁵ J. Lehmann: Flucht in die Krise – Ein Rückblick auf die EU-„Flüchtlingskrise“ 2015, in: Aus Politik und Zeitgeschichte, Nr. 52/2015, 21.12.2015, S. 7-11.

¹⁶ J. Fischer: Zeit für Antworten, in: Süddeutsche Zeitung vom 7./8.5.2016

¹⁷ Beschluss des Rates der Europäischen Union vom 22.9.2015.

Dünyadaki aktüel gelişmelerin AB'yi direkt etkileyeceği bilinciyle Avrupa dışında bölgelerin kalkınması ve istikrara kavuşması AB Göç politikasıyla direkt ilişki içindedir. Dolayısıyla AB insanı yardımları ve kalkınma yardımlarının göçün nedenlerini ortadan kaldırması arasında sıkı bir ilişki vardır. Ab sınırlarının kapalı olması göç nedeniyle sığınma talebinde bulunmayı zorlaştırdığı gibi insan ölümlerinin de bu uygulamadan kaynaklandığı görülmektedir.

Göçmenlerin ve mültecilerin AB içinde sayı olarak artışı birçok güvenlik sorununu da beraberinde getirmektedir. Özellikle göç yollarının güvensizliği, insan ticareti ve illegal grupların taraftar kazanma çabaları hem mülteciler için hem de AB için önemli bir tehdit olmaktadır. Bunun için AB göç politikasını dış ve güvenlik politikasıyla uyumlu hale getirmek zorundadır. Bunun için üçüncü ülkelerle işbirliği yoğunlaştırılmalı ve göçün güvenliği sağlanmalıdır.

Kaynakça

Agenendt, Steffen. (2003) Regelung und Vermittlung: Die Rolle internationaler Migrationen, ed: Dietrich Thränhardt, Uwe Hunger, Migration im Spannungsfeld von Globalisierung und Nationalstaat, Wisbaden: Westdeutsche Verlag, 2003.

“A Silk Routes Partnership for Migration” <https://www.iom.int/files/live/sites/iom/files/What-We-Do/docs/2013-Global-RCP-Budapest-Process.pdf> 02.7.2016

Beschluss des Rates der Europäischen Union vom 22.9.2015.

Council of the European Community, (1989) “Palma Document”, Free Movement of Persons. A Report to the European Council by the Coordinators Group.

Der Vertrag von Amsterdam vom 2. Oktober 1997, <http://www.europarl.europa.eu/topics/treaty/pdf/amst-de.pdf>

Europäische Agentur für die operative Zusammenarbeit an den Außengrenzen – Frontex, Verordnung (EU) Nr. 1168/2011,

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/?uri=URISERV%3A133216> , 02.07.2016.

Fischer, Joschka Zeit für Antworten, in: Süddeutsche Zeitung vom 7./8.5.2016

Jahn, Daniela / Maurer Andreas/ Oetzmann Verena/ Andrea Riesch (2006) Asyl- und Migrationspolitik der EU Ein Kräftespiel zwischen Freiheit, Recht und Sicherheit, Diskussionspapier der FG 1, 2006/ 09, SWP Berlin.

Lehmann, Jens, Flucht in die Krise – Ein Rückblick auf die EU-„Flüchtlingskrise“ 2015, in: Aus Politik und Zeitgeschichte, Nr. 52/2015, 21.12.2015.

McMahon, Simon (2015) “Handbook of the International Political Economy of Migration”, Regional integration and migration in the European Union, ed. Leila Simona Talani, Simon McMahon, Northampton: Edward Elgar Publishing.

Sachverständigenrat für Zuwanderung und Integration (2004). “Migration und Integration – Erfahrungen nutzen, Neues wagené. Bundesamt für Migration und Flüchtlinge. Nürnberg.

Spiegel Online, <http://www.spiegel.de/politik/ausland/fluechtlinge-so-funktioniert-die-dublin-verordnung-a-1029803.html> 01.07.2016.

Stöcker, Katharina (2014). Migration in der Europäischen Union: Versuch einer kohärenten Politik, Hamburg. Diplomica Verlag.

The Schengen area and cooperation,

<http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/HTML/?uri=URISERV:133020&from=DE> 01.07.2016.

Schlussfolgerungen des Vorsitzes, Tampere Europäischer Rat 15. Und 16. Oktober 1999 <http://>

www.europarl.europa.eu/summits/tam_de.htm 02.07.2016.

The Single European Act, official journal of the european communities, No L 69/1, 29.06.87.

Strategie für die innere Sicherheit der Europäischen Union Auf dem Weg zu einem europäischen Sicherheitsmodell, Luxemburg: Amt für Veröffentlichungen der Europäischen Union, 2010.

Strategie für die innere Sicherheit der Europäischen Union Auf dem Weg zu einem europäischen Sicherheitsmodell, Luxemburg: Amt für Veröffentlichungen der Europäischen Union, 2010.

Avrupa'nın İkilemi: Göç Olgusu

Doç. Dr. Mustafa Güleç
Ankara Üniversitesi / Ankara

1.Giriş

Göç, insanın varoluşuyla özdeşleşmiş bir olgudur. İnsanlık tarihi boyunca, hem kavim ölçeğinde, hem de bireysel boyutta sürekli gözlemlenmiştir. Diğer bir deyişle, insanın belli bir uzam ve zaman ekseninde sürekli durağan kalması aslında çok alışılmadık bir durum gibi gözükmektedir. Dolayısıyla, göç ya da yer değiştirme, çok doğal ve hatta gerekli bir devinimdir. Hem tikel düzlemde (buldukları kentte ya da ülkede) hem de tümel boyutta (ülkeler ve kültürlerarası anlamda) insanlar sürekli yer değiştirirler. Bazıları temel geçim kaynaklarını (temiz yaşam alanı, barınma, gıda, su v.s.) ararken, bazıları da ucuz işgücü, hammadde ve üretim-pazarlama kaynaklarının peşindedir. Buna bağlı olarak, kaynakları kullanan da göç eder, kaynakları kullanılan da. Birinci durumda süreklilik olmayabilir. Ancak, ikincide genel olarak süreklilik söz konusudur.

19. Yüzyılda ulus devletlerin gelişip kültürel coğrafya alanlarının belirginleşmesinden sonra, tikel boyuttaki hareketlilik kolaylaşırken, tümel boyuttaki devinimlere göreceli olarak bazı kısıtlama ve sınırlamalar getirildi. Bu değişimde, sömürgecilikten çıkıp sanayileşme evresine giren Batılı ülkelerin önemli bir payı oldu. Batılı devletler tarafından sömürgeleştirilmiş ülkelerdeki yeraltı ve yer üstü kaynakları, sömürgecilik tarihi boyunca sürekli olarak, Batı'daki sömürgeci ülkelere aktarıldı. Ancak, kaynaklar hareketli iken, insan ve işgücünün de kaynakların peşinde hareketli olmasına, sömürgeci ülkeler tarafından oluşturulan kısıtlamalarla engeller koyuldu. Bu bağlamda, Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) ile yaptığı serbest ticaret anlaşmalarını düşünebiliriz. 21. Yüzyılın başı yani 2016 yılı itibariyle, AB ticari ürün, sermaye ve işgücünün Türkiye'ye doğru hareketi serbesttir. Ancak, belli oranda Türk ürünlerinin AB'ye girmesine izin verilirken, Türk hizmet ve işgücünün AB'de serbest dolaşımına izin verilmemektedir.

Yukarıda kısaca ele aldığım kısıtlamalar, kâğıt üzerinde ya da uygulamada sömürge konumundaki ülkelerde yaşayan insanlar bakımından, ciddi boyutta eşitsizlik ve yoksulluk gibi toplumsal sıkıntıların ortaya çıkmasına neden oldu. Sömürgelerde yaratılan ve gittikçe küresel boyuta dönüşen eşitsizlik, bakışımli olarak, sömürgecilik geçmişi olan sanayileşmiş Batılı ülkeler açısından bakıldığında ise kendi kapalı coğrafyası içinde yerel bir refah, düzen ve huzur ortamının doğmasına neden oldu. 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren yani iki dünya savaşının (diğer bir deyişle paylaşım savaşının) sonunda, Batılı ülkelerde (örneğin Almanya ve Hollanda'da) artan talep üzerine, sanayide arz ya da işgücü açığı oluştu. Söz konusu ülkeler, açıklarını, daha önce bahsi geçen ülkelerdeki ucuz işgücünü kendi üretim uzamlarına eklemeyerek kapatmaya çalıştılar. Böylece, eski sömürgelerdeki eşitsizlik, işsizlik, yoksulluk ve düzensizlik, Batılı ülkelerdeki refah, düzen ve huzura doğru akma eğilimi göstermeye başladı. Bu durum, geleneksel olarak servetine düşkün, rahatına alışık, karnı tok ve sırtı pek olan Avrupa'da, artık göz ardı edilemeyecek boyutta toplumsal huzursuzluklara yol açmaya başladı.

20. yüzyılın sonu ve 21. yüzyılın başından itibaren, Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD'nin) önderliğindeki bütün Batılı güçlerin askeri, siyasi, ekonomik ve diplomatik olanaklarını da kullanarak

savaş, toplumsal karışıklık ve huzursuzluk yaratarak, dünyanın kendi coğrafyaları dışındaki bölümünde var olan (yeraltı ve yerüstü) kaynaklardan daha fazla ve daha üst düzeyde yararlanmak güdüsüyle, bu bölgelere yaptıkları sert ve kökten müdahaleler, Batılı ülkelere akan siyasi sığınmacı ve ekonomik göçmenlerin sayısının ciddi boyutlarda artmasına neden oldu.

Yukarıdaki kuramsal açıklamaları temel aldıktan sonra, bu çalışmada, 21. Yüzyıldaki genel dünya koşullarını dikkate alarak, öncelikle göçün küresel eşitsizlik ile olan ilişkisini ve diğer toplumsal etkilerini, Avrupa Birliği geneli ve Hollanda özelindeki doğum ve istihdam oranlarına koşut biçimde, Avrupa'nın kimlik sorunsalını göç ekseninde irdeleyip tartışacağım.

2.Göç ve Küresel Eşitsizlik

New Scientist dergisi, 9 Nisan 2016¹ tarihli sayısında göç olgusunu, çok ilginç biçimde küresel eşitsizlik kavramıyla bir araya getirerek tartışmaya açıyor. Söz konusu çalışmanın temel amacı, dünyada görülen bütün göçlerin çeşitlilik sağladığını, yaratıcılığı körüklediğini ve sonuçta göç alan toplum için bir artı değer ve zenginlik ürettiğini göstermektir. Göç olgusu ile bağlantılı olarak, yazıda kullanılan temel gerekçelerden biri, bugünün dünyasındaki işgücünün serbest dolaşımında Batı kaynaklı ciddi bir engellenmenin söz konusu olmasıdır. Burada genel olarak, bu dergideki gerekçeleri eleştirel açıdan ele alıp yeniden değerlendirmeye açmayı amaçlıyorum.

1.Bölümde ele aldığım iç savaş ve toplumsal karışıklıklar sonucunda, dünya, 21. Yüzyılın başında tarihinin en büyük siyasi ve ekonomik sığınmacı bunalımıyla karşı karşıya kalmıştır. Hal böyle iken, başta AB ve ABD olmak üzere bütün Batılı ülkeler, kendilerine doğru akan sığınmacı kitlelerine duyarsız kalıp sınırlarına tel örgü çekip yüksek duvarlar örerek koruma yoluna gittiler. Sığınmacı olarak kabul ettikleri çok az sayıdaki mağdur insanı da, çok inceleyip kendi ekonomilerine katkı sağlayabileceklerine inandıkları ölçütleri kullanarak, ayrıntılı çözümleme sonucunda kabul ettikleri nitelikleri dikkate alarak seçtiler. Örneğin, 2011'de ortaya çıkan Suriye iç savaşının yarattığı sığınmacı bunalımının çoğunu Türkiye'nin omuzlarına yükleyip sığınmacı akınında Türkiye'yi bir tampon bölge olarak betimlemişlerdir.

Sınırlarını kapatıp sığınmacı taleplerini geri çevirerek ülkelerinin ekonomisini ve güvenliğini korumaya çalışan Avrupalı siyasetçilerin temel kaygısı, ırkçılığın yükselişte olduğu AB'de, seçmenlerin oylarını kaybetmektir.² Söz konusu yayında, AB'deki yabancı düşmanlığı olgusu, evrimsel geçmişimizle ilişkilendiriliyor ki bu oldukça dikkat çekici bir saptamadır. Bu noktada, insanın aklına hemen, bir anda Suriye'den kaçıp Türkiye'ye sığınmak zorunda kalan yaklaşık dört milyon sığınmacı, aynı biçimde herhangi bir AB ülkesinin kapısına dayanmış olsaydı ya da daha hafif bir durum olarak AB içinde dağıtılsalardı, insanın evrimsel geçmişine dayalı olduğu savlanan toplumsal tepkiler, AB içinde hangi boyutlarda olurdu sorusu geliyor. Ayrıca, ırkçılık ve yabancı düşmanlığı belli bir topluma ya da coğrafyaya özgü müdür sorusu da, aynı bağlamda zihinleri meşgul eden türdendir.

Söz konusu yayında, ayrıca, giderek küreselleşen dünyada, ileri iletişim ve ulaşım teknolojileri sayesinde insanın bir yerden başka bir yere ulaşmasının kolaylaştığı; dolayısıyla, insan hareketliliğinin arttığı öne sürülüyor. Ancak, *New Scientist*'e göre, ne yazık ki, herkes bu olanaklardan yararlanamıyor: sınırların aşılması bazı insanlar için ne kadar kolaysa, bazıları için de o kadar zor ve bunun en önemli nedeni ulusların kalkınmışlık düzeyleri arasındaki uçurum. Bu türden bir gerekçelendirmede sorunlu ya da eksik yanların olduğu, ilk bakışta göze çarpmaktadır. Sınırların aşılması ile ulusların kalkınmışlık düzeyindeki farklılıklar arasında doğrudan bir bağlantı olmadığını, 2011 yılında başlayan ve günümüze dek etkisini artarak sürdüren Arap Baharı'nın ve Suriye'de yaratılan savaş ortamının ortaya çıkardığı kitlesel sığınmacı akınında, çok açık biçimde gözlemlemekteyiz. Ekonomik açıdan sorunsuz olan ve iyi eğitilmiş sığınmacıların bile, kültürel ya da dinsel kimliklerine bakılarak, Batılı ülkelere kabul edilmedikleri, yazılı ve görsel basında çok sık haber konusu oluyor. Birçok Batılı ülke, göçmen almamak için sınır denetimini artırıp sınır bölgelerine duvar örme ya da dikenli tel çekme gibi önlemlere başvurabiliyor. Kalkınmışlık düzeyi ile sınırlara duvar örme arasında ne tür bir bağlantı olabileceği

¹ *New Scientist*, 9 Nisan 2016. "Göçler Küresel Eşitsizliği Dengeliyor", İngilizce aslından Türkçeye çeviren: Reyhan Oskay, *Herkes Bilim ve Teknoloji Dergisi*, Sayı 7, 13 Mayıs 2016, sayfa 12-13.

² Agy. s. 12

tartışma konusudur. Duvar örme ve korumacı önlemler alma, kalkınmışlıktan ziyade, bir biçimde toplayıp yığıldığı zenginlikleri dışarıda kalanlarla paylaşmayı istememe içgüdüleriyle bağdaşık olabilir.

Sınırların aşılması bazı insanlar için kolay ise, bu durum, bu kişiler için dünyanın herhangi bir yerinde engellemeler söz konusu değildir anlamına gelir. Bazı insanlar için sınırların aşılması zor ise, bu yine, kalkınmışlık düzeyi ile ilgili bir durum değildir. Yalnızca söz konusu insanlar için yüksek düzeyde engellemelerin geçerli olduğunu sezdirir. Örneğin, üst düzey şirket ya da fabrika sahibi bir Türk işadammının, ticari bağlantılar sağlamak amacıyla, AB'ye seyahat etmesi gerektiğinde, vize engeliyle karşılaşması, kalkınmışlık düzeyi gerekçesiyle açıklanamaz. Aynı biçimde, devletten aldığı işsizlik maaşıyla (*uitkering*) geçinen fakir bir Hollanda vatandaşının, Türkiye'ye vizesiz ve herhangi bir giriş engeli olmaksızın gelip Antalya'da beş yıldızlı bir otelde bir hafta tatil yapması, kalkınmışlık düzeyi ile değil, yerel farkındalık düzeyi (koruması gerektiği olguların farkında olmama durumu) ile açıklanabilir. Birinci durumda, muhtemelen ekonomik ulusalcılık ve korku ile karışık korumacı zihniyet söz konusudur. Türk işadamları mal satmak için daha artan oranda Hollanda'ya gelirse, Hollanda'nın 400 yıl önce kapitülasyonlar ile birlikte yaptıklarının benzerini Türkiye için başarabilirler korkusu art alanda hâkim unsur olarak gözükmektedir. Çünkü, Türk iş adamlarının Hollanda'da serbest dolaşımı, kalkınmışlık düzeyi anlatısının çok göreceli olduğunun anlaşılmasına ve dolayısıyla, Türkiye'nin AB'ye, oradan gelecek mal ve hizmetlere aslında bağımlı olmadığı düşüncesi 'riskini' ciddi boyutta taşımaktadır. Sonuç olarak, Batılı devletlerin, bugün için sınırlarını kale kapısı gibi dış dünyaya kapatıp yüksek korumacı engellerle ülkeye girişi zorlaştırması, kalkınmışlık düzeyi ile değil, bugüne kadar tüm dünyadan topladığı soyut-somut değerleri, yeraltı-yerüstü kaynaklarını, bu değerlerin kaynağı olan ülke yurttaşlarıyla paylaşmak istememesiyle açıklanabilir.

Almanya'da büyük bir binanın duvarına üç dilde yazılmış bir ifade, konuyu daha kısa biçimde özetliyor (bkz. Fotoğraf 1). Bu fotoğraf, göç olgusunun gerçek nedenleri üzerinde, geniş halk kitleleri tarafından düşünüldüğünü ve bu olgunun, AB kamuoyunun acil gündem maddeleri arasında olduğunu sezdiriyor.

Fotoğraf 1: “Almanca, Fransızca ve İngilizce yazılmış: Sizler buralara kadar geldiniz, çünkü bizler, sizlerin ülkelerini yok ediyoruz.”

Öyle gözüküyor ki, Fotoğraf 1'deki ifadenin, bina duvarına Almanya'nın resmi dilinde yazılması yeterli bulunmamış; dolayısıyla, dünyada yaygın üç dilde belirtilmesi, hedef kitlenin yalnızca Alman kamuoyu olmadığını, tam aksine, AB'nin geneline yönelik bir söylem olduğunu, diğer taraftan da dünyanın geneline, bir tür günah çıkarma eylemi gibi edimlendiğini düşündürüyor. Sığınmacılara yönelik olan tarafı ise, günlük temelde maruz kaldıkları aşağılayıcı, ötekileştirici tutum ve davranışlara karşı, onlara haklı oldukları temel noktayı anımsatacak bir metin olmasıdır. Ancak bu metin, sığınmacılardan ve diğer ulamdaki göçmenlerden ziyade, Avrupa'nın yerleşik halklarının bizzat üzerinde düşünüp çözüm

üretmesi ve bu sürecin sonunda ortaya koyduğu somut fikri de, kendi yönetimlerine kabul ettirmesi gereken koşulların başladığına işaret eden bir dönemi simgeliyor.

Küresel ekonominin ve yönetişimin büyük bir kısmının uluslararası ortak bir platformda buluşması, sınırların yakında ortadan kalkacağı beklentisini güçlendiriyor ve buna bağlı olarak, tüm dünyada mal ve hizmetlerin, sermayenin serbest dolaşımı için büyük çaba harcıyor. Ancak, küresel ekonominin bir diğer ayağı olan işgücü, bu gelişmelerden yararlanmak bir yana, ulusal denetim dizgelerinin elinde serbest dolaşımdan yoksun bırakılmıştır. Bu da tutarsızlıklara yol açıyor. Devasa demografik sorunlarla boğuşan ve bunun sonucu olarak işgücü kıtlığı çeken sanayileşmiş ülkeler, iş bulmak ve çalışabilmek için can atan yabancılara, şaşırı biçimde sınırlarını kapatıyor.³ Dolayısıyla, sınırların aşılması olgusu ile kalkınmışlık düzeyi arasında doğrudan bir bağlantı bulmak oldukça zordur. Çünkü sanayileşmiş ülkeler, kendi içindeki ekonomik, demografik ve sosyokültürel çelişkinin sonucunda, işin daha duygusal tarafını oluşturan toplumsal ruha ya da sosyokültürel çelişkiye doğru eğilim göstermektedir. Zira, kendi iç nüfusunun artış oranı, ekonominin ihtiyacı olan genç işgücü sayısını karşılayamayacak düzeydedir.

Söz konusu yayına göre, sanayileşmiş ülkelerin kapılarını göçe kapamalarının ana nedeni, siyasetçilerin körüklediği korku ve cehaletle beslenen seçmenlerin, göçmenler yüzünden işlerini ve toplumsal güvencelerini kaybedecekleri kaygısıdır. Eğer sanayileşmiş ülkelerde seçmenler, hâlâ korku ve cehaletle beslenebiliyorsa, bu ülkelerin kalkınmışlık düzeyinin çok yüksek olduğunu öne sürmek pek olağan gözükmemektedir. Öyleyse, sınırların kolay ya da zor aşılması; kalkınmışlık düzeyiyle değil, uluslararası etki, güç, baskı ve şiddet odaklarının nerede daha etkin ve belirleyici olduğu ile ilişkilidir.

Diğer taraftan, göç olgusunun toplumsal güvenceyi bozması, doğal akışı içinde olursa, mümkün değildir. ‘Doğal akışı içinde’ sözünden kastım, göçün ekonomideki arz-talep dengesini gözetecek biçimde doğal seyrinde ilerlemesidir. Denetimsiz bir ortamda, Suriye’den bir anda kaçıp Türkiye’ye sığınan yaklaşık dört milyon insanın, hazırlık yapılmadan ve dizgeli biçimde kayıt, yerleştirme olmadan ülkeye dağılması, doğal olarak sorunlar yaratacaktır. Ayrıca, bu kadar çok sayıda insanın sığınmacı niteliğiyle etkin üretim ve çalışma yaşamına katılmadan edilgen biçimde sığınmacı merkezlerinde yaşayarak, herhangi bir artı değer ortaya koymadan gün geçirmeleri, kaçınılmaz olarak üretim ekonomisini sekteye uğratacaktır. Burada önemli çıkmazlardan biri de, AB’nin bu konuda Türkiye’ye yardım ve destek sözü verip diğer taraftan tüm yükün altından elin eteğini çekerek Türkiye’yi bu konuda yalnız bırakmasıdır. Aslında burada tartışılması gereken temel konulardan biri de, Batılı ülkelerde, özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonra çok sık ele alınan göç ve göçmenlerin Batı toplumlarına uyumu sorunlarının, Türkiye gibi söz konusu dönemde çok göç veren bir ülkeye yaşatılmak ya da yansıtılmak istenmesidir. Suriye’de çıkarılan yapay bunalım ve iç karışıklık, sığınmacı akınına karşı güvenli bölge oluşturulmasına Batılı ülkelerden destek gelmemesi, ani göç dalgasının yaratacağı toplumsal karışıklığa Türkiye’yi maruz bırakma arzusu ve aynı zamanda sadistliğinin arttıkça var olabileceğini sezdirmektedir. Burada özellikle Batılı ülkeler tarafından anlaşılamayan nokta, Batılı anamalcı kalkınma modelinin 21. Yüzyılda işlerliğini yitirip sürekli sorun yaratan ve doğal kaynakları yok eden, demografik dengesizlikler üreten bir dizge olmasıdır. Bu tarz üretim ve kalkınma, dünyanın geri kalan kısmını yoksulluk, yoksunluk ve kaynaklılık içinde bırakarak sürekli küresel eşitsizlik doğurmaktadır. Yaratılan bu eşitsizliğin giderilmesi için, doğal koşullar altında göç hareketi oluşmakta ve insanlar; kaynakların, olanakların yok edildiği yerlerden, aktarıldığı yerlere doğru yer değiştirmektedir.

Dolayısıyla, doğal akışı içinde olan bir göç hareketi, yaratılan küresel eşitsizliği dengeleyici bir işlev üstleniyor. Kaynakların fazla olduğu bölgelerde yaşayan insanlar bakımından, “bolluğun olduğu yerde rehavet oluşur” düşüncesinden hareketle, söz konusu ekonomiler doygunluk belirtileri gösterince, bu bölgelere gelip yerleşecek göçmenlerin, aslında ekonomilerin gelişmesine, yeniliklerin, üretkenliğin artmasına ve refah düzeyinin yükselmesine neden olacağını söyleyebiliriz.

Ancak, genel olarak, tüm dünyada göç olgusu, olumlu biçimde bir yaklaşımla ele alınmıyor. Göç veren ülkelerden ziyade göç alan ülkeler, bu durumu ilk bakışta toplumsal güvenliğe bir tehdit unsuru olarak yorumluyor. Hiçbir ülkede kamuoyu baştan olumlu bir tutum sergilemiyor. *New Scientist*’in verdiği bilgiye göre, bugün itibarıyla dünyada 240 milyondan daha fazla kişi uluslararası göçmen konumundadır. Son yılların gündem ana maddelerinden sığınmacılar ise, söz konusu rakamın % 10’unda

³ Agy. s. 12

daha azını oluşturuyor ve pek çok ülke uluslararası anlaşmalar gereğince, sığınmacıları ülkeye kabul etmekle yükümlüdür. Geriye kalan % 90'lık kısım ise, ekonomik göçmen konumundadır. Çalışmak ya da iş sahibi olan ailenin diğer üyeleriyle bir arada yaşamak için göç ediyorlar. Genellikle, bir kişi ya da aile, ilk göç hamlesini yapıyor. Arkasından, akrabaları, yakınları ya da arkadaşlarını göç ettikleri ülkeye çağırıyorlar.

Küreselleşme, bu bağlamda ekonomik kaynak ya da olanakların belli merkezlerde odaklanmasına, tüketilmek için pazara sunulan ticari ürünlerin ise küresel düzlemde yaygınlaşmasına, ulaşılabilirliklerinin artırılmasına neden oluyor. Söz konusu yayına göre, dünya ekonomisinin küreselleşmesi, milyonları yoksulluktan çıkartmış olsa da, herkes için yeterli iş olanağı yaratmış değildir. Yardım fonları, bu sorunu hafifletmeye çalışmakla birlikte, soruna köklü çözüm getirmekten uzaktır. Ancak, bu son iki ifade, kendi içinde çelişkiler barındıran bir yapı sergiliyor. Ekonomide küreselleşme, milyonları yoksulluktan kurtarıyor, ancak herkes için yeterli iş olanağı yaratmıyor. Yardım fonları da devreye girince, işin iç yüzü görülmeye başlıyor. Batılı yardım fonları, gelişmekte olan ülkelere kalkınma yardımı yapıyor gibi gözükse de, aslında Batı'nın kendi sanayisini destekleyip canlandırma ve üstü kapalı keşif kolu olma niteliğini barındırır. Sonuçta, gelişmekte olan ülkelere gönderilen mallar ve hizmetler, esas olarak, Batı'daki sanayide üretim fazlası olan yığınların eritilmesi işlemidir. Örneğin, Afrika'ya gönderilen dokuma ürünleri, gelişmekte olan yerel dokuma sanayisini yerle bir etmiştir. Diğer bir deyişle, sürekli balık gönderip vicdan rahatlatma işlemi yapılırken, balık tutma yöntem, kuram ve bilgi yapısıyla ilgili kökten bir destek verilmemektedir. Bu sözde yardımın ilk etkilerinden biri, gelen bedava dokuma ürünlerinden etkilenecek atölyesini kapatmak zorunda kalan Afrikalı dokumacının Batı'ya göç etme düşüncesini kafasına koymasındır. Çünkü kendisine oluşturduğu yerel kalkınma ve sürdürülebilir yerel yaşam girişimleri, bizzat Batılı büyük sanayiciler ve onların iş ortağı yardım fonları tarafından yok edilmiştir.

Diğer taraftan, Batılı ülkelere göç akını oluştuğunda, popülist siyasi partiler, halkın korkuları üzerinde oynayarak, ülkenin bunalıma sürüklendiği söylentisini öncelikle yayarlar. Zaten yetersiz konumdaki iş olanaklarının, gelen göçmenlerle birlikte daha da zor koşullar altına gireceği korkusu, Batılı seçmenlerde göç olgusuyla birlikte sürekli var olan huzursuzluğu artırmıştır. Bunun açıklaması, evrimsel dürtülerle değil, ancak toplumsal değişim, küresel ekonomik ve parasal düzen, küresel sanayi olgusuna bakış açısında yapılacak kökten farklı yaklaşımlarla, farklı paradigmalara yapılabilir. Aksi halde aksayan küresel düzen, artarak sorun ve eşitsizlik üretmeye devam edecektir.

Ekonomilerde katılımcıların kazanç ve kayıplarının, diğer katılımcıların (örneğin göçmenlerin) kazanç ve kayıplarına eşitlendiği varsayımı, yerli halkın, göçmenlere göre, işgücü sayısı artacağı için ücretlerin düşeceği beklentisiyle, iş kaybına uğrayacağı sonucunu doğuruyor. Fakat, hiçbir ekonomide, mekanik dizge olmamak koşuluyla, bir katılımcının kazanç ve kaybı, kuramsal olarak, bir diğerine eşdeğer olamaz. Bu noktada, kazanç ve kayıp kavramlarını da, sabit tanımlayıp betimleme ve buna bağlı çözümleme yapmanın zorluğunu tahmin etmekte güçlük çekeceğimizi sanmıyorum. Ekonomik göçlerin sonucunda, işgücü artar, işveren açısından bakıldığında gelir de artar, ancak sunum fazlalığı olursa, bu durum, işgücü açısından, kaçınılmaz olarak ücretlerin aşağıya doğru hareket etmesine neden olur. Doğal olarak, işçiler üzerinde oluşan iş güvenliği baskısı, talebin daha etkin ve verimli biçimde yanıtlanmasına ortam hazırlar. Ülkede o ana kadar yerli işçilerin yapmaktan yüksündükleri işleri, göçmen işçiler üstlenmeye başlayınca, işgücü piyasasında, doğal olarak, dalgalanma ve esneklik oluşur.

Söz konusu yayının verdiği bilgiye göre, Uluslararası İş Örgütü'nün (ILO) 15 AB ülkesinde yaptırdığı araştırma, bir ülkenin göçlere bağlı olarak nüfusundaki her % 1'lik bir artış, o ülkenin GSMH'sında 1.25 ile 1.5'lik bir büyüme getirdiğini gösteriyor. Dünya Bankası'nın tahminlerine göre de, zengin ülkelerin işgücünde, göçlerin yol açacağı her % 3'lük artış dünya GSMH'sında 2025 yılında 356 milyar dolarlık bir büyüme yaratacak. Dolayısıyla, göçlerin önündeki tüm engellerin kaldırılması, müthiş bir olumlu etki doğuracak. Bazı hesaplamalara göre de, bu durum, dünya GSMH'sında % 50 ile % 150'lik bir artış sağlayacak. *New Scientist*'in bütün bu beklentileri için, Batı'nın, doğal göçlerin önündeki engellerin bizzat Batı'ya zarar vermeye başladığını, bindiği dalı kesme ya da kendi ayağına kurşun sıkma eğilimine girdiğini görmesinden kaynaklanmaktadır denebilir. Zira, Batı'da nüfus, artan talebi karşılayacak oranda artmamaktadır. Dolayısıyla, özellikle AB ülkeleri, sanayi ve ekonomide

düzenli büyümei sağlayabilmek için dışarıdan göç almak mecburiyetindedir. Bu konuyu 3. Bölümde bazı verilerle destekleyerek tartışacağım. Göç engellerini kaldırmak, AB için zorunluluk olurken, iç kamuoyunda oluşacak duygusal gerilimleri, toplumsal bunalımları azaltabilmek de, aynı oranda zorluk ve ikilem ortaya çıkaracaktır.

Aynı dergi, göçler ve küresel eşitsizlik olgusunu tartışırken, dünya üretiminde, göçün etkisiyle oluşacak fazlalığın kimin cebine gireceği sorusunu haklı olarak soruyor. Söz konusu ilave servetin büyük bir bölümünün, yüzyıllardır süregelen küresel eşitsizliğin tersine döndürülmesi gibi bir durumu doğal olarak yaratıp, göçmenlere ve onların kopup geldikleri ülkelere gideceğini somut bir veriyle destekliyor. Batı'ya ekonomik nedenlerle göç eden insanlar, geldikleri ülkelere, yalnızca 2015 yılında, 440 milyar dolar para aktardılar. Bu ülkelerin dış yardım olarak aldıkları paranın 2.5 katına eşdeğer olan bu rakam, doğal olarak, kalkınmaya ve yeni iş olanakları yaratmaya yardımcı olacaktır. Aslında, göçmen işçilerin gönderdiği paraları, 'dış yardım' kalemi altında ülkeye giren ne olduğu ve olacağı belirsiz somut rakamlarla karşılaştırmak ciddi anlamda yapısal bir soruna da işaret ediyor. Öncelikle, 'dış yardım' kavramı kullanıldığında, hemen akla iki temel sorunun gelmesi gerekir: kime yardım ve neden? Sanayileşmiş olduğu açıkça görülen ve gelişmiş olduğu varsayılan bir Batılı ülke, herhangi bir karşılık beklemeden, neden gelişmekte olan bir ülkeye yardımda bulunsun? Her şeyden önce, böyle bir eyleme, o ülkedeki vergi veren yurttaş ya da seçmen onay verir mi? Bütün bu gerekçeler bir tarafa, sömürgecilik tarihi zengin olan Batılı ülkelerin bunu yapacağını düşünmek, aşırı iyimserlikle ya da saflıkla eşdeğer değil midir?

Daha önce de belirttiğim gibi, 'yardım' sözcüğü, uluslararası ilişkilerde çok değişken bir göstergedir. Genelde yardım dendiğinde, dönüşlü yapıda okunması ya da yorumlanması gerekir: yani kendine yardım. Bu konuda kullanılan bir Hollanda atasözü, olguya Batı kültüründeki yaklaşımı daha da netleştirir: *ieder voor zich en God voor ons allen* (herkes kendini kurtarsın / kendine yardım etsin; Tanrı da hepimizi kurtarsın / hepimize yardım etsin). Yardım eden ülke kendi sanayi ürünlerini, mal ve hizmetlerini geliştirmekte olan ülkeye, keşif kolu olarak gönderdiği adamları aracılığıyla yığar. Böylece, iyi niyet sözleriyle, söz konusu ülkeyi ekonomik ve stratejik anlamda işgal eder. Dolayısıyla, göçmenlerin ülkelerine para göndermesiyle, 'dış yardım' denen kavram arasında herhangi bir korelasyon bulmak, sihirbazlık hünerleri gerektiren türden bir görevdir. Her şeyden önce, göçmenlerin geldikleri ülkeye duygusal, kökense ve manevi bağları söz konusudur. Dış yardımda ise, gidilen ülkeye duygusal ve manevi bağ genelde yoktur. Söz konusu duygusal bağ, kendi ülkesine yönelik güçlü olduğu ve fakat aynı zamanda, eylemin siyasi doğrucu gözükebilmesi için, 'dış yardım' kavramı uydurulmuştur.

3.AB'de Genel Doğum ve İstihdam Oranları

AB bağlamında düşünecek olursak, gelen göçmenlerle ilgili temel kaygılardan biri de, göçmenlerin, devlet tarafından verilen sosyal yardımlar üzerinde çok fazla yük oluşturmaları riskidir. Ian Buruma'nın bu konudaki açıklamalarını gündeme getiren *New Scientist* dergisi⁴, ekonomik göçmenlerin genelde yoksul ülkelere gelerek, görece zengin ülkelerin vergileriyle geçinmeye, başka bir deyişle yan gelip yatmaya çalıştıkları ön yargısını tartışıyor. Buruma'ya göre durum, aslında tam tersi yöndedir. Yani göçmenler, geldikleri ülkenin sosyal güvenlik dizgesinden yararlanmak yerine, dizgenin ayakta tutulması için çok ve fedakârca çalışarak önemli katkıda bulunurlar. Bu insanların ülkelerini arkalarında bırakarak yabancı bir dil ve kültür ortamına gelmelerinin temel nedeni, yalnızca düzenli çalışıp maaş alabilecekleri bir iş bulabilmektir. Buruma'ya göre, dünyada bugünkü göçmenlerin % 36'sını oluşturan 82 milyon insan, geliştirmekte olan bir ülkeden, başka geliştirmekte olan bir ülkeye çalışmaya gidiyor ve daha zengin bir ülkeye gidenler ise yük oluşturmuyor. Dünyanın en zengin 37 ülkesini temsil eden OECD'nin yaptığı bir çalışmaya göre, bu ülkelere gelen göçmenler, sosyal yardım olarak aldıkları miktara eşit oranda vergi ödüyorlar. İngiltere'de yapılan bir çalışma ise, çalışmak için gelen göçmenlerin daha genç yaşta olmalarına bağlı olarak, ülkedeki yerli halktan daha az miktarda sosyal yardım aldıklarını ortaya koymuştur. Bu açıdan bakıldığında, gittikçe yaşlanan Avrupa'nın sosyal güvenlik dizgesini ayakta tutabilmek için, taze kan olarak ülkeye yeni katılan genç göçmenlerin işgücüne ve emeğine ihtiyaç duyulduğu görülebilir.

⁴ Agy. s. 13

Eurostat'ın son yayınladığı Avrupa'nın doğum, ölüm ve istihdam oranlarına baktığımızda, 1 Ocak 2016 itibariyle AB'nin toplam nüfusunun 510 milyonun biraz üzerinde olduğunu görüyoruz.⁵ Bir önceki yıla oranla (1 Ocak 2015'te 508.3 milyon kişi) yaklaşık 2 milyonluk bir artış söz konusudur. 2015 yılı boyunca AB'de 5.1 milyon bebek doğarken, 5.2 milyon kişi yaşamını kaybetti. Bu durum, AB tarihinde bir ilke işaret ediyor. AB tarihinde ilk defa, ölüm oranları, doğum oranlarını geçti ve nüfus artışı eksi sonuç vermeye başladı. Olumlu değişimin yani artışın geriye kalan kısmı da, genel olarak göç olgusu tarafından karşılanıyor. 2015 yılı boyunca 17 AB ülkesinin nüfusu artış gösterirken, 11 ülkenin nüfusu azaldı. En büyük artışlar Lüksemburg (binde 23.3), Avusturya (% 14.4), Almanya (% 11.8), Malta (% 11.7), İsveç (% 10.6), Danimarka (% 8.4) ve Belçika'da (% 7.2) gerçekleşirken, en büyük nüfus azalması Litvanya (% -11.3), Latviya (% -8.7), Hırvatistan (% -8.2), Bulgaristan (% -6.7), Yunanistan (% -6.0) ve Romanya'da (% -5.6) gözlemlendi. Almanya, Fransa ve İngiltere, sırasıyla AB'nin en yüksek demografik yoğunluk bölgeleri olarak öne çıkıyor. 1 Ocak 2016 itibariyle Almanya, toplam AB nüfusunun % 16.1'ini, Fransa % 13.1'ini, İngiltere % 12.8'ini, İtalya % 11.9'unu, İspanya % 9.1'ini ve Polonya da % 7.4'ünü oluşturuyor. Geriye kalan üye ülkelerden dokuzu, AB'nin nüfus dağılımında % 4 ile 1.5'lük; on bir üye ülke ise % 1.5'in altındaki bir pay aralığını paylaşıyor. Hollanda'nın 1 Ocak 2015'teki toplam nüfusu, % 16 900.7 iken, 1 Ocak 2016'da bu rakam % 16 979.1'e çıkmıştır. Bir yılda toplam artış % 4.6'dır ve böylece Hollanda, toplam AB nüfusunun % 3.3'ünü kaplıyor.

En yüksek doğum oranları, İrlanda (% 14.2), Fransa (% 12), İngiltere (% 11.9) ve İsveç'te (% 11.7) iken, en düşük doğum oranları, İtalya (% 8), Portekiz (% 8.3) ve Yunanistan'dadır (% 8.5). 2015 yılı boyunca AB'de toplam 5.1 milyon bebek doğdu. Bu rakam, bir önceki yıla oranla 40.000 bebek daha azdır. AB düzeyinde ham doğum oranı binde 10 yani her bin yurttaşa 10 doğum biçiminde gerçekleşmiştir. 2015 yılında AB'de 5.2 milyon kişi yaşamını yitirmiştir. Bu rakam, bir önceki yıla oranla 286000 kişi artmıştır. AB düzeyinde ham ölüm oranı binde 10.3 yani her bin yurttaşa 10.3 ölüm biçiminde gerçekleşmiştir. 2015 yılında Hollanda'da salt doğum (170 bin) ve ölüm rakamları (147 bin), 23 binlik doğum fazlalığı göstermiştir. Ham doğum (binde 10) ve ölüm (binde 8.7) oranları ise binde 1.3'lük bir artı doğal değişim göstermiştir⁶.

15-74 yaş aralığı uzun süreli işsizlik oranlarına baktığımızda, 2005 ile 2015 yılları arasında, Almanya (% 5.9'dan % 2'ye), Fransa (% 3.4'ten % 4.3'e), İngiltere (% 1'den % 1.6'ya), İtalya (% 3.7'den % 6.9'a) ve Hollanda'da (% 1.9'dan % 3'e) verilerin farklı yönde devinim gösterdiğini görüyoruz⁷. Almanya, büyük ülkeler arasında, son on yıllık süreçte en başarılı AB üyesi olarak öne çıkıyor. Bu bağlamda, AB'nin koşul olarak öne sürdüğü serbest dolaşım, ticari ve ekonomik ölçütleri benimseyip uygulamakta zorlandığını gösteren Brexit (İngiltere'nin AB üyeliğinden çıkma kararı), İngiltere ve AB'nin geneli açısından önemli bir gösterge olarak nitelenebilir. Almanya'nın başarısı, sanayideki kalkınma ve arge'ye verdiği önemi, nüfus artış oranıyla dengeleyip göç olgusunu da sanayideki eksikleri kapatacak biçimde ulusal ekonominin içine başarılı biçimde eklememesinden kaynaklanıyor olabilir. Almanya, sığınmacı ve göçmen kabulünde en esnek davranan AB ülkelerinden biridir. Dolayısıyla, bu bakımdan göç olgusu, Almanya devlet aygıtı tarafından önceden benimsenip ona göre strateji geliştirilen doğal bir etki olarak algılanmış gibidir. Diğer taraftan, uzun süreli işsizlik, AB genelinde, sosyal devlet anlayışının yarattığı bir rahavetin ve zor beğenme tutumunun uzun süreli etkilerinden biri olarak da nitelenebilir. Dolayısıyla, göçün yarattığı bir etki olarak değil, tam tersine göçün yok edebileceği kötü etkilerden ya da toplumsal hastalıklardan biri olarak görülmesi daha doğru olabilir.

Bu bölümdeki verileri bir araya getirerek değerlendirecek olursak, AB genelinde, doğum oranlarının ölüm oranlarını birliğin kendi içindeki demografik devinimle karşılayamadığı açık biçimde görülmektedir. Birlik üyesi sanayileşmiş büyük ülkelerdeki nüfus artış oranları, genel olarak, ülke içi doğum-ölüm oranlarıyla açıklanamaz. Ancak, göreceli olarak sanayisi küçük, kalkınmışlık düzeyi düşük ve sonradan üye olan ülkelerde (Litvanya, Latviya, Hırvatistan, Bulgaristan, Yunanistan ve Romanya'da) görülen büyük oranlarda nüfus azalması, büyük ülkelerdeki artışı kısmen açıklayabilir.

⁵ <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/7553787/3-08072016-AP-EN.pdf/c4374d2a-622f-4770-a287-10a09b3001b6>

⁶ Bunlar, kesin olmayan verilerdir. Ham oran, belli bir yılda ortalama nüfusa vaka sayısının katsayısı (oranı, nispeti ya da rasyosu) olarak hesaplanmıştır. Daha kolay bir sunum olabilmesi için, binle çarpılması gerekir ve sonuç, bundan dolayı, her bin yurttaşa denk gelecek biçimde ifade edilir.

⁷ <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tipslm70&plugin=1>

Çünkü bu ülkelerden, birlik içindeki sanayileşmiş ülkelere insan göçü söz konusudur.

4.Göçün Etkileri: Kimlik Sorunsalı

Beşinci bölümde de dile getirdiğim gibi, göç olgusu, göç alan ülkede öncelikle ulusal birliğe ve güvene bir tehdit unsuru olarak algılanabilir. Göçün yarattığı huzursuzluk, ilk aşamada “biz kimiz?” sorusunun sesletilmesine neden olur. Daha önceden sorgulanmayan ya da aslında hiç de önemli görülmeyen ve hatta bazen şaka, alay konusu olan ulusal kimliğin varlığı, yapısı ve nitelikleri, ciddi anlamda gündeme getirilmeye başlanır.

Ulusal kimlik, tartışma konusu haline getirildiğinde, toplumsal birliğin tehdit altında olduğu doğrudan ya da birçok durumda dolaylı yoldan dile getirilir. Buna koşut olarak, özellikle göçmenlerin ülkedeki suç oranlarının yükselmesiyle bir bağlantısının olabileceği, haber metinlerinde birer ikişer yer almaya başlar. *New Scientist*, Brian Bell’in 2013’te meslektaşlarıyla ortaklaşa yaptığı bir araştırma sonuçlarını, bu bağlamda okurlarıyla paylaşıyor. Bu çalışmada, İngiltere’deki şiddet olaylarıyla, 1990’lardaki sığınmacı akını veya 2004 yılında AB’nin doğusundaki üye ülkelerden gelen göçmen akını arasında bir korelasyon bulunamadı. İtalya’da yapılan diğer bir çalışma, şiddet olaylarıyla göçmenler arasında bir bağın olmadığını gösterdi. ABD’deki başka bir çalışmada da, göçmenlerin işlediği suç miktarı ile yerli nüfusun işlediği suç miktarı arasında bir fark bulunmamıştır. Ancak, burada yerli nüfusun göçmen sayısından kat kat fazla olmasının, özellikle dikkate alınması gerekir. Bu bakımdan, miktarda fark yok ise, bu verilerden, oransal açıdan yerli nüfusun çok daha fazla suça eğilimli olduğu sonucu da çıkarılabilir.

Tüm bu, aslında rahatlatıcı, bilimsel verilere rağmen, yine de göçmenler, gittikleri ülke toplumu üzerinde bir baskı unsuru oluşturur. Göçmen sayısı, bir bölgede yoğunlaşma gösterirse, yerel toplum, kaçınılmaz biçimde bu duruma tepki gösterir. Çünkü insanlar, yapı ya da yaratılış itibarıyla, ilk adımda benzerlikler üzerine odaklanmak yerine, farklılıklar üzerinde yoğunlaşır. Kendisinde var olana değil, başkasının aldığına, kullandığına, giydiğine ya da sahip olduğuna yönelir. *New Scientist*’e göre, bu sorunlar, devletin yapacağı yatırımlarla çözümlenebilir ve bireyler üzerinde gerilim yaratmaz. Ancak, derginin çözüm olarak sunduğu bu seçenek, göçmenlerle ilgili olarak, başka bir tartışma konusunun başlangıcını oluşturabilir. Zira, devletin yatırım yapması demek, seçmenlerin ya da yurttaşların ödediği vergilerin göçmenlere aktarılması anlamına geleceği için, bir sorunu çözeyim derken, başka bir soruna yol açmak söz konusu edilebilir. Burada devlet yatırımı derken, çalışan ve vergi veren göçmenlerin ülke artı değer üretimine olan katkıları da dile getirilmelidir.

Söz konusu dergi, bu bağlamda, uyum ve eritme konularını gündeme getirerek, Robert Putnam’ın çokkültürlülükten uzaklaşmanın büyük çaplı sorunlara yol açacağı savını öne sürüyor. Burada kastedilenin, muhtemelen, çokkültürlülükten ziyade, çokkültürcülük olması gerekir. Zira, çokkültürlülük, bir durum saptamasıdır ve birden fazla kültürün aynı anda bir arada bulunduğunu betimler; çokkültürcülük ise bir ideolojidir ve farklı kültürlerin, birbirlerini eritip yok etmeden, birbirine saygı duyup işbirliği ve dayanışma ortamı yaratarak bir arada yaşam ortamı yaratabileceklerini savunur. Putnam, kültürel çeşitliliğin artmasıyla; güven, işbirliği ve özveride bulunma gibi “toplumsal değerlerin” zarar görebileceğine dikkat çekiyor ve ortaya çıkan bu yeni sorunun, “yeni, geniş kapsamlı bir ‘BİZ’ kavramıyla” aşılabileceğine inanıyor. Diğer bir deyişle, bu konuda, uyumun ötesindeki eritmenin (asimilasyonun) yerine, iki tarafın da kültürel altyapılarının eşdeğer oranda benimsenmesinin özendirilmesi gerektiğini dile getiriyor. Samimi düzlemde karşılıklı kabul, saygı ve güven ortamı yaratılabilirse, azınlık ve çoğunluğun bakış açısından ‘BİZ’ duygusu ya da alımlaması kolayca toplumsal belleğe yerleştirilebilir. Kanada, bu konuda başarıyı hedeflemiş bir ülke olarak, ulusal kimliğini göçlerle ilişkilendirme yolunu tercih etmiştir. Bu bakımdan, Kanada’nın gerçek anlamda bir çokkültürcü toplum olduğunu söyleyebiliriz. Kanada Başbakanı Justin Trudeau’nun 2016 Davos Dünya Ekonomik Forumu’nda yaptığı konuşmadaki “Çeşitlilik yatırımların lokomotifidir. Çeşitlilik yaratıcılığı körukler. Bu da dünyayı zenginleştirir” sözleri, söz konusu saptamayı pekiştirir⁸. Bu açıklamalar, aynı zamanda, Scott Page’in görüşleriyle de destekleniyor: “kültürel açıdan çeşitliliğe sahip gruplar, homojen gruplardan daha verimlidirler. Çünkü bunlar alternatif düşünce şekillerini tartışarak yepyeni yollar bulurlar. Bu nedenle yeniden iş kuran

⁸ Agy. s. 13

göçmenler iş hayatında, bilimde ve sanatta daha başarılıdırlar.”⁹.

Yukarıda öne sürülen gerekçelerden, artalandaki, Batı’ya son yıllarda artan göçmen akınına, Batı kamuoyunu düşünsel olarak hazırlama gayretini de görebiliyoruz. Zira, bu gerekçelerden sonra, daha gerçekçi bir yaklaşımla, “zengin ülkelere göçlerin turmanışa geçtiği dünyamızda, çeşitliliği yönetmeyi öğrenmemizde fayda var. Bu ülkelerde doğum oranları düştükçe, yabancı ülkelere gelen işgücüne ihtiyaç giderek artacak” gibi bir ifade kullanılıyor¹⁰. Aynı bağlamda, gerçekler, bir takım korku ve endişelerle harmanlanıyor. Washington’daki Brookings Enstitüsü’nden Bill Frey, 2050 yılında beyaz Amerikalıların, ABD’de azınlıkta kalacağını bildiriyor. Ancak, Frey, bunu olumlu bir gelişme olarak öne sürüyor, çünkü geniş bir çeşitliliğe sahip olan ülke, genç işgücü ve verimliliği ile Avrupalı ve Japon rakiplerinden daha başarılı bir geleceğe adım atıyor. Ancak, bu noktada, şu basit soru da yöneltilebilir: bilinen nedenlerle, aynı kültürel çeşitliliğe ve ekonomik göçlere, zaten Avrupa ve Japonya da ister istemez izin vermek zorunda değil mi? Yanıt evetse, o zaman, bu gelişmeyi, ABD için ekonomik yarışta öne geçmeyi sağlayacak bir gerekçe olarak öne sürmek ne kadar işlevseldir? Öyleyse, bu açıklamaların, ABD kamuoyunu hazırlayıcı retorik işlev üstlendiğini öne sürebiliriz.

Gerçekçi yaklaşımı sürdürürsek eğer, önlenemez doğal gelişimlerin bir an önce kabul edilip nasıl yönetilebileceğini tartışmak daha isabetli olabilir. Göçleri küresel çapta yönetecek bir kuruma gereksinim duyulduğu, aynı yayında dile getiriliyor. Burada yönetmek kavramı, göç olgusunun olumlu yanlarını alıp kullanmak, olumsuz yanlarından da hızlıca sıyrılmak anlamında belirtilmiş olabilir. Birleşmiş Milletler yapısı altında bir uluslararası göç örgütü kurulması ve bu bağlamda ortak bir siyaset belirlenmesi öneriliyor. Bugün dünyada, bu yaklaşımın tersi yönde gelişmeler gözleniyor. Her ülke, büyük bir hırsıyla kendi sınırlarını korurken, işine yarayacak iyi eğitilmiş işgücünü kendine çekebilmek için, diğer ülkelerle rekabete giriyor. Göçleri uluslararası düzlemde düzenleyecek bir küresel örgütün, göçün nimetlerinden yararlanıp külfetlerinden de en kolay biçimde kurtulabilmek için, ilk aşamada kimin çıkarlarını kollayacağı, ayrıntılı olarak tartışılması gereken konuların başında gelecektir.

Söz konusu yayın, yabancı korkusu ya da düşmanlığını tartışırken, daha önce de olduğu gibi, sorunu evrimsel geçmişimize dayandırıyor. Rekabet algısının düşünce ve davranışlarımızın büyük bir kısmını ele geçirdiğini savunmak, insanın yıkıcı tarafını öne çıkarmaktır. İnsanlar, destek dizgelerini, sıfır toplamlı oyun olarak yani toplumda biri kazanıyorsa, diğeri kaybetmek zorundadır düşüncesiyle görüyorsa, bu insanın yıkıcı tarafının vurgulanması anlamına gelir. Buna koşut olarak, bu saptama, avcı-toplayıcı geçmişimizle ilişkilendiriliyor. Ancak, bu noktada da sorunlu yönlerin olduğu açıktır. Buradan, insan türü olarak, avcı-toplayıcı iken, hiç toplumsallaş(a)madığımız ve sürekli bencil varlıklar olarak üremeye devam ettiğimiz anlamını mı çıkarmamız gerekiyor? Eğer öyleyse, nasıl çoğalıp toplum yarattık ve ortak yaşam alanları oluşturduk? Eğer birinin kazancı, diğerrinin kaybı; birinin varlığı diğerrinin yokluğu anlamına gelseydi, bugün insanlık bu kadar çok sayıda üyeye sahip olamaz ve kendini çok daha önceki dönemlerde imha etmiş olurdu. Paylaşım duygusunun, toplum yaratma ihtiyacının, söz konusu evrimsel geçmişimizin bir yerlerinde önemli bir etken olarak devreye girmiş olması gerekir. Avcı-toplayıcı geçmişte gerçekçi bir bakış açısı olarak savlanan konu, çevrede başkalarının olmasının yiyeceklerin paylaşılacağı ve kendilerine düşen payın azalacağı yorumundan kaynaklanmaktadır. Eğer gelenler yakın akraba ise paylaşım karşı çıkılmıyordu, çünkü bundan ortak genler yararlanmış oluyordu. Ama gelenler farklı bir kültürden ise, rakip olarak algılanıp paylaşım olanağı devre dışı bırakılıyordu. Ancak, insanlık, ortak çalışarak, keyif sürecekleri yaşamsal olanakların sayısını katlayarak artıracaklarını çok yakın zamanda keşfetmedi. Durum böyle olsaydı, yalnızca aileler, kendilerini dış dünyadan soyutlayarak bir arada yaşar; grup içi evliliklerle çoğalma yoluna giderlerdi. Köy, kasaba ve kent gibi yaşam birimleri oluşamazdı. Nitekim, günümüzdeki anamalcı ekonomiler de sıfır toplamlı oyuna yani mutlak kaybeden ve mutlak kazananlı bir oyuna uzun erimde izin veremez. Çünkü işgücü artarsa, verimlilik ve üretim niceliksel, niteliksel olarak artar. Söz konusu yayında, yine evrimsel geçmişimiz devreye sokularak, içgüdüsel bir tepki sonucunda, bulaşıcı hastalıklara maruz kalma olasılığında dolayı, yabancılarla yakın ilişkiden korktuğumuz dile getiriliyor. Modern kentlerde etnik grupların kendi gettolarını kurmaları, bu konuda bir örnek olarak veriliyor. Ancak getto oluşumları, yalnızca bu türden bir içgüdüsel tepkiyle açıklanamaz. II. Dünya Savaşı koşullarında Yahudi gettosu oluşturulması ile bugünkü gettoların durumu

⁹ Agy. s. 13

¹⁰ Agy. s. 13

arasında, farklar bulunduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. O zaman için gettoya layık görülen Yahudiler ve layık gören Hristiyanlar, şimdiki göçmenlerin topluma uyumu tartışmalarında, göçmenlerin Yahudi-Hristiyan Batı kültür ortamına uyum sağlaması gerektiğini, bugün hiç sorgulamadan savunabiliyor. Bu durumu, evrimsel geçmişimizle açıklamak oldukça zordur. Salt ekonomik değiştirgenler (parametreler) bağlamında yorumlamak da, sorunu kapsayıcı bir yaklaşım değildir. 19. Yüzyıl boyunca Avrupa'ya Aydınlanma düşüncesinin ilkeleri iyice yerleşmiş durumdaydı. Birçok Avrupa ülkesinde yurttaşlara, yasalar önünde, inanç, ırk toplumsal sınıf ya da konumuna bakılmaksızın eşit davranıldı. Almanya'da bu uygulama, 1871'de devreye girdi. Alman Yahudileri, ellerine geçen bu yasal fırsata dört elle sarıldılar. 20. Yüzyılın başında Almanya nüfusunun yalnızca % 1'ini Yahudiler oluşturuyordu; ancak, en büyük Alman şirketlerinin üçte birini Yahudiler yönetiyordu. Prusya'da en zengin bin milyoner içinde bir çeyreği, Yahudi girişimcilerdi (Roele, 2000: 72). Dolayısıyla, bugünün ekonomik gerekçeleriyle yani göçmenler, geldikleri ülkenin toplumsal ve ekonomik kaynaklarını tüketiyor söylemiyle, 20. Yüzyılın başındaki Yahudi sorununu açıklamak olanaklı değildir. Çünkü, o zaman için Yahudiler, toplumun ekonomik, toplumsal ve kültürel anlamda önde gelen kesimini oluşturuyordu, ancak yine de sorun olarak görüldüler.

11 Eylül saldırıları ile birlikte, güvenlik ekseninde ve Arap Baharı sonrasında da Avrupa'ya yönelik düzensiz göç ile 21. Yüzyılda Avrupa'nın İslam özelinde "tehdit" algılaması yeniden biçimlenmiştir (Zenginoğlu & Kanat, 2016: 259). Bunun evrimselden ziyade tarihsel, toplumsal ve kültürel artalanının olması, daha ikna edici bir gerekçelendirme olarak gözükmemektedir. Bu bakımdan, kimlik ve kültür, durağan ve kalıplaşmış yapılar değildirler. Zaman içinde insanların ve toplumların kendileri için tanımladıkları kimlikleri ve kültürleri belli oranda değişime ve dönüşüme uğrar (Zenginoğlu & Kanat, 2016: 262). Kimlik tanımlanması da genellikle karşıtlıkların içinde net bir biçimde yapılır. Ötekinin varlığı, kimliğin yapılandırılmasında önemli rol oynar. Arap Baharı sonrası Müslüman ülkelerden AB'ye doğru oluşan yoğun ve düzensiz göçler, AB ülkelerinde İslamiyet'e karşı Avrupa kimliğini koruma ve canlı tutma tepkisini doğurmuştur. AB ülkeleri, sonuçlar üzerine tartışma yürütmek yerine, kendi kamusal söylemlerinde, öncelikle nedenler üzerine odaklanmalı; Arap Baharı'nın destekçileri ve kaynakları üzerinden tartışma yürütmesi gerekir.

5. Toplumsal sorunlar: uzun ve kısa erim

New Scientist dergisi, söz konusu yayınında, Kaliforniya Üniversitesi'nden Giovanni Peri'nin konuyla ilgili araştırmasına yer veriyor. Bu araştırmaya göre, göçmenler, gittikleri ülkenin üretim gücünü artırıyor, yatırımları hızlandırıyor ve uzmanlaşmayı özendiriyor. Uzun erimde, göçmenlerin ABD yurttaşlarını işsiz bıraktığı yönünde herhangi bir bulguya ulaşılmamış. Tam aksine olumlu verilerin saptandığı belirtiliyor. 1990-2007 yılları arasında ABD'ye gelen göçmenlerin, ABD'deki ortalama ücretleri yaklaşık 1500 dolar kadar artırdığı; öte yandan, ILO verilerine göre İngiltere'de doktor ve hemşirelerin % 13'ünü yabancı göçmenlerin oluşturduğu paylaşılıyor. 1993 yılında İngiltere nüfusunun % 4'ü yabancı vatandaşlardan oluşurken, 2014 yılında nüfusun % 8.5'ini yabancılar kaplıyor. Yaklaşık 20 yıllık bir süreçte, AB toplumlarının, genel olarak, göçe soğuk yaklaşmalarına rağmen, % 100'den fazla bir artış görülmüştür. Toplam göçmenlerin içinde, sığınmacıların oranının % 10'dan az olduğu düşünülürse, göçmenlerin yaklaşık % 90'ı ekonomik nedenlerle AB'ye geliyor. Yüksek düzeyde kısıtlama ve engeller olmasına rağmen, yine de AB'ye insan akışı çok hızlı ve yüksek oranda olmaktadır. Kısa erimde, göç olgusu, iç pazarda bir dalgalanma yaratsa da, bu türden hareketlilikler, uzun erimde iç pazardaki yeniden yapılanmaların habercisi niteliğindedir. İç pazara katılan ve her türlü işi yapmaya hazır işçiler, doğal olarak, o ana kadar iç pazardaki yerleşik kuralların ve yapıların yeniden yorumlanmasına neden olacaktır. Bu bakımdan, göç, ilk aşamada, yerleştiği bağlam içindeki rehabeti sarsıcı işlev üstlenir ve belirsizlik (*entropy*) yaratabilir. O ana kadar alışılmış yapıları ve yinelemeleri (*redundancy*) sorgulamaya açar, hatta gereksizleştirir. Yerleşik düzendeki yerli halk, işte bu yüzden göçü, alışageldiği davranış ve yaşam kalıplarına bir tür saldırı olarak algılayabilir. Buna bağlı olarak da, kendi ulusal değerlerine sarılma refleksi göstererek, eski yaşam ve çalışma tarzının günün birinde, eskiye öykünen bir öge olarak anılacak olması tehlikesine karşı direnç gösterir. Göç olgusu öncesinde, hiçbir biçimde 'geleneksel değerlere' sahip çıkmayan ya da onları hiç önemsemeyen bireyler, göçmenlerin

gelişiyse kendilerini bir tür kimlik bunalımının içinde bulabilirler. Doğası gereği, değişime açık olan insan, bu noktada, yine doğası gereği, sahip olduklarını koruma ve tutma içgüdüleriyle hareket etmeye başlar. Örneğin, Hollanda'daki göçmenler yaşadıkları ırkçılık ve ayrımcılık eylemlerine demokratik ve dizgeli tepki verebilmek için, yeni bir siyasi parti kurmaya karar verdiler. Partinin adı, Hollanda anayasasının birinci maddesine gönderimi olan *Artikel 1* (Madde 1) olarak belirlenmiştir¹¹. Söz konusu anayasa maddesi, "Hollanda'da bulunan tüm insanların, eşit koşullarda eşit muameleye tabi olduklarını; dini, yaşam biçimi (felsefesi), siyasi görüşü, ırkı, cinsiyeti bakımından ya da başka hangi temelde olursa olsun, ayrımcılığa uğramalarına izin verilmez"¹² hükmünü içerir. Böyle bir girişimde bulunma adımı, aslında, Hollanda'daki göçmenlerin ruhsal bakımdan ne kadar zor koşullar altında yaşadıkları konusunda bize fikir veriyor. Belki maddi koşullar, geldikleri ülkeyle kıyaslandığında, daha iyi olabilir, ancak insanın maddi huzurdan önce, manevi huzura ihtiyacı vardır. Hollanda'da önceden misafir işçiler kavramı vardı. Sonra göçmenler ve yabancılar (*allochtonen*) sözcükleri kullanıldı. 1980'li yıllardan sonra, Müslümanlar ve İslam öne çıkmaya başladı. Dolayısıyla, göç olgusu, kademeli olarak İslam karşıtlığına (islamofobiye) dönüşmeye başladı.

Bu bakımdan, AB'nin Batı kültür coğrafyası dışından son yıllarda aldığı sürekli ve yoğun göç, Batılı ülkeleri bir tür kimlik bunalımın ya da sorgulamasının (biz kimiz sorusunun) içine sürüklemiştir diyebiliriz. Bu bunalım, doğal olarak, giderek artan oranda, ciddi toplumsal gerilimler ve sürtüşmeler yaratacaktır. AB'de uzun erimde toplumsal yapılar birbirini dönüştürebilirler. İç içe geçip kaynaşarak yeni biçimler yaratabilirler. Ancak, birleşen dizgeler, kendi içinde kaçınılmaz olarak farklılıklar yaratmaya başlayacaktır. Bu durum, gözlemlenen iç içe geçişlerin doğal bir sonucudur. Bütün bunlar, bir tür *arabiçim* (*interform; tussenvorm*) yaratma eğiliminin sonucu olabilir.

Söz konusu etkileşmelerin sonucunda, suskun minareler, şeffaf camiler olabilir. Ezan okunması yerine, ışıklı bir düzenekle namaz vaktinin geldiğini, toplumda sıkıntı ve gerilim yaratmadan gösteren çözümler olabilir (bkz. Göle, 2010; 2015). Ancak, muhtemelen burada göz ardı edilen temel konu, ötekinin, yaşam biçiminde somut anlamda değişiklikler yaparak, kendini beğendirmeye çalışması ve dolayısıyla topluma 'uyum' sağlaması değil, ötekinin bizzat varlığıdır. Öteki olarak varlığını oluşturan tüm öğeleri ayrıntısına kadar (yani kendini) yok etmediği müddetçe kabul görmeyecektir. Bu, bir tür birbirini körükleyici etki yapar. Göçmen ya da öteki ne kadar çoğunluğa uyum sağlamaya çalışsa, kendisinden her seferinde daha fazlası istenecektir. Daha fazlasını yaptıkça da, öteki ya da göçmen, kendi özüne yabancılaşacak ve tepki olarak daha fazla içe dönmeye başlayacak, kendi köklerini keşif yolculuğuna çıkacaktır.

Sonuç

Önceki beş bölümde tartıştığım olgulara genel olarak bakıldığında, AB ülkelerinin sürekli göç alması, en azından iki belirtiyi bize gösteriyor. Göçmenler, ülkeleriyle kıyaslandığında, AB'de, çok daha iyi bir iş ve yaşam alanı bulacaklarına inanıyorlar. İkinci olarak da, AB ülkeleri, göç olgusuna sıcak bakmayıp yüksek düzeyde engel ve kısıtlamalar uygulasa da, ekonominin hızını ve ritmini belli düzeyde, istikrarlı biçimde tutabilmek için, göç almaya muhtaç durumdadır. Bu bağlamda, AB ülkeleri, ciddi bir ikilemin içine girmiştir. Bu bir tür, "ne seninle oluyor, ne de sensiz oluyor" durumu yaratmıştır. AB, göç almadan küresel rekabeti sürdürmek isterken; demografik verileri, dışarıdan göçe, açık biçimde muhtaç olduğunu gösteriyor.

Avrupa açısından bakılınca, sömürgecilik geçmişini de hesaba katarak, en azından 500 yıllık bir tarihsel süreci kapsamı nedeniyle, Avrupa; İslam'ın içine çok uzun bir süre önce geçmiş ve işlemiştir denebilir. Diğer taraftan, eğer konuya İslam açısından yaklaşırsak, Batı Avrupa (yani anamalcı ve emperyal dizge) anlamında, yaklaşık 60 yıllık bir süreçte, İslam; fakir, düşük ücretli işgücü göçü olarak Batı Avrupa'nın içine girmiştir. Sonuç itibarıyla, İslam, Avrupa'ya 500 yıl katlanıp onu sırtında bir kambur ya da yük gibi taşırken; Avrupa, emeğiyle destek vermesine rağmen, kendi içinde İslam'a

¹¹ Bkz. Bahara & Ezzeroili: <http://www.volkskrant.nl/politiek/sylvana-simons-verlaat-denken-begint-nieuwe-partij~a4439257>

¹² "Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan."

60 yıl tahammül edememiştir. Diğer taraftan, İslam, bu bağlamda davetsiz misafir olarak ya da zor, şiddet kullanarak Avrupa'ya gelmemiştir. Ucuz işgücü açığını kapatmak ve sömürülmek için Avrupa'ya gelmeye (ülkelerindeki ekonomik piyasada yaratılan daralma ve fakirlikten kurtulabilmek amacıyla) razı olmuştur.

Birinci bölümde, göç olgusuna ve Avrupa'daki sorunsala kısa bir kuramsal giriş yaptım. İkinci bölümde ise, *New Scientist* dergisinin ilgili yayını temel alarak, göçlerin küresel eşitsizliği neden ve nasıl dengelediğini tartıştım. Buradaki temel say, göçlerin, aslında toplumları olumlu anlamda dönüştüren çeşitliliği sağlayıp yaratıcılığı körükleyip zenginlik üreten bir insan hareketliliği olduğunu, herkesten önce dünyayı yöneten siyasi çevrelere gösterebilmektir. Son yıllarda yaşanan, tarihin en büyük sığınmacı bunalımı, geleneksel siyasi partilerin oy kaybına uğramasına koşut, özellikle AB ülkelerinde ırkçılığın yükselişine ve aşırı sağ eğilimli partilerin oy oranlarını hızlı biçimde artırıp iktidara ortak olmalarına daha geniş bir zemin hazırladı. Bu durum, demografik verilerde gerileme gösteren AB ülkelerinde tam bir karşıtlık ve ikilem yarattı. Toplumbilimsel açıdan göçe karşı tavır alan AB, iktisat bilimi ve sınai kalkınma bakımından, dışarıdan göç alıp genç ve iyi eğitilmiş göçmenleri, AB üretim piyasasına eklemlenmek zorunluluğuyla yüzleşmek durumunda kaldı. Üçüncü bölümde sunduğum AB'deki son genel doğum ve istihdam oranları ile ilgili veriler, ikinci bölümde tartıştığım kuramsal olguları somut olarak destekler niteliktedir. AB içinde, sonradan AB'ye üye olan az gelişmiş Doğu Avrupa ülkelerinden, sanayileşmiş Batı Avrupa ülkelerine doğru hızlı ve yoğun bir işgücü göçü söz konusudur. Doğu'daki eksi demografik veriler, Batı'da nüfus artışı olarak kendini göstermektedir. AB genelinde doğum-ölüm oranı, ölüm tarafında fazlalık vermektedir. Bu da, net olarak genç işgücü açığına işaret etmektedir. Avrupa'nın ikilemi, aynı zamanda, ucuz işgücü ve üretimin nimetlerinden (kârından) yararlanıp külfetlerinden ya da toplumsal yan etkilerinden uzak durmayı istemek biçiminde kendini gösteriyor. Ancak, ne yazık ki, bu gerçeküstü bir tasarımdır. Külfetsiz nimet elde edilen bir dünya, henüz var olmadı ve olacak gibi de gözüküyor. Dördüncü bölümde, göçün nimetlerinden ziyade külfetleri üzerinde yoğunlaştım. Kimlik sorunsalı, özellikle kültürel karşıtlıkların baş gösterdiği ortamlarda hissedilir. Göçün etkileri, evrimsel kavramlarla açıklanamayacağı gibi, iktisadi gerekçelerle de tam olarak öngörülemez. Öteki tanımlaması, uzam ve zamana göre, farklı biçimlerde yapılabilir. Diğer bir deyişle, tarihin akışı, farklı iktisadi, evrimsel, toplumsal, kültürel ve ruhsal değiştirgenleri bir araya getirip bütünüyle öngörülemez bir bireşim ortaya koyabilir. Beşinci bölümde, toplumsal sorunların, kısa erimde yoğun ve çok yönlü biçimde kendini gösterdiğini, ancak uzun erimde doğru çokkültürcü toplum mühendisliği ve sorunların, uzlaşma dönük yönetim düşüncesini kullanarak çözme yöntemi ile ortak bir yaşam düzlemi ve "BİZ" duygusu yaratıldığında seyrekleşip şiddetini azalttığını göstermeye çalıştım.

Sonuç olarak, eğer nedenlerini ve süreçlerini bilip etkileyemiyorsa; insanoğlunun, doğadaki olguları bütünüyle yok etmesi ya da var etmesi, her zaman ve her koşulda mümkün değildir. Dolayısıyla, bu bağlamda, söz konusu olgunun nasılları ve sonuçları üzerinde, kendi istek, arzu ve tutkuları doğrultusunda hüküm yürütmesi de, çok fazla bir önem arz etmez. Zira, dev dalgaların oluşumunu engelleyemezsiniz. Atacağınız en anlamlı ve olumlu adım, en kısa zamanda sörf yapmayı öğrenmektir.

Kaynakça

Bahara, Hassan & Nadia Ezzeroili. 24 Aralık 2016. <http://www.volkskrant.nl/politiek/sylvana-simons->

verlaat-denk-en-begint-nieuwe-partij~a4439257/

Eurostat. 2016. <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/7553787/3-08072016-AP-EN.pdf/c4374d2a-622f-4770-a287-10a09b3001b6>.

Göle, Nilüfer. 2010. İç İççe Girişler: İslam ve Avrupa. Türkçeye Çeviren: Ali Berktaş. İstanbul: Metis

Yayımları.

Göle, Nilüfer. 2015. *Gündelik Yaşamda Avrupalı Müslümanlar: Avrupa Kamusal Alanındaki İslam*

- İhtilafları Üzerine Bir Araştırma. Fransızcadan Çeviren: Zehra Cunillera. İstanbul: Metis Yayınları.
- New Scientist. 2016. “Göçler Küresel Eşitsizliği Dengeliyor: göçler çeşitliliği sağlar, yaratıcılığı körükler ve zenginlik üretir!” İngilizce aslı 9 Nisan 2016, Türkçeye çeviren: Reyhan Oksay, *Herkese Bilim ve Teknoloji Dergisi*, sayı 7, 13 Mayıs 2016, s. 12-13.
- Roele, Marcel. 2000. *De Mietjesmaatschappij: Over Politiek Incorrecte Feiten*. Amsterdam - Antwerpen: Uitgeverij Contact.
- Zenginoğlu, Samet & Selim Kanat. 2016. “Avrupa’nın Başkalaşma Korkusu: Kimlik Tartışmaları Bağlamında İslamlaşma ve Amerikanlaşma Tehditleri”. *Turkish Studies, Internaional Periodical for the Languages, Litterrature and History of Turkish or Turkic*, volume 11 / 13 Summer 2016, p. 259 – 278.

The Conceptualization of the Migration Crisis in Public Discourse

Assos. Prof. Nihada DELIBEGOVIĆ DŽANIĆ
University of Tuzla / Bosnia and Herzegovina

Sanja BERBEROVIĆ
University of Tuzla / Bosnia and Herzegovina

'No administration could stop the tidal wave of immigration that swept over the land; no political party could restrain or control the enterprise of our people, and no reasonable man could desire to check the march of civilization.' Nelson Appleton Miles

THE CONCEPTUALIZATION OF THE MIGRATION CRISIS IN PUBLIC DISCOURSE

1. Introduction

Several last decades have seen an explosion of studies examining figurative language in different types of discourse within the frameworks of conceptual metaphor theory and blending theory. Some of the studies applying these two theories aim to uncover how metaphor and conceptual integration as basic cognitive mechanism are used in order to promote certain viewpoints and express rhetorical goals in discourse.¹ In addition, some of them investigate the role of metaphor in shaping discourse, that is, achieving discourse coherence.² Nevertheless, surprisingly, in an enormous body of valuable literature on figurative language in discourse, only several studies address the issue of figurative creativity and the rhetorical potential it may have, as well as the ways in which figurative creativity can contribute to discourse coherence.³ The phenomenon of figurative creativity is defined by Kövecses (2005) as creativity arising through the cognitive mechanisms of metonymy, metaphor, and blending.

This paper examines the use of creative figurative language used in relation to the recent migration crisis in public discourse. The aim of this paper is to show that conventional metaphors can be creatively stretched through conceptual blending, producing instances of creative figurative language which contribute to achieving different discourse goals and discourse coherence. Specifically, applying conceptual integration theory, we will analyze innovative conceptual blends, motivated by conventional metaphors, which are used to achieve different discourse goals. In addition, such creative metaphorical blends also provide discourse coherence at the intratextual level.

---

¹ Some of the papers that have shown the rhetorical potential of metaphor in discourse are Lakoff (1992, 2003), Semino and Masci (1996), Semino (2008), and Musolff (2000, 2004). In addition, in a series of papers Coulson and associates study persuasive force of blending (cf. Coulson and Oakley (2006), Coulson (2006), Oakley and Coulson (2008))

² Furthermore, investigating metaphor in discourse, many cognitive linguists (Charteris-Black 2004, Eubanks 2000, Koller 2003, 2004a, Kövecses 2009c, 2010, Musolff 2000, 2004, Semino 2008) have uncovered that an important function of metaphor is providing intratextual and intertextual coherence.

³ cf. Semino (2002), (2008), Koller (2004a), (2004b), Musolff (2000), (2004), Kövecses (2005), (2009a), (2009b), (2009c), (2010)

2. Conceptual integration theory and cognitive metaphor theory

Cognitive metaphor theory (henceforth CMT) and conceptual integration theory, or blending theory (henceforth BT), are cognitive linguistic theories that have acquired prominent status within the cognitive linguistic framework over the course of the past several decades. Their primary goal is to uncover meaning construction and thus account for complexities of the human mind. CMT, first discussed at length in Lakoff and Johnson's (1980) *Metaphors We Live By*, has been successfully used in the study of language for the past several decades, producing evidence that metaphor and metonymy are cognitive mechanisms of the utmost importance in the human conceptualization of the world. In 1993, Fauconnier and Turner built BT on the foundations of Fauconnier's mental space theory. This theory has been successfully used to account for a wide range of phenomena of human thought and action, from counterfactuals to metaphors, proving blending to be present in the simplest kinds of human thinking.

CMT and BT share some common features; both are basic cognitive operations, which are pervasive in human thought and action, involve mappings, and are guided by certain constraints. However, differences which can be regarded as their defining properties between the two theories exist. The basic and most obvious difference between CMT and BT is that the former operates over two conceptual domains, while the latter deals with four mental spaces. Furthermore, compared to domains employed in CMT, defined as "any coherent organization of experience" (Kövecses 2002: 4), mental spaces are smaller conceptual packets, which are usually more specific and comprise knowledge from many different domains. Fauconnier and Turner (2002: 40) define mental spaces as "small conceptual packets constructed as we think and talk, for purposes of local understanding and action". Direction of mappings is another difference between these two theories. Mappings in CMT proceed from a concrete source domain onto an abstract target domain. In BT, mappings are established between mental spaces, generic space, and blended space. In metaphorical blends, conceptual material is projected from both input spaces into the blended space. In addition, the re-conceptualization of the target input space by projections of inferences from the blended space is possible in BT.

The proponents of BT point out that the theory was designed to account for a wider range of phenomena of human thought and action than CMT, such as counterfactuals, analogy, concept combination, including metaphor and metonymy (Coulson and Oakley 2000, Turner and Fauconnier 2003). In numerous papers, the proponents of BT claim that, apart from metaphoric projections from source to target domains, complex integration processes construct blended spaces, which have often gone unnoticed in the two-domain model (cf. Fauconnier and Turner 2008, Turner and Fauconnier 1995, 2003, Coulson 1996). "The many-space model explains a range of phenomena invisible or untreatable under the two-domain model and reveals previously unrecognized aspects of even the most familiar basic metaphors" (Turner and Fauconnier 1995: 184). To support this claim, Turner and Fauconnier offer a wealth of examples of metaphorical blends in which inferences in the blended space cannot be explained by simple source to target mappings. Therefore, they propose BT as an alternative and comprehensive approach, which can account for the complex cognitive processes taking place in the construction of meaning, prompting cognitive linguists to "rethink metaphor", as the title of one of Fauconnier and Turner's (2008) papers states.

However, metaphor does play an important role in conceptual integration. As pointed out, metaphor as a cognitive mechanism is presupposed in BT. As Grady et al. (1999: 111) argue, conventional metaphors serve as triggers for launching the blends by providing counterpart mappings between input spaces (cf. Grady et al. 1999, Turner and Fauconnier 2003, Fauconnier and Turner [1998] 2006, [1998] 2001).

If conceptual metaphor theory is primarily concerned with well-established metaphoric associations between concepts, and blending theory focuses on the ability to combine elements from familiar conceptualizations into new and meaningful ones, then conceptual metaphors are among the stable structures available for exploitation by the blending process. (Grady et al. 1999: 110)

From this view, "conventional metaphors feed the blending process by establishing links between

elements in distinct domains and spaces” (Grady et al. 1999: 110). They further point out that metaphorical associations of this sort are part of human conceptual repertoires. BT can benefit from the findings of CMT, as counterpart mappings between concepts have been the focus of CMT investigations for a long time.

Fauconnier and Turner ([1998] 2001) further point out that blending is always available once a conventional metaphor is activated. Therefore, as previously mentioned, conventional metaphors are available for the elaboration in the blending process. However, it must be kept in mind that conceptual integration does not have to be based on metaphors, but it can involve other types of relations. Nevertheless, conventional metaphors do have a significant role in conceptual integration. As Fauconnier and Turner ([1998] 2006: 360) summarize it,

a counterpart mapping is needed to launch on-line blending, and that counterpart structure is often supplied by activating a conventional metaphor, and the counterpart structure may have been created by the basic metaphor projection rather than merely picked out as a template for the projection.

Considering the above-mentioned claims, CMT and BT are closely related and can interact with each other in various ways. We believe that combining the findings of these two theories can explain complex cognitive processes involved in the construction of meaning, especially figurative creativity in discourse.

3. Figurative creativity in times of crisis

The conceptualization of MIGRATION as an abstract concept primarily relies on conceptual metaphors. However, apart from conventional metaphorical expressions, in times of migrant crisis, the use of creative figurative language has boomed. In that sense, politicians and journalists have used different figurative language, varying in the degree of conventionality or creativity, not only to talk about the crisis but also to achieve different discourse goals. The majority of the examples of figurative creativity analyzed in this paper come from articles written by journalists who specialize in crisis reporting. Considering the fact that figurative language is extensively used in such articles, it can be assumed that the authors of these articles indeed think and talk about migrant crisis in metaphorical terms. In addition, creative figurative language seems to contribute to achieving discourse coherence at the intratextual level. In order to illustrate this boom in the figurative language market, we will present several examples of figurative creativity produced in metaphorical blends motivated by conventional metaphors.

One of the metaphors commonly used for the conceptualization of migration crisis is *MIGRATION IS A NATURAL DISASTER*, in that sense we have *an avalanche of immigrants entering illegally, have to stem the flow of refugees, waves of illegal migrants transiting and efforts to curb the influx of illegal migrants*.

- (1) This human flood has thoroughly overwhelmed local authorities, as well as the island’s already rudimentary social-services network.
- (2) Financially Strapped Greece Struggles With Flood of Refugees
- (3) As thousands of asylum seekers continued to stream into Europe, Germany has called upon its EU partners to agree on a common policy to deal with the influx and on a fair burden-sharing at two meetings this week.

Conceptualizing migration to as a natural disaster is certainly not a naïve and spontaneous way of portraying the process of migration, since the concept of natural disasters evokes the emotion of fear. Therefore, the public immediately views migration as something they should be afraid of, since both their lives and properties might be endangered.

NATURAL DISASTER is not the only conceptual metaphor used to refer to migrants or immigrants. David Cameroon exploited the metaphor that *IMMIGRANTS ARE INSECTS*:

(4) “you have got a swarm of people coming across the Mediterranean, seeking a better life, wanting to come to Britain because Britain has got jobs, it’s got a growing economy, it’s an incredible place to live”

Similarly, to the examples (1), (2) and (3), the example (4) is created with the purpose to initiate fear of migrants, who apparently have the wish to take British citizens lives away. The choice of this collective noun is also important, since swarm describes a large or dense group of insects, especially flying ones, as only flying insects will be able to reach the island.

Gillian Duffy goes even further and uses IMMIGRANTS ARE ANIMALS metaphor:

(5) You can’t say anything about the immigrants because you’re saying that you’re ... but all these eastern European what are coming in, where are they *flocking from*?

Her statement raised a few eyebrows and was not well received by public that required an official apology for inappropriate use of language.

Immigrants are often conceptualized as plants. However, not roses and orchids, but weed.

(6) As President-elect Donald Trump has pledged to throw out up to 3 million undocumented immigrants from the United States, this remote Indian state of 31 million is in the midst of an effort to identify and *weed out* some of the more than 20 million illegal immigrants from Bangladesh living in India.

Since weed is a plant that is definitely undesirable in our gardens and we have to have to remove it as it usually spreads very fast and takes place of the plants that we intentionally planted, immigrants are often perceived as those who will take positions of the natives. Another analogy with weed would be the one related to the fact that just like weed that spreads very fast, immigrant families are usually bigger so therefore it is likely that eventually they will outnumber the natives.

To prove the argument that the ultimate goal is to prevent the uncontrollable spread of weed is seen in the example (7) where only the best immigrants will be chosen to thrive and flourish.

(7) We also have to be honest about the fact that not everyone who seeks to join our country will be able to successfully assimilate. It is our right as a sovereign nation to choose immigrants that we think are the likeliest to thrive and flourish here.

In addition, the examples in (6) and (7) can be viewed as metaphorical blends in which the source input space is PLANT and the target input space is MIGRATION. The generic space, which comprises problems, dangers, and successful or unsuccessful solutions to problems which in turn produce certain consequences, licenses the mappings between the input spaces. In addition, projected into the blend are marginal portions of encyclopedic knowledge, which are not usually used in metaphorical mappings such as thriving, flourishing and weeding out. Creative stretching of the conventional conceptual metaphor IMMIGRANTS ARE PLANTS in which ancillary elements of the encyclopedic knowledge about the source are projected to the blend, enriches the image created in the blend. Therefore, projecting marginal aspects of the source input into the blended space contributes to creating creative conceptual blends, that is, figurative creativity.

In addition, figurative creativity in discourse can have rhetorical potential. Naimely, portraying immigrants as plants, animals or natural disasters inhibits empathy and mentally detaches the public from this vulnerable group. It can be claimed that the creativity of these blends additionally boosts the argumentative potential of the texts by making them memorable.

In addition, these examples show that a single conceptual metaphor, creatively exploited through blending, can structure stretches of text providing internal coherence of a text. In these cases, activating a source domain or a source space also enables the exploitation of the encyclopedic knowledge about that particular source domain producing chains of metaphorical expressions and figurative creativity through blending. In addition, projecting marginal portions of conceptual material from the source space to the blend enriches the image in the blend, which can be further developed, enriched, extended, and intensified throughout a stretch of text, contributing to intratextual coherence.

Apart from single texts structured by single metaphors or their creative elaboration through blending, even relatively short stretches of texts can be structured by mixed metaphors or figurative creativity produced through blending. In that sense, in the text in (8), different conceptual metaphors in which the target domain is *MIGRATION*, as well as their creative elaboration through blending, form clusters of relatively high density throughout the text. In (8) along with other metaphorical expressions which can be identified in middle portion of the text, conceptual metaphor that dominates the excerpt is *MIGRATION IS A NATURAL DISASTER*.

(8) As Jordan tightened border controls late last year and restricted access, Syrian refugees, mostly from the besieged cities of Homs and Aleppo began accumulating in a makeshift settlement in this remote region -- known as Rukban. Aid groups estimate there are more than 75,000 people, mostly women and children, stranded there now. But the lack of aid and miserable living conditions have not stopped the flow of desperate refugees arriving at the berm. Satellite images have showed a steady increase in the population at the berm in recent months. Time is running out.

However, considering that these parts of the text are not structured by conventional metaphorical expressions, this figurative language can be treated as a product of metaphorical blends triggered by the abovementioned conventional metaphors. The generic space contains elements such as problems, evaluation of problems, increase and the unpredictability of the situation. The source input space projects to the blend characteristics of flow of water that is difficult to stop, the state of being stranded in flood. The great number of refugees, that can hardly move anywhere are projected from the target input space to the blend. In the blend, the refugees are accumulating in Rukban, and they are left stranded, not being able to leave the area .

Furthermore, in a fairly short text in (9), composed of only four sentences, the density of figurative language is rather high. In this excerpt migration is also conceptualized as a natural disaster.

(9) Police chiefs from Germany, Austria and Hungary have agreed to help Serbia crack down on waves of illegal migrants transiting its territory heading for the European Union. Meanwhile, Budapest said it will forge ahead with plans to erect a fence at its border with Serbia. After meeting his counterparts from Hungary, Austria and Germany in Belgrade, Milorad Veljovic, the director of Serbian police, said German and Austrian officers would inspect Serbia's border with its southern neighbour Macedonia to determine the manpower and equipment needs to stem the flow of migrants. The meeting came a day after Serbia's Prime Minister Aleksandar Vucic and his Hungarian counterpart Viktor Orban said they had agreed to step up efforts to curb the influx of illegal migrants. Meanwhile, Hungary announced it would building a four-metre fence along its border with Serbia within weeks to stem the flow of illegal migrants, Orban's chief of staff said on Thursday (2 July). Critics say erecting a fence at the border will only shift the problem from Hungary to Macedonia, where growing numbers of migrants are now being stationed.

Read phonetically

In this conceptual blend, the generic space contains changes, goals, problems, activities with a specific goal or way of reaching the goal and the consequences of action. The source input space projects inevitable flood, efforts to prevent it or diminish its consequences, building up a barrier. From the target input space, the blend inherits the great number of people moving on a specific route, obstacles they face, efforts to suppress their further movement such as building a four-metre fence along the border with Serbia. Thus, the blend receives marginal parts of the conceptual material, which contributes to creating figurative creativity. However, the elements projected to the blend are not conventional portions of the conceptual material, but rather marginal portions, enriching the blend and producing creative figurative language.

As these examples illustrate, combining and mixing metaphorical expressions, along with figurative creativity through blending, is not uncommon. Metaphors and metaphorical blends are embedded within

one another and extended throughout the text in relatively high density. Although at first glance such figurative expressions can strike us as incompatible, still they can be incorporated into the same general scenario, that of migrant in crisis and the negative aspects of various socio-demographic processes. Nevertheless, as Semino (2008: 26f) claims, such incongruous combinations and mixed incompatible metaphors often go unnoticed. Furthermore, such use of figurative language in relatively short texts may also seem enforced and not natural. Still, such slightly exaggerated vividness and playfulness of language can intensify argumentative potential of such formulations.

4. Conclusion

The examples presented in this paper portray a wealth of conceptual metaphors used for the conceptualization of migrant crisis as well as the richness of encyclopedic knowledge about source domains available for creative elaboration of such metaphors in conceptual blending. One of the key operations that contributes to the creativity of the blends is the exploitation of the background knowledge of the source input, which creates conceptually richer images in the blend. The creativity of these blends additionally boosts the argumentative potential of the texts by making them memorable but also provides intratextual coherence.

However, it should be noted that the choice of figurative language in political discourse is neither accidental nor insignificant. Rather, the use of figurative language may uncover possibly hidden ideas and viewpoints, or generally speaking, ideology and rhetoric behind the figurative language use. Therefore, the choice of a metaphor for the conceptualization of migrant crisis depends not only on the viewpoint and discourse goals but also general ideological and rhetorical goals of the speaker.

References:

- Boers, Frank (1999). "When a bodily source domain becomes prominent: The joy of counting metaphors in the socio-economic domain". Gibbs, Raymond W. Jr., Gerard J. Steen, eds. *Metaphor in Cognitive Linguistics*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 47-56.
- Charteris-Black, Jonathan (2004). *Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis*. Basingstoke: Palgrave-Macmillan.
- Coulson, Seana (1996). "The Menendez Brothers Virus: Analogical mapping in blended spaces". Goldberg, Adele, ed. *Conceptual Structure, Discourse, and Language*. Stanford: CSLI, 67-81.
- Coulson, Seana (2006). "Conceptual blending in thought, rhetoric, and ideology". Kristiansen, Gitte, Michel Achard, René Dirven, Francisco J. Ruiz de Mendoza Ibáñez, eds. *Cognitive Linguistics: Current Applications and Future Perspectives*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 187-210.
- Coulson, Seana, Todd Oakley (2000). "Blending basics". *Cognitive Linguistics* 11.3-4: 175-196.
- Coulson, Seana, Todd Oakley (2006). "Purple persuasion: Conceptual blending and deliberative rhetoric". Luchenbroers, June, ed. *Cognitive Linguistics Investigations: Across languages, fields and philosophical boundaries*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 47-65.
- Eubanks, Philip (2000). *A War of Words in the Discourse of Trade: The Rhetorical Constitution of Metaphor*. Carbondale: Southern Illinois University Press.
- Fauconnier, Gilles, Mark Turner (2001). "Conceptual integration networks". Expanded web version of "Conceptual integration networks". (1998). *Cognitive Science* 22.2: 133-187 <www.markturner.org/cin.web/cin.html> May 20, 2009.
- Fauconnier, Gilles, Mark Turner (2002). *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books.
- Fauconnier, Gilles, Mark Turner (2006). "Conceptual integration networks". Geeraerts, Dirk, ed. *Cognitive Linguistics: Basic Readings*. Berlin: Mouton de Gruyter, 303-371. Reprint of "Conceptual

integration networks". (1998). *Cognitive Science* 22.2: 133-187.

Fauconnier, Gilles, Mark Turner (2008). "Rethinking metaphor". Gibbs, Raymond Jr. W., ed. *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. New York: Cambridge University Press, 53-66.

Grady, Joseph, Todd Oakley, Seana Coulson (1999). "Conceptual blending and metaphor". Gibbs, Raymond W. Jr., Gerard J. Steen, eds. *Metaphor in Cognitive Linguistics*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 101-124.

Koller, Veronika (2003). "Metaphor clusters, metaphor chains: Analyzing the multifunctionality of metaphor in text". *metaphorik.de* 5: 115-134.

Koller, Veronika (2004a). *Metaphor and Gender in Business Media Discourse: A Critical Cognitive Study*. Basingstoke – New York: Palgrave.

Koller, Veronika (2004b). "Businesswomen and war metaphors: "Possessive, jealous and pugnacious"? *Journal of Sociolinguistics* 8.1: 3–23.

Kövecses, Zoltán (2002). *Metaphor: A Practical Introduction*. New York: Oxford University Press.

Kövecses, Zoltán (2005). *Metaphor in Culture. Universality and Variation*. New York: Cambridge University Press.

Kövecses, Zoltán (2009a). "Metaphor, culture, and discourse: The pressure of coherence." Musolff, Andreas, Jörg Zinken, eds. *Metaphor and Discourse*, Basingstoke: Palgrave-Macmillan, 11-24.

Kövecses, Zoltán (2009b). "The effect of context on the use of metaphor in discourse." *Ibérica* 17: 11-24.

Kövecses, Zoltán (2009c). "Aspects of metaphor in discourse." *Belgrade English Language and Literature Studies (Belgrade BELLS)* 1: 81-95.

Kövecses, Zoltán (2010). *Metaphor: A Practical Introduction* (2nd edn.). New York: Oxford University Press.

Lakoff, George (1992). "Metaphor and war: The metaphor system used to justify war in the Gulf". Pütz, Martin, ed. *Thirty Years of Linguistic Evolution: Studies in Honour of René Dirven on the Occasion of his 60th Birthday*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 463-482.

Lakoff, George (2003). "Metaphor and war, again". <www.alternet.org/story/15414> May 20, 2009.

Lakoff, George, Mark Johnson (1980). *Metaphors We Live by*. Chicago - London: University of Chicago Press.

Musolff, Andreas (2000). "Political imagery of Europe: A house without exit doors?". *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 21.3: 216– 229.

Musolff, Andreas (2004). *Metaphor and Political Discourse: Analogical Reasoning in Debates about Europe*. London: Palgrave-Macmillan.

Oakley, Todd, Seana Coulson (2008). "Connecting the dots: Mental spaces and metaphoric language in discourse". Oakley, Todd, Andres Hougaard, eds. *Mental Spaces in Discourse and Interaction*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 27-50.

Semino, Elena (2002). "A sturdy baby or a derailing train? Metaphorical representations of the Euro in British and Italian newspapers." *Text* 22.1: 107-139.

Semino, Elena (2008). *Metaphor in Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.

Semino, Elena, Michela Masci (1996). "Politics is football: Metaphor in the discourse of Silvio Berlusconi in Italy". *Discourse and Society* 72: 243-269.

Turner, Mark, Gilles Fauconnier (1995). "Conceptual integration and formal expression". *Metaphor and Symbolic Activity* 10.3: 183-204.

Turner, Mark, Gilles Fauconnier (2003). "Metaphor, metonymy, and binding". Dirven, René, Ralf Pörings, eds. *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*. Berlin: Mouton de Gruyter, 469-487.

Schengen Alanı Göçmen Krizi Karşısında Varlığını Koruyabilecek mi?

Yrd. Doç. Dr. Seven ERDOĞAN
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi / Rize

Giriş

Günümüzde İkinci Dünya Savaşı'nın ardından dünya genelindeki göçmenlerin sayısı en yüksek rakamlara ulaşmıştır. BM verilerine göre tüm dünyada yaklaşık 65 milyon kişinin evlerini terk etmek zorunda kaldığı ve bunlardan 25 milyonunun mülteci olduğu tahmin edilmektedir. Suriye 4.9 milyon mülteci sayısı ile günümüzde mülteciler açısından en büyük kaynak ülke konumundadır.¹ İnsanları göçe zorlayan sebepler genel olarak iki başlık altında sınıflandırılabilir. Bunlardan ilki göç edilen ülkedeki koşullardır. Bu koşullar kişileri göçe iten sebepler olarak da ifade edilmektedir. Göç edilen ülkenin ekonomik koşullarının zayıf olması ve güvenliksiz olması gibi sebepler kişileri göçe zorlamaktadır. Kişilerin göç etmeye karar vermesine neden olan ikinci grup etmenler ise göç edilen ülkedeki çekici faktörlerdir. Göç edilen ülkenin refah seviyesinin yüksek olması, kişilere geniş hak ve özgürlükler sunması ya da daha önceden bu ülkeye göç eden aile üyeleri ve arkadaşların söz konusu gibi faktörler de kişilerin göçe karar vermesinde etkili olmaktadır.²

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları Avrupa'yı tarihindeki en büyük göçmen akımları ile karşı karşıya bırakmıştır. Bu iki büyük zorunlu göç deneyiminin ardından da Avrupa dünya üzerinde sürekli olarak göç alan coğrafyalardan biri olarak kalmaya devam etmiştir. Günümüzde ise Avrupa'ya yakın coğrafyalarda artan siyasi istikrarsızlıklar kıtayı bir kez daha yoğun bir göçmen akımı ile yüzleşmek zorunda bırakmıştır. Ortadoğu'da 2010 sonrasında yaşanan ve genel olarak Arap Baharı olarak isimlendirilerek tüm bölge ülkelerinde farklı şekillerde ortaya çıkan gelişmeler hem bölge ülkelerini hem de tüm dünyayı artan yasadışı göç de dahil olmak üzere yeni gerçeklerle başa çıkmak zorunda bırakmıştır. Bölgede sular halen durulmamıştır. Aslında bu bölgeden Avrupa'yı hedef alan göçler yaklaşık olarak elli yıldır devam etmektedir. Ama tarihin hiçbir döneminde bu göçlerin yoğunluğunda günümüzde yaşanan kadar rekor bir artış meydana gelmemiştir.³

Göçmen krizi AB açısından bünyesinde birçok krizi barındıran büyük bir meydan okumadır. Göçmen krizi öncelikli olarak bir insani krizdir. Ancak, AB üyesi ülkeler krizin bu boyutundan ziyade çoğunlukla güvenlik boyutuna ve AB bütünleşmesi üzerinde yarattığı olumsuzluklara odaklanmayı tercih eden bir tutum içindedir. AB ve üye devletler düzeyinde AB sığınma politikasının krizi, AB sınır koruma mekanizmalarının krizi ya da Schengen alanının krizi gibi konular krizin insani boyutundan daha öncelikli olarak ele alınmaktadır.

Daha geniş bir ölçekten bakılacak olursa göçmen krizi, Avrupa'da yarım asrı aşan bir süredir

¹ Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği İnternet Sayfası, (<http://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html>, Erişim tarihi: 25.12.2016).

² Pia M. Orrenius ve Madeline Zavodny, "Irregular Immigration in the European Union", *Federal Reserve Bank of Dallas Research Department Working Paper*, No. 1603, 2016, s. 11.

³ Philippe Fargues ve Christine Fandrich, "Migration After Arab Spring", *Migration Policy Center Research Report*, No. 9, 2012, s. 1.

devam eden bütünleşme ve geleceği açısından da ciddi bir yaşamsal tehdit olarak görülmektedir. Kriz başta Schengen alanı olmak üzere Avrupa bütünleşmesinin kazanımlarını da çok ciddi bir şekilde tehdit etmekte ve AB üyesi ülkeleri ve AB vatandaşlarını parçası oldukları bütünleşme deneyimini acımasız bir şekilde sorgulamaya sevk etmektedir. Çalışma kapsamında AB üyesi ülkelerin göçmen krizi nedeniyle tarihindeki en önemli meydan okumayla karşı karşıya kalan Schengen alanını korumak üzere gösterdikleri çaba ve aldıkları tedbirler konusuna odaklanılacaktır. Bu bağlamda, AB’de göç konularının ele alınışı ve Schengen alanının ortaya çıkışı tarihsel bağlamda ele alınacak, Ortadoğu’da son yıllarda yaşanan çatışma ortamı ile birlikte yasadışı göçün AB için nasıl bir meydan okuma haline geldiği üzerinde durulacak ve AB ve üye devletler düzeyinde göçmen krizi ile etkin bir şekilde mücadele etmek üzere alınan tedbirlere odaklanılacaktır.

1. Schengen Alanının İnşası

Schengen alanı hiç şüphesiz ki AB bütünleşmesinin daha ileri noktalara taşınmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Schengen alanına dahil olan AB üyeleri bu alanda yer almanın avantajlarından çokça faydalanmıştır. Sınır engelleri olmaksızın üye ülkeler arasında mallar daha kolay bir şekilde dolaşabilmiş, AB vatandaşları çalışma koşulları kendileri için en uygun olan AB üyesi ülkede çalışma imkânını elde etmiş, öğrenciler istedikleri AB üyesi ülkede akademik çalışmalar gerçekleştirebilmiş ve AB vatandaşları istedikleri AB üyesi ülkede rahatlıkla tatillerini yapabilmıştır. Tüm bu kazanımlar sonucunda AB vatandaşlarının kendilerini Avrupalı olarak görme eğilimleri de artmıştır.⁴

Schengen Lüksemburg’da Almanya ve Fransa sınırına yakın bir kasabadır. Schengen Anlaşması, üç AB üyesi ülkenin sınırına yakın konumunun sembolize ettiği gerçeklikten dolayı 1985 yılında bu üç ülkeye AB’nin kurucu üyelerinden Belçika ve Hollanda’nın da katılımıyla burada imzalanmıştır. 1980’li yıllarda İngiltere Başbakanı olan Margaret Thatcher, AB bütünleşmesine de damgasını vurmuştur. Thatcher’in sınırların olmadığı bir Avrupa düşüncesine uzak olması ve serbest dolaşımın gerçekleşmesi halinde AB içinde birçok tehditin baş göstereceğine ilişkin varsayımı, Schengen sisteminin AB mekanizması dışında ortaya çıkmasında oldukça etkili olmuştur.⁵ Schengen sistemi, 1998’te Amsterdam Antlaşması ile AB bütünleşmesine dâhil edilmiştir. Yani, AB mevzuatının bir parçası haline gelmiştir. Schengen sistemi AB bütünleşmesini dünya üzerindeki diğer uluslararası bütünleşmelerden farklı kılan özelliklerden biridir. Zira Schengen sistemi sayesinde dünyada ilk kez ulus devletlerin sınırlarındaki kontrollerden vazgeçerek ulusal egemenliklerinin önemli bir unsurundan tavizde bulunmuşlardır.⁶

Schengen alanına dâhil olan ülke sayısı günümüzde 26’dır. Bunlardan 22 tanesi AB üyesi iken, kalan 4’ü AB ile arasında özel bir ekonomik ilişki olan EFTA üyeleridir (İzlanda, Norveç, Lüksemburg ve İsviçre). İrlanda ve İngiltere Schengen alanına katılım konusunda ayrıcalığa sahip AB üyeleri iken; Güney Kıbrıs, Bulgaristan, Romanya ve Hırvatistan henüz Schengen alanına giriş için gerekli koşulları sağlayamadıkları için dışarıda olan AB üyesi ülkelerdir. Schengen alanı içinde geçerli olan kişilerin serbest dolaşımından AB vatandaşlarının yanı sıra yasal yollarla Schengen alanına girmiş olan üçüncü ülke vatandaşları da yararlanmaktadır. Bu durum üçüncü ülke vatandaşları açısından da AB üyesi ülkelerin cazibesini arttıran faktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Schengen alanına katılmak için karşılanması gereken kriterler şu şekildedir⁷:

- Schengen alanındaki tüm üye ülkeler adına dış sınırları korumak için gerekli sorumluluğu alabilmek ve Schengen vizesi verebilmek,

- Sınır kontrollerinin olmadığı bir ortamda yüksek derecede bir güvenlik ortamı sağlamak üzere

⁴ Shichen Wang, “An Imperfect Integration: Has Schengen Alienated Europe?”, *Chinese Political Science Review*, Cilt. 1, 2016, s. 708.

⁵ Mehlika Özlem Ultan, *Avrupa Birliği’nde Yasa Dışı Göçün Önlenmesi ve Ülke Uygulamaları*, Nobel Yayıncılık: Ankara, 2016, s. 135.

⁶ Marius N. Grad ve Claudia Marian, “Terrorism as a Threat to European Socio-Political Structures, Schengen Area and the Recent Developments”, *Europolity*, Cilt. 9, No. 2, 2015, s. 101.

⁷ Avrupa Komisyonu İnternet Sayfası (Göç ve İçişleri Sekmesi), (https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/borders-and-visas/schengen_en, 23.12.2016).

diğer ülkelerdeki kanun uygulayıcı kurumlarla işbirliği yapabilmek,

- Kara, hava ve deniz sınırlarının güvenliğinin sağlanması, Schengen vizesi verilmesi, polis işbirliği ya da kişisel verilerin korunması gibi alanlardaki ortak Schengen kurallarını yani Schengen mevzuatını uygulayabilmek,
- Schengen Bilgi Sistemine (EURODAC) erişebilmek ve kullanabilmektir.

Schengen Anlaşması, 1990'da imzalanan Schengen Konvansiyonu ya da Uygulama Anlaşması ile tamamlanmıştır. Bu Konvansiyonla anlaşmayı imzalayan üye devletler arasındaki sınır kontrollerinin kaldırılması öngörülmüştür. Konvansiyon çerçevesinde ele alınan temel konular, Schengen alanında serbest dolaşım, üçüncü ülke vatandaşlarına yönelik vize ve yerleşim izinlerinin uyumlaştırılması, hava ve diğer ulaşım yollarının sisteme uygun bir hale getirilmesi, insan kaçakçılarının cezalandırılması ve sığınma sürecindeki sorumluluklardır. Ek olarak, Konvansiyonun ardından katılımcı ülkeler polis ve adli konularda da işbirliği yapmaya başlamıştır.⁸ Zira Schengen alanın kurulması AB üyesi ülkeler arasındaki sınırlar anlamını yitirmiş ve AB üyesi ülkeler iltica, göç ve oturma hakkı ve AB'nin dış sınırlarının korunması gibi konularda ortak bir tutum belirlemeye yönelerek suçla mücadelede işbirliği yapmak zorunda kalmıştır.⁹ İlaveten, sığınma talepleri karşısında AB üyesi ülkelerin yerine getirmesi gereken sorumlulukları düzenleyen Dublin Sözleşmesi 1990 yılında imzalanmış ve ardından 2003 ve 2013 yıllarında olmak üzere iki kere gözden geçirilmiştir. Dublin Sözleşmesi ile kişilerin birden fazla AB üyesi ülkede sığınma talebinde bulunarak karışıklığa ve gereksiz bürokratik yüke neden olmaması da hedeflenmiştir. Bu kapsamda, sığınma başvuruları giriş yapılan AB üyesi ülkede alınmakta ve sığınma talep edenlerin parmak izleri ve bilgileri de tüm AB üyesi ülkelerin erişimine açık olan EURODAC sistemine kayıt edilmektedir.

Hukuki ve teknik detayların belirlenmesine ilişkin uzun süren müzakerelerin ardından 1995 yılında itibaren kişilerin serbest dolaşımı Schengen alanında fiili olarak uygulanmaya başlamıştır.¹⁰ Bu da gösteriyor ki bu konuda istekli olan AB üyesi ülkeler arasında bile sınır kontrollerinin kaldırılması ve gerekli hazırlıkların tamamlanması Schengen Anlaşmasının imzalanmasının ardından on yıl geçtikten sonra ancak hayata geçirilebilmiştir.

2. Artan Göçmen Sayısı ve Avrupa'nın Krizi

Kuruluşunun 30. yıldönümü Schengen alanı için tarihindeki en büyük meydan okuma ile karşılaştığı yıl olmuştur. 2000 sonrası dönemde yaşanan siyasi ve ekonomik krizler nedeniyle kriz yorgunu olan AB, 2015 yılından itibaren AB üyesi ülkelerin öncelikli konusu haline gelen göçmen krizi ile yüzleşmek zorunda kalmıştır. 2015 yılında rekor sayılara ulaşan göçmen akımı kadar bu olayı krize dönüştüren faktörlerden biri de çok sayıda göçmenin AB'ye ulaşmaya çalışırken canlarını kaybetmeleri olmuştur.

Schengen alanına dâhil olan AB üyesi ülkeler arasında tek pazarın daha iyi işlemesi için sınır kontrollerinin terk edilmiş olması göçmenlerin AB üyesi ülkeler arasında rahatça hareket etmelerini ve istedikleri AB üyesi ülkeye erişmelerini sağlamıştır. AB'nin dış sınırlarında yer alan üye ülkeler Dublin Sözleşmesi hükümlerinin işlerlik kazanmasına engel olmak adına AB'nin dış sınırlarından giriş yapan kişileri bilinçli olarak kaydetmediklerinden dolayı sorumsuzlukla suçlanmıştır.¹¹ Dolayısıyla da senelerdir AB bütünleşmesine yaptığı olumlu katkılarla gündeme gelen Schengen alanı, Avrupa'nın karşı karşıya olduğu göçmen krizini daha vahim hale getirmekle suçlanmıştır.

Avrupa'ya son dönemdeki göçler düşünüldüğünde Avrupa'nın bu göçler kaynaklı sorunlarına göçmen krizi yerine mülteci krizi demek daha yerinde olur. Zira AB üyesi ülkelere ulaşmaya çalışanların büyük bir kısmı dünyanın güvensiz yerlerinden kaçarak Avrupa'ya sığınmaya çalışmaktadır. Ancak, literatüre hakim olan genel tanımlamaya uygun olarak bu çalışmada da göçmen krizi terimi kullanılmıştır.

En çok Ortadoğu (Suriye ve Irak), Afrika (Eritre, Nijer, Somali ve Sudan), Güney Asya (Afganistan

⁸ Wang, a.g.e., s. 700-701.

⁹ Carl Hodge, "A Perfect Storm: Europe in The Grip of Two Crises", *Conference of Defense Association Institute Paper*, Cilt: 21, No. 1, 2016, s. 17-18.

¹⁰ Elspeth Guild ve vd., "What is Happening to the Schengen Borders?", *CEPS Paper*, No. 86, 2015, s. 2.

¹¹ Guild ve vd., a.g.e., s. 11.

ve Pakistan) ile Batı Balkanlardan göçmenler AB üyesi ülkelere erişmeye çalışmaktadır. Bununla birlikte Suriye’de 2011 yılından itibaren bitmek bilmeyen savaş ortamı bu ülkenin anılan ülkeler arasında göçmen üretme potansiyeli itibariyle lider olmasını beraberinde getirmektedir. Suriye’yi Afganistan ve Irak izlemektedir. Avrupa’da kabul edilen sığınma başvuruları itibariyle de Suriye, Eritre ve Irak vatandaşları ilk sırada yer almaktadır.¹²

AB son yıllarda özellikle 1990’larla birlikte eski Sovyet ülkelerinden gelenler ve Balkanlardaki savaşlardan kaçanların ardından tarihindeki en büyük göçmen akımlarından biri ile karşı karşıyadır. Coğrafi olarak kriz bölgelerine olan yakınlıkları AB üyesi ülkeleri göçmenler açısından en cazip alternatif haline getirmektedir. Bu göçmen akımını AB açısından krize dönüştüren husus, AB üyesi ülkelerin göçmenleri ya da en azından bu kadar çok sayıda göçmeni kabul etmeyi istememesinden kaynaklanmaktadır.

Avro krizi sonrasında AB karşıtı birçok siyasi hareket AB üyesi ülkelerde yaşam şansı elde etmiştir. Göçmen krizinin ardından bu tür siyasi hareketler Avrupa ülkelerine yönelik göçmen akımını kendi siyasi hedeflerine alet ederek Avrupa’da yabancı düşmanlığının artışına katkıda bulunmuştur.¹³ Diğer taraftan Avro krizinin etkilerinin halen de devam ediyor oluşu AB üyesi ülkelerin göçmenlerin getireceği mali yükten ve bunun sonunda oluşması muhtemel sosyal baskılardan daha fazla çekinmelerine neden olmuştur. Bu nedenle halkları tarafından cezalandırılmak istemeyen ve seçim baskısıyla karşı karşıya olan iktidarlar göçmen krizi bağlamında oldukça negatif ve sert bir tutum benimsemek zorunda kalmıştır. Bu da ülkelerindeki güvensiz ortamdan kaçarak AB üyesi ülkelerdeki refah ve barış ortamına ulaşma arayışında olan göçmenleri yasadışı yollarla bu hedeflerine ulaşmaya sevk ederek krizin daha vahim sonuçlar üretmesini beraberinde getirmiştir. Göçmenler ya gizlice ya da sahte belgelerle AB sınırlarından içeri sızmaya çalışmış ya da vizeleri dolmasına ve mültecilik talepleri reddedilmesine rağmen AB üyesi ülkeleri terk etmeyerek yasadışı göçmen haline gelmiştir.

İyi yönetilen bir göç hem göç alan, hem de veren ülke açısından refah artışı ve gelişme anlamına gelirken, kötü bir göç yönetimi özellikle göç alan ülke açısından sosyal uyum, güvenlik ve egemenlikle ilgili ciddi riskler barındırmaktadır. Yasadışı göç AB üyesi ülkeler açısından hem maliyetler hem de faydalar üretmektedir. Yasadışı göçmenler kapitalist sistemle birleşince bu fayda ve maliyetler ortaya çıkmaktadır. Yasadışı göçmenler esnek ve ucuz işgücü anlamına gelmektedir. Ancak, bu durum ülke vatandaşlarının çalışma koşullarının kötüleşmesine ya da işsiz kalmalarına neden olmaktadır.¹⁴ AB üyesi ülkelerin sığınma verme konusundaki cimrilikleri birçok mülteciyi sığınma talebinde bulunma zahmetine katlanmak yerine yasal olmayan yollarla AB üyesi ülkelerde bulunmaya devam etmekte ve bu koşullar altında yereldeki insanlar tarafından talep görmeyen düşük nitelikli işlerde çalışmak zorunda kalmaktadır.¹⁵ Yani, AB üyesi ülkelerin göç politikalarının sıklığı göçmenleri bir yandan yasal olmayan yollara başvurmaya itmekte, diğer taraftan yasal olmama durumlarından dolayı işverenler tarafından emeklerin sömürülmesinin önünü açmaktadır. Mevcut durumda AB üyesi ülkeler ve AB vatandaşları göçün ortaya çıkardığı faydalardan ziyade sorun ve maliyetlere odaklanmayı tercih etmektedir. Göçmenlerin yaşadıkları merkezlerin ya da kampların kundaklanması, göçmenlerin şiddet saldırılarının mağduru olmaları ve göçmenlerin Avrupa’daki terörist saldırıların sorumluları olarak anılmaları halihazırda AB üyesi ülkelerde göçmenlere kucak açan bir yaklaşımın Avrupa’da hakim olmadığı en büyük göstergelerindendir.¹⁶

AB kamuoyunun yönelimlerini ölçmeyi amaçlayan Eurobarometer araştırması AB vatandaşlarının göçe yaklaşımını da yansıtmaktadır. Genel olarak 2011 sonrası dönemde AB vatandaşlarının göçe ilişkin

¹² Study for the LIBE Committee, “Internal Border Controls in the Schengen Area: Is Schengen Crisis-Proof?”, 2016, s. 12. ([http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571356/IPOL_STU\(2016\)571356_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571356/IPOL_STU(2016)571356_EN.pdf), Erişim tarihi: 20.12.2016).

¹³ Fulvio Attinà, “The Management of a Regional Crisis: The EU’s Response to the Mediterranean Migration”, 2016, s. 7. (http://ispn.urfu.ru/fileadmin/user_upload/site_24_2199/Konvent/2016/disparitety/novoe/Attina_F_The_management_of_a_regional_crisis.pdf, Erişim tarihi: 22.12.2016).

¹⁴ Orrenius ve Zavodny, a.g.e., s. 4.

¹⁵ Theodora Dragostinova, “Refugees or Immigrants? The Migration Crisis in Europe in Historical Perspective”, *Origins*, Cilt. 9, No. 4, 2016.

¹⁶ Seth M. Holmes ve Heide Castañeda, “Representing the European Refugee Crisis in Germany and Beyond: Deservingness and Difference, Life and Death”, *American Ethnologist*, Cilt. 43, No. 1, 2016, s. 13.

kaygıları yükselmiş, bu kaygılar 2015 yılında en yüksek seviyelere ulaşmıştır. Bununla birlikte mevcut dönemde AB vatandaşlarının göçe ilişkin kaygıları düşme eğilimi göstermektedir. Bu kapsamda göçü en önemli iki kişisel sorunundan birisi olarak gören AB vatandaşlarının oranı yüzde 8'dir. Göçmenlerin yoğun olarak buldukları Almanya, Avusturya, Yunanistan, İtalya, Danimarka, Malta, İsveç ve İngiltere gibi ülkelerde bu oran AB ortalamasının oldukça üzerindedir. Göçü ülkeleri açısından bir sorun görenlerin oranı ise halen oldukça yüksek ve yüzde 28 dolaylarındadır. Göçü kişisel sorun olarak görenlerin fazla olduğu ülkelerde, göçün ülke açısından bir sorun olarak görülme eğilimi de yüksektir.¹⁷ Son yıllardaki göçmen akımını Avrupa için kriz haline dönüştüren bir konu da Avrupa'ya ulaşmaya çalışan göçmenlerin kimlikleridir. Söz konusu göçmenlerin birçoğunun Müslüman olması ve AB üyesi ülke haklarının Müslüman göçmenlere karşı beslediği olumsuz duygular, Güney Kıbrıs, Bulgaristan, Estonya, Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya gibi AB üyesi ülkelerde liderlerin yalnızca Hristiyan göçmenlere kapılarının açık olduğunu ifade etmekten çekinmemesini beraberinde getirmiştir. Her ülkenin kendi göçmen politikasını belirleme hakkına sahip olduğu noktasından hareketle söz konusu ülkeler bu tür politikaların makul olduğunu vurgulamıştır.¹⁸ Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Avrupa'da göçmen krizi, bu krizin bitmesinden önce de var olan ve göçmen krizi bittikten sonra da var olmaya devam edecek bir gerçeğin bir kez daha aşikâr kılmıştır. Yani Avrupa'da uzun zamandır devam eden köklü bir İslam düşmanlığı ya da İslamofobi söz konusudur.

AB üyesi ülkelerin göçmen krizine yaklaşımlarının homojen olduğundan bahsetmek bir hayli güçtür. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ekonomik anlamda gelişmelerine katkıda bulunacak işgücüne ihtiyaç duymaları neticesinde Batı Avrupa ülkeleri çoğunlukla Afrika, Asya ve Ortadoğu'daki eski sömürgelerinden çok sayıda misafir işçi kabul etmiştir. Bu misafir işçilerin birçoğu sonrasında ülkelere dönmeyerek Batı Avrupa toplumlarının kalıcı unsuru haline gelmiştir. Diğer yandan Batı Avrupa ülkelerinin dini ve etnik açıdan heterojen bir nüfusa sahip olmalarını sağlamışlardır. Doğu ve Orta Avrupa ise Sovyet etkisinde olduğu Soğuk Savaş döneminde benzer bir süreci yaşamayarak homojen nüfus yapılarını büyük ölçüde günümüze kadar korumuştur. Göçmen krizi karşısında Avrupa'nın doğusunun ve batısının farklı söylemlere sahip olmasının arkasında şüphesiz bu farklı tarihsel deneyim de etkili olmuştur. Bu nedenle Orta ve Doğu Avrupa'daki AB üyesi ülkeler özellikle Visegrad ülkeleri olarak anılan Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya ve Slovakya göçmenlere karşı oldukça olumsuz bir tavır içinde olmuştur.¹⁹ Bu da gösteriyor ki göçmen krizi Avrupa'nın farklı yerlerinde farklı şekillerde deneyimlenmektedir. Dolayısıyla sonraki bölümde ele alınacak olan önlemlere de üye ülkelerin yaklaşımları birbirinde farklı olabilmektedir.

AB üyesi her ülkenin kendine özgü bir sığınma sistemi bulunmaktadır. Göçe ilişkin konular AB'de üye devletlerin egemenliklerinden vazgeçme konusunda hassas oldukları konulardandır. Bu durum AB sığınma politikasının zaaflarından birini teşkil etmektedir. Çünkü göçmenler AB'ye ilk giriş yaptıkları üye ülkede sığınma başvurusu yapmak zorundadır. Bu süreçte göçmenlerin tercihleri hiçbir şekilde dikkate alınmamaktadır.²⁰ Bu durum AB'ye giriş yaptıkları ülkede sığınma talebinde bulunmayı istemeyen göçmenlerin, özellikle başka AB üyesi ülkelerde aile bağları olanların, kayıt olarak parmak izi verme sürecinden kaçınmalarına neden olmaktadır. Schengen sistemi sayesinde üye devletler arasında sınır kontrollerinin olmayışından faydalanan yasadışı göçmenler daha serbest sığınma rejimine sahip AB üyesi ülkelere ulaşabilmektedir.

Göçmen krizi Schengen sistemi çerçevesinde AB'nin dış sınırlarının korunmasına ilişkin endişeleri de beraberinde getirmiştir. AB'nin dış sınırlarında olan ülkelerin üzerinde büyük bir göçmen baskısının oluşmasının arkasında, mültecilerin birden fazla AB üyesi ülkede sığınma başvurusunda bulunmalarına engel olmak üzere oluşturulan Dublin sisteminin de tartışmasız bir payı bulunmaktadır. Dublin sistemi en başından itibaren Birliğin dış kara ve deniz sınırlarında yer alan üye ülkelere eleştirilmiştir. Çünkü sistemde mültecilere ilişkin sorumluluğun büyük bir kısmı AB sınırlarında oldukları için bu ülkeler üzerinde bırakılmıştır. Göçmen krizi sonrasında özellikle İtalya, Malta ve Yunanistan kendileri ile diğer

¹⁷ Avrupa İstatistik Ofisi, "Standart Eurobarometer 85", Bahar 2016.

(file:///C:/Users/TEMP/Downloads/eb85_publ_en.pdf, Erişim tarihi: 13.12.2016).

¹⁸ Zingg, a.g.e., s. 13.

¹⁹ Radko Hokovský, "Schengen, the Migration Crisis and Visegrad Countries", *EPC Migration Panorama*, 2016, s. 21.

²⁰ Sergio Carrera ve vd., "The EU's Response to the Refugee Crisis: Taking Stock and Setting Policy Priorities", CEPS Essay, No. 20, 2015, s. 13-14.

AB üyeleri arasında Dublin sistemi nedeniyle oluşan dengesiz yük dağılımından şikâyetçi olmuştur. Bu ülkelerin Dublin sistemine ilişkin şikâyetlerine karşılık kendilerine mali yardımda bulunulması ve AB sınırlarının korunması için diğer AB üyesi ülkeler tarafından teknik ve insani destek sağlanması gibi önlemler benimsenmiştir. AB üyesi ülkeler arasında dış sınırların korunmasına ilişkin bir dayanışma tahsis etmek üzere alınan önlemlere rağmen Dublin sistemi ile AB üyesi ülkeler arasındaki eşitsizlik problemi çözülememiştir.²¹ Zira AB üyesi ülkeler halen bu eşitsizliği dayanışma ilkesine göre çözmek üzere bir yöntem geliştirememiştir.

Avro Krizi kapsamında sağlanan kurtarma paketleriyle kendini çok fazla aşağılanmış hisseden Yunanistan, göçmen krizi bağlamında da AB üyesi ülkelerin kendisine yeterli derece destek vermediklerini düşünmektedir. Ekonomik krizin etkisinden henüz tam anlamıyla kurtulmayı başaramayan bir Yunanistan açısından karşı karşıya olduğu göçmen yükü oldukça ağır bir hal almıştır. Yunanistan'ın bu yoğun göçmen akımının altından kalkacak kapasitesi ve kaynakları bulunmamaktadır.²² Diğer taraftan bazı AB üyesi ülkeler Yunanistan'ı AB'nin dış sınırlarını yeterli düzeyde korumamak, göçmenlerin kayıtlarını düzgün şekilde gerçekleştirmemek ve yükümlülüklerini yerine getirmemekle suçlamaktan da geri durmamıştır.²³ Yani Yunanistan Avro krizinde olduğu gibi bazı AB üyesi ülkeler tarafından göçmen krizinin ardından AB'nin içinde bulunduğu durum nedeniyle de suçlanmıştır. İlkinde Yunanistan'ın Avro alanından çıkarılması ihtimali tartışılırken; sonrakinde de Schengen alanından çıkarılması gündeme gelmiştir.

3. Göçmen Krizi ile Avrupa'nın Mücadelesi

AB'nin göçmen krizine tepki vermesini zorunlu kılan faktörlerin en başında göçmen sayısında meydana gelen rekor artış gelmektedir. Bununla birlikte göçmenlerin AB'ye ulaşırken başlarına gelen vahim kazalar ve tehlikeli durumlar, AB'nin dış sınırlarındaki AB üyesi ülkelerin Birlik hukukunu uygulamakta ve Birlik sınırlarını korumadaki zafiyetleri ve göçmenlerin AB'ye ulaşma arzularını kendileri için karlı bir iş haline getiren göçmen kaçakçılarının sayısındaki artış da AB üyesi ülkeleri göçmen krizi ile mücadele etmek üzere ortak bir çaba sarf etmeye yöneltmiştir.

2015 yılı ilkbaharında göçmenleri taşıyan bir botun Libya kıyılarında devrilmesi ve yaklaşık olarak 900 kişinin hayatını kaybetmesi ile sonuçlanan vahim kaza AB üyesi ülkelere Schengen alanının karşı karşıya kaldığı göçmen krizi karşısında ivedilikle önlem almaları gerektiğini hatırlatmıştır. Ardından küçük bir çocuk olan Aylan Kurdi'nin Bodrum sahiline vurmuş olan cansız bedeni Avrupa'nın göçmen krizi karşısında hareketsiz kalmasını imkansız hale getirmiştir.²⁴ Bu iki vahim olay sonrasında halk ve medyanın göçmen krizi ile ilgili konulara yönelik artan ilgisi de AB üyesi ülke hükümetleri ve AB kurumları üzerindeki göçmen krizine bir çare bulma baskısını arttırmıştır.

AB vatandaşlarının yüzde 50'si için AB, diledikleri AB üyesi ülkeye özgürce seyahat etmek, diledikleri AB ülkesinde eğitim görmek ve çalışmak anlamına gelmektedir. Bu durum AB vatandaşlarının Schengen alanının kazanımlarını ne kadar önemsediklerinin bir kanıtı niteliğindedir. Diğer taraftan, AB vatandaşlarının yüzde 48'i AB düzeyinde ele alınması gereken en önemli sorun olarak gördükleri konuların başında ise göç gelmektedir. 20 AB üyesi ülkenin vatandaşları tarafından göç, AB'nin en birincil sorunu olarak tanımlanmıştır.²⁵ Tüm bunlar gösteriyor ki Schengen sisteminin korunması ihtiyacı ve AB vatandaşları açısından AB'nin en önemli sorunu olarak görülen göçün kontrol altına alınması göçmen akımı ile etkin şekilde mücadele edilmesini gerekli kılmaktadır.

Avrupa Komisyonu Başkanı, "Avrupa her açıdan daha iyi bir göç yönetimine ihtiyaç duymaktadır."²⁶ diyerek göçmen krizi sonrası dönemde göç politikasının içinden geçtiği süreci özetlemiştir. Göç

²¹ James Hampshire, "Europe's Migration Crisis", *Political Insight*, 2015, s. 9.

²² Nick Malkoutzis, "For Greece, Schengen is about Belonging, not Borders", *EPC Migration Panorama*, 2016, s. 27-28.

²³ Geneviève Zingg, "The Consequences of Schengen's Collapse: Populist Short-sightedness and the Future of European Security", *Institute of European Democrats Paper*, 2016, s. 8.

²⁴ Hampshire, a.g.e., s. 9.

²⁵ Standart Eurobarometer 85.

²⁶ Avrupa Komisyonu, "Towards a Reform of the Common European Asylum System and Enhancing Legal Avenues to Europe", Brüksel, 06.04.2016.

konusunun hem AB, hem de üye devletler düzeyinde ele alınan işbirliği alanlarından biri olması, bu başlık altında AB düzeyinde ve AB üyesi ülkeler özelinde alınan tedbirlerden bahsedilmesini gerekli kılmıştır. Zira göçmen krizi AB üyesi ülkeleri ve AB kurumlarını AB göç politikasını yeniden düşünmeye sevk etmiştir.

3.1. AB Düzeyinde Alınan Önlemler

AB'nin İşleyişi Hakkında Antlaşmanın 80. maddesi sınır kontrolleri, sığınma ve göçe dair konulardaki politika ve bu politikaların uygulanmasının dayanışma ve üye devletler arasında adil bir sorumluluk dağılımı ilkelerine uygun olarak yapılmasını öngörmektedir. İlgili madde AB üyesi ülkelerin yasadışı göçle mücadele etmek üzere ortaklaşa yürüttükleri faaliyetlerin yasal dayanağını oluşturmaktadır.

Ortak Operasyonlar

AB üyesi ülkeler göçmen krizi öncesinde de AB'ye yasa dışı göçü önlemek üzere ortak operasyonlar düzenlemekteydi. Göçmen yoğunluğunun artmasının ardından Akdeniz'de İtalya'nın liderliğinde diğer AB üyesi ülkelerin destekleriyle yürütülmekte olan "Mare Nostrum" isimli operasyon yerini 2014 yılında AB'nin ortak sınır yönetim birimi olan FRONTEX (Dış Sınırlarda Operasyonel İşbirliğinin Yönetilmesine İlişkin Avrupa Ajansı) tarafından yürütülen bir AB ortak operasyonu niteliğindeki "Triton"a bırakmıştır.²⁷ Triton kapsamında sınır güvenliği ve korumasının yanı sıra yasadışı yollarla AB üyesi ülkelere ulaşmaya çalışan kişileri arama ve kurtarma faaliyetleri de gerçekleştirilmiştir.²⁸ Triton'un ardından AB üyesi ülkeler Akdeniz'de Poseidon isimli bir operasyon daha gerçekleştirmiştir. Bu iki operasyon kapsamında toplamda 250.000'in üzerinde göçmen sağ salim ele geçirilmiştir.²⁹

Yasadışı göçmenlerin sıklıkla AB'ye giriş yaptıkları İtalya ve Yunanistan'a göçmenlerin kaydedilmesi sırasında yardımcı olmak üzere AB üyesi ülkelere personel desteğinde bulunulmuştur.³⁰ AB üyesi ülkeler İtalya ve Yunanistan'a teknik desteğe ek olarak maddi yardım da sağlamıştır.³¹ Avrupa Sığınmacı Destek Ofisi bünyesinde faaliyet gösteren erişim noktaları (*hotspot*) sayesinde yoğun göç baskısı altında olan AB üyesi devletlere FRONTEX kapsamında operasyonel destek (personel ve ekipman) verilmesinin önü açılmıştır. Söz konusu erişim noktalarının AB üyesi ülkelere özellikle göçmenlerin tanımlanması konusunda yardımcı olması amaçlanmıştır.³² İtalya Augusta, Lampedusa, Porte Empedocle, Pozzallo, Taranto ve Trapani'de olmak üzere 6 erişim noktasının kurulmasını talep ederken, Yunanistan Lesvos, Chios, Leros, Samos ve Kos'ta 5 erişim noktasının kurulmasını istemiştir. AB üyesi ülkeler hotspotların faaliyete geçmesi için yapmaları gereken katkıları vermekte oldukça ihmalkar bir tutum içinde olmuştur.³³ 7/24 hizmet veren erişim noktaları sayesinde İtalya ve Yunanistan'ın AB sınırlarına giren göçmenleri kaydetme kapasitesi önemli derecede gelişmiştir. Eylül 2015 itibarıyla İtalya göçmenlerin yalnızca yüzde 36'sını kaydedebiliyorken Ocak 2016'da bu oran yüzde 87'ye yükselmiştir. Yunanistan için ise aynı oran yüzde 8'den yüzde 78 seviyelerine kadar artmıştır.³⁴

Ortak Yasal Düzenlemeler

Avrupa Komisyonu Mayıs 2015'te Göçe İlişkin AB Gündemi isimli bir belge ilan ederek AB üyesi ülkelerin gelecek birkaç yıl boyunca izleyecekleri göç, sığınma ve sınır politikalarına dair öncelikleri belirlemiştir.³⁵ Üye devletlerin tüm dirençlerine karşın Avrupa Komisyonu bu alanda etkili önlemlerin alınmasını sağlamak üzere önemli bir çaba içindedir.

²⁷ Hugo Brady, "Mare Europaeum? Tackling Mediterranean Migration", *European Union Institute for Security Studies Paper*, 2014, s. 1-2.

²⁸ Sergio Carrera ve Leonhard den Hertog, "A European Border and Coast Guard: What is in a Name?", CEPS Paper, No. 88, 2016, s. 5.

²⁹ Avrupa Komisyonu, "On the State of Play of Implementation of the Priority Actions under the European Agenda on Migration", Brüksel, 10.02.2016.

³⁰ Carrera ve den Hertog, a.g.e., s. 8.

³¹ Avrupa Konseyi Kararı, No. 1601, 22.09.2015.

³² Avrupa Komisyonu, "Action Plan on Return", Brüksel, 09.09.2015a.

³³ Avrupa Komisyonu, "Managing the Refugee Crisis: State of Play of the Implementation of the Priority Actions under the European Agenda on Migration", Brüksel, 14.10.2015.

³⁴ Avrupa Komisyonu, 10.02.2016.

³⁵ Bakınız: Avrupa Komisyonu, "European Agenda on Migration", Brüksel, 13.05.2015.

AB'nin dış sınırlarındaki üye ülkelerin sığınma talepleri ve talepler sonlandırılıncaya kadar göçmenlere sağlanacak koşullar gibi konularda yaşadıkları zorluklar neticesinde Almanya ve Fransa'nın politika öncülüğü yapması ile göçmenlere ilişkin sorumluluğun üye devletler arasında gelir düzeyi, nüfus ve işsizlik oranı gibi kriterlerin dikkate alınması sonucunda belirlenen kotalar dâhilinde paylaşılması öngörülmüştür. Avrupa Komisyonunun teklifinin ardından Adalet ve İçişleri Konseyi Eylül 2015'te Yunanistan ve İtalya'dan 160.000 göçmenin iki yıl içinde AB üyesi devletlerde AB tarafından sağlanacak olan mali yardımlarla birlikte yeniden yerleşmesini öngören bir karar benimsemiştir. Bu kararın arkasında İtalya ve Yunanistan üzerindeki mülteci baskısının bir nebze de olsa hafifletilmesi düşüncesi yer almıştır. Yeniden yerleştirilmesi öngörülen 160.000 göçmenin, yapacakları sığınma başvurularının üye devletlerce kabul edilme ihtimali yüksek olan göçmenler arasından seçilmesi kararlaştırılmıştır. Kararın alınmasının ardından ilk olarak 9 Ekim 2015'te İtalya'dan İsveç'e 19 Eritreli göçmenin yeniden yerleştirilmesi sağlanmıştır.³⁶ 8 Aralık 2016 tarihine kadar geçen süreçte yalnızca 8285 göçmenin yeniden yerleştirilmesinin sağlanmıştır.³⁷ Yeniden yerleştirilen göçmen sayısının kararın ardından geçen süreçte bu derece düşük olması kararın uygulanabilirliği konusunda büyük endişelere neden olmuştur. Dolayısıyla AB üyesi ülkeler bu konuda ellerini hızlandırmazlarsa iki yılda hedeflerine ulaşmaları bir hayli güç görünmektedir.

Alınan karara karşı özellikle Orta ve Doğu Avrupa'da yer alan bazı üye devletler uygulamada oldukça isteksiz ve yavaş bir tutum sergilemiştir.³⁸ Özellikle göçmen düşmanı aşırı sağ partilerin baskısı altında olan bazı üye devletler sorumluluklarının gereğini yerine getirmeyi reddetmiştir.³⁹ Göçmenlerin AB üyesi ülkeler arasında yeniden yerleştirilmesi sürecinde en fazla göçmeni kabul eden ve bu konudaki yükümlülüklerini diğer ülkelerden daha etkin bir şekilde yerine getiren ülkeler İsveç, İngiltere ve Finlandiya'dır. Yeniden yerleştirilen göçmenlerin sayısı itibarıyla de Fransa ve Hollanda diğer AB üyesi ülkelerin önündedir. Avusturya ve Macaristan ise bu konuda kendilerine düşeni yerine getirmekten şiddetle kaçınan iki AB üyesi ülkedir. Polonya ve Çek Cumhuriyeti de bu konudaki yükümlülüklerini yerine getirmek konusunda oldukça isteksiz bir tutum içinde olan diğer AB üyeleridir. Gelecek dönemde Komisyonun kendi üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirmeyen üye devletlere yaptırım uygulanmasını sağlamak üzere harekete geçmesi söz konusu olabilir.⁴⁰

Yunanistan'ın herhangi bir Schengen üyesi ile komşu olmaması göçmenlerin Batı Balkan ülkeleri üzerinden Schengen alanına girmeye itmektedir. 1990'larda kendi aralarındaki savaşların ardından tam anlamıyla toparlanmayı başaramayan söz konusu ülke vatandaşları da Ortadoğu'dan gelen göçmenlere karşı AB üyesi ülkelere erişmeye çalışmaktadır. Bunun neticesinde AB üyesi ülkeler Batı Balkan ülkelerini güvenli ülke ilan ederek bu ülke vatandaşlarına sığınma başvurusunda bulunma hakkı tanımamaya başlamıştır.⁴¹

Mevcut Uygulama ve Kurumların Güçlendirilmesi

2004 yılında kurulan FRONTEX'in kendine ait kaynakları bulunmamaktadır. FRONTEX kapsamında 2006 yılından beri ortaklaşa yürütülen kara, hava ve denizde operasyonları ile geri dönüş operasyonlarına üye devletler zorunlu dayanışma (*mandatory solidarity*) ilkesi uyarınca destek olmaktadır. Göçmen krizinin tırmanmasının ardından FRONTEX'in bu zamana kadar oldukça ihmal edilen zayıf kapasitesi neredeyse üç katına çıkarılmıştır.⁴² Bununla birlikte Schengen alanı üyesi ülkelerin şu ana kadar yapmış olduğu katkılar FRONTEX'in kapasitesini arttırmak için ihtiyaç duyduğu teknik personel ve finansal imkanları karşılamanın oldukça uzağındadır.⁴³ Buna ek olarak, iç sınırların olmadığı bir Schengen alanı, dış sınırların iyi bir şekilde korunması halinde mümkün olabilir düşüncesinden hareketle Avrupa Komisyonu AB'nin dış sınırlarını daha etkin korunmasını sağlamak

³⁶ Avrupa Komisyonu, 14.10.2015.

³⁷ Avrupa Sığınma Destek Ofisi İstatistikleri, (<https://www.easo.europa.eu/relocation-0>, Erişim tarihi: 20.12.2016).

³⁸ Hampshire, a.g.e., s. 9.

³⁹ Carrera ve vd., a.g.e., s. 5-6.

⁴⁰ Avrupa Komisyonu, "Eighth Report on Relocation and Resettlement", Brüksel, 08.12.2016.

⁴¹ Dragostinova, a.g.e., s. 7.

⁴² Carrera ve vd., a.g.e., s. 7.

⁴³ Oli Ignatius Inyokwe, "Assessing the Progress Made in Migration and Discussing the Challenges for 2016", *Center for European Integration Studies Paper*, 2015, s. 8-9.

üzere ulusal kaynak ve AB kaynaklarını bir araya getiren FRONTEX'in yerini alması planlanan Avrupa Sınır ve Kıyı Gücü'nün (European Border and Coast Guard) kurulmasını 2015 yılında teklif etmiştir. Bu yeni yapının oluşturulması teklifini Komisyon FRONTEX'in göçmen krizi bağlamında açık bir şekilde gözlemlenen zaafına bağlamıştır. Bu kapsamda, FRONTEX'in kendi bağımsız kaynaklarına sahip olmaması ve üye devletlerin katkılarına muhtaç olması, üye devletlerin izni olmaksızın sınır ve geri dönüş operasyonları yapamaması, araştırma ve kurtarma operasyonu yapma yetkisine sahip olmaması ile personel sayısının azlığı temel sorun alanları olarak belirlenmiştir. Kurulacak olan yeni güç sayesinde AB standartlarına uygun bir dış sınır yönetiminin AB'nin tüm dış sınırlarında işlerlik kazanması hedeflenmiştir.⁴⁴ Komisyonun önerisine göre oluşturulması planlanan yeni gücün, ilgili AB üyesi ülkelerin rızası beklenmeden gereken durumlarda müdahale etmesi ve üye devletlerin bu güce zorunlu olarak donanım ve personel desteği sağlamaları gerekmektedir.⁴⁵ Hayata geçmesi halinde bu sınır gücünün hâlihazırda faaliyet göstermekte olan FRONTEX'in eksikliklerini ortadan kaldırarak etkin bir sınır koruma sağlaması düşünülmektedir.

Göçmen krizi sonrasında Avrupa Polis Ofisinin (Europol) göçmen kaçakçılıyla mücadele etme gücü de artmıştır.⁴⁶ Örneğin bu kapsamda Akdeniz'de oluşturulan bir deniz gücü vasıtasıyla hem bölgedeki kriz durumlarına müdahale edilmiş hem de istihbarat toplanarak göçmen kaçakçılıyla daha etkin bir şekilde mücadele edilmeye başlanmıştır.⁴⁷

Göçmenleri yasal yollarla AB'de bulunmalarının kolay olduğuna inandıran ve Avrupa'ya ulaşmak üzere tehlikeli bir yolculuğa ikna eden faktörlerden biri de AB üyesi ülkelerin artık yasal olarak topraklarında kalma hakkına sahip olmayanları gönüllü ya da zorla geri gönderilmesine ilişkin sistemin etkin bir şekilde işletmeyişiştir. AB üyesi ülkeler 2008 yılında yasadışı göçmenlerin güvenli bir şekilde geri dönüşlerini sağlamak üzere Geri Dönüş Tüzüğü⁴⁸ benimsemiştir. Bu kapsamda, etkin bir geri dönüş sisteminin varlığı yasal olmayan göçle mücadelede önemli bir boyut olarak ele alınmıştır. Geri dönüş işlemlerinin yerine getirilmesinde birincil sorumluluk üye devletlerde olmakla birlikte, AB bu konuda uluslararası standartların gözetilmesi, geri gönderilen göçmenlerin haklarının ihlal edilmemesinin sağlanması, AB üyesi ülkelerin finansal olarak desteklenmesi, üye devletler arasında işbirliği ve koordinasyonun sağlanması ve üye devletlerdeki iyi uygulama örneklerinin yaygınlaştırılması gibi faaliyetler gerçekleştirmektedir.⁴⁹ Avrupa Komisyonu üye devletlerin yasadışı göçmenlerin geri dönüşüne ilişkin AB mevzuatının etkin bir şekilde uygulanmasını sağlamak üzere bir eylem planı hazırlamıştır.⁵⁰ Eylem planına ek olarak üye devletler için bir geri dönüş el kitabı da hazırlanmıştır.

Bilindiği üzere AB dünya üzerindeki en çok insani yardım sağlayan aktörlerdendir. Bu kapsamda üçüncü ülkelerin gelişmesi ve kalkınması için yapılan yardımların göçmen üretme kapasitesi yüksek olan ülkelere güvensizlik, fakirlik, eşitsizlik ve işsizlik gibi sorunları ortadan kaldırmak üzere harcanmasına karar verilmiştir.⁵¹ Bu yardımlar aynı zamanda göçmenlerin yoğun olarak buldukları ülkelere de iletilerek göçmenlerin bu ülkelere daha iyi koşullara erişmeleri de sağlanmıştır. Başka bir deyişle, AB insani yardımlar yoluyla da göçü ortaya çıkaran faktörleri ortadan kaldırmak üzere çaba sarf etmiştir.

Üçüncü Ülkelerle Yapılan İşbirlikleri

2015 yılında yasal ve yasal olmayan yollarla yaklaşık olarak 1,5 milyon Avrupa'ya girmiştir. Bu mültecilerin büyük çoğunluğu Türkiye üzerinden Yunan adalarına geçmiş ve ardından da Balkanlar üzerinden özellikle Sırbistan-Macaristan sınır hattını kullanarak Schengen alanındaki diğer AB üyesi ülkelere devam etmiştir.⁵² Aynı dönemde resmi olarak sığınma talebi başvurusunda bulunanların sayısında da rekor bir artış meydana gelmiştir. Bu durum, AB üyesi olmak isteyen ve göçmenlerin AB'ye ulaşmak üzere sıklıkla transit olarak kullandıkları Türkiye ve Batı Balkan ülkeleri ile göç

⁴⁴ Avrupa Komisyonu Bilgi Notu, "European Agenda on Migration: Securing Europe's External Borders", Strasbourg, 15.12.2015.

⁴⁵ Carrera ve den Hertog, a.g.e., s. 2.

⁴⁶ Avrupa Komisyonu, 10.02.2016.

⁴⁷ Avrupa Komisyonu, "Addressing the Refugee Crisis in Europe: The Role of EU External Action", Brüksel, 09.09.2015b.

⁴⁸ Bakınız: AB Geri Dönüş Direktifi (Return Directive), AB Resmi Gazetesi, 24.12.2008.

⁴⁹ Avrupa Komisyonu, 09.09.2015a.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Avrupa Komisyonu, 09.09.2015b.

⁵² Hampshire, a.g.e., s. 9.

alanında yapılan işbirliklerinin yeniden şekillenmesini gerekli hale getirmiştir. Bu bölümde özellikle AB'nin Türkiye ile göçmen krizi ile mücadele etmek üzere oluşturduğu yeni işbirliği ilişkisi üzerinde durulacaktır.

AB, Türkiye üzerinden gerçekleşen göçmen akımını sınırlandırmak ve Türkiye'nin bu konuda daha fazla çaba sarf etmesini garantilemek için Türkiye ile ilk etapta 29 Kasım 2015 tarihinde ortak bir eylem planı imzalamıştır. Eylem planı kapsamında Türkiye'den sınır kontrollerini arttırması, iki taraf resmi makamları arasında etkin bir işbirliğinin oluşturulması, Türk kolluk kuvvetleri içinde sadece yasadışı göçle ilgilenen özel bir kuvvetin oluşturulması, Türk ceza sisteminde göçmen kaçakçılarına verilen cezaların arttırılması, göçmen kaçakçılığı ile daha etkin mücadele etmek üzere gerekli tüm önlemlerin alınması, Türk sahil güvenlik birimlerinin kapasitesini arttırılması ve Türkiye'de göçmenlerin geçici olarak yerleştirildikleri merkezlerin kapasitesinin geliştirilmesi talep edilmiştir.⁵³

Yukarıda tanımlanan eylem planının ardından Türkiye ile göçmenler konusunda işbirliği yapmanın ne kadar makul bir adım olduğunun iyice farkına varan AB üyesi ülkeler 18 Mart 2016 tarihinde Türkiye ile göçmen krizi bağlamında yapılan işbirliğini bir adım daha ileri taşıyarak bir mutabakat imzalamışlardır. Söz konusu mutabakat kapsamında tarafların uzlaştıkları hususlar şu şekildedir⁵⁴:

- 20 Mart 2016 tarihi sonrasında yasal olmayan yollarla Türkiye üzerinden AB'ye ulaştığı kanıtlanan göçmenler uluslararası hukuk ilkelerine uygun olarak ve masrafları AB makamlarınca karşılanarak Türkiye'ye iade edilecektir.

- Türkiye'ye iade edilen her göçmen karşılığında hâlihazırda AB üyesi ülkelere ulaşmış olan ve sığınma başvurusunda bulunmuş olan göçmenlerden bir tanesine yasal sığınmacı olma hakkı tanınacaktır.

- Türkiye göçmenlerin kara ve deniz yoluyla AB üyesi ülkelere geçişine engel olmak üzere gereken tüm önlemleri alacak ve bu konuda AB üyesi ülkelerle ve AB makamlarıyla işbirliği halinde olacaktır.

- Türkiye'den AB'ye yasadışı yollar göç edenlerin sayısı makul bir düzeye indiğinde AB göçmenlerin yasal bir şekilde AB üyesi ülkelere ulaşmasına imkan tanıyan bir gönüllü insani kabul programı oluşturacaktır.

- Türkiye tarafından gerekli tüm kriterlerin karşılanması halinde vize serbestliği sürecine ivme kazandırılacaktır.

- Türkiye'deki Suriyeli göçmenlere harcanmak üzere 3'er milyon Avroluk iki paket halinde toplamda 6 milyon Avro mali yardım sağlanacaktır.

- Türkiye-AB gümrük birliğini revize etmek üzere gereken adımlar atılacaktır.

- Türkiye-AB katılım müzakerelerinde yeni fasıllar açılarak müzakereler hızlandırılacaktır.

- Türkiye ve AB, Türkiye'deki ve yakın coğrafyalardaki göçmenlerin koşullarını iyileştirmek üzere ortak bir çaba içinde olacaktır.

Yukarıdaki mutabakat metni, AB'nin göçmen krizini kendi içlerine yansımadan üçüncü ülkelerle işbirliğine giderek çözmeye istekli olduğunun kanıtı niteliğindedir. Bu da gösteriyor ki AB üyesi ülkelerde giderek daha güçlü hale gelen göçmen karşıtı hareketler AB gündemini de etkilemeyi başararak AB'nin tüm dünyada savunucusu olduğu insan hakları ilkelerini göz ardı ederek davranmasına neden olmaktadır.⁵⁵ Söz konusu stratejinin işe yarayıp yaramayacağı ise zaman içinde kesinlik kazanacaktır. AB makamları üçer aylık dönemlerde bu işbirliğinin başarılı olup olmadığını değerlendirmektedir. Bu değerlendirmeler işbirliğinin oluşturulmasının ardından Türkiye üzerinde özellikle Ege'deki Yunan Adalarına erişen yasadışı göçmenlerin, bu tehlikeli yolculuğa çıkmaya teşebbüs eden göçmenlerin ve bu tehlikeli yolculuk sırasında ele geçirilen göçmenlerin sayılarında bariz bir azalma olduğuna işaret

⁵³ Avrupa Konseyi Basın Açıklaması, 15.11.2015.

(<http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/11/29-eu-turkey-meeting-statement/>, Erişim tarihi: 29.12.2016).

⁵⁴ Avrupa Konseyi, "AB-Türkiye Ortak Bildirisi", 18.03.2016.

(<http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/03/18-eu-turkey-statement/>, Erişim tarihi: 22.12.2016).

⁵⁵ Seven Erdoğan, "Göçmen Krizi, Avrupa Birliği ve Yeniden Hatırlanan Türkiye", *Orta Doğu Analiz*, Cilt. 8, Sayı. 74, 2016, s. 67.

etmektedir. Değerlendirme belgesi aynı zamanda Türkiye'nin kendisinden beklenen önlemleri almak konusunda ciddi mesafe kat ettiğini ortaya koymaktadır.⁵⁶ Ek olarak, göçmenlerin AB ve Türkiye arasında imzalanan anlaşma hakkında bilgilendirilmeleri de AB'ye yasal olmayan yollarla ulaşma çabalarının azalmasına neden olmuştur.⁵⁷

AB, göçle mücadelede Türkiye ile işbirliği yapmanın ne derecede vahim olduğunu bir kere daha görmüştür. Bu nedenle, Aralık 2016'da gerçekleşen AB zirvesinde AB üyesi ülkelerin hükümet ve devlet başkanları bu anlaşmaya zarar gelmesin diye Türkiye ile yaşanan bazı gerginliklerin ardından Avusturya gibi bazı üye devletlerin ve Avrupa Parlamentosunun ısrarına rağmen Türkiye'nin müzakere sürecini askıya alma cesaretini gösterememiştir. Buna rağmen, Türkiye AB'nin kendisine verdiği taahhütleri yerine getirme performansı dolayısıyla ciddi bir rahatsızlık içindedir. Türkiye AB ile yasadışı göçle mücadele konusunda işbirliğine girerek külfetli bir yüke katlanmayı AB'den elde edeceği bir takım ayrıcalıklar adına kabul etmiştir. Ancak, AB üyesi ülkeler Türkiye'ye verdikleri taahhütlerin gereğini yerine getirmekte şu ana kadar istenilen performansı ortaya koyamamışlardır. Bundan sonraki süreçte AB üyesi ülkeler üzerindeki yasadışı göç baskısının hafiflemesine yardımcı olan Türkiye'nin AB'yi taahhütlerini yerine getirmeye zorlaması şarttır.

3.2. Üye Devlet Düzeyinde Alınan Önlemler

Göçmen krizi karşısında AB üyesi ülkelerin tek ve ortak bir tutum içinde olduğundan bahsetmek bir hayli güçtür. Çoğu AB üyesi ülke, göçmen krizi karşısında tüm dünyada savundukları değerlere dayalı insanı bir tutum ortaya koymakla; kültürel, etnik ve dini farklılıkların ürettiği korkularla başa çıkma arasında sıkışıp kalmıştır. Dolayısıyla, AB üyesi ülkelerin göçmenlere karşı tutumu da insaniyetli davranmakla, korku ve panik içinde hareket etmek arasında dengesiz bir seyir izlemektedir.

Göçmenlere karşı en olumlu tutumu hiç şüphesiz ki özellikle Avro krizi sonrası dönemde AB içindeki lider konumunu kuvvetlendiren Almanya benimsemiştir. Almanya'nın AB üyesi ülkelerin çoğundan farklı bir tutum benimsemesinde tarihsel olarak ortaya çıkan olumsuz imajına ait izleri bir nebze de olsa silme isteği ve Avro krizi sonrasında krizin sorumlusu olarak görülen AB üyesi ülkelere karşı izlediği tavizsiz politikayı unutturma düşüncesi de etkili olmuştur.⁵⁸ Şansölye Merkel göçmen krizi karşısında benimsediği olumlu tutum nedeniyle yalnızca kendi ülkesinde değil, diğer AB üyesi ülkelerde de ağır eleştirilere uğramıştır. Almanya'nın açık kapı politikası olarak ifade edilebilecek tutumu ve diğer AB üyesi ülkeleri de dayanışma içinde davranarak benzer politikalar benimsemeye davet etmesi AB içinde çoğu zaman yalnızlaşmasına neden olmuştur.⁵⁹ Bu da demek oluyor ki Almanya, Avro krizinde AB bütünleşmesinde oynadığı lider rolü göçmen krizi söz konusu olduğunda başarıyla hayata geçirememiş ve Almanya'nın bu konudaki liderlik girişimleri diğer üye devletlerin direnciyle karşılaşmıştır.

AB üyesi ülkelerin göçmen krizi karşısındaki tutumunu şekillendiren faktörlerden biri de hiç şüphesiz göçmenlerin kimlikleridir. AB üyesi ülkelerin Ortadoğu'dan gelen göçmenlere tutumu zaman içinde radikal bir değişime uğramıştır. Bu ülkelere daha fazla büyümek için göçmen işçilere ihtiyaç duyulan dönemlerde istenilen ve aktif bir şekilde topluma entegre edilmeye çalışılan Ortadoğulu göçmenler, zamanla görmezden gelinmeye başlanmıştır. Günümüzde ise Ortadoğulu göçmenlere karşı birçok AB üyesi ülkede şiddete dahi varan bir direnç ve istememe söz konusudur.⁶⁰ 11 Eylül saldırılarının ardından tüm dünyada terörle mücadele etmek üzere girilen çabanın kimi zaman İslam'la mücadele şeklinde yürütülmesi AB üyesi ülkelere de İslam düşmanlığında bir artışa neden olmuştur.⁶¹ Brüksel ve Paris'te gerçekleştirilen terörist saldırılardan yasal olmayan yollarla AB'ye giriş yapan göçmenlerden ziyade uzun süredir AB üyesi ülkelere yaşayan ve hatta bu ülkelerin vatandaşları olan kişilerin sorumlu olduklarının ortaya çıkmasına karşın, bu saldırılarla göçmenler arasında bağlantı kurarak göçmenleri

⁵⁶ Avrupa Komisyonu, "EU-Turkey Joint Action Plan - Third Implementation Report", Brüksel, 04.03.2016a.

⁵⁷ Avrupa Komisyonu, "First Report on the Progress Made in the Implementation of the EU-Turkey Statement", Brüksel, 20.04.2016.

⁵⁸ Ibid, s. 316.

⁵⁹ Ibid, s. 313.

⁶⁰ Song Niu ve Bing Fan, "An Overview of the Middle East Immigrant in the EU: Origin, Status Quo and Challenges", İGÜSBD, Cilt. 3, Sayı. 2, 2016, s. 62.

⁶¹ Ibid.

terörist ya da tehdit olarak görme eğilimi AB üyesi ülke vatandaşları arasında oldukça yaygındır.⁶²

AB üyesi ülkelerin göçmen krizi ile mücadele etmede başarılı bir performans sergilediklerinden bahsetmek bir hayli zordur. Bu ortamda Avrupa Komisyonu tarafından üye devletler aleyhinde Schengen alanı ile ilgili AB mevzuatını ihlal ettikleri için açılan davaların sayısında bir artış olmuştur.⁶³ Örneğin, Avrupa Komisyonu göçmenleri EURODAC sistemine kaydetme konusunda gereken çaba ve özeni göstermeyen Hırvatistan, Yunanistan ve İtalya hakkında hukuku işlem başlatmıştır. İlaveten, Avrupa Komisyonu, Macaristan'ın Eylül 2015'te benimsediği yeni sığınma kanununu AB sığınma hukuku ilkelerine aykırı bir uygulama olarak değerlendirerek Macaristan hakkında da bir ihlal davası açmıştır. Çünkü Macaristan'ın yeni sığınma kanununun sığınma talep edecekleri AB tarafından sağlanan uluslararası korumaya erişmekten yoksun bıraktığı ve bu konudaki uluslararası hukuk ilkelerine de aykırı olduğu kanaatine varılmış ve alınan tedbirlerin orantılılık ve gereklilik ilkeleriyle de bağdaşmadığı ifade edilmiştir.⁶⁴

Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin Almanya, Fransa ve İngiltere gibi AB üyeleriyle kıyaslandıklarında büyük bir göçmen akımı ile karşı karşıya olduklarından bahsetmek güçken bu ülkelerin göçmen krizi karşısında benimsedikleri korumacı yaklaşım siyasi liderlerin kamuoyunu memnun etme arayışlarının bir sonucudur.⁶⁵ Göçmenlerin AB üyesi ülkelere erişmelerini engellemek için milyonlarca Avro harcamaya istekli olan AB ülkeleri, göçmenlerin hayatlarını kurtaracak ve güvenli bir şekilde AB üyesi ülkelere ulaşmalarını ve yasal yollarla bu ülkelerde kalmalarını sağlayacak mekanizmalar için para harcamaya neredeyse hiç istek duymamaktadır.⁶⁶ Bu kapsamda birçok AB üyesi ülke tarafından göçmenlerin geçişlerine engel olmak üzere geçici süreliğine benimsenen ve sınırların olmadığı Schengen alanına sınırları geri getirerek bu alanın varlığını tehdit eden sınır koruma önlemlerinin özellikle üzerinde durulması gerekir.

Sınır Koruma Önlemleri

Almanya'nın 2015 yazında göçmenlerin AB sınırlarından giriş yaptıkları AB üyesi ülkede kayıt edilmelerini öngören Dublin Sözleşmesi hükümlerini askıya alarak özellikle Suriye asıllı 800.000 göçmeni kabul etme taahhüdünde bulunması, göçmenlerin Almanya'ya geçmeden önce uğrak noktaları olan komşu ülkelerde ciddi endişelere neden olmuştur. Almanya'nın göçmenlere yönelik bu tutumunun arkasında insani nedenler kadar yaşanan nüfusu ve ihracat odaklı olan ekonomisinin işgücü ihtiyacını karşılama düşüncesi de etkili olmuştur. Almanya'nın bu kararının ardından göçmen sayılarında meydana gelen artış Avusturya, Macaristan ve Hollanda'nın sınırları kapatmasına; Makedonya, Hırvatistan ve Slovenya'nın da sınırdan geçişleri sınırlandırmasına neden olmuştur. AB üyeleri arasında sınırını kapatan ilk ülke Macaristan iken söz konusu ülke bu kararı dört metre yüksekliğinde dikenli teller öreceğini ve askeri personel yerleştireceğini de belirterek açıklamıştır. Daha önceki dönemlerde göçmenlere karşı daha ılımlı bir tutum içinde olan İsveç de sınır güvenliği önlemlerini arttırmış ve göçmenlerin ülkede ikamet etmesine imkân veren belgeleri geçici nitelikte hazırlamaya başlamıştır.⁶⁷

2015 yılı ile birlikte sonrasında Schengen alanında yer alan AB üyesi ülkelere bazıları, Almanya Fransa, Macaristan, Danimarka, İsveç, Malta, Belçika, Slovenya ve Avusturya, kişilerin serbest dolaşımını geçici olarak durdurma kararı vermiştir. Hollanda ve Belçika kendi iç sınırlarında polis kontrolünü sıklaştırmıştır.⁶⁸ Bu da gösteriyor ki Schengen hükümlerinin askıya alınması ile göçmen krizinin ardından göç ve göçmen politikalarının geçici olarak yeniden millileştirilmesi söz konusu olmuştur.⁶⁹ Üye devletlerce Schengen Anlaşmasının acil durumlara ilişkin koşullarına⁷⁰ uygulanarak

⁶² Zingg, a.g.e., s. 24.

⁶³ Inyokwe, a.g.e., s. 10.

⁶⁴ Carrera ve vd., a.g.e., s. 16.

⁶⁵ Andreia Ghimis, "The Refugee Crisis: Schengen's Slippery Slope", *EPC Commentary*, 2015, s. 2.

⁶⁶ Serena Brugnola, "Are Refugees the Real Threat to European Identity?", *Institute of European Democrats Paper*, 2016, s. 17.

⁶⁷ Orrenius ve Zavodny, a.g.e., s. 2.

⁶⁸ Guild ve vd., a.g.e., s. 9.

⁶⁹ Hodge, a.g.e., s. 20.

⁷⁰ Schengen Sınır Yasası (Schengen Border Code)'nın 25-35. Maddeleri Schengen Alanında yer alan ülkelere iç güvenliği ya da

alınan hükümlerin kanuniliği, gerekliliği ve orantılılığı Avrupa Komisyonunun denetimine tabi olmuştur. Bununla birlikte üye devletler getirilen sınır kontrollerinin Schengen alanının iç ve dış sınırlarını aşarak sığınma talebinde bulunulması hakkına hanel getirmemesi gerektiği konusunda özellikle uyarılmıştır.⁷¹ Üye devletler tarafından sığınmacı sayısındaki artış nedeniyle getirilen bu geçici sınır kontrolleri Schengen sistemi tarihinde ilk uygulamalar değildir. Daha önce 2011 yılında İtalya ve Fransa Arap Baharı ayaklanmalarının ardından Tunus'tan çok yoğun sığınmacı akımına uğramalarının ardından geçici olarak sınır kontrolü uygulamasına başvurmuştu.⁷²

Avrupa Komisyonu, 4 Mart 2016 tarihinde "Schengen'e Geri Dönüş için Yol Haritası" isimli bir belge yayımlayarak üye devletleri en geç Aralık 2016 tarihine kadar benimsedikleri sınır kontrollerini kaldırmaya davet etmiştir. Belgede ayrıca sınır kontrollerinin normal koşulların sağlanması için yalnızca bir araç olduğunun altı çizilmiştir. Koruma tedbirlerinin yalnızca kişilerin serbest dolaşımına zarar vermediği, aynı zamanda AB ekonomileri açısından ciddi ekonomik kayıplara neden olduğuna işaret edilmiştir. Bu kapsamda sınır kontrolleri için gerekli altyapıyı oluşturmak üzere yapılacak harcamalar, sınır güvenliğini sağlamak adına katlanılacak idari maliyetler, malların ticaretinin daha maliyetli hale gelmesi, sınır geçişlerinde oluşacak zaman kayıplarının iktisadi maliyetleri, turizm eğiliminin azalması gibi durumlar söz konusu belgede Schengen sistemden vazgeçilmesi halinde üye devletlerin katlanmak zorunda kalacakları olası maliyetler olarak tanımlanarak üye devletlere Schengen sisteminden vazgeçmenin ne kadar mantıksız bir tercih olduğu da gösterilmeye çalışılmıştır.⁷³ Sınır kapatma ya da sınır kontrolleri gibi önlemlere başvurulması göstermektedir ki AB üyesi ülkeler göçle mücadelede temel insan hakları standart ve ilkelerine uygun hareket etmek yerine AB üyesi ülkelerin büyük bir çoğunluğu güvenlik refleksi ile hareket etmeyi tercih etmiştir.

Sonuç

Şu ana kadar göçmen krizi AB bütünleşmesi tarihinde üye ülkelerin tek bir ağızdan ve tutarlı bir şekilde konuşmayı başaramadıkları durumlardan biri olarak karşımıza çıkmıştır.⁷⁴ AB üyeleri arasındaki anlaşmazlıklar bu zamana kadar göçmen krizi karşısında ortak bir tutum belirleyememelerine neden olmuştur. Özellikle Orta ve Doğu Avrupalı AB üyeleri uzlaşma ve göçmenler konusunda oldukça isteksiz bir tutum içinde olmuştur. Avrupa'nın karşı karşıya olduğu göçmen akımı yakın zamanda sona erecekmiş gibi görünmemektedir. Bu nedenle de AB göç politikasının gözden geçirilmesi ve güçlendirilmesi gerekmektedir.

Schengen alanının en önemli zaafı göçmen krizi sonrasında aşikâr hale gelmiştir. Schengen sisteminin de Avro krizinde anlaşıldığı üzere ekonomik ve parasal birlik alanı gibi iyimser varsayımlar üzerinde inşa edildiği ve krizlerle mücadele edecek araçlardan yoksun olduğunun farkına varılmıştır. Her ne kadar bazıları tarafından AB ve Schengen alanı açısından yaşamsal tehditler olarak anılsa da göçmen krizi Schengen alanının zaafının ortadan kaldırılmasına ve en nihayetinde daha güçlü bir AB bütünleşmesine de hizmet edebilir potansiyelindedir. Bilindiği üzere Avro krizi sonrasında ekonomik ve parasal birlik alanı daha sağlam ve krizle mücadele kapasitesine sahip hale gelmiştir. Göçmen krizi de Schengen alanının zaafının ortadan kaldırılması ve daha güçlü bir Schengen alanı tasarlanması açısından üye devletler tarafından bir fırsata çevrilebilir. Dolayısıyla bu kriz sonrasında bazılarının beklentilerinin aksine daha güçlü bir Schengen alanına sahip olabilir. Ancak, üye devletlerin bu zamana kadar ki çabaları bu olumlu senaryonun gerçekleşeceğine dair beklentileri destekler nitelikte değildir. Çünkü AB üyesi ülkeler göçmen krizi karşısında ortak bir tutum belirlemek konusunda kötü bir performans ortaya koymaktadır. Ancak AB uluslararası arenadaki sorumluluklarından daha fazla

---

toplumun düzenini tehdit eden beklenen ya da beklenmeyen bir durumun varlığı halinde geçici olarak sınır kontrolleri uygulama hakkı tanımakta ve sınır kontrollerinin nasıl yürürlüğe gireceğini tanımlamaktadır. Bununla birlikte sınır kontrollerinin en son raddede başvurulması gereken bir önlem olduğu da şiddetle vurgulanmaktadır.

⁷¹ Guild ve vd., a.g.e., s. 10.

⁷² Study for the LIBE Committee, s. 20.

⁷³ Avrupa Komisyonu, "Back to Schengen: Commission Proposes A Roadmap for Restoring Fully Functioning Schengen System", Brüksel, 04.03.2016b.

⁷⁴ Diana Ivanova, "Migrant Crisis and the Visegrad Group's Policy", *International Conference Knowledge-Based Organization Paper*, Cilt. 22, No. 1, 2016, s. 36.

kaçmamalı ve tüm dünyaya ihraç etmeye çalıştığı değerlere kendisinin sıkı sıkıya bağlı olduğunu kanıtlamalıdır. AB üyesi ülkeler eğer ki Schengen sisteminin iyileştirmek adına uzlaşmaya varamazlarsa AB bütünleşmesinin en önemli başarılarından biri olan, AB vatandaşlarının serbest dolaşım hakları ve AB üyesi ülkeler arasında malların serbestçe dolaşımının en önemli garantisi olan Schengen alanından vazgeçmek zorunda kalacaklardır.

Kaynakça

• Attinà, Fulvio “The Management of a Regional Crisis: The EU’s Response to the Mediterranean Migration”, 2016, s. 7.

(http://ispn.urfu.ru/fileadmin/user_upload/site_24_2199/Konvent/2016/disparitety/novoe/Attina_F_The_management_of_a_regional_crisis.pdf, Erişim tarihi: 22.12.2016).

• Avrupa İstatistik Ofisi, “Standart Eurobarometer 85”, Bahar 2016.

(file:///C:/Users/TEMP/Downloads/eb85_publ_en.pdf, Erişim tarihi: 13.12.2016).

• Avrupa Komisyonu İnternet Sayfası (Göç ve İçişleri Sekmesi),

(https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/borders-and-visas/schengen_en, 23.12.2016).

• Avrupa Komisyonu, “European Agenda on Migration”, Brüksel, 13.05.2015.

• ---, “Action Plan on Return”, Brüksel, 09.09.2015a.

• ---, “Addressing the Refugee Crisis in Europe: The Role of EU External Action”, Brüksel, 09.09.2015b.

• ---, “Managing the Refugee Crisis: State of Play of the Implementation of the Priority Actions under the European Agenda on Migration”, Brüksel, 14.10.2015.

• ---, “On the State of Play of Implementation of the Priority Actions under the European Agenda on Migration”, Brüksel, 10.02.2016.

• ---, “EU-Turkey Joint Action Plan - Third Implementation Report”, Brüksel, 04.03.2016a.

• ---, “Back to Schengen: Commission Proposes A Roadmap for Restoring Fully Functioning Schengen System”, Brüksel, 04.03.2016b

• ---, “Towards a Reform of the Common European Asylum System and Enhancing Legal Avenues to Europe”, Brüksel, 06.04.2016.

• ---, “First Report on the Progress Made in the Implementation of the EU-Turkey Statement”, Brüksel, 20.04.2016.

• ---, “Eighth Report on Relocation and Resettlement”, Brüksel, 08.12.2016.

• Avrupa Komisyonu Bilgi Notu, “European Agenda on Migration: Securing Europe’s External Borders”, Strasbourg, 15.12.2015.

• Avrupa Konseyi Kararı, No. 1601, 22.09.2015.

• Avrupa Konseyi Basın Açıklaması, 15.11.2015.

(<http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2015/11/29-eu-turkey-meeting-statement/>, Erişim tarihi: 29.12.2016).

• Avrupa Konseyi, “AB-Türkiye Ortak Bildirisi”, 18.03.2016.

(<http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/03/18-eu-turkey-statement/>, Erişim tarihi: 22.12.2016).

• Avrupa Sığınma Destek Ofisi İstatistikleri,

(<https://www.easo.europa.eu/relocation-0>, Erişim tarihi: 20.12.2016).

- Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği İnternet Sayfası, (<http://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html>, Erişim tarihi: 25.12.2016).
- Brady, Hugo, “Mare Europaeum? Tackling Mediterranean Migration”, *European Union Institute for Security Studies Paper*, 2014.
- Brugnola, Serena, “Are Refugees the Real Threat to European Identity?”, *Institute of European Democrats Paper*, 2016.
- Carrera, Sergio ve vd., “The EU’s Response to the Refugee Crisis: Taking Stock and Setting Policy Priorities”, CEPS Essay, No. 20, 2015.
- Carrera, Sergio ve Leonhard den Hertog, “A European Border and Coast Guard: What is in a Name?”, CEPS Paper, No. 88, 2016.
- Dragostinova, Theodora, “Refugees or Immigrants? The Migration Crisis in Europe in Historical Perspective”, *Origins*, Cilt. 9, No. 4, 2016.
- Dudřšovř, Marrianna, “Political Consequences of the Refugee Crisis-The Case of Germany”, *Economic Review*, Cilt. 45, No. 3, 2016, s. 312-330.
- Erdoğan, Seven, “Göçmen Krizi, Avrupa Birliği ve Yeniden Hatırlanan Türkiye”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt. 8, Sayı. 74, 2016, s. 64-67.
- Fargues, Philippe ve Christine Fandrich, “Migration After Arab Spring”, *Migration Policy Center Research Report*, No. 9, 2012.
- Ghimis, Andreia, “The Refugee Crisis: Schengen’s Slippery Slope”, *EPC Commentary*, 2015.
- Grad, Marius N. ve Claudia Marian, “Terrorism as a Threat to European Socio-Political Structures, Schengen Area and the Recent Developments”, *Europolity*, Cilt. 9, No. 2, 2015, s. 100-106.
- Guild, Elspeth ve vd., “What is Happening to the Schengen Borders?”, *CEPS Paper*, No. 86, 2015.
- Hampshire, James, “Europe’s Migration Crisis”, *Political Insight*, 2015, s. 8-11.
- Hodge, Carl, “A Perfect Storm: Europe in The Grip of Two Crises”, Conference of Defense Association Institute Paper, Cilt: 21, No. 1, 2016, s. 16-22.
- Hokovský, Radko, “Schengen, the Migration Crisis and Visegråd Countries”, *EPC Migration Panorama*, 2016. s. 21-23.
- Holmes, Seth M. ve Heide Castañeda, “Respresenting the European Refugee Crisis in Germany and Beyond: Deservingness and Difference, Life and Death”, *American Ethnologist*, Cilt. 43, No. 1, 2016, s. 12-24.
- Inyokwe, Oli Ignatius, “Assessing the Progress Made in Migration and Discussing the Challenges for 2016”, *Center for European Integration Studies Paper*, 2015.
- Ivanova, Diana, “Migrant Crisis and the Visegrad Group’s Policy”, *International Conference Knowledge-Based Organization Paper*, Cilt. 22, No. 1, 2016, s. 35-39.
- Nick Malkoutzis, “For Greece, Schengen is about Belonging, not Borders”, *EPC Migration Panorama*, 2016. s. 27-29.
- Niu, Song ve Bing Fan, “An Overview of the Middle East Immigrant in the EU: Origin, Status Quo and Challenges”, *İGÜSBD*, Cilt. 3, Sayı. 2, 2016, s. 51-72.
- Orrenius, Pia M. ve Madeline Zavodny, “Irregular Immigration in the European Union”, *Federal Reserve Bank of Dallas Research Department Working Paper*, No. 1603, 2016.
- Study for the LIBE Committee, “Internal Border Controls in the Schengen Area: Is Schengen

Crisis-Proof?", 2016.

([http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571356/IPOL_STU\(2016\)571356_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/571356/IPOL_STU(2016)571356_EN.pdf), Erişim tarihi: 20.12.2016).

- Ultan, Mehlika Özlem, *Avrupa Birliği'nde Yasa Dışı Göçün Önlenmesi ve Ülke Uygulamaları*, Nobel Yayıncılık: Ankara, 2016.
- Wang, Shichen, "An Imperfect Integration: Has Schengen Alienated Europe?", *Chinese Political Science Review*, Cilt. 1, 2016, s. 698-716.
- Zingg, Geneviève, "The Consequences of Schengen's Collapse: Populist Shortsightedness and the Future of European Security", *Institute of European Democrats Paper*, 2016.

Edebi Eserlere Yansımaları Eşliğinde Türkiye'den Almanya'ya Göç Olgusu: Problemler, Bunalımlar, Çözüm Önerileri

Yard. Doç. Dr. Yüksel ERSAN
Uşak Üniversitesi / Uşak

GİRİŞ

Göçün tarihine bakıldığında insanlık tarihi kadar eski olduğu görülmektedir. Coğrafi olarak bakıldığında dünyanın bir bölgesinden başka bir bölgesine olduğu gibi, günümüzde bir ülkeden başka bir ülkeye, sebebi farklılıklar göstermesine rağmen devamlı kalmak amacıyla insanların hareketliliğidir göç. Sözlük anlamına bakacak olursak “ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret muhaceret.”(TDK 2005: 769) anlamı bulunmaktadır. Görüldüğü gibi sebebi farklı olmasına rağmen göç, coğrafi bir toplumsal hareketliliklerdir. Göç olgusu sosyolojiden siyaset bilimine, edebiyata kadar birçok alandaki bilim insanlarının çalışma alanına girmektedir. Sebep ve sonuçları bakımından modern dünyanın en önemli olaylarından biri olarak kabul edilen göç kavramı, ülkelerin ekonomik, sosyal ve kültürel yapıları üzerinde önemli bir etkidir. Göçmenlerin gittikleri coğrafyaya, ülkeye ve topluma entegrasyon süreçleri, yaşadıkları sorunlar ve güçlükler her alandan sosyal bilimcinin incelediği konular arasındadır.

Bu araştırmada göç olgusu, edebi eserlere yansımalarına bakılarak değerlendirilmeye çalışılacaktır. Göçün edebi eserlere yansımaları olarak Türk ve Alman edebiyatlarından seçilen üç eser; Halit Çelikbudak “Umut Peronu”, Bekir Yıldız “Alman Ekmeği”, Günter Wallraf “En Alttakiler” ve örneklem olarak buradaki yansımalar üzerinden konuya yaklaşılmaya çalışılacaktır.

I. TOPLUMSAL HAREKETLİLİK OLARAK GÖÇ

Göç pek çok sebeple gerçekleşebilir, tek bir nedeni bulunmaz. Günümüzde ülkemizin her bölgesinde yediden yetmişe hepimiz bu olguyu birebir yaşamaktayız. Ülkemizin güneyinde yaşanmakta olan iç karışıklıklar sebebiyle önce Irak'tan, sonra Suriye'den birçok insan yaşadıkları yerleri, sahip oldukları her türlü varlıkları bırakarak hayatta kalabilmek için ülkelerini terk etmek zorunda kalmışlardır. Bu ülkelerden, önce en yakın komşularına, sonra da dünyanın her yerine bir nüfus hareketliliği sürmektedir. Bunun temelinde iç karışıklık ve askeri sebepler vardır. Bundan bir süre önce de 1980'li yıllarda Bulgaristan'dan ülkemize soydaşlarımız sosyal ve siyasal temelli olarak bir göç yaşamışlardır. Türklerin orta Asya'dan çıkarak dünyanın farklı bölgelerine göçü ise büyük oranda coğrafi nedenler sonucunda oluşmuştur. Türkiye'nin az gelişmiş bölgelerinden, gelişmiş bölgelerine, köylerden kentlere doğru da bir göç hareketliliği sürmektedir. Bu göçün sebeplerini Ozankaya: “Ticaret, sanayi ve hizmetlerin gelişmesi sonucu yeni iş gücünün köylerden sağlanması gereği; tarım kesiminin yapısal bozuklukları, kırsal nüfustaki hızlı artış; topraksızlık ve toprak azlığı, tarımda makineleşme; toprakların çok parçalanması nedeniyle verimsiz işletmelere dönüşmesi; tarım tekniklerindeki ilkelik ve düşük verim, kan davaları; eğitim ve sağlık hizmetlerinin yetersizliği” (Ozankaya 1984: 208) olarak yorumlamaktadır.

2. Dünya savaşından sonra ekonomisini ve endüstrisini hızla geliştiren Almanya’da ortaya çıkan işgücü açığını kapatmaya yönelik, Türkiye’den yapılan işgücü göçü de ekonomik nedenler sonucunda oluşan göçe örnek verilebilir.

II. ULUSLARARASI GÖÇ VE İŞGÜCÜ HERKETİ

Eğer göçü, zorlayıcı sebepler dışında gönüllü yer değiştirme hareketi olarak ele alırsak, kişi seçenekler arasından ekonomik olarak kendisine en uygun olanı seçer ve kararını ona göre verir. Burada hem göç edenin, hem gidilen ülkenin hem de göç veren ülkenin çıkarları söz konusudur. 2. Dünya savaşı sonunda işgücüne ihtiyaç duyan Almanya’ya, 1955’te İtalya, İspanya ve Yunanistan’dan işçiler gelmiş, 1961’den itibaren Türkiye’den ve sadece maden ocaklarında çalıştırılmak üzere 1963’te Fas’tan (Başkurt 2009-2: 82) işgücü göçü olmuştur. Avrupa’da Almanya gibi ülkeler, işçi göçünde göç alan ülke olarak ekonomilerini geliştirmiş, işgücü açığını kapatmışlardır. Türkiye gibi göç veren ülkeler ise işsizliği azaltmış, yurt dışındaki işgücünün anavatana transfer ettiği dövizler sayesinde ödemeler dengesinde bir ferahlığa erişmiştir. Hükümetler yurtdışına, ülkedeki fazla işgücünü göndermekle ülkedeki işsizliğe bir çözüm bulduklarını düşünmüşlerdir. Ancak bu her zaman doğru değildir. Göç veren ülke yetişmiş olan elemana yatırım yapmış, ancak tam yatırımları geri dönecekken ürün alma döneminde bunlardan yararlanamamıştır. Yani vasıflı elemanlarını kaybetmekle uzun dönemde kendi gelişimini yavaşlatmıştır.

Göç alan ve göç veren ülkelerin hangisinin bu işten daha çok fayda sağladığına bakıldığında Abraham Foris’e göre: “işgücünün yetişmesinin maliyetine bakılmadan hazır bulan işveren ülkenin daha fazla yarar sağladığı rahatlıkla söylenebilir.” (Abraham – Foris 2000: 14) Buradan yola çıkarak Türkiye’nin yetiştirdiği işgücünü Almanya’ya göndererek uzun vadede kaybeden ülke olduğu görülmektedir.

Göçün ekonomik faydalarının yanında kültürel yönden de topluma olumlu yönde katkıları olduğu görülmektedir. Göçmen vatandaşlar kendi kültürleriyle geldikleri ülkelere renk katmaktadır. Tüketimleriyle ülkelerin ekonomilerine de olumlu yönde katkı sunmaktadırlar. Ancak bu her zaman böyle olmamakta, göç alan ülkenin siyasetlerinin yanlış tutumları ve yanlış politikaları sebebiyle, göçmenlerin asimile olmaları istenmektedir. Almanya’daki Türk işçilerine de bir dönem ve hatta süregelen bir asimilasyon politikası uygulanmış ve bu uygulama beraberinde birçok sorunu da getirmiştir. Bunlara çalışmanın ileriki bölümlerinde değinilecektir.

Bu olumsuzluklara karşın Almanya’daki Türklerin ülkelerine dönmeleri veya tatillerini ülkelerinde geçirmek istemeleri birçok olumlu durumlara da sebep olmuştur. Edindikleri iş tecrübelerini olumlu kültür değişimiyle, izinlerinde veya kesin dönüşlerinde ana yurtlarına taşımışlar, böylece ülke kalkınmasına katkıda bulunmuşlardır.

Bu konu da Turgut Göksu’nun örneği de ilginçtir. Ona göre: “Sivas’a Kuzine sobalar göçmen işçilerle gelmiştir ve “göçmen sobası” olarak adlandırılır.”(Göksu 2000:15) 1961 yılında başlayan Almanya’ya göçün sonucunda, bu ülkeye göç eden Türkleri farklı kuşaklarda değerlendirmek ve incelemek mümkündür. Biz Almanya’daki Türkleri genel bir bakış açısıyla:

1. Kuşak 1961 -1973
2. Kuşak 1973 -1984
3. Kuşak 1984 -

şeklinde sınıflandıracaktır.

1. Kuşak 1961 -1973

Bu kategoriye 30 Ekim 1961 tarihinde Türk ve Alman Devletleri arasında varılan anlaşma gereği alınan işçileri dahil edebiliriz. Ancak bu tarihten önce de “1959 yılında Hamburg Türk Alman Ekonomi İş Birliği Enstitüsü, ücret karşılığında Hamburg ve Bremen tersanelerinde uzun dönem çalışmak üzere teknisyen, kaynakçı ve elektrikçi gibi kalifiye eleman temin etmek için Türk yetkililer ile diyaloga geçerek Türkiye iş pazarını mercek altına aldığı” (Çelik 2012: 151) biliyoruz. 1. Kuşak, Türkiye’nin

farklı bölgelerinden, İstanbul'da kurulan Alman İstihbarat Bürosuna İş ve İşçi Bulma Kurumu Şubelerince yönlendirilen ve buradan sıkı bir sağlık kontrolünden geçirilerek Almanya'ya gelen işçileri kapsamaktadır. Bunlar Sirkeci garından trenle yola çıkıp Münih'in 11 numaralı peronuna gelmişlerdir. Bu kuşakta Almanya'ya gelen Türkler genelde Almanca bilmemektedirler. İlk gelen Türkler Almanya'ya belirli bir süreliğine gelmişler ve mesleki olarak birçoğu kalifiye değildir. Anadolu'nun bağrından kopup değişik yörelerden hepsi aynı amaç için – yeterince para kazanıp kimisi bir tarla alacak, kimisi bir ev alacak, kimisi bir traktör ya da araba alacak, kimisi ülkesindeki kan davasından kaçacak, kimisi de evlenecek kadar para biriktirecek, kısacası ekonomik olarak bir düzlüğe çıkacak kadar para kazanacaklar ve iki üç sene sonra tekrar yurtlarına döneceklerdir- Almanya'ya gelmişlerdir.

Bu düşünce Alman Devleti için de farklı değildir, birkaç sene sonra yine geldikleri yere dönecekleri hesap edilmektedir. Ancak hesap düşünüldüğü gibi olmamıştır. Buraya iki yıllığına gelen Türkler dönmemişler, dönememişler, evli olanlar eşlerini, çocuklarını, bekar olanlar Türkiye'den evlenip yeni kişileri Almanya'ya getirmişlerdir. Böylece göç daha sonraki yıllara kadar, hatta günümüze kadar dinamik olarak devam etmektedir.

2. Kuşak 1973 -1984

Bu zaman aralığında Türkiye'den getirdikleri eşler ve çocuklar, hatta 70'li yıllarda orada doğan ve büyüyenler ikinci kuşak kervanına katılmış ve bu kuşağı oluşturmuşlardır. Bu kuşaktakiler kısmen orada doğdukları ya da küçük yaşta aile birleşimiyle bu ülkeye geldikleri için Almanca öğrenmişler, orada okula gitmişler ve birinci kuşağa göre Alman toplumuna daha iyi entegre olmuşlardır. Bu kuşakla birlikte artık Almanya'dan kısa bir zamanda dönülemeyeceği görülmüş - Geri Dönüşü Teşvik Yasasına rağmen, ki bu yasayla ilk kuşaktan bir çok kişi Türkiye'ye geri dönmüştür-, yavaş yavaş bu ülkede kalıcı olmaya başlanmıştır. Artık ekonomiye, sosyal ve kültürel hayata katılmaya başlamışlar, varlıklarını Alman toplumuna ve Devletine kabul ettirmişlerdir.

3. Kuşak 1984 -

Bu kuşakta doğan ve büyüyen Türkler, Almanya'da iyi bir eğitim almışlar, topluma entegre olmuşlardır. Çift dilli ve kültürlü yetişen bu nesil aynı zamanda iki dilli iletişim becerisine de sahiptirler. Birçoğu çifte vatandaşlıktan yararlanıp Alman vatandaşlığını da almışlar – günümüzde bu böyle olmayıp sadece bir vatandaşlık seçmeye zorlanmaktadırlar – Alman toplumunda ve ekonomisinde söz sahibi duruma gelmişlerdir. O kadar ki, Almanya'da yapılan 2013 genel seçimlerinde Türk kökenli 11 aday Federal Meclis'e girmeyi başarmıştır.

“Alman Dışişleri Bakanlığı'nın belirlemelerine göre Almanya'da 75 bin dolayında Türk kökenli işletme var. Bunlar yaklaşık 370 bin kişilik bir istihdam yaratıyor. Yıllık 35 milyar € dolayında ciroları var. Alman İstatistik Enstitüsü'ne göre, 2015'in ilk yarısında Almanya'da yapılan toplam 372.079 işletme başvurusunun 9.960'ı Türk vatandaşları tarafından yapılmış işletme başvurusu. Dışişleri Bakanlığı sitesinde Avrupa'daki Türk iş yerleri konusunda şu bilgi veriliyor: Avrupa'daki Türk işletmelerinin sayısı 140.000 civarındadır, sadece Almanya'da bu sayı 70.000'dir. Bu işletmeler yaklaşık 640.000 kişiye istihdam sağlamaktadır, Almanya'da ise 330.000'dir. Bu işletmelerin yıllık toplam cirosu 50 milyar €'yu aşmıştır, Almanya'da ise 32.7 milyar €'dur. Son istatistiklere göre Batı Avrupa'daki Türklerin tüketim harcamaları 22.7 milyar €'dur.”¹

2000'li yıllarda 2. kuşağın Almanya'da doğup büyüyen, çift dilli iletişim becerisine sahip olan çocukları Almanya'da iyi okullarda okumuşlar, 1. ve 2. kuşağın yaşadıkları olumsuzlukları dinleyerek kendilerini iyi yetiştirmişler ve toplumda iyi bir yer edinmişlerdir. Hatta bu kuşaktaki birçok genç Alman ekonomisine üst düzey katkı sağlamakta, eğitilmiş ve birçoğu ya çifte vatandaşlığa sahip ya da Türk asıllı Alman vatandaşı konumundadır ki, bunlar Alman ekonomik ve siyasal hayatında da kendilerini göstermektedirler.

¹ (<http://girisimturkiye.com/2016/07/29/almanyadaki-turk-girisimleri/> : 09.02.2017)

Almanya'ya göçü böyle özetledikten sonra, orada yaşayan Türk vatandaşlarının ne gibi sorunlar yaşadığını, edebi eserlere yansımaları eşliğinde ele almaya çalışalım. Araştırmamıza konu olacak olan bu üç eser tamamen rastgele seçilmiştir. Bu konuyla ilgili farklı tarihlerde, birçok edebiyatçının eserleri bulunmaktadır. Türk yazarlarının yanı sıra, objektiflik açısından bir Alman yazarın konuya bakış açısı ilginç olacaktır. İlk yazarımız çocukluğu Anadolu'nun çeşitli kentlerinde geçmiş olan 1933 Şanlıurfa doğumlu Bekir Yıldız ve eseri "Alman Ekmeği" olacaktır. Yazar 1962 yılında Almanya'ya işçi olarak gitmiş ve değişik fabrikalarda dört yıl çalışmıştır. Eserlerinde farklı konuları ele almasının yanı sıra, Almanya'ya çalışmaya giden Anadolu insanının batı toplumuna yabancılaşması, evlilik kurumunun çarpık yanları, kırsal kesimin kentteki bunalımı vb. konuları da ele almıştır.

İkinci eser 1954 yılında Bursa'da doğmuş olan Halit Çelikbudak'ın "Umut Peronu" adlı çalışmasıdır. Yazar doktora çalışmasını Stuttgart Üniversitesinde tamamlamış ve aynı üniversitede öğretim görevlisi olarak çalışmıştır. Daha sonra 1986 yılında Hürriyet Gazetesinin Almanya'daki şirketinde çalışmaya başlamış, günümüzde Hessen eyaletinde göçmen gençlerin eğitimi üzerine çalışan bir derneğin başkan yardımcılığını sürdürmektedir. Yazarın anne ve babası - daha iyi bir gelecek için - Almanya'ya gelmiş, ünlü Münih garı 11. Perona inenlerdendir.

"Umut Peronu" adlı bu çalışmasında ailesinin tarihiyle birlikte anılarını paylaşmakta, geleceğe yönelik düşüncelerini de bizlere aktarmaktadır.

Çalışmanın son kitabı ise, Almanya'da yaşayan, Türk işçilerin dramını ortaya koymak için, onlarla birlikte iki yıl en tehlikeli ve kötü işlerde çalışan, 1942 yılında Almanya'da Kuzey Ren Westfalya'nın Burscheid kentinde doğan Günter Wallraf'ın kaleme almış olduğu "En Alttakiler- Ganz Unten" adlı eseridir. Bu eserde Wallraf - Ali Levent - gelişmiş bir sanayi toplumunda yabancı işçilerin özellikle Türklerin yaşadıkları cehennemden yakından görüyor, onlarla birlikte yaşıyor ve dile getiriyor.

GÖÇÜN ESERLERDEKİ YANSIMALARI: PROBLEMLER, BUNALIMLAR

Almanya'ya ilk giden Türk vatandaşları köylerinden ya da şehirdeki derme çatma evlerinden, içinde buldukları olumsuz şartlardan kurtulmak için yola çıkmışlardır. Türkiye'deki bu zor durumdan kurtulup, para kazanıp ailelerine yardım edecek ve bir an önce memlekete geri döneceklerdir.

"Anayurtta aç kalan karnımın doyması, böyle başlamıştı işte. Şurada, şu raylar üzerinde durmuştu gene tren. İnmiştik otuz iki soydaş." (Yıldız 2010:2)

"Benim ailem de yarım yüzyılı aşkın bir süre önce Türkiye'den Almanya'ya göç etmişti (...) Sirkeci garından kalkan trenin Almanya'daki ilk durağı Münih garında 11. Peronmuş (...) İtalyanlar, Münih garındaki 11. Perona "Umut Peronu" adını vermişler.(...) Almanya'ya gelen ilk neslin kısa sürede geri döneceği umuduyla geldiklerini görüyoruz. (Çelikbudak 2015:12-14)

Ancak ekonomik durumu düzeltip birkaç sene sonra dönülmesi düşünülen ülkeden hiçbir zaman dönülemedi. Bu gün 4. Nesil Almanya'da yetişmiş, bir anlamda artık Almanya'da kalıcı olmuşlardır. Ancak birkaç sene sonra dönme hayalleri hiçbir zaman bitmemiştir.

"Almanya, onlar için sığınan ya da geçici bir yer değil. Göçmenlerin çocuklarının ve torunlarının doğduğu bir ülke. Aradan yıllar geçse de hala geçmişin hayali yaşıyor." (Zaimoğlu 2015:14)

Bu durumu Almanya'nın İstanbul Alman İstihbarat Bürosu Müdürü 1966 yılında öngörmüş Sirkeci de başlayan bu serüvenin birkaç yıllık olmadığını söylemiştir:

"Sanmayın ki gidenler geri dönecekler. Birçokları Almanya'da yeni bir hayat kuracaklar, kök salacaklar ve vatanlarını sadece misafir olarak ziyaret edecekler."²

Almanya'da yaşayan Türkler buldukları ülkede yabancı, misafir, geçici olarak görülüyor, bu yetmiyormuş gibi geldikleri Anavatanlarında da horlanıyor, yadırganıyorlar.

"Bugün artık Avrupa'daki Türkleri "Almancı" veya "Gurbetçi" tanımı yaralıyor. Özellikle

² Bu söz için bkz. Halit ÇELİKBUDAK, *Umut Peronu: Almanya'ya Göç Serüveni*, İstanbul 2015, s.17.

Türkiye'deki basının bir bölümü, gurbet veya gurbetçi kelimelerini ısrarla kullanıyor. Yaz ayları geldi mi gazetelerde “Gurbetçi kaza yaptı... Gurbetçiyi dolandırdılar... Gurbetçi şöyle yaptı” gibi haberlerden geçilmiyor” (Çelikbudak 2015:21)

“Alman Ekmeği” adlı eserde Bekir Yıldız yıllar önce, Almanya’da çalıştıktan sonra ülkesine dönmüş bir gurbetçinin gözünden yaşamı anlatıyor. Almanya’ya yıllar sonra gezmeye gelen eser kahramanı Türkiye’de daha önce misafiri ettiği Alman arkadaşı Müller’e geliyor, ancak alışık olduğu Türk Misafirperverliğinin zerresini dahi arkadaşının hanımı Renata’dan göremiyor. Renata evine ilk gelen Kahramana evin kapısını otomatikten açıyor, ancak karşılamıyor, oturma odasında Televizyon izlemeye devam ediyor.

“Şuraya oturunuz,” diyor başını çevirmeden.

Oturuyorum.

“Hoş geldiniz.”

“Hoş bulduk diyorum Renata’nın sırtına.

Başını çeviriyor ansızın. Yüzünü görmeden yeniden döndürüyor başını.” (Yıldız 2010:6)

Renata, Kahramanın Türkiye’den getirdiği hediyeleri çocuklara vermeden önce mikropludur diyerek yıkıyor ve misafirin gözü önünde balkona seriyor. Bu Kahramanı derinden rahatsız ediyor, kendini aşağılanmış ve huzursuz hissediyor. Kahramanımız, Müller’e bu durumu dile getiriyor.

“Karı armağanlarımı yıkadı Müller”, diyorum.

“Gördüm”, diyor yüzünü benden kaçırmak için bardağına uzanırken.

“Keşke sen görmeseydin.” (Yıldız 2010:8)

Türk ve Alman toplum yapıları oldukça farklı. Türkiye’de evde geç vakit bir şeyin eksildiği fark edilse önce komşu akla gelir ve ondan temin edilmeye çalışılır eksik olan, ancak bunun hiçbir zaman karşılığı beklenmez. Fakat Almanya’da komşusundan istediği herhangi bir şey tam ölçüsünde tartılarak alınıp, tartılarak geri iade ediliyor. Bu davranış Yazarın dikkatini çekiyor ve farkı gözler önüne seriyor.

“Ev sahibi de yandaki odada kalırdı. Kapı ağzında bir terazisi vardı. İstedikimiz, borç istediğimiz ekmeği bile tartarak verir, tartarak alırdı.” (Yıldız 2010:10)

Almanya’ya göç eden Türkler geldikleri ve vatan olarak kabul ettikleri bu yerleri o kadar benimsemişler ki, bu ülkede bulunan bütün yabancı uyruklu işçilerin arasında daha çok sevilirler ve aranırlar. Öyle ki:

“Yarın geç kalırız fabrikaya.”

Yarın geç kalmayalım fabrikamıza.” (Yıldız 2010:11)

“Temaşlarımız sürecektir. Almanya’da Türk işçisi çok tutuluyor. Alman işverenler; çok gürültücü oldukları için İtalyan işçilerine, çok tembel oldukları için Yunan işçilerine rağbet etmiyorlar, diye anlatıyor.” (Çelikbudak 2015:63)

Almanya’daki insanlar ve yaşamları Anadolu’dan o kadar farklı ki, Anadolu insanının bu düzene alışması kolay olmuyor. Karşı odadaki ev sahibi yaşlı Alman kadın ölüyor, ama kimse bunun farkına varmıyor, ta ki ceset kokmaya ve etrafa kötü kokular yayıp rahatsız etmeye başlayana kadar. Gerçi artık günümüzde, kitabın anlatıldığı dönemden farklı olarak, bizim toplumumuzda da hızla endüstrileşmenin, yaşam koşullarının ve tarzının etkisiyle, bu yaşanan duruma doğru gidilmekte, insanlar yalnızlaşmakta, komşuluk ilişkileri bitmekte ve bireyselleşmektedir.

“Kapısını tıkırdatıyorum ihtiyarın. Ses yok. Daha hızlı tıkırdatıyorum (...) Eğilip anahtar deliğinden içeri bakıyorum.

“Yerde birisi yatıyor.”

Haber gidiyor oğluna. Gelip kapıyı kırıyorlar.

Birkaç gün önce ölen kadın yere düşmüş. Gözleri televizyona bakıyor hala. Ekranda, günün son haberleri durup resimlendiriliyor. Yayılan ışıkların altında, donuk donuk gözlerle birlikte, bedeni de çürümeye başlamış. (...)” (Yıldız 2010:11)

Türkler sosyal yaşamın içinde sokakta, işte, alışverişte Almanlardan ayırt ediliyorlar, genetik özellikleri itibarıyla, yaşam şekilleriyle ve alışverişleriyle bile ayırt ediliyorlar; hatta Almanların kafasında önyargıyla öyle bir tiplene belirmiş ki, bu tipe uyan diğer ülke insanları da aynı kategoriye dahil ediliyor. Tabi ki bu tiplene hiç te olumlu değil, aşağılayıcı ve onur kırıcı bir durumda.

“Yürüyoruz Müller’le. İş günü bu gün. Caddeler dolu değil. Yabancı işçiler görünüyor sık sık gene de. İzine gidecek işçi bunlar. Alışveriş yapımlarından belli. Paketlerle dolmuş elleri, kucakları.

“Ulan Dursun yerisene.”

Şimdi de teyp bantları para ediyormuş Fatma.

Alalım herif Okey” (Yıldız 2010:14)

“Alfred neredeyse üzerimize saldıracak: Pis Türkler! (...) Ve yeni işbaşı yapmış Hintli bir arkadaşımızın kafasına fırlatıyor elindeki keskiyi. Neyse ki sıyrıp geçiyor (...) Düzeltmeye çalışıyorum: “Bu arkadaş Hindistan’dan” diyorum. Ama Alfred kararlı: “Ben Anadolu’dan gelen adamı daha uzaktan ayırt ederim. Baksana, suratına aynı aptal ifade var bunun da. Anadolu’dan geleni tanırım ben, lambayı çekiçle söndürmeye kalkar bu herifler...” (Wallraf 1986:148)

Almanya’da kitapların yazıldığı ve konu edildiği yıllarda işsizlik yüksek ve çalışma şartları çetin. Kiralık işçi firmaları yeni yeni ekonomiye giriyor. Büyük firmalar birçok işçiyi işten atıyorlar ya da Türkiye’ye dönmeye zorluyorlar ki işyerinde yeni ve daha az ücretle çalıştırabilecekleri işçilere yer açsın. Ancak böyle bir yöntem yasak olmasına rağmen Thyssen gibi büyük firmalar da kendi kadrolu işçilerinin yanında, hizmet alımı adı altında böyle kiralık işçileri çalıştırıyor. Bu işler genellikle çok kötü, tehlikeli, sağlıksız, ağır ve Almanların çalışmadığı ya da çok azının çalıştığı işler oluyor. İşçiler buralarda ya kaçak olarak ya da çok düşük ücretlerle çalıştırılıyorlar. Her an üzerlerinde kovulma baskısı var. Korkudan seslerini çıkaramıyorlar, çıkarsalar ertesi gün, ya da anında işyerinden kovuluyorlar.

“GBI adlı aracı firma, sırf “çıplak” işçi kiralama görevini üstlenmiş.(...) GBI hiç birimizden herhangi bir belge istememiş; hepimiz kaçak çalışmaktayız. Hastalık sigortamız bile yok. (...) WTB’nin adamı olan kalfa, elli yaşlarındaki bir Türk arkadaşına özellikle eziyet ediyor. Yaşlıca Türk, işini Alman işçilerine göre en az iki kat daha çabuk görüyor. Ama kalfa sürekli ensesinde: “Kokuşmuş Türk! Böyle ağırdan alacaksan, gelecek sefere molozları alıp götürün kamyonu yükletirim seni de!” (Wallraf 1986:44)

“Ali’ye buyrulan ilk iş, onun öteki işçilerden farkını da ortaya koyuyor. Öyle ya, yerinin neresi olduğunu başından bilsin: Helalar temizlenecekmiş! İşçilere ayrılan bölümdekilerin bazıları belli ki en az bir haftadır tıkalı. Diz boyu dışkının içindeyim. “Kovayı, küreği al, temizle şurayı. Fazla sallanma!” Malzeme dağıtımına gidip kovayla küreği alıyorum. Bir kâğıt imzalamam gerekiyor. Malzeme arabasında sakın sakın oturan Alman görevli “Sen üç tane çarpı koysan da olur,” diyor.(...) Helada dayanılmaz bir koku var. Pisuar da tıkanmış. İşin sırf eziyet olsun diye verildiği ortada. Tıkanan lağım borusu temizlenmedikçe birkaç saat sonra burası yine pisliğe gömülecek. İnşaatta yeteri kadar tesisatçı çalışıyor. Ama saat ücretleri oldukça yüksek. Onların görevleri, binanın gelecekteki sahipleri için lüks tuvaletleri yapip bitirmek.” (Wallraf 1986:45-47)

Alman toplumunun dışladığı azınlıklardan biri olan Türkler kendi aralarında oluşturdukları gettolarda yaşamak zorunda bırakılıyorlar. Yabancı düşmanlığı almış başını gitmiş, buna siyasiler sağlıklı bir çözüm üretememişler, belki de onların da işine böyle gelmiş, çünkü bunun için ayrıca programlar oluşturulup yatırım yapılacak, ekstra uğraşılacak, kolaycılığa kaçılarak sorun görmezden gelinmiş.

“Yabancılar yasasında, siyasal sığınma konusunda tutum sertleşiyordu, yabancı düşmanlığı alabildiğine kendini belli ediyor, yabancılar daha çok “gettolar” itiliyorlardı. Bunları dışarıdan ben de görebiliyordum. Ama bu durumda olanlar, kendileri neler duyuyorlar, bunlara nasıl katlanabiliyorlardı?” (Wallraf 1986:15)

Televizyonda yayınlanan bir belgeselde Türklerin işlettiği bir kahvehane kameranın görüş alanına giriyor ve orada oturanlar görünüyor. Bunlardan biri 4 yaşındaki kız çocuğu Fadime'nin babası. Gettolaşmış bölgede bu yaşta bir çocuk yalnız başına ailenin gözetimi olmaksızın evde bırakılıyor, niçin? Zor şartlarda para kazanmak için tabii ki. Kameranın görüş açısı değiştirilip Almanların oturduğu masaya çevrilince yine aşağılamalar, hor görmeler kameraya yansıyor.

“Türklerin işlettiği bir kahve burası. Pikapta Türkçe gazeller. Çiftetelli oynanıyor ortada. Çoğu dudakların arası sigaralı. Tempo tutuluyor. Kamera burada şimdi. Yaklaşıyor. Çiftetelli oynayanlardan birisini alıyor içine. Eller havada. Dizler kırılmış.

Fadime'nin babası siz misiniz?

Benim bayım.

Fadime kaç yaşında?

Kolları düşüyor adamın. Dizleri daha bir kırılıyor

Fadime şey... (...)

Kamera, bir masanın çevresine toplanmış Almanları veriyor şimdi de. Tartışıyorlar. Sorun, yabancı işçi çocuklarının öğrenimi.

Tartışma kızışıyor.

Çocuksuz aileler getirtelim.

Kısırlaştıramayız ya. Buraya gelince doğururlar.

Çocukları büyük aileler en iyisi.

Böyle ailelerin de, anası, babası yaşlı oluyor efendiler.

Dil sorunu.

Öğretmen sorunu.” (Yıldız 2010:33-34)

Almanya'da yaşayan Türkler, eserlerde potansiyel suçlu gibi görülüyor. Düzeni aksatacak herhangi bir sorunda, ilk akla gelen orada bulunan yabancılar arasından Türkler seçiliyor ve onlar suçlanıyor. Bu önyargı o kadar yaygın ki her üç eserde de bunu görmek mümkün.

“Bir gün çalıştığımız yerin alarm sistemi işlemez oldu. Doğal olarak bütün kuşkular önce Türk'ün üzerinde toplandı. Uzun soruşturmalardan sonra olayın Polise yansıtılmasına karar verildi. Polisin de kuşkulandığı ilk insan ben oldum. Umursamama, görmezlikten gelme duyguları açık düşmanlığa dönüşmekteydi. Birkaç hafta sonra çıkışımı verdim.” (Wallraf 1986:20)

“Alman bir arkadaşın elbise dolabından içinde yüz mark olan cüzdanı çalınıyor: İlk akla gelen benim. “On beş dakika bir yerlere sıvıştın çalışırken, nereye gittin bakalım?” Bir başka Alman: “En iyisi cüzdanı açıp içeri göstereyim” (Wallraf 1986:49)

Alman işverenler işe aldıkları Türklerin bir arada olmalarını, dayanışma içerisinde bulunmalarını istemiyorlar. Bir araya gelirlere, birbirlerine sahip çıkacaklar, aydınlanacaklar, örgütlenecekler, bilinçlenecekler; böylece Alman işverenler de onlara istediği gibi iş yaptırılmayacak. Bunun için her

firsatta bunu engelleme çabasındalar. Her iki eserde de bu sorunu görmek mümkündür.

“Toprakla uğraşmaktan gelen bir rahatlıkları var. Toprağı sürüp tohumladıktan sonra, yağmuru bekleme alışkanlıkları yok mu... Sanayi kesiminde de kendisini gösteriyor. Tanrı’ya olan güvenleri yani. Kadercilikleri... Gene, ilginç bir yanları var: Tek tek zavallı ve uysal. Hatta inançlarını kırmanız bile mümkün. Ama bir araya gelince...” (Yıldız 2010:64)

“Asker üniformasına benzeyen haki elbisesiyle Mercedes’ine kurulmuş olan “Şerif”, penceresini biraz aralayıp isimlerimizi sayıyor. İşe koşulacak postalar, her gün yeniden böyle belirleniyor. Grupların bileşimi her gün değişiyor. İşçilerin belli bir süre bir araya gelip, aralarında karşılıklı güvene dayalı bir dayanışma ortamı geliştirmeleri önlenmiş oluyor. (...) İnsanların birbirlerine doğru dürüst tanıyamadığı bir toplulukta dayanışma yerine karşılıklı güvensizliğin, çekingenliğin yeşereceği açık.” (Wallraf 1986:96)

Buna karşın Almanya’da Türklerin bir arada yaşamalarını sağlamak isteyen, dayanışmalarını geliştirmelerini, inançlarını birlikte yaşamalarını sağlamak isteyen Fabrikatörler de yok değil. Her ne kadar bundan faydalanıp daha iyi çalışmalarını bekleyerek kazançlarını artırmak istiyor olsalar da.

“Ooo, Bay Peter, diye gülümsüyorum Sizin kırmak istediğiniz inançları, başka fabrikalarda pekiştirmeye çalışıyorlar. Köln’de bir fabrikatörün Türk işçileri için cami yaptırdığını duymuşsunuzdur. Kadere inanmamış olsalardı, açlık sorununu memleketlerinde hallederlerdi. Almanya’ya gelmeye gerek kalır mıydı? Bilirsiniz, özellikle köleler, dinlerine ve örflerine bağlı yetiştirilir. Yararlanıyorsunuz bundan da.” (Yıldız 2010:64)

Görüldüğü gibi biz bu çalışmamızda iyi ya da kötü yönleriyle Almanya gerçeğini anlatmaya çalıştık. Bütün olumsuzluklara rağmen Ali’ye yardım etmeye çalışan en azından aşağılamaları kabul etmeyen sağduyulu Almanlar da yok değil. Cüzdan çalınma olayında Ali’nin tarafında olan, ona yardım etmeye çalışan Almanlar da yok değildir.

“Alfi dediğimiz, Alfons adlı Alman imdadıma yetişiyor: “Cüzdanından yüz mark çıkarsa suçlu mu demek yani? On beş kişiyiz, hepimiz çalmış olabiliriz bu parayı. Hatta dışarıdan birisi bile gelip hırsızlık yapmış olabilir. Niye yalnız Ali’ye yükleniyorsunuz?” (Wallraf 1986:49-50)

Aynı arkadaşları Alfons Ali’yi uyum konusunda cesaretlendiriyor ona yardım ediyor, onun Almanca’yı daha iyi konuşması için destek veriyor.

“Alfi beni daha iyi Almanca öğrenmeye de teşvik ediyor. Arada yüreklendirmek için omzuma vuruyor: “Sandığından da iyi Almanca senin. Ama peşini bırakmaman lazım. Sözcüklerin dizilişine dikkat et, yeter. Çok basit, göreceksin!” (Wallraf 1986:50)

Bir iş sonu sohbetinde Ali ve arkadaşları aralarında sohbet etmektedirler, ancak alışlageldiği gibi iş arkadaşları yine Türkleri aşağılamakta, 2. dünya savaşından sonra Hitler’in Yahudilere yaptıklarını haklı görmekte, hatta bunları Türklere yapmak gerektiğini Ali’nin yüzüne söylemektedirler. Ali de bilinçli olarak onlara Almanların yaptıklarını hatırlatmaktadır. Alman arkadaşlarının arasında Michael diye birisi, bu olanlardan, ciddi rahatsızlık duymakta, yapılanlardan üzüntü duymakta ve vicdan azabı çekmektedir.

“Michael: Doğru değil bu yaptığınız. Bırakın bu lafları Ali’nin yanında. Söylediklerinizi pekâlâ yanlış anlayabilir.”

“Michael: Biliyor musun, eskiden olan bitenleri duydukça utanıyorum. Alman olduğum için yerin dibine geçiyorum.”

“Michael: Onlar da burada çalışıp emek vermişler. Üstelik vaktiyle de kollarından tutup biz getirmişiz. Simdi de kalmışlar burada. Ne yapalım yani?”

“Michael: Bu doğru. Onun için giderken tazminat gibi bir şey verilmeli.” (Wallraf 1986:117-118-119)

Bütün eserlerde, kültür farkından dolayı, Türklerin yaşadığı birçok problem görmekteyiz. Bunu, bile bile Alman yöneticiler, ısrarla Türklerin kültüründen ve geleneklerinden farklı yaşam tarzlarını onlara diretiyor, ısrarla kendi dinlerini ve kültürlerini kabul ettirmeye çalışıyorlar. Bu davranışları, aslında yabancıların kendi toplumları arasında asimile olması içindir. Ancak bu davranışlar yabancılar arasında, birbirlerine daha sıkı kenetlenmeye, gettolaşmaya sebep olmuştur. Kreşe giden Türk çocuklarına diğer Alman çocuklarla birlikte Hristiyan inancına göre dua ettiriliyor ve bunu Müslüman olmayan aileler görüyor, ancak bir şey yapamıyorlar.

“Rahibe Rosalinda, pencerede gene. Yüzü görünüyor. Unutamadığım yüz bu. Karımın hem sevdiği hem kızdığı yüzdür çünkü. Çalışabilmesi için, çocuklarını sahiplenen Rosalinda’yı severdi o. İsa’yı tanıtan, Hristiyan çocuklarıyla birlikte kendi çocuklarına da haç çıkarttıran Rosalinda’yı sevmezdi ama.” (Yıldız 2010:24)

Almanlar yabancıları özellikle de Türklere aşağılayıcı olarak “Knoblauchfresser” (sarımsak kokanlar) şeklinde hitap ediyorlar. Bunu bazen uluorta bezen de onların olmadığı yerlerde onları kastederek söylüyorlar. Ancak bunun böyle olmadığını Ali’nin ağzından duyuyoruz.

“Ama kendileri yokken, örneğin kötü kötü sarımsak koktuklarından söz edilir. Oysa bugün ağzının tadını bilen Almanlar, olsa olsa hafta sonları bu sağlıklı bitkiden bir diş yemeye cesaret eden Türklere çok daha fazla sarımsak tüketiyorlar. Türkler, kendilerini kabul ettirebilmek için bazı konularda alışkanlıklarını terk ediyorlar. Yine de görünmez duvarlar kalıyor.” (Wallraf 1986:24-25)

İki kültürde de aynı anlama gelen değer yargılarının var olduğunu gösteren ortak veriler de yok değil. Aslında evrensel değerler sınırların üstünde bir geçerliliğe sahiptir. Gerçi toplumların dönüşümü sonucunda bu özellikler Türk ve Alman toplumunda günümüzde artık ne kadar geçerlidir, bu, tartışılır durumdadır.

“Alfred: (...) Bize daha çocukluğumuzda belletmişlerdi: Büyüklerini sayacaksın! Öğretmen de bunu böyle öğretilirdi insana, evdekiler de. Biz gençken tramvayda, otobüste oturmaya cesaret edemezdik; yaşlı birisini gördük mü, ayağa fırlardık. Bize böyle öğretilmişti çünkü, doğrusu da buydu.” (Wallraf 1986:115)

ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Almanya’ya göçün başladığı ilk yıllarda ne Türkler ne de Almanlar bu günleri düşünemediler. Türk insanı iki üç yıl çalışıp yeterli parayı kazandıktan sonra geri dönecekti, bu kadar uzun zaman orada kalmayı planlamamıştı, ki zaten yapılan anlaşmalar iki yılı kapsıyordu. Almanlar ise, sanki insanları çağırılmamışlar, gelenlerin insanüstü makine gibi bir şeyler olmasını beklemişlerdi. Ancak gelen insan ve iyi planlanmamış göç birçok problemi de beraberinde getirmişti. Hatta ünlü İsviçreli yazar Max Frisch’in bu sözü “Man hat Arbeitskräfte gerufen, und es sind Menschen gekommen. - Biz işgücü çağırdık ama insanlar geldi”(Koch 1970:18) aslında bütün olayı kısaca anlatıyor. Tahta bavullarla yola çıkan bu insanları fabrikaların yanında inşa ettikleri barakalara yerleştirdiler. Böylece sorunu çözdüklerini zannettiler. Buralara yerleştirilenlerden üç beş kelime Almanca öğrenenler, ilk fırsatta memleketten eşlerini ve çocuklarını getirdiler. Bunlara da, yerleşim yerlerinin kenarlarında eski, yıkılmaya yüz tutmuş evler veya şehirde tek göz odalar kiralandı. Alman devleti böylece gelenlere ucuz barınma imkanlarını sunmuştu. İşte hataların ilki ve en büyüğü böyle başladı, çünkü buralarda gettolaşmalar başladı ve gelenlerin Alman toplumu ile iç içe geçip, sosyal ve kültürel olarak uyuşmaları da engellenmiş oldu.

Bu ilk kuşağın ilk temsilcileri (Gastarbeiter – Misafir işçi) diye anılıyorlardı. Ancak misafirlik uzun sürdü. İki yıllık anlaşmanın sonunda işçiler işlerini öğrenmişler Alman işverenleri de işi öğrenmiş işçilerini memleketlerine göndermek istemiyorlardı. Bu işçilere geldikleri ülke olan Türkiye’de de (Alamancı, Gurbetçi) deniyor ve 70’li yıllarda 70 Cent’e muhtaç kalan Türkiye’deki politikacılar gözünde döviz gönderen bir makina gibi muamele ediliyordu. Türkiye’de suiistimallere maruz kalan gurbetçilerin paraları değişik holdingler ve sermaye kuruluşları tarafından adeta sömürüldü, ellerinden

alındı. Almanya cephesinde ise durum değişmedi, bu vatandaşlarımıza (Ausländer – Yabancı), daha sonra (Fremdarbeiter – Yabancı İşçi), ve ilerleyen yıllarda ise (Ausländische Mitbürger – Yabancı Hemşehri) denildi. Günümüze yaklaşıldığında (Einwanderer – Göçenler), ve sonrasında Türk hükümetlerinin yönlendirmeleriyle Alman vatandaşlığına geçişleri hızlandırıldı. Ancak pasaportun değişmesi işi çözmedi, çünkü bunlara Alman (Deutsche) denilmiyordu (Eingebürgerte Deutsche – Alman vatandaşlığına geçmiş yabancı Kökenliler), artık günümüzde bu insanların kalıcı oldukları kabul edilmeliydi, ki onlar Almanya’da iyi bir eğitim almışlar, gayri menkul satın almışlar, kendi işlerini kurmuşlar, Almanlarla iç içe geçmişler, hatta milletvekili seçilerek Alman parlamentosuna girmişlerdi. Ama yine de imajlarını değiştirememişler (Schwarzkopf- Karakafalı) şeklinde alandırılarak, yaşamlarını bu ülkede sürdürmektedirler.

Almanlar 1961’den itibaren misafir gözüyle bakmasalar ve eşit insan olarak kabul edebilselerdi, bundan her iki taraf da karlı çıkacak ve Avrupalı Türker’in sık sık gündeme gelen uyum sorunu daha kolay aşılacaktı. İlk kuşak Türkler geldikleri çevre ve eğitim durumları sebebiyle ve Almanların yönlendirmemeleri sonucunda Almanca öğrenememişler, kendilerini topluma anlatamamışlardı. Bu uyumun önündeki en büyük engeldi, ancak 3. Kuşakta bu sorun ortadan kalkmıştı artık. Türk gençleri çift dilli, hem Almancayı hem de Türkçeyi anadilleri gibi konuşabilir bir haldedirler. 60’lı yıllardaki Türk hükümetlerinin de bu vatandaşlarımıza karşı olan yanlış tutumları günümüzde yavaş yavaş ortadan kalkmış, kendilerine artık daha bir sahip çıkılır olmuştur. İnançlarını yaşayabilmeleri için Türkiye’den Avrupa’ya görevliler gitmekte ve onların ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmaktadır.

Alman hükümetleri de asimilasyon fikrinden vazgeçmeli, bu insanları eşit vatandaş gibi görmelidir. Kendi kültürlerini yaşamalarına izin vermeli, bunu bir mozaik gibi düşünmelidir, ancak bizim insanlarımız da Almanlarla ortak değerlerde buluşmalı toplumun genel yaşama kurallarına uymaya özen göstermelidir.

İki ülkenin ekonomik olarak birbirlerine ihtiyacı vardır. Türkiye’de irili ufaklı “298 Alman şirketi veya Türk ortaklı Alman şirketi”³ faaliyet göstermektedir, aynı şekilde Almanya’da büyüklü küçüklü “75 bin dolayında Türk kökenli işletme var. Bunlar yaklaşık 370 bin kişilik bir istihdam yaratıyor. Yıllık 35 milyar € dolayında ciroları var. Alman İstatistik Enstitüsü’ne göre, 2015’in ilk yarısında Almanya’da yapılan toplam 372.079 işletme başvurusunun 9.960’ı Türk vatandaşları tarafından yapılmış işletme başvurusu.”⁴ Bu girişimler uyuma yardımcı olacaktır kanısındayım.

Eğitim alanında da her iki ülkenin ortak girişimleri söz konusudur. Almanya’da yaşayan Türk gençlerinin çoğu bir mesleki okula gitmektedir. Bu gençler eğitimlerini bitirdiklerinde Almanya’da istihdama katkıda bulunacak ve Alman ekonomisinin gelişmesine yardımcı olacaklardır.

Almanya’daki üçüncü kuşak Türklerde siyasetle uğraşanların sayısı hiç te azımsanamayacak kadar az değildir. 80’lere kadar aktif siyasette görünmeyen Türker’de artık durum değişmiştir. “Federal Alman Meclisi’nde, farklı partilerden 5 Türk kökenli milletvekili bulunuyor. Eyalet Meclislerindeki Türk kökenlilerin sayısı ise 36’ya ulaşıyor.”⁵ Alman Meclisi’ndeki Türk kökenli siyasetçiler Türkiye’ye değil Almanya’ya yönelik siyaset yapıyor ve diğerleri gibi siyasi olarak çaba gösteriyorlar. Ancak bu sayı yeterli midir? Hayır, daha fazlası da mümkündür.

Almanya Başbakanı Angela Merkel’in entegrasyon üzerine görüşleri de çok önemlidir. “Entegrasyon, bir ülkenin yaşam tarzına dahil olmaktır. Alman vatandaşlığı taşıyanlar, istisnasız bu ülkenin vatandaşlarıdır. Sadakat, Alman devletine aittir.”⁶

Bütün bunların yanında Almanya’da yabancılara karşı düşmanca bir tutum da dönem dönem hissedilir derecede görülmektedir. Yabancı düşmanlığı aşırı sağcı bazı siyasi gruplar ve partiler tarafından körüklenmekte ve vatandaşlarımıza zarar vermektedir. Berlin Duvarı’nın yıkılıp, iki Almanya’nın birleşmesinden sonra 1990’lı yıllarda yabancılara karşı ırkçı saldırıların patlak verdiği Almanya’nın

³ (http://sanayi.tobb.org.tr/yabanci_sermaye_ulke2.php?ulke=49: 14/02/2017)

⁴ (<http://girisimturkiye.com/2016/07/29/almanya-daki-turk-girisimleri/> : 09.02.2017)

⁵ (<http://www.dw.com/tr/alman-siyasetinde-t%C3%BCrk-k%C3%B6kenliler/a-15481848>:14/02/2017)

⁶ (<http://www.diegaste.de/pdf/diegaste-sayi1.pdf>:14/02/2017)

doğusu, o dönemde tüm ülkede yabancı düşmanı dalgasının fitilini ateşlemiş, ev ve işyerlerindeki kundaklamalar sonucunda birçok Türk yaşamını yitirmişti. Bunların en sonuncusu 29 Mayıs 1993’de dört Neonazi Alman gencin Türk “Genç” ailesinin evini kundaklaması ve çıkan yangında beş Türk vatandaşının yaşamını yitirmesidir. Bu tür saldırılar ve yabancı düşmanlığı Türklerin Almanya’ya entegre olmaları ve kendilerini bu topluma ait hissetmelerinin önündeki en büyük engellerden birisidir.

SONUÇ

Türklerin Almanya’ya ilk geldikleri günden bu güne kocaman bir 56 yıl geçti. Artık ne o ilk geldiği gün gibi kalan Türkler ne de o günkü Almanlar var. Hazırlık yapılmadan Anadolu’nun bağrından kopup gelen binlerce insanın geleceği, eğitimi, dini, sosyal ve kültürel hayatları yıllarca görmezden gelindi, onları bir insan gibi görmeyen sadece işgücü olarak kabul eden yönetimler yok artık ortada. Ancak görmezden gelinince sorunlar da kendiliğinden yok olmuyor. Yapılan birçok hata var her iki ülke tarafından. Artık Alman devleti ve siyasilere şunu kabul etmek zorundalar, Türklerin Almanya’daki yaşamları bir gün gelecek ve sona ermeyecektir.

Türklerin yaşadığı sorunların başında en fazla dile getirilen dil, kültür ve uyumsuzluk gibi sorunlar son nesilde yok denecek kadar azalmıştır. 2017 yılı itibariyle Almanya’da yaşayan üçüncü hatta dördüncü neslin dil problemi kalmamıştır, öyle ki eşzamanlı öğrendikleri hem Almanca hem de Türkçe ana dilleri durumuna gelmiştir. Türkiye’nin yapacağı en önemli iş bu yeni neslin, Almancanın yanında Türkçeyi de öğrenmelerini sağlamaya yardımcı olması, bunun için Alman devletiyle ortak çalışma yaparak politikalar geliştirmesidir. Bu yeni nesil, Türk ve Alman kültürünü harmanlamış kendilerine has yeni bir kültür oluşturmuştur. Bu yeni kültürü her iki devlet renklilik olarak görmeli, onları değiştirmeye çalışmadan, dışlamadan böyle kabul etmelidir. Birçok genç vatandaşımız Alman toplumuna uyum sağlamış, ekonomik ve sosyal hayata katılmış, hatta Alman vatandaşlığına geçmiştir. Alman toplumuna entegrasyonu ve vatandaşlığa geçişi Türk hükümetleri de teşvik etmektedir. Burada şöyle bir yanılgıya -Türk kültür ve kimlik özelliklerinin silinmesi - kapılınması yersizdir. Tabi ki bu kişilerin içinde yaşadıkları Alman toplumu ve kültürüyle harmanlanmaları doğaldır, değişim ve etkileşim kaçınılmazdır.

Almanya’ya gönderilen elçilik, konsolosluk, ataşelik, din görevlileri ve Türk öğretmenlere çok büyük sorumluluk düşmektedir. Bu durumdaki kişiler Türkiye’deki üniversiteler ile işbirliği içinde olmalılar, ortak çalışmalar yapmalılar, gidecekleri ülkenin dillerini de iyi bilmelilerdir. Alman devleti ve politikacıları da artık bu insanları kendi vatandaşları olarak görmeli, kabul etmeli, ayırmadan kaçınmalı ötekileştirmemelidirler. İki toplum arasındaki önyargılar ve duvarlar yıkılmalı, ırkçı bazı yaklaşımların tırmandırdığı yabancı düşmanlığı siyasete malzeme yapılmamalı, bunu yapanlara izin verilmemelidir.

Almanya’daki Türklerin etnik ve kültürel yapıları, dinleri, giyim, yeme-içme ve davranış şekilleri diğer etnik kökenli yabancılardan ve Almanlardan doğal olarak farklıdır. Bu duruma Alman toplumundan gözle görülür bir tepki gelmektedir ve toleranssızlık sonucunda manevi bir baskı oluşmaktadır. Doğal olarak Türk toplumu bu durum karşısında içe kapanmakta, dilini, dinini, kültürünü koruma şekline dönüşmektedir. Burada toplumun asıl kesimini, çekirdeğini oluşturan çoğunluk Almanların toleransla yaklaşmaları ve azınlığın özelliklerini hoşgörüyü karşılamaları gerekmektedir. Asimilasyondan vazgeçilip azınlığın entegrasyonu için çaba gösterilmelidir. Bu kolay olabilecek bir durum da değildir ayrıca, ancak orta yolun bulunması için herkesin üzerine düşeni yapması ve iyi niyetle çaba göstermesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Abraham-Foris, G (2000): Beşeri Sermaye ve Milletlerarası Göçler (aktaran: Göksu Turgut) İşçilikten Vatandaşlığa: Almanya'daki Türkler, Özen Yayıncılık, Ankara

Başkurt, İrfan (2009-2): *Almanya'da Yaşayan Türk Göçmenlerin Kimlik Problemi*, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 12

Cengiz, Semran (2010): *Göç, Kimlik ve Edebiyat*, Zeitschrift für die Welt der Türken, Vol.2, No.3

Çelik, Latif (2012): *Ellinci Yılında Göktürklerin Türkiye ve Almanya Açısından Önemi, Tarihin Peşinde*, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı 7

Çelikbudak, Halit (2015): *Umut Peronu*, Doğan Kitap, İstanbul

Göksu, Turgut (2000): İşçilikten Vatandaşlığa: Almanya'daki Türkler, Özen Yayıncılık, Ankara

İnce, Hilal Onur (2011): *Almanya'da Farklı Olmak: entegrasyon ve Hoşgörü Kavramına Eleştirel Bir Bakış*, bilg, Yaz Sayı.58

Kırmızı, Bülent (2016): *Göçmen Türklerin Almanya'da Yaşadığı Sorunların Dünü ve Bugünü*, Littera Turca, Journal of Turkish Language and Literature, Volume:2, Issue:3, Summer

Koch, R.Hermert (1970): *Gastarbeiter Kinder in deutschen Schulen*, Verlag für Sprachmethodik, Königswinter am Rein

Koçtürk, Milazım (2008): *Almanya'ya Göçün Tarihi*, Die Gaste, Sayı 2 Temmuz-Ağustos (<http://www.diegaste.de/gaste/diegaste-sayi202.html>: 14/02/2017)

Ozankaya, Özer (1984): *Toplumbilime Giriş*, Savaş Yayınları, Ankara

Türkçe Sözlük (2005): TDK Yay., Ankara

Wallraf, Günter (1986): *En Altakiler*, (Çeviren. Osman Okkan) Milliyet Yayınları, İstanbul

Yıldız, Bekir (2010): *Alman Ekmeği*, Everest Yayınları, İstanbul

Zaimoğlu, Feridun (2015): Bilge bir Tarih Anlatıcısı (içinde: *Umut Peronu*, Almanya'ya Göç Serüveni), Doğan Kitap, İstanbul

(<http://girisimturkiye.com/2016/07/29/almanyadaki-turk-girisimleri/> : 09.02.2017)

O

Göç, etkileri ve Sosyal Yaşam

konuda yapmış olduğu çalışmalardan da azami ölçüde istifade edildi.

DEMOGRAFİK VE SOSYOLOJİK BİR OLGU OLARAK GÖÇ

Demografik araştırmaların, çağdaş toplumlar açısından taşıdığı anlam ve önem her geçen gün daha bir belirgin hale gelmektedir. Bu gelişmelere koşut olarak demografik çalışmaların, özellikle sosyal bilimlerin içindeki yeri ve önemi de artmaktadır. Demografik konular, sosyal bilimlerin hemen her alanında araştırmalar yapan bilim insanlarının ilgilendiği konular arasındadır. Özellikle de sosyologlar, sosyal antropologlar, beşeri coğrafyacılar, iktisatçılar ve öteki araştırmacılar demografik konulara ayrı bir önem atfederler.

Özellikle son yıllarda kaydettiği sosyal-ekonomik gelişmeler neticesinde, günümüzde hızla bölgesel bir güç konumuna dönüşen Türkiye açısından da demografik konular başlı başına bir öneme sahiptir. Günümüz Türk toplumunda bireylerin ortalama yaşam süresi artmakta, buna karşılık doğurganlık ve ölüm oranlarında ise gözle görülür bir düşüş yaşamaktadır. Bu da giderek nüfusta yaşlanma alametlerini ortaya çıkarmaktadır. Daha net bir ifadeyle Türkiye nüfusu, gün geçtikçe yüksek doğurganlık ve ölüm oranlarının olduğu genç bir nüfus olmaktan çıkıp; düşük doğurganlık ve ölümlülük hızlarının olduğu yaşlanan bir nüfus yapısına doğru dönüşmektedir. Bu gelişmeler Türkiye nüfusunun, Demografik Dönüşüm Kuramı'nda belirtilen üçüncü (son) aşamaya doğru geçiş yaparak dönüşüme uğradığını göstermektedir (Koç, 2016).

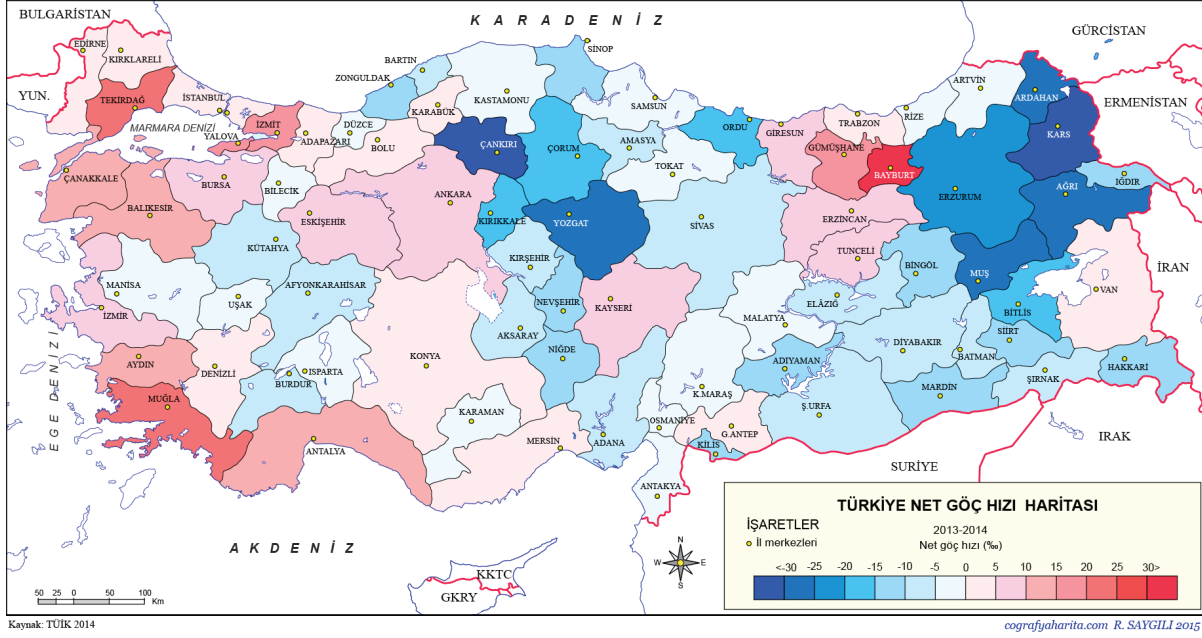
Demografik tahliller yapılan sosyolojik araştırmalarda, üzerinde en çok durulan konuların başında da göç konusu gelir. Göç, milletlerin ve devletlerin tarihi, ülkenin toplumsal yapısı üzerinde belirleyici etkiye sahip, son derece önemli bir tarihi ve toplumsal olgudur. Daha öz bir ifadeyle göç konusu, en temel beşeri dinamiklerdendir. Sosyolojik anlamda göç olgusu, çok öz olarak, bireylerin sosyal, kültürel, ekonomik, fiziksel, çevresel ve siyasal sebeplerden dolayı mekânsal devinimi olarak da tanımlanabilir. Göç kavramı Türkçe Sözlük'te de, "Ekonomik, toplumsal veya siyasal sebeplerle bireylerin veya toplulukların, bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, muhaceret" olarak tanımlanır (Türk Dil Kurumu, 1988: 556). Göç olayı, insanın/insanların zihninde meydana gelen mekân değişikliği arzu ya da ihtiyacı ile başlar. Bu içsel dürtünün eyleme konulmasıyla, yer değiştirme konma, konaklama, yerleşme, uyum ve bütünleşme aşamalarından oluşan göç süreci başlar (Çakır, 2011: 131).

Göç insanların doğal, ekonomik, toplumsal veya öteki sebeplerin yol açtığı yeni şartlara daha iyi uyum sağlayabilmek amacıyla, hali hazırda yaşamını sürdürmekte olduğu toplumsal, kültürel ve coğrafi çevreyi değiştirmesi; yeni bir çevreye katılması hadisesidir. Bu boyutunu dikkate alan bazı araştırmacılar göçü, insanların içinde yaşadıkları coğrafi ve sosyo-kültürel çevreden ayrılarak başka bir coğrafi ve sosyo-kültürel çevreye girmesi olayı olarak tanımlar (Emgili, 2006: 189). Göçü toplumdaki öteki mekânsal devinimlerden farklı kılan başlıca unsur, göç edenin eski sosyal ve ekonomik ilişkilerini değiştirmesi ve yeni yerleşim yerinde, yeni sosyal ve ekonomik ilişkiler kurmasıdır (Ağanoğlu, 2001: 25).

Uzun soluklu sosyolojik araştırmaların neticesinde göç ile ilgili birçok sosyolojik kuram ortaya konmuştur. Bunlar arasında özellikle Marksist Teori, Ağ (network) Teorisi, Modernleşme Okulu'nun Denge Kuramı, Ravenstein'in Göç Kanunları, Kesişen Fırsatlar Teorisi, İtme –Çekme Teorisi, Bağımlılık Okulu'nun Merkez-Çevre Kuramı, Parekh'in Göç Teorisi Sınıflaması vb. sayılabilir. Sosyal antropolojik açıdan önem arz eden ve göç ile dolaylı da olsa ilişkili olduğu için zikredilmesi gereken kuramlar arasında da kültürlenme, kültürel değişme, asimilasyon ve çok kültürlülük gibi kuramlar yer alır (Çakır, 2011: 135).

İnsanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahip olan göç olgusu sosyolojik, antropolojik ve psikolojik boyutları olan çok boyutlu bir konudur (Çakır, 2011). Tarihin derinliklerinden günümüze insanlar, sürekli bir mekânsal devinim halindedirler. Bir başka tabirle insanlar çeşitli sebepler nedeniyle, doğduğu yerlerden ayrılarak başka diyarlara göç etmeye devam etmektedirler. Bu göçler bazen gönül rızası ile kimi zaman da zorlama ve zorunluluklardan dolayı ortaya çıkmaktadır.

Harita: Türkiye geneli illerin net göç hızı (2014)

Kaynak: Cografyaharita (2016). <http://cogrfyaharita.com/haritalarim/4aturkiye-2014-net-goc-hizi-haritasi.png>

İsteğe bağlı ya da zorunlu olarak zaman ve mekânda yer değiştirmek olarak da ifade edilebilen göç, en genel haliyle iç göç ve dış göç şeklinde iki kategoriye ayrılabilir. Göç olayı, ülkenin kendi sınırları içinde nüfus hareketi şeklinde gerçekleşiyorsa buna iç göç denir. Demografik yer değiştirmeler ülkeler arasında gerçekleşiyorsa buna da dış göç denir. İster iç göç olsun, isterse de dış göç olsun göç olgusunu, en derinden yaşayan toplumların başında Türk toplumu gelir. Göçün her türlüünü, tarihin derinliklerinden günümüze, bütün boyutlarıyla ülkemizde gözlemlemek mümkündür. Toplumumuz, binlerce yıllık tarihsel geçmişinde, göçün sağladığı nimetleri yol aç verdiği nimetleri de yaşattığı acı ve külfetleri de yakından yaşamış ve tatmıştır (Arslan ve Özer, 2015). Son yıllarda, özellikle bölgemizde yaşanan olayların da etkisiyle Türkiye'nin, "göç alan ülke" konumuna dönüşmeye başladığı yadsınamaz bir gerçektir (Çağlayandereli ve Arslan, 2016).

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ORTA KARADENİZ İLLERİNİN NÜFUS DURUMU

Sosyologlar toplumu, "insanların öteki insanlarla ve doğayla olan ilişkilerinden doğan, kendine özgü bir örgütleniş düzeni, bir sosyal yapısı, bir kültürel sistemi, sınırları belirli bir coğrafi mekânda göreceli de olsa bir sürekliliği olan insan birlikteliklerinin sistemli bütünlüğü" olarak tanımlarlar (Arslan, 2016). Görüldüğü üzere toplum olarak tasvir edilen soyut gerçeklik demografik, beşeri, sosyal, kültürel, tarihi ve de coğrafi faktörler tarafından belirlenen çok boyutlu bir varlıktır.

Toplumun yapısını teşkil eden en temel unsurlardan birisi nüfustur (Arslan, 2016; Arslan, 2015). Demografik yapı ya da nüfus, toplumun teşkilinde belirleyici rol oynar. Nüfus olgusunun toplumlar açısından arz ettiği önem, her geçen gün daha da artmaktadır. Toplumun nüfusunun nicel ve nitel boyutlarını doğru ve eksiksiz bilmek, akademik açıdan olduğu kadar, yerel - merkezi idare açısından çok büyük önem taşır.

Ülkemiz, sınırlarında barındırdığı 78.741.053 kişilik nüfusu (TÜİK, 2016) ile yalnızca kendi coğrafyasında değil, dünya genelinde en büyük ve en önemli ülkeler arasında yer alır. Daha net bir ifadeyle Türkiye, 2016 yılı itibarıyla, dünyanın en büyük nüfusa sahip ilk 20 ülkesinden biridir. Dünya nüfusunun da yaklaşık yüzde 1,06'sına ev sahipliği yapar (Wikipedia, 2016). Tablo 1'de de görüldüğü gibi, Dünya Bankası'nın verilerine göre ise Ülkemiz, dünya ülkelerinin nüfus büyüklüğü sıralamasında 18. sırada yer alır (Worldbank, 2016).

Tablo 1: Dünya ülkelerin nüfus sıralaması (World Bank, 2016)

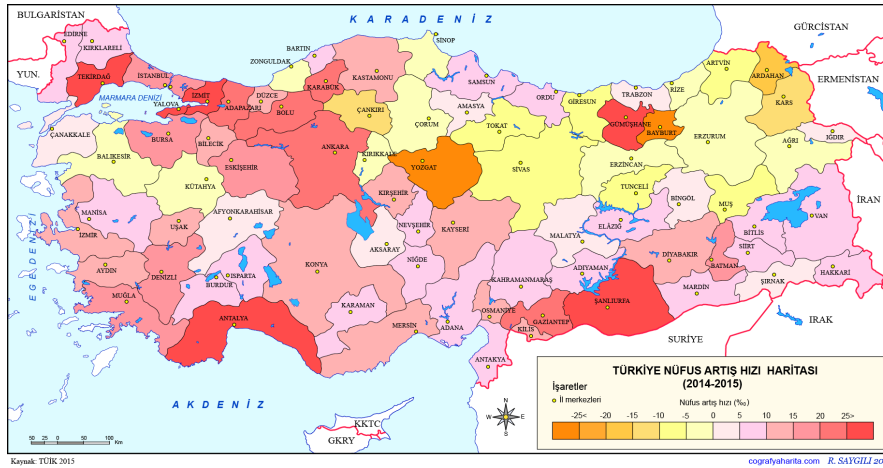
Population 2015

Ranking	Economy	(thousands)
1	China	1,371,220
2	India	1,311,051
3	United States	321,419
4	Indonesia	257,564
5	Brazil	207,848
6	Pakistan	188,925
7	Nigeria	182,202
8	Bangladesh	160,996
9	Russian Federation	144,097
10	Mexico	127,017
11	Japan	126,958
12	Philippines	100,699
13	Ethiopia	99,391
14	Vietnam	91,704
15	Egypt, Arab Rep.	91,508
16	Germany	81,413
17	Iran, Islamic Rep.	79,109
18	Turkey	78,666
19	Congo, Dem. Rep.	77,267
20	Thailand	67,959
21	France	66,808
22	United Kingdom	65,138
23	Italy	60,802
24	South Africa	54,957
25	Myanmar	53,897
26	Tanzania	53,470
27	Korea, Rep.	50,617
28	Colombia	48,229
29	Spain	46,418
30	Kenya	46,050
31	Ukraine	45,198
32	Argentina	43,417
33	Sudan	40,735

Kaynak: Worldbank, (2016), <http://databank.worldbank.org/data/download/POP.pdf>

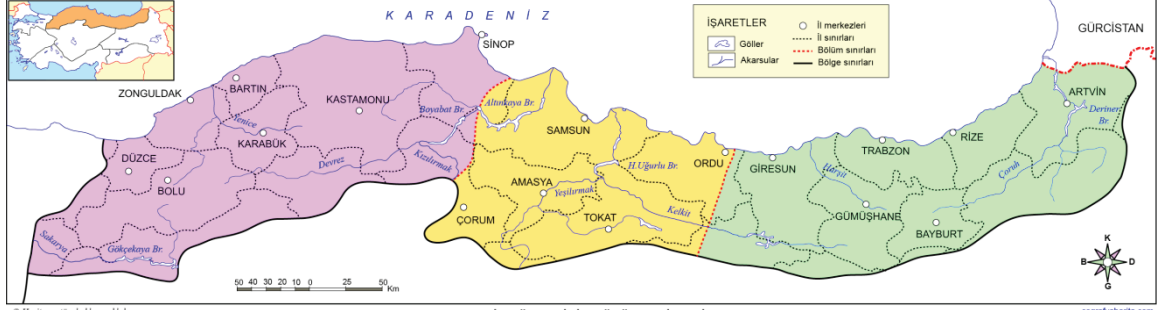
Bütün bölgelerimizin olduğu gibi Karadeniz Bölgesi'nin de ülkemizin sosyo-demografik yapısı içinde müstesna bir yeri vardır. Araştırmaya konu edilen Orta Karadeniz bölümü ise Samsun, Amasya, Ordu, Tokat, Çorum illerini kapsayan coğrafyanın ortak adıdır. Haritada da görüldüğü gibi, Karadeniz Bölgesi'nin Orta Karadeniz Bölümü içinde yer alan illerin son yıllardaki nüfus artış hızı son derece düşük oranlarda seyretmektedir.

Harita: Türkiye geneli nüfus artış hızı (2015)

Kaynak: Cogrfyaharita (2016). http://cogrfyaharita.com/haritalarim/4aturkiye2015_nufus_artis_hizi_haritasi.png

Harita: Karadeniz Bölgesi bölümler haritası 2015

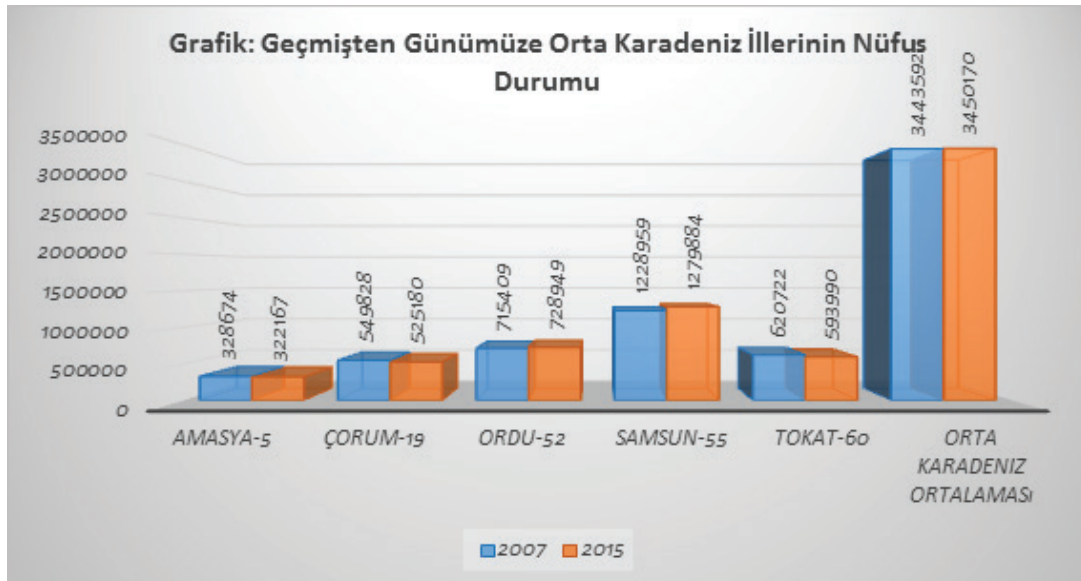
Kaynak: Cografyaharita (2016). <http://cografyaharita.com/haritalarim/4mkaradeniz-bolgesinin-bolumleri-haritasi.png>

Bu durumun altında yatan en önemli sebep, Karadeniz Bölgesi'nden öteki göreceli olarak gelişmiş bölgelerde yer alan illere doğru yaşanan göç olaylarıdır. Orta Karadeniz bölümünde yer alan illerimiz arasında, özellikle Tokat ve Çorum illerinde nüfus artışının son derece düşük ve hatta eksi seviyelerde gerçekleşmesi oldukça dikkat çeker.

Tablo 2: Geçmişten Günümüze Orta Karadeniz İllerinin Nüfus Durumu

	2007	2015
Amasya-5	328674	322167
Çorum-19	549828	525180
Ordu-52	715409	728949
Samsun-55	1228959	1279884
Tokat-60	620722	593990
Orta Karadeniz Ortalaması	3443592	3450170

Grafik 1: Geçmişten Günümüze Orta Karadeniz İllerinin Nüfus Durumu

Orta Karadeniz illerinin nüfus yapısında yaşanan değişimi daha iyi anlayabilmek için geçmişten bugüne illerin nüfus miktarında yaşanan değişimin dikkatli bir şekilde tahlil edilmesi gerekir. Türkiye İstatistik Kurumu'nun Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'ndeki veri setleri analiz edildiğinde, bu değişime dair son derece önemli ipuçları ortaya çıkar. Sadece 8 yıllık veriler incelendiğinde bile bu hususta çok önemli bulgulara ulaşılır. Tablo 2 ve Grafik 1'de de görüldüğü gibi, incelenen 8 yıllık süreçte, Ordu ve Samsun illeri dışındaki üç ilin nüfusunun bir azalma gözlemlenir. Daha net bir ifadeyle Amasya, Çorum ve Tokat illeri nüfusu bu süreçte önemli oranda azalmıştır. Hatta Tokat ve Çorum illeri nüfusundaki azalma daha dikkat çekici seviyelerdedir. Bulgular dikkatli bir şekilde incelendiğinde nüfusunda kısmi de olsa bir artış yaşanan illerin sahile kıyısı olan iller olması ve büyükşehir statüsünde olması dikkat çeker.

SAMSUN VE GÖÇ OLGUSU

Türk milletinin göç macerası, binlerce yıl öncesi Orta Asya'nın steplerinden başlamış, Anadolu'ya ve Balkanlara, hatta Avrupa'nın en ücra köşelerine ve dünyanın dört bir yanına kadar ulaşmıştır (Arslan ve Özer, 2015). Herkesçe malum olduğu üzere iç göç olgusu ülkemizde halen, toplumsal hayatımızın yadsınamaz bir parçası olarak, yaygın bir şekilde varlığını sürdürmektedir.

Araştırmacılar arasında iç göçlerin yönünün genellikle kırdan kente ya da göreceli olarak az gelişmiş yerleşim birimlerinden, daha gelişmiş yerleşim alanlarına doğru gerçekleştiği görüşü ağır basar. Günümüzde, özellikle sanayi ve hizmetler sektörünün sosyal-ekonomik hayatta belirleyici konumda olduğu yerleşim alanları, aynı zamanda göç çekim merkezleri olarak da ön plana çıkar. Öte yandan, toplumsal ve ekonomik hayatta tarımsal üretimin belirleyici olduğu mekânlar ise göç açısından itim merkezleri görünümü arz eder.

Çağdaş toplumlarda, temel toplumsal ve ekonomik imkânlar ile şehir yaşamının sunduğu avantajlı hizmetler bireyler açısından son derece büyük önem arz eder. Özellikle istihdam, sağlık, eğitim, güvenlik, adalet gibi toplumsal hizmetlerle ulaşım, su, kanalizasyon ve iletişim gibi temel alt yapı hizmetleri, günümüz toplumlarında bireyler açısından vazgeçilmez öneme sahiptir. Böylesi hizmetlerin niceliği ve niteliğinin bireyler açısından taşıdığı önem ile göç olgusu arasında korelatif bir ilişki ortaya çıkar (Karakas ve Akgiş, 2015)

Dış göçün ise içinde bulunduğumuz coğrafya ve ülkemiz açısından her geçen gün önemi daha da artmaktadır. Özellikle küresel güçlerin, Ortadoğu ve İslam coğrafyasını yeniden dizayn etme emellerinin bir sonucu olarak yaşanmakta olan kaos, karmaşa ve iç savaşlar sebebiyle, günümüzde, Türkiye önemli bir dış göç alım merkezine dönüşmüştür. Son yıllarda Irak'tan ülkemize doğru yaşanan göçe ilaveten, güney komşumuz Suriye'de yaşanmakta olan insanlık dramının sonucu olarak milyonlarca insan ülkemize göç etmiştir. Öyle ki birkaç yıldır Suriye'den ülkemize göç eden insanların sayısı üç milyonu bulmuştur.

Tablo 3: Samsun'un aldığı göç, verdiği göç, net göç ve net göç hızı (2014-2015 dönemi)

İl	Yıl	Nüfusu	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç	Net Göç Hızı (Bin-de)
Samsun	2015	1.279.884	41.718	44.627	-2909	-2,27
	2008	1.233.677	35.404	40.633	-5229	-4,23

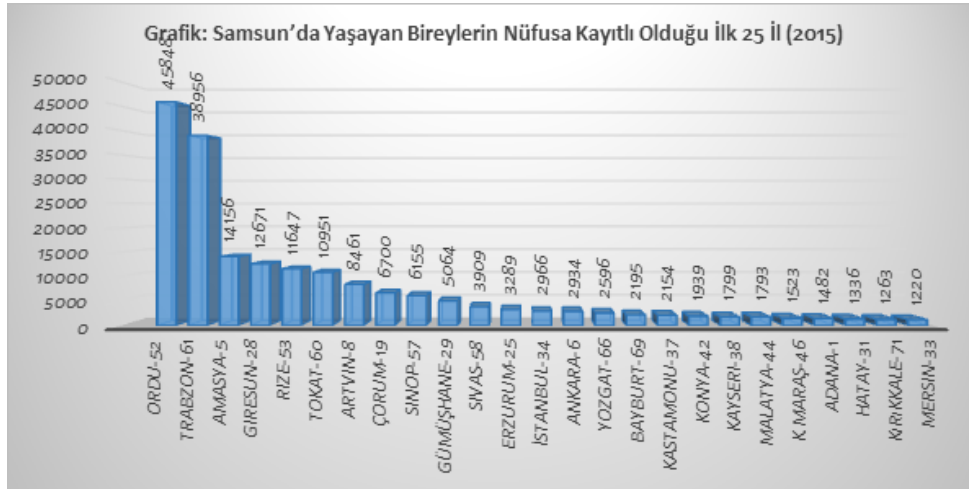
Bu saptamalar temel alınarak Samsun'un demografik yapısı incelendiğinde son derece önemli bulgularla karşılaşılır. Tablo 3'te de görüldüğü gibi, Samsun ilimiz 2015 yılında, aldığından daha fazla göç vermiştir. Bulgular bu bir yıllık süreçte Samsun'da yaşanan net göç hızının binde -2,27 civarında olduğunu göstermektedir. Bu bulgular Türkiye'nin ve Karadeniz Bölgesi'nin en önemli illerinden biri olan Samsun'un günümüzde, göç veren bir il konumunda olduğunu ortaya koymaktadır. Daha net bir ifadeyle, TÜİK verilerinde göre, 2015 yılında Samsun ili toplam 41.718 kişi göç alırken buna karşılık 44.627 kişi göç vermiştir. Daha net bir ifadeyle, göç kaynaklı nüfus hareketleri dikkate alındığında,

2015 yılında Samsun'un nüfusu 2909 kişi azalmıştır.

Tablo 4: Samsun'da Yaşayan Bireylerin Nüfusa Kayıtlı Olduğu İlk 25 İl (2015)

Samsun-55	1045241
Ordu-52	45848
Trabzon-61	38956
Amasya-5	14156
Giresun-28	12671
Rize-53	11647
Tokat-60	10951
Artvin-8	8461
Çorum-19	6700
Sinop-57	6155
Gümüşhane-29	5064
Sivas-58	3909
Erzurum-25	3289
İstanbul-34	2966
Ankara-6	2934
Yozgat-66	2596
Bayburt-69	2195
Kastamonu-37	2154
Konya-42	1939
Kayseri-38	1799
Malatya-44	1793
Kahramanmaraş-46	1523
Adana-1	1482
Hatay-31	1336
Kırıkkale-71	1263
Mersin-33	1220

Grafik 2: Samsun'da Yaşayan Bireylerin Nüfusa Kayıtlı Olduğu İlk 25 İl (2015)

Samsun'un demografik ve toplumsal yapısını daha iyi anlayıp açıklayabilmek için diğer illerden Samsun'a doğru ya da Samsun'da öteki illere doğru yaşanan nüfus hareketlerinin yönünün ve boyutlarının da doğru bir şekilde bilinmesi oldukça önemlidir. Başka bir anlatımla, göç olgusu temelinde Samsun'un demografik yapısını daha iyi anlayıp açıklayabilmek için, ilin yoğun olarak göç aldığı ve göç verdiği illerin de araştırılması gerekir (Arslan, 2016; 2015). Bu tespitlerden hareketle çalışmanın bu bölümünde Samsun'un yoğun olarak göç aldığı ve göç verdiği iller de araştırıldı.

Tablo 5: Samsun'da Yaşayan Bireylerin Nüfusa Kayıtlı Olduğu İller (2015 – 1000 ve üzeri)

Samsun-55	1045241
Ordu-52	45848
Trabzon-61	38956
Amasya-5	14156
Giresun-28	12671
Rize-53	11647
Tokat-60	10951
Artvin-8	8461
Çorum-19	6700
Sinop-57	6155
Gümüşhane-29	5064
Sivas-58	3909
Erzurum-25	3289
İstanbul-34	2966
Ankara-6	2934
Yozgat-66	2596
Bayburt-69	2195
Kastamonu-37	2154
Konya-42	1939
Kayseri-38	1799
Malatya-44	1793
Kahramanmaraş-46	1523
Adana-1	1482
Hatay-31	1336
Kırıkkale-71	1263
Mersin-33	1220
Gaziantep-27	1152
Elazığ-23	1117
Kars-36	1111
İzmir-35	1107
Zonguldak-67	1099

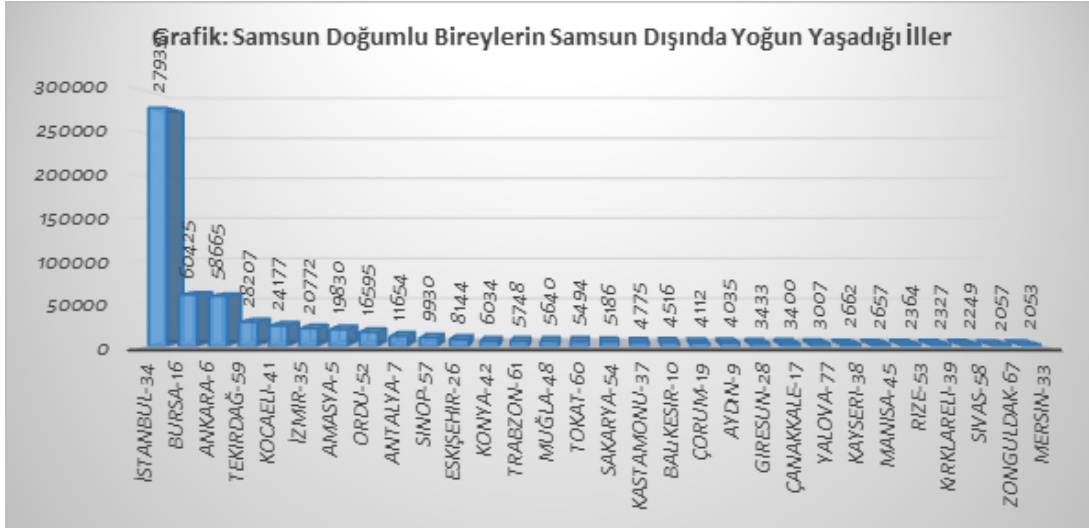
Bu bağlamda ilk olarak, Samsun'da yaşayan bireylerin hangi illerin nüfusuna kayıtlı olduğu hususu incelendi. Tablo 4 ve Grafik 2'de de görüldüğü gibi, Samsun'a en yoğun göç veren illerin başında Karadeniz Bölgesi'nin öteki illeri gelir. Daha net bir ifadeyle, Samsun ili sınırlarında, Samsunlular dışında en çok Ordu, Trabzon ve Amasyalılar yaşamaktadır. Özellikle Samsun'da yaşayan, komşu Ordu ili doğumlu bireylerin sayısı 46 bine yaklaşır (Tablo 4 ve Tablo 5).

Samsun’da yaşayan ancak Samsun doğumlu olmayan bireyler arasında yalnızca ilk 3 sırayı değil, ilk 5 sırayı ve hatta ilk 10 sırayı yine Karadeniz Bölgesi illerinde doğmuş bireyler teşkil eder. Daha net bir ifadeyle Samsun doğumlu olmayıp da Samsun’da yaşayan nüfusun 170 binden fazlasını Karadenizli bireyler oluşturur. Buna karşın Karadeniz Bölgesi dışındaki illere kayıtlı bireylerin sayısı 60 bini bile bulmaz. Bütün bu veriler bir arada değerlendirildiğinde, Samsun ilinde, az ya da çok sayıda da olsa, ülkemizin dört bir yanından gelmiş bireyler yaşıyor olsa da, ilin nüfusunun çoğunluğunu Karadeniz bölgesi doğumlu bireylerin teşkil ettiği görülür. Bu da Samsun demografik yapısının bir hayli homojen olduğunun göstergesi olarak kabul edilebilir.

Tablo 6: Samsun Doğumlu Bireylerin Samsun Dışında Yaşadığı İller (2015 – İlk 25 il)

İstanbul-34	279391
Bursa-16	60425
Ankara-6	58665
Tekirdağ-59	28207
Kocaeli-41	24177
İzmir-35	20772
Amasya-5	19830
Ordu-52	16595
Antalya-7	11654
Sinop-57	9930
Eskişehir-26	8144
Konya-42	6034
Trabzon-61	5748
Muğla-48	5640
Tokat-60	5494
Sakarya-54	5186
Kastamonu-37	4775
Balıkesir-10	4516
Çorum-19	4112
Aydın-9	4035
Giresun-28	3433
Çanakkale-17	3400
Yalova-77	3007
Kayseri-38	2662
Manisa-45	2657

Grafik 3: Samsun Doğumlu Bireylerin Samsun Dışında Yoğun Yaşadığı İller (2015)

Bütün bunlara ilaveten, yine göç olgusu temelinde Samsun'un demografik yapısının daha iyi anlaşılabilmesi için Samsunluların, Samsun dışında yaşamayı tercih ettikleri illerin de iyi bilinmesi gerekir. Türkiye İstatistik Kurumu 2015 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerine göre, Samsun doğumlu olup da Samsun dışında, Türkiye genelinde yaşayan bireylerin toplam sayısı 650.822 kişiyi bulmaktadır. Yine aynı TÜİK verilerine göre, Tablo 6 ve Tablo 6'da da görüldüğü gibi, Samsun ili sınırları dâhilinde yaşayan Samsun doğumlu bireylerin sayısı ise 1.005.914 kişi civarındadır (TÜİK, 2016).

Daha net net bir ifadeyle, Türkiye sınırları dâhilinde yaşayan toplam yaklaşık 1.656.736 Samsun doğumlu bireyin, yalnızca 1 milyondan biraz fazlası Samsun ilinde yaşamaktadır. Bir başka anlatımla Samsunluların yaklaşık yüzde 60'ı Samsun ili sınırları içinde yaşamaktadır. Samsun ili dışındaki illerde yaşayan Samsunluların oranı ise yüzde 40 yaklaşmaktadır.

Samsun'un en çok göç verdiği iller araştırıldığında da, oldukça önemli bulgularla karşılaşılır. Tablo 6'da da görüldüğü gibi, Samsun ilinin en çok göç verdiği iller arasında birinci sırayı İstanbul yer alır. Günümüzde, İstanbul'da yaşayan Samsunluların sayısı 280 bini aşmış durumdadır. İstanbul'u ise Bursa ve Başkent Ankara izler. Bu üç büyük şehrin ardından, Samsunlular için favori iç göç destinasyonları arasında ilk 5 sırayı Tekirdağ, Kocaeli, İzmir, Amasya ve Ordu illeri paylaşır. Bulgular dikkatlice incelendiğinde, Samsunluların Samsun dışında yaşamayı tercih ettikleri iller arasında büyükşehirler ile komşu illerin başı çektiği görülür.

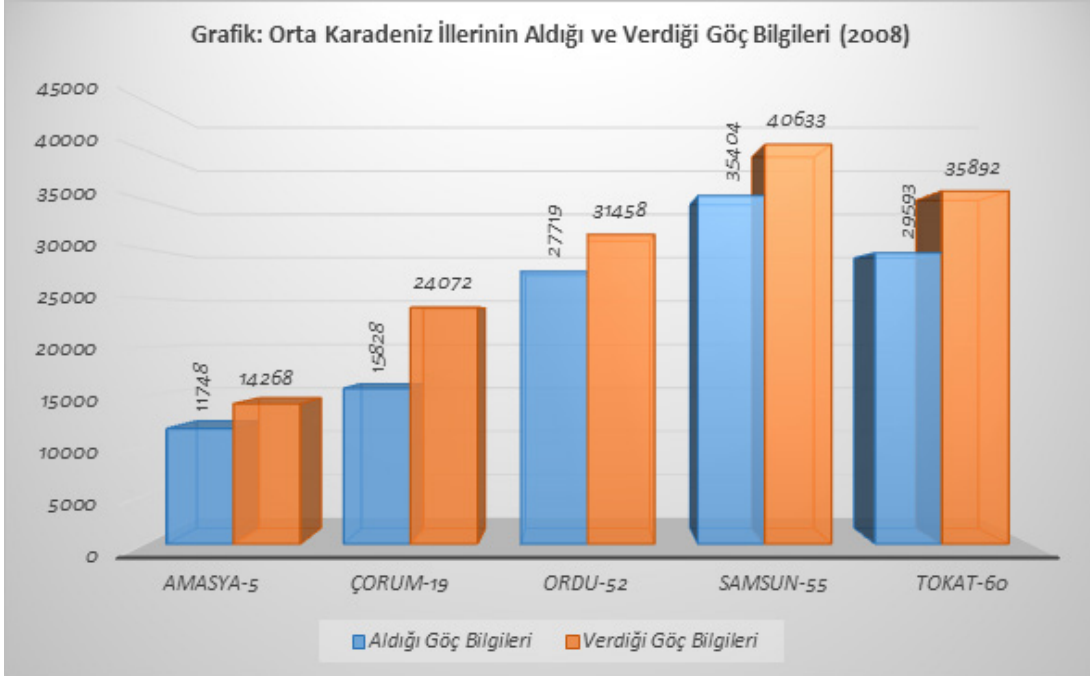
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ORTA KARADENİZ İLLERİ VE SAMSUN'UN ALDIĞI VE VERDİĞİ GÖÇ

Yerleşim alanlarının göç durumunu ortaya koymak amacı ile ilgili yapılan sosyolojik araştırmalarda, üzerinde durulan en önemli konuların başında, yerleşim alanlarının aldığı ve verdiği göç miktarları gelir. Alınan ve verilen göç miktarları, net göç miktarı ve net göç hızının tespitinde de belirleyici rol oynar.

Tablo 7: Orta Karadeniz İlleri ve Samsun'un, Aldığı ve Verdiği Göç Bilgileri (2008)

Yıl	İller	Aldığı Göç Bilgileri	Verdiği Göç Bilgileri
2008	Amasya-5	11748	14268
	Çorum-19	15828	24072
	Ordu-52	27719	31458
	Samsun-55	35404	40633
	Tokat-60	29593	35892

Grafik 4: Orta Karadeniz İlleri ve Samsun'un, Aldığı ve Verdiği Göç Bilgileri (2008)

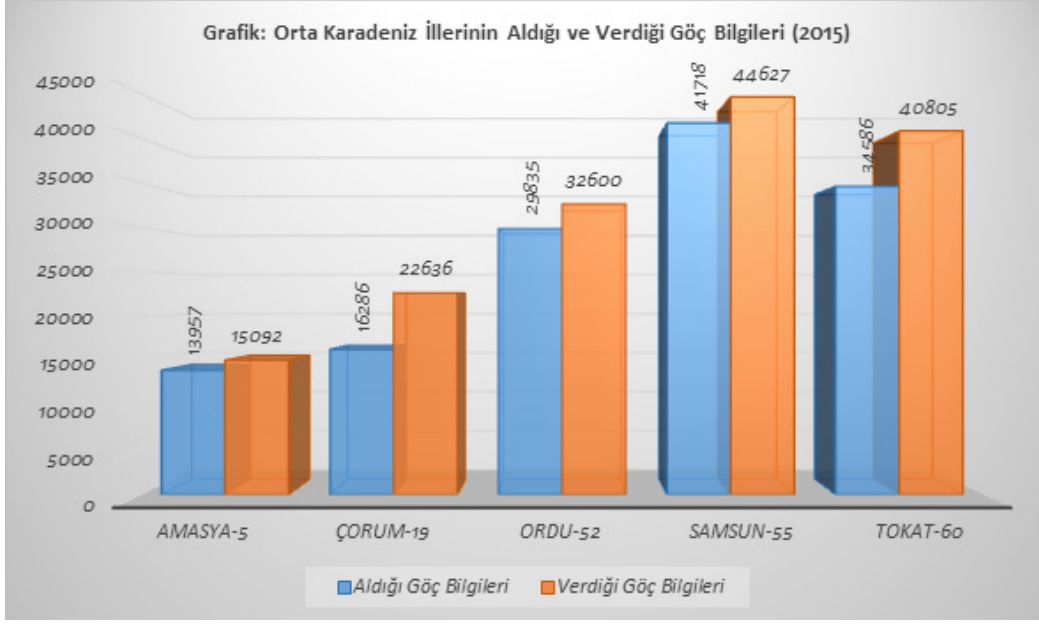
Hal böyle olunca işe illerin aldıkları ve verdikleri göç miktarlarının incelenmesi ile başlamak yerinde olur. Zaman boyutunda yaşanan değişimi ortaya koyabilmek için de önce 2008 yılındaki durum, akabinde de 2015'deki durumun incelenmesi yararlı olur. Tablo 7 ve Grafik 4'te de görüldüğü gibi, 2008 yılı TÜİK Arese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerine göre, Orta Karadeniz illeri arasında hem en çok göç alan ve hem de en çok göç veren il Samsun'dur. Bununla birlikte Samsun'un aldığı göç miktarı, verdiği göç miktarının bir hayli altında kalır. Ancak bu bulgular yorumlanırken, Samsun ilinin, Karadeniz Bölgesi'nin en büyük nüfusuna ev sahipliği yapan ili olduğu gerçeğini de gözden irak tutmamak gerekir.

Öte yandan 2008 yılında, Orta Karadeniz'de en az demografik hareketlilik yaşanan il ise Amasya ilidir. 2007-2008 yılları arasındaki bir yıllık zaman diliminde bu ilimiz aldığından yüzde 21,45 daha fazla göç vermiştir. Amasya'da incelen 5 il arasında en düşük nüfus miktarına sahip olan ildir.

Tablo 8: Orta Karadeniz İlleri ve Samsun'un, Aldığı ve Verdiği Göç Bilgileri (2015)

Yıl	İller	Aldığı Göç Bilgileri	Verdiği Göç Bilgileri
2015	Amasya-5	13957	15092
	Çorum-19	16286	22636
	Ordu-52	29835	32600
	Samsun-55	41718	44627
	Tokat-60	34586	40805

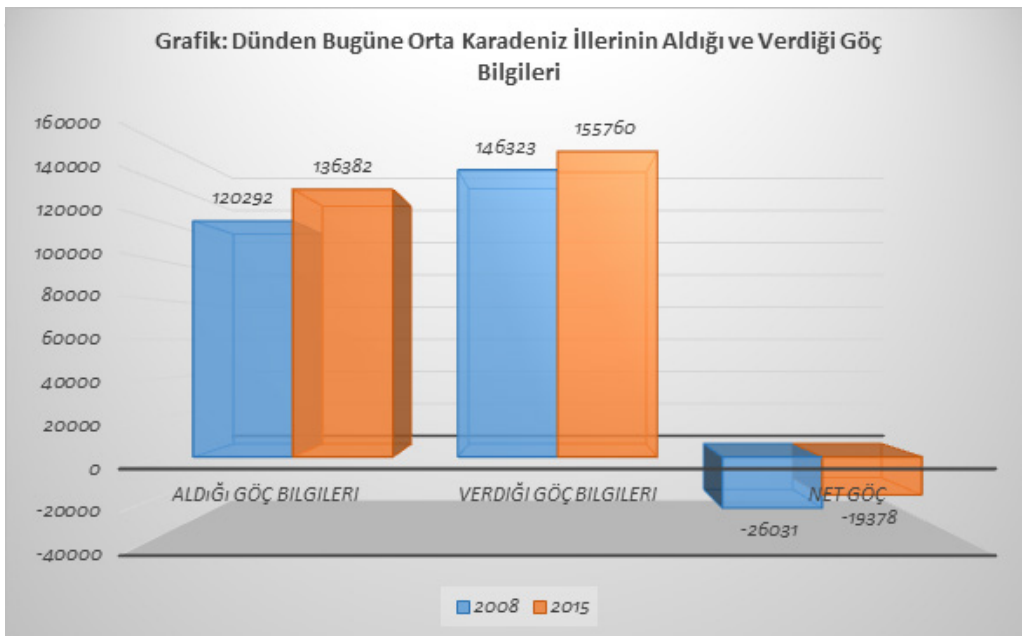
Grafik 5: Orta Karadeniz İlleri ve Samsun'un, Aldığı ve Verdiği Göç Bilgileri (2015)

Yine aynı bakış açısı ile illeri 2015 yılı göç bilgileri incelendiğinde de son derece önemli bulgulara ulaşılır. Tablo 8 ve Grafik 5'te de görüldüğü gibi, bulgular genel anlamda 2015 yılındaki duruma benzer bir görünüm arz eder. Daha net bir ifadeyle 5 Orta Karadeniz ili arasında 2015 yılında en çok göç alan ve en çok göç veren il olarak Samsun ön plana çıkar. En az göç alan-veren il ise yine Amasya'dır.

Tablo 9: Dünden Bugüne Orta Karadeniz'in Aldığı ve Verdiği Göç Bilgileri

Orta Karadeniz İlleri			
Yıl	Aldığı Göç Bilgileri	Verdiği Göç Bilgileri	Net Göç
2008	120292	146323	- 26031
2015	136382	155760	- 19378

Bölgenin göç profilini daha net bir şekilde ortaya koyabilmek için Orta Karadeniz'e ait toplam göç bilgilerinin de bilinmesi gerekir. Bu bağlamda Tablo 9 ve Grafik 6'da sergilenen bulgular son derece büyük önem arz eder. Bulgular incelendiğinde, 8 yıllık süreçte, Orta Karadeniz illerinin aldıkları ve verdikleri toplam göç miktarlarında önemli artışlar gözlemlenir. Bununla birlikte, net göç miktarında dikkat çeken bir iyileşme göze çarpar.

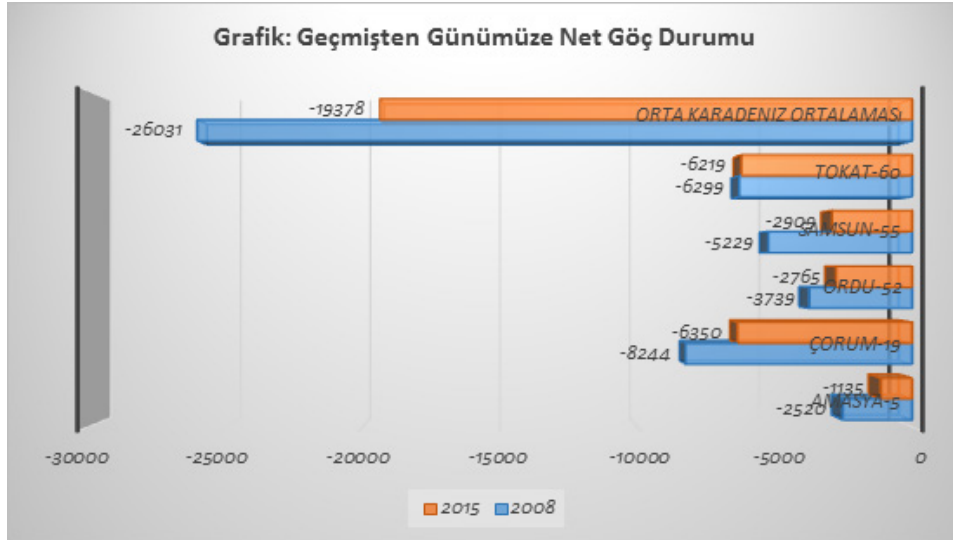
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ORTA KARADENİZ VE SAMSUN'DA NET GÖÇ DURUMU

Göçün sosyo-demografik yapı üzerindeki etkisini ve bu yapıda meydana getirdiği değişimi daha etkin bir şekilde ortaya koyabilmek için, net göç durumu ve net göç hızının da incelenmesi gerekir. Bu sayıltıdan yola çıkılarak çalışmada, genelde Orta Karadeniz'de ve özelde de Samsun ilinde net göç durumu incelendi.

Tablo 10: Geçmişten Günümüze Net Göç Durumu

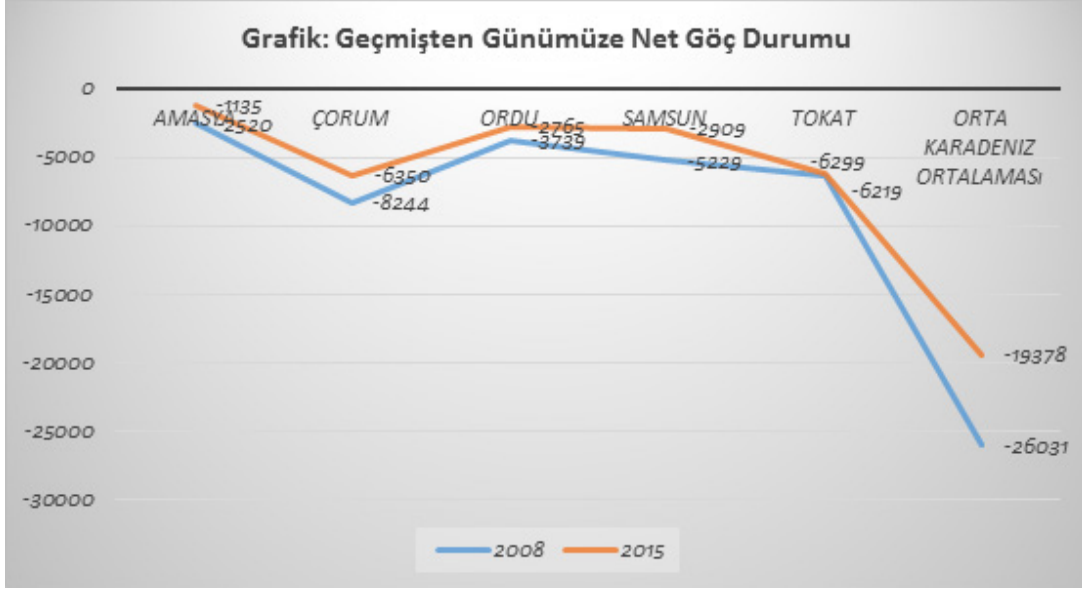
	2008	2015
Amasya-5	-2520	-1135
Çorum-19	-8244	-6350
Ordu-52	-3739	-2765
Samsun-55	-5229	-2909
Tokat-60	-6299	-6219
Orta Karadeniz Ortalaması	-26031	-19378

Grafik 7: Geçmişten Günümüze Orta Karadeniz'de Net Göç Durumu

Grafik 8: Geçmişten Günümüze Orta Karadeniz’de Net Göç Durumu

İncelenen mekânlara yönelik bulgulara ve bu bulguların yorumlanmasına geçmeden önce özellikle net göç konusuna bir açıklık getirilmesi gerekir. TÜİK’in de belirttiği gibi net göç denildiğinde akla, belirli bir alanın aldığı göç ile verdiği göç arasındaki fark gelmelidir. Eğer söz konusu alanın aldığı göç, verdiği göçten fazla ise net göç pozitif çıkar. Şayet verdiği göç aldığı göçten fazla ise net göç negatif bir değer olarak hesaplanır.

Bu açıklamaların ışığında geçmişten günümüze, önce bir bütün olarak Orta Karadeniz’de ve ardından da bu alana dâhil olan iller özelinde net göç durumu incelendiğinde son derece önemli bulgulara ulaşılır. Tablo 10, Grafik 7 ve Grafik 8’de de net bir şekilde görüldüğü gibi, 2008 yılında Orta Karadeniz illeri net göç miktarı -26.031 kişidir. Başta da ifade edildiği gibi, bu illerimizin incelenen zaman diliminde aldığı toplam göç miktarı, verdiği toplam göç miktarından 26.031 kişi daha azdır.

Aradan geçen 8 yıllık zaman diliminde, Orta Karadeniz’in genel göç durumu ve bu durumda yaşanan değişim incelendiğinde daha da önemli bulgulara ulaşılır. TÜİK’in hali hazırdaki en güncel verileri olma hüviyetine sahip olan ve 2016 yılında yayınlanan 2015 yılına dair ADNKS verilerine göre, Orta Karadeniz illerinin genel göç durumunda niteliksel bir değişim yaşanmamıştır. Daha net bir ifadeyle bu illerimizden göç eden toplam birey sayısı, bu illerimize göç eden toplam birey sayısının üzerinde kalmaya devam etmiştir (Tablo 13, Grafik 7 ve Grafik 8). Yani 2015 yılında da, Karadeniz Bölgemizin bu bölümü, aldığından daha fazla göç vermiştir.

Durum, Orta Karadeniz Bölümü dâhilindeki iller özelinde incelendiğinde ise çok daha ayrıntılı sonuçlara ulaşılır. TÜİK’in 2008 yılına dair verilerinden ortaya konan bulgular, Karadeniz Bölgemizin, Orta Karadeniz Bölümü’nü oluşturan Amasya, Çorum, Ordu, Samsun ve Tokat illerimizin tamamında net göç miktarının negatif olduğunu göstermektedir. Bu durum ise incelenen zaman boyutunda ele alınan bütün illerin aldığından daha fazla göç vermiş olduğu anlamına gelmektedir. Zamanın bu illerimizin demografik yapısında, net göç durumu bağlamında yaptığı değişimi tespit edebilmek amacıyla, bu illerimizin 2015 yılı itibarıyla net göç durumu da incelendi.

Bulgular, yaşanan zaman sürecinde iller boyutunda da niteliksel bir değişimin yaşanmadığını, sadece bazı nicel değişikliklerin olduğuna işaret etmektedir (Tablo 13). Daha net bir ifadeyle, 2015 yılı itibarıyla bu illerimizin net göç miktarı yine negatiftir. Bulgular, dün olduğu gibi bugün de araştırmaya konu edilen illerimiz, aldığından daha fazla göç vermeye devam etmektedir. Bununla birlikte incelenen süreçte, özellikle Amasya ve Samsun’un net göç miktarında kısmi bir iyileşme kaydedildiği gözlemlenmektedir.

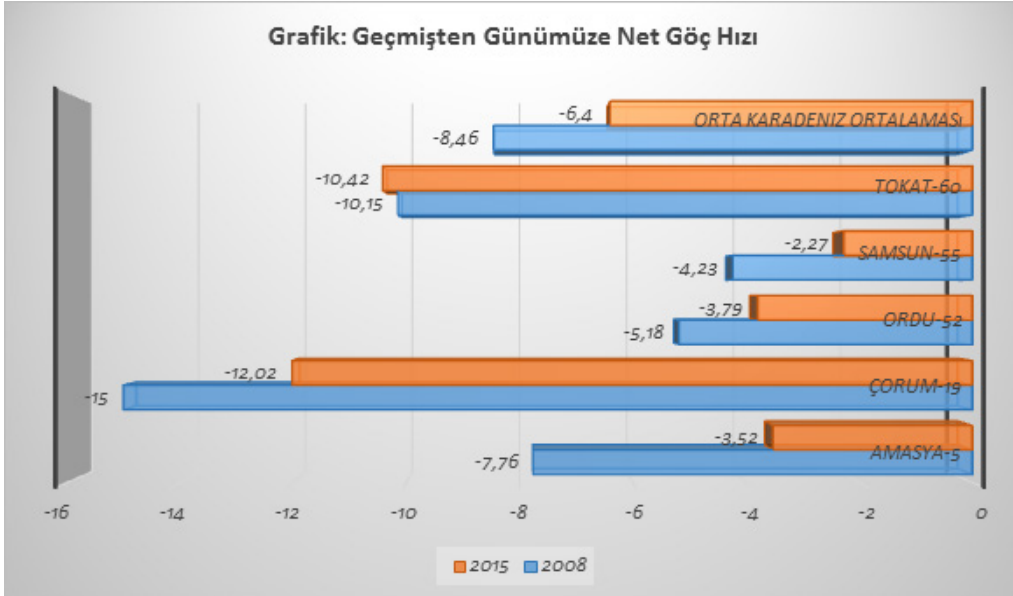
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ORTA KARADENİZ VE SAMSUN'DA NET GÖÇ HIZI

Yerleşim yerlerinin göç durumunu daha iyi anlayabilmek için incelenmesi gereken bir diğer olgu ise net göç hızıdır. Göç miktarı ile yakından alakalı bir değişken olan net göç hızı, bir yerleşim birimindeki göç edebilecek her bin kişi için net göç sayısıdır.

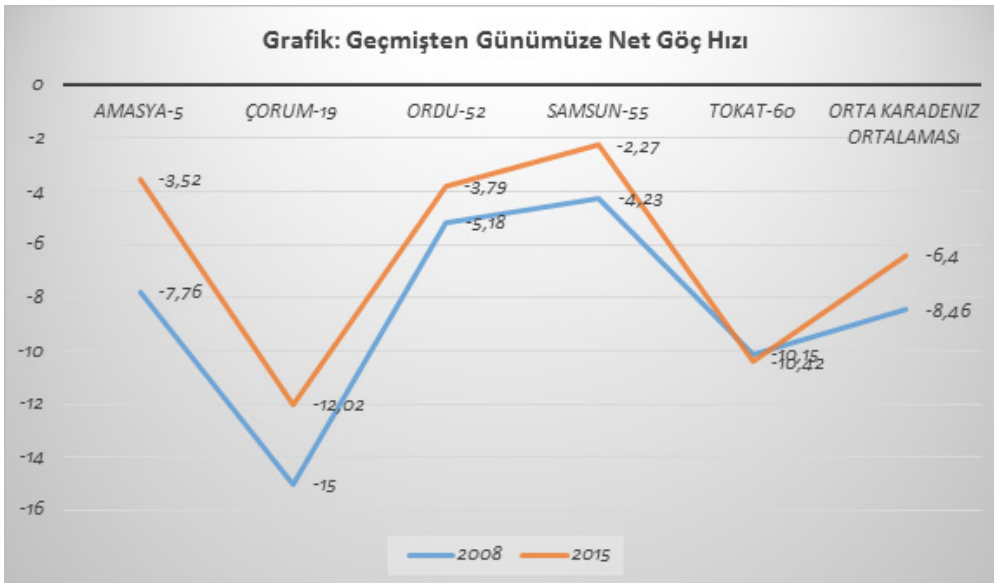
Tablo 11: Geçmişten Günümüze Orta Karadeniz'de Net Göç Hızı

	2008	2015
Amasya-5	-7,76	-3,52
Çorum-19	-15	-12,02
Ordu-52	-5,18	-3,79
Samsun-55	-4,23	-2,27
Tokat-60	-10,15	-10,42
Orta Karadeniz Ortalaması	-8,46	-6,40

Grafik 9: Geçmişten Günümüze Orta Karadeniz'de Net Göç Hızı

Grafik 10: Geçmişten Günümüze Orta Karadeniz'de Net Göç Hızı

Bu açıklamalardan hareketle araştırmada hem Orta Karadeniz genelinde net göç hızı ve hem de bu bölgede yer alan illerin net göç hızı ayrı ayrı incelendi. Göç miktarını incelerken izlenen karşılaştırılabilir bakış açısı kullanılarak, illerin ve bölgenin net göç hızının zaman boyutunda gösterdiği farklılaşmanın da ortaya konması hedeflendi.

TÜİK'in 2008 yılına ait ADNKS verileri baz alınarak oluşturulan bulgular bu hususta oldukça önemli sonuçlar ortaya koymaktadır: Hem bölge genelinde ve hem de iller özelinde net göç hızı eksi değerlerdedir. Daha net bir ifadeyle, 2008 yılında Orta Karadeniz illeri ortalama net göç hızı binde -8,46 civarındadır. 2015 yılında ise bölgenin net göç hızında kısmi bir iyileşme yaşansa da oran halen eksi değerlerde olup, binde -6,4'tür (Tablo 11, Grafik 9 ve Grafik 10).

İller bazında durum incelendiğinde de benzer bir görünüm ile karşılaşılr. Hem 2008 yılında ve hem de 2015 yılında, araştırma kapsamına giren illerin tamamında net göç hızı negatif değerlerdedir. Tablo 14'te de görüldüğü gibi, hem 2008 yılında ve hem de 2015 yılında iller bazında en düşük göç hızı Çorum ilindedir. Bir başka ifadeyle, bölge illeri arasındaki en yüksek göç etme eğilimi Çorum ilinde gözlemlenmektedir. Çorum'u yine bir başka iç orta Karadeniz ili konumundaki Tokat ili izler.

Ancak burada gözden ırak tutulmaması gereken bir başka önemli husus ise 2008 yılından 2015 yılına geçen süreç içinde diğer dört ilde göç etme eğiliminde kısmi de olsa bir azalma gözlemlenirken, Tokat bu konuda, az da olsa bir artış yaşandığı gerçeğidir. Bütün bu bulgulardan, genelde bölgeden ve özelden araştırılan 5 ilden gitmek isteyen bireylerin sayısının, bölgeye ve iller gelmek isteyen bireylerden daha fazla olduğu anlamı da çıkarılabilir.

SAMSUN VE ORTA KARADENİZ İLLERİNİN GÖÇ ALDIĞI VE VERDİĞİ NÜFUSUN EĞİTİM DURUMU

Yerleşim alanlarının göç profilini ortaya koyabilmek ve göçün toplumsal hayata yansımalarını daha iyi anlayabilmek için göç eden nüfusun eğitim durumunun da incelenmesi büyük önem arz eder. Özellikle eğitim seviyesinin ile cinsiyet değişkenleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı hedefleyen çapraz tablolar, çok daha ayrıntılı bulgulara ortaya koyar.

Tablo 12: Orta Karadeniz illerinin göç aldığı ve verdiği nüfusun eğitim düzeyi (6 + yaş – 2015)

	Amasya		Çorum		Ordu		Samsun		Tokat		Toplam (Or. Kar.)	
	Aldığı	Verdiği	Aldığı	Verdiği	Aldığı	Verdiği	Aldığı	Verdiği	Aldığı	Verdiği	Aldığı	Verdiği
Okur-Yazar Değil	189	189	364	454	737	797	699	480	617	719	2606	2639
Okur-Yazar	792	899	1182	1638	2392	2217	2978	2886	2772	3455	10116	11095
İlkokul	1781	1958	2538	3492	6071	5922	5969	5694	6835	8543	23194	25609
İlköğretim	1138	1326	1554	2829	3450	3899	4023	5188	4332	5879	14497	19121
Ortaokul	650	813	905	1258	2172	2008	2187	2129	2594	3024	8508	9232
Lise	5250	4777	5013	6870	7497	9953	13116	15113	9909	9390	40785	46103
Yüksekokul- Fakülte	3023	3989	3385	4285	5079	5484	9208	9933	4688	6472	25383	30163
Yüksek Lisans	141	150	150	189	208	262	488	398	213	271	1200	1270
Doktora	32	26	22	46	51	44	94	103	51	58	250	277
Bilinmeyen	42	32	86	95	140	156	182	145	145	109	595	537
Toplam	13038	14159	15199	21156	27797	30742	38944	42069	32156	37920	127134	146046

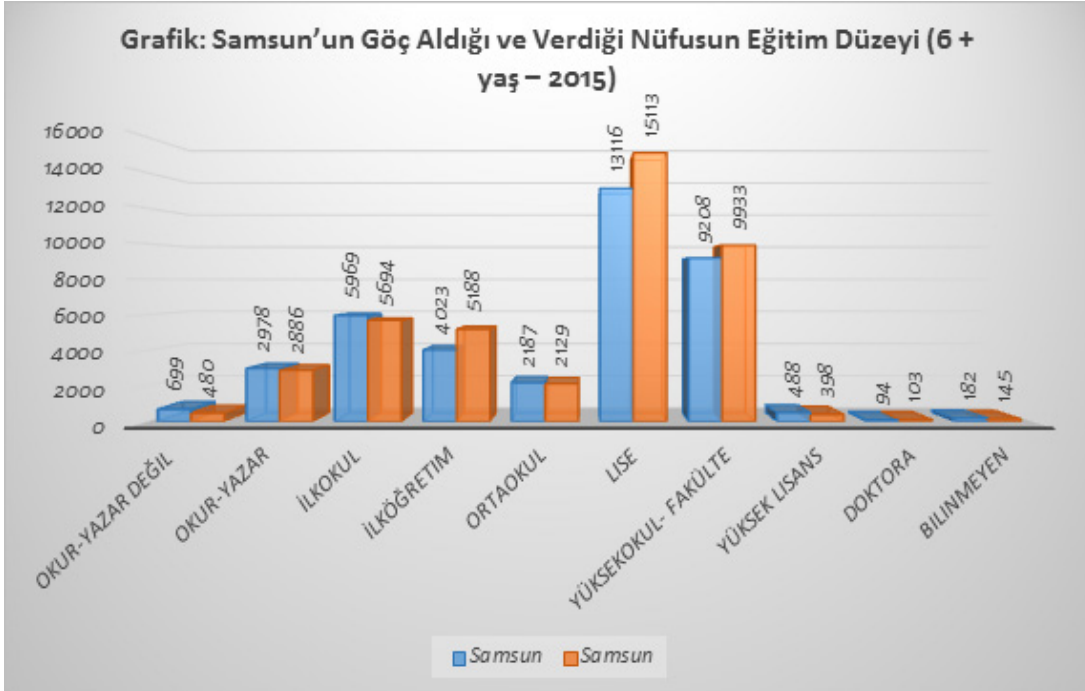
İllerin ve bölgenin, göç aldığı ve verdiği nüfusun eğitim düzeyi genel olarak incelendiğinde de son derece çarpıcı sonuçlarla karşılaşılr. Tablo 12'de de görüldüğü gibi, Orta Karadeniz illeri toplamda, bütün eğitim seviyelerinde, aldığından daha fazla göç vermektedir. İller bazında ise yüksek lisans seviyesinde Samsun'un, verdiğiinden daha fazla göç almış olması dikkat çeker. Lise seviyesinde ise

2015 yılında, Amasya ve Tokat verdiğiinden daha fazla göç almıştır.

Tablo 13: Samsun'un göç aldığı ve verdiği nüfusun **eğitim düzeyi** (6 + yaş – 2015)

	Samsun	
	Aldığı	Verdiği
Okur-Yazar Değil	699	480
Okur-Yazar	2978	2886
İlkokul	5969	5694
İlköğretim	4023	5188
Ortaokul	2187	2129
Lise	13116	15113
Yüksekokul- Fakülte	9208	9933
Yüksek Lisans	488	398
Doktora	94	103
Bilinmeyen	182	145
Toplam	38944	42069

Grafik 11: Samsun'un göç aldığı ve verdiği nüfusun **eğitim düzeyi** (6 + yaş – 2015)

Samsun ilinin 2015 yılında göç aldığı ve verdiği, 6 yaş ve üzeri nüfus, eğitim seviyesi değişkeni temelinde incelendiğinde de son derece önemli sonuçlara ulaşılır. Tablo 18 ve Grafik 13'Te de görüldüğü gibi, Samsun ili 2015 yılında, verdiğiinden daha fazla okuma-yazma bilmeyen bireyi göç almıştır. İlkokul mezunları ve mezunları kategorisinde de yine Samsun'u, aldığı göç verdiğiinden daha fazladır. Buna karşın Samsun ilinin özellikle lise mezunları, üniversite mezunları ve doktora yapmış bireyler kategorisinde ekside olup, aldığından daha fazla nüfusunu göç vermiştir.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışmada, genelde Karadeniz Bölgemizin Orta Karadeniz bölümünde, özelde ise Samsun

ilinde göç olgusu, sosyolojik açıdan tahlil edildi. Bilindiği üzere Karadeniz Bölgesi'nin Orta Karadeniz bölümü aralarında Samsun başta olmak üzere Amasya, Ordu, Tokat, Çorum'un yer aldığı 5 ili kapsar. Çalışmada göç olgusu farklı boyutlarıyla hem zaman ve hem de mekân temelinde ele alındı. Daha net bir ifadeyle göç konusu hem seçilen yerleşim birimleri temelinde farklı boyutları ile incelendi. Hem de ele alınan konularda, geçmişten günümüze yaşanan değişim incelendi.

Çalışma yapısalcı bir sosyolojik bakış açısıyla (Giddens, 1992; Haralambos, 1987) ve daha çok tasviri-betimleyici (Arslan, 2012; Gilbert, 1994; Gilbert, 1997; Neuman, 2006; Denzin, 1984) sosyolojik araştırma türünde hazırlansa da, yeri geldiğinde çalışmada sosyolojik tahlillere de yer verildi. Bu yönüyle araştırmanın yalnızca tasviri değil, tahlili (analitik) boyutlarının olduğu da söylenebilir. Çalışmada ağırlıklı olarak Türkiye İstatistik Kurumu verileri ve veri setlerinden faydalanıldı. Bunlara ilaveten, öteki araştırmacılar ile kamu ve özel sektör kurum-kuruluşlarının, bu konularda yapmış olduğu çalışmalardan da faydalanıldı. Araştırmada imkânlar dâhilinde, en güncel veri hüviyetine sahip 2016 TÜİK verileri kullanıldı.

Nüfus ile ilgili ya da öteki tabirle demografik analizler yapmayı hedefleyen sosyolojik araştırmalarda, göç konusuna ayrı bir öncelik ve ehemmiyet atfedilir. Göç, milletlerin ve devletlerin tarihinin yanı sıra toplumun yapısı üzerinde, son derece etkili bir toplumsal olgudur. En genel tanımıyla göç, insanların toplumsal, ekonomik, doğal etkenlerin sebebiyet verdiği yeni koşullara daha iyi uyum sağlayabilmek için, hayatını sürdürmekte olduğu toplumsal, kültürel ve coğrafi çevreyi değiştirmesi olayı şeklinde tanımlanabilir. Bu tanımda da ifade edildiği üzere göç ile değişen sadece fiziki ya da coğrafi mekân değil, bunun yanı sıra toplumsal ve ekonomik şartlar, beşeri ilişkiler, toplumsal ve kültürel ortam da değişmektedir.

Öte yandan Samsun ili, yalnızca Karadeniz Bölgesi'nin değil aynı zamanda Türkiye'nin en önemli illerinden biridir. Samsun ilimiz de Karadeniz Bölgemizin Orta Karadeniz bölümünde, Yeşilirmak ve Kızılırmak deltaları arasında yer alır. Coğrafi açıdan, öteki Karadeniz illeri Ordu, Tokat, Amasya, Çorum ve Sinop illerine komşudur.

Göç, en genel haliyle iç göç ve dış göç şeklinde tasnif edilebilir. İster iç göç olsun, isterse de dış göç olsun göç olgusunu, en derinden yaşayan toplumların başında Türk toplumu gelir. Bu araştırmada özellikle iç göç olgusu üzerinden tahliller gerçekleştirilecektir. Ülkenin kendi sınırları içinde gerçekleşen nüfus hareketlerine iç göç denir.

Karadeniz Bölgesi'nin, ülkemizin toplumsal ve demografik yapısı içinde ayrı bir yeri ve önemi vardır. Karadeniz Bölgesi'nin Orta Karadeniz Bölümü içinde yer alan illerde, son yıllarda nüfus artış hızı son derece düşük oranlarda gerçekleşmektedir. Orta Karadeniz bölümünde yer alan illerimizde, özellikle Tokat ve Çorum illerinde, nüfus artışının eksi seviyelerde gerçekleşmesi dikkat çeker. İncelenen 8 yıllık süreçte, Ordu ve Samsun illeri dışındaki üç ilin nüfusun bir azalma gözlemlenir. Bu durumun en temel sebebi, Karadeniz Bölgesi'nden, öteki göreceli olarak gelişmiş bölgelerdeki illere doğru yaşanan iç göç hareketleridir.

2015 yılında, Karadeniz Bölgemizin bu bölümü, aldığından daha fazla göç vermiştir. Daha net bir ifadeyle, 2008 yılında olduğu gibi, 2015 yılında da bu illerimizin net göç miktarı negatiftir. 2015 yılında bölgenin net göç hızında kısmi bir iyileşme yaşansa da oran halen eksi değerlerde olup, binde -6,4'tür. Bölge illeri arasındaki en yüksek göç etme eğilimi Çorum ilinde gözlemlenir. Orta Karadeniz illeri toplamda, bütün eğitim seviyelerinde, aldığından daha fazla göç vermektedir. İller bazında ise yüksek lisans seviyesinde Samsun'un, verdiğiinden daha fazla göç almış olması dikkat çeker.

Samsun ilimiz de 2015 yılında, aldığından daha fazla göç veren bir ilimizdir. İncelenen 8 yıllık sürece dair ortaya konan bulgular da, yalnızca Karadeniz Bölgesi'nin değil, Türkiye'nin de en önemli illerinden biri olan Samsun'un günümüzde, göç veren bir il konumunda olduğunu ortaya koymaktadır. Samsun'un yoğun olarak göç aldığı ve göç verdiği iller de araştırıldığında önemli bulgulara ulaşılır. Samsun'un aldığı göç miktarı, verdiği göç miktarının bir hayli altında kalır.

Bir başka tabirle Karadeniz Bölgesi'nin en büyük nüfusuna ev sahipliği yapan Samsun, hiç hak etmediği bir şekilde göç alan değil, göç veren bir il konumundadır. Bunun da ötesinde, 2015 yılında, Orta Karadeniz illeri arasında en çok göç alan ve en çok göç veren il Samsun'dur. En az göç alan-veren

il ise yine Amasya'dır. Samsun'un en yoğun göç aldığı illerin başında Karadeniz Bölgesi'nin öteki illeri gelir. Daha net bir ifadeyle Samsun'da, Samsunlular dışında en çok Ordu, Trabzon ve Amasyalılar yaşamaktadır. Samsun'un en çok göç verdiği iller arasında birinci sırada İstanbul yer alır. Günümüzde, İstanbul'da yaşayan Samsunluların sayısı 280 bini aşmış durumdadır. İstanbul'u ise Bursa ve Ankara izler.

KAYNAKÇA

Ağanoğlu, H. Y. (2001). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın makûs talihi göç*. İstanbul: Kum Saati Yayınları.

Arslan, D. A. (2016-a). *Sosyoloji: Günlük yaşamı anlamak*. Çanakkale: Paradigma Akademi.

Arslan, D. A. (2016). Şehir ve çocuk (Bölüm: 6-4 / Bir şehrin nüfusunun sosyolojik analizi: Canik'in demografik yapısının sosyolojik analizi), (Ed. Osman Köse). Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları.

Arslan, D. A. (2016). Halk kültürünün temel bileşenlerinden halk ozanlarının dizelerinde göç olgusu: Ankara Uruş yöresi ozanlarından Âşık Şefkati örneği. *4. Uluslararası Halk Kültürü Sempozyumu*, Hacettepe Üniversitesi – Kazan Belediyesi, Kazan, 29 Eylül - 1 Ekim 2016.

Arslan, D. A. (2016). Bodrum'un demografik yapısının sosyolojik analizi. *Uluslararası Bodrum Sempozyumu*, Ege Üniversitesi – Bodrum Belediyesi, Bodrum, 26 - 28 Mayıs 2016.

Arslan, D. A. (2016). Konya'nın Bozkır ilçesinin demografik yapısının sosyolojik tahlili. *Uluslararası Bozkır Sempozyumu*, Selçuk Üniversitesi, Konya, 6 - 8 Mayıs 2016.

Arslan, D. A. (2016). Kocaeli'nin demografik yapısının sosyolojik tahlili. *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu – III*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi - Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli, 25 - 27 Mart 2016.

Arslan, D.A. (2015-a). Üçüncü bin yılda Adana milletvekilleri. *International Journal of Human Sciences - Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*. 12-1, 582-625.

Arslan, D.A. (2015-b). *Mersin küçük sanayi siteleri esnaf ve sanatkârlarının sosyal-ekonomik profilleri ve temel sorunları*. Mersin: Mersin Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği Araştırma ve Kültür Yayınları.

Arslan, D. A. (2015-c). *Adana'nın demografik yapısının sosyolojik analizi (Yeniden Dirilen Çukurova içinde)*. Adana: Ülkü Ocakları Eğitim ve Kültür Vakfı

Arslan, D.A. (2015-d). *Yeniden dirilen Çukurova*. Adana: Ülkü Ocakları Eğitim ve Kültür Vakfı.

Arslan, D. A. (2015-e). Iğdır'ın demografik yapısının sosyolojik tahlili. *Uluslararası Kültür ve Tarih Bağlamında Iğdır Sempozyumu*, Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı ve Iğdır Üniversitesi Rektörlüğü, Iğdır, 5 - 7 Kasım 2015.

Arslan, D. A. (2015-f). 12 Eylül Askerî Darbesi'nden Üçüncü Bin Yıla Adana milletvekillerinin sosyolojik analizi. *I. Uluslararası Tarihte Adana ve Çukurova Sempozyumu*, Adana **Büyükşehir Belediyesi**, Adana, 17-19 Nisan 2015.

Arslan, D. A. (2015-g). **Çok Partili Dönemin Başlangıcından 12 Eylül Askeri Darbesi'ne Siyasi Tarihimizde Adana Milletvekilleri**. I. Uluslararası Tarihte Adana ve Çukurova Sempozyumu, Adana **Büyükşehir Belediyesi**, Adana, 17-19 Nisan 2015.

Arslan, D. A. ve Özer, A. (2015-h). Balkan göçmenlerinin kültürel kimlik ve memleket algıları. *13. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi*, Azerbaycan Devlet Üniversitesi, Bakü - Azerbaycan, 28 - 31 Ekim 2015.

Arslan, D. A. ve Arslan, G. (2014). Çok Partili Dönem Tokat milletvekillerinin sosyolojik profilleri,

Karadeniz Araştırmaları Dergisi, 43, 117-150.

Arslan, D. A. (2013). *Sosyoloji: Günlük yaşamun mimarisini keşfetmek*. Ankara: Nobel Yayınevi.

Arslan, D.A. (2012). *Sosyoloji ve yöntem yazıları*. Ankara: Kalkan Matbaacılık.

Arslan, D.A. (2006-a). 1960 ihtilali sonrası ilk yerel seçimlerden, 1980 darbesi sonrası ilk yerel seçimleri kapsayan süreçte, yerel seçim sonuçları temelinde Samsun'un siyasi yapısı. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi (International Journal of Human Sciences)*, 3-2, 1-25.

Arslan, D.A. (2006-b). Yerel seçim sonuçları temelinde Samsun'un siyasi yapısı. *Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu*, Samsun Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Eğitim Dairesi Başkanlığı, Samsun, 4-6 Mayıs 2006.

Arslan, D.A. (2006-c). Samsun'da yerel seçimler ve siyaset: 1973'ten günümüze, yerel seçim sonuçları temelinde Samsun'un siyasi yapısı. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 3-10, 76-106.

ağlayandereli, M. Arslan, D. A. (2016). Türkiye'nin Değişen G Dinamiğine Bağlı Kültürleşme Problemi İçin Sosyolojik Araştırma Modeli Önerisi. III. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu*, Bakü Avrasya Üniversitesi, Bakü-Azerbaycan, 25 - 28 Mayıs 2016.

akır, S. (2011). Geleneksel Türk kültüründe g ve toplumsal değişme. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 129-142.

Denzin, N. K. (1984). *Sociological methods*. London: McGraw-Hill.

Emgili, F. (2006). Tarsus'ta Girit göçmenleri (1897-1912). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25-39, 189-197.

Giddens, A. (1992) *Human societies*. Oxford: Polity Press.

Gilbert, N. (1997). *Analysing tabular data*. London: Sage.

Gilbert, N. (1994). *Researching social life*. London: Sage.

Güven, S. (2006). *Toplumbiliminde araştırma yöntemleri*. Bursa: Ezgi Kitabevi.

Haralambos, M. (1987). *Sociology: Themes and perspectives*. London: Bell & Hyman

Karakaş, E ve Akgiş, Ö. (2015). Kırsal alanlarda ulaşım yoksunluğu ve güç ilişkisinin Bilecik ili örneğinde analizi. *Türkiye Dördüncü Nüfusbilim Konferansı*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 5-6 Kasım 2015.

Koç, İ. (2016). *Türkiye dördüncü nüfus bilim konferansı tebliğ metinleri kitabı*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Kongar, E. (1986). *Türkiye zerine araştırmalar*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kongar, E. (1985). İmparatorluktan günümüze Türkiye'nin toplumsal yapısı 1. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kongar, E. (1985). İmparatorluktan günümüze Türkiye'nin toplumsal yapısı 2. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Neuman, W. L. (2006-a). *Toplumsal araştırma yöntemleri 1: Nitel ve nicel yaklaşımlar*. İstanbul: Yayın Odası.

Neuman, W. L. (2006-b). *Toplumsal araştırma yöntemleri 2: Nitel ve nicel yaklaşımlar*. İstanbul: Yayın Odası.

Samsun Valiliği (2016). *Samsun*. 22.12.2016, <http://www.samsun.gov.tr/>

Temiz, M. (2011). Düzey 2 sınıflandırmasında bölge içi gelişmişlik farklılıkları: TRB1 rneği. *Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı*, 22-23 Eylül 2011 Malatya.

Türk Dil Kurumu (1988). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

- TÜİK** (2016). *Türkiye*. 22.12.2016, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>
- TÜİK** (2016). *Orta Karadeniz İlleri 2016 nüfusu*, 22.12.2016, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>
- TÜİK** (2016). *Samsun nüfusu*, 28.12.2016, <http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul>
- TÜİK** (2015). Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni: Hayat Tabloları 2013, 26.08.2016, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18522>
- World Bank** (2016). Dünya ülkelerin nüfus sıralaması. 28.12.2016, <http://databank.worldbank.org/data/download/POP.pdf>
- Wikipedia** (2016). Nüfuslarına göre ülkeler listesi, 28.12.2016, https://tr.wikipedia.org/wiki/Nüfuslarına_göre_

“Orası” ile “Burası” Arasında Değişen Kimlikler/Aidiyetlikler: Eskişehirli Olmak Üzerine Bir Değerlendirme

Prof. Dr. Ayla EFE
Anadolu Üniversitesi / Eskişehir

Göç Çalışmalarında Sözlü Tarih

Bilindiği gibi, göç olgusu, toplumsal, ekonomik ve kültürel değişmelere eşlik eden nüfusun mekânsal dağılımını yeniden şekillendiren bir dinamiktir. Dolayısıyla çok katmanlıdır. Disiplinlerarası çalışmayı gerektirir. Bu açıdan son on yıl içinde yapılan çalışmalar, göçün bu doğasından kaynaklanan yapısını ortaya çıkaracak bir çeşitliliğe kavuşmuş, araştırma merkezleri, sergi, müze gibi farklı platformları kapsayacak nitelikte gelişim göstermiştir.¹

Göç çalışmalarında gelinen bu noktaya, sözlü tarih yönteminin yaygınlaşmasının da bir etkisi olduğu görülmektedir.² Çünkü sıradan insanın tanıklığına başvuran sözlü tarih yöntemi sayesinde “göç eden öznenin tutum ve davranışlarının kendi ifadesi ile” tespiti olanaklı hale gelmiştir. Bu da “eylem” merkezli göç anlatısının yanına “öznenin” etken ve edilgen konumunun dâhil edildiği yeni bir anlatımın yerleştirilmesine olanak vermiştir.³ Nitekim göçmenlerle yapılmış sözlü tarih çalışmalarında aşağıda örneklediğimiz tarzda bulgulara ulaşılabildiği görülmüştür:

- Göç öncesi yaşama dair bilgi: aile/komşuluk ilişkileri, farklı toplumsal gruplarla ilişki, mülkiyet yapısı, ekonomik durum, eğitim, sağlık, adet törenin uygulanma şekli
- Öznelerin, göç öncesi oradaki siyasi makamla ilişkileri ve siyaseti yorumlama biçimleri
- Göç sebebinin oluşumu ve bunun özneler tarafından algılanma şekli ve tepkiler
- Göç kararının hangi ortam da nasıl alındığı. Öznenin/öznelerin bu karardaki rolü
- Nasıl hareket edildiği(bireysel/toplu), hangi hazırlıkların yapıldığı ve hangi temasın sağlandığı/sağlanmadığı
- Göç süreci: nakil vasıtaları, güzergâhı, resmi makamlarla ilişki, süreçte yaşanan olaylar
- İskân: seçiminde öznenin ya da farklı unsurların belirleyici ya da edilgen konumu

¹ *Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

Yasemin Akiş vd., “Türkiye Göç Araştırmalarında Araştırmacı Deneyimi: Göç Çalışmalarında Araştırmacının Konumu Üzerine Öz-Düşünsel Bir Bakış” *Göçler Ülkesi, Alkışlar, Göçmen, Araştırmacılar*, (Der) L. Körükmez, İ. Sudes, Ayrıntı Yay. İstanbul, 2015, s. 198. göç çalışmalarındaki son on yılda yaşanan sayısal artış, çeşitlenme ve atif endeksi arasındaki bağlantı hakkında ayrıca bkz. İ. Sirkeci, Yüceşahin “Türkiye’de Göç Çalışmaları” *Göç Dergisi*, 1/1 Ekim 2016, s.1-10.

² Sözlü tarih hakkında bkz. Paul Thompson, *Geçmişin Sesi*, Şehnaz Layıkel (çev)Tarih Vakfı Yay. İstanbul, 1999.

³ Türk tarihyazımında göç konusu dünden bugüne sıklıkla ele alınan bir konu olmuştur. Bu sayede Osmanlı ve Cumhuriyet arşivinin zengin bulguları gün ışığına çıkarılmıştır. Ancak bu çalışmalarının genelinde “eylem” esas alan bir anlatı gözlenir. Zira bu çalışmalarda, muhacirin komisyonları, iskân /geçici iskân yerleri, muhacirlere yapılan yardımın niteliği, muhacirlerin iskân bölgesine etkileri vb. daha çok devletin faaliyet alanı çerçevesinde bilgilere yer verilir. Hane bazında özneye ait sayısal veriler ile eğer kayıt altına alınmışsa uyum sürecinde yaşanan sorunlara dair verilere ulaşmak mümkün olsa da öznenin tutum davranışların süreçteki etkisine dair bir bulguya ulaşmak söz konusu değildir.

- Yeni mekânda başlayan ilişkilerin niteliği
- Yeni mekânın durumu
- Gündelik yaşamın yeniden nasıl inşa edildiği
- Varsa yardımın niteliği ve onun/onlar için ne anlam ifade ettiği
- Uyum sürecinde yaşanan sorunların algılanma biçimi ve bunlarla mücadele yöntemleri
- Yerliler, önceki ve sonraki göçmenler arası ilişkiler ve bu ilişkilerin dönüşümü
- Kimliklerin, geleneklerin ve bizzat göç eyleminin yeni mekâna nasıl taşındığı, nasıl korunduğu ya da kuşaklara nasıl yansıtıldığı

Ayrıca sözlü tarih, “araştırmacı ile kaynak kişi arasında ortak bir yaratım olduğundan” kaynak kişiye çalışmanın amacı doğrultusunda yeni sorular da yöneltilebilir. Dolayısıyla sözlü tarih yönteminin, “*daha zengin, daha kesin, daha acı fakat daha gerçekçi*” bir göç gerçekliğini inşa etme potansiyeli taşıdığını söylemek mümkündür.

İşte, “*orasi ile burası arasında değişen kimlikler aidiyetlikler*” başlığını taşıyan bu çalışma da bir sözlü tarih çalışmasıdır. Sözlü tarih, ülkemizde, 20 yüzyılın son on yılı içinde kullanılmaya başlanmıştır. En basit tanımıyla da yeni bilgi ve belge üretimine hizmet eden hem bir araştırma yöntemi hem de bir tarihyazım biçimidir. Özellikle kent tarihi, biyografi, aile tarihi gibi araştırma alanları için zengin verilere ulaşma potansiyeli taşır. Yaygınlaşmasında Tarih Vakfının yürüttüğü çalışmaların (çalıştay, projelerin, yayınların) rolü büyük olmuştur. Ancak günümüzde sadece tarihin değil, farklı disiplinlerin de kullandığı bir yöntem haline gelmiştir.⁴

Bu çalışmanın ilgilendiği konu; farklı kültürlerden farklı zaman dilimlerinde Eskişehir’e gelen muhacirlerin kendilerini nasıl tanımladıkları ve bu tanımlamada neyin belirleyici olduğunu tespit edebilmektir. Bir diğer deyişle bu çalışma da “*Eskişehirli olmayı*” nelerin etkilediğinin peşine düşülmüştür. Bu bağlamda çalışmada “*orasi*” ifadesi, iç göç veren il ve ilçeler ile Kırım, Kafkas ve Balkanlar’a, “*burası*” ise Eskişehir’e refere eder. Dolayısıyla çalışmanın başrolünde “özne ve yerleşim yerinin tercihi” vardır.

Çalışmada önce, kimlik/aidiyet kavramları ele alınmıştır. Sonra da örneklem grubumuz ve elde ettiğimiz bulgularımız tanıtılmıştır. Akabinde de elde edilen bulgular arasında hem ortak özelliklerin olup olmadığı saptanmaya çalışılmıştır. Hem de öznelerin kendilerini ifade tarzlarını somutlaştırmak için tablolar oluşturulmuştur.

Kimlik /Aidiyet Kavramı ve Göç

Modern sosyolojide açık net bir kimlik kavramı yoktur. Geniş kapsamda ve esnek bir biçimde, insanın kendi benlik duygusuna ve kendisi hakkında fikirlere atıf vardır.⁵ Bu bağlamda kişinin “*kendisini tanımlamasının*” esas olduğu kabul edilip iki önemli husus öne çıkarılır:⁶

Bunların birincisi, kişinin kendini tanımlama biçiminin “öteki” üzerinden şekillendiği konusudur. Bu bağlamda da bazı insanlarla nelerin ortak ve bizi başkalarından neyin farklılaştırdığına ilişkin bir bilincin varlığına işaret edilir.

⁴ Sözlü tarihle, öznelerin tekil hikâyelerinden yola çıkılarak çoğul hikâyeler yazılır. Bu anlamda her özne kendi tekilliği içinde kabul edilip, onun tekil hikâyesini genelleme derdine düşmeden ama bunları çoğaltıp genellemelere de gidebilme hakkını saklı tutarak tarih yeniden üretilir. Tarihsel olgu ve olayların sürekliliği, kopuşu, sebepleri “bireylerin tanıklığı” üzerinden kurulur. Dolayısıyla Tarih, sosyoloji antropoloji gibi disiplinleri birbirine çok yaklaştıran bu yöntem son yıllarda müzecilik, iktisat, turizm, sinema- televizyon, hatta arkeoloji gibi farklı disiplinleri de de sıklıkla başvurulan bir yöntem haline dönüşmüştür. Bu bağlamda örnek çalışmalar için bkz. *Kuşaklar Deneyimler Tanıklıklar, Türkiye’de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı* 26-27 Eylül 2003 İstanbul, Aynur İlyasoğlu Gülay Kayacan(Yay. Haz.) Tarih Vakfı Yay. İstanbul, 2003; *Yerel Tarih Yöntem ve Deneyimler, II. Sözlü Tarih Atölyesi*, Muğla, 2007.

⁵ Pınar Yazgan, “Haraketlilikte Kimlik İnşasına Yönelik Analitik Bir Çerçeve” *Göç Dergisi*, 3/2, Ekim 2016, s.282-296.

⁶ Kimlikle ilgili genel bir literatür bilgisi için bkz. Nuri Bilgin, *Kimlik İnşası*, İzmir, 2007, s. 11-26; Emre Gökalp, *Kimlik Farklılık ve Kimlik Siyaseti*, Anadolu Üniversitesi *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, s. 59-78; A. Giddens, *Sosyoloji*, Kırmızı Yay, İstanbul, 2012,s. 544.vd.

İkincisi, kimliğin, verili sabit olmadığı sürekli inşa halinde olduğudur. Ki bu inşa sürecinde de gündelik yaşam ritüelleri ve toplumun bireye sunduğu sosyoekonomik ve kültürel değerlerin etkisine vurgu yapılır.

Bu oluşumda göçün etkisi de yine iki aşamalı bir değişim üzerinden tanımlanır:⁷

Bir, hareketlilik halinin kimliğin yeniden sorgulanmasına yol açması,

İki, yeni mekânın bireye sunduğu imkânların ve yeni mekânda kurulan ilişkiler ağı paralelinde kimlik ve aidiyet bilincinin yeniden inşa edilmesi. Dolayısıyla literatürdeki bu bilgiler, coğrafi alanlardaki dolaşımın “mekânlara” atfedilen anlama göre ya değiştiğini ya da dönüştüğünü göstermektedir.⁸

İşte tam da bu nedenlerle bu çalışmada da, göçmenin kendilerini tanımlama biçimi; ötekinin niteliği, gündelik yaşamın yeri ve yeni mekânın göçmene sunduğu imkânlara odaklanılarak tespit edebilme gayreti içinde olunmuştur.

Örneklem Grubu

Bu çalışmada kullanılan veriler, Anadolu Üniversitesi Tarih Bölümünde 2012-2013 ve 2013-2014 öğretim yıllarında 58 kişi ile yapılan sözlü tarih görüşmelerinden elde edilmiştir.⁹ Danışmanlığında yürütülen bu çalışmaların amacı, “Eskişehirli kim?” sorusuna cevap bulmaktır. Bu bağlamda 11 kadın, 47 erkekle görüşülmüştür. Bu kişilerin 7’si hariç, tamamı birinci kuşak göçmendir. 37’si dış göçle, 21’i iç göçle Eskişehir’e gelmiştir. Sözü edilen bu 37 kişiden 17’si, 1989 zorunlu göçüyle 14’üyse 1950-78 sürecinde Yugoslavya ve Bulgaristan’la yapılan göç anlaşmalarıyla Eskişehir’e yerleşmiş olup serbest göçmen statüsündeki kişilerden oluşmuştur.¹⁰

Kartopu tekniği ile ulaştığımız kaynak kişilerin yüzde 90’ı göçün gerçekleştiği dönemde 10 ile 40 yaş aralığında, görüşmenin yapıldığı tarihte ise 38-60 yaş aralığındadır. Dolayısıyla hafızalarında göç çok yenidir.

Görüşmelerde, kaynak kişilerimize, bireysel hikâyelerinin yanı sıra göç edilen bölge, göç sebebi, göç güzergâhı, ilk yerleşme ve şimdiki zaman arasındaki Eskişehir’in mekânsal ve toplumsal algısındaki değişim ve aidiyete dair sorular yöneltmiştir.

Bulgular

Görüldüğü gibi, örneklem grubumuz homojen bir yapı göstermiyor. Farklı coğrafyalardan farklı zamanlarda farklı statülerle gelmişlerdir. Bu da çalışmada “değişken” çeşitliliğini artıran bir unsur olarak karşımıza çıkmıştır. Yine de kayıtlar, göçmenlerin bir takım ortak noktalarının bulunduğunu göstermektedir. Kimlik ve aidiyeti tanımlamada etkili olacak bu ortak özellikler aşağıda ayrı ayrı tasnif edilmiştir:

Dış göç

1) 1950-78 serbest göçmen statüsü ile gelenler

⁷ T.P.Tacoğlu, G.Arıkan, A.Sağır, “Boşnak Göçmenlerde Göç ve Kültürel Kimlik İlişkisi: Fevziye Köyü Örneği” *Turkish Studies*, 7/1, Kış 2012, s. 1941-1965; C. Iğın, O. Hacıhasanoğlu, “Göç – Aidiyet İlişkisinin Belirlenmesi İçin Model: Berlin / Kreuzberg Örneği” *İTÜ Dergisi/A*, C,5, S.6, Eylül 2006, S.59-70; Yakup Çostu, “Göçmen Kimlik Arayışı, Avrupalı Türkler Örneği” *Hitit Üni Sos. Bilimler Dergisi*, Yıl. 9 Sayı 2, Aralık 2016, s.533-546.

⁸ Yazgan, s. 283.

⁹ Derinlemesine mülakatları öğrencilerimden Emine Altay, İlyas Er, Elif Uğurlu, Hatice Kara, Sema Köse, Atilla Selvi, Şebnem Tanrıverdi, Bayram Yıldırım, Ayşe Pamukçu, Tuğba Acar, Yusuf Coşkun, Selver Koca, Tuğçe Kollu, Aykut Yılmaz, Fatih Çapkın ve Gizem Çevik yapmıştır. Bu çalışmalar Monografya dersi kapsamında danışmanlığında yürütülmüştür.

¹⁰ Serbest ve zorunlu göçmen statüsü için hakkında bkz. Kemal Kirişçi, Türkiye’ye Yönelik Göç Hareketlerinin Değerlendirilmesi, http://www.ata.boun.edu.tr/htr/Kaynakca/312/Kemal_kirisçi s.111-112., İlhan Tekeli, *Göç ve Ötesi*, Tarih Vakfı Yay., 2008, s. 163-165. Nurcan Özgür, Modern Türkiye’nin Zorunlu Göçmenleri: Muhacirler, İskânlılar, Mübadiller, Soydaşlar, “G” Grubu, Mülteciler, Tekne Mültecileri” Küreselleşme Çağında Göç, Kavramlar, *Tartuşlar*, (der) S. Gülfer İhlamur Öner, N. Aslı. Öner, iletişim yay. 2012., s. 199-216.

➤ İsteğe bağlı göç nedenleri: Buldukları ülkenin yeni siyasi sisteminin risk / tehdit olarak algılanması, kooperatifler, Türkiye sevgisi.

- Burayı, geldikleri oraya benzetenler var.
- Hepsinin daha önce burada akrabaları var.
- Hepsinin burada evleri var. Hatta iki evleri olanlar var.
- Gündelik yaşamda oradaki gelenekler (yemek, düğün vb.) aynen sürdürülmüş.
- Evlilikler son dönemlere kadar kendi aralarında yapılmış.
- Bugün köylülerinden, ailelerinden şu an burada çok sayıda kişi yaşıyor.
- Eskişehir'in ticari, ekonomik yaşamında önemli yerlerinin olduğunu söylüyorlar.

2) 1989 zorunlu göçü ile gelenler

➤ Göç nedenleri: Toplumsal ve kültürel asimilasyon (dini ritüellerin, giyim geleneklerinin, Türkçenin yasaklanması vb.)

- Burayı, akrabaları olduğu için seçiyorlar.
- Ama burayı, fiziki yapı ve kendilerine yönelik önyargılar açısından yadırgıyorlar.
- Burada evleri var. Hatta bazılarının iki evi var.
- Genelde göçmen mahallesinde oturmayı tercih etmişler.
- Tüm aile çalışıyor. Kadının çalışmasını buradaki ve oradaki kıyaslama üzerinden veriyorlar.
- Orası ile irtibatta olanlar var.
- Çifte vatandaş olanlar var.
- Gündelik yaşamdaki gelenekler aynen sürdürülmüş.
- Son yıllara kadar sadece göçmenler arasında iç evlilik yapılmış.
- Eskişehir'deki değişimi vurguluyorlar.
- Dernekleri var.

3) 1950 öncesi göç edenler

- Göç hikâyesini aile büyüklerinden dinlemişler.
- Geleneklerin aynen yaşatıldığı vurgulanmışlar.
- Hepsinin burada evi var.
- Bayram, düğün vb. özel kutlamalarda ritüeller aynen sürdürülmüş.
- Orayı görmek istiyorlar.
- Eskişehir'i seviyorlar.

İç göç

1) 1950-90 sürecinde gelenler

- Göç sebepleri: Ekonomik zorluklar, deprem, aile – soy birleşmesi.
- Hepsinin burada evleri var.
- Geneli burada ticari yaşamda önemli bir yere sahip olmuşlar.
- Orasının gelenekleri hakkında bilgi veriyorlar. Âmâ burada bu gelenekleri ne kadar sürdürdükleri net değil.

➤ Genellikle göç ettikleri il/ilçenin adını taşıyan dernekleri var.

2) 1990-2000’li yıllarda gelenler

- Göç sebepleri: Ekonomik zorluklar, eğitim, güvenlik.
- Eskişehir’i seviyorlar. Eskişehir de yaşamaktan memnunlar.
- Orası ile burası arasında kıyaslama yapıyorlar.

Bulguların Analizi

58 kişiye ait görüşmeler, kimlik ve aidiyet oluşumunun iki temel özelliğine göre (bir, öteki üzerinden kendini tanımlama; iki, gündelik yaşam ritüelleri ve mekânın/toplumun göçmene sunduğu imkânlar) incelendiğinde şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

Tablo 1: Göçmenlerin Kimlik/Aidiyet Bilinci

	Öteki	Kimliğin İnşası		Kimlik/Aidiyet İfadeleri
		Gündelik Yaşam Ritüelleri	Mekânın/Toplumun Sunduğu İmkânlar	
Dış göç	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Yerli: serbest ya da zorunlu göçmenlerde temizlik, çalışkanlık, kadınların çalışması üzerinden kıyaslanmış. Ancak ikinci üçüncü kuşak göçmenlerde öteki yok. ▪ Yerli ve Bulgarların kendileri ile ilgili tanımlamalarına eleştiri getirilmiş. (ne orada ne burada Türk olamadık gibi)	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Aynen devam ettiği belirtilmiş	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Orası: Dün eğitim sağlık gelir açısından iyi idi. Orada Kooperatifler ve giyim tarzına müdahale vardı. ▪ Orada: bugün yaşam zor. Hayat pahalı ▪ Burası; dün, çamur, harap idi. ▪ Burası, bugün çok değişti. Gelişti. ▪ Ve Büyükerşen vurgusu	<ul style="list-style-type: none"> ▪ “Buralıyız” ▪ “Burayı mesken tuttuk.” ▪ “Burayı seviyoruz.” ▪ “Buranın ta merkezimiz”
İç göç	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Öteki yok. ▪ Yalnızca burada yerlilerin kendilerine verdikleri sıfatları (“bize Kürt, sonra Laz, sonra da Dadaş dediler”) ya da kendilerinin yerliler hakkında bazı görüşleri ifade edilmiş (“burada yabancıları sevmezler”. Veya “burada yerli yabancı ayrımı yoktur. Hoşgörüdür.” vb.)	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Oradaki gelenekler yaşantı anlatılmış ▪ Ama burada bu yaşantının ne ölçüde devam ettiğine dair bilgi yok	<ul style="list-style-type: none"> ▪ “Orası Midyat burası Paris” ▪ “Orası köy burası şehir” ▪ Buranın mekânsal kültürel ekonomik değişimi ▪ Büyükerşen vurgusu	<ul style="list-style-type: none"> ▪ “Oralı” ▪ “Hem oralı hem buralı” ▪ “Ora asıllı buralı” (ikinci kuşak) ▪ “Burayı seviyoruz, memnunuz.” ▪ “Buralıyım diyenden daha buralıyım.”

Tablodan anlaşıldığı gibi, dış ve iç göçmenlerin kimlik / aidiyet bağlamında Eskişehirli olma durumlarına dair ortaya çıkan özelliklerini şu şekilde toplamak mümkündür:

Bir, ister serbest, ister zorunlu göçmen olsun, burada, “öteki; yerliler” olmuştur. Bunu “Göçmen milleti çalışkandır. Temizdir. Yerliler tembeler, pisti ama şimdi onlarda bizim gibi oldu” şeklindeki ifadelerle, kendilerini özdeşleştirerek ifade etmişlerdir. Ancak sözlü tarih kayıtlarında, 1950 öncesi gelenler ile iki veya daha sonraki kuşak temsilcileri için bir öteki kavramı görülmemektedir. Aynı şekilde iç göçle gelenlerde de bir öteki kavramı yoktur.

İki, ister serbest, ister zorunlu, isterse 1950 öncesi gelen göçmenler olsun, tümü, oradaki gündelik yaşam alışkanlıklarını burada da sürdürmüşlerdir. Tümünün evi, işi ve özellikle bazı ticari faaliyetlerde üstünlükleri vardır. İç göçle gelenler oradaki kültür ve geleneklerine dair bilgi verseler de, burada bu geleneklerin ne ölçüde korunduğuna ve devam ettirdiğine dair bilgi vermedikleri görülmektedir. Yalnız tüm göçmen gruplarının kendi bölgeleri ile ilgili birden fazla dernekleri olduğu ve yılın belirli günlerinde geniş katılımın olduğu kutlamalar düzenledikleri ifade edilmiştir.

Üç, Eskişehir’in sunduğu imkânların ve Eskişehir’in ilk göç edildikleri tarihten şimdiki zamana kadar gelişimini, tüm göçmen grupları öne çıkarılmaktadırlar.

Dört, göçmenlerin kendilerini tanımlama ifadeleri çeşitlilik göstermektedir. Bu ifadelerin bazen net bir şekilde söylenmeyip boş bırakıldığı ya da “memnunuz, seviyoruz” gibi yansıtıldığı görülmektedir.

Peki, ama neden?

İşte bu farklılığın özne bazın da gerekçelerini anlayabilmek adına aşağıda yeniden tablolar hazırlanmıştır. Tablolar düzenlenirken; “*orasi*” sütunu yalnızca göç edilen yere, “*burası*” sütunu Eskişehir’in iskân mahalli olarak seçilme gerekçelerine, “*kimlik /aidiyet*” sütunu tamamıyla kaynak kişinin ifadesini içerirken, “*not*” adı altında oluşturan sütunda ise, hem tırnak içinde kaynak kişinin görüşüne, hem de Eskişehirli olma durumu içinde kullanılabilecek özelliklere dikkat edilmiştir.

Tablo 2: 1989 Zorunlu Göçü ile Eskişehir’e Yerleşenler

İsim	Orası	Burası	Kimlik/aidiyet	Not
HK	Bulgaristan	Akrabaları var	“Eskişehirliyim”	1989 baskıları anlatılmış. Vize alamadığı için 1990 da gelmiş. Çifte vatandaş 2009’dan beri her yıl gidip geliyor
BŞ	Bulgaristan	Eşinin akrabaları var	“Eskişehir’de olmaktan mutluyum. Artık evimiz burası, artık orası bir müddet sonra yabancı gelmeye başlıyor”	“Orada sağlık eğitim iyi idi. Köylerde dahi sinema sağlık ocağı vardı. Bulgarlar bizi Türk olarak kabul etmiyorlardı. Buraya geldik Bulgar mısınız dediler.” Önce çorlu da top oynamış sonra mersin sonrada 1991 de Eskişehir’e gelmiş.
AK	Bulgaristan	Akrabaları var, iş sahası daha geniş	“1978 normal göçtü. 1989 zorunlu göç”	Terzi/perdecisi. Ora ile ticaret yapıyor. Dükkânları var. Oradaki evleri açık. Çifte vatandaş. Her ay gidip geliyor. “Biz çok çalıştık. Avrupa birliği üyeliğinden sonra orası iyi değil her şey pahalı.” Babası dernek yöneticisi
AY	Bulgaristan	Akrabaları var	“Eskişehirliyim”	İş bulurken zorlanmadık. Bizim milletimiz çalışkandır”
AY(kızı)	Bulgaristan	Akrabaları var.	“Eskişehirliyim”	Gelenekler aynen devam ediyor.
RH	Bulgaristan	Akrabaları var	“Hem oralı hem buralıyım”	
YÖ	Bulgaristan	Akrabaları var		Babası çocukları götür demiş. Yolculuk esnasında içtikleri su zehirlenmiş.
CA	Azerbaycan	Eğitim için gelmiş		Sovyet baskısını ve Azerbaycan eğitim sistemini anlatmış. Dernek başkanı

BT	Bulgaristan	Akrabaları var	“Muhacirim”	“Orası temizdi. Burası geri kalmıştı. Geldiğimizde her taraf harabeydi. Artık orası değişti. Eskişehir ancak 20 yılda oranın seviyesine ulaştı”.
MD	Bulgaristan	Akrabaları var.	“Eskişehirliyim”	
ES	Bulgaristan	Akrabaları var.	“Eskişehirliyim”	“esas vatanım orası ama burası ana vatan, öz vatan... Orada işçiler iyi para kazanırdı. Orası Avrupa burası pisti. Yerliler bizi kıskandı. Kadınının çalışmasını yadırgadı”. Oraya daha sonra gitmiş ama şimdi orada yaşamak istemiyor.
GÖ	Bulgaristan	Akrabaları var.	“Eskişehirliyim”	“Büyükerşen’e aşığım”
ÜA	Bulgaristan	Akrabaları var.	“Eskişehirliyim”	1990 gelmiş.
YK	Bulgaristan	Akrabaları var. Komşularıyla gelmiş	“Mutluyum. Oraya dönmeyi düşünmüyorum”	Oranın sağlık hizmetleri iyi idi. Eskişehir de erkek kadın ayrımı var. Bulgaristan’da kadın modernidir. Çalışır. Burası şimdi aynı oldu. Eskiden Eskişehir’de kadınlar çalışmazdı. Biz örnek olduk.” Babası tiyatro oyuncusu imiş.
KK	Bulgaristan	Akrabaları var.	“Eskişehirliyim. Benimse-dik”	1989 da sınırı geçemiyor. 5 gün bekliyor. Sonra geri bul geri dönüyor. Oğlu trenle yalnız geliyor. Kendisi 1998 de ancak gelebiliyor.” Kominizim öncesi her şey iyi idi. Bizi Hristiyan yapmak istediler. Kabul etmedik”
SŞ	Bulgaristan	Akrabaları var.	“Memnunum”	“Orada işçi, memur mühendisin hereksin evi arabası vardır. Evimizi dayalı döşeli bıraktık. Bulgarca, Rusça ve Fransızca biliyor. Göçmenler çalışkan olur. Haziranın ilk haftası göçmenler piknik yapar. Bursa Denizli Yalova’dan gelirler”

Tablo 3: 1950-1978 Arası Serbest Göçmenler Olarak Eskişehir’e Yerleşenler

İsim	Orası	Burası	Kimlik/aidiyet	Not
HM	Bulgaristan	Akrabaları/köylüleri var	“Eskişehir’i mesken tuttuk”	1950 serbest göçmen anlaşması ile gelmiş. İstanbul’daki babaannesi istekte bulunmuş.6 ay İstanbul İstanbul’da kalmış. Devlet bir başka yeri iskân için gösterdiği halde Eskişehir istasyonunda köylüleri Eskişehir’e yerleşmeye ikna etmiş.” Halk cahil. Bize Bulgar tohumu dediler”
AA	Bulgaristan	Akrabaları var.	“Eskişehirliyim.”	“Bulgaristan’da Kırcaali tarafı ticaretle Razgırat tarımla uğraşır”
BT	Bulgaristan	Akrabaları var.	“Eskişehirliyim. Göçmen olduğum aklıma bile gelmiyor. Eskişehir burnumda tütüyor”	“Burası çok büyüktü. Orada çay yoktu”
MÇ	Bulgaristan	Akrabaları var.	“Eskişehirliyim.”	“bize gâvur dediler. İki tarafta da Türk olamadık” Kadının çalışması ayıp göründü. “keşke oranın doğası burada olsa”
SÇ (oğlu)	Bulgaristan	Akrabaları var.	“Eskişehirliyim.”	5 yaşında gelmiş. Şimdi sık Bulgaristan’a gidiyor.” Hoş geldin Türkiye “ yazısını görünce içi titriyor.
Aİ	Bulgaristan	35-36 da gelen akrabaları var. Kendisi 1951 de gelmiş.	“Tabii ki Eskişehirliyim”	Komünist rejim 1940’ lardan itibaren baskı yapmaya başladı. Devlet bize ev parası verdi.

BB	Makedonya	Önce Kütahya'ya gelmişler 6-7 ay sonra iş potansiyeli nedeniyle Eskişehir'e gelmişler	"Eskişehir'in taa merkezindeyiz"	1967 de Üsküp den gelmişler "Biz gönüllü göçmeniz yani muhacir değil. Eskişehir'de bize göçmen derler". Eskişehir'de bizim köyden 400 haneyiz. Eskişehir'in ekonomik yaşamında göçmenlerin payı büyüktür.
EB (2. Nesil)	Bulgaristan	Emirdağ Mahmudiye sonra Eskişehir'e yerleşirler. Eskişehir'i güvenli bir şehir olarak görmüşler. İklimini beğenmişler		1950 yılında ailesi göç etmiş. "göçmenler buraya çok şey kattı. Hepsi zanaatkâr inşalardır. Terzi ayakkabıcı. Sebze yi buraya göçmenler getirdi"
NG	Makedonya	Eskişehir'i Üsküp'e benzetmişler. Akrabaları var.	"Eskişehirliyim"	1963 te istekle gelmişler. Kuruyemişiçi.
NG	Bulgaristan	Özgür yaşam için geldik.		1964 yılında 26 yaşında Şumnu'dan gelmiş. Yabancı bayrak altında yaşamak zor". İlk geldiğinde Eskişehir'de hayal kırıklığına uğruyor.
ÇC	Bulgaristan	Akrabaları var.	"Göçmenliğimle övünüyorum Eskişehir'i çok seviyorum. İyi ki buraya göç etmişiz"	1973 te Türkiye hasreti ile gelmişler. Babası özellikle istemiş. "Babam ileri görüşlü imiş. Yeniden dünyaya gelsem yine Eskişehir'de yaşamak isterim."
RŞ	Bulgaristan	"Buraya gelmekten memnunuz. Kendi tercihim."		"Türk olduğumuz için 1977'de geldik." Daha sonra Bulgaristan'a gitmiş. "Orası daha medeni idi. Ama şimdi değil. Şimdi orada sadece parası olanlar yaşıyor. Devlet yardımı yok." Balkan Türkleri Derneğinin yöneticisi
SY	Bulgaristan	1951 de gelen Akrabaları var.	"Eskişehirliyim."	1978'de gelmiş. "Bulgaristan'da 1976'dan itibaren baskılar arttı. Sünnet yasaklandı. Türkçe dersler yasaklandı. İsim değişiklikleri başladı". Üç dil biliyor. Baskılar arttığı için geldik. Göç döneminde Eskişehir'de sağ-sol davası vardı. Üniversitede güvenlik görevlisi. Noter de yeminli tercümanlık yapmış. "Eskişehir ilk geldiğimde yol yoktu. Çamur içinde idi." Büyükerşen vurgusu.
CH	Yugoslavya	Akrabaları var	"Eskişehir'de olmanın memnunuz."	"1974'e kadar göçmenlere yardım yapılmadı. Biz 1962 de geldik. Yanımızda gazlı fırın, çırpma makinası getirdik. Tulumba [tatlısı] dökme makinesi. Dayımın pastanesinde işe başladım." Lazlar pastacılığı elimizden aldı." Niğde ve Afyon'da da pastaneler açmış. 18 yıl sonra Eskişehir'e dönmüş. "Eskişehir Türkiye'ye örnektir."

Tablo 4: 1950 Öncesi Eskişehir'e Yerleşenler

İsim	Orası	Burası	Kimlik/aidiyet	Not
KT (1. kuşak)	Bulgaristan	Akrabaları var.	"Konyalıyım."	1933 antlaşması ile 13 yaşında gelmiş. İsteğe bağlı. Önce Konya'ya yerleşiyorlar. Sonra Eskişehir'e geliyor. Buradan da Almanya'ya gidiyor. Şimdi 6 ay Eskişehir, 6 ay Almanya'da yaşıyor.
ME (4. kuşak)	Kafkasya / Plevne	Önce Bursa sonra Eskişehir'e yerleşiyorlar.	"Eskişehirliyim."	Tarihçi. Ailesinden dinlediklerini anlatıyor.

AÖ (3. kuşak)	Bulgaristan	Devlet Çifteler'e yerleşiyor	"Macırım"	1878 savaşıdan sonra ailesi zorunlu göçüyor. Göçmen derneği yöneticiliği yapmış.
UY (1. kuşak)	Makedonya	Akrabaları var.	"Eskişehirliyim. Sonra T.C. vatandaşıyım."	1953 yılında ailesi ile göç ediyor. Önce Bursa'ya sonra annesinin evliliği ile Eskişehir'e yerleşiyor 1961 dedesinin Yugoslavya'daki 2. Dünya Savaşı günlerini ve Atatürk sevgisini aktarıyor. Porsuk'u Vardar'a benzetiyorlar. "üniversiteye ağaçların dikimi Büyükerşen sayesinde oldu"
BB (3. kuşak)	Kırım	Devlet Çifteler'e yerleşmiş	"Kırım Tatarıyız. Eskişehirli olmaktan gurur duyuyoruz"	Rus baskısı nedeniyle Kırım / Gözleve'den 1910'da dedeleri göç etmiş.
GB (3. kuşak)	Kırım	Devlet Çifteler'e yerleşmiş	"Kırım Tatarıyız. Eskişehirli olmaktan gurur duyuyoruz."	"Büyüklerimizden ne gördük ise aynen yaşıyoruz."
BÇ (3. kuşak)	Kafkasya	Babasının ailesi Kayseri ve Eskişehir; ananesinin ailesi Mısır, Avusturya ve Eskişehir'e yerleşmiş.	"Eskişehirliyim."	Tarihçi. Göçmen dayanışma derneklerinde çalışıyor. Bir gün oraya gitmek istiyor.

Tablo 5: İç Göç İle Eskişehir'e Yerleşenler

İsim	Orası	Burası	Kimlik/aidiyet	Not
AK	Mardin	Eğitim, Akrabası var.	"Eskişehir'i seviyorum."	22 yaşında. Üniversite öğrencisi aynı zamanda memur. Mardin'deki kültürel dokuyu anlatmış.
HK	Mardin	Güvenlik, Ekonomik, Akrabaları var.	"Eskişehir'i seviyorum ve burada yaşamak istiyorum."	31 yaşında. "Orada iş imkânı yoktu, burada var." Büyükerşen vurgusu. Eskişehir'in değişen yapısı anlatılmış.
NT	Afyon	İş, Evlilik		Eskişehir çok değişti. Büyükerşen vurgusu
RT	Mardin	Eğitim	"Hem Mardinli hem Eskişehirli"	"geldiğimde Eskişehir Midyat idi. Şimdi Paris... Geldiğin yerin insanını hatta hayvanının seveceksin"
CC	Trabzon	Eğitim İş hayatı	"Eskişehir'i seviyorum"	1970' li yılların Eskişehir'i ile şimdiki Eskişehir kıyaslaması verilmiş.
İK	Ankara	Eğitim İş hayatı, akrabaları var.	"Nogay Türküyüm, Eskişehir'in kölesiyim"	
COY	Ankara	İş		
AÖ	Erzurum	Ekonomik Akrabaları var		Dedesi 1930'larda gelmiş. Dernek yöneticisi. Şimdi Eskişehir'de 600 haneye ulaşmışlar.
AA	Erzurum	Ekonomik Akrabaları var		1957 yılında gelmiş. "Bize önce Kürt, sonra Laz, 1985'ten sonra da dadaş dediler." Eskişehir'deki değişim, okul, 1960 darbesi, fabrikaları anlatmış.
FA	Erzurum	Ekonomik Akrabaları var.	"Erzurumluyum. Dadaşım"	İş hayatını anlatmış. Eskişehir'deki değişimi vurgulanmış.
AA	Erzurum	Eskişehir doğumlu	"Erzurum asıllı Eskişehirli"	Avukat. Üniversitenin Eskişehir'e katkısı ve alışveriş mekânlarını anlatmış.

EE	Erzurum	Ekonomik Akrabaları var.	“Eskişehirliyim”	1980’de gelmiş. Tarihçi. Fırıncılık yapıyor. Bir Eskişehirli ile evli. “Eskişehir Türkiye’nin siyasi tablosunu yansıtır. Halk samimidir. Yabancıyı kabul eder. Mikro milliyetçilik vardır. Merkez ile köylüler arasında ayırım vardır.”
ŞA	Erzurum	Ekonomik Akrabaları var.	“Dadaşım”	Değişen Eskişehir, organize sanayinin kurulmasını anlatmış. “Eskişehir’de Kürt-Türk-PKK sorunu yok”
TK	Adapazarı	Deprem, Eskişehir’in iş potansiyeli	“Eskişehirliyim demekten gurur duyarım”	1999 depremi sonrasında gelmiş. Ticaretle uğraşiyor. 1955 Makedon göçmeni. “Eskişehir Avrupa kenti çok sevdi.”
ÜK	Tokat	Ekonomik Tanıdıkları var	“adapte olduk. Kopamadık”	Emekli olmuş, Eskişehir’e yerleşmiş. “Eskişehir çok değişti. Bizim geldiğimizde Porsuk, basma fabrikası nedeniyle rengârenk akardı.”
İE	Niğde	Ekonomik Akrabaları var.	“Aslımı inkâr etmem Eskişehirli olarak tanımlamıyorum kendimi ama Eskişehir’de yaşamaktan mutluyum. Eşim çocuklarım Eskişehirli”	1974’ten beri ticaretle uğraşiyor. Niğdeliler derneğini kurmuş; 2. Başkan. “Eskişehir çok değişti”
NK	Amasya	Öğretmen ama kayınpederi Eskişehirli	“Eskişehir’i sevdim. Emekli olunca başka yere yerleşebirdim ama burada kaldım”	Çerkez. “Eskişehir çamur, toz topraklı. Büyükerşen kent kültürünü geliştirdi.” Kafkas Kültür Derneği yöneticisi
AK	Urfa	Ekonomik	“Eskişehirliyiz”	Önce Adapazarı’na oradan da 1995’te Eskişehir’e gelmiş. Sonra akrabalarını da getirmiş. “Ciğer kebabını ben getirdim. Burada hayalimi gerçekleştirdim. Eskişehir güzel, halkı güzel.”
AA	Trabzon, İstanbul	Eğitim	“Yediden yetmiş Eskişehirliyim diyenden daha çok Eskişehirliyim”	1972 de akademi öğrencisi olarak gelmiş. İkinci sınıftan itibaren konser organizasyonları yapmış. Beş gazete çıkarmış (Yenigün ve şehir). “Demirel, ‘Eskişehir her zaman Türkiye’nin 20 yıl önündedir’ derdi. Eskişehir uçuş turizm kenti oldu. Büyükerşen’e her Eskişehirlinin teşekkür borcu vardır.” Eskişehir’de Karadenizliler yaylaya çıkar.
EA	Elazığ	Babasının isteği ile 1982’de gelmiş. Eskişehir’den sonra 3 il değiştirmiş. Akrabaları da var.	“Eskişehirliyim.” “Burasından memnunuz.”	“Eskişehir’in iş potansiyeli çok yüksek. Eskişehir küçüktü, büyüdü, gelişti. 4 büyük ile kafa tutacak hale geldi. Elazığlıyım ama doğudan gelen insanı sevmem. Çevremde bir tane doğulu yoktur. Eskişehir’e doğudan gelmesinler.” Büyükerşen vurgusu
SAB	Kars	Ekonomik Akrabası var.	“Eskişehirliyim. Doğduğum değil doğduğum yer, derler. Eskişehir’den memnunuz”	Ticaretle uğraşiyor.1984’te gelmiş. Sonra akrabaları da geliyor. Şimdi 50 haneye ulaşmışlar.

Her bir göçmen özelinde tablolarda ortaya çıkan bu gerçeklik, Eskişehirli olmak adına ne söyler? Sorusu özelinde bulguları incelediğimizde ise;

Karşımıza iki grup kimlik sahibinin öne çıktığı görülmektedir:

Birincisi, “bütünleşenler” yani aradıklarını bulanlar, isteklerini gerçekleştirme imkânını elde edenler, burası ile kültürel kimlik açısından bütünleşenlerdir. Bu kimlik sahiplerinin kökenlerini bildikleri gibi burayla da uyum sağladıkları görülmektedir.

İkincisi ise “simgesel olarak bölünmüş” olanlardır. Bu kimlik sahipleri burayla uyum sağlasalar da

oraya ait kimliklerini daha simgesel düzeyde sürdürdükleri gözlenir. Bu kimliğin de kurdukları dernekler aracılığıyla bir kimlik politikası olarak canlı tutukları görülmektedir.

Bu durumda Eskişehirli kim sorusuna verilebilecek cevabın ise;

Eskişehirliliğin bir kent kültürü, bir yaşam tarzı ve bir bakış açısı olduğudur. Bu söylem de köken (il, bölge, ülke, etnik grup) önemli değildir. Önemli olan kent merkezinin sunduğu tarzı anlamak ve onunla uyumlanmaktır. Mekân ve toplumun değişime açık olması ve değişime katkıda bulunmasıdır.¹¹

Sonuç

Göç temalı bu sözlü tarih çalışmasının üç önemli sonucu ortaya çıkardığı söylenebilir. Nitekim literatürle de uyumlu olan bu sonuçlar şunlardır:

Bir, sözlü tarihin kaynak niteliği açısından resmi tarihi destekler nitelikte veri ürettiği bu çalışma ile bir defa daha teyit edilmiştir. Daha doğrusu, kuruluş ve kurtuluş mekânı olan Eskişehir coğrafyasının, dinamizm içinde olduğu, meskûnların kendilerini yeniden ve yeniden ürettiği Osmanlı ve Cumhuriyet arşiv kayıtlarının zengin verilerinin yanı sıra sözlü tarih bulguları ile de saptanabilmektedir. Üstelik özne özelinde göç/göçmen olgusunun daha net ve daha gerçekçi bir şekilde ortaya konulmuş olması sözlü tarihin bir gücü olarak kabul edilmelidir.

İki, bu çalışma da görüldüğü üzere, yöntem olarak sözlü tarih çalışmalarında, değişkenler (iç dış göç, serbest zorunlu göç, farklı yıllar, farklı coğrafyalar vb.) çeşitlilik gösterse bile “ortak bir takım özelliklerinin” olabileceği görülmektedir. Dolayısıyla sözlü tarihin farklı değişken grupları içeren konularda da dikkate değer veriler üretebilen bir yöntem olduğu açıktır.

Üç, kimliğin doğumla ya da yerli olmakla değil, sonradan da kazanılabildiğini bu çalışma bağlamında bir defa daha gösterilmiştir. Bu nedenle, kendisini Eskişehirli kabul eden, aidiyet hissi geliştiren herkesin, Eskişehirli kabul edilmesi gerektiğini düşünüyorum.

Kaynakça

AKIŞ Yasemin vd., “Türkiye Göç Araştırmalarında Araştırmacı Deneyimi: Göç Çalışmalarında Araştırmacının Konumu Üzerine Öz-Düşünümsel Bir Bakış” *Göçler Ülkesi, Alkışlar, Göçmen, Araştırmacılar*, (Der) L. Körükmez, İ. Sudes, Ayrıntı Yay. İstanbul, 2015, 197-227.

BİLGİN, Nuri *Kimlik İnşası*, İzmir, 2007.

ÇOSTU, Yakup, “Göçmen Kimlik Arayışı, Avrupalı Türkler Örneği” *Hitit Üni Sos. Bilimler Dergisi*, Yıl. 9 Sayı 2, Aralık 2016, s.533-546.

GİDDENS, A., *Sosyoloji*, Kırmızı Yay, İstanbul, 2012.

GÖKALP, Emre, “Kimlik Farklılık ve Kimlik Siyaseti”, *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, s

ILGIN, O. Hacıhasanoğlu, “Göç – Aidiyet İlişkinin Belirlenmesi İçin Model: Berlin / Kreuzberg Örneği” *İTÜ Dergisi/A*, 5/ 6, Eylül 2006, s.59-70.

KİRİŞÇİ, Kemal, “Türkiye’ye Yönelik Göç Hareketlerinin Değerlendirilmesi”, http://www.ata.boun.edu.tr/htr/Kaynakca/312/Kemal_kirisçi s.111-112.

Kuşaklar Deneyimler Tanıklıklar, Türkiye’de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı 26-27 Eylül 2003 İstanbul, (Aynur İlyasoğlu Gülay Kayacan(Yay. Haz.) Tarih Vakfı Yay. İstanbul, 2003.

ÖZGÜR, Nurcan “Modern Türkiye’nin Zorunlu Göçmenleri: Muhacirler, İskânlılar, Mübadiller, Soydaşlar, “G” Grubu, Mülteciler, Tekne Mültecileri” *Küreselleşme Çağında Göç, Kavramlar*,

¹¹ A. M.Padilla, W.Perez, “Acculturation, Social Identity And Social Cognition: A New Perspective” *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, 25/1, February, 2003, s.35-55.Bu yayına erişimimi sağlayan ve değerli yorumları ile metne katkı sağlayan Doç. Dr. Çiğdem KARA’ya teşekkür ederim.

Tartışmalar, (der) S. Gülfer İhlamur Öner, N. Aslı. Öner, İletişim Yay. 2012, s. 199-216.

PADİLLA, A. M, W.Perez, “Acculturation, Social Identity And Social Cognition: A New Perspective” *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, 25/1, Februaray, 2003, s.35-55.

SİRKECİ, İ, Yüceşahin ”Türkiye’de Göç Çalışmaları” *Göç Dergisi*, 1/1 Ekim 2016, s.1-10.

TEKELİ, İlhan, *Göç ve Ötesi*, Tarih Vakfı Yay,. 2008.

THOMPSON, Paul, *Geçmişin Sesi*, Şehnaz Layıkel (çev)Tarih Vakfı Yay. İstanbul,1999.

TACOĞLU, T., G.Arıkan, A.Sağır, “Boşnak Göçmenlerde Göç ve Kültürel Kimlik İlişkisi: Fevziye Köyü Örneği” *Turkish Studies*, 7/1, Kış 2012, s. 1941-1965.

YAZGAN, Pınar, “Haraketlilikte Kimlik İnşasına Yönelik Analitik Bir Çerçeve” *Göç Dergisi*, 3/2 Ekim 2016, s282-296.

Yerel Tarih Yöntem ve Deneyimler, II. Sözlü Tarih Atölyesi, Muğla, 2007.

Küreselleşme ve Göç: Fırsat mı Tehdit mi?

Doç. Dr. Bedrettin KESGİN
Yalova Üniversitesi / Yalova

KÜRESEL AKIŞLAR VE KÜRESEL GÖÇ

Göç bireyi, toplumu ve ülkeleri derinden etkileme gücü nedeniyle üzerinde önemle durulması gereken bir olguyu ifade etmekte, geleceği etkileme/belirleme gücüne sahiptir. Güncelliği nedeniyle de gündemin sürekli ana maddeleri arasında yerini alacaktır. Bununla birlikte göç geçmişten günümüze nitelik değiştiren, yaşadığı dönemde gerçekleşen olay ve olgulardan etkilenen ve onları etkileyen bir gerçekliği de ifade etmektedir. Örneğin günümüz dünyasında geçmişe nazaran göç, daha dinamik ve devingen bir hal almıştır. Hızlı, ani, kitleler şeklinde göçleri de buna eklemek gerekmektedir.

Göç, bir yandan ülkenin demografik yapısını ölüm, doğum, nüfus artışı ve nüfus artış hızı gibi etkenleri değiştirirken, diğer yandan kamu hizmetlerini, kamu politikalarını, istihdam, işsizlik, ücret gibi ülkenin ekonomik ve sosyal gerçeklerini belirleme ya da onları etkileme gücü olan bir olgudur. Dolayısıyla göç sadece bir yerden başka bir yere gidişi yani mekanı değiştirmeyi, ifade etmez. Göç, makro ve mikro boyutlarıyla topyekün ülkeyi ve dünyayı etkileme gücüne sahiptir.

Erder, göç olgusunun bu kadar gündeme gelmesinin Avrupa ülkelerinde doğurganlığın azalması ve yaşlı nüfusun artması kadar, göçmenlerin eskisi kadar “denetlenebilir” olmamasının da bunda etkisi olduğunu belirterek, geçmişte göçmenlerin asimile olması ya da çok fazla sorun oluşturmadan geldikleri yerlerde yaşadıkları gerçeğine karşın, göçmenlerin günümüzde kendileri için belirlenen kuralları zorladığını dolayısıyla oyunun kurallarını bozduğu ifade eder. Yine günümüzdeki göçmenler kendi kültürlerini korurken, diğer taraftan geldikleri ülkelerle ilişkilerini devam ettirdiler ve kendi haklarının arayışına girdiler (Erder, 2015: 77). Bu durum onları denetlenebilir ve kontrol edilebilir olmaktan çıkarmıştır. Dolayısıyla göç eski zamanlardan farklı boyutlarıyla gündeme gelmekte, küreselleşmenin de etkisiyle yeni durumlara ve sorunlara kaynaklık edebilmektedir.

Yine göç, özellikle günümüzde, toplumları derinden etkileyen ve sonuçları ile tüm yerleşik/yapısal durumları değiştirme gücüne sahiptir. Bundan dolayı küreselleşme sürecinde doğal olarak göçün de farklı etki/sonuçları olacaktır (Kesgin, 2007: 1). Bu açıdan bakıldığında göç kurulu yapıları derinden etkileme gücü nedeniyle özellikle yeni durum ve gelişmeler eşliğinde de yeni değerlendirmelere tabi olmaya devam edecektir. Günümüzde ulus devletler, göçü içerden ve dışarıdan giriş ve çıkış anlamında sınır içinde ve dışında tutma konusunda katı önlemler almakta ve sınırlarını güçlendirmek istemektedirler. (İçduygu, 2015: 279)

Eskimeyen ve sürekli güncel özelliğini korumaya devam edecek olan göç, zaman ve mekan kavramını ortadan kaldıran, ulusal kültürleri alt üst eden, ulus devleti aşındıran küreselleşmeyle yeni şekle ve yeni mahiyete bürünmüştür. Küreselleşme dünyayı tam bir küre olarak etki altına alan, tek taraflı olarak ya da karşılıklı olarak bağımlılık oluşturan yapıyı ifade etmektedir. Bundan dolayı da ulusal göç hareketlerine uluslar arası göç hareketleri de eklenmiştir. Bu yüzden göçe karşı önlem anlamında ve göçün etkilerini ortadan kaldırma konusunda küresel ve uluslar arası işbirliği ve ortaklıklar kurulmaya

çalışılmaktadır. Küreselleşmenin getirdiği olumsuzluklar arttıkça göçün dünyasal niteliği de artacaktır. Devletlerin arasında karşılıklı etkileşim ve iletişim arttıkça aynı zamanda bağımlılık büyüdükçe göç olgusu da nicel olarak artış gösterecektir. Yine uluslar arası etkisi daha fazla görüldükçe bunun yansıması olarak uluslar arası kurum ve kuruluşlar daha fazla devreye girecektir (Kesgin, 2012). Bundan dolayı göç olgusu küresel bir düzlemde değerlendirilmelidir.

Uluslararası göç yeni bir durum olmasa da dünyanın küreselleşmeye başlaması yani 1980 sonrası bu göçün hacmi ve önemi artmaya devam etmektedir (Castles ve Miller, 2008: 7). Bu durum devletleri ve toplulukları göç ve göçmenler üzerinde yeni arayışlara ve politika üretmeye sevk etmektedir. Küreselleşen dünyadaki göç akımlarının çok boyutlu ve katmanlı olması nedeniyle günümüz ulus-devletleri tarafından bu durumun kontrol edilmesinin güç olduğu görülmektedir. Dolayısıyla eski tarz göç yaklaşımında olguya yaklaşılmakta, soğuk savaş döneminde ulus devletleri merkeze alan bir anlayışlarla göç olgusu açıklanmıştır.

Ülkeler politika belirlerken bir yanda demografi, istihdam, emek gibi değer ve kavramlarla hareket ederken, diğer taraftan ülke vatandaşlarının beklentilerini karşılamak istemektedir. Yani piyasanın talepleri yanında toplumsal beklentiler ve seçmen davranışları da göçmen politikalarını belirlemede önemli kilometre taşı olmaktadır. Siyasi partilerin ve toplum tabanının göçe karşı olumsuz yaklaştığı, çoğunlukla onları istemediği gerçeği günümüzde yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkelerin piyasa ve ülke ihtiyaçları bağlamında politika üretmesini ise bu durum zorlaştırmakta, ülkeler yaşadığı, sığınmacı göçmenler gibi durumlara karşı da politika üretmeye zorlanmaktadır (Castles ve Miller, 2008:12).

Dolayısıyla küreselleşme sürecinin göç olgusunda da son derece etkili bir gelişme olduğu, göçü etkileyen en önemli süreç olduğu, bundan dolayı göçün yeni durum ve süreçte çok boyutlu ve çok çeşitli bir hal aldığı görülmektedir. Bununla birlikte çalışma boyunca iç-dış göç, gönüllü-zorunlu göç, kır-kent göçü, bireysel-toplumsal- zincirleme göç hareketlerinden ziyade günümüz dünyasında istenen ve istenmeyen göç işlenecek ya da fırsat ve tehdit bağlamında göç olgusunun değerlendirilmesi yapılacaktır.

Geçmiş yıllarda göç ve mekan ilişkisinden hareketle göç anlaşılmasına çalışılmış, yakınlık ve uzaklık yani mesafe göçle ilişkilendirilmiştir. 19.yy. Ravenstein'in de çıkış noktası mesafe olmuştur. "Mesafe" kuralına göre, gidilecek mesafenin göçmen sayısı ile ters orantılı olduğu kabul edilmiştir. Dolayısıyla mesafe arttıkça göç sayısı azalacak, tersine mesafe uzadıkça göçmenlerin sayısı artacaktır. Küreselleşme süreci aynı şekilde zaman, mekan dolayısıyla mesafe kavramını muğlaklaştırmış, zaman ve mekan sıkışmasıyla bunu dünyaya yayarak, ani, hızlı, devingen göç olgusu ortaya çıkmıştır. Buna da yeni göç hareketleri denilmiştir. Yeni göç hareketleri ile kolay hareket eden bireylerin, tek bir ulusa ve tek bir ülkeye bağlı oldukları fikri de zayıflamaktadır (Unat; 2002, 288). Küresel akış etkisi arttıkça, göçler de küresel nitelik kazanmaya devam edecektir.

Bu bağlamda göç ve küreselleşme ilişkisini özetleyen teorilerin başında akışlar uzamı gelmektedir. Arjun Appadurai (1996), "Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization" başlıklı eserinde küreselleşmenin karmaşık ve belirsiz süreçlerine değinirken, devingen ve sürekli hareket eden süreci açıklamaktadır. Bu süreç başka süreçlerle ilgili ve onları etkileyen aynı zamanda etkilenen gerçekliğe sahiptir.

Appadurai (1996: 33), etno-akışlar (ethnospaces), tekno-akışlar (technospaces), finans-akışlar (financespaces), medya-akışlar (mediaspaces) ve ideo-akışlar (ideospaces) olarak kavramsallaştırdığı küresel sürecinin birbirleriyle etkileşim içinde olduğundan hareket eder. Burada küresel bir kültürden bahsederek kültür olarak küreselleşmenin dönüştürme gücüne vurgu yapar. Bunların içinde konumuz açısından önem arz eden etno-akışlar üzerinde durmak gerekmektedir. Etno-akışların diğer akışlarla da etkileşim içinde olduğu unutulmamalıdır. Tüm akışların özellikle finans akışlar tarafından büyük oranda belirlenen bir gerçekliği vardır. Etno-akışlar, göçmenlerin, mültecilerin, turistlerin, sığınmacıların ve misafir işçilerin ve buna benzer insan akışlarının oluşturdukları devingenliktir. Böylece özellikle kent mekanı ve büyükşehir alanları insanların ve onların akışkanlıklarının da yoğunlaştığı mekanlardır. Böylece kültür, mekan ve insan kozmopolitleşmektedir.

Yine emeğin/insanın akışı sermaye, bilgi, finans ve yeniliğin oluşturulmasından bağımsız

değerlendirilemez. Aynı zamanda bu küresel akış sağlayan unsurlar eş zamanlı olarak gerçekleşmektedir. Yere bağımlı olmayan aynı zamanda merkezi olmayan sermaye, bilgi, teknoloji, para, finans, emek akışlarının tümü “akışlar uzamı” olarak ifade edilmektedir (Castells, 2000). “Akışlar uzamında” yerel-bölgesel ve küresel olarak üretimin, ticari faaliyetlerin ve diğer unsurların birbirleriyle küresel ölçekte ilişkileri ve etkileşimleri vardır. Emeğin akışı da bu etkileşim altında gelişmekte, iş gücü daha çok bilgi, finans, ve teknolojik yeniliğin sağlandığı merkezlerde toplanmaktadır.

Küreselleşmenin etkisiyle insanların, eşyanın, bilginin ulusal sınırları aştığı ve küresel-ağsal iş piyasalarının büyüyüp kent merkezlerinde toplandığı alanlar küresel kentler olmaktadır. (Soja; 2000, 193). Akışların merkezinde olan kentler aynı zamanda hem profesyonel iş gücünü hem de vasıfsız iş gücünü merkezlerine çekmektedir (Sassen, 1998). Küreselleşmeye bağlı olarak ulusal-yerel ve küresel olanın etkileşiminin artması ile “akışlar uzamı”nın odağındaki kentler, “yeni küresel göçüm” de odaklandığı merkezler olmuştur. Aynı şekilde, yeni göç, bundan önce görülmemiş şekilde çok çeşitli ve farklı ülke/kültürlerini geçerek gelişmektedir. Bu da eskisinden farklı olarak insanların, göçmenlerin, turistlerin, mültecilerin, sürgünlerin, misafir işçilerin ve diğer hareket eden grupların merkeze akması olarak ifade edilen yeni “etno scape”lerin oluşmasına neden olmuştur (Soja; 2000, 210)¹. Bu merkezler sadece yeni teknolojiyi, bilgiyi kullanan vasıflı iş gücü değil, bunun yanında “marjinal” ve “enformel” sektör piyasasına uygun olarak vasıfsız iş gücü de bu kent merkezlerine doğru akmaktadır. Bilgi toplumunda temel belirleyici olan unsurlar güç, bilgiye sahip olma ve yeniliği takip etmedir. Yeniliği üreten bilgi merkezlerinin rekabette öne geçeceği ve cazibe/çekim merkezi olacağı açıktır (Soja, 2000 ve 2002; Castells, 2000; Sassen; 1998).

Özet olarak küreselleşme sürecinde yerel ekonomik ile ulusal, bölgesel ve küresel ekonomiler birbirlerine eklenmekte, itme ve çekme gücü ile göçler küresel nitelik kazanmaktadır. Ekonomik, sosyal, politik ve psikolojik etkenler birbirlerini etkilemekte bu durum da küresel göçü hızlandırmaktadır.

ARZULANAN GÖÇE KARŞI İSTENMEYEN GÖÇ

İnsan hareketliliği ve devingenliği küreselleşme sürecinde inanılmaz boyutlara ulaşmış bulunmaktadır. Bu etkiye neden olarak, ulaşım olanaklarının artması ve ucuzlaması yanında, medya-kitlesele ulaşım araçlarının gelişmesi, siyasal güç mücadeleleri ve denge arayışları, sermayenin hareketliliği ve ucuz işgücüne doğru sermayenin akışa geçmesi, gelir dağılımının dengesizliği gibi birçok neden sayılabilir (Erder, 2015: 78-79). Ülkeler de bu etkinin olumsuz sonuçlarını ortadan kaldırmak için çaba göstermektedirler.

Küresel göç arttıkça göçmen davranışları yanında göçmenlere yönelik yaklaşım da farklılık arz etmektedir. Vasıflı-vasıflı, varış ülkesinin dilini bilen ya da bilmeyen, eğitilmiş ya da eğitimsiz gibi nitelikler yanında yaşlı, engelli, hasta ve çocuk göçleri de mümkün olmaktadır. Ülkeler göçmen ihtiyacını karşılarken, vasıflı, profesyonel, eğitilmiş nüfusu talep etmekte, dezavantajlı göçmen grupları genellikle istenmemektedir.

Göçle gelenleri, en çok da iş piyasası emek kesimi tereddütle karşılamaktadır. Bunun en büyük nedeni işçilerin ücretleri ve istihdam imkanlarıdır. Göçmenlerin yerli nüfusun işlerini ellerinden aldığı düşüncesi, yine göç, ücretlerin düşmesine sebep olmakta ve ülkenin sosyal güvenlik sistemine, refah sistemine olumsuz etkileri olacağı dolayısıyla göçmenlerin toplum kesimlerine ve özellikle emek kesimine ağır bir yükü söz konusu edilmektedir.

Göçle gelen nüfus büyük oranda emek yoğun işlerde ve ucuz işgücü olarak istihdam edilmektedir. Yeni gelenlerin eskileri yerinden etmesi söz konusu olduğu için istenmeyen ve dışlanan kesim göçmenler olmaktadır. Bununla birlikte yeni gelenler zorlu işlerde, terleme atölyelerinde, hijyenik olmayan işlerde çalıştırılmaktadır. Yerli işçilerin çalışmayıp boş bıraktıkları ve istihdam edilecek nüfusun olmadığı yerlerde göçmenler çalışmaktadır. Gelişmiş kapitalist ülkelerde tercih edilmeyen² çoğunlukla yerli nüfusun istemediği ya da çalışmayı ret ettiği işlerde yeni gelen göçmenler istihdam edilmektedirler.

¹ Soja'nın Appudurai'den aldığı diğer Scape'ler; Teknoscape, Finansscape, Mediascape, İdeoscape olarak sınıflandırılmıştır (Soja, 2000: 210).

² Bu işler, İngilizce'de 3D olarak bilinen (Dirty: pis, Difficult: zor ve Dangerous: tehlikeli işler olarak kabul edilir.

Yine kayıtdışı sektörlerde zorlu şartlarda göçmenler çalışmaktadırlar. Ayrıca göçmen işçiler mevsimlik işlerde geçici statülerde çalışmaktadırlar. Özellikle turizmde istihdam edilen göçmenler geçici ve sosyal güvenceden yoksun şartlarda çalışmaktadır. Bundan dolayı göçmenlerin, yabancıların çalıştıkları sektörlerde istihdam açısından, abartıldığı gibi yerli işgücü ile bu kesim aranda doğrudan rekabet gerçekleştirmemektedir.

Enformel sektör yabancı işçilerin ve nüfusun mass edildiği mekanlardır. Güvencesiz, ağır ve zorlu işlerde çalıştırılan bu göçmenler yine de özellikle işçi kesimi tarafından hoş karşılanmamakta, işlerinin ellerinden alındığı şeklinde bir gerekçe özellikle işsizliğin arttığı ekonomik kriz dönemlerinde daha fazla toplumsal destek bulmaktadır. Kaçak göçmenler, sığınmacılar, mülteciler, etnik azınlıklar ve dezavantajlılar bu durumdan olumsuz etkilenmekte, toplumsal dışlanma artıkça kısır bir döngüye girilmektedir. Bununla birlikte sermaye kesimi ve işverenler ise ucuz emek olarak gördükleri göçmenleri daha ister gözükmekte, “askerleşmiş sınırlar” onların lehine ihmal edilmektedir (Schierup, Hansen ve Castles, 2006). Bununla birlikte nüfusun azaldığı, yaşlılığın sosyo-ekonomik bir sorun olduğu ülkelerde işçi göçüne de ihtiyaç artmaktadır.

Devletler vasıfsız, niteliksiz ve dezavantajlı kesimi ülkelerine istememekle beraber, en azından bir kısmına göz yummaktadır. Yüksek nitelikli göçmenlerin önüne ise adeta kırmızı halı serilmektedir.

Yabancı göçmenler piyasa, emek, yararlılık ve verimlilik bağlamında değerlendirilmekte, toplumsal anlamda ise gittikçe göçmen gruplarla yerleşik toplum arasında gittikçe artan kutuplaşma ve uyum sorunu gündeme gelmektedir. Bunun sonucu olarak göçmenler suç ilişkisi, yoksulluk, ulusal tehdit gibi olumsuzluklarla ilişkilendirilmekte ve dışlanma gibi sorunlarla gündeme gelmektedir. Göçmenler bu bakış açısı nedeniyle gittikçe güvenlik sorunu olarak algılanmakta ve güvenlik temelinde onlara dönük politik yaklaşım sergilenmektedir. Yine birçok ülke ekonomik sorunları ve krizi perdeleme anlamında ırkçılığı ve göçmen karşıtlığını bir politika olarak kullandıkları da söz konusu olmakta, aynı şekilde ekonomik kriz sürdürülebilir ve yönetilebilir olmakta, dolayısıyla da göç olgusu ekonomikleştirilmektedir. İş göçüne ihtiyacı olan ülkelerle işgücü fazlası olan ülkelerin çıkarları da böylece örtüşmektedir (İçduygu, 2015: 288).

FIRSATLAR VE TEHDİTLER

Göç, çok yönlü olarak incelenmesi gereken bir kavramdır. Göçün her devletin sosyal ve ekonomik hayatının temel ve vazgeçilmez bir bileşeni olduğu ve bu olgunun sistemli ve doğru bir şekilde yönlendirilmesinde hem bireylerin hem de toplumun yararı bulunduğu her geçen gün daha iyi fark edilmektedir. Bu da fırsatların ve tehditlerin birlikte öngörülmesini gerektirmektedir.

Göçmenler yerleşik nüfus için tehdit olarak algılandığı gibi büyük bir fırsat ve imkan olarak da değerlendirilebilmektedir. Bu farklılık soruna ya da olguya nereden bakıldığına bağlı olarak değişiklik gösterecektir. Güvenlikçi yaklaşımın yabancıları büyük bir tehdit olarak algılayacağı açıktır. Bu yaklaşımın sonucu olarak siyasi partiler çoğu zaman popülist bir yaklaşım sergilemekte ve ülkenin içinde bulunduğu tüm olumsuz koşullar göçmenlere fatura edilmektedir. Oysa göçmenler toplumu kozmopolitikleştirdikçe başta sosyo ekonomik yapı yanında kültürel çeşitlilik de artmaktadır. Ayrıca vasıflı göçmenlerin yanında uyum sorununu aşmış yabancıların toplumsal yapıya büyük bir zenginlik kattığı ve bunların ülkeye katma değer olarak değerlendirileceği de açıktır. Özellikle yeni teknoloji ve yeni sektörlerin ihtiyaç duyduğu istihdamı gerçekleştirme anlamında göçmenlerin özellikle nüfusun sorun olduğu ülkelerde göçmenlerin vardıkları toplum için can simidi olduğu görülmektedir. Bilgisayar ve iletişim gibi yüksek teknolojiye dayanan sektörlerin büyümesiyle birlikte, sağlık ve eğitim gibi hizmet sektörlerinin genişlemesi, en üst ve en alt düzeylerde yüksek, orta düzeyde ise düşük miktarda iş gücü talebi doğuran bölünmüş (ikili) bir iş gücü piyasası ortaya çıkarmaktadır. Vasıflı-vasıfsız, nitelikli-niteliksiz olarak ayrılan iş gücü eğer nitelik barındırıyorsa ülkeden zaten teşvik görmektedir. Oysa ülkelerin vasıfsız işgücünü marjinal sektöre ittikçe bu kesim arasında bir çok sorun baş göstermektedir. Ayrıca varış ülkeleri açısından göçmenler dışlanma başta olmak üzere birçok soruna bu durum eşlik ederken, diğer taraftan özellikle yasadışı göçmen nüfusun ülkeye gelmesi bu ülkeler açısından da yüksek bir maliyeti ifade etmektedir.

Göçmenler ekonomik olarak fırsat anlamında değerlendirilip seçim ona göre yapılırken, güvenlik boyutuyla da bir tehdit olarak algılanmaktadır. Bazı ekonomiler tarım ve hizmet sektörü ile vasıfsız işgücüne ihtiyaç duyması nedeniyle de vasıfsız işgücü göçü ekonomikleştirilmektedir. Yine göç bu boyutuyla fayda maliyet analizine tabi tutulmaktadır. Dolayısıyla göçmenlere yönelik hem ekonomik boyutuyla hem de güvenlik boyutuyla analiz yapılmaktadır.

Göçmen ve riski ikilemi, ilk risk ve güvenlik tehdidi boyutuyla komünist bloğun çöküşü ile güncelleştirilmiş, sonrasında bu bakış açısı yaygınlık kazanmıştır. Bu süreçte göç sürecinin güvenliği vurguladığı süreç göçün riskler ve tehditleri ile güvenikleştirildiği süreçtir. Bu dönem göçün korku, kaos ve yıkım bağlamında algılarla ve kaygılarla tehdit düşüncesinin yaygınlaştırıldığı görülmektedir. (İçduygu, 2015: 289)

Yine göçmenlere bir kesim insan hakkı bağlamında yaklaşmakta, göçmenlerin hareketliliğini yaşama hakkı ile ilişkilendirmekte ve ülkeye gelişini de seyahat etme özgürlüğü bağlamında değerlendirmektedir. Bazı eğilimler ise emek, sermaye, iş piyasası ekonomik boyutu ile ya da güvenlik yaklaşımıyla göçmenlere yaklaşım ortaya koymaktadır. Göç politikalarına yaklaşımlar farklılaşmakla birlikte Suriye ve Irak çatışmaları ülkeleri ve vatandaşları güvenlikçi politikalara doğru yol almaya sevk etmektedir. Ortadoğu ve Afrika'daki olaylar artıkça düzensiz ve yasadışı göç olayı da artış göstermekte bu durum ülkeleri göçü nasıl yöneteceği sorusunun cevabına itmektedir.

KÜRESEL BİR FIRSAT: GÖÇÜ YÖNETME İMKANI

Göç konusunda çok zengin olan Anadolu coğrafyası, küresel göç hareketliliğine de merkezlik oluşturmakta, hem içerden hem de dışarıdan gelen ve giden göçlere merkezlik etmektedir. Bu göçlerle birlikte coğrafyamız bir yandan yapısal değişim ve dönüşümleri yaşamış, diğer yandan kabul kültürü, hoşgörü, misafirperverlik ve paylaşım gibi kavramların karşılık bulmasına bu durum yol açmıştır.

Küreselleşmenin etkisiyle çeşitlenen, farklılaşan ve yaygınlaşan göç sorunu, tüm önlemlere ve dirençlere rağmen gelişme göstermeye devam edecektir. Bundan dolayı göçü “yönetme sanatı” gündeme gelmelidir. Appadurai'ye göre, göç sorununa yaklaşım yeniden gözden geçirilmeli, göçmenleri önyargıyla güvenlik tehdidi olarak yargılamayan bir normatif anlayışla göç yönetimi yeniden yapılandırılmalıdır (Appadurai, 1996). Günümüzde akışların içerisinde diğer tüm akışlara inat, emek ve etnik yapı durağan olarak kalmakta ve engelle karşılaşmaktadır. İnsanların da diğer metalar gibi özgürce hareket etmesi gereği uluslar arası örgütlerin de kabul ettiği bir durumdur.

Türkiye göç akışlarının kavşak noktasında ve çoğunlukla düzensiz göçe kaynaklık etmektedir (İçduygu, 2015: 280). Bundan dolayı Türkiye'de diğer ülkeler gibi göç ve göçmenlik politikalarını, daha fazla uluslar arası standarda ve insani temele yaklaştırmak durumundadır.

Göç ve göçmenlik tek taraflı bakış açısı yerine, sadece sermaye, ücret ve piyasa bağlamı dışına çıkılıp göçmenler perspektifinden de hareketle ele alınmalıdır. Dolayısıyla geniş ve farklı bakış açıları gündeme getirilmelidir. Klasik yaklaşım, devlet ve piyasa ilişkisini merkeze alan göç yaklaşımları “insanilik” bakış açısı ile mahkum edilmelidir.

Yine göç güvenlik ve kar perspektifinin ötesinde insan ihtiyaçları ve küresel barış ile birliktelik temelinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda göçü yönetmek, coğrafyada yerleşik ilişkiler ve sürdürülebilir ekonomi, kalkınma ve büyüme yanında kalıcı barış ve istikrar için de gereklidir. Ayrıca Türkiye için göç yönetimi Avrupa'ya katılım anlamında bir bileşen olarak görülmektedir. Bununla birlikte son yıllarda yük paylaşma yerine, Türkiye üzerine yük kaydırma söz konusudur. Bu durum özellikle Suriye savaşında görülmektedir. (İçduygu, 2015: 291-292)

Türkiye açısından göçü yönetme sorunu, ülkeye gelen sığınmacılar düşüldüğünde daha önemli hale gelmektedir. Sığınmacıların sayılarının olağanüstü şekilde artması toplumsal endişeler yanında, siyasal ve ekonomik kaygıları da beraberinde getirdikçe, toplumsal hoşgörü, uyumluluk sorun oluşturmaktadır. Dolayısıyla kalıcılık, geçicilik, misafirlik, uyum süreçleri iyi değerlendirilmeli ve Avrupa'nın kabul etmediği sığınmacıların kalıcı olarak kalabileceği de düşünülmesi ve bu kesimin uyumlarının sağlanması gereklidir. Uluslararası Çalışma Örgütü, mal, sermaye, imajların serbestçe geçtiği sınırlardan insanların

da serbestçe geçmesi gerektiği vurgulayarak, bunun için adil göç politikalarına ihtiyaç olduğunu belirtir (ILO, 2004). Yine Uluslararası Göç Örgütü, göç olgusuna bütüncül bakılması gerektiğinden hareketle insan hareketliliğini engellemeden düzenlenmiş yeni küresel göç politikasına gerek olduğunu belirtir (IOM, 2003). Bunun için göçmelere yönelik yaklaşımı kökten değiştirmek gerekmektedir.

Göçmenlerin üzerinden olumlu örnekleri sunmak, iyi uygulama ile örnekleri gündeme taşımak ve uyuma katkı sağlamak ülkelerin geleceği ve kalkınmaları için vaz geçilmez unsurdur. Göç hareketliliğinin ülke için imkan ve iyi bir fırsat olduğundan hareketle bilgilendirmeler yapmak gerekmektedir. Krizlerin ve ekonomik gerilemenin sorumluluğunu göçmenlere ve yabancılara yüklemeye kolaycılığın kaçılmamalıdır. Ülkelerin yerel, ulusal politikaları yanında küresel sürdürülebilir politikalara da ihtiyaç vardır. Göçe ve göçmenlere yaklaşım sadece güvenlik ve piyasa temelinde değerlendirilmemeli, kamu yararı, demokratikleşme ve insani yardımlaşma temelinde de değerlendirilmelidir.

Savaş, küresel ısınma, ekonomik dengesizlik, yoksulluk gibi sorunlar ve durumlar hızlı, ani ya da kitlesel, kalıcı göçe kaynaklık etmeye devam ettikçe göç de kitlesel ve ani bir şekilde varlığını sürdürecektir. Bu açıdan bakıldığında göç konusunun çok boyutlu ve çok yönlü olarak ortaya konulmasının gereği açıktır. Göç yönetimi konusunda toplumsal kabuller ve değerler de önemli durmaktadır. Özellikle uzun vadeli göç konusunda eğitim, sağlık, istihdam, sosyal yardım ve sosyal hizmet gibi kamu politikalarının nasıl olacağı da belirleyici olmaktadır. Bu anlamda yerel halkın bu süreci ve krizi daha hoşgörülü değerlendirmesi için de çalışmalar yapılması gerekmektedir. İnsan merkezli çalışmalar ve yaklaşımlar göçün yönetilmesi konusunda olağanüstü kolaylaştırıcı etki yapacaktır. Kurumsal yoğunlaşma ve çaba samimi bir şekilde ortaya konulursa göçü yönetme çabası da daha kolay bir şekilde gerçekleştirilmiş olur.

KAYNAKLAR

Arjun Appadurai (1996), **Modernity At Large: Cultural Dimensions of Globalization**. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Castells, M. (2000), "The Space Of Flows", **The Rise Of The Network Society**, Blackwell.

Erder, Sema (2015), **İstanbul Bir Kervansaray (Mı)?-Göç Yazıları-(Der. Nesrin Uçarlar)**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

İçduygu, Ahmet (2015), "Türkiye'ye Yönelen Düzensiz Göç Dalgaları İçinde "Transit Göç", **Türkiye'nin Göç Tarihi**, (Der. M.Murat Erdoğan ve Ayhan Kaya) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss.278-294.

IOM, World Migration 2003: Managing Migration Challenges and Responses for People on The Move, Geneva, 2003.

Kesgin, Bedrettin (2007), "Küreselleşme Sürecinde Göç Akışlarının Kavşak Yeri; Eminönü", **İstanbul Kent Sempozyumu**, TMMOB, ss. 199-206, İstanbul.

Kesgin, Bedrettin (2012), **Yoksulluğa Yerel Müdahale Sosyal Belediyecilik**, Bursa: Ekin Yayınları.

Ravenstein E.G. (1889), **The Laws of Migration**. Journal of the Royal Statistical Society, v.48.

Sassen, S. (1998), **Globalization & Its Discontents**, The New Press, USA.

Schierup, C.-U., Hansen, P., & Castles, S. (2006). **Migration, Citizenship and the European Welfare State: A European Dilemma**. Oxford: Oxford University.

Soja, E.M. (2000), **Postmetropolis**, Critical Studies of Cities and Regions, Blackwell.

Unat, Nermin Abadan (2002), **Bitmeyen Göç Konut İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

www.ilo.org, "a Fair Globalization: Greating Opportunities for All", Synopsis. World Commission on The Social Dimension of Globalization (Erişim Tarihi: Nisan 2006).

Öğrencilerin “Göç” ve “Mülteci” Kavramlarına İlişkin Algıları: Bir Metaforik Analiz

Yrd. Doç. Dr. Burcu GÜRKAN
Hasan Kalyoncu Üniversitesi / Gaziantep

Giriş

Göç genel biçimiyle süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içinde yer değiştirdiği nüfus hareketleri olarak tanımlanmaktadır (IOM, 2009, s. 22). Yer değiştirme eylemiyle gerçekleşen ve eski bir olgu olan göç, coğrafyaları çeşitli açılardan etkileme gücüne sahiptir. Sadece mekân algısından çok daha yönlü boyutlar taşıyan göç, potansiyel bir geri dönüşten uzaktır ve kültürel açılardan da ikamet etmeyi gerektirmektedir. Ayrıca bilinmektedir ki göç, hem göç eden kişi ya da kişilerde hem de göç alan toplumlarda yeni bir toplumsal ilişki biçimini zorunlu kılmakta, göçmen hangi yaşta olursa olsun katıldığı toplumsal çevrede yeniden sosyalleşmektedir (Adıgüzel, 2016, s.2). Çünkü göç olayının kendisi mekânla ilgili olduğu kadar toplumsal da bir değişikliktir (Balcıoğlu, 2007, s.55). Kitlesele ya da bireysel göç eylemi hem terk edilen hem de yerleşilen yeni yaşam bölgelerini ekonomik, sosyal, eğitim vb. açılardan değiştirdiği gibi algılar üzerinde de benzer derecede etki yaratmaktadır. Göç, bir anlamda sebep ya da sonuç olarak sosyal değişme ve gelişmenin göstergelerinden biri olup, kültür değişmelerine yol açan bir unsur olmaktadır (Adıgüzel, 2016, s.11).

Bilgi, düşünce ve davranışların aktarılması süreci olan iletişim, insanlık tarihi kadar eski bir olgudur (Büyükbaykal, 2005). Bugün göç kavramının ne olduğu ve örnek olayları sadece ders programlarıyla işlenmemekte; bireyler üzerinde benzer farkındalık oluşturmak için televizyon, internet, gazete vb. kitle iletişim araçları da kullanılmaktadır. Kitle iletişim araçlarıyla bir takım mesajlar verilmekte; çocuklar ve gençler izledikleri programların etkisi altında kalmaktadırlar (Balcıoğlu, 2007, s. 41). Bireylerin algısını yayınların olguyu aktarma biçimi de etkilemektedir. Kabul edildiği üzere, bilginin zihinde düzenlenmesinde rol oynayan televizyon, teknolojik bir araçtır. Beyin zihin için ne anlam taşıyorsa teknoloji de araç için aynı anlamı taşımaktadır. Teknoloji basitçe bir makinedir ve araç, makinenin yarattığı toplumsal ve entelektüel ortamdır (Postman, 2016, s.109). Bu bağlamda, başka yerlerden gelmek, “buralı” değil de “oralı” olmak ve dolayısıyla da aynı anda hem “içeride” hem de “dışarıda” olmak, tarihlerin ve hafızaların kesiştiği yerlerde yaşamaktır (Chambers 2014, s. 19).

Geçmişte var olan bugün de hızla devam eden göç kavramsal tanımının bilinmesinin dışında çeşitli algılarla form ve içerik kazanmaktadır. Son zamanlarda günümüzde devletlerarası yer değiştirme eylemi ve anayurtlarını zorunlu olarak terk eden mültecilerin durumu iç göç olaylarına göre daha fazla konuşulmaktadır. Çünkü uluslararası göç, modern dünyada toplumsal dönüşümü sağlayan bir güç haline gelmiştir (Adıgüzel, 2016, s.11). Zorunlu şartların ve neden olduğu durumların hafızalarda çoktan yerini aldığını söylemek olasıdır. İnsanı bu eyleme iten faktörlerin yıkıcı gücü korku, endişe, panik, empati vb. duyguları yeniden alevlendirmiştir. Çoğu kuşağın tanıklık ettiği olguya 21. yüzyılın ilk dönemleri de tarih sayfalarında yer bırakmıştır. “**Mülteci olmak nedir?**”, “**İnsan, neden mülteci olur?**” sorularının daha sık yanıt aradığı dönemde cevabı belki de kavramsal tanımda bulmak mümkün olabilir. Uluslararası Göç Örgütü (2009, s.43) mülteci kavramına “*İrki, dini, tabiiyeti, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti ve siyasi görüşleri yüzünden haklı bir zulüm korkusu nedeniyle vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan*

ve söz konusu korku yüzünden, ilgili ülkenin korumasından yararlanmak istemeyen kişi” olarak tanım getirmiştir. Elbette tanım bilgiyi sistematik hale getirir, geneller ama bir açıdan da mekanikleştirir. Bu nedenle **“Bu durum her türlü göçe açık olan ve mültecilere de ev sahipliği yapan bir şehirdeki bireylerin zihinsel dünyasında hangi çerçevede yer almaktadır? Bu olaylar onlar için ne anlama gelmektedir?”** soruları merak duygusunu tetikleme devam etmektedir.

İlgili soruların cevapları yazılı ve sözlü kültürde bulunabilir. Dil de bu açıdan duyguları ve düşünceleri aktarmada kullanılan önemli bir araçtır. Tarihi zaman perspektifinden bakıldığında da dil yorumlandıkça ve tercüme edildikçe yeniden hayat bulmaktadır (Chambers, 2014, s. 15). Egan (2010), dilin bedenini evrimsel ve bireysel gelişim süreci içinde bedenden ortaya çıktığını ve bedenin zihinsel izini taşıdığını ifade etmektedir (s. 5). Lacoff ve Jhonson (2015)’a göre konuşan daima dildir ve dilin dili de metaforudur. Metafor, bir forma en az iki içeriğin sığdırılmasıdır ve ondan bağımsız anlama yoktur. Metaforlar, kelimelerin değil kavramların niteliğidir ve insanı düşüncenin ve akıl yürütmenin ayrılmaz bir parçasıdır (s.10-12). Gillis ve Johnson’un (2002)’a göre, metaforlar olmak istediğimiz ya da olamadığımız ve olabileceğimiz benlik algısını anlamamıza yardımcı olmaktadır.

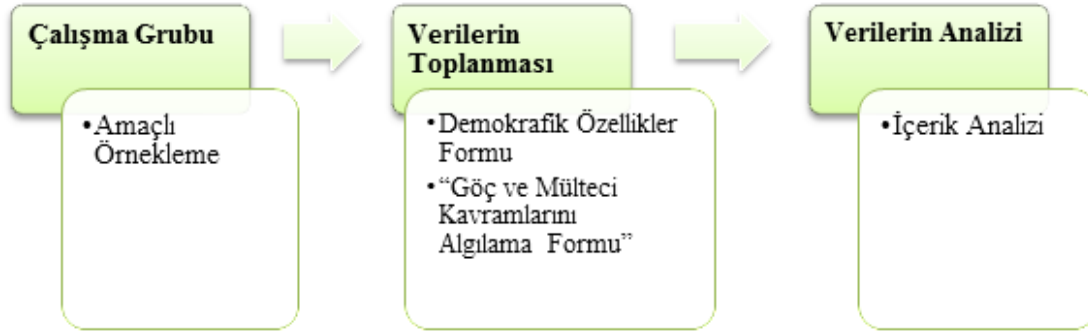
Öğrenme ve öğretme sürecinde bilginin oluşma sürecinde de kullanılabilir özelliğinde olan metaforlar, soyut özellikteki kavramların zihindeki resimleridir ve onları somutlaştırma gücündedir. Metafor, bilinmeyen şeylerin öğretilmesi için mükemmel bir teknik, öğrenilen bilgilerin akılda tutulması ve hatırlanması konusunda da geçerliliği kanıtlanmış bir araçtır (Arslan ve Bayrakçı, 2006). Ayrıca, yazılı ya da sözel ifade yoluyla olgu ya da olayların yapılandırma biçimleri hakkında ipuçları da vermektedir. Bilgen ve arkadaşlarının (2014) yürüttükleri bir araştırmada köy kavramıyla ilgili olarak öğretmen adaylarının olumlu ve olumsuz şekilde algılarının varlığı tespit edilmiştir. Benzer şekilde Eren, Çelik ve Aktürk (2014), yaptıkları çalışmalarında ortaokul öğrencilerinin facebook kullanıma ilişkin olumlu ve olumsuz algılara sahip olduklarını ortaya çıkarmışlardır.

Bireylerin, kavram ya da durumlara ilişkin algıları farklı yönlerde eğilim gösterebilmektedir. Özellikle çocuklarının -yarının genç ve yetişkinleri- farklı kültürel özellikteki ve yeni vatan topraklarında yaşama gayretinde olan mülteciler için oluşturdukları düşünce kalıplarının ortaya konulması şimdi ve gelecek bağlamında önemlidir. Davranışların, bireysel algılara göre şekillendiği düşünülürse hangi kaynakların bilgi işleme sürecinde etkili olduğunu tespit etmek de gereklidir. Bu bağlamda araştırmada öğrencilerin göç ve mülteci kavramlarını zihinlerinde nasıl yapılandırdıkları ve bu oluşumu etkileyen bilgi kaynaklarının neler olduğunu ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorular araştırmaya yön vermiştir:

1. Öğrenciler göç ve mülteci kavramlarıyla ilgili bilgileri hangi kaynaktan edinmişlerdir?
2. Öğrencilerin göç ve mülteci kavramlarına ilişkin algıları nasıldır?

Yöntem

Bu çalışma olgu bilim (fenomenoloji) deseni kullanıldığı nitel bir araştırmadır. Olgular dünyada deneyimler, algılar, yönelimler, kavramlar ve durumlar gibi çeşitli biçimlerde yer almaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2005, s. 70). Olgu bilim deseni, ilgili olguyu yaşayan ya da farkında olan, bu olguyu yansıtabilen bireylerin yükledikleri anlamları incelemektedir. Bu bağlamda olgu bilim insanların bir olguyu nasıl algıladıklarını, nasıl betimlediklerini, hakkında ne hissettiklerini, nasıl hatırladıklarını, nasıl yargıladıklarını ve diğer insanlara nasıl bir dil kullanarak aktardıklarını araştırmakta ve daha net hale getirmeyi amaçlamaktadır (Patton, 2014, s.104). Bu araştırmada da öğrencilerin “göç” ve “mülteci” kavramlarına ilişkin metaforik algıları ve bu olguları nasıl anlamlandırdıkları odak noktayı oluşturmaktadır. Türk Dil Kurumu (2017)’nda benzetme olarak ifade edilen ve bir nesne veya olayın belli özelliklerini açıklamaya yönelik araçlar olan metaforlar, iki şeyi farklılıklarını göz ardı ederek onları benzerlikleri üzerinden karşılaştırmakta ve tek bir ibareyle çok fazla anlam ifade edebilmektedir (Miles ve Huberman, 2015, s. 250; Patton, 2014, s.505). Öğrenci algılarının metaforlar yoluyla belirlendiği araştırmanın çalışma grubu, verilerinin nasıl toplandığı ve analiz edildiğine ilişkin bilgileri Şekil 1’de sunulmuştur:

Şekil 1. Araştırmanın akış modeli

Şekil 1’de sunulan bilgiler sırasıyla başlıklar şeklinde ayrıntılanmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu amaçlı örnekleme türlerinden ölçüt örnekleme göre tespit edilmiştir. Göç ve mülteci kavramlarının farkında olunması ve bilinmesinin temel ölçüt kabul edildiği bu araştırmada katılımcılar, 2016-2017 eğitim öğretim yılı Adana ilinde farklı sosyo ekonomik alt yapı 3 ortaokulda okuyan 128’i kız, 108’i erkek olmak üzere 236 gönüllü öğrenciden oluşmaktadır. 87’sinin alt sosyo ekonomik düzey, 81’inin orta sosyo ekonomik düzey ve 68’inin üst sosyo ekonomik düzeydeki okullarda eğitim gördüğü katılımcıların yaşlarının 12 ile 14 arasında dağılım gösterdiği belirlenmiştir.

Verilerin Toplanması

Araştırmada veriler araştırmacı tarafından geliştirilen **“Demografik Özellikler Formu”** ve **“Göç ve Mülteci Kavramlarını Algılama Formu”** olmak üzere iki veri toplama aracılığıyla toplanmıştır. Demografik özellikler formunda öğrencilerin cinsiyetleri, okul isimleri ve kaç yaşında olduklarına ilişkin maddeler yer almaktadır. Araştırmada ilgili verilerin toplanmasına kaynaklık eden ikinci araç ise **“Göç ve Mülteci Kavramlarını Algılama Formu”** dur. Bu formda metaforun konusu ve kaynağı arasındaki ilişki *“Göç .....gibidir/benzer. Çünkü.....”* ve *“Mülteci .....gibidir/benzer. Çünkü.....”* cümleleriyle sağlanmıştır. Benzetmelerin kendisi tek başına benzetmelerin betimsel ve görsel gücünü ortaya çıkarmayacağından, “niçin” veya “neden” sorusu da sorulmalıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2005, s.213). Bu sebeple öğrencilerden yaptıkları benzetmelerin gerekçesini açıklama gücünde olan “çünkü...” ifadesiyle tamamlamaları istenmiştir. Ayrıca, ilgili formda öğrencilerden göç ve mülteci kavramlarına ait bilgileri hangi kaynaktan edindikleri de sorulmuş ve form öğrencilere dağıtılmıştır. Öğrencilere maddeleri cevaplandırmaları için bir ders saati ayrılmış, genel olarak cevaplandırma sürecinin 30 ile 40 dakikayı aşmadığı tespit edilmiştir. Araştırmacı soru maddelerine ilişkin verileri *“Öğrenci Kodu, SED, Yaş, Yapılan Benzetme, Gerekçe ve Kaynak”* özelliklerini kapsayan tablo aracılığıyla bilgisayara aktarmıştır. Bilgisayara aktarma işlemi tamamlandıktan sonra göç kavramıyla ilgili olarak 15 sayfa, mülteci kavramıyla ilgili olarak da 14 sayfalık metin elde edilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmada “Göç ve Mülteci Kavramlarını Algılama Formu” ile toplanan veriler, içerik analizi yoluyla bulgulara dönüştürülmüştür. İçerik analizi, toplanan verilerin derinlemesine analiz edilmesini gerektirir ve önceden belirgin olmayan temaların ortaya çıkarılmasını sağlamaktadır. İlk adımda öğrencilerin her iki kavram için öne sürdükleri metaforlar listelenmiş ve frekans olarak belirlenmiştir. Ardından, benzer algıyı ifade eden metaforlar için kategoriler, her kategori için de ilgili temalar oluşturulmuştur. Oluşturulan kategoriler uzmanların görüşlerine sunulurken görüşlerin uyuma oranları Miles ve Huberman (1994, s.64)’in önerdiği; $P(Uzlaşma\ Yüzdesi\%) = [Na(Görüş\ Birliği) / Na(Görüş\ Birliği) + Nd(Görüş\ Ayrılığı)] \times 100$ güvenilirlik formülüyle hesaplanmıştır. Ancak, ikinci tur kodlama

işleminde beklenen düzeye ulaşılmıştır. Bu formüle göre göç kavramının kodlanmasıyla ilgili olarak birinci uzmanla araştırmacının kodlayıcı uyum oranı .80, ikinci uzmanla araştırmacının kodlayıcı uyum oranı .74 olarak hesaplanmıştır. Ayrıca mülteci kavramının kodlanmasıyla ilgili olarak da birinci uzmanla araştırmacının kodlayıcı uyum oranı .78, ikinci uzmanla araştırmacının kodlayıcı uyum oranı .86 olarak bulunmuştur. Öğrencilerin yaptıkları benzetmeleri olduğu gibi gösterebilmek için doğrudan alıntılara yer verilmiş ve öğrencileri temsil etmek için **Ö1, Ö2, Ö3 vb. şeklinde** kodlar kullanılmıştır.

Bulgular

Öğrencilerin göç ve mülteci kavramlarını algılama biçimlerine ilişkin bulgular sırasıyla iki alt başlık şeklinde sunulmuştur.

Göç Kavramının Algılanma Biçimlerine İlişkin Bulgular

Bu çalışmada araştırma sürecine katılım gösteren öğrencilerin, göç kavramına aşina olmaları beklenmiştir. Bu nedenle öğrencilerin göçe ilişkin algıları belirlenmeden önce konuyla ilgili bilgileri hangi kaynak ya da kaynaklardan edindikleri sorgulanmış ve elde edilen bulguları Tablo 1’de kategorik şekilde sunulmuştur.

Tablo 1

Öğrencilerin Göçü Öğrendikleri Kaynaklar

Kategori		f	%
İşitsel, Görsel/İşitsel Araçlar	Televizyon (haber bültenleri)	108	37,9
	Belgesel	4	1.4
	Radyo	2	0.7
	Sinema film	1	0.35
	Dizi	1	0.35
Dersler	Sosyal Bilgiler Dersi	94	32.9
	Türkçe	3	1.05
	Matematik	1	0.35
	Hayat Bilgisi	1	0.35
Çevre	Anne-Baba	23	8.07
	Sosyal tanıklık	12	4.21
	Arkadaş	3	1.05
	Hastane	1	0.35
Yazılı Kaynaklar	Gazete	9	3.15
	Kitap	9	3.15
	Ansiklopedi	1	0.35
Teknolojik Destekli Araçlar	İnternet	12	4.21
Toplam		285	100

Not: Öğrenciler bu bölümde birden çok kaynak belirttiklerinden, Tablo 1’deki değerler toplam kaynak sayısı üzerinden hesaplanmıştır.

Tablo 1 incelendiğinde öğrencilerin göç ile ilgili bilgileri edindikleri kaynaklar arasında en fazla “işitsel, görsel/işitsel araçlar” (f:116, % 40,7) olduğu görülmekte, bu sıralamayı (f: 99, % 34,65) değeriyle “dersler” kategorisi takip etmektedir. Aynı tabloya bakıldığında, öğrencilerin “çevre” (f: 39, %13,68)

kategorisinde yer alan kaynaklarla, “yazılı kaynaklar” (f:19, %6,65) ve “teknolojik destekli araçlar” (f:12, %4,21) vasıtasıyla bilgi edindikleri görülmektedir. Kategoriler daha özel olarak incelendiğinde öğrencilerin çoğunluğunun özellikle televizyon (f:108, %37,9) ve sosyal bilgiler dersi (f:94, %32,9) aracılığıyla bilgi edindikleri görülmektedir. Bu durumu anne-baba konuşmalarının (f:23, %8,07) ve sosyal tanıklığın (f:12, %4,21) kaynak olarak gösterilmesi takip etmektedir.

Araştırmada öğrencilerin göç kavramı ile ilgili algıları tespit edilmiş ve elde edilen bulguları Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2

Öğrencilerin Göç Kavramıyla İlgili Geliştirdikleri Metaforların Kategorilere Göre Dağılımı

Kategori	Metafor	f	%
Hayvanlar âlemi olarak göç	kuş (37), leylek (14), karınca (3), kaplumbağa (2), karga (2), martı (1), sürü (1)	60	27.4
Konum değişimi olarak göç	taşınma (26), yer değiştirme (8), sınıf değiştirme (6), ev değiştirme (4), bitki dikme (2), okuldan eve gitme (1), sıra değiştirme (1), ışınlanma (1),	49	22.4
Gezme faaliyeti olarak göç	seyahat (13), gitme (6), şehirlerarası gezi (2), keşif (1), valiz (1)	23	10.5
Eylemsel tepki olarak göç	terk ediş (14), kaçmak (5), kaçınmak (3)	22	10.04
Olumsuz duygu olarak göç	korku (2), hüznün (3), üzüntü (1), özlem (1), çaresizlik (3), yalnızlık (1), acı (3), zorunluluk (1)	15	6.84
Olumsuz davranış olarak göç	kötülük (1), eziyet (1), kovulma (1), kincilik (1), ihanete uğrama (1), şikâyet (1), savaş (3), parçalanma (1)	10	4.6
Ulaştırma aracı olarak göç	toplu taşıma araçları (3), araba (2), taşıt (1), uçak (1), otobüs (1)	8	3.65
Fizyolojik ölüm (somatik) olarak göç	şah damarının kanaması (1), kalbin durması (1), ölüm (5), geri dönmeme (1)	8	3.65
Başlangıç olarak göç	yeni bir hayat (3), yeni kıyafet (1), beyaz sayfa (1), gelecek (1)	6	2.73
Sosyo-kültürel ilişki olarak göç	misafir (3), kültürlerarası etkileşim (1), arkadaşlık edinme (1), farklılık (1)	6	2.73
Gök cisimi olarak göç	dünya (2), güneş (2), ay (1)	5	2.3
Mevsim değişimi olarak göç	sararan yapraklar (1), yaprakların dökülmesi (1), mevsimlik sebze(1), mevsimlik meyve (1)	4	1.81
Uyku-uyanıklık arası olarak göç	halüsinasyon (1), rüya (1)	2	0.9
Doğa olayı olarak göç	yağmur (1)	1	0.45
Toplam		219	100

Araştırma sürecine 236 öğrenci katılımcı olmuş ve Tablo 2’de görüldüğü üzere göç kavramına ilişkin ürettikleri metaforlardan 219’u geçerli kabul edilmiştir. Öğrencilerin algılarını yansıtan bu 219 metafor, 14 kategoride sınıflandırılmıştır. Araştırmada ilgili kategoriler ve kapsadıkları metaforlar

frekans çoğunluğuna göre ilgili tabloda sırasıyla aktarılmıştır.

Tablo 2'ye göre, öğrencilerin göç kavramına ilişkin ürettikleri metaforlar en çok “*hayvanlar alemi olarak göç*” (f: 60, %27.4) kategorisine yöneliktir. Bu kategoriye *kuş* (f=37), *leylek* (f=14), *karınca* (f=3), *karga* (f=2), *kaplumbağa* (f=2), *martı* (f=1), *sürü* (f=1) benzetmeleri temsil etmektedir. Bu kategori ve kapsadığı metaforları temsil etmek amacıyla aşağıda bazı öğrencilerin ifadelerinden örnekler sunulmuştur:

“*Kaplumbağa gibidir. Kaplumbağalar sırtındaki kabuğu taşır durur.*” (Ö18)

“*Karınca gibidir. İnsanlar aynı bir karınca sürüsü gibi bir yerden başka bir yere kendileri ve etraflarıyla ilerlemesi gibidir.*” (Ö214)

“*Bir kuşun uçmasına ve başka yere gitmesine benzer. Kuşlar daha iyi yaşamak için başka yerlere göçerler. Çünkü kuşlar da özgür değildir. Belli mevsimlerde yaşayabilen kuşlar, göç etmeye mecburdur. İnsan da yaşayamadığı zaman başka yere gitmeye mahkûmdur.*” (Ö215)

Göç kavramının tanımıyla bağlantılı bir algı yaratan “*konum değişimi olarak göç*” (f:49, %22.4) kategorisine ilişkin üretilen metaforlar Tablo 2’de görüldüğü üzere ikinci sırada yer almaktadır. Bu kategoriye *taşınma* (f=26), *yer değiştirme* (f=8), *sınıf değiştirme* (f=6), *ev değiştirme* (f=4), *bitki dikme* (f=2), *okuldan eve gitme* (f=1), *sıra değiştirme* (f=1), *ışınlanma* (f=1) benzetmeleri temsil etmektedir. Bu kategori ve kapsadığı metaforları yansıtmak amacıyla aşağıda öğrencilere ait örnek ifadeler yer verilmiştir:

“*Sınıf değiştirmek gibidir. Bir yerden başka bir yere gidiyorsun sonuçta.*” (Ö10)

“*Bir bitkiyi koparıp başka bir toprağa ekmek gibidir. İnsan da bir bitki gibi doğduğu yerde büyür ve oraya alışır. Eğer doğup büyüdüğü yerden ayrılırsa gittiği yere alışması uzun sürer ve belki hiç alışamaz.*” (Ö104)

“*Bence taşınmaya benzer. Aslında taşınma gibi güzel ve keyifli geçmez, belli zorlukları vardır. Yeni yere alışmaya çalışılır. Belki dışlanırsınız. Renginizden, cinsiyetinizden veya dininizden dolayı. Bence bunlar olmamalı. Eğer bizim ülkemizi tercih ettilerse onları hoşgörüyü karşılmalıyız.*” (Ö210)

Araştırmada göç kavramıyla ilgili üçüncü sırada üretilen metaforların “*gezme faaliyeti olarak göç*” (f:23, %10.5) kategorisine yönelik olduğu görülmektedir. Bu kategoriye *seyahat* (f=13), *gitme* (f=6), *şehirlerarası gezi* (f=2), *keşif* (f=1), *valiz* (f=1) benzetmeleri temsil etmektedir. Bu kategori ve kapsadığı metaforları örneklemek amacıyla öğrencilerin ifadelerine aşağıda yer verilmiştir:

“*Şehirlerarası gezmeye benzer. Göç ederken bir yerden bir yere geçiş yaparız ve bunu göçe benzetiyorum.*” (Ö187)

“*Seyahat gibidir. Yeni yerler görüyoruz. Belki sürekli görebiliriz belki de bir süreliğine görebiliriz. Aynı tatil gibi.*” (Ö190)

Öğrencilerin göç kavramına ilişkin dördüncü sırada ürettikleri metaforların “*eylemsel tepki olarak göç*” (f:22, % 10.04) kategorisine yönelik olduğu Tablo 2’de görülmektedir. Bu kategoriye *terk ediş* (f=14), *kaçmak* (f=5), *kaçınmak* (f=3) benzetmeleri temsil etmektedir. Bu kategori ve kapsadığı metaforları yansıtmak amacıyla aşağıda bazı öğrencilerin ifadelerinden örnekler sunulmuştur:

“*Evini terk edip gitmek gibidir. Çünkü evin senin kaldığın yerdir.*” (Ö53)

“*Zararlı bir şeyden uzak durmak gibidir. Eğer yaşadığımız yerde huzur yoksa adalet yoksa yeterli imkânlar yoksa ve iş imkânı yoksa göç etmek başka yerlere gitmek gerekir.*” (Ö94)

Tablo 2’ye göre öğrencilerin göç kavramına ilişkin ürettikleri metaforların “*olumsuz duygu olarak göç*” (f:15, %6.84) kategorisine yönelik olduğu da görülmektedir. Bu kategoriye *hüzün* (f=3), *acı* (f=3), *çaresizlik* (f=3), *korku* (f=2), *üzüntü* (f=1), *özlem* (f=1), *yalnızlık* (f=1), *zorunluluk* (f=1) benzetmeleri temsil etmektedir. Bu kategori ve kapsadığı metaforları yansıtmak amacıyla aşağıda öğrencilere ait örnek ifadeler yer verilmiştir:

“*Hüzne benzer. Çünkü oradan gidince yakını özler ve hüzünlenir. Ondan ayrılmak istemezler.*”

(Ö117)

“Çaresizlik ve acı gibidir. Kimse isteyerek vatanından veya şehirden gitmez. O yüzden çaresizlik gibidir.” (Ö177)

“Hüzün ve parçalanmaya benzer. Göç yaparsan ailen dağılır ve hüzünlenirsin.” (Ö183)

“Zorunlu bir dünya gibidir. Bu dünyada acı çekmeyen yoktur ve bazıları zorunlu yaşıyormuş gibidir. Göçte de insan memleketinden zorla gidermiş gibidir.” (Ö197)

Tablo 2 incelendiğinde öğrencilerin göç kavramına ilişkin ürettikleri metaforların “*olumsuz davranış olarak göç*” (f:10, %4.6) kategorisine yönelik olduğu tespit edilmiştir. Bu kategoriyi *kötülük* (f=1), *eziyet* (f=1), *kovulma* (f=1), *kincilik* (f=1), *ihanete uğrama* (f=1), *şikâyet* (f=1), *savaş* f=(3), *parçalanma* f=(1) benzetmeleri temsil etmektedir. Bu kategori ve kapsadığı metaforları örneklemek amacıyla öğrencilerin ifadeleri aşağıda sunulmuştur:

“İhanete uğramak gibidir. Orada sevdiklerin, saydıkların ve bir düzenin var. Fakat sen orayı zorunlu olduğun için bırakıyorsun.” (Ö103)

“Eziyet gibidir. İnsanların alıştığı şehirden başka bir şehre gitmesi bayağı zordur.” (Ö111)

Öğrencilerin göç kavramına ilişkin ürettikleri metaforların “*ulaştırma aracı olarak göç*” (f=8, % 3.65) kategoriyle ilgili olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu kategoriyi *toplu taşıma araçları* (f=3), *araba* (f=2), *taşıt* (f=1), *uçak* (f=1), *otobüs* (f=1) benzetmeleri temsil etmektedir. Aynı şekilde benzer frekans değeriyle metaforların “*fizyolojik ölüm (somatik) olarak göç*” (f=8, %3.65) kategorisine yönelik olduğu da Tablo 2’de görülmektedir. Bu kategori ölüm (f=5), şah damarının kanaması (f=1), kalbin durması (f=1), geri dönmeme (f=1) benzetmeleriyle temsil edilmektedir. Aşağıda bu kategorileri temsil etmesi açısından bazı örnek öğrenci görüşleri sunulmuştur:

“Toplu taşıma araçları gibidir. Göç de tıpkı toplu taşıma araçları gibi bir takım insanlar bir yerden farklı bir yere gitmektir.” (Ö34)

“Bir araba konvoyu gibidir. Araba konvoyundaki gibi sürü şeklinde gider.” (Ö108)

“Ölüm başka bir yere gitmeye benzer. Ölüncü de aileni göremiyorsun göç yapınca da.” (Ö101)

“Kalbin durmasına benzer. İnsanların doğup büyüdüğü sevdiği arkadaşlarının olduğu bir annenin çocuğuna yemek yaparken bir bombayla hayatlarının bitmesinin kalbin durmasından farkı yoktur.” (Ö116)

“Ölüm gibidir. Ölümümüzde de göç etmiş oluruz.” (Ö170)

Öğrencilerin göç kavramına ilişkin ürettikleri metaforların “*başlangıç olarak göç*” (f=6, %2.73) kategorisine yöneliktir. Bu kategoriyi *yeni bir hayat* (f=3), *yeni kıyafet* (f=1), *beyaz sayfa* (f=1), *gelecek* (f=1) benzetmeleri temsil etmektedir. Ayrıca benzer frekans değerindeki metaforların “*sosyo-kültürel ilişki olarak göç*” (f=6, %2.73) kategorisine yönelik olduğu tespit edilmiştir. Bu kategoriyi *misafir* (f=3), *kültürlerarası etkileşim* (f=1), *arkadaşlık edinme* (f=1), *farklılık* (f=1) benzetmeleri temsil etmektedir. Her iki kategoriye ilişkin metaforlar sırasıyla Tablo 2’de verilmiştir. Bu kategorileri temsil etmesi açısından aşağıda bazı örnek öğrenci görüşleri sunulmuştur:

“Bir ülkeye misafire gitmek gibidir. Çünkü bir ülkeden başka bir ülkeye gidersek misafir oluruz.” (Ö44)

“Kültürlerarası etkileşim gibidir. Milletler ortak duygu ve düşüncelerini paylaşıp, kültürler arasında çeşitliliği sağlar.” (Ö77)

“ Bir insanın hayatının silinmesine benzer. İnsanın hayatı göç ederken silinir başka bir ülkede yeniden başlar.” (Ö78)

“Beyaz sayfa gibidir. Yeni bir hayata başlıyoruz, yeni insanlar, yeni yerler, yeni yüzler görüyoruz. Bu da hayata beyaz sayfa açarak başlamış oluyoruz.” (Ö102)

“Farklılığa benzer. Göç edilen yerlerde farklı işler, farklı insanlar ve farklı kültürler var.” (Ö114)

“ Eski kıyafetleri atıp yeni kıyafetler almak gibidir. Çünkü eski evden çıkıyoruz ve yeni bir eve taşınıyoruz.” (Ö119)

Tablo 2’de sunulan bulgulara göre, öğrencilerin göç kavramına ilişkin ürettikleri metaforların “gök cismi olarak göç” (f=5, %2.3) kategorisine yönelik olduğu ve bu kategoriyi *dünya* (f=2), *güneş* (f=2), *ay* (f=1) benzetmelerinin temsil ettiği görülmektedir. Bu kategori ve kapsadığı metaforları yansıtmak amacıyla aşağıda öğrencilerin ifadelerinden örnekler sunulmuştur:

“Güneşin ve ayın yer değişmesi gibidir.” (Ö25)

“Güneş gibidir. Güneş zaman zaman dünyamızın doğusunda zaman zaman dünyamızın batısındadır. Gerekli şartlar oluştuğunda yerini değiştirir.” (Ö31)

“Bir dünya gibidir. Dünya’nın içinde insanlar evler her şey bulunmaktadır.” (Ö35)

İlgili bulgular incelendiğinde öğrencilerin göç kavramına ilişkin ürettikleri metaforların “mevsim değişimi olarak göç” (f=4, %1.81) kategorisine yönelik olduğu ve bu kategoriyi *sararan yapraklar* (f=1), *yaprakların dökülmesi* (f=1), *mevsimlik sebze* (f=1), *mevsimlik meyve* (f=1) benzetmelerinin temsil ettiği görülmektedir. Benzer şekilde göç ile ilgili algıların “uyku-uyanıklık arası olarak göç” (f=2, %0.9) kategorisine yönelik olduğu ve bu kategorinin de *halüsinasyon* (f=1), *rüya* (f=1) benzetmelerinden oluştuğu görülmektedir. Ayrıca, üretilen metaforlar “doğa olayı olarak göç” (f=1, %0.45) kategorisiyle de ilişkili olup *yağmur* (f=1) benzetmesiyle temsil edilmektedir. Aşağıda bu kategorilerde yer alan öğrenci ifadelerine ait alıntılara yer verilmiştir:

“Sebze ve meyve gibidir. Mevsimi gelince çıkar, mevsimi geçtikten sonra biter.” (Ö13)

“Halüsinasyon benzer. Göz önüne gelip geçiyorlar gibi.” (Ö19)

“Rüyalara benzer. Yok olur.” (Ö24)

“Yaprakların dökülmesine benzer. Yerlerini terk ederler.” (Ö112)

“Yağmur gibidir. Geldiği yeri etkiler. Orayı ya mutlu eder çiftçiler için ama bazı kişileri üzer. Selde olan gibi.” (Ö123)

“Sararan yapraklar gibidir. Yeşil bir yaprak zamanla kurur ve düşer. Ağaç da eski yaprak gittiği için onun yerine yeşilini ve daha iyisi çıkar.” (Ö219)

Mülteci Kavramının Algılanma Biçimlerine İlişkin Bulgular

Bu çalışmada öğrencilerin mülteci kavramını algılama biçimleri tespit edilmeden önce konuyu hangi kaynak ya da kaynaklardan edindikleri sorgulanmış ve elde edilen bulgular Tablo 3’te kategorik şekilde sunulmuştur.

Tablo 3

Öğrencilerin Mülteciyi Öğrendikleri Kaynaklar

Kategori		f	%
İşitsel, Görsel/İşitsel Araçlar	Televizyon (haber bültenleri)	144	54.54
	Belgesel	3	1.13
	Radyo	2	0.75
	Sinema film	1	0.37
	Dizi	1	0.37
Çevre	Anne-Baba	18	6.81
	Sosyal tanıklık	23	8.71
	Arkadaş	3	1.13
	Hastane	1	0.37
Dersler	Sosyal Bilgiler Dersi	35	13.25
	Türkçe	1	0.37
Teknolojik Destekli Araçlar	İnternet	15	5.26
Yazılı Kaynaklar	Gazete	9	3.40
	Kitap	3	1.13
	Sözlük	1	0.37
	Kaynakça	1	0.37
Sanat Etkinlikleri	Resim yarışması	2	0.75
Akıl Yürütme	Tahmin etme	1	0.37
Toplam		264	100

Not: Öğrenciler bu bölümde birden çok kaynak belirttiklerinden, Tablo 3'teki değerler toplam kaynak sayısı üzerinden hesaplanmıştır.

Tablo 3 incelendiğinde öğrencilerin mülteci ile ilgili bilgileri edindikleri kaynaklar arasında en fazla “işitsel, görsel/işitsel araçlar” (f:151, % 57,16) olduğu görülmekte, bu sıralamayı (f: 45, % 17,02) değeriyle “çevre” kategorisi takip etmektedir. Aynı tabloya bakıldığında, öğrencilerin “dersler” (f: 36, %13,62) kategorisinde yer alan kaynaklarla, “teknolojik destekli araçlar” (f:15, %5.26), “yazılı kaynaklar” (f:15, %1,87) vasıtasıyla bilgi edindikleri görülmektedir. Ayrıca mülteci kavramına ait bilgilerin “sanat etkinlikleri” (f:2, %0.75) ve “akıl yürütme” (f:1, %0,37) yoluyla da oluşturulduğu ortaya çıkmaktadır. Kategoriler daha özel olarak incelendiğinde öğrencilerin yarısından fazlasının özellikle televizyon (f:144, %54,54) aracılığıyla ve ikinci sırada çoğunluk olarak sosyal bilgiler dersiyle (f:35, %13,25) bilgi edindikleri görülmektedir. Bu durumu sosyal tanıklığın (f:23, %8,71), anne-baba konuşmalarının (f:18, %6,81) ve internetin (f:15, %5,26) kaynak olarak gösterilmesi takip etmektedir.

Araştırmada öğrencilerin mülteci kavramı ile ilgili algıları tespit edilmiş ve elde edilen bulguları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4

Öğrencilerin Mülteci Kavramıyla İlgili Geliştirdikleri Metaforların Kategorilere Göre Dağılımı

Kategori	Metafor	f	%
Olumsuz deneyim olarak mülteci	yardım bekleyen (13), evsiz (4), sahipsiz (3), güçsüz (2), dışlanmış (2), fakir (2), savaştan çıkan (1), yaşamak isteyen (1), çılgılık (1), kovulmuş (1)	30	24.8
Canlılar âlemi olarak mülteci	kuş (6), karınca (6), sokak hayvanları (2), pirana (1), sazan (1), kaplumbağa (1), kedi (2), geyik (1), yırtıcı (1), barınaklardaki canlılar (1), bitki (1), yaprak (1)	24	19.83
Olumsuz duygu olarak mülteci	üzüntü (3), korku (3), kötü (2), acı (2), çaresiz (2), hüznün (1), utanç (1)	14	11.6
Hoş görülmemeyen profil olarak mülteci	suçlu (5), kaçak (5), hırsız (1), vatanını sevmeyen (1), cahil (1)	13	10.7
Rol olarak mülteci	gezginci (3), yabancı (3), misafir (3), kampçı (1) turist (1),	11	9.1
Başlangıç olarak mülteci	yeni doğan bebek (2), yeniden doğuş (1), kurtuluş (1), yeni gelen öğrenci (1), zorlu bir şeyin bitmesi (1)	6	4.95
Doğa olayı olarak mülteci	rüzgâr (2), toz(1), güneş hareketi (1), yağmur damlası (1)	5	4.13
Araç/Materyal olarak mülteci	kör kurşun (1), serseri kurşun (1), pasaportsuzluk (1), savaş uçağı (1)	4	3.30
Benlik farkındalığının azalması olarak mülteci	kimliksizleşme (2), Türk vatandaşı olmama (2)	4	3.30
Değişim olarak mülteci	sınıf değiştirme (1), ev değiştirme (1), sürekli kıyafet değiştirme(1)	3	2.5
Mücadele ruhu olarak mülteci	savaşçı (1), çabalayan (1), fedakârlık (1)	3	2.5
Meslek olarak mülteci	kameraman (1), işçi (1)	2	1.65
Fiziksel engel olarak mülteci	sağır ve dilsiz (1)	1	0.82
Töre olarak mülteci	kan davası (1)	1	0.82
Toplam		121	100

Araştırma sürecine 236 öğrenci katılımcı olmuş ve Tablo 4’te görüldüğü üzere mülteci kavramına ilişkin ürettikleri metaforlardan 121’i geçerli kabul edilmiştir. Öğrencilerin algılarını yansıtan bu 121 metafor 14 kategoride sınıflandırılmıştır. Araştırmada ilgili kategoriler ve kapsadıkları metaforlar frekans çoğunluğuna göre ilgili tabloda sırasıyla sunulmuştur.

Tablo 4’e göre, öğrencilerin mülteci kavramına ilişkin ürettikleri metaforlar en çok “*olumsuz deneyim olarak mülteci*” (f: 30, %24.8) kategorisine yöneliktir. Bu kategoriyi *yardım bekleyen* (f=13), *evsiz* (f=4), *sahipsiz* (f=3), *dışlanmış* (f=2) *güçsüz* (f=2), *fakir* (f=2), *savaştan çıkan* (f=1), *yaşamak isteyen* (f=1), *çılgılık* (f=1), *kovulmuş* (f=1) benzetmeleri temsil etmektedir. Bu kategori ve kapsadığı metaforları temsil etmek amacıyla aşağıda bazı öğrencilerin ifadelerinden örnekler sunulmuştur:

“Yardıma muhtaç gibidir. Onların ülkesinde can güvenliği yoktur ve her şey düzelene kadar

kalacaklardır. Geldikleri ülkeye zarar vermeyip huzurunu bozmuyorlarsa onlara hoşgörülü olmalıdır.” (Ö94)

“Çılgılık atan insan gibidir. Bağırır bağırır ama sesinin kimseye duyuramaz. Yani kısaca muhtaç olan kimselerdir.” (Ö99)

“Yardım bekleyen bir el gibidir. Biz insanlar mültecilere yardım edersek insanlık yapmış oluruz.” (Ö102)

“Dışlanmışlık gibidir. İnsanların yurdunda, memleketinde savaş varsa ve insanlar evsiz kalmışsa hele bir de istenmiyorlarsa onlar çok üzülür ve dışlanırlar.” (Ö176)

Tablo 4’te görüldüğü üzere, “canlılar alemi olarak mülteci” (f:24, %19.83) kategorisine ilişkin üretilen metaforlar ikinci sırada yer almaktadır. Bu kategoriyi taşınma kuş (f=6), karınca (f=6), kedi (f=2), sokak hayvanları (f=2), pirana (f=1), sazan (f=1), kaplumbağa (f=1), geyik (f=1), yırtıcı (f=1), barınaklardaki canlılar (f=1), bitki (f=1), yaprak (f=1) benzetmeleri temsil etmektedir. Bu kategori ve kapsadığı metaforları yansıtmak amacıyla aşağıda öğrencilere ait örnek ifadelerle yer verilmiştir:

“Ekildiği toprakta yaşayamayan bitkidir. Çevresine uyum sağlaması ve alışması insanlarla iletişim kurması zor olur.” (Ö104)

“Geyiğe benzer. Çevresindekilerden korkar.” (Ö209)

“Soğuktan kaçan kuşlar gibidir. Bütün her şeylerini savaşta ortamda bırakmış, kaybetmiş insanlardır. Savaş onlar için kötü olduğu için ülkelere gitmektedirler. Kuşlar için de soğuk kötüdür ve onlar da göçerler.” (Ö200)

“Kaplumbağa ve bir yırtıcı gibidir. Kendi ülkesinde olmadığı için ürkek bir şekilde yabancılara karşı korkmuş ve içe kapanık. Kimi zaman ise bir canavar gibi yabancılara saldıran”. (Ö214)

“Bir kedinin bir köpekten kaçmasına benzer. Mülteciler savaş olduğundan kaçıyorlar.” (Ö230)

İlgili bulgulara bakıldığında öğrencilerin mülteci kavramına ilişkin üçüncü sırada ürettikleri metaforların “olumsuz duygu olarak mülteci” (f:14, %11.6) kategorisine yönelik olduğu görülmektedir. Bu kategoriyi üzüntü (f=3), korku (f=3), kötü (f=2), acı (f=2), çaresiz (f=2), hüznün (f=1), utanç (f=1) benzetmeleri temsil etmektedir. Bu kategori ve kapsadığı metaforları örneklemek amacıyla öğrencilerin ifadelerine aşağıda yer verilmiştir:

“Hayattan korkmuş kişiler gibidir. İnsanlar diğer hayat şartlarından korkarak kaçıp başka bir yere geldikleri için korkmuş oluyorlar.” (Ö40)

“Üzüntüye benzer. Mülteciler için mutlu olmak biraz zordur.” (Ö103)

“Çaresizlik, acı, utanç ve hüznün gibidir. Çaresizlik içinde göç ederler. Dışlandıkları için acı çekerler, sevilmedikleri için utanç duyarlar. Ve hüznün içerisinde yaşarlar. Ama bizler onları sevmeli ve yardım etmeliyiz.” (Ö182)

Araştırmada mülteci kavramına ilişkin dördüncü sırada üretilen metafor “hoş görülmeyen profil olarak mülteci” (f:43, % 10.7) kategorisiyle ilişkilidir. Bu kategori suçlu (f=5), kaçak (f=5), hırsız (f=1), vatanını sevmeyen (f=1), cahil (f=1) benzetmeleriyle anlam kazanmış ve aşağıda bu kategoriyle ilişkili algıya sahip bazı öğrencilerin ifadelerinden örnekler sunulmuştur:

“Suçluya benzer. Onu takip eden veya kovalayan biri varmış gibi sürekli yer değiştiriyorlar.” (Ö89)

“Cahil insanlar gibidir. Sokakta bulunan, insanlardan istek dışı para toplayan kişiler. Okumuş bilgi sahibi olan mültecilik yapmaz. Okumamış, kitap okumayan, aile terbiyesi ve disiplini olmayan insanlar mültecilik yapar.” (Ö150)

“Vatanını sevmeyen gibidir. Vatanını kötü bir halde bırakıp başka ülkelerde dolaşır. Vatanını korumaz.” (Ö166)

Öğrencilerin mülteci kavramına ilişkin ürettikleri metaforların “rol olarak mülteci” (f:11, %9.1) kategorisine yönelik olduğu da görülmektedir. Bu kategoriyi gezginci (f=3), yabancı (f=3), misafir

(f=3), turist (f=1), kampçı (f=1) benzetmeleri temsil etmektedir. Ayrıca “başlangıç olarak mülteci” (f:6, %4.95) kategorisine yönelik metaforlar da üretilmiş ve bu kategori yeni doğan bebek (f=2), yeniden doğuş (f=1), kurtuluş (f=1), yeni gelen öğrenci (f=1), zorlu bir şeyin bitmesi (f=1) benzetmelerinden oluşmuştur. Her iki kategoriye ilişkin bulgular Tablo 4’te sunulmuş ve kapsadıkları metaforları yansıtmak amacıyla aşağıda öğrencilere ait örnek ifadeler yer verilmiştir:

“Turist gibidir. Turistler de gelir bizim şehrimizi gezer beğenir ve kalırlar. Ama onlar savaş yüzünden geldiler, bombalardan kaçıp buraya geldiler.” (Ö109)

“Kampçılara benzer. Onlarda o güne göre gider ve yaşarlar. Tek fark kendi istekleriyle belirli yerde belirli zamanda kalırlar. Mültecilerin belirsiz diye duydum.”(Ö171)

“Annesinin karnından ayrılmak zorunda kalan bebeğe benzer. Yeniden doğuş gibidir. O kişiler oraya alışmıştır ama ayrılmak zorunda kalmıştır.” (Ö183)

“Yeni doğmuş bir bebeğe benzer. Yeni doğmuş bir bebek önce anne karnındadır. 9 ay olduğu yerde fakat sonra doğar ve gözlerini yabancı bir dünyaya açar.” (Ö196)

“Yabancı gibidir. Yabancı bir yere geldiklerinde hiçbir şey bilmez. Mülteciler de öyle Türkiye’ye zorlukla mücadele edip yabancılık çekiyorlar.” (Ö197)

“Sınıfa gelen yeni öğrenciye benzer. Yeni yere uyum sağlamaya çalışır. Farklı bir yerden bilmediğimiz bir sebepten gelmiş olabilir.” (Ö210)

Tablo 4’e göre, öğrencilerin mülteci kavramına ilişkin ürettikleri metaforların “doğa olayı olarak mülteci” (f=5, % 4.13) kategorisine yönelik olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu kategoriyi rüzgâr (f=2), toz(f=1), güneş hareketi (f=1), yağmur damlası (f=1) benzetmeleri temsil etmektedir. Aynı bulgular incelendiğinde kör kurşun (f=1), serseri kurşun (f=1), pasaportsuzluk (f=1), savaş uçağı (f=1) benzetmelerinden oluşan “araç/materyal olarak mülteci” (f=4, %3.30) kategorisinin ve kimliksizleşme (f=2), Türk vatandaşı olmama (f=2) metaforlarını kapsayan “benlik farkındalığının azalması olarak mülteci” (f=4, %3.30) kategorisinin de olduğu görülmektedir. Aşağıda bu kategorileri örneklemek amacıyla yer alan bazı öğrenci ifadelerine yer verilmiştir:

“Güneşin bulutun arkasına saklanması gibidir. Güneşte buluta sığınyor diye düşünebiliriz.” (Ö13)

“Toza benzer. Rüzgâr onu nereye götürürse o da oraya savrulur.” (Ö16)

“Yağmur damlasına benzer. Bazıları mülteci istemezler. Çünkü sel olup evi yıkarlar.” (Ö123)

“Rüzgâra benzer. O nereye eserse (gidere) orda kalır. Bana göre bazı şartlardan dolayı sürekli yer değiştirmek zorundadır (mecburi).” (Ö211)

“Pasaportsuz bir yerden bir yere gitmek gibidir.” (Ö84)

“Serseri kurşuna benzer. Nereye gideceğı belli olmaz.” (Ö108)

“Gel git yapan bir savaş uçağı gibidir. Gel git yapar.” (Ö212)

“Kimliksizleşmeye benzer. İnsan ülkesinden ayrılıp başka ülkelerde sığıntı olarak yaşar. Ezilir, yoksullaşır ve ölür. Ülkeleri zamanla unutulur. Onlar da öyle.” (Ö130)

“Türk vatandaşı olmamış başkası gibidir. Türk vatandaşı gibi gözüken ama gerçekte öyle olmayan yabancı birisi.” (Ö144)

İlgili bulgular incelendiğine öğrencilerin mülteci kavramına ilişkin ürettikleri metaforların “değişim olarak mülteci” (f=3, %2.5) kategorisi kapsamında yer aldığı ve bu kategoriyi sınıf değiştirme (f=1), ev değiştirme (f=1), sürekli kıyafet değiştirme (f=1) benzetmelerinden oluştuğı görülmektedir. Ayrıca savaşçı (f=1), çabalayan (f=1), fedakârlık (f=1) metaforlarını kapsayan “mücadele ruhu olarak mülteci” (f=3, %2.5) ve kameraman (f=1), işçi (f=1) algılarından oluşan “meslek olarak mülteci” (f=2, %1.65) kategorileri yer almaktadır. Bu kategorileri ve kapsadıkları metaforları yansıtmak amacıyla aşağıda öğrencilerin ifadelerinden örnekler sunulmuştur:

“Olduğün sınıftan başka bir sınıfa gidilmesi gibidir.” (Ö7)

“Sürekli kıyafet gibi yer değiştirmeleri gibidir. Çünkü yerleşik bir hayata sahip değillerdir.” (Ö12)

“Bir savaşçı gibidir. Türkiye’den Bulgaristan’a kaçak gitmektir.” (Ö35)

“Aynı kameraman gibidir. Çünkü haber yapan kişinin yardımcısı yani haber yaparken o yere gidilmesidir.” (Ö91)

“Fedakârlığa benzer. Vatani bırakıp başka yerlere gelmişler. Buna değer demek ki.” (Ö114)

“İşçi gibidir. Hayatları zordur.” (Ö135)

“Yaşamları için çabalamak gibidir. Savaş nedeni ile.” (Ö208)

Ayrıca sayısal değer bakımından en az olan metaforların *sağır ve dilsiz* ($f=1$) benzetmesinden oluşan “fiziksel engel olarak mülteci” ($f=1$, %0.82) ve *kan davası* ($f=1$) algısını yansıtan “töre olarak mülteci” ($f=1$, %0.82) kategorileriyle ilişkili olduğu görülmektedir. Aşağıda öğrencilerin bu iki kategoriye dönük ifadeleri yer almaktadır:

“Kan davası gibidir. Onlar da düşmanlarından kaçır.” (Ö15)

“İnsanların arasında sağır ve dilsiz gibidir. Geldiği ortamda diğer insanlarla iletişim kurması zor, güç olur.” (Ö105)

Tartışma

Araştırmadan elde edilen bulgular öğrencilerin hem göç olaylarını ve kavramsal bilgilerini hem de mülteci kavramıyla ilgili bilgileri özellikle *televizyon* aracılığıyla edindiklerini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca öğrenciler bilgi edindikleri diğer kaynakları *sosyal bilgiler dersi*, *ebeveyn (anne-baba)*, *sosyal tanıklık* ve *internet* olarak belirtmişlerdir. Günümüzde konuşulan ve dünya gündeminin de bir parçası olan uluslararası göç olay ve mültecilerin durumlarının en çok televizyon aracılığıyla duyulması ve bu doğrultuda ebeveyn sohbet konularından biri olması şaşırtıcı bir sonuç değildir. Ülkemizde ailelerin çoğu, televizyona odalarında veya salonlarında en başköşeyi vermişlerdir ve televizyon sözü kesilmeden dinlenen büyüklerin, yerini ve rolünü üstlenmiştir (Balcıoğlu, 2007, s. 41). Bilindiği üzere, kitle iletişim araçlarının olayların öğrenilmesini hızlandırmakta ve bu süreçte içeriği sunma biçimleri de bireyleri etkilemektedir. Postman (2016), bir fikrin iletişimi biçiminin o fikrin içerdiği hakikatle ilgisinin olmadığına inananların yanıldığını ifade eder (s. 30). Bahsedilen durumlara bağlı olarak öğrencilerin göç ve mülteci kavramlarına ilişkin olarak bilgileri olduğu gibi edinmeleri doğaldır. Bu bağlamda, televizyonun algıları belirleme gücünün yadsınamayacak bir gerçek olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca araştırmada, ortaokul 7. sınıf sosyal bilgiler programında göç kavramının yer alması ve ilgili içeriklerinin ders etkinlikleri aracılığıyla öğrenilmesi de beklenen bir durumdur. Ancak, sosyal bilgiler dersi aracılığıyla mülteci kavramının göç kavramına göre daha az sayıda öğrenci tarafından öğrenilmesi beklenen bir durumdur. Çünkü 2016 eğitim öğretim yılında hâlihazırda uygulanan ortaokul 7. sınıf sosyal bilgiler programında mülteci kavramının öğretilmesine ilişkin etkinlikler yer almamaktadır. Sosyal bilgiler dersinde bu kavramı öğrenen öğrencilerin bu durumunu, öğretmenlerinin ekstra kavram kazandırma girişimleriyle açıklamak olasıdır.

Bilinmektedir ki bilgilere ve yaşantılara ait zihinsel çerçeveler bireylerin algılarını şekillendirmektedir. Algılama anında beyin, bireyin içinde bulunduğu durumdan beklentilerini, geçmiş yaşantılarını, diğer duyu organlarından gelen başka duyuları, toplumsal ve kültürel etkenleri hesaba katar (Cüceloğlu, 2011, s.118). Araştırma öğrencilerin hem göç hem de mülteci kavramıyla ilgili algılarının oldukça çeşitlilik gösterdiğini ortaya çıkarmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgular, göç ile ilgili algıların daha çok hayvanların biçimsel form ve yaşam biçimleriyle ilgili olduğunu göstermektedir. Öğrencilerin insanlar ve diğer canlıların doğalarında yer değiştirme eylemleri arasında biçimsel ilişki kurmaları olasıdır. Ayrıca mülteci ile ilgili algıların daha çok “olumsuz deneyim” kapsamında yer aldığı saptanmıştır. Bu durumun ortaya çıkması, olayların bireylerin duygularını da etkilediğinden oldukça normaldir.

Sonuç ve Öneriler

Sonuç olarak, göç ve mülteci kavramlarıyla ilgili algıların çeşitlilik gösterdiği görülmekte ve ilgili bilgilerin öncelikle televizyon daha sonra sosyal bilgiler dersi aracılığıyla edinildiği anlaşılmaktadır. Bu kaynaklara özellikle sosyal tanıklık, internet ve ebeveyn sohbetleri de eşlik etmektedir. Özellikle televizyonun ön plana çıkıyor olması, bu aracın etki gücünü ortaya koymaktadır. Farklı disiplinlerdeki araştırmacıların ortak çalışmalarıyla televizyonun eğitici yönüyle ilgili projeler tasarlanabilir.

Sosyal bilgiler dersinin göç kavramının öğretilmesindeki rolünün mülteci kavramının öğretilmesine göre daha büyük olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü programda göç kavramı yer alırken mülteci kavramının öğretilmesine ilişkin etkinlikler yer almamaktadır. Öğretmenler mülteci kavramlarına da göç olayını anlatırken değinebilir, güncel olaylardan örneklerle dersi destekleyebilirler. Bu durum verilen cevapların geçerli olduğunu da göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Y. (2016). *Göç sosyolojisi*. (1. b). Ankara: Nobel Akademi.
- Arslan, M.M. ve Bayrakçı, M. (2006). Metaforik düşünme ve öğrenme yaklaşımının eğitim-öğretim açısından incelenmesi, *Milli Eğitim Dergisi*, 171, 100-108.
- Balcıoğlu, İ. (2007). *Sosyal ve psikolojik açıdan göç*. (1.b). İstanbul: Elit Kültür Yayınları.
- Bilgen, N., Tezcan, Ş., Karatepe, A. ve Ayas, C. (2014). **Öğretmen adaylarının köy kavramına yönelik düşüncelerinin** metaforlar yolu ile analizi: Denizli ili örneği. *SDU International Journal of Educational Studies*, 1,(1), 36-44.
- Chambers, I. (2014). *Göç, kültür, kimlik*. (2. b). (İ. Türkmen ve M. Beşikçi, Çevirenler). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Cüceloğlu, D. (2011). İnsan ve davranışı. *Psikolojinin temel kavramları*. (21.b). İstanbul: Remzi Kitapevi
- Egan, K. (2010). *Eğitilmiş zihin bilişsel araçlar anlama süreçlerimizi nasıl şekillendirir?* (F. Keser, Çev.) (1. b). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Eren, F., Çelik, İ. ve Aktürk, A. O. (2014). Ortaokul öğrencilerinin facebook algısı: Bir metafor analizi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 22 (2). 635-648.
- Gillis, C. ve Johnson, C. L. (2002). Metaphor as renewal: re-imagining our professional selves. *The English Journal*, 91 (6), 37-43.
- Uluslararası Göç Örgütü (IOM) (2009). *Göç terimleri sözlüğü*. Retrieved from [http://www.goc.gov.tr/files/files/goc_terimleri_sozlugu\(1\).pdf](http://www.goc.gov.tr/files/files/goc_terimleri_sozlugu(1).pdf)
- İlgaz Büyükbaykal A.C. (2005). Kitle iletişim araçları ve toplumsal yaşam, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 71-75.
- Lakoff, G. ve Johnson, M. (2015). *Metaforlar hayat, anlam ve dil*. (2.b). (G. Yavuz Demir, Çeviren). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Miles, B. M. ve Huberman, A.M. (1994). *Qualitative data analysis* (2.nd, ed.). California: SAGE Publication, Thousand Oaks,.
- Postman, N. (2016). *Televizyon: öldüren eğlence*. (6.b). (O. Akınhay, Çeviren). İstanbul: ayrıntı Yayınları.
- Patton, M. Q. (2014). Nitel araştırmanın doğası. (M. Bütün ve B. Demir, Çeviri Editörleri), *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri içinde*, (3-33). (1. b). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Türk Dil Kurumu (2017). *Türkçe sözlük*. Retrieved from http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.58e52aacb7891.21051690.
- Yıldırım, A. ve Şimşek. H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma* (Genişletilmiş 5. b). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Hemşirelerin Zorunlu Göçle Gelen Bireylere Yönelik Eleştirel Düşünme Eğilimleri

Dilek ÇELİK EREN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Özge ÖZ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Mehmet KORKMAZ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Şener ŞENTÜRK

Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Giriş

Göç bölgesel ve ulusal sınırlar arasında gerçekleşen insan hareketlerini tanımlayan tarihi ve eski olduğu kadar küresel bir kavramdır. Aynı zamanda bireylerin uzun bir süre ya da daimi olarak yerleşmek için bir kültürel ortamdan diğerine geçtiği toplumsal değişim sürecidir. Göç sadece fiziksel bir yer değişikliği ya da demografik bir değişim değil, çok değişkenli bir denklemleri oluşturan, göç öncesi, göç sırası ve göç sonrası koşulları içeren karmaşık bir süreçtir¹.

Bir yerden bir başka coğrafi bölgeye göç eden ve göçü deneyimleyen bireylere göçmen denilmektedir. Birbiriyle ortak paydası olan göçmen, mülteci ve sığınmacı kavramları, aralarında keskin bir ayrım olmadığından sıklıkla birbirlerinin yerine kullanılmaktadır.²

Ani ve hızlı bir çevre değişimi yaratan, böylece sosyal, kültürel ve fiziksel olarak toplumu ve bireyleri etkileyen göç, sağlık ve sağlık değişkenleri üzerinde de çok önemli etkilere sahiptir. Sağlık hizmetlerinin kullanımına olan etkisi de bu etkilerden biridir. Göç edilen ülkede göçmenlerin gelir düzeyinin düşük olması nedeniyle, göçmenler yaşam koşullarının kötü olduğu bölgede yaşamaktadırlar. Bu bölgelerde yeterli sağlık kuruluşu ve insan gücünün olmaması, göçmenlerin yetersiz beslenmeleri, dil engeli ile karşılaşmaları, sağlık sigortasına sahip olmamaları, sosyal ve psikolojik stres gibi faktörler

¹ Kristiansen M- Mygind A- Krasnik A, "Health Effects of Migration", *Danish Medical Bulletin*, C.54,S.1, 2007,s.46- 47; Teppo Kröger- Minna Zechner, "Migration and Care: Giving and Needing Care across National Borders" *Finnish Journal of Ethnicity and Migration*, C.4, S.3, 2009,s.17-26; Messias DKH. Migration Transitions. Meleis AI. Editör, Transitions Theory Middle Range and Situation-Specific Theories in Nursing Research and Practice, 1. Baskı, New York, Springer Publishing Company, 2010;226; Ereş F. Türkiye’de Göçmen Eğitimi Sorunsalı ve Göçmen Eğitiminde Farklılığın Yönetimi. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2015; 6(2):19; Korkmaz AÇ. Sığınmacıların Sağlık Ve Hemşirelik Hizmetlerine Yarattığı Sorunlar. Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi. 2014;1:38.

² Kristiansen M- Mygind A- Krasnik A, "Health Effects of Migration", *Danish Medical Bulletin*, C.54,S.1, 2007,s.46- 47; Korkmaz AÇ. Sığınmacıların Sağlık Ve Hemşirelik Hizmetlerine Yarattığı Sorunlar. Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi. 2014;1:38; Pottie K, Greenaway C, Feightner J, Welch V, Swinkels H, Rashid M, Hassan G. Evidence-based clinical guidelines for immigrants and refugees. Canadian Medical Association Journal, 2011;183(12):825; Ziya O. Mülteci-Göçmen Belirsizliğinde İklim Mülteciler. Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 2012;99:232.

göçmenlerin sağlığını olumsuz etkilemektedir³.

Dezavantajlı gruplar toplumdaki diğer gruplardan daha çok sağlık hizmetlerine ihtiyaç duymalarına karşın sağlık hizmetlerini kullanma düzeyi dezavantajlı gruplarda oldukça düşüktür. Toplumların dezavantajlı grubunu oluşturan göçmenler içinde durum farklı değildir. Kayıtsız göçmenlerde bu düzey daha da düşüktür. Kayıtsız göç giderek artmaktadır ve kayıtsız bir şekilde yaşayan insanlar geri gönderilme korkusuyla sağlık hizmetleri kullanmayı ertelemekte ve hemşireler bu durumdaki bireylerle bakım verirken yasal sistem ile ilgili sıkıntı yaşamaktadır⁴.

Hemşireler, çalışma ortamındaki iş yükü ve kötü şartlardan etkilenen en önemli sağlık çalışanları olarak görülmektedirler. Bu nedenle hemşirelerin içinde bulunduğu çalışma ortamının uygun koşulları sağlanması son derece önemlidir. Temel olarak, göçmenlerin mevcut risk faktörleri, morbidite oranlarını ve psikososyal ihtiyaçları konusunda bilgi eksikliği olan hemşirelerin göçün sağlığa olan etkileri, göçmenlerin sağlığının nasıl geliştirilebileceğini bilmeleri hemşireler için kolaylaştırıcı etken oluşturmaktadır. Hemşireler toplumun tüm üyelerini olduğu gibi göç eden bireyleri de öncelikli grup olarak kabul etmeli, sağlıklarının korunması ve geliştirilmesi için sağlığı geliştirme davranışlarını değerlendirmelidir. Hemşirelerin bu süreçte eleştire düşünceleri oldukça önemlidir⁵.

Amerikan Felsefe Birliği eleştirel düşünmeyi, “kararın dayandığı kanıtlayıcı, kavramsal, metodolojik, kritik veya bağlamsal düşüncelerin açıklanmasının yanı sıra, yorum, analiz, değerlendirme ve çıkarsama ile sonuçlanan anlamlı ve kişisel olarak düzenlenmiş bir yargıdır” olarak tanımlamıştır. Bir başka tanıma göre eleştirel düşünme, gözlem, deneyim, düşünce, akıl yürütme veya iletişim yoluyla toplanan veya üretilen bilgiyi akıl ve ustalıklı kavramsallaştırma, uygulayan, analiz eden, sentezleyen ve / veya değerlendiren, entelektüel disiplinli bir süreçtir. Facione ve Facione (2008)’e göre eleştirel düşünme, karar vermede kullanılan yaygın bir süreçtir ve profesyonel kararlar alabilmek için bireyin eleştirel düşünme becerisini kullanması gerekmektedir. Hemşirelerin göçmenlere bakım verirken eleştirel düşünme ve karar verme becerilerini kullanarak sorumluluk alan sağlık profesyonelleri olmaları gerekmektedir⁶.

Hastaların ve hemşirelik uygulamaları ile ilişkili süreçleri tanımlamak için hemşireler eleştirel düşünceyi sıklıkla kullanılır. Türkiye’de hemşirelerin göçmenlere bakım verme sürecinde eleştirel düşünme becerileri ile ilgili yapılmış çalışma bulunmamaktadır. Ancak hemşireler ve hemşire aday öğrencilerle yapılan çalışmalarda hemşirelerin eleştirel düşünce seviyelerinin orta düzeyde olduğu belirtilmiştir⁷.

³ Korkmaz AÇ. Sığınmacıların Sağlık Ve Hemşirelik Hizmetlerine Yarattığı Sorunlar. Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi. 2014;1:38; Gushulak BD, MacPherson DW. The basic principles of migration and health: Population mobility and gaps in disease prevalence. *Emerging Themes in Epidemiology*, 2006, DOI: 10.1186/1742-7622-3-3; Topçu S, Beşer A. Göç ve sağlık. *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 2006; 3:38-39; Zunzunegui MV, Forstera M, Gauvina L, Raynaulta MF, Will JD. Community unemployment and immigrants’ health in Montreal. *Social Science and Medicine*. 2006;63:485–500; Kirmayer LJ. Common mental health problems in immigrants and refugees: general approach in primary care. *Canadian Medical Association Journal*. 2011 DOI:10.1503/cmaj.090292; Schick M, Zumwald A, Kno B, Nickerson A, Bryant RA, Schnyder U, Muller J, Morina N. Challenging future, challenging past: the relationship of social integration and psychological impairment in traumatized refugees. *European Journal of Psychotraumatology*. 2016; 7:1-5.

⁴ Schick M, Zumwald A, Kno B, Nickerson A, Bryant RA, Schnyder U, Muller J, Morina N. Challenging future, challenging past: the relationship of social integration and psychological impairment in traumatized refugees. *European Journal of Psychotraumatology*. 2016; 7:1-5; Doocy S, Lyles E, Zaheya LA, Oweis A, Ward NA, Burton A. Health Service Utilization among Syrian Refugees with Chronic Health Conditions in Jordan. *Plos One*. 2016;11(4):1-12; Sanchez MG, Romero AA, Vozmediano EB, Pastells R, Gastaldo D, Molina F. Undocumented Immigrant Women in Spain: A Scoping Review on Access to and Utilization of Health and Social Services. *Journal Immigrant Minority Health*. 2016 DOI 10.1007/s10903-016-0356-8.

⁵ Gastaldo D, Magalhaes L. International Migration Versus National Health-Care. *Nursing Inquiry* 2010; 17(3): 185; Erten ZK, Zincir H, Özen B Dinç S, Sevig Ü ve Özkan F. Göçle Gelen Ailelerin Sağlıkla İlgili Bazı Davranış ve Görüşlerinin Saptanması. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 2014;35–46.

⁶ American Philosophical Association. *Critical Thinking: A statement of expert consensus for purposes of educational assessment and instruction*. “The Delphi Report”, Committee on Pre-college Philosophy (ERIC Document Reproduction Service No. ED 315 423). 1990; The Critical Thinking Community. Definition Critical Thinking. Erişim adresi: <http://www.criticalthinking.org/pages/defining-critical-thinking/410>. Erişim Tarihi: 15.12.2016; Noreen C. Facione- Peter A Facione, “Critical thinking and clinical judgment (from critical thinking and clinical reasoning in the health sciences: A teaching anthology)”. *Milbrae CA: Published by Insight Assessment/ The California Academic Press*. 2008, s.1-13.

⁷ Josinete Aparecida da Silva Bastos Cerullo - Diná de Almeida Lopes Monteiro da, “Clinical Reasoning and Critical Thinking”, *Rev Lat Am Enfermagem*, C.18, S.1, January 2010, s.124-129; Dirimeşe, E, Dicle, A. (2012). Hemşirelerin ve

Bu çalışma ile günümüzün güncel konularından biri olan zorunlu göçle gelen bireylere bakım veren hemşirelerin eleştirel düşüncelerinin hangi düzeyde olduğunu belirlemek amaçlanmaktadır.

Gereç ve Yöntem

Bu araştırma 1 Ekim 1 Kasım 2016 tarihleri arasında Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sağlık Uygulama ve Araştırma Merkezi'nde çalışan hemşirelerle gerçekleştirilmiştir. Çalışma tanımlayıcı ve kesitsel türde planlanmıştır. Çalışmanın evrenini hastanede çalışan 430 hemşire, örneklemini ise çalışmaya katılmayı kabul eden ve çalışmanın gerçekleştirildiği tarihlerde nöbet, doğum izni ya da raporlu olmayan 243 hemşire oluşturmuştur.

Çalışmanın verileri araştırmacılar tarafından geliştirilen 18 soruluk demografik bilgilerden yaş, cinsiyet, medeni durum, uzun süre ikamet edilen yerleşim birimi, eğitim durumu, gelir durumu; çalışma yılı ve çalışılan klinik, kişisel özellikler, zorunlu göçle gelen bireylere bakım verme durumu, bakım veriliyorsa güçlük yaşayıp yaşamadığı, yaşanan güçlük, bu durumdan memnun olup olmadığı, tercih edip etmediği, zorunlu göçle gelen bireylerin sağlık hizmetlerinden ücretsiz yararlanmasına nasıl bakıldığı sorularını içeren Tanıtıcı Bilgi Formu ve UF/EMI Eleştirel Düşünme Eğilim Ölçeği ile toplanmıştır.

UF/EMI Düşünme Eğilim Ölçeği (UF/EMI-University of Florida Engagement, Maturity and Innovativeness Critical Thinking Disposition Instrument)'nin Türkçe geçerlilik güvenilirliği Kılıç ve Şen (2014) tarafından yapılmıştır. Ölçekte bireylerin eleştirel düşünce tutumlarını belirlemeye yönelik 25 madde bulunmakta ve ölçek Katılım Boyutu (10 madde), Bilişsel Olgunluk Boyutu (8 madde) ve Yenilikçilik Boyutu (7 madde) olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır. Katılım eğilimi yüksek bireyler becerilerini kullanmak ve akıl yürütmek, problem çözmek ve karar vermek için yeteneklerini kullanırlar. Bilişsel olgunluk düzeyi yüksek olan bireyler karar alma ve problem çözme sürecinde başkalarının görüşlerine açık ve önyargılarının farkındadırlar. Yenilikçi olma eğilimi yüksek bireyler, bilgiye açıklık çeken; mesleklerine, konularına, yaşamlarına ve dünyalarına ilişkin yenilikçi olma eğilimine sahip; doğru, mevcut inanç ve düşünceleri ile çelişse bile doğruyu bulma bulma arzusundadır. Likert tipi ölçekte kesinlikle katılmıyorum (1 puan), katılmıyorum (2 puan), kararsızım (3 puan), katılıyorum (4 puan), kesinlikle katılıyorum (5 puan) yanıtları bulunmakta ve ters puanlanan madde bulunmamaktadır. Ölçekten elde edilebilecek en düşük puan 25 en yüksek puan ise 125'tir; yüksek puan eleştirel düşünme eğiliminin yüksek olduğunu gösterir Bu çalışmada güvenilirlik için Cronbach Alfa değeri .948 bulunmuştur.⁸

Verilerin toplanmasına başlamadan önce kurumlardan gerekli yazılı izinler ve katılımcılardan sözlü onam alınmıştır. Formların cevaplanma süresi ortalama 10-15 dakika sürmüştür. Verilerin değerlendirilmesinde SPSS 21.0 paket program kullanılmış olup; yüzdeler dağılımlar, Cronbach alpha, ortalamalar, t testi, pearson korelasyon analizi, tek yönlü varyans analizi, Tukey ileri analiz testlerinden yararlanılmıştır. Araştırmanın sınırlılıkları; çalışma Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sağlık Uygulama ve Araştırma Merkezi'nde çalışan hemşirelerle yapılmıştır. Bu nedenle elde edilen veriler ülkemiz ve diğer hastanelere genellenemez.

Bulgular

Araştırma kapsamındaki hemşirelerin yaş ortalaması 31.13±6.55 (min19-max50) olup %82.3'ü kadın %17.7'si erkektir. Çalışmaya dahil edilen hemşirelerin %69.1'i evli, %76.1'i ilde ikamet etmekte, %87.2'si lisans mezunu, %69.5'inin gelir durumu orta, %64.6'sı dahili birimlerde çalışmakta, %34.6'sının çalışma süresi bir ve beş yıl arasındadır. Araştırma kapsamındaki hemşirelerin kişilik

---

Hemşirelik Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Eğilimlerinin Değerlendirilmesi. *Journal of Anatolia Nursing and Health Sciences*, 15(2); Kanbay, Y., Aslan, Ö., Işık, E., & Kılıç, N. (2013). Hemşirelik lisans öğrencilerinin problem çözme ve eleştirel düşünme becerileri. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 3(3), 244-251.

⁸ Kılıç HE, Şen Aİ. The Effect of Physics Education Based on Out-of-School Learning Activities and Critical Thinking on Students' Attitudes. *Education and Science* 2014, S 39, C176, s13-30; Coskun, MV, Altinkurt, Y. The Relationship between Values and Critical Thinking Dispositions of Pre-Service Teachers. *Educational Process: International Journal (EDUPIJ)*, 2016;S5, C4, s298-312.

özellikleri sorulduğunda %50.2'sinin kendisini atak ve girişken olarak tanımladığı bulunmuştur (Tablo 1).

Tablo 1. Hemşirelere ait sosyo-demografik özellikler

Özellikler	Sayı (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet		
Kadın	200	82.3
Erkek	43	17.7
Medeni durum		
Evli	168	69.1
Bekar	75	30.9
Eğitim düzeyi		
Lise mezunu	31	12.8
Üniversite mezunu	212	87.2
Gelir durumu		
Kötü	57	23.5
Orta	169	69.5
İyi	17	7.0
Çalışılan klinik		
Dahili birimler	157	64.6
Cerrahi birimler	86	35.4
Çalışma süresi		
1 yıldan az	18	7.4
1-5 yıl	84	34.6
5-10 yıl	62	25.5
10 yıldan fazla	79	32.5
Kişilik özelliği		
Atak girişken	122	50.2
Pasif çekingen	27	11.1
Uysal	94	38.7

Araştırma kapsamındaki hemşirelerin %84.0'ü zorunlu göçle gelen bireylere bakım vermiş, bakım verenlerin %89.7'si bakım verme sırasında sorun yaşamıştır. Zorunlu göçle gelen bireylere bakım verirken sorun yaşayanların %48.6'sı sadece dil sorunu, %24.0'ü dil, kültür ve kabul sorunu yaşamıştır. Hemşirelerden %57.6'sı zorunlu göçle gelen bireylerin sağlık hizmetlerinden ücretsiz yararlanmalarını olumlu karşılamaktadır. Bu çalışmada zorunlu göçle gelen bireylere bakım veren hemşirelerin %50.5'i bu durumdan memnun değildir ve bunların %55.3'ü iletişim güçlüğünden, %28.2'si önceliğin kendi milletinde olması gerektiğini düşündüğünden dolayı memnun değildir. Bu çalışmada hemşirelerin %54.7'si zorunlu göçle gelen bireylere bakım vermeyi tercih ederken, tercih etmeyenlerin %52.7'sinin önceliğin kendi milletinde olduğunu düşündükleri için zorunlu göçle gelen bireylere bakım vermeyi tercih etmedikleri bulunmuştur (Tablo 2).

Tablo 2. Hemşirelerin zorunlu göçle gelen bireylere ilişkin tutumları

Özellikler	Sayı (n)	Yüzde (%)
Zorunlu göçle gelen bireye bakım verme durumu		
Veren	204	84.0
Vermeyen	39	16.0
Zorunlu göçle gelen bireye bakım verirken sorun yaşama durumu (n=204)		

Sorun yaşıyan	183	89.7
Sorun yaşamayan	21	10.3
Yaşanılan sorun (n=183)		
Dil sorunu	89	48.6
Kültür sorunu	15	8.2
Kabul sorunu	6	3.3
Dil ve kültür sorunu	29	15.8
Dil, kültür ve kabul sorunu	44	24.0
Sağlık hizmetlerinden ücretsiz yararlanmalarını		
Olumlu karşılayan	140	57.6
Olumsuz karşılayan	103	42.4
Zorunlu göçle gelen bireylere bakım vermektten memnun olma durumu (n=204)		
Memnun olan	101	49.5
Memnun olmayan	103	50.5
Memnun olmama nedenleri (n=103)		
İletişim güçlüğü	57	55.3
Önceliğın kendi milletinde olduğunu düşünme	29	28.2
Hak etmediklerini düşünme	17	16.5
Zorunlu göçle gelen bireylere bakım vermeyi tercih etme		
Bakım vermeyi tercih eden	133	54.7
Bakım vermeyi tercih etmeyen	110	45.3
Tercih etmeme nedenleri (n=110)		
Önceliğın kendi milletinde olduğunu düşünme	52	47.3
İletişim güçlüğü	58	52.7

Çalışma kapsamındaki hemşirelerin yaş ortalamaları ile UF/EMI Eleştirel Düşünme Eğilim Ölçeği toplam puan ortalamaları ve Bilişsel Olgunluk alt boyut puan ortalamaları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p<0.05$).

Çalışma kapsamındaki hemşirelerin UF/EMI Eleştirel Düşünme Eğilim Ölçeği toplam puan ortalamalarının 98.11 ± 13.81 , Katılım Alt Boyut toplam puan ortalamalarının 39.26 ± 6.53 , Bilişsel Olgunluk Alt Boyut toplam puan ortalamalarının 31.61 ± 4.49 ve Yenilikçi Alt Boyut toplam puan ortalamalarının 27.23 ± 4.13 olduğu saptanmıştır.

Çalışma kapsamındaki hemşirelerin cinsiyetleri, eğitim durumları ve gelir durumları ile Katılım Alt Boyut toplam puan ortalamaları arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark olduğu ($p<0.05$); erkeklerin, lisans mezunlarının ve gelir durumu kötü olan bireylerin Katılım Alt Boyut toplam puan ortalamalarının daha yüksek olduğu saptanmıştır (Tablo 3).

Araştırma kapsamına alınan hemşirelerin Bilişsel Olgunluk Alt Boyut toplam puan ortalamaları ile çalıştıkları klinik arasında istatistiksel yönden anlamlı bir fark olduğu ($p<0.05$), dahili birimlerde çalışan hemşirelerin Bilişsel Olgunluk Alt Boyut toplam puan ortalamalarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Tablo 3).

Çalışma kapsamındaki hemşirelerin Yenilikçi Alt Boyut toplam puan ortalamaları ile medeni durumları ve kişilik özellikleri arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($p<0.05$); bekar olanların ve kendini atak-girişken olarak tanımlayanların Yenilikçi Alt Boyut toplam puan ortalamalarının daha yüksek olduğu bulunmuştur (Tablo 3).

Tablo 3. Hemşirelerin sosyo demografik özelliklerine göre UF/EMI Eleştirel Düşünme Eğilim Ölçeği toplam ve alt boyutları puan ortalamaları

	Katılım Alt Boyut	Bilişsel Olgunluk Alt Boyut	Yenilikçi Alt Boyut	Toplam Puan Ortalaması
	X±ss	X±ss	X±ss	X±ss
Cinsiyet				
Kadın	38.81±6.81	31.47±4.63	27.18±4.02	97.45±14.35
Erkek	41.39±4.56	32.30±3.73	27.48±4.67	101.19±10.56
t değeri	2.381	1.109	0.443	1.165
p değeri	0.018	0.268	0.658	0.108
Medeni durum				
Evli	39.33±5.89	31.55±3.95	26.85±3.75	97.73±12.19
Bekar	39.11±7.83	31.76±5.55	28.11±4.79	98.97±16.95
t değeri	0.224	-0.299	-2.215	-0.574
p değeri	0.823	0.765	0.028	0.567
Eğitim düzeyi				
Lise mezunu	37.06±5.28	30.42±5.06	26.71±4.03	94.19±13.02
Üniversite mezunu	39.58±6.64	31.79±4.39	27.31±4.15	98.65±13.86
t değeri	-2.019	-1.589	-0.756	-1.698
p değeri	0.045	0.113	0.450	0.091
Gelir durumu				
Kötü	40.95±7.01	32.33±4.98	28.18±4.37	101.46±15.82
Orta	38.91±6.26	31.43±4.29	26.98±4.08	97.33±12.89
İyi	37.06±6.72	31.00±4.80	26.65±3.59	94.71±14.26
F değeri	3.153	1.208	1.994	2.494
p değeri	0.044	0.359	0.138	0.085
Çalışılan klinik				
Dahili birimler	39.70±6.08	32.18±4.27	27.51±3.96	99.39±13.15
Cerrahi birimler	38.47±7.26	30.57±4.72	26.73±4.44	95.77±14.72
t değeri	1.341	2.714	1.404	1.970
p değeri	0.182	0.007	0.162	0.050
Çalışma süresi				
1 yıldan az	38.06±4.29	31.56±3.38	26.50±2.77	96.11±7.64
1-5 yıl	38.62±7.97	31.08±5.55	27.49±4.61	97.19±17.14
5-10 yıl	40.13±5.08	31.44±3.60	27.08±4.37	98.65±11.12
10 yıldan fazla	39.54±6.26	32.33±4.05	27.25±3.68	99.13±12.90
F değeri	0.888	1.092	0.321	0.421
p değeri	0.448	0.353	0.810	0.738
Kişilik özelliği				
Atak girişken	39.50±7.49	31.91±4.84	27.89±4.16	99.30±15.37
Pasif çekingen	39.67±7.82	31.11±6.00	25.41±6.14	96.19±17.86
Uysal	38.84±4.56	31.37±3.43	26.90±3.12	97.12±9.78
F değeri	0.327	0.567	4.621	0.961
p değeri	0.722	0.568	0.011	0.384

Araştırma kapsamındaki hemşirelerin zorunlu göçle gelen bireylere bakım vermede sorun yaşama durumları ile UF/EMI Eleştirel Düşünme Eğilim Ölçeği toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olduğu ($p<0.05$), sorun yaşayan bireylerin toplam puan ortalamalarının daha yüksek olduğu bulunmuştur (Tablo 4).

Çalışma kapsamındaki hemşirelerin zorunlu göçle gelen bireylere bakım vermede sorun yaşama durumları ile Katılım Alt Boyut toplam puan ortalamaları arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark olduğu ($p<0.05$); zorunlu göçle gelen bireylere bakım vermede sorun yaşayanların Katılım Alt Boyut toplam puan ortalamalarının daha yüksek olduğu saptanmıştır (Tablo 4).

Çalışma kapsamındaki hemşirelerin Yenilikçi Alt Boyut toplam puan ortalamaları ile zorunlu göçle gelen bireylerle yaşanan sorunun türü arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($p<0.05$); hem dil hem de kabul sorunu yaşayan hemşirelerin Yenilikçi Alt Boyut toplam puan ortalamalarının daha düşük olduğu bulunmuştur (Tablo 4).

Tablo 4. . Hemşirelerin zorunlu göçle gelen bireylere ilişkin tutumlarına göre UF/EMI Eleştirel Düşünme Eğilim Ölçeği toplam ve alt boyutları puan ortalamaları

	Katılım Alt Boyut	Bilişsel Olgunluk Alt Boyut	Yenilikçi Alt Boyut	Toplam Puan Ortalaması
	X±ss	X±ss	X±ss	X±ss
Zorunlu göçle gelen bireye bakım verme durumu				
Veren	39.55±6.40	31.59±4.56	27.36±4.06	98.50±14.11
Vermeyen	37.77±7.11	31.74±4.18	26.59±4.52	96.10±12.06
t değeri	1.563	-0.197	1.063	0.991
p değeri	0.119	0.844	0.289	0.322
Zorunlu göçle gelen bireye bakım verirken sorun yaşama durumu (n=204)				
Sorun yaşayan	39.80±6.65	31.61±4.80	27.40±4.26	98.81±14.80
Sorun yaşamayan	37.38±2.78	31.38±1.02	26.95±1.28	95.71±4.31
t değeri	3.094	0.551	1.072	2.148
p değeri	0.003	0.583	0.287	0.034
Yaşanılan sorun (n=183)				
Dil sorunu	39.22±7.48	31.11±5.13	26.82±4.44	97.16±15.95
Kültür sorunu	40.13±3.72	32.73±4.04	28.27±4.51	101.13±11.77
Kabul sorunu	46.00±7.90	35.00±6.39	31.67±5.43	112.67±19.37
Dil ve kültür sorunu	38.97±6.51	31.76±5.08	25.79±4.06	96.52±14.82
Dil, kültür ve kabul sorunu	40.55±6.51	31.62±3.78	28.77±2.92	101.00±11.51
F değeri	1.763	1.206	4.578	2.152
p değeri	0.138	0.310	0.002	0.076
Sağlık hizmetlerinden ücretsiz yararlanmalarını				
Olumlu karşılayan	39.00±7.04	31.84±4.58	26.90±4.27	97.74±14.13
Olumsuz karşılayan	39.62±5.80	31.30±4.38	27.69±3.91	98.61±13.41
t değeri	-0.754	0.929	-1.474	-0.484
p değeri	0.452	0.354	0.142	0.629
Zorunlu göçle gelen bireylere bakım vermektен memnun olma durumu (n=204)				
Memnun olan	40.17±6.81	32.21±4.53	27.66±4.10	100.04±14.39
Memnun olmayan	38.94±5.94	30.98±4.52	27.06±4.01	96.98±13.74
t değeri	1.372	1.935	1.065	1.553
p değeri	0.172	0.054	0.288	0.122
Memnun olmama nedenleri (n=103)				
İletişim güçlüğü	38.88±6.14	30.93±4.50	26.86±4.00	96.67±13.69
Önceliğin kendi milletinde olduğunu düşünme	40.24±5.45	32.03±4.00	28.07±3.36	100.34±12.32
Hak etmediklerini düşünme	36.94±5.81	29.35±5.17	26.00±4.87	92.29±15.42
F değeri	1.685	1.925	1.598	1.907
p değeri	0.191	0.151	0.207	0.154
Zorunlu göçle gelen bireylere bakım vermeyi tercih etme				
Bakım vermeyi tercih eden	39.74±7.02	31.99±4.40	27.26±4.23	99.00±14.02
Bakım vermeyi tercih etmeyen	38.68±5.87	31.15±4.58	27.20±4.04	97.04±13.54
t değeri	1.263	1.450	0.118	1.104
p değeri	0.208	0.148	0.906	0.271
Tercih etmeme nedenleri (n=110)				
İletişim güçlüğü	38.81±7.44	31.41±5.57	26.58±4.79	97.74±9.27

Önceliğin kendi milletinde olduğunu düşünme	38.57±4.05	30.87±5.57	27.76±3.16	96.25±17.16
t değeri	0.212	-0.625	-1.542	-0.575
p değeri	0.833	0.533	0.126	0.566

Tartışma

Bu çalışmada, hemşirelerin eleştirel düşüncelerinin eleştirel düşünce eğilimi toplam puan ve alt boyutlarından aldıkları puanlara göre iyi düzeyde olduğu belirlenmiştir. Literatürde yapılan çalışmalarda hemşirelerin eleştirel düşüncelerinin orta düzeyde olduğu bulunmuştur. Bu çalışmanın sonuçlarına göre çalışma kapsamındaki hemşirelerin eleştirel düşünme eğilimlerinin, katılım eğilimlerinin, bilişsel olgunluk düzeylerinin ve yenilikçi olma eğilimlerinin yüksek olduğu görülmektedir. Bu sonuç çalışma kapsamındaki hemşirelerin sorgulayıcı, akıl yürütme becerilerini kullanan, görüşlere açık olan, yeniliklere açık bireyler olduklarını düşündürülebilir.⁹

Hemşirelerin zorunlu göçle gelen bireylere hizmet verirken güçlük çekme durumları ile eleştirel düşünceleri arasındaki ilişki istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0.05$), hizmet verirken güçlük çeken hemşirelerin eleştirel düşünceleri daha fazladır. Günümüzde önemli bir yer tutan zorunlu göç ve zorunlu göçle gelen bireyler toplumun her alanda olduğu gibi sağlık alanında da çalışanları ikilemler arasında bırakmaktadır. Hemşireler bu bireylere hizmet verirken dil engeli, kültür farkı, göçmenlerin yasal statüsü gibi çeşitli faktörlerin etkisiyle zorluklar yaşayabilmektedir. Ayrıca iş yükleri oldukça fazla olan hemşireler, zorunlu göçle gelen bireylere de bakım vermeye başlamalarıyla birlikte yaşadıkları güçlükler artış göstermiştir. Hemşirelerin iş yüklerinin artması ve daha çok zorluklarla karşılaşması hemşirelerin eleştirel düşünme düzeylerini arttırmıştır. Bu çalışmadan elde edilen sonuç, hemşirelerin zorunlu göçle gelen bireylere bakım verirken zorluk yaşadıklarında daha fazla eleştirel düşüncelerini desteklemektedir.

Erkek hemşirelerin eleştirel düşünce katılım alt boyutundan aldıkları puan daha yüksektir. Korkmaz'ın (2009) yaptığı bir çalışmada cinsiyet ile eleştirel düşünce arasında ilişki bulunmamıştır. Erkeklere sosyal yaşamda aktif olmalarına yönelik toplum tarafından daha fazla fırsat sunulmaktadır. Bu durum erkeklerin kadınlara göre kendilerine daha fazla güven duymalarını sağlamaktadır. Dolayısıyla erkeklerin kendilerine daha fazla güven duymaları eleştirel düşüncelerini olumlu katkı sağlamaktadır. Bu çalışmadan elde edilen sonuç beklenen bir sonuçtur.¹⁰

Bu çalışmada lisansüstü eğitim seviyesine sahip hemşirelerin eleştirel düşünce katılım alt boyutundan aldıkları puan daha yüksek bulunmuştur. Yapılan bir çalışmada da bulunan sonuç bu çalışmayı destekler şekildedir.²⁵ Katılım eğilimi yüksek bireyler becerilerini kullanmak ve akıl yürütmek, problem çözmek ve karar vermek için yeteneklerini kullanırlar.²³ Hemşirelerin eğitim seviyeleri arttıkça entelektüel seviyeleri ile birlikte araştırma ve sorgulama becerileri artış gösterebilmektedir. Yaptıkları uygulamaları eleştirel olarak sorgulayıp analiz ettikten sonra kendilerine göre en doğru uygulamaları yapabiliyorlar.¹¹

Bu çalışmada yaş ile eleştirel düşünce toplam puan ve bilişsel olgunluk alt boyutu pozitif yönde anlamlı bulunmuştur. Öğrenci hemşireler ile yapılan bir çalışmada yaş arttıkça eleştirel düşünme durumları artış göstermiştir. Hemşirelerin yaşları arttıkça meslekte çalışma yılları da paralel olarak artış göstermektedir. Dolayısıyla meslek hayatında farklı hastalara bakım vererek kazanmış oldukları

⁹ Elif Dirimeşe- Aklime Dicle, "Hemşirelerin Ve Hemşirelik Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Eğilimlerinin Değerlendirilmesi", *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, C.15, S.2, 2012, s.89-98; Yalçın Kanbay- Özgür Aslan-Elif Işık- Nurhayat Kılıç, "Hemşirelik Lisans Öğrencilerinin Problem Çözme ve Eleştirel Düşünme Becerileri", *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, C.3, S.3, Aralık 2013, s.244-251.

¹⁰ Korkmaz AÇ. Sığınmacıların Sağlık Ve Hemşirelik Hizmetlerine Yarattığı Sorunlar. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*. 2014;1:38.

¹¹ Kılıç HE, Şen Aİ. The Effect of Physics Education Based on Out-of-School Learning Activities and Critical Thinking on Students' Attitudes. *Education and Science* 2014, S 39, C176, s13-30; Nezaket Öztürk-Hatice Ulusoy, "Lisans ve Yüksek Lisans Hemşirelik Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Düzeyleri ve Eleştirel Düşünmeyi Etkileyen Faktörler", *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, C.1,S.1,2008,s.15-25.

deneyim eleştirel düşüncelerini de etkileyebilmektedir.¹²

Dahili kliniklerde çalışan hemşirelerin cerrahi kliniklerde çalışan hemşirelere göre eleştirel düşünce yenilikçi alt boyutundan aldıkları puan yüksek bulunmuştur. Eşer ve ark.(2007) yaptıkları çalışmaya göre dahili ve cerrahi birimlerde çalışan hemşirelerin eleştirel düşünce boyutları arasında fark bulunmamıştır. Yenilikçi olma eğilimi yüksek bireyler, bilgiye açlık çeken; mesleklerine, konularına, yaşamlarına ve dünyalarına ilişkin yenilikçi olma eğilimine sahip; doğru, mevcut inanç ve düşünceleri ile çelişse bile doğruyu bulma bulma arzusunda. Dahili kliniklerde hasta sirkülasyonunun daha az olduğu göz önüne alınırsa bu kliniklerde çalışan hemşirelerin yenilikçi yönlerini geliştirme eğiliminde oldukları düşünülebilir.¹³

Bu çalışmada aktif girişken kişiliğe sahip hemşirelerin eleştirel düşünce yenilikçi alt boyutundan aldıkları puan pasif-çekingen ve uysal kişilik özelliğine sahip hemşirelere göre daha yüksektir. Aktif-girişken kişiliğe sahip hemşireler mesleklerini daha iyi yapmak için araştırmalar yapan, kendini ve mesleğini geliştirmek için eleştirel düşünerek doğruyu bulanlardır. Bu çalışmada bulunan sonucun beklenen bir sonuç olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada hemşirelerin büyük çoğunluğunun zorunlu göçle gelen bireylere bakım verirken sorun yaşadığı, yaklaşık yarısının dil ile ilgili sorun yaşadığı bulunmuştur. Hemşirelerin eleştirel düşünme eğilimlerinin yüksek değerlerde olduğu, eleştirel düşünme eğiliminin hemşirelerin zorunlu göçle gelen bireylere bakım verirken sorun yaşama durumlarından etkilendiği bulunmuştur. Bu sonuçlar doğrultusunda kliniklere dil sorununu çözmek için tercümanlar temin edilmesi ya da hemşirelere dil eğitimi planlanması önerilebilir.

KAYNAKLAR

American Philosophical Association. Critical Thinking: A statement of expert consensus for purposes of educational assessment and instruction. "The Delphi Report", Committee on Pre-college Philosophy (ERIC Document Reproduction Service No. ED 315 423). 1990.

Coskun, MV, Altinkurt, Y. The Relationship between Values and Critical Thinking Dispositions of Pre-Service Teachers. *Educational Process: International Journal (EDUPIJ)*, 2016;S5, C4, s298-312.

Dirimeşe, E, Dicle, A. (2012). Hemşirelerin ve Hemşirelik Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Eğilimlerinin Değerlendirilmesi. *Journal of Anatolia Nursing and Health Sciences*, 15(2).

Doocy S, Lyles E, Zaheya LA, Oweis A, Ward NA, Burton A. Health Service Utilization among Syrian Refugees with Chronic Health Conditions in Jordan. *Plos One*. 2016;11(4):1-12.

Elif Dirimeşe- Aklime Dicle, "Hemşirelerin Ve Hemşirelik Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Eğilimlerinin Değerlendirilmesi", *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, C.15, S.2, 2012, s.89-98.

Ereş F. Türkiye’de Göçmen Eğitimi Sorunsalı ve Göçmen Eğitiminde Farklılığın Yönetimi. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2015; 6(2):19.

Erten ZK, Zincir H, Özen B Dinç S, Sevig Ü ve Özkan F. Göçle Gelen Ailelerin Sağlıkla İlgili Bazı Davranış ve Görüşlerinin Saptanması. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 2014;35-46.

Gastaldo D, Magalhaes L. International Migration Versus National Health-Care. *Nursing Inquiry* 2010; 17(3): 185.

Gushulak BD, MacPherson DW. The basic principles of migration and health: Population mobility

¹² Nezaket Öztürk-Hatice Ulusoy, "Lisans ve Yüksek Lisans Hemşirelik Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Düzeyleri ve Eleştirel Düşünmeyi Etkileyen Faktörler", *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, C.1,S.1,2008,s.15-25 .

¹³ Kılıç HE, Şen Aİ. The Effect of Physics Education Based on Out-of-School Learning Activities and Critical Thinking on Students' Attitudes. *Education and Science* 2014, S 39, C176, s13-30.

and gaps in disease prevalence. *Emerging Themes in Epidemiology*, 2006, DOI: 10.1186/1742-7622-3-3.

Josinete Aparecida da Silva Bastos Cerullo - Diná de Almeida Lopes Monteiro da, "Clinical Reasoning and Critical Thinking", *Rev Lat Am Enfermagem*, C.18, S.1, January 2010, s.124-129.

Kanbay, Y., Aslan, Ö., Işık, E., & Kılıç, N. (2013). Hemşirelik lisans öğrencilerinin problem çözme ve eleştirel düşünme becerileri. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 3(3), 244-251.

Kılıç HE, Şen Aİ. The Effect of Physics Education Based on Out-of-School Learning Activities and Critical Thinking on Students' Attitudes. *Education and Science* 2014, S 39, C176, s13-30.

Kirmayer LJ. Common mental health problems in immigrants and refugees: general approach in primary care. *Canadian Medical Association Journal*. 2011 DOI:10.1503/cmaj.090292.

Korkmaz AÇ. Sığınmacıların Sağlık Ve Hemşirelik Hizmetlerine Yarattığı Sorunlar. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*. 2014;1:38.

Korkmaz AÇ. Sığınmacıların Sağlık Ve Hemşirelik Hizmetlerine Yarattığı Sorunlar. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*. 2014;1:38.

Kristiansen M- Mygind A- Krasnik A, "Health Effects of Migration", *Danish Medical Bulletin*, C.54,S.1, 2007,s.46- 47.

Messias DKH. Migration Transitions. Meleis AI. Editör, *Transitions Theory Middle Range and Situation-Specific Theories in Nursing Research and Practice*, 1. Baskı, New York, Springer Publishing Company. 2010;226.

Nezaket Öztürk-Hatice Ulusoy, "Lisans ve Yüksek Lisans Hemşirelik Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Düzeyleri ve Eleştirel Düşünmeyi Etkileyen Faktörler", *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, C.1,S.1,2008,s.15-25.

Noreen C. Facione- Peter A Facione, "Critical thinking and clinical judgment (from critical thinking and clinical reasoning in the health sciences: A teaching anthology)". *Milbrea CA: Published by Insight Assessment/ The California Academic Pres*. 2008, s.1-13.

Pottie K, Greenaway C, Feightner J, Welch V, Swinkels H, Rashid M, Hassan G. Evidence-based clinical guidelines for immigrants and refugees. *Canadian Medical Association Journal*, 2011;183(12):825.

Sanchez MG, Romero AA, Vozmediano EB, Pastells R, Gastaldo D, Molina F. Undocumented Immigrant Women in Spain: A Scoping Review on Access to and Utilization of Health and Social Services. *Journal Immigrant Minority Health*. 2016 DOI 10.1007/s10903-016-0356-8.

Schick M, Zumwald A, Kno B, Nickerson A, Bryant RA, Schnyder U, Muller J, Morina N. Challenging future, challenging past: the relationship of social integration and psychological impairment in traumatized refugees. *European Journal of Psychotraumatology*. 2016; 7:1-5.

Teppo Kröger- Minna Zechner, "Migration and Care: Giving and Needing Care across National Borders" *Finnish Journal of Ethnicity and Migration*, C.4, S.3, 2009,s.17-26.

The Critical Thinking Community. Definition Critical Thinking. Erişim adresi: <http://www.criticalthinking.org/pages/defining-critical-thinking/410>. Erişim Tarihi: 15.12.2016.

Topçu S, Beşer A. Göç ve sağlık. *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 2006; 3:38-39. Zunzunegui MV, Forstera M, Gauvina L, Raynaulta MF, Will JD. Community unemployment and immigrants' health in Montreal. *Social Science and Medicine*. 2006;63:485-500.

Yalçın Kanbay- Özgür Aslan- Elif Işık- Nurhayat Kılıç, "Hemşirelik Lisans Öğrencilerinin Problem Çözme ve Eleştirel Düşünme Becerileri", *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, C.3, S.3, Aralık 2013, s.244-251.

Ziya O. Mülteci-Göçmen Belirsizliğinde İklim Mülteciler. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2012;99:232.

Türkiye’de Tersine Göçe Neden Olan Faktörler Üzerine Bir Araştırma

Doç.Dr. Emel İSLAMOĞLU
Sakarya Üniversitesi / Sakarya

Doç.Dr. Sinem YILDIRIMALP
Sakarya Üniversitesi / Sakarya

Doç.Dr. Fuat MAN
Sakarya Üniversitesi / Sakarya

Giriş

Toplumsal hareketliliği ifade eden göç, ekonomik, siyasal ve kültürel birçok değişime neden olmakta, gerek sebepleri gerekse sonuçları açısından güncelliğini korumaktadır. Son yıllarda “göç veren gelişmekte olan bir ülkenin, bölgenin veya şehrin, göç almaya başlaması”¹ sürecini ifade eden tersine göç olgusu üzerinde durulmakta ve akademik alanda da tartışmalara konu olmaktadır.

Türkiye’nin 1950’li yıllarda tanıştığı iç göç olgusu, önemli toplumsal değişimlere neden olmuştur. 1980 sonrasında daha da hızlanan ve 2000’li yıllara kadar kırsal alandan kentsel alanlara doğru seyir gösteren göç akımı, kentsel bölgelerde yoğun nüfus baskısı, çarpık kentleşme, gecekondulaşma gibi ekonomik ve sosyal pek çok soruna yol açmıştır. Bu sorunların zamanla kentlerin çekici özellikleri üzerinde yarattığı olumsuzluklar, kentsel bölgelerdeki çekiciliğin yanı sıra iticiliğin de başlamasına neden olmuştur. Ayrıca kırsal alanların da yeni çekim alanları haline dönüşmeye başlaması, tersine göçü Türkiye’de özellikle 2000’li yıllarla birlikte önemli bir olgu haline getirmiştir. Yine Türkiye’de son yıllarda göç veren bölgelerde yapılan yatırım teşvikleri, istihdamı artırıcı politikalar ve tersine göçü teşvik eden uygulamalar, bu bölgeleri çekici kılmış ve tersine göçü hızlandırmıştır.

Bu çalışma Türkiye’de tersine göçe neden olan faktörleri itme ve çekme teorisi kapsamında incelemeyi amaçlamaktadır. Tersine göçün son yıllarda sıklıkla gündeme gelen ve tartışılan bir konu olması bu çalışmayı değerli kılmaktadır. Bu çalışmada araştırma yöntemi olarak derinlemesine mülakat seçilmiştir. Şanlıurfa ve Gaziantep illerine tersine göç etmiş olan 14 aileyle yüz yüze gerçekleştirilen görüşmeler içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir.

1. Tersine Göç Kavramı ve Nedenleri

Son yıllarda göç literatüründe ve çalışmalarında sıklıkla anılmaya başlanan tersine göç olgusu, göç veren bir ülkenin, bölgenin veya şehrin, göç almaya başlaması sürecini² ifade etmektedir. Başka bir ifade ile göç veren alanlara, göç alan yerlerden gerçekleşen göç hareketi “tersine göç” olarak tanımlanmaktadır. Teknolojinin gelişmesi, gelişmekte olan yerlerde yeni büyüme ve istihdam olanaklarının oluşması,

¹ E. Chacko, “From Brain Drain to Brain Gain: Reverse Migration to Bangalore and Hyderabad, India’s Globalizing Hightech Cities”, *Geojournal*, Volume: 68, 2007.

² Age, s. 131.

kırsal istihdam ve üretimde artış ile tarımda sürdürülebilir büyüme, ülkenin eşitsiz ekonomik ve siyasal koşullarında bireyin gelirini artırıcı nitelikte değişim ve kalkınma, ekonomik kriz gibi olgular tersine göçün başlıca nedenleri arasında yer almaktadır.³

Tersine göçü, itme ve çekme teorisi üzerinden ele alan ve özellikle büyük şehirlerdeki/metropollerdeki itme faktörlerinin, gelişmekte olan şehirlerin çekme faktörlerinden daha ağırlıklı rol oynadığını ifade eden çalışmalar⁴ bulunmaktadır. Bu çalışmalar incelendiğinde tersine göçün birincil nedeni büyük şehirler/metropoller dışında kalan şehirlerin fonksiyonel olarak büyümesi ve hızla gelişmesidir. Gelişen şehirlere yatırımların yapılması, büyük ticari ve endüstriyel şirketlerin, genel merkezlerin açılması ve devlet kurumlarının ve hizmetlerin götürülmesi istihdam imkânlarının ortaya çıkmasını ve yaşam kalitesinin artmasını sağlamaktadır. Bu durum kişilerin büyük şehirlerden/metropollerden ayrılarak gelişen şehirlere yönelmesini yani tersine göç sürecinin yaşanmasını sağlamaktadır. Diğer yandan imalat sanayinin büyük şehirler/metropoller dışına kayması ve dağılmasının da tersine göçe sebep olduğu ifade edilmektedir. Buna göre, imalat sanayinin metropoller dışına kayması, tersine göç dalgasında oransal olarak zaten büyük bir paya sahip olan mavi yakalı işçilerin de büyük şehir/metropol dışına çıkmalarına yol açmaktadır.

Tarımsal alanlarda yaşanan gelişmeler de tersine göçün yaşanmasında önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir.⁵ Kırsal alanlarda tarımsal sürdürülebilir ekonominin sağlanması, kırsal istihdamı ve geliri arttırmaktadır. Büyük şehirler iş yaratma kapasitesi, ücret düzeyi, çalışma koşulları açısından değerlendirildiğinde, tersine göç için tarımsal istihdam ve gelir artışı çekici bir faktör haline gelmektedir.

Köyden kente yaşanan göçler sonucu kentsel alanlarda yoğun nüfus baskısı yaşanması ve bu durum sonucunda ortaya çıkan işsizlik, geçim sıkıntısı gibi ekonomik sorunlarla, suç oranlarındaki artış, yabancılaşma, kültür çatışması gibi sosyal ve psikolojik sorunlar kentin itici faktörlerini oluşturarak tersine göçe neden olmaktadır. Kırsal alanların çekiciliği ise göç veren bölgelerin taşıdığı itici güçlerin olumlu yönde iyileştirilmesi ile bağlantılı olarak ortaya çıkmaktadır.⁶

Ayrıca ekonomik kriz ve gerileme dönemlerinin tersine göçe neden olduğunu belirten görüşlerde bulunmaktadır. Özellikle 2008 ekonomik krizinde birçok kişinin işsiz kaldığı ve güvencesiz, kötü koşullarda çalışmak zorunda kaldığı bilinmektedir. Bu durum özellikle sanayinin yoğun olduğu gelişmiş yerlerde daha fazla görülmektedir. Böylece işsiz kalan veya kötü koşullarda çalışma zorunda olan kişiler gelişmiş yerlerden, memleketlerine doğru tersine göç sürecine girmektedirler⁷.

2. Türkiye’de Tersine Göç

Türkiye’de tersine göç özellikle 2000’li yıllarla birlikte kentsel bölgelerdeki çekiciliğin yanı sıra iticiliğin de belirginleşmeye başlaması birlikte başlayan bir süreçtir. 1950’li yıllarda başlayan köyden kente göç süreci ile köylerdeki nüfusun önemli bir kısmı başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlere göç etmiştir.⁸

Türkiye’de başta bölgelerarası sosyo-ekonomik farklılıklar, hızlı nüfus artışı ve yaşam biçiminin

³ E. İslamoğlu-S. Yıldırım-Alp-A. Benli, “Türkiye’de Tersine Göç ve Tersine Göçü Teşvik Eden Uygulamalar: İstanbul İli Örneği”, *Sakarya İktisat Dergisi*, Cilt:3, Sayı: 1, Mart 2014, s. 76.

⁴ H. Liu, *The Transnational History of A Chinese Family, Immigrant Letters, Family Business and Reverse Migration*, Rutgers University Press, 2005; D. Hare “Push Versus Pull Factors in Migration Outflows and Spell Duration Among China’s Rural Population”, *The Journal Of Development Studies*, 35 (3), 1999; Y. Zhao “Causes and Consequences of Return Migration: Recent Evidence From China”, *Journal of Comparative Economics*, Vol.30, 2002; G.S.Sahota “An Economic Analysis of Internal Migration in Brazil”, *The Journal of Political Economy*, LXXVI, March/April, 1968; G. Gmelch “Return Migration”, *Annual Review of Anthropology*, Vol.9, 1980; S.L. Chang “Causes of Brain Drain and Solutions: The Taiwan Experience”, *Studies in Comparative International Development*, 27(1), 1992; R. Wiltshire-T.Abe, *Reverse Migration in Japan: Some Evidence From the 1970 Census*, 1978.

⁵ J.R.Harris-M.P. Todaro “Migration, Unemployment and Development: A Two-Sector Analysis”, *American Economic Review*, 60, 1970; V. R.Bencivenga-B. D. Smith “Unemployment, Migration and Growth”, *Journal of Political Economy*, Vol: 105, No:3, 1997.

⁶ E. Güreşçi, “Türkiye’de Kentten Köye Göç Olgusu”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11 (1), 2010, s. 81.

⁷ A. Albright- D. Naybor “Reverse Migration: The Impact of Returning Home”, *Thinking Gender Papers*, ucla Center for the Study of Women, UC Los Angeles, 2010.

⁸ İslamoğlu, age, s. 70.

sınırlılığı, toprağın mirasla parçalanması, tarıma yeni teknolojilerin girmesi, kentlerdeki sosyal ve kültürel olanaklar, kitle iletişim ve ulaşım imkânlarındaki gelişmeler, kentlerdeki iş olanakları, terör ve siyasal unsurlar iç göçe neden olmuştur.⁹

1950’li yıllarda itici faktörler kırsalda, çekici faktörler ise kentlerde ön plana çıkmış, 1950’lerden sonra kentlerin çekiciliği artarak devam etmiş ve kırsalın iticiliğinden daha fazla kendisini göstermiştir. 2000’li yıllara doğru; kentsel nüfus oranı kırsaldan daha fazla olmuş, kentsel bölgelerde çekiciliğin yanı sıra iticilik faktörü de belirginleşmeye başlamıştır. Bu durum tekrar kentten köye göçlerin belirginleşmeye başlamasına neden olmuştur.¹⁰

Köy ile kent arasındaki gelir farklılıkları, kentin cazibesi, iş bulma ümidi, daha yüksek bir hayat standardı, eğitim, sağlık, ulaşım olanakları, sosyal ve kültürel olanaklar kentin çekici faktörlerini oluştururken, köyden kente artan nüfus baskısı, yetersiz ve kötü dağıtılmış toprak, tarımda makineleşme, gizli işsizlik, eksik istihdam, düşük verimlilik, kan davaları, eğitim ve sağlık sorunları, mevsim dışı iktisadi faaliyetlerin olmayışı, doğal afetler, iklim koşulları, terör ve güvenlik kırsalın itici faktörlerini oluşturmaktadır.¹¹

Kentlere doğru yaşanan sürecin yıllar itibariyle artış göstermesi, kentlerin hem mekânsal hem de sosyo-ekonomik açıdan kaldıramayacağı bir nüfus yoğunluğuna neden olmuştur. Bu durum kentlerde, geçim sıkıntısının, suç oranlarının, işsizliğin, kültürel uyumsuzlukların, aile dağılmalarının, yabancılaştırmanın ve dışlanmanın artması ile sonuçlanmıştır.¹² Bu sorunlar kentsel bölgelerdeki çekici faktörlerin itici faktörlere dönüşmeye başlamasına yol açmış ve tersine göçe neden olmuştur.

Köyden kente göç sonucu, bu bölgelerde nüfusun azalması ile birlikte tarımsal alandaki değişim, tarımsal destekleme ve pazarlama sistemindeki değişim, köylerde kitle iletişim araçlarının kullanımının yaygınlaşması, köylülük düşüncesinin muhafazakâr bir yapıdan yenilikçi bir yapıya kavuşması, kırsal alana yapılan baraj, gölet, sulama altyapıları ve diğer kamu yatırımları gibi değişimler kentten köye göç için çekici faktörler olmuştur.¹³

Türkiye’de güvenlik nedeniyle kentlere göç etmek zorunda kalan kesimlerin içerisinde bulunduğu özel durum da tersine göçü teşvik etmektedir. Maddi birikimlerinin çoğunu göç etmek zorunda kaldıkları yerlerde bırakan ve kente uyum sorunu yaşayan kişiler, geri dönme konusunda daha istekli olabilmektedirler. Ayrıcı kentte geçim sıkıntı ve ekonomik zorlukların artması, bu isteği hayata geçirmeyi kolaylaştırmaktadır.¹⁴

Ayrıca Türkiye’de son yıllarda kentsel bölgelerde yaşanan ekonomik ve sosyal sorunların artması ile başlatılan bazı uygulamalar tersine göçü teşvik etmiştir. Bu uygulamaların en önemli örneğini İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB)’nin yürüttüğü “İstanbul’dan Tersine Göç Projesi” oluşturmaktadır. Bu uygulama ile İstanbul’a asker, öğrenci, iş bulma, tedavi olma, vb. çeşitli nedenlerle gelmiş ancak kalacak yeri ve memleketine dönecek maddi imkânı kalmayan vatandaşlara otobüs bileti temin edilmek sureti ile memleketlerine geri dönmelerine yönelik çalışmalar yürütülmektedir. Bu kapsamda 2011 yılında geriye gönderilen kişi sayısı 5673 iken, 2014 yılında bu sayı 9304 kişiye çıkmıştır.¹⁵

2009 yılında bu proje kapsamında İstanbul Büyükşehir Belediyesi’ne tersine göç etmek üzere müracaat eden ailelere yapılan bir çalışmanın neticesi, bu ailelerin tersine göç etme nedenlerinin başında ekonomik sorunlar geldiği görülmüştür. Bu kişilerin özellikle 2008 ekonomik krizinin de etkisiyle işsiz kaldıkları ve yakın bir zaman içerisinde yeni bir işe sahip olamayacaklarını düşündükleri ve büyük çoğunluğunun borçlu olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bu kişilerin memleketlerinde iş bulabilecekleri yönünde yüksek beklentilerinin de bulunduğu ortaya çıkmıştır.¹⁶

⁹ M. Şen “Türkiye’de İç Göçlerin Neden ve Sonuç Kapsamında İncelenmesi”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2014/1, (40), 2014, s. 232.

¹⁰ Güreşçi, age, s.78.

¹¹ Şen, age, s. 238.

¹² İslamoğlu, age, s.79.

¹³ Güreşçi, age, s.82-83.

¹⁴ N.Yılmaz, “Ekonomik Krizin Etkisiyle İstanbul’dan Tersine Göç Eden Ailelerin Toplumsal Özellikleri ve Beklentileri Üzerine Bir İnceleme”, Afyon Kocatepe Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: XI, Sayı: 1, Haziran 2009, s. 30.

¹⁵ İBB (İstanbul Büyükşehir Belediyesi), *Zabıta Daire Başkanlığı 2015 Yılı Faaliyet Raporu*, İstanbul, Aralık 2015, s. 21.

¹⁶ Yılmaz, age, 59.

3. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Tersine göçün son yıllarda Türkiye’de sıklıkla gündeme gelmesi ve tartışılan bir konu olması bu çalışmayı önemli kılmaktadır. Bu çalışma Türkiye’de tersine göçe neden olan faktörleri itme ve çekme teorisi kapsamında incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca bu çalışma ile tersine göç eden ailelerin, ilk göç etme nedenleri, göç ettikleri yerleri seçme nedenleri, ilk göç ettikleri yerde karşılaştıkları sorunlar, tersine göç etme nedenleri, tersine göç ettikleri yeri seçme nedenleri, tersine göç ettiklerine memnun olup olmadıkları ve tekrar göç etmeyi düşünüp düşünmediklerine ilişkin düşünceleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu çalışmada araştırma yöntemi olarak derinlemesine mülakat seçilmiştir. Mülakatın yapılacağı yer olarak Türkiye’de tersine göçün en fazla olduğu iller arasında yer alan Şanlıurfa ve Gaziantep illeri seçilmiştir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından yürütülen “İstanbul’dan Tersine Göç Projesi” kapsamında 2005 ve 2011 yılları arası en çok tersine göç alan 20 il arasında, Gaziantep 9.sırada, Şanlıurfa 17.sırada yer almaktadır.¹⁷ Mülakatlar, Şanlıurfa ilinde 8 aile, Gaziantep ilinde 6 aile olmak üzere toplam 14 aileyle yüz yüze gerçekleştirilmiş ve görüşmeler içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir.

4. Araştırmanın Bulguları

Araştırmanın bulguları üç temel başlık altında incelenecektir. Öncelikle mülakata katılan ailelerin genel özellikleri incelenecek, daha sonra katılımcıların ilk göç etme nedenlerine ilişkin görüşleri ve son olarak da katılımcıların tersine göç etme nedenlerine ilişkin görüşleri analiz edilecektir.

4.1. Katılımcıların Genel Özellikleri

Tablo 1. Katılımcıların Genel Özellikleri

	Sayı	Yüzde
Eğitim Durumu		
İlkokul	8	57,1
Ortaokul	3	21,4
Lise	2	14,3
Lisans	1	7,1
Yaş		
25-34	1	7,1
35-44	3	21,4
45-54	6	42,9
55 ve üstü	4	28,6
Ailedeki Aylık Toplam Gelir		
1500 TL altı	7	50,0
1501-2000 TL arası	3	21,4
2001-2500 TL arası	2	14,3
2501-3000 TL arası	1	7,1
3001-3500 TL arası	-	-
3501-4000 TL arası	1	7,1
4000 TL üstü	-	-
Ailedeki Kişi Sayısı		
1-4 arası	4	28,6
5-8 arası	8	57,1

¹⁷ İslamoğlu, age, s.83.

9-13 arası	2	14,3
------------	---	------

Araştırmaya katılan ailelerin genel özelliklerine bakıldığında; mülakatlar aile reisi olarak erkeklere yapılmıştır. Katılımcıların büyük çoğunluğu ilköğretim mezunu olup az sayıda ortaokul, lise ve lisans mezunundan oluşmaktadır. Mülakat yapılan kişiler genellikle 45 yaş üstüdür ve gençlerin oranı çok azdır. Katılımcıların ailedeki aylık toplam gelirlerine bakıldığında; mülakat yapılan ailelerinin yarısının ailedeki toplam aylık gelirinin 1500 TL altıdır. Bu durum oldukça düşündürücü olup, kişilerin düzenli bir aylık gelirlerinin olmaması, çoğunlukla tarım ve hayvancılıkla geçinmesi ve mevsimlik çalışmanın etkisi ile açıklanabilir. Gelirin düşüklüğüne karşı ailedeki kişi sayıları oldukça yüksektir.

Bu durumun yoksulluğa sebep olması kaçınılmazdır.

4.2. Katılımcıların İlk Göç Etmeye İlişkin Görüşleri

Katılımcıların ilk göç etme kararını vermede etkili olan faktörler incelendiğinde; en çok verilen cevabın işsizlik olduğu görülmektedir. İkinci sıradaki faktör ise geçim sıkıntısıdır. Görüldüğü üzere köyden kente göç etmede en önemli faktör ekonomiktir. Geçim sıkıntısı yani maddi sıkıntılar yaşayan insanlar, memleketlerini ve ailelerini geride bırakarak büyük şehirlere göç etme kararı almışlardır. Daha önce yakın akrabaların büyük şehirlere göç etmesinin kendilerini cesaretlendirdiğini ve göç etme kararını almada önemli bir etken olduğunu belirtenler olmuştur. Ayrıca katılımcıların ilk göç etme kararını etkileyen bir diğer faktörün ise akrabalarla anlaşamama olduğu ortaya çıkmıştır. Görüldüğü üzere ilk göç etme kararını vermede kırsalın itici faktörlerinin etkili olduğu görülmektedir. Kırsalda tarımın dışında iş imkânlarının olmayışı, tarımda düşük verimlilik, gizli işsizlik gibi faktörler göç etme kararını etkilemektedir.

Tablo 2. İlk Göç Etme Kararını Vermede Etkili Olan Faktörler

<i>İfadeler</i>	Sayı
<i>İşsizliğin olması</i>	12
Geçim sıkıntısı	10
<i>Akrabaların göç etmiş olması</i>	7
Akrabalarla anlaşamama	2

Katılımcıların tamamının ilk göç ettikleri yerin İstanbul olduğu ortaya çıkmıştır. Katılımcıların öncelikli olarak iş imkânlarının fazla olması dolayısıyla ilk göç ettikleri yeri tercih ettikleri görülmüştür. Daha öncede belirtildiği gibi yakın akrabalarının İstanbul'da olması ve düzen kurmaları göç ettikleri yeri seçmede önemli bir etkidir. Ayrıca eğitim imkânlarının fazla olması göç edilen yeri seçmedeki faktörlerden biri olarak belirtilmiştir. Ancak görüldüğü gibi kentin çekici faktörlerinin başında ekonomik imkânlar yer almaktadır.

Tablo 3. İlk Göç Edilen Yeri Seçme Nedenleri

<i>İfadeler</i>	Sayı
<i>İş imkânlarının daha fazla olması</i>	13
Akrabaların olması	11
Eğitim imkânlarının fazla olması	6

Araştırmaya katılan ailelerin yarısı ilk göç ettikleri yerde 11-20 yıl arası yaşarken, yaklaşık üçte biri 20 yıl üstü süre yaşamışlardır. 10 yıl ve altı yaşayanların oranı ise daha düşüktür. Araştırma sonuçları, katılımcıların büyük birçoğunun ilk göç ettikleri yerde uzun yıllar yaşadıklarını ortaya koymaktadır.

Tablo 4. İlk Göç Edilen Yerde Kaç Yıl Yaşanıldığı

Yıl	Sayı	Yüzde
10 yıl altı	3	21,4

11-20 yıl arası	7	50,0
20 yıl üstü	4	28,6

Katılımcılar ilk göç ettikleri yerde umduklarını bulamamışlar ve birçok sorunla karşılaşmışlardır. Bu sorunların başında geçim sıkıntısı ve işsizlik gelmektedir. Katılımcılar ilk göç ettikleri yerde en fazla ekonomik olarak sıkıntı yaşadıklarını belirtmişlerdir. İstanbul’da yaşam maliyetlerinin çok yüksek olduğu ve elde ettikleri gelirin geçinmeleri için yeterli gelmediği ifade edilmiştir. Özellikle kiralardan çok yüksek olması dolayısıyla sıkıntı yaşamışlardır. Ayrıca katılımcıların önemli bir kısmının umdukları işleri bulamadıkları ve işsizlik yaşadıkları tespit edilmiştir. Ekonomik sorunların dışında sosyal ve psikolojik sorunlar da önemli bir yer tutmaktadır. Katılımcıların bazıları büyük şehre uyum sağlamanın çok güç olduğunu belirtmişlerdir. Bu kişiler şehrin karmaşasına ve kültürüne uyum sağlayamadıklarını ve dolayısıyla şehre yabancılaştıklarını ifade etmişlerdir. 1999’da yaşanan deprem, o yıllarda İstanbul’da yaşayan kişileri korkutmuş ve İstanbul’da deprem beklenmesinin kendilerini tedirgin ettiğini belirtenler olmuştur. Ayrıca trafik gibi çevre sorunlarının da mülakat yapılan bazı ailelerin muzdarip oldukları bir durumdur.

Tablo 5. İlk Göç Edilen Yerde Karşılaşılan Sorunlar

<i>İfadeler</i>	Sayı
Geçim sıkıntısı	12
<i>İşsizlik</i>	9
<i>Şehre uyum sağlayamama</i>	8
Kültürel karmaşa	6
Yabancılaşma	4
<i>Çevre (trafik vb). sorunları</i>	3
Deprem	2

4.3. Katılımcıların Tersine Göç Etmeye İlişkin Görüşleri

Mülakat yapılan ailelerin ilk göç ettikleri yerde yaşadıkları sorunlar, tersine göç etme kararlarını vermede etkili olduğu görülmektedir. Bu faktörlerin başında işsizlik ve geçim zorluğu vardır. Memleket özleminin artması, geride akraba ve tanıdık bırakılması, tersine göç etme kararında etkili olan faktörler arasındadır. Ayrıca Türkiye’de sık sık yaşanan ekonomik krizler tersine göç etmede önemli bir faktördür. Yaşanan ekonomik krizler özellikle sanayinin yoğun olduğu büyük şehirlerde daha fazla etkisini hissettirmektedir. Ekonomik krizler dolayısıyla işsiz kalan kişiler tersine göç etme kararını daha kolay verebilmektedirler. Özellikle 2008 ekonomik krizinden sonra İstanbul’da tersine göç edenlerin oranının önemli oranda arttığı bilinmektedir¹⁸. Ayrıca işsiz kalan ve geçim sıkıntısı çeken kişiler psikolojik sıkıntı içine girmekte ve tersine göç etmeye karar vermektedir. Yine tersine göç etmede etkili bir diğer faktör emekliliktir. Emekli maaşı ile büyük şehirlerde geçinmenin zorluğu ve emekli olduktan sonra her iş yapmanın mümkün olmaması kişileri tersine göçe iten sebeplerden biridir. Görüldüğü üzere tersine göçte kırsalın çekiciliğinden ziyade kentin iticiliği daha fazla rol oynamaktadır. Kentte yaşanan sorunların birikmesi aileleri tersine göç zorlamıştır.

Tablo 6. Tersine Göç Etme Kararını Vermede Etkili Olan Faktörler

<i>İfadeler</i>	Sayı
Geçim zorluğu	11

¹⁸ İslamoğlu, age, s.82.

<i>İşsizliğin artması</i>	10
Memleket özlemi	8
Ekonomik kriz	6
Psikolojik bunalım	4
Emeklilik	2

Tersine göç eden ailelerin tersine göç etme nedenlerine ilişkin görüşlerden bazıları şöyledir:

“İstanbul’da 16 yılımı geçirdim. Eşimle birlikte özel sektörde işçi olarak çalıştık. Ailemle kimseye muhtaç olmadık ama iyi koşullarda da yaşamadık. Sadece evi geçindirdik ama bir birikim yapamadık. Ekonomik krizle birlikte işten çıkarılınca memleketimize dönmeye karar verdik. Şimdi memleketimde toprakla uğraşıyorum ve akraba ve arkadaşlarımla mutluyum”.

“İstanbul’da akrabalarım vardı. Onların sayesinde iş buldum. Ancak çalıştığım fabrikada işler bozulunca işsiz kaldım. Zaten çalışırken de evimi geçindirmekte zorluk çekiyordum. Kiralar ve ulaşım çok pahalı. Artık barınacak gücümüz kalmadı. Memleketimde iş bulmam daha kolay. Ayrıca toprağı ekip biçip karnımı doyururum”.

“Yıllar önce memleketimde iş imkânı olmadığı için İstanbul’a yerleştik. Eskiden iyi kötü geçiniyorduk. Karnımız doyuyordu. Emekli olduktan sonra her işi yapmak mümkün değil. Belli bir yaştan sonra işe de almıyorlar. Emekli maaşıyla İstanbul’da geçinmem mümkün değildi. Evim de kira idi. Memleketimde kendime ait tarlalarım vardı. Döndüm şimdi tarlalarımı ekip biçiyorum”.

“8 yıl İstanbul’da yaşadıkten sonra memleketimize dönmeye karar verdik. İstanbul’un karmaşası bizi çok yordu. Trafığı ayrı bir dert, kalabalıklığı ayrı bir dert. Memleketime dönüp sakin bir hayat istedim ve geri döndüm”.

“İstanbul’da 13 senem geçti. 4 çocuk sahibiyim. Eşim ve iki çocuğum ile çeşitli işlerde çalıştık. Diğer iki çocuğum okudu. Çocuklarımlın tümünü evlendirdikten sonra memleketime dönmek istedim. Eşim ve ben bunca sene olmasına rağmen İstanbul’a bir türlü uyum sağlayamadık. Hep memleket özlemi duyduk. Memleketime döndükten sonra hayvancılık işi ile uğraşmaya başladım”.

Tersine göç eden ailelerin hepsinin tersine göç ettikleri yer memleketleridir. Tersine göç ederken memleketlerini seçme nedenleri; memleketlerine duydukları özlem ve akraba ve tanıdıklarının büyük çoğunluğunun memleketlerinde oluşudur. Mülakat yapılan ailelerin büyük çoğunluğunun memleketlerinde ekip biçebilecekleri bir toprakları vardır. Bu da memleketlerine olan bağı kuvvetlendirmektedir. Ayrıca memleketlerinde hayatın daha ucuz olması ve karmaşanın olmayışı ailelerin tersine göç için memleketlerini seçme nedenleri arasındadır.

Tablo 7. Tersine Göç Edilen Yeri Seçme Nedenleri

<i>İfadeler</i>	Sayı
Memleket özlemi	11
Akraba ve tanıdıkların olması	9
Hayatın daha ucuz olması	6
Karmaşanın olmayışı	4

Tersine göç eden ailelerin tersine göç ettikleri yeri seçme nedenlerine ilişkin görüşlerden bazıları şöyledir:

“İstanbul’dan yeniden memleketime dönmeyi tercih ettim. Bundan sonra da farklı bir yerde yaşamayı düşünmüyorum. Aile ocağında olmam ve toprakla uğraşmam bana mutluluk veriyor. Hastalıkta, ölümdede, bayramlarda kapımı çalacak akrabalarım ve komşularım var. Bunlar yetiyor”.

“İstanbul’dan köyüme geldim. Memleketimde hayat daha ucuz. Kira derdin yok. Su, elektrik, yakacak ucuz. Ekmeğini kendin yaparsın. Akrabalık, komşuluk bozulmamış. Kimin kapısına gitsen misafir eder seni”.

“Memleketimde karmaşa yok. Ulaşım sorun değil, kalabalık yok, koşturma yok. Sakin bir hayat var. Şimdi daha huzurluyum”.

Araştırmaya katılan ailelerin tamamına yakını tersine göç ettikleri ve memleketlerine döndükleri için memnun olduğunu belirtmişlerdir. Tersine göç ettiğine memnun olmayan iki aile bulunmaktadır. Memnun olmayan aileler, memnun olmama nedenleri olarak; memleketlerinde insanlar arası bağın zayıflamış olmasını, insanlarda çekememezlik ve hasetlik gibi duyguların oluşunu göstermişlerdir.

Tablo 8. Tersine Göç Ettiklerini Memnun Olup Olmadıkları

	Sayı	Yüzde
Evet	12	85,7
Hayır	2	14,3

Katılımcıların tamamına yakını yeniden göç etmeyi düşünmemektedirler. Sadece bir katılımcı tekrar göçü düşünmektedir. O ailede batıya değil, Çukurova bölgesine göç etmeyi planladıklarını belirtmiştir. Bunun nedeni olarak da; o bölgedeki iş imkânlarının daha fazla ve geçinmenin daha kolay oluşunu göstermiştir.

Tablo 9. Yeniden Göç Etmeyi Düşünüp Düşünmedikleri

	Sayı	Yüzde
Evet	13	92,9
Hayır	1	7,1

Sonuç

Son yıllarda tersine göç önemli bir olgu haline gelmeye başlamış ve Türkiye’de özellikle 2000’li yıllarla birlikte tersine göç hızlanmıştır.

Türkiye’de tersine göçe neden olan faktörleri incelemeyi amaçlayan ve tersine göç eden ailelerle yapılan mülakatlar neticesinde; katılımcıların ilk göç etme kararlarını vermede kırsalın itici faktörlerinin etkili olduğu tespit edilmiştir. Kırsalın itici faktörlerinin arasında ise işsizlik ve geçim sıkıntısı gibi ekonomik faktörlerin olduğu görülmüştür. Katılımcıların tamamının ilk göç ettikleri yerin İstanbul olduğu ve öncelikli olarak iş imkânlarının fazla olması dolayısıyla ilk göç ettikleri yeri tercih ettikleri belirtilmiştir. Ayrıca yakın akrabalarının İstanbul’da olması ve eğitim imkânlarının fazla olması göç edilen yeri seçmedeki faktörler arasındadır. Araştırma sonuçları, katılımcıların büyük birçoğunun ilk göç ettikleri yerde uzun yıllar yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Katılımcıların ilk göç ettikleri başta geçim sıkıntısı ve işsizlik olmak üzere birçok sorunla karşılaştığı tespit edilmiştir. Ayrıca mülakat yapılan aileler, ekonomik sorunların dışında, şehre uyum sağlayamama, kültürel karmaşa, yabancılaşma gibi birçok sosyal ve psikolojik sorun yaşadıklarını da belirtmişlerdir. Deprem ve trafik gibi sorunlar da mülakat yapılan bazı ailelerin yaşadıkları sorunlar arasında olduğu görülmüştür.

Mülakat yapılan ailelerin ilk göç ettikleri yerde yaşadıkları sorunların, tersine göç etme kararlarını vermede etkili olduğu tespit edilmiştir. Tersine göçte kırsalın çekiciliğinden ziyade kentin iticiliğinin daha fazla rol oynadığı ortaya çıkmıştır. Tersine göçte kentin itici faktörlerinin başında işsizlik ve geçim zorluğunun olduğu tespit edilmiştir. Memleket özleminin artması, geride akraba ve tanıdık bırakılması, ekonomik krizler, psikolojik sıkıntılar ve emeklilik ailelerin tersine göç etme kararında etkili olan faktörler arasında olduğu görülmüştür. Mülakat yapılan ailelerin hepsinin tersine göç ettikleri yerin memleketleri olduğu tespit edilmiştir. Memleketlerini seçme nedenleri ise; memleket özlemi, akraba ve tanıdıklarının büyük çoğunluğunun burada yaşaması, topraklarının olması, hayatın daha ucuz olması ve karmaşanın olmayışı olarak belirtilmiştir. Tersine göç eden ailelerin tamamına yakın tersine göç ettiklerine memnun olduklarını ve tekrar göç etmeyi düşünmediklerini ifade etmişlerdir.

Sonuç olarak tersine göç Türkiye’nin önemli bir gerçeği olmuştur. Yıllardır devam eden bir süreç olan köyden kente göç, göç alan şehirlerde önemli sorunların yaşanmasına yol açmıştır. Daha önce

sorun olarak algılanmayan ve teşvik edilen göç, artık planlanması ve çözüm bulunması gereken bir olgu haline gelmiştir. Bu noktada tersine göçün teşvik edilmesine yönelik uygulamalar ile yaşanan sorunların çözümü veya azaltılması mümkün olacaktır. Ancak burada göç veren yerlerin çekiciliğini arttıracak uygulamaların da hayata geçirilmesi önemlidir. Türkiye’de bölgeler arası eşitsizliklerin giderilerek iç göçün önlenmesi ve tersine göçün teşvik edilmesi gerekir.

Kaynakça

Albright, A.-D. Naybor, “Reverse Migration:The Impact of Returning Home”, *Thinking Gender Papers*, ucla Center for the Study of Women, UC Los Angeles, 2010, s.1-7.

Bencivenga, V. R.-B. D. Smith, “Unemployment, Migration and Growth”, *Journal of Political Economy*, Vol: 105, No:3, 1997, s. 582-608.

Chacko, E., “ From Brain Drain to Brain Gain: Reverse Migration to Bangalore and Hyderabad, India’s Globalizing Hightech Cities”, *Geojournal*, Volume: 68, 2007, s.131-140.

Chang, S. L., “ Causes of Brain Drain and Solutions: The Taiwan Experience”, *Studies in Comparative International Development*, 27(1), 1992, s. 27-43.

Güreşçi, E., “Türkiye’de Kentten Köye Göç Olgusu”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11(1), 2010, s. 77-86, www.journal.dogus.edu.tr/index.php/duj/article/download/35/53, Erişim Tarihi: 01.02.2017.

Hare, D., “Push Versus Pull Factors in Migration Outflows and Spell Duration Among China’s Rural Population”, *The Journal Of Development Studies*, 35 (3), 1999, s. 45-72.

Harris, J.R.-M.P. Todaro, “Migration, Unemployment and Development: A Two-Sector Analysis”, *American Economic Review* 60, 1970, s.126–142.

Gmelch, G., “Return Migration”, *Annual Review of Anthropology*, Vol.9, 1980, s.135-159.

İBB (İstanbul Büyükşehir Belediyesi), *Zabıta Daire Başkanlığı 2015 Yılı Faaliyet Raporu*, İstanbul, Aralık 2015.

İslamoğlu, E.-S.Yıldırım-Alp-A.Benli, ““Türkiye’de Tersine Göç ve Tersine Göçü Teşvik Eden Uygulamalar: İstanbul İli Örneği”, *Sakarya İktisat Dergisi*, Cilt:3, Sayı: 1, Mart 2014, s. 68-93

Liu, H., *The Transnational History of A Chinese Family, Immigrant Letters, Family Business and Reverse Migration*, Rutgers University Press, 2005.

Sahota, G.S., “An Economic Analysis of Internal Migration in Brazil”, *The Journal of Political Economy*, LXXVI, March/April, 1968, s. 218-245.

Şen, M., “Türkiye’de İç Göçlerin Neden ve Sonuç Kapsamında İncelenmesi”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, (40), 2014/1, s. 231-256.

Wiltshire, R.-T. Abe, “ Reverse Migration in Japan: Some EvidenceFrom the 1970 Census”, 1978. <http://ir.library.tohoku.ac.jp/re/bitstream/10097/45068/1/AA0045945078469.pdf>, Erişim Tarihi: 20.08.2012.

Yılmaz, N., “Ekonomik Krizin Etkisiyle İstanbul’dan Tersine Göç Eden Ailelerin Toplumsal Özellikleri ve Beklentileri Üzerine Bir İnceleme”, Afyon Kocatepe Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: XI, Sayı: 1 / Haziran 2009, s.27-62.

Zhao, Y., “Causes and Consequences of Return Migration: Recent Evidence From China”, *Journal of Comparative Economics*, Vol.30, 2002, s.376-394.

Yoksulluk ve İç Göç Araştırmaları Bağlamında Doğu Karadeniz İncelemesi

Yrd. Doç. Dr. Fatma OKUR ÇAKICI
Gümüşhane Üniversitesi

Birey ve ailelerin hayatlarını sürdürebilmek için gerekli ihtiyaçlara ve gelire sahip olamama durumunu ifade eden yoksulluk, çok boyutlu ve farklı unsurları içeren bir kavramdır. Yoksulluğun nedenleri, sonuçları, etkenleri farklılaşabilmekte ve bu durum kişiden kişiye ve bölgeden bölgeye değişebilmektedir. Yoksulluğun ortaya çıkmasında ve hayatları etkilemesinde ülkelerin sahip oldukları farklı koşullar, gelir dağılımı adaletsizliği gibi çeşitlenebilen unsurlardan bahsetmek mümkündür.

Bireylerin ve ailelerin yaşamlarını sürdürdükleri yerden sosyo-ekonomik, siyasal ve kültürel vb. sebeplerden kaynaklı olarak farklı bir yere taşınarak yaşamlarını sürdürmeye çalışmaları olarak nitelendirilebilecek göç olgusu küresel ve ulusal anlamda yaşanabilmektedir. Göç sebepleri çok fazla olabileceği gibi, yoksulluktan kaynaklı da olabilmektedir. Yoksulluktan kaynaklı olarak bireyler ve aileler göçmek durumunda kalabilmekte, özellikle yoksulluğun giderilmesi için kırdan kente ve büyükşehirlere göçler gözlemlenebilmektedir.

Bu çalışmada, Doğu Karadeniz Bölgesi illeri olan; Trabzon, Rize, Artvin, Giresun, Ordu, Gümüşhane de mevcut olan ekonomik göstergeler ışığında, bu illere ait göç alım ve göç verim durumları istatistiki verilerle açıklanmaya çalışılacaktır. Çalışmada, illerde yapılmış olan temel verisel değerlendirmelerle yoksulluk ve göç olgusu arasındaki ilişki değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İç Göç, Yoksulluk, Doğu Karadeniz

Göç

Göç, insanlığın ilk zamanlarından bu yana var olan bir olgu olmakla birlikte ilk zamanlarda insanların çeşitli sebeplerle yaşam gereksinimlerinin karşılanamaması gibi nedenlerle başlamış ve sanayileşmenin etkisiyle daha da yoğunlaşmıştır. Ekonomik gereksinimler, iş gücü ihtiyacını karşılama, siyasi istikrarsızlık ortamından kaçış gibi faktörler de göç nedenleri arasına girmiştir (Akçadağ, 2012:1).

Ülke içinde nüfusun yer değiştirme durumu iç göç olarak değerlendirilirken, bu durum, bireylerin veya ailelerin buldukları bölgeden farklı bir bölgeye veya buldukları şehirden farklı bir şehire devamlı olarak yerleşmeleri veya geçici biçimde hareket etmelerini ifade eder (Koçak, Terzi, 2012: 169).

Toplumsal, ekonomik veya siyasal gibi nedenlerden yaşanan iç göçler, yoğunluklu olarak geri kalmış bölge ve şehirlerden, daha gelişmiş durumda olan bölge ve şehirlere doğru olmaktadır (Özer, 2004: 24).

Kır-kent ayrımı genellikle, insan coğrafyasının, iktisadi faaliyetler, toplum temelli ilişkiler, kültürel değerlerin biçim ve içerik bakımından farklılaşmasını ifade etmektedir (Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, 2009: 14). Göçler; kırdan kente, kırdan kıra, kentten kente ve kentten kıra doğru gerçekleşebilmektedir. Türkiye’de yoğunluklu olarak kırdan kente ve kentten kente doğru göçler yaşanmış ve yaşanmaktadır.

Sanayileşmenin gelişmesine paralel olarak, kentleşme oranı da artmaya başlamış, dolayısıyla, göç oranlarında artışlar gözlemlenmiştir (Koçak, Terzi, 2012: 166).

Tablo 1: Türkiye’de Sayım Yıllarına Göre Nüfus, Kent ve Kır Nüfusu

Yıllar	Toplam Nüfus	İl ve İlçe Merkezleri	Belediyeler ve Köyler	İl ve İlçe Merkezleri %	Belediyeler ve Köyler %
1927	13 648 270	3 305 879	10 342 391	24,2	75,8
1935	16 158 018	3 802 642	12 355 376	23,5	76,5
1940	17 820 950	4 346 249	13 474 701	24,4	75,6
1945	18 790 174	4 687 102	14 103 072	24,9	75,1
1950	20 947 188	5 244 337	15 702 851	25,0	75,0
1955	24 064 763	6 927 343	17 137 420	28,8	71,2
1960	27 754 820	8 859 731	18 895 089	31,9	68,1
1965	31 391 421	10 805 817	20 585 604	34,4	65,6
1970	35 605 176	13 691 101	21 914 075	38,5	61,5
1975	40 347 719	16 869 068	23 478 651	41,8	58,2
1980	44 736 957	19 645 007	25 091 950	43,9	56,1
1985	50 664 458	26 865 757	23 798 701	53,0	47,0
1990	56 473 035	33 326 351	23 146 684	59,0	41,0
2000	67 803 927	44 006 274	23 797 653	64,9	35,1
2007	70 586 256	49 747 859	20 838 397	70,5	29,5
2008	71 517 100	53 611 723	17 905 377	75,0	25,0
2009	72 561 312	54 807 219	17 754 093	75,5	24,5
2010	73 722 988	56 222 356	17 500 632	76,3	23,7
2011	74 724 269	57 385 706	17 338 563	76,8	23,2
2012	75 627 384	58 448 431	17 178 953	77,3	22,7
2013	76 667 864	70 034 413	6 633 451	91,3	8,7
2014	77 695 904	71 286 182	6 409 722	91,8	8,2
2015	78 741 053	72 523 134	6 217 919	92,1	7,9

Kaynak: TÜİK, 2016.

Tablo 1’de görüldüğü üzere nüfus sayımı yapıldığı ve sonrasında Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sisteminin uygulandığı yıllar itibariyle Kırsal alanlarda yoğun bir nüfus azalması yaşanırken, aynı şekilde il ve ilçe merkezlerinde büyük bir nüfus artışı görülmektedir. Bu durum, nüfusun artmasının yanında göç ile ilişkili bir durum olarak ortaya çıkmaktadır.

Türkiye’de iç göçler, çeşitli dönemler halinde incelenebilir. 1923-1950 arası dönemde az ölçüde, evlilikler, tayine bağlı ve okul gibi sebeplerle bir göç hareketi yaşanmıştır (Tüfekçi, 2002’den akt. Yıldırım, 2014: 26).

1960 ile 1980 yılları arası dönemde kent nüfusu giderek artış göstermiştir. Kır-kent gelir farklarının artışı, kentlerin ekonomik ve toplumsal çekiciliğinin yükselmesi, ulaşım ve haberleşmenin gelişimi gibi etkenler (İçduygu ve Ünal, 1997: 44’den akt. Yıldırım, 2014: 27) bunda belli başlı önceliği teşkil etmektedirler.

1980 sonrası dönemde ise, kentsel nüfus kırsal alana göre daha da artmıştır. Bunun nedenleri arasında eğitim imkanlarının kentlerde daha yoğun olması, kamu politika ve yatırımları ve özellikle kırsal alanda tarım ve hayvancılık alanlarındaki gerilemeler gelmektedir (Özdemir, 2012: 7).

Türkiye kırdan kente göç olgusu ile 1950’li yıllardan itibaren yoğun olarak tanışmaya başlamıştır. 1950-60 yılları arasında yaşanan toplumsal değişimle birlikte göç olgusu da tetiklenmiştir. 1945’te nüfusun %25’i kent ağırlıklı yaşam sürdürürken, bu oran günümüzde %70’lere çıkmıştır ve kent merkezli yaşamın eskiye oranla daha da yoğunlaştığı görülmektedir (Işık, Pınarcıoğlu, 2003: 95).

1950’lerden itibaren toplum yapımızda görülen büyük kent merkezlerine yönelik kırsal alan

ve gelişmemiş yörelerden yaşanan göçlerin birçok nedeni bulunmaktadır. Kişisel yada ailenin bütün halinde göç etmesi dünya çapında görülebilen bir olgu olmakla birlikte, insanların buldukları yerden daha gelişmiş yerlere olan hareketliliğini ifade eder. Bireyleri veya aileleri göçe yönelten çekme ve itme faktörleri bulunmaktadır.

Göçe sebep olan çekme faktörleri arasında kültürel hayranlık, macera arzusu, farklı hayat kurma istekleri, güçlü devletin mensubu olma, daha iyi hizmet alımı, ekonomik kaygılar, açlık ve fakirlikten kurtulma arayışları yer almaktadır. Bununla birlikte göçe neden olan itici faktörler arasında ise; toprağın fakirliği, düşük ücret, sınırlı iş imkanları, kıtlık, eğitim, sağlık kısıtlılıkları, sınırlı sosyal hareketlilik, geleneklerden uzaklaşma isteği, terör ve güvenlik gerekçeleri gibi sebepler yer almaktadır (Seyyar, 2008: 154).

Tablo 2. 2015 Yılı Yaşa Göre İller Arası Göç Durumu

Yaş grubu	Toplam	Erkek	Kadın
Toplam	2 720 438	1 328 359	1 392 079
1-4	160 224	82 347	77 877
5-9	157 271	80 946	76 325
10-14	127 005	66 293	60 712
15-19	393 234	176 589	216 645
20-24	584 231	261 382	322 849
25-29	373 544	188 118	185 426
30-34	232 634	121 444	111 190
35-39	160 052	83 474	76 578
40-44	115 002	60 804	54 198
45-49	81 853	42 964	38 889
50-54	85 472	43 570	41 902
55-59	70 563	35 440	35 123
60-64	61 240	30 120	31 120
65+	118 113	54 868	63

Kaynak: TÜİKb, 2016.

Göçler, nüfusun oransal değişimini etkileyen en büyük etken olmakla birlikte, göçle birlikte yaş, cinsiyet, işgücü, eğitim değişkenleri bölgeler itibariyle bu durumdan etkilenmektedir. Göç alan yerlerde nüfus ve işgücü artış gösterirken, göç veren yerlerde ise bu oran azalmaktadır. ADNKS (Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi) verilerine göre 2015 yılında 2 milyon 720 bin 438 kişi bir ilden başka bir ile göç etmiştir. Göç eden nüfusun cinsiyete göre oranı, %48,8'ini erkekler, %51,2'sini ise kadınlardır. Yaş aralığına göre en fazla göç hareketliliği, 584 bin 231 kişi ile 20-24 yaş grubunda görülürken, bu yaş grubunda göç edenlerin %44,7'sini erkekler, %55,3'ünü kadınlar oluşturmaktadır.

Tablo 3: 2015 Yılı itibariyle bölgelerin Aldığı verdiği göç ve net göç hızı

2015	Bölgelerin Aldığı Göç Bilgileri	Bölgelerin Net Göç Hızı Bilgileri	Bölgelerin Verdiği Göç Bilgileri
Akdeniz-TR6	233874	0,02	233715
Batı Anadolu-TR5	249767	6,58	199629
Batı Karadeniz-TR8	165936	-4,36	185588
Batı Marmara-TR2	135600	6,11	114957
Doğu Karadeniz-TR9	106006	-5,88	121186
Doğu Marmara-TR4	254460	9,67	182293

Ege-TR3	236581	3,19	204334
Güneydoğu Anadolu-TRC	153387	-8,38	223917
İstanbul-TR1	453407	3,45	402864
Kuzeydoğu Anadolu-TRA	80965	-20,96	127477
Orta Anadolu-TR7	110852	-6,5	136246
Ortadoğu Anadolu-TRB	106707	-12,63	155336

Kaynak: TÜİKc, 2016

Göç, ülkenin hemen hemen her bölgesinde görülmesine rağmen, bazı bölgelerde çeşitli sebeplerden dolayı daha çok dikkat çekmektedir. En fazla göç alan bölgeler; Doğu Marmara, Batı Anadolu ve Batı Marmara olurken, en fazla göç veren bölgeler ise; Kuzeydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu olmuştur. Doğu Karadeniz Bölgesi de göç veren bölgeler arasında yer almaktadır.

Tablo 4: Doğu Karadeniz Bölgesi 2008-2015 yılları arası Alınan-Verilen göç ve Net Göç Hızı

		Bölgelerin Aldığı Göç Bilgileri	Bölgelerin Net Göç Hızı	Bölgelerin Verdiği Göç Bilgileri
2008	Doğu Karadeniz-TR9	89402	-2,24	95024
2009	Doğu Karadeniz-TR9	98282	0,63	96697
2010	Doğu Karadeniz-TR9	90395	-8,98	113098
2011	Doğu Karadeniz-TR9	85271	-9,88	110220
2012	Doğu Karadeniz-TR9	105109	7,29	86614
2013	Doğu Karadeniz-TR9	105175	-3,61	114398
2014	Doğu Karadeniz-TR9	113914	-1,77	118470
2015	Doğu Karadeniz-TR9	106006	-5,88	121186

Kaynak TÜİKd, 2016

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin 2008 ile 2015 yılları arasındaki göç bilgileri ise şöyledir: Bu yıllar itibariyle ağırlıklı olarak bölge göç vermiş sadece 2012 ve 2009 yıllarında göç almıştır. En yüksek oranda göç verdiği yıl ise 2011'dir. %-9.88 oranında alınan ve verilen göç arasında bir fark bulunmaktadır.

Tablo 5. Doğu Karadeniz İllerinin 2008-2015 arası aldığı verdiği göç ve net göç hızı

		Bölgelerin Aldığı Göç Bilgileri	Bölgelerin Net Göç Hızı	Bölgelerin Verdiği Göç Bilgileri
2008	Artvin-8	6700	-11,7	8660
	Giresun-28	20089	3,68	18539
	Gümüşhane-29	9281	1,58	9073
	Ordu-52	27719	-5,18	31458
	Rize-53	13253	-1,79	13825
	Trabzon-61	25918	-1,48	27027
2009	Artvin-8	6206	-8,07	7547
	Giresun-28	16970	-6,14	19567
	Gümüşhane-29	8681	-13,37	10444
	Ordu-52	30335	-1,33	31296
	Rize-53	12428	-6,7	14575
	Trabzon-61	36868	13,68	26474

2010	Artvin-8	7115	-5,28	7988
	Giresun-28	17474	-7,22	20514
	Gümüşhane-29	8848	-9,83	10128
	Ordu-52	27896	-11,54	36241
	Rize-53	13070	-5,46	14819
	Trabzon-61	29130	-9,66	36546
2011	Artvin-8	7948	0	7948
	Giresun-28	17058	-5,44	19346
	Gümüşhane-29	10426	10,92	8988
	Ordu-52	23963	-14,6	34472
	Rize-53	14558	-0,01	14560
	Trabzon-61	24858	-17,78	38446
2012	Artvin-8	7286	-1,95	7612
	Giresun-28	18027	0,4	17861
	Gümüşhane-29	11166	16,14	9001
	Ordu-52	48240	29,63	26595
	Rize-53	12315	-4,74	13856
	Trabzon-61	21864	-4,76	25478
2013	Artvin-8	10053	8,36	8644
	Giresun-28	23453	7,75	20170
	Gümüşhane-29	16677	39,78	11162
	Ordu-52	30792	-21,02	46332
	Rize-53	16842	3	15859
	Trabzon-61	25115	-6,41	29988
2014	Artvin-8	9551	-3,74	10187
	Giresun-28	26857	7,56	23620
	Gümüşhane-29	18811	18,9	16071
	Ordu-52	28555	-15,59	39937
	Rize-53	17311	-1,88	17932
	Trabzon-61	31847	2,75	29741
2015	Artvin-8	9050	-11,33	10969
	Giresun-28	22308	-10,8	26942
	Gümüşhane-29	20437	17,99	17737
	Ordu-52	29835	-3,79	32600
	Rize-53	15514	-10,35	18936
	Trabzon-61	27314	-6,67	32454

Kaynak: TÜİKe, 2016.

Tablo 5'e göre, Doğu Karadeniz Bölgesinde yoğun bir iç göç değişimi söz konusu olmaktadır. Sabit olarak göç alan ya da sabit olarak göç veren iller olmamakla birlikte, illere yerleşen ya da illerden ayrılanların oranları sürekli değişim göstermektedir. Belirtilen yıllar itibariyle olumsuz göç hızı en yüksek olan il Ordu'dur. 2013 yılında Ordunun göç hızı %-21.02'dir. Gümüşhane ili ise 2011 yılından itibaren dışarıya göç verse de, sürekli bir şekilde göç almaktadır.

İllerde görülen bu değişim, bölgede yeni üniversitelerin kurulması, iş imkanlarının yıllar itibariyle farklılık göstermesi, belediyelerin uyguladığı nüfus yerleşim politikalarıyla ilgili olarak farklılık gösterebilmektedir.

Yoksulluk

Her toplumda, üretim ilişkilerinden kaynaklı olarak ortaya çıkan zengin ve yoksul kişilerin bulunması doğaldır. Bu durum gelir eşitsizliği olarak karşımıza çıkmakta ve görünürde iktisadi bir sorun olmakla birlikte, sosyal ve siyasal bazı sorunları da beraberinde getirmektedir (Çalışkan, 2011: 103). Örneğin, düşük eğitim, sağlık, kültür ve beslenme düzeyleri ve yoksulluk gibi.

Yoksulluk, hem ülkemizde, hem dünyada en önemli sorunlar arasında yer almaktadır. Birleşmiş Milletler örgütü yoksulluğu dünyadaki en önemli 12 genel sorundan biri olarak kabul etmektedir (Görün, Elagöz, 2007: 148).

Yoksulluk zamansal ve mekânsal açıdan göreceli bir kavram olmakla birlikte, siyasal, sosyal, ekonomik ve ideolojik boyutları açısından farklı değerlendirmeler yapılabilmektedir (Demiral vd., 2007: 3).

Yoksulluğun tanımlanması, iktisadi ve sosyal alanda değerlendirilebilmesi için birkaç farklı yoksulluk tanımlamaları bulunmaktadır. Bunlar yoksulluk, mutlak yoksulluk, göreceli yoksulluk ve öznel yoksulluk olarak sıralanabilir. Bu bağlamda yoksulluk sınıflandırmalarının net ifadesinin verilebilmesi için bu sınıflandırmaların açıklamaları şu şekildedir (Seyyar, 2008: 135):

Yoksulluk: İnsan haysiyetine ve şahsiyetine yaraşan bir hayat düzeyinin altında, maddi yönden tam anlamıyla veya nispi olarak yetersiz olma durumu.

Mutlak yoksulluk: Hane halkı veya bireyin hayatını sürdürebilecek asgari refah seviyesine erişememiş olmasıdır. Temel ve zorunlu ihtiyaçların giderilememesi halidir.

Göreceli yoksulluk: Bir kimsenin diğer kimseye göre daha az gelir elde etmesidir. Toplumun ortalama refah düzeyinin belli bir oranın altında olma durumudur.

Öznel yoksulluk: Yoksulluğun asgari hayat standardı seviyesinde olması durumudur.

Yoksulluğun sebepleri, ülkelerin, ülkelerin buldukları bölgelerin sahip oldukları demografik, sosyal, ekonomik, politik ve kültürel özelliklerine göre farklılık gösterebilmektedir (Demiral vd., 2007:5).

Gelir dağılımı adaletsizliği, yoksulluğun en önde gelen sebebi olarak görülmektedir. Dünyada ve Türkiye’de yaşanan ekonomik krizler, doğal afetler, göçler, savaşlar, küreselleşme ve yapısal uyum programlarının getirdiği kısıtlamalar bir yandan yoksulluğun şiddetini arttırırken, bir yandan da, yeni yoksullar ortaya çıkarmaktadır (Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, 2009: 7).

Türkiye’de 2002 yılından itibaren TÜİK tarafından yoksulluk araştırmaları yapılmakta ve yoksulluk göstergeleri hesaplanmaktadır (Çalışkan, 2011: 104). Bu hesaplamalarda yerleşim yeri, hane halkı durumu, meslek ve eğitim durumları gibi değişkenler de dikkate alınmaktadır. Türkiye’de tüm yoksulluk yöntemlerine göre, kırsal nüfus için hesaplanan yoksulluk oranı kentli nüfus için hesaplanan oranlardan daha yüksektir (Çalışkan, 2011: 119). 2013 verilerine göre ülke çapında yoksulluk oranı %29.5’tir. Aynı yıl verilerine göre kırsal yoksulluk %45.6 kentsel yoksulluk ise, %22.0’dır(TÜİK)

Türkiye’de kırsal yoksulluğun yoğun olarak görülmesinin sebebi, kırsal nüfusun büyük oranda gelirini tarımdan elde etmesi ve tarımdan sağlanan gelirin güvenilirliğinin düşük olması nedeni ile kırsal alanda kentsel alana göre daha şiddetli olmasıdır (Kan, 2015: 53).

Yoksullukla karşı karşıya kalma ihtimali en yüksek ilk kesim çalışma hayatı dışındakiler, gerçek işsizler, gelir düzeyleri yoksulluk sınırı altında yer alan düşük ücretliler ve güvencesiz işlerde çalışanlar bulunmaktadır. İkinci grupta; yaşlılar, üçüncü grupta ise her hangi bir sebeple tek ebeveynli hale gelmiş aileler, son grupta ise hasta ya da engelli olanlar ve kronik bir yoksunluk yaşayanlar yer almaktadır (Bilton vd.2003: 76-77).

Tablo 6: 2006-2013 Yılları İtibariyle Kent ve Kırsal Yoksulluk Oranları (%60 risk grubu)

	Yoksulluk riski	Yoksulluk sınırı (TL)	Kent/ Yoksulluk oranı (%)	Kırsal/ Yoksulluk oranı (%)
2006	% 60 - 60%	2 822	18,1	41,1
2007	% 60 - 60%	3 616	15,6	39,2
2008	% 60 - 60%	3 775	16,7	38,1
2009	% 60 - 60%	4 197	16,4	40,5
2010	% 60 - 60%	4 426	16,1	39,8
2011	% 60 - 60%	4 849	15,9	37,5
2012	% 60 - 60%	5 373	15,6	37,6
2013	% 60 - 60%	5 956	15,3	37,2

Kaynak: TÜİKf, 2016.

Tablo 6'ya göre, Türkiye'de kırsal alanda yoksulluğunun, kentsel alana göre daha fazla olduğu görülmektedir. Ancak, ilerleyen yıllar itibariyle yoksulluk sınırının artmasına rağmen, yoksulluk oranlarının düştüğü gözlemlenmektedir. Kentsel yoksulluk, 2008 yılında bir önceki yıla nazaran artış gösterirken, bu artış kırsal alanda 2009 yılında gerçekleşmiştir.

Yoksulluk ve Göç

Türkiye'de iç göçün artmasındaki önemli nedenlerden birini nüfus artışıyla birlikte kırsal nüfusu besleme noktasında yetersiz hale gelmesi ve tarımda makineleşmenin artmasıyla birlikte topraktan kopuş oluşturmaktadır (Başel, 2007: 539).

Yoksulluk ve göç olgusu arasında farklı faktörlerden oluşan bir ilişki bulunmaktadır. Yoksulluk ve göç ile ilişkili araştırmalarda yoksulluğun göç için bir tetikleyici ve aynı zamanda göçün de bir sonucu olduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla aralarında çift yönlü bir ilişki bulunmaktadır.

Kırsal alanlarda karşı karşıya kalınan gelir azlığı ve iş imkanlarının sınırlılığı insanların yoksullaşmasına ve dolayısıyla büyük kentlere göç etmelerine sebebiyet vermektedir. Yani yoksulluk göçü tetikleyici bir nitelik taşımaktadır (Güneş, 2016: 188).

Kırsal alanlarda yaşanan yoksulluk sorunu, nüfusun kırsaldan kente göç etmesi ile kentlere de taşınabilmektedir. Ancak yoksulluğun yine de büyük ölçüde kırsal alanda yaşandığı ortaya çıkmaktadır.

Tablo 7: Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirine göre yoksul sayıları ve yoksulluk oranları: Medyan gelirin %60'ına göre / Yoksulluk oranı (%) ve Doğu Karadeniz Göç Oranları

Yıllar	Düzy	Yoksulluk Oranı%	Düzy	Yoksulluk Oranı %	Doğu Karadeniz Göç Oranı %
2006	Türkiye	25,4	Doğu Karadeniz	21,1	
2007	Türkiye	23,4	Doğu Karadeniz	15,3	
2008	Türkiye	24,1	Doğu Karadeniz	20,6	-2,24
2009	Türkiye	24,3	Doğu Karadeniz	17	0,63
2010	Türkiye	23,8	Doğu Karadeniz	20,7	-8,98
2011	Türkiye	22,9	Doğu Karadeniz	17,6	-9,88
2012	Türkiye	22,7	Doğu Karadeniz	16,8	7,29
2013	Türkiye	22,4	Doğu Karadeniz	17,5	-3,61
2014	Türkiye	21,8	Doğu Karadeniz	15,3	-1,77

2015	Türkiye	21,9	Doğu Karadeniz	16,3	-5,88
------	---------	------	----------------	------	-------

Kaynak: TÜİKg., 2016

Tablo 7’de, Yıllar itibariyle Türkiye’de ve Doğu Karadeniz Bölgesinde görülen yoksulluk oranları ve bölgedeki göç hızı birlikte verilmiştir. Buna göre, 2006 ve 2007 yıllarına dair bulunmamakla birlikte, Türkiye genelinde yoksulluk oranlarının düştüğü görülmektedir. Ancak, bölge verilerine bakıldığında aynı istikrar görülmemektedir. Bölgede, yoksulluk oranları itibariyle 2007 yılı itibariyle azalırken, 2008 yılında arttığı görülmektedir. Aynı şekilde 2009 yılında azalan yoksulluk oranı 2010 yılında artmıştır. Yoksulluk oranının düştüğü 2009 yılında bölgeye olumlu göçün olduğu gözlenirken, yoksulluk oranının arttığı 2010 yılında %-8.98 oranında olumsuz göç gözlemlenmektedir. Ancak, bir sonraki yıl yoksulluk oranı düşmesine rağmen olumsuz göç artmıştır. 2012 yılında ise, bölgeye %7.29’luk bir olumlu göçün yaşandığı görülmektedir.

Yoksulluk oranlarının değişimi göç oranlarında orantısız bir sonuç vermemekle birlikte, net verilerin bulunabilmesi sorunu ortaya çıkmaktadır. Sorun olarak; yoksulluk verilerinin net olarak hesaplanamaması, göç oranlarının Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine bağlı olarak hesaplanması, kırsal alanda yıllar itibariyle toprak paylaşımının yapılarak, yoksulluk seviyelerinde farklılaşmaların ortaya çıkması, göçün sadece yoksulluğa bağlı olmaması gibi değerlendirmelerde bulunulabilir. Ayrıca verilerin sınıflandırmasında net olarak kent/kır ayrımının yapılmamış olması da sonuçların değerlendirilmesinde dikkat edilmesi gereken noktalar arasında yer almaktadır.

Bununla birlikte göç olaylarının en yoğun yaşandığı yıllara ve yoksullukla ilgili mevcut olan verilerin çok geçmişi kapsamaması, verilerin yorumlanmasına sorunlara yol açmaktadır.

Sonuç

Farklı nedenlerle ortaya çıkan ve bir çok farklı sonuçlar doğuran göç, Türkiye ve Dünya genelinde yoğun olarak yaşanan üzerinde fazlaca araştırma yapılarak sistematik düzenlemelerin getirilmesi gereken bir olgudur.

Yoksulluk ve buna bağlı olarak ortaya çıkan kırdan kente göç durumu Türkiye’de çözülmesi gereken önemli sosyo-ekonomik sorunlardan biridir. Özellikle Doğu Karadeniz Bölgesinde yaşanan bu durum, genel itibariyle bölgenin dış göçe maruz kalmasına sebep olmuştur. Elbette ki göçlerin sebebi olarak sadece yoksulluk gösterilemez. Ancak yoksulluk itici faktörler arasında yer almaktadır.

Mevcut olan itme ve çekme faktörlerinin etkisiyle Türkiye’de yıllar içinde kırdan kente yoğun bir göç yaşandığı söylenebilir. Toplumlarda yaşanan kırdan kente göç durumu, büyük şehirlerin nüfusunun artmasına ve buna bağlı sorunların da ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Örneğin, işsizlik, çarpık kentleşme, gecekondulaşma, kültürel değişim, suç oranlarının artması, kültürel çatışma gibi sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Ayrıca, kentsel yoksullukların da ortaya çıkması ve artması, kırdan kente yoksulluk nedeniyle ortaya çıkan bir sonuçtur. Bununla birlikte, sadece kentlerde değil, aynı zamanda terk edilen mekanlarda kırsal çözülme de yaşanmaktadır. Bunun sonucu olarak tarım, hayvancılık gibi faaliyetlerin azalması, kültürel dezenformasyon, akrabalık bağlarının yıpranması gibi sonuçlar da ortaya çıkabilmektedir.

İnsanların ağırlıklı olarak, mevcut ekonomik, sosyal ve kültürel durumdan daha iyi bir duruma geçmek için göç ettikleri görülmektedir. Göç eden insanların büyük bir çoğunluğunun yeri yerleştikleri yerlerde kültürlerini devam ettirmekteler ve böylelikle, büyük şehirlerde dışlanma duygusuyla karşı karşıya kalabilmektedirler. Aynı şekilde, farklı bir kültürle karşılaşmış olmaktan kaynaklı olarak özellikle gençlerde kültür çatışmalarının yaşanma ihtimali de bulunmaktadır.

Ayrıca, kırdan kente göçün en önemli nedenlerinden biri olan yoksulluk neticesinde, kırdan yaşayan genç nüfus azalmakta ve dolayısıyla bu durum, o bölgelerde yaşayan yaşlı nüfusun oransal olarak artmasına sebep olmaktadır.

Kırdan kente göçün önlenmesi için ekonomik koşulların iyileştirilmesi, kredi temininde ve geri

ödemelerinde kolaylık, eğitim ve sağlık koşullarının iyileştirilmesi, gelir getirici yatırımlar yapılması, özel girişimlere kırlara yönelik yatırım desteklerinin sağlanması, kooperatifçiliğin desteklenmesi, toplu konut uygulamasının kırları da kapsamı, ulaşım-imar-altyapı hizmetlerinin güçlendirilmesi gibi girişimlerde bulunulabilir.

Bununla birlikte yoksulluğa bağlı göçün önüne geçebilmek için, yoksul insanların ve çalışmayan durumda olan kişilerin ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik olarak tedbirlerin alınması, sosyal güvenliklerinin sağlanması, çalışanların ise geçimlerini kazanabilecek imkanların sağlanması için yoksullukla mücadeleye yönelik politikaların üretilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla yoksulluğu ortaya çıkaran bütün sosyo-ekonomik faktörlerin ortadan kaldırılması ya da en aza indirilmesi gerekmektedir.

Bütün bunların gerçekleştirilebilmesi için yerel nitelikli sosyal oluşumların daha fazla arttırılması, ihtiyaç sahiplerinin tespitinde dikkatli ve titiz davranılması, yapılan veya yapılmakta olan yardımların süreklilik göstermesi kırdan kente göçün cazip taraflarının önünün kapatılması adına faydalı olacaktır.

Kaynakça

Akçadağ, Emine, (2012). Yasadışı Göç ve Türkiye, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, No:42, İstanbul.

Başel, Halis, (2007). “Türkiye’de Nüfus Hareketlerinin ve İç Göçün Nedenleri”, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, S:53, ss: 516-542.

Bayındırlık ve İskan Bakanlığı (2009). Kentleşme Şurası, Kentsel Yoksulluk, Göç ve Sosyal Politikalar Komisyonu Raporu, Ankara.

Bilton, Tony vd. (2003). Sosyoloji, Edt. Kemal İnal, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Çalışkan, Şadan (2011). “Türkiye’de Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk”, Sosyal Siyaset Konferansları, 59. Kitap, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 4958, İstanbul, ss:89-132.

Demirel, Nalan vd. (2007). “Yoksulluğun Küreselleşmesi ve Küresel Yoksulluk”, IV. Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi, 19-21 Ekim 2007 Çanakkale, ss:1-10.

Görün, Mustafa; Elagöz, İsmail (2007). “Kentsel Yoksulluk: Sivil Toplum ve Yerel Yönetim İşbirliği”, IV. Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi, 19-21 Ekim 2007 Çanakkale, ss:147-156.

Güneş, Fatime (2016). “Göç, Yoksulluk ve Sosyal Politika”, <http://www.iav.org.tr/yonetim/dosya/seminer/adanagoc3.pdf>

Işık, Oğuz; Pınarcıoğlu, M.Melih (2003). Nöbetleşe Yoksulluk, İletişim Yayınları, İstanbul.

Kan, Arzu (2015). “Kırsal Alanda Kadın ve Yoksulluk”, TURKTOB, Ekim-Aralık, ss:52-56.

Koçak, Yüksel; Terzi Elvan (2012). “Türkiye’de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri Ve Çözüm Önerileri”, KAÜ-İİBF Dergisi, C.3, S:3, ss:163-184.

Özdemir, Hakan (2012). “Türkiye’de İç Göçler Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, Akademik Bakış Dergisi, Mayıs-Haziran 2012, S:30, ss:1-18.

Seyyar, Ali (2008). Sosyal Siyaset Terimleri, 2. Baskı, Sakarya Yayıncılık, İstanbul.

Yıldırım, Arzu (2014). “Kırsaldan Kente Göç ve Değişen Siyaset: Muş Örneği”, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 16 (Özel Sayı I), ss: 25-32

TÜİKa, Genel Nüfus Sayımı Sonuçları, 1927-2000 ve Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2007-2015, İndirme Tarihi:22.12.2016.

TÜİKb, Yaş grubuna göre iller arası göç edenler, http://www.tuik.gov.tr/basinOdasi/haberler/2016_47_20160413.pdf, 2016

TÜİKd, Doğu Karadeniz Bölgesi 2008-2015 yılları arası Alınan-Verilen göç ve Net Göç Hızı

<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>, 2016

TÜİKc, 2015 Yılı itibariyle bölgelerin Aldığı verdiği göç ve net göç hızı <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>, 2016

TÜİKc, Doğu Karadeniz İllerinin 2008-2015 arası aldığı verdiği göç ve net göç hızı, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>, 2016.

TÜİKf, 2006-2013 Yılları İtibariyle Kent ve Kır Yoksulluk Oranları (%60 risk grubu)

http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1013, 2016.

TÜİKg, Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirine göre yoksul sayıları ve yoksulluk oranları : Medyan gelirin %60'ına göre / Yoksulluk oranı ve Doğu Karadeniz Göç Oranları (%) <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/degiskenlerUzerindenSorgula.do#>, 2016.

Balkan Savaşlarından Mübadele'ye: Anadolu'ya Yönelik Göçlerin Türk Mizahına Olan Yansımaları

Doç. Dr. Fevzi ÇAKMAK
Dokuz Eylül Üniversitesi / İzmir

Giriş

Karikatür, Fransızca *caricature* sözcüğünden türemiştir. Kavram olarak, “toplumsal, siyasal yada gündelik olayların yergisel yada mizahi tasviri”; “mizahın resimle ifade edilmiş biçimi”, “gülmeceye dayalı görsel ileti” olarak da tanımlanmıştır¹. Mizahın bir aracı olan “karikatür”, Avrupa’da 16. Yüzyılda gelişme göstermeye başlarken, Türkiye’ye girişi 19. Yüzyılın ikinci yarısında, Tanzimat döneminde olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu içinde yayın yapan ilk mizah dergisi Hovsep Vartanyan Paşa tarafından 1852’de yayınlanan “Boşboğaz Bir Adem”dir. Bu derginin yayıncısından da anlaşılacağı üzere Osmanlı toplumu içinde yer alan Ermeniler, mizah basınında başlangıçta etkin olmuştur. Sonraki yıllarda ilk Türkçe mizah dergisi *Terakki* ismiyle 1870 yılında yayınlanmıştır. Hemen sonrasında yayınlanan *Diyojen* ile sonraki süreçte yayınlanan *Hayal*’in Türk mizah yayıncılığında önemli bir yeri vardır². II. Abdülhamit’in iktidarı yıllarında, basın üzerinde uygulanan sansür, Türk mizahını da olumsuz etkilemişti. 1908 yılında II. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte, basında görülen özgürleşme ortamı, mizaha tekrar can vermişti. Yüzlerce gazete ve dergi bu dönemde yayınlanmaya başladı. II. Meşrutiyet dönemi olarak adlandırılan bu dönem içinde, doksan iki adet mizah dergi ve gazetesi yayınlanmıştır³. Bu dönem pek çok gazete ve dergi yayın hayatına başlarken, siyasiler başta olmak üzere her çeşit konu mizah malzemesi oluyordu. Türk mizahı, kısa ve yoğun anlatım tarzı yanında, halk diline yakın olması hatta en ince ve en anlamlı kelimelerle anlatımı ön planda tutmuştur. Osmanlıca dediğimiz aydın dilinin yerine halk dilinin tercih edilmesi, kısaca yaşayan Türkçenin kullanılması mizahın en önde gelen özelliği olmuştur⁴.

Meşrutiyet’in ilanını takip eden ilk aylarda, basın üzerindeki özgür hava, zaman içinde değişecek; Temmuz 1909’da çıkarılan Matbuat Kanunu ile başlayan yeni dönemde basın çeşitli sınırlamalara tabi tutulacaktı. Kanunda basın aleyhine yapılan bir dizi değişikliklerle, siyasal iktidarların basın üzerindeki etkisi giderek artacaktı. 1912 yılında gazete imtiyazı almak için depozito şartı getirilmesi ve devlet memurlarının ve askerlerin siyasi yazılar yazmasının yasaklanması, 1913 yılında devletin iç ve dış güvenliğini ihlal edebilecek surette yayın yapan gazetelerin Meclis-i Vükelâ kararıyla kapatılabilmesi, 1914 yılında askeri sansür memurlarının izni olmadan ordu hareketleriyle ilgili haber yazılmaması gibi değişikliklere gidildi⁵. Matbuat kanunu ve sonrasında, basını kontrol etmeye yönelik yapılan hukuki ve idari girişimlerin ardından, 1909’da 353 olan gazete sayısı 1912’de 45’e düşmüştü⁶. 1913 yılında

¹ Yasin Kayış, *Atatürk Döneminde Siyasi Karikatür*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2016, s. 17-18.

² Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü, Tanzimat Dönemi 1867-1878*, C 1, Adam Yayınları, İstanbul, 1986, s. 17, 21, 25.

³ Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü, Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, C 2, Adam Yayınları, İstanbul, 1988, s. 17.

⁴ Fikrel Türkmen, “Osmanlı Döneminde Türk Mizahı”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S 4 (2000), s.7.

⁵ Nevin Ünal Özkorkut, “Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devleti’ndeki Görünümü”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 51, Sayı: 3 (2002), s. 78 (65-84)

⁶ Nurşen Mazıcı, “1930’a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi*

gerçekleşen Babıali Baskını ile birlikte ülke yönetimine tamamen hakim olan İttihat ve Terakki Fırkası döneminde basına sansür daha da ağırlaşmıştır⁷.

Genel olarak meşrutiyet dönemi karikatürünün konu ve ilgi alanlarını yönelik bir tasnife gittiğimizde, şu genel başlıklar karşımıza çıkmaktadır: Belediye Sorunları; Toplumsal Yaşam; Kadın, Kadın-Erkek ve Aile; Çocuk; Eğitim; Sanat Dünyası; Basın Dünyası; Fantezi; Hürriyet, Adalet, Eşitlik, Kardeşlik; İstibdat ya da Baskı; Politik Yaşam; Savaş; İşçi, İşveren, Grev; İlerleme ve Gelişme ile Ünlü Kişiler⁸. Bu başlıkları incelediğimizde, 19. Yüzyılın ortalarından başlayarak, pek çok bölgeden Anadolu'ya yönelik gerçekleşen kitleler halindeki göç hareketlerine, dönemin mizah dergilerinin yeterince yer vermemesi önemli bir tespittir. Tespitimizin gerekçelerini açıklarken, göçün insanı yönünü gözden uzak tutmamalıyız. Özellikle yaşanan savaşlar sonrası, Balkanlar ve diğer bölgelerden Anadolu'ya yönelik başlayan göç dalgalarında, göç eden muhacirlerin maruz kaldıkları sert ve zalimce muameleler ile insaniyet adına yaşadıkları acı ve kederlerin, bir mizah konusu yapılmasından özellikle kaçınılmış olunmalıdır. Ayrıca Türk mizahında ülke içinde yaşanan her türlü olumlu ya da olumsuz gelişme, siyasetten ayrı olarak düşünülmez ve yapılan mizah bir yönüyle siyasilere eleştirel mesajlar içerir. Böylece ülkenin gidişatından sorumlu olan siyasilerle hesaplaşılır. Bu nedenledir ki, Türk mizahının üzerinde siyaset kontrolü her zaman kendini hissettirmiştir. Bu yönüyle göç ve göçmen sorunu, siyaset dışı bir konu olarak görülmüş; konunun hassasiyet taşıması nedeniyle, mizahi sütunlarda çok yer verilmemiştir. Ayrıca bahsettiğimiz üzere, savaş dönemlerinde devletin belli konularda basına uyguladığı sansür nedeniyle de göçler de konu dışında kalmıştır. Örneğin, Birinci Dünya Savaşı yıllarında, matbuat kanununun gereği olarak savaş ve orduya ilişkin bilgiler bir süzgeçten geçirilerek verilmiştir. İttihat ve Terakki yönetimi, savaşın başladığı 1 Ağustos 1914 tarihinin hemen ertesi günü Almanlarla bir anlaşma imzalarken aynı gün Mebusan Meclisi'ni kapatmıştır. 7 Ağustos tarihinde Başkomutan Vekilliği'nden yayınlanan bir tebliğle basına sansür uygulanmaya başlanır. Sansür edilen konuların arasında şu başlıklar yer almaktadır⁹:

1. Osmanlı ordu ve donanmasıyla ilgili haberler,
2. Ülkenin iç ve dış politikası, yabancı diplomat ve konsololar, ülkenin mali ve ticari durumu, Osmanlı veya yabancı gemilerinin gidip gelişi, ordu ve halkın sağlık durumu ile ilgili haberler,
3. İçerde ve dışarıda kötü etki yapabilecek haberler (demiryolu ve vapur kazaları, yangınlar gibi),
4. Tüccarlar arasında çekilecek yiyecek ve yakacaklara ait tellerin her biri için her yerdeki hükümet makamlarından yazılı izin alınması,
5. İmzasız makaleler, çok kısa adresler ve şifreli tellerde sansür edilecektir.

Sansür edilen bu konu başlıkları içinde, ülke içinde olumsuz karşılanması ve heyecan yaratması yüksek ihtimal olan göç hareketleri de sansüre uğramıştır.

19. Yüzyıldan 20. Yüzyılın İlk Çeyreğine Türkiye'ye Yönelik Göçler

19. Yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin toprak kayıplarının artmasıyla beraber, Balkanlar ve Kafkaslar olmak üzere, kaybedilen topraklardan Anadolu'ya yönelik göçler başlamıştır. 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde bu göç dalgası artarak devam etmiş, göç edenlerin sayısı milyonlara ulaşmıştır. Ardı ardına gerçekleşen Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın getirdiği ağır şartlar içinde insanlar zorlamalarla, savaşların getirdiği yıkımlarla ya da devletlerin kendi aralarında yaptıkları anlaşmalarla göç etmek zorunda kalmıştır. 1911 yılında Balkan vilayetleri (Edirne, Selanik, Yanya, Manastır, İşkodra, Kosova) içindeki toplam nüfus 6.353.000 iken, bu nüfus içinde yer alan Müslümanların sayısı 3.242.000 ile toplam nüfusun % 51'ini oluşturmaktadır. Geri kalan nüfusun % 25 (1.558.000)'ini Rumlar, % 19 (1.220.000)'unu Bulgarlar ve geri kalan % 5'ini diğer gruplar oluşturmaktadır¹⁰. Balkan topraklarında bir örneği 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında yaşanan

Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Cilt 5, Sayı: 18 (1996), s.137. (131-154)

⁷ Mehmet Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, 23.bs., Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 320

⁸ Çeviker, *Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, ss. 41-52.

⁹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, III/1, 3. Bs., Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s. 64-65.

¹⁰ Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, Çev: Fatma Sarıkaya, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2012, s. 141-142.

Müslümanlara yönelik kıyım, katliam ve yok etmelerin benzeri¹¹, hatta çok daha geniş kapsamlısı, 1912-1913 yılı Balkan Savaşları sırasında gerçekleşti. “Soykırım” kavramını hatırlatırcasına Balkanlardan “Türkleri” silme üzerine yürütülen geniş çaplı hareket sonrası Müslüman nüfusunun % 62’si artık Balkanlarda yaşamıyordu.

Tablo 1: Balkan Savaşları Öncesi ve Sonrasında Osmanlı Devleti’nin Balkan Toprakları Üzerinde Kalan Müslüman Nüfus Miktarı			
Ülke	1911’deki Müslümanlar	Geriye Kalan Müslüman Sayıları	Arada Oluşan Fark
Yunanistan	746.485	124.460	622.025
Bulgaristan	327.732	179.176	148.556
Yugoslavya	1.241.076	566.478	674.598
TOPLAM	2.315.293	870.114	1.445.179
Kaynak: Justin McCarthy, <i>Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)</i> , Çev: Fatma Sarıkaya, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2012, s. 186.			

Tabloda yeralan 1.445.179 kişinin 413.922’si Balkan savaşları ve sonrasında (1912-1920) Türkiye’ye göçerken; çoğu Türk-Yunan nüfus mübadelesi sonrası olmak üzere, 1921-1926 yılları arasında da 398.849 kişi Anadolu’ya göç etmişti. Bu rakamların dışında geriye kalan 632.408 kişi yani 1911 yılındaki nüfusun % 27’si can vermişti¹².

Meşrutiyet dönemi mizahı göçe ve göçmenlere mesafeli dururken; Balkan savaşlarından Dünya Savaşının sonuna kadar ki dönemde yaşanan toplumsal acılar, mizahın dışında tutulmuş; mizah dergileri göç ve göçmenlere sütunlarında yer vermemişlerdi. Fakat 1923 yılında Lozan’da karara varılan Türk-Yunan mübadele süreci, mizah sütunlarında sıklıkla yer bulmuştu. İki devlet arasında, siyasi bir düzlemde çözüm yolu aranan Mübadele süreci başlangıcından sonuçlanıncaya kadar Türk mizahı adına zengin bir malzeme kaynağı olacaktı.

Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı sonrası 20 Kasım 1922 günü açılışı gerçekleştirilen Lozan Barış Konferansında, Türk Delegasyonunun başkanlığını Dışişleri Bakanlığı görevine gelen İsmet İnönü yürütmüştü. Yunan Hükümeti adına barış görüşmelerini yürütecek kişi siyasi kariyeri boyunca “*İki kıta ve beş denizde Büyük Yunanistan’ı kurmak*” fikrini hayata geçirmek isteyen Eleftherios Venizelos’tu¹³. Görüşmeler sırasında mübadele konusu ilk kez 1 Aralık Cuma günü gündeme alınmıştı. Milletler Cemiyeti adına bir süredir konu ile ilgili taraflar arasında görüşmelerde bulunan Dr. Nansen bir sunum yapmıştı. Tarafların anlaşması üzerine konu ile ilgili olarak bir alt komisyon kurulmuştu¹⁴. Bir ayı aşkın bir süre çalışan alt-komisyon, üç temel sorunla ilgilenmişti. Bunlar, sivil rehlinlerin geri verilmesi, savaş tutsakları ile nüfus mübadelesiydi. Taraflar ilk iki konu üzerinde kısa sürede uzlaşmaya varmışlardı. Son konu olan Nüfus Mübadelesi görüşülürken, İstanbul’un Rum nüfusu ile Batı Trakya’nın Müslüman nüfusunun mübadele dışında tutulması ilke olarak kabul edilmişti. Komisyonunda, mübadelenin zorunlu mu yoksa gönüllü mü olacağı konusunda yapılan görüşmelerde, Yunan Temsilci Heyeti gönüllü olmasını isterken, Türk Temsilci Heyeti bu teklifi reddetmişti. Sonuçta, Dr. Nansen’in de taraftar olduğu zorunluluk ilkesi kabul görmüştü. Genel olarak alt komisyon genel bir uzlaşma halinde çalışmalarını 10 Ocak 1923’te tamamlamıştı. Fakat Türk Temsilci Heyeti’nin öne sürdüğü Patrikhane’nin İstanbul dışına çıkarılması talebi çözüme kavuşturulmadan komisyona havale edilmişti¹⁵.

Lozan’da taraflar arasında görüşmeler devam ederken, Refik Halit Karay’ın sahibi olduğu

¹¹ 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı (93 Harbi) sırasında ve sonrasında Rus orduları, çoğu Türk olmak üzere yaklaşık 300.000 Müslümanı öldürdü ve bir milyon kadarını da göçmeye zorlamıştı. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi- Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*, Çev: Akile Zorlu Durukan, Kaan Durukan, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s. 129.

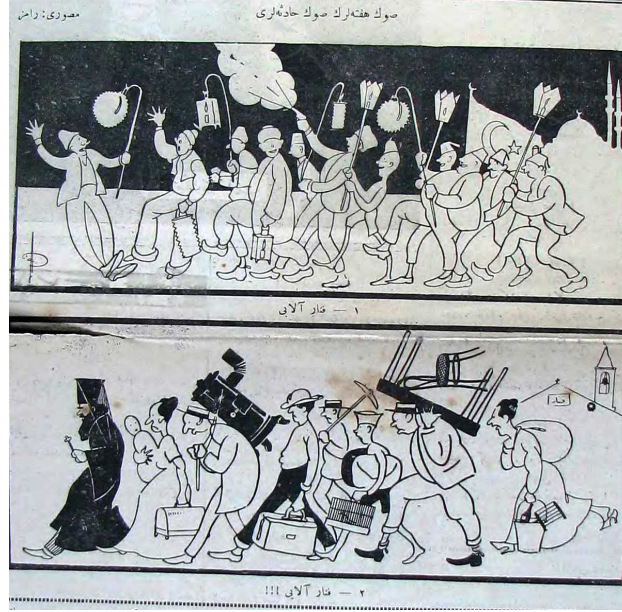
¹² McCarthy, *age*, s. 186-187.; Balkan Savaşları ve Sonrasındaki Göçlerin ayrıntılı için bkz: Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Srasında Rumeli’den Türk Göçleri (1912-1913)*, 3. Bs., Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014

¹³ Venizelos’un düşün ve eylemlerinde Megali İdea’nın yeri konusunda bilgi için bkz: Demiröz 2005, 291-312.

¹⁴ *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler*, Çev: Seha L. Meray, Takım 1, Cilt 1, Kitap 1, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1969, ss.114-127.

¹⁵ *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler*, ss. 322-324.

mizah dergisi *Aydede*, Fener Rum Patrikhanesi ve Rum halkının içinde bulunduğu durumu, Türklerin yaşadıkları sevinçle kıyaslayarak sütunlarına taşıyordu. “*Son Haftaların Son Hadiseleri*” başlığı altında yapılan kıyaslamada, Türklerin düzenledikleri şenlik ve gösterilerin altında “*Fener Alayı*” ifadesine yer verilirken; öte yandan Fener Rum Patriği’nin ardından, her şeylerini toplayarak giden Rumlara yönelik olarak ta “*Fener Alayı*” nitelendirmesini kullanılmakta ve mevcut duruma ironik bir yorum getirilmektedir¹⁶.

Resim 1 *Aydede*, 9 Teşrinisani 1338

Lozan’da, ilgili taraflardan oluşturulan alt komisyon, iki aya yakın bir süre müzakerelere devam etti. Müzakerelerin sonucunda 30 Ocak 1923 tarihinde Yunan ve Türk toplumunun mübadelesine ilişkin sözleşme imzalanmıştı¹⁷. Sözleşmeye göre, Türk topraklarında yerleşmiş Rum-Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak zorunlu mübadelesi gerçekleştirilecek; bu kimselerden hiçbiri, Türk Hükümeti’nin izni olmadıkça Türkiye’ye ya da Yunan Hükümeti’nin izni olmadıkça Yunanistan’a dönerek orada yerleşemeyecekti. Mübadele süreci İstanbul’da oturan Rumları ve Batı Trakya’da oturan Müslümanları kapsamayacaktı¹⁸. Sözleşmenin yürürlüğe girişinden başlayarak altı aylık süre içinde, göç edenlerin bırakacakları malların sayısal dökümünü yapmak ve tasfiyesini sağlamak üzere, tarafsız üç üyeden oluşan *Muhtelit Mübadele Komisyonu* kurulacaktı. Bu komisyona bağlı olarak alt komisyonlar oluşturulacaktı. *Muhtelit Mübadele Komisyonu*’na, bu üç üyeden ayrı olarak, bir Türk bir de Yunan murahhas seçilmişti. Komisyonda Türkiye’yi, İzmir Mebusu Tefvik Rüştü Bey (Aras) başkanlığındaki bir heyet temsil etmişti.

Lozan’da, mübadele sürecinin Mayıs ayında başlaması planlanırken, bu tarih çeşitli nedenlerle ötelenmiş ve Türkiye’ye ilk mübadiller 1923 yılının Ekim ayı ile birlikte gelmeye başlamıştı. Türkiye, göçmen sorununu bir düzen içinde yürütmek amacıyla, 13 Ekim 1923 tarihinde *Mübadele İmar ve İskân Vekâleti* adıyla bir bakanlık kurdu. Bakanlık görevine Mustafa Necati getirildi. Ardından da 8 Kasım 1923 tarihinde *İskân Yasası* Meclis’ten geçti. 9 Aralık 1923’te, Vekâlet, *Muhacirlerin kabul, iaşe, sevk ve iskânları hakkında Talimatname* hazırlayarak, yürürlüğe koymuştu.

Mübadillerin ülkeye gelmeye başlamasıyla birlikte, mübadele sürecinde yaşanan aksaklıklar ve çoğu mübadilin perişan ve yoksul durumu Türk kamuoyunun ilgisini çeken en önemli noktaydı. İncelediğimiz mizah dergilerinin tamamında, Türkiye’den giden Rumların, varlık sahibi ve zengin olduklarına; Yunanistan’dan gelen Müslümanların fakir ve perişan hallerine vurgu yapılmıştır. Bu döneme ilişkin yapılan çalışmalarda Türkiye’den ayrılan Rumların içinde tacir, hekim, hukukçu, perakende

¹⁶ *Aydede*, 9 Teşrinisani 1338

¹⁷ İsmail Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1989, ss.177-183.

¹⁸ Kemal Arı, *Büyük Mübadele, Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 18.

satıcı, sanatkâr ve her türden işçilerin oranı oldukça yüksekti. Türkiye’de adı geçen sektörlerin büyük kısmını gayri Müslimler ellerinde tutuyordu. Çağlar Keyder’e göre, “*erbab-ı sanat ve ticaret*” olan Rum göçmenlerinin sayısı 800.000 kadardı¹⁹.

Bu gerçekten hareketle *Akbaba* mizah dergisi, giden bir Rum ailesini sütunlarında resmediyordu. Mücevherlerle süslü bir bayan, sırtında “*Türk Parası*” yazan dolu bir çuval taşıyan bir erkek ve güler yüzlü bir çocuktan oluşan mutlu bir aile tablosunun altına “*Onlar Nasıl Gidiyor!..*” ifadesi not düşülmüştü²⁰. Bir sonraki sayısında ise, Türkiye’ye gelen mübadil bir aileyi sütunlarına taşıyan *Akbaba*, “*Bizinkiler Nasıl Geliyor!..*” başlığı altında, gördüğü şiddetten ve savaştan dolayı bir ayağını kaybetmiş, koltuk değnekli bir babanın başında yer aldığı aç ve perişan bir aile resmediliyordu²¹.

Onlar Nasıl Gidiyor!..

Resim 2_ *Akbaba*, 12 Teşrinisani 1339

Bizinkiler Nasıl Geliyor!..

Resim 3_ *Akbaba*, 15 Teşrinisani 1339

Zümrüt-ü Anka, mevcut duruma yönelik benzer tespitlerini “*Mübadele İşleri*” başlığı altında sütunlarına taşıırken; “*Gidenler*” başlığı altında sırtı ve elleri bavullarla dolu olan bir Ortodoks Rum’a yer vermiş; “*Gelenler*” başlığı altında ise sefil ve perişan bir Müslüman aileyi resmetmişti²².

¹⁹ Arı, *age*, s. 504.

²⁰ *Akbaba*, 12 Teşrinisani 1339

²¹ *Akbaba*, 15 Teşrinisani 1339

²² *Zümrüt-ü Anka*, 30 Haziran 1340

MUBADELE İŞLERİ

Gelenler

Gidenler

Resim 4 _ Zümrit-ü Anka, 30 Haziran 1340

Elbette ki, mübadele süreci içinde, gelen ve gidenler arasındaki ekonomik farklılıklar ve gelenlerin perişan halleri görülünce, mevcut durum kamuoyu tarafından sorgulanmaya başlanmıştı. Akıllara gelen ilk sorulardan birini *Karagöz* sütunlarına taşımaktan geri kalmamıştı. *Karagöz*, “*Gelenler-Gidenler*” başlığı altında, sefil halde çoluk-çocuk karaya çıkan mübadillerimiz yanında; iyi giyimli, zengin Rumların gemilere binışleri resmediyor ve ardından şu tespite yer veriyordu: “*Gelen muhacirlerimizin şu sefaletiyle gidenlerin şu halini görünce Yunanla yaptığımız muharebede biz altta kaldık sanıyorum!*”²³.

فره کوز — کان مهاجرلریزک شو سفاتیله کیڈنلرک شو حالنی کوردیکه. یومانه یایدنمز عارجهده بز آتده قالدق سانبورم !

Resim 5 _ Karagöz, 4 Haziran 1340

Bu dönem mizah sütunlarında, ülkemizden giden Ortodoks Rum nüfus en fazla işlenen konuların başındaydı. Rumların, mütareke dönemi olarak adlandırdığımız 1918-1922 yılları arasında gerçekleştirdikleri faaliyetlere yönelik tepkiler mizah sütunlarında her fırsatta dile getirilirken, Rumların ülkeyi terk etmelerinden duyulan mutluluk ön plana çıkarılıyordu. *Karagöz* dergisi, “*İstanbul Rumları Gidiyor*” başlığı altında verdiği bir karikatüründe, Mütareke dönemine atıfta bulunularak, iki toplum arasındaki vedalaşmaya değinmişti²⁴.

²³ *Karagöz*, 4 Haziran 1340

²⁴ *Karagöz*, 4 Teşrinievvel 1340

اسانبول روملری گیدیور .
 روم — حاجی حال این فرنگوز آقا ، بوچه بیل
 بر طوبوقده بیک ، ایچدا قشور ایندکده اوتوبور
 فرنگوز — غی حقم حال اولسون چلی آقا شو
 مارا که بینه چایه کیز ویرلوس و آموویه شریلری حالا
 قولانی طوبوقور .

Istanbul Rumları Giderken

İstanbul Rumları Gidiyor

Rum: Hakkını helal et Karagöz Ağa, bunca yıl bir toprakta yedik, içtik! Kusur ettikse de unutupver!

Karagöz: Her hakkım helal olsun çelebi ama şu mütareke yıllarında çaldığınız Venizelos ve Ayasofya şarkıları hala kulaklarımı tırmalıyor!

Resim 6_Karagöz, 4 Teşrinievvel 1340

1923 yılında imzalanan Mübadele Sözleşmesi'nde, zorunlu değişime tabi olacak nüfus Ortodoks ile Müslümanlık temelinde şekillendi. Burada toplumları oluşturan tarihsel, kültürel, sosyal ve ekonomik temelli bağlar göz ardı edildi ve din gibi en temel ayırıcı özellik ön plana çıktı. Elbette ki bu durum gerek Yunanistan'da gerekse Türkiye'de trajik olayları beraberinde getirdi. Örneğin, hiç Türkçe bilmeyen insanlar Anadolu'ya göçmek zorunda kalırken; aynı şekilde hiç Rumca bilmeyen insanlar Yunanistan'a göç etmek zorunda kalmıştı. Elbette ki bu süreçte en dikkat çekici topluluklardan birini, yüzyıllardır Anadolu'da yaşayan, Türkçe konuşan, Türk-Ortodoks Kilisesi'ne bağlı Karaman kökenli Ortodokslar oluşturuyordu. Kurtuluş Savaşı günlerinde Milli Mücadele lehinde tavır alan, kendi iradeleri dışında göçe zorlanan Karaman kökenli Ortodokslar son derece acıklı bir durumla karşı karşıya kalmışlardı²⁵. Bu acıklı durumu sütunlarına taşıyan *Zümrüt-ü Anka*, trajikomik durumu özetleyen çok çarpıcı bir karikatüre yer vermişti. Karikatürde, sırtına eşyalarını yükleyen bir Karamanlı Ortodoks ile Yunan askeri arasında geçen diyalog aktarılırken, Karamanlı'nın kendi şivesiyle Anadolu'ya olan özlemi ve yaşadığı hüznü dile geliyordu²⁶.

Resim 7_Zümrüt-ü Anka, 23 Eylül 1339

Yunan Askeri: Vire... Adama Bak ne biçim...

Karamanlı: Höpek oğlu höpek... Sıfatıma bahtın da beni adama benzetemedin mi! Ulan biz Garamanlıyık. Garamanın goyunu sonra çıkar oyunu diye ama... Bizim memlekette derler.

²⁵ Kemal Arı, Türk Ortodoks Kilise'si hakkında şu bilgileri vermektedir: “Fener Patrikhanesine bağlı Yunan kökenli Rumlarla, Türk-Ortodoks Kilisesi'ne bağlı Karaman kökenli Ortodoksları, tutum, davranış, özlem ve istek yönleriyle, kesin olarak karıştırmamak ve birbirinden ayırmak gerekmektedir. Bu ayırımı yapmayı gerekli kılan nedenler, Türk Kurtuluş Savaşı'nın en zor günlerinde, her iki kiliseye bağlı Rumların tutum ve eylem farklılığından kaynaklanmaktadır. Kimi ufak farklılıklar bir yana, kendisine bağlı Rumların oluşturduğu dinsel topluluğu, eski Bizans'ın devamı olarak gören Fener Patrikhanesi, Anadolu'dan ve Doğu Trakya'dan önemli denilecek oranda toprak koparıp, Yunanistan'la birleşme özlemi içinde gizli örgütlenme, işbirlikçi tutum ve eylemlerle savaşım vermekteyken; kendisine bağlı Ortodoksları etnik ve kültürel bağ yönüyle Türk olarak gören Türk-Ortodoks Kilisesi ise, başta Papa Eftim olmak üzere, Türkiye'nin ulusal politikalarını destekler yönde bir tavır almıştır”. “Kurtuluş Savaşı'nın Bitiminde Türkiye Dışına Yönelik Göçler ve Sonuçları”, *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996 s. 497-498.; Ayrıca bu konuda ayrıntılı bir bilgi için bkz: Ümit Doğan, *Türk Papa*, Kripto Yayınları, Ankara, 2016; Hikmet Yavuz Ercan, “Fener ve Türk-Ortodoks Patrikhanesi”, *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, V/8-9 (1967), Ankara, 1970, ss.411-429; İbrahim Erdal, “Türk Basımına Göre; Ortodoks Türklerin Milli Mücadeledeki Tutumu”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S 35-36 (Mayıs-Kasım 2005); Cami Baykurt, *Osmanlı Ülkesinde Hristiyan Türkler*, İstanbul, 1932; Teoman Ergene, *İstiklal Harbinde Türk Ortodokslar*, İstanbul, 1951

²⁶ *Zümrüt-ü Anka*, 23 Eylül 1339

1924 yılı ile birlikte, ülkeye gelen mübadil sayısının giderek artması, buna karşın hükümet tarafından girişilen bütün iyi niyetli çabalara karşın, mübadillerin sevk ve iskânında yaşanan sıkıntılar, aynı zamanda sürecin çok yavaş işleyişi mizah sütunlarında en fazla işlenen konulardan bir diğerydi. Mübadillerin, ülkeye gelmeye başladıklarında ortaya çıkan en önemli sorun, onların kendi ihtiyaçlarını kendileri sağlayana dek beslenmeleri ile barınmalarının temin edilmesiydi. Ayrıca sağlık kontrollerinden de geçirilmeleri gerekiyordu. Bu sorunları çözmek adına 25 Kasım 1923'te *İaşe Talimatnamesi* ve 28 Kasım 1923'te *Misafirhaneler Talimatnamesi* yayınlanmıştı²⁷. Bu talimatnameler neticesinde, iki çeşit misafirhane açılmıştı. Bunlardan biri, "Tahaffuzhane" adı verilen yerlerdi. Buralarda mübadiller, ülkeye ayak basar basmaz temizlik ve sağlık kontrollerinden geçirileceklerdi. İstanbul Tuzla ve İzmir Klazumen Tahaffuzhanesi ilk akla gelenlerdi. Mübadiller, bu kontrol noktalarından sonra, sevk edilecekleri bölgeye nakilleri sırasında, en fazla üç gün kalmaları planlanan misafirhanelere yerleştiriliyorlardı. Fakat iskân sürecinde yaşanan çeşitli sıkıntılar nedeniyle, mübadillerin sevk edilmeleri gecikirken, misafirhanelerde kalma süreleri uzuyor ve ayrıca yığılmalar meydana geliyordu. Zaman içinde bu süreç, mübadiller için çekilmez bir hal almaya başlamıştı. Bu olumsuzluğa değinen *Karagöz*, Ahırkapı Misafirhanesi'ni sütunlarına taşıırken, içi tıka basa mübadil dolu olan ve kapısına kilit vurulan ve kapının yanı başında kafatası ve kemik parçaları bulunan bir karikatür yayınlıyordu. Misafirhanenin penceresinden çıkmaya çalışan mübadiller resmedilirken, kapının önünde duran polis memurunun bu duruma karşı kayıtsızlığı üzerinden de, yetkililerin vurdumduymazlığına vurgu yapılıyordu²⁸.

ما شاء الله هبسي طورب كهي!
 غنہ جبار - یاهو، پولیس افندی، آج شوفاچی بدہ مهاجران بیز حالہ دار برکوردیم، آ آکلیم!
 پولیس - نایہ حقنکر آجانم، ما شاء الله هبسی طورب کی سااا سااعام، بیوب ایوب بان کلپورل!

Maşallah Hepsi Turp Gibi!

Gazeteciler: Yahu, polis efendi, aç şu kapıyı da muhacirlerimiz ne haldeler bir görelim, anlayalım!

Polis: Ne bakacaksınız a canım, maşallah hepsi turp gibi sapa sağlam, yiyip içip yan geliyorlar!

Resim 8_ Karagöz, 24 Kanunusani 1341

Mübadile sürecinde yaşanan en önemli sıkıntıların başında, Rumlardan artakalan ve "Emvâl-i Metruke" adı verilen terk edilmiş mallar ile bu malların yerliler tarafından işgal edilmesiyle ortaya çıkan "Fuzuli İşgal" sorunu geliyordu²⁹. Lozan'da imzalanan sözleşmede, gerek Türkiye ve gerekse Yunanistan'da terk edilen malların, gelen mübadillere verilmesi konusunda ortak bir karar alınmıştı. Fakat Türkiye'den giden Rumlardan arta kalan ev, dükkân, mağaza, fabrika, değirmen, tarla, bağ, bahçe ve paraca kıymetli her türlü taşınabilir mallara felâketzedeler, mülteciler, hârikzedeler ve hatta devlet memurları ve subaylar yerleşmişti. Hatta evi olmayan emekli-vasıfsız kişiler, bu işten ticarî kazanç uman açığız simsarlar, kendi evi yanında kaçıp giden Rum komşusunun evini de ele geçirerek, ek bir ev sahibi olmak isteyen kişiler, hiçbir kural, talimatname tanımadan binaları işgal etmişti. Hatta kimi zaman, evlerin kapısı penceresi sökülerek, ev tamiri için kullanılmıştı. Emval-i Metruke ve Fuzuli İşgal sorunu dönemin mizah sütunlarında yerini bulan en önemli konular haline gelmişti. *Karagöz*, "Muhacirleri Böylemi Bırakacağız!" başlıklı bir karikatüründe, mübadillerin barınma ve iaşe sorunlarını gündeme taşımıştı³⁰.

²⁷ Arı, *age*, s. 93-94.

²⁸ *Karagöz*, 24 Kanunusani 1341

²⁹ Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bkz: Kemal Arı, "Yunan İşgalinden Sonra İzmir'de 'Emval-İ Metruke' ve 'Fuzuli İşgal' Sorunu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 15, Cilt V, Temmuz 1989, s.s.691-706.

³⁰ *Karagöz*, 6 Ağustos 1340

مهاجری بویله راقهچیز!
قرهگۆز - هی با ، چوقهر کینی بویله ییغیق بر دای آله سناویس ! سزه اموال متروکدن باغ ، باغچه او وره مایلریسی !
مهاجرلر - تر اوجون وار کینک قرهگۆز آنا ، بر آن غلک وینکک ییبه وره مایلری ! دایا اوج کون بویله کلک سزه آسیردن توه حکر !

Muhacirleri Böylemi Brakacağız!

Muhacirleri Böylemi Brakacağız!

Karagöz: Hey baba, bu kadar kişi böyle yıkık bir dam altına sığar mı! Size Emvali Metruke'den bağ, bahçe, ev vermediler mi?

Muhacirler: Biz ondan vazgeçtik Karagöz Ağa, biraz yemelik ve yemeklik bile vermediler! Daha üç gün böyle beklersek acımızdan öleceğiz!

Resim 9_ Karagöz, 6 Ağustos 1340

Resmi makamlar bir şekilde bu sorunların üstesinden gelemeyen, bir yere yerleştirilemeyen mübadiller için zaman geçtikçe şartlar zorlaşmaya başlıyordu. Karagöz, “Emval-i Metrukeyi Bekleyenler” başlığı altında konuyu tekrar gündeme taşıyordu³¹.

اموال متروکینی بکلینر
قرهگۆز - باهو ، قای کوندر سی بوکوشده .
کور بویوم - دایا بر آره برکله مدکری ؟
مهاجرلر - نه پایله قرهگۆز چایی ! بردن ایل بزم
أولره برلندلرک کینی نکلوز ، نه زمان کونکلی اولوب
چینارلسه باشری سوقارز !

Emvali Metrukeyi Bekleyenler

Emval-i Metrukeyi Bekleyenler

Karagöz: Yahu, kaç gündür sizi bu köşede görüyorum. Daha bir eve yerleşemediniz mi?

Muhacirler: Ne yapalım Karagöz Çelebi! Bizden evvel bizim evlere yerleşenlerin keyfini bekliyoruz, ne zaman gönülleri olup çıkarlarsa başımızı sokarız!

Resim 10_ Karagöz, 18 Teşrinievvel 1340

Mübadale sürecinde mizah sütunlarında işlenen bir diğer konu, terk edilmiş binaların bazılarının devlet kurumlarına tahsis edilmesi veya devlet memurlarının bu yerlere yerleştirilmesidir. Yapılan itirazlar ya da kamuoyu tepkilerine karşın mevcut durumda çok fazla bir değişiklik olmaması, mizah sütunlarında eleştiri konusu yapılmıştır. Akbaba, üzerinde “Emvali Metruke” yazan bir bina üzerinde yer alan ve devleti temsilen çizilen “Kartal” üzerinden duruma yönelik eleştirilerini dilendirmekten geri kalmıyordu³².

³¹ Karagöz, 18 Teşrinievvel 1340

³² Akbaba, 19 Kanunusani 1340

قزغال — [سرچېه] بن وارکن ، سن بويه پوکک یرله قولمازسک !...
 =====
 Emval-i Metruke

Kartal:
 (Serçeye) Ben varken, sen böyle yüksek yerlere
 konamazsın!...

Resim 11_ Akbaba, 19 Kanunusani 1340

Devlet memurlarının Emvali Metruke'yi işgali, bir başka mizah dergisi olan *Karagöz* tarafından da işlenmiştir. “*Muhacirlerimiz Nerelerde?*” başlığı altında verilen karikatürde, soruna ve devlet memurlarının keyfiyetine vurgu yapılmıştır³³.

مهاجرلرین نرلده؟
 قرمگوز — آقام بويه سوه قازده نه سوروشوسك ، حكومت سكا اموال متروكدهن بر پر كوشمه بويي ؟
 مهاجر — كوشدي قرمگوز جالي ! كوشدي آما بون اموال متروكه اولريه ، انا بولر بوشش. زده داختر ايجون حج اذركي قازده بوزارلي؟
 =====
 Muhacirlerimiz Nerelerde?

Resim 12_ Karagöz, 9 Temmuz 1340

³³ *Karagöz*, 9 Temmuz 1340

اموال متروکه ناسل تخليه اولونينور!

حاجيواد — چون شکر، حکومت شدتدل داوردادیده،
شونک بونک آنده قان اموال متروکهک تخليه ایدلوب
مهاجرله ویرلهسته موق اولدی!
فره کوز — اوت آناه اولدی ده، جرمهسته چرچودهسته
وارنجیه قدر تخليه ایدلی، آتاق کیرمن مهاجر وارمین
خیرین کورسون!

Emvali Metruke Nasıl
Tahliye Olunuyor!

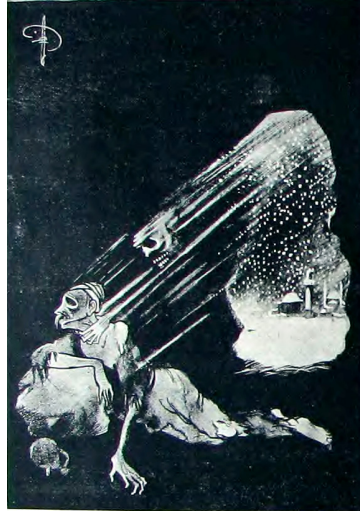
Muhacirlerimiz Nerelerde?

Karagöz: Ağam böyle sokaklarda ne sürünüyorsun, hükümet sana Emval-i Metruke'den bir yer göstermedi mi?

Muhacir: Gösterdi Karagöz Çelebi! Gösterdi ama bütün Emval-i Metruke evlerine memurlar yerleşmiş. Bizim rahatımız için hiç onlar keyiflerini bozarlar mı?

Resim 13_Karagöz, 15 Teşrinievvel 1340

Mübadele sürecinde, gerek nakil sürecinde ve misafirhanelerde, gerekse iskân sırasında hayatını kaybeden mübadiller vardı. Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti'ne ikinci vekil olarak getirilen Refet Bey'in (Canitez) vermiş olduğu bilgilere göre; ülkeye nakil sırasında 269 kişi hayatını kaybetmişti. Ayrıca, misafirhanelere gidiş sırasında 9, misafirhanelerde 870 ve iskân edilişleri sonrası ölenlerle birlikte toplam 3.819 kişi hayatını kaybetmişti³⁴. Yaşanan bu ölümlerin yanında, zor şartlar altında hayatta kalmaya çalışan mübadilleri, kış mevsimi ile birlikte daha büyük zorluklar bekliyordu. Bu gerçeğe dikkat çeken *Akbaba*, “*Muhacirlerimiz ve Kış*” başlığı altında, kışın ağır şartlarında ölümü bekleyen bir mübadil resmederek, çok çarpıcı ve belleklerde derin izler bırakacak bir karikatürü okuyucusuyla paylaşmıştı³⁵.

مهاجرلریمز و قیش

Muhacirlerimiz ve Kış

Resim 14_Akbaba, 22 Teşrinisani 1339

Akbaba, mübadele sürecinin başladığı 1923 yılı sonlarında, aksayan iaşe ve barınma sorunlarına

³⁴ Arı, *age*, s. 93.

³⁵ *Akbaba*, 3 Kânunusani 1340

değirirken, yaklaşan kış mevsimi ile birlikte yetkilileri uyaran bir başka çarpıcı karikatüre de yer vermişti. “*Akın Akın Muhacirlerimiz Geliyor*” başlığı altında verilen karikatürde, bir taşın üstünde Azrail olarak resmedilen “*Sefalet*” in gelen muhacirleri karşılmasına yer verilmekte ve taraflar arasında karşılıklı şu diyalog gerçekleşmektedir³⁶.

Akın Akın Muhacirlerimiz Geliyor

Muhacirler:

Efendilerden yatacak bir yer istemeye gidiyoruz!

Sefalet: Kışa kadar size yer bulamazlarsa, bana geliniz, hepinizi yatıracak yerim var!...

Resim 15_ *Akbaba*, 22 Teşrinisani 1339

Mübadillerin iaşe konusunda yaşadıkları sıkıntılar, bir zaman sonra barınma sorununun da önüne geçecekti. Karnılarını doyumak ve hayata kalabilmek mübadiller için en öncelikli durum haline gelecekti. *Karagöz*, “*Ev değil Lokma*” başlığı altında iaşelerini sağlamakta zorlanan ve yetkili makamlara başvurarak, çözüm arayan mübadilleri sütunlarına taşımıştı.

Ev Değil Lokma!

Karagöz: Hey muhacir baba, vilayete yine başını sokacak bir ev aramaya mı geldin!

Muhacir: Yok Karagöz Çelebi ondan vazgeçtik, karnımızı doyuracak lokma almaya geldik!

او دكل لوقمه!

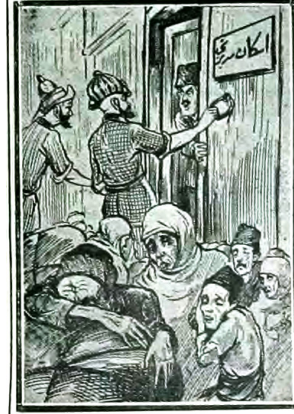
قرگوز - من مهاجر بابا، ولايتنه باشي سولهجان
بر او آمانه كمدك!
مهاجر - شوق قرگوز چيلي اولدوم وار كمدك، قارغوي
دو بوجولجان لوقه آله كمدك!

Resim 16_ *Karagöz*, 31 Kanunuevvel 1340

Türkiye’ye ilk göçmenlerin gelmeye başlamasıyla birlikte, mübadele süreci ülke gündemine sık sık gelir olmuştu. Başlangıçta daha çok genel sorunlara ilişkin yakınmalar, hükümete ve yetkililere yönelik eleştiriler kamuoyunda dile getirilmişti. Fakat zaman içinde yukarıda da belirttiğimiz üzere, göçmenlerin Türkiye’ye geldiklerinde ki perişan halleri ve yaşadıkları iaşe ve barınma sorunları, göçmenlerin sahipsiz kaldıkları, yetkililerin onlara sahip çıkmadığı, hatta kötü davrandığı, ilgili makamların göç konusundaki yetersizlikleri, ilgisizlikleri ve beceriksizlikleri ülke gündeminde yer eder

³⁶ *Akbaba*, 22 Teşrinisani 1339

olmuştu³⁷. *Karagöz*, “*Meğer Ne Kadar Kolaymış!*” başlığı altında yayınladığı bir karikatürde, sorunlara acilen çözüm bulunması gerekirken, aksine yetkili makamların masa başında bürokratik işlemlerle uğraşmaları ve sürecin uzatılmasına yönelik eleştirilerini dile getiriyordu. Aşağıda yer alan karikatürde, İskân Müdüriyeti önünden perişan halde bekleyen mübadillere yer verilirken, muhacirin memuru ile *Karagöz* konuşuyordu³⁸:

مگر نه قدر قولایمش!

فره کوز — یا هو ، آبله شو قایق تاج کوندر
پو چاردر بوراد جارو برپولر . ناله . و بلك چار ست
مهاجرین ماموری — بتکسینار آتام ، توله داریا ،
آخره به با . فر . رواب آله یغز ، دقزه نیدایه جگر ،
ولایته سوراجه ، دش بنا آرایه یغز ، فرمیرونه حواله
ایده جگر . فراری آله یغز : تلایح ایده جگر !!!

Meğer Ne Kadar Kolaymış!

Meğer Ne Kadar Kolaymış!

Karagöz: Yahu, açın şu kapıyı kaç gündür bu biçareler burada can veriyorlar. Bakın şunların çaresine!

Muhacirin Memuru: Beklesinler a canım, ölmediler ya Ankara'ya yazacağız cevap alacağız, deftere kaydedeceğiz, vilayete soracağız, boş bina arayacağız, komisyona havale edeceğiz kararı aldık mı kendilerine tebliğ edeceğiz!!!

Resim 17_ *Karagöz*, 15 Teşrinisani 1340

Aynı duruma yönelik bir başka bakış açısını *Akbaba*'da görürüz. “*Faal Mübadele Komisyonu Önünde Muhacirlerimiz*” başlığı altında verilen karikatürde, elinde bebekleri olan mübadillerin yalvarışlarına yer verilirken, buna karşın memurun sert ve vurdumduymaz tavrı işlenmektedir³⁹.

Faal Mübadele Komisyonu Önünde
Muhacirlerimiz

فعال ماده قومیسینی نو کتده مهاجرانیز

— کوردانو ایته یه ار . « فعال » کلسینی مذاکره اییور :

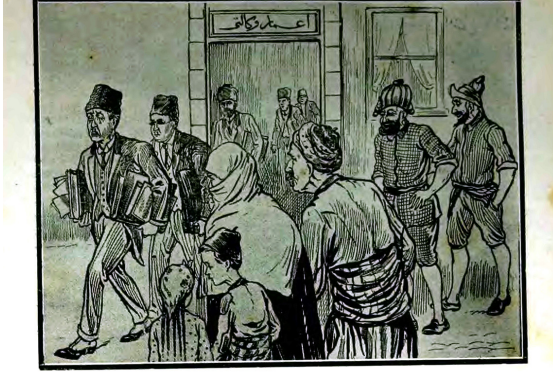
- Gürültü etmeyin ya!... «Etabli» kelimesini müzakere ediyoruz!

³⁷ Arı, *age*, s. 147.

³⁸ *Karagöz*, 15 Teşrinisani 1340

³⁹ *Akbaba*, 29 Eylül 1340

Mübadele'nin başlangıcında, tüm bu süreci yürütmek üzere Mübadele İmar ve İskân Vekâleti oluşturulmuştu. Başlangıçta Mustafa Necati'nin görev aldığı vekâlete, sonrasında Celal Bayar ve Recep Peker getirilecekti. Fakat maddi imkânsızlıklar, göç ve göçmen konusundaki deneyimsizlikler nedeniyle süreç içerisinde vekâlet devamlı eleştirilerin odağında yer alacaktı. Meclis içinde var olan muhalefet, en fazla eleştirilerini bu vekâlete ve faaliyetlerine getirmişti. Vekâletin faaliyetleri hakkında Meclis'e verilen gensoru, Başbakan ve Hükümeti ilgilendiren bir güven oylamasına dönüşmüştü⁴⁰. Sert ve yoğun eleştirilerin ardından Mübadele İmar ve İskân Vekâleti 11 Aralık 1924'te kaldırılarak, görevi Dâhiliye Vekâleti'ne bağlı bir genel müdürlüğe devredilmişti. Vekâletin kaldırılışı kamuoyunda olumlu algılanmıştı. “*Meşhur Laftır: Eden Bulur!*” başlığı altında Vekâletin kaldırılmasına değinen *Karagöz*, iğneleyici bir yorumda bulunuyordu⁴¹:

مشهور لافتر: ایدن بولور!
حاجیواد — اعمار اسکان و کالی تو اودی ها! های الله شوقی بیاتردن دانی اولسون!
قره کوز — ایدن بولور حاجیواد، یوز بیگورمه مهاجره یوز بیگورمه ایتنه، اشکنجه ایجاد ایدن بر دالرنک الگ سوکره کنیدی ده مهاجر اولور. بوکا شاماناق نوار!

Meşhur Laftır: Eden Bulur

Meşhur Laftır: Eden Bulur!

Hacivat: İmar İskân vekaleti lağv oldu ha!
Hay Allah şunu yapanlardan razı olsun!

Karagöz: Eden bulur Hacivat, yüz binlerce muhacire yüz binlerce eziyet, işkence icat eden bir dairenin en sonra kendi de muhacir olur. Buna şaşacak ne var!

Vekaletin yanı sıra mübadele sürecinde hayati işlev yürüten Mübadele Komisyonları da en fazla eleştiri getirilen kurumların başında geliyordu. Bu komisyonların sağlıklı işlemeyişi ve bunun yanında buraya devlet tarafından ayrılan ödenekler eleştiri konularının başında geliyordu. Örneğin, *Zümrüt-ü Anka*, “*Bir senelik masrafı Bir Milyon Lira Tutan Mübadele Komisyonu*” başlığı altında Mübadele Komisyonu’nu sütunlarına taşırken, karikatüründe, kış şartları içinde dışarıda sefil bir halde kalan mübadilleri resmediyor, öte yandan aralarında Tevfik Rüştü Bey’in (Aras) de yer aldığı kişilerin bir milyon lira yazan çuvala heyecanla bakışları “*İş Başında!*” alt başlığı ile veriyordu⁴².

⁴⁰ Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri 1924-1930*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 73-90.

⁴¹ *Karagöz*, 5 Teşrinisani 1340

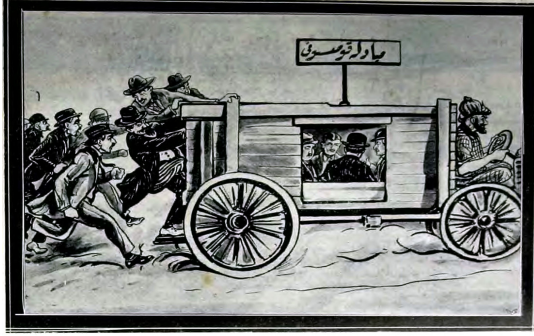
⁴² *Zümrüt-ü Anka*, 27 Teşrinisani 1340

Bir senelik masrafı Bir Milyon Lira Tutan ?
Mübadele Komisyonu

Resim 20_ Zümrüt-ü Anka, 27 Teşrinisani 1340

Mübadele Komisyonlarının faaliyetlerini *Karagöz* dergisi de sütunlarına taşırken, “*Mübadele Komisyonu*” başlığı altında, komisyon üyelerinin devamlı surette ülke içinde dolaşmalarına karşın, sorunlara çözüm üretemeyişlerine gönderme yapan bir karikatüre yer veriyordu⁴³.

مبادله قومیسونی

سایدار غیر مسافران — آمان فرنگز چای ، پر آرزو شونوره دوربیزی آملاتان .
فرنگز — اولانلار اقدیلر ، بو اعضا اقدیلر سیاحت مراقدهدولر ، هوس بر آراه کلدی کلدی ، آرقی ۹۵ ۹۵ وریوب اوتوشونولر ،
ننه اولدی کریریم . باشقه جاره یوق ، بوسونون ایشکر کزی قالیر ها !

MÜBADELE KOMİSYONU

Mübadele Komisyonu

Mübadiller gayri mübadiller: Aman Karagöz Çelebi, biraz dur da şunlara derdimizi anlatalım.

Karagöz: Olmaz efendiler, bu aza efendiler seyahat merakındadırlar, hepsi bir araya geldi mi gelmedi mi, artık kafa kafaya verip konuşsunlar, bende onları gezdireyim. Başka çare yok, büsbütün işiniz geri kalır ha!

Resim 21_ Karagöz, 13 Mart 1926

Türk-Yunan nüfus mübadelesi süreci içinde belli zamanlarda yaşanan gerginlikler, kimi zaman tarafları savaş durumuna bile getirmiştir. Patrikhane yönetimine seçilecek patrik konusu ile “*Etabli Sorunu*” en çok sıkıntı yaratan konuların başında gelmiştir. Lozan’da 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan antlaşmanın ikinci maddesinde İstanbul’da yaşayan Rumlar ile Batı Trakya’da yaşayan Müslümanlar mübadele dışında tutulmuştu. 30 Ekim 1918 tarihinden önce İstanbul Belediyesi sınırları içinde yaşayan Rumlarda, İstanbul Rumları statüsü içinde değerlendirilecekti. Batı Trakya bölgesi içinde yaşayan Müslümanlar, 1913 tarihli Bükreş Antlaşması ile tayin edilen hattın doğusunda ikame edenler olarak tanımlanmıştı. Burada sorun Türk ve Yunan yetkililerin bu maddeyi farklı yorumlamaları ile Belediye sınırlarının çizildiği 1912 tarihli kanunun geçerliği olmuştu. Türk tarafı kanunların esas alınması taraftarı iken Yunan tarafı “sakin bulunma” (*Etabli*) vasfının her hangi bir kanuna göre sınırlandırılmayacağını savunuyordu. Yunan tarafının bu tavrının nedeni, mümkün merteye fazla Rum’un mübadele dışında tutabilmek ve İstanbul’da fazla Rum nüfus kalmasını sağlayabilmektir. *Etabli* sorunu Milletlerarası Daimi Adalet Divanı’na götürülürken, buradan çıkan karar da taraflar tarafından uygun görülmemiştir. Bu sorunun devam ettiği günlerde Yunan devleti Batı Trakya’da bulunan Müslüman Türklerin mallarına el koyarak, Anadolu’dan gelen mübadil Rumları buralara yerleştirmiştir. Bunun üzerine Türk hükümeti

⁴³ *Karagöz*, 13 Mart 1926

aynı şekilde karşılık verme yoluna gitmiş ve İstanbul'daki Rumların mallarına el koymaya başlamıştır. İki devlet arasındaki gerginlik dönemin mizah sütunlarındaki yerini almıştır. *Karagöz*, “*Kısasa Kısas Başlayınca!*” başlıklı karikatüründe, bu süreçten en çok rahatsız olanların varlık sahibi olan ve İstanbul'da yaşayan Rumlar olacağını vurguluyordu.

فصاحه فصاح باشلاينجا!
 روم — آد ورمه ديوانو! ان بو آيا تالان ايزا نازانيس اوليه يانس! سيمدي توركمي ورمه نيك!
 قورمگوز — آغز ياپه چورباچي! يونانستاندا كي توركلر يدي جدمدن قاله مالقيني و ملكليري يونان حكومتته كوي رصاسيه ي ورمه نيك.
 هايدى سويشمه و اين آشايمده آج قايي و سني آتوب آوي مياجراره ورمه نيكتر!
 قورمگوز — آغز ياپه چورباچي! يونانستاندا كي توركلر يدي جدمدن قاله مالقيني و ملكليري يونان حكومتته كوي رصاسيه ي ورمه نيك.

Kısasa Kısas Başlayınca!

Rum: Ah vire diyavlo! Ben bu apartmanı para kazanmış öyle yapmış! Simdi Türk'e mi verecek!

Karagöz: Ağz yapma çorbacı! Yunanistan da ki Türklerin de ceddinden kalma mallarını, mülklerini Yunan hükümetine gönül rızasıyla mı verdiler. Haydi söyletme, in aşağıya da aç kapıyı, seni atıp evini muhacirlere vereceğiz!

Resim 22 *Karagöz*, 3 Kanunusani 1341.

Zümrüt-ü Anka, İstanbul'dan gönderilmek istenen Rumların, kalmak konusundaki ısrarcı tutumlarına vurgu yaparak, kapıdan kovulsalar bacadan gireceklerini ortaya koyan bir karikatürü “*İstanbul'dan kovulmaktan anlamayan bir millet!*” başlığı altında sütunlarına taşıyordu.

قاييرده قورمگوز و بامارده دوشمده...!

“İstanbul'dan kovulmaktan anlamayan bir millet!”

Kapıdan kovulsa, bacadan düşer..!

Resim 23 *Zümrüt-ü Anka*, 29 Kanunusani 1341

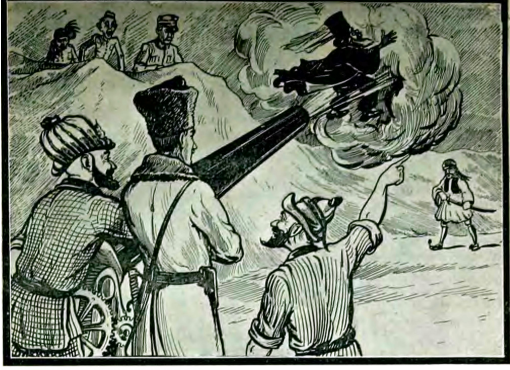
İki taraf arasında devam eden bu karşılıklı el koyma süreci, tarafların 1 Aralık 1926 tarihinde Atina'da yaptıkları antlaşmaya son bulmuştu. Antlaşma gereğince, Yunanistan'da Türklere ait olan emlakların fiyatları karma bir komisyon tarafından belirlenecek ve bu fiyat üzerinden Yunan Hükümeti bu taşınmazları satın alacaktı. Türkiye'de bulunan ve 1912 yılından önce memleketi terk eden Rumlarla genel olarak diğer Rumlara ait olan emlak sahiplerine iade edilecekti⁴⁴.

Mübadele süreci içinde Türk ve Yunan hükümetleri arasında yaşanan bir diğer önemli sorun İstanbul Fener Rum Patrikhanesi'nin başına geçecek patriğin seçimi sürecinde yaşandı. Lozan görüşmeleri

⁴⁴ *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Haz: Mehmet Gönlübol, Cem Sar, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, s. 65.

sırasında Türk tarafı patrikhanenin İstanbul'dan gönderilmesini savunurken, uzun görüşmelerin ardından “sadece dini görevlerini yerine getirmek şartıyla” patrikhanenin İstanbul'da kalmasına Türk tarafı yanaşmıştır. Türkiye Cumhuriyeti, patrik seçimlerinde bir dizi değişikliğe giderek, Patrik'in Türk vatandaşı ve ruhani çevresinin de Türkiye'de olması şartını getirmiştir⁴⁵. Genelde Türk hükümeti Patrik seçimlerine müdahalede bulunmazken, 16 Kasım 1924 tarihinde Patrik seçilen Konstantin Araboğlu'nun seçimine itiraz etmiştir. Araboğlu'nun, İstanbul doğumlu olmaması ve 1918 yılından sonra İstanbul'a gelmiş olması nedeniyle, Türk hükümeti patriğin mübadele kapsamı içinde ülke dışına gönderilmesi gerektiğini belirtiyordu. Türklerin itirazlarına kulaklarını tıkayan Yunan Hükümeti, sorunu Lahey Adalet Divanı'na taşımak isterken; Türk tarafı sorunu Karma Mübadele Komisyonu'na götürmüştür. Komisyon, Patrik Araboğlu'nun mübadil olduğuna karar vermiş ve Türk talebini onaylamıştır. 30 Ocak 1925 tarihinde Patrik Araboğlu, Yunanistan'a gönderilmiştir⁴⁶.

İki devlet arasındaki gerginlikler ve Patrik sorunu mizah sütunlarındaki yerini almıştır. *Karagöz*, iki ülkeyi savaş durumuna getiren Patrikhane ve Patrik sorununda, Yunan tarafının savaş çıkarma blöfünü öne çıkaran bir karikatüre yer vermişti. “*Uçtu, uçtu bir Papas uçtu!*” başlığı altında verilen karikatürde, Kalpaklı Gazi Mustafa Kemal'e de yer verilirken, bir topun namlusu ucunda bulunan patrik karşı tarafa fırlatılıyordu. Karşıda kılıcını çekmeye hazır bir efsun askeri bekliyordu. Bu gelişmeler yaşanırken, Batılı devletler olan biteni uzaktan izliyordu.

اوجدی ، اوجدی بر پاپس اوجدی !
پوپالی — آ ویر ، بزم پاپس اوجوس اورداد ، کس بوراد ۱ سکوزیم قیسی بلاییم عیاره ۱
قره کوز — آمان چورباشی نجهایت . شوطونک آغزی کوربورسکبا و بر کره قزیندی بیلسک پشاندن کیشوره و بارانیوه ،
میرسوده ، آقوسوده جیدی قزلایر ، قزلایر آزار ۱ علقی باشه آل بوقسه سنکده ، حالک دومان دورها ۱

“*Uçtu, uçtu bir Papas uçtu!*”

Yunanlı: Ah vire, bizim papas uçmuş orada, gelmiş burada! Sekezeyim kılıcı yapazayım muharebe?

Karagöz: Aman çorbacı acele et. Şu topun ağzını görüyorsun ya, bir kere kıızıştı mı papasın peşinden keşişi de, mikrosunu da, eftosunu da hepsini fırlatır, fırlatır atar!Aklını başına al yoksa senin de halin dumandır ha!

Resim 24 *Karagöz*, 7 Şubat 1341

Akbaba, Türk ve Yunan hükümetleri arasında zaman zaman ortaya çıkan gerginliklerin arka planında yatan nedenin, Yunanlıların Türklere yönelik besledikleri ön yargı ve hasmane tutumun sonucu olduğunu ve iki taraf arasında yumuşamaların olması halinde bile, Yunanlıların temel niyetlerinin asla değişmeyeceğini çarpıcı bir karikatürle ortaya koymuştu. *Akbaba*, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile vücudunda silahların saklı olduğu bir Efsun askeri ile el sıkışmasını resmediyordu. Efsun askerinin arkasında yer alan bir Yunanlı, “Türk Emlakı” yazılı binaların üzerinde, ağzında sigarasıyla ayak ayak üstüne atmış, keyifli bir şekilde otururken; diğer tarafta Türk Dışişleri Bakanının arkasında yıkık dökük bir evin önünde yerde yatan bir Türk cesedi yer almaktadır. Bu karikatür, her iki tarafın *mübadele* süreci içinde sergiledikleri tavır ve bu yolda verdikleri bedeli resmetmesi adına önem taşımaktadır.

⁴⁵ İbrahim Erdal, “Türk Basımına Göre; Patrikhane Konusu ve Patrik Araboğlu'nun İhracı Meselesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S 33-34 (Mayıs-Kasım 2004), s. 42 (33-49)

⁴⁶ Erdal, *agm*, s. 44-45.

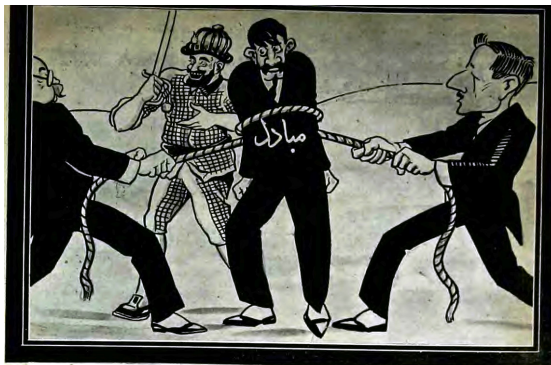

Resim 25_ Akbaba, 16 Şubat 1928

“Senelerden beri dedikodusu bitmeyen mübadiller meselesini, Yunanistan mütemadiyen hüsnü niyet temennisisiyle uyutmaya çalışıyor...”

Yunan: Emin olunuz ki, size karşı içimiz hüsnü niyetle doludur!..

1920’li yılların sonlarına gelindiğinde, mübadele süreci nihai çözüme kavuşmazken; görüşmeler çok uzun zamanlar almış, taraflar ortak noktada buluşamamışlardı. Genel olarak ta sürecin tıkanmasına Yunan talepleri neden oluyordu. Sürecin ağır aksak ilerlemesi ve Yunanlıların süreci köstekleyici tavrı, her zaman için mizah sütunlarına malzeme olmuştu. Ve bu süreçten en fazla etkilenen ise arada kalan mübadillerdi. Karagöz, iki devletin anlaşmaya varamaması nedeniyle sıkıntılar yaşayan mübadil halka yer vermektedir. Karagöz “Yunanistanla Sürüp Giden Bu Mübadele İşimizi Sağlam Kazağa Bağlamalıyız” başlığı altında bir mübadilin iki taraf arasında yaşadığı sıkıntıyı resmeder.

Yunanistanla sürüp giden bu mübadele işimizi sağlam kazağa bağlamalıyız.
 İstanbul - 1 Ocak 1927
 Karagöz - 1 Ocak 1927
 Karagöz - 1 Ocak 1927
 Karagöz - 1 Ocak 1927

“Yunanistanla Sürüp Giden Bu Mübadele İşimizi Sağlam Kazağa Bağlamalıyız”

Mübadil: Aman Allah, boğuluyorum, can kurtaran yok mu?

Karagöz: Ah Yunanlı ah! İki de bir mübadele işini bozup bu biçarelerin canını yakmaktan zevk alıyorsun galiba. Kafam kızarsa münasebet, siyaset falan tanımam, bir vuruşta şu ipi keser atarım ha!

Resim 26_Karagöz, 1 Teşrinievvel 1927

İki taraf arasında sürecin yavaş işleyişine vurgu yapan Akbaba, üzerinde “Mübadele Meselesi” yazan bir salyangozun üzerine oturan ve kolunun altında müzakere notları taşıyan Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras’ı sütunlarına taşıyordu.

Mübadale Meselesi: Süratle İlerliyor!..

Resim 27_Akbaba, 8 Nisan 1926

1923 yılı Ocak ayında imzalanan sözleşmeyle başlayan ve ağır aksak yürüyen mübadele süreci, Türkiye ile Yunanistan devletleri arasında kimi zaman gergin kimi zaman yumuşayan ilişkilerin gölgesinde devam etti. 1920'li yılların sonuna gelinirken, Yunanistan'da Venizelos'un hükümete gelmesiyle birlikte, iki taraf arasında dostane ilişkiler gelişmeye başladı. İlişkilerin tekrar yumuşamaya başlamasıyla birlikte mübadele sürecinin sonuçlanmasına yönelik girişimler hız kazandı. Türk Yunan yakınlaşmasını işleyen mizah sütunları iki Başbakan İsmet İnönü ile Venizelos'un geçmişteki ilişkilerine de vurgu yapan bir tonda konuyu işliyordu. Yunanistan'da Başbakanlık görevine geldiğinde mübadele sorununu kucağında bulan Venizelos, iki ülke arasındaki en önemli engel olarak gördüğü bu sorunu çözme yolunda hızlı adımlar atacak, mübadele sürecine hassasça eğilecektir. Venizelos'un bu tutumu ve sorunu sahiplenişini, bir babanın evladını sahiplenmesi şeklinde niteleyen mizah basını, bu yönde çizimleri kamuoyu ile paylaşacaktır.

**Yunan Başvekili Venizelos,
Başvekilimiz İsmet Paşamıza Kur
Yaparken**

[Sağdan]

Bir akşam size geldim!..

Pencerenize geldim!..

Bastığımız toprağa

Kapandım, dize geldim!..

Resim 28_Akbaba, 20 Eylül 1928

Resim 29_ Akbaba, 19 Temmuz 1928

10 Haziran 1930 tarihinde Ankara’da, nüfus mübadelesinden doğan tüm sorunları kesin olarak çözümlen bir anlaşmanın imzalanmasıyla son bulmuştu. Bu anlaşmayla, mübadelede kesin olarak “takas ve tasfiye” esasları kararlaştırılırken, sorun tarihe “tevdî” edilmişti⁴⁷.

Resim 20_ Karagöz, 2 İkinci kanun 1929

KAYNAKÇA

Mizah Dergileri

Zümrüt-ü Anka

Aydede

Karagöz

Akbaba

⁴⁷ Arı, age, s. 162.

Araştırma ve İnceleme Eserler

ARI, Kemal, “Kurtuluş Savaşı’nın Bitiminde Türkiye Dışına Yönelik Göçler ve Sonuçları”, *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996

ARI, Kemal, “Yunan İşgalinden Sonra İzmir’de ‘Emval-İ Metruke’ ve ‘Fuzuli İşgal’ Sorunu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 15, Cilt V, Temmuz 1989, ss.691-706.

ARI, Kemal, *Büyük Mübadele, Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.

BAYKURT, Cami, *Osmanlı Ülkesinde Hristiyan Türkler*, İstanbul, 1932; Teoman Ergene, *İstiklal Harbinde Türk Ortodokslar*, İstanbul, 1951

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, III/1, 3. Bs., Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991.

ÇEVİKER, Turgut *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü, Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, C 2, Adam Yayınları, İstanbul, 1988.

ÇEVİKER, Turgut, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü, Tanzimat Dönemi 1867-1878*, C 1, Adam Yayınları, İstanbul, 1986.

DOĞAN, Ümit, *Türk Papa*, Kripto Yayınları, Ankara, 2016

ERCAN, Hikmet Yavuz, “Fener ve Türk-Ortodoks Patrikhanesi”, *Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, V/8-9 (1967), Ankara, 1970, ss.411-429

ERDAL, İbrahim, “Türk Basınına Göre; Ortodoks Türklerin Milli Mücadeledeki Tutumu”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S 35-36 (Mayıs-Kasım 2005), ss. 33-49.

ERDAL, İbrahim, “Türk Basınına Göre; Patrikhane Konusu ve Patrik Araboğlu’nun İhracı Meselesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S 33-34 (Mayıs-Kasım 2004), ss. 33-49.

HALAÇOĞLU, Ahmet, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli’den Türk Göçleri (1912-1913)*, 3. Bs., Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014

İNÜĞÜR, Mehmet Nuri, *Basın ve Yayın Tarihi*, 23.bs., Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1982.

KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Modernleşmesi- Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*, Çev: Akile Zorlu Durukan, Kaan Durukan, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.

KAYIŞ, Yasin, *Atatürk Döneminde Siyasi Karikatür*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2016

MAZICI, Nurşen, “1930’a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 5, Sayı: 18 (1996), ss. 131-154.

MCCARTHY, Justin, *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, Çev: Fatma Sarıkaya, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2012.

Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), Haz: Mehmet Gönübol, Cem Sar, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara.

ÖZKORKUT, Nevin Ünal, “Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devleti’ndeki Görünümü”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 51, Sayı: 3 (2002), ss. 65-84.

SOYSAL, İsmail, *Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1989, ss.177-183.

TÜRKMEN, Fikret, “Osmanlı Döneminde Türk Mizahı”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S 4 (2000).

Türkiye İçi ve Türkiye'den Almanya'ya İş Göçünün Arabesk Müzik Üzerindeki Etkisi

Doç. Dr. Feyzan Göher Vural
Ömer Halisdemir Üniversitesi / Niğde

Giriş

Müzik, toplumdaki hareket ve yönelimleri en çabuk yansıtan sanat dalıdır (Small 1996:89). Çeşitli sosyal hareketler, olay ve durumlar, özellikle popüler müzik türlerinde hemen kendisini gösterir (Eyerman ve Jamison 2000:7). Toplulukların kültürel kimliğinin inşasında ve pekiştirilmesinde önemli simgesel bir rol oynayan müzik (Erol 2005:228), salt artistik ve estetik yargılarla değil, zaman ve mekâna bağlı olarak, toplumun çeşitli ihtiyaçlarına göre de şekillenir (Ulusoy 2005:13). Müziğin şekillenmesinde ve çeşitlenmesinde diğer pek çok sosyal olay gibi göç faktörü de son derece önemlidir. Göç olgusu, pek çok bilim dalı açısından irdelenebileceği gibi, müzikolojik bakış açısına da ihtiyaç duyar.

Çeşitli neden ve olaylar sonucu yaşanan göç olgusu, hem göç edenler, hem de göç ettikleri bölgelerde kimi değişimlerin yaşanmasına sebep olabilir. Ekonomik etmenlerin yanı sıra, asıl kalıcı değişimler kültürel öğelerde görülür. Kültürel pek çok unsurla birlikte, müzik kültürü de değişim yaşanan nitelikler arasında yer alır. Göç edilen bölgede karşılaşılan yeni durumlar ve sorunlar, yeni ihtiyaçların; dolayısıyla bu ihtiyaçlara lisan olacak yeni müzik türlerinin oluşmasına neden olabilir. Afrika'dan Amerika'ya göçlerin sonucu oluşan Caz ve Blues gibi, Arabesk de Türkiye'de köyden kente, doğudan batıya; aynı zamanda Türkiye'den Almanya ve diğer ülkelere iş göçü sonucunda alevlenmiş bir müzik türüdür. Anadolu'nun küçük bir köyünden gelerek yaşam mücadelesi veren, bir yandan şehirli olmaya çalışırken, bir yandan da eski alışkanlıklarını devam ettirmeye gayret eden insanların sıkıntıları ve özlemleri, tıpkı onların kültür arayışı gibi, ne Doğulu ne de Batılı olabilen Arabesk müzikte kendisini bulmuştur. Peki nedir Arabesk müzik? Göç ve arabesk ilişkisine geçmeden evvel, kısaca bu müzik türünden söz etmek yerinde olacaktır.

Arabesk

Toplumsal yapıya dayalı davranış, tutum ve ilgilerin sonucunda oluşan müzik türleri, sanatsal içeriklerinin yanı sıra, birer sosyal olaydır (Kaplan 2005:60). Arabesk müzik de tam olarak bu tanımlamaya uyar.

Aslen arabesk kavramı "Arap tarzında yapılmış süsleme ya da bezeme" anlamına gelir. Müzikal anlamda arabesk denildiğinde de süslemelere çok yer verilen, birbirine sarmal şekilde ilerleyen ezgisel yapılar düşünülebilir. Schumann gibi pek çok Romantik Dönem bestecisinde arabesk yaklaşımları hissetmek mümkündür. Ancak bu çalışmada ele alınan ve toplumumuzda yoğun şekilde dinlenen müzik türü olan Arabesk, söz edilenden çok daha farklıdır.

Özgün bir sanat biçimi anlamında kullanılan "arabesk" sözcüğü, bizim toplumumuzda, olumsuz bir anlam yüklenerek, toplumsal yaşam biçiminin aksaklıklarını, kargaşa ve karmaşıklığı anlatmak için kullanılır olmuştur. Aslında kavramın temel anlamı ele alındığında, girişik olma, iç içe geçmişlik

biçimindeki anlam korunmaktadır. (Güngör 1990: 13-19) Ancak arabesk müziğin içeriği ve ona yakıştırılan özellikler çok daha farklıdır.

Arabesk müziğin oluşumu, kimilerine göre 80'li yıllara dayandırılrsa da, aslında bu dönem Arabeskin alevlendiği dönemdir. Oluşumuna neden olan faktörleri ise çok daha eskilerde, Tanzimat Dönemine, hatta biraz daha öncesine uzanan bir süreçte aramak gerekir. Osmanlı Devleti'nin kötü gidişatına dur diyebilmek için uygulanan Batılılaşma çabalarının, büyük ölçüde ekletik ve ana yapı ile uyumsuz olması, beklenen sonuçlara ulaşılamamasına neden olmuştur. Elbette kimi açılardan olumlu sonuçlar alınsa da, kültürel dokuda bir çalkantı yaşanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar, Klasik Sanat Müziği bestekârları ve icracıları, saray tarafından büyük bir saygıyla karşılanıyor; sanatkarlar maddi ve manevi açıdan destekleniyordu. Ancak Batılı müzik anlayışının aşılınmaya çalışılması, ilgi gösterilen müzik türlerini etkilemiştir. Osmanlı sarayında hanım sultan ve cariyeler piyano öğrenmeye başlamış; bestekârlar destek alabilmek için farklı formalara yönelmişlerdir. Sarayın desteğinden mahrum olarak geçinmek durumunda kalan bestekârlar, halkın anlayabileceği basit formlarda ve fazla uzun olmayan eserler bestelemeye başlamışlardır.

Örneğin Dede Efendi bir yandan kar, beste ve semailer bestelerken, bir yandan da hafif şarkılar, köçekçeler türküler bestelemiştir. Klasik üslubun böylesi büyük bir ustasının geleneğin dışına çıkarak, bir takım arayışlar içine girmesi, önemli bir dönüm noktasına gelindiğinin göstergesidir. Dede'nin ardından Hacı Arif Bey de şarkı formunda pek çok beste yapmıştır. Güftelerde klasik müzik geleneğinde olduğu gibi divan şairlerinden değil, günlük konular yazan şairlerden seçilmeye başlanmıştır. Batının nitelikli formları saraya girerken, daha basit formlar ise kent halkı içinde yaygınlaşıyordu. Kanto bunlarda biridir. Daha önceleri azınlıklar ilgi gösterse de zamanla halk içinde yaygınlaşmıştır. Beğenilerde düşüşün yanı sıra gerçek olandan uzaklaşma ve yapaylaşma da başlamıştır. Sonuçta da gerçek doyumun yerini yapay doyumun alması sorunu ile karşı karşıya kalınmıştır (Güngör 1990: 50-58). Elbette Batılılaşma ile birlikte tüketim kültürünün yaygınlaşması da bu durumda etkilidir. Bize göre hızlı tüketilen ürünler, müzik kültürünü de etkilemiş; insanlar artık daha az çaba göstererek anlayacakları, bir süre sonra da yenisini talep edecekleri müzik türlerini tercih etmeye başlamışlardır. Türkiye Cumhuriyeti dönemindeki kimi uygulamalar da çarpık yapılanmayı körüklemiştir.

Atatürk yenileşme hareketlerinin Batıya aynen öykünme şeklinde yapılmaması gerektiği üzerinde önemle durmuştur. Atatürk: "Yenilik ve düşüncelerimizde öncelikle kendi memleketimizi, gereksinimlerimizi esas almalıyız. Hiçbir millet aynen diğer bir milletin taklitçisi olmamalıdır. Çünkü böyle bir millet ne taklit ettiği milletin aynı olabilir ne de kendine özgü olabilir" demiştir. Ancak onun bu sözlerine uyulamamış; Tanzimat döneminin özentici, öykünmecisi batıcılık anlayışı geri gelmiştir. Hatta bir dönem Türk müziğinin okullarda öğretimi ve radyolardaki yayınına sınırlamalar getirilmiştir. Resmi eğitim-öğretimden yoksun kalan her sanat dalı gibi, Türk müziği de giderek yozlaşmaya başlamış; bu yasaklayıcı tutum, arabeske bir adım daha yaklaşılmasına neden olmuştur. Nitekim kendi beğeni düzeylerine uygun müziği radyolardan dinleyemeyen halk, kendisine batıdan daha yakın olan Arap müziğini dinlemek üzere, antenlerini Arap radyolarına çevirmiştir. (Güngör 1990: 65-67).

Arabesk müzik oluşumunu körükleyen bir başka etken ise Arap filmleridir. 1930'lardan başlayarak bu filmler Anadolu'nun en küçük kasabalarına bile girmiştir. Örneğin 1930-1950'ler arasında gösterilen Arap filmlerinin (özellikle Mısır) sayısı 150 civarındadır. Arap filmlerinde dramatik öğelerin yanı sıra müzik de yoğun şekilde yer almaktaydı. Türk izleyicisinin bu filmlere ve bunların müziklerine gösterdikleri ilgi, zaten bir arayış içinde olan Türk bestecilerinin hemen ilgisini çekti. Sadettin Kaynak'ın "Leyla" adlı fantezisi bu yöndeki bir çıkışın başlatıcısı olmuştur. Türkçe sözler giydirilmiş bir Arap müzik furçası her yönü sardı. Zeki Müren bile Mısırlı sanatçı Ferit Atrâş'ın "Zennube" adlı parçasını Türkçe sözlerle okudu. Satış rakamları bir anda patladı (Güngör 1990: 66-69; Stokes 1998: 41-197-198).

Tanımı ve özellikleri hakkında çeşitli tartışmalar yapılan Arabesk müziği Orhan Gencebay: "TSM ve THM ve bunlara ek olarak Batı tekniğinin her türlü olanaklarına, özgür sunumun eklenmesinden oluşan bir müzik" olarak tanımlamıştır. Timur Selçuk ise "TSM ve THM'den etkilenen, Batı tarzı yapay motif ve tavırlarla birlikte, az gelişmişlik örneği olarak ülkemizin ekonomik ve kültürel tablosunu büyük bir ustalıklarla sergileyen tekdüze bir müzik" olarak tanımlar. Arabesk müzik ile ilgili, yoz, kaba, ilkel,

minibüs müziği gibi pek çok tanımlama ve sıfatlar da yakıştırılmıştır (Işık ve Erol 2002 :21-22). Ancak bu müziğe yoz diyerek yüz çevirmek, onu ve onu oluşturan nedenleri yok etmiyordu.

Çok partili döneme geçişi izleyen toplumsal değişimlerle birlikte, gereksinimlere yanıt vermek amacıyla Türk müziği gittikçe özünden uzaklaşmıştır. Bu arada Batının düşük beğeni düzeylerine seslenen popüler müzik ürünleri de ülkeye girmeye başlamıştır. Bu müziklerin sözleri Türkçeleştirilerek, Türk Hafif Müziği akımı başlamış ancak, bu müzik çok geniş bir tabakaya hitap etmemiştir. İşte bu karmaşa içinde başta Orhan Gencebay olmak üzere, Sinan Subaşı, Adnan Varveren, Ahmet Sezgin yeni bir müzik türünü ortaya koydular: Arabesk! (Güngör 1990: 78-80; Özbek 1998: 171). Arabesk, bilhassa ilk dönemlerde, köyden kente göç edenler tarafından çok sevilmiştir.

THM'den TSM'den, Arap müziğinden, Batı Müziğinden motifler taşıyan yani tam da toplumun haşır neşir olduğu ya da oldurulduğu kültür öğelerini barındıran, sözleri içten, basit, anlaşılması kolay, müziği esnek yani batıdan doğudan esintiler taşıyan bu müzik türü özellikle toplumun daha alt sosyokültürel tabakası tarafından büyük bir olurla karşılandı. TRT denetiminde geçemeyen bu şarkılar, kimi gazinolar, büyük kentlerin kenar mahalleleri içinde elverişli bir yaşama ortamı buldu (Güngör 1990: 80-81).

Göç ve Arabesk

Ülke sınırları içerisinde bölge, kent, kasaba ve köy gibi bir yerden diğerine yerleşmek amacıyla gerçekleştirilen nüfus hareketine "iç göç" adı verilir (Üner 1972: 77). Türkiye'de 1923-1950 yılları arasında kırdan kente ve kentten kente, genellikle tayin ve okul nedenleriyle gerçekleşen, cılız bir göç hareketinden söz edilebilir. Ancak 1950 - 1960'lı yıllar arasında, Türkiye'nin kentleşme tarihi ve kültürel dokusu üzerinde derin izler bırakan ve etkileri günümüze dek süren bir göç dalgasından söz etmek mümkündür. 1945-1950 yılları arasında 214.000 olarak açıklanan iç göç, 1950-1955 yılları arasında bir anda 904.000'e çıkmıştır (Özdemir 2012:2-4). Daha iyi iş imkânlarına sahip olabilmek için gerçekleştirilen bu göçler, önemli kültürel değişimlerin yaşanmasına sebep olmuştur. 1960-1980 yılları arasında da kır-kent gelir farklılığı, kentlerin ekonomik ve toplumsal çekiciliği gibi nedenlerle iç göçler devam etmiştir (İçduygu ve Ünalın 1997: 44).

Güngör'e göre (1990), ekonomik ve kültürel etkilerin yanı sıra, Demokrat Partinin oy toplama kaygısı sonucu yönlendirmesi ile köyden kente göç hız kazanmıştır. 1950-1960 arasında 4 büyük ilin nüfusu %75 artmış; 1950'lerde her 10 köylüden biri kente göç etmiştir. Bu da gecekondulaşmayı getirmiştir. Köyden kente gelen bu insanlar, artık kendilerini ne tam olarak köylü, ne de tam olarak şehirli hissediyorlardı. İçinde buldukları kimlik bunalımı, çevreye ve kendine yabancılaşma, umutsuzluk duygularını ifade etmek için, sözel ve melodik açıdan kendilerine yakın buldukları arabesk müziğe sığındılar.

İşsizlik, daha iyi yaşam standartı isteği, terör, kent yaşamına özenme gibi nedenlerle büyük şehirlere göç eden insanların (Doğan 2004:400) müzikli dili olan arabesk, en başlarda bu insanlar arasında kendisine uygun bir yaşama ortamı bulmuştur. 1920'lerin Caz'ı nasıl ki sadece belli bir kesimin sesi durumunda ise arabesk müzik de en başlarda sadece bir kısım topluluğa hitap etmiştir.

Trabzon'dan, Urfa'dan, Kayseri'den ve Anadolu'nun her yerinden gelen, farklı folklorik özellikler taşıyan kişiler, büyük şehirlere yeni bir topluluk oluşturmuştu ve ortak kültürel bir yapılanmaya ihtiyaçları vardı. Bu yapılanma içinde ihtiyaçlarına cevap verecek bir müzik gerekliydi. Bu öyle bir müzik olmalıydı ki köyün geleneksel kültür değerlerinden kopmak üzere olan, ancak kent yaşamına da henüz uyum sağlayamamış bulunan bu insanların yaşam biçimlerini yansıtabilmeliydi. Bu öyle bir müzik olmalıydı ki Anadolu'nun değişik alt kültürlerinden gelmiş insanların ortak beğeni düzeyine seslenebilmeliydi (Güngör 1990: 90). İhtiyaç olan müzik, Arabesk idi. Arabesk müzik, Türkiye'deki kültürel çatışmalara benzer bir çizgi izler. Biraz Batı çalgıları, biraz Doğu çalgıları; biraz Doğudan ezgiler, biraz Batıdan alt yapı; azıcık Batı müziği, biraz Türk Halk Müziği, bir miktar da Türk Sanat Müziği üzerine bolca Arap süslemeleri, bol acıyla tatlandırılarak servis edilmiştir. Kuvvetli bir kültür ve tarihsel yapı içinden çıkmış olmasına rağmen, içinde bulunduğu toplumsal değişim, arayış ve sorunlarla, yeni kimliğinin ne olduğuna tam karar verememiş, biraz oradan biraz buradan almış, şaşırtıcı bir karışım.

Arabesk müzik dinleyicilerinin ilk başlarda sadece taşra kökenli olduğu, kırsal bölgelerden büyük kentlere gelerek gecekondu semtlerinde kendilerine ortak bir yaşam tarzı içinde bu müziği benimsedikleri sık sık ele alınmıştır. Bu durumu alttaki gazete haberi şöyle duyurmaktadır: “İstanbul’da izdiham yüzünden yarıda kalan Küçük Emrah’ın ve önceki akşam Gülhane Parkı’nda düzenlenen İbrahim Tatlıses’in konserlerinin ortak noktası, izleyicilerin büyük çoğunluğunun kırsal kesimden büyük kentlere göçen insanlar olmasıydı” (Cumhuriyet Gazetesi 28 Ağustos 1988 akt. Güngör 1990: 33). Pek çok kere arabesk, yalnızlığa kötü sona mahkûm âşıkların, fakir göçmenlerin, sömürülen işçilerin müziği olarak gün geçtikçe bozulan bir şehir yaşamını vurgulayan, dinleyiciyi bir sigara daha yakmaya, kederlenmeye, dünyaya lanet okumaya çağıran bir müzik olarak görülmüştür (Stokes 1998: 17). Bunun yanı sıra Orhan Gencebay örneğinde görülebileceği üzere, arabesk bakış açısının kimi zaman sözü edilen kişilerle duygudaşlık (empati) kurarak, toplumsal hayatın iyileştirilmesi konusunda yararlı olabilecek öneriler sunduğu şarkılar da görülmektedir. (Özbek 2006:127)

Gencebay, “Başa gelen çekilirmiş” diyerek onların içinde bulunduğu bunalımı dile getirirken, bir yandan da tek suçlunun kader olduğunu belirterek onlar için bir teselli kaynağı oluyordu. Öyle ki, bir dönem gecekondu gençler arasında müzik denilince akla Orhan Gencebay gelmekteydi (Güngör 1990: 90; Öge 2014: 55). Verdiği mesajlar bir yana, zaman içinde arabesk müziğin sadece belli bir kesim tarafından dinlendiğini söylemek güçleşmiştir. Hakkı Bulut vasıtasıyla “acısız”(!) arabesk yöntemine bile başvuran ve arabeske karşı çok katı bir tutum sergileyen TRT, artık tüm arabesk şarkılarına yer vermekte, üst düzey bir şirket yöneticisi de, bir doktor da, bir akademisyen de arabesk dinleyebilmektedir. Arabeskin geniş bir toplum tabanına yayıldığı rahatlıkla söylenebilir. Medyanın da desteği ile bu müzik türünün yavaş yavaş herkesin kulağına yerleşmesi, benimsenmesi, kanıksanması bu durumdaki en önemli nedendir.

Müziğin siyasiler tarafından kullanılması, sık görülen bir durumdur. Turgut Özal da Arabeskin siyasal gücünü fark etmiştir. Onun yönlendirmesi ile Anavatan Partisi, gecekondu insanların kültürünü, alışkanlıklarını, hoşlandığı ve hoşlanmadıkları şeyleri incelemek üzere “Arabesk Grubu” denen bir araştırma birimi oluşturmuş; bu şekilde seçmenlerini tanımış (Özbek 1998: 177) ve onlarla duygudaşlık kurmuştur.

Arabesk müziğin gelişmesinde sadece iç göç değil; dış göç de önemli bir etkiye sahip olmuştur. “Yurtdışı işçi akımı”, “iş göçü” gibi farklı şekillerde ifade edilen ülke dışı istihdam, bir ülke gücünün belirli bir kısmının çalışmak amacıyla ülke dışına çıkması ve orada istihdam edilmelerini ifade eder (Küçükkalay 1998: 3). Türkiye’de dış göç, 1960’lı yıllarda başta Almanya olmak üzere Avrupa ülkelerine işçi gönderilmesiyle başlamıştır. Avrupa ülkelerinin çalışabilir nüfusa ihtiyaç hissetmesi sonucu gerçekleşen bu göç dalgasında, Federal Alman İstatistik Dairesi Başkanlığı’na göre, Almanya’da 1960 yılında 2.700 olan Türk sayısı, 1975 yılında 1 milyonu, 2000 yılında ise 2 milyonu bulmuştur (Yıldırımoglu 2005: 4-7). Bu rakamlar, ekonomik etkileri kadar kültürel etkilere de neden olmuştur. Göç edenlerin yaşadıkları travma, iç göçtekinden daha kuvvetlidir. Yeni ortamlarına uyum, kabul edilme / edilmeme sorunlarına, bir de dil problemi eklenen insanların imdadına, Ferdi Tayfur’un “Almanya Treni” adlı şarkısı koşmuştur. Göç eden bu insanlar, arabesk ile duygularının ifade oluşundan hoşnut olmuşlardır. Elbette göç edenler kadar, geride kalanların da acıları, arabesk müzik eşliğinde dile gelmiştir.

Almanya Treni kalkıyor gardan

Gönül ister mi hiç ayrılmak yardan

Feleğe sözüm yok böyle yazmış yaradan

Belki bir gün dönerim, sen gelme arımdan

...

Almanya treninde gözlerim doldu

Tath hatıralarım sılamda kaldı

Gurbet elde acılarım kesilmez artık

Kader pençesini bağrıma vurdu.

Göç sonucu büyük kentlerde yaşayan, kendisini dışlanmış hisseden, memleket hasretiyle yanan kişiler, arabesk şarkıcılarını kendilerine yakın görmüşlerdir. Bu işten rant elde eden kişiler de böyle bir algının oluşması için büyük çaba sarf etmişlerdir. “Kimsesizlerin dili”, “Sokaktan gelen kadın”, “bataktan çıkan gül” gibi adlar ve tavırlarla arabesk müzik sanatçısı halkın bağrından koptuğunu, halktan biri olduğunu sürekli belirtir. Örneğin İbrahim Tatlıses’in, konserlerinde dinleyiciye sürekli “Siz benim ekmeğimsiniz”, “Sizinle var oldum” gibi sözlerle ve övgülerle yaklaşması, göstermelik bir özdeşleşme isteğinden başka bir şey değildir. Arabesk şarkıcıları, dış görünüş bakımından da klasik TSM’nin efendi, hanımefendi sanatçılarına, THM’nin yiğit, güçlü sanatçılarına hiç benzemezler. İstisnalar bir yana, genellikle sokaktan, halkın yoksul kesimlerinden çıkmış, hayatın dikenli yollarından geçmiş oldukları izlenimini vermek isterler. Örneğin Ferdi Tayfur, efendilik kültürüne aykırı bir görünüm sergiler. Sahnede saçını başını yolarak, bağrını açarak, ağlayarak, inleyerek şarkı söyler. Kentliye ve kent kültürüne karşı yabancıdır ama onlardan ürkemeyen, onları umursamaz bir tavır içindedir. İbrahim Tatlıses de yakası açık, kravatsız gömleği ve kabadayımı tavırlarıyla dikkat çeker (Güngör 1990: 28-30).

Arabesk yalnızca bir müzik olayı değil, ev eşyası, çeşitli süsler, resimli halılar, filmler gibi pek çok şeyi içeren bir dünya, bir yaşam biçimi haline gelmiştir. Bilhassa Arabesk yıldızlarının başrollerde olduğu filmler büyük gişe başarısı yakalar. 1987 yapımı “Ayrılamam” filminde Küçük Emrah, Almanya’da yaşayan gurbetçi bir ailenin oğludur. Küçükken babası ölür, İstanbul’a gelirler, annesine tecavüz edilir, kız kardeşi hastalanır, sürekli ama sürekli acı çeker (Stokes 1998: 200). Görüldüğü üzere Arabesk filmlerde de gurbetçilerin nabzı tutulmaya devam edilmektedir.

Arabesk ve dinleyici kitlesi denildiğinde akla gelen bir başka husus ise konserler ve bu konserlerdeki saldırgan tavırlardır. Güngör’e göre (1990), geçiş süreci toplumunun üyesi olan insanlar, iki kültür, iki yaşam biçimi arasında kalmış ve aidiyet duygusunu yitirmişlerse, hayal kırıklıkları ve kızgınlıklarını çeşitli şekilde dile getirirler ki bu sahnelerden birisi de arabesk konserleridir. Arabesk konserlerinde kendinden geçen kişilerin, kıyafetlerini yırttıklarını, hatta kendilerini jiletlediklerini görmek mümkündür. Belki de bu görünüm, içlerindeki yoğun duyguların, isyankâr bir şekilde dışa vurumu; aidiyet duygusunu yitirmiş gençlerin çığlığıdır. İstedikleri yaşama ulaşamamanın verdiği kızgınlığın, tedirginliğin, kırgınlığın yansımasıdır. Ayrıca sosyal psikolojiden de bilindiği gibi, bireyler yalnızken yapamadıklarını, dışa vurmaya cesaret edemediklerini, kalabalık içerisinde çok daha rahatlıkla yapabilmektedirler. Kitle psikolojisinin güdüleyici etkisi, arabesk müzik konserlerinde sık sık kendini göstermektedir.

Arabesk şarkılarda suçsuz yere cezalandırılma, hayatın anlamsızlığı gibi konular sıkça ele alınmıştır. İsyân, boyun eğme ve kabul aynı şarkıda görülebilmektedir. Zamanla Arabesk müzik içinde farklı yapılanmalar ortaya çıkmıştır: Bir zamanlar büyük rant sağlayan taverna müziğini yapan, Ümit Besen, Cengiz Kurtoğlu gibi müzisyenler; daha doğulu öğeleri kullanan Seyfi Doğanay, Kahtalı Mıçı gibi müzisyenler; daha yoğun kitleye hitap eden Orhan Gencebay, Müslüm Gürses gibi müzisyenler (Güngör, 1990: 92; Özbek 1998: 178-179). Arabeskin küçük şarkıcıları da başlı başına bir araştırma konusudur. Küçük Emrah ve Küçük Ceylan gibi niceleri sahnelere çıkartılmış; bunların bir kaçı dışında pek çoğu rant çarkının arasında kaybolup gitmiştir.

Arabesk müzik kendi içinde çeşitlenmiş ve çeşitlenmeye devam etmektedir. Özellikle son 15 yılda arabeskin biraz daha poplaştığını söylemek yanlış olmayacaktır. “Pop” ve “popüler” kavramı ile ilgili kavram kargaşasına rağmen burada sözü edilen “Türkçe Sözlü Hafif Batı Müziği” olarak adlandırılan türdür. Bize göre son yıllarda Türk pop müziği fazlaca arabeskleşmektedir. Elbette eski ağdalı, çok süslemeli, bir sesi bulana kadar oktav içinde on beş nota dolaşan arabesk şarkıları da hayatlarını devam ettirse de; maddeciliği duygusallıktan daha yoğun yaşayan tüketici gençliğin aradığı bir müzik türü olarak pop-arabesk, Serdar Ortaçlarla, Demet Akalınlarla hatta hemen hemen tüm pop şarkıcıları ile çok daha güçlü şekilde yola devam etmektedir. Eskinin acılı, küçük arabesk şarkıcısı Emrah’ın yanı sıra Sezen Aksu, Zerrin Özer gibi pek çok pop müzik sanatçısı da artık birer pop-arabesk şarkıcısı olmuşlardır. Çünkü çok eski yüzyıllardan günümüze rant (getirim), müziği yönlendiren en önemli güçlerden birisidir. Bu müzik türünün arabesk kısmı daha ağır basan, belki biraz daha fazla TSM’den esinlenen şekline ise “fantezi müzik” denilmeye başlanmıştır. . Aslında fantezi müzik için de arabeskin bir kolu demek kesinlikle doğru olacaktır. Ebru Gündeşler, Muazzez Ersoyların taşıdığı bir tür. İbre

bazen eski bilindik “klasik arabesk”e kayarken, çokça TSM’ne, bazen de pop müziğe doğru yönelmekte. Bu çeşitlenmeyi yeşil ya da İslami arabesk, siyasi mesajlar veren protest arabesk ya da rock arabesk gibi başka alt başlıklara da ayırmak mümkündür.

Sonuç

Batılılaşma/Batılılaşamama meselesi içinde tohumları ekilen; köyden kente ve başka ülkelere göç, işsizlik sorunu, kültürel çatışmalarla büyüyen; tüketici toplumun çobanı medya tarafından körüklenen arabesk müzik, başlangıcından günümüze bir takım değişimler yaşamıştır. Arabesk müzik, ona eşlik eden tüm görüntülerle birlikte, izler ve dinler kitlesi bakımından farklı sosyokültürel tabakaları içerir hale gelmiştir.

Bu müzik türünün gelişmesinde, Türkiye içi ve Türkiye’den Avrupa ülkelerine gerçekleşen dış göçün önemli bir etkisi vardır. Göçmenler, geldikleri yeni çevrede, kendilerini dışlanmış, ötekileştirilmiş hissetmiş; kimi zamansa aradığını bulamamanın getirdiği hayal kırıklığı ve öfkeye tercüman aramışlardır. Bu arayış, Arabesk müzik ile cevap bulmuştur. Göç sonucu büyük kentlerde yaşayan, kendisini dışlanmış hisseden, memleket hasretiyle yanan kişiler, arabesk şarkıcılarını kendilerine yakın görmüşlerdir. Bu işten rant elde eden kişiler de böyle bir algının oluşması için büyük çaba sarf etmişlerdir. Arabesk şarkıcıları, kendilerinin de onlardan biri olduğu mesajını sürekli vurgulamış; yeni kentlilerin çektikleri sıkıntılar bu şarkılar ile dile getirilmiştir. İki kültür, iki yaşam biçimi arasında aidiyet duygusunu yitirmiş gençler, arabesk müziği konserlerinde kendilerinden geçmiş; içlerindeki bastırılmış öfke ve hoşnutsuzluğu bu konserlerde açığa çıkartmışlardır. Göç olgusunun beslediği Arabesk, zaman geçtikçe yeni şartlar ve ihtiyaçlar doğrultusunda değişmiş ve çeşitlenmiştir.

Kaynakça

Erol Ayhan, Popüler Müziği Anlamak – Kültürel Kimlik Bağlamında Popüler Müzikte Anlam – Bağlam Yay. Ankara 2005.

Eyerman Ron ve Andrew Jamison, JAMISON, Music and Social Movements – Mobilizing Traditions in the Twentieth Century, İngiltere: Cambridge University Pres, İngiltere 2000.

Güngör Nazife, Sosyokültürel Açından Arabesk Müzik, Bilgi Yay., İstanbul 1990.

İşık Caner ve Nuran Erol, Arabeskin Anlam Dünyası, Bağlam Yay., İstanbul 2002.

İçduygu Ahmet ve Turgay Ünalın, “Türkiye’de İç Göç: Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri, Türkiye’de İçgöç, Sorunsal Alanları Ve Araştırma Yöntemleri Konferansı, 6-8 Haziran 1997 Bolu-Gerede, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal tarih Vakfı Yay. İstanbul 1997.

Kaplan Ayten, Kültürel Müzikoloji, Bağlam Yay., İstanbul 2005.

Küçükcalay Abdullah Mesut, “Planlı Dönemde Yurtdışı İş Göçü İstihdamı ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”, *DTM (Dış Ticaret Müsteşarlığı) Dergisi*, 1998.

Öge Sinan, “Arabesk Kader Algısı – Orhan Gencebay Örneği”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 41, Erzurum 2014, s.47-76.

Özbek Meral, *Arabesk Kültür: Bir Modernleşme ve Popüler Kimlik Örneği*, Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik, Ed. S.Bozdoğan ve R.Kasaba, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 1998, ss. 168-187.

Özdemir Hakan, “Türkiye’de İç Göçler Üzerine genel Bir Değerlendirme”, *Akademik Bakış*

Dergisi, S.30, Mayıs Haziran 2012, s.1-18.

Small Christopher, *Music, Society, Education*, Wesleyan University Press, Amerika 1996.

Stokes Martin, *Türkiye’de Arabesk Olayı*, Çev: H. Eryılmaz, İletişim Yay., İstanbul 1998.

Ulusoy M. Demet, *Sanatın Sosyal Sınırları*, Ütopya Yay., Ankara 2005.

Üner Sunday, *Nüfus Bilim Sözlüğü*, Mars Ticaret ve Sanayi A.Ş. Ankara 1972.

Yıldırımoglu Hakan, “Uluslararası Emek Göçü”, *Kamu-İş*, C.8, S.1, s.1-24.

Haremden Avrupa'ya Kaçan iki Osmanlı Kadını: Zeynep Hanım ve Melek Hanım¹

Yrd. Doç. Dr. Füsün ÇOBAN DÖŞKAYA
Dokuz Eylül Üniversitesi / İzmir

Giriş

Tarih yazıcılığındaki erkek egemen zihniyet ve yapı, kamusal alan dışında kalan kadınların tarihinin kayda geçirilmesine engel oluşturmuştur. Hangi kadının tarihte görünür kılınacağı veya unutturulacağına bu ataerkil kalıp ve yargılarla yaklaşmış, bir nevi kadın dünyası erkek gözüyle sunulmuştur.

Kadınların ayrı bir tarihi yoktur; ama ancak [kadınların]...bakış açısı ve...yöntemleriyle zenginleştirildiğinde...mevcut tarih bir bütünlüğe ulaşabilir. Oysa klasik tarihte, skandalların, entrikaların dışında kadınlar hep sessizliğe terk edilmiş, onların rol ve statülerini hep erkek filozoflar, siyasetçiler, doktorlar, din adamları belirlemiştir. On dokuzuncu yüzyıl sonuna dek ev içi rolleri abartılan kadınlara, bu tarihten itibaren, ev dışına çıkması ve daha önceki rollerin uzantısı olarak tüm toplumun anneliğini üstlenmesi görevi verilmiş, böylece o zamana dek “yok” sayılan kadınların “birey”e dönüşmesi süreci başlamıştır²

Osmanlı'nın son dönemlerinde eserler vermiş olan kadın yazarlar, dönemin kadın dünyası anlatıları olmaları bakımından son derece önemlidir. Bu dönemin önde gelen kadın yazarlarından ikisi Osmanlı'daki kadın hakları mücadelesindeki duruşları ile diğer kadınlara örnek olmaya çalışan Zeynep Hanım (1884 –1923) ve Melek Hanımdır (1886-1968). Tarihte bu iki kız kardeş, “Haremden Avrupa'ya kaçan Osmanlı kadınları” veya Pierre Loti'nin³ *Mutsuz Kadınlar*⁴ (1906) romanının kadın kahramanları

¹ Kaynakçada belirtilen üç yayın dışında bu çalışmanın belirli kısımlarıyla ilgili olarak daha önce sunmuş olduğum sözlü bildirimler şöyledir.

-Füsün Çoban Döşkaya, 2-5 Mayıs 2007 tarihlerinde Konya Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi ve Mevlana Araştırma ve Uygulama Merkezi işbirliğiyle düzenlenen 2007 UNESCO Mevlana yılında Uluslararası VII. Dil, Yazın, Deyişbilim Sempozyumu'nda “The Grand Supercherie: Alev Lytle Croutier's *The Third Woman*” (Bir Büyük Aldatmaca: Alev Lytle Croutier'nin *Üçüncü Kadın* Romanı) başlıklı sözlü bildiri sunumu.

-Füsün Çoban Döşkaya, 10-15 Eylül 2007 tarihlerinde Ankara'da Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığı tarafından düzenlenen 38. ICANAS Türkiye Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi'nde “Pierre Loti's Disenchanted: Questioning the Authorship” (Pierre Loti'nin *Mutsuz Kadınlar* isimli eseri: Yazarlığın Sorgulanması) başlıklı sözlü bildiri sunumu.

-Füsün Çoban Döşkaya, 15-17 Eylül 2007 tarihlerinde İstanbul'da Kültür Araştırmaları Derneği ve Işık Üniversitesi tarafından düzenlenen ‘Kimlik ve Kültür’ konulu IV. Kültür Araştırmaları Sempozyumunda “Haremden Kaçış: Bir Türk Kadınının Avrupa İzlenimleri” başlığı ile sözlü bildiri sunumu.

² Ayşegül Yaraman, *Resmi Tarihten Kadın Tarihine: Elinin Hamuruyla Özgürlük*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2001 s.13.

³ Pierre Loti (1850-1923) ünlü Fransız oryantalist yazar. Gerçek adı Louis Marie Julien Viaud'dur. Türk dostu olarak bilinir. Yarattığı bastırılmış, sosyal olanaklardan mahrum tutulan, esaretinin farkında Türk kadını temsili ile bilinmektedir.

⁴ Nahit Sırrı Örik çevirisi ile 1940 yılında ilk kez Türkçe olarak ve *Bezgin Kadınlar* (Nâşat Kızlar) adıyla yayınlanmıştır. Kitabın asıl adı *Les Déschentées*'dir. Kitap Türkçe'ye aynı zamanda *Hayal Kadınlar* (çev. Can Kayabal, Altın Kalem 197?) ve *Mutsuz Kadınlar* (çev. Nahit Sırrı Örik, İnkılap ve Aka, İstanbul 1972) adıyla da çevrilmiştir. Bu çalışmada kitapla ilgili alıntılar da *Hayal Kadınlar* çevirisi kullanılmıştır. Çalışma boyunca kitaptan bahsederken “Mutsuz Kadınlar” başlığı kullanılacaktır.

olarak bilinmektedirler. Burada söz konusu olan harem, saray haremi ⁵ değil, kız kardeşlerin kendi evlerinin haremidir.

Tecrit edilmiş haremelerde yetiştirilen son kuşağa mensup yazarlardan olan iki kız kardeş, giderek güçten düşen Osmanlı İmparatorluğu'nun geçirmekte olduğu çalkantılı değişimlere tanıklık etmişlerdir. Dönemin diğer kadın yazarları gibi kişisel mutsuzluklarını kayda geçirmiş, kadının toplumda daha iyi bir yere sahip olmasını arzulamış ve Osmanlı kadını hakkında Batı'da yerleşmiş önyargıları yok etmeyi kendilerine amaç⁶ edinmişlerdir. Zeynep ve Melek onların gerçek adları değildir. Zeynep'in gerçek adı Hatice-Zennur, Melek'in gerçek adı ise Nuriye Neyr-ül-Nisa'dır.

Fotoğraf 1: Zeynep ve Melek

Zeynep ve Melek sıradan kadınlar değillerdir. Osmanlı da zengin bir ailede dünyaya gelmiş, dönemlerindeki diğer Osmanlı seçkin kadınları gibi, doğulu ve batılı eğitimi bir arada görek yabanc mürebbiyeler tarafından yetiştirilmişlerdir.

[Zeynep ve Melek] akıcı bir şekilde Fransızca ve İngilizce konuşur; İtalyanca, Almanca yazmasını ve kendilerini ifade etmesini bilir; Kuran'ı öğrenecek kadar Arapça, bilgi sahibi olarak zevk alabilmek için yeterince Farsça öğrenmişlerdir; biraz Rusça ve Yunanca da bilirler. İki kız kardeşin, sıkıcı bir hayatı kolayca kabul etmemelerine sebep olan sağlam bir eleştirel düşünce donanımları vardır. Pek çok kitap yalayıp yutmuş ve kendilerine kelimelerden bir Batı kurmuşlardır⁷.

Dedeleri Reşat Bey Kırım Savaşı sırasında Türkiye'ye askeri görevle gelen Fransız soylusu, Marquis de Blosset Chateaufeuf'tür. Türkiye'de ilk kurulan demiryolları yönetiminde görev almıştır. "Aydın şimendifer şirketinde imparatorluk komiseri [olmuş]...İzmir'e [yerleşmiş]...sonunda iyi bir aileden gelen güzel Çerkez kızı Safiye'ye [tutulmuş, onunla] usule uygun evlenebilmek için, 1856'da

⁵ Osmanlı kadını ve harem yaşamı hakkında yapılmış çalışmalar için bkz: Fatma Aliye, *Osmanlı'da Kadın: Cariyelik, Çokeşlilik ve Moda*, Bizim Kitaplar, İstanbul 2009; Çağatay Uluçay, *Osmanlı Saraylarında Harem Hayatının İçyüzü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1959; Çağatay Uluçay, *Harem*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1985; Fanny, Davis, *Osmanlı Hanımı: 1718'den 1918'e Bir Toplumsal Tarih*, [The Ottoman Lady: A Social History from 1718 to 1918 Greenwood Pub. 1982] Çev. Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayınları, 2.baskı, İstanbul 2009; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı'da Harem*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1995; Meral Altındal, *Osmanlıda Kadın*, Altın Kitaplar, İstanbul 1994; Meral Altındal, *Osmanlı'da Harem*, Altın Kitaplar, İstanbul 1999; Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, Genişletilmiş 3. Basım İstanbul 2011; Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, MEB yayınları, İstanbul 1996; Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını: 1839-1923*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara 1991; Ayşegül Yaraman, *Resmi Tarihten Kadın Tarihine: Elinin Hamuruyla Özgürlük*, Bağlam Yayınları, İstanbul 2001; Aslı Sancar, *Osmanlı Kadını: Efsane ve Gerçek*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009; Alev Lytle Croutier, *Harem: The World Behind the Veil*, Abbeville Press, New York 1989. [*Harem: Gizemli Dünya*, Çev. Leyla Özcengiz, Remzi Kitabevi, İstanbul 2009].

⁶ Osmanlı kadını hakkında Batı'da yerleşmiş önyargıları yok etmeyi kendine amaç edinen diğer kadın yazarlardan bazıları Fatma Aliye, Selma Ekrem ve Halide Edib'tir.

⁷ Alain Quella-Villeger, *Haremden Kaçanlar: İstanbul'da Bir Devlet Meselesi ve Feminizm (1906)*, Çev. Aysel Bora, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014 s. 26.

Müslüman [olmuştur]”⁸. Eşi kısa bir süre sonra vefat edince Reşat Bey bu sefer bir Türk olan, Zeynep ve Melek’in büyükanneleri Nurkemal hanımla evlenmiştir. Ancak bu dedelerinin son evliliği olmamıştır. Çocuklarının tümünü tanımayacağı kadar geniş bir ailesi olacağından, sırf dört eş alabilmek için Müslüman olduğunu söyleyenlerde çıkmıştır⁹.

Babaları Mehmet Nuri Bey eğitimine İzmir’de başlamış daha sonra Galatasaray Lisesi’ne gitmiştir. Fransa’da aldığı ziraat mühendisliği eğitiminin ardından ülkeye dönünce çalışkanlığı ile Osmanlı hariciye nezareti genel sekreterliğine yükselmiştir.

Anneleri Safiye Hanım ise “Çerkez kökenli kadınların ketumluğuna ve otoriterliğine sahipti[r]. Zarif ve seçkindi[r], alafrağa eğitim görmüştü[r]”¹⁰.

...süslenmekten, sigara sarmaktan, nefis hamur işleri ve reçeller yapmaktan başka bir şey öğrenmemiş güzel ve iyi bir Türk hanımefendisi[dir]. Şımartılmış bir çocuk olarak geçen hayatı onu her türlü dertten ve düşünceden uzak tutmuş[tur]. Mutlu[dur] ve ne nasıl diye sor[ar], ne de niçin¹¹.

8 Ocak 1906 günü kız kardeşler kendi ifadeleriyle, “Hamid rejiminin aşağılayıcı baskısından”¹² ve daha önemlisi “Doğulu inzivadan nefret ettikleri için”, hayatlarını tehlikeye atarak Avrupa’ya kaçmışlardır. İki Müslüman kadının haremnden kaçması o dönem içerisinde çok ilgi çekmiş ve olay Avrupa’da büyük yankı bulmuştur.

Bu çalışmanın konusunu, Zeynep Hanım’ın İngiltere’de 1913 yılında İngilizce olarak basılan edebi mektuplardan oluşan Bir Türk Kadınının Avrupa İzlenimleri (*A Turkish Woman’s European Impressions*) isimli eseri ile kardeşi Melek Hanım’ın Avrupa’daki gazete ve dergilerde yer alan haremnden kaçış anlatıları¹³ oluşturmaktadır. Bu çalışma, göç ve oryantalizm ilişkisi kapsamında Batı’nın Doğu’ya bakışı ve bu bakıştan etkilenen Batı tarzı eğitim sistemiyle yetişmiş olan Doğulu kadının Batı’ya kaçışı ve kaçışın sonrasında Batı’ya karşı takındığı eleştirel yaklaşımı incelemektedir. Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde, iki kardeşin görüşleri üzerinden zamanın aktivist kadın tarihine ışık tutulması amaçlanmaktadır. Çalışmada ayrıca, hayatları boyunca Doğu ve Batı kültürleri arasında denge kurmaya çalışmış olan Zeynep ve Melek’in yaşadıkları değişim ve dönüşümler araştırılmaktadır. Haklarında neden bu kadar az ve şaibeli bilgiler olduğu ve yaptıkları cesaret gerektiren davranıştan sonra neden ihmal edildikleri sorgulanmaktadır.

Haremnden Kaçışın Arka Planı

Zeynep Hanım’ın *Bir Türk Kadınının Avrupa İzlenimleri* adlı eseri Türkçe’ye ilk kez 2001 yılında *Özgürlük Peşinde bir Osmanlı Kadını* isimi ile Nuray Fincancıoğlu tarafından çevrilmiştir¹⁴. Kitabının kapak sayfasına, “Zeynep Hanım”¹⁵ adının hemen altına, [Pierre Loti’nin romanı *Mutsuz Kadınlar*’ın (*Les Désenchantées*) kadın kahramanı] açıklaması yazılmıştır¹⁶. Olayın perde arkası kısaca şöyledir:

1904 ile 1905 yılları arasında Zeynep, Melek ve Madame Lera isimli bir arkadaşları, o yıllarda

⁸ Quella-Villeger, age, s. 24.

⁹ Melek Hanım, “How I Escaped from Harem: Melek Hanoum tells an Intimate Story of Her Life in Turkey and How She Fled to Paris” (Haremnden Nasıl Kaçtım: Melek Hanım Türkiye’deki Hayatını ve Paris’e Nasıl Kaçtığı Samimi Hikâyesini anlatıyor), *The Brooklyn Daily Eagle* (Brooklyn, New York), Sun, May 2, 1926b p. 98.

¹⁰ Quella-Villeger, age, s. 28.

¹¹ Madame Heliard-Lera’dan aktaran, Quella-Villeger, age, s. 34.

¹² Zeynep Hanım, *Özgürlük Peşinde bir Osmanlı Kadını*, Buke Yayınları, İstanbul 2001 s.15

¹³ Melek’in haremnden kaçış hikâyesi *Strand Magazine*’de 1926 yılında “How I Escaped from Harem and How I Became a Dressmaker” (Haremnden Nasıl Kaçtım ve Nasıl Terzi oldum) başlığı ile yayınlanmıştır.

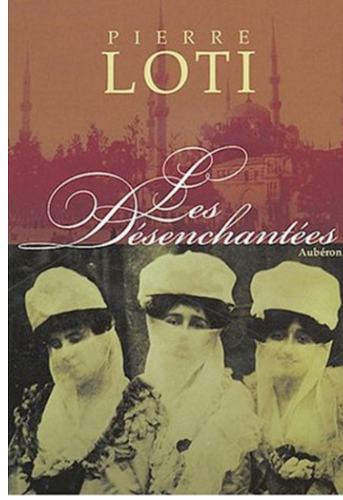
¹⁴ Kitap daha sonra 2016 yılında *Bir Türk Kadınının Avrupa İzlenimleri* başlığıyla yine aynı çevirmen tarafından (Nuray Fincancıoğlu) Everest yayınlarından çıkmıştır. Bu çalışmadaki alıntılamlarda 2001 yılında yayınlanan ve Buke yayınlarından çıkan *Özgürlük Peşinde bir Osmanlı Kadını* isimli eser kullanılmıştır.

¹⁵ Kitapta yazarın adı “Zeyneb Hanoum” olarak geçmektedir.

¹⁶ Yazarların takma adla yazmaları sık görülebilen bir durumdur. Ancak buradaki gibi yazar adından sonra yapılan açıklama ve yazarın tanıtımının başka bir eserdeki konumu üzerinden yapılması nadir görülen bir olaydır. Ayrıca, Zeynep Hanım gibi bağımsızlığına kavuşmak uğruna ülkesini ve ailesini terk etmiş bir kadının “birinin bir romanının kadın kahramanı” olarak edebiyat dünyasına sunulması onu aşağılayıcı bir durum gibi gözükmemektedir. Ancak Batılı okur kitlesini hedef aldıkları için bu konuyu ön plana getirmeleri bilinçli bir durumdur.

İstanbul’da görevli olan Pierre Loti ile buluşma fırsatı yaratırlar. “Madam Lera o dönemin koşulları içerisinde kafes arkasında yaşayan kadınların hayatını - daha önce *Aziyade* romanıyla Osmanlı yaşamından bir bölüm aktarmış olan-Pierre Loti’ye anlatmak ister”¹⁷. Loti’ye Fransızca bir mektup göndererek onu Sultan Ahmet civarında oturan Zeynep ve Melek’in eski dadısının evine çağırırlar. Madam Lera ile Nuri Bey’in kızları yüzleri kapalı olarak burada Pierre Loti ile bir kaç kez görüşürler. Madam Lera kendisini bu görüşmelerde bir Türk kadını olarak tanıtır ve Pierre Loti buna inanır. Görüşmelerin konusu, Türk kadınlarının kafes arkasındaki baskılı yaşamıdır. Görüşmeler sonunda bu üç kadın, Pierre Loti’ye Doğulu kadınların yaşadıkları sıkıntıları dünyaya duyurabileceği bir kitap yazması için ilham verirler ve ona *Mutsuz Kadınlar* isimli eserini yazdırırlar.

Fotoğraf 2: Pierre Loti *Mutsuz Kadınlar* (1906)

Ünlü romancı Loti’nin ismini *Les Désenchantées* koyacağı bir romanı hazırladığı açıklandığında isminin vuruculuğu kitaba olan ilgiyi arttırmıştır. O zamandan günümüze bu sözcüğe Türkçe karşılık bulunmaya çalışılmıştır.

*Naşâdlar (Kederliler), Mutsuz Kadınlar, Bezgin Kadınlar, Hayal Kırıklığına Uğrayanlar, Kırık Hayalliler, Aşkta Yüzü Gülmeyenler, Karabahtlılar, Gülmemişler diyenler çıkmıştır. Hatta Yahya Kemal ‘Sihri Efsununu Kaybeden Kızlar’ı önermiştir*¹⁸.

Mutsuz Kadınlar romanın içinde de kitabın başlığının ne olacağı hakkında kızlar ve yazar Andre (Loti) konuşurken şöyle bir diyalog geçer:

--Kitabın adı ne olacak?..

[Andre]--Hay Allah! Bilmem. Daha düşünmedim ki!...İsterseniz adı için bir yarışma açalım...Ben *Kırgın Kadınlar*’ı öneriyorum.

Cenan: “*Kırgın Kadınlar*”...İnsan ancak yaşadığı sürece hayattan kırgın olabilir; oysa biz tersine sadece yaşamak istiyoruz! Bizler kırgın değiliz; hiç sayılan, yalnızlığa mahkûm edilmiş, boğazlanan kadınlarız...”

Melek: “Tamam! Ben buldum işte kitabın adını!... ‘Boğazlanan Kadınlar’ a ne buyrulur?...Peçenin altında soluk almanın kolay olmadığını tahmin edersiniz herhalde!”

[Andre Lhery]:-Eski çağların o güzel efsanelerini hatırlasanıza...ormanın göbeğindeki şatosunda uyuyan, Ormanda Uyuyan Güzel’i. Ne yazık ki sihir bozuldu, hepsini uyandırdılar onların. İşte siz Müslüman kadınlarda, yüzyıllardır geleneklerin, kuralların koruduğu huzurlu bir uyku içindeydiniz!... Bir gün kötü kalpli bir sihirbaz, yani Batı rüzgarı üzerinizden esti, bütün çekiciliğinizi bozdu; hepiniz

¹⁷ Taha Toros, “Pierre Loti’yi Anarken”, Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-kitap, 03. 12.2016 <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,80391/taha-toros.html>

¹⁸ Orhan Koloğlu, *Loti’nin Kadınları: Osmanlı Haremının Gizemli Dünyası*, Dünya Yayınları, İstanbul 1999, s. 83.

birden uyanıverdiniz; gözlerinizi, yaşama sancısına, bilmek ıstırabına aç[tınız]... ”¹⁹.

Pierre Loti: *Mutsuz Kadınlar* (1906)

Loti *Mutsuz Kadınlar* romanında, “Batı’ya açılan Osmanlı toplumunda, eski geleneklerle yeni görüşler arasında çelişkili, acılı bir hayat süren kadınların yaşayışlarını, gönül bağlantılarını ele almış, kahramanları arasına kendisinin de katıldığı romantik bir aşk konusunu işlemiştir.”²⁰ Eski İstanbul’un mekânlarını ve o dönemlerde, adeta kafeste yaşayan kadınların yaşamını anlatmıştır. Romanın kahramanları ona ilham veren bu üç kadındır ve romandaki adları Zeynep (Zinnur), Melek (Nuriye) ve Cenân (Madam Lera) dır ²¹.

Fotoğraf 3: Leyla Zeynep Neyr

Kitap basıldığında üç kadını Abdülhamit rejiminden korumak amacıyla Loti, *Mutsuz Kadınlar* kitabının önsözünde “*öykümdeki karakterler hayal ürünüdür*” der. Yine aynı önsözünde Loti kitabında gerçek olanın “*Türk kadınlarının edinmesine izin verilen kültür ve bunu izlemesi kesin olan acılar*” olduğunu söyler.

Bu tamamen hayali bir öyküdür. Canan’a, Zeynep’e, Melek’e, yahut Andre’ye hakiki birer isim vermek istemekle insan boş bir zahmete düşmüş olur. Çünkü bu insanlar hiçbir zaman mevcut olmamışlardır. Bu öyküde bulunan yegâne gerçek, bugün Türkiye haremlerine yayılmış olan yüksek entelektüel kültür ve bundan doğan ıstıraptır ²².

Mutsuz Kadınlar’ın Basımından Sonra Yaşananlar:

Daha sonraki yıllarda kaleme aldığı anılarında Zeynep, Loti’nin onları eeserinde gizleme çabasını gereksiz bulur. Ona göre yaşadıkları çevre tarafından kimliklerinin anlaşılmasız söz konusu değildir. Ancak Loti burada hikâyeye hayal ürünüdür derken, aslında istemeden de olsa gerçeği söylemiştir. “Hikâyeye gerçekten de her parçasıyla hayal ürünü[dür] ama onun [Loti’nin] hayalinin ürünü değildi[r].”²³ Üç kadın ona hayali bir dünya çizmişler ve sonuçta kendi mektuplarını aynen kullanması sonucunda Loti’yi bir hayalet yazar haline getirmişlerdir.

Romanın Türkiye’de basılan *Hayal Kadınlar* ve *Mutsuz Kadınlar* çevirilerinde, Pierre Loti’nin karakterlerin gerçek olmadığından bahsettiği önsözü bulunmamaktadır. Bu durum kız kardeşlerin kaçışlarından sonra Osmanlı’daki sessizliğin ve yok saymanın bir devamı olarak yorumlanabilir. Kitapların her ikisinin de başında Pierre Loti ve kitapla ilgili genel yazılar bulunmasına rağmen bu sayfanın yer almaması Zeynep ve Melek Hanım hakkında bilgi edinmek isteyebilecek olan okurlara engel teşkil etmiştir. Romandaki rollerinin Zeynep ve Melek Hanımın yazma kariyerlerinin başlangıcı olduğunu düşündüğümüzde bu sansür konusu son derece önemlidir.

¹⁹ Pierre Loti, *Hayal Kadınlar*, Altın Kitap, 197?, s. 117-18.

²⁰ *Hayal Kadınlar* isimli çeviri kitabın “Pierre Loti” başlıklı yazarı belli olmayan kısmından alıntıdır. Altın Kitap, 197?, s. 6.

²¹ Romanın yazılmasına ön ayak olan asıl kişi Fransız kökenli Madam Lera dır.

²² Koloğlu, age, s. 104.

²³ James de Coquet’ten aktaran Quella-Villeger, age, s. 199.

Kız kardeşlerin haremden kaçması “Avrupa kamuoyu için çok ilginç bir haberdir[r]. Ama ilk defa bir Müslüman kızın kaçışının öyküsünü kendi kalemıyla açıklaması gazetecilik açısından da önemli bir girişimdi[r]. Böylece kaçıştan beş hafta, romanın [*Mutsuz Kadınlar*] çıkışından bir ay önce bütün dünya Nuriye’nin (Melek) anlatımıyla olayların perde gerisini öğren[ir]”²⁴. Zeynep Hanım’ın *Bir Türk Kadınının Avrupa İzlenimleri* kitabı 1913 yılında çıktığında ise Batı basını kaçışlarından yedi yıl sonra halen Zeynep’i ve eserini şöyle takdim edecektir:

...Yazar Zeynep Hanım’ın Abdülhamit’in Dış İşleri Bakan yardımcısı Nuri Bey’in kızı olduğu bildirilmiştir. Türkiye’de haremden sahte pasaport ile kaçmıştır; Sultan, Belgrad’ta onu başarısız bir şekilde yakalatmak istemiş, ancak o Paris’e ulaşmıştır. Paris’te güvende olmamıştır. Amcalarından biri Sultanın gözüne girmek için onu Riviera’da araba ile neredeyse kaçıracaktı... Sultan, kızının kaçışından babasını sorumlu tutmuştur ve babası büyük yeteneği ve zeki çabalarına rağmen bir gece aniden vefat etmiştir...Hanım aynı zamanda Pierre Loti’nin *Mutsuz Kadınlar* isimli romanının kahramanı olarak da iyi tanınmaktadır. Onun keyifli ve büyüleyici üslubu ile anlatılan haremden ayrıldıktan sonraki deneyimleri, maceraları ve izlenimleri, insani ve otantik bir belge ortaya çıkarmıştır. Eser, 32 fotoğraf ve August Rodin’in bir çizimini içermektedir ²⁵.

Ancak, kız kardeşler de, “Loti’nin romanının kahramanları”, “haremden kaçan kadınlar” veya “bezginler/kırgınlar (les désenchantées)” olarak hatırlanmaktan memnundular ve kendileri de bu süreci devam ettirdiler²⁶. Ancak daha sonraki yıllarda, 1934 tarihinde bir gazeteci o zamanlarda kitapçılık yapacak olan Melek hanımı görmeye gittiğinde Loti’nin kitabı hakkında soru sorunca Melek Hanım lafı değiştirecek ve “[b]u konudan bahsetmeyelim, olur mu? *Bezgin Kadınlar* bir gençlik hatasıydı...”²⁷ diyecektir.

Dönemin ünlü kadın yazarlarından Grace Ellison da eserlerinde kız kardeşlerin öncelikle haremden kaçan bezginler olarak hatırlanmasına katkıda bulunmuştur. *Abdülhamid’in Kızı* (1913) adlı eserinde, Pierre Loti’nin *Mutsuz Kadınlar* romanında yer alan mektupları Melek ve Zeynep’in yazdığını söylemiştir. *Bugünkü Türkiye (Turkey Today)* (1928) isimli kitabında, Zeynep ve Melek kardeşlerin kaçışları ile tüm dünya’da yankı bulmuş bir olaya imza attıklarını yazmıştır. Yine aynı kitabında, bezginlerin hikâyesini Abdülhamid iktidarı sırasında kadınların özgürlüğü için yapılan ilk teşebbüs olarak tanımlamış ve bu üç kadının çok önemli bir şey yaptığını iddia etmiştir ²⁸.

Ellison’a göre kız kardeşleri fedakârlıklarının bedelini ödemedikleri için eleştirmek haksızlıktır. Ancak tüm bu “haremden kaçış” vurgusu kitaplarının iyi satış yapması içinde kullanılan bir pazarlama taktiğidir. Grace Ellison *Türk Haremde bir İngiliz Kadını*²⁹ isimli kitabında “harem hayatına ayrılan en az bir bölüm[ün], bir kitabın değerini muhakkak arttıracak[ğın]” söyler. Harem kelimesinin insanın hayal gücünü hareketlendirdiğini, okuyucunun zihninde asırların gizemini taşıyan peçeli hurileri canlandırdığını aktarır³⁰.

Irvin Cemil Schick, “Batı’nın Doğu algısının en merkezî, en vazgeçilmez unsurlarından biri harem imgesidir” der ve harem ile toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkisi şöyle aktarır;

“*Harem*” sözcüğü hem hane halkının kadın üyelerini, hem de hanenin onlara tahsis edilmiş olan bölümünü ifade eder... “*Harem*” kelimesi, özellikle Batı zihniyetinde, genellikle çokeşlilikle ilişkilendirilmiştir. “*Harem*” adı verilen mekânsal düzen, kız çocuklarına nasıl Müslüman kadın, erkek çocuklarına da nasıl Müslüman erkek olunacağını öğretir. Bu anlamda bir mekteptir... Ama cariyelerin

²⁴ Koloğlu, age, s. 84.

²⁵ Newspapers.com, “Books and Authors” The Charlotte Observer (Charlotte, North Carolina), Sun, Aug 24, 1913 Page 25, <https://www.newspapers.com/image/73523469> 23.07.2017. (Çeviri bana aittir.)

²⁶ Zeynep ve Melek Avrupa’da büyükbabaları Reşat’ın soyadı olan Blosset de Chateauneuf’u kullanırlar.

²⁷ Quella-Villeger, age, s. 204.

²⁸ Grace Ellison, *Turkey Today*, Hutchinson, London 1928, s.112.- İki kız kardeşi sürekli Pierre Loti’nin çok satan kitabının gerçek karakterleri olarak takdim eden yabancılar değildi. *Abdülhamid’in Kızı* eserinin 1938 deki Türkiye baskısına yazdığı “Bir İki Söz” isimli bölümünde İrfan Konur Gürgeç’de, Melek hanımı aynı şekilde “Pierre Loti’nin ‘Desenchantees’ adlı kitabının kahramanlarından biri” olarak sunmuştur.

²⁹ Grace Ellison, *An Englishwoman in a Turkish Harem*, Gorgias Press, New Jersey, 2007, s. 15. Grace Ellison’un bu kitabı 1914 yılında *The Daily Telegraph* gazetesinde “Haremde Yaşam” başlığı ile Ocak ve Şubat aylarında basılan yazılardan oluşmaktadır. Kitap Türkçe’ye Neşe Akın tarafından *İstanbul’da bir Konak ve Yeni Kadınlar*, başlığı ile çevrilmiştir.

³⁰ Ellison, *İstanbul’da Bir Konak*, s. 23.

müzik, edebiyat, raks öğrendiği bir mektep değil, cinsiyetlerin toplumsal rollerini öğrendikleri bir mektep. Bu da haremın Osmanlı toplumundaki asıl yerinin ne olduğunu gösteriyor bize. Nasıl toplum homojen değilse, nasıl toplumsal olan, sınıf, cinsiyet, ırk, cinsellik, nesil, etnisite, din ve daha pek çok etmen ekseninde bölümlere ayrılıp tabakalaşmışsa, mekân için de aynı durum söz konusudur. Harem, Osmanlı toplumunda toplumsal cinsiyetin üretildiği ve yeniden üretildiği bir mekândır³¹.

“Harem” kelimesinin kitabı sattırma gücünün yanı sıra, Zeynep, çağdaşı diğer kadın yazarlar gibi, harem konusu üzerinden Türk kadınları hakkında yapılan yanlış yorumları ortadan kaldırma çabası içerisinde olmuştur. Nitekim kitabında Zeynep bu konuyla ilgili olarak şunları yazar;

Türkiye üzerine yazılmış her on kitaptan dokuzunun yakılmasını ne kadar isterdim! Türk ne denli haksızca eleştirilmiştir! Ve kadınlar hakkında ne saçmalar yazılmıştır! Bu yazarların bilgiyi nereden aldıklarını, hangi sınıftan kadınları ziyaret ettiklerini düşünemiyorum bile. Okuduğum her kitap, bir biçimde, Türk kadınına haksızlık etmiş. Bizi hiçbir kadın anlayamadı! Hiçbir kadın bizim de bir kalbimiz, beynimiz ya da ruhumuz olduğunu kabul etmek lütüfkârlığını göstermedi³².

Zeynep Hanım gibi Halide Edip ve Fatma Aliye’de Avrupalıların Doğu’da en çok merak ettikleri kurum olan harem ve Doğulu kadının haremdeki yaşantısı üzerine yazılar kaleme almışlardır. Batılılardaki yanlış, önyargılı bilgi ve kanaatlerin nedenlerini sorgulayarak tüm bunları düzeltmek için çaba sarf etmişlerdir³³. Grace Ellison, Halide Edip’e “İngiliz kadınlarının Türk kadınlarının ilerlemesine nasıl katkıda bulunabileceklerini” sorduğunda Edip şöyle cevap verir;

Onlardan yanlış anlaşılan “harem” kelimesini sonsuza dek akıllarından silmelerini ve gerçek Türk evlerinden bahsetmelerini isteyin. O kelimenin yanlış anlaşılmasıyla yaratılan ve yaşamlarımızın üzerine karanlık bir gölge gibi çöken ahlaksız etiketi kaldırmaya çalışmalarını isteyin. Aslında bizim kim olduğumuzu anlatın onlara³⁴

Fatma Aliye Hanım’ın, 1892 yılında yayımladığı *Nisvân-ı İslâm* adlı eseri “Avrupalı misafirlerine, onların Türk kadını hakkındaki yanlış kanaatlerini değiştirmek amacıyla verdiği bilgilerden oluşur”³⁵. Aynı şekilde “Marcelle Tinayre isimli bir kadın gezgin, 1909’da Paris’te yayımlanan anılarında bir yandan Osmanlı toplumunda kadınların değişen konumunu betimlerken, bir yandan da bu gelişmelere karşı gerici olayların yükselişini anlatmaktadır”³⁶

Avrupa’da Türklere özgürlük veren 1908 Devrimi’nin Türk kadınına hiç olmazsa bir yarı özgürlük verdiği inandırılır... bu mahkum kadınların kafes ve zincirlerini neredeyse kırdıklarına, peçenin onlar için bir işve olduğuna, harem ağalarının geçmişte kaldığına inanılır...Anayasa ilan edildiği zaman, rahat bir nefes aldılar; yalnızca zorunlu çarşafı değil, başlığın kenarları arasındaki taze yüzleri saklayan peçeyi de attılar. (...) (Ama) hocalar günahkarlık diye bağıştılar. Doğulunun ruhuna sinmiş kıskançlık, dini önyargılardan da destek bulunca acıklı sahneler cereyan etti³⁷.

Zeynep Hanım anılarında kız kardeşi Melek’in ve kendisinin Loti’ye romanı *Les Désenchantées* için malzeme verdiğini iddia eder. Cenan’ı (Djénane) özellikle kimse olarak tanımlar ve Loti’yi kopyaladıkları hakkındaki suçlamaları şu şekilde reddeder;

Mutsuz Kadınların bizim için sadece bir vakit geçirme veya şaka olduğunu söylemek haksızlıktır. Durum böyle değil. Buluşmalarımızı mümkün olduğunca romantik ve güzel yapmayı hedefledik ve planladık! Loti’nin hem varlığımızın üzüntüsünü hem de boşluğunu hissetmesi için işleri nasılda düzenledik! Bu ‘ressam’ bir roman yazacaktı... Onun bütün “ı” [harflerine] noktayı onun için biz koyduk, bu yüzden kitabı o yazmış olsa da kitap bizimdi; Eğer kitap onun en iyi eseri değilse bile, ki çoğu kişi öyle olduğunu söylüyor, kesinlikle en çok okunanı idi. Ve mektuplar! Doğru, Fransızca bizim anadilimizdi; Türkçe yazmadan önce Fransızca yazmayı biliyorduk ve daha iyi yazıyorduk. Yine de, Loti’yi, eserini ve

³¹ İrvin Cemil Schick, “Harem ve Toplumsal Cinsiyet”, *AltÜst*, 4, Kasım-Aralık 2011, s. 59–61. <http://www.altust.org/2012/02/harem-ve-toplumsal-cinsiyet/>

³² Zeynep Hanım, age, s. 136.

³³ Fatma Aliye’nin *Osmanlı’da Kadın* isimli çalışması bu konudaki örneklerle doludur.

³⁴ Ellison, *İstanbul’da Bir Konak*, s. 24-25.

³⁵ Yaraman, age, s. 82.

³⁶ Age, s.94.

³⁷ Marcelle Tinayre, *Note d’Une Voyageuse en Turquie*, Calman- Levy, Paris 1909 s. 13-16 dan aktaran Yaraman, age, s.94.

onun mükemmel stilini bilen herkese, bu mektupları onun için yazmak için, saatlerce dikkatli çalışma yapmamız gerektiğini söylemeye gerek yok. Bütün uygar dünyanın hikâyemizi dinlemesi için kafamızı toplamak zorundaydık; ...Şöhret aramadık; Kesinlikle Loti'nin takdir yetkisine güvenebiliriz³⁸.

Marc Hélys: Mutsuz Kadınların Sırrı (1923)

Zeynep ve Melek, çektikleri sıkıntıları kendileri yazamayacakları için, davalarını tüm dünyaya anlatacak, onları anlayıp savunacak bir yabancı kalem arayışına girdiklerinde yanlarında en büyük yardımcılarından biri Madame Lera'dır ve onun da bu konu hakkında söyleyecekleri vardır. Yazar olarak Marc Hélys takma adını kullanan Madame Lera (Marie Héliard-Lera) Pierre Loti'nin ölümünden sonra yayınladığı *Mutsuz Kadınların Sırrı* (1923) isimli kitabında olayların perde arkasını aktarır.

Madame Lera, yani üçüncü kadın, Loti İstanbul'a geldiğinde Türkiye'yi ziyaret etmekte olan bir Fransız gazeteci ve çevirmendir ve kız kardeşlerle uzun süredir tanışmaktadır. Pierre Loti'nin ölümünden kısa bir süre sonra, 1923 yılında, Marc Hélys takma adıyla "Cenan tarafından açığa vurulan, Romanın bir diğer bakış açısı" alt başlığı ile *Mutsuz Kadınların Sırrı* isimli kitabını yayınlar. Marc Hélys (veya Loti'nin romanındaki Cenan karakteri) kitapta *Mutsuz Kadınlar*'ın gerçek hikâyesini anlatır. Kitap "Cenan ölmedi. Cenan Türk değildi. Cenan Fransızdı" ifadeleriyle başlar.

Mutsuz Kadınların Sırrı'nın yayınlanması Loti'nin roman karakterlerinin gerçek karakterler olduğunu kanıtlamaktadır. Üç kadın onu ikna ettiğinde, Pierre Loti bir aldatmacanın içerisinde yer aldığını bilmemektedir ve bu gerçeği hiçbir zaman anlamayacaktır. Marie Lera, Loti'ye duyduğu saygıdan, iki kız kardeşin Cenan'ın kimliği hakkında onu nasıl kandırdıklarını söylemediğini, ölümüne kadar beklediğini anlatır. Cenan karakterinin yaratılmış bir roman karakteri olduğunu ve Zeynep ve Meleğin söylediği gibi Loti'nin aşkından intihar etmediğini belirtir³⁹. Romanın yazılmasının üç kadın sayesinde olduğunu söyler.

Romanlarını nasıl yazdığını görmek istiyorduk. Romanı yaşayacağını ve bizim sadece onu izleyip ona cevap yazacağımızı düşünmüştük. Tam tersi oldu. Eğer biz olayları yaratmasaydık, roman hemen biterdi. Çünkü o hiçbir şeyi hazırlamadı⁴⁰.

Fotoğraf 4: Marc Hélys *Mutsuz Kadınların Sırrı* (1923)

Madame Lera, Zeynep ve Melek'in haremden kaçış planlarını ondan sakladıklarını iddia eder. Onların kaçışını asla tasvip etmez ve hareketlerinin ülkede kalan diğer kadınlara zarar verdiğini ve asıl yapmaları gerekenin, ülkede kalıp mücadele etmek olduğunu belirtir. Kız kardeşlerin kaçmasında Pierre Loti'nin bir payı olmadığını "Türk dostu Loti, iki Müslüman kızının kaçışına asla el vermiş olamaz"

³⁸ Ellison, *Turkey Today*, s. 117-118. (Çeviri bana aittir.)

³⁹ Yeshim Ternar, *The Book and the Veil: Escape from an Istanbul Harem*, Vehicule Press, Montreal 1994 s. 18.

⁴⁰ Marc Hélys 1923 den çeviri. Alıntı Irene L Szyliowics, *Pierre Loti and the Oriental Woman*, Macmillian, Basingstoke 1988 s. 99. (Çeviri bana aittir.)

sözleri ile ifade eder. Madame Lera ayrıca kitabında kız kardeşlerin babası Nuri Bey'in "kızlarının bir damla bile Türk kanı taşımadığını gururla iddia ettiğini belirterek, onları yarı Fransız yarı Çerkez olarak tanımlar ⁴¹.

Kendisine yöneltilen on yedi yıl neden sustuğu yönündeki suçlamaları "peki ama neden bir başyapıttaki işbirliği payımı talep hakkına sahip olmayacak mıyım?... Gene de ben olmasam bu başyapıt gün yüzüne çıkmazdı. Bunun gururunu yaşamaya hakkım yok mu yani?"⁴² diyerek reddeder.

Mutsuz Kadınların Sırrı kitabı çıktıktan sonra şöyle yorumlar yapılır.

Loti'nin güzel hikâyesinden geriye hiçbir şey kalmadı. Büyü bozuldu. Bu artık işi gücü olmayan kadınların uydurduğu çok sıradan bir aşk macerası [oldu]. [L. Cheronnet]... Bezgin Kadınlar efsanesi çöktü ve haremın güzel hikâyeleri ikinci plana atıldı. Müslüman kadınların özgürleşmesi davasına bu kadar hizmet etmiş olan bu kitap hiç kuşku yok ki, tavan arasında bir köşeye atılan gözden düşmüş biblolardan biri gibi görünecekti [G. Launay] ⁴³.

Alev Aksoy Croutier: Üçüncü Kadın (2006)

Söz konusu aldatmaca hakkında yazılmış bir başka önemli kitap, Alev Aksoy Croutier'nin tarihi romanı *Üçüncü Kadın* (2006) dır. Türk-Amerikalı yazar Alev Lytle Croutier bu eserinde, Pierre Loti gibi Zeynep, Melek, Marie Lera ve Pierre Loti'nin gerçek hikâyesini roman haline getirir ve olayın arka planının anlatmak için mektup ve günlüklerden yararlanır.

Croutier'nin tarihi romanı 1923 yılında Paris'te Marc Hélys tarafından yazılmış olan not ile başlar. Notta Hélys 'mutsuzların' gerçek hikâyesini açıklama nedenlerini anlatır ve anlatacakları doğrultusunda gerçek yazarın kim olduğuna karar vermeyi okuyucusuna bırakır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde kadının özgürleşme hareketi içerisinde rol oynamış olan üç kadının, harem kadınlarının maruz kaldığı güçlükleri dünyaya gösterebilmek kararlığında birleşmelerini konu alır. Kitapta, harem, Loti'nin ve üç kadınının hatıralarının karşı karşıya geldiği bir alan haline gelmiştir; Loti için kaybedilmek üzere olan değerlere karşı duyulan özlemi temsil ederken, diğerleri için kadının hapsedilişini göstermektedir. Alev Croutier bu eserinde "büyük aldatmaca" ya da "büyük edebi şaka" (grand supercherie) konusu etrafında Türk kadının özgürleşme sürecinde Batı'nın etkisini sunar. Tarihte kritik bir dönemde rol oynamış üç kadının hikâyesi ile onlarda var olan, Batı'nın doğulu kadınlara bakışını değiştirmek kaygılarını irdeler.

Alev Croutier, *Üçüncü Kadın* kitabını, Madame Lera ve Grace Ellison'un aynı kadın olduğu imasıyla şöyle bitirir;⁴⁴

"Daha kilolu ve biraz daha yaşlı görünmesine rağmen kadın Madame Lera'ya şaşılacak kadar benziyordu. Leyla'nın gözlerini unutulabilir miydin hiç?"

- "Şu kadın kim?" diye sordum arkadaşşıma.

- "İngiliz. Gazeteci. Bizim kadınlarımız hakkında önemli bir iki kitabı var."

- "Fransız değil İngiliz olduğuna emin misin?"

- "Kesinlikle eminim."

- "İsmi nedir?"

- "Grace Ellison. Şu kepaze Mutsuz Kadınlar'ın da ahbabıymış. Yirmi sene önceki Loti'yle ilgili o olayı hatırlıyor musun?"

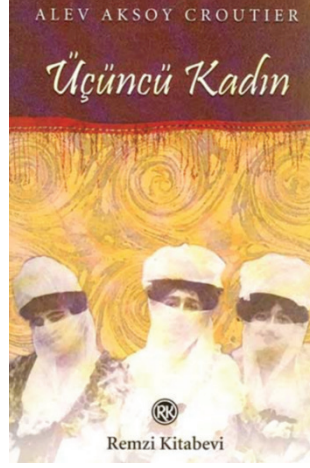
⁴¹ Irene L. Szylowicz, *Pierre Loti and the Oriental Women* Basingston, Macmillian 1988 s. 96'dan aktaran Reina Lewis, *Oryantalizmi Yeniden Düşünmek: Kadınlar Seyahat ve Osmanlı Haremi*, çev. Beyhan Uygun-Aytemiz, Şeyda Başlı, Kapı Yayınları, İstanbul 2006 s. 37.

⁴² Quella-Villeger, age, s. 195.

⁴³ Quella-Villeger, age, s. 199.

⁴⁴ -Madame Lera ve Grace Ellison'un aynı kişi olma ihtimalleri üzerine bkz; Füsün Çoban Döşkaya, "Grace Ellison: An Englishwoman in a Turkish Harem", (Grace Ellison Türk Haremında bir İngiliz Kadını), *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI/33 Güz 2016 s. 93-104; Sarah G. Moment Atis, "Book Review: Rethinking Orientalism: Women, Travel and the Ottoman Harem", *Journal of Middle East Women's Studies*, C.1, S.3 Sonbahar 2005, s.116-122.

-Zihnim bulmacaya fena halde takıldığından dikkatimi konferansa veremedim. Bütün bunların bir şifresi olmalıydı. Marie Lera, Grand Revue'de imzasını Héliia olarak atmıştı. La Grande Dame Héliia. Héliard. Helys. Ellison. Birinin bıraktığı yerden öbürü başlıyor. Marc Helys kayboluyor, hiçliğe karışıyor ve Grace Ellison doğuyor. Kardeşlerle Fontainebleau'da buluşuyor, onların yeni sırdaşı oluyor, hatta Bir Türk Kadınının Avrupa İzlenimleri adlı kitap için Zinnur'la birlikte çalışıyor. Çok garip. Bu da mı bir kimlik değiştirmeydi yoksa? Yani Marie Lera'nın asıl işi kimlik değiştirmek miydi?⁴⁵

Fotoğraf 5: Alev Aksoy Croutier *Üçüncü Kadın* (2006)

Aşağıda verilen tabloda *Mutsuz Kadınlar*, *Mutsuz Kadınların Sırrı* ve *Üçüncü Kadın* kitaplarındaki Pierre Loti, Zeynep, Melek ve Marie Lera'nın kitaplara göre değişen isimleri belirtilmektedir ⁴⁶.

Gerçek Adları	Louis Marie Julien Viaud	Hortense Marie Helliard	Hadidjé Zennour	Nouryé Neyrel Nisa
Takma Adları	Pierre Loti	Marc Hélys	Zeynep Hanım	Melek Hanım
<i>Mutsuz Kadınlar</i> kitabındaki adları	André L'héry	Cenan	Zeynep	Melek
<i>Mutsuz Kadınların Sırrı</i> kitabındaki adları	Pierre Loti	Marie Lera veya Leyla	Zennur veya Zeynep	Nuriye veya Melek
<i>Üçüncü Kadın</i> Kitabındaki adları	Pierre Loti	Leyla veya Cenani	Zeynep veya Zennur	Neyr veya Nuriye

Tablo: Pierre Loti, Zeynep Hanım, Melek Hanım ve Madame Lera'nın kitaplara göre değişen isimleri.

Zeynep Hanım: Bir Türk Kadınının Avrupa İzlenimleri (1913)

⁴⁵ Croutier, age, s. 271.

⁴⁶ Füsün Çoban Döşkaya, "The Grand Superchérie: Alev Lytle Croutier's *The Third Woman*", *Uluslararası VII. Dil, Yazın, Deyişbilim Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Cilt II, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 2007, s.537. deki tablo'nun Türkçeye çevrilmiş halidir.

Bir Türk Kadınının Avrupa İzlenimleri (Özgürlük Peşinde bir Osmanlı Kadını) Zeynep Hanım'ın Avrupa'dayken 1906-1912 yılları arasında gazeteci Grace Ellison'a "çeşitli Avrupa ülkelerinden yazdığı varsayılan"⁴⁷ mektuplardan oluşmaktadır.⁴⁸ Grace Ellison'a göre Zeynep'in kitabının 1913 yılında bastırılmasının nedeni, yazarın diğer Türk kadınlarının kendi yaptığı yanlışları yapmalarını engellemek istemesidir. Kitabın editörü Grace Ellison'da ayrıca o yıllarda Türklerle ilgili şeylere ihtiyaç duyulduğunu düşünür. Kitap, Zeynep'in İstanbul'dan 1906 yılında mutsuz bir kadın olarak ayrılışı ile başlar ve Avrupa'yı gene altı yıl sonra 1912'de mutsuz bir kadın olarak terk etmesi ile son bulur.⁴⁹ Eserde Zeynep'in Avrupa hakkındaki izlenimlerinin yanı sıra Osmanlı'daki yaşantısının ayrıntıları da yer almaktadır.

Kitabın editörü, giriş bölümünün yazarı ve kitapta yer alan fotoğrafları temin eden Grace Ellison'dur. Grace Ellison, kadınların bağımsızlığı için çalışan, Türk kadınları hakkındaki gerçekleri Batı'ya anlatmanın görevi olduğunu düşünen, harem hayatı üzerine araştırmalar yapmış, Sultan Abdülhamid döneminden 1920'li yılların sonuna kadar Türkiye'nin tarihsel kaydını tutmuş bir İngiliz gazeteci olarak bilinmektedir.

Fotoğraf 6: Zeynep Hanım'ın kitabının İngilizce baskısı (1913)

Kitap içerisinde Zeynep'in mektuplarının yanı sıra, Ellison'un takdimleri, dipnotları, yorumları ve kardeşi Melek'in de çarşafa girmelerini konu alan bir mektubu vardır. Kitabın içerisinde yer alan fotoğraflarda kız kardeşlerin peçeli halleri ile onları Avrupa'daki kır evlerinde gösteren halleri mevcuttur. Çarşaf, yaşmak, manto, siyah peçe, harem, Türk evi, Türk kıızı, Türk kadınları ve çocukları gibi ifadeler kitap içerisindeki fotoğrafların açıklamalarında yer almaktadır. Zeynep'in mektuplarının üzerindeki şehir adları temel alındığında bu mektupları Grace Ellison'a Fransa (Fountainbleau, Paris, Nice, Hendaye, Marsilya), İsviçre (Territet, Caux), İngiltere (Londra) ve İtalya (Venedik, Napoli)'dan yazdığı görülmektedir.

Kitabın giriş bölümünde Grace Ellison Türk kadınının özgürleşme hareketi üzerine düşüncelerini

⁴⁷ Özlem Ezer, *Üç Kadın Seyyahımızın Kaleminden Doğu, Batı ve Kadın: 1913-1930*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012 s. 8. Burada Özlem Ezer neden "yazdığı" değil de "yazdığı varsayılan" ifadesini kullandığını kitabında detaylandırmıştır.

⁴⁸ Zeynep Hanımın kitabına dair analizlerin yer aldığı makale ve kitaplar için bkz.: Hülya Argunşah, "Kitap Tanıtımı: Zeynep Hanım: *Özgürlük Peşinde Bir Osmanlı Kadını*", Kadın / Woman 2000-Journal for Women's Studies, Cilt 2 Sayı 2, 2001, ss.110-115; Kader Konuk, "Ethnomasquerade in Ottoman-European Encounters: Reenacting Lady Mary Wortley Montagu", *Criticism*, 46.3 (2004): 393-414; Reina Lewis, *Oryantalizmi Yeniden Düşünmek: Kadınlar Seyahat ve Osmanlı Haremi*, Çev. Beyhan Uygun-Aytemiz, Şeyda Başlı, Kapı Yayınları, İstanbul 2006. [*Rethinking Orientalism: Women, Travel and the Ottoman Harem*, I. B. Tauris, London 2004.]; Reina Lewis, ve Nancy Micklewright, der., *Gender, Modernity and Liberty-Middle Eastern and Western Women's Writings: A Critical Sourcebook*, I.B. Tauris, New York 2006; Reina Lewis, "On Veiling, Vision and Voyage", *Interventions*, Cilt.1, Sayı.4, 1999, s.500-520; Elmas Şahin, "Women Travel Writings: A Comparative Journey", *Open Journal of Social Sciences*, 3, s.54-65. <http://dx.doi.org/10.4236/jss.2015.31008>; Asako Nakai, "Shakespeare's Sisters in Istanbul: Grace Ellison and the Politics of Feminist Friendship", *Journal of Postcolonial Writing*, C.51, S.1, 2015, s.22-33; Roberta Micallef, "Identities in Motion: Reading Two Ottoman Travel Narratives as Life Writing", *Journal of Women's History*, C.25, S. 2, 2013, s.85-110;

⁴⁹ Zeynep Hanım kitabında her ne kadar Avrupa'yı kendi rızası ile terk ettiğini söylese de, kardeşi Melek gazetelerde yayınlanan haremde kaçış anlatılarında Zeynep'in "Türkiye'ye geri gönderildiğini" söyleyecektir. Melek Hanoum, age, s. 98.

aktarır. Ellison'a göre 1913 yılında Türk kadınının özgürlük hakkını savunma zamanı henüz gelmemiştir ve bu hak bir gecede bir yasa değişikliği ile elde edilemez. Ona göre Türk kadınları batılı kadınların özgürlüklerinin sonuçlarından ders almalı ve "tek baş[larına] ayakta durabilene kadar haremli[nin] korumasına sıkı sıkıya tutun[malıdırlar]...Gemi[lerini] güven içinde yönetebilene kadar demir alma[malıdırlar]"⁵⁰. Türk kadınları için Batı uygarlığı tavadan ateşe atlamakla eşdeğerdir⁵¹. Onun görüşüne göre;

*Avrupalıların Türk kadınlarını, tümüyle başka bir evrim süreciyle ortaya çıkmış bir sistemin parçası olan Batılı adetlere özendirmesi, zalimlikten başka bir şey değildir... Batı'nın bir köle gibi taklit edilmesi, Türkiye'yi asırlarca süren pedersahi köleliğin kötülüklerinden hiçbir zaman kurtaramaz*⁵².

Zeynep Hanım'ın *Bir Türk Kadınının Avrupa İzlenimleri* adlı eserinin kendisi tarafından yazılmamış olabileceği iddiaları da mevcuttur. Özlem Ezer, İrvin Cemil Schick'in dâhil olduğu bu durumu *Üç Kadın Seyyahımızın Kaleminden Doğu, Batı ve Kadın* isimli çalışmasında şöyle aktarır:

[İrvin Cemil] Schick, Haziran 2008'de Amerika'nın Minneapolis eyaletinde düzenlenen bir konferansta Reina Lewis'le aynı panele konuşmacı olarak katılmış ve ona kendisinin de cevabını bilmediği şu soruyu sormuş: "Zeynep Hanım diye birisi gerçekten yaşamış mıdır? Yoksa o kitabı Grace Ellison mı yazmış, sonra da bir Türk kadınının yazdığı süsünü vererek mi yayınlamış?" Soru cevapsız kalmış ancak Schick Virgül'deki makalesinde kitapta odaklandığı bir iki detayla aslında sorusunu kendisi yanıtlamış sanki. Örneğin kitapta Zeynep Hanım Müslüman bir din adamını şöyle anlatmış:

Hoca Efendi sınıfımıza girdiğinde, onunla birlikte yanık kına ve sandal ağacından oluşan bir tütsü kokusu girdi içeriye. Mekke'deki kutsal mezarı ziyaret ettiğine delalet eden yeşil hırka ve sarıği, sakalını öyle beyaz, gözlerinin rengini öyle açık gösteriyordu ki sanki başka bir dünyanın insanıydı. Gerçekten de bana sırf dua ile yaşayan o Hindistan fakirlerini hatırlatıyordu, hem de çok.

*İrvin Schick'e göre bu pasajın bir Osmanlı hanımı tarafından yazılmış olması birkaç sebepten dolayı imkânsız. Birincisi, yeşil sarık sarmakla Mekke'ye gitmiş olmak arasında bir ilişki yoktur. Bu renk bir sarık sarmak o kişinin peygamber soyundan olduğunu gösterir. İkincisi, Hint fakiri benzetmesinin kullanılmış olması. Schick'e göre bu benzetmenin bir Osmanlı kadını tarafından kullanılması uzak bir olasılık, oysa bir İngiliz için aşına bir imge. Üçüncüsü, Hz Muhammedin mezarı "biraz olsun genel kültür sahibi" bir Müslüman'ın bileceği üzere Mekke'de değil Medine'dedir. Oysa bu yanlış kullanım Avrupa'da hayli yaygındı ve dolayısıyla Grace Ellison'un da bu hataya düşmesi olasıydı*⁵³

Bu ayrıntılardan yola çıkarak Özlem Ezer, *Bir Türk Kadınının Avrupa İzlenimleri* isimli kitabın yazarının şaibeli olduğuna kanaat getirir. Zeynep Hanımın kitabının basımından iki yıl sonra 1915 yılında basılan Grace Ellison'un *İstanbul'da Bir Konak ve Yeni Kadınlar (An Englishwoman in a Turkish Harem)* başlıklı eserlerinin içerdiği konular, ifadeler ve görüşler Zeynep Hanımın kitabındakilerle benzerlik göstermektedir. Ancak bu durumun Grace Ellison'un Zeynep Hanım'ın kitabının editörü olmasından mı kaynaklandığı daha sonraki yıllarda araştırmacılar tarafından yapılacak olan detaylı dilsel analiz ile açıklığa kavuşturulabilir.

Zeynep Hanım: Haremden Kaçış Süreci ve Sonrası

Zeynep Hanım, Türk kadınının toplumsal konumunu iyileştirmek için neler yapılabileceğini tartışan, Batı tarzı eğitim almış kültürlü bir Türk kadınıdır. Güzel sanatlara yatkın ve iyi bir müzisyendir. İçerisinde yaşadığı toplumsal sistemin yanlış olduğuna inanmış, bu durumu değiştirmeyi arzulamıştır. Bu amaçla hayatını tehlikeye atmış, ülke geleneklerinin kendileri için çizdiği programda en küçük bir değişiklik yapmaya hakları yokken ve en ufak bir macera bile felaketle sonuçlanırken⁵⁴, ölmek pahasına haremden Paris'e kaçımıştır.

⁵⁰ Grace Ellison, "Önsöz", içinde *Özgürlük Peşinde Bir Osmanlı Kadını*, Buke Yayınları, İstanbul 2001 s. 8.

⁵¹ Grace Ellison, "Önsöz", s. 8.

⁵² Grace Ellison, "Önsöz", s. 9.

⁵³ Özlem Ezer, *Üç Kadın Seyyahımızın Kaleminden Doğu, Batı ve Kadın: 1913-1930*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012.- İrvin Cemil Schick, "Şarkı Bilmeden Şarkiyatçılığı Değerlendirmek", Virgül S.122, Eylül 2008, s. 2-6.

⁵⁴ Zeynep Hanım, age, s. 10.

Zeynep, 12 Kasım 1903 tarihinde babasının yakın arkadaşı olan daha önce hiç görmediği Sefa Bey ile rızası dışında evlendirilmiştir. Batı kültürü eğitimi aldıktan sonra bu görücü usulü evlilik, Zeynep'in çok gücüne gitmiş ve bu yüzden babasını asla affetmemiştir. Sarayda ateşe olan kocasını ilk gördüğünde üzüntüden bayılmış ve ona evlendikleri ilk gün şunları söylemiştir; *“Mevcudiyetinizin bana getirdiği bu sıkıcı ve tutsak hayata bir süreliğine katlanacağım; ama eğer iki yıl içinde Avrupa’da herhangi küçük bir konsolosluğa tayininiz çıkmazsa sizi terk ederim!”*⁵⁵.

Zeynep haremde kaçtığı anda hamiledir ancak o zaman bunu kendisi de bilmemektedir. Fransa’da 14 Ağustos 1906 tarihinde doğurmuş olduğu kızını kocası nüfusuna geçirmemiş, *“Zeynep’te hiçbir zaman çocuğa bakmamıştır”*⁵⁶. Kızını önceleri bir sütanneye vermiş daha sonra da kardeşi Melek kızını büyütüştür. Zeynep’in yazdıkları içinde kızı ile ilgili hiçbir açıklama bulunmamaktadır.

Zeynep’in kişiliğini ele veren bir başka örnek, kız kardeşi Melek’in evlenmeye karar verdiğinde görülür.

*Hayatımı, hayatımızı, kardeşimin ve benim hayatımı tamamen biliyorsunuz. Bizim kadar birbirine bağlı iki varlığın daha bulunmadığını da biliyorsunuz. Beraber olmak, birlikte yaşamak için karşılıklı ne kadar fedakârlık yaptığımızı da biliyorsunuz. Arzum kardeşimden ayrılmamaktır – o da aynı şeyi düşünüyor. Ondan 8 günden fazla ayrı durmam mümkün değildir (...) Ama durum bunu gerektirirse evvelce de söylediğim gibi: kendimi öldürürüm*⁵⁷.

Zeynep, *“Loti’nin Nuriye’nin, İstanbul’dakilerin sadece kendisi ile ilgilenmesini, her şeyin kendisine göre yürümesini istemektedir... Gepegenç kız kardeşinin sevdiği bir kimseyle yuva kurup mutlu olmasını bile düşünmemekte, her an yanı başında olmasını istemektedir”*⁵⁸. Ancak Zeynep’in intihar tehdidi işe yaramayacak ve Melek evlenecektir⁵⁹. Orhan Koloğlu’na göre Zeynep haremle hiç de ilgili olmadan mutsuzluğunu kendisi yaratmış bir kadındır.

Zeynep kendisini ve kardeşini hayatlarının en güzel yılları Hamid rejiminin dehşetiyle zehirlenmiş kişiler olarak anlatır. Büyükannesinin *“o dingin mutluluğunu”*⁶⁰ kıskanır ve onun *“gözü kapalı kaderciliği”*⁶¹ onlarda da olsa daha az acı çekeceklerini düşünür. Büyükanne ve annelerinin tevekkülle karşıladığı, çarşafa girmek, çocukluktan kadınlığa geçiş ritüeli olarak algılanmaktan çok, kız kardeşlerin üzerinde travmatik bir etki bırakmıştır. Büyükanne ile aralarındaki bir konuşma Zeynep’in mektuplarında şöyle aktarılır:

“Benim zavallı küçük kızlarım” derdi, “sizin gençliğiniz benimkinden çok daha mutsuz. Sizin yaşınızda ben dünya yüzünü değiştirmeyi, insan ırkını iyileştirmeyi, hele hele kadınların konumunu yükseltmeyi düşünmezdim. Annelerimiz bize Kur’anı öğretti, bizde onun yasalarına güven duyduk. Birimiz ötekenden daha mutsuz diye başkaldırmak aklımıza bile gelmedi; ‘böyle yazılmış’ dedik ve kaderimizi değiştirmek haddini bilmezliğine kalkışmadık.”

“Büyükanne, mutsuz olmak bizim suçumuz mu?” diye sordum, “Batı’daki kadınların yaşamına bakışla bizim yaşamımızın ne denli kötü olduğunu gösteren birçok kitap okuduk. Genciz, özlemine çektiğimiz yalnızca biraz neşe.” Sonra ağır ağır, üstüne basarak ekledim “Büyükanne, özgür olmak istiyoruz, özgürlüğü kendimiz bulmak istiyoruz”⁶².

Zeynep almış oldukları Batı kültüründen fazlaca etkilenmiş olan eğitimin kendilerinin sonunu hazırladığını düşünür:

Bu kültürü öğrenmenin felaket getiren sonuçlarını ve neden olduğu acıları bir bilsen! Koyu bir cehaletten en ileri kültürün içine atılıvermiştik; orta yol yoktu, hazırlık okulu yoktu; yüzyıllar sonunda

⁵⁵ Quella-Villeger, age, s. 24.

⁵⁶ Zeynep’in kızının adı Madeline Fortan olarak belirtilir. Doğum tarihi 14 Ağustos 1906 akşam saat yedidir. Kızın hayatı ile ilgili olarak daha detaylı bilgi için bkz. Quella-Villeger, age, s. 124.

⁵⁷ Koloğlu, age, s. 132.

⁵⁸ Age, s. 132.

⁵⁹ Burada ilginç olan bir başka konu Melek’in çok zengin biriyle evlenmesine rağmen kız kardeşi Zeynep’in maddi sorunları için Pierre Loti’den yardım istemesidir.

⁶⁰ Zeynep Hanım, age, s. 91.

⁶¹ Age, s. 20.

⁶² Age, s. 91.

varılması gerekli yere biz üç hatta bazen iki kuşakta varmıştık.

Büyükannelerimiz imza atabildikleri ve Kur'anı okuyabildikleri zaman, hiç okuma-yazma öğrenmemişlere bakışla "kültürlü kadın" kabul edilirdi. Arzuhalçilerin hizmetine başvurmak zorunda olmayan bir kadın, bulunduğu kentin okumuş kadını sayılırdı ve tüm zamanını komşularının mektuplarını yazmakla geçirirdi.

...

Okudukça ve öğrendikçe daha çok acı duydular. Ellerine geçen her şeyi okudular- tarih, din, felsefe, şiir ve sakıncalı kitaplar. Okuma hazımsızlığına uğradılar ve onları tedavi edecek kimse yoktu⁶³.

Zeynep, Batı kültürü deliliğinin Abdülhamid yönetiminin başlangıcında zirveye ulaştığını, böylece Türk kadınlarının yaşamlarının yeni bir döneme girdiğini anlatır. Nakış işlemek, birbirlerine öyküler anlatmak için bir araya gelen büyükannelerinin zamanı geçmiş, "ülkelerinin tehlikede olduğu gerçeği karşısında görevini anla[mış] ... Odalık olmaktan [çıkıp], kendilerinin de öylesine gereksinim duydukları eğitimi çocuklarına vermekte kararlı anneler ve eşler"⁶⁴ olmuşlardır.

Zeynep haremde kaçmalarının nedenini "sürekli bir korku, hiçbir teselli umudu olmayan bir ıstırap ve herhangi bir şeyin daha iyi olabilmesi için ufacık bile bir şans"⁶⁵ olmaması diye özetler. Mektuplarında haremde kaçışlarını haklı gösterebilecek her savı, onu en çok etkileyen evliliği ve hamileliği dışında, anlatır.

Zeynep'in kaçış nedenleri kendi kitabında anlattıkları doğrultusunda kısaca şöyle sıralanabilir; özgür olma isteği; mutsuz olması; gelecek korkusu; "Sultanın hafiyelerinin insanı aşağılayan denetimine artık dayanamaz olması"⁶⁶; Hamid rejiminin denetimi altında kaldıkça kadınların özgürlüğü davasını ilerletmek için bir şey yapamayacağına inanması; her umudu, her duygusu ayaklar altında ezilen bir Müslüman kadından başka bir şey olmak istemesi ve son olarak sesini duyurmak arzusu.

Zeynep mektuplarında göç öncesi ruh halini mutsuz olarak adlandırır. Şan hocaları Fransız öğretmen Madam Weissen'nin yardımı ve verdiği pasaportlarla yola çıktıkları kaçış öyküsü ise korkunçtur, bir kâbus gibidir ve bu olayın en küçük ayrıntısı bile ölünceye kadar zihninden silinmeyecektir. Avrupa'daki ilk anıları ise hakkında konuşmak istemeyeceği kadar kötüdür. Ancak Avrupa'da peçesiz bir şekilde pencereden dışarı bakmak her türlü çektiklerine değmiştir.

Avrupa'daki ilk anılarımız üzerinde fazla durmak istemiyorum; ne denli üzüntü verici olduklarını anlatmaya sözcükler yetmez. Ertesi sabah uyanıp güneşin beyaz perdelerden içeri dolduğunu ve tüm odayı altın rengine bulduğunu gördüğümde epey erkendi herhalde. Görünüm o denli güzeldi ki hasta olmama karşın yataktan kalktım, pencereyi ardına kadar açtım. Benimle, mavi gökyüzü... arasında kafes olmadığını görmek ne denli şaşırtıcıydı ... Biraz sonra kardeşim geldi. O da benim gibi pencereden dışarıyı seyretmişti ... Yaşamımızda ilk kez özgürce dışarıya bakmıştık. Yalnızca o açık pencerenin önünde durmanın sevinci bile ödediğimiz fiyata değmişti⁶⁷

Ancak Zeynep ve Melek haremde kaçan ilk Türk kızları değillerdi. Mehmet Ali Paşa'nın kızı ve liberal fikirleri yüzünden Erzurum'a sürülen Albay İsmail Bey'in karısı olan Zekiye Hanım 1899'da Paris'e kaçmıştı. Kerime Turhan'ın kız kardeşi Şeref Urussof 1904 yılında İstanbul'dan Paris'e kaçmıştı. Bunlardan başka Rıdvan Paşa'nın yakın akrabasından bir kadının Nuriye isimli kızının kaçması ve Osmanlı Tütün işletmesinde üst düzey bir görevlinin kızının Atina'ya kaçması olayları bilinmekteydi⁶⁸.

İstanbul gazetelerinin hiçbiri, kız kardeşlerin davasına hizmet etmemek için haremde kaçış konusunda haber yapmamışlardır. Zeynep bu durumu kitabında şöyle aktarır;

...Türkiye'de her şey ne kadar başkaydı! Hiçbir Konstantinopl gazetesi kaçışımızdan söz etmedi. Herhangi bir eleştiriyi açığa vurmakla, "rezil" davranışımız için gerçek düşüncelerini açıklamakla,

⁶³ Age, s. 73-75.

⁶⁴ Age, s. 76.

⁶⁵ Age, s. 27.

⁶⁶ Age, s. 84.

⁶⁷ Age, s. 34.

⁶⁸ Quella-Villeger, age, s.132-133.

*kadınların davasına daha çok dikkat çekeceklerini bilecek kadar kurnazdılar. Böylece ülkemizin basını bizi yapayalnız bıraktı*⁶⁹.

Zeynep'in kitabında ayrıca haremde kaçışları sonrasında Abdülhamid'in onları geri dönmeye zorlamak için her yolu denediği anlatılmaktadır;

*Bizim iyiliğimizle biraz fazla ilgilenen Sultan Hamid ise son derece kaygılandı. Bizi dönmeye zorlamak için akla gelen her yolu denedikten sonra...bizden söz eden tüm Avrupa gazetelerinin kendisine gönderilmesini emretti. Bizim kaçışımız, onun müstebit hükümetinin epey eleştirisine yol açmıştı; o yüzden bizimle ilgili haberleri okumak zahmetine gerçekten katlansaydı, kendisi hakkında da tedirgin edici bazı gerçekleri öğrenmiş olacaktı. Ama bu yeni bir rejim değildi ki. Yıllardır, bu hazmı olanaksız gıdalarla beslemişti kendini ve bünyesi artık bunlara alışmıştı*⁷⁰.

Zeynep'e göre ülkede herkes taşıdığı riske karşın Hamid'in baskısından kaçmaya cesaret eden bu iki kız kardeş hakkında haber almak istemiş bunun için tanıdıkları aracılığıyla yabancı gazetelerden bilgi almaya çalışmışlardır. Bu yüzden bu yasaklı gazeteler İstanbul'da haftalarca çok yüksek fiyatlara satılmış ve haremde tek sohbet konusu kız kardeşler olmuştur;

*Başlangıçta kimse bizim gerçekten gittiğimizi anlayamamış gibiydi. Sonunda, gerçeği yavaş yavaş kavradıklarında erkeklerin, tabii ki, bizim için söyleyebileceği tek tatlı söz yoktu. Ama kadınlar, ne yazık! Birçoğu davranışımızı resmen kınamak zorunda kaldı. Bizi açıkça savunma cesareti gösteren birkaç kadın da oldu; onlara en içten ve derin minnet duygularıyla doluyuz*⁷¹.

Yurtiçinde durum bu iken yurtdışında her şey daha farklıydı. Melek ve Zeynep'in kaçışından sonra Avrupa gazeteleri bu kaçışın "haremlerdeki esarete karşı ayaklanan asil soydan gelen kadın ve genç kızlar listesini"⁷² kabarttığını aktardılar. İyi ailelerden gelen bu kaçak kadınlar Osmanlı toplumunda çok sınırlı bir yer işgal etseler de, onlara göre toplumun iç çelişkilerini yansıtmaktaydılar⁷³.

Bu yüzden iki Müslüman kadının haremde kaçması o dönem içerisinde yurtdışında çok ilgi çekti. Kaçışı, yurtdışındaki gazetelerde kaçış haberlerinin yer alması izledi. İki kardeşin haremde kaçışından beş hafta sonra kardeşlerden Melek Hanım Paris'in *Figaro* gazetesinde kendilerinin haremde kaçış öyküsünü yayınladı.

Bu kaçış öyküsünün yayınlanmasından sonra Fransız gazeteci Henry Roujon kız kardeşlere açık bir mektupla şöyle seslendi;

*Maceranızın modern tarih içinde bir tarih olduğunu biliyor musunuz? Siz narin yumruklarınızla bir barbarlık seddini yıkıp geldiniz. Tutsak haldeki pek çok kız kardeşiniz de artık bu gedikten geçecek. Siz büyük devrimcilersiniz; sizin ruhunuzun özgürlüğü için yaptığımızı, nice politikacı nutuklarıyla, nice asker kılıçlarıyla yapamaz. Hoşgeldiniz...Siz acı çektiğiniz için hapisaneden kaçtınız. Artık can sıkıntısından başka şeyler için gözyaşı dökmek istiyorsunuz...Emeliniz kadın olmak, sadece kadın olmak ve sadece bu kadar. Bu sizin sandığımızdan çok daha zor bir iştir*⁷⁴.

Haremde kaçış ile beraber iki kardeş kendilerini birçok yeniliğin içerisinde buldular. Bu onlar için yeni bir deneyimdi. Arkalarında bıraktıkları aynılık, yeni hiçbir şeyin olmaması durumu ve durağanlık, Avrupa'da yerini, her gün yeni izlenimlere, yeni yüzlere, yeni zevklere, yeni güçlülere, yeni düş kırıklıklarına ve yeni dostlara bıraktı. Yaşamlarını kendi istedikleri gibi sürdürdükleri için Avrupa'da kınanmadılar;

Ülkemizden ayrıldığımızdan beri ve Fransa'da bulunduğumuz şu birkaç ayda herkesten nezaket gördük. Bir kez daha haksız eleştirilerle ve hatta skandalla karşılaşmaya hazırдық; ama Belgrad'dan ayrıldığımızdan ve buraya vardığımızdan beri her şey bunun tersi oldu. Bütün Avrupa gazeteleri bize tarafsızca davrandı, hatta bazıları bizi savundu ve övdü, ama hiçbiri, yaşamımızı kendi istediğimiz gibi

⁶⁹ Zeynep Hanım, age, s. 14.

⁷⁰ Age, s. 14.

⁷¹ Age, s. 14-15.

⁷² Quella-Villeger, age, s. 133.

⁷³ Age, s. 133.

⁷⁴ 22 Şubat 1906 *Figaro* gazetesinden aktaran, Quella-Villeger, age, s. 109.

*sürdürdüğümüz için bizi kınamadı*⁷⁵.

İki kardeşin haremde kaçtıkları sırada yanlarında, Meryem adı ile bildiğimiz Marcell Weissen-Szumlanska vardı. Meryem, Zeynep ve Meleğin şan öğretmeni Madam Weissen'nın kızıydı ve kız kardeşler ile annesi sayesinde tanışmıştı. Meryem'in de kendi hikâyesi vardı ve o da Avrupa'ya kaçışlarından sonra 1908 Ekiminde, *Hors du Harem: Histoire Vraie* isimli eserini kaleme aldı.

Zeynep ve Melek'in babası Nuri Bey, Avrupa'ya kaçışın detayları onlar tarafından anlatılmaya başlandığında, planlanan bu hazırlık aşamasından ötürü çok daha fazla rahatsız oldu. Ayrıca, kızların kaçışı babalarının suç ortakları olabileceği iddialarını da beraberinde getirmiş ve Nuri Bey için zor günler başlamıştı. Anneleri Safiye Hanım, ne olursa olsun kızlarının hiçbir şeyi düşünmeden ülkelerine geri dönmelerini istiyordu. Nuri Bey de kızları ile mektuplaşmayı hiç kesmedi ve ölene kadar onlara para gönderdi. Onun da kızlarından tek isteği ülkeye geri dönmeleri ve kendilerini basına unutturmalarıydı⁷⁶. Ancak kız kardeşler bunun tersini yaptılar.

Sonuçta kısa bir süre sonra baba ve annelerinin sağlıkları bozuldu. O günleri kızlarına yazdığı bir mektupta Nuri Bey şöyle aktarır:

*Annemi böyle gece gündüz ağlarken görse, sırtlanlar, kaplanlar, yılanlar bile haline acırdı. Doktor Babayan onu bu halde gördükçe üzüntüyle başını sallıyor. Zavallı babanıza gelince, ne muazzam çabalarla kasırgalara kafa tutan o koca çınar eğildi...Hep matem tutuyorum. Tıpkı kalbim kadar siyah kravat takıyorum*⁷⁷.

Bu mektuplardan kısa bir süre sonra babaları (17 Şubat 1908), ondan bir yıl kadar sonra anneleri 1909 yılının Mart ayında vefat etti. Aile arasında her ikisinin kederden öldükleri konuşuldu. Kız kardeşleri Mihrinur ve erkek kardeşleri Reşat da onlara mektup yazıyorlardı. Anneleri ölmeden önce Reşat bir mektubunda kız kardeşlerine kızgınlığını şu sözlerle dile getirdi:

*Acaba annenle babanın yüreğinde ve evinde bıraktığınız boşluğu bir kere olsun düşündün mü?... Hasta ve kederler içindeki zavallı annemizin hatırına size son ve sonsuz bir rica da bulunuyorum. İki buçuk yıldan beri bize çok korkunç acı çektirdiniz*⁷⁸.

...

*“Reşat 29 Haziran'da Zennur'a [Zeynep] yazdığı mektupta eser savurur: 'Lanet olası, hiç olmazsa sen niye dönmüyorsun, ha? Ablamız [Melek] maceracı bir serseriyle evlenmeyi münasıp görmüş'*⁷⁹.

Melek Nisan 1908'de servet sahibi ve müzisyen Polonyalı asilzade Ladislas de Rohozinski ile evlendi. Vaftiz oldu ve din değiştirerek Rusya'ya gitti. Zeynep bu arada maddi sıkıntı içindeydi.

Diğer taraftan Osmanlı Devletinde önemli gelişmeler yaşanmaktaydı. Jön Türkler, Temmuzda II. Meşrutiyeti ilan edip otuz yıllık istibdat rejimine son vermişlerdi. Zeynep artık ülkesi kurtulduğu için geri dönebileceğini düşünmeye başlamıştı. Kadın sorununa değindiği bir yazısında “Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal durumunu değiştiren bu devrimde hiç adı geçmiyor olsa da, kadının çok aktif bir katkısı var”⁸⁰ demişti. Daha sonra İngiltere'de Grace Ellison'un evinde kalırken süfretlerin çalışmalarını izledi. Ancak “kadın hakları için savaşım veren kadınları ve onların ‘cam kırma’ politikasını”⁸¹ anlayamadı.

Bu akılsız kadınlar, cinsiyetlerinin verdiği ayrıcalıkların sınırını ne kadar aşarlarsa aşsınlar, ne kadar hatalı olurlarsa olsunlar, Britanya hükümeti onlarla başa çıkmanın yollarını bulabilirdi; davalarına istedikleri ilgiyi gösterebilirdi, ya da onları diplomatik yollarla susturabilirdi. İngiltere'nin kadınları hapsedmekle kalmayıp bir de onlara işkence ettiğini öğrenmenin, bir Türk kadınının zihninde bıraktığı korkunç izleri anlatamam sana; bu benim için en kutsal tuttuğum inançların yok olması demek. Kendimi bildim bileli İngiltere bana Dünya'daki cennet gibi gelmişti, Avrupa'nın siyasi sığınmacılarına

⁷⁵ Zeynep Hanım, age, s. 14.

⁷⁶ Quella-Villeger, age, s. 151-155.

⁷⁷ Age, s. 155.

⁷⁸ Age, s. 156.

⁷⁹ Age, s. 157.

⁸⁰ Age, s. 159-60.

⁸¹ Zeynep Hanım, age, s. 187.

*kocaman, sevecen kucağını açan ülke. Tüm ülkeler içinde gitmeyi en çok istediğim yerd orası, ama şimdi duyuyorum ki bir Liberal hükümet kadınlara işkence ediyor. Havsalam bunu bir türlü kabul edemiyor*⁸².

Tüm bu yaşadıklarının sonunda Zeynep Avrupa'da hayal kırıklığına uğradı. "Avrupalıların özellikle Avrupalı kadınların 'sedir üzerinde nargile çekerek yaşayan büyülmüş Şark kadını' tasavvurları... Avrupa'da Osmanlı kadın eğitimiyle ilgili olarak ne kadar çok şeyin bilinmediğini"⁸³ ortaya koyuyor ve Zeynep'in sıkıntısını arttırıyordu.

Zeynep Batı'dan bıktığını düşünmeye başladı. Fransa'dan sonra İngiltere de onu hayal kırıklığına uğratmıştı. Bu durumu mektuplarında "ülkemi takdir etmeyi Batı'da öğrendim" diye aktaracaktır⁸⁴. Hükümetlerin özellikleri konusundaki teorileri değişmekle kalmadı, bu hükümetlerin herkese kişisel mutluluk vereceğine duyduğu güven de paramparça oldu⁸⁵. Batı'ya gelip kendi gözleriyle görmedikçe Türkiye'nin değerini insanların anlamayacağını söylemeye başladı. Doğuluların Avrupa'ya gitmelerini özendirmenin çok tehlikeli bir şey olduğu kanısına vardı. "Birkaç yıl içinde [bu insanların] Batının sağlıksız bir edebiyatla beslenen ve alkolle zehirlenen dejenere insanlarıyla aynı budalalık düzeyine"⁸⁶ indirgeneceklerine inandı.

1909 yılında Venedik'e gelir. "Zennur geriye bakmaktadır. Kardeşi Batı'yı seçmişken, o açıkça köklerine dönme fikriyle büyülenmiştir ve peçe ona gitgide daha az bir engel gibi gelir...Bu defa karardır; ülkeye dönecektir...Zennur elbette güzel anlar, çok hoş deneyimler yaşamış, mükemmel insanlarla tanışmıştır; bunu kabul eder. Münih, Venedik, Bask ülkesi, Riviera, Londra tartışmasız bir gün geri dönmek isteyeceği yerlerdir. Ama "uygarlık onları bozmuşsa, manzaraların, mimari yapıların güzelliği neye yarar?"⁸⁷

Zeynep, Batı eğitimi ve kültürünü öğrendiğine pişman olmaya başlamıştır. Batı Avrupa adetlerini gözlemledikçe, bıraktığı ülkeyi daha iyi anlamaya başla[r]⁸⁸. "Türk kadınlarının özgürlüğü tatmasının engellenmesi, onları aynı zamanda pek çok kaygıdan korumadı mı?"⁸⁹ diye sorgulamaya başladı. Batı'daki kadınların yaşamlarındaki şenliğin, Türk kadınlarının yaşamlarındaki tekdüzelikten daha kötü olduğunu belirtti[r]⁹⁰ ve Doğu-Batı karşılaştırmaları yapmaya başlar.

*Sen haklısın: Ben ülkemin değerini Batıda öğrendim. Ülkemin kökenini, tarihini burada inceledim (hala da pek az bir şey biliyorum), Türkiye hakkında çok önemli bilgilerle geri dönüyorum. Ama bir kez daha söyleyeceğim, Batı benim için nasıl da bir düş kırıklığı oldu!*⁹¹

Avrupa'ya ilk gittiğinde Zeynep ülkesindeki tüm arkadaşlarını kendisinin yaptığı gibi özgürlüklerine kavuşmaya özendirmeyi istemiştir. Ancak Avrupa'da geçirdiği yıllar sonrasında eğer onlar bir gün Avrupa'ya gelirlerse sadece turist olarak gelmelerinin yerinde olacağını söyler. Kendi başından geçenler eğer yurttaşlarına bir ders olacaksa çektiği acılardan pişman olmayacağını yazar⁹².

Türkiye'de, Fransa'da ve daha sonra Jön Türklerin Türkiye'sinde, mutsuz olan Zeynep, sonuçta her yerde mutsuz olacağı kanısına varır. Kendisini ne Fransız ne de Türk olarak görür ve bu iki medeniyetin kendisinde hep savaş halinde olduğunu söyler. Bir gümrük memurunun "[d]eklare edilecek bir şeyiniz var mı?" sorusu üzerine Zeynep 'evet...sizin bu Batı adetlerinize duyduğum nefret ve yaşıyor olmaktan duyduğum sevinç' diye cevap verir⁹³.

Melek'in aksine Zeynep dinini değiştirmez ve Hristiyanlıktaki suçluluk kültürünü anlamakta zorlanır. Avrupa'da geçirdiği altı yılın sonunda, kardeşi Melek'in tersine, hata yaptığını düşünür. Mart 1912'de Marsilya'dan İstanbul'a dönüş yoluna çıktığında İtalya, Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan

⁸² Age, s. 187-88.

⁸³ Hülya Argunşah, *Kadın ve Edebiyat: Babasının Kızı Olmak*, Kesit yayınları, İstanbul 2016, s. 284.

⁸⁴ Quella-Villeger, age, s. 167.

⁸⁵ Zeynep Hanım, age, s. 188.

⁸⁶ Age, s. 189.

⁸⁷ Quella-Villeger, age, s. 177.

⁸⁸ Zeynep Hanım, age, s. 89.

⁸⁹ Age, s. 89.

⁹⁰ Age, s. 89.

⁹¹ Age, s. 189.

⁹² Age, s. 183.

⁹³ Age, s. 127.

etmiştir. O dönemde ruh halini “Türkiye’den désenchantée (bezgin bir kadın olarak) ayrıldım, Avrupa’yı désenchantée (bezgin bir kadın olarak) bırakıyorum. Benim rolüm ömrümün sonuna kadar bu mu olacak?”⁹⁴ diyerek aktarmıştır.

Tüm sandıklarım toplandı, hazır; biraz sevinç, biraz da pişmanlıkla hiç şapka kutum olmadığını fark ediyorum. Bu garip ve hiçte göz alıcı olmayan icattan, modanın son icadı şapkadan hoşlandığımdan değil ama şapka, özgürlüğün dışı vuran simgesi ve ben şimdi onu ebediyen bir yana bırakıyorum. Çarşafım hazır; Pire’yi geçince giyeceğim. Yeniden tepeden turnağa siyah bir mantoya bürünmek ne garip gelecek; üstelik modası geçmiş bir manto çünkü Batılı kadınlar etekliklerini nasıl daralttırlarsa Türkler de çarşafalarını daralttılar. Yüzümde bir peçe olmasının da duygusal bir yanı olmayacağını söyleyemem-güneşle aramda bir peçe; onu Nice’te ilk kez, ardına kadar açık pencereden gördüğüm gibi görmemi engelleyecek bir peçe⁹⁵.

1912’de Zeynep Türkiye’ye döndüğünde Taksim’de “altı yıl önce terk ettiği evde” büyükannesi ile beraber yaşar. Loti ve Grace Ellison ile görüşmeye devam eder. Türkiye artık değişmiştir ve 1908’lerin sıkıntıları yoktur. Jön Türklerin programını destekler.

1913 yılında Grace Ellison’un kardeşlerle işbirliği sonucunda Zeynep’in *Bir Türk Kadınının Avrupa İzlenimleri* kitabı ve Grace Ellison ile kardeşi Melek’in Osmanlı Prensesi Ayşe’nin romanlaştırılmış hayat hikâyesi olan *Abdülhamit’in Kızı, Bir Osmanlı Prensesinin Trajik Hayatı* kitabı yayınlanır.

Birinci Dünya Savaşı çıktığında Zeynep “Fransız- Türk yakınlaşmasında bir rol oynamak için Fransa’ya döner”⁹⁶ Haziran 1915’te ise gizlice Türkiye’ye geri gelir. Daha sonraki yıllarda “Türk Kızılayı’nın hizmetine girdiği söylenir, sonunda Türk-Yunan savaşı sırasında (1919) hastabakıcılık yapacaktır”⁹⁷

Zeynep’in en son bilinen mektubu 1922 tarihlidir ve Pierre Loti’ye yazılmıştır. Ancak, Pierre Loti bu günlerde ağır hastadır ve kimseye bir şey yazacak durumda değildir ve 10 Haziran 1923’te Loti ölür.

Alain Quella-Villeger’in *Haremden Kaçanlar* kitabında Zeynep’in son dönemleri şöyle anlatılır:

Açık bir şekilde Fransız hayatına, özellikle de Paris’te küçük burjuvazinin sıradan hayatına uyum sağlayamayan, uyum sağlaması olanaksız olduğundan, bezginlerin “bezgini”- bu kesin, üç bezginin en bezgini- yerini bulamamıştır. Tepetaklak olan politik bir bağlamda eski çevresi dağılmıştır. Babasının ait olduğu hükümet çevreleri ortadan kalkmıştır; köklerinin bağlı olduğu aristokrasi zor günler yaşamaktadır. Bir söylentiye göre, 1920’de İstanbul Deniz Kuvvetleri hastanesi başhekimisi Mahmut Bey’le evlendi. Ama ilaçlardan, uyuşturuculardan (Marie Lera’ya göre kokain ve morfin) yıpranan, her zamankinden çok daha kırılğanlaşan (hastalığının ne olduğu bilinmiyor ama İstanbul’da Mart 1921’de ameliyat oluyor), dikkatli bakım ve tedavi ile uyuşturucudan temizlenen Zennur, o sıralar akli dengesizlik belirtileri de göstermişe benziyor. Bu uçuruma doğru yuvarlanışın son noktası, Zennur canına kıyıyor... Sakarya’da (Adapazarı) öldüğü söyleniyor. 1924’te mi, 1925’te mi, hangi tarihte öldüğünü de, hayatının nasıl sona erdiğini de tespit etmek mümkün olmuyor⁹⁸.

Melek Hanım: Haremden Kaçış Süreci ve Sonrası

Melek Hanım (N. Neyr-ül-Nisa) İsviçre’de Ocak 1907’de Grace Ellison’a yazılmış “Gençliğe Veda-Çarşafa Giriş” başlıklı mektubunda kendini “[k]endimi bildim bileli, aydınlık, geniş ufuklardan, rüzgâra karşı at koşturmaktan hoşlanmıştım ama çevrem hep dingin ve tekdüze olmuştu”⁹⁹ diyerek tanıtır. 12 yaşında iken çarşafa girmek zorunda kaldığında İngiltere’de kadınlar ve çocukların özgür olduğunu dadısından öğrendiği için İngiltere’ye kaçmayı aklına koyar. Çarşafı giydiği ilk gün başkaldırmaya şu duygular içerisinde karar verir:

⁹⁴ Age, s. 193.

⁹⁵ Age, s.190.

⁹⁶ Quella-Villeger, age, s. 189.

⁹⁷ Age, s.190.

⁹⁸ Age, s. 191.

⁹⁹ Melek Hanım, “Gençliğe Veda-Çarşafa Giriş” Territet, Ocak 1907, içinde *Özgürlük Peşinde Bir Osmanlı Kadını*, Çev. Nuray Fincancıoğlu, Büke Yayınları, İstanbul 2001, s. 63.

“Neyyir; çarşafa girmelisin”- yani, çevrende yaşayanlar gibi, sende dünyadan ebediyen uzaklaşmalısın; annen gibi, kuzenlerin gibi, ablan gibi bir esir olmalısın; hareme kapanmalısın; artık bahçede peçesiz oynamamalısın; kırlarda Arap taylarına binmemelisin; gözlerini ve ruhunu peçeyle kapamalısın; her zaman sessiz olmalı kendini unutturmalı, her zaman, yalnızca bir şey olmalısın¹⁰⁰.

Haremden kaçış sebeplerini Melek şöyle aktarır:

Bizi Türk hayatımızdan yavaş yavaş koparan sebepler saymakla bitmez. Şu ya da bu örneği vermem mümkün olmayacak. O hayatın kendisi bize iğrenç geliyordu...Türk olarak bütün hayatım, sakin ve monotonluk içinde geçen günlerimiz, dünyayı görme arzumuz, o zamanki haremdeki hayat, Sultan Abdülhamit'in istibdatı, okuduklarımız, Batı hayat tarzı hakkında bazen son derece derin bilgilerimiz ve bizim mutlak kapatılmışlığımız arasındaki o dengesizlik. Ve yavaş yavaş kabaran ve güçlenen bir yürekte doğan isyan ve sonunda bizi Batı'daki hayatı yakından, dokunarak tanımaya sürükleyen, içimizi kemiren merak duygusu¹⁰¹.

İncileri, yakutları, altın işlemeli kıyafetleri bırakıp neden Avrupa'ya geldiklerini soran bir yabancı gazeteciye Melek şöyle cevap verecektir;

Bütün bunlar mutluluğumuza yetmedi. Açık ufuklara, güzergâhı dünya üzerinde çizilmiş, adımlarımızı deneyeceğimiz yollara, elimizi uzattığımız yerde çiçekler bulmaya, en çok da hiçbir kapı kapanmadan ve gözlerimizi karartan bir peçe yüzümüzü kapatmadan istediğimiz yere gidebilmeye ihtiyacımız vardı. Ruhumuzu rüzgâra vererek yeryüzünde özgürce yürümeye: arzu ettiklerimizin hepsi bu¹⁰².

Melek ablası Zeynep'ten farklı bir kızdır. Avrupa'da kont Ladislas de Rohozinski ile evlenir. Kontes ön adını alıp “Kontes Nuriye Rohozinski” olur. Evliliklerinde dört çocukları olur. Memleketteki miras hakları ve alacakları için Türkiye dönmek gerektiğinde Zeynep gururu yüzünden gidemediğinde, “bu işleri kendi deyimiyle daha girgin ve atak olan”¹⁰³ kendisi devralır. Birinci Dünya Savaşı sonunda eşinin ailesi bütün servetini kaybedince ve sonrasında yaşanan kriz yıllarında zor günler geçirir. Melek ailesine destek olur. Paris başta olmak üzere birçok uluslararası yerde dükkânları olan İngiltere merkezli bir kadın terzilik şirketi bünyesinde Redfern'de çalışır^{104 105}.

“Melek'i önce Türk, sonra Leh, daha sonra Rus olarak görürüz”¹⁰⁶. En son 1925'te Fransız vatandaşlığını elde eder. 1921'de Türkiye'ye döner ve kardeşleri Mihrinur ile Reşat'ı ziyaret eder. “15 Ocak 1922'de, o dönem Paris'in ünlü kültür ve edebiyat salonlarından Madame Aurel'de düzenlenen ‘Şiir Saati’ adlı toplantıda alkışlarla karşılanan bir konferans [verir]. Bu uzun konferansın tam metni Echos De L'Islam dergisinde [yayımlanır]”¹⁰⁷ Böylece, uzun yıllar önce yurtdışında Türkiye'nin tanıtımını yapan ilk Türk kadınlarından biri olur.

Melek Hanımın kaçış öyküsü ise Madame Lera'nın kitabından üç yıl sonra 1926 yılında *Strand Magazine*'de çıkar. Kaçış hikâyesi farklı başlıklarla başka gazetelerde de basılmıştır¹⁰⁸. Melek Hanım, haremden kaçışlarını konu alan anlatılarında Loti'ye gönderilen mektupların tamamının ablasıyla beraber kendisi tarafından yazıldığını söyler. Üçüncü kadını saf dışı eder.

“Haremden Nasıl Kaçtım”¹⁰⁹ başlıklı gazete yazısında, Sultanın casusları ile çevrili iken, yakalandıkları takdirde kesin ölüm cezasına çarptırılacakları bir durumda, babasının hareminden nasıl

¹⁰⁰ Age, s. 65.

¹⁰¹ Quella-Villeger, age, s.130-31.

¹⁰² Age, s.131.

¹⁰³ Koloğlu, age, s. 132.

¹⁰⁴ Grace Ellison *Turkey Today*, s. 359.

¹⁰⁵ Quella-Villeger, age, s. 203.

¹⁰⁶ Age, s. 192.

¹⁰⁷ SkyLife, “Paris'te Alkışlanan İki Türk Kadını: Kontes Nuriye ile Müfide Ferit” 8-2002 s.122.

¹⁰⁸ *Le Figaro* 19 Şubat, 27 Şubat, 5 Mart 1906 “Notre evasion du harem” (Haremden Kaçışımız) Nourye Neyr-el Nissa imzası ile; “How I Escaped from Harem: Melek Hanoum tells an Intimate Story of Her Life in Turkey and How She Fled to Paris” (Haremden Nasıl Kaçtım: Melek Hanım Türkiye'deki Hayatını ve Paris'e Nasıl Kaçtığının Samimi Hikâyesini anlatıyor), *The Brooklyn Daily Eagle* (Brooklyn, New York), Sun, May 2, 1926 p. 98. Melek Hanoum imzası ile.

¹⁰⁹ Melek Hanım, “Haremden Nasıl Kaçtım: Melek Hanım Türkiye'deki Hayatını ve Paris'e Nasıl Kaçtığının Samimi Hikâyesini anlatıyor”, *The Brooklyn Daily Eagle* (Brooklyn, New York), Pazar, Mayıs 2, 1926 s. 98.

Paris'e kaçtıklarını anlatır. Abdülhamid rejiminin zalimliğinden Paris'in ışık ve özgürlüğüne, sonra Polonyalı kocasının büyük servetinin sağladığı mutluluktan, Paris terzisindeki alçakgönüllü yerine kadar uzanan, hayatının iniş çıkışlarından kaderinin bir parçası ve kısmet diye bahseder. Kanında özgürlük ve macera olduğunu, çünkü damarlarında akan kanın hepsinin Türk kanı olmadığını anlattıktan sonra eski bir Fransız ailesine mensup olan Fransız büyükbabasına sözü getirir. Büyükbabasının çokeşli olduğundan ve Türklerin ona saygı duyduğundan bahseder. Jön Türk hareketinin tohumlarını atan Şinasi Bey'in büyükbabasının yakın arkadaşı olduğunu ve onun sayesinde Paris'e gidip eğitim aldığını ve yeni fikirlerle ülkeye gelip bir oluşum başlattığını vurgular.

Babası Nuri Bey'in saraydaki statüsünün verdiği onurun ve böyle bir korkunç rejimde hayatta kalmakla nasıl şanslı olduğunu ancak bir Türkün anlayabileceğini aktarır. Kadın erkek herkesin hayatının Sultanın kararına bağlı olduğunu, casuslarının ona yetiştireceği bir yalan ile hayatların mahvolacağını, yeni gelen günün ne getireceğinin bilinmediğini anlatır.

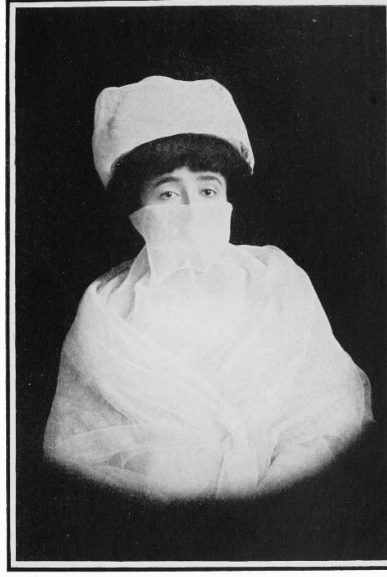
Kız kardeşi Zeynep ile kendisinin on bir yaşına kadar Avrupalı çocuklar gibi yaşadıklarını, bu yıldan sonra çarşafa girdiklerini, görmelerine izin verilen tek erkeklerin akrabaları olduğunu söyler ve Hamid yönetimindeki başkentte Müslüman sosyal hayatının olmadığından bahseder. Babalarını görmeye gelen büyükelçilere kız kardeşi ile perde gerisinden müzik aleti çaldıklarını ve şarkı söylediklerini söyler. Fransız, İngiliz, Alman ve İtalyan dadılar tarafından yetiştirilmiş olduklarını ve kısa zamanda beş Avrupa ve üç Doğu dilini öğrendiklerini, ayrıca resim yapmayı bildiklerini anlatır. Annelerinin bunların hiç birini anlamadığını, babalarının rızasını sorgulamak üzere bir kere bile sesini yükseltmediğini, Avrupalı şeyler konusunda ilgisi olmadığını, eski geleneklere bağlı bir Türk olduğunu detaylandırır. Babaları sayesinde kendilerine hiç var olmayan bir Fransa yarattıklarını ve sıradan bir Avrupalı ticaret kadınına kıskanır hale geldiklerini belirtir.

Her Doğulu'nun mutsuz, her Avrupalının ise mutlu olduğu yönündeki düşüncelerini paylaşır. Çarşafa giren bir kızın acısını ancak yaşamın güzel şeylerini kavrayabilen bir Türk kadınının anlayabileceğini aktarır. Barbarlığın karanlığından medeniyetin ışığına geçişte İslam peygamberinin kadınların saçlarının örtülmesinin iyi olacağını düşündüğünü, kıskanç adamların onun bu tavsiyesini değiştirip, sapıtacağını ve o günkü haline getireceğini düşünmediğini belirtir. Hamid rejiminin onları içine soktuğu kalın çarşafı görse İslam Peygamberinin ne diyeceğini ve ne düşüneceğini sorar. Kendileri için trajedinin ablası Zeynep'in Doğu usullerine göre evlendirilmesi ile başladığını aktarır. Evlilik gerçekleşikten sonra ömrünün sonuna kadar beraber yaşayacağı adamı görme durumundan bahseder. Erkek "Boş ol" sözü ile kendini özgür kılabilirken, karısı olan kadının adam istediği müddetçe evli kalmak zorunda olduğunu söyler. Kadının erkeğin malı olduğunu, rızası dışında ve yüzünü görmeden erkeğe verildiğini anlatır. Eniştesinin babasının sekreteri olduğunu, iyi bir kariyerin kendisini beklediğini ve iyi bir insan olduğunu söyler. Seçimi kendisi yapmadığı için kız kardeşinin ondan nefret ettiğini ve kendisini de nefret ettirdiğini vurgular.

Tüm sistemin yanlış olduğunu ve değiştirilmesi gerektiğini düşündüklerini aktarır. Türk kadınlarının özgürleşmesi için bir yol bulacaklarını ve bulduklarını belirtir. Yolu bulmuşlardır ancak bu yol tehlikelidir. Makale yazarlar kimsenin basmayacağını bilmektedirler. Zaten kimliklerinin açığa çıkması ve cezalandırılmaları söz konusudur. Melek, Abdülhamid'in muhalif olan her kalemi sindirdiğini aktarırken, ailesi ile ortadan bir anda kayboluveren yazar örneğinden bahseder.

Kız kardeşi ile kendisinin, davalarına hizmet etmeleri için Batı'dan medet umduklarını söyler. Ancak güçlü bir kalemi nereden bulacaklarını düşünürlerken, kaderin Pierre Loti'yi ülkelerine getirdiklerinden bahseder. Günlüklerinden gizlice hikâyelerini ona yazdıklarını ve bu yazdıklarından *Mutsuz Kadınlar* eserinin ortaya çıktığını, Pierre Loti eseri yazmış olsa da aslında eserin onların olduğunu anlatır. Kitap bittikten sonra, içindekilerin kendi hikâyeleri olduğu anlaşılacağından kaçmaktan başka çarelerinin olmadığından bahseder.

Fotoğraf 8: Melek Hanım

Kaçışlarının Türkiye'ye sonsuza kadar veda etmek manasına geldiğini bildiklerini ve Abdülhamid tahttan inene kadar asla geri dönemeyeceklerini anlatır. Hamid rejiminin baskısı altında kabine de görevli bir bakanın kızları olarak İstanbul'dan Fransa'ya kaçmanın ne demek olduğunu ancak bir Türk'ün anlayabileceğini aktarır. Türk kadınlarının seyahat etmediklerini, yüksek resmi görevlerde bulunan ailelerin gece gündüz izlendiğini söyler. Kendilerinin taşıdıkları Fransız kanı yüzünden özellikle gözetim altında olduklarını, Yunanlı ve Ermeni hizmetkârlarının hepsine rüşvet teklif edildiğini ve siyahi görevlilerinin nadiren onları terk ettiklerini aktarır¹¹⁰. Kaçış anları ve sonrasını şöyle anlatır;

İlk yapmamız gereken pasaport temin etmektir. Bunları Polonyalı müzik öğretmenimizden satın aldık. Kadının Mısır'a gitmek üzere olan iki kızı vardı. Kızlardan biri bizimle Paris'e gelecek ve üç pasaportu biz kullanacaktık. Anne, diğer kızı ile Mısır'a sahte pasaportlarla gidecekti. Bu iyilik için yüksek ücret ödedik. Mükemmel bir aktris olan kız kardeşim rolünü mükemmel oynadı. Tüm hizmetkârlar belirli işlere gönderildi. Haremin kapısının önüne bir çift ayakkabı konuldu. Evin beyi geldiğinde içeride bir kadın misafir olduğunu düşünüp, girmeyecekti... Gelecek yirmi dört saat boyunca kuzenlerimizi ziyaret edeceğimiz düşünüleceğinden kaçışımız anlaşılmadan Türk sınırını geçmemiz için yeterli zamana sahip olacaktık. Polis ve gizli görevlilerin önünden Polonyalı arkadaşımızın evinden cesurca çıktık ve Doğu ekspresine bindik. Nerede olduğumuz anlaşılmadan Belgrad'daydık. Sırlı arkadaşlarımız sayesinde tutuklanmamızı emreden Abdülhamid'in elinden kurtulduk.

Sonunda... büyükbabamın ülkesi, Fransa'nın başkenti Paris'e vardık. Ancak Türkiye'de aşığılanmıştık. Bu utanç annemizi öldürdü; kısa bir süre sonra onu babamız izledi. Zavallı babam! Kaçışımız sonunda içine düşeceği kötü durumu nasıl tahmin edebildik. Sultan ona bir daha asla güvenmedi. Yaşadığı sürece babam bizi gizlice destekledi ancak bizle bağlantısı yokmuş gibi davranmak zorundaydı.

Babamın ölümünden kısa süre sonra Rusya'da büyük arazilere sahip, zengin Polonyalı bir asilzade ile evlendim ve hayatımda yeni bir döneme girdim. Evliliğimin geçerli olabilmesi için, büyükbabamın dini, Katolikliği kabul etmem gerekti. Papa evliliğimiz için bize özel tebrik gönderdi. Hayatım rahat ve mutlu geçti. Kocam hem zengin hem de misafirperver olduğundan arkadaş sıkıntısı çekmiyorduk. Paris'te, Nice'de evlerimiz vardı ve eşimin ailesinin Rusya'daki arazilerinden çok büyük gelirleri vardı.

Ancak, mutluluk uzun sürmedi. Birçok trajediyi beraberinde getiren savaş çıktı. Kız kardeşim Türkiye'ye geri gönderildi. Savaş, onu ve Türkiye'deki ailemi düşmanım haline getirdi. Türkiye'nin yenilmesi ve kocamın ülkesinin galip gelmesi için dua ettim. Sonra Bolşevik devrimi oldu ve bizler mahvolduk. Bizler gibi servetleri Rusya'da olanlar önce sanat eserlerini, sonra mücevherlerini, daha sonrada mallarını sattılar ve en sonunda yaşamın zorluk ve sıkıntıları ile yüzleşmek zorunda kaldılar.

¹¹⁰ Melek Hanoum, agm, s. 98.

Çalışmak için belirgin bir eğitimimiz ve iş kuracak paramız yoktu. Eşimin bildiği tek meslek sosyete centilmenliğiydi. Tereddüt etmeden profesyonel olarak terziliği seçtim. Eskiden ailemin iyi bir müşterisi olduğu şirketlerden biri bana satıcı olarak iş verdi. Kısa zaman içinde terzi oldum. Kısımim ile tamamen hoşnutsuz değilim. Ancak, kaderciyim. Kararımı değiştirir miydim? Bir daha aynı şeyleri yapar mıyım? Türkiye'ye döner miydim? Meraklı müşteriler tarafından bu saçma sorulara kim bilir kaç kere maruz kaldım! Gülümsüyorum. Çünkü gülümsediği zaman insan elbiseleri daha kolay satıyor¹¹¹.

Melek Hanım, “1927’de ‘Türk uygarlığında kadının rolü’nü anlatmak için Danimarka’ya gider.”¹¹² “1932’de kuşkusuz para sıkıntısı yüzünden Pierre Loti’nin yüz seksen altı mektubunu 8 Nisan’da Drouot otelinde satışa çıkarır”¹¹³ “1933’te gazeteci Jean-Henry Morin’e ‘Ben zihnen ve kalben hala Müslümanım’”¹¹⁴ der.

... ‘Ülkeme hayranım’ dediğinde artık sadece Türkiye’yi düşünmektedir. Ve Türkiye onun halka seslendiği konulardan biri haline gelmiştir. Otuzlu yıllarda konferanslar verir ve 1940’ta dahi radyoda hala sohbet programları yapar...Nuriye [Melek] yeni Türkiye’den ve kadınların kaderinden konuşmak için kendini bir nevi manevi otorite haline getirir. Rahip Valery-Radot bir anı defterine şöyle yazar: ‘Doğu’yu tanımak mı istiyorsunuz? Nuriye’yi görün! Batı’yu mı tanımak istiyorsunuz? Nuriye’yi görün!’¹¹⁵.

Melek’in eşi 1938 yılında kendisi ise ablası Zeynep’ten “kırk sene sonra 25 Haziran 1965’te Paris’te vefat eder. 1906’da Fransız macerasının başladığı yer olan Nice’te toprağa verilir”¹¹⁶.

Sonuç

Her iki kardeşin en baştan beri kendilerini vatansız hissetmeleri, hem kaçışlarında hem de sonrasında önemli bir etkidir. Zeynep, “ne Türk’üm ne Fransız” diyerek hayatı boyunca büyük bir karamsarlık içinde yaşamış, Doğu ile Batı kültürü arasında bir dengenin asla kurulamayacağına inanarak, daha milliyetçi bir tavır ile ülkeye geri dönmüştür. Melek ise haremden kaçmadan önce ablasını ve kendisini kastederek “biz vatansız” deyip, kaçmalarına kılıf ararcasına “kuşkusuz karanlık ve uzak bir atalara bağlılık duygusu kaçıp gitmem için beni dürtüklüyordu” diye eklemiştir. Kendilerini bir yere ait hissedeme duygusu içinde ve aldıkları Batı tarzı eğitimin bir sonucu olarak, kaçışlarından sonra yazdıkları eserlerinde her ikisi de oryantalist bakış açısına sahip olmuşlar ve Batılı okuyucuları ne duymak istiyorsa o yönde şeyler yazmışlardır. Onların şarkiyatçı beklentilerinin boşa çıkmasına izin vermeyen Zeynep, Binbirgece Masallarından bahsedip ülkedeki saltanatın öyküsünün bu masallarda anlatılanlardan daha kötü olduğunu anlatmıştır. Abdülhamid’e 1905 yılında suikast girişimi sonrasında çıkan Müslüman-Ermeni çatışmalarında öldürülenleri kast ederek “korkunç Ermeni kırımını” ifadesini kullanmıştır. Haremde yaşadıkları ortamın nasıl olduğundan bahsetmiş, çokeşliliğin Türkiye’de hemen hemen tümüyle ortadan kalktığını anlatmıştır.

Kız kardeşlerin Batı’ya kaçışları sonrasında Batı’ya karşı takındıkları tutumların irdelenmesi önemlidir. İki kardeşin haremden göç sonrası takındığı tavırlar birbiri ile uyum içerisinde değildir. Çıktıkları yolculuk onları değiştirmiş, doğrudan gözlem yapma fırsatını sağlamıştır. Önyargıları hafiflemiş, beklentileri farklılaşmıştır, kendilerini kurgulayış şekilleri değişmiştir.

İki kız kardeşin haremden kaçışı bu çalışma içerisinde de gösterilmeye çalışıldığı gibi sadece onlar tarafından anlatılıp yayınlanmamış, birçok başka kişiye de ilham vermiştir. Konuya bir şekilde tanıklık etmiş olan diğer kişilerde bu kaçış öyküsü hakkında yazılar kaleme almış kendi bakış açılarıyla olayları anlatmışlardır. Ancak çalışmanın içerisinde de belirtildiği gibi bu anlatılar arasında Pierre Loti’nin *Mutsuz Kadınlar*’ı, Marc Helys’in *Mutsuz Kadınların Sırrı* isimli kitabı ve Alev Croutier’nin *Üçüncü Kadın* isimli kitabı ayrı bir öneme sahiptir.

¹¹¹ Agm, s. 98. (Çeviri bana aittir.)

¹¹² Quella-Villeger, age, s. 204.

¹¹³ Age, s. 203.

¹¹⁴ Age, s. 205.

¹¹⁵ Quella-Villeger, age, s. 204.

¹¹⁶ Quella-Villeger, age, s. 205.

Kız kardeşlerin ve Madame Lera'nın kendisine yazdıkları mektupları herhangi bir değişiklik yapmadan kitabında kullanan Pierre Loti'nin *Mutsuz Kadınlar*'ın gerçek yazarı olmadığı, hayalet yazar olduğu söylenmektedir. Zeynep'in kitabının kendisi tarafından yazılmadığı ve kitabın asıl yazarının Grace Ellison olduğu yönünde ciddi iddialar vardır. Gerçek belgeleri (mektup ve yazışmaları) kullanarak yazdığı tarihi romanı *Üçüncü Kadın* da Alev Croutier, Madame Lera ile Grace Ellison'un aynı kişi olduğu imasında bulunur. Dolayısıyla kız kardeşlerin dâhil oldukları bu konu son derece karmaşıktır ve aldatmacalarla doludur.

Günümüzde Zeynep Hanım'dan yazar Buket Uzuner kadın hakları konusunda öncü bir kadın olarak bahseder ve Zeynep Hanım'ın kitabının 2016 basımının önsözünde yazar ile ilgili olarak şunları söyler:

Zeynep Hanım 19. yüzyıl sonunda "kadın hakları" konusunda büyük bir uyanışa yol açan Batı feminist hareketi karşısında kıpırtısız görünen Doğu'dan sesini yükselten öncü bir kadın. Bu bakımdan o evrensel bir isyancı, dili iyi kullanan bir entelektüel, aynı zamanda uyumsuz ve dik kafalı bir romantik, bir "cesur yürek." O belki de bizim yalnız başına seyahat eden "İlk Türk Kadın Gezginiyiz!"¹¹⁷.

Zeynep Hanımın yanı sıra kardeşi Melek'in de öncü, gezgin ve cesur olduğu doğrudur. Ancak Ellison'un da kitaplarında belirttiği gibi onlar ilk değildiler ve onlardan önce başkaları vardır. Hemcinslerinin sokağa çıkamadığı bir dönemde, eğer yakalanırlarsa tabanca ile kendilerini öldürmeyi göze alarak, Avrupa'ya kaçmaları kolay bir iş değildir. Ayrıca sadece kaçmakla da kalmamış, Avrupa'nın her yerinde dolaşır, sanat ve kültür çevreleri ile yakın ilişkiler kurmuşlardır.

Ancak Zeynep ve Melek hanımların kendi özgürlük mücadelelerini içerde ve dışarıdaki okurlara sunuşları dikkatlice yorumlanmalıdır. İstanbul'dan Avrupa'ya kaçmadan önce Zeynep ve Melek kardeşler "devlet için tehlikeli aydın kadınlar arasında mimlenmişlerdi ve dikkatle izleniyorlardı"¹¹⁸ Hayatlarını tehlikeye atarak haremde kaçtıklarında hiçbir şeyin bir daha aynı olmayacağını elbette biliyorlardı. Dolayısıyla, 8 Ocak 1906 da İstanbul'da başlayan ve 24 Ocak 1906'da Nice Fransa'da sona eren tehlikelerle dolu bir kaçış serüveni yaşadıklarında, kaçışları özel bir mesele olmaktan çıkmış ve devlet meselesi haline gelmişti. Bu el üstünde tutulan zeki ve kültürlü Türk kadınları, içerisinde yaşadıkları toplumsal sistemin yanlış olduğuna inanmış, bu durumu değiştirmeyi arzulamışlardı. Melek ve Zeynep'in eserlerinde anlattıklarına göre kaçış amaçları, Türk kadınlarının özgürlük davasını ilerletmek ve ülkede kalırlarsa sahip oldukları gelecek korkusu ile bir şey yapamayacaklarını düşünüyorlardı. Ancak bazı yabancı eleştirmenlere göre Loti'nin kitabı etrafında yer alan tüm kadınlar gibi, kız kardeşler de, bezgin kadınlar değil ama "bezdirici" ve "bezginlik verici kadınlar" dı. Bunlar "bayağı entrikacı" "kalpsiz ve utanması olmayan", "tek kelimeyle özetlersek macera düşkününü kadınlardı"¹¹⁹.

Zeynep ve Melek'in Avrupa'ya kaçışı ve sonrasında kimi davranışları bencilce olarak yorumlanmıştır. Kaçışlarından sonra anne ve babaları üzüntüden çok hastalandığında, babaları Nuri Bey Abdülhamit rejimi altında öldürülme riski taşırken, ülkeye geri dönmemeleri; kardeşleri ve akrabaları zorluk içinde iken onların Avrupa'da gezip, yeni insanlarla tanışmaları, sadece kendilerini düşündükleri izlenimini arttırmıştır. Ayrıca, Zeynep'in istemediği bir adamla evlendirilince, evlendiği gün, yani kaçışlarından üç yıl önce, yurtdışına kaçma planlarına başlaması ve Melek'in de çarşafa girdiği gün kaçış kararını alması, kaçışlarının Türk kadınının durumunun iyileştirilmesine değil de, kişisel çıkarlara dayandığı izlenimini güçlendirmiştir. Zeynep'in aynı zamanda kendi öz kızının bakımını üstlenmediği yönündeki bilgiler de Zeynep'in olumsuz yönde eleştirilmesine katkı sağlamıştır. Türk kadınının özgürleşmesi için çaba harcayan Zeynep'in kendi kızı için bir şey yapmaması düşündürücüdür.

Kız kardeşlerin kaçışlarını anlattıkları yazın içerisinde onlara yardım eden Meryem'e yer vermemeleri, Loti'nin romanının ortaya çıkışında Madame Lera'nın rolünün üstünün örtülmesi konuları da bir hayli ilginç bulunmuştur. Loti'yi kendi çıkarları doğrultusunda kandırdıktan sonra, âşık olduğu Cenân'ın öldüğüne inandırması ve Avrupa'da Loti ile görüştiklerinde ona ve tüm dünyaya yalan söylemeye devam etmeleri, kız kardeşlerin içinde buldukları durum hakkında bilgi vermektedir. Melek zengin bir aristokrat ile evlendiğinde, Zeynep maddi zorluklar içerisinde ve başkalarının yanında kalmak zorundayken, Melek'in ablasına yardım etmesi için başkalarını, özellikle Loti'yi, devreye

¹¹⁷ *Bir Türk Kadınının Avrupa izlenimleri* isimli kitabın önsözünden Buket Uzuner'in alıntısı. 2016

¹¹⁸ Ellison, "Önsöz", s. 7.

¹¹⁹ Raymonde Lefevre'den aktaran Quella-Villeger, age, s. 199.

sokmaya çalıştığı bilinmektedir. Sırf bu durum bile birbirine bu kadar bağlı iki kardeşin yaşadıkları sürecin zorluğu hakkında ipuçları sunmaktadır.

Kız kardeşlerin birinin yaptıklarından pişman olması, diğerinin olmaması; birinin sürekli hasta olması, diğerinin sürekli keyfinin yerinde olması; birinin din değiştirip savaş zamanı kişisel sebeplerle ülkesinin aleyhine davranması, bir diğerinin ise ülkesini desteklemesi; birinin Rus hastanesinde, diğerinin Türk Kızılayı'nda hastabakıcılık yapması, aslında çok da önemli değildir. Sonuçta bu iki kız kardeş kendilerinin de itiraf ettikleri gibi almış oldukları eğitimin yaşadıkları çevreye uyumlu olmamasından dolayı bazı kararlar almış ve arada kalmışlıklarının ve zayıflıklarının sonuçlarına katlanmışlardır. Herkes gibi onlarda yaşamları süresince değişik duygu ve ruh hallerine bürünmüşler ve değişmişlerdir. Güçlü ve zayıf yönleri olan, kendilerince doğru bildikleri yolda sonuna kadar giden, kendilerini bir yere ait hissedememiş ancak kendi hayatlarını değiştirebilmiş kadınlardır.

Zamanlarında kimi çağdaşlarınca kahraman olarak görülmüş olsalar da, kendilerinin kahraman olmaya çalıştıkları hakkında yeterli bilgi mevcut değildir. Ancak bu iki kız kardeş tarih sayfalarında unutulmayı hak etmemektedirler. Kadın belleğinin oluşturulması sürecinde, yazdıklarıyla, resmi tarih söylemine bir alternatif oluşturarak görevlerini tamamlamışlardır. Zeynep Hanım'ın 1913 tarihli kitabının özgün yazarı olmadığını varsaysak bile, her iki kız kardeş de almış oldukları eğitimin kalitesi ve derinliğini yurtdışında gösterip dönemin Türk kadını temsiline katkıda bulunmuşlardır. Klasik tarih anlatımında, genelde olduğu üzere, onlarda “çevirdikleri entrika” ve “haremden kaçış skandalları” ile yer bulabilmişler, ancak sonrasında yok varsayılmayı kabul etmeyip, eylemleriyle, var olan egemenlik ilişkilerini tehdit ederek, kadın tarihi içerisinde yer edinmişlerdir. Bu yüzden saygı duyulmayı hak etmektedirler.

Kaynakça

- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı'da Harem*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.
- ALİYE, Fatma, *Osmanlı'da Kadın: Cariyelik, Çokeşlilik ve Moda*, Bizim Kitaplar, İstanbul 2009.
- ALTINDAL, Meral, *Osmanlıda Kadın*, Altın Kitaplar, İstanbul 1994.
- ALTINDAL, Meral, *Osmanlı'da Harem*, Altın Kitaplar, İstanbul 1999.
- ARGUNŞAH, Hülya, “Kitap Tanıtımı: Zeynep Hanım-Özgürlük Peşinde bir Osmanlı Kadını”, *Kadın /Woman 2000-Journal for Women's Studies*, Cilt 2, Sayı 2, 2001, s.110-115.
- ARGUNŞAH, Hülya, *Kadın ve Edebiyat: Babasının Kızı Olmak*, Kesit yayınları, İstanbul 2016
- ATIS, Sarah G. Moment, “Book Review: Rethinking Orientalism: Women, Travel and the Ottoman Harem”, *Journal of Middle East Women's Studies*, C.1, S.3 Sonbahar 2005, s.116-122.
- CROUTIER, Alev Aksoy, *Üçüncü Kadın (The Third Woman)*, Çev. Leyla Özcengiz, Remzi Kitabevi, İstanbul 2006.
- CROUTIER, Alev Aksoy, *Harem: The World Behind the Veil*, Abbeville Press, New York 1989. [*Harem: Gizemli Dünya*, Çev. Leyla Özcengiz, Remzi Kitabevi, İstanbul 2009].
- ÇAKIR, Serpil, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, Genişletilmiş 3. Basım İstanbul 2011.
- ÇOBAN DÖŞKAYA, Füsün, “Grace Ellison: An Englishwoman in a Turkish Harem”, (Grace Ellison Türk Haremindedir bir İngiliz Kadını), *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI/33 Güz 2016 s. 93-104.
- ÇOBAN DÖŞKAYA, Füsün, “The Grand Superchérie: Alev Lytle Croutier's *The Third*

- Woman”, Uluslararası VII. Dil, Yazın, Deyişbilim Sempozyumu Bildiri Kitabı, Cilt II, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 2007, ss. 535-542.
- ÇOBAN DÖŞKAYA, Füsün, “Harem Resimlerinde Kadının Temsili: *Harem: Peçenin Ardındaki Dünya*”, *Akşit Göktürk’ü Anma Toplantısı / Yazında Sanat ve Sanatçı: Sanat ve Çeviri (8-9 Mart 2007)*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınevi, Dilta, İstanbul 2007.
- DAVIS, Fanny, *Osmanlı Hanımı: 1718’den 1918’e Bir Toplumsal Tarih*, [The Ottoman Lady: A Social History from 1718 to 1918 Greenwood Pub. 1982] Çev. Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayınları, 2.baskı, İstanbul 2009.
- ELLISON, Grace, *An Englishwoman in a Turkish Harem*, (1915) Cultures in Dialogue Series, Gorgias Press, New Jersey, 2007. [*İstanbul’da Bir Konak ve Yeni Kadınlar*, Çev. Neşe Akın, Dergah Yayınları, İstanbul 2009.]
- ELLISON, Grace, *Turkey Today*, Hutchinson, Londra 1928.
- ELLISON, Grace, “Önsöz”, içinde *Özgürlük Peşinde Bir Osmanlı Kadını*, Büke Yayınları, İstanbul 2001 s. 7-10.
- EZER, Özlem, *Üç Kadın Seyyahımızın Kaleminden Doğu, Batı ve Kadın: 1913-1930*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012.
- HÉLYS, Marc, *L’Envers d’un roman. Le Secret des ‘Désenchantées’, révélé par celle qui fut jénane. (The Secret of the Disenchanted)* [Mutsuz Kadınların Sırrı] Perin, Paris, 1923.
- KOLOĞLU, Orhan, *Loti’nin Kadınları: Osmanlı Hareminin Gizemli Dünyası*, Dünya Yayınları, İstanbul 1999.
- KONUK, Kader, “Ethnomasquerade in Ottoman-European Encounters: Reenacting Lady Mary Wortley Montagu”, *Criticism*, Cilt. 46, Sayı.3, 2004, s.393-414;
- KONUR GÜRGEN, İrfan, “Bir İki Söz”, içinde *Abdülhamid’in Kızı*, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1938, s. i.
- KURNAZ, Şefika, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, MEB yayınları, İstanbul 1996.
- KURNAZ, Şefika, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını: 1839-1923*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, Ankara 1991.
- LEWIS, Reina, “On Veiling, Vision and Voyage”, *Interventions*, Cilt.1, Sayı.4, 1999, s.500-520
- LEWIS, Reina, *Oryantalizmi Yeniden Düşünmek: Kadınlar Seyahat ve Osmanlı Haremi*, Çev. Beyhan Uygun-Aytemiz, Şeyda Başlı, Kapı Yayınları, İstanbul 2006. [*Rethinking Orientalism: Women, Travel and the Ottoman Harem*, I. B. Tauris, London 2004.]
- LEWIS, Reina, ve Nancy Micklewright, der., *Gender, Modernity and Liberty-Middle Eastern and Western Women’s Writings: A Critical Sourcebook*, I.B. Tauris, New York 2006.
- LOTİ, Pierre, *Les Désenchantées: Roman des harems turcs contemporains*. Calmann-Levy, Paris 1906. [*Disenchanted (Désenchantées): A Romance of Harem Life*, trans. Clara Bell, Macmillan, London 1906; *Nâşad Kızlar; Bezgin Kadınlar*. İnkilap Kitabevi, 1947; *Hayal Kadınlar*, çev. Can Kayabal. Altın Kalem, 1977; *Mutsuz Kadınlar*, çev. Nahid Sırrı Örik. İnkilap ve Aka, 1972]
- MELEK Hanoum ve Grace Ellison, *Abdul Hamid’s Daughter: The Tragedy of an Ottoman*

- Princess*, Methuen, London 1913. [Abdülhamidin Kızı, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1938.]
- MELEK Hanoum, “How I Escaped from the Harem and How I Became a Dressmaker”, *The Strand Magazine*, February 1926a, pp.129-138.
- MELEK Hanoum, “How I Escaped from Harem: Melek Hanoum tells an Intimate Story of Her Life in Turkey and How She Fled to Paris” (Haremden Nasıl Kaçtım: Melek Hanım Türkiye’deki Hayatını ve Paris’e Nasıl Kaçtığının Samimi Hikâyesini anlatıyor), *The Brooklyn Daily Eagle* (Brooklyn, New York), Sun, May 2, 1926b s. 98.
- MELEK Hanım, “Gençliğe Veda-Çarşafa Giriş” Territet, Ocak 1907, içinde *Özgürlük Peşinde Bir Osmanlı Kadını*, Çev. Nuray Fincancıoğlu, Büke Yayınları, İstanbul 2001, s.63-69.
- MICALLEF, Roberta, “Identities in Motion: Reading Two Ottoman Travel Narratives as Life Writing”, *Journal of Women’s History*, C.25, S. 2, 2013, s.85-110.
- NAKAI, Asako, “Shakespeare’s Sisters in Istanbul: Grace Ellison and the Politics of Feminist Friendship”, *Journal of Postcolonial Writing*, C.51, S.1, 2015, s.22-33.
- NEWSPAPERS, “Books and Authors” The Charlotte Observer (Charlotte, North Carolina), Sun, Aug 24, 1913 Page 25, <https://www.newspapers.com/image/73523469> 23.07.2017.
- QUELLA-VILLEGGER, Alain, *Haremden Kaçanlar: İstanbul’da Bir Devlet Meselesi ve Feminizm (1906)*, Çev. Aysel Bora, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.
- SANCAR, Aslı, *Osmanlı Kadını: Efsane ve Gerçek*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009.
- SCHICK, İrvin Cemil, “Şarkı Bilmeden Şarkiyatçılığı Değerlendirmek”, *Virgöl* S.122, Eylül 2008, s. 2-6.
- SCHICK, İrvin Cemil, “Harem ve Toplumsal Cinsiyet”, *AltÜst*, 4, Kasım-Aralık 2011, s. 59–61. <http://www.altust.org/2012/02/harem-ve-toplumsal-cinsiyet/>
- SKYLIFE, “Paris’te Alkışlanan İki Türk Kadını: Kontes Nuriye ile Müfide Ferit” 8-2002 ss.122-126.
- SZYLIOWICS, Irene L, *Pierre Loti and the Oriental Woman*, Macmillian, Basingstoke 1988.
- ŞAHİN, Elmas, “Women Travel Writings: A Comparative Journey”, *Open Journal of Social Sciences*, 3, s.54-65. <http://dx.doi.org/10.4236/jss.2015.31008>
- TERNAR, Yeshim, *The Book and the Veil: Escape from an Istanbul Harem*, Vehicule Press, Montreal 1994.
- TINAYRE, Marcelle, *Note d’Une Voyageuse en Turquie*, Calman- Levy, Paris 1909.
- TOROS, Taha, “Pierre Loti’yi Anarken” Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-kitap, 03. 12.2016 <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,80391/taha-toros.html>
- ULUÇAY, Çağatay, *Osmanlı Saraylarında Harem Hayatının İçyüzü*, İnkilap Kitabevi, İstanbul 1959.
- ULUÇAY, Çağatay, *Harem*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1985.
- WEISSEN-SZUMLANSKA, Marcelle, *Hors du Harem: Histoire Vraie*, Libr. Felix Juven, Paris, 1908

ZEYNEP Hanım, *Özgürlük Peşinde Bir Osmanlı Kadını*, Çev. Nuray Fincancıoğlu, Búke

Yayınları, İstanbul 2001 [*A Turkish Woman's European Impressions*, Edited and with an Introduction by Grace Ellison. Seeley, Service and Co Ltd, London 1913]. [Bir Türk Kadınının Avrupa İzlenimleri, Everest Yayınları, İstanbul 2016]

YARAMAN, Ayşegül, *Resmi Tarihten Kadın Tarihine: Elinin Hamuruyla Özgürlük*, Bağlam Yayınları, İstanbul 2001.

Göçün Savurduğu Yaşamlar: Kafamda Bir Tuhaflık

Prof. Dr. Hanife Nâlân GENÇ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Giriş

Orhan Pamuk'un "bir çeşit destan hem de modern bir aşk hikâyesi" olarak tanımladığı *Kafamda Bir Tuhaflık* isimli romanı Anadolu'dan İstanbul'a göç eden Mevlut Karataş'ın 1969'dan 2012 yılları arasındaki yaşamından uzunca bir kesiti yansıtır. Romanın başkişisi Mevlut'un gözünden yaşadığı kentin kurulması, büyümesi ve kavgaları anlatılır. Roman kırk yılı aşkın bir süreçte İstanbul'un gelişimini anlatmasıyla belgeselci bir yöne sahiptir. Mevlut'la babasının Konya'nın Beyşehir kazasının Cennetpınar köyünden geldikleri zamandan 2012 yılına kadarki süreci kapsayan romanın anlatı zamanı İstanbul'un geçirdiği değişimi ve gelişimi açıkça gözler önüne serer. Mevlut'la babasının geldiklerinde yaklaşık 2.5 milyon nüfusu olan bu kentin, romanın sonunda 14 milyona ulaşan nüfusuyla nasıl bir anakente dönüştüğünü gösterilir. Kırdan kente göç, romanın başkişisi ve onun yakın çevresiyle ilişkileri çevreninde ele alınırken, bu iç göçün beraberinde getirdiği siyasal ve sosyal değişim İstanbul ile somutlanır. Romanda şehrin gelişimi, bu süreçte kente gelen yeni insanlar, onların yıkımları ve İstanbul'un günlük yaşamı bozacak yapan Mevlut'un bakış açısından anlatılır. Romanda İstanbul tüm varıllığı ile soluk kalır. Özellikle şehrin sokakları, satıcıları, değişen insanları, yıkılan binaları, betonlaşan yeşil alanları, açılan caddeleri, bu kentin yoğunluğunu, şiddetini, karanlığını ve dahasını anlatır. "Tüm edebiyat yapıtlarını belli bir toplumsal, ekonomik ve tarihsel yapı içerisine oturtmadıkça, gerçek anlamlarını, iletmek istedikleri mesajı algılamak mümkün değildir" (Tolan,1993:187). Ülkenin ekonomik, toplumsal ve siyasal bağlamda geçirdiği tüm bu değişim, Mevlut Karataş'ın İstanbul'daki yaşamı üzerinden gösterilirken, bu değişimden nasibini alan kişilerin değişen yaşam, düşünce ve algı biçimleri onların bu kentle sınava girer adeta. Romanın başkişisi bir taraftan yaşam savaşımına devam ederken, diğer yandan çevresinde yaşanan değişimlere de tanıklık eder. Mevlut, İstanbul şehrinin değişmesini, insanların zenginleşip fakirleşmesini, politik çıkarların getirdiği yıkımları gözlemlerken kendisinin bunun tam olarak neresinde olduğunu sorgular. Yaşadığı her olayda kafasında beliren tuhafılık duygusu yaşamı boyunca kaçtığı ancak kurtulamadığı gerçeği olur. Bu tuhaflığın sorgulaması özellikle aşkta insanın niyeti mi daha önemlidir yoksa kısmeti mi, mutluluk seçimimizle mi ilgilidir yoksa bizim dışımızda mı gelişim üzerinde yoğunluk kazanır.

Ekonomik ve sosyal yönden daha iyi olanaklara sahip bir yaşam için Beyşehir'den İstanbul'a göç eden insanların yaşadıkları sıkıntılar, uyumsuzluklar, başarısızlıklar, beklentiler ve düş kırıklıkları onları bu kentle çatışmaya iter. Bu yolla bu kente gelen insanların sosyolojik dünyalarına dikkat çeker Pamuk. Romanda iki karşıtlık bir arada yer alır. Modernleşme ve şehirleşme geçmişi bozmakla başlar ancak bu durum zannedilenin aksine mutluluk değil mutsuzluk getirir. Çünkü geçmişe duyulan özlem bir türlü dinmez.

Romanda kırdan kente göç eden insanların İstanbul'daki yaşamları iki farklı uzamdan yansıtılır. Romanda ağırlıklı gecekonduların, şehrin dışında kalan mahallelerin öyküsü anlatılırken, değişen koşullarla birlikte bu yaşama eklenen yeni değerler ve insanların onları algılama biçimleri eleştirilir. Roman kişilerinin çevrelerinin değişmesine koşut olarak şehirdeki apartman yaşamı da anlatılır. Okur,

bu iki farklı yaşam alanıyla birlikte, kent yaşamının sosyolojisini de öğrenmiş olur. Çünkü yalnızca sokaklarda değil, ev içlerinde de nasıl değişimler olduğu gösterilir. Anlatıda bütün bu değişimler bir sokak satıcının gözünden ve onun kendi yaşam öyküsüyle iç içe geçmiş olarak yansıtılır. Yeni yaşam biçimleri insanların başka gizli yönlerini ortaya çıkartır. İnsanlar modern ve konforlu bir yaşam biçimi düşerler. Hırslarına yenilerek eski binaları yıkarlar, yerine apartmanlar, gökdelenler dikerler. Ancak bu onlara mutluluk getirmez. Yalnızca zaaflarına yenik düşmeleriyle yüzleşirler.

Romanın Anlatı Yerlemleri

Kafamda Bir Tuhaflık çok kahramanlı, çok uzun öykülü ve oldukça hacimli bir romandır. Roman bir aşk öyküsünü salt aşk izleğiyle değil, toplumsal ve sosyal olgularla ilişkilendirerek ele alır. Roman, kahramanların kırk üç yıllık yaşamöykülerinden hareketle, ülkenin bu uzun süreçte yoksulluğundan çıkışının da anlatımıdır aynı zamanda. Romanda sosyal, ekonomik ve toplumsal olaylara yer verilmesiyle belgesel nitelikler ağır basar. Romanın tüm dokusuna sinmiş bu nitelik yaşamın sıradan akışı içinde gösterilir. Sokak satıcılığının üretim aşamalarından, Gazi Mahallesi'nin kuruluşuna, askeri darbelere, dini yaptırımlara, görücü usulü evlilikten kaçak elektrik kullanımına değin yazılı olan veya olmayan kurallara ilişkin tüm durumlar bütün şeffaflığıyla okurla paylaşılır. Romanın bir başka ilginç yanı ise bakış açısının çeşitliliğidir. Romanda anlatının biçimlendirilmesinde deneysel bir anlatım tekniği kullanılarak önemli bir yere sahip olan bakış açısı yalnızca üçüncü kişi ile değil, aynı zamanda başkişiyi çevreleyen yakınları, akrabaları ve onu tanıyanların da yorum ve görüşleriyle güçlendirilerek aktarılır. 1.tekil kişi ağzından konuşan roman kişileri aynı zamanda 3.tekil kişi anlatıcısıyla işbirliği halindedir. “Romanın, tanrısal bakış açısına sahip üçüncü kişili anlatıcısı, kahramanların ikide bir lafa girmelerinden memnundur” (Bildirici, 2015: 123). Romanın belgesel niteliğini güçlendiren bu bakış açısı bu kişilere adeta mikrofon uzatarak söz hakkı verir. Böylece, çoklu bakış açısıyla romanın giriş bölümünde belirtildiği gibi pek çok kişinin katkısıyla Mevlut Karataş'ın resmi tamamlanır. Yazar üstkurmaca yöntemiyle romanın derinliğini artırır. Bu biçim modern roman kapsamında çoklu bakış açısına yakınsansa da, anlatıcının bir önceki anlatıcının anlattıklarını bilmesi onunla iletişim halinde olmasıyla ondan ayrılır. Romanın biçimini belirginleştirmeyi amaçlayan bu teknik, çoğulcu bir yaklaşımla aynı olayın farklı anlatıcılarla anlatılmasına hizmet eder. Farklı anlatıcılarla okura seslenen yazar, bunu kahramanını okura daha iyi tanıtmak, onun duygu ve düşünce evrenini açmak, olaylardaki gerçekliği korumak ve/veya düzeltmek, gizlilik ve/veya gizem katmak için yapar.

Roman “boza satıcısı Mevlut Karataş'ın hayatı, maceraları, hayalleri ve arkadaşlarının hikâyesi ve 1969 ile 2012 arasında İstanbul hayatının pek çok kişinin gözünden anlatılmış bir resmidir” diye başlar. Ancak anlatı zamanı üstkurmacasal olarak ileri ya da geri atlamalarla verilir. Romanın sonunda yer alan kronoloji gerçek tarihten yararlanıldığı açık göstergesidir. Öte yandan, roman yazın dışı bir yapıtmış gibi ‘içindekiler’ bölümü içermesi, kurgusal kişilere ait bir soy ağacının olmasıyla postmodern roman anlayışına uygunluk taşır. (Güngör, 2015: 136). Yazar bununla hem Türkiye'nin, hem de İstanbul'un romanın anlatı zamanını kapsayan süreçte geçirdiği değişimi gözler önüne sermeyi amaçlar. Romanın başkişisi Mevlut, İstanbul'da hayata tutunmaya çalışan ve bunun için tüm gücüyle savaşımını sürdüren, her türlü işte çalışan sıradan biridir. Onu diğer insanlardan ayıran en temel yanı ise kafasındaki tuhaflığı değil, diğer insanlardan farklı olarak bu tuhaflığı sorguluyor olmasıdır.

Belirttiğimiz gibi romanda olaylar birinci kişi ağzından anlatılmak yerine farklı bir yapılanma gösterir. Bazen kahramanlar araya girerek açıklamalarda bulunarak olayların neden ve sonuçlarını açıklamaya yardımcı olurlar. Romanda anlatımın akışı açıklamaya dayalı üstkurmaca yöntemiyle düzenlenmiş ve varsıllaştırılmıştır. “Açıklama mantığıyla yapılan bu değerlendirme bazen bir bilginin verilmiş sebebinin bazen de duygularının okuyucu tarafından doğru anlaşılmasını sağlamak amacıyla yapılmıştır” (Bayrak; Yaprak, 2012: 57). Pamuk, kahramanlarını daha iyi yansıtabilmek için kimi görüşme ve röportajlar yaptığını ve kaydettiğini belirtmiş ve bunlardan romana yansıyan tümceler kahramanların sesi olmuştur. Sokak satıcılarının dilsel yapı ve kullanımları anlatı diline yansıtılmıştır. Bu bakımdan, dilsel kullanımlar kısa tümceler ve gereksinime dayalı bir iletişim biçimine dayalıdır.

Romanda temel izlek olarak yer alan aşk yalnızca bu duyguyu yansıtmak işlevi üstlenmez. Başka izleklerle ilişkilendirilerek güçlendirilir ve böylece okur Mevlut'un kafasındaki tuhaflığı daha iyi anlar. Romanda başta bilinmez olanın gizemine tutku olan aşk daha sonra kadın ve erkeğin hayat arkadaşlığını

temel alır. Bu aşta köyünden şehre göç eden ve orada var olmaya çalışan bir adamın kendisinin seçmediği ancak birlikte yaşamak zorunda kaldığı kadına olan saygısı ön plana çıkartılır. Bu aşk Mevlut için öylesine güçlü olacaktır ki eşini kaybettikten sonra da kutsallığını koruyacaktır. Kendisi seçmemiş olsa da eşine olan sevgisi Rayiha'nın onunla birlikte emek verdiği, hayat mücadelesine katıldığı, şehirde tutunmasına yardımcı olduğu için yücedir. Bu yüzden romandaki aşk erkek ve kadının güç birliğinden, dayanışmasından, yakınlığından, birlikte savaşmasından doğan aşktır. Mevlut için gerçek aşk ismini dahi tam bilmediği bir genç kıza duyduğu tek taraflı aşk değil, evlendikten sonra yaşadığıdır. Romanda aşkın evlendikten sonra gelmesi ise oldukça anlaşılırdır. Mevlut'un bağlı bulunduğu çevre, gelenek görenek ve dini yaptırımlar zaten onun evlenmeden önce bir kadınla yakınlaşmasına olanak vermez. Belki de bu yüzden aşk evlendikten sonra ortaya çıkar. Romandaki aşk, kadın ve erkeğin arkadaşlığının uyuşması olarak anlamlandırılır. Bu aşkın değerini artırırsa birlikte yapılan, geçirilen zamanla, onu özlemekle, onunla birlikteyken mutlu olmakla ilgilidir. Romanda Mevlut'un aşkı iki aşamada yansımaları bulur. Birincisi sevdiğini tanımadan önce, ikincisi onu tanıdıktan sonra gelir. Mevlut hem çok tanımadığı birine duyduğu hülyalı aşkı bir başka anlatımla, düşsel aşkı hem de gerçek aşkı yaşar. Pamuk aşkı "birlikte geçirilen yıllara yapılan yatırımdır aşk, birlikte geliştirilmiş arkadaşlıktır aşk" diye tanımlamaktadır. (1)

Hem Herkes Gibi Hem Herkesten Farklı Bir İnsan: Mevlut Karataş

Romana ismini veren tuhaflık önceleri romanın başkışisi Mevlut'un kafasındayken, bir süre sonra onunla gizemli bir serüvenin peşinden sürüklenen okura sirayet eder. Pilavcılıktan otopark bekçiliğine kadar dönemsel olarak birçok farklı işte çalışan ancak bozacı olarak bilinen Mevlut'u diğer insanlardan ayıran temel ve önemli özelliği de kafasındaki tuhaflığı sorgulamasıdır. Mevlut ne kadar farklı işlerde çalışırsa çalışsın bozacılıktan asla kop(a)maz. Bozacılık eski havasını ve ticari gücünü kaybetmiş olsa da onun tutkusu, sevdasıdır. Sokak satıcılığı dışında farklı işler yapsa da bozacılıktan asla vazgeç(e)mez, onu hep ayrıcalıklı bir iş olarak duyumsar ve çevresine de bu ayrıcalığı yaşatmak ister. O nerede, kiminle, hangi koşullarda olursa olsun sokaklardan kopamaz/ kopmak istemez. O, şehrin karanlık sokaklarında bir başka dünyayı keşfeder. Onu bu mesleğe bağlayan ve tutkuya dönüştüren gerçek de kafasındaki tuhaflığı sorgulamasına olanak vermesidir. Maddi sıkıntıları olduğunda da, rahata erdiğinde, zaman zaman korktuğu, üşüdüğü, satış yapamadığı gecelerde de sokaklar onun sığınağıdır. Kafasındaki düşüncelerle kimi zaman bilinmez, kimi zamansa tanıdık gölgeli sokaklarda, kapılarda küçük ayrıntılardan ipuçları bulup hayat hakkında düşünme belki de bir anlamda 'felsefe yapma' yeteneği Mevlut'u ayrıcalıklı kılar. Çünkü o yalnızca bir sokak satıcısının öyküsünü değil, bir toplumun dönüşüm öyküsünü anlatır. Mevlut Karataş'ın çok özel ve herkesten başka bir öyküsü, bir başka deyişle kafa yapısı vardır. Başkışı bir yandan geleneklere bağlı yaşayan bir insanın tüm niteliklerini yansıtırken, diğer yandan da bu kentin sunduğu olanaklardan yararlanmayı arzulayan biridir. Ancak şehrin bu olanakları adil olarak sunmadığı gerçeğiyle de amcası ve özellikle onun oğullarıyla olan ilişkisinde sıkça yüzleşir. Onların yükselen yaşam koşullarına karşılık Mevlut kendine özgü değerleri ve yaşama bakışıyla kimi zaman kendini onlardan ayrı, kimi zamansa onlara yakın duyumsar. Bu yüzden o herkes gibi ancak herkesten değişik biridir.

Çağdaş Türk yazınında 'göç' imgesi, 1960'lı yılların başında Türkiye'den yurtdışına özellikle de Almanya'ya işçi göçünün başlaması ile belirmiştir. Bu tarihlerden önceki yıllara denk gelen süreçte yazında ve beyaz perdede daha çok iç göçün baskın olarak ele alındığı görülmektedir. Bu tarihten önceki yıllarda özellikle 1950'lerde iç göçün büyük bir ivme kazandığı görülür. İç göçü ele alan pek çok yapıt bu göçün insan ve toplum yaşamındaki yansımalarını konu almıştır. Bu yapıtlardan birisi olan *Kafamda Bir Tuhaflık* göç imgesine doğrudan yer vermez. Bu olgu romanda ele alınan temel sorunsala iye olarak yan izlek olarak yer alır. Romana konu olan zaman aralığı okurun iç göç hareketinin neden ve sonuçlarını değerlendirmesi açısından oldukça önemlidir. "1950-1960 döneminin temel özelliği, göç alan yerlerin günümüzde metropol alan olarak tanımlanan iller olmasıdır" (Eraydın,1981: 11-12). Özellikle 1970'li yılların sonundan başlayarak iç göç hareketinin bu dönemden önceki dönemde olduğu gibi kırdan kente değil, kentten kente doğru bir yönelim kazandığı görülür. Bu nedenle de 1970'li yıllardan sonra kırdan kente değil, kentten kente göç başlıca göç hareketi olmuştur. (İçduygu ve Sirkeci, 1998: 252). Bu yaklaşımla Mevlut, babası ve amcasının göçü Beyşehir'in bağlı bulunduğu Konya iline

değil, bir başka kente İstanbul'a doğru gerçekleşir. Romandaki kişiler yaşam ve dünya hakkındaki görüşlerini, kopup geldikleri yerlerden farklılaşan bir uzamda algılamaya, değerlendirmeye çalışırlar. Pek çok romanda kentler kahramanlarıyla ilişkilendirilmiş ve betimlenmişse de *Kafamda Bir Tuhafluk*'ta İstanbul, İstanbul'a başka yerlerden gelen insanların gözünden anlatılır. Bu yönüyle de roman göç olgusunu farklı bir değerlendirmeye ele alır. Bu olguyu ve etkilerini kişiler, zaman ve özellikle de uzamla ilişkilendirerek sezdirimsel olarak yansıtır.

Göçün pek çok nedeni vardır. Korkmaz (2014) sosyolojik açıdan göçü itici ve çekici iki etmene bağlayarak açıklar. Göç hareketlerinin yukarı doğru devingenliği 'çekiş'; ekonomik yönden gelişmemişliğin sonucu gönderen ülkelerin hareketi ise 'itme' hareketidir. Bulunulan uzam ile seçilen uzam tümüyle bu iki etmene bağlı olarak değer kazanır. Bu iki etmeni Mevlut'un babası Mustafa Efendi "buralara uzaklardan göç edip yerleşen garibanların derdinin şehirde iş bulmak ve orada yaşamak olduğunu, bu yüzden sabahları herkesten önce şehre koşmak için herkesin evini yola en yakın yerlere, yani tepelerin alt kısmına yaptığını" belirttiği sözleriyle anlatır (Pamuk, 2014: 56). Romandaki göçün nedeni köyden yoksulluk ve işsizlikten kaçan insanların taşı toprağı altın İstanbul'da yeni bir yaşam düşüdür. "Köydeki yoksulluk ve işsizlik itici, kentin iş olanakları ve fırsatları çekiş faktörleridir" (Lidar, 2015: 106). Zaten romanda da bu göçün sebebi açık biçimde söylediğimiz gerekçelere dayanır. "Gümüşdere, Cennetpınar ve civardaki diğer üç köyde yaşayan bizlerin ekseriyeti, çok fakirdik. Kışları bakkala borçlanır, baharı zor getirirdik. Baharda bazı erkekler inşaatlarda çalışmaya İstanbul'a giderdik. Kimimizin parası olmadığı için Kör Bakkal İstanbul'a otobüs biletimizi de alır, borç defterinin en tepesine yazardı. 1954'te, bizim Gümüşdere köyünden İstanbul'a giden uzun boylu, geniş omuzlu dev Yusuf İstanbul'da inşaat işçiliği yapmış önce. Sonra tesadüfen yoğurtçu olmuş ve sokak sokak yoğurt satıp çok para kazanmış. Önce kardeşlerini, amcaoğullarını, İstanbul'a yanına, bekâr evlerine yatıp çalışmaya çağırdı. (...) çoğumuz İstanbul'a gidip yoğurt sattık" (Pamuk, 2014: 46). Kahramanlar kendi özgür iradeleriyle bu anakente göç etmişler ve Duttepe, Kültepe ve Tarlabası gibi ağırlıkla kente göçmen nüfusun rağbet ettiği uzamlarda yaşam alanları kurmuşlardır. "Romancının analogik bir adlandırma ile gerçek mekânâ dâhil ettiği Kültepe Kâğıthane-Gültepe'yi; Duttepe, Dutluk'u; Oktepe de Okmeydanı'nı hatırlatmaktadır. Ve bu semtler belli bir bölgede kümelenmiştir. Romancının mekân isimlerine yönelik bir deformasyon olan bu adlandırmalar, postmodern kurgunun parçası olarak görünmektedir" (Korkmaz, 2015: 834). Romanda iç göçün öncelikle Mevlut'un babası ve kardeşiyle birlikte ve diğer yakın uzak çevreleriyle zincirleme biçimde gerçekleştiği görülür. Bu göç hareketine sonrasında diğer akraba ya da hemşeriler katılır. On iki yaşına dek köyden hiç çıkmamış olan Mevlut, babası Mustafa Karataş'ın yoğurt satmak için gittiği İstanbul'a aynı amaç uğruna gelir. Amcaoğulları Korkut ve İsmail ondan daha önce İstanbul'a gittiklerinden köyde yalnız kalan Mevlut, çobanlık yapar. 1969 yılında annesi ve kız kardeşleri köyde kalır, o ise İstanbul'a gider ve gerek romanın gerekse kahramanın öyküsü de bu tarihte başlar. Babasının Duttepe'de bulunan tek oda evinde hem okuyacak, hem de para kazanacaktır. Lise yılları siyasi karmaşanın yoğun olduğu yıllardır. Ancak Mevlut siyasete her zaman belli bir mesafede kalmayı başarabilmiştir. Lise yıllarında tanıştığı alevi arkadaşı Ferhat'la dostlukları o bir cinayete kurban gidene dek sürer. Romanda Duttepe ve Kültepe siyasi ayrışmanın da merkezi olur. Sol görüşlü insanların ve Alevilerin yaşadığı Kültepe ile onlara karşı olanların yaşadığı ve içinde Mevlut'un amcaoğullarının da bulunduğu Duttepe karışır. Ancak Kültepe'de yaşayanlar orayı bırakıp gideceklerdir. Bu çatışmaların yaşandığı zamanlarda Korkut Vediha ile evlenir. Mevlut'un aşk öyküsü de bu düğünde uzaktan gördüğü ve ismini dahi bilmediği Vediha'nın kış kardeşine karşı duyduğu platonik aşkla başlamış olur. Güzel gözlerine vurulduğu bu kız hakkında bildiği tek şey isminin Rayiha olduğudur. Mevlut ismini Süleyman'dan öğrendiği bu genç kıza mektuplar yazmaya başlar ve bunu askerliği boyunca sürdürür. Askerden döndükten sonra Süleyman'ın yardımıyla kızı kaçıtır. Ancak Mevlut gözlerine vurulduğu kızın kaçırdığı kız olmadığını kısa sürede anlasa da yazgısına boyun eğer. Süleyman, Mevlut'a bir oyun oynamış ve ona bilerek güzel gözlü Samiha'nın değil onun kadar güzel olmayan ablası Rayiha'nın ismini vermiştir. Mevlut ilk tuhaflığı yanlış kızı kaçırdığında yaşar. Ancak bu durumu çok sorun etmez ve Tarlabası'da tuttuğu evde Rayiha'yla mutlu bir yaşama yelken açar. Dikkat edilirse Pamuk, roman kişilerini karakterleri güçlü kişilerden seçmek yerine onların karakterini biçimlendiren olay ve olgulara dikkat çekmeyi amaçlamıştır. Bu yüzden yaşantılarının bu kişileri nasıl biçimlendirdiği daha önemli olmuştur. "Roman kişinin karakteri değil, içinde yaşadığı manzaraya yerleşmesi, olaylar ve şeylerle çevrilmesidir daha belirleyici olan" (Pamuk, 2011: 54). Çünkü Pamuk'a

göre “roman kişinin karakterini, tıpkı hayattaki gibi içinde yaşadığı ve yaşayacağı hikâye ve durumlar belirler” (2011: 54). *Kafamda Bir Tuhaflık*’ın tümüyle bu görüşün ürünü olarak doğmuş olduğu görülür.

Bu olaylara koşturarak Mevlut’un iş yaşamından kesitler yansır romana. İş gücünden farklı insan göçü beraberinde işsizlik ve çarpık kentleşmeyi getirmiş, bunun doğal sonucu olarak da kentlerde işsizlik oranı artmıştır. Kentin formel iş yapısı içinde kendilerine yer bulamayan Mevlut ve onun gibiler iş piyasasında farklı alanlarına yönelmişlerdir. Bu iş alanları Mevlut’un yaşamı boyunca değişim göstermiştir. kimi zaman sabit işlerde çalışmış, kimi zamansa sokak satıcılığına devam etmiştir. Mevlut’tan önce ve sonra bu anakente gelen hemşerileri burada formel bir iş alanında çalışma olanakları için gelmemişlerdir. Örneğin, Mevlut’un babası ve onun döneminde İstanbul’a gelenler yoğurtçuluk yapmaya gelmişlerdir. Bu iş alanının formel bir biçim kazanmasıyla piyasada onlara yer kalmamaya başlamış ve başka iş alanlarına yönelmişlerdir. Yoğurtçuluğun sanayinin gelişimiyle sokaktan, bakkal ve market piyasasına geçmesiyle sokak satıcılığı yapanlar için bu iş alanı gitgide daralmıştır. Daha sağlıklı, temiz ve ambalajlanmış yoğurt sokak piyasasından hızla çekilmiş, Mevlut’un satıcılığa başladığı yıllarda ise tümüyle unutulmuştur. Sokak yoğurtçuluğunun hızla unutulduğu dönem Mevlut’un evlendiği zamana denk düşer. Bu yüzden Mevlut evlendiği ilk aylarda dondurmacılık yapmaya başlar. Ancak akşamları boza satmaya devam eder. Rayiha’ya çabucak ısındığı bu dönem, Mevlut’un yaşamı boyunca özlem ve tutkuyla anımsayacağı mutlu anlar olarak kalacaktır. Kış geldiğinde, Mevlut Rayiha’nın evde kendisine yardım etmesiyle pilav üstü tavuk satmaya başlar. Bu işin çok kazançlı olmadığını anlaşırsa da ilk bebekleri Fatma’nın dünyaya gelmesiyle yine de devam eder. Fatma’nın doğumundan hemen sonra ikinci kızı Fevziye dünyaya gelir. Bu arada Mevlut’un gözlerine vurulduğu Samiha, Vedita’nın yanında kalıyordu. Herkes onun Süleyman ile evleneceğini düşünürken, o Ferhat’la kaçır. Bu sırada Mevlut bir büfeye müdürlük yapmaya başlar. Ancak çalışanlar hile yaparlar ve büfe kapatılır. Ferhat üniversiteyi bitirmiş ve elektrik tahsildarlığına başlamıştır. Mevlut’la, maddi durumu oldukça iyi olan Ferhat ortak bozacı dükkânı açsalar da dikiş tutturamazlar. Bu işten sonra Mevlut otopark bekçiliğine başlar. Eşi üçüncü kez gebe kalır ancak bebeği ilkel olanaklarla düşürmeye kalkar ve ne yazık ki kan kaybından ölür. Bu arada Ferhat da öldürülür. Yıllar hızla geçmiş, Mevlut’un kızları büyümüş ve her ikisi de evlenmişlerdir. Mevlut dul kalan Samiha ile evlenir ve babadan kalma Duttepe’deki evin yerine yapılan apartman dairesinde yaşamaya başlarlar. Mevlut yaşamının tüm olayları ve anlarında boza satmaya devam eder. O sokakların adamıdır. Bu yüzden büro, dükkân, yazıhane gibi kapalı uzamlar ona göre değildir. Sokaklar onun kendisiyle özdeşleştiği alanlardır. “Şehrin sokaklarında geceleri gezmek Mevlut’a kendi kafasının içinde geziniyormuş duygusu veriyordu” (Pamuk, 2014: 462). Sokaklar, onu yüreğinin götürdüğü yerlerdir. “Müşterilerle şakalaşmak, kapıları çalmak, inişli çıkışlı sonsuz kaldırımlarda yürümek: Onun bildiği, sevdiği şeyler bunlardı; bir yazıhane işi değil” (Pamuk, 2014: 386) denilerek bozacılıkla kurduğu duygusal bağ açıklanır. Bozacılık dışında pek çok iş yapsa da kendi kişiliğini tüm gerçekliği ile ancak bu işte bulur. Çünkü kafasındaki tuhaflığı sorguladığı, özgürlüğü doyasıya yaşadığı ve şehre herkesten gizlediği yaşamının tek gerçeğini haykırdığı iştir bu. “Başka işler de yapar ama ruhu bu gezgin kişiliğe daha yatkındır” (Korkmaz, 2015: 834). Mevlut’un tüm yaşadıklarından çıkarttığı sonuç, gerçek mutluluğu seçimlerinin değil, yazgısının ona sunduğudur. “Ben bu âlemde en çok Rayiha’yı sevdim” sözü bir anlamda tuhaflığının sebebini bulduğu son noktadır.

Boza da yoğurt piyasası gibi sanayileşmenin sonucunda sokak satıcılarının tekelinden çıksa da milli bir içecek oluşu, sunumu, satışı ve kendine özgü birtakım niteliklere sahip olmasıyla geleneksel kültürün simgesi ve devamı olarak algılanmıştır. Bu algı sayesinde boza diğer ürünlerden farklı olarak sokak piyasasından tümüyle ortadan kalkmamıştır. Hatta romanın sonunda bu işe tutkuyla bağlı Mevlut gibiler sayesinde uzun yıllar daha süreceğine dair iyimser bir bakış da duyumsanır.

Göçün Savurduğu Yaşamlar

Köyden kente göçle birlikte Mevlut gibiler için bu büyük kentte yaşam değişmemiştir. Çünkü birbirlerine benzeyen bu insanlar, bu büyük kentte kendi köylerini inşa etmişler ve bu çevre içinde de kentin yaşam biçimi, kültürü ve diğer öğelerinden uzak geleneksel yaşam biçimlerini sürdürmüşlerdir. Bununla birlikte, bu dünyada köye dönüş ya da köy yaşamına özlem yer almaz. Ekmek parası kazanma derdinde olan bu insanların kentle kurdukları ilişki maddi boyuttadır. Olanaksızlıklar ve işsizlikle

özdeşleşen köy, bu yaşam üzerinde hiçbir etkiye sahip değildir. Çevrilen boş arsa ve tepeler hızla gecekondularla doldurulur ve böylece kentte mikro hale getirilmiş köy yaşamı devam eder. İnsanların köyde kurdukları düzen, gelenek, görenek, yaşayış biçimi, ilişkiler bu uzamda da devam eder. Bu büyük dünya içinde kurulan küçük evren yaşam alanıdır. Dolayısıyla, kentte olmak oranın olanaklarından yararlanma olanağı sunmaz bu insanlara. Kent, onları içine almaz. Kentin kendine özgü kuralları ve dünyasına dışarıdan bakan bu insanların kentle ilişkileri tıpkı sokak satıcılığı yaparken konuk oldukları sokaklar, evler gibidir.

Köy yaşamı gelenek, görenek ve yaşantı biçimiyle tümüyle korunmaya devam eder. Duttepe’de, Gültepe’de kadınlar tıpkı annelerinin yaptığı gibi başlarını örterek sokağa çıkarlar. Yaşadıkları yer kent olsa da insanlar özellikle de kadın ve genç kızlar köydeki giyim kuşam biçimlerini sürdürürler. İnsanlar kentli yaşam biçimiyle bütünleşemezler. İçinden gelmedikleri bu toplumsal yapıya sonradan karışamaz, onunla ulamlanamazlar. Aile, kadın-erkek ilişkileri, evlilik ve namusla ilgili kavramlar toplumsal cinsiyet anlayışının biçimlendirdiği geleneksel rollere sıkı sıkıya bağlı olarak değerlendirilir. Evlilik söz konusu olduğunda kente göç ederek buranın yaşamına şu ya da bu şekilde dahil olmuş insanlar, eş seçiminde kimi koşulların sağlanmasında kararlıdırlar. Bekar erkekler görücü usulüne göre kendilerine uygun eş adayı tercih ederken, bu yaşamı bilen gelin adayları üzerinde yoğunlaşırlar. Gelin adayları, tercihen bu tür kenar mahalle veya gecekondularda yaşayan, köy yaşamını bilen ve bu yaşamı devam ettirebilecekler arasından seçilir. Tıpkı amca oğulları gibi Mevlut için de şehirli bir kızla evlenmek olasılık dışıdır. Zaten kentte oluşturdukları köy yaşamına kentli kızların uyum sağlayamayacağını bilirler. Özellikle Duttepe ve Kültepe gibi şehrin dışındaki alanlarda küçük bir köy habitatu çoktan oluşturulmuştur. Böylece, romanda olduğu gibi “köyden kente olan demografik hareketlilik, kent dediğimiz fiziki mekânın oluşmasını sağlasa bile; bu hareketliliğin öznesi konumunda olan insan eğer, yaşam şekline yabancı kalırsa, köylü kimliğini sadece kente taşımış olmakla kalır” (Sezai, 1992: 23).

Romanda kahramanlar yaşadıkları evleri gecekondular olarak adlandırmazlar. “Ev bir gecekonduydu. Babası bu kelimeyi bu yerin ilkeliliğine, sefaletine öfkelenildiği zaman kullanıyor, öfkeli değilse -ki bu çok seyrek- buraya Mevlut’un da hissettiği bir şefkatle daha çok “ev” diyordu” (Pamuk, 2014: 54). Alıntılıdığımız gibi onlar için bu uzam evdir, yuvadır. Çünkü bu gecekonduların her şeyidir. “Gecekondular zorunluluğun, bir umutsuzluğun, bazen de bir umudun yerleşme düzenine yansımasıdır” (Akgür, 1997: 85). Yazar bu kullanım biçimiyle kahramanlarına dıştan bakışı engeller. Bu anakente kurdukları gecekondular ve mahalleler tipik köy yaşamının simgesidir. Evlerde su, elektrik ve alt yapı yoktur, dışarıda ise yollar yoktur çevresel koşullar olumsuzdur. Bu açıdan göç öncesi yaşam standartları da koşulları da değişmemiştir. Kentin içine girme isteği maddi olanaklarla belirlenen bir koşuldur. Özellikle Samiha ve Vediha bu yaşama sonradan dâhil olsalar da, bu aidiyet hep eğreti kalacaktır. Kentleşme onlar üzerinde iki biçimde yansımasını bulmaktadır. İlk aşamada “kentsel ortamda geleneksel tutum ve eski alışkanlıklar etkisini yitirmekte, ikinci aşamada ise yeni kültür ve davranış kalıpları ve tutumları öğrenilip benimsenmektedir” (Öztürk ve Altuntepe, 2008: 1604). Bu iki değişimi Vediha ve Samiha’da açıkça görmekteyiz. Mevlut işi gereği iye olduğu kente ve bu dünya değerlerine göre yaşam ve olayları algılamaya çalışırken, evinde yakın çevre, aile ve akrabalarıyla köy kültürünü yaşamaya ve yaşatmaya devam eder. Bir bakıma bu durum bir ikileme neden olur ve her zaman olay ve durumları bu yüzden sorgular. Kentte yaşadıkları, tanıştığı ve ilişkide olduğu kişilerden öğrendikleriyle çok şey katar kendine. Fakat bunları tam anlamıyla yaşamına uyarla(ya)maz. Ancak kimi zaman bunları düşünce evreninde kendini geliştirme için kullandığı görülür. Ne tam anlamıyla kentli olur, ne de köylü kalabilir. İç dünyasında olup bitenlerden kendisi dışında hiç kimse haberdar olmaz. Bir anlamda, bu Mevlut için özel anlardır. Yalnızlığına gömüldüğü anlar onun kafasındaki tuhaflığı sorguladığı anlardır. Bu yüzden de her ne yapıyorsa yapsın, önünde sonunda boza satmaya devam etme isteği bir tutkuya dönüşür. Çünkü bu anlar onun kendi yaşamı, davranışları ve yaşama dair pek çok düşüncüyü sorguladığı, daha önce de belirttiğimiz gibi felsefe yaptığı anlardır. Okur, romanda 1960’lı yıllarla birlikte artan göç hareketinin peşinden gelen hızlı ve çarpık kentleşmeye de tanıklık eder. Romanda pek çok yerde zamanın kente getirdiği değişimden söz edilir. “Altı yıl önce biz amcanla buralara geldiğimizde bütün bu tepeler bomboştular!” dedim. Buralara uzaklardan göç edip yerleşen garibanların derdinin şehirde iş bulmak ve orada yaşamak olduğunu, bu yüzden sabahları herkesten önce şehre koşmak için herkesin evini bu yola en yakın yerlere, yani tepelerin alt kısmına yaptığını ve böylece tepelerin neredeyse gözle görülebilir bir

hızla ve aşağıdan yukarıya doğru nasıl büyüdüğünü de izah ettim” (Pamuk, 2014: 56).

Romanda gecekonduların yoğunluk kazandığı uzamların farklı etnik grup ve görüşlerin bulunduğu insanlarla çeşitlendiği görülür. Bu çeşitlenme ise ilişki düzeylerini biçimlendirir. “Göç sürecinde ise sürekli bir değişim yaşanmakta olup, göçlerde akrabalık ilişkileri yanında, hemşerilik ilişkileri de ön plana çıkmaktadır” (Başel, 2006: 302). Bu yerleşim alanları burada yaşayan insanların siyasi ve dini inanışlarına göre şekillenir. Camilerin yaygınlaşması bunun sebeplerinden birisidir. Hacı Hamit Vural’ın Duttepe’de yaptırdığı cami ve onu izleyen inşaat işleri kutuplaşmaların da göstergesidir. Romanda Hacı Hamit Vural’ın simgelediği kişilik, zaman içinde gelişen, varsıllaşan bu insanın kendi çevresini oluşturarak güç toplaması ve siyasi arenada da söz hakkı görmeye başlamasının anlatımıdır. Çevresinde önemli bir yapıtıma sahip olan Hacı Hamit Vural, bu çevrede yaşayan insanların lideri olmayı başarır. Bu yüzden sözüne itibar edilir, saygınlığı tartışılmazdır. Şehrin ‘ötekileştirilmiş’ bu isimli kahramanları, zamanla seçimlerde siyasi partilerin de ilgi odağı haline gelir. Onların desteği ve varlığı önemli bir güç haline gelir. Zaman içinde gecekonduların yerleşim alanlarının meşruiyet kazanması da siyasi otorite ve partilerin bu bölgelerde yaşayan insanlara gereksinimleri sonucu olmuştur. Bu durumu Özbek şu sözlerle vurgular: “Her seçimden önce kayırmacılık ve gecekonduların tapusu dağıtımını gecekonduların ayartıyordu. Arazi vurgunculuğu şaha kalkıyor, bazı eski gecekonduların sahipleri artan arazi değerlerinden yararlanarak apartman yapıyor, gecekonduların mahyası da gayrimenkul piyasasında zenginleşiyordu” (2006: 178). Kentlere eklenen bu bölgelerde yaşam kalitesinin artırılması seçim malzemesi haline gelmiştir. Başlangıçta muhtarlardan alınan belgelerle çevrilen bu arsalar ve üzerine konurulan derme çatma evler, zamanla yıkılarak kat karşılığında yerlerine apartman daireleri dikilmiştir. Romanda bu sahipsiz arsaların nasıl mülkiyet alanlarına dâhil edildiği açık biçimde gösterilerek siyasal ve sosyolojik bir eleştiri yapılır.

Sonuç Yerine

Romanın baş kişisi Mevlut yaşadığı uzama bir türlü ayak uyduramaz. O İstanbul’un eski bozulmamış halini, çehresini arar durur. Yeni yaşam alanları ona göre değildir. Romanda bu durum “Mevlut otuz kırk katlı bu yeni binalara baktıkça bu yeni insanlardan biri olmadığını hissediyordu” (Pamuk, 2014: 458) sözleriyle açıkça vurgulanır. Çünkü bu gökdelenler onun ait olmadığı ya da ait olmak istemediği yerlerdir.

Kişiler çalışıp para kazanmak ve daha iyi yaşam koşulları için ailelerini geride bırakarak İstanbul’a göç etmişlerdir. Mevlut’un babası Mustafa Bey İstanbul’a yalnız gelmiş ardından oğlunu yanına aldırıştır. Ancak kardeşi karısı ve çocuklarıyla yaşamayı tercih etmiştir. Bu yüzden roman kurgusunda ağırlıklı Mevlut, amcasının ailesi ve onlarla ilişkisinden söz edilmiştir. Bunda Mevlut’un Korkut’un eşi Vedita’nın kız kardeşlerinden önce Rayiha daha sonra da Samiha ile evlenmiş olması da etken olmuştur. Mevlut’un iki evliliği de amcası ve onun ailesiyle olan bağı daimi ve kopmaz kılmıştır. Mevlut’un köyde kalan anne ve kız kardeşlerinden, biri Mevlut henüz öğrenciyken yaz tatilini geçirmek için köye gittiğinde, diğeryse eşini kaybettiğinde kızlarıyla gittiği zaman dışında neredeyse hiç söz edilmemiştir. Bunda erkek egemen bir aile yapısının etkili olduğu düşünülebilir. Zira ailenin tek erkek evladı Mevlut’tur. Mevlut’un amcasının iki oğlu vardır ve Mevlut sıklıkla onlarla ilişki halindedir. Amcası, teyzesi ve aynı zamanda yengesi ve amca çocuklarıyla ilişkisine zaman zaman babasıyla amcası arasındaki küskünlük ve çatışma gölge düşürse de, genel anlamda Mevlut onlarla iyi ilişkiler içinde olmuştur. Hatta babasının ölümünden sonra bir baskı ögesi ortadan kalktığı için Mevlut çok daha özgür olmuştur.

Göçle birlikte insanlar yaşadıkları yerle geldikleri yer arasında duygusal bakımdan karmaşıklık yaşasalar da Mevlut çok erken yaşlarda İstanbul’a geldiği için bir gün tekrar köyüne dönme düşü kurmaz. İstanbul’a geliş amacı da iş bulmak olduğu için bu onun hiçbir zaman düşünüy kuracağı bir durum olmaz. Onun amacı bu kentte fırsatlar yaratmak ve zengin olmaktır. Hatta 1978 yılında kısa süreliğine gittiği köyünde ilk günlerden hemen sonra sıkılmaya başlar ve bir an önce kente geri dönme isteği duyar. Romanda bu durum açık biçimde “İstanbul’da bir şeyler oluyor da kendisi bu olup bitenleri ve para kazanıp zengin olma fırsatını kaçırıyor duygusunu bir türlü içinden atamıyordu” (Pamuk, 2014: 129) sözleriyle vurgulanır. Mevlut için köy ve köy yaşamı çekiciliğe sahip değildir. Kendisi

konuk olarak duyumsadığı bu yerde yaşamını anlamlandıracağı hiçbir şeyi kalmamıştır ya da yoktur. “Burada ekmeğe yoktu, olsa olsa geçici misafir olabilirlerdi. İstanbul’a dönmek istiyordu. Hayatının çekim merkezi, öfkesi, mutluluğu, Rayiha, her şey İstanbul’daydı (Pamuk, 2014: 352-353). Bu söz de İstanbul’un Mevlut için taşıdığı anlamı özetler. Mevlut bu kente gerek ekonomik, gerekse duygusal bakımdan bağlıdır. Ekonomik bağlılığı kendisine sağlayacağı fırsatlar açısından, duygusal bağlılığı ise yaşamına anlam katan kadınla yaşantısını geçirdiği yer olmasından gelir. Mevlut babasının değil ama eşi Rayiha’nın ölümünden sonra İstanbul’dan kopamayacağını ayırdına varır. Çünkü Rayiha’nın kabri bu kenttedir. Kırdan kente göç eden bu insanlar kente eklenmez, kendi özgüllükleri ile vardılar. Bu insanlar, Duttepe ve Gültepe ile sınırlanan ve dış dünyaya kapalı bir alanda, kendi dünyalarında kalır ve yaşadıkları kentle bütünleşmeye çalışmazlar. Kentli kültürü yaşama noktasında Mevlut geri planda kalmışken, Mevlut’ta göre amca oğulları Korkut ve Süleyman maddi olanaklarının kendileri sağladığı güçle bir nebze dâhil olabilmişlerdir. Onlar yerleşik mesleklere sahip olmuş, modern apartman dairelerinde yaşamaya devam edebilmişlerken, Mevlut sokak satıcılığından kurtulamamış ve maddi olanaklar yönünden onların gölgesinde kalmıştır. Toplumsal yaşamdaki değişim ya da dönüşüme ayak uydurarak kırsal yaşamın uzantısı kabul edilen gecekonduculardan hızla kentsel yaşamın simgesi dairelere geçen amcaoğulları geleneksel aile yaşantılarını kısmen devam ettirmeye çalışsalar da, Mevlut İstanbul’da kendisi dışında ailesinden bir başka kimse olmadığı ya da kalmadığı için yalnız kalmıştır. İlk eşi ölmüş, büyük kızı İzmir’e, küçük kızı İstanbul’a yerleşmiş, ikinci evliliğinde ise Rayiha’nın ölümüyle yarattığı duygusal boşluğu Samiha ile dolduramamış olan Mevlut özel yaşamında yalnızlığı seçmiştir.

Cemaat kültürünün baskın olduğu kırdan, cemiyet kültürünün baskın olduğu kente göç etmelerine karşın, bu insanlar özellikle de Mevlut, kentin değişen ve gelişen yeni yapısını benimse(ye)mez. Dahası kentin geldiği yıllardaki evlerini, sokaklarını, caddelerini, yapılarını ve insanlarını arar. Ancak eski olan her şey değişmiş ve Mevlut bu yadırgama psikolojisinden bir türlü kurtulamamış, yalnızlaşmıştır. Yapay biçimde oluşturulmuş bu yeni uzama, gökdelenlere, binalara alışmamış, onların sakinlerineyse tümüyle yabancılaşmış duyumsamıştır kendini. Bu yeni dünyaya iye olmuş Samiha’ya da, diğer akrabalarına da bu yüzden yabancılaşmıştır. Eşini kaybetmesi, kızlarının evlenmeleriyle yalnız kalan Mevlut için refah bir yaşam ve aile kurmayla özdeşleşen İstanbul artık uzamsal olarak da değerini yitirmiş, koskoca bir düş kırıklığına dönüşmüştür. Geride bırakıp geldiği köyde kökleri olmayan Mevlut toplumsallaşma bağlamında ilişki kuramadığı kentle de yabancılaşma içindedir. Kafasındaki tuhaflıkla şehrin karanlık sokaklarında yiten Mevlut yalnız insanların simgesine dönüşmüştür. Yalnız başladığı İstanbul yaşamı eşini kaybetmesi ve kızlarının evlenmesiyle birlikte tekrar aynı döngüyle devam eder. Sürekli mutluluk ve varsıllık arayışında olan Mevlut kayboluş noktasında bulur kendini.

NOTLAR

(1)12 Şubat 2015 tarihinde yayımlanan 5N 1K Kafamda Bir Tuhafılık! Programından alıntılanmıştır.

KAYNAKÇA

AKGÜR, Zeynep Gökçe. (1997).Türkiye’de Kırsal Kesimden Kente Göç ve Bölgelerarası Dengesizlik (1970-1993), Ankara: Kültür Bakanlığı.

BAŞEL, Halis. (2006). “İç Göçün Sonuçları ve İş Gücüne Etkileri” Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Sayı: 51, 287-321.

BAYRAK Özcan; YAPRAK Tahsin. (2012). “Üstkurmaca ve Gerçeklik Bakımından Orhan Pamuk’un Masumiyet Müzesi Romanında Postmodern Unsurlar”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 22, Sayı: 1, 53-64.

BİLDİRİCİ, Hatice. (2015). “Kafamda Bir Tuhafılık Kitap Tanıtımı”, Hece Dergisi, Yıl: 19, Sayı: 218, 121-124, Şubat.

ERAYDIN, Ayda. (1981). Türkiye’de 1950-1980 Döneminde İller Arası Göçlerin Genel Değerlendirilmesi, Ankara: DPT Yayını No: 1744.

GÜNGÖR, Bilgin. (2015). “Öteki İstanbul’un Anlatısı: Kafamda Bir Tuhaflik Romanının Yapısalcı Metodoloji Işığında Çözümlemesi” *Türkiyat Mecmuası*, C. 25/Bahar, 119-141.

İÇDUYGU, Ahmet; SİRKECİ, İbrahim. (1998). “Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Göç Hareketleri”, 75 Yılda Köylerden Şehirlere, Ed. Oya Baydar, İstanbul: Tarih Vakfı Yayını.

KORKMAZ, B. (2014). Türkiye’de İç Göç ve Gündelik Hayat İstanbul Örneklemleri. Yüksek Lisans Tezi, Okan Üniversitesi, İstanbul.

KORKMAZ, Ferhat. (2015). “Orhan Pamuk’un Kafamda Bir Tuhaflik Romanında Postmodern Bir Flâneur: Mevlut” *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/12 Summer, 831-844.

LİDAR, Veysel. (2015). “Orhan Pamuk’un Kafamda Bir Tuhaflik Adlı Eserinde Göç ve Mekan Unsurları” *Göç Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, 105-116.

ÖZBEK, Meral. (2006). Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski. İstanbul: İletişim.

ÖZTÜRK, Mustafa; ALTUNTEPE, Nihat. (2008). Türkiye’de Kentsel Alanlara Göç Edenlerin Kent ve Çalışma Hayatına Uyum Durumları: Bir Alan Araştırması. *Journal of Yaşar University*, 3(11), 1587-1625.

PAMUK, Orhan. (2011). Saf ve Düşünceli Romancı. İstanbul: İletişim Yayınları.

PAMUK, Orhan. (2014). Kafamda Bir Tuhaflik. İstanbul: Yapı Kredi.

SEZAI, İhsan. (1992). Şehirleşme. İstanbul: Ağaç Yayıncılık,

TOLAN, Barlas. (1993). Sosyoloji, Ankara: Adım Yayıncılık.

Balkan ve Kafkaslardan Yapılan Göçlerin Kayseri'nin Sosyo-Ekonomik ve Demografik Yapısına Etkisi (1860-1960)

Prof. Dr. Hava SELÇUK
Erciyes Üniversitesi / Kayseri

Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı göç sorunun temelini kaybedilen topraklardan gelen Osmanlı tebaasının hali hazırdaki Osmanlı topraklarına yerleştirilmesi oluştuyordu. Kayseri şehri 1856 Kırım Savaşı, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, 1912-1913 Balkan Savaşları sonrası Balkanlar ve Kafkasya'dan gelen göçmenlerin iskân edildiği bir bölgedir. Cumhuriyet döneminde Yunanistan ve Bulgaristan'dan yapılan göçler neticesinde Kayseri yine muhacirlerin yerleştirildiği önemli merkezlerden biri olmuştur. Dolayısıyla muhacirlerin iskân meselesi, gelenlerin işesinin temini, onlara hayatlarını idame ettirecek evlerin yapılması, ziraat edecekleri toprakların temin edilmesi gibi hususlar temel problem arasında idi. Bununla birlikte muhacir veya göçmen olarak zikredilen kişiler bir taraftan nüfus olarak bölgenin demografik yapısını etkilerken, diğer taraftan üretimin artmasına, farklı etnik unsurlar kültürel anlamda bölgenin zenginleşmesine katkıda bulunmuşlardı. Bu çalışmada Kafkaslar ve Balkanlardan Kayseri'ye gelip iskân edilen muhacirlerin şehrin sosyo-kültürel ve demografik yapısına katkısı incelenmiştir.

Giriş

Osmanlı Devleti XIX. Yüzyılın ortasından itibaren kaybettiği topraklardan gelen muhacirler ile Kırım ve Kafkas bölgesinden göç ettirilen Çerkeslerin iskânı sorunu ile uğraşmıştı. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar ve Kafkasya'dan gelenleri iskân ettiği başkentin ve onun mülhakatının (Marmara Havzasının) artık fazla nüfusu kaldırmaması üzerine muhacirlerin bir kısmını İç Anadolu bölgesine sevk ettiğini görmekteyiz. Kafkasya'dan gelen Çerkesler 1860'ta Uzunyayla'da¹ iskân edilmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduktan sonra yine bir göç hadisesi ile karşı karşıya kalmıştı. Öncelikle Selanik muhacirleri ardından Bulgaristan göçmenlerinin iskân edilmesi yeni devletin önemli problemleri arasında yer almıştı. 1923 Lozan Muahedesiyle Mübadele antlaşması imzalanmıştı. Bunun neticesinde Yunanistan'da yaşayan Müslümanlar Türkiye'ye gönderilmişti. Türkiye'de yaşayan Rumlar ise Yunanistan'a göç ettirilmişti. Kayseri'yi terk eden Rumların yerine Selanik bölgesinden gelen Türkler iskân edilmiştir. Ardında Bulgaristan'ın uyguladığı asimilasyon politikası neticesinde Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin bir kısmı yine Kayseri'ye iskân edilmişlerdir. Göçmenler için öncelikle yeni yerleşim birimleri oluşturulmasına özen gösterilmiş fakat münferit halde mevcut köylere de yerleştirildikleri görülmüştür. Kayseri ve bugünkü mevcut ilçeleri Balkanlar ve Kafkaslardan gelen kardeşlerini kucaklayan, onlara yeni yerleşim birimleri oluşturmasına imkân hazırlayan, evlerini yapıp onlara teslim eden, gerekli para yardımlarını esirgemeyen bir yerleşim yeri olarak tarihteki yerini almıştır². Kayseri 1860'lardan 1989 yılına kadar Balkanlardan gelen Türk, Müslüman Bulgar ve Müslüman Arnavutlar ile

¹ Uzunyayla Aziziye Kazası içerisinde yer almaktadır. Aziziye Kazası daha önceleri Sivas vilayetine bağlı iken 1926 yılında Kayseri'ye bağlanmıştır. Bu nedenle Osmanlı vesikalarında Aziziye Sivas'ın bir kazası olarak kayıt edilmiştir. Aziziye'nin Pınarbaşı ismini alarak 1926 yılında Kayseri'ye dâhil edilmesi ile birlikte Kayseri Çerkes nüfusa sahip bir vilayet haline gelmiştir (Hava Selçuk, "Kayseri'ye (Aziziye-Pınarbaşı) İskân Edilen Kafkas Göçmenleri ve 1927 Tarihli Nüfus İstatistiğine Göre Kayseri'de Çerkesler", *Yeni Türkiye Kafkas Sayısı*, C.X, 2015, s.62-67)

² Hava Selçuk, "Balkanlar ve Kafkasya'dan Kayseri'ye Gelenler", *Türk Yurdu*, Aralık 2011, s.253.

Kafkaslardan gelen Türk ve Çerkez muhacirlerin iskân edildiği şehirlerden biri olmuştur.

A.Kayseri'nin Nüfusu(1830-1960) ve Göçlerin Kayseri'nin Demografik Yapısına Etkisi

1860 yılından başlayarak 1960'lara kadar süren bu göç süreci içerisinde tabii olarak Kayseri'nin demografik yapısında da değişimler meydana gelmiştir. 1830-1831 nüfus sayımında, Kayseri'nin hâne sayısının 7.693 olduğunu nüfus sayısının ise 21.005 ile 26.000 arasında olduğu mevcut kaynaklarla tespit edilmiştir. Temettuat defterlerinden elde edilen bilgiye göre 1834 yılında Kayseri de elli bir mahalle bulunduğu ve toplam hâne sayısının 4.749 olduğu bilinmekte olup, aynı zamanda yabancı seyyahlar ise 1813-1838 yılları arasında Kayseri nüfusunun 18.000 ile 25.000 arasında göstermişlerdir³. XIX. Yüzyılın sonlarında ise Kayseri şehrinin nüfusu giderek artmış ve 1892 tarihinde 50.000 civarında olduğu, 1907 yılında ise 54.011 kişi olarak görülmüştür⁴.1337(1921-1922)'de Kayseri Merkez ile Develi, Bünyan ve İncesu'da toplam 6.017 Ermeni, 15.317 Rum ve 103.524 Müslüman nüfus bulunmaktadır. Toplam nüfus 222.461 kişidir⁵. Lozan Antlaşmasının imzalanmasından sonra Kayseri'de 196.082 Türk, 1.813 Ermeni(Gregoryan), 66 Ermeni(Protestan) 146 Ermeni (Katolik) nüfus bulunmaktadır⁶. Kayseri'nin nüfusu 198.107 olarak kayıt edilmiştir.

1877-1878 Osmanlı-Rus harbinden sonra Sivas Vilayetine sevk edilen önemli miktarda muhacir nüfusunun bir bölümü Uzunyayla ve Aziziye'de iskân edilmiştir. 1901'e kadar devam eden küçük çaplı göçler sonucu Kafkasya'dan Uzunyayla'ya yönelik göçlerin tamamlandığını söyleyebiliriz⁷. Aziziye dışında Kayseri'ye bağlı Develi, Tomarza ve Yahyalı'da muhacirlerin yerleştirildikleri iskân birimleri olmuştur. Örneğin, Sarioğlan'da misafir olarak bulunan Hatukoy muhacirlerinden 200 hanesi ile birleştirilen yine aynı kabileden 60 hane ve 144 hane Kaynarınar (Kaynar), Debek, Kavakören (Kavak) ile Malakören (Malak) köylerine yerleştirilmişlerdir. Yine Sarioğlan'da bulunan fakat bunlardan sonra bir müddet daha burada bekleyen 56 hane Hatukoy'da Uzunyayla'nın kuzeybatısında, Ekrek'e doğru uzanan Çörmüşek boğazında iskân edilmişlerdir. Ayrıca Kastamonu'ndan Uzunyayla'ya sevk edilen 214 hane Kabartay ile 60 hane Hatukay ve diğer kabilelerle birlikte 500-600 haneden isteyenler Pınarbaşı bölgesinde iskân edilmiştir. Eldeki belgeler ışığında 1859-1876 yılları arasında Uzunyayla'ya sevk ve iskân edilen muhacir sayısının tam olarak tespiti pek mümkün görünmemektedir. Buna karşın Uzunyayla'nın muhacir nüfusunun büyük oranda 1860-1862 yılları arasında bölgede iskân edilenlerden oluştuğu muhakkaktır. 1876-1877 Osmanlı-Rus savaşından sonra yeni bir muhacir akınına maruz kalan Osmanlı Devleti, Rumeli ve Kafkas muhacirlerinden Sivas'a gönderilen 13.472 nüfusun bir kısmı da Aziziye Kazasında iskân ettirilmiştir. Fakat bu nüfusun ne kadarının Aziziye'de iskân edildiği ve iskân edildikleri bölgeler belirsizdir. Bunun yanı sıra 1899'da 60 hane Çerkes muhacirin Uzunyayla'da Yaspınar (Yassıpınar) köyünü kurmuş olmaları, 1901'de yine Aziziye Kazasında 24 hane 154 nüfusun iskân edilmiş olması Uzunyayla'ya muhacir akınının aralıklarla sürdüğünü gösterir⁸.

1912-1913 Balkan Savaşları neticesinde, bilhassa Bulgaristan ve Yunanistan'a bırakılan topraklarda yaşayan Türkler, egemenliği altına girdikleri devletlerden gördükleri zulüm yüzünden, yaşadıkları toprakları terk ederek Osmanlı ülkesine sığınmışlardır. Bu durum 1920 yılına kadar devam etmiştir. Kayseri'ye, Bulgaristan Türklerinden 1912-1915 Arası dönemde 4.415, 1915-1920 Arası dönemde 1.725, 1912-1920 yılları arasında toplam 6.140 kişi iskân edilmiştir⁹.

Kayseri'de Osmanlı döneminde Türklerin yanı sıra Ermeniler ve Rumlar yaşamakta idi. Yüzyıllardır birlikte yaşayan Ermenilerin isyan hareketlerine katılmaları neticesinde isyan edilen bölgelerden başka yerlere göç ettirilmeleri gündeme gelmiş ve 1915 yılında tehcir hadisesi gerçekleşmiştir. Kayseri'nin merkez ve köylerinde yaşayan Ermenilerin bir kısmı tehcire tabi tutulmuşlardır. Kayseri'de yaşayan Ermenilerin sayısı ve ne kadarının tehcire tabi tutulduğu tam olarak bilinmemekle beraber dönemin

³ Mehmet İpşirli, "Kayseri", *TDVİA*, C.25, Ankara 2002, s.96-105

⁴ İpşirli, "Kayseri", s.96-105

⁵ Hıfzı Nuri, *Türkiye'nin Sıhhi-i İktimai Coğrafyası*, Kayseri Sancağı(Cüz 4) Ankara, 1938/1922, s.20.

⁶ Ramazan Tosun, *Ermeni Meselesi Çerçevesinde Kayseri'de Ermeni Olayları*, s.88.

⁷ Selçuk, "Kayseri'ye Kafkaslardan ve Balkanlardan Gelenler", s.247-254.

⁸ Hava Selçuk, "Kayseri'ye (Aziziye-Pınarbaşı) İskân Edilen Kafkas Göçmenleri ve 1927 Tarihli Nüfus İstatistiğine Göre Kayseri'de Çerkesler", s.64; Akay, *Kafkasya'dan Uzunyayla Havalisine Göçler ve İskân(1859-1876)*, s.87-88.

⁹ Selçuk, "Balkanlar ve Kafkaslardan Kayseri'ye Gelenler", s.248.

Kayseri Mutasarrıfı Zekai Bey'in 1915 yılında Dâhiliye Nezaretine çektiği telgrafta Kayseri'nin merkez ve mülhakatında toplam 49.947 Ermeni nüfusun bulunduğu bunlardan 44.270'nin tehcire tabi tutulduğu bildirilmektedir. Döneme ait bir başka belgede Talas'ta bulunan Ermenilerden 350 kişinin sevk ve nakl edildiği ve burada yaklaşık dört bin hane (4000x5=20.000 nüfus Ermeni) Ermenin de Musul ve Haleb'e nakl edilebileceği ve nakil yapılan yerlere muhacirlerin gönderilebileceği ifade edilmektedir. Kayseri Mutasarrıflığının iki bin hane muhacirinin, boşalan Ermeni köylerine iskânına müsaade edilmesi talebi ile alakalı şifreli yazısından 1331(M.1915) yılında iki bin Ermeni hanesi boşaltılmış yani yaklaşık 10.000 Ermeni tehcir ile Kayseri topraklarından ayrılmış olduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla sayı tam bilinmemekle beraber tehcir edilen Ermenilerin boşalttıkları, bıraktıkları evlere muhacirlerin iskân edilmeleri düşünülmüştür¹⁰.

Nakli yapılan Ermenilerin yerine iskân edilmek üzere lüzumu miktar muhacirin gönderilmesi, Kayseri ve Talas merkezinde bulunan Ermenilerin nakline lüzum var ise burada bulunan ecnebinin çıkarılması ile alakalı şifreli yazı ile de boşalan Ermeni köy ve hanelerinin Balkanlar'dan gelen Türk muhacirler için uygun iskân alanları olduğu ifade edilmektedir. Kayseri, Ermeni tehcir hadisesinden sonra oldukça fazla sayıda mülteci ve muhacir kabul etmiştir. 4 Mart sene 1333'de (M.4 Mart 1917) Kayseri'de bulunan mülteci ve muhacirlerin sayısı 30.096 olarak kayıt edilmiştir¹¹.

1918 yılı itibarıyla Kayseri sancağı dâhilinde 1.416 muhacir ile 5.808 mülteci mevcut olduğu bunlardan bir kısım muhacir ve mültecinin bu bölgeye iskân edilmiş olduğu kayıt edilmiştir. Balkanlar'dan gelen Türk ailelerin yanı sıra Müslüman Arnavutlar da Kayseri bölgesine iskân edilmişlerdir. 1924 yılında ait bir belgede İzmir ve Bornova'da bulunan 500 nüfus Arnavut'un yerleştirilmesi için Kayseri'de mevcut olan terk edilmiş Ermeni evlerinin sayısının bildirilmesi istenmektedir. Dolayısıyla bu boşalan evlere Arnavutların yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Kayseri mebusu Ahmet Hilmi Bey'e göre, *Kayseri'ye Siroz, Drama ve Sırçiçe'nin biraz sermaye sahibi, şehir hayatına alışkın olan ticaret ehli göçmenleri yerine; Kozana'ya bağlı köylerden getirilen çiftçi aileler iskân edilmişti. Kayseri çevresine yerleştirilen aileler çiftçiliğe elverişli yeterli toprak olmadığından dolayı burayı terk ediyorlardı. Ahmet Hilmi Bey, Kayseri'nin nüfussuz kalmasına hükümetin takip ettiği siyasetin sebep olduğunu ileri sürüyordu. Bununla beraber, Kayseri'de iskân işlerinin pek de başarısız olduğu söylenemezdi; "çünkü iki bin boş ev olan bir yere 37-40 hane gönderildiği için onlar nasıl olsa iskân edilir ve edilmiştir" fakat bu muvakkattir. Bu iddialara karşılık Mübâdele, İmâr ve İskân Vekili Refet Bey, 27.10.1924'te Meclis'te yaptığı açıklamalarında Kayseri ve Niğde bölgesinden bahsederken, buradaki Rum köylerinin tamamen mamur bir halde bulunduğunu ancak, "arazi fıkdanından dolayı kabiliyet-i iskâniye" olmadığını ifade etti. Öyle anlaşılıyor ki, Onuncu İmâr ve İskân mıntıkası içinde bulunan Kayseri, Niğde, Aksaray ve Kırşehir'de metruk evlere oranla az sayıda göçmen iskân edilmesinin en önemli sebebi, tütün ziraatı için yeterli ve elverişli arazinin olmamasıydı¹².*

Kayseri'de toplam 1927 yılında 231.297 kişi Türkçe, 435 kişi Ermenice, 25 kişi Fransızca, 13.616 kişi Çerkesce, 4.780 kişi Kürtçe, 784 kişi Arnavutça, 10 kişi Bulgarca, 2 kişi Rumca, 7 kişi İtalyanca, 8 kişi İngilizce, 2 kişi Arapça, 1 kişi Acemce, 1 kişi Yahudice, 2 kişi Tatarca, diğer diller 395 kişi konuşmaktadır. Buna göre Türkçe dışında 20.063 kişi farklı dilde konuşmaktadır. Toplamda dilleri tespit edilerek kayıt altına alınan kişi sayısı 251.365. Buna göre halkın % 7.9'u farklı dillerde konuşurken, halkın % 92.1'i Türkçe konuşmaktadır. Farklı dili konuşan 20.063 kişi konuştıkları dillere göre yüzdeleri şu şekildedir:

Buna göre Kayseri'de bulunan farklı milliyet ve dinlere sahip insanlardan Çerkesler % 69 ile birinci sırada yer alırken, % 25 ile Ermeniler ikinci sırada, % 4 ile Arnavutlar üçüncü sırada yer almaktadır. Kayseri'de 61.548 kişi ziraatla uğraşırken, 5.608 kişi sınai, 3.497 kişi ticaret, 711 kişi serbest, 744 memur, 48 hâkim, 1.397 ordu mensubu, 160 PTT çalışanı, 997 muhtelif meslekler ve 176.660 kişi mesleksiz veya mesleği meçhul olanlar olarak kayıt edilmiştir. Kayseri nüfusunun içerisinde 1927 yılı dâhilinde Türkçeden sonra ikinci sırada konuşulan dil Çerkescedir. Çerkesceden sonra Kürtçe ve

¹⁰ Selçuk-Altı, "Kayseri'de, Tehcir, İskân ve İhtida", *Yeni Türkiye-Ermeni Özel Sayısı*, 2014, s.2949-2956.

¹¹ Selçuk, "Balkanlar ve Kafkaslardan Kayseri'ye Gelenler", s.249.

¹² Mesut Çapa, "Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskânı", *Atatürk Yolu, Türk İnkılap tarihi Enstitüsü Dergisi*, C.2, Sayı: 5, 1990, s.59; Selçuk, "Balkanlar ve Kafkaslardan Kayseri'ye Gelenler", s.249.

Ermenice gelmektedir. 1860 yıllarında göç eden Çerkesler 1927 yılında hala Çerkesçe konuşmaya devam etmişlerdir. Onların bu durumu özellikle onlar için ayrı bir iskân bölgesi açılarak toplu olarak bir bölgeye yerleştirilmelerinin ve yerli halktan kopuk olmalarının bir sonucudur. Bunun yanı sıra geldikleri 1860 yılından 1927 yılına kadar ki 53 yıllık süreçte daha çok kapalı bir toplum olarak kaldıkları, bu nedenle dillerini muhafaza ettikleri ve nesilden nesile aktardıkları görülmektedir. Bölgede yaşayan Çerkeslerin büyük çoğunluğu kırsal kesimde yaşamaktadır. Özellikle bu bölgede yaşayan Çerkeslerin büyük çoğunluğu tarım ile uğraşmakta idiler¹³.

Kafkas ve Balkan göçleri ile gelen muhacirler Kayseri'ye büyük ölçüde yerleştirilmiştir. Özellikle 1915 Ermeni tehciri ve 1924 Nüfus Mübadelesi ile Kayseri'de boşalan toprak, arazi ve evlere göçler neticesinde gelenler yerleştirilmiştir. Nüfusta meydana gelen bu değişimler Kayseri'de Ermeni nüfusunun oldukça azalmasına, Rum olarak adlandırılan ama çoğunluğu Karamanlı Türkleri(Hristiyan Türkler) gidişi bölgenin etnik yapısını da etkilemişti. Ermenilerin gidişi yerine Müslüman nüfusun gelmesi bu anlamda bölgenin daha homojen bir yapıya dönüşmesini sağlamıştı. Daha önceleri Rum, Ermeni kiliselerinin mevcut olduğu şehir çoğunluğu Müslüman olan bir yapıya dönüşmüştü. 1860 sonrası gelen Çerkesler Kayseri'nin etnik yapısı üzerinde bir değişim meydana getirmiştir. Ama bu Çerkes nüfus başlangıç itibarıyla kapalı bir topluluk olsa da daha sonraki dönemlerde Kayseri halkıyla bütünleşmeyi başarmıştı. 1927 Kayseri'sinde Çerkesce konuşanların sayısı: 13.616, eldeki istatistiğe göre Kayseri'de o tarihte 251.365 kişi kayıtlı olduğuna göre Çerkeslerin bu bilgilere göre Kayser nüfusunun % 5,4'ünü oluşturmaktadır.¹⁴

B.Göçlerin Kayseri'nin Ekonomik Yapısına Etkisi

Kafkasya'dan Gelen Çerkesler

1860 yılından sonra Anadolu'ya çok sayıda Nogay ve Çerkez göçmeninin gelmeye başlaması ile bu sırada zaten iktisaden çökmüş olan Osmanlı Devleti'nin gücü, bunları topluca iskân etmeye yetmemiştir. Bu sebeple, 1860 tarihinden itibaren Anadolu'ya sevk edilen muhacirlerin, mevcut köy ve kasabalara üçer-beşer hane taksim edildikten sonra, her köy ve kasaba halkından, hissesine düşen göçmenleri kendi imkânları ile iskân etmeleri istenmiştir. Fakat bu muhacirlerin köylere dağıtılmayı kabul etmeyerek, topluca iskân olunma hususunda direnmesi veya yerli ahalinin maddî gücünün bunları yerleştirmeye yetmemesi gibi haller karşısında, göçmenlerden ikna edilebilenler köylere dağıtılmış, ikna edilemeyenler de, yeni kurulan köylerde topluca yerleştirilmiştir¹⁵.

Kayseri'nin ekonomik yapısı üzerinde gelen muhacirlerin bir takım olumlu ve olumsuz etkileri de olmuştu. Öncelikle boş olan arazilerin tarıma açılması yönünde üretime önemli bir katkı sağlanmıştı. Gelen kişilere tohum, zirai alet yardımları yapılarak onların tarım yapmasına zemin hazırlanmıştı. Gelen kişilerin kalacağı yerlerin temini hususu devletin önemli problemleri arasında idi. Birkaç köy veya yardım sever insanlar birleşerek muhacirler için ev yapıyor ve bir taraftan gelen muhacirlere kalacakları bir yer temin edilmiş oluyor diğer taraftan devlet fazla masrafa girmeden iskân meselesini halletmiş oluyordu. Kayseri ve bugünkü mevcut ilçeleri Balkanlar ve Kafkaslardan gelen kardeşlerini kucaklayan, onlara yeni yerleşim birimleri oluşturmaya imkân hazırlayan, evlerini yapıp onlara teslim eden, gerekli para yardımlarını esirgemeyen bir yerleşim yeri olarak tarihteki yerini almıştır¹⁶. Takvim-i Vekayi'nin 695 sayısında 1863 yılında Çerkez muhacirlerinin masrafları olan 20.749 kuruş Kayseri ahali tarafından karşılandığı yazılmıştır. Halk bu parayı hazineye bağışlamıştır. Kayseri halkının bu davranışı devlet nezdinde takdire şayan bulunmuş ve gazetede yayınlanması uygun görülmüştür. Çerkez ve Çeçen muhacirler için Uzunyayla'da inşa edilen evler genellikle o yöre halkı tarafından yapılmış ve bağışlanmıştı. 4 hane Deliklitaş kazası ahali tarafından, 36 hane Yıldızeli ahali tarafından yapılmış ve Çerkez ve Çeçen muhacirlere bağışlanmıştır. Aynı şekilde Emlak Kazası ahalisinin inşa ettiği otuz

¹³ Selçuk, "Kayseri'ye (Aziziye-Pınarbaşı) İskân Edilen Kafkas Göçmenleri ve 1927 Tarihli Nüfus İstatistiğine Göre Kayseri'de Çerkesler", s.65

¹⁴ Selçuk, "Kayseri'ye (Aziziye-Pınarbaşı) İskân Edilen Kafkas Göçmenleri ve 1927 Tarihli Nüfus İstatistiğine Göre Kayseri'de Çerkesler", s.65-66.

¹⁵ Mehmet Yılmaz, *Konya Vilayetinde Muhacir Yerleşmeleri 1854-1914*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora tezi, Konya 1996, s. 18; Selçuk, "Balkanlar ve Kafkasya'dan Kayseri'ye Gelenler", s.249

¹⁶ Selçuk, "Balkanlar ve Kafkasya'dan Kayseri'ye Gelenler", s.253.

hane, bir camii ve okulun masrafları ahalice karşılanmıştır¹⁷.

} Kafkasya'da terziler, ayakkabıcılar veya şapkacılar yoktur. Her erkek, elbisesinin bütün takımlarını kadın yakınlarına yaptırırdı. Kafkasya'da ticaret ve imalat ile uğraşan insanlar, semaver veya tabancaları süsleyen gümüşler, kılıç ustaları, kağıt imalatçıları ve birkaç fişiciden oluşmaktadır. Kafkasya'da olduğu gibi Uzunyayla'da da Çerkes erkekleri içinde terzilik mesleğini yapan olmamış, terzilik işlerini Çerkes kadınları yapmıştır. Çerkes kabileleri Uzunyayla'ya göç ve iskânları ile beraber Kafkasya'da yapageldikleri bazı meslekleri devam ettirmişlerdir. Uzunyayla Çerkeslerinin mesleklerini belirleyen faktör üretim ve tüketim ihtiyaçlarına yön veren ekonomik yaşam biçimidir. Uzunyayla köylerinde yaşayan Çerkesler hayvan alım-satımı nedeni ile ticaret yapmışlardır. Tarım ile uğraşılması nedeni ile tarım araç-gereçlerini imal eden ustaların olması kaçınılmazdır. Ayrıca at arabaları ve kağınının hem taşıma hem de tarımda kullanıldığı bilinmektedir. Bu nedenle kağıt arabası ve arabaların tamir ile imalatı Çerkesler tarafından yapılmıştır. Uzunyayla yöresine yerleştirilen Çerkeslerin, Osmanlı hükümeti tarafından ziraat ve hayvancılık yapmaları beklenmiştir. Çerkesler, Osmanlı hükümetinin beklentilerine belki tarımsal çalışmaları ile karşılık vermemiştir; ama hayvancılıkla, özellikle at yetiştiriciliği, beklentileri karşıladıkları söylenebilir. Çerkeslerin Uzunyayla arazisini işledikleri ve bu arazilerden elde ettikleri ürünlerin kendi ihtiyaçlarına ancak cevap verdiği görülmektedir. Hayvancılık ve çiftçilik Uzunyayla Çerkeslerinin öne çıkan meslekleridir. Çerkesler ağaç işçiliğinde, dülgerlikte, ev yapımında oldukça iyi bir yere sahiptirler. Uzunyayla'daki Çerkesler evlerini kendileri yapmaktaydı. Evler taş oyma ve kerpiç malzeme kullanılarak yapılırdı. Bu nedenle Uzunyayla köylerinde yetişmiş inşaat ustaları vardı. Demircilik, saban, pulluk ve köten yapan ustalar ve demir doğrama ustaları vardı. Ayrıca bıçak, kama, kılıç yaparlar ve tamir ederlerdi. Uzunyayla'da gümüş işçiliği yapılırdı. Kafkasya'da iken baba mesleği olan gümüş işçiliğini göç sonrası Anadolu'ya taşıyan ve bu mesleği babadan oğula devam ettiren kişiler bulunmakta idi. Uzunyayla'daki değirmenlerin sahipleri Çerkes, çalışanları ise Ermenilerdi¹⁸.

Osmanlı Devleti 1858 Arazi Kanunnamesi'ne uygun olarak tespit edilen boş ve verimli arazilere Çerkes göçmenlerini iskân etmeye çalışmıştır. Bunun en büyük sebebi, Çerkes göçmenlerinin yerleştirildikleri boş ve verimli arazilerin işlenmesiyle bir an evvel üretici konuma gelmelerinin istenmesindedir. Üretici duruma geçecek olan Çerkes göçmenlerine Osmanlı hazinesi tarafından verilen yardımlar kesilecek ve hazine ağır bir yükten kurtulacaktır. Osmanlı hükümeti Çerkes göçmenlerini genelde mîrî arazilere ya da vakıf arazilerine yerleştirmiştir. Uzunyayla'ya hükümetçe yerleştirilmeleri kararlaştırılan Çerkes göçmenleri bazı zorluklar ile karşılaşmışlardır. Çerkes göçmenlerinin karşılaştığı en büyük zorluğa Afşar aşiretiyle çatışmalarını -Afşar aşiretinin Çerkes göçmenlerine takındıkları tavırlara benzer şekilde Çerkeslerin karşılık vermeleri sonucu meydana gelen çatışma- örnek gösterebiliriz. Çerkesler, Uzunyayla'ya iskân edilmeye başladıkları zamanlarda Uzunyayla'yı "yaylak" olarak kullanan Afşar aşireti ile yaklaşık beş yıl süren(1860- 1865) sıcak bir çatışmaya girmişlerdir¹⁹.

Uzunyayla Çerkeslerinin en büyük gelir kaynağı olarak Çerkeslerin çok değer verdikleri, "at"ı görmekteyiz. Çerkes toplumunda at bir kahramanlık sembolüdür. Uzunyayla Çerkesleri için ise at Osmanlı Devleti'ndeki en büyük geçim kaynaklarıdır. Osmanlı Devleti, ordunun at ihtiyacının çok büyük bir kısmını Uzunyayla atı olarak ünlene Çerkes atlarından sağlamıştır. Ayrıca Devletin Uzunyayla'daki Çerkeslerin at yetiştirmeleri yönünde teşvik ettiğini de söyleyebiliriz. Böylece devlet, hem ordu için gerekli olan at ihtiyacını Uzunyayla Çerkeslerinden karşılamakta hem de Uzunyayla Çerkesleri at sayesinde ekonomik olarak zorluk çekmemektedir. Uzunyayla Çerkes atlarının uzun yolculuklara dayanıklı olması, ordunun bu Çerkes atlarını tercih etmesinin en büyük sebebidir. Uzunyayla'ya Çerkesler atlarını karayolu ile getirmişlerdir. Uzunyayla'da her yıl at ile ilgili panayırlar kurulurken, bu panayırlarda hem Uzunyayla Çerkes atları taliplerini buluyor hem de Çerkesler geçimlerini sağlıyordu. Ayrıca Uzunyayla'da at güzellik yarışmaları tertip edilmekte ve Çerkes atlarının güzelliği ve sağlamlığı

¹⁷ Ramazan Göktepe, *Kırım Savaşından Sonra Osmanlı Basınında Kafkasya ve Kırım Göçleri*, Niğde 2007, s.176, 165, 134; Selçuk, "Balkanlar ve Kafkasya'dan Kayseri'ye Gelenler", s.249.

¹⁸ Ömer Karataş, *Çerkeslerin Sivas-Uzunyayla'ya İskânları ve Karşılaştıkları Sorunlar (H.1277-1287/M.1860-1870)*, Doktora Tezi, s.318-319

¹⁹ Karataş, *Çerkeslerin Sivas-Uzunyayla'ya İskânları ve Karşılaştıkları Sorunlar (H.1277-1287/M.1860-1870)*, s.323-324.

bu yarışmalarda sergilenmektedir. 1960'lı yıllarında Türkiye Cumhuriyeti'de ordudaki atlı birliklerini kaldırması en çok Uzunyayla Çerkes göçmenlerini etkilemiştir. Çünkü Çerkeslerin hem en büyük gelir kaynakları elden gitmiş hem de geçim sıkıntısı nedeni ile Çerkesler şehirlere göç etmeye başlamıştır. Bu gelişmeyle Çerkesler at yetiştirme işi dışında yeni arayışlara girmiştir. Çerkes atının ortadan kalkması, teknolojik buluşlarla kapalı devre olarak hayatlarını sürdüren Çerkeslerin, dış dünyaya açılmalarına sebep olmuştur. Böylece Çerkeslerin Anadolu'nun çeşitli şehirlerine gitmesi sonucunda Çerkes dil ve kültürünün ilerlemesinin önündeki en büyük engel oluşmuştur. Uzunyayla'da yerleştirilen Çerkes göçmenlerinin Osmanlı Devleti'ne iki önemli katkısı olduğunu görmekteyiz. Birincisi; Osmanlı Hükümetiyle Çerkeslerin işbirliği sayesinde Afşar aşiretinin konar-göçerlikten yerleşik yaşama geçmesi; ikincisi ise verimli, boş; ama işlenmeyen Uzunyayla arazisinin işlenmesi, bu arazide yetiştirilen hayvanların özellikle Çerkes atlarının hem Osmanlı atlı ordusunun at ihtiyacını karşılaması hem de Osmanlı ekonomisine katkıda bulunmasıdır²⁰.

Balkanlarda Gelen Muhacirler

93 Harbi ile başkent İstanbul, göçmen akınına maruz kalınca Sadaretin emri üzerine vilayetler, göçmen iskânına elverişli boş ve atıl durumda olan arazileri belirleyerek İstanbul'a bildirmişlerdir. Buradaki tespitlere göre Ankara Vilayetine bağlı Kayseri Sancağında 3.334 *atik dönüm* arazi bulunmaktadır. Dolayısıyla Kayseri devletin iskân yapabileceği toprakların bulunduğu bir ildir. Osmanlı Devleti'nin iskân politikasının önemli prensiplerinden biri de, göçmenlerin şehirlere değil de köylere ve taşraya yerleştirmek olmuştur. Şehirlerde geçimin zor olması nedeniyle ekonomik sıkıntı yaşamamaları için, tarla, bağ, bahçeleriyle uğraşarak geçimlerini sağlamaları ve aynı zamanda üretime katkıda bulunmaları düşünülmüştür²¹.

Muhacirlere bir takım konularda yardımlar yapılmıştı. Öncelikle iskân-ı muhacirin talimatının 29. Maddesine göre köy ve kasabada bulunan hâlî, mirî ve mevkuf araziden muhacirlere yeterli miktarda toprak verileceği hükme bağlanmıştı. Daimi olarak iskân edilmek üzere vilayetlere dağıtılan ve kendilerine arazi verilen muhacir ailelerinin konut ihtiyaçları valiliklerce karşılanacaktı. Yine aynı talimatnameye göre Rumeli ve İstanbul'dan sevk olunacak muhacirlerin yolculukları süresince yeterli miktarda tayınat, vapur kaptanlarına veya nakliye memurlarına verilecekti. Ülkenin çeşitli bölgelerinde yerleştirilen çiftçi muhacirlerin en kısa zamanda tüketicilikten kurtarılıp üretici hale getirilmesi gerekiyordu. Bunun için çiftçi ailelerine her birine bir çift öküz, saban ve araba verilmesi hükme bağlanmıştı. Çiftçilere ihtiyaca binaen kredi verilecek ve belli bir süre tekalif-i emiriyeden muaf tutulacaklardı²².

Kayseri'ni yerleşim birimi olarak seçilmesinde önemli etkenlerden birisi geniş arazilere sahip olması idi. Bu arazilerde tarım ve hayvancılık yapılabilecekti. Ayrıca çeşitli dönemlerde meydana gelen hadiseler neticesinde Kayseri'nin şehir merkezi ve kırsalında bazı evler ve topraklar boşaltılmıştı²³.

Kayseri'nin tarıma uygun yerlerinin büyük bir kısmını teşkil eden Uzunyayla, Çerkez ve Çeçen muhacirlerin iskânına açılmıştı. Kayseri'nin yerli Ermeni ve Rum nüfusunun büyük bir kısmı ticaretle meşgul oldukları veya taş işçiliği ile uğraştıkları için onlardan boşalan evlere iskân ettirilecek kişilerinde şehirlî zümresinden olup, ticaretle, sanatla meşgul olan kimseler olması gerekmekte idi. Bu nedenle Kayseri'ye çiftçilerin gönderilmesi iskân açısından doğru bir karar olmamıştı. Zaten tütün için Kayseri'nin iklimi uygun değildi. Balkanlardan gelen ailelerin bir kısmı tütün ekim dikimi ile uğraştığı için, kayıtlarda tütüncü olarak zikredilmişlerdir. Kozana bölgesinden gelen ve tütün yetiştirme becerisine sahip olan Türkler Kayseri'ye yerleştirilmekle kendi mesleklerini yapamaz konuma getirilmişlerdir²⁴.

Kayseri'deki Rumlar, Papa Eftim ve ailesi hariç olmak üzere, bu sözleşme gereği mübadeleye tabi tutulmuşlardır. Papa Eftim'in mübadeleden istisna tutulmasına dair İcra Vekilleri Heyeti'nin kararı şöyledir: "*Papa Eftim Efendi'nin Harekât-ı Milliyenin ibtidasından beri Türkiye dâvâsıyla alakadar*

²⁰ Karataş, *Çerkeslerin Sivas-Uzunyayla'ya İskânları ve Karşılaştıkları Sorunlar (H.1277-1287/M.1860-1870)*, s.327-328.

²¹ Selçuk, "Balkanlar ve Kafkasya'dan Kayseri'ye Gelenler", s.248.

²² İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, s.214-224.

²³ Selçuk, "Balkanlar ve Kafkasya'dan Kayseri'ye Gelenler", s.249.

²⁴ Selçuk, "Balkanlar ve Kafkasya'dan Kayseri'ye Gelenler", s.250.

görünmesi ve patrikhane ile arasındaki vaziyet nazar-ı itibara alındığı takdirde efrâd-ı ailesinin mübadeleye tabi olması duçar-ı felaket olacağı muhakkak bulunduğu bu hususta bir karar ittihazı talebini ve Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 3798 numaralı tezkiresi üzerine mumaileyh Papa Eftim Efendi ve ailesinin İstanbul'da yerleşmesine müsaade itâsı İcra Vekilleri Heyeti'nin 3.8.340/1924 tarihli içtimanda karargir olmuştur". Hükümet Papa Eftim'i mübadeleden istisna tutarken Yunanistan'ın bu husustaki muhtemel itirazını da dikkate almıştır. Giden Rumların sayısı ile ilgili bir fikir vermesi açısından nüfus istatistiklerindeki bilgileri burada vermekte fayda vardır. 1914 istatistiğine göre Kayseri'de 20.590 Rum yaşamaktadır. Tabii ki bu sayı mübadeleden önceki döneme kadar normal nüfus artışı şartlarında değişmiştir. Ama Papa Eftim ve ailesi dışındaki yirmi binin üzerindeki Rum mübadele kapsamında kalmıştır. Kayseri ve civarındaki Rumlar, kendilerinin Yunanlılarla bir ilgilerinin bulunmadığını, Türk olduklarını belirterek mübadeleden muaf olmaları gerektiğini beyan etmişlerdir. Gerçekten, bunların isimlerine ve unvanlarına baktığımız zaman çoğunun Türkçe olduğunu görüyoruz. Bu isim ve unvanlardan bazıları şunlardır: Kibarkızı oğlu, Daltaban oğlu, Armağan oğlu, Yedikardeş oğlu, Polat oğlu, İslambolu oğlu, Ayvaz oğlu, Ayna oğlu, Gök Göz oğlu, Kul Muratoğlu, Kara Muratoğlu, Bali, Sinan, Arslan, Şahbaz, Ayvaz gibi isimler mevcuttur. Kendilerinin Türk olduklarını, Türkiye'de yaşamak istediklerini söyleyen ve gerçekten de ne I. Dünya Savaşı sırasında, ne de Milli Mücadele döneminde hiçbir taşkınlıkta ve ihanette bulunmayan Kayseri'deki Rumlar, Mübadele Sözleşmesi gereği Yunanistan'a göç ettikten sonra da Türkiye özlemi çektikleri anlaşılmaktadır. Anadolu'da Türkçe konuşan ve başka dil bilmeyen ve Karamanlı adı verilen Ortodoksların Hristiyan Türkler olduğu kabul edilmektedir. Hatta Bizans Devleti'nin özellikle Müslümanlara karşı sınırlarını korumak amacıyla Anadolu'nun çeşitli yerlerine, muhtelif tarihlerde, Balkanlara inen Müslüman olmayan hatta genellikle Hristiyanlaşmış Türkleri iskan ettiği üzerinde durulmaktadır²⁵.

Mübadiller

Mübadele Antlaşması şartlarına göre, Türkiye'ye gelen göçmenlerin Rumların boşalttıkları alanlara yerleştirilmesi gerekmektedir. Bu yerleştirme, göçmenlerin terk ettikleri yerlerin iklim ve hayat şartlarına uygun olarak yapılacaktır. Fakat bu süreç uzun ve detaylı bir çalışma gerektirmekteydi ve her iki devlet de mübadeleden önce başlatılmasından yanaydı. Bu sebeple göçmen yerleşim yerlerinin "kıyı, kent, kasaba ve köylerden başlanarak, demiryolu ve diğer ulaşım araçlarının gidebildiği yerlere kaydırılması yoluna gidilmiştir".

Kayseri'de Emvâl-i Metrûke Durumu Kayseri vilâyeti, iskânın yoğun yaşandığı yerlerden birisi olması nedeniyle emvâl-i metrûkeye olan ihtiyaç da o derece fazla olmuştur. Burada yeterli sayıda emvâl-i metrûke bulunmasına rağmen bazen iskân edilen kişilerle, buradaki ekonomik faaliyetlerin uyumsuzluğundan dolayı iskânda sıkıntılar yaşanmıştır. 1925 Ağustos ayı yılı itibariyle Kayseri'de vilâyet dâhilinde 9.000 dönüm ziraata uygun ve tahminen 21.000 dönüm mera olmak üzere, toplamda 30.000 dönüm boş arazi mevcuttu. Buna göre, burada 500 nüfus ve 3.000 hayvan barınabileceği bildirilmişti. Fakat buradaki tarlalar susuz olup, toplamda 2.511 parçadan oluşmaktaydı. Bu tarlalar ise Ermeni ve Rumlardan kalmıştı²⁶.

Kayseri'ye iskân edilen mübadiller Kayseri merkezden başka İncesu ve Develi'ye yerleştirilmişlerdi. Mübâdil yerleştirilen köyler ise; Talas, Çomaklı, Çosun, Söğütlü, Tomarza, Karacaviran, Taşhan, Karaköy, Akargöl, Dikçe, Kesige, Çukuryurt, Hoşça, Satı, Beşkardeş gibi yerlerdi. Bütün vilâyetlerde iskân yapılmadan evvel buraların mevcut durumu incelenmekte ve mübâdil ya da muhacir gibi muhacir gurupların iskânına uygun olup olmadığı ayrıntılarıyla belirtilmekteydi. Kayseri'de iskân yapılacak yerlerle ilgili bilgilere göre, buraların büyük kısmı dağlık olup, Karacaviran ile Develi ovalıktı. Ayrıca buraların sıcaklık dereceleri de belirtilmiş olup, azami 25 ile 35 derece arasında değişiyordu. 35 derece ile en sıcak yer ise İncesu idi. Ortalama sıcaklık değerleri ise 15-20 arasındaydı. Asgari sıcaklık ise 10-22 derece arasında değişmekteydi. Buraların suyu da bir kısmı kuyudan, bir kısmı da membadan tedarik edilmekteydi. Kayseri'de her köye ne kadar nüfus yerleştirilebileceği ise şöyle bildirilmekteydi: Talas 400, İncesu 1.000, Çomaklı 150, Çosun 175, Söğütlü 100, Tomarza 125, Karacaviran 75, Taşhan 100, Karaköy 200, Akargöl 150, Dikçe 50, Kesige 150, Çukuryurt 200, Hoşça 50, Satı 150 olmak

²⁵ Ramazan Tosun, *Türk-Rum Mübadelesi ve Kayseri'deki Rumlar*, Niğde 1998, s.

²⁶ Muhammed Sarı, *Atatürk Dönemi İç Anadolu Bölgesi'nde İmar İskân Faaliyetleri (1923-1938)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Konya 2011, s.110.

üzere iskân olunabilecek nüfus miktarı toplamda 3.175 idi. Bundan başka toplamda 12.350 hayvana kadar su ihtiyacının yetebileceği ifade edilmekteydi. Buralarda toplamda 884 ev ve 20.725 dönüm de tarla mevcuttu. Bu bilgilerin vekâlete gönderilmesiyle birlikte, buralara mübadiller iskân edilmeye başlanmıştır. Kayseri vilâyetinde çok büyük miktarda toprak kalmamış ama bu topraklar yeterli olmakla birlikte burasının ticari potansiyeli de mübadiller için bir avantaj teşkil etmiştir. Fakat iskân hususundaki bazı ufak hatalar ileride geri dönüşü mümkün olmayan büyük yaralara sebebiyet verebileceğinden buradaki yanlış iskânlar da yer yer dile getirilmiştir. Kayseri milletvekili Ahmet Hilmi Bey, 5.11.1924 tarihli Meclis konuşmasında Kayseri'nin çok geniş toprağının olmamasıyla birlikte, buranın muhacir iskânına uygun olduğunu, bunun yanında buraya yerleştirileceklerin ticaret erbabı olması gerektiğini ancak bunun tam tersinin söz konusu olduğunu; *“Kayseri'nin nüfusu çok yoğun, buna oranla arazisi dar ticaretle bilinen bir muhittir. Buraya isterdi ki, hiç olmazsa şehirlerde biraz sermayesi olan, elinde biraz sanatı olan insanlardan gönderilsin. Böyle iken Kozana'nın hangi nahiyesinin hangi köyündeki sırf çiftçi olan kısımdan gönderiliyor. Kayseri'nin yanı başında olan, beş kilometre yerde ancak 37 hane iskân ediliyor”* sözleriyle ifade ederek hem muhacirlerin meşguliyetlerinin, hem de buraya yerleştirilecek muhacir sayısının dikkate alınmadığına dikkat çekmiştir. Yine Ahmet Hilmi Bey, buraya yapılan iskânların yeterli araştırma yapılmadan tatbik edildiğini ve bu sebeple de çoğu muhacirin yerlerini beğenmeyerek iskân sahalarını terk ettiğinden bahisle: *“Fakat bize lâzım olan nüfusumuzu azaltmamaktır. Oradaki boş yerden istifade etmektir ve bu gün için birçok kuruluş vardır. Fabrikalar vardır, tezgâhlar vardır. Onları idare için insan lâzımdır. Onlardan çok istifade edeceklerdir. Bu itibarla memleketin belki iktisadiyatına bir darbe olmuştur, yerine nüfus gelmesi mümkün iken gelmemiştir”* şeklinde tespit yaparak, iskân işinde yapılan eksiklikleri eleştirmiştir. Bunun yanında buraya yerleştirilen mübadillerden bir kısmı da buradaki diğer muhacirlerle bazen sorunlar yaşamış ya da muhtaç duruma düşmüşlerdi. Bu sebeple, bu gibi mübadillerin de yerleri zaman zaman değiştirilmiştir. 1924 yılı Nisan ayında Mersin tâli komisyonundan Kayseri vilâyetine gönderilen yazıda, muhtaç durumda bulunan 4.000 civarındaki mübadilin Mersin'e gönderilmeleri istenmiş, Kayseri vilâyeti de bu mübadilleri Mersin'e sevk etmişti. Bundan başka Feke kazasına yerleştirilen mübadiller, Develi'de yaşayan Şark mültecileri tarafından sürekli olarak rahatsız edilmekte ve çeşitli saldırılara maruz kalmaktaydılar. Bu sebeple iki yerin birbirine sınır olmasından dolayı olaylar sürekli hale gelince, mübadiller bu duruma çare bulması için vilâyete dilekçe vermişler ve vilâyet de Develi Kaymakamlığına durumun düzeltilmesi için emir vermişti. Her ne sebeple olursa olsun bu yer değiştirmeler genelde hükümetin, özelde ise vilâyetlerin başını ağrıtan en büyük sorunlardan biri olmuş ve iskân işinin de gecikmesindeki en önemli etkeni oluşturmuştur²⁷.

Nüfusun azalması ve kentleşmenin gerilemesi Türk ekonomisini etkiledi. Anadolu'daki iş adamları ve işçiler arasında önemli bir payı olan gayrimüslim nüfusun erimesi birçok imalat atölyesinin kapanmasına sebebiyet verdi. Ayrıca birçok tarım dalları da zarar gördü. Ancak uzun dönemde dil ve din açısından türdeş bir toplumsal yapının oluşumu ekonomik gelişim için daha iyi bir ortam hazırladı²⁸.

C.Göçlerin Kayseri'nin Soyo-Kültürel Yapısına Etkisi

Göçler bölgenin yemek kültürü üzerinde de etkili olmuştur. Gelen göçmenler daha önce yaşadıkları coğrafyada yetiştirdikleri ve onlardan meydana getirdikleri yemeklerini yeni geldikleri bölgelerde de yapmaya devam etmişlerdir. Çerkesler genellikle hamur ve patates ağırlıklı yemekler yapmaktadırlar. Kafkas bölgesinde yetişen buğday ve patates yerleştikleri Pınarbaşı bölgesinde de yetiştirildiği için Kafkaslarda yaptıkları yemeklerin aynısını bu topraklarda yapmaya devam etmişlerdir. Kayseri'de et ile yapılan Kayseri mantısı Çerkes mantısı olarak patatesle yapılmıştır. Çerkesler bugün Kayseri'de kendilerinin Şipsi olarak adlandırdıkları ama Kayseri'de Çerkes Tavuğu olarak isimlendirilen yemekleri Kayseri'nin yemek kültürüne kattıkları bir yemektir.

Bunun yanı sıra Türkiye'nin pek çok şehrinde kullanılan göçmen sobası olarak adlandırılan ısıtmanın dışında yemek pişirme özelliği de bulunan, Balkan göçmenlerinin Türkiye getirdiği çok amaçlı bir sobadır. Kuzine olarak da nitelendirilen sobada içerisinde börek yapmaya elverişli fırın görevi yapan bir bölüm bulunmakta idi ki genellikle mutfığa kurulmakta idi. Kuzine Türk dil kurumu sözlüğünde;

²⁷ Sarı, *Atatürk Dönemi İç Anadolu Bölgesi'nde İmar İskân Faaliyetleri (1923-1938)*, s.64-67.

²⁸ Nedim İpek, *Mübadele ve Samsun*, TTK, Ankara 2000, s. 164

hem ısıtmaya hem de üzerinde veya içinde yemek pişirmeye yarayan büyük mutfak sobası. İkinci anlam olarak da Gemilerde yemek pişirilen yer demektir²⁹. Şakir Zümre büyük zaferin kazanılmasından ve Cumhuriyet'in ilanından sonra Bulgaristan'dan ayrılarak Türkiye'ye geldi. Zümre Bulgaristan'dan getirilen yabancı usta ve teknisyenler ile ilk soba ve kuzine yapımına başlamış ve kısa bir süre sonra fabrikada yerli işçi ve usta yetiştirmeyi başarabilmişti. 30'lu yıllarda artık fabrikanın tüm personeli Türklere oluşmaktaydı³⁰. Bu soba ülkenin bir çok yerinde olduğu gibi soğuşuyla ünlü Kayseri'de halk tarafından kullanılmaktaydı.

Çerkez-Afşar Çekişmesi

Osmanlı Devleti yaptığı planlama ile Uzunyayla'daki tımara tabi yerler haricinde kalan ve devlet arazisi olan topraklara Çerkes göçmenlerini ve diğer göçmenleri yerleştirmeye çalışmıştır. Fakat Uzunyayla yöresinde göçebe olarak yaşayan Afşar aşireti, gelen göçmenlere zararlar vererek devletin bölgedeki beklentileri karşısında uzun zaman set olmuştur. Mesela, Sivas Mutasarrıfı Zeki Paşa, Uzunyayla'da iskân olunan Çerkes göçmenleri ile Afşar aşireti arasında yaşanan olaylar nedeniyle askerlerin ve memurların harcamaları için hazineye 65.081740 kuruş istemiştir. Osmanlı Devleti çok iyi tanıdığı Afşar aşiretini yerleşik yaşama zorlama yoluna gitmeye başlamıştır. Osmanlı Hükümeti, Çerkes göçmenlerini Uzunyayla yöresine iskân olunmaları için göndermiş ve aşiret karşısında Çerkes göçmenlerini desteklemiştir. Osmanlı Devleti'nin Afşar Aşiretine Bakışı Osmanlı Devleti'nin konar-göçer yaşayan Afşar aşiretini yerleşik yaşama geçirmeye çalıştığı bilinmektedir. Uzunyayla'da bulunan Afşar aşiretinin Müslüman bir ahali olduğunu, bu aşiretin pek çoğunun kurallara riayet ettiğini, İslam kurallarına göre yaşadıklarını; ama içlerinde cehaletlerinden dolayı edepsizlik yapanların olduğunu bilmektedir. Afşar aşiretinin yerleşik yaşama alıştırılması ve devlet hukukuna uymaları arzu edilen bir durumdur. Bu arzu edilen durumun gerçekleşmesi halinde devletin ihtiyacı olan asker ve maddi gelir sağlanmış olacak ve kısmen rahatlama gerçekleşecekti. Bunun için devlet, gerekli çalışmaları mahalli idareciler, askerî kuvvetler ve merkezden gönderilen görevliler aracılığıyla Afşar aşiretinin iskânını sağlama yoluna gitmiştir.

Osmanlı Devleti, Çerkeslere Uzunyayla'da yaşayabilecekleri ve idare olacakları hane izni vermiştir ve bu hanelerin yapımı için masraflar yapmıştır. Devlet bu yapılan masrafları zor tedarik ederken bir de Afşarların yaptığı zararlı çalışmaları bertaraf etmeyle meşgul olmaktadır. Afşarların devletin her faaliyetine karşı isyancı bir tarz ile ortaya çıkmaları devletin bu aşiret üzerindeki çalışmalarını yoğunlaştırmasına sebep olmuştur.

Anadolu'da gelen göçmenler için iskân yerleri tespit edilmişti. Bu iskân yerlerinden biri de Sivas-Uzunyayla'ydı. Devlet, Uzunyayla'ya gelen çoğunlukla Çerkes göçmenlerine ve diğer göçmenlere her köyde nüfusları oranında devlete ait olan arazileri ücretsiz bir şekilde tapu ile dağıtmış ve verilen arazilerin kayıt edildiği defterler Kayseri'den de tasdik alınarak Defterhaneye gönderilmiştir. Osmanlı Devleti, Uzunyayla yöresine gönderdiği Çerkeslerin kendi vatan ve kabilelerinden ayrılarak Anadolu'ya geldiklerini ve kendisine sığınan kabilelerin huzurlu ve güvenli bir şekilde iskân edilmeleri noktasında titizlik gösterilmesini bölgede görevli olan mahalli idarecilerden, kolluk kuvvetlerinden ve Muhâcirin Komisyonu görevlisi Hafız Paşa'dan istemektedir. Osmanlı Devleti'ne sığınan Çerkes kabilelerinin devlete itaat etmesi, devletin kurallarına uyması, hükümetin istediği hal ve hareketlerde bulunması ve kendi içlerinde uygunsuz davranışlarda bulunanları hükümete teslim etmesinden dolayı devlet, Uzunyayla'ya gelen Çerkes göçmenleri ile ilgili olumlu bir kanaate sahip olmuştur.

Uzunyayla yöresine gelen Çerkes göçmenleri ve burada bulunan Afşar aşireti arasındaki çatışma, ilk dört beş yılda yoğun olarak görülmektedir. Çatışmaların bu kadar uzun sürmesi iki kabilenin benzer özellikler göstermesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Afşar aşiretine karşı Çerkesler lehinde tavır takınması da aşiretin pes ederek yerleşik hayata geçmesine sebep olmuştur. Uzun zamandır Osmanlı Devleti'nin aşiret üzerinde yürüttüğü siyaseti, Çerkes göçmenlerinin yardımı ile gerçekleştirdiğini görmekteyiz. Başka bir deyişle bir nevi çivi çivi sökmüştür. Osmanlı hükümeti böylece Uzunyayla'da hem Afşar aşiretini hem Çerkes göçmenlerini iskân etmiş hem de bu iki kavmin

²⁹ TDK Sözlüğü, http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.585bdffb023352.26777934.22.12.2016.

³⁰ Mustafa Bozdemir, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Endüstriyel Mirasımız*, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul 2011, s.309.

Osmanlı Devleti hukukuna uyumunu sağlamıştır³¹.

Afşar Aşireti Çerkes Çatışmasının Sözlü Edebiyata Yansıması

Osmanlı Devleti ile Afşar aşireti arasındaki iskân meselesi ve Çerkes göçmenleri ile Afşar aşireti arasındaki çatışma, sözlü edebiyat alanında da kendine yer bulmuştur. Afşar aşireti içerisinde âşıkların çok olduğu bilinmektedir. Bu âşıkların en önemlilerinden biri de Dadaloğlu'dur. Dadaloğlu'nun bazı şiirleri Osmanlı Hükümeti'nin aşireti iskâna zorlaması ile ilgilidir. Osmanlı Hükümeti, Çerkes göçmenlerinin Uzunyayla yöresine iskân olunmaları için göndermesi ve Afşar aşiretinin kesin bir biçimde iskân edilmesiyle ilgili ferman çıkarmıştır. Padişahın Afşar aşiretini iskân fermanı sonrasında Dadaloğlu "Yüce Dağdan Aşan Yollar Bizimdir" isimli şiirinde iskâna sert bir dille karşı gelmiştir. Dadaloğlu şiirde "Ferman Padişahın dağlar bizimdir" diyerek bir nevi Afşar aşiretinin sosyal yaşamının bir yansımasını bize vermiştir. Afşar aşireti göçebe yaşamın bitmesini hiç istemezken, Osmanlı Hükümeti ise göçebeliği sona erdirip aşireti iskân etmeyi çok istemektedir. Dadaloğlu " Bre Beyler Cünunluğun Zamanı mı" isimli şiirinde ise iskânın başlaması sonrası aşiretin ne hale geldiğini adeta göçebe yaşamın bitişinin Afşar aşireti için dünyanın sonu gibi algılandığını bize aşağıdaki mısralarında anlatmaktadır.

Aşağıdan iskân evi geliyor

Kötüler de koç yiğide gülüyor

Kitabın dediği günler oluyor

Yoksa devir döndü ahir zaman mı?

Afşar aşireti ile Çerkesler arasında yaşanan çatışma ahali arasında da kendine bir yer bulmuştur. Bu yer buluş bir ağıtçı kadının söylediği dörtlükte kendini göstermektedir. İki farklı köyde yaşadığı anlatılan Çerkes Bey'in ölümünden sonra bir ağıtçı Afşar kadınının söylediği ağıt, yaşanan çatışmanın boyutu hakkında bizlere bilgi vermektedir. Yaşanılan durum şöyle anlatılmaktadır Yassıpınar veya Pınarbaşı ilçesinin Akviran isimli Çerkes köyünden Kasım adlı tanınmış bir Çerkes Bey'i ölür. Çerkesler çok sevdikleri bu beyin anısını yaşatmak isterler. Afşarlar gibi ağıt söyleyemediklerinden bu konuda bir hayli emek sarf ederler. Sonunda bunun çaresini bulurlar: Afşarların güzel ağıt yaktıklarını bildiklerinden, komşu Hassa köyünden Kamer Karı'ya (Kamer Alkan'a) başvururlar. Ondan beylerine ağıt yakması için ricada bulunurlar. Kamer Karı ünlü bir ağıtçıdır. İlk önce Çerkeslerin bu isteklerine karşı gönülsüz davranır, sonra da istenen ağıtı söyler. Söyler ama içinden de eski kavgalı günleri bir türlü unutamadığından, bu ağıtın son kısmını şöyle bağlar:

Nedeyim de ne söyleyim,

Ölü bizim olmayınca,

Birer birer tükenir mi?(Bu Çerkesler),

Kırkı birden ölmeyince"

Afşar aşireti ile Çerkes göçmenleri arasında Uzunyayla için meydana gelen çatışma aşiretin iskânı ile sona ermiştir. Daha sonra Afşar aşireti ile Çerkes göçmenleri Uzunyayla'da birbirlerine pek fazla müdahalede bulunmadan yaşamaya başlamışlardır.

Sonuç

Göçlerin Demografik Yapı üzerinde göçlerin etkisi

Göç demografik yapıyı doğrudan etkileyen en önemli faktördür. Ülkedeki doğal nüfus artışının dengesi birden artmakta ve nüfus artış oranı o oranda çoğalmaktadır. Göçlerin Kayseri'nin demografik yapısı üzerinde nüfus artışı şeklinde bir olumlu gelişme olduğu düşünülse bile bu süreç içerisinde gelen göçmenlerden daha fazla sayıda Kayseri'de yaşayan Rum ve Ermenilerin(1915 Tehcir hadisesi ve 1924 Nüfus Mübadelesi Ermeni ve Rumların Kayseri şehrinden başka bölgelere göç ettirilmesi) göçü nüfusun azalmasına sebep olmuştu. Osmanlı döneminde yapılan savaşları ve Milli Mücadele döneminde yapılan savaşlarda cepheye giden erkelerin büyük bir kısmının dönmemesi nüfus üzerinde etkili olmuştu.

³¹ Karataş, Çerkeslerin Sivas-Uzunyayla'ya İskânları Ve Karşılaştıkları Sorunlar (H.1277-1287/M.1860-1870), s.249.

Ancak bu göçler ile uzun dönemde dil ve din açısından türdeş bir toplumsal yapının oluşumuna zemin hazırlamıştı.

Göçlerin Ekonomik Yapı Üzerine Etkisi

Öncelikle gelen göçmenlerin şehirlere değil de köylere yerleştirilmesi esas alınmıştı. Zira şehirlerde yaşam zor olduğu için gelen muhacir, mübadil ve göçmenler köylerde iskân mahalleri gösterilmişti. Bir de gelen göçmenlerin bir arada iskân edilme istekleri de devleti zor durum da bırakmıştı. Bu nedenle yeni köylerin oluşumu dolayısıyla yeni yerleşim birimleri ve tarım arazilerin açılması sağlanmıştı. Özellikle vakıf ve miri araziler onlara verilerek tarım ile uğraşmalarına imkân sağlanmıştı. Çerkeslerin Uzunyayla bölgesinde anca kendi ihtiyaçlarını karşılayacak ölçüde tarım yaptıkları görülmektedir. Bunun yanında hayvancılıkla daha fazla uğraşmışlar ve “at” yetiştiriciliği konusunda önemli mesafe kat etmişlerdi.

Ticaretin özellikle Rum ve Ermeni topluluk elinde olduğu düşünüldüğünde Kayseri'nin ekonomik yapısına büyük bir darbe vurduğu aşikârdır. Gelen göçmenlerin Kafkas ve Balkan göçmenlerinin büyük bir kısmı özellikle Kayseri'ye yerleştirilenler tarımla uğraşan zümre idi. Bazıları da tarımda Kayseri'nin ikliminin müsaade etmediği çeltik konusunda tecrübe sahibi idiler ki bunlarında yeni ekim dikim usullerine alışmaları pekte kolay değildi. Bu nedenle Ermeni ve Rum göçleri ile boşalan ticari alana bu gelen göçlerin pek katkısı olmamıştı. Yani genellikle şehirler boşalmış gelen göçmen ve muhacir olarak adlandırılan topluluklar ise tarım alanlarına yani köylere yerleştirilmişlerdi.

Sosyo-Kültürel yapı Üzerine Etkisi

Mübadillerin ve muhacirlerin yemek kültürü Anadolu mutfağında etkili olmuştu. Özellikle Yunanistan bölgesinden gelenlerin sebze ve ot kültürü ile Kafkaslardan gelen Çerkeslerin kendilerine özgü yemekleri Kayseri'nin mutfak kültürüne katkı sağlamıştı.

KAYNAKÇA

AKAY, Tolga, *Kafkasya'dan Uzunyayla Havalisine Göçler ve İskân(1859–1876)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2009.

BOZDEMİR, Mustafa, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Endüstriyel Mirasımız*, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul 2011.

ÇAPA, Mesut, “Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskânı”, *Atatürk Yolu, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, C.2, Sayı: 5, 1990, s.49-69.

GÖKTEPE, Ramazan, *Kırım Savaşından Sonra Osmanlı Basınında Kafkasya ve Kırım Göçleri*, Niğde 2007.

HIFZI NURİ, *Türkiye'nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası, Kayseri Sancağı*(Cüz 4) Ankara, 1938/1922.

İPEK, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, TTK, Ankara 2000.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Kayseri”, *TDVİA*, C.25, Ankara 2002, s.96-105

KARATAŞ, Ömer, *Çerkeslerin Sivas-Uzunyayla'ya İskânları ve Karşılaştıkları Sorunlar (H.1277-1287/M.1860-1870)*, Ege Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2012

SARI, Muhammed, *Atatürk Dönemi İç Anadolu Bölgesi'nde İmar İskân Faaliyetleri (1923-1938)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Konya 2011.

SELÇUK, Hava, “Balkanlar ve Kafkasya'dan Kayseri'ye Gelenler”, *Türk Yurdu*, Aralık 2011, s.247-254.

SELÇUK, Hava, “Kayseri'ye (Aziziye-Pınarbaşı) İskân Edilen Kafkas Göçmenleri ve 1927 Tarihli Nüfus İstatistiğine Göre Kayseri'de Çerkesler”, *Yeni Türkiye Kafkas Sayısı*, C.X, 2015, s.62-67.

SELÇUK, Hava-Aziz Altı, “Kayseri'de, Tehcir, İskân ve İhtida”, *Yeni Türkiye-Ermeni Özel Sayısı*,

2014, s.2949-2956.

TDKSözlüğü, http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.585bdffb023352.26777934, 22.12.2016.

TOSUN, Ramazan, *Ermeni Meselesi Çerçevesinde Kayseri'de Ermeni Olayları*, Kayseri 1997.

TOSUN, Ramazan, *Türk-Rum Mübadelesi ve Kayseri'deki Rumlar*, Niğde 1998.

YILMAZ, Mehmet, *Konya Vilayetinde Muhacir Yerleşmeleri 1854-1914*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora tezi, Konya 1996.

Savaş, Göç ve Mülteci Krizi Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme

Yrd. Doç. Dr. Mehmet KOCA
Ordu Üniversitesi / Ordu

Giriş

Savaş fotoğrafçısı olan Kevin Carter'in, 1994 yılında Sudan'da Birleşmiş Milletler gıda dağıtım yerine ulaşmaya çalışan bir çocuk ve arkasında onun ölmesini bekleyen akbabalı fotoğrafını birçok kişi görmüş veya duymuştur. Fotoğrafın kitle iletişim araçları ile tüm dünyada yayılması ve ardından vicdanları derinden etkilemesi uluslararası toplumu harekete geçirmiş, Afrika'da yaşananları gözler önüne seren bu fotoğraf, toplumsal uyanış ve duyarlılığın oluşturulmasını sağlayan simgelerden biri haline gelmiştir.

Her ne kadar zamanı, yeri, konumu ve oluş biçimi çok farklı olsa da, bu defada 2015 yılında ailesi ile birlikte Muğla'dan Yunanistan'a şişme botla geçmeye çalışırken annesi ve kardeşi ile birlikte boğularak hayatını kaybeden üç yaşındaki Aylan Kurdi, benzer şekilde Orta Doğu'da (özellikle Suriye'de) yaşananların ne kadar ciddi boyutta olduğunu uluslararası topluma anlatan simgelerden biri olmuştur. Bu simgelerden biri yoksulluk, açlık ve kıtlığın yol açtığı ekonomik etkilerin; bir diğeri ise şiddet, kaos ve savaşın getirdiği politik çalkantıların sonucunda meydana gelmiştir.

Malum son zamanlarda Orta Doğu'da yaşananları komşu ülkelerimiz olmaları nedeniyle yakından takip ediyor ve yaşananlar karşısında dehşete düşüyoruz. Peki, ne oldu da bu bölgelerde iç savaşa varacak kadar çalkantılar meydana geldi? Bu çalkantıları tetikleyen arka plandaki politik nedenler neydi? 2010 yılında Tunus'ta patlak veren ve Arap Baharı olarak bilinen demokrasi rüzgârının bu soruların yanıtı olduğu söylenebilir.

Çünkü Arap Baharı denilen olaydan hemen sonra Kuzey Afrika ve Orta Doğu'da birçok ülke, halkın isyanı ve ayaklanması ile karşı karşıya kalmış ve yapısal dönüşüm süreci içine girmiştir. Bu kabuk değişim sürecine birçok ülke yumuşak bir şekilde geçiş yaparken; politika yapımcıların direndiği ülkelerde ise (ki bu Suriye) iç savaş ile sonuç vermiştir. Bu nedenle Avrupa'ya, Afrika'ya, Orta Doğu'ya özellikle Türkiye'ye yapılan yoğun göçler ve bu göçler sonucunda yaşanan mülteci sorunu olarak da bilinen krizin temelinde yer alan Arap Baharı üzerin de durulması gereken en önemli konulardan biridir.

Arap Baharı

Bilindiği üzere Aralık 2010 tarihinde pazarcılık yapan 26 yaşındaki üniversite öğrencisi Tunuslu Muhammed Bouazizi, bir pazar yerinde kendini yakmış, buna tepki olarak 18 Aralık günü Tunus'ta sokaklara dökülen halk, daha sonra Arap Baharı olarak adlandırılacak hareketi başlatmıştı.

Bu olayı bahane ederek sokaklara dökülen Tunus halkı, kötü yaşam koşulları, yolsuzluk, gıda enflasyonu, işsizlik ve ifade özgürlüğü gibi birçok sorunu protesto eden gösteriler düzenlemiş; hükümet güçleriyle protestocu halk arasında yoğun çatışmalar yaşanmıştı. Bu çatışmalar sonucunda gerçekleşen 'Yasemin Devrimi'yle 23 yıldır iktidarda olan Zeynel Abidin Bin Ali Ocak 2011 tarihinde iktidarı

bırakarak yurt dışına kaçmış ve ardından yapılan seçimlerde Nahda Partisi yönetime gelmişti.¹

İlk olarak Tunus'ta başlayan protestolar, domino etkisi göstererek benzer sorunlar yaşayan Arap dünyasına yayılmış, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'nın tamamına yayılan Arap hareketleri, bölgede yıllardır hüküm süren diktatör rejimlerin devrilmesine kaynaklık etmiştir. Peki, bu bölgelerde bu düzeyde bir etki oluşturan Arap Baharı'nın ortaya çıkmasına neden olan faktörler nelerdir? Elbette bu sorunun kişilere ve ülkelere göre değişen cevapları vardır. Ancak genele bakılarak birkaç faktöre dayandırmak mümkündür. Örneğin Mehmet Şahin Arap Baharı'nın nedenlerini beş başlık altında açıklamaktadır. Bunlardan birincisi '*genç nüfustur*'. Dünyada en yüksek nüfus artış hızına sahip olan bölgeler arasında yer alan Orta Doğu'da, bugüne kadar çeşitli iddialarla başa gelen Arap yöneticileri, genç nüfusa geleceğe dair politikalar ortaya koyamadı. Diğer bir söylemle, artan nüfusu maddi olarak tatmin edemedikleri gibi, politik sistemin içine de dâhil edemediler. İkincisi '*artan yoksulluk ve şiddettir*'. Daha iyi gelecek söylemleriyle yönetimi ele geçiren devrimci kadroların zaman içinde yolsuzluk ve rüşveti yayan mekanizmalar kurmaları. Üçüncüsü, '*demokrasi eksikliğidir*'. Aynı devrimci kadroların halkı güçlü olan değil, merkezi yapısı güçlü olan bir devlet inşa etmeleri. Yani halkın yönetime dâhil olmadığı, iktidarı ellerinde bulunduranların ise her alanda söz sahibi olduğu otoriter yönetimler haline dönüşmeleri. Dördüncüsü '*dışarıya olan bağımlılıktır*'. Ekonomik anlamda dışarıya bağımlı hale gelen ülkeler ya Batı ya da Doğu dünyasındaki ülkelere yakınlık göstermiş, bu yakınlıkta egemen güçlerin Orta Doğu'yu bir mücadele alanı haline getirmesine ve yöneticilerinin büyük güçlerin etkisi altına girmesine neden olmuştur. Beşinci ve son olarak, '*küreselleşmenin etkisidir*'. Teknolojik alandaki gelişmelere paralel olarak sosyal paylaşım platformlarında halkın talepleri ve yöneticilere karşı öfkeleri hızla yayılmaya başlamış; bu platformlarda genç nüfus daha hızlı ve organize bir şekilde bir araya gelerek gösteriler yapabilme şansına sahip olmuştur.²

Bunların dışında Aaron Reese'e göre çatışmaları alevlendiren başka bir faktörde, siyasi amaçlar için mezhepsel kimliklere vurgu yapan hareketlerin –özellikle Suriye ve Irakta- gittikçe artmasıdır. Böylece bu kimlikler toplumsal ayrışmaya kaynaklık ederek –biz ve onlar diye- hükümetler tarafından kolayca politika aracına dönüştürülmekte ve çatışmalarda destekçilerini harekete geçirmek için kullanılmaktadır.³

Sonuç olarak siyasi, sosyal ve ekonomik nedenlerle Tunus'ta başlayan Arap Baharı, şiddetli çatışmaların başlamasına yol açmış, başta Tunus, Mısır, Libya ve Yemen olmak üzere birçok ülkede siyasi iktidar el değiştirmek zorunda kalmıştır. Son olarak Suriye'de de benzer eğilimler görülmüş ancak bu ülkede politika yapıcılarının direnç göstermesi ile ülke büyük bir iç savaşın içine sürüklenmiştir. Halen söz konusu iç savaş devam etmekte olup, ülke halkı tarihinin en büyük yerinden edilme durumuyla karşı karşıya kalmıştır.

Irak ve Suriye'den Göçler ve Mülteci Krizi

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR)'nden edinilen bilgilere göre, Nisan 2008 itibarıyla Irak'tan diğer komşu ülkelere İran'a (57,000), Ürdün'e (500,000), Mısır'a (120,000), Lübnan'a (20-50,000), Suriye'ye (1,5 Milyon), Türkiye'ye (5,000) ve diğer körfez ülkelere (200,000) kitlesel göçler gerçekleşmiştir.⁴ Elbette kitlesel göçler sadece komşu ülkelerle sınırlı kalmamış, kıtalararası bir boyuta da taşınmıştır. Özellikle Avrupa, sahip olduğu coğrafi, sosyal ve ekonomik özelliklerinden dolayı tercih edilen yerlerin başında yer almış, binlerce insan yasadışı yollara başvurarak Avrupa'ya göç etmeye çalışmıştır. Çünkü "bir Schengen devletine giriş sağlayabilen yasa dışı göçmenlerin tüm Schengen bölgesi içinde engelsiz hareket etmesi mümkün olmaktadır".⁵

Savaş sonrasında, Avrupa istatistik verilerine göre, 2003-2013 yılları arası on yıllık süre zarfı içinde

¹ Zeki Boyraz, "Türkiye'de Göçmen Sorununa Örnek Suriyeli Mülteciler", *Journal of World of Turks*, Vol. 7, No. 2, 2015, p. 40.

² Mehmet Şahin, "1950-1960 Arap Devrimleri ve 2011 "Arap Baharı": Benzerlikler ve Farklılıklar", *Mülkiye Dergisi*, C. 35, S. 272, s. 86-88.

³ Aaron Reese, "Sectarian and Regional Conflict in the Middle East", *ISW Middle East Security Report 13*, 2013, p. 9.

⁴ UNHCR (The UN Refugee Agency), *Iraqi Displacement*, <http://www.unhcr.org/487ef7144.html> (Erişim Tarihi: 27.12.2016)

⁵ Anthony Giddens and Philip W. Sutton, *Sosyoloji*, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2016, s. 723.

27 Avrupa ülkesine sığınmak için başvuruda bulunan Iraklı mülteci sayısı yaklaşık 200 bin civarındadır. Bu mültecilerin 49,350'sini Almanya, 48,480'ini İsviçre ağırlayarak bu konuda başı çeken ülkeler konumunda yer alırken; bu ülkeleri sırası ile 25.210 kişi ile Hollanda, 15.040 kişi ile Yunanistan, 13.960 kişi ile Birleşik Krallık ve 11.180 kişi ile de Belçika takip etmiştir. Mültecilerin ağırlanması konusunda diğer ülkelerdeki kişi sayıları ise oldukça sönük kalmıştır.⁶

2011 yılına gelindiğinde Irak'ta yaşanan durumların benzeri Suriye'de de yaşanmaya başlamış ve ülke içinde yaşanan çatışmalar bölge halkını göçe zorlamıştır. Ancak Irak'ın yanı sıra, Suriye'ye bakıldığında krizin yol açtığı insani boyut çok daha çarpıcı sonuçlar vermiştir. "Suriye'de resmi rakamlara göre 150 bine yakın kişi hayatını kaybetmiştir. 3 milyona yakın Suriyeli ülke dışına göç etmek durumunda kalmış, 6 milyona yakını evlerini terk ederek ülke içinde güvenli bölgelere göç etmiştir. Dolayısıyla 10 milyon civarında Suriyeli iç savaştan doğrudan etkilenmiştir. İç savaş öncesi toplam nüfusun yaklaşık 23 milyon olduğu düşünülecek olursa, Nisan 2014 itibarıyla nüfusun neredeyse yarıya yakını iç savaşın etkilerine doğrudan maruz kalmıştır".⁷ 2016 yılına gelindiğinde ise Suriye'den komşu ülkelere göç edenlerin toplam sayısı yaklaşık beş milyonu bulmuştur.⁸

Tablo 1. UNHCR Kayıtlarına Göre Suriyelilerin Bölge Ülkelerine Göre Dağılımı⁹

Ülkeler	Türkiye	Lübnan	Ürdün	Irak	Mısır	K. Afrika	Toplam
Sığınmacı Sayıları (Kişi)	2.790.767	1.017.433	655,675	228,894	115,204	29,275	4.837.248

Tablo 1.'dende anlaşılacağı üzere, Suriyelilerin büyük çoğunluğuna Türkiye, Lübnan, Ürdün ve Irak olmak üzere dört ülke ev sahipliği yapmakta, bunun dışında sayıları çok olmasa da kültürel yakınlıktan dolayı Mısır ve K. Afrika'da ağırlanan Suriyelilerde bulunmaktadır. Orta Doğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM)'ne göre, "Türkiye ve Irak Kürt Bölgesi, imkanları itibarıyla nispeten daha az risk altında olsa da ekonomik olarak zayıf, kaynakları sınırlı, hassas siyasal ve toplumsal yapıya sahip Lübnan ve Ürdün için mülteciler giderek bir güvenlik sorununa dönüşmektedir. Buna karşılık çeşitli ülkeler ve kuruluşlardan gelen yardımlar Suriyelilerin ihtiyacının sadece %54'ünü karşılamaya yetmektedir. Mülteci meselesi ne sadece Suriye'nin ne de Ortadoğu bölgesinin sorunudur. Kitlesel göç ve insani trajedi bölge ve uluslararası sistemin güvenlik ve istikrarını da tehdit eder boyuta ulaşmıştır".¹⁰

Tablo 2. UNHCR Kayıtlarına Göre Suriye'den Bölge Ülkelerine Göç Eden Kişilerin Yıllara Göre Sayısı¹¹

Yıl	2012	2013	2014	2015	2016
Sayı	9,5	501,651	2,303.746	3,718.980	4,837.248

Tablo 2.'de göçün yıllara göre sayıları yer almaktadır. Bu sayılara bakılarak ülkede yaşanan şiddetin yoğunluğu ile göçün yoğunluğu arasında paralellik olduğu söylenebilir. Bu anlamda göçün en fazla 2012-2013 yılları arasında olduğu ve her yıl artarak 2016 yılına gelindiğinde 4,837.248 rakamına ulaştığı görülmektedir. Farklı grupların çatışma alanı haline gelen ülkede, istikrarın sağlanması biraz daha zaman alacağı düşünülürse, bu rakamların artacağını ön görmek zor olmayacaktır.

Tablo 3. UNHCR Kayıtlarına Göre Göç Edenlerin Yaş ve Cinsiyete Göre Dağılımı¹²

Yaş	Erkek (%51,5)	Kadın (%48,5)
0-4	7.6 %	7.2 %

⁶ Christine M. Fandrich, "A Comparative Study on the Asylum Landscapes Within the EU for Iraqis After the 2003 Iraq War and Syrians After the 2011 Syrian Civil War", *EUI Working Paper RSCAS*, no. 89, 2013, p. 38.

⁷ ORSAM, "Suriye'ye Komşu Ülkelerde Suriyeli Mültecilerin Durumu: Bulgular, Sonuçlar ve Öneriler", *ORSAM Rapor No: 189*, Nisan 2014, s. 7.

⁸ Bkz. Tablo 1.

⁹ UNHCR, *Syria Regional Refugee Response*, <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php> (Erişim Tarihi: 26.12.2016)

¹⁰ ORSAM, Agm, s. 7.

¹¹ UNHCR, <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php> (Erişim Tarihi: 26.12.2016)

¹² UNHCR, <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php> (Erişim Tarihi: 26.12.2016)

5-11	9.5 %	9.2 %
12-17	7.4 %	6.6 %
18-59	25.5 %	23.8 %
60+	1.5 %	1.7 %

Suriye'den göç edenlerin Tablo 3.'de yer alan yaşa göre dağılımlarına bakıldığında en fazla göçün genç ve orta yaş kategorisinde (18-59 yaş aralığında) olduğu görülmektedir. Buna karşılık cinsiyet açısından göç edenlerin oranının hemen hemen bir birine yakın olduğu, sadece yüzde 3 oranla erkeklerin kadınlardan biraz daha fazla olduğu söylenebilir. Ayrıca toplam göç edenler içinde 0-18 yaş arasında olanların oranı yüzde 49,5 olarak karşımıza çıkmakta ve mevcut durumdan en fazla genç ve çocukların etkilendiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Suriyeliler sadece yakın komşu ve bölgelere göç etmemişler, Irak örneğinde olduğu gibi aynı zamanda Avrupa'ya da göç etmişlerdir.

Suriyeli mülteciler için İsveç (7.814 başvuru), Almanya (6.201 başvuru), Birleşik Krallık (1.289 başvuru), Avusturya (922 başvuru) ve Danimarka (907 başvuru) olmak üzere beş ana varış noktası vardır. AB üyesi olmayan ülke konumundaki İsviçre 1146 başvuru kabul ederken, buna karşılık Fransa, Suriye'de Beşşar Esad rejiminin karşısındaki grupları güçlü bir şekilde destekleyen AB üyesi ülke olmasına rağmen sadece 627 sığınmacı kabul etmiştir. Bu çerçevede Avrupa ülkelerinin çoğu mültecileri kabul etme konusunda isteksizdir. Göreceli olmakla birlikte Almanya bu konuda istisnadır. Çünkü Mart 2013 itibari ile 13,000 Suriyeli mülteciyi -özellikle Hristiyan olanları- tercih ederek kabul etmiştir. Kısıtlayıcı göç politikalarına sahip olan Hollanda, Suriyeli mültecileri sığınma talebinde bulunmaları konusunda cesaretlendirmemektedir. 2013 yılının ilk dört aylarında Hollanda sadece 470 mültecinin müracaatını almıştır. Bu taleplerle ilgili 2011 ile 2012 yılları arasında sorumluluk erteleme hakkını kullanan Hollanda hükümeti bunun ardından bireysel başvuruları değerlendirmeye başlamıştır. Bunlara rağmen 2013 yılında Hollanda yaklaşık 35 milyon Euro'yu Suriyeli mültecilere bağışlamış ve ardından mültecileri kabul etmiştir.¹³

Batılı devletler ve bölgelerdeki ülkeler açısından orta ve uzun vadede AB ülkelerinin yaptığı veya yapmadığı faaliyetlerin etkilerinin değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Bu bağlamda TODAİ ve Göç İdaresi Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan '*Türkiye'ye Yönelik Kitlesel Akınlar*' isimli projenin nihai raporundaki belirlemelere göre: İlk olarak, bölge ve Kuzey Afrika ülkelerindeki vatandaşların mülteci algılarının anlaşılması önemlidir. Lübnanlılar genellikle Filistinli ve Suriyeli mültecileri olumsuz algılamakta ve benzer sürecin izlerine Türkiye'de de rastlanmaktadır. (özellikle Reyhanlı'da 2013'ün Mayıs ayındaki araç bombalanması olayının bu süreci açığa çıkardığı belirtilmektedir.) İkinci olarak, mülteci ve ülke içinde yerinden edilmiş insan sayısındaki yüksek oran, ev sahibi ülkelerin istikrarını tehdit eden bir hal almaktadır. Ekonomisi ve donanımlı yapısı ile şuan sadece Türkiye'nin kendisine yönelik kitlesel akın ile baş edebildiği görülmektedir. Ürdün çok sayıda zorluk ile mücadele ederken Kral Abdullah ülkesindeki mültecilerin ciddi külfetinin omuzlarına yük getirdiğini birçok kez itiraf etmiştir. Bu durum krallıkta ek maliyetler ortaya çıkarmış ve bu süreçte Ürdün'ün zayıf ekonomik durumunun protesto edilmesine yönelik eylemlerin artış gösterdiği görülmüştür. Önceki yıllarda Irak ve Filistin'den gelen kitlesel akınlar karşısında Ürdün gibi ülkelerin yüklerinin, Suriye'den gelen kitlesel akınla katlanarak arttığı düşünülmektedir. Üçüncüsü siyasi algılamaların süreçte rol oynamasıdır. Ürdün, Lübnan ve Irak hükümetleri mülteci ve radikal gruplar arasındaki muhtemel bağlantılardan endişelenmektedir. Özellikle Suriyeli mültecilerin önemli bir bölümünün rejim karşıtı olduğu bilinmektedir. Bu grubun küçük kısmını bile yerel radikal gruplar ve örgütlerle Beşşar Esad'a ve Suriye yönetimine karşı birlikte çalışabilme olasılıklarının söz konusu olduğu belirtilmektedir. Dördüncü olarak mülteci krizi Arap Baharı'nın sonucu olarak ortaya çıkmış ve ayrıca radikal ideolojinin yayılmasına katkı yapmıştır. Libya'daki mülteciler Mali'de mücahit olmamışlar ancak kamplar potansiyel cihatçı ve radikal savaşçı bulma yeri olmuştur. Beşincisi eğer mevcut mülteci krizi doğru şekilde yönetilmez ise geçiş sürecindeki ülkelerin geleceğini etkileyecektir. Mültecilerin radikalleşmesi ile İslamcı ve laik grupların bu durumu kolaylıkla kullanması ev sahipliği yapan ülkeye siyasi kargaşalar açısından da

¹³ Barah Mikail, "Refugees in the MENA Region: What Geopolitical Consequences?", *Policy Brief*, no. 162, July 2013, p. 2.

külfet yüklemektedir.¹⁴

Avrupa'ya doğru yoğun mülteci göçünün yaşanması ve bu mültecilerin ağırlanması konusunda ülkelere düşen külfet paylaşımı Suriye'de yaşanan çatışmaların önüne geçerek, sorunların odak noktasını değiştirmiştir. Batılı güçler çatışmalardan etkilenen masum sivillerin (özellikle kadın ve çocukların) yaşamış olduğu dehşeti bir kenara bırakarak, maddi yardım sorumluluğundan kurtulmanın derdine düşmüşlerdir.

AB ve Almanya, Suriyeli mültecilerin masraflarının karşılanmasına katkı yapmak adına Türkiye'ye yapmayı vadettikleri maddi yardım konusunda da baştan itibaren açık bir tavır takınmamışlardır. Başlangıçta 1 milyar avro yardımdan bahsedilirken, daha sonra bunun zaten üyeliğe hazırlık sürecinde Türkiye'ye ayrılan fonlardan kullanılacağı ortaya çıkmıştır. İlerleyen zaman içinde mülteci krizinin derinleşmesi üzerine AB ve Almanya 3 milyar avro yardım yapılacağını açıklamışlardır. Buna rağmen teklif edilen bu rakamlar Türkiye'nin 2 milyonu aşkın Suriyeliyi misafir ederek Avrupa'nın sırtından aldığı maddi ve sosyal yük karşısında çok ufak kalmaktadır. Yapılan hesaplamalara göre bir mültecinin Almanya'ya yıllık maliyeti 13 bin avroyu bulmaktadır. Dolayısıyla 2 milyonu aşkın Suriyeli sığınmacıya ev sahipliği yapan Türkiye, sadece maddi açıdan bakıldığı zaman bile AB üyesi devletlerin sırtından 26 milyar avro civarında bir yükü almaktadır. Bunun yanı sıra böylesine bir mülteci akınının zaten kendi Müslüman nüfusunu entegre etmekte zorlanan Avrupa devletlerinde yaratacağı ekstra sosyal yükü de hesaba katmak gerekmektedir. Dolayısıyla AB üyesi devletler hala Türkiye'nin büyük miktarda Suriyeliyi misafir ederek Avrupa'ya sağladığı katkının boyutlarından habersiz gözükmektedirler.¹⁵

Sonuç olarak Arap Baharı'nın başlamasıyla birlikte Orta Doğu'da öngörülmeleyen gelişmelerin ortaya çıkması, bölgenin politik ve ekonomik yönden güçlü olan devletlerin bir mücadele alanına sahne olması, yerel halkı komşu ülkelere göç etmeye zorlamıştır. Bu ülkelerin başında da Türkiye yer almaktadır.

Türkiye'deki Mevcut Durum ve Geçici Koruma Kapsamında Göç Edenlere Yönelik Sağlanan Hak ve Yükümlülükler

Suriye örneğinde düşünüldüğünde göç edenlerin büyük çoğunluğunun Türkiye'yi diğer ülkelere kıyasla daha fazla tercih etmeleri konusunda: Başta Türkiye'nin Suriye ile uzun sınır hattının olması, beraberinde göç edilecek mesafenin kısa ve ulaşılabilirliği kolay hale getirmesi, sonrasında Türkiye'nin güvenilir bir ülke olması, birçok Suriyelinin Türkiye'de kurmuş olduğu akrabalık ilişkileri ve dini sebepler gösterilebilir.¹⁶ Bunların dışında göçle gelenlere tanınan temel, sosyal ve ekonomik hakların diğer ülkelerin tanıdığı haklardan daha avantajlı olması; açık kapı politikası ile hiçbir ayrımcılığa yer vermeden ülke topraklarına koşulsuz kabul sağlaması ve geri göndermeme ilkesini istisnasız uygulaması da etkili olmuştur. Anlaşılacağı üzere göçle gelenleri 'geçici koruma'¹⁷ kapsamına alan Türkiye, "ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak veya bu kitlesel akın döneminde bireysel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen ve uluslararası koruma talebi bireysel olarak değerlendirmeye alınamayan yabancılar(ı)..."¹⁸ en iyi şekilde ağırlamaktadır. Böylece çatışmaların başladığı yıldan itibaren her geçen gün Suriyelilerin Türkiye'ye göçü sürekli olarak artmakta, sınır illeri başta olmak üzere Türkiye'nin büyük bir bölümüne yayılmaktadır.

¹⁴ TODAİ ve T.C. İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, "Türkiye'ye Yönelik Kitlesel Akınlar: Türkiye'nin Örnek Uygulamaları ve Liderliği, Uygulanan Politikalar ve Bu Politikaların Sonuçları Üzerine Karşılaştırmalı Değerlendirme", *Yük Paylaşımı Gerçeği Projesi Nihai Rapor*, Ankara (Tarihsiz), s. 32-33.

¹⁵ Enes Bayraklı ve Kazım Keskin, "Türkiye, Almanya ve AB Üçgeninde Mülteci Krizi", *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)*, S. 143, Kasım 2015, s. 29.

¹⁶ Ersin Kaya Sandal, Mesut Hançerkıran ve Mehmet Tıraş, "Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler ve Gaziantep İlindeki Yansımaları", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, C. 15, S. 2, 2016 15, s. 467.

¹⁷ Uluslararası göç hukukunda geçici koruma, çatışma veya yaygın şiddet ortamlarından kitlesel olarak kaçıp gelen kişilere öncesinde bireysel statü belirleme işlemine tabi tutmaksızın Devlet tarafından geçici koruma sağlama konusunda geliştirilen düzenlemeler olarak tanımlanır (IOM, *Göç Terimleri Sözlüğü*, (Ed. Perruchoud R. İle Redpath-Cross J.), Uluslararası Göç Örgütü, No. 31, 2013, s. 33..

¹⁸ T.C. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_409_546_552_icerik (Erişim Tarihi: 01.01.2017)

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün belirlemelerine göre Ocak 2017 tarihi temel alındığında Türkiye'ye giriş yapan ve kayıt altına alınan Suriyeli sayısı 2.880.325 olmuştur. Aynı tarih itibarıyla bu kişilerden 260.092'si Hatay, Gaziantep, Kilis, Şanlıurfa, Kahramanmaraş, Osmaniye, Adana, Adıyaman, Mardin ve Malatya illerinde oluşturulan geçici barınma merkezlerinde (çadır kent ve konteyner kentte) kalmaktadır.¹⁹ Suriyeli mülteciler için yapılan barınma merkezlerinin bulunduğu iller dikkate alındığında bu merkezlerin çoğunlukla Suriye-Türkiye sınırına yakın illerde bulunduğu görülmektedir. Hatay'da altı, Gaziantep'te beş ve Şanlıurfa'da yer alan dört çadır ve konteyner kent ile bu iller en çok geçici barınma merkezlerinin bulunduğu iller konumundadır. Bu illeri iki barınma merkezi ile Kilis izlemektedir. Bunların dışında Mardin, Adana, Adıyaman, Kahramanmaraş, Malatya ve Osmaniye illerinde birer barınma merkezi bulunmaktadır.²⁰

Geçici koruma kapsamında Türkiye'ye gelenlere giyecek, yiyecek, barınma gibi temel hakların yanı sıra; sağlık, eğitim, iş piyasasına erişim, sosyal yardım ve hizmetler ile tercümanlık ve benzeri hizmetlerin sağlanması konusunda, 'Geçici Koruma Yönetmeliği' '22/10/2014 Tarihli ve 29153 Sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiş olup, yabancılara başlıca hak ve yükümlülükler getirilmiştir. Geçici kimlik belgesinden iletişime kadar sağlanan bu haklardan kısaca bahsetmek gerekirse:

Sağlık Alanında: Sürekli faaliyet gösteren sağlık merkezlerinin kurulması, tedavi ve ilaçlardan hasta katılım payının alınmaması, sağlık hizmeti bedelleri konusunda Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı tarafından genel sağlık sigortalıları için belirlenmiş olan sağlık uygulama tebliğindeki bedeli geçmemesi ve sunulan sağlık hizmeti bedelinin AFAD tarafından ödenmesi. Bulaşıcı hastalık riskine karşı gerekli tarama ve aşılar yapılarak her türlü önlem ve tedbir alınması. Üreme sağlığıyla ilgili olarak yetkili personel tarafından bilgilendirme yapılması ve destek faaliyetleri yürütülmesi. Kişisel veya toplu kullanım alanlarının ve geçici barınma merkezlerinin bulunduğu alanlar sağlık açısından uygun hale getirilmesi. Geçici korunanlar arasında madde bağımlılığı veya psikolojik sorunları olduğu tespit edilenler hakkında sağlık kurumuna nakli de içerebilecek şekilde gerekli tedbirlerin alınması. Çocuklara yönelik gerekli aşıların yapılması amacıyla gerekli tedbirlerin alınması. Barınma merkezleri oluşturulurken gerekli olan uygun fiziki donanımın kurulması ve Sağlık Bakanlığı'na teslim edilmesi. Bunlara karşılık geçici korunanlar acil ve zorunlu haller dışında, özel sağlık kuruluşlarına doğrudan başvuramazlar.²¹

Sağlık alanında AFAD'a göre bugüne dek Suriye ve Iraklı sığınmacıların tedavileri kapsamında; 760 bin ameliyat gerçekleştirilmiş, 940 bin yatan hasta ve 20 milyon poliklinik hizmeti verilmiştir. Ayrıca 178 bin Suriyeli bebek de gözlerini Türkiye'de açmıştır.²²

Eğitim Alanında: 54-66 aylık çocuklar öncelikli olmak üzere okul öncesi eğitim çağındaki 36-66 aylık çocuklara, okul öncesi eğitim hizmeti verilmesi. İlköğretim ve ortaöğretim çağındakilerin eğitim ve öğretim faaliyetleri, Millî Eğitim Bakanlığı'nın ilgili mevzuatı çerçevesinde yürütülmesi. Bunların yanı sıra her yaş grubuna yönelik dil eğitimi, meslek edindirme, beceri ve hobi kursları talebe bağlı olarak düzenlenebilir.²³

Bu çerçevede AFAD barınma merkezlerinde 82 bin çocuk eğitime kazandırılmış, Millî Eğitim Bakanlığı işbirliğiyle anaokulundan lise son sınıfa kadar toplam 510 bin çocuk sokaklardan alınarak okula yeniden devam ettirilmiştir. Ayrıca AFAD barınma merkezlerinde yabancı dil, bilgisayar okuryazarlığı, halı dokuma gibi çeşitli sertifika programlarında 150 bin Suriyeli yetişkin meslek sahibi olmuştur.²⁴

Sosyal Yardım Hizmetleri Alanında: Muhtaç durumdaki yabancılar, 29/5/1986 tarihli ve 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu'nun 3'üncü maddesinde belirtilen Sosyal

¹⁹ T.C. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_363_378_4713_icerik (Erişim Tarihi: 01.01. 2017)

²⁰ AFAD, *Barınma Merkezlerinde Son Durumu*, <https://www.afad.gov.tr/tr/2374/Barinma-Merkezlerinde-Son-Durum> (Erişim Tarihi: 01.01. 2017)

²¹ Geçici Koruma Yönetmeliği [GKY], 2014: Madde 27

²² AFAD, *Dünyanın En Cömert ve En Çok Sığınmacıya Ev Sahipliği Yapan Ülkesi: Türkiye*, <https://www.afad.gov.tr/tr/2373/Giris> (Erişim Tarihi: 05.01. 2017)

²³ Geçici Koruma Yönetmeliği [GKY], 2014: Madde 28

²⁴ AFAD, <https://www.afad.gov.tr/tr/2373/Giris> (Erişim Tarihi: 05.01. 2017)

Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu Kurulu'nun belirleyeceği usul ve esaslar çerçevesinde anılan kanun kapsamındaki sosyal yardımlardan yararlandırılabilir.²⁵

Uluslararası yardım anlamında yine AFAD'a göre, Türkiye, Suriyeli sığınmacıların yaralarının sarılması ve yeniden hayata tutunmaları konusunda BM standartlarında 12.1 milyar ABD doları aşkın bir kaynak harcamış olup, buna karşılık uluslararası toplumun, Türkiye'nin bu fedakârlığına katkısı ise 512 milyon ABD doları olmuştur.²⁶

Bunların dışında geçici koruma kapsamında Türkiye'ye gelen yabancılara yönelik iş piyasasına erişimleri konusunda da yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeye göre, geçici koruma kimlik belgesine sahip olanlar, Bakanlar Kurulunca belirlenecek sektörlerde, iş kollarında ve coğrafi alanlarda (il, ilçe veya köylerde) çalışma izni almak için Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na başvurabilir.²⁷ Ayrıca iletişim kurulması anlamında yabancılara yönelik tercümanlık hizmetleri de ücretsiz hale getirilmiştir.²⁸

Sonuç Yerine

Zümray Kutlu'nun da belirttiği üzere, “*Bekleme Odasından Oturma Odasına*”²⁹ geçilmiştir. Suriyelilerin misafirlikleri yasal olarak devam etse de, gündelik hayat pratikleri bağlamında bitmiştir. Çünkü hem göç edilen yerde geri dönüşleri olanaksız kılacak şekilde çatışma ortamının beklenenden uzun sürmesi, hem de göçle gelen yerde barınma merkezlerinin bu büyüklükteki kitleleri taşıyabilecek güçten yosun olması, göç edenleri kalış sürelerine bağlı olarak değişen sorunlar karşısında yeni arayışlara yönlendirmiştir. Türkiye'de ki hemen hemen her il kitlesel göçlerle karşı karşıya kalmıştır. Hatta bazı illere bakıldığında yerel halkla göçle gelenlerin oranı azımsanmayacak düzeyde bir birlerine yakın hale gelmiştir.

Örneğin Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nden edinilen bilgilere göre, Hatay ilinde yerel halkla kıyaslandığında göçle gelenlerin oranı yüzde 24,75'e, Şanlıurfa ilinde yüzde 21,2'ye ve Gaziantep ilinde de yüzde 16,55'e çıktığı görülmektedir. Kilis iline bakıldığında ise bu oran yüzde 93,97 olarak karşımıza çıkmakta³⁰ ve bu ildeki bu çarpıcı rakam, neredeyse yerel halkı yabancı konuma düşürecek seviyeye eriştiğini haber vermektedir.

Bu çerçevede, göç konusunda var olan itme-çekme kuramı ve Avrupa'nın da göçmenlere yönelik tavrı göz önüne alındığında, Türkiye'ye göçle gelenlerin ülke içinde yerleşik konuma geldiği -gelmeye başladığı- orta ve uzun vadede geri dönüşlerin zor olacağı söylenebilir.

Ayrıca, göçle gelenlerin göç ettikleri ülkede kurmuş oldukları ve yine göç alan ülke ve göç veren ülke arasında da kurmuş oldukları sosyal ilişkiler ve bu ilişkilerin, süregiden karşılıklı göçler üzerine olan etkisi³¹ göz önüne alındığında; sosyolojinin bir alt dalı olan göç sosyolojisinde önemli bir yeri bulunan ağ teorisinin, Türkiye'ye ve Türkiye içinde yapılan göçlerle uyumluluğu da önemsenmelidir. Çünkü Abadan-Unat (Akt., Çağlayan, 2006: 85)'ın da vurguladığı üzere, “göçmen ilişkiler ağı, geldikleri ülke ile yeni yerleştikleri ülkelerde eski göçmenler, yeni göçmenler ve göçmen olmayan kişiler arasında ortak köken, soydaşlık ve dostluk bağlarından oluşan kişiler arası bağlantılardır”.³² Göçmen ağları anayurtta kalanlar için gerek iyi bir haber kanalları olmaları nedeniyle onlara buldukları ülkedeki olanaklar hakkında sürekli bilgi vermeleri gerekse de göçün devamını ve hızını kontrol etmede önemli bir yapılanma oluşturmaları ile önemli rol oynar.³³ Cemal Yalçın'ın belirlemesine göre, “göçün devamını

²⁵ Geçici Koruma Yönetmeliği [GKY], 2014: madde 30

²⁶ AFAD, <https://www.afad.gov.tr/tr/2373/Giris> (Erişim Tarihi: 05.01. 2017)

²⁷ Geçici Koruma Yönetmeliği [GKY], 2014: madde 29

²⁸ Geçici Koruma Yönetmeliği [GKY], 2014: madde 31

²⁹ Zümray Kutlu, “Bekleme Odasından Oturma Odasına: Suriyeli Mültecilere Yönelik Çalışmalar Yürüten Sivil Toplum Kuruluşlarına Dair Kısa Bir Değerlendirme”, *Açık Toplum Vakfı ve Anadolu Kültür'ün Ortak Projesi*, 2015.

³⁰ T.C. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_363_378_4713_icerik (Erişim Tarihi: 25.01. 2017)

³¹ Savaş Çağlayan, “Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, S. 17, Güz 2006, s. 85.

³² Akt., Aqm, s. 85.

³³ Cemal Yalçın, *Göç Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2004, s. 55.

ve hızını sağlayacak her yol göçmen ağlarınca anayurtta kalanlara bildirilmekte ve bu yollar sürekli olarak kullanılmaktadır.”³⁴

Bu tür teorilerin pratikleri ve göç edilen bazı yerlerde yerel halk ile göçle gelenlerin oranının bir birine olan yakınlığı öncelikle bize, farklılıklarımızla birlikte yaşamamız gerektiğini, etnik bütünleşme modellerine önem vermemizi, sonrasında göçle gelenlere yönelik politikalar oluşturma ve kamusal hizmetler planlama çabalarının gerekliliğini göstermektedir.

Suriye’den göç edenlerin yaşamış olduğu iki büyük çöküntü vardır. Bunlardan birincisi göç edilen yerde yaşanan çatışmaların, kargaşaların ve savaşın neden olduğu psikolojik erozyon. İkincisi göçle geldikleri yerlerde karıştıkları sosyal ve kültürel farklılıkla ilgili şoktur. Bu durum onları psikolojik, sosyal ve kültürel erozyonla karşı karşıya bırakmaktadır. Bu nedenle hâkim kültüre alışmaları uzun zaman alacaktır. Dolayısıyla göç edenlerin yaşamış oldukları psikolojik, sosyal ve kültürel yıkımı atlatmaları konusunda psikolojik destek sağlamaya yönelik merkezler çoğaltılarak, duygusal yaralar hızla sarılarak iyileştirilmeli, etnik bütünleşme modellerinin gerçekleşmesi konusunda fırsatlar yaratılmalıdır. Bu nedenle her şeyden önce dil, din, ırk ve benzeri ayrımı yapmaksızın dostane ilişkiler geliştirmeli; ayrıştırıcı, çatıştırıcı tavır ve davranışlardan kaçınılmalıdır. Sonrasında göçle gelenlerin düşük eğitim düzeyi, mesleki ve ekonomik yetersizlikleri göz önüne alınarak yerel halkla hızlı bir şekilde bütünleşmeleri, toplumsal düzene uyum sağlamaları konusunda acil eylem planları hayat geçirilmelidir.

Daha öncede belirtildiği üzere göçle gelenlere yönelik son çıkan yönetmeliklerle birlikte onlara yönelik barınma, iletişim, sosyal yardım, sınırlı sağlık, şartlı eğitim ve kısıtlı çalışma izni gibi birçok alanda haklar sağlanmış, gündelik yaşam pratiklerinin zorlukları bir nebze olsa hafifletilmeye çalışılmıştır. Ancak sağlanan bu hakların olgunlaşması zaman alacağından topluma uyum sağlamanın hızı da sekteye uğrayacaktır. Bu nedenle bu haklardan kısıtlı ve şartlı olanların -yani eğitim ve çalışmaya yönelik olanların- üzerinde durulmalı uygulanabilirlik ve kapsamı konusunda ülke şartları da göz önünde tutularak olanaklar zorlanmalıdır. Özellikle bunun için uluslararası örgütlerin ve yeteri kadar maddi külfet paylaşımında bulunmayan diğer Batılı ülkelerin destekte bulunmaları sağlanmalıdır.

Kısa vadeli ve geçici çözümler zaman içinde çözümü zor ve kalıcı sorunlara yol açabilir. Örneğin göçle gelenlere yönelik yoksul yardımı uygulamalarının kapsamının genişletilmesi, sivil toplum kuruluşları tarafından yapılan yardımlarda düşünüldüğünde bu durum onların, yoksul yardımlarına bel bağlayarak gündelik yaşam geçimlerini sürdürme eğilimlerini arttırıp, onları ‘yoksulluk kültürü’ sarmalı içine sokabilir. Bu nedenle istihdam politikaları anlamında adımlar atılırsa hem kamu kurumlarının maddi yükü azaltılmış hem de topluma entegre olma konusunda aşama kaydedilmiş olunur.

Aksi takdirde göçle gelenler düzensiz gelire sahip olan, bu düzensizliğin yarattığı belirsizlik ve gerginlikle yoksulluk kültürü içine giren, yeteri kadar tüketemeyen; buna bağlı olarak da topluma yabancılaşan ve toplumdan dışlanan bireyler olarak toplum hayatında yerlerini alacaklardır.

Kaynakça

AFAD, *Barınma Merkezlerinde Son Durumu*, <https://www.afad.gov.tr/tr/2374/Barınma-Merkezlerinde-Son-Durum> (Erişim Tarihi: 01.01. 2017)

AFAD, *Dünyanın En Cömert ve En Çok Sığınmacıya Ev Sahipliği Yapan Ülkesi: Türkiye*, <https://www.afad.gov.tr/tr/2373/Giris> (Erişim Tarihi: 05.01. 2017)

BAYRAKLI, Enes ve KESKİN, Kazım, “Türkiye, Almanya ve AB Üçgeninde Mülteci Krizi”, *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)*, S. 143, Kasım 2015.

BOYRAZ, Zeki , “Türkiye’de Göçmen Sorununa Örnek Suriyeli Mülteciler”, *Journal of World of Turks*, Vol. 7, No. 2, 2015, p. 35-58.

ÇAĞLAYAN, Savaş , “Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, S. 17, Güz 2006, s. 67-91.

FANDRİCH, M. Christine, “A Comparative Study on the Asylum Landscapes within the EU

³⁴ Age, s. 55.

for Iraqis After the 2003 Iraq War and Syrians After the 2011 Syrian Civil War”, *EUI Working Paper RSCAS*, no. 89, 2013.

Geçici Koruma Yönetmeliği, *T. C. Resmi Gazete*, 29153, 22 Ekim 2014.

GİDDENS, Anthony ve SUTTON W. Philip, *Sosyoloji*, Kımızı Yayınları, İstanbul 2016.

IOM, *Göç Terimleri Sözlüğü*, (Ed. Perruchoud R. İle Redpath-Cross J.), Uluslararası Göç Örgütü, No. 31, 2013.

KUTLU, Zümray, “Bekleme Odasından Oturma Odasına: Suriyeli Mültecilere Yönelik Çalışmalar Yürüten Sivil Toplum Kuruluşlarına Dair Kısa Bir Değerlendirme”, *Açık Toplum Vakfı ve Anadolu Kültür ’ün Ortak Projesi*. 2015.

MİKAIL, Barah, “Refugees in the MENA Region: What Geopolitical Consequences?”, *Policy Brief*, no. 162, July 201, p. 1-5.

ORSAM, “Suriye’ye Komşu Ülkelerde Suriyeli Mültecilerin Durumu: Bulgular, Sonuçlar ve Öneriler”, *ORSAM Rapor No: 189*, Nisan 2014.

REESE, Aaron, “Sectarian and Regional Conflict in the Middle East”, *ISW Middle East Security Report 13*, 2013.

SANDAL, Kaya Ersin, HANÇERKIRAN, Mesut ve TIRAŞ Mehmet, “Türkiye’deki Suriyeli Mülteciler ve Gaziantep İlindeki Yansımaları”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, C. 15, S.2, 2016, s. 461-483.

ŞAHİN, Mehmet , “1950-1960 Arap Devrimleri ve 2011 “Arap Baharı”: Benzerlikler ve Farklılıklar”, *Mülkiye Dergisi*, C. 35, S. 272, 2011, s. 81-92.

T.C. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_409_546_552_icerik (Erişim Tarihi: 01.01.2017)

T.C. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_363_378_4713_icerik (Erişim Tarihi: 01.01. 2017)

TODAI ve T.C. İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, “Türkiye’ye Yönelik Kitlemel Akınlar: Türkiye’nin Örnek Uygulamaları ve Liderliği, Uygulanan Politikalar ve Bu Politikaların Sonuçları Üzerine Karşılaştırmalı Değerlendirme”, *Yük Paylaşımı Gerçeği Projesi Nihai Rapor*, Ankara (Tarihsiz).

UNHCR (The UN Refugee Agency), *Iraqi Displacement*, <http://www.unhcr.org/487ef7144.html> (Erişim Tarihi: 27.12.2016)

UNHCR (The UN Refugee Agency), *Syria Regional Refugee Response*, <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php> (Erişim Tarihi: 26.12.2016)

YALÇIN, Cemal, *Göç Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2004.

Sağlık Bölümlerinde Araştırma Yapan Akademisyenlerin Zorunlu Göçle Gelen Bireylere Yönelik Eleştirel Düşünme Eğilimleri

Mehmet KORKMAZ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Dilek ÇELİK EREN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Özge ÖZ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Şener ŞENTÜRK
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

SAĞLIK BÖLÜMLERİNDE ARAŞTIRMA YAPAN AKADEMİSYENLERİN ZORUNLU GÖÇLE GELEN BİREYLERE YÖNELİK ELEŞTİREL DÜŞÜNME EĞİLİMLERİ

İnsanlık tarihi kadar eskiye dayanan ve aynı zamanda küresel bir olgu olan göç, gelecek yaşantılarının tamamını veya bir kısmını geçirmek üzere, sürekli ya da geçici bir süre için bireylerin bir yaşam ünitesinden bir başkasına yerleşmek amacıyla yaptıkları coğrafi yer değiştirme olayıdır. Günümüze gelinceye kadar yeryüzünde yüzlerce göç hareketi gerçekleşmiştir. Bu göç hareketlerine bazen kıtlık, kuraklık, otlak yerleri ve arazi yetersizliği gibi iklimsel ve fiziki koşullar neden olurken bazen de yaşanan bölgenin başka toplumlar tarafından işgali, aşırı nüfus artışları, dini inançları özgürce yerine getirememesi gibi sosyo-psikolojik koşullar neden olmuştur. Göç hareketleri aynı zamanda yeni medeniyetlerin ortaya çıkmasına öncülük ederken farklı medeniyetlerinde birbirinden etkilenmesini sağlamıştır¹.

Göç genel olarak isteğe bağlı ve zorunlu olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İsteğe bağlı göçte bireyler eğitim, sosyal ve ekonomik nedenlerle kendi ülkelerini bırakıp daha iyi koşullarda yaşamak için başka yerlere göç etmektedirler. Zorunlu göçte ise bireyler ayrımcılık, savaş, doğal afet, dinsel rekabet, devrimler ve sivil çatışmalar gibi nedenlerden dolayı başka yerlere göç etmektedirler. Günümüzde dünyada yaklaşık olarak 32 milyon kişi uluslararası göç 740 milyon kişi iç göç yapmaktadır².

Tarih boyunca Türkiye Asya ve Avrupa arasında göçmenler için geçiş yapılan ya da yerleşilen ülke olmuştur. Son zamanlarda bölgesinde yaşanan savaş, açlık, fakirlik gibi durumlar Türkiye'ye yönelik göç hareketlerini arttırmıştır. Bu durum Türkiye'nin dünyada en çok mülteci barındıran ülke olmasına

¹ Gülsen Demir, "Göç Nedenleri ve Göçmenlerin Beklentilerindeki Gerçekleşme Durumu: Bolu İli Kıbrıscık İlçesi Örneği", Devlet İstatistik Enstitüsü ve Sosyoloji Derneği Ortak Yayını, Ankara 1997, s.85-93; Maria Kristiansen- Anna Mygind- Allan Krasnik, "Health Effects of Migration", Danish Medical Bulletin, C.54,S.1, Şubat 2007, s.46- 47; Ekrem Memiş- Cemil Bülbül, Eski Çağda Göçler. Ekin Yayınevi, Bursa 2014, s.267-272.

² Merve Kan, İstanbul'da bulunan sığınmacılar üzerinde zorunlu göçün travmatik etkileri: zorlu koşullara karşı ruhsal dayanıklılık ve sığınmacıların "ev" algıları, (Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2013; UNHCR, Figures at a Glance. Erişim adresi: <http://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html>. Erişim Tarihi: 15.01.2017.

yol açmıştır. IOM Dünya Göç Raporu verileri incelendiğinde Türkiye, sınırları içerisinde 2,5 milyondan fazla başta Suriyeli olmak üzere Iraklı ve Afgan geçici koruma ve sığınmacı statüsünde kişiler vardır. Türkiye göç idaresi genel müdürlüğü verilerine göre ise Türkiye'ye zorunlu göçle gelen birey sayısı her yıl artış göstermektedir³.

Göç eden bireylerin istihdam, sağlık, barınma, sosyalleşme ve güvenlik gibi üstesinden gelmek zorunda olduğu sorunların yanı sıra özellikle çocukların ve eğitim çağındaki gençlerin eğitimlerine devam etme sorunları vardır. Eşitlik bilinciyle tüm bireyler eğitim alma hakkına sahiptir. Göçmenlerin eğitilmesi göçmenlerin geldikleri ülkeye uyumu ve sosyalleşmelerini kolaylaştırmakta, göçmenlere yönelik ayrımcılığı ve ön yargıyı azaltmaktadır. Avrupa Birliği Göçmen Entegrasyon Politikaları Merkezi raporuna göre göç alan bir ülke olan Türkiye göçmenlerine eğitime yönelik politikalar üretme ve yürürlüğe koyma konusunda diğer ülkelere göre yetersiz kalmıştır. Göçmenlerin eğitime yönelik yasal metinlerin olmasına karşın, göçmen, sığınmacı ve mülteci çocukların eğitime erişimi ile ilgili koşulları elverişsizdir. Türkiye'de 2015-2016 eğitim öğretim yılında vakıf ve devlet üniversitelerinde 9684 Suriyeli 4102 Iraklı olmak üzere toplamda 13786 öğrenci eğitim görmektedir. Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı olan PISA verilerine göre Avrupa ülkelerine ve Türkiye'ye yeni göç eden göçmen çocukların yeni bir dil öğrenme, ev sahibi ülkenin sosyal ve kültürel yapısına uyum sağlama ve eğitim sistemini tanıyamama gibi nedenlerle eğitimde zorluklar yaşamaktadır. Buna bağlı olarak göçmen çocukların diğer çocuklara göre akademik başarısı düşmektedir. Türkiye zorunlu göçle gelen üniversite çağındaki gençler eğitimlerine devam etmekte ve göçmenliğin neden olduğu durumlar göçmen öğrencilerin akademik başarısını düşmektedir. Bu öğrencilerin adaptasyonunu olabildiğince kolaylaştırmada ve akademik başarısında düşmeyi engellemede bir toplumun geleceği olan ülkeyi daha ileriye götürecek olan bireyleri yetiştiren, aynı zamanda toplumun daha iyi seviyeye gelmesi için araştırmalar yapan akademisyenlere önemli roller düşmektedir⁴.

Eleştirel düşünme; kararın dayandığı kanıtlayıcı, kavramsal, metodolojik, kritik veya bağlamsal düşüncelerin açıklanmasının yanı sıra, yorum, analiz, değerlendirme ve çıkarsama ile sonuçlanan anlamlı ve kişisel olarak düzenlenmiş bir yargıdır. Eleştirel düşünme becerisi zorunlu göçle gelen eğitim veren akademisyenlerin sahip olması gereken becerilerden biridir. Akademisyenlerle yapılan bir çalışmada akademik personelin eleştirel düşünme eğilim puan ortalamaları orta düzeyde bulunmuştur. Aynı çalışmada üniversite çalışan akademik personelin ünvanına göre eleştirel düşünme açısından anlamlı bir farkın olmadığı görülmektedir⁵.

Son yıllarda Türkiye'de akademisyenler yüksek lisans ve doktora tezlerinde zorunlu göçle gelen bireyleri araştırdıkları çalışmalar yürütmektedirler. Yapılan çalışmalara bakıldığında sosyoloji ve psikoloji alanında daha çok çalışıldığı görülmektedir. Sağlık alanında yapılan sadece bir tane tez çalışması olduğu görülmektedir. Birçok disiplin göç konusunu kendi disiplininin bakış açısından araştırmış ve çözüm aramıştır. Bu açıdan bakıldığında zorunlu göçle gelen bireylerin sağlık boyutuyla araştırılmaları oldukça önemli teşkil etmektedir. Bu çalışma ile sağlık bölümlerinde araştırma yapan akademisyenlerin zorunlu

³ World Migration Report 2015. Erişim adresi: <http://www.iom.int/world-migration-report-2015>. Erişim Tarihi: 15.01.2017; Türkiye Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, Düzensiz Göç, Yıllara Göre Düzensiz Göçmen Sayısı. Erişim adresi: http://www.goc.gov.tr/icerik6/duzensiz-goc_363_378_4710_icerik. Erişim Tarihi: 15.01.2017.

⁴ Ereş F. Türkiye'de Göçmen Eğitimi Sorunsalı ve Göçmen Eğitiminde Farklılığın Yönetimi. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2015; 6(2):19; Migration Integration Policy Index 2015. Erişim adresi: <http://www.mipex.eu/turkey>. Erişim Tarihi: 17.01.2017; Yök Uyuşma Göre Öğrenci Sayıları Raporu. Erişim adresi: <https://istatistik.yok.gov.tr/>. Erişim Tarihi: 17.01.2017; Migration And Education, Report of the conference of the European Network of Education Councils. Erişim adresi: <http://www.eunec.eu/sites/www.eunec.eu/files/attachment/files/report.pdf>. Erişim Tarihi: 17.01.2017; Mahmut Oğuz Kutlu- Sinan Schreglmann. "Üniversitelerde Görev Yapan Akademisyenlerin Eleştirel Düşünme Eğilimlerinin Fakülte Ve Ünvanlarına Göre İncelenmesi", Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C.03, S.40, Güz 2011, s. 116-121.

⁵ American Philosophical Association. Critical Thinking: A statement of expert consensus for purposes of educational assessment and instruction. "The Delphi Report", Committee on Pre-college Philosophy (ERIC Document Reproduction Service No. ED 315 423). 1990; Çiğdem Şahin- Nuray Çakmak- Merve Hacımustafaoğlu, "Akademisyenlerin Eleştirel Düşünme Becerilerinin ve Eleştirel Düşünme Becerileri Hakkındaki Görüşlerinin İncelenmesi", İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C.16, S. 2, Güz 2015, s.51-66; Mahmut Oğuz Kutlu- Sinan Schreglmann. "Üniversitelerde Görev Yapan Akademisyenlerin Eleştirel Düşünme Eğilimlerinin Fakülte Ve Ünvanlarına Göre İncelenmesi", Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C.03, S.40, Güz 2011, s. 116-121.

göçle gelen bireylere yönelik eleştirel düşünme eğilimleri araştırmak amaçlanmıştır⁶.

Gereç ve Yöntem

Bu araştırma 1 Ekim 1 Kasım 2016 tarihleri arasında Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tıp Fakültesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Diş Hekimliği Fakültesi'nde araştırma yapan akademisyenlerle gerçekleştirilmiştir. Çalışma tanımlayıcı ve kesitsel türde planlanmıştır. Çalışmanın örneklemini çalışmaya katılmayı kabul eden ve çalışmanın gerçekleştirildiği tarihlerde doğum izni ya da raporlu olmayan 135 akademisyen oluşturmuştur.

Çalışmanın verileri araştırmacılar tarafından geliştirilen 15 soruluk demografik bilgilerden yaş, cinsiyet, medeni durum, uzun süre ikamet edilen yerleşim birimi, eğitim durumu, gelir durumu; çalışma yılı ve çalışılan birim, kişisel özellikler, bölümlerinde zorunlu göçle gelen öğrenciler olup olmadığı, zorunlu göçle gelen öğrencisi olan sağlık araştırmacılarının bu öğrencilerle ilgili sorun yaşayıp yaşamadığı, yaşanan sorun, zorunlu göçle gelen bireylere yönelik araştırma yapma durumları, bu bireylere yönelik araştırma yapmayı tercih edip etmediği, tercih etmeme nedenleri sorularını içeren Tanıtıcı Bilgi Formu ve UF/EMI Eleştirel Düşünme Eğilim Ölçeği ile toplanmıştır.

UF/EMI Düşünme Eğilim Ölçeği (UF/EMI-University of Florida Engagement, Maturity and Innovativeness Critical Thinking Disposition Instrument)'nin Türkçe geçerlilik güvenilirliği Kılıç ve Şen (2014) tarafından yapılmıştır. Ölçekte bireylerin eleştirel düşünce tutumlarını belirlemeye yönelik 25 madde bulunmakta ve ölçek Katılım Boyutu (10 madde), Bilişsel Olgunluk Boyutu (8 madde) ve Yenilikçilik Boyutu (7 madde) olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır. Katılım eğilimi yüksek bireyler becerilerini kullanmak ve akıl yürütmek, problem çözmek ve karar vermek için yeteneklerini kullanırlar. Bilişsel olgunluk düzeyi yüksek olan bireyler karar alma ve problem çözme sürecinde başkalarının görüşlerine açık ve önyargılarının farkındadırlar. Yenilikçi olma eğilimi yüksek bireyler, bilgiye açıklık çeken; mesleklerine, konularına, yaşamlarına ve dünyalarına ilişkin yenilikçi olma eğilimine sahip; doğru, mevcut inanç ve düşünceleri ile çelişse bile doğruyu bulma bulma arzusundadır. Likert tipi ölçekte kesinlikle katılmıyorum (1 puan), katılmıyorum (2 puan), kararsızım (3 puan), katılıyorum (4 puan), kesinlikle katılıyorum (5 puan) yanıtları bulunmakta ve ters puanlanan madde bulunmamaktadır. Ölçekten elde edilebilecek en düşük puan 25 en yüksek puan ise 125'tir; yüksek puan eleştirel düşünme eğiliminin yüksek olduğunu gösterir. Bu çalışmada güvenilirlik için Cronbach Alfa 0.859 bulunmuştur.⁷

Verilerin toplanmasına başlamadan önce birimlerden gerekli yazılı izinler ve katılımcılardan sözlü onam alınmıştır. Verilerin toplanması yüz yüze görüşme yöntemiyle yapılmıştır. Formların cevaplanma süresi ortalama 10-15 dakika sürmüştür. Verilerin değerlendirilmesinde SPSS 21.0 paket program kullanılmış olup; yüzdelik dağılımlar, Cronbach alpha, ortalamalar, t testi, pearson korelasyon analizi, tek yönlü varyans analizi, Tukey ileri analiz testlerinden yararlanılmıştır. Araştırmanın sınırlılıkları; çalışma Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nde görev yapan sağlık araştırmacılarıyla yapılmıştır. Bu nedenle elde edilen veriler diğer bölümlere ve üniversitelere genellenemez.

Bulgular

Çalışma kapsamına alınan sağlık araştırmacılarının yaş ortalamaları 29.67±5.17 (min23-max55), %73.3'ü kadın, %61.5'i bekar, %84.8'ü lisansüstü (yüksek lisans veya doktora) mezunu, %62.2'sinin geliri giderine denk, %48.9'unun çalışma yılı bir ile beş yıl arasında, %34.8'i sağlık bilimleri fakültesinde çalışmakta, %58.5'i kendini atak-girişken olarak tanımlamaktadır (Tablo 1).

Tablo 1. Sağlık araştırmacılarına ait sosyodemografik özelliklerin dağılımı

⁶ Kılıç HE, Şen Aİ. The Effect of Physics Education Based on Out-of-School Learning Activities and Critical Thinking on Students' Attitudes. Education and Science 2014, S 39, C176, s13-30.

⁷ Kılıç HE, Şen Aİ. The Effect of Physics Education Based on Out-of-School Learning Activities and Critical Thinking on Students' Attitudes. Education and Science 2014, S 39, C176, s13-30; Coskun, MV, Altinkurt, Y. The Relationship between Values and Critical Thinking Dispositions of Pre-Service Teachers. Educational Process: International Journal (EDUPIJ), 2016;S5, C4, s298-312.

Özellikler	Sayı (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet		
Kadın	99	73.3
Erkek	36	26.7
Medeni durum		
Evli	52	38.5
Bekar	83	61.5
Eğitim düzeyi		
Lisans	21	15.6
Lisansüstü	114	84.4
Gelir durumu		
Gelir giderden az	9	6.7
Gelir gidere denk	84	62.2
Gelir giderden fazla	42	31.1
Çalışma süresi		
1 yıldan az	27	20.0
1-5 yıl	66	48.9
5-10 yıl	27	20.0
10 yıldan fazla	15	11.1
Çalışılan birim		
Sağlık Bilimleri Fakültesi	47	34.8
Tıp Fakültesi	25	18.5
Diş Hekimliği Fakültesi	25	18.5
Spor Bilimleri Fakültesi	20	14.8
Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu	18	13.4
Kişilik özelliği		
Atak girişken	79	58.5
Pasif çekingen	22	16.3
Uysal	34	25.2

Sağlık araştırmacılarının %43.0'ünün zorunlu göçle gelen öğrencisi bulunmakta ve araştırmacıların %41.4'ü bu öğrencilerle ilgili sorun yaşamaktadır. Zorunlu göçle gelen öğrencilerle sorun yaşayan sağlık araştırmacılarının yaşadıkları sorunlar; dil/iletişim sorunu (%58.3) ve kültür sorunu (%41.7)'dir. Araştırmacıların %90.4'ü zorunlu göçle gelen bireylere yönelik herhangi bir araştırma yapmamış, %51.6'sı ise ileride araştırma yapmayı düşünmemektedir. Sağlık araştırmacılarının zorunlu göçle gelen bireylere yönelik araştırma yapmak istememe nedenleri incelendiğinde; %71.4'ünün önceliğinin bu konu olmaması, %15.9'unun ülkesinde daha önemli konular olduğunu düşünmesi, %9.5'i kültür sorunu yaşaması ve %3.2'sinin dil/iletişim güçlüğü yaşamasıdır (tablo 2).

Tablo 2. Sağlık araştırmacılarının zorunlu göçle gelen bireylere yönelik tutumları

Özellikler	Sayı (n)	Yüzde (%)
Zorunlu göçle gelen öğrenci varlığı		
Var	58	43.0
Yok	77	57.0
Zorunlu göçle gelen öğrencilere bakım verirken sorun yaşama durumu (n=58)		
Sorun yaşayan	24	41.4
Sorun yaşamayan	34	58.6
Yaşanılan sorun (n=24)		

Dil sorunu	14	58.3
Kültür sorunu	10	41.7
Zorunlu göçle gelen bireylere yönelik araştırma yapma durumu		
Araştırma yapan	13	9.6
Araştırma yapmayan	122	90.4
Zorunlu göçle gelen bireylere yönelik araştırma yapmayı tercih etme durumu (n=122)		
Tercih eden	59	41.4
Tercih etmeyen	63	58.6
Tercih etmeme nedenleri (n=63)		
Önceliğinde başka konuların olması	45	71.4
Ülkesine dair daha önemli konuların olduğunu düşünme	10	15.9
Kültür sorunu yaşaması	6	9.5
Dil/İletişim güçlüğü yaşaması	2	3.2

Çalışma kapsamındaki sağlık araştırmacılarının UF/EMI Eleştirel Düşünme Eğilim Ölçeği toplam puan ortalamalarının 102.04±10.73, Katılım Alt Boyut toplam puan ortalamalarının 41.07±5.23, Bilişsel Olgunluk Alt Boyut toplam puan ortalamalarının 32.96±3.49 ve Yenilikçi Alt Boyut toplam puan ortalamalarının 28.01±3.06 olduğu saptanmıştır.

Araştırmacıların yaş ortalamaları ile Bilişsel Olgunluk alt boyut puan ortalaması arasında istatistiksel açıdan pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p<0.05$) UF/EMI Eleştirel Düşünme Eğilim Ölçeği toplam puan ortalaması, Katılımcı alt boyut ve Yenilikçi alt boyut arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır ($p>0.05$).

Araştırma kapsamındaki sağlık araştırmacılarının cinsiyetleri ile Katılım alt boyut, Bilişsel alt boyut ve UF/EMI Eleştirel Düşünme Eğilim Ölçeği toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olduğu ($p<0.05$); erkeklerin Katılım alt boyut, Bilişsel alt boyut ve UF/EMI Eleştirel Düşünme Eğilim Ölçeği toplam puan ortalamalarının daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Çalışmadaki sağlık araştırmacılarının medeni durumları ile Bilişsel alt boyut, Yenilikçi alt boyut ve UF/EMI Eleştirel Düşünme Eğilim Ölçeği toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu ($p<0.05$); evli bireylerin Bilişsel alt boyut, Yenilikçi alt boyut ve UF/EMI Eleştirel Düşünme Eğilim Ölçeği toplam puan ortalamalarının daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Sağlık araştırmacılarının eğitim düzeyleri ile Katılım alt boyut ve Yenilikçi alt boyut puan ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olduğu ($p<0.05$); lisans mezunu sağlık araştırmacılarının Katılım alt boyut ve Yenilikçi alt boyut puan ortalamalarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Araştırma kapsamındaki sağlık araştırmacılarının çalıştıkları birim ile Katılım alt boyut, Bilişsel alt boyut, Yenilikçi alt boyut ve UF/EMI Eleştirel Düşünme Eğilim Ölçeği toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olduğu ($p<0.05$); Tukey testine göre bu durumun Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu (MYO) ile Tıp Fakültesi'nde çalışan bireylerin Katılım alt boyut, Bilişsel alt boyut, Yenilikçi alt boyut ve UF/EMI Eleştirel Düşünme Eğilim Ölçeği toplam puan ortalamaları arasındaki farktan kaynaklandığı bulunmuştur.

Çalışma kapsamındaki sağlık araştırmacılarının çalışma süreleri ile Katılım alt boyut, Bilişsel alt boyut, Yenilikçi alt boyut ve UF/EMI Eleştirel Düşünme Eğilim Ölçeği toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu ($p<0.05$); Tukey testine göre bu durumun çalışma süresi 1 yıldan az olan bireyler ile 10 yıldan fazla olan bireylerin Katılım alt boyut, Bilişsel alt boyut, Yenilikçi alt boyut ve UF/EMI Eleştirel Düşünme Eğilim Ölçeği toplam puan ortalamaları arasındaki farktan kaynaklandığı saptanmıştır.

Sağlık araştırmacılarının kişilik özellikleri ile Katılım alt boyut, Yenilikçi alt boyut ve UF/EMI Eleştirel Düşünme Eğilim Ölçeği toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olduğu ($p<0.05$); Tukey testine göre bu durumun atak ve girişken bireyler ile uysal bireylerin Katılım

alt boyut, Yenilikçi alt boyut ve UF/EMI Eleştirel Düşünme Eğilim Ölçeği toplam puan ortalamaları arasındaki farktan kaynaklandığı bulunmuştur.

Tablo 3. Sağlık araştırmacılarının sosyodemografik özelliklerine göre UF/EMI Eleştirel Düşünme Eğilim Ölçeği toplam ve alt boyutları puan ortalamaları

	Katılım Alt Boyut	Bilişsel Olgunluk Alt Boyut	Yenilikçi Alt Boyut	Toplam Puan Ortalaması
	X±ss	X±ss	X±ss	X±ss
Cinsiyet				
Kadın	40.25±5.08	32.39±3.23	27.79±2.72	100.43±9.95
Erkek	43.33±5.03	34.50±3.75	28.61±3.81	106.44±11.66
t değeri	-3.125	-3.209	-1.190	2.749
p değeri	0,002	0,002	0,240	0,008
Medeni durum				
Evli	41.71±6.16	33.81±3.13	28.83±2.70	104.35±10.84
Bekar	40.67±4.55	32.42±3.61	27.49±3.17	100.59±10.46
t değeri	1.122	2.282	-2.515	2.002
p değeri	0264	0,024	0,013	0,047
Eğitim düzeyi				
Lisans mezunu	43.14±5.47	34.43±5.47	29.81±3.91	107.38±13.81
Lisansüstü	34.69±5.12	32.68±3.16	27.68±2.77	101.05±9.82
t değeri	1.995	1.628	2.395	2.007
p değeri	0,048	0,117	0,025	0,056
Gelir durumu				
Gelir giderden az	40.44±2.07	32.56±0.53	27.44±0.58	100.44±2.07
Gelir gidere eşit	41.39±5.80	33.46±3.79	28.13±3.36	102.99±11.85
Gelir giderden fazla	40.57±4.46	32.02±3.03	27.88±2.72	100.48±9.27
F değeri	0.412	2.507	0.255	0.872
p değeri	0.663	0,085	0,776	0,420
Çalışılan birim				
Sağlık bilimleri fakültesi	41.87±4.60	33.38±3.33	28.23±3.12	103.49±9.99
Tıp fakültesi	37.76±6.01	31.32±3.42	26.44±2.62	95.52±10.37
Diş hekimliği fakültesi	41.68±5.38	33.48±3.48	29.00±2.94	104.16±10.83
Spor bilimleri fakültesi	41.00±4.46	32.15±3.48	27.30±2.94	100.45±10.07
Sağlık hizmetleri MYO	42.83±4.73	34.28±3.34	29.00±2.99	106.11±10.50
F değeri	3.646	2.742	3.328	3.823
p değeri	0,008	0,031	0,012	0,006
Çalışma süresi				
1 yıldan az	39.63±2.72	31.07±2.42	27.00±1.88	97.70±5.91
1-5 yıl	41.30±4.93	32.97±3.53	27.62±3.09	101.89±10.83
5-10 yıl	40.04±7.05	33.37±3.44	28.78±3.57	102.19±12.67
10 yıldan fazla	44.59±4.85	35.53±3.40	30.13±2.47	110.04±9.28
F değeri	3.451	6.105	4.679	4.735
p değeri	0,019	0,001	0,004	0,004
Kişilik özelliği				
Atak girişken	42.00±6.16	33.49±3.97	28.70±3.18	104.16±12.49
Pasif çekingen	41.32±3.39	32.91±2.58	27.95±3.37	101.18±7.80
Uysal	40.02±5.23	31.79±2.41	26.44±1.76	97.65±5.18
F değeri	3.296	2.816	7.064	4.719
p değeri	0,040	0,063	0,001	0,010

Çalışma kapsamındaki sağlık araştırmacılarının zorunlu göçle gelen öğrencilere eğitim verme durumları ile Katılım alt boyut puan ortalamaları arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark olduğu

($p<0.05$); zorunlu göçle gelen öğrencisi olmayan sağlık araştırmacılarının Katılım alt boyut puan ortalamalarının daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Araştırma kapsamındaki sağlık araştırmacılarının zorunlu göçle gelen öğrencilerle sorun yaşama durumları ile Katılım alt boyut puan ortalamaları arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark olduğu ($p<0.05$); zorunlu göçle gelen öğrencilerle sorun yaşamayan sağlık araştırmacılarının Katılım alt boyut puan ortalamalarının daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Çalışmadaki sağlık araştırmacılarının zorunlu göçle gelen bireylere yönelik araştırma yapma durumları ile Bilişsel alt boyut, Yenilikçi alt boyut ve UF/EMI Eleştirel Düşünme Eğilim Ölçeği toplam puan ortalamaları arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark olduğu ($p<0.05$); zorunlu göçle gelen bireylere yönelik araştırma yapanların Bilişsel alt boyut, Yenilikçi alt boyut ve UF/EMI Eleştirel Düşünme Eğilim Ölçeği toplam puan ortalamalarının daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Sağlık araştırmacılarının zorunlu göçle gelen bireylere yönelik araştırma yapmayı tercih etme durumları ile Katılım alt boyut, Bilişsel alt boyut, Yenilikçi alt boyut ve UF/EMI Eleştirel Düşünme Eğilim Ölçeği toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olduğu ($p<0.05$); zorunlu göçle gelen bireylere yönelik araştırma yapmayı tercih eden bireylerin Katılım alt boyut, Bilişsel alt boyut, Yenilikçi alt boyut ve UF/EMI Eleştirel Düşünme Eğilim Ölçeği toplam puan ortalamalarının daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Çalışma kapsamındaki zorunlu göçle gelen bireylere yönelik araştırma yapmayı tercih etmeyen sağlık araştırmacılarının tercih etmeme nedenleri ile Katılım alt boyut ve UF/EMI Eleştirel Düşünme Eğilim Ölçeği toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu ($p<0.05$); Tukey testine göre bu durumun dil/iletişim güçlüğü yaşayan bireyler ile kültür sorunu yaşayan bireylerin Katılım alt boyut ve UF/EMI Eleştirel Düşünme Eğilim Ölçeği toplam puan ortalamaları arasındaki farktan kaynaklandığı saptanmıştır.

Tablo 4. zorunlu göçle gelen bireylere ilişkin tutumlarına göre UF/EMI Eleştirel Düşünme Eğilim Ölçeği toplam ve alt boyutları puan ortalamaları

	Katılım Alt Boyut	Bilişsel Olgunluk Alt Boyut	Yenilikçi Alt Boyut	Toplam Puan Ortalaması
	X±ss	X±ss	X±ss	X±ss
Zorunlu göçle gelen öğrenci varlığı				
Var	39.93±6.23	32.62±3.92	27.57±3.62	100.12±12.47
Yok	41.94±4.17	33.21±3.13	28.34±2.53	103.48±9.02
t değeri	-2.237	-0.968	-1.453	-1.817
p değeri	0.027	0.335	0.149	0.071
Zorunlu göçle gelen öğrencilerle sorun yaşama durumu (n=58)				
Sorun yaşayan	37.46±6.88	31.75±2.54	27.46±2.54	96.67±10.44
Sorun yaşamayan	41.68±5.14	33.24±4.59	27.65±4.26	102.56±13.34
t değeri	-2.675	-1.575	-0.211	-1.807
p değeri	0.010	0.121	0.834	0.076
Yaşanılan sorun (n=24)				
Dil sorunu	39.93±4.71	32.36±2.13	27.50±3.18	99.79±8.73
Kültür sorunu	34.00±8.12	30.90±2.92	27.40±1.35	92.30±11.50
t değeri	2.072	1.415	0.105	1.733
p değeri	0.058	0.171	0.917	0.102
Zorunlu göçle gelen bireylere yönelik araştırma yapma durumu				
Araştırma yapan	43.23±3.24	33.92±1.12	29.62±2.22	106.77±4.36
Araştırma yapmayan	40.84±5.36	32.85±3.64	27.84±3.09	101.53±11.09
t değeri	1.573	2.370	2.019	3.331
p değeri	0.118	0.022	0.046	0.002
Zorunlu göçle gelen bireylere yönelik araştırma yapmayı tercih etme durumu (n=122)				
Tercih eden	42.95±4.72	34.34±3.27	28.73±2.89	106.02±10.15

Tercih etmeyen t değeri p değeri	37.33±3.31 4.527 0.001	31.46±3.43 4.739 0.001	27.00±3.06 3.205 0.002	97.33±10.31 4.683 0.001
Tercih etmeme nedenleri (n=63)				
Önceliğinde başka konular	40.29±9.97	31.84±3.80	27.49±3.40	99.62±10.14
Ülkesinde daha önemli konular	37.20±2.53	31.20±1.94	25.20±1.55	93.60±5.52
Kültür sorunu	29.67±7.22	28.33±1.33	26.00±0.00	84.50±8.53
Dil/İletişim güçlüğü	42.86±1.20	32.12±0.18	28.00±0.00	103.00±0.00
F değeri p değeri	12.840 0.001	1.429 0.243	1.902 0.139	5.436 0.002

Tartışma

Bu çalışmada, sağlık bölümlerinde araştırma yapan akademisyenler eleştirel düşüncelerinin eleştirel düşünce toplam puan ve alt boyutlarından aldıkları puanlara göre orta düzeyde olduğu belirlenmiştir. Literatürde yapılan çalışmalarda akademisyenlerin eleştirel düşüncelerinin orta düzeyde olduğu bulunmuştur⁸.

Sağlık bölümünde çalışan akademisyenlerin zorunlu göçle gelen bireylere yönelik araştırma yapma durumları ile eleştirel düşüncenin tüm alt boyutlarından aldıkları puan arasında istatistiki olarak anlamlı fark bulunmuştur ($p<0.05$). Zorunlu göçle gelen bireyler toplumun her alanda olduğu gibi toplumun geleceğini inşa eden üniversitelerde de sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu zorluklara iletişim engeli, kültür farkı, farklı toplumda bulunma gibi çeşitli faktörlerin neden olmaktadır. Söz edilen zorluklara neden olan faktörler üniversitede eğitim veren akademisyenler için bu bireylerle etkileşimde bulunmada sorun teşkil etmektedir. Karşılaşılan sorunlar akademisyenlerin zorunlu göçle gelen bireylere yönelik araştırma yapmalarını etkilemektedir. Bu çalışmadan elde edilen sonuç, zorunlu göçle gelen bireylere yönelik araştırma yapmayı tercih eden akademisyenlerindaha fazla eleştirel düşündüklerini göstermektedir.

Çalışma kapsamına alınan akademisyenlerin çalıştıkları birim ve çalışma süreleri ile eleştirel düşüncenin tüm alt boyutlarından aldıkları puan arasında istatistiki olarak anlamlı fark bulunmuştur ($p<0.05$). Daha önce yapılmış çalışmalar bu çalışmada elde edilen sonucu desteklememektedir. Literatürde akademisyenlerin çalıştıkları birim ve çalışma süreci eleştirel düşünme düzeylerini etkilememektedir. Akademisyenlerin çalıştıkları birimde bulunan zorunlu göçle gelen öğrenci sayısı ve bu öğrencilerle etkileşimde bulunma durumu akademisyenlerin zorunlu göçle gelen bireylere yönelik eleştirel düşünme düzeylerinin yüksek olmasına neden olabilir. Aynı zamanda çalışmada çalışma yılı bir yıldan az olan ve 10 yıldan fazla olan akademisyenlerin zorunlu göçle gelen bireylere yönelik eleştirel düşünme düzeylerinin yüksek olması çalışma süresinin 1 yıldan az olan akademisyenlerin mesleğin ilk yıllarındaki merak duygusunun yüksek olması ve çalışma süresinin 10 yıldan fazla olan akademisyenlerin mesleki tecrübelerinden kaynaklanan farklı özelliklere sahip öğrencilere eğitim vermeleriyle ilgili olabilir⁹.

Bu çalışmada sağlık bölümünde çalışan erkek akademisyenlerin eleştirel düşünce katılım, toplam, bilişsel alt boyutundan aldıkları puan daha yüksektir ($p<0.05$). Bu konuyla ilgili yapılan birkaç çalışmada cinsiyet ile eleştirel düşünce arasında ilişki bulunmamıştır. Bu çalışmadan elde edilen sonuç beklenen bir sonuçtur. Ataerkil olan Türk toplumunda erkeklere sosyal yaşamda aktif olma konusunda kadınlara sunulandan daha çok fırsat sunulmaktadır. Bu durum erkeklerin kadınlara göre kendilerine daha fazla güven duymalarına neden olmaktadır. Bu nedenle erkeklerin kendilerine daha fazla güven duymaları eleştirel düşüncelerini olumlu yönde etkilemiştir¹⁰.

⁸ Çiğdem Şahin- Nuray Çakmak- Merve Hacımustafaoğlu, "Akademisyenlerin Eleştirel Düşünme Becerilerinin ve Eleştirel Düşünme Becerileri Hakkındaki Görüşlerinin İncelenmesi", İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C.16, S. 2, Güz 2015, s.51-66; Yüksek Öğretim Kurulu, Tez Merkezi. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>. Erişim Tarihi: 16.01.2017; Özgen Korkmaz, "Öğretmenlerin eleştirel düşünme eğilim ve düzeyleri", Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, C.10, S.1, Güz 2009, s.1-13

⁹ Özgen Korkmaz, "Öğretmenlerin eleştirel düşünme eğilim ve düzeyleri", Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, C.10, S.1, Güz 2009, s.1-13; Gelen, İ. (2002). Sınıf Öğretmenlerinin Sosyal Bilgiler Dersinde Düşünme Becerilerini Kazandırma Yeterliklerinin Değerlendirilmesi Ç.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 10, Sayı 10.

¹⁰ Özgen Korkmaz, "Öğretmenlerin eleştirel düşünme eğilim ve düzeyleri", Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, C.10, S.1, Güz 2009, s.1-13; Akbey, B. (2007); Eleştirel Düşünmenin Öğretiminde Öğretmenin Rolü. Bilim, Eğitim ve Düşünce Dergisi, Cilt 7, Sayı 2; Yaman, S., Yalçın, N. (2004). Fen Bilgisi Öğretiminde Probleme Dayalı Öğrenme Yaklaşımının

Bu çalışmada sağlık bölümlerinde çalışan akademisyenlerin eğitim durumu ile eleştirel düşüncenin tüm alt boyutlarından aldıkları puan arasında istatistiki olarak anlamlı fark bulunmuştur ($p<0.05$). Yapılan bir çalışmada üniversite çalışan akademik personelin ünvanına göre eleştirel düşünme açısından anlamlı bir farkın olmadığını bulmuştur. Öğretmenler ile yapılan bir çalışmada ise öğretmenlerin eğitim düzeyleri eleştirel düşünme eğilim ve düzeylerini etkilememektedir. Bu çalışmada elde edilen sonuç beklenen bir sonuçtur. Akademisyenlerin eğitim seviyeleri arttıkça entelektüel seviyeleri ile birlikte araştırma ve sorgulama becerileri artış gösterebilmektedir. Bu duruma akademisyenlerin meslek içinde eleştirel düşünme becerilerini geliştirmeleri veya bu özelliği önemsemeleri neden olabilir¹¹.

Bu çalışmada sağlık bölümlerinde çalışan akademisyenlerin yaşı ile eleştirel düşünce bilişsel olgunluk alt boyutu pozitif yönde anlamlı bulunmuştur. Öğrenci hemşireler ile yapılan bir çalışmada yaş arttıkça eleştirel düşünme durumları artış göstermiştir. Akademisyenlerin yaşları arttıkça meslekte çalışma yılları da paralel olarak artış göstermektedir. Bu nedenle meslek hayatında farklı öğrencilere ders vererek kazanmış oldukları tecrübe ve bu süreçte kendilerini geliştirmeleri eleştirel düşüncelerini de etkileyebilmektedir¹².

Bu çalışmada aktif girişken kişiliğe sahip sağlık bölümünde çalışan akademisyen eleştirel düşünce yenilikçi alt boyutundan aldıkları puan pasif-çekişken ve uysal kişilik özelliğine sahip akademisyenlere göre daha yüksektir. Aktif-girişken kişiliğe sahip akademisyenler, daha fazla araştırma yapan, kendini ve öğrencilerini geliştirmek için eleştirel düşünerek doğruyu bulanlardır. Bu çalışmada bulunan sonucun beklenen bir sonuçtur.

Sonuç ve Öneriler

Lisans eğitiminin bitmesinin ardından bilimsel araştırma yöntemlerini öğrenen, eleştirel düşünmeyi temelesas haline getiren, sorgulayan, araştıran, dünya hakkındageçerli ve güvenilir bilgiye ulaşma çabasında olan ve bu felsefeyi hayat boyu taşıyan akademisyenler gelecek nesilleri inşa eden kişilerdir. Günümüzde zorunlu göçle gelen bireylerin sayısı her geçen gün artmakta ve lisans eğitim alan öğrencilerin bir bölümünü zorunlu göçle gelen öğrenciler oluşturmaktadır. Sağlık bölümlerinde araştırma yapan akademisyenlerin zorunlu göçle gelen bireylere yönelik eleştirel düşünme düzeylerini belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada akademisyenlerin zorunlu göçle gelen bireylere yönelik sahip oldukları eleştirel düşünme becerileri orta düzeyde bulunmuştur. Sağlık bölümlerinde araştırma yapan akademisyenlerin yaklaşık olarak yarısının çalıştığı birimde zorunlu göçle gelen öğrenci bulunmakta ve çalıştığı birimde zorunlu göçle gelen öğrenci bulunan akademisyenlerin neredeyse yarısı bu öğrencilerle ilgili sorun yaşamaktadır. Zorunlu göçle gelen öğrencilerle sorun yaşayan sağlık araştırmacılarının yaşadıkları sorunlardan en önemli sorunu dil/iletişim sorunu oluşturmaktadır. Yaşanılan bir diğer sorun ise kültür sorunudur. Araştırmacıların tamamına yakını zorunlu göçle gelen bireylere yönelik herhangi bir araştırma yapmamış ve yarısından fazlasıda ileride araştırma yapmayı düşünmemektedir. Sağlık araştırmacılarının zorunlu göçle gelen bireylere yönelik araştırma yapmak istememe nedenlerini şu şekilde sıralayabiliriz; zorunlu göçle gelen bireylerin öncelikli konu olarak görmeme, ülkede daha önemli konular olduğunu düşünme, kültür sorunu yaşayabileceğini düşünme ve dil/iletişim güçlüğü yaşamadır. Bu sonuçlar doğrultusunda akademisyenlerin ve zorunlu göçle gelen öğrencilerin etkileşimini artırıcı etkinlikler planlanmalı ve bu bireylerin yaşadıkları sorunlarla ilgili akademisyenlerin farkındalığını artırıcı eğitici programlar düzenlenmelidir.

Yaratıcı Düşünme Becerisine Etkisi, İlköğretim-Online, 4(1), 42-52.

¹¹ Mahmut Oğuz Kutlu- Sinan Schreglmann. "Üniversitelerde Görev Yapan Akademisyenlerin Eleştirel Düşünme Eğilimlerinin Fakülte Ve Ünvanlarına Göre İncelenmesi", Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C.03, S.40, Güz 2011, s. 116-121; Özgen Korkmaz, "Öğretmenlerin eleştirel düşünme eğilim ve düzeyleri", Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, C.10, S.1, Güz 2009, s.1-13.

¹² Nezaket Öztürk-Hatice Ulusoy, "Lisans ve Yüksek Lisans Hemşirelik Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Düzeyleri ve Eleştirel Düşünmeyi Etkileyen Faktörler", *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, C.1,S.1,2008,s.15-25.

KAYNAKLAR

Akbey, B. (2007). Eleştirel Düşünmenin Öğretiminde Öğretmenin Rolü. *Bilim, Eğitim ve Düşünce Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2.

American Philosophical Association. Critical Thinking: A statement of expert consensus for purposes of educational assessment and instruction. "The Delphi Report", Committee on Pre-college Philosophy (ERIC Document Reproduction Service No. ED 315 423). 1990.

Coskun, MV, Altinkurt, Y. The Relationship between Values and Critical Thinking Dispositions of Pre-Service Teachers. *Educational Process: International Journal (EDUPIJ)*, 2016;S5, C4, s298-312.

Çiğdem Şahin- Nuray Çakmak- Merve Hacımustafaoğlu, "Akademisyenlerin Eleştirel Düşünme Becerilerinin ve Eleştirel Düşünme Becerileri Hakkındaki Görüşlerinin İncelenmesi", *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.16, S. 2, Güz 2015, s.51-66.

Ekrem Memiş- Cemil Bülbül, *Eski Çağda Göçler*. Ekin Yayınevi, Bursa 2014, s.267-272.

Ereş F. Türkiye’de Göçmen Eğitimi Sorunsalı ve Göçmen Eğitiminde Farklılığın Yönetimi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2015; 6(2):19.

Gelen, İ. (2002). Sınıf Öğretmenlerinin Sosyal Bilgiler Dersinde Düşünme Becerilerini Kazandırma Yeterliklerinin Değerlendirilmesi *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 10

Gülşen Demir, "Göç Nedenleri ve Göçenlerin Beklentilerindeki Gerçekleşme Durumu: Bolu İli Kıbrısık İlçesi Örneği", *Devlet İstatistik Enstitüsü ve Sosyoloji Derneği Ortak Yayını*, Ankara 1997,s.85-93.

Kılıç HE, Şen Aİ. The Effect of Physics Education Based on Out-of-School Learning Activities and Critical Thinking on Students' Attitudes. *Education and Science* 2014, S 39, C176, s13-30.

Mahmut Oğuz Kutlu- Sinan Schreglmann. "Üniversitelerde Görev Yapan Akademisyenlerin Eleştirel Düşünme Eğilimlerinin Fakülte Ve Ünvanlarına Göre İncelenmesi",*Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.03, S.40, Güz 2011, s. 116-121.

Maria Kristiansen- Anna Mygind- Allan Krasnik, "Health Effects of Migration", *Danish Medical Bulletin*, C.54,S.1, Şubat2007,s.46- 47.

Merve Kan, İstanbul’da bulunan sığınmacılar üzerinde zorunlu göçün travmatik etkileri: zorlu koşullara karşı ruhsal dayanıklılık ve sığınmacıların "ev" algıları, (Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2013.

Migration And Education, Report of the conference of the European Network of Education Councils. Erişim adresi: <http://www.eunec.eu/sites/www.eunec.eu/files/attachment/files/report.pdf>. Erişim Tarihi: 17.01.2017.

Migration Integration Policy Index 2015. Erişim adresi: <http://www.mipex.eu/turkey>. Erişim Tarihi: 17.01.2017.

Nezaket Öztürk-Hatice Ulusoy, "Lisans ve Yüksek Lisans Hemşirelik Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Düzeyleri ve Eleştirel Düşünmeyi Etkileyen Faktörler", *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, C.1,S.1,2008,s.15-25.

Özgen Korkmaz, "Öğretmenlerin eleştirel düşünme eğilim ve düzeyleri", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.10, S.1, Güz 2009, s.1-13.

Türkiye Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, Düzensiz Göç, Yıllara Göre Düzensiz Göçmen Sayısı. Erişim adresi:http://www.goc.gov.tr/icerik6/duzensiz-goc_363_378_4710_icerik. Erişim Tarihi: 15.01.2017.

UNHCR, Figures at a Glance. Erişim adresi: <http://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html>.Erişim Tarihi: 15.01.2017.

World Migration Report 2015. Erişim adresi: <http://www.iom.int/world-migration-report-2015>. Erişim Tarihi: 15.01.2017.

Yaman, S., Yalçın, N. (2004). Fen Bilgisi Öğretiminde Probleme Dayalı Öğrenme Yaklaşımının Yaratıcı Düşünme Becerisine Etkisi, *İlköğretim-Online*, 4(1), 42-52.

Yök Uyuğu Göre Öğrenci Sayıları Raporu. Erişim adresi: <https://istatistik.yok.gov.tr/>. Erişim Tarihi: 17.01.2017.

Yüksek Öğretim Kurulu, Tez Merkezi. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>. Erişim Tarihi: 16.01.2017.

Toplumsal Açıdan Dezavantajlı Çocuklarda Spora Katılımın Sosyal Açıdan Faydaları: Göçmen Çocuklar Üzerine Bir Değerlendirme

Doç. Dr. Meriç ERASLAN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi – Burdur

Doç. Dr. Atilla PULUR
Gazi Üniversitesi – Ankara

Giriş

Spor olgusunun geçmişi insanlık tarihi kadar eski olup, toplumsal yaşamın önemli bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Spor olgusu, yoğun kentleşme, sanayileşme, gelişen ekonomik koşullar, serbest zamanlarda meydana gelen artış ve insanların bireysel sağlık kaygıları gibi nedenlerle yeni anlamlar kazanmış ve toplumdaki önemi giderek artmıştır. Spor etkinlikleri genellikle profesyonel (elit) amaçlı bir uğraş olmanın yanında, aynı zamanda sağlık ve yaşam kalitesinin artırılması amacıyla da insanların yöneldikleri etkinliklerin başında gelmektedir¹

Spor, ekonomik ve kültürel unsurların yanında sosyal açıdan gelişimde önemli rol oynamaktadır. Spor etkinliklerine insanlar farklı amaçlar ile katılmaktadırlar. İnsanların spor etkinliklerine katılma amaçlarının başında beden ve ruh sağlıklarını geliştirme, sağlam bir karakter yapısına sahip olma, kişilik gelişimlerini destekleme, bilgi, yetenek ve becerilerini geliştirerek çevreye uyumlarını artırma, başarıya ve toplumla kaynaşma, mücadele gücünü artırma, yarışma, heyecan duyma ve katıldığı yarışmalarda üstün gelme amaçları gelmektedir²

Spor olgusu, insanların sosyal, toplumsal, fiziksel ve duygusal açıdan gelişimlerini destekleyen, insanların grup çalışmalarına katılmalarını kolaylaştıran, toplum üyeliği kazanılmasına ve insanlar arasındaki dayanışma duygularının gelişmesine destek olan bir olgudur. Söz konusu özellikleri nedeniyle spor olgusu sadece fiziksel etkinlikler bütünü olmaktan çıkmakta, insanların kimlik gelişimleri, sosyal gelişimleri ve grup üyeliği kazanma gibi sosyal yönlerini de olumlu yönde etkileyen bir unsur haline gelmektedir.³

Günümüzde çocukların ve ergenlerin psikolojik yapılarını ve sosyal gelişim düzeylerini olumsuz yönde etkileyen birçok unsur bulunmaktadır. Bu unsurlardan birisi de göç olgusudur. Literatürde yer alan araştırma bulguları değerlendirildiği zaman⁴, farklı nedenler ile buldukları coğrafyalardan başka bölgelere göç etmek zorunda kalan çocukların psikolojik sıkıntılar yaşadıkları görülmektedir. Bilindiği

¹ Ziya Kuruç, Perican Bayar “Egzersiz Depresyon Tedavisindeki Yeri ve Etkileri”, Hacettepe Journal of Sport Sciences, C.XV, S.1, 2004, s. 49-64.

² Gonca Korucu-Aytan, Ortaöğretim Öğrencilerinin Sosyalleşmelerinde Sporun Etkileri, (Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2010, s. 3-7.

³ Veysel Küçük, Harun Koç “Psiko-Sosyal Gelişim Süreci İçerisinde İnsan ve Spor İlişkisi” Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.10, 2004, s.131-141.

⁴ Zübeyit Gün, Fatih Bayraktar “Türkiye’de İç Göçün Ergenlerin Uyumundaki Rolü”, Türk Psikiyatri Dergisi, C.XIX, S.2, 2008, s. 167-176.

gibi göç etmeye paralel olarak insanların yaşayacakları yeni bölgeye sosyal açıdan uyum sağlama sorunları da ortaya çıkmaktadır. Bu durum özellikle göçe maruz kalan çocukların ciddi sosyal uyum sorunları yaşamalarına zemin hazırlamaktadır.

Yukarıda yer alan bilgilerden de anlaşılacağı gibi spora katılımın sosyal gelişimi destekleyici bir rolü bulunmaktadır. Literatürde yer alan araştırma bulgularının da bu görüşü desteklediği bilinmektedir. Ancak literatürde göçe maruz kalan çocukların sosyal gelişimlerinin desteklenmesinde sporun rolü üzerine yapılan araştırmaların sınırlı olduğu görülmüştür. Bu kapsamda yapılan bu araştırmada göçe maruz kalan çocukların sosyal özelliklerinin desteklenmesinde sporun rolü üzerinde durulmuştur.

Sporun Sosyal Gelişim Açısından Faydaları

İnsanların büyük bir bölümü diğer insanlar ile sosyal etkileşim içine girebilmek için spor etkinliklerine yönelmektedirler.⁵ Çünkü spor etkinlikleri birçok sosyal değer oluşmasına ve sosyal gelişimin desteklenmesine katkı sağlamaktadır. Spor etkinlikleri söz konusu fonksiyonlarını birçok yolla gerçekleştirebilmektedir. Örneğin; insanlar spor etkinliklerine dâhil oldukları zaman kendilerini ifade edebilecekleri sosyal bir ortam bulabilmektedirler. Böyle bir ortamda bulunmak insanların sosyal açıdan gelişmelerine katkı sağlamaktadır.⁶

Korucu-Aytan'a (2010) göre, spor etkinlikleri insanların hem içsel hem de dışsal gelişimleri üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Spor etkinliklerine katılım ile kabullenme, yardımlaşma, paylaşım ve görüş alış verişi gibi özellikler gelişmektedir. Böylece spor etkinlikleri sayesinde insanların toplumla etkileşim haline gelmesi mümkün olmaktadır. Bunun yanında spor etkinliklerine katılım ile toplumsal iletişim gelişmektedir. Toplumsal açıdan değerlendirildiği zaman, spor etkinliklerine katılım insanların sosyal çevreleri ile etkileşim içine girmelerine katkı sağlamakta, böylece sosyal gelişimi desteklemektedir.⁷

Küçük yaş grubunda bulunan bireyler açısından spor etkinliklerine katılım önemli bir sosyalleşme aracı olarak değerlendirilmektedir. Hemen hemen her çocuk oynadığı oyun ve katıldığı spor etkinlikleri sayesinde sosyalleşmektedir. Yine çocuklar açısından ele alındığı zaman spor etkinlikleri iyi bir öğrenci, iyi bir lider, iyi bir yurttaş ve iyi bir arkadaş olma becerisini geliştirmektedir.⁸

Göçmen Çocuklarda Sosyal Gelişimin Desteklenmesinde Sporun Rolü

Yetişkin bireyler ile kıyaslandığı zaman çocukların göç olgusundan psikolojik ve sosyal açıdan daha fazla etkilendikleri bilinmektedir.⁹ Aker ve diğerlerine (2002) göre, insanın fiziksel çevresinde yaptığı bir değişim olan göç, çok çeşitli ekonomik, sosyal, kültürel, siyasal ve psikolojik sonuçları da beraberinde getirmektedir. Zorunlu olarak yapılan iç göçlerde ise, bu sorunlara farklı boyutlar eklenmekte, çeşitli düzeylerde bu göçün tanımının yapılması bile mümkün değildir. Günümüzde ise iç göçler de mültecilik sorunu kadar önemli bir konuma sahiptir. Göç sürecinde çok çeşitli travmatik olaylarla karşılaşan göçmenlerin önemli ruhsal ve sosyal sorunlarının olabileceği belirtilmektedir.¹⁰

Göçe maruz kalan çocuklar ve yetişkinlerin sosyal uyum sorunu yaşamalarının temelinde kendilerini yeni yerleşim yerine sosyal uyum sağlama konusunda hazır hissetmemeleri yatmaktadır. Bu nedenle göçe sonrası sosyal uyum sorunlarına yönelik çalışmalar yapılması gerektiğini vurgu yapılmaktadır.¹¹

Sporun sosyalleşme üzerine sahip olduğu rolleri kolayca yerine getirebilmesinin temelinde sporun ırk, sınıf, yaş veya cinsiyet ayrımı gözetmemesi yatmaktadır. Bu özelliği ile spor etkinliklerinin sosyal

⁵ Steven Allender, Gill Cowburn, Charlie Foster "Understanding Participation in Sport And Physical Activity Among Children And Adults: A Review of Qualitative Studies", Health Education Research, C.XXI, S.6, 2006, s. 826-835.

⁶ Küçük ve Koç, age, s. 2

⁷ Korucu-Aytan, age, s. 2-4

⁸ Küçük ve Koç, age, s. 4

⁹ Zübeyit Gün, Fatih Bayraktar "Türkiye'de İç Göçün Ergenlerin Uyumundaki Rolü", Türk Psikiyatri Dergisi, C.XIX, S.2, 2008, s. 167-176.

¹⁰ Tamer Aker, Bilgin Ayata, Melih Özeren, Behice Buran, Ayşenur Bay "Zorunlu İç Göç: Ruhsal ve Toplumsal Sonuçları", Anadolu Psikiyatri Dergisi, S.3, 2002, s. 97-103.

¹¹ Rüstem Erkan, M. Yüksel Erdoğan "Göç ve Çocuk Suçluluğu. Aile ve Toplum", C. III, S.9, s. 79-90.

değişim için katalizör görevi gördüğü belirtilmektedir.¹² Bilindiği gibi spor etkinliklerine katılım ile insanlar sosyal bir ortama dâhil olmakta ve diğer insanlar ile sosyal etkileşim içine girmektedirler. Bu noktada göçe maruz kalan çocukların sosyal gelişimlerinin desteklenmesinde spor etkinlikleri önemli bir sosyal ortam oluşturmaktadır. Gün ve Bayraktar (2008) tarafından yapılan araştırmada göçe maruz kalan çocukların algıladıkları sosyal çevre ve desteğin psiko-sosyal özellikleri doğrudan etkilediği tespit edilmiştir.¹³

Göçmen çocuklarda spora katılımın sosyal gelişim ve sosyal bütünleşmeye katkı sağladığı için göçmen çocukları spora dâhil etmeye yönelik projeler geliştirilmektedir. Bu projeler ülkemizde sosyal sorumluluk projeleri kapsamında uygulanmaktadır. Uygulanan proje çıktıları değerlendirildiği zaman, göçmen çocukların özellikle futbol gibi takım sporlarına katılımlarının sosyal gelişimi olumlu yönde etkilediği görülmektedir.¹⁴

Sonuç olarak, göçmen çocuklarda sosyal gelişimin desteklenmesinde sporun etkilerine yönelik araştırmalar oldukça sınırlıdır. Ancak literatürde yer alan sınırlı sayıda bulgu değerlendirildiği zaman göçmen çocukların sosyal gelişimlerinin desteklenmesinde sporun önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Özellikle takım halinde gerçekleştirilen spor etkinliklerine katılımın göçmen çocukların sosyal gelişimlerinin desteklenmesine katkı sağlayacağı söylenebilir.

KAYNAKLAR

Aker, Tamer, Ayata, Bilgin, Özeren, Melih, Buran, Behice, Bay, Ayşenur “Zorunlu İç Göç: Ruhsal ve Toplumsal Sonuçları”, Anadolu Psikiyatri Dergisi, S.3, 2002, s. 97-103.

Allender, Steven, Cowburn, Gill, Foster, Charlie “Understanding Participation in Sport And Physical Activity Among Children And Adults: A Review of Qualitative Studies”, Health Education Research, C.XXI, S.6, 2006, s. 826-835.

Korucu-Aytan, Gonca Ortaöğretim Öğrencilerinin Sosyalleşmelerinde Sporun Etkileri, (Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2010, s. 3-7.

Erkan, Rüstem, Erdoğan, M. Yüksel “Göç ve Çocuk Suçluluğu. Aile ve Toplum”, C. III, S.9, s. 79-90.

Gün, Zübeyit, Bayraktar, Fatih “Türkiye’de İç Göçün Ergenlerin Uyumundaki Rolü”, Türk Psikiyatri Dergisi, C.XIX, S.2, 2008, s. 167-176.

Koruç, Ziya, Bayar, Perican “Egzersiz Depresyon Tedavisindeki Yeri ve Etkileri”, Hacettepe Journal of Sport Sciences, C.XV, S.1, 2004, s. 49-64.

Küçük, Veysel, Koç, Harun “Psiko-Sosyal Gelişim Süreci İçerisinde İnsan ve Spor İlişkisi” Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.10, 2004, s.131-141.

<http://www.sabah.com.tr/fotohaber/spor/mardinli-ve-suriyeli-cocuklar-futbol-sayesinde-birlestiler>

¹² Küçük ve Koç, age, s. 4

¹³ Gün ve Bayraktar, age, s. 171

¹⁴ <http://www.sabah.com.tr/fotohaber/spor/mardinli-ve-suriyeli-cocuklar-futbol-sayesinde-birlestiler>

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Öğrencilerinin Göçmenlere Yönelik Metaforik Algıları

Arş. Gör. Senem GÜRKAN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi/ Samsun

Arş. Gör. Damla Nur KİNSİZ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

GİRİŞ

Başlangıcı insanlık tarihi ile bir tutulabilecek kadar eskiye dayanan göç olgusu pek çok farklı disiplinin çalışma konusu olagelmıştır. İnsanların topluluk ya da küçük gruplar halinde yaptıkları göç yalnızca coğrafi bir hareketliliğe neden olmamakta, aynı zamanda kültürel, toplumsal ve ekonomik değişimlerin de bir habercisi olarak değerlendirilmektedir. Gruplar halinde ya da bireysel olarak yapılan göçlerin temelinde farklı etkenler bulunmaktadır. Bu etkenler, itici ve çekici faktörler olarak ayrıştırılır. İtme faktörü, kişinin içinde yaşadığı şartların elverişsizliği nedeniyle, insanların eski yaşadıkları bölgeden ayrılmaları¹ durumu olarak değerlendirilebilir. Tam tersi olan çekici faktörler ise kentlerin sunduğu yüksek yaşam kalitesi, nitelikli eğitim, sağlık ve maddi imkânlar gibi cazip unsurlardır.²

Göç olgusunu etkileyen söz konusu faktörlerin yanı sıra göçlerin hangi nedenlerden dolayı yapıldığı sorusu çeşitli sınıflandırma çalışmalarıyla yanıtlanmaya çalışılmıştır. Coğrafi bir hareketlilik olarak değerlendirilse de göç olgusu, daha iyi sosyo-ekonomik standartlara ve imkânlara sahip olma anlamında gönüllü olarak, içinde yaşanılan toplumda tanık olunan doğal afetler, toplumsal gerginlikler ve kutuplaşmalar, politik çatışmalar ve savaşlar sonucunda da zorunlu olarak gerçekleşebilir. Zorunlu olarak gerçekleşen göçler sonucunda yaşadıkları topraklardan ayrılmak durumunda bırakılmış göçmenler yeni bir toplum ve kültürle karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum hem göçmen olarak insanların bir mekâna/vatana/toprağa ait olma duygusundan yoksun kalmalarına hem de göç ettikleri ülkelerde ve toplumlarda kendilerine yönelik farklı tepkilerle karşılaşmalarına yol açabilir. Öyle ki göçmen olma durumu bireyi, kişisel zihniyet, tutum ve davranışlarından, kültürel ve dini hayatına kadar çok geniş kapsamlı bir etkileşimle karşı karşıya bırakır.³ Eski ile yeni kültürel pratikler arasında sıkışıp kalan göçmen, özellikle de zorunlu göç ile geldiği durumlarda, göç ettiği toplum içinde benimsenme – ötekileştirme, kabul görme- dışlanma gibi birtakım ikiliklerle yüzleşmek durumunda kalır. Bu nedenle, göçmenlere yönelik olumlu, olumsuz, duygularla ilgili çağrışımlar uyandıran, dışlayıcı düşüncelerin oluşması kendilerine yönelik algıların da birbirinden farklılaşmasına neden olmaktadır.

Bu çalışma, özellikle 2011 yılından bu yana göç hareketliliğinin yoğunlaştığı bir süreç içinde göçmenlere yönelik metaforik algıların nasıl olduğunu belirlemek amacıyla yürütülmüştür. Türkçede benzetme, mecaz ya da eğretileme karşılığına sahip olan metafor kavramının kökeni Yunanca “değiştirme, taşıma, başkalaştırma”⁴ anlamına sahip olan bir kelimedenden gelir. Metafor, bir dildeki iki farklı kavramı

¹ Enver Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, Ekin Yayınevi, Bursa 2013, s. 235.

² Celaleddin Çelik, “Göç, Kentleşme ve Din”, *Din Sosyolojisi*, Grafikler Yayınları, Ankara 2013, s. 297.

³ Çelik, age, s. 298.

⁴ “metafor”, <http://www.etimolojiturkce.com/kelime/metafor>, Erişim Tarihi: 12.12.2016.

veya nesneyi birbiriyle ilişkilendiren dilsel bir araç, bir söz sanatıdır. Bir başka deyişle, bir kavramın, durumun ya da nesnenin doğrudan kendisiyle değil, bir başka kavram ya da nesne kullanılarak dolaylı yoldan anlatılmasıdır⁵. Bu nedenle metaforlar dilsel bir zenginlik sağlamanın yanı sıra kişinin bilinçaltında yatan, birinin yaşamını anlamak amacıyla deneyimleri tanımlamak ya da yapılandırmak yoluyla, bilişsel bir araç olarak görev yapan analogik bir araç olarak değerlendirilir⁶. Dolayısıyla metaforlar yalnızca bir söz sanatı olmaktan daha çok sosyolojik anlamda bireylerin düşünme biçimlerini, kavramlar arasında kurduğu ilişkilerin ardındaki bağlamsal boyutu göstermesi açısından önemli bir araçtır.

1.1. Daha Önce Yapılmış Metaforik Algı ile ilgili Çalışmalar

Metaforik algılara yönelik çalışmalar farklı disiplinler içerisinde yürütülen pek çok araştırmanın konusu olmuştur.

Konuyla ilgili yapılan çalışmalardan bir Ali Göçer tarafından 2013'te yapılmış olan “Türkçe Öğretmeni Adaylarının Kültür Dil İlişkisine Yönelik Metaforik Algıları”⁷ başlıklı çalışmasıdır. Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili Eğitimi Bölümü’nde okuyan 71 öğrencinin katılımıyla gerçekleştirilen çalışmada “kültürün dil ile ilişkisi....gibidir; çünkü....” şeklinde verilen metaforik ifadeyi doldurmaları istenmiştir. İçerik analizi tekniğiyle incelenen veriler dört aşamada çözümlenmiş ve katılımcı öğrencilerin 9 kategoride 38 metafor geliştirdikleri saptanmıştır. Öğrencilerin tamamına yakınının olumlu metafor geliştirdiği görülürken, kültür ve dilin birbirine bağımlı iki unsur olduğu ve ayrılmazlık, araç ve işlevsellik niteliklerinin öne çıktığı görülmüştür.

Olgubilimle desenlenen çalışmalardan bir diğeri de “Okul Öncesi Eğitim Kurumları Yöneticilerinin Okul Öncesi Öğretmeni ve Çocuk Algılarının İncelenmesi: Bir Metafor Örneği”⁸ başlıklı çalışmadır. Okul yöneticilerinin ve okul öncesi öğretmenlerinin çocuklara ilişkin algılarını ölçme ereğinde olan ve metaforlardan yararlanılarak verilerin elde edildiği bu çalışmanın katılımcıları Konya’da 2012-2013 eğitim-öğretim yılında görev yapmakta olan ve ölçüt ve uygun örneklemeyle seçilen 130 okul yöneticisidir. Araştırma sonucunda gerek okul öncesi öğretmenlerinin gerekse okul yöneticilerinin metafor kullanımında beşer kategori ortaya koyulmuştur.

Alanda yapılan Şenel’in⁹ çalışmasında da metaforlar aracılığıyla üniversite öğrencilerinin cep telefonuna ilişkin algıları ölçülmek amaçlanmıştır. Örneklem olarak Ondokuz Mayıs Üniversitesi İngiliz Dili Eğitimi 3. ve 4. sınıf öğrencilerinden 123 adetinin alındığı çalışmada nitel araştırma yöntemi ve ve olgubilim deseni esas alınmıştır. Öğrencilerden “Cep telefonu .....gibidir çünkü .....”cümlesinin tamamlanması istenmiş ve içerik analizi sonucunda 69 metafor ve 6 kategori elde edilmiştir. Çalışmanın sonucunda öğrencilerin cep telefonu algılarının genellikle olumlu olduğu, fakat tehlikelerinin de farkında oldukları ortaya çıkmıştır.

Mertol Yüceil tarafından Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kadın ve Aile Araştırmaları anabilim dalında “Üniversite Öğrencilerinin Kadına İlişkin Metaforik Algıları (Ondokuz Mayıs Üniversitesi Örneği)”¹⁰ isimli bir yüksek lisans tezi yazılmıştır. Araştırmanın amacı, üniversite öğrencilerinin “kadın” kavramına ilişkin düşüncelerini metaforlar aracılığıyla nasıl kavramsallaştırdıklarını ortaya koymaktır. Araştırmanın çalışma grubunu, 2014-2015 eğitim öğretim döneminde Ondokuz Mayıs Üniversitesi’nde öğrenim gören 155 öğrenci oluşturmuştur. Olgubilim yaklaşımı ile desenlenen araştırmada yarı yapılandırılmış

⁵ Sadegül Akbaba Altun ve Çiğdem Apaydın, “Kız ve Erkek Öğretmen Adaylarının “Eğitim” Kavramına İlişkin Metaforik Algıları”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, C.IX, S.3, 2013, s. 329-354.

⁶ Tuğba Konaklı ve Nur Göğüş, “Öğretmen adaylarının eğitim fakültesine ilişkin metaforik algıları: Kocaeli Üniversitesi Eğitim Fakültesi örneği”, *International Journal of Human Sciences*, C.X, S.2, 2013, s. 67-93.

⁸ Ali Göçer, “Türkçe Öğretmeni Adaylarının Kültür Dil İlişkisine Yönelik Metaforik Algıları”, *Turkish Studies International Periodicals For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. VIII, S.9, Yaz 2013, s. 254-263.

⁹ Ercan Yılmaz, Büşra Ergin, K. Büşra Kaynak, Onur Köksal, “Okul Öncesi Eğitim Kurumları Yöneticilerinin Okul Öncesi Öğretmeni ve Çocuk Algılarının İncelenmesi: Bir Metafor Örneği”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 1, Mart 2014, s. 573-592.

⁹ Müfit Şenel, “İngilizce Öğretmenliği Bölümü Öğrencilerinin Cep Telefonu Algısı İle İlgili Metafor Analizi”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt 24, Sayı 4 (2016), ss.1749-1764.

¹⁰ Hilal Mertol Yüceil, *Üniversite Öğrencilerinin Kadına İlişkin Metaforik Algıları (Ondokuz Mayıs Üniversitesi Örneği)*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2015.

anket formu ile katılımcıların kadın kavramına ilişkin ürettikleri metaforlar derlenmiştir. 79 adet farklı metafor 10 kavramsal kategori altında incelenmiş ve katılımcıların cinsiyeti bakımından ve toplumsal cinsiyet eğitimi alıp almama durumuna göre farklılık göstermiştir.

1.2. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı:

Bu çalışma, üniversite öğrencilerinin göçmenlere yönelik algılarını metaforlar aracılığıyla ortaya koyma ereğindedir. Çalışmada göçmenlere yönelik metaforik algıların ne olduğunu belirlemek ereği, Türkiye'nin içinde bulunduğu süreç içinde göçmenlere karşı verilen tepkilerin bir incelemesini yapma ihtiyacından doğmuştur. Bu bağlamda, öğrencilerin göçmenlere yönelik düşünme biçimlerini anlayabilmek adına aşağıdaki sorulara yanıt aranmaya çalışılmıştır:

- 1- Öğrencilerin göçmenlere yönelik algıları olumlu mudur, olumsuz mudur?
- 2- Öğrencilerin göçmenlere yönelik geliştirdikleri metaforlar nelerdir?
- 3- Öğrencilerin göçmenlere yönelik oluşturdukları metaforlar hangi kavramsal kategoriler altında toplanabilmektedir?
- 4- Öğrencilerin göçmenlere yönelik metafor geliştirirken etkilendikleri bir etken var mıdır?
- 5- Öğrencilerin göçmenlere yönelik oluşturdukları metaforlar ile okudukları bölüm ve cinsiyetleri arasında ilişki var mıdır?

1. YÖNTEM

1.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışma, niteliksel araştırma tekniğiyle, araştırma deseni olarak fenomenoloji (olgubilim) yaklaşımı kullanılarak yapılmıştır ve veri toplamada öğrencilere ölçme aracı olarak, öğrencilerden metafor oluşturmaları istenen anket formu uygulanmıştır.

İçinde yaşadığımız dünyada karşı karşıya kaldığımız olaylar, algılar, durumlar ve kavramlar olarak deneyimleyebileceğimiz olgular, olgubilimin çalışma zeminini oluşturur. Olgubilim, ayırında olduğumuz ancak ayrıntılı ve detaylı bir anlayışa sahip olmadığımız olguları eksene alır.¹¹ Bunların yanında, "Gerçek nedir?" sorusuna cevap ararken, bireysel tecrübelerden, bireylerin algıları ve olaylara yüklediği anlamları inceler. Genelmeden ziyade olguları tanımlamaya yönelir, bu bağlamda tanımlayıcı bir yöntemdir.¹²

Üniversite öğrencilerinin göçmen algısını ölçmeye yönelik kullandıkları metaforların analizinde "içerik analizi" metodu uygulanmıştır. İçerik analizi, toplanan verilerden belirli bir çerçeve oluşturulması ve ardından bu anlamlandırılmış çerçevenin bir düzene sokularak kod ve kategorilerin ortaya çıkarak somutlaşmasını sağlama tekniğidir.¹³

Bu çalışma bağlamında veriler toplandıktan sonra çeşitli kategorilere ayrılarak çıkarımlarda bulunulacaktır.

1.2. Çalışma Grubu/Katılımcılar

Çalışmanın evrenini, Ondokuz Mayıs Üniversitesi öğrencileri oluşturmaktadır. Amaçlı örneklem yöntemiyle seçilen çalışma grubunu yani katılımcıları ise, 2016-2017 Güz döneminde Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nin Fen Edebiyat, Eğitim, Mühendislik ve Sağlık Bilimleri Fakülteleri'nden 80 adet 4. Sınıf lisans öğrencisi oluşturmaktadır. 80 adet anket yapığında 5 tanesinde eksik cevaplar bulunduğu ve çalışmaya dahil edilemeyeceğinden, toplamda 75 adet katılımcı çalışma grubunu oluşturabilmiştir. Örneklemin seçilme amacı, bu öğrencilerin kavramsal olarak hazır bulunuşluklarının yüksek olduğunun

¹¹ Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (5.Baskı)*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2005.

¹² Ulun Akturan, vd., *Nitel Araştırma Yöntemleri*, (Ed. Baş, T. Ve Akturan, U.), Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2008, ss.83-98.

¹³ Michael Quinn Patton, *Qualitative Research & Evaluation Methods*, Thousand Oaks, CA, Sage Publications, 2002.

düşünülmüştür.

Çalışma grubunun yaşları 20 ile 44 arasında değişmekte olup, 75 katılımcının yaş ortalaması 23,01 olarak tespit edilmiştir.

Fakülteler	Katılımcı Frekansı	Katılımcı Yüzdesi (%)	Kadın Katılımcı Frekansı ve Yüzdesi	Erkek Katılımcı Frekansı ve Yüzdesi
Mühendislik Fakültesi	18	24	11 (%14,7)	7 (%9,3)
Sağlık Bilimleri Fakültesi	17	22,7	13 (%17,3)	4 (%5,3)
Eğitim Fakültesi	24	32	22 (%29,3)	2 (%2,7)
Fen Edebiyat Fakültesi	16	21,3	15 (%20)	1 (%1,3)
TOPLAM	75	100	61 (%81,3)	14 (%18,7)

Tablo 1. Katılımcılar Hakkında Bilgiler

Tablo 1’den görülebileceği üzere, araştırma kapsamına giren 75 katılımcının 16 tanesi Fen Edebiyat Fakültesi, 24 tanesi Eğitim Fakültesi, 18 tanesi Mühendislik Fakültesi, 17 tanesi ise Sağlık Bilimleri Fakültesi’ndir. Toplam öğrenci sayısının cinsiyete göre dağılımına bakıldığında ise, söz konusu bu 75 öğrencinin 61 adetinin kadın (%81,3) ve 14 adetinin (%18,7) erkek öğrenci olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Fen Edebiyat Fakültesi’nden araştırmaya dahil olan 16 öğrencinin 15’i (%20) kadın ve 1’i (%1,3) erkektir. Eğitim Fakültesi’ndeki öğrencilerin ise 22’si (%29,3) kadinken, 2’si (%2,7) erkektir. Öte yandan mühendislik Fakültesi öğrencilerinin 11’i kadın (%14,7) ve 7’si (%9,3) erkek iken, Sağlık Bilimleri Fakültesi’nden araştırmaya dahil olan öğrencilerin 13’ü (%17,3) kadın, 4’ü (%5,3) erkektir.

1.3. Verilerin Toplanması

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak katılımcı öğrencilere anket uygulanmıştır ve veriler öğrencilerden, kendilerine dağıtılan anket formlarını doldurmaları yoluyla yazılı olarak elde edilmiştir. Bu işlem için öğrencilere 15’er dakikalık bir süre tanınmıştır.

Beş sorudan oluşan anketin ilk üç sorusu katılımcıların demografik özelliklerini ölçmeye yöneliktir: Eğitim aldıkları fakülte, cinsiyet ve yaş. Diğer iki soru ise “Göçmen deyince aklınıza gelen ilk ifadeyi boşluğa yazar mısınız?” ve “Göçmen ..... gibidir, çünkü .....” şeklinde verilen ifadelerden oluşmaktadır.

1.4. Verilerin Analizi

Araştırma karma bir yöntemle yapılmıştır. Metaforların analizinde ağırlıklı olarak nitel araştırma teknikleri kullanılırken, çapraz tabloların kullanılması noktasında nicel yaklaşım takip edilmiştir.

Araştırma kapsamında içerik analizi tekniği ile incelenen veriler, betimsel istatistiksel yöntemlerden yüzde ve frekans kullanılarak çözümlenmiştir. İçerik analizi, her türlü metnin düzenlenmesi, tasnifi, karşılaştırılması ve bu metinlerden teorik veriler çıkarılmasını içeren bir araştırma tekniğidir¹⁴. Ayrıca bu çalışmada içerik analizinin tercih edilmesinin bir diğer nedeni, içerik analiziyle birbirine benzeyen verilerin kavramsal temalar ve kategoriler çerçevesinde gruplandırılarak okuyucunun anlayabileceği bir biçime dönüştürülmesidir¹⁵. Çalışmanın iki sorusunda elde edilen veriler SPSS veri analizi programı kullanılarak ve farklı nitel analiz aşamaları takip edilerek çözümlenmiştir.

¹⁴ Louis Cohen, Lawrence Manion, Keith Morrison, *Research Methods in Education* (6th ed.), Rutledge, New York, NY, 2007.

¹⁵ Martin W. Bauer, *Classical content analysis: A review*. In M. W. Bauer & G. Gaskell (Eds.), *Qualitative Researching with Text, Image and Sound*, Sage, London, 2003, ss. 131-151.

Öğrencilerin göçmenlere yönelik olumlu veya olumsuz algılarını ölçmeye çalışan ilk sorudan elde edilen verilerin analizi için, Dey tarafından 1993 yılında geliştirilen “nitel analiz” aşamaları¹⁶ kullanılmıştır. Bu bağlamda ilk soru, betimleme, sınıflandırma ve ilişkilendirme olarak üç aşamada incelenecektir:

Dey’in nitel analizinin ilk aşaması olan “betimleme” aşamasında kişiler, nesnelere veya olayların temel nitelikleri yazılı olarak ifade edilir. Bu bağlamda öğrencilerin göçmen deyince akıllarına gelen ilk ifadeyi tek kelime ile yazmalarını istendiğinden, bu kelimeler bir liste haline getirilmiştir.

Bu liste yapıldıktan sonra ikinci aşama olan “sınıflandırma” aşamasına geçilmiştir. Bu noktada elde edilen veriler belirli temalar ve kavramsal kategoriler çerçevesinde sınıflandırılır ve araştırmacı bu şekilde kategoriler arasında karşılaştırma yapma olanağı elde eder. Ayrıca araştırmacı geliştirmiş olduğu temalar arasında bağ kurarak değişkenler arasındaki ilişkileri ve farklılıkları ortaya koyar. Bu çalışma ekseninde liste halinde sunulan veriler olumlu, olumsuz ve somut olarak üç kavramsal kategoriye ayrılmıştır.

Verilerin çözümlenme aşamasının başlangıcında sadece olumlu ve olumsuz algılar ölçülmek istendiği için “olumlu” ve “olumsuz” olmak üzere iki alt kategori belirlenmiştir. Fakat sadece bu soruya verilen yanıtlar bağlamında katılımcıların bu iki alt kategoriye dahil edilemeyen, yani ne olumlu ne de olumsuz çağrışımlar uyandıran ifadeler kullanıldığı görülmüştür. Bu sebeple “somut” başlığı altında üçüncü bir alt kategori oluşturulmuştur. Örneklendirmek gerekirse;

Olumlu: umut, hayaller, yardım

Olumsuz: Yoksulluk, öksüz, gurbet, mağdur, sığınmacı, vb.

Somut: kum, Suriye (li), yemek kokusu, muhacir, misafir, yaprak, vb.

Analizin son basamağı olan “ilişkilendirme” aşamasında ise araştırmacı söz konusu bu değişkenler arasında bağlantı kurmaya çalışır ve araştırma konusu olay açıklanmaya çalışılır. Katılımcıların cevapları kavramsal kategorilere ayrıldıktan sonra neden olumlu, olumsuz ve somut şekillerde cevaplar verildiği üzerinde ilişkisel sonuçlar çıkarılmıştır.

Öte yandan metaforlar aracılığıyla elde edilmek istenen ve metnin ana odağını oluşturan ikinci sorunun analizinde ise, yine nitel veri analiz süreçlerinden Miles ve Huberman’ın üç aşamalı sınıflandırması¹⁷ kullanılmıştır. Bu aşamalar gözlem, verilerin görsel hale getirilmesi ve sonuca ulaşma ve teyit etme aşamasıdır.

“Gözlem aşaması” denilen ilk aşama, verilerin azaltılması aşamasıdır. Bu aşamada, araştırmada elde edilen ham veri seti, ayıklama, özetleme ve dönüştürme işlemlerinden geçirilerek analiz edilmektedir. Bu aşamada araştırmacı raporunu tamamlayana kadar hangi verilerin araştırmaya dâhil edileceğine ve edilmeyeceğine ve veri setinin nasıl sınıflandırılacağına karar vermektedir. Çalışmanın bu basamağında, öncelikle her iki araştırmacı anket yapıklarını ve dolayısıyla ikinci sorunun cevabını birlikte okumuştur. Bu noktada 80 anket yaprağı arasından metaforun tamamının doldurulmadığı beş anket formu araştırma dışında kalmıştır. Kalan 75 form üzerinde kavramsal anlam alanları oluşturmak amacıyla 8 kategori belirlenmiştir. Sekiz kavramsal alanda toplam 49 farklı metaforun bulunduğu saptanmıştır.

Verilerin görsel hale getirilmesi sürecinde yani ikinci aşamada ise, ilk aşamada ayıklanıp özetlenen ve dönüştürülen veriler belirli sonuçlar elde etmek için örülmektedir. Bu şekilde net olmayan veriler matrisler, grafikler ve tablolar aracılığı ile görsel hale getirilerek okuyucu için anlaşılır hale getirilmektedir. Bunun nedenini Miles ve Huberman, insan zihninin aynı anda çok fazla bilgiyi işleyemeyeceği varsayımına dayandırmaktadırlar. Analizin bu aşamasında elde edilen sekiz kavramsal kategori tablo ile frekans ve yüzdeler verilerek okuyuculara sunulmaktadır:

Kategori adı	Geliştirilen Metaforlar	Frekans	Yüzde
--------------	-------------------------	---------	-------

¹⁶ Ian Dey, *Qualitative Data Analysis: A User-Friendly Guide for Social Scientists*, Routledge Publications, London, 1993.

¹⁷ Matheww B. Miles, A. Michael Huberman, *Qualitative Data Analysis: A Source Book of New Methods*, Sage Publications, London, 1994.

Yoksunluk hissi uyandıran metaforlar	Öksüz/yetim, dilsiz, evsiz/ yurtsuz, çaresiz, çiçek, çocuk, alışmaya çalışmak, ben	8	% 16,4
Mağduriyet belirten metaforlar	Yaşam savaşı, muhtaç, evine haciz gelen insan, gözleri bağlı insan, yalnız, kürkçü dükkanı, garip/gariban, fakir	8	% 16,4
Olumsuz çağrışımlar barındıran metaforlar	Japon yapıştırıcısı, kene/asalak, hırsız, pinti, sığıntı, sabun, Dolar(para birimi)	7	% 14,2
Göç kavramıyla ilişkilendirilmiş metaforlar	Uzak diyar, göçer/göçebe/göçmen, Suriyeli, sürgün edilenler, sığınmacı/mülteci, misafir, yer değiştirme	7	% 14,2
Yönlendirilen bir nesne olarak metaforlar	Dalga, balık, bulut, kum, yaprak, kayık, insanoğlu	7	% 14,2
“kuş” kelimesiyle oluşturulan metaforlar	Kırlangıç, göçmen kuş, tutsak kuş, kuş, kanadı kırık kuş	6	% 12,2
Duyularla ilgili çağrışımlar uyandıran metaforlar	Yemek kokusu, yarın kalmış bir aşk hikayesi, tek beyaz saç, umut	4	% 8,3
Olumlu çağrışımlar barındıran metaforlar	Kaşif, maceracı	2	% 4,1
TOPLAM:		49	%100

Tablo.2: Katılımcılar tarafından üretilen 49 farklı metaforun kavramsal kategorilere göre dağılımı

Tablo 2’de görüldüğü üzere, çalışmadaki 75 katılımcı göçmenlerle ilgili 49 farklı metafor üretmiş ve bu metaforlar bağlamsal bir çerçeve içinde 8 farklı kategori altında toplanmıştır. 49 farklı metaforun, %14,2’sinin olumsuz çağrışımlar barındıran, %16,4’ünün mağduriyet belirten, %8,3’ünün duygularla ilgili çağrışımlar uyandıran, %16,4’ünün yoksunluk hissi uyandıran, %14,2’sinin göç kavramıyla ilişkilendirilmiş, %14,2’sinin yönlendirilen bir nesne olarak, %4,1’inin olumlu çağrışımlar barındıran ve %12,2’sinin “kuş” kelimesiyle oluşturulan metaforlar olduğu belirlenmiştir. Katılımcılar tarafından üretilen metaforlar arasındaki en yüksek yüzdeye (%16,4) sahip olan mağduriyet belirten ve yoksunluk hissi uyandıran metaforlar iken en düşük yüzdeye (%4,1) sahip olan olumlu çağrışımlar barındıran metaforlardır. Bir başka deyişle ortaya çıkan metaforlar katılımcıların göçmenlere yönelik algılarının mağduriyet ve yoksunluk ile ilişkilendiğini ortaya koymaktadır.

Son basamak ise “sonuca ulaşma ve teyit etme” dir. Bu aşamada, önceki aşamalarda toplanmış olan verilerin ne anlama geldiğinin okuyucuya aktarılması hedeflenmektedir. Araştırmanın başında net olmayan ve/ya saklı olan gerçeklik bu son aşamada ortaya koyulmaktadır. Bu bakımdan Tablo 3’te her bir anlamsal kategoriden ikişer örnek seçilerek okuyuculara bu metaforik anlamlar kazandırılmaya çalışılmıştır.

Kategori adı	Geliştirilen Metaforlara örnekler
Olumsuz çağrışımlar barındıran metaforlar	Göçmen Japon yapıştırıcısı gibidir, çünkü her bulduğuna yapışır. (Sağlık Bilimleri Fakültesi, 24 yaşında, erkek). Göçmen Dolar gibidir, çünkü bir ülkenin yaşam kalitesini gösterir. (Mühendislik Fakültesi, 22 yaşında, erkek).

Mağduriyet belirten metaforlar	Göçmen her şeyine icra/haciz gelen insan gibidir, çünkü her şeylerini işgalci devletlere verip başka yere göç etmişlerdir. (Sağlık Bilimleri Fakültesi, 22 yaşında, kadın) Göçmen kürkçü dükkanı gibidir, çünkü yurduna dönmeye umudu, geleceğe dair planları vardır. (Eğitim Fakültesi, 21 yaşında, kadın).
Duygularla ilgili çağrışımlar uyandıran metaforlar	Göçmen kafadaki tek beyaz saç gibidir, çünkü onca siyahın arasında göze batan, istenmeyendir. (Sağlık Bilimleri Fakültesi, 25 yaşında, kadın). Göçmen umut gibidir, çünkü küçük bir ışığın peşine giderler. (Sağlık Bilimleri Fakültesi, 21 yaşında, kadın)
Yoksunluk hissi uyandıran metaforlar	Göçmen dilsiz gibidir, çünkü kendi ihtiyaçlarını ifade etmekte zorlanır. (Fen Edebiyat Fakültesi, 27 yaşında, kadın). Göçmen kazada ailesini kaybetmiş bir çocuk gibidir, çünkü bulunduğu şehirde o çocuğun evdeki yalnızlığını yaşamaktadır. (Eğitim Fakültesi, 22 yaşında, kadın).
Göç kavramıyla ilişkilendirilmiş metaforlar	Göçmen her an gitmeye hazır misafir gibidir, çünkü belli bir yerde tutunmaya çalışsa da gitmeye zorlanır. (Eğitim Fakültesi, 20 yaşında, kadın). Göçmen uzak diyarlar gibidir, çünkü merak uyandırır. (Mühendislik Fakültesi, 22 yaşında, kadın).
Yönlendirilen bir nesne olarak metaforlar	Göçmen kum gibidir, çünkü hayat nereye götürürse oraya gider. (Mühendislik Fakültesi, 22 yaşında, kadın) Göçmen suya düşen yaprak gibidir, çünkü su nereye akarsa oraya savrulur. (Eğitim Fakültesi, 22 yaşında, kadın).
Olumlu çağrışımlar barındıran metaforlar	Göçmen maceracı gibidir, çünkü farklı yerlerde sıradışı olaylar yaşayabilir (Mühendislik Fakültesi, 21 yaşında, kadın) Göçmen kaşif gibidir, çünkü yeni yerleri keşfeder. (Eğitim Fakültesi, 21 yaşında, kadın).
“kuş” kelimesiyle oluşturulan metaforlar	Göçmen özgürlüğe kavuşamayan kafes kuşları gibidir, çünkü göçmenler sistemin kölesidir. (Fen Edebiyat Fakültesi, 27 yaşında, Kadın) Göçmen kanadı kırık bir kırlangıç gibidir, çünkü göçtüğü yerde sadece yurdunu değil, benliğini de bırakmıştır. (Eğitim Fakültesi, 22 yaşında, kadın).

Tablo 3: Katılımcıların geliştirdikleri metaforlara örnekler

Her iki sorunun betimsel analizleri tamamlandıktan sonra, tüm bu analiz süreçlerinin geçerlilik ve güvenilirliğinin sağlanmasında iki uzman görüşüne başvurulmuştur. Uzmanlar arasında 6 metafor üzerinde görüş birliğinin olmadığı görülmüştür. Bu araştırmanın geçerlilik ve güvenilirliğini istatistiksel olarak ortaya koyma noktasında, yine Miles&Huberman'ın geliştirmiş olduğu güvenilirlik formülüne¹⁸ başvurulmuştur ve güvenilirliğin %92 olduğu tespit edilmiştir:

$$\text{Güvenirlik: } [\text{Görüş Birliği} / (\text{Görüş Birliği} + \text{Görüş Ayrılığı})] \times 100$$

$$(69 / 75) \times 100 = \%92$$

Daha sonra bilgisine başvuru alan iki uzmanla söz konusu metaforlar kapsamında tekrar görüşme yapılarak görüş birliği sağlanmıştır.

2. BULGULAR

Bu bölümde verilen tablolar ve açıklamaları ile, çalışmanın iki bölümünü oluşturan üniversite öğrencilerinin göçmenlere yönelik algıları ve kullandıkları metaforlar arasındaki ilişki ortaya koyulmuş ve bulgularla ilgili bir takım açıklamalarda bulunulmuştur.

FAKÜLTE	Olumlu yanıt verenlerin frekans ve yüzdesi	Olumsuz yanıt verenlerin frekans ve yüzdesi	Somut bir varlıkla yanıt verenlerin frekans ve yüzdesi	TOPLAM
Eğitim Fakültesi	2 (%2,7)	11 (%14,7)	11 (%14,7)	24 (%32)
Mühendislik Fakültesi	0 (%0)	5 (%6,7)	13 (%17,3)	18 (%24)
Sağlık Bilimleri Fakültesi	1 (%1,3)	9 (%12)	7 (%9,3)	17 (%22,7)
Fen Edebiyat Fakültesi	0 (%0)	11 (%14,7)	5 (%6,7)	16 (%21,3)
TOPLAM:	3 (%4)	36 (%48)	36 (%48)	75 (%100)

Tablo 4: Katılımcıların göçmen algılarının gruplanması (kavramsal alanlarına ve katılımcıların fakültelerine göre)

İlk tabloda, ikinci soruyla elde edilen öğrencilerin göçmenlere karşı algılarının nasıl gruplandırıldığı ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Dey'in nitel analiz basamakları kullanılarak yapılan sınıflandırma sonrasında araştırmadan öğrencilerin göçmenlere yönelik algıları ile ilgili olumlu, olumsuz ve somut olmak üzere üç kavramsal alana ulaşılmıştır. Tabloda görüleceği üzere, katılımcıların göçmen kavramıyla ilişkilendirdikleri ifadelerin %4'ü olumlu, %48'i olumsuz ve somuttur. Katılımcıların fakültelerine göre dağılımı neticesinde Fen-Edebiyat Fakültesi'nde öğrenim gören 16 öğrencinin göçmenlere yönelik algılarının 11'i olumsuz, 5'i somut olarak belirlenmiştir. Fen-Edebiyat Fakültesi'nde öğrenim gören katılımcıların hiçbiri göçmenlere yönelik olumlu bir ifade kullanmamıştır. Eğitim Fakültesi'nde öğrenim gören 24 öğrencinin göçmenlere yönelik algılarının 2'si, olumlu, 11'i olumsuz, 11'i somut olarak belirlenmiştir. Mühendislik Fakültesi'nde öğrenim gören 18 öğrencinin göçmenlere yönelik algılarının 5'i olumsuz, 13'ü somut olarak belirlenmiştir. Mühendislik Fakültesi'nde öğrenim gören katılımcıların hiçbiri göçmenlere yönelik olumlu bir ifade kullanmamıştır. Sağlık Bilimleri Fakültesi'nde öğrenim gören 17 öğrencinin göçmenlere yönelik algılarının 1'i olumlu, 9'u olumsuz, 7'si somut olarak belirlenmiştir.

¹⁸ Age, s. 64.

Bu durum, katılımcıların büyük çoğunluğunun göçmenlere yönelik olumlu bir algıya sahip olmadıklarını göstermektedir. Katılımcıların göçmenlere yönelik ifadelerinin olumlu, olumsuz veya somut olarak şekillenmesinde eğitim gördükleri bölümün ve aldıkları derslerin etkisinin olabileceği düşünülmektedir. Örneğin, Eğitim Fakültesi'nde eğitim gören katılımcıların göçmenlere yönelik olumlu ifadelerle en yüksek oranda sahip olmasının nedeni fakültelerinde görmüş oldukları Toplum Hizmet Uygulamaları dersiyle ve bu ders içerisinde sosyal sorumluluk çalışmaları yapmalarıyla ilişkilendirilebilir. Öte yandan çalışmaya katılan öğrencilerden Fen Edebiyat Fakültesi katılımcılarının büyük çoğunluğunu oluşturan %75'lik dilim Sosyoloji bölümü lisans öğrencileridir. Sosyoloji Bölümü öğrencileri seçmeli olarak Göç Sosyolojisi, Türkiye'de Toplumsal Değişme ve zorunlu olarak Kent Sosyolojisi derslerini almış oldukları için, diğer fakülte öğrencilerine nazaran daha az sayıda somut kavramsal alanına yönelik ifadeler kullanmışlardır (Suriyeliler, mülteci, sığınmacı, vb).

KATEGORİ	Fen Edebiyat Fakültesi	Eğitim Fakültesi	Mühendislik Fakültesi	Sağlık Bilimleri Fakültesi	TOPLAM
Göç kavramıyla ilişkilendirilmiş metaforlar	5 (%6,7)	4 (%5,3)	1 (%1,3)	5 (%6,7)	15 (%20)
Yoksunluk hissi uyandıran metaforlar	3 (%4)	6 (%8)	3 (%4)	2 (%2,7)	14(%18,7)
“kuş” kelimesiyle oluşturulan metaforlar	3 (%4)	4 (%5,3)	5 (%6,7)	1 (%1,3)	13(%17,3)
Yönlendirilen bir nesne olarak metaforlar	0 (%0)	5 (%6,7)	4 (%5,3)	2 (%2,7)	11(%14,7)
Mağduriyet belirten metaforlar	4 (%5,3)	2 (%2,7)	1 (%1,3)	2 (%2,7)	9 (%12)
Olumsuz çağrışımlar barındıran metaforlar	1 (%1,3)	0 (%0)	3 (%4)	3 (%4)	7 (%9,3)
Duygularla ilgili çağrışımlar uyandıran metaforlar	0 (%0)	2 (%2,7)	0 (%0)	2 (%2,7)	4 (%5,3)
Olumlu çağrışımlar barındıran metaforlar	0 (%0)	1 (%1,3)	1 (%1,3)	0 (%0)	2 (%2,7)
TOPLAM	16 (%21,3)	24 (%32)	18 (%24)	17(%22,7)	75 (%100)

Tablo 5: 75 katılımcının yanıtlarının öğrencilerin fakültelerine ve kavram alanlarına göre dağılımı

Bu tabloda ise, 75 katılımcının yanıtlarının öğrencilerin fakültelerine ve kavram alanlarına göre dağılımı verilmiştir. Bu bağlamda katılımcıların verdikleri yanıtların (75 yanıt) %7'si olumsuz çağrışımlar barındıran, %9'u mağduriyet belirten, %4'ü duygularla ilgili çağrışımlar uyandıran, %14'ü yoksunluk hissi uyandıran, %15'i göç kavramıyla ilişkilendirilmiş, %11'i yönlendirilen bir nesne olarak, %2'si olumlu çağrışımlar barındıran ve %13'ü “kuş” kelimesiyle oluşturulan metaforlardan oluşmaktadır. Olumsuz çağrışımlar barındıran metaforların kavramsal alanında katılımcıların 1'i Fen-Edebiyat Fakültesi'nde, 3'ü Mühendislik ve 3'ü Sağlık Bilimleri Fakültesi'ndedir. Eğitim Fakültesi'ndeki katılımcılar olumsuz çağrışımlar barındıran metaforlar üretmemişlerdir. Mağduriyet belirten metaforların

kavramsal alanında katılımcıların 4'ü Fen-Edebiyat Fakültesi, 2'si Eğitim Fakültesi, 1'i Mühendislik Fakültesi ve 2'si Sağlık Bilimleri Fakültesi'ndendir. Duygularla ilgili çağrışımlar uyandıran metaforların kavramsal alanında katılımcıların 2'si Eğitim Fakültesi ve 2'si Sağlık Bilimleri Fakültesi'ndendir. Fen-Edebiyat ve Mühendislik Fakültesi'ndeki katılımcılar duygularla ilgili çağrışımlar uyandıran metaforlar üretmemişlerdir. Yoksunluk hissi uyandıran metaforların kavramsal alanında katılımcıların 3'ü Fen-Edebiyat Fakültesi, 6'sı Eğitim Fakültesi, 3'ü Mühendislik Fakültesi ve 2'si Sağlık Bilimleri Fakültesi'ndendir. Göç kavramıyla ilişkilendirilmiş metaforların kavramsal alanında katılımcıların 5'i Fen-Edebiyat Fakültesi, 4'ü Eğitim Fakültesi, 1'i Mühendislik Fakültesi ve 5'i Sağlık Bilimleri Fakültesi'ndendir. Yönlendirilen bir nesne olarak metaforların kavramsal alanında katılımcıların 5'i Eğitim Fakültesi, 4'ü Mühendislik Fakültesi ve 2'si Sağlık Bilimleri Fakültesi'ndendir. Fen-Edebiyat Fakültesi'ndeki katılımcılar yönlendirilen bir nesne bağlamında bir metafor üretmemişlerdir. Olumlu çağrışımlar barındıran metaforların kavramsal alanında katılımcıların 1'i Eğitim Fakültesi ve 1'i Mühendislik Fakültesi'ndendir. Fen-Edebiyat ve Sağlık Bilimleri Fakültesi'ndeki katılımcılar olumlu çağrışımlar barındıran metaforlar üretmemişlerdir. "Kuş" kelimesiyle oluşturulan metaforların kavramsal alanında katılımcıların 3'ü Fen-Edebiyat Fakültesi, 4'ü Eğitim Fakültesi, 5'i Mühendislik Fakültesi ve 1'i Sağlık Bilimleri Fakültesi'ndendir. Bu anlamda, Fen-Edebiyat Fakültesi'ndeki katılımcılar en fazla göç kavramıyla ilişkilendirilmiş, Eğitim Fakültesi'ndeki katılımcılar en fazla yoksunluk hissi uyandıran, Mühendislik Fakültesi'ndeki katılımcılar en fazla kuş kelimesiyle oluşturulan metaforlar ve Sağlık Bilimleri Fakültesi'ndeki katılımcılar en fazla göç kavramıyla ilişkilendirilmiş kavramsal alanlarda metafor üretmişlerdir. Fen Edebiyat Fakültesi'ndeki katılımcıların çoğunun Sosyoloji bölümünden olması ve 4.sınıf öğrencileri olmaları nedeniyle göç ile ilgili alan derslerini aldıkları düşüncesiyle göçmenlerle ilgili metaforlarını göç ile ilişkilendirilen kavramlardan seçmiştir.

Ayrıca bu verilerden çıkarılabilecek bir diğer sonuç da en fazla metafor geliştirilen kavramsal alanların sırasıyla göç (%15), yoksunluk (%14) ve kuş kelimesiyle üretilen (%13) metaforlar olmasıdır. Tarih boyunca en fazla göç alan topraklardan olan ve özellikle 2011'den bu yana toplu göç hareketlerinin artması nedeniyle Türkiye'de göç güncel bir konu haline gelmiştir. Son zamanlarda gerek haberlerde gerekse görünür yaşam alanlarında yardıma muhtaç halde bulunan geçici korumamız altındaki Suriyeliler ve diğer göçmen vatandaşlar, öğrencilerin göç ve yoksunluğa ilişkin metaforlar üretmesinde etkili olmuştur. Öte yandan "kuş" imgesinin Türk kültüründe ve halk edebiyatında göçle ilişkilendirilen önemli bir sembol olması, bu kavramsal alandaki metaforların çokça üretilmesinin bir diğer nedeni olabilir.

	Kadın Frekans	Kadın Yüzdesi	Erkek Frekansı	Erkek Yüzdesi	TOPLAM
Göç kavramıyla ilişkilendirilmiş metaforlar	13	17,3	2	2,7	15 (%20)
Yoksunluk hissi uyandıran metaforlar	11	14,7	3	4	14 (%18,7)
"kuş" kelimesiyle oluşturulan metaforlar	12	16	1	1,3	13 (%17,3)
Yönlendirilen bir nesne olarak metaforlar	10	13,3	1	1,3	11 (%14,7)
Mağduriyet belirten metaforlar	6	8	3	4	9 (%12)
Olumsuz çağrışımlar barındıran metaforlar	3	4	4	5,3	7 (%9,3)
Duygularla ilgili çağrışımlar uyandıran metaforlar	4	5,3	0	0	4 (%5,3)
Olumlu çağrışımlar barındıran metaforlar	2	2,7	0	0	2 (%2,7)
TOPLAM	61	81,3	61	18,7	75 (%100)

Tablo 6: 75 katılımcının yanıtlarının öğrencilerin cinsiyetlerine göre dağılımı

%81,3'ü kadın ve %18,7'si erkek katılımcılardan oluşan çalışmada metaforların toplandığı kavram alanlarıyla katılımcıların cinsiyetleri arasındaki dağılım ortaya koyulmuştur. Tabloda görüldüğü üzere, kadın katılımcılar en fazla (%17,3) göç kavramıyla ilişkilendirilmiş metaforlar, en az olumlu (%2,7) çağrışımlar barındıran metaforlar üretmiş. Diğer yandan erkek katılımcılar en fazla olumsuz çağrışımlar barındıran metaforlar (%5,3), en az ise (%0) duygularla ilgili çağrışımlar uyandıran ve olumlu çağrışımlar barındıran metaforlar üretmişlerdir. Bu durum, toplumsal cinsiyet açısından değerlendirildiğinde 'duygu' ve 'duygusallık' kavramları ile ilişkilendirilen kadınlara oranla erkeklerin göçmenlere yönelik algılarının duygu ya da duygusallıkla ilişkili olmadığı söylenebilir.

3. SONUÇ ve ÖNERİLER

Çalışma kapsamında Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Edebiyat, Mühendislik, Sağlık Bilimleri ve Eğitim Fakültesi'nden 75 adet 4. sınıf lisans öğrencisinin göçmenlere yönelik algılarının ölçümünde iki soru kapsamında veri toplanarak betimsel analiz yapılmıştır.

Öğrencilerden göçmen deyince akıllarına gelen ilk ifadeleri yazmaları istenen sorunun cevabında Dey'in "nitel analiz" aşamaları kullanılmış ve bu soru sonucunda elde edilen veriler betimleme, sınıflandırma ve ilişkilendirme olarak üç aşamada incelenmiştir. Sonuç olarak ortaya çıkan 75 cevap olumlu, olumsuz ve somut olmak üzere üç kavramsal alanda sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma sonucunda katılımcıların göçmen kavramıyla ilişkilendirdikleri ifadelerin %4'ünün olumlu, %48'inin ise olumsuz ve somut olduğu bulunmuştur. Diğer bir deyişle katılımcıların çoğu göçmenlere yönelik olumsuz algıya sahiptir. Öğrencilerin eğitim gördükleri fakültelerde aldıkları derslerle göçmenlere yönelik algıları arasında bir ilişki olduğu düşünülmektedir. Eğitim Fakültesi'nde eğitim gören katılımcıların göçmenlere yönelik olumlu ifadelerle en yüksek oranda sahip olmasının nedeni fakültelerinde görmüş oldukları Toplum Hizmet Uygulamaları dersiyle ve bu ders içerisinde sosyal sorumluluk çalışmaları yapımlarıyla ilişkilendirilebilir. Öte yandan çalışmaya katılan öğrencilerden Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji bölümü lisans öğrencilerinin Göç Sosyolojisi, Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Kent Sosyolojisi derslerini almaları, diğer öğrencilerle kıyaslandığında daha az sayıda somut kavramsal alanına yönelik ifadeler kullanmalarına bağlanabilir.

Çalışmanın ana odağını oluşturan ve metaforların kullanılmasıyla elde edilecek olan göçmen algısı verisinde ise Miles ve Huberman'ın üç aşamalı sınıflandırması kullanılmıştır. Bu basamaklar ise gözlem aşaması, verilerin görsel hale getirilmesi ve sonuca ulaşma ve teyit etmedir. Bu bağlamda 75 katılımcının yanıtları, öğrencilerin fakültelerine ve kavram alanlarına göre incelenmiş ve öğrencilerin 8 kavramsal alanda 49 farklı metafor ürettikleri saptanmıştır. Bu alanlar en fazla üretilen metaforlardan en az sayıda üretilen metaforlara göre göç ile ilişkilendirilmiş, yoksunluk uyandıran, "kuş" kelimesiyle oluşturulan, yönlendirilen bir nesne olarak, mağduriyet belirten, olumsuz çağrışımlar uyandıran, duygularla ilgili çağrışımlar uyandıran ve olumlu çağrışımlar uyandıran metaforlardır. Fakültele göre geliştirilen metaforlara bakıldığında Fen Edebiyat Fakültesi'nde en fazla en fazla göç kavramıyla ilişkilendirilmiş metaforlar kullanılırken, duygularla ilgili ve olumlu çağrışımlar uyandıran ve yönlendirilen bir nesne olarak hiçbir metafor geliştirmemişlerdir. Eğitim Fakültesi öğrencileri ise en fazla yoksunluk hissi uyandıran, en az ise olumsuz çağrışımlar uyandıran metafor üretirken, Mühendislik Fakültesi katılımcıları en fazla kuş kelimesiyle metafor üretmiştir. Bu öğrenciler duygularla ilgili çağrışımlar uyandıran hiçbir metafor üretmemişlerdir. Son olarak Sağlık Bilimleri Fakültesi öğrencileri ise en fazla göç ile ilişkilendirilmiş metaforlar üretmişken, olumlu çağrışımlar uyandıran hiçbir metafor üretmemişleridir.

Bu bağlamda öğrencilerin aldığı derslerin yanı sıra, tarih boyunca göç hareketinin Türkiye'de güncel bir konu olagelmesi ve özellikle son altı yılda hem haberlerde hem de çevrelerindeki göçmen vatandaşlar, öğrencilerin göç ve yoksunluğa ilişkin metaforlar üretmesinde etkili olmuştur. Öte yandan "kuş" imgesinin Türk kültüründe ve halk edebiyatında göçle ilişkilendirilen önemli bir sembol olması, bu kavramsal alandaki metaforların çokça üretilmesinin bir diğer nedeni olabileceği çalışmanın bulgularından bir diğeridir.

Son olarak katılımcıların yanıtları ile cinsiyetleri karşılaştırıldığında erkeklerin olumsuz çağrışımlar uyandıran metaforları en fazla kullandığı, fakat kadınların ise çoklukla göç kavramıyla ilişkilendirilmiş

metaforlara ağırlık verdiği görülmüştür. Toplumsal cinsiyet açısından değerlendirildiğinde ‘duygu’ ve ‘duygusallık’ kavramları ile ilişkilendirilen kadınlara oranla erkeklerin göçmenlere yönelik algılarının duygu ya da duygusallıkla ilişkili olmadığı söylenebilir.

Önerilere gelindiğinde ise, son dönemde oldukça göç alan bir ülke durumunda bulunan Türkiye’de, göçle gelen toplulukların entegrasyonunda birtakım problemler olduğu görülmektedir. Özellikle bu çalışma ile ortaya çıkan olumsuz algıları kırmada daha ilkököl müfredatından başlayarak yükseköğretime kadar tüm ders programlarında çeşitli düzenlemeler yapılması gerekmektedir. İlkokuldaki Sosyal Bilgiler gibi sosyal konuları içeren derslere göçe ilişkin güncel konular eklenebilir. Yükseköğretimdeki “Topluma Hizmet Uygulamaları” gibi zorunlu uygulama derslerinde, göçmenlerin sorunlarını anlamaya ve çözmeye odaklanmış çeşitli etkinlikler ve projeler ders içeriğine dâhil edilebilir.

Öğrencilerin sosyal medyayı sıklıkla kullandıkları göz önünde bulundurularak göçmenlerin, göç edilen yerdeki nüfus tarafından kabulünü kolaylaştırmak adına kamu spotları ve pankartlar hazırlanabilir.

KAYNAKÇA

- “metafor”, <http://www.etimolojiturkce.com/kelime/metafor> , Erişim Tarihi: 12.12.2016.
- AKBABA ALTUN, Sadegül, vd. “Kız ve Erkek Öğretmen Adaylarının “Eğitim” Kavramına İlişkin Metaforik Algıları”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, C.IX, S.3, 2013, s. 329-354.
- AKTURAN, Ulun, vd., *Nitel Araştırma Yöntemleri*, (Ed. Baş, T. Ve Akturan, U.), Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2008.
- BAUER, Martin W., *Classical content analysis: A review. In M. W. Bauer & G. Gaskell (Eds.), Qualitative Researching with Text, Image and Sound*, Sage, London, 2003.
- COHEN, Louis, vd., *Research Methods in Education* (6th ed.), Rutledge, New York, NY, 2007.
- ÇELİK, Celaleddin, “Göç, Kentleşme ve Din”, *Din Sosyolojisi*, Grafiker Yayınları, Ankara 2013.
- DEY, Ian, *Qualitative Data Analysis: A User-Friendly Guide for Social Scientists*, Routledge Publications, London, 1993.
- GÖÇER, Ali, “Türkçe Öğretmeni Adaylarının Kültür Dil İlişkisine Yönelik Metaforik Algıları”, *Turkish Studies International Periodicals For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. VIII, S.9, Yaz 2013, s. 254-263.
- KONAKLI, Tuğba, vd., “Öğretmen adaylarının eğitim fakültesine ilişkin metaforik algıları: Kocaeli Üniversitesi Eğitim Fakültesi örneği”, *International Journal of Human Sciences*, C.X, S.2, 2013, s. 67-93.
- MERTOL YÜCEİL, Hilal, *Üniversite Öğrencilerinin Kadına İlişkin Metaforik Algıları (Ondokuz Mayıs Üniversitesi Örneği)*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2015.
- MILES, Matheww B., vd. , *Qualitative Data Analysis: A Source Book of New Methods*, Sage Publications, London, 1994.
- ÖZKALP, Enver, *Sosyolojiye Giriş*, Ekin Yayınevi, Bursa 2013.
- PATTON, Michael Quinn, *Qualitative Research & Evaluation Methods*, Thousand Oaks, CA, Sage Publications, 2002.
- ŞENEL, Müfit, “İngilizce Öğretmenliği Bölümü Öğrencilerinin Cep Telefonu Algısı İle İlgili Metafor Analizi”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt 24, Sayı 4 (2016), ss. 1749-1764.
- YILDIRIM, Ali, vd, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (5.Baskı)*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2005.
- YILMAZ, Ercan, vd, “Okul Öncesi Eğitim Kurumları Yöneticilerinin Okul Öncesi Öğretmeni ve Çocuk Algılarının İncelenmesi: Bir Metafor Örneği”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 2,

Sayı: 1, Mart 2014, s. 573-592.

Ö

Göç Hikayeleri

Manastır Vilâyeti Kayalar Kazasından Amasya'nın Taşova İlçesine -Niyazi Bey (Özkan)'in Göç Notları-

Yusuf Turan GÜNAYDIN
Türk Tarih Kurumu / Ankara

Giriş

Amasya'nın Taşova ilçesi 4 Ağustos 1944 tarihinde 4448 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Tokat'a bağlı bir ilçe olarak Yemişenbükü köyü üzerinde kurulmuştur. 30 Ocak 1923 tarihli Türk-Rum Nüfus Mübadele Anlaşmasından sonra Yunanistan'dan gelen muhacirlerden bir kısmı da 1953 yılında Bakanlar Kurulu kararı ile Amasya'ya bağlanan bu ilçeye yerleştirilmiştir.

Samsun'dan Tokat'a kadarki bölgede çeşitli köy ve kasabalarda iskân edilen¹ mübâdil ailelerden birine mensup olan Niyazi Bey sonuç itibariyle bugün Taşova ilçesinin bir köyü olan Herizdağ [bugünkü adı: Güvendik] köyüne yerleşmiş ve o zamanlar Tokat'ın Erbaa ilçesine bağlı olan bu köyde 1944 yılına kadar ikamet etmiştir. Soyadı Kanunundan sonra Özkan soyadını alan Niyazi Bey, 1944 yılında Taşova ilçe olunca merkeze taşınmıştır. Niyazi Özkan, 1958'de bir trafik kazasında vefat etmiştir ve kabri Taşova'dadır.

Notlar ve nüsha tavsifi

Niyazi Bey'in oğlu Gönül Hayati Özkan'da bulunan notlar eski harflerle yazılmış ve oldukça işlek bir rik'ayla yazılmıştır.

Niyazi Bey -ilk sayfası (veya sayfaları) ne yazık ki kaybolmuş olan- notlarına ailesinin oradaki durumunu anlatarak başlamaktadır. Maddeler hâlinde kaleme alınmış bu notların ilk dört maddesi kaybolan sayfalarda bulunmaktadır. Elimizde bulunan ilk sayfa ise beşinci maddenin devamıyla başlamakta, altıncı madde ile devam etmektedir. Elimizdeki toplamın beşinci sayfası da kayıptır. Beşinci sayfada 14. maddenin yarısı ile 15., 16. maddeler bulunmaktadır. Çünkü altıncı sayfa 17. madde ile başlamaktadır. Bu şekilde 19. maddeye kadar ulaşmakta ise de 19. maddenin çok uzun oluşu, son sayfalarda madde vermekten vazgeçtiğini düşündürmektedir. En başta ve en sonda bulunan sayfalardaki yazılar neredeyse silinmeye yüz tutmuştur.

Manastır'dan Anadolu'ya göç

Osmanlı devrinde 1864 Vilayet Nizamnâmesi'nden sonra 1871 yılında yürürlüğe giren yeni bir vilayet Nizamnâmesi uygulanmıştır. Bu nizamnamede en önemli düzenleme, "nahiye" adı altında yeni birimler kurularak, taşra örgütünü vilayet, sancak (liva), kaza, nahiye ve karye (köy) biçiminde kademelendirme olmuştur. Kayalar kazası da işte bu idarî taksimatta Manastır vilâyetinin Serfiçe (Cum'a

¹ Nitekim Amasya-Tokat bölgesine iskân edilen mübadiller arasında Kayalar muhacirleri en başta sayılmaktadır. Bk. Nedim İpek, *Mübadele ve Samsun*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 42.

= Serfiçe Cuması) sancağına bağlı bir kaza merkezidir. 1913'e kadar da bu konumunu korumuştur.² Bu bölge asıl itibariyle Makedonya'da Müslüman nüfusun yoğun olduğu başlıca üç bölgeden biri (Batı Makedonya: Kozana-Kayalar) durumundadır.³ Fakat mübadele esnasında Kayalar beldesi Yunanistan sınırları içinde kalmış durumdaydı.

Niyazi Bey Kayalar'da başlayan notlarında, bu kazaya bağlı bir Bulgar köyü iken boşalan ve dedelerinin yerleşerek Cevzlüköy adını verdikleri bir köyden de söz etmektedir. Notlarda bu köyün adı zaman zaman Kozluköy olarak da geçmektedir. Köyün önceki adını ise Katranova⁴ olarak kaydetmektedir. Bu köy isimleri ise Osmanlı yer adlarına yer veren kaynaklarda kaydedilmemiştir.

Notlarda Niyazi Bey, Manastır'da ikamet ettikleri beldeler hakkında bilgi vermekteyse de Mübadele Kanunu çıktıktan sonra nasıl yola çıktıkları, yollarda yaşadıkları ve karşılaştıkları olaylar hakkında bilgi vermemektedir. Elbette 1920'li yılların şartlarında Manastır'dan kalkıp Anadolu'ya gelmek kolay olmasa gerektir.⁵ Dolayısıyla son derece zahmetli olduğundan şüphe edilemeyecek bu yolculuk esnasında yaşadıklarını belki de hatırlamak bile istememiş olmalıdır. Niyazi Bey anlatmamış olsa da tarih araştırmalarında kendisinin ve akrabalarının bulunduğu "Birinci İskân Bölgesi" Batı Makedonya (Kayalar ve Kozana) muhacir kabilelerinin hangi şartlarda vatanlarından ayrıldıkları tespit edilmiştir:

"Batı Makedonya'da bulunan mübadillerin Selânik'e nakilleri için demiryolları idaresi ile protokol yapılmıştı. Buna göre, köylerde meskûn Müslümanlar, kendilerine en yakın istasyona karayolu vasıtasıyla gideceklerdi. Katarlar Serfiçe'den hareketle her seferinde 450 kişiyi ve 12 tonlatoya kadar bagajlarını Selânik'e getireceklerdi. Göçmen kabileleri Kayalar ve Kozana'da bulunan muhtelit tali komisyonlarının güvencesi altında bulunacak ve göç yolu üzerinde 25 km. aralıklarla kamplar tesis edilecekti. Şehir ve kasabada oturanlar, genellikle taşınabilir mallarını paraya çevirip yanına aldığı özel bir iki eşyasıyla trenlerle sahildeki kentlere geliyorlardı. Kırsal alanda oturan çiftçiler ise hayvanlarını ve çift araç gereçlerini beraberlerinde götürmeye çalışıyorlardı. Bu nedenle de yaya olarak gruplar halinde liman kentlerine doğru hareket ediyorlardı."⁶

Ayrıca Kayalar ve Kozana kazasından gelenlerin Arşipologos vapuruyla 18 Mart 1924 tarihinde yola çıktığı ve 3773 kişilik bu kafilenin bir kısmının İzmit, diğer bir kısmının da Samsun limanında indiği bilinmektedir. Yine Kayalar / Uçana, Kırımşah köylerinden gelenler İnönü vapuruyla Selânik limanından 25 Mart 1924'te hareket etmiş ve 2954 kişilik bu kabile Samsun limanında karaya çıkmıştır. Bunların dışında altı kabile daha Kayalar'dan Samsun limanına kadar ulaşmış bulunmaktadır. Kayalar'dan Samsun limanına sevk edilen muhacirler toplam 7000 adettir.⁷

Kayalar'da başlayan göç ve mübadele sonrası

Notlar, bir kısmı bugünkü Arnavutluk, Makedonya ve Yunanistan sınırları içinde kalan Manastır vilâyetine bağlı Kayalar kazasının bir köyüne yerleşen Süleyman Ağa ve Abdülhak Ağa adlı iki kardeşin hayatından kesitlerle başlamaktadır. Bu iki kardeşten Süleyman Ağa, Niyazi Bey'in büyük dedesidir. Babası Mehmet Bey ise Balkan Savaşında esir düşmüş ve esarette iken ölmüştür. Ninesinin adı Ayşe'dir. Süleyman Ağa, kızı Ayşe Hanım'ı Cumaköy [Serfiçe] beylerinden Abdullah'ın oğlu Yakup Bey'le evlendirmiş ve bu evlilikten Mehmet Bey dünyaya gelmiştir.

Niyazi Bey, Anadolu'ya geldiğinde 14 yaşında bir delikanlıdır. Bu yaşına kadar Manastır'da bir mektepte tahsil gördüğünü de notlarında belirtmektedir. Anadolu'ya geldikten sonra ise kendi ifadeleriyle "*Maişet peşinde çalışmak mecburiyetiyle*" tahsilini sürdürememiştir. Fakat Niyazi Bey, 1923 Mübadele Anlaşmasından sonra yeni kurulan Türkiye'de okuma yazma bilenlerin sayısının az olması sebebiyle muhtarlık, kâtiplik vb. -okuma yazma gerektiren- resmî görevlerde bulunmuştur. Notlarda herhangi bir

² Bk. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2006, s. 301; Nuri Akbayar, *Osmanlı yer Adları Sözlüğü*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, s. 94.

³ Geniş bilgi için bk. Nedim İpek, *age.*, s. 17.

⁴ Katrança, Katraniçe adlarıyla da kaydedilen bu yer adları için bk. Nuri Akbayar, *age.*, s. 94; Tahir Sezen, *age.*, s. 299.

⁵ Mübadele için buldukları köy veya beldeden Selânik limanına doğru hareket eden ve limanda bekleyen Müslüman ahalinin karşılaştığı zorluk ve sıkıntılar için bk. Nedim İpek, *age.*, s. 21-40.

⁶ Nedim İpek, *age.*, s. 44.

⁷ İpek, *age.*, s. 49-50.

tarih verilmemişse de özellikle 1928’de gerçekleştirilen Harf Devrimine kadar bu görevlerde yoğun bir biçimde çalışmış ve Harf devriminden sonra da bu tür görevlerine devam etmiştir. Nitekim notlarında verdiği son tarih olan 1948’e kadar Belediye, Halk Partisi, Demokrat Parti ve Kızılay Cemiyetleri gibi kurum ve kuruluşlarda aldığı görevlerini saymaktadır.

Aile fertlerinden Makedonya [Manastır]’da ölenlerden söz eden ve Anadolu’ya geçtiğinden haberdar olduklarını isimleriyle ve yerleştikleri şehirlerin adlarıyla kaydeden Niyazi Bey’in notları gözümüzün önüne oldukça net bir tablo getirmektedir: Aile fertleri parçalanmış, Anadolu’nun çeşitli şehirlerine serpilmiş ve birbirleriyle irtibatları kopmuştur. Nitekim Niyazi Bey aile fertlerinden bir kısmının Giresun (Alucra) ve Ordu şehirlerine, bir kısmının Samsun’a, diğer bir kısmının İzmir’e ve kendisinin de içinde bulunduğu bir kısmının ise Amasya - Tokat civarlarına yerleştiğini belirtmektedir. Fakat aile fertlerinin bir kısmının Mübadele öncesinde de Anadolu’ya geçtiğini yine Niyazi Bey’in notlarından öğrenmekteyiz. Halasının oğlu Ahmet Efendi, “Kayalar’da 1327 [1911] senelerinde banka kâtibî iken 1328 [1912]’de Kayalar’ın istilâya uğramasıyla Anadolu’ya geç”tiğine ve Giresun vilâyetinin Alucra kasabasına [bugün ilçe] yerleştiğine göre bu durum, Balkanlar’dan göçlerin Mübadele öncesinde de peyderpey sürdüğü gerçeğinin bir örneği olmaktadır.

Adlarını hatırlayabildiği akrabalarını, isimleriyle kaydeden Niyazi Bey, bunlardan Türkiye’de evlenip çocuk sahibi olanların da bir kısmından haberdardır ve öğrenebildiği kadarıyla çocukların da isimlerini kayda geçirmiştir.

Sonuç

Ufak ve bazı sayfaları kayıp da olsa Niyazi Bey [Özkan]’in notları önemli ayrıntılar barındırmaktadır. Göçün sosyo-psikolojik boyutlarını -bir kısmı örtük de olsa- anlayabilme anlamında konuyla ilgilenen araştırmacılar için önemli bir metin görünümündedir. Notlardaki en eski tarih 1313 [1897], en son tarih ise 1948’dir.

Niyazi Bey, Makedonya’da 14 yaşına kadar geçirdiği çocukluk ve ilk gençlik çağlarında aile büyüklerinden duyduğu birtakım hadiseleri kayda geçirmiş, böylece bir yandan aile tarihine ışık tutarken diğer yandan 1920’li yıllarda Mübadillerin sosyo-psikolojik ortamını da âdeta resmetmiştir. Bu notlar göç esnasında birebir yaşanan hadiselerin ayrıntılarını vermemektedir. Fakat Balkanlar’dan Türkiye’ye önce peyderpey, Mübadele Kanunundan sonra da kitleler hâlinde yaşanan göç sonucu ailelerin nasıl parçalandığına tanıklık etmektedir. En yakın akrabalar, Türkiye’nin çeşitli şehirlerine yerleşmişler, bir müddet aralarında irtibat sürse de daha sonra kopmuştur. Bu notlarda göze çarpan önemli bir ayrıntı da Mübadele sonrası yukarıda isimlerini verdiğimiz şehir ve kasabalara yerleşen aile fertlerinden bir kısmının çok geçmeden ölmeleridir. Bu da göçün insanların beden sağlıklarını olumsuz etkilediğini ve psikolojilerinde yıkıma yol açtığını hissettirmektedir.

Niyazi Bey’in Göç Notları

a) Çeviriyazı Metin

[1]

... Bir kısmı imhâ edilmiş, bir kısmı da hudut hârici dağıtılmıştır. Suçsuz olanlar yerlerinde bırakılmıştır. Bu hâdiseden sonra Süleyman Ağa, kardeşi Abdülhak Ağa Kayalar kazâsının Katranova⁸ adıyla 350 hânelik bir Bulgar köyüne yerleşmiş ve bu köyün ismini köyde fazla miktarda ceviz ağacı olması dolayısıyla Cevizlü köyü olarak değiştirmiştir.

Karşı köyden Bulgarlar da en ihtilâlcî şebekesi olması dolayısıyla bu köyde Bulgar sâkinleri tamamen imhâ ve dağıtılmış olduğundan muhtelif civarlardan Türk sâkinleriyle köy doldurulmuş ve bu suretle Kozluköy, bir Türk köyü hâline konulmuştur.

Süleyman Ağa ile Abdülhak Ağa bir müddet bu köydeki maddî “salanma”larını köy sâkinlerine

⁸ Katrança, Katranıçe adlarıyla da kaydedilen bu yer adları için bk. Nuri Akbayar, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, İstanbul 2001, s. 94; Tahir Sezen, *Osmanlı yer Adları*, İstanbul 2006, s. 299.

ortak vererek ekseriyetle burada ikâmet etmişler ise de Cevizlü köyünün cenûbunda 45 dakika mesâfede Polutov ve Sventar isminde iki Bulgar köyünden isyân hâdisesinden sonra suçsuz olanlardan kalan sâkinlerden türemiş bir azgın Bulgarın türemesiyle Kozluköy Türk sâkinlerini mıntıklarına sokmayarak bir müddet göçürtmesi

[2]

üzerine hâdisе Süleyman Ağa'ya intikal eylemiş ve Süleyman Ağa'nın Vodane'den⁹ gelmesiyle şu adamları Bulgariyye'de imhâ etmesi üzerine bu iki köye gelen Bulgar sâkinleri de hudûd dışına dağılmaya mecbur olmuş ve Polutov ve Svetner adındaki Bulgar köylerinin arazilerinin en iyi mıntıkları Süleyman Ağa'nın malı olmuştur.

6. Süleyman Ağa ile kardeşi Abdülhak Ağa, Vodane'den evlenmişlerdir. Ailelerinin adlarını bilemiyorum.

7. Kozluköy'e kendi amcalarımdan İslâm Ağa'yı da getirerek bu köyde yerleştirilmiş ve yine burada köyün en iyi arazilerinden verilmiştir.

8. Evleri İslâm Ağa'nın, Süleyman Ağa'nın, Abdülhak Ağa'nın sırasıyla yapılmış. Köyün 9uncu mahallesinde ortası ihâta duvarlarıyla çevrili bir mahalleyi işgal etmişlerdir. Evlerinin önlerinde bahçeler ve çeşitli kuyulara sahipti.

9. Aradan zaman geçtikçe Süleyman Ağa'nın طاشفیده ve لكين لدا منكي به لرینی جعرة تان Kayalar civârında idi. جكلدری çeşitli isnadlar aleyhinde tertip

[3]

ve iftirâ ederek vücudunu ortadan kaldırmak ve hükûmetin sevgi ve nazarından düşürmek kasdiyle yeniden başvurmuş طن يروص Kozluköy'den hâlen رعاچ belde bulunan Kayalar, Süleymanların kabilesinden birisinin ve yetmiş köyde ندتاقص sülâleleri diye anılan sülâleden birisini evlendirmek hâdisesinin Süleyman Ağa'ya iftira ederek yine aynı köyden Eşler kabilesinden bir yalancı şahidin Manastır Vilâyetinden Süleyman Ağa'ya mahkemede yalan şehâdet ederken mahkeme yerinde yalan yere yemin ettiğinden edillesiyle Süleyman Ağa'nın beraat etmesine sebep olmuş ve bu hâdiseden sonra Süleyman Ağa'nın dâhilde hasımlarına karşı alenî ve çeşitli zâlimâne hareketlerinden senelerce devam eden facialar dolayısıyla Süleyman Ağa Kayalar'da bir ahbabının evinde misafir iken ihbarlar üzerine oradan hükûmet kuvvetleriyle yakalanarak Manastır'da mahkeme kararıyla idam edilmiş ve türbesi Manastır şehir mezarlığında maruf Deli Süleyman nâmıyla mezar taşında yazılmıştır.

[4]

10. Süleyman Ağa'nın ölümünde karısı ve ailede ...¹⁰ uşağı ve iki kızı kalmıştır.

11. Kardeşi Abdülhak Ağa da Süleyman Ağa'nın ölüm teessürüyle dayanamayarak üç ay sonra Süleyman Ağa'nın ölümünü müteakiben eceliyle ölmüş ve mezarı Cevizlü Köy'de aile mezarımızda defnedilmiştir. Abdülhak Ağa'nın karısı ve Ârife isminde bir kızı ve karısının hamile olarak dul kalmasından sonra bir oğlan çocuğu dünyaya gelmiş ve babasının ismi Abdülhak olarak konmuştur.

12. Süleyman ve Abdülhak Ağaların ölümünden sonra Süleyman Ağa'nın karısı Hanife['nin], İsmail'in babasıyla evlendiğini ve Abdülhak'ın karısı['nın] da Mermer kabilesinden Musa isminde birisiyle evlendiğini duyardım.

13. Süleyman kızlarından nenem Ayşe Cumaköy beylerinden Abdullah'ın oğlu Yakup Bey'le evlenmiş, diğer kızı Hasene de Kozluköy'e iki saat mesafede Ardulmuş köyünde Haldun Ağa ile evlenmiştir.

14. Abdülhak Ağa'nın kızı Ârife Kozluköy'ün Muharremler asene H sülâlesinden Ahmet Ağa adlı birisiyle evlenmiş ve kardeşi Abdullah'ı

[5. Sayfa eksik]

⁹ Okunamamıştır.

¹⁰ Buradaki kelime, kağıdın uç kısmı kıvrıldığı için okunamıyor.

[6]

17. Abdülhak Ağa'nın Ârife Tete'nin Hacı Ahmed Ağa ile evlendikten sonra da Hacı Ahmed Ağa kendi kabilesinden ayrılarak Ârife Tete'nin evinde ikâmet etmiş ve Demirhan Ağa adıyla bir oğlu ile adlarını bilmediğim birkaç kızları olduğunu işitirdim.

18. Dedem Yakup Bey tahminen 80 sene evvel ölmüştür. Evlâdlarını çok küçük yetim bıraktığını amcam Şemseddin Bey'den duyardım. Bir zaman yetimlik dolayısıyla işleri aksamış ve halamların birisi Katrança [Katraniçe]¹¹ isminde bir köyden, birisi Kayalar'da, birisi Uçana'da, birisi Ahur kasabasında evlendiklerini söylerdi. Kayalar'da ve Katraniçe'de olan halalarımın çocuksuz olduklarını, bir nesil bırakamadıklarını söylerdi. Uçana köyünde olan halam Ârife'nin Hatice [Hadişe] adıyla sırtı kanbur bir kızını yetim olarak bıraktığını [biliyorum] ve bu kıza ben de yetiştim; yetim olduğu için bizde büyümüştü. Ben küçük iken beni sırtında gezdirirken kanburu göğsümü ezdiği için sırtında kendisinin başına yumrukla vururdum. Beni pek çok şefkatli olduğu için "Kardeşim vurma" diye hitap etmesi

[7]

hâlen kalbimde çok teessür bırakmıştır. Bilâhare bu halazâdem, şefkatli bu kız, gelinlik çağına geldiği zaman annesinin köyü olan Uçana köyünden Hasan adında bir genç ile amcam evlendirmişti. Üç sene kadar bir arada mesut bir yuva olarak yaşadıkten sonra 1333 [1917] yılında Rumeli'nde birçok evleri yıkan bir tifo hastalığından karı koca çocuksuz olarak bu yuva kapanmıştı (Allah ganî rahmet eylesin).

19. Ahur kasabasında olan halamın ölüm tarihini bilmiyorum. Yalnız iki kızı ve bir oğlu hâlen sağdır. Oğlu Ahmet Efendi bankacılık mesleğine intisâb etmiş, Kayalar'da 1327 [1911] senelerinde banka kâtibi iken 1328 [1912]'de Kayalar'ın itilâya uğramasıyla Anadolu'ya geçmiş ve Giresun vilâyetinin Alucra kasabasında banka memuru olarak vazifesini bitirmiş, emekliye ayrılmış olmakla hâlen Alucra'da ikâmet etmektedir. 1927'de kendisini ziyaret ettim. Manastır vilâyetinden bir öğretmen kız ile evlenmiş; Halil, Cumhur ve Zarife isminde bir kızı vardı.

[8]

Halil[in] subay olduğunu, kızı Zarife'nin 1952'de evlendiğini mektuplarından öğrendim. Ahmed Efendi'nin kız kardeşleri halazâdem Munise İzmir vilâyetinin Karaburun kasabasının deniz giren bir bucağında otel işletmektedir. İki oğlu, üç kızı olduğunu zannederim. Büyük oğlu Hasan adı, büyük kızının Hediye, diğerlerinin isimlerini bilemiyorum. Diğer halazâdem Seyit yine İzmir vilâyetinin Alaçay ilçesinde ikâmet etmekte ve oğlu Murad isminde tek bir çocuğu vardır. Kendisinin hanımları malûm değildir. Şemseddin Eemicem Kayalar'ın Uçana köyünden Babam Mehmed Bey ile iki kız kardeş ile evlenmiştir. Annesinin adı Hûriye, teyzesinin adı Sâide'dir. Annesinin babası Ali ve annesinin Mâide olduğunu zannederim. Annemin annesi Uçana köyünde Osman Ağa'nın kızıdır. Ve aile üç kardeş; birisi Mehmet, diğeri Karanfil, en büyükleri Hâlis'tir. Mehmet Dayım Yanya Muhârebesinde 1313 [1897] harbinde şehid olmuştur. Karanfil Dayım da Yemen'de askerken ölmüştür. Hâlis Dayım hâlen sağdır ve Ordu vilâyetinde ikâmet edip ticaret ile meşguldür. Hâlis Dayımın eşi Uçana köyündendir. Ömer Hilmi, Mehmet,

[9]

Osman, Lütfi, ve Fahri Ş...¹² adlı beş evlâdı vardır. Diğer dayım İzzet ve ölen Karanfil Dayımın oğlu Ali'nin sulbünden Mesut isminde bir oğlu da Ordu'da meskûndur.

Mesud'un babası ve büyükannesi oradadır. 1930 senesinde ölmüştür.

Babam Mehmet Bey, 1328 [1912] Balkan Harbinde Argoz'da esarete ölmüştür. Diğer amcam Dilâver Bey yine 1328 Balkan Harbinde ordu ile Anadolu'ya yedek subay olarak geçmiş, hayatı ve ailesinden şimdiye kadar bir malûmat alınamamıştır. Amcam Şemseddin Bey, 1328'den 1340 [1924] senesine kadar Rumeli'nde Kozluköy'de birlikte ikâmet ettikten sonra 1340 yılında mübâdil olarak Anadolu'ya maaile hicret ederek 1341 [1925] yılında amcam Şemseddin Bey Taşovası'nın Haddâdi köyünde maa-akrabâ oturuyor iken vefât etmiş. Mezarı Haddâdi köyündedir. Annem Nuriye, amcamdan

¹¹ Bk. Akbayar, OYAS, s. 94.

¹² Net yazılmadığı için okunamıyor.

dört ay evvel Samsun'dan gelirken hastahane de ölmüştür. Teyzem Sâide de amcamdan bir ay kadar sonra Amasya ilinin Haddâdi köyünde ölmüş. Mezarı amcam Şemseddin Bey ile aynı yerdedir.

[10]

Amcam Şemseddin Bey'in, benim bildiğim Naime [ve] Servet adlı iki kızı ve Nâzım adında bir oğlu vardı. Servet 1334 [1918]'te Cevizlü Köy'de öldü. Kızının ailesi köyde hâlen sağdır. Oğlu Nâzım Taşova'da ikâmet etmektedir. Dilâver Amcamın bir şeyi mevcut değildir. Babam Mehmet Bey'in Hasene, İfâkat, Hayriye adlarında üç kızı Nazmi, Remzi ve ben Niyazi adında üç oğlu ile 6 evlâdı vardı. Remzi, 1329 [1911] senesi Rumeli'nde bir yaşında iken ölmüştür. Bir kızı Hayriye, 1334 [1915] senesinde o da Rumeli'nde ölmüştür. Hasene İzmir vilâyetinin Bornova bucağında eşi Ali oğulları Reşat, Esat, Necati, Şevki ve kızı Nuriye ile birlikte ikâmet etmektedir. İfâkat ....¹³ Hacı Bâli Mahallesindedir. Eşi Şerif Bey 1945 yılı ...¹⁴ ölmüş. Hatice, Nezafet, Nuriye, Leylâ, Halil, Necabedin, Sabahat adlarında evlâtlarıyla ikâmet ...¹⁵ etmektedir. Nazmi, Herizdağı köyündedir. Oğulları Dilâver ve Süruri ve kızları Hakime, Pembe, Behiye, Nuriye ve ailesi ile ikamet ...dir¹⁶. Babam Mehmet Bey 1328 [1912]'de ölümünde iki ...¹⁷ yetim kalarak kardeşim ile birlikte amcam Şemseddin Bey himayesinde

[11]

amcamın ölümüne kadar yaşadık. Kozluköy'de iken *lise* tahsili okurdum. Bir sene Uçana'da hususî bir hocada dayım tarafından, bir taraftan da Arslan Hoca adında bir hocada okudum. Anadolu'ya geldiğimiz zaman ...¹⁸ ve 14 yaşında idim. Maişet peşinde çalışmak mecburiyetiyle tahsile devam edemedim. Bir müddet Herizdağı'nda çiftçilik, köy muhtarlığı ve bucak kâtipliği ile çalıştım. 1944 senesinde Taşova kazasının ilk kurulmasında belediyede başkâtiplik vazifesine girdim. Bir buçuk senedir belediyede kadro ..¹⁹ iâşe memurluğu .....m²⁰. Sonra ...²¹ edildiğim 1341 [1925] tarihinden 1948 tarihlerine kadar Halk Partisi, Demokrat Parti ve Kızılay Cemiyetlerinde muhtelif görevlerde bulundum. Askerliğimi muvazzaf hizmetler mübâdil olmam dolayısıyla tecil edildi [ve] ihtiyatlık olarak 1941'de 6 ay Çanakkale'de mevki ihtiyat taburunda ifa ettim.

Kaynaklar

Niyazi Özkan, *Başlıksız, Eski Harfli Türkçe Notlar*, İlk ve 5. sayfalar noksan, 10 s.

Gönül Hayati Özkan (doğ. 194..). Amasya / Taşova ilçesinde ikâmet ediyor.

Akbayar, Nuri, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü* [OYAS], Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001.

Sezen, Tahir, *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2006.

¹³ Genel anlamda oldukça silik olan sayfada bu kelime iyice silik olduğu için okunamamıştır.

¹⁴ Silik olduğu için burada iki kelime okunamamaktadır.

¹⁵ Kelime okunamamıştır.

¹⁶ Okunamamıştır.

¹⁷ Okunamamıştır.

¹⁸ Silik olduğu için okunamamaktadır.

¹⁹ Burada üç kelime iyice silikleştiği için okunamamıştır.

²⁰ Silik olduğu için okunamamaktadır.

²¹ Burada dört kelime iyice silikleştiği için okunamamıştır.

Meşrutiyet Sürgünleri ve Ailelerinin Göç Serüvenleri

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali KARAMAN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi / Burdur

Giriş

Göç ve Sürgün vakalarını insanlık tarihi içerisinde her dönemde görmek mümkündür. İçinde siyasi, sosyal ve iktisadi sebepler barındıran göçler, beraberinde ciddi dramların da yaşanmasında etkili olmuşlardır. Ceza yöntemi olarak da gördüğümüz göç ve sürgünler sonucunda toplum içerisinde ciddi travmalar yaşanmaktadır. Sürgün ve göç metotları Osmanlı tarihi açısından ele alındığında her dönemin özelliklerine göre farklılıklar gösterir. Bunda devletin içinde bulunduğu şartlar ve çağın özellikleri en belirleyici faktörlerdir. Nüfusun yapısı, iklim koşulları, coğrafik özellikler, etnik ve mezhepsel faktörler, dini çatışmalar, bölgesel nitelikli kan davası vs. etkenler bu faktörlerden sadece bir kaçıdır. Yapılan savaşlar sonucunda alınan galibiyet ya da uğranılan mağlubiyetler de halkın yerinden oynamasında etken faktörler arasındadır. Tanzimat sonrasında Osmanlı topraklarında gözlenen nüfus hareketleri içerisinde yerlerinden sürülen topluluklar önemli bir yer tutar. Özellikle Balkan ayrışmasında ve sonrasındaki savaşlarda yaşanan nüfus hareketlenmesi etnik sebeplerden olup beraberinde sosyal anlamda bir dramın da yaşanmasına sebep olmuştur. XX. Yüzyıla gelindiğinde çıkan Umumi Harp nedeniyle de benzer vakalar gözlenmiş, başta Anadolu olmak üzere Avrupa, Afrika ve Asya'nın pek çok bölgesinde özellikle etnisite farkı nedeniyle toplulukların sürüldüğü gözlenmektedir. Toplumların ırk, dil ya da dini kimliklerinin esas alınarak maruz kaldıkları bu muamele sonraki dönemlerde göçmen kültürünün dünyanın pek çok bölgesine yerleşmesine neden olmuştur.

Meşrutiyet dönemi Osmanlı toplumu için ciddi değişimlerin yaşandığı yıllardır. Mezkûr yıllarda siyasetle ilgilenen hemen herkes, sürgün ve dolayısıyla da göç meselesinden bir şekilde etkilenmiştir. Sürgün kelimesi cezalandırmak suretiyle bir yerden uzaklaştırma anlamı taşımaktadır. Semavi dinlerin kutsal kitaplarında da kendine yer bulan, Hz. Âdem'in yasak meyveyi yemesi sonucu Hz. Havva ile birlikte cennetten çıkartılmaları sürgün tarihçesinin ilk örneği olarak kabul edilebilir. İnsanlık tarihi kadar eski olan sürgün olayları neticesinde çeşitli dönemlerde yurtlarından çıkarılmak suretiyle cezalandırılan kişi ya da topluluklara rastlamak mümkündür. Kavimler göçü diye adlandırılan ve tarihinin en önemli kitle hareketlerinden kabul edilen insan seli de geniş çaplı bir sürgün vakasıdır. Avrupa'nın dolayısıyla dünyanın şekillendiği bu göç dalgası sonucunda devletler yıkılmış, yeni devletlerin temelleri atılarak sosyal siyasi ve kültürel anlamda dünya yeni bir süreç içerisine dâhil olmuştur. Kitlesel göç hareketlerinin esas anlamda sosyolojik, iktisadi ve sosyal sonuçları olduğundan devletlerin siyasi varlıklarını derinden sarsan etkileyici sonuçlar doğurmuştur.

Kavram Olarak Sürgün

Sürgün, bir kişinin veya bir topluluğun ceza yahut güvenlik tedbiri olarak yaşadığı yerden başka bir yere belli bir süre ya da ömür boyu kalmak üzere isteği dışında gönderilmesi ve orada ikamet etmeye mecbur tutulmasıdır. Kelime, hakkında ceza veya tedbirin uygulandığı kişi ve gönderildiği yeri de ifade eder. Arapça'da sürgün kelimesini karşılayan kelimeler nefy, celâ' -iclâ' ve tağrîbdir¹. Hukuk literatüründe

¹ Talip Türcan, "Sürgün", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.38, s. 164.

nefy ya da nefy ü tağrib olarak adlandırılmaktadır. Bunların yanı sıra Başbakanlık Osmanlı arşivindeki vesikalarda sürgün, kalebent, ikamete memur, ikamete mecbur, te'bid şeklinde de adlandırılır.

Osmanlılarda iskân politikasının temel dayanağında bireylerin en verimli şekilde çalıştırmak ve bölgeden en üst düzeyde verim alma esasına dayandırılarak sürgün ve göç metodu kullanılmıştır. Devlet yeni fethedilen yerleri bayındır kılmak, bölgede İslam unsurlarının sayısını arttırmak sebebiyle sürgün yolunu seçmekteydi. Öte yandan kırsalda yaşanan kan davaları sebebiyle de çok sayıda aile ve aşiret çiftini, çubuğunu bozup başka diyarlara göç etmek zorunda kalmıştır. Bunlardan bazı vakalar can güvenliği nedeniyle ailelerin kendi tasarrufu, bazıları ise devlet tarafından mecbur bırakılma sonucudur. Balkanların ilk fetih yıllarında başta Karasi bölgesinden olmak üzere, birçok aile kendiliğinden çiftini çubuğunu satarak karşı tarafa geçip, şehir ve köylere yerleşti².

Kuruluş döneminden sonra da klasik dönem iskân politikalarının en önemli yöntemlerinden birisi mecburi göç ve sürgündür. Gerek arşiv vesikaları, gerekse hatıratlar ve diğer kaynaklarda karşılaştığımız pek çok sürgün vakası sayı bakımından oldukça fazla kişinin yerlerinden hareket ettirildiğine işaret eder. Özellikle Balkan fütuhatında alınan bölgeleri Türkleştirme politikaları çerçevesinde Anadolu'dan çok sayıda ailenin Balkanlara yerleştirildiği, Balkanların demografik yapısının bu Yörüklerin soyundan geldiği kabul edilen bir durum olmuştur³. Bu olaylar Müslüman Türk tarihi açısından son derece önemli vakalardır ve tarihte büyük gelişmelerin yaşanmasında etkilidir. Göç ve sürgün politikaları beraberinde büyümeyi de getirmiştir. Halil İncelik; "*Boğazların ötesinde bir yerleşme olmasaydı, Osmanlı Devleti öteki beylikler gibi küçük bir Türkmen devleti olarak tarihe karışmış olacaktı*" görüşünü savunmuştur. Bu cümleden yola çıkarak göç ve iskân politikasının Osmanlı'nın bir imparatorluk vasfı kazanmasındaki önemli faktörlerden olduğu söylenebilir.

I. ve II. Meşrutiyet dönemlerinde devletin içinde bulunduğu durum kuruluş ve yükselme dönemlerine nazaran çok büyük farklılıklar gösterir. Çeşitli vaatler ve pazarlıklar sonucunda tahta çıkan Sultan II. Abdülhamid saltanatında padişaha muhalefetin haricinde rejim aleyhtarlığı da gündeme gelmiştir. Fransız ihtilali ile başlayan hürriyet ve özgürlük çılgınlıkları ile birlikte Batı menşeli siyasi görüşler çeşitli mahfillerde planlanarak Osmanlı başkentinde makes bulacaktır. Ülke dışında başlayan bu fikirler ülke içinden de destek bulmak koşuluyla önce el altından, sonraları ise meşrulaşarak aleni bir hal aldı. Özgürlük sloganları gazetelerin sütunlarından inmediği gibi, muhalefetin dozu her geçen gün arttırılarak sultana ve saltanat geleneğine olan bağlılık terk edilmekteydi. Muhalif olmak dönemin aydınlarının en başta gelen özellikleri arasındaydı.

Siyasi Sürgünler

Siyasi muhalefet sonucu belli bir kesimin maruz kaldığı çeşitli muamele ve ceza yöntemlerinin başında sürgün metodu gelmektedir. Özellikle XIX. yüzyılın son çeyreği yani Meşrutiyet süreçleri pek çok suçlunun sürgün cezası almasına sahne olmuştur. Bu yıllarda sürgün cezası almayan muhalif neredeyse yok denecek kadar azdır. Ceza almayanlar ise ya korkudan, ya da kendisine sunulan mevkiden dolayı biat eden kesimden ibarettir. Jön Türk hareketi içerisinde sürgün ve firarı tadan kişiler arasında çok önemli isimler Sultana biat etmek suretiyle etkisizleştirilmişlerdir. Bunların başında Mizancı Murad, Abdullah Cevdet, İshak Sükûti, ve Tunalı Hilmi gelir. İshak Sükûti'nin Roma Büyükelçiliğine danışman Olması, Abdullah Cevdet'in Viyana Elçiliği'nde benzer bir görev üstlenmesi, Tunalı Hilmi'nin Madrid Elçiliği Sekreterliği'ne atanması en bilinen örneklerdendir⁴.

Devlete yanaşmayı reddeden ve muhalefetten geri durmayan kesimi ise bekleyen sıkı bir hapis hayatı veya sürgün yaşamadır. Sürgün edilen kesimin aileleri de bu durumdan nasiplerini almaktadırlar. Belki sürgün edilenden daha zelil ve sefil yıllar yaşayan ailelerin genel durumlarını anlatan çok sayıda belgeye Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde rastlamak mümkündür. Bu ailelerin içinde buldukları genel durumları göz önünde bulundurulmak suretiyle haklarında çok farklı kararlar ve tedbirler alındığı görülmektedir. Suçları sabit görülen ve haklarında hükümleri kesinleşen mahkûmların bu süreç içerisinde

² Hasan Basri Karadeniz, "Karaman Sürgünleri (1467-1474)", *Bellekten*, Cilt LXXIX, S.284, Nisan 2015 Ankara, s. 74.

³ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C:13, N:1-2, Ekim-1951/ Temmuz-1952, s. 69.

⁴ Mehmet Ali Karaman, *Sürgünlerin İktidarı*, Gece Kitaplığı, Ankara 2016, s.56.

çeşitli haklardan istifade etmeleri sağlanmıştır. Yine vesikalar arasında gerek sürgün olan suçlular gerekse aileleri tarafından verilmiş çok sayıda arzuhal mevcuttur. Konu itibarıyla genellikle mağduriyetlerinin belirtildiği bu vesikalarda devletten mağduriyetlerinin giderilmesi ve maaşa bağlanmaları talepleri yer almaktadır.

Esas manada Osmanlı Devleti dâhilinde suçluların yargılanmasındaki duruş “suçun şahsiliği ilkesi” vardır. Bu kural gereğince, kişi ancak kendisinin işlediği fiiller nedeniyle sorumlu tutulabilir, başkasının işlediği fillere iştirak etmedikçe sorumlu tutulamaz. Yani başka bir deyişle işlediği suçtan ötürü aileleri ve çoluk çocuğu mağdur edilmediği gibi sonraki süreçte mağdur olmamaları için gerekli tedbirler alınmaktaydı.

Divan-ı Harbi Örfi kararıyla kürek, kalebentlik ve nefy cezalarıyla mahkûm olanların çoluk çocuklarına maaş bağlanması hakkında kanun layihası hazırlanmış ve tasdiki için Meclis-i Mebusân’a gönderilmiştir⁵. Mazulin maaşı adı verilen bu gider devlet hazinesinden ve daha ziyade muhtacın kaleminden karşılanmaktaydı⁶. Abdülhamid devri sürgünlerinin o dönemde maruz kaldığı pek çok ceza ve uygulama II. Meşrutiyet’in ilanından sonra affedildiği gibi mağduriyetlerde aynı oranda giderilmiştir. Uygulanan cezalar II. Abdülhamid’in muktedir, Jön Türklerin muhalif olduğu dönemlerde hayata geçirildiğinden şartların değişmesi ve Cemiyetin iktidara gelmesi ile geçmişe dönük düzenlemeler yapılmış çok sayıda kanun çıkartılarak telafi edilme yoluna da gidilmiştir. Geçmişe dönük intikam mantığıyla hareket eden Cemiyet yetkilileri iktidarın da verdiği hırs ve erk ile çok daha ağır ve şiddetli ceza yöntemleri ile kendi deyimleri ile müstebitleri cezalandıracaklardır. İttihatçıların iktidarında en ağır cezaya Sultan II. Abdülhamid ve ailesi çarptırıldı. Sultan apar topar tahttan indirilmekle kalmayacak gecenin bir vakti alelacele saraydan alınmak suretiyle Selanik’e sürgün edilmiştir.

Meşrutiyet sürgünlerinden geri dönenlerin büyük bir çoğunluğuna iade-i itibar ile birlikte asker olanlara rütbeleri iade edilmiştir. Dönemin gazete sütunlarında da detaylıca yer alan bu durum sıradanlaşmıştır. Hemen her gün iade-i rütbe ve iade-i itibar haberlerine gazetelerde rastlamak mümkündür. Dâhiliye Nezareti Mektubi Kaleminden çıkan bir karar dikkat çekicidir. Dersaadete dönen firari ve sürgünlerden mağdur olduklarını bildirenlere maaş tahsis edilmesi gereken kimseler varsa maaş tahsisi ve açılacak memuriyetlere öncelikle bunların seçilmesi ve ilgili olarak Posta ve Telgraf ve Zaptiye Nezaretleri ve Şehremanetlerince gereğinin yapılması emri belgelere yansımıştır⁷. Dönemin basınından özellikle *Hukuk-ı Umûmiye* gazetesi sürgün ve firarilerle ve aileleriyle yakından ilgilenmiştir. Ülkeye dönen firarilerin eski haklarından faydalanmaları için çeşitli haber yapan mezkûr gazetede “Evliya-yı Umûr-ı Numune-i Hamiyet” isimli yazıda Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nazırı Tabib Ferik Mazhar imzasıyla yazılmış dilekçe olduğu gibi aktarılmıştır. Dilekçe muhteviyatında ise firar ya da te’bid edilmiş talebenin tekrar mektebe kabul edilmeleri ele alınmıştır⁸.

Dönemin sürgünlerinden biri asında fazlaca yer verilen Sami Bey’in hikayesi oldukça ilgi çekicidir. Bahriye Mülazımı Sami Bey’in kalebent cezası ve daha sonra idama mahkûm edilmesi üzerine on kişilik bir grup ve daha da önemlisi altı yaşında oğlu ile birlikte firar ederek çölü geçmiş ve Liverpool’a yerleşmiş, meşrutiyetin ilanından sonra da Dersaadet’e gelmiştir. Kendisinin bu teşebbüsü dönemin gazetelerinde haber yapılmış ve çölden çocuğuyla beraber yaptığı bu teşebbüs gazetelerde hikâye edilmiştir⁹.

Emeklilik ve hakediş işlemlerinin sıkça gerçekleştiği vesikalar arasındadır. Midilli’ye te’bid edilmiş olan eski Maarif Nazırının emeklilik işlemlerinin gerçekleştirilmesi, borçlarının ödenmesi için mülkünün satışına izin verilmesi gibi işlemlerin gerçekleştiğini görmekteyiz¹⁰. Sürgünde buldukları sürenin cezalarının bitiminden sonra hizmet yıllarına sayıldığı ve emeklilik işlemlerinin bunun üzerinden gerçekleştirildiği mevcut çok sayıda vesika arasındadır. Daire-i Sedaret Tahrirat Kaleminden çıkan bir vesikada;

⁵ BOA, MV, 141/21 (01 C 1328)

⁶ Nadir Özbek, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Yardım Uygulamaları”, *Toplum ve Bilim*, Kış 1999/2000, s.111-132

⁷ BOA, DH.MKT., 2659/75

⁸ *Hukuk-ı Umûmiye*, 17 Eylül 1908, S.2. s.2.

⁹ Mülazım Sami Bey, “Müttefilerimiz”, *Ceride-i Bahriye*, 24 Ağustos 1908, S.388, S. 21 : “Bir Facia-ı İstibdad” *Hukuk-ı Umumiye*, 18 Eylül 1908, S.2, s.3.

¹⁰ BOA, BEO, 3602/27077 (2 B 1327)

“*Divan-ı Harb-i Örfî kararıyla mukaddema hükmen nefy ve rütbe ve nişânları refi’ edilmiş olan erkân ve ümerâ ve zâbitanın tasfiye-i rütbe-i askerîye kanununun üçüncü maddesinin fıkra-ı ahiresine tavaffuken şimdilik yalnız ailelerine maaş tahsis olunmuş ve bilâ muhakeme idareten nefy ve rütbe ve nişânları refi’ olunanlar hakkında dahi kanunun mezkûr bir haylice muamele ifâsıyla ba’de’t-tasviye haiz olacakları merâtibe göre tekaüdüleri icra ve vefat edenlerin ailelerine bu suretle maaş ita edilmesi tensip olduğuna dair Meclis-i vükelâ kararıyla tanzim kılınan irade-i seniyye layihası imza-yı hümâyûn cenab-ı padişahi ile tasdik buyurularak suret-i ma’rufesi? Leffen cenâb-ı âlilerine irsal olunmakla infazına himmet¹¹.*

Siyasi suçlular dönemin en göze batan kesimleri arasındaydı. Onları farklı kılan rejime dolayısıyla Sultan II. Abdülhamid’e karşı olan muhalif duruşlarıydı. Muhalefetlerinin bedelini nefyedilerek ya da fırsatını bulduklarında yurtdışına firar ederek ödemekteydiler. Onların bu halleri de günümüz deyimleriyle özlük haklarında menfi bir durum olmasına sebebiyet vermemiştir. Öyle ki Meclis-i Vükelâdan çıkan bir vesikada; *Mağdurin-i siyasiden olan memurin ve mekteb-i mülkiye ve askeriyeden nefy edilen ve hapis ya da firarada bulunanların geçirdikleri zamanın tekaüd ve mazuliyetlerine sayılması kararı* alınmıştır¹². Yine benzer bir vaka‘da sürgün esnasında emeklilik hakkını almış bir kişinin emeklilik işlemlerinin daha sonradan yapıldığı görülmektedir¹³. Emeklilik işlemleri gerek askerler, gerekse bürokratlar için yasalarla güvence altına alınmıştır. Bu güvence dâhilinde sürgün edilen ve çeşitli cezalara çarptırılanların durumları da dikkate alınmaktadır.

“*23 Mart 1326 tarihli ve yüz on bir numrolu tezkere-i sâmi-i Sedaret Penahilerine cevabdır. Dîvan-ı Harb-i Örfî kararıyla mahkûm olanların aileleri hakkında mülkiye tekaüd kanununun on ikinci maddesi ta’dilen ve askeri tekaüd kanununun on sekizinci maddesine ilaveten ve bir de mahkumiyn-i mezkûrenin tekaüd maaşatına dâir tanzim ve irsâl buyrulan mevad-ı kanuniye layihalarının eş’ar aile-i asyânelerine binâen iadesine hey’et-i umumiyece karar verilmiş ve levayh-ı mezkûre leffen takdim kılınmış olmağla olbabda emr-i fermân hazret-i veliy-ul emrindir¹⁴.*”

İsyancıların ailelerine karşı da herhangi bir fena muamelede bulunulmadığı Klasik dönemden beri Osmanlı Devleti’nin genel politikası arasındadır. XVI. yüzyılda İskenderiye’nin isyan eden Bedroşte ve Rec köylerinde halkı teşvikeden ve kışkırtan elebaşların yakalanarak haklarından gelinmesi, ancak ailelerine ve mallarına herhangi bir sui muamele yapılmaması gerektiği kaydedilmiştir¹⁵.

Sürgün cezası alan suçluların ailelerinin önemli bir bölümü sürgünlerin gönderildikleri bölgelere göç etmişlerdir. Bu gelenek günümüzde de süregelen bir sosyolojik realitedir. Burada Silivri örneği gösterilebilir. 2008 yılında açılan cezaevinin bulunduğu ilçe nüfusu 125.000 iken 2016 tarihine gelindiğinde nüfus 175.000-180.000’e yükselmiştir. Bundaki önemli etkenlerden birisi mahkûm yakınlarının ilçede ikamete başlamalarıdır¹⁶. Osmanlı’nın en önemli sürgün şehirlerinden biri Trablusgarp ve Fizan bölgesiydi. Etrafı kum çölleri ile çevrili olan ve bölgesel ulaşımında develerin kullanıldığı bu bölgeye sürülenlerin çoğu ailelerini de getirmişler, iş gücü sahibi olmuşlar kentin Mızran ve Ricardo adlı iki büyük caddesinde sağlıklı solum sürgün mahalleri kurmuşlardı.¹⁷

II. Meşrutiyet sonrası en hararetli günlerde Hareket Ordusu’nun aktif olduğu ve İstanbul’da muhalifleri en ağır şekilde cezalandırdığı aralarında şanslı olanların sürüldüğü günlerde dahi sürgün aileleri ile ilgili son derece hümanist yaklaşımlar sergilenmiştir. Vaka-i müessife dolayısıyla taşraya nefy ve te’bid olanların ailelerine velileri vefat etmiş olanların Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi kararıyla maaş bağlanması¹⁸. Sürgün ailelerini gittikleri yerde elbette tozpembe bir hayatın beklemediği söylenebilir.

¹¹ BOA, BEO, 4134/309992 (6 S 1331), Meşrutiyetin ilanından evvel siyasi sebeplerden dolayı nefy olunmuş veya firar etmiş oldukları halde bilahire emekli ve mazuliyet kanunlarına tabi hizmete dahil olanların menfa veya mahbeste veya firarda geçirdikleri müddetlerin emeklilik ve mazuliyet müddetlerine dahil edilmesi hususunun ele alındığı genel vesika için bkz. BEO, 4279/320861 (26/05/1332)

¹² BOA, MV. 196/80 (29 Ra 1333).

¹³ BOA, BEO, 3683/276205 (19 Z 1327)

¹⁴ BOA, BEO, 3739/ 280364 (23 Mart 1326)

¹⁵ BOA, A. {DVNSMHHM 7/1779 (23 M 976)

¹⁶ 2016 Türkiye Nüfus müdürlüğü verileri. <http://www.nufusu.com/il/istanbul-nufusu> (25/01/2017)

¹⁷ Abdullah Acehan, “Osmanlı Devleti’nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri”, *The Journal of International Social Research*, Volume 1/5 Fall 2008, s. 26.

¹⁸ BOA, BEO, 3483/276169 (16 Z 1327)

Bu konuda çok sayıda hikâye dolayısıyla da dram vardır. Öncelikle belirtilmelidir ki te'bid edilenlere yevmiye bağlanılmaktadır. Yevmiyenin miktarı farklılık gösterdiği gibi belgelerde zaman zaman miktar bildirilmiş, zaman zaman da münasip miktarda denilmiştir. Maaş tahsis edilemeyen ailelere ise *Hazine-i Celilece muhtacîn tahsisinden* münasip miktarda ödeme yapılmaktadır¹⁹.

Yevmiye miktarları ile alakalı olarak çeşitli farklılıklar belgelere yansımaktadır. 1913 yılında Sinop'a sürgün edilen elli bir kişiye 179 kuruş yevmiye verilmesi *Hazine-i Maliye Masarîf-ı gayr-i Melhuz tertibinden tesviyesi şeklinde* iken²⁰ bir başka müracaatta ise 26 sürgünün seksen üç kişiden oluşan ailelerine tahsisi icab eden günlük iki yüz doksan üç kuruş ödenmesi kararlaştırılmıştır²¹. Bir yıl sonraki farklı bir belgede ise altı kişinin on üç nüfuslu ailesine elli sekiz kuruşun ödenmesi kararları mevcuttur. Bu ve bunun gibi örnekleri arttırmak mümkündür. Dava vekili olarak Hasköy'de görev yapan şahsın ailesine dokuz kuruşluk bir yevmiye ödenmesi vesikalar arasında rastladığımız bir meblağdır²². Başka bir aileye beş kuruşluk tahsisat 1333 tarihli bir belgede karşımıza çıkmaktadır²³. Sürgün yakınlarına maaş tahsisatı kişinin rütbesi üzerinden yapılmaktaydı²⁴. Bütün bunların yanında aileler üzerinden farklı bir cezai uygulamaya daha rastlamak mümkündür. Bozgunculuk yapan eşkiyayı yakalamak ve etkisiz hale getirmek üzere çeşitli ailelerin mallarına el konulması ve ailelerinin mecburi göçe tabi tutulması durumu da zaman zaman başvurulan yöntemlerdendir²⁵. Emlak ve mallarına el konulanların mahkûmiyetleri bittikten sonraki süreçte bu durumun nihayetlendirilmek suretiyle kişilere ve ailelerine bu mal ve emlakın iadesi yapılmaktadır²⁶. Öte yandan suçluların af süreçleri de ayrı bir silsile getirmekteydi. Suçluların affedilmeleri için dilekçeyle Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyyeye başvurusu, Suçluların iadesinde bir mahzur olup olmadığına dair validen onay istenmesi, Valinin suçluya kefil olacıklardan aldığı senet, Senet ve izin tezkeresinin merkeze gönderilmesi, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin valinin kararını onaması, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye kararının Padişah tarafından onaylandığını gösteren iradenin yayınlanması, Af buyrulduğunun suçlunun sürgün edildiği idare birimine gönderilmesi²⁷.

Sonuç

Sürgün ve iskân yöntemleri Osmanlı'nın beylikten imparatorluğa geçiş süreçlerinin en önemli metotlarından. Sürgün, adalet mekanizmasının işletilmesi, ceza uygulamaları ve kişilerin ıslah edilmeleri yolunda başvurulan vazgeçilmez bir yöntemdir. Kuruluş yıllarında sürgün politikaları aileler üzerinden uygulamaya konulmaktaydı. Devletin birçok yerine iskân edilmek üzere bireylerden ziyade ailelerin yerleştirilmeleri esas alınır ve bu da devlet eliyle gerçekleştirilirdi. XIX. yüzyıla gelindiğinde ceza uygulamaları olarak karşılaştığımız sürgün metodu bireysel anlamda bir uygulama gibi görünse de, toplumun derinden etkilendiği bir realite halini aldı. Son dönem siyasi veya gündelik suçlara karşılık sürgüne tabi tutulan bireylerin aileleri daha ziyade isteğe bağlı olarak göç etmişlerdir. Yani bu aileler kendi tasarrufları üzerine cezaya çarptırılmış kişinin yanında ikamet etmek için buldukları yerleri terk etmektedirler.

Osmanlı Devleti'nde sürgün politikalarında en dikkat çeken konu suçun şahsiliği ilkesidir. Sürgüne gönderilen kişiler işlemiş oldukları suçlardan dolayı sadece kendileri muameleye tabi tutulmaktaydı. Ailelerinin ve kendilerinin durumları devlet güvencesi altındaydı. Buldukları rütbe ve makamlara göre ailelere ve suçlulara maaş tahsisi yapılmaktaydı.

Esas gayesi suçluları ıslah etmek olan sürgün metodunda suçlulara karşı "*Islah-ı nefis ediniz hemen affa mazhar olursunuz*" anlayışı mahkûmların sıklıkla karşılaştığı cümleler arasındadır. Bunda genel amaç başta siyasi suçluların ıslahı, dolayısıyla da biat etmelerinin sağlanmasıdır. Bunun gerçekleşmesi durumunda merkeze bilgi verilmesi ve akabinde de "*aff-ı şahaneyeye*" mazhar olunurdu.

¹⁹ BOA, BEO, 3683/276169 (17 Z 1327)

²⁰ BOA, BEO, 4214/315997 (16 L 1331)

²¹ BOA, BEO, 4225/316829 (22 Za 1331)

²² BOA, BEO, 4313/323447 (11Za 1332)

²³ BOA, BEO, 4323/324161 (07 M 1333)

²⁴ BOA, BEO, 4468/335071 (15 B 1335)

²⁵ BOA, BEO, 3789/284140 (29 B1328)

²⁶ BOA, BEO, 4010/308214 (27 Za 1330)

²⁷ Zafer Gölen, "Bosna Valisi Mehmed Vecihi Paşa'nın Muhakemesi", *Belleten*, C. LXXVI, S. 277, Aralık 2012, s.875.

Osmanlı İmparatorluğu sürgün politikaları çerçevesinde suçluların ıslahı yanında buldukları bölgelerde çeşitli faydalı işlerle uğraştıkları ya da siyasi suçluların kendi ideolojileri doğrultusunda çalışmalarını sürdürdüklerini görmekteyiz. Gittikleri yerlerde 1897 Trablusgarp sürgünlerinin burada okul ve kütüphane yaptıkları Şeref Kurbanları diye adlandırılan bu grubun pek çoğunun hatıralarında yer alan vakalardandır. Öte yandan aynı grup zindanda olmalarına rağmen gazeteler çıkarmak için çaba sarf etmişler ve muvaffak olmuşlardır. Trablusgarp zindanlarında bulunan menfilerden olan Yusuf Akçura, Ali Fahri, Ahmet Cevat, Saffet Bey, Ali Tevfik Bey ve Hasan Safi Bey tarafından çıkartılan *Hatıra Gazetesi* oldukça zor şartlarda hazırlanmıştır. Mahpusta el altından sokulan büyük boy kâğıtlara iptidai şartlarda hazırlanmış olan balık tutkalı ve gliserin karışımı bir madde elde edilmek suretiyle 10-12 sayfalık yaklaşık otuz sayı çıktığı bilinmektedir. Gazetenin baş kısmına ise menfiler tarafından şu beyit eklenmiştir. “*Dönemez evlâd-ı vatan azm-i civanmerdânenen Nefy ile idam ile tâzib-i gûnâgûn ile*”. Aynı günlerde *Merhale* isimli başka bir gazetenin diğer koğuşlarda hazırlandığı da bilinmektedir.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

A.}{DVNSMHHM 7/1779

BOA, BEO, nr.3483/276169, 3683/276169,

4214/315997, 4225/316829, 4313/323447,

4323/324161, 4468/335071, 3789/284140,

4010/308214, 3602/27077, 4134/309992,

4279/320861, 3739/280364, 3683/276205

MV. 196/80, 141/21

DH.MKT., 2659/75

Kitap ve Makale

ACEHAN, Abdullah, “Osmanlı Devleti’nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri”, *The Journal of International Social Research*, Volume 1/5 Fall 2008, s. 12-29.

BARKAN, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C:13, N:1-2, Ekim-1951/ Temmuz-1952, s. 56-78.

GÖLEN, Zafer, “Bosna Valisi Mehmed Vecihi Paşa’nın Muhakemesi”, *Belleten*, C. LXXVI, S. 277, Aralık 2012, s. 849-877.

KARADENİZ, Hasan Basri, “Karaman Sürgünleri (1467-1474)”, *Belleten*, Cilt LXXIX, S.284, Nisan 2015 Ankara, s. 73-103.

KARAMAN, Mehmet Ali, *Sürgünlerin İktidarı*, Gece Kitaplığı, Ankara 2016..

Mülazım Sami Bey, “Müttefilerimiz”, *Ceride-i Bahriye*, 24 Ağustos 1908, S.388, s. 21.

ÖZBEK, Nadir, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Yardım Uygulamaları”, *Toplum ve Bilim*, Kış 1999/2000, s.111-132

TÜRCAN, Talip, “Sürgün”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.38, s. 164-166.

İsimsiz *Makale* “Facia-ı İstibdab” *Hukuk-ı Umumiye*, 18 Eylül 1908, S.2, s.3.

2016 Türkiye Nüfus müdürlüğü verileri. <http://www.nufusu.com/il/istanbul-nufusu> (25/01/2017)

مجلس عمومی
وزارت جنگ
شماره ۲۱

مقام سائی صدر تنهایی

۴۴ ماده ۳۳۳ تاریخ ۱۳۰۳ و ۱۳۰۴ بدی نور و بی تذکره سابع صدر تنهایی جوابد . دیوانه حربی فرارید محکوم
اولاد ترک عالمی عقدہ ملکیت تقاعد قانونک ادنیگی ماده کی تعدیل و عسکری تقاعد قانونک ادنیگی ماده سنہ
عمدہ و برده محکومہ مذکورہ نیک تقاعد معاشاتہ دار تنظیم و ارسال جوہر بلده مواد قانونیہ لایح لریک انصار عالی آصفیہ
بناد اعادہ سنہ هفت عمومیہ ج قرار و برلسہ دلایح مذکورہ لفا تقدیم قلمنہ اولغلا اولبابہ ارور فرسانہ عقدہ دل اولرک .

۳۸ ماده ۳۳۳
مجلس عمومی
شماره ۲۱

OSMANLI ARŞIVI
BEO
0739 280364 2

BEO.003739.280364.002

خزائن الخزان

مخبره

برخی مقدماتی
۱۰۰
ارزای نوردهی ۹۸۰۷

بازرسی هر چه در این باب است و بنا بر آنکه شیء وارده
نوردهی در این باب رجوع اولی شود

معرضه خاکریز لریه که

وقتی موسط طولی سید طره یقی و بقید اولی آنکه مصلوبه عالمی در صورتی قایم و لیدی قات ایتمه و لریه که مقصود تحقیق سولدی
سامی خیمانه لریه تا یقین بویستد سوزی دولت تنظیمات در موردی قرار یقین معاندانه بورده به ترک ایدیه منسوبه عکرم و ما موریه عکرم
عاش اولی جیف در لرا اولی در حالیکه مصلوبه میانده بورده به و بر ماسه افزد عکرم اید ما مورینه اولی اید بر حتم اولی در جوف اولی
جهت بوزلک عالمی در ده محتاجید ترتیبه مقدر مناسب معاند تحقیق و اعطای مواظبتانه معدلت اولی جیفه که کیفیت خوب است
فخمانه لریه عرصه و اشکای کموسیه عکرم و معکم عالمی تحقیق قومیسون ریاسته بایستد فکرمه اور زینه جلی روی عکرم به تنظیم نظام
مضطرب ده بیانه وفادارانه اولی در صورت مضطرب نظراً نقصان امر و اراده بوجهی قصه سایانی عنایت سامی خیمانه لریه اشکام
اولی در لریه امر و زمانه حضرت و لا الکره
۱۰۰
و اما هر چه در این باب
حرفی
مخبره

OSMANLI ARSIVI
BEO
3483 276169 2

BEO.003683.276169.002

مجلس عثمانی

تاریخ
۲۱

مقام سائی صدرتیناھی

« عا ۲۸ » تاریخ و بوز اوده بی نوروی تذکره سامیه صدرتیناھی بجاورد . دیوانه حربی فراریه محکوم
اولادک عائله لی عقدہ ملکیه تقاعد قانونک اوله کیمی ماده سی تعدیل و عسکری تقاعد قانونک اوله کیمی ماده سنه
عدد و برده محکومیه مذکوره نیک تقاعد معاشانه دار تنظیم و ارسال بورد ماده مواد قانونیه لایحه لریلیه اشعار عالی تصانیف
بناد اعاده سن هیت عمومی ج قرار و برسه دلویج مذکوره لفا تقدیم قلمنه اولمخلد اولیایه اروزنامه عقدہ و لا الودکر .

مجلس عثمانی
رئیس

۲۸ مارده ۱۳۰۳
۲۹

OSMANLI ARŞIVI
BEO
0739 280364 2

BEO.003739.280364.002

P

Göç ve Kültür

Değer, Kimlik ve Göç

Prof. Dr. Nedim İPEK
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Canlı varlıklar ilk etapta susuzluk, açlık, barınma ve soyunu sürdürme gibi fiziki ihtiyaçlarını gidermeye çalışır. Bu ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan kişi zaman içerisinde aile, toplum, millet adı verilen topluluklar oluşturur. Oluşum sürecinde kendine özgü değer ve kültür üretir.

Değer bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğu hakkındaki inançtır. Başka bir ifadeyle bir sınıf ya da insan için önem taşıyan nesne ve olaylardır. Bir grubun güçlü duygusal bağlılıklarıyla oluşmuş soyut genelleştirilmiş davranış prensipleridir. Birey hayatını idame ettirirken kendisi için kişisel bir değerler sistemi oluşturur. Bu kişisel değerler sistemi bireyin içinde bulunduğu toplumun diğer üyeleri ile paylaştığı kültür tarafından biçimlendirilir. Değerler insanların tutum ve davranışlarını belirlemede, biçimlendirmede, dünyaya bakış açılarını şekillendirmede, insani algıları geliştirmede etkilidir. Toplumsal değer yargılarını tarihi süreç içerisinde oluşturmuşlardır. Değerler toplumun devamlılığını sağlayan araçlardır. Toplumdan topluma değişen ve bireyin yetişme sürecinde kazandığı değerlerin bireylerin tutum ve davranışlarının da önemli belirleyicileri olduğunu söylemek mümkündür¹. Toplumsal değerleri sevgi, adalet, sabır, hoşgörü, inanç,² ahlak, dil, musiki, gelenek, görenek şeklinde tasnif etmek mümkündür. Değer yargıları ana yapısını korumakla beraber zaman içerisinde değişebilmektedir. Teknolojik değişiklik veya rejim değişikliği toplumsal değişmeyi beraberinde getirir. Küreselleşme, mevcut değerlerin bazılarını dışlar, bazılarını öne çıkarır ve bazılarının da içini boşaltıp ona yeni anlamlar yüklemeye çalışır. Değerlerin değişmesi toplumda yeni yapısal düzenlemeler ve yeniden inşa sürecine yol açar. Sosyal değişim süreci içinde temel değerlerini kaybeden toplumlar parmak izini kaybetmiş gibidir³.

Belirli bir refah seviyesine erişen toplum sahip olduğu değer yargıları ve kültür normlarından hareketle *ben kimim, nereden geliyorum, neredeyim* gibi sorulara cevap arar. Kimlik bireyin veya toplumun içinde bulunduğu konuma ve diğerine göre yapılan tanımlamadır. Başka bir ifadeyle kimlik bir kişinin, grubun ve topluluğun kendi niteliklerine, değerlerine, konumuna ve kökenine ilişkin bilinçli kavrayış olarak tanımlanabilir⁴. Bireyin kişisel ve sosyal olmak üzere iki kimliği vardır. Biricik olma duygusuna dayanan bireysel kimlik bireyin psikolojik özellikleri, bedensel ve zihinsel kapasiteleri gibi özel vasıflarına işaret etmektedir. Sosyal kimlik ise kişinin ırkı, dinî, siyasî vb. gruplardaki üyelikleriyle alakalı olarak ortaya çıkar. Birey çocukluk, ergenlik, gençlik ve yetişkinlik dönemlerinde dinî, etnik ve meslekî açılardan aidiyetlerini gözlemlene ve araştırma yöntemiyle tespit eder ve benimser⁵.

Sosyal kimliğin tanımı bireyin kendisi veya farklı kişiler ve gruplar tarafından yapılır. Tecrübesi ve kültüründen hareketle karşılaştığı olayları anlamaya ve algılamaya çalışan birey toplumsal kimliğini

¹ F. Ayşe Balcı, Tuğba Yanpar Yelken, “ İlköğretim Öğretmenlerinin Değer Kavramına Yükledikleri Anlamlar”, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 39, (2010), s. 81- 90.

² Sema Mutluer, *Özgüven Oluşumunda Manevi Değerlerin Rolü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

³ Ayşe Canatan, “Toplumsal Değerler ve Yaşlılar” Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi, I, (2008), s. 62- 71.

⁴ Erkan Perşembe, *Almanya’da Türk Kimliği Din ve Entegrasyon*, Ankara 2005, s. 25

⁵ Perşembe, s. 32.

bir veya birden fazla isimle tanımlayabilir⁶. *Emik bakış* adı verilen bu görüşte geçerli olan husus birey veya grubun kendi kabulüdür. Dışarıdan bir kişi veya grup tarafından yapılan ve *etik bakış* adı verilen tanımlama bilimsel veriler kullanılmaksızın genelleme yöntemiyle yapılır. Kimlik tanımlamasını yapan taraflardan birisi de devlettir. Şüphesiz bu tanımlama ve tanıma ideolojiktir. Devletin ideolojisinin değişmesiyle birlikte tanımlama da değiştirilebilmiştir. Devletler ideolojilerine, toplumla olan etnik mesafelerine ve ilişkilerine göre toplumu isimlendirmişlerdir. Netice itibarıyla dil, din, örf, adet, kişinin toplumsal kimliğinin ve benliğinin oluşmasını sağlayan değerlerdir. Toplum değerlerini modern dönemde vatan olarak tanımlanan coğrafyada muhafaza eder; yaygın ve örgün eğitim yoluyla gelecek kuşaklara aktarır. Bu şekilde toplumsal kimlik korunur ve toplum yeniden üretilir.

Vatan terimi Roma ve Yunan kaynaklarında *patria* kelimesi ile karşılanmıştır. Buna göre *terra patria* ataların kemiklerinin bulunduğu ve ruhlarına mesken olan toprak anlamına gelmektedir. Hint Avrupa kökenli yerleşik topluluklar vatanlarına baba sıfatını yakıştırıp *vaterland* veya *fatherland* şeklinde isimlendirmişlerdir. Batı kültürü toprağa bağlı ulus anlayışına ulaştığı zaman tarihi süreçte toprak ile halkın nesiller boyu bilgesi, azizi ile birlikte yaşadığı, dua edip savaştığı yer olduğu iddiasında bulunduğu ve *vatan* olarak tanımladığı toprağı kutsal ve her ne pahasına olursa olsun orayı terk etmez⁷.

Vatan kavramının oluşumu ve gelişimi doğu toplumlarında farklıdır. Bozkır kültüründe devlet *baba*, vatan ise *ana* olarak vasıflandırılmıştır. İslamiyet öncesinde Türk düşüncesinde vatan fikri ile istiklal fikri birlikte yer alır. Türk kültüründe vatan, Türk tuğlarının ve al bayrağın dalgalandığı yerdir. Yani Türkler hür ve müstakil yaşayabildiği toprağı vatan saymış, bu şartların olmadığı araziye terk edebilmiştir⁸. Mustafa Kemal de vatan kavramının içeriğinin insan ve insani değerler bütünü olduğunu... eğer *vatan denilen şey kupkuru dağlardan, taşlardan, bataklık sahalarından, çıplak ovalardan ve vatan; şehirler, köylerden oluşsaydı, onun zindandan hiçbir farkı olmazdı* ifadesiyle dile getirmektedir⁹. Bu anlayış Türk destanlarında da ifadesini bulmuştur. Uygur kültürünün ürettiği *Göç Destanı*'na göre Türk ilinde huzur ve refahın kaynağı olan kutsal taş Çinilince ele geçirilince ülkede felaket eksik olmadı ve toplum çözümü göçte buldu. Uygur Türkleri, Tanrıdan gelen işaret üzerine yurtlarını terk edip göç etmeye başladılar¹⁰. Bununla beraber değerlerini yaşatabildiği zaman yabancı hâkimiyetini kabullenen Türk toplulukları da olmuştur¹¹.

İslamiyet'i benimseyen Türklerde vatan algısı doğrudan toprakla bağlantılı olmayıp değerler bütünüyle ilgilidir. İslam kültüründe toplum değerlerini yaşatabildiği yeri vatan olarak algılamıştır. Dolayısıyla devletin hâkim olduğu ve toplumun değerlerini yaşatabildiği topraklar vatan sahasıdır. Bu nedenle Doğu toplumlarında vatanın sınırları devletin gücüne bağlı olarak büyüyüp küçülebilmektedir. Aslında bu özellik bozkır kültürünün de önemli bir parçasıdır¹². Bu anlayış klasik dönemde Osmanlı'nın gerçekleştirdiği barış antlaşmalarına yansımıştır. Osmanlı'nın yaptığı barış antlaşmalarında el değiştiren topraklarda yaşayan halka belirli bir süre göç etme hakkı tanınmıştır. Örneğin Rusya'nın eline geçen yerlerdeki Müslümanların Osmanlı coğrafyasına, Osmanlı'nın eline geçen yerlerdeki Hristiyanların da Çarlık coğrafyasına göçme hakları vardı.

Kendine özgü değer, kültür ve kimlik oluşturan toplumlar bu özelliklerini korumak ve toplumsal hayatı sürdürebilmek amacıyla bir otoriteye ihtiyaç duymuştur. Bu ihtiyacın karşılanması devlet adı verilen yapının oluşmasına sebebiyet vermiştir. Tarihi süreç içerisinde toplumsal yapı, işleyiş açısından birbirinden farklı devlet anlayışları oluşmuştur. Bununla beraber bugüne kadar ortaya çıkan devletleri geleneksel devlet, modern devlet olmak üzere iki grupta toplayabiliriz. Ulus devlet olarak da tanımlanan modern devletler 15. Yüzyıldan itibaren ortaya çıkmaya başlayacaktır. Ulus devletler toplumsal kimlik tanımlarını çağın şartlarına ve tarihî geçmişe uygun olarak yapmak durumundadır¹³. Tanımın tarihi

⁶ Örneğin bir kişi kendisini hem Müslüman, hem Çerkes ve hem de Türk; başka bir kişi ise kendini hem Türk ve hem de Arnavut olarak tanımlayabilmiştir. Bk. Orhan Türkdoğan, *Etnik Sosyoloji*, İstanbul 1999, s. 473; Bk. Kemal Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması*, İngilizce'den çeviren: Şiar Yalçın, İstanbul 2004, s. 659.

⁷ Teritoryal millet kavramı için bk. Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, Çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul 1991.

⁸ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ankara 1977, s. 209.

⁹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, II, Ankara 1997, s. 112.

¹⁰ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, 1, İstanbul 1977, s. 109.

¹¹ Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, I, II, İstanbul Tarihsiz, s. 162.

¹² Kemal Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, İstanbul 2009, s. 18- 19.

¹³ Selahattin Erhan, "Göç ve Kimlik", II. *Ulusal Sosyoloji Kongresi Toplum ve Göç*, Ankara 1997, s. 241.

geçmişle uyumlu olmaması halinde kimlik sorunu yaşanabilmektedir. Bu gibi durumlarda resmi ve gayri resmi tanımlar ortaya çıkabilmektedir¹⁴. Birey, toplum ve devlet ortaya çıkan sorunu göç etme veya göç ettirme yöntemiyle çözmek yoluna gidebilmiştir.

Bir kişi, grup ya da toplumun yerleşme alanını ve yaşadığı mekânı geçici veya daimi statüde değiştirmesi hareketine göç denmektedir. Göçler devletin sınırlarına göre iç ve dış göçler olmak üzere ikiye ayrılırlar.

Tarihi süreç içerisinde meydana gelen dış göçleri geleneksel ve modern dönem olmak üzere iki gruba ayırmak mümkündür. Geleneksel dönemdeki göçler 3. ve 12. yüzyıllar arasında Asya'dan Avrupa'ya doğru doğu- batı istikametinde meydana gelmiştir. Bu göçler neticesinde Hazar Denizi'nin güneyinden Batı istikametine hareket eden Türkler Anadolu ve Rumeli'yi yurt tutarken, Hun, Avar, Peçenek, Kuman, Bulgar ve Macarlar ise Hazar Denizi'nin kuzeyinden batı istikametinde ilerleyerek karşılaştıkları göçebe toplulukları önelerine katıp Avrupa kıtasının nüfus yapısının yeni baştan şekillenmesine sebebiyet vermişlerdir.

İkinci dönem göçleri sembolik olarak 1492 tarihinde başlatmak mümkündür. Bu tarih Avrupa için iki açıdan önem arz eder: Birincisi coğrafi keşifler, ikincisi ulus devletlerin kurulması ve yaygınlaşmasıdır. Her iki gelişme de Avrupa'da kitlesel boyutta iktisadi ve siyasi göçlere sebebiyet vermiştir.

Türk toplumu tarihi süreç içerisinde insani değerlere önem vermiştir. Bu nedenle Türk toplumunun hâkim olduğu devletlerde hemen tüm bireylere ve cemaatlere değerleri ile yaşama imkânı tanınabilmiştir. Oysa Osmanlı Devleti'nin terk ettiği coğrafyada kurulan ulus devletler özellikle Türk ve Müslümanlara değerleri ile yaşama imkanı tanımayacaklardır. Bu noktada çeşitli kısıtlamalar ve baskılar getireceklerdir. Bu ise 1774'den bugüne kadar Kırım, Kafkaslar, Balkanlar, Afganistan, Irak ve Suriye'den Anadolu'ya nüfus göçlerine sebebiyet vermiştir.

Ulus devletlerin inşası sürecinde bireyin ve toplumun sahip olduğu değerleri asimile etmeye yönelik politikalar bireysel, grup veya kitlesel göçleri tetikleyebilmiştir. Bu uygulamalar özellikle Türk toplumunun kitlesel boyutta göç etmesine yol açacaktır.

¹⁴ Bozkurt Güvenç, *Türk Kimliği Kültür Tarihinin Kaynakları*, Ankara 1993, s. 7, 9.

Türkülerdeki Göç Algısı

Doç. Dr. Timur VURAL
Ömer Halis Demir Üniversitesi / Niğde

GİRİŞ

Tanpınar'ın da dediği gibi “*Biz bu Türkülerin Milletiyiz*”. Türk toplumunun yapı harcında türküler vardır. Orta Asya'dan, Anadolu'ya olan seyahatimizde kimliğimiz türküler ile taşınmıştır. Bazen bir çoban kuzularını güderken, bazen ise göçer vaziyetteki aşiretlerin yürüyüş havası olarak türküler yakılmıştır. Türküler, ne amaç ile söylenirse söylensin mutlaka topluma ait önemli ipuçlarını içlerinde barındırmışlardır.

Türküler, çeşitli duygu birikimlerini yansıtmalarının yanı sıra sosyokültürel olaylara ait önemli söylem araçlarıdır. Toplumun bilinçaltının zuhur ettiği ve ayna görevi gören ontolojik (varlık felsefesi) bir düşünsel alandır (Balkaya, 2013:39). Bu durum türkülerin sosyal hayatı düzenleme ve aktarma işlevlerinin olduğunu göstermektedir.

Konu Olarak Göç ve Türkülerin Göçü

İslamiyet öncesi Türk tarihinden itibaren unutulmaz tabiat olayları, büyük savaşlar, göçler, istilalar, yeni coğrafyalarda vatan kuruşlar gibi halkın hayat ve hafızasını nesillerce meşgul edecek hadiseler, destanlar ve türkülerde yer almıştır (Banarlı, 2004:7). Bu noktada Uygur Türklerinin ünlü Göç Destanı'nı anmak yerinde olacaktır. Tamamen göç üzerine kurulu destanda yurttaki birliği sağlayan tılsımlar bozulunca nasıl ıstırap çektikleri ve sonunda yurtlarını bırakarak güney-batıya doğru göç edişleri anlatılmaktadır (Yardımcı, 2002, s. 79). Osmanlı Devleti'nde “93 Harbi” yenilgisi sonrası yaşanan göçlerin birçok saz şairi tarafından o dönemde destanlaştırıldığı ve “hicret destanları” olarak literatüre girdiği bilinmektedir (Gençosman, 1972: 204-278). Binlerce yıllık Türk tarihinde bu gibi örnekler, türkülerde konu olarak nesilden nesile aktarılmıştır.

Türkü konularının sınıflandırılması oldukça büyük zorluklar içermektedir. Bu konuda yapılan çalışma sayısı kadar konu sınıflaması mevcuttur demek yanlış olmayacaktır. Genel anlamda türkülerde baktığımızda hemen hemen tüm sınıflamalarda gurbet, hasret veya özlem konulu türkülerde rastlanmaktadır. Göç olayı da gurbetin, hasretin ve özlemin çıkış nedenlerindedir.

Başgöz'e göre Gurbet, göçebelikten kurtulup bir türlü yerleşemeyen Anadolu halkının kaderidir. Yunus Emre, Karacaoğlan, Dadaloğlu, Aşık Veysel ve niceleri acı acı gurbetten yakınmıştır (2008:34). Gurbet Türk edebiyatında en çok işlenene konulardan birisidir. Gurbet türküleri hem gurbete gidenlerin, hem de geride kalanların ağzından söylenebilmektedir (Uğurlu, 2009:292). Özellikle Karacaoğlan göç ve gurbet konusunu çok kez dile getirmiştir.

Göç konusunun “olay konulu türküler” içinde tasnif edilmesi de mümkündür. Olay konulu türküler de oluşan durum, ilgi çeken ya da çekebilecek nitelikte olan her çeşit eylem, iş ve davranış dile getirilmiştir. Bu sınıflamada kendi kültürüne ait bir takım gelenekleri veya özgün bir konuyu sahiplenme vardır (Uğurlu, 2009:393). Aslında göç olayı olarak bakıldığında bu tasnif şekli de akılcı

gelmektedir. Lakin “Göç” olgusunun asıl can acıtan, türkü yaktıran kısmı “Gurbet, Hasret” içeriğidir. Göç olayı, göçebe yaşama alışmış atalarımız için olağan bir yaşam tarzıdır. Göç, Türk toplumu için yiyip, içmek kadar doğal bir devinimdir. Türküler de anlatılan hikaye, göç olayının yoruculuğundan ziyade, sonrasındaki ayrılık veya gurbettir.

Göç kavramı temelde “ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi” olarak tanımlanmaktadır. Göç kelimesinin yan anlamları ise şunlardır: 1. Evden eve taşınma, nakil. 2. Taşınma sırasında götürülen ev eşyaları(Türkçe Sözlük, 2011: 954).

Türküleri yakanlar göçtüğü için türkülerinde göçebe olduğunu söylemek doğru bir tespit olacaktır. Hangi aşirette can buldularsa o aşiretin yaylasından, kışlağına, cephelerdeki fertlerinden, gelinlerine göçer dururlar. Türkülerin yolculuğu insanı şaşırtacak boyuttadır. Tarih boyunca savaş, askerlik, zorunlu iskân, ekmeğ parası gibi nedenler ile bir yerden bir yere giden insanlarla birlikte türkülerde göç etmişlerdir. Bu sebeple aralarında çok uzun mesafeler olan yerlerde bile benzer türkülere rastlanabilmektedir(Turhan vd.2003:11)

Göçler hem bireysel, hem bir aile, hem de büyük topluluklar halinde olabilmektedir. “Telli Senem” türküsünde büyük bir Yörük aşiretinin göçü ve bu göç sonucunda ortaya çıkan sevda konusu işlenmektedir. Göç eden topluluklar gelenekleri ile birlikte türkülerini de ülke geneline yaymışlardır. “Göç göç oldu” türküsünden anlaşıldığı gibi aileleriyle birlikte Anadolu’nun diğer kesimlerine göç edip yerleşen insanlar, gittikleri diyarlara kendi türkülerini götürmüşlerdir. Özellikle geçim sıkıntısı, savaş ve çeşitli felaketler sebebiyle büyük şehirlere doğru artarak devam eden bu göçler, yerel kültürün büyük kentlere taşınmasına vesile olmuştur.

Ayrıca bu göçler dolayısıyla Doğu Anadolu özelliği taşıyan birçok türküye Ege Bölgesinde tesadüf etmek mümkün iken Karadeniz tavrılarına sahip türkülere de Doğu Anadolu’da rastlanabilmektedir. Artvin yöresine ait olan “Çift Jandarma Geliyor” adlı türkünün Muş yöresinden derlenmesinin ana nedeni Doğu Karadeniz bölgesinden göçüp gelen ailelerdir(Güven, 2009:47).

Türkülerde Göç Algısı

Türkülerdeki göç algısını tanımlayabilmek için göç kelimesinin kullanılış manalarının üzerinde durmak zaruridir. Göç kimi türkülerde mekândan ayrılmayı nitelemiştir. Bu ayrılık göç iklimi geldiği için olduğu gibi, elden giden toprakların terki sebebiyle de olmuştur. Genellik ile göç olgusu gurbet, ayrılık ve hasret duygularıyla anılsa da zaman zaman umuda yolculuk için yapıldığı görülmektedir.

Topraklardan ayrı kalmanın yanı sıra göç kelimesi, ölmek, ebedi yaşama ulaşmak, bu dünyadan öteki âleme geçmek manasında da kullanılmıştır. Tasavvufi halk edebiyatı eserlerinde sıklık ile bu manaya rastlanmaktadır.

Göç kelimesinin son olarak karşımıza çıkan anlamı ise gelinin eşyalarıdır. Bu eşyaları kadının çeyizi olarak niteleyebiliriz. Gelin, babasının evinden çeyizi ile çıkar yeni hayatına bu eşyaları ile başlar. Bu yeni hayata yoldaşlık yapacak olan eşyalarına da göç denilmesi çok anlamlı bir geleneğin ifadesidir. Aynı zamanda taşınma sırasındaki tüm eşyalara da göç denildiği bilinmektedir. “Göçümü topladım” deyişi eşyalarımı topladım artık yola çıkıyorum şeklinde yerel ağızlarda sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.

Bu üç farklı bakış açısı ile türkülerdeki göç algısının değerlendirmesi bu çalışmanın temel teorisini oluşturmaktadır. Bunları başlık olara sıralayacak olursak;

1. Yaşam yerini değiştiren “Göç”
2. Ruhun yolculuğu olan “Göç” (Ölüm veya ruhani huzura göçüş)
3. Eşya olarak “Göç”

Yapılan literatür taraması sonucunda 43 adet göç temasının işlendiği türküye rastlanmıştır. Bu türkülerden ikisinde göç farklı iki manada kullanılmıştır. Ayrıca bulgular ve yorumlar kısmında sergileneceği gibi Yaşam Yerini Değiştiren “göç” manasına yan anlam ile değinen iki türkü de

sunulmuştur. Yapılan çalışmanın evrenini tüm aşık halk edebiyatı eserleri oluşturmaktayken, örnekleme ise tespit edilebilen 43 türkü ile sınırlandırılmıştır.

BULGULAR VE YORUMLAR

Yaşam yerini değiştiren “Göç” (Tespit Edilen 20 türkü)

Çalışma kapsamında %46,5 oran ile en çok rastlanan göç temalı türküler bu grupta yer almaktadır. Kelimenin ilk ve somut anlamında kullanımı en yaygın hali olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna örnek olarak Devrani’ye ait olan türkü gösterilebilir;

Sordum “Obasından göçtü” dediler

“Bilmem hangi yana geçti” dediler

“Bir hoyrat eline düştü dediler

Âşık Devranî’ye küstü mü bilmem” (Sivas-Şarkışla)

Bu türküde “obasından göçtü” yaşam yerini değişmesi işlevindeki “göç” olarak kullanılmıştır. Bir diğer örnek ise 1914 yılında Rus ordusunun Erzurum’u işgal için gelmesi esnasında yaşananları anlatmaktadır. “Göç yola dizilir. Erzurum’un Batısına Anadolu’nun daha içlerine doğru insanı az bir kervan gider. Kimisi kağnılara, kimisi katırlara yüklemiştir yükünü. Yüreklere parça parça eden bir manzara görünür Erzurum Ovasında. Plandöken’i de bir mahzun duman bürümüştür. Erzurum çaresiz, Erzurum ağlamaktadır. İnsancıklar Erzurum’a bakıp ağlıyor, ağladıkça içleniyor, içlendikçe dillerine hakim olamıyorlar. Kimileri isyan edencesine beddualar ediyor; kimileri Allah’a yalvarıyor; kimileri de acıklı türküler yakıyordu. Bu türkü o günlerin bir izidir(Merdan,2009:311).

Göç göç oldu göçler yola düzülür.

Uyku geldi ela gözler süzülür

O zamanda elim yârdan üzülür

Aşam nerden aşar yolu yaylanın

Yaylanın aman Bingöl’ün

(Uzun Hava, Rep. Nu. 554, Kay. Kişi. Raci Alkır, Der. Muammer Özkavcı, Yöre: Erzurum)

Bu topraklarda bazen zorunlu göçlerde yaşanmıştır. Osmanlı Devleti’nin iskân politikasının bir gereği olarak göç ettirilen Avşar Türklerinden Ozan Dadaloğlu’nun devlete başkaldırısı şöyle dile gelmiştir;

Kalktı göç eyledi Avşar elleri

Ağır ağır giden eller bizimdir

Arap atlar yakın eder ırağı

Yüce dağdan aşan yollar bizimdir

Belimizde kılıncımız Kirman’i

Taşa geçer mızrağımın temreni

Hakkımızda devlet etmiş fermanı

Ferman padişahın dağlar bizimdir

(Rept. Nu: 208 Kay. Kişi Muharrem Ertaş, Avşar Bozlağı - Kırşehir)

Anadolu’nun çok önemli bir ozanı olan Karacaoğlan kullandığı öz Türkçe, kendine özgü dil ve ölçü

bakımından halk edebiyatının öncü isimlerindedir. Türkülerinin 7 tanesinde yaşam yerini değiştirme manasında “göç” kelimesini kullanmıştır. Ozanın türkülerinde hasret, gurbet, ayrılık ve göç olgusu sıklıkla dile gelmiştir.

Dağlar geçit verin konup göçeyim
Bir daha bu ile gelmeyesiyeye
Bağrıma hançerin salan illeri
Bir daha dönüp de görmeyesiyeye (Karacaoğlan)

Görüldüğü üzere Ozan kendisine acı ve üzüntü veren illerden kurtulmak için göçmek istemektedir. Göç aynı zamanda bir kaçıştır. Yine Karacaoğlan’a ait olan bir türküde göçülecek yaylanın çeşitli özellikleri olması gerektiğinden söz açılmıştır.

Güzelsiz yaylaya konup göçülmez
Kelle kesmek ile kanlar saçılmaz
Gelirim geçerim gözün açılmaz
Bir derdin var bilemedim kız senin (Karacaoğlan)

Ozan hayata ve hayatın tüm güzelliklerine aşıktır. Onu kutsallaştıran doğadaki ve tüm yaratılanlardaki aşkı görmesi ve aramasıdır. Mürsel Sinan’a ait olan “göçer miydim?” İsimli türküde kişi göçmek istemese de yoksulluk ve gariplikten dolayı başka çaresi kalmamıştır.

Bu yoksulluk olmasaydı
Ben köyümden göçer miydim?
Umutlarım solmasaydı
Ben köyümden göçer miydim (Mürsel Sinan-Kars)

Göçmek Türk insanı için artık bir yaşam tarzı olmuştur. Göçme esnasında sosyal iletişim devam eder. Göçerken kızlar erkekler ile tanışır, yol üzerindeki geçici konaklarında yeni göçerler ile yoldaş olurlar. Buna örnek olarak Bekir Hıdıroğlu’ndan derlenen bir Van türküsü verilebilir.

Yükledim göçemedim
Bu elden kaçamadım
Geçti kızlar sürüsü
Ben yarı seçemedim (Rep. Nu. 4285, Van, Kay. Kişi Bekir Hıdıroğlu- Der. Atakan Çelik)

Görüldüğü üzere Ozan kendisine acı ve üzüntü veren illerden kurtulmak için göçmek istemektedir. Göç aynı zamanda bir kaçıştır. Yaşam Yerini Değiştiren “Göç” sınıflandırması kapsamında incelenen türkülerin yoğunluk sırası şöyledir; İç Anadolu (12), Doğu Anadolu (4), Karadeniz (2), Güney Doğu Anadolu (1), Akdeniz (1) bölgesi. Karacaoğlan’ın nereli olduğu tartışılabilir olsa araştırmaların¹ büyük bir kısmının İç Anadolu bölgesine işaret etmesi bu araştırmada da aynı şekilde değerlendirilmesine sebep olmuştur.

Ruhun yolculuğu olan “Göç” (Ölüm veya ruhani huzura göçüş) 11 Türkü

Bu sınıflandırma kapsamında karşımıza 11 (%25,5) türkü çıkmaktadır. Ruhun yolculuğuna ait bu bölme iki farklı başlığı birleştirmektedir. İlki bu dünyadaki yaşamdan ölüm sonucunda göçmeyi anlatırken, diğeri aşığın iç dünyasında daha derinlere göçerek Hakka veya Pir’ine kavuşmasını tasvir etmiştir.

Turabi özün payımal eyle
Erenler yolunda kesbi hal eyle

¹ Yozgatlı olduğunu söyleyen araştırmalar. (Göksoy, Yılmaz, (1985), “Gül Bahçesinden Bir Demet Yozgatlı Karacaoğlan”, Erciyes, yıl: 8, Kasım 1985, sayı: 95 :16-17. ile Başgöz, İlhan, (1992), “Karac’oğlan”, 3. bs. İstanbul: İndiana Üniversitesi Türkçe Programı Yayınları, Pan Yayıncılık: 47)

Şu fani dünyayı bir hayal eyle

Gelip konan göçtü nişane yeter (Rep. Nu.1594, Kay. Kişi Müslüm Sümbül, Sivas-Kangal)

Dünyada yaşamayı konmak olarak nitelendiren âşık, ölmeyi ise “fani dünya” kavramını güçlendirerek göçmek olarak aktarmıştır. Gönlün göçmesi aslında Orta Asya şamanlık inancı izleri taşımaktadır. Kişi şaman olabilmesi için kutsal işaretler barındırmalıdır. Rüyasında ona şaman olduğu gök tanrı tarafından bildirilmelidir. Tıpkı bunun gibi Anadolu saz sanatçısının âşık olabilmesi için rüyasında bade içmesi çok yaygın bir gelenektir. Pir Sultan Abdal’a ait olan güftede dosttan haber gelir ve gönül o coşku ile göçmektedir.

Yine dosttan haber geldi

Dalgalandı coştı gönül

Bir doğruca yola girdi

Katarlandı göçtü gönül

“Göç” teması görüldüğü üzere türkülerde sıklıkla insanın iç âlemine veya ebedi âleme yolculuğu olarak kullanılmıştır. Ruhun yolculuğu olan “Göç” türkülerinin coğrafi dağılımı şöyledir; İç Anadolu (9), Güney Doğu Anadolu (1), Akdeniz (1).

Eşya olarak “Göç” 12 türkü

Eşya manasında kullanılan “göç” temalı 12 (%27,9) adet türkü tespit edilmiştir. Taşınan eşya şekline örnek olarak, Antalya Serik yöresinden Şevket Yanıkoğlun’dan derlenen türkü verilebilir.

Çekemedim akça kızın göçünü

Sırma saçlar bırak dövsün döşünü

Gülüver de görem mercan dişini

Yol ver bana Çubuk bel (Rep. Nu.961, Der. Cevat Uyanık)

Aşığın, çekemediği göç aslında akça kızın çeyizi olmalıdır. Akça kızı gelin yaparak çeyizi ile ata bindirip, üzengisinden çekerek getirme isteğini anlatmaktadır. Gelin çeyizi dışında eşya göçünün kullanımına dair bir örnek ise Ardahan ili Göle yöresine ait bir türküde karşımıza çıkmaktadır.

Bin dokuz yüz doksan bir senesinde

Yüklendi kamyona göçümüz bizim

Ayrılık hasreti var sinemizde

O gün kan ağladı içimiz bizim (Aşık Kevseri, Ardahan)

Adana yöresine ait olan türküdeki gelinin çeyizi ile geri yollanması, kadının toplumsal yaşamdaki yerine dair acılı bir hikâyeye sahiptir. Bu bozlak formundaki ağıt, kadın ağzından türkülere karakteristik örnektir.

İlk akşamdan yüklediler göçümü

Bilen bilmeyene desin suçumu

Babamın evine geldiğim zaman

Ben ağlarım yavru çeker içini (Rep. Nu. 255, Kay. Kişi Adnan Türköz Kayseri, Bünyan)

Tespit edilen türkülerin bölgelere göre dağılımı şöyledir: İç Anadolu (6), Akdeniz (3), Doğu Anadolu (2), Ege Bölgesi (1).

SONUÇLAR

Göç, Türk toplumunun genelinde, yakın zamanlara kadar yaygın bir yaşayış şekli olmuştur. Türkülerden görüldüğü üzere kimi zaman iklimsel değişikliklere bağlı olarak gerçekleşen göç, yoksulluk, savaşlar gibi sebepler ile de gerçekleşmiştir.

Türkülerde göç olayının toplumsal bir kaynaşma yeri olduğu görülmektedir. Göçer insanlar için

doğal bir yolculuk olan bu devinim sırasında kızların erkeklerin kaynaşma tanışma imkanı buldukları anlaşılmıştır.

Genel olarak bakıldığı takdirde “göç” âşıkların dillerinden ayrılık ve hasret ile dökülmüştür. İnsanların kimi zaman yaşadıkları sıkıntılardan kurtulmak için göçtükleri de görülmüştür. “Göç” temasının felsefik boyutlara dayanan kullanımları oldukça dikkat çekicidir. “Konmadan göçmek” teması birçok türküde tekrar edilmiştir. Kişinin dünya yaşantısı, serçe kuşunun ince bir dala zayıf ve zarif bir şekilde konuşu gibi gösterilmesi oldukça derin bir düşünce temeline dayanmaktadır. Konan bu serçenin daldan kalkması ise onun ebedi sonsuzluk içine savrulmasıdır. Aynı zamanda aşğın kendi ruh derinliklerine göçerek içindeki Hakk’ı ve Pir’ini araması tasavvufi halk edebiyatımızdaki çok kıymetli zenginliklerden olduğu sonucuna varılmıştır.

Göç kelimesinin taşınan eşya veya çeyiz manalarında kullanımı, halkın yaşayışına dair önemli ipuçları barındırmaktadır. Yeni evlenen gelinin göçü ile birlikte geri yollanması bir ağıtla dile getirilmiştir. “Göç” temasının toplum içinde zengin manalarda kullanımı ve acı çeken insanların göçleriyle (kişisel eşyaları) birlikte bu avazı dile getirmeleri dikkat çekicidir.

Araştırmanın sonucunda “Göç” algısının yorumlanabilmesi için üç ana başlıkta sınıflandırılması gerektiği tespit edilmiştir. Bu üç başlıktan ilki göç kelimesinin asıl anlamı olan taşınmak iken, ikincisi ruhun göçü, üçüncüsü ise eşya olarak göç temasıdır. Taramalar sonucunda “göç” kelimesinin tespit edildiği 43 türküden 20 si (%46,5) ilk manasında yer alırken, 11’i (%25,5) ruhun göçü, 12’si (%27’9) eşya olarak kullanılmıştır.

Yaşam yerinin değişmesi manasındaki “göç” temalı türkülere en çok (%60) İç Anadolu Bölgesi’nde rastlanmıştır. Ege ve Marmara bölgelerine ait türkülerde bu temaya rastlanmamıştır. Ruhani manadaki göç temasına ise yine yüksek bir oran (%81) ile İç Anadolu bölgesinde rastlanmıştır. Eşya manasındaki göç teması büyük bir fark (%50) ile İç Anadolu bölgesinde yoğunluk arz etmektedir. Ege Bölgesi tüm araştırma örnekleminde bir (%8) türkü ile bu sınıfta yer almıştır. Bu verilerden de anlaşıldığı üzere “göç” eyleminin sıklıkla hissedildiği, tasavvufi anlamların “göç” teması ile birleştiği ve eşya olarak “göç” olgusunun en yoğun rastlandığı bölge İç Anadolu Bölgesidir.

KAYNAKÇA

Balkaya Adem, “Türklerin Sosyo-Kültürel Düzenleyicilik Misyonu: Kars’ta Gelin Terifleme”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Cilt 6, Sayı 2, 2013, s. 1, 39.

Banarlı Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB Yayınları, Ankara (2004)

Başgöz İlhan, *Türkü*, Pan Yayıncılık, İstanbul, (2008).

Başgöz, İlhan, , “*Karac’oğlan*”, 3. bs. İstanbul: İndiana Üniversitesi Türkçe Programı Yayınları, Pan Yay. (1992)

Gençosman Kemal Zeki, *Türk Destanları*, Hürriyet Yayınları, İstanbul, (1972),

Göksoy, Yılmaz, “Gül Bahçesinden Bir Demet Yozgatlı Karacaoğlan”, *Erciyes*, yıl: 8, Kasım, sayı: 95, s.16-17. (1985)

Güven Merdan, *Türküler Dile Geldi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, (2009)

Turhan Salih, Akbıyık Abuzer, Kürkçüoğlu Sabri, *Türkülerimiz ve Hikayeleri*, Alfa Yayınları, İstanbul, (2003)

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, (2011)

Uğurlu Nurer, *Halk Türkülerimiz*, Örgün Yayınevi, İstanbul, (2009).

Yardımcı Mehmet, *Destanlar*, Ürün Yayınları, İzmir, (2003).

Tarih Bilimi Açısından Türk Sinemasında Göç Unsuru

Doç. Dr. Turan AKKOYUN
Kocatepe Üniversitesi / Afyon

GİRİŞ

İnsanlık kadar uzun bir geçmişe sahip, bir çok disiplin dalının araştırma konusu, etkileri coğrafyaları, cemiyetleri ve çağları aşan göç meselesi sanayileşme sonrası daha önemli hale gelir. Coğrafi, iktisadi, içtimai, hukuki, kültürel ve siyasi yönleriyle toplum yapısını doğrudan etkileyen, şekillendiren ve değiştiren nüfus hareketi göç¹ birçok yönüyle tarihin konusudur.

Türklüğün tarihi gelişimi göçlerle şekillenmiş, beraberinde yaşam tarzını da “gün doğumundan gün batımına” taşımış, seçkin bir noktaya erişmiştir. İslâmiyet de “hicret”² ifadesiyle zikredilen göç sonrasında, devletleşme imkanı bulmuştur.

Araştırmamızın amacı; göç olgusunu teferruatlı bir şekilde izah etmek olmayıp, Türklüğün kültürel birikimi içinde ağırlıklı bir yeri olan hareketliliğini, fotoğrafların hareketli aktarımı ile yüz yıldan fazla bir zamandır dünyayı büyüleyen sanat dalına, yönettiğimiz kameralardan yansıyan eserleri, tarih açısından değerlendirmektir.

Cumhuriyet’in başlarından itibaren “alem-i medeniyete ve bilhassa halkın terbiye-i içtimaiyesine ve tezhib-i ahlakına ettikleri hizmet gayr-i kabil-i inkar”³ kabul edilen sinema; içinde içtimai, iktisadi, siyasi, psikolojik öğelere yer verir. Tarih yer, zaman, sebep sonuç, belge ve objektif olmak esaslarını dikkate alır.

Bireysel ya da irili ufaklı kümelerle gerçekleşen göç, ortaya bir zaman ile mekan problemi çıkarmaktadır. Zaman da mekan da ileriye-geriye rabita kurmaktadır. Bireyin, ailenin veya topluluğun koptuğu ve de dahil olduğu mekanın şartları her ikisine mensup olamayan fertleri çoğaltmaktadır. “Gurbet, sıla” karşılıklı hasretlere kaynaklık etmekte, siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik şartların perdesini gölgeleyemez hale getirmektedir.

“Zaman ve mekan çevrelerinde husule getirdikleri tekamül hadiseleri tetkikinde, bunların yalnız zamana göre sıralamasının kafi gelmediğini, aynı zamanda içinde vaki oldukları mekanın da zaman ile beraber ve ikisini bir ‘kül’ olarak almak lazım gelmektedir”⁴ “İnsanların fiilleri diğer tabiat hadiseleri gibi yalnız fizikî cihetten mütalaa edilmez, insanların asıl kendi iradelerinin, fikirlerinin ve ruhi haletlerinin tekamül faaliyetlerindeki rolü de aynı derecede mühimdir.”⁵ Araştırmamızda insan fiili; bireysel-kitlesele ve iç-dış göçtür.

Anadolu'nun Son Göçerleri (Yönetmen: Yüksel Aksu, 2009), *Son Göç Pamir Göçleri* (Yönetmen: Hakan Karademir, 2013) gibi beyazperde ürünleri kültürümüzdeki göçlerin sona ermesinin yakın zamanlara kadar ilgi gördüğünü ortaya koymaktadır. Muhtemelen aynı ilgi devam edecektir.

¹ İnan Özer, *Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme*, Ekin Kitapevi Yay., Bursa 2004, s. 11.

² Ahmet Önkal, “Hicret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XVII, İstanbul 1998, ss. 458-462.

³ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, Dosya nr. 30-10-0-0, Yer nr. 3-17-30. 13 s.

⁴ A. Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul*, 3. b., Enderun Kitabevi Yay., İstanbul 1981, s. 8.

⁵ *Ay.Es.*, s. 9.

Mekan kısaca Anadolu/taşra-İstanbul/metropoller; Türkiye-Almanya/Avrupa olarak karşımıza çıkmaktadır. Bünyesinde mekan barındırmayan hiç bir film bulunmamaktadır. Bu yüzden “belge” niteliğindeki filmlerin tasnifi, araştırmanın şekillenmesini sağlamaktadır. Tarih boyunca Türk nüfusunun hareketliliği Cumhuriyet döneminde kırsal kesimden, kente bir akış şeklinde tezahür etmiş, sonuçları hemen her alana yansımıştır.

GÖÇ, TARİH ve BEYAZPERDE

Türkiye'nin sanayileşme çabalarının karşılık bulmasıyla beraber 1960'larda İstanbul nüfusunu takriben otuz kat artırarak, Anadolu'da da bazı şehirler metropolleşmeye yüz tutarak, birey ve toplumda esaslı değişimler yaşanmasına sebep olmuştur. Büyük kente dahil olanlar “bireycileşmeyi öğrenirler.”⁶ Türk insanı; kalabalıklar içinde yalnızlaşır, yozlaşır.

Göç gerçeğinden uzak kalamayan Türkiye, toplumsal değişimin kaçınılmazlığı karşısında ekonomiden kültüre bir dizi problemle baş etmek zorunda kalmıştır. Hem iç hem de dış göçe, sessiz kalırsa da çok geçmeden teslim olunmuştur.

Türkiye; Kafkasya, Ortadoğu, Balkanlar, Orta-Asya gibi her an toplum ve rejim bunalımı yaşanmasından kaynaklanan toplu göçlerin yaşandığı-yaşanması muhtemel bir bölgede yer almaktadır.⁷ Böyle bir bölgedeki nüfus hareketleri; birey ile toplumu yönlendiren, şekillendiren, alternatifler sunan sinemada karşılık⁸ bulması doğaldır. “Baştan çıkarıcı hayal” ifadesiyle tanımlanan sinemanın, tarih ve kültür açısından önemi kadar, “doğru”⁹ değerlendirmeye tabi tutulması gerektiği aşikardır.

Türk sineması her dönemde ve her türde “köyünden kalkıp, büyük kente gelen insanlara yer vermiştir.” Ancak göç nedenleri ile birlikte, uyum-uyumsuzluk, zorluklar, çelişkileri ele alan eser sayısının “pek fazla olmadığı görünmektedir.”¹⁰ Maliyetin yüksekliği, ülkenin siyasi dinamikleri, özgür düşünce gibi hususların bunda etkili olduğu düşünülebilir.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Amerika'da sinema hızla ekonomik bir endüstri sektörü haline gelirken, Avrupa onu sanat dalı olarak algılamaya devam etti. İngiltere, Fransa, Almanya sinemanın estetik standartlarını¹¹ yükseltmeye giriştiler.¹² Estetikle yükselen sinemanın potansiyel müşterisi de, uzaklardaki şehirlerde bulunma halini tutkuya dönüştürdü. Avrupa ve Amerikan sinemasının ardında bir seyirle gelişen Türk sineması da imkanları ölçüsünde yolculuğunu sürdürdü.

Hayat standardını yükseltme hedefi doğrultusunda ferdi ya da ailevi göçlerin ana amaçları kısaca “ticari kazanç” olarak açıklanabilir. Cumhuriyet döneminde “taşı toprağı altın”¹³ ifadesiyle de açıklanan “çekim merkezine”¹⁴ doğru bu tür göçler çok geçmeden sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasi problemlere neden olmuştur. Göç edenler kadar ardında kalanların maceraları, “anlatım açısından çok zengin”¹⁵ imkanlara sahip yedinci sanatın içeriğinde yer almaktadır. “Göç sürecinin toplumsal değişimleri .... temsil araçlarından biri olan sinemaya yansımaları kaçınılmazdır.”¹⁶ “Göçün bireyler üzerindeki başlıca ruhsal septromların, yabancılık,yalnızlık, boşluk, özlem duyguları, kişilik sorunu, köksüzlük, kuşkuculuk,

⁶ Günseli Pişkin, “Türkiye’de Göç ve Türk Sinemasına Yansımaları: 1960-2009”, *e-Journal of New World Sciences Academy Humanities*, V, nr. 1, Ocak 2010, s. 51.

⁷ Emine Uçar İlbuğa, “Sinemada Göçün Öteki Yüzü: *Bilinmeyen Kod, Cennet Batıda, İşte Özgür Dünya, 40 ve Biutiful* Filmlerinde İlegal Göçmen Kimlikleri”, *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, nr. 37, Güz 2013, s. 92.

⁸ *ay.mak.* s. 94.

⁹ Oğuz Makal, *Sinemada Tarihin Görüntüsü*, Kalkedon Yay., İstanbul 2014, s. 12.

¹⁰ Gülseren Güçhan, *Toplumsal Değişme ve Türk Sineması*, İmge Kitapevi Yay., Ankara Kasım 1992, s. 7.

¹¹ Paul Monaco, *Cinema and Society: France and Germany During the Twenties*, Elsevier Scientific publishing Co., New York 1976, pp. 17-40.

¹² James Monaca, *Bir Film Nasıl Okunur: Sinema Dili, Tarihi ve Kuramı - Sinema medya ve Mültimedya Dünyası*, (Trc. Ertan Yılmaz), Oğlak Yay., İstanbul 2002, s. 277.

¹³ Yusuf Şahin, *Kentleşme Politikası*, Murathan Yay., Trabzon 2010, ss. 49-53.

¹⁴ Güçhan, *a.g.e.*, s. 168.

¹⁵ Gülseren Güçhan, “Sinema-Toplum İlişkileri”, *Anadolu Üniversitesi Kurgu Dergisi*, nr. 12, 1993, s. 55.

¹⁶ Filiz Göktuna, “Türk Dış Göç Sürecinin Bir Doğurgusu: Göçmen Sineması”, *İç/Dış Göç ve Kültür; IV. Kültür Araştırmaları Sempozyumu 15-17 Eylül 2007 Bildiri Özetleri*, Işık Üniversitesi Şile İstanbul 2007, s. 50.

kırgınlık, suçluluk duygusu, aşağılık duygusu olduğu”¹⁷ bilinmektedir.

Aileyi ele alan filmlerde kadının¹⁸ durumunu kültürel ehemmiyete binaen daha öne çıkarır. Farklılaşma, Türk sinemasındaki aile profilini de değiştirir.¹⁹ Türk kültürünün temel niteliklerinden dolayı filmlerin konusunu kahramanlarının etrafında işlenir.²⁰

“Kültürün sosyal ve politik bir dışavurumu olarak mimari, sinemayla ilk bakışta görüldüğünden daha fazla paralellik içindedir.”²¹ Göçlerin de katkı yaptığı çarpık yapılaşmayı açık mekanda çekilen filmlerde, kısmen görme fırsatı bulunur.

İkinci Dünya Savaşı’nın “yerle bir ettiği” Almanya’da resmî kanallardan münferit olarak Türk işçiler 1950’lerin sonlarında gidiş imkanı bulmuşlardı.²² Bu husus değerlendirdiğimiz konunun, kapsamı dışındadır.

Türkiye Cumhuriyeti ile Federal Almanya arasında, Türklüğün imzaladığı en ağır antlaşması Mondros Mütarekesinin kırk üçüncü yıldönümünde, 30 Ekim 1961’de BadGodesberg’te “İşgücü Antlaşması” imzalanmasının²³ akabinde, bir hayal dalgası içinde “ütopik umutlarla” Avrupa’ya hücum eden Türk insanının ilk kuşağı “kimlik bunalımı içinde, dramlarla dolu büyük acılara” maruz kalmıştır. Zira birinci yıl bitmeden yüz bin, on yıl sonra da yarım milyon Türk Avrupa’ya dahil olmuştur. Almanya’da, önceleri önemi fark edilmese de bir Türk varlığından söz edilir²⁴ hale gelmiştir.

Politikalar, günlük olsa bile sonuçları dünden yarına uzanmıştır.²⁵ İkinci-üçüncü kuşakların oluşması, anayurttan taşınan gelenek-görenekler, kültürel uyumsuzluk, yabancılaşma, kaçak işçilik, sahte-beyaz evlilikler, kuşaklar arasındaki benzemezlik, tükeniş, iletişimsizlik, içe kapanma perdeyi zorlamakta gecikmemiştir.²⁶ Avrupa doğumlu Türk evlatları, Anadolu’dan geldiklerinde “davullarla karşılanan” dedelerine-babalarına nazaran “çok daha eğitilmiş” bir halde içtimai ve iktisadi hayatın²⁷ içinde yer almaktadırlar. Zira hayat şartlarının ortaya çıkardığı düşünceler zihniyeti belirlediği gibi “sinemada her eğilim çağının toplumsal ve siyasal özelliklerini” yansıtmaktadır.²⁸ Beyazperdeye yansıyan konularda ve yönetmenlerde Almanya ağırlıktadır.

Türkiye açısından kırsal veya küçük yerleşim birimlerinden büyük kentlere; 1960’lı ve 1970’li yıllarda önce Almanya’ya çok geçmeden hemen bütün Avrupa ülkelerine gerçekleşen, göç mevzuu daha uzun zaman araştırmalara konu olmaya devam edecektir. Sinema eserinin sahibi olarak kabul edilen yönetmen, mesleği gereği toplumun içinden topluma duruş noktasından iletişim sağlama işini sanatsal eylemle gerçekleştirir. Filmlerin üretildiği dönemin şartları yanında yönetmenin tutum ve davranışları sıklet noktasıdır. İzleyicinin ilgisi başka bir araştırma konusu olabilir.

Zaman,darbeyi izleyen 1960 sonrasındaki takriben otuz yıllık bir periyodu kapsamaktadır. Yeni *Anayasa* ile beliren düşünceler çok geçmeden sinemada karşılığını bulmuş, “toplumsal gerçeklik” deyimiyile isimlendirilen geniş bir akım hayata geçirilmiştir. Yirminci yüzyıl sona ererken Türk sineması

¹⁷ Recep Yılmaz, “Göçmen Bir Yönetmenin Objektifinden Sıla Olgusu: Fatih Akın Sineması Üzerine Bağlamsal Bir İnceleme”, *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, V, nr. 2, 2012, s. 6.

¹⁸ “Türk ailesinin temeli ‘kutsal evlenme törenleri’ ile atılmaktadır. Tanrı’nın cenneti ayakları altına serdiği, canından can çıkarma gibi olağanüstü özellikler bahsettiği kadın, kültürümüzde her dönemde önemli bir yere sahip olmuştur. Türk ailesinde bu nedenle ‘kutlu/ideal gelin’in büyük bir yeri bulunmaktadır.”, Pervin Ergun, “Türk Gelininin Mitolojik Gücü”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XIII, nr. 24, Aralık 2014, s. 276.

¹⁹ Gül Yaşartürk, “Çekirdek Ailenin Kabusu: 2000’li Yıllar Türkiye Sineması’nda Çekirdek Aileye Değişen Bakış”, *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Güz 2014, ss. 1-28.

²⁰ Pişkin, *a.g.m.*, s. 51.

²¹ J.Monaca, *a.g.e.*, s. 63.

²² Cem Yılmazcan, “Almanya’da İlk Türkler”, *Akşam*, 12 Kasım 2006.

²³ “Batı Almanya ile yapılan bu işgücü antlaşmasından sonra diğer Batı Avrupa ülkeleri ve Avustralya ile de işgücü antlaşmaları imzalanmıştır.”, Emir Timur Kafkas vd., *Uluslararası İşgücü Anlaşmaları*, (Ed. Fazıl Aydın), Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Yay., Ankara 2013, s. 5.

²⁴ Kazım Keleşoğlu, “Türkler ve Almanya”, *Cumhuriyet*, 21 Kasım 2004.

²⁵ “Türk Sinemasında Dış Göç”, *Milliyet*, 4 Ağustos 2007.

²⁶ Hikmet Aşlı Selçuk, “Türk Sinemasında İç ve Dış Göç”, *İç/Dış Göç ve Kültür*; IV. Kültür Araştırmaları Sempozyumu 15-17 Eylül 2007 Bildiri Özetleri, Işık Üniversitesi Şile İstanbul 2007, s. 106.

²⁷ Ayhan Kaya, *Berlin’deki Küçük İstanbul*, Büke Yay., İstanbul 2000, s. 137.

²⁸ Paul Rotha, “Belge Filmciliğinin Bazı İlkeleri”, (Trc. Arsal Soley), *Türk Dili Sinema Özel Sayısı*, nr. 196, Ankara Ocak 1968, s. 341.

göç konusuna, önceki kadar yer ayırmamıştır. Yeni ürünler oldukça farklı açılımlar getiren filmler olmuştur. Dünya sinemaları cephesinden bakıldığında da yönetmenler 1960 sonrasında “ilgi alanı orta sınıfa kaymıştır.”²⁹ Bu anlamda da Türk sineması göç olgusunda orta sınıfı yansıtarak sanat dalında evrenselliği yakama çabasına girmiştir.

“Göç ile birlikte başlayan bu uyum ve bütünleşme süreci”³⁰ tarih biliminin zamanını, sonlanmayacak bir süreyi ifade etmektedir. Tarihin kaynağı belgedir. “Sinema, yapıldığı döneme birebir tanıklık eden, yani dönemini belgeleyen, dünya görüşünü, estetik değerlerini, teknolojisini yansıtan bir sanattır.”³¹ “Görsel/işitselin tüm etki gücüyle, tüm varlığımıza seslenen ve bazen bir ömür boyu unutamadığımız görüntü malzemesi içeren filmler, aynı zamanda insan, yaşam ve dünya üstüne eşsiz, benzersiz bilgiler getirirler bize... Beyazperde, benzersiz bir değerler üreticisi, düşler nakledicisi, mitoslar kaynağı olarak işlev görür.”³² Tarihiçi, ulaşabildiği belgelerden geçmişi yeniden kurgular.

Filmler işledikleri göç konusunun yanında insanların buldukları alanlar ile tercihlerin seçimi de tarihçilik açısından ipuçları taşımaktadır: “Eyleme Kudretinin Mekanı: Kahvehane”³³ ile arabesk³⁴ ilk akla gelmektedir.

BEYAZPERDEYE YANSIYAN FİMLERDEN ÖNE ÇIKANLAR

- *Göçmen Çocuğu* (Yönetmen: Suavi Tedü, 1952)

Filmin afişinde “100 den fazla okul çocuğunun yarattıkları içtimai ve terbiyevi ilk yerli çocuk filmi” izahatı bulunmaktadır. Anne-çocuk sevgisini “göçmen” lakabı etrafında işlemiştir.

Nişantaşı’ndaki bir okuldan temin edilen öğrencilerle çekilmiştir. Dönemin sinema eleştirmeni Sezai Solelli “filmin en büyük muvaffakiyeti bize Türk çocuklarının muazzam artistik kabiliyetlerini göstermiş olmasıdır. ... Bu filmde başta Erkan, maalesef isimlerini bilmiyorum şişman çocuk, hain çocuk ve diğerleri öyle bir oynadılar ki değme büyük artistlerimiz bu derece kuvvetli sahneler veremezler.”³⁵

Göçmen Çocuğu filmi Fransa Hükümeti tarafından Cannes’te tertip edilecek olan *VI. Milletlerarası Film Festivali*’ne gönderilmek üzere Dışişleri Bakanlığı tarafından görevlendirilen jüriye gönderilen beş Türk filminden birisi olmuştur. 14 ve 16 Mart 1953 tarihlerindeki toplantılarda *Göçmen Çocuğu* Türk filmleri arasında birinci seçilmiştir. Göçten ziyade “terbiyevi”³⁶ niteliğiyle öne çıktığı anlaşılmaktadır.

- *Şehirdeki Yabancı* (Yönetmen: Halit Refiğ, 1962)

Tahsilini İngiltere’de tamamlayıp, Zonguldak’a dönerek maden mühendisliği yapmaya başlayan film karakterinin kültürel çatışmadan ziyade gönül intikamını aktarmıştır. Ancak yönetmen göç konusuna gönlünü kaptırmıştır. Sosyal içeriği dikkat çeken bir film olarak Türk sinemasındaki yerini almıştır.

- *Anadolu Çocuğu* (Yönetmen: Osman Fahir Seden, 1964)

İstanbul’da devam etmekte olan maceraya, dayısının yanına gelmesiyle dahil olan gencin tutum ve davranışı perdeye aktarılmıştır. Göç olgusunu ortaya koymasa da Anadolu özlemle afişe edilmiştir. Üzüntü, gözyaşı, şaşkınlık ve mutluluk kanatsız bir kuş misali İnsanoğlunun konduğu yer belli olmamaktadır.

- *Gurbet Kuşları* (Yönetmen: Halit Refiğ, 1964)

Tamamen yönetmenin düşüncesinden kaynaklanan, Türk sinemasının nitelikli, öncü ve seçkin

²⁹ J.Monaca, *a.g.e.*, s. 306.

³⁰ Sefer Yavuz, “Göç, Entegrasyon ve Din: Avrupa’da Yaşayan Türkler Bağlamında Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VI, nr. 26, Bahar 2013, s. 622.

³¹ ‘Rejisör’ Atf Yılmaz, (Der. Müjde Arslan), Agora Kitaplığı Yay., İstanbul Ekim 2007, s. 201.

³² Atilla Dorsay, *Sinemayı Sanat Yapanlar*, 2.b., Varlık Yay., İstanbul Nisan 1986, s. 11.

³³ Serdar Öztürk, *Mekan ve İktidar Filmlerle İletişim Mekanlarının Altpolitikası*, Phoenix Yay., Ankara Temmuz 2012, ss. 83-130.

³⁴ Sinan Öge, “Arabesk Kader Algısı: Orhan Gencebay Örneği”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, nr. 41, Erzurum 2014, s. 49.

³⁵ Agâh Özgüç, *Başlangıcından Bugüne Türk Sinemasında İlkler*, Yılmaz Yay., İstanbul Aralık 1990, s. 61-62.

³⁶ *Ay.Es.*, s. 66.

eserlerinden birisidir. Gişe geliri sonraki filmleri tetiklemiştir.

Maraş'tan İstanbul'a "sosyete dünyasına özentisi" ile ortaya çıkışın, üzerine titrenmesine rağmen bataklığa saplanışının görüntüleri. Köyden büyük kente göçüşte henüz rakamın milyonu görmediği zamanlarda uzak görüşlülüğün mühim bir temsilcisidir. Maraşlı Fatoş, dansöz, zengin haliyle züppe kız, Rum kadını gibi kadın karakterlerin ağırlığı hissedilmektedir.

"İstanbul'a şah olma" sevdasının sinemadaki belki de en gerçekçi³⁷ misalidir. Anadolu'dan çok büyük umut ve hayallerle geldikleri dipsiz kuyu tarafından yutulup gitmişlerdir. Sanatçı gözüyle, sanat sektöründe görsel alarm verilmiş ancak duyulmamış, duyulamamış, tedbir de alınmamıştır. "Şah olma" hesabının tutmasının Türk sinemasının yetkin eserlerinden birisi kabul edilmektedir.

- *Bitmeyen Yol* (Yönetmen: Duygu Sağıroğlu, 1965)

Karakterler taşranın karakteristik özelliklerinden kurtulma çabalarını yansıtırlar. Altı kişinin Haydarpaşa Garı'ndan başlayan hikayesi İstanbul'a göçün görüntüsü, hemşehrilerin yanından başlayan şehirde var olma gayreti yansıtılmıştır. Yolun üzerinde, cezaevi ilk durak olur. İşsizler ordusunun neferi haline gelme, makinalaşma, yozlaşma, yabancılaşma gibi oldukça ağır konular, dalgalanmaya düşülmeden gerçekçi³⁸ bir üslupla ortaya konulmuştur.

Yönetmenine haklı bir şöhret kazandıran, "bir birikim patlaması"³⁹ kabul edilen *Bitmeyen Yol* filminin içinde para mukabilinde Almanya'ya işçi gönderilebileceğinin⁴⁰ aktarılması konuya başka bir renk kazandırmaktadır.

- *Altın Şehir* (Yönetmen: Orhan Elmas, 1965)

Taşı toprağının altın olduğu hayaliyle göç edilen İstanbul'da umduğunu bulamayan bir ailenin "gerisin geri köye dönüşünü" perdeye yansıtmıştır.

- *Mülteci Göçmen Mehmet* (Yönetmen: Kayahan Arıkan, 1969)

- *Dönüş* (Yönetmen: Türkan Şoray, 1972)

Almanya'ya "gurbetçi"⁴¹ olarak giden bir Türk'ün, Türkiye'de bıraktığı ailesine, memleketine yabancılaşması ile köyünde kalan kadınının zorunda kaldığı hususlar, iftiralar ve karalamalar perdeye yansıtılmıştır. Geride kalan "sorunlarıyla baş başa"⁴² yalnız bir kadının yaşadıkları, maruz kaldıkları göç temasının önüne geçmiştir. Her türlü ihanete rağmen Türk kültürünün sahipsiz sahiplenme duygusu, kendisine ihanetin ürünü olmasına karşın korumaya anılmıştır.

- *Gurbetçiler* (Yönetmen: Osman F. Seden, 1973)

Parçalanmış bir ailenin farkında olmadan yollarının kesişmesini aktaran filmde yıllar sonra karşısına doktor olarak çıkan oğluyula hasta babanın hesaplaşma ve gerçeklerle yüzleşmesi anlatılmaktadır.

- *Azap* (Yönetmen: Türkan Şoray, 1973)

Bir annenin hasta ve sakat çocuğunu iyileştirmek için "parasız, pulsuz" köyünden geldiği İstanbul'daki etkileyici mücadelesi, nihayetinde evladını kaybediyor. Doğrudan bir göçü anlatmasa da, şehirdeki "uçkağıtıcılığı, dolandırıcılığı, çıkarıcılığı, çaresizliği, kötü niyetleri, ön yargıcılığı, çocuk yerine köpeği koyan anlayışı, sahte fikirleri"⁴³ göçlerin büyük şehirde ortaya çıkardığı davranışları yansıtmaktadır. Acıklı, ağlatan ve "içimizi acıtan" ama onurlu bir mücadele verilmektedir.

- *Ben Doğarken Ölmüşüm* (Yönetmen: Yücel Çakmaklı, 1973)

³⁷ Güçhan, *a.g.e.*, s. 97-98.

³⁸ Güçhan, *a.g.e.*, s. 98.

³⁹ "Lütfi Akad'la Bir Konuşma", (Röportaj: Atilla Dorsay vd.), *Yedinci Sanat*, nr. 1, Mart 1973, s. 25.

⁴⁰ Oğuz Makal, *Sinemada Yedinci Adam Türk Sinemasında İç ve Dış Göç Olayı*, Marş Matbaası, İzmir 1987, s. 34.

⁴¹ "Türkiye için 'işçi dövizi'; Türkler için ise 'Alamancı' ya da 'gurbetçi' olan, mizah dergilerinde yıllarca 'tüylü fotr şapka ve transisörlü radyolarla' tiplendirilen, tatillerde Türkiye'ye otomobilleriyle gelip, Kapıkule'de uzun kuyruklar oluşturan yurtdışında yaşayan Türkler...", Mustafa Mutluer, İlkay Südaş, "Yurt Dışında Yaşayan Türk Vatandaşlarının Türkiye Turizmine Katkısı ve Turizm Eğilimleri", *Ege Coğrafya Dergisi*, XVII, nr. 1-2, İzmir 2008, s. 28.

⁴² Nezih Coş, "Dönüş", *Yedinci Sanat*, nr. 2, Nisan 1973, s. 14.

⁴³ "Dün ki Azap, Bugün ki Azap", *Milliyet*, 21 Şubat 2009.

Araştırmamız içinde seçilen diğer eserlerden tür olarak ayrılan film, yönetmenin filmografisinde de farklılık arz etmektedir. Konu, fedakarlık üzerine kurgulanmış, çete, yanlış hayatlar, köyden kente göç edenlerin “geleneksel değerleriyle modern yaşam arasında” sentezi olarak ifade edilen arabesk⁴⁴ türü bir film ile işlenmiştir.

- *Bir Anıt: Göç Üçlemesi*

- *Gelin* (Yönetmen: Ömer Lütfi Akad, 1973); - *Düğün* (Yönetmen: Ömer Lütfi Akad, 1973); - *Diyet* (Yönetmen: Ömer Lütfi Akad, 1974)

Yozgat, Şanlı Urfa, herhangi bir Anadolu köyünden İstanbul’a göç eden ailenin başına gelenlerin, yaşadıklarının ele alındığı *Gelin*, *Düğün* ve *Diyet* isimli üç ayrı film olmasına rağmen tek bir ürün gibi düşünülmüştür.

Her şeyden önce yönetmen ve kadın başrol oyuncusu aynı kişidir. Göçün ortaya çıkardığı ekonomik, toplumsal ve kültürel problemlerle süratli bir şekilde değişime giren insanımızın durumunu dramatik bir şekilde ortaya koyan bir eserler silsilesidir.

Farklı karakterle farklı hikayeler anlatıyormuş gibi dursalar da tek bir öykünün, Anadolu insanının büyük kente entegre olma çabasının farklı aşamalarını anlatır. Ana hatlarıyla; *Gelin*, İstanbul’a göç eden bir ailenin kent yaşamına alışma sürecini, *Düğün* büyük şehirde yaşamaya alışmış kişilerin⁴⁵ kapitalizme ayak uydurma çabasını, *Diyet* kapitalizm karşısında ayakta kalamayan bu insanların işçi sınıfına dahil oluşunu işler. Üçlemenin bu denli önem taşımasının tek sebebi, çekildiği dönemin ötesine geçerek modern Türkiye’nin gerçeklerine⁴⁶ dikkat çekmesidir.

Üçleme acımasızlığı da ortaya koymaktadır. Türk toplumunda erkekler ön planda olduğundan varlığın kabulü, var olabilme, varlığını sürdürebilme mücadelesinde iş ve para ön plana çıkmış, yeni düzen böyle işlemektedir. Ne kendilerine, ne ailelerine, ne de başkalarına acımışlardır. Elbette kendileri, aileleri ve toplum acınacak hale gelmiştir. Elbette hesap edilemeyen güçler kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Türk sinemasında ve Türk kültüründe güçlü kadın simgesiyle “düzene başkaldıran”⁴⁷ kişi olarak oyunculuğunu beyazperdeye başarılı bir şekilde yansıtmıştır. Ancak acımasızca işleyen, önüne çıkan her şeyi öğüten düzene karşı ferdi muvaffakiyet söz konusu olmaması da takdire şayan bir gelişmedir. Ancak çiçekler açmaya başladıktan sonra gelecek soğuklar ne kadar sert olursa olsun, baharın müjdesidir.

Üçleme de sinemada göç konusunda hiçbir araştırmacının göz ardı edemeyeceği belgeler arasındaki yerini almıştır. Hedefler, mutluluklar acılara karışıp yok olup gitmiştir.

- *Köyden İndim Şehire* (Yönetmen: Ertem Eğilmez, 1974)

Konuyla ilgili diğer filmlerden farklı olarak tarlalarından bulduğu hazineyi günümüz parasına aktarmaya çalışan köylülerin büyük şehir macerası anlatılmaktadır. Buldukları hazineyi bozdurmak için şehirde hemşerinin bulunması göçün defterini tam olarak açmaktadır. Anadolu’nun bir şehri zeki, çevik, cin fikirli, şark kurnazı olarak perdeye aktarmıştır. Büyükşehir olarak Ankara’nın seçilmesi sinema tarihimiz açısından ayrıca önemlidir.

- *Almanya’da Bir Türk Kızı* (Yönetmen: Oksal Pekmezoğlu, 1974)

İşçi olarak gittiği Almanya’da ikinci evliliğini bir Alman ile yapan karakter, köyüne ecnebi eşiyile gelir, ancak ilk eşini ve memleketini beğenmediğinden geriye döner. Gerçek eşi onların ardından Avrupa’ya giderek sesiyle dikkatleri üzerine çeker. Aile parçalanmasını, yabancılaşmayı üstün körü

⁴⁴ Öge, a.g.m., s. 49.

⁴⁵ Güçhan, a.g.e., s. 98-99.

⁴⁶ “Ömer Lütfi Akad Paneli”, *Sinema Söyleşileri*, Boğaziçi Üniversitesi Mithat Alam Film Merkezi Söyleşi ve Panel Yılığ, İstanbul 2012, s. 19.

⁴⁷ *Gelin*’de “Meryem, oğlunun hayatı için onu hastaneye götürürken ve oğlu öldükten sonra evi terk ederek evdeki bütün büyüklere ve dolayısıyla da geleneklere karşı ...”, Defne Öznür Çöloğlu, “Bir Üçlemeyi ‘Modern-Gelenek ve Kadın-Erkek Karşıtlığında Yeniden Okumak: *Gelin*, *Düğün*, *Diyet*”, *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, VI, nr. 1, 2009, s. 146. *Düğün*’de “baş kadın oyuncu kardeşlerini bu haksızlıklardan kurtarmaya çalışarak tek rasyonel düşünceye sahip taraf olur.” (s. 147) *Diyet*’te “En yakınlarında yaşanan kötü örnekten de ders alan Hacer, eşinin bütün itirazlarına rağmen yine eşine ve dolayısıyla geleneksel yapıya karşı çıkarak haklarını elde etmek için sendikal harekete katılır.” (ay.yer.)

aktaran, “klişe” film, göç gerçeği ile meselelerine ışık tutmaktan uzaktır.

- *Almanyalı Yarım* (Yönetmen: Orhan Aksoy, 1974)

- *Göç Kıbrıs Ufuklarında* (Yönetmen: Remzi Jöntürk, 1974)

Kıbrıs olaylarının cereyan ettiği dönemde yavru vatandaki Türkler ile Rumlar arasındaki çatışmayı ele almıştır. Çekimleri Magosa ile Larnaka’da yapılan kan davası, sevgi, ihanet, intikam, Türk düşmanlığı, adada yaklaşan savaş ve milliyetçilik konularını işlenmiştir.

- *Otobüs* (Yönetmen: Tunç Okan, 1975)

“Külüstür” bir otobüsle Kuzey İskandinav ülkesi İsveç’e getirilen Türk işçilerinin aynı araca, açlığa, çaresizliğe mahkum edilerek tek tek kaçınılmaz sona gidişinin konu edinmesi ile dikkat çeken eser olarak arşivdeki yerini almıştır. Kültürler arasındaki uçurum, iç karartıcı, trajikomik gerçekçi bir üslupla aktarılmıştır. Başlangıç ve final mekanı esere başlık seçilen otobüsle yapılmıştır.

- *Gurbetçiler Dönüyor* (Yönetmen: Çetin İnanç, 1976)

Göç bir mecburiyetin sonucunda kabullenilebilmektedir. Cezaevi çıkışı da bir mecburiyettir. Hapisten tahliye olup İstanbul’a yerleşen iki arkadaşın ayakta kalma çabası toplumsal değişmelere ayna görevi görmektedir. Göçlerin mutlak sonucu gibi yanlış işler, iftiralar, kötü adamlar ve kötü son bağlantısız bir şekilde birbirine eklenmiş görünmektedir. Güçlü bir oyuncu kadrosuna rağmen filmin finalindeki gereksiz şiddet, konunun ağırlığı ile örtüşmemektedir.

- *Sultan* (Yönetmen: Kartal Tibet, 1978)

Doğrudan göçü işlemese de olgunun ve çarpık kentleşmenin doğal sonuçlarını gayet güzel bir şekilde ortaya koyması bakımından araştırmamıza dahil edilmiştir. Gecekonduyun kaçınılmaz sonunu başarılı bir şekilde ortaya koymuştur.

- *Taşı Toprağı Altın Şehir* (Yönetmen: Orhan Aksoy, 1978)

Niyetin gerçekleştirilmesi çabasıyla bulunan işlerin arka bahçesinde işsizlik, bar-gece hayatı, kaçakçılık, karaborsacılık, hayal kırıklığı, cinayet, ihanet, ahlaksızlık beyazperdeye yansıtılmıştır.

- *Almanya Acı Vatan* (Yönetmen: Şerif Gören, 1979)

Düşleri süsleyen Almanya’ya gidebilmek için sahte evlilik, para biriktirme tutkusu gurbetteki yalnızlık, çaresizlik, perişanlık, çarpıklıklar filmin afişine yansıdığından başka bir şey çıkarmaz. “Parasına para katma” sevdası ne Türkiyeli ne de Almanyalı⁴⁸ olan gurbetçilerin yaşama ve çalışma şartlarına bir Anadolu kadının psikolojisi üzerinden dikkat çekmiştir.

“Kapağı Almanya’ya atanların filmi. .. Filmin kadın kahramanı Türkiye’nin bir köyünden dünyanın en gelişmiş ülkelerinden birindeki bir metropol kente büyük bir sıçrama yapmıştır.”⁴⁹ Sonu hoş olmamaktadır.

- *Kara Kafa* (Yönetmen: Korhan Yurtsever, 1979)

Daha iyi bir hayat için çekirdek üç çocuklu bir ailenin Almanya’ya göçü, aile reisinin işsizliği, hanımın çalışması, legal olmayan kuruluşlara katılması, içki ve kumar kısacası gurbetçiliğin akıbeti konu edilmiştir.

- *Gül Hasan* (Yönetmen: Tuncer Kurtiz, 1979)

İsveç’te çekilmesi, dolandırıcılığı yansıtması, konu bütünlüğünün kopuk kopuk işlenmesi, Avrupa’daki Türklerin birbirleriyle irtibatsızlığı, mevzusunun uçsuz bucaksızlığı gözler önüne serilmiştir.

- *Banker Bilo* (Yönetmen: Ertem Eğilmez, 1980)

Yeşilçam hayali ile yola çıkanların nasıl harcandıkları ciddi ve ayrı bir araştırmanın konusudur. Gurbete bilhassa Almanya’ya uzanma oralarında “mutlu-mesut” yaşama hayalinin nasıl istismar konusu olduğu, yolda yolakta nasıl dolandırıldıklarını en iyi şekilde perdeye yansıtması *Banker Bilo* olmalıdır.

⁴⁸ Oğuz Demiralp, *Sinemasının Aynasında Türkiye*, Yapı Kredi Yay., İstanbul Eylül 2009, s. 23.

⁴⁹ *Ay.Es.*, s. 21.

Düşe düşe kalkanların yolculuğu, toplumun yapısına uygundur.

- *Gülsüm Ana* (Yönetmen: Memduh Ün, 1982)

Kan davasından çocuklarını koruyabilme düşüncesiyle büyük şehre göç eden annenin çırpınışı, mücadelesi ve üç evladının üç zıt istikamette koşması Türk kültürüne uygun hususlardır. Vasıfsız iş arama sonunda bir nimet gibi ortaya çıkan “apartman kapıcılığı”; farklı iş ile gelenekleri arasındaki çatışma, etkileyici görüntüler ortaya çıkarmıştır.

- *Kurban* (Yönetmen: Melih Gülgen, 1983)

Daha iyi şartlar için İstanbul’a gelenlerin birbirlerine nasıl zıt dünyalara sahip olduklarını gösteren isminde kurbanını seçmiştir.

- *Yosma* (Yönetmen: Orhan Elmas, 1984)

Göçün esaslı nedenleri sabit olsa da, vesileleri farklı olabilmektedir. Askerlik arkadaşı vesilesi ile İstanbul’da iş bulan genç annesi ve iki kardeşiyle birlikte geldiği bu büyük şehirde farklı bir serüvene dahil olacak ilk önce erkek kardeşini yitirecek ardından kız kardeşinin bataklığa saplanmasını engelleyemeyecektir. Bu hayat kaçışı, çıkışı, kurtuluşu olmayan bir girdaptır. Ne kadar özlense de karanlığın ucundaki ışık bir türlü kendisini göstermemektedir.

- *Kardeş Kanı(Parçalanma)* (Yönetmen: Muammer Özer, 1984)

Afişe edildiği gibi “İsveç’te Çekilen Beş Kişilik Bir Türk Ailesinin Öyküsü” Anadolu insanının Avrupa coğrafyasındaki seyrini perdede seyirlik hale getirmiştir.

- *Ölmez Ağacı* (Yönetmen: Yusuf Kurçenli, 1984)

Almanya’da Anadolu “ailesinin dramı”na⁵⁰ bir de Türk - Yunan aşkı eklemiştir. Sanat dalları içinde farklı kültürler arasındaki gönül ilişkilerine ilgi gösterilmiştir. Edebiyatçılar bu tür mevzuları zorlayabilmişlerdir.

- *Gurbetçi Şaban* (Yönetmen: Kartal Tibet, 1985)

Almanya’ya giden bir köylünün maceraları anlatılırken göç olgusunun toplumsal yansımaları konu edilir. *Gurbetçi Şaban*, saf görümlü bir gariban, ancak kurnazlık yapmaktan geri durmaz. Beyazperde’nin önde gelen kahramanının başından, işçi olarak gittiği Almanya’da trajikomik olaylar geçer.

- *Bir Avuç Cennet* (Yönetmen: Muammer Özer, 1985)

Göç ve mesken meselesine dikkat çekilmiştir. Saf, tertemiz Anadolu kadını, yaşam mücadelesi, zorluklar, imkansızlık, umut, umutsuzluk, belirgin olmasa da isyan, günün hesabının görülmesi, akıcı ve yüksek tempoda işlenmesi de mühim bir eser ortaya çıkarmıştır. Mekan olarak “eski terk edilmiş hurda bir otobüs” seçilmiş⁵¹ sosyal problemlere parmak basılmıştır.

Bir Avuç Cennet büyük umutlarla akın edilen büyük kentlerin kendisine koşanlara “kolay aman” vermediğini⁵² perdeye yansıtmıştır. Küçümsenen bir gecekondu bile çok uzaklarda yer almaktadır. Hayat her şeye rağmen devam etmektedir.

- *Züğürt Ağa* (Yönetmen: Nesli Çölgeçen, 1985)

Haraptar isimli köyün, köylülerince soyup soyulmasının yanında politikacıların ayak oyunları sonrasında kendini İstanbul’a atan bir ağanın orada tutunamaması, yanındakilerin birer birer kendisini terk etmesi, beyazperdede mihenk taşı bir eserle aktarılmıştır.

- *Kırk Metre Kare Almanya* (Yönetmen: Tevfik Başer, 1986)

Evlilik sonrası Almanya’ya giden bir köylü kızının eve kapatılmasını perdeye yansıtılmıştır. Uyumsuzluk, anlaşmazlık, yabancılaşma, yalnızlık, anlatılmıştır. Umutların nasıl bir kabusla dönüşüp,

⁵⁰ Burçak Evren, *Türk Sinemasında Yeni Konular*, Broy Yay., İstanbul Ocak 1990, s. 123.

⁵¹ Güçhan, *a.g.e.*, s. 172.

⁵² *Ay.Es.*, s. 166.

dipsiz kuyuya hapsedildiği görülmektedir.

- *Sarı Mercedes Fikrimin İnce Gülü* (Yönetmen: Tunç Okan, 1987)

Göç; çaresizliğin, dışlanmanın, hor görülmenin çıkışı kabul edilmiştir. Büyük bir tutkuyla bağlanmış nihayetinde gerçekleştiriminin hikayesi. Bir hayal gerçekleşince başka bir tutku kendini gösterir. Anadolu'da araba sahibi olma hevesi bir markayı öne çıkarır: *Mercedes*. Ancak hayal ve tutkular bir bir sahibini terk eder. Olguya Türkiye'den bakılmaktadır. Elbette Almanya'da bir güç simgesi olan Mercedes'in "Bir yabancı işçinin elinde gücü daha da artıyor bu simgenin."⁵³ Türk kültürüne uygun olarak "Balkız" adı verilen araç mutluluğa ulaştırmadığı gibi, kazada hasar görmüş, tutkun kahraman da ne yapacağını şaşırmıştır.

- *Yolun Sonundaki Karanlık* (Yönetmen: Orhan Aksoy, 1987)

Saf bir kasaba kızı oyuncu olup şöhreti yakalamak için, ailesini terk ederek İstanbul'a gelir, hedeflediği yol görünen ve görünmeyen tuzaklarla doludur. Aradığını bulamaz ve yeni tanıştığı kadın ile aynı evde kalmak zorundadır, kadın iyi görümlü sinsi-kötü birisidir. Kızı barlara götürür. Bir başka sinsi, tuzakçı adam onu gözüne kestirir, yapımcı olduğunu ve onu şöhrete kavuşturacağından bahseder fakat amacı farklıdır. Kısa zaman sonra genç kız, zengin iş adamlarının avuncunda bir eğlence oyuncuğu olur.

Tren bir kere raydan çıktıktan sonra tekrar yoluna hasarsız devam etmesi mümkün değildir.

- *Polizei* (Yönetmen: Şerif Gören, 1988)

Göçün ortaya çıkardığı çaresizliği kanıksama ve tutkusunun peşine dalıp gitmenin örneğini vermiştir. Uyumsuzluğun farklı bir sinema türünde aktarımı yapılmıştır. Gariban Türk, Nasrettin Hocanın torunları onun çizgisini perdede sürdürmüştür. Rütbe, makam ve kıyafetin statüyü değiştirmesi gerçeği ortadan kaldırmamaktadır.

- *Sahte Cennete Veda* (Yönetmen: Tevfik Başer, 1988)

Gurbetçi bir ülkede göçmen olmayı psikolojik açıdan da ortaya koyması bakımından son derece ilginç bir örnektir. Film göç meselesini yanında kadını da işliyor.

- *Bir Küçük Bulut* (Yönetmen: Faruk Turgut, 1990)

Köyden İstanbul'a gelen bir ailenin ilgi çeken dramını konu edinmektedir. Şehir hayatına ayak uydurma, hayatın zorluğunu beyaz perdeye yansıtmıştır.

- *Elveda Yabancı* (Yönetmen: Tevfik Başar, 1991)

Farklı coğrafyalardan, kıtalardan göçmenlerin bulunduğu Kuzey Almanya'da aşk, kanundan kaçışı, ülkeye dönme mecburiyeti, cezaevi gibi hususlar ile konuyu farklı şekillerde ortaya koymaktadır.

- *Berlin in Berlin* (Yönetmen: Sinan Çetin, 1993)

Almanya'da üç kuşak gerçeğinden hareketle çekilen, töreyi de dillendirilen film bazı sahnelerinin gölgesinde kalmıştır. İki kültür arasındaki farklılıklar ve çatışmalar perdeye aktarılmıştır.

- *Kısa ve Acısız* (Yönetmen: Fatih Akın, 1998)

Göç edenlerin içinden bir bakışı entegre olamama, ikilemler, hüsranslar aktarılmaktadır.

- *Uzak* (Yönetmen: Nuri Bilge Ceylan, 2002)

Yaşadığı kasabadan, farklı yerler görmek ve iş bulma hayaliyle İstanbul'a gelen genç, arkadaşına yük olur. "Vasıfsız insan gücünün" işlendiği filmde aydın ile köylü arasındaki çatışmanın perdeye yansıtılmıştır.⁵⁴

- *Duvara Karşı* (Yönetmen: Fatih Akın, 2003)

Gurbetçiliğin acılı ürünü yeni kuşakların psikiyatrik tedavileri, çıkış arayışlarının sert duvarlara

⁵³ Demiralp, a.g.e., s. 67.

⁵⁴ Semra Kır, İstanbul'un 100 Filmi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay., İstanbul 2010, s. 134.

çarpmasını ele almaktadır. Kültürel değerler içinde bocalayışın en zıt hale dönüşmesi, Anadolu insanının acınacak hale gelişi verilmektedir.

- *Yaşamın Kıyısında* (Yönetmen: Fatih Akın, 2007)

Almanya-Türkiye arasında bir arayışı anlatan film göçün ortaya çıkardığı hayatların yasa dışı hayat ve örgütlerin gurbetteki yansımaları aktarılmıştır. “Almanya’da misafir işçilikten kalıcı topluluğa dönüşen topluluk”⁵⁵ beyazperde için hüznünlü görüntülerin ana kaynağı konumuna gelmiştir.

“Filmin kahramanları hiçbir zaman istedikleri yaşamın alanına giremiyorlar, hep kıyısında kalıp öbür tarafa geçemiyorlar.”⁵⁶

- *Anadolu'nun Son Göçerleri* (Yönetmen: Yüksel Aksu, 2009)

Türklerin tarih boyunca planlı-programlı bir şekilde gerçekleştirdikleri göçlerin Sarıkeçili aşireti merkezinden belgesel türünde gerçekleştirilmiştir. Çadır, deve, göç yolları, geleneksel eğlenceler, kültürel ritüeller zengin bir folklorik gösteriye dönüştürülmüştür.

- *Köprüdekiler* (Yönetmen: Aslı Özge, 2009)

Göçenlerini karşılayan Haydarpaşa, Kız Kulesi gibi şehrin bir başka simgesi Boğaziçi Köprüsü olmuştur. Onun üzerinde gül satan, taksi-dolmuş şoförlüğü, televizyondaki filmlerdeki etkileyiciliği artıran, oradaki akışı düzenleyen trafik polisi bir şekilde hayallerinin kesişmesi mümkün olabilmıştır. Göç edenlerin köprüünün üzerinde karşılaşmaları sadece seyirlik bir durum değildir.

- *40* (Yönetmen: Emre Şahin, 2009)

İstanbul'un karmaşasında yürüten üç karakterin kader, boşluk, çaresizlik, çatışma dolu maceraları belgesel türe yakın bir şekilde işlenmektedir. Hem iç hem de dış göçün beslediği şehirde illegal göçü de yansıtmaktadır. İnanç, sevgi, yazgı, çaresizlik, insan kaçakçılığı dikkat çekici ve akıcı bir şekilde sinema diliyle aktarılmaktadır.⁵⁷

- *Athl Karınca* (Yönetmen: İlksen Başarı, 2010)

Taşrada iki çocuklu bir ailenin, büyük annenin hastalanması üzerine İstanbul'a göç etmesi sonrasında evin kadının büyük şehrin iş yoğunluğu içinde oğullarını yatılı okula verilmesi ile babanın kızına yönelik gayri ahlaki yaklaşımı neticesinde davranış bozukluklarına neden olduğunun fark edilmesi mümkün olabilir. Doğrudan olmamakla birlikte büyük şehre gelinmesinin neticesinde gözlemlenenin ortaya çıkışı üzerinde durulması mühim bir örnektir.

- *Dedemin İnsanları* (Yönetmen: Çağan Irmak, 2011)

Ecdadının mübadele ile bu topraklara gelişini “Türk oğlu Türk” olduklarını bilen Girit, Selanikli, Sakız, Arnavutluk, Bulgaristan, Bosna göçmeni Türklerine bir perde aralamaktadır.⁵⁸ “Duygu sömürsünden uzak” bir film ortaya çıkmıştır.⁵⁹

- *Ateşin Düştüğü Yer* (Yönetmen: İsmail Güneş, 2012)

Göç ile önceki yaşamdan tarzının terk edilmediğinin örnekleri de bulunmaktadır. Elazığ'dan Fethiye'ye göç etmiş fakir bir ailenin büyük kızının evlilik dışı hamileliği üzerine törenin uygulanmasına karar verilir. *Ateşin Düştüğü Yer*⁶⁰ perdeye yansır. Karar bir yolculukta yerine getirilecektir. Yolculuk bir vicdan mücadelesine dönüşmüşse de yangının tahribatı önlenemez.

- *Kaçış 1950* (Yönetmen: İbrahim Biçer, 2015)

Türklerin üç yüzyılı aşan geri çekilişinde bıraktığı coğrafyalardan bağımsız anavatana gönüllü ve

⁵⁵ Nuray Hilal Ateş, “Fatih Akın’ın Filmlerinde Öteki”, İç/Dış Göç ve Kültür; IV. Kültür Araştırmaları Sempozyumu 15-17 Eylül 2007 Bildiri Özetleri, Işık Üniversitesi Şile İstanbul 2007, s. 17.

⁵⁶ Demiralp, a.g.e., s. 160.

⁵⁷ Filmin değerlendirilmesi için bk. İlbuğa, a.g.m., ss. 94-96.

⁵⁸ Yaşar Aksoy, “Dedemin İnsanları”, *Hürriyet*, 24 Aralık 2011.

⁵⁹ Ömür Gedik, “Çağan Irmak’ın Dedesi ile Tanışın”, *Hürriyet*, 28 Kasım 2011.

⁶⁰ “Montreal’den *Ateşin Düştüğü Yer*’e Büyük Ödül”, *Hürriyet*, 4 Eylül 2012.

zorunlu göçler hep gündemde olmuştur. Bulgaristan'dan göçü konu almıştır.⁶¹

SONUÇ

Beşeriyetin en dikkat çeken olgusu göç, Türk kültüründe de aynı oranda önem arz etmektedir. On dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren tüm dünyayı adeta bir büyü ile kendisine bağlayan sinema bu olguya kayıtsız kalmamıştır.

“Ata yurdu”nu emperyalist işgalden kurtararak, ulusal egemenliğe dayalı yeni bir Türk devleti olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti; çeyrek yüzyıl geçtikten sonra köyden kente göçün ortaya çıkardığı ağır gerçekle karşılaşmıştır.

Bırakılan, gelinen yerler, tutkulu ya da mahkum insanlar demokratikleşme sürecini gerçekleştirme yarışına girmişlerdir. Böylesine mühim bir husus ilk yerli çekimlerin gerçekleştirilmesinden yarım yüzyıl sonra sinemanın en seçkin eserleri olarak beyazperdedeki yerini almışlardır.

Türk sineması eserlerinin kronolojisine dikkat etmeksizin, isimlerinden şöyle bir değerlendirme yapmak mümkün olmaktadır: Binlerce yıldır yaşam tarzını sürdüren Anadolu çocuğu, bir avuç cennete ulaşabilmek için, çıktığı dönüşü olmayan, bitmeyen yoldaki düğüne gelin olmuş, diyetini ödemiş, azabını çekmiş, gurbet kuşu olarak kalmış, heybesinde altın olsa da kurbanlıktan kurtulamamış, bindiği otobüs sahte cennete bile ulaşamamış, duvarın karşısında yaşamın kıyısı hasretiyle kavrulmuş, içinden çıkan bankerlerle çarpılmış, kenardaki sultanlığı çok görülmuş, ağalık bile züğürtlüğe düşmüş, uzak sayılan şehirdeki yabancı olmuş ancak her zaman olduğu gibi ateş düştüğü yeri yakmıştır.

Yurt dışı göçleri de beyazperdedeki yerini şöyle almıştır: Göçmen çocuğu lakabın ötesine geçmiş, önce Almanya'da ardından tüm Avrupa'da gurbete düşmüş, gurbetçi olmuş, kız ya da erkek yar bulmuş acı vatanda Berlin'i yeni bir vilayet saymışsa da içindeki kapalı ya da açık zindanlarda silikleşmiş, uçsuz bucaksız yaylalardan metre karelere sığınmış, tesadüfen elde edilen rütbeler, Mercedes markasında elveda yabancı uğurlamasıyla bitmiştir.

Türk'ün göçerliği ile çekildiği coğrafyanın göçleri de sinemamızda asla unutulmamıştır: Anadolu'nun son göçerleri yürümeye devam etmekte, yavru vatan ufuklarında göç kaçınılmaz olmakta, Balkanlardan kaçış kurtuluşa erememekte, muvaffak olanların torunları dedesinin insanları başarılı bir şekilde sinemaya aktararak tarihe “Türk oğlu Türk” vurgusunu gururla kaydetmekte, geçmişten geleceğe köprü kurmaktadır.

Beyazperdede göç meselesini işleyen Türk filmleri, tarih bilimi için sadece konunun sosyal cihetini değil çarpık kentleşme yönünü açıklamakta yararlanacağı belge niteliğinde olduğu gibi siyasi gelişim ve değişimi çok daha kolay izah etmesine yardımcı olmaktadır.

KAYNAKLAR

- Arşiv

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

- Filmler

Almanya Acı Vatan (Yönetmen: Şerif Gören, 1979)

Almanya'da Bir Türk Kızı (Yönetmen: Oksal Pekmezoğlu, 1974)

Almanyalı Yarım (Yönetmen: Orhan Aksoy, 1974)

Altın Şehir (Yönetmen: Orhan Elmas, 1965)

Anadolu Çocuğu (Yönetmen: Osman Fahir Seden, 1964)

Anadolu'nun Son Göçerleri (Yönetmen: Yüksel Aksu, 2009)

Ateşin Düştüğü Yer (Yönetmen: İsmail Güneş, 2012)

⁶¹ Bu Film Göçmenleri Çok Sevindirecek”, *Milliyet*, 26 Ağustos 2014.

Atlı Karınca (Yönetmen: İlksen Başarı, 2010)
Azap (Yönetmen: Türkan Şoray, 1973)
Banker Bilo (Yönetmen: Ertem Eğilmez, 1980)
Ben Doğarken Ölmüşüm (Yönetmen: Yücel Çakmaklı, 1973)
Berlin in Berlin (Yönetmen: Sinan Çetin, 1993)
Bir Avuç Cennet (Yönetmen: Muammer Özer, 1985)
Bir Küçük Bulut (Yönetmen: Faruk Turgut, 1990)
Bitmeyen Yol (Yönetmen: Duygu Sağıroğlu, 1965)
Dedemin İnsanları (Yönetmen: Çağan Irmak, 2011)
Diyet (Yönetmen: Ömer Lütfi Akad, 1974)
Dönüş (Yönetmen: Türkan Şoray, 1972)
Duvara Karşı (Yönetmen: Fatih Akın, 2003)
Düğün (Yönetmen: Ömer Lütfi Akad, 1973)
Elveda Yabancı (Yönetmen: Tevfik Başar, 1991)
Gelin (Yönetmen: Ömer Lütfi Akad, 1973)
Göç Kıbrıs Ufuklarında (Yönetmen: Remzi Jöntürk, 1974)
Göçmen Çocuğu (Yönetmen: Suavi Tedü, 1952)
Gurbet Kuşları (Yönetmen: Halit Refiğ, 1964)
Gurbetçi Şaban (Yönetmen: Kartal Tibet, 1985)
Gurbetçiler (Yönetmen: Osman F. Seden, 1973)
Gurbetçiler Dönüyor (Yönetmen: Çetin İnanç, 1976)
Gül Hasan (Yönetmen: Tuncer Kurtiz, 1979)
Gülsüm Ana (Yönetmen: Memduh Ün, 1982)
Kaçış 1950 (Yönetmen: İbrahim Biçer, 2015)
Kara Kafa (Yönetmen: Korhan Yurtsever, 1979)
Kardeş Kanı (Parçalanma) (Yönetmen: Muammer Özer, 1984)
40 (Yönetmen: Emre Şahin, 2009)
Kırk Metre Kare Almanya (Yönetmen: Tevfik Başer, 1986)
Kısa ve Acısız (Yönetmen: Fatih Akın, 1998)
Köprüdekiler (Yönetmen: Aslı Özge, 2009)
Köyden İndim Şehire (Yönetmen: Ertem Eğilmez, 1974)
Kurban (Yönetmen: Melih Gülgen, 1983)
Mülteci Göçmen Mehmet (Yönetmen: Kayahan Arıkan, 1969)
Otobüs (Yönetmen: Tunç Okan, 1975)
Ölmez Ağacı (Yönetmen: Yusuf Kurçenli, 1984)
Polizei (Yönetmen: Şerif Gören, 1988)
Sahte Cennete Veda (Yönetmen: Tevfik Başer, 1988)

Sarı Mercedes Fikrimin İnce Gülü (Yönetmen: Tunç Okan, 1987)

Son Göç Pamir Göçleri (Yönetmen: Hakan Karademir, 2013)

Sultan (Yönetmen: Kartal Tibet, 1978)

Şehirdeki Yabancı (Yönetmen: Halit Refiğ, 1962)

Taşı Toprağı Altın Şehir (Yönetmen: Orhan Aksoy, 1978)

Uzak (Yönetmen: Nuri Bilge Ceylan, 2002)

Yaşamın Kıyısında (Yönetmen: Fatih Akın, 2007)

Yolun Sonundaki Karanlık (Yönetmen: Orhan Aksoy, 1987)

Yosma (Yönetmen: Orhan Elmas, 1984)

Züğürt Ağa (Yönetmen: Nesli Çölgeçen, 1985)

- Süreli Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Milliyet

- Kitap, Makale ve Bildiriler

ATES, Nuray Hilal, “Fatih Akın’ın Filmlerinde Öteki”, İç/Dış Göç ve Kültür; IV. Kültür Araştırmaları Sempozyumu 15-17 Eylül 2007 Bildiri Özetleri, Işık Üniversitesi Şile İstanbul 2007, s. 16-17.

ÇOŞ, Nezih, “Dönüş”, *Yedinci Sanat*, nr. 2, Nisan 1973, ss. 14-15.

ÇÖLOĞLU, Defne Öznür, “Bir Üçlemeyi ‘Modern-Gelenek ve Kadın-Erkek Karşıtlığında Yeniden Okumak: *Gelin, Düğün, Diyet*”, *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, VI, nr. 1, 2009, ss. 144-153.

DEMİRALP, Oğuz, *Sinemasının Aynasında Türkiye*, Yapı Kredi Yay., İstanbul Eylül 2009.

DORSAY, Atilla, *Sinemayı Sanat Yapanlar*, 2.b., Varlık Yay., İstanbul Nisan 1986.

ERGUN, Pervin, “Türk Gelininin Mitolojik Gücü”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XIII, nr. 24, Aralık 2014, ss. 275 - 290.

EVREN, Burçak, *Türk Sinemasında Yeni Konular*, Broy Yay., İstanbul Ocak 1990.

GÖKTUNA, Filiz, “Türk Dış Göç Sürecinin Bir Doğurgusu: Göçmen Sineması”, İç/Dış Göç ve Kültür; IV. Kültür Araştırmaları Sempozyumu 15-17 Eylül 2007 Bildiri Özetleri, Işık Üniversitesi Şile İstanbul 2007, s. 50-51.

GÜÇHAN, Gülseren, “Sinema - Toplum İlişkileri”, *Anadolu Üniversitesi Kurgu Dergisi*, nr. 12, 1993, ss. 51-71.

GÜÇHAN, Gülseren, *Toplumsal Değişme ve Türk Sineması*, İmge Kitapevi Yay., Ankara Kasım 1992.

İLBUĞA, Emine Uçar, “Sinemada Göçün Öteki Yüzü: *Bilinmeyen Kod, Cennet Batıda, İşte Özgür Dünya*, 40 ve *Biutiful* Filmlerinde İlegal Göçmen Kimlikleri”, *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, nr. 37, Güz 2013, ss. 87-116.

KAFKAS, Emir Timur vd., *Uluslararası İşgücü Anlaşmaları*, (Ed. Fazıl Aydın), Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Yay., Ankara 2013.

- KAYA, Ayhan, *Berlin'deki Küçük İstanbul*, Büke Yay., İstanbul 2000.
- KIR, Semra, *İstanbul'un 100 Filmi*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay., İstanbul 2010.
- “Lütfi Akad'la Bir Konuşma”, (Röportaj: Atilla Dorsay vd.), *Yedinci Sanat*, nr. 1, Mart 1973, ss. 18-27.
- MAKAL, Oğuz, *Sinemada Tarihin Görüntüsü*, Kalkedon Yay., İstanbul 2014.
- MAKAL, Oğuz, *Sinemada Yedinci Adam Türk Sinemasında İç ve Dış Göç Olayı*, Marş Matbaası, İzmir 1987.
- MONACO, James, *Bir Film Nasıl Okunur: Sinema Dili, Tarihi ve Kuramı-Sinema medya ve Mültimedya Dünyası*, (Trc. Ertan Yılmaz), Oğlak Yay., İstanbul 2002.
- MONACO, Paul, *Cinema and Society: France and Germany During the Twenties*, Elsevier Scientific publishing Co., New York 1976.
- MUTLUER, Mustafa, SÜDAŞ, İlkay, “Yurt Dışında Yaşayan Türk Vatandaşlarının Türkiye Turizmine Katkısı ve Turizm Eğilimleri”, *Ege Coğrafya Dergisi*, XVII, nr. 1-2, İzmir 2008, ss. 27-34.
- ÖGE, Sinan, “Arabesk Kader Algısı: Orhan Gencebay Örneği”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, nr. 41, Erzurum 2014, ss. 47-76.
- “Ömer Lüftü Akad Paneli”, *Sinema Söyleşileri*, Boğaziçi Üniversitesi Mithat Alam Film Merkezi Söyleşi ve Panel Yıllığı, İstanbul 2012, ss. 11-38.
- ÖNKAL, Ahmet, “Hicret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XVII, İstanbul 1998, ss. 458-462.
- ÖZER, İnan, *Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme*, Ekin Kitapevi Yay., Bursa 2004.
- ÖZGÜÇ, Ağâh, *Başlangıcından Bugüne Türk Sinemasında İlkler*, Yılmaz Yay., İstanbul Aralık 1990.
- ÖZTÜRK, Serdar, *Mekan ve İktidar Filmlerle İletişim Mekanlarının Altpolitikası*, Phoenix Yay., Ankara Temmuz 2012.
- PİŞKİN, Günseli, “Türkiye’de Göç ve Türk Sinemasına Yansımaları: 1960-2009”, *e-Journal of New World Sciences Academy Humanities*, V, nr. 1, Ocak 2010, ss. 45-65.
- ‘Rejisör’ Atıf Yılmaz, (Der. Müjde Arslan), Agora Kitaplığı Yay., İstanbul Ekim 2007.
- ROTHA, Paul, “Belge Filmciliğinin Bazı İlkeleri”, (Trc. Arsal Soley), *Türk Dili Sinema Özel Sayısı*, nr. 196, Ankara Ocak 1968, ss. 341-343.
- SELÇUK, Hikmet Aslı, “Türk Sinemasında İç ve Dış Göç”, *İç/Dış Göç ve Kültür; IV. Kültür Araştırmaları Sempozyumu 15-17 Eylül 2007 Bildiri Özetleri*, Işık Üniversitesi Şile İstanbul 2007, s. 106.
- ŞAHİN, Yusuf, *Kentleşme Politikası*, Murathan Yay., Trabzon 2010.
- TOGAN, A. Zeki Velidi, *Tarihte Usul*, 3. b., Enderun Kitabevi Yay., İstanbul 1981.
- YAŞARTÜRK, Gül, “Çekirdek Ailenin Kabusu: 2000’li Yıllar Türkiye Sineması’nda Çekirdek Aileye Değişen Bakış”, *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Güz 2014, ss. 1-28.
- YAVUZ, Sefer, “Göç, Entegrasyon ve Din: Avrupa’da Yaşayan Türkler Bağlamında Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VI, nr. 26, Bahar 2013, ss. 610-623.
- YILMAZ, Recep, “Göçmen Bir Yönetmenin Objektifinden Sıla Olgusu: Fatih Akın Sineması Üzerine Bağlamsal Bir İnceleme”, *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, V, nr. 2, 2012, ss. 103-116.

Göçle Mekanikleşen İnsanın Öyküsü: Almanya Acı Vatan

Prof. Dr. Hanife Nâlân GENÇ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

Giriş

Göç, insanoğlu var olduğundan beri yaşamın içinde olan bir olgu olmuştur. “Göç bireylerin ya da grupların sembolik veya siyasal sınırların ötesine yeni yerleşim alanlarına ve toplumlara doğru kalıcı hareketini içerir” (Marshall, 1999: 685). Çok farklı sebepler insanları bireysel veya toplu olarak göçe yöneltmiştir. Nüfus hareketi ülke içi olduğunda iç göçü, ülkeler arası olduğunda ise dış göçü imler. Her iki göç türünün de ekonomik, toplumsal hatta siyasal nedenleri vardır. Daha esenlikli ve rahat bir yaşam arayışı göçün en önemli sebeplerinden biri olarak gösterilebilir. Buna eğitsel, kültürel, tarihsel, psikolojik ve politik sebepler de eklenebilir. Ancak, gerek iç gerekse dış göçün en temel nedeni ekonomik boyutta olanıdır. Ekonomik nedenlerle yapılan iç ya da dış göç, itici ve çekici güçler yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilebilir. Buna göre, bulunulan yer itici, göçülen yerse çekicidir. Göçü tetikleyen itici güçlere özellikle kırsal bölgelerde topraksızlık, tarımın makineleşmesi ve/veya tarımsal toprağın verimsiz oluşu gibi nedenler yanında güvenlik sorunu eklenebilir. Çekici güçlerse, iş olanakları, yüksek gelir, istihdam, eğitim, can ve mal güvenliği, sağlık, ulaşım ve iletişim araçlarıdır. Görüleceği gibi göç çok çeşitli, çok boyutlu, çok nedenli ve çok sonuçlu bir harekettir. Sanayileşme ve kentleşmeye koşut olarak başlayan göç hareketi, önce yakın yerleşim birimlerine, buralardan da belli başlı anakentlere doğru yayılmaktadır. “Göç, temelde sanayi toplumunun bir niteliği olarak karşımıza çıkmaktadır” (Öztürk; Altuntepe, 2008: 1590). Ülkemizde sanayileşme ve kentleşmenin ağırlıklı 1950’li yıllara denk geldiği düşünüldüğünde, iç göç hareketinin kırsal bölgelerden büyük kentlere özellikle İstanbul’a yoğunluk kazandığı görülür. Bu göç hareketinde göç eden nüfusun göç edilen yerle uyum süreci önemli bir sorunsal olarak karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel toplum yapısından modern toplum yaşantısına uyum sağlama ve/veya sağlayamama durumu gerek sosyolojik, gerekse etik değerler açısından üzerinde durulan önemli bir konu olmuştur.

Göç, gönüllü ve seçime dayalı olarak yapılan bir harekettir. Gerek iç, gerekse dış göç boyutunda olsun insanı ve insan yaşamını etkileyen bir boyuta sahiptir. Göç hareketini daha çok genç yaştaki yetişkinlerin gerçekleştirdiği görülmektedir. “Dış göçe konu olanlar genellikle bireylerken, iç göçte istisnalar dışında aileler göçe konu olmaktadır” (Erkal, 1997: 155). Bu durumun çeşitli nedenleri olabilese de, içlerinde en önemli olanı özellikle de dış göçte ekonomik boyuttur. Gerek çalışma koşulları, gerekse yaşam standartları bireysel düzlemde yalnızca bireyi etkilemekte, dolayısıyla doğabilecek sorun ve/veya sorunlar en az düzeye indirgenmektedir. Özellikle dış göçte ailesini memlekette bırakarak gurbete giden birey, geride bıraktığı aile bireylerinin alıştıkları sosyal ortamdan, yaşam koşullarından ve alışkanlıklarından kopmamasını sağlamış olacaktır. Öztürk ve Altuntepe, Türkiye’de 1923’ten 1950’li yıllara kadar, güçlü bir kentleşme ve göç hareketine rastlanmadığını belirtmektedirler. (2008: 1591). Bu yüzden, 1950’li yıllarda başlayan iç göç hareketine tüm ailenin katılım sağladığı, dış göç hareketininse ağırlıklı bireysel düzlemde kaldığı gözlemlenir. Aile bireylerinin bütçeye yapabilecekleri katkılar nedeniyle iç göç hareketi tüm aileyi kapsayabilmekteyken, dış göçte yetişkin genç bireylerin ağır iş ve çalışma koşulları bu hareketi bireysel düzlemde sınırlamaktadır. Böylece kentte göçle birlikte çekirdek

aile yapısı değişmiş, aile bütçesine yalnızca erkeğin değil, diğer bireylerin de katkısı sağlanmışır.

1800'lü yıllarda sinemanın icadıyla başlamış olan yazın ve sinemanın etkileşimi teknolojik gelişmelere koşut olarak artmış ve bu iki sanat dalı yalnızca kendilerini geliştirmekle kalmamış, aynı zamanda birinin diğerini var edebilmesi için birbirlerinin hizmetine sokmuştur. Bu etkileşim ve ilişki yazınsal ürünlerin beyaz perdeye aktarılmasını ya da tam tersi yazının doğrudan bu sektöre yönelik kullanılması sonucunu beraberinde getirmiştir. Bu etkileşim az ya da çok, bilinçli ya da bilinçsiz olarak hep var olmuştur. Steinbeck, Dos Passos, Fitzgerald gibi kimi yazarlar sinema için senaryolar yazarken, kimi yazarlarsa anlatılarını sinemaya aktarmışlardır. Bu biçimi özellikle kullanan yazarlar içinde Cocteau, Cendrars, Simon, Malraux, Robbe-Grillet, Duras gibi Fransız yazarlar sayılabilir. Hatta bu yazarlar içinde sinema sanatına özgü teknikleri bilinçli olarak kullananlar vardır. Yazınla sıkı ilişkide olan sinema, yaşamın kendisini doğrudan yansıtan bir sanat dalıdır. Bu yüzden, insana dair olan her şey beyaz perdede yansımaları bulur. Sinemanın bir başka büyüğü yanı sıra insanı insana dolaysız biçimde ve somut olarak göstermesidir. "Filmler toplumsal yaşamın söylemlerini (biçim, figür ve temsillerini) şifreleyerek sinemasal anlatılar biçiminde aktarırlar" (Bilgiç, 2002:146). Bu açıdan sinemanın toplumsal, psikolojik, kültürel ve sanatsal yönden etkisi yadsınamaz.

Belirttiğimiz gibi sinema, görşelliği ve işitselliği içinde barındıran bir anlatım biçimi olmasıyla toplumsal bir olgudur. "Toplumun ortak deneyimi olan sinema, bireysel ve toplumsal bilinçaltıyla ciddi bir etkileşim halinde olduğu için bir bakıma müşterek bilincin dışavurumuna imkân sağlamaktadır" (Osmanoğlu, 2016: 82). Bu açıdan toplumsal olay, olgu, bellek yansıtımı doğrudan sinemada yerini bulur.

Toplumsal yaşamı etkileyen olgulardan biri olan göç, sinemada iç ve dış göç olarak iki biçimde yansımaları bulurken, iletileri ve etkileri de ait oldukları biçime özgü bir anlayışla ele alınmıştır.

Dış Göçün Adresi: Almanya

1950'li yıllarda gündeme gelmeye başlayan göç olgusunun beyaz perdeye yansımaları dönemsel olarak iki aşamalı gerçekleşmiştir. Göç, sinemada yansımaları özellikle 1960'lı yıllarda bulmuş ve ilk aşamasını oluşturmuştur. İlk aşama kırsal kesimden kente, ya da kırdan anakent İstanbul'a yapılan iç göçleri konu alırken, aile üzerinden iç göç hareketi irdelenmiştir. Diğer göç hareketini konu alan filmler ise iç göçü anlatan filmlerden sonra ortaya çıkan dış göç izleğine dayanan filmlerdir. Bu durum iç göçe göre daha uzun bir süreç ve uzamı imleyen dış göçün neden beyaz perdeye daha geç yansıdığına göstergesidir. İç göçü konu alan bazı filmlere Gurbet Kuşları (1964) ve Gelin (1973), Düğün (1973), Diyet (1974) üçlemesi örnek verilebilir. İç göçü konu alan bu filmlerin en belirgin ortak yanları, büyük kente göç sorununu dile getirmeleridir. Göçle birlikte büyük şehirlere gelen bireyler çalıştıkları işlerde ve içine dâhil oldukları topluluklarla kent psikolojisini öğrenmekte ve uygulamaktayken özel yaşamında baskın unsur köy psikolojisidir (Güçhan, 1991: 38-39). Dış göç dikkate alındığında, sanayileşme ve kentleşme hareketinin önemli bir tetikleyici güç olduğu görülür. Çünkü sanayileşme yetişmiş insan gücüne olan gereksinimi artırmaktadır. Şu halde, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere olan dış göçler, büyük oranda sanayileşme sonucunda başlamıştır. Dış göçü konu alan ilk filmlere Bitmeyen Yol (1965), Umut (1970), Baba (1971) örnek verilebilse de bu olguya belirgin biçimde yer veren diğer filmler arasında Almanyalı Yârim (1974), El Kapısı (1974), Otobüs (1975), Almanya Acı Vatan (1979), Gül Hasan (1979) sayılabilir. Bu yılları izleyen 80'li yıllarda dış göç hareketine yer veren diğer filmler arasında Polizei (1985), 40 m² Almanya (1986), Sahte Cennete Elveda (1989), Berlin in Berlin (1990) sayılabilir. 2000'li yıllardan başlayarak çekilen Kısa ve Acısız (1996), Temmuzda (2000), Solino (2002), Duvara Karşı (2004), Yaşamın Kıyısında (2007) gibi filmlerse dış göç olgusunu tümüyle farklı bir bakış açısıyla yansıtan filmlerdir.

Dış göçü konu alan filmlerin özellikle 1970'li yıllarda beyaz perdeye yansıdığı görülür. Bu filmlerde göçün yapıldığı ülkenin Almanya oluşu rastlantısal değildir. Zira Türkiye ile Almanya arasında 30 Ekim 1961'de imzalanan İşgücü Anlaşması'nın peşine İkinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya'nın ekonomik kalkınma ve iş gücü gereksinimini karşılamak üzere bu ülkeye göçler hızlanmış ve zaman içinde Almanya bu göçü gerçekleştirenlerin "ikinci vatani" olmuştur. 2020'li yıllara geldiğimiz şu

günlerde o yıllarda büyük bir çoğunluğunun yurda tekrar dönme niyetiyle gittiği gurbetçilerin artık gurbetçilikten çıkıp Almanya’da dördüncü nesle ulaşan bir yerleşik nüfusu oluşturduğu bilinmektedir.

1960 yılı itibariyle ağırlık kazanan dış göçü, dolayısıyla Almanya’yı konu alan filmlerin özellikle 1970’li yıllarda beyaz perdeye toplumcu gerçekçi bir bakış açısıyla yansıdığı görülür. Almanya yanında diğer Avrupa ülkelerine yapılan göçler gündeme gelmişse de ilk sırayı Almanya almıştır. Bunda belirttiğimiz gibi Almanya ve Türkiye arasında yapılan işgücü anlaşması etken olmuştur. Bu onar yıllık zaman dilimlerinde filmlere konu olan olaylar, koşullar, yaşantılar değişmiş ve farklı sorunlara eğilinmiştir. Almanya ile Türkiye arasındaki ticari, ekonomik ve toplumsal ilişkiler gelişmiş ve Almanya dış göçün ilk adresi olmuştur. Bu onar yıllık süreçler dikkate alındığında filmlerde yansıtılan sorunların da o dönemlere özgü oldukları kolayca görülür. Örneğin, 1970’li yıllarda çekilen filmlerde köyden kente giden kişilerin yabancı kültüre uyum ve iş sorunları ağırlık kazanırken, izleyen yıllarda sorunların boyutları değişim göstermiştir. Bu yıllarda dış göçü gerçekleştirenlerin ağırlıkla formel olmayan işlerde istihdam edildikleri düşünülürse, beyaz perdeye bu konulara özgü sorunların yansıtıldığı görülür. “Sinemanın içeriği, toplumun o andaki inançları, tavırları ve değerlerini yansıtır. Başka bir deyişle toplumda iki baskın ideoloji filmlerde sunulan ideolojiyle daha da güçlenir” (Güçhan, 1993: 66). Almanya ve diğer Avrupa ülkelerine yapılan dış göç ekonomik bir değere sahiptir. Çünkü öncelikle işsizlik sorununa bir çözüm ve Türk ekonomisine döviz girdisi sağlama düşünülmüştür. Ancak başlangıçta düşünülen bu yararlar ne yazık ki tam anlamıyla gerçekleşmemiştir. Almanya’ya dış göçü gerçekleştiren ilk kuşak anavatana bir gün geri dönme niyeti taşıyıp, Türkiye’de mülk edinme yoluna giderken ikinci ve üçüncü nesilde böyle bir yönelme olmadığı gibi Türkiye’ye yaz tatillerinde bile gelmemeye başlamışlardır. Bu yılları izleyen dönemlerde de Almanya’yı konu alan filmler çekilmeye devam edilmiştir. İzleyen yıllardaki filmlerde göç ettikleri yerin yaşam biçimi ve koşullarına ayak uydurmuş nesil için iki kültür arasında kalmak ve/veya bocalamak, bir yandan kendi gelenek ve göreneklerini sürdürme çabasında olan yaşlı nesille bunu aynı derecede önemli görmeyen ikinci nesil arasında çözümler başlamış ve bu konulara yer verilmiştir. 1990’lı ve 2000’li yıllarda Almanya’yı konu alan göç filmleri ise göç kavramını değil, Almanya’ya yerleşmiş Türklerin olası sorunlarını konu almıştır. Bu sorunlar arasında iletişimsizlik, yalnızlık ve yabancılaşma ön plana çıkmıştır. Bu yıllarda çekilen filmlerde Almanya’ya yerleşmiş ikinci ve üçüncü kuşakların sorunları ele alınmıştır.

Almanya Acı Vatan

1979 yılında yönetmenliğini Şerif Gören, yapımcılığını Selim Soydan, senaristliğini Zehra Tan, oyunculuğunu ise başta Hülya Koçyiğit ve Rahmi Saltuk, Mine Tokgöz, Suavi Eren, Fikriye Korkmaz, Bedri Uğur, Bigi Schöner, Orhan Alkan ve Seda Sevinç’in paylaştıkları film o zamanki Doğu Almanya’nın başkenti Berlin’de çekilmiştir.

Filme fabrika işçi olarak Almanya’ya giden Güldane (Hülya Koçyiğit) ile onunla formalite gereği evlenen Mahmut’un (Rahmi Saltuk) öyküsü anlatılmaktadır. Yaz tatilinde yıllık iznini geçirmek üzere köyüne gelen Güldane, Mahmut’la anlaşmalı olarak evlenir. Film, “Almanya’nın artık işçi alımı yapmadığı ancak göçmen politikası kapsamında aile birleşimine dayalı göçe izin verdiği bir dönemde (1979) yapılmıştır” (Koçak, 2016: 186). Bu yüzden Mahmut ne pahasına olursa olsun Almanya’ya gidebilmek, Güldane ise Türkiye’de yatırım yapmak ve ailesine bakabilmek için bu yola başvururlar. Güldane, para ve arazi karşılığında amacı Almanya’ya kapak atmak olan Mahmut’la evlenir. Başlangıçta bu evlilik iki taraf için de karlı bir anlaşma olarak görülür. Tek amacı para kazanmak olan Güldane, Almanya’ya gittiklerinde her zamanki tekdüze yaşamına ve iş ortamına döner. Mahmut’sa yabancı bir ülkede bir başına kalabilir. Çünkü Güldane onu terk etmiştir. Güldane’nin Almanya yaşamı onun yapmak zorunda olduğu işler bütünlüğünden ibarettir. Güldane’nin adeta robotlaştığı bu yaşamda, günleri iş ve ev arasında yorgunluk ve sıkıcılıkla geçer. Öte yandan, Almanya’da tek başına sokaklarda kalan Mahmut kendisini tümüyle yabancı bir yerde duyumsar. Bu ülkeye dair hiçbir şey bilmiyordur. Dilini bilmediği, yaşantısına dâhil ol(a)madığı bu ülke, şimdiden onun için gurbet olmuştur. Göç olgusunu gerek iç, gerekse dış göç olarak konu alan filmlerdeki insanların şaşkınlığı, çaresizliği ve onları nelerin beklediği konusunda yaşadıkları bilinmezlik duygusu Mahmut karakterinde yaşam bulur. Mahmut’un dilini, kültürünü, kurallarını bilmediği bu ülkedeki çaresiz ve kimsesiz hali Almanya’ya ilk göç eden

insanların yaşadığı durumu anlatır. Mahmut'un bu durumu filmde olayların akışını değiştirecek olan ilk kıvılcımı ateşler. Alman polisi sokaklarda amaçsızca dolaşan Mahmut'u yakalar ve onu eşi Güldane'ye teslim eder. Bu olay kendisine ilgisiz davranan Güldane'yle yakınlaşmak için Mahmut'a bir fırsat verir. Güldane kendisini sürekli olarak rahatsız eden bir Türk'ten kurtulmak için sözde kocasına yaklaşır. Ancak işler değişir bu küçük oyun gerçeğe dönüşür. Güldane ve Mahmut birbirlerine yakınlaşıp eş olarak görmeye başlamışlardır. Mahmut miskin ve çalışmayı sevmeyen biridir. Almanya'da düşünüyordur. Bir yandan Güldane'nin parasıyla birahanelerde vakit geçirirken, diğer yandan kendisine yaklaşan bir anlamda sığınan kadının duygularını hiçe sayarak ona ihanet eder. Bu arada Güldane hamile kalır ancak Mahmut ne ona, ne de doğacak bebeğine sahip çıkabilecek biridir. Bebeği aldırarak gerektiğini düşünüyordur. Güldane eşinin ilgisiz tavırları karşısında kendisini mekanikleştiren fabrika yaşamına katlanamaz duruma gelir. Önceleri yalnızca para biriktirmek derdi olan Güldane kendisini robotlaştıran düzene katlanabilirken, destek alacağı hiçbir şeyinin kalmadığını görmesiyle isyan eder. Filmin son sahnesi Türkiye'ye dönmek üzere havaalanına gelen Güldane'nin acı kahkahasıyla son bulur.

Filmde göçe dair pek çok örtük ya da açık gönderme vardır. Bu anlamlardan ilki ve en önemlisi Almanya'nın çağrıştırdıklarıdır. Almanya'ya gitmek/gidebilmek Mahmut'un tek isteği, tek düşüdüdür. Mahmut için bu düşün ne anlama geldiği filmin ilk sahnesinde Mahmut ve Musa arasında geçen diyalogda izleyiciye sezdirimsel olarak anlatılır. Bu sahnede Mercedes marka arabasıyla övünen Musa onun başına toplanan çocukları kovalar. İşsiz Mahmut için Mercedes marka otomobil varıl ve rahat bir yaşam, güzel kadınların bulunduğu bir dünyanın simgesidir. Almanya bir kurtuluştur. Almanya'da zorlu iş koşullarında çalışan işçilerin köylerine lüks arabalarla dönmeleri Türkiye'de yaşayanlar için farklı bir Almanya algısı yaratmaktadır. Pek çok filmde olduğu gibi bu filmde de bu durum söz konusudur.

Filmin çekildiği yıl dikkate alındığında, ağırlıklı Türkiye'den Almanya'ya göç eden ilk kuşağın sorunlarının yer aldığı görülür. Filmde Almanya'ya göçün değerlendirmesinde iki bakış açısı yer almıştır. Biri Almanya'ya göç edenler, diğeri ise Türkiye'de kalan ve oradaki yaşamı bilmeyenler. Şu halde, filmde göç olgusu Türkiye ve Almanya ayağında yansımaları bulur. Bunlardan biri Almanya'da yaşayan Türk işçilerin bu yaşamla ilgili Türkiye'de yansıtıkları görünür durum, diğeri ise göç edip Almanya'ya yerleşenlerin gerçek durumudur. Büyük oranda kentleşmeyi simgeleyen bu insanlar özellikle ekonomik boyutta bir değişim gösterirler. Kartal, kentleşmenin sosyal ve ekonomik iki boyutu olduğuna dikkat çekmektedir (1983: 92). Söz konusu görünür durum Almanya'ya göç isteğini ve hevesini artıran bir işlev üstlenir. Almanya'ya göç edip belli zamanlarda Türkiye'ye gelenlerin yaşamı gerçekte daha farklıdır. Almanya'da güç şartlar altında yaşayan ve çalışanlar aslında oradaki toplumda da bir yer bulamazlar kendilerine. Alman toplumunda yalnızca iş gücü için kabul gören işçiler, çoğu filmde yansıtıldığı gibi sosyal yaşamda kimi zaman dışlanır, kimi zaman ezilirler. Bu yüzden çoğu bir gün memleketlerine dönmeyi planlarlar. Gurbetçi erkek emeği özellikle de uzun süreli ve mesafeli olduğunda en azından birkaç yıl içinde kesin göç için büyük bir potansiyel oluşturmaktadır (Ecevit, 1996). Bu açıdan izleyici filmde Güldane ile Almanya'daki yaşamı tüm çıplaklığı ile görürken, Mahmut karakteri ile de dışarıdan bu yaşamın nasıl görüldüğü veya algılandığını anlar. Böylece her iki yaşamı karşılaştırma olanağı bulan izleyici, kendi özgün yorumunu ortaya koyabilir. Güldane, Almanya yaşamında fabrika işçiliği gibi kente özgü bir işte çalışarak, gerek ekonomik olarak, gerekse kendisi kır kökenli olmasına karşın kente özgü tavır ve davranış biçimi göstererek sosyal bakımdan kentleşmiştir. Ancak kente özgü davranış biçimi, sosyal ve manevi değer yargılarını benimsemiş gibi görünse de bir süre sonra isyan edip bu duruma karşı koyacaktır. Almanya'da işçi olarak çalışmak ve yaşamak sanıldığı gibi kolay değildir. Pek çok sorunla baş etmek durumunda kalan insan, açık ya da örtük biçimde bir vatan hasreti çeker. Film boyunca Güldane maddi gücünü arttırmak için çalışır, para biriktirir, yatırım yapar ve sahip olduğu mülkleri daha da arttırmaya çalışır. Mahmut'la evlendiğinde ikisinin birlikte daha fazla para biriktireceklerine, taksitleri daha kolay ödeyeceklerine inanır. Ancak Mahmut beklediği gibi biri çıkmamış, onun parasını içki, kumar ve hovardalık yaparak yemiştir. Güldane yaşadığı bu düş kırıklığı karşısında Almanya'dan kaçıp kurtulmak istemiştir. Filmde Güldane'nin Türkiye'ye dönmek istemesi özleminden değil, çaresizlikten kaynaklanmaktadır. Ancak Mahmut anlaşmalı evliliği beş yıl sürdürmek zorunda olduğu için onun dönmesini istememektedir. Dahası Güldane'nin bebeği doğurması maddi olanaklarının biteceği anlamına geldiği için onun bebeği doğurmasını istemez. Çünkü Güldane

onun maddi olanaklarının güvencesidir. Ancak Güldane kararını bebeği doğurmak yönünde kullanır. Bu karardan sonra da yapacağı tek şey kalmıştır: Türkiye dönmek.

Almanya'ya göç edip orada türlü sorunlarla boğuşan insanlar, materyalist dünyanın bir parçası olarak görülür. Filmde yalnızca iş ortamında güçlerine gereksinim duyulan insanlar birer robota dönüşür. Zamana karşı bir yarış içinde olan bu insanlar, çalıştıkları oranda varlıkları kabul bulur. Filmde Güldane'nin robotlaşması mesai saatinin sürekli olarak gösterilmesi ve yaşamın buna göre düzenlenmesiyle somut olarak gösterilir. Fabrikalara yetişmek ve çalışmak için zamana karşı bir yarış içinde olan insanın dramı Güldane ile somutlanır. Hatta filmde bu mekanikleşme Güldane'nin fabrikadaki robotla karşı karşıya getirilmesiyle açıkça gösterilir.

Filmde yansıtılan ataerkil aile yapısı tüm kahramanları içine alır. Güldane ve Mahmut eşit koşullarda değillerdir, en başından beri de olmamışlardır. Mahmut Güldane'yi aldatmıştır ancak aynı şeyi Güldane yapacak olsa cezası ölümdür. Dolayısıyla, Mahmut'un kendine hak olarak gördüğünü Güldane için görmemesi kadın olarak onu ötekileştirdiğinin açık göstergesidir. Yine Almanya'da yaşayan Türklerin yaşantıları göz önüne getirildiğinde, erkek egemen bir toplum yaşamının izleri görülür. Erkek her istediğini yapmakta, özgür yaşamaktayken kadına aynı haklar verilmez. Bu noktada film, kadın erkek ilişkilerini göç ederek Almanya'ya yerleşen insanların dünyasından verir.

Sonuç

Almanya Acı Vatan isimli filmde yalnızca göç olgusu değil, buna bağlı olarak pek çok yan izlek de ele alınmıştır. Kadın ve erkek ilişkisinin kadın ve erkek cephesinden yansımaları da filmde yerini almıştır. Ataerkil bakış açısının baskın olduğu bu ilişki biçiminin kişilerle birlikte Almanya'ya aktarıldığı görülmektedir. Yani kahramanlar kendi toplumsal gerçeklerini göçüp yerleştikleri yerlerde sürdürme eğilimi göstermiş, böylece modern toplum içinde ondan ayrı bir sosyal yapı oluşturmuş ve bu yapıyı kendi örf, adet, gelenek ve yaşantı biçimleriyle donatmışlardır. Bu yönüyle, göçle birlikte kendi geleneksel yapısını bozmadan yeni bir yaşam inşa etmeye çalışmışlardır. Ancak burada dikkat çekici olan bir nokta şudur: Geleneksel yaşantı biçimini dayatan erkekler modern yaşamın olanaklarından yararlanırlarken, kendileri için olağan buldukları her şeyi kadın için yasaklamış, onu bu geleneksel yapı içinde tutmaya çalışmıştır. Gerçi filmde Mahmut'un simgelediği kişilik modern yaşamın kendisine sunduğu rahatlığı, kadın erkek ilişkilerinde sınırsızlık, içki içmek ve hovardalık yapabilmek olarak algıladığı açıktır. Öte yandan, kadını Türk aile yaşantısı içindeki tipik kadın imgesinden de ayrı tutmakta olduğunu Güldane'nin kürtaj olmasını istemesiyle göstermiştir. Çünkü sözde erkek egemen bir anlayışta olan Mahmut, evin geçimini sağlamakla yükümlü olduğunu düşünmemiş, eşinin parasıyla düşlediği yaşamı sürmüştür. Mahmut içinde yaşadığı toplumun kendince erkeğe sağladığı olanaklarından sonuna kadar yararlanırken, eşini bundan yoksun bırakmakta, dahası kendisinin yaptıklarının çok azını bile yaptığında ona yaşam hakkı tanımamaktadır. Filmde, büyük çelişki yaratan bu tutum, erkeğin kadına nasıl baktığını da açıkça ortaya koymaktadır. Mahmut Güldane'yi gerçek anlamda sevmemekte, onu bir meta olarak görmektedir. Aslında filmde kadın erkek ilişkileri değerlendirildiğinde, ikili namus anlayışına sahip Türk erkeklerin eşi veya sevgili konumundaki kadınlara karşı baskıcı, şiddet eğilimli oldukları, rahat ilişki kuracakları kadınlar olarak da Alman kadınlarını tercih ettikleri görülür. Türk erkeklerin eşlerini evde kilitlemeleri veya baskı kurmaları Alman toplumunun tehlikelerinden onları korumaya çalıştıkları anlamına da gelebilir. Kadınların aile içinde herhangi bir seçim hakkı yoktur. Bu yüzden filmdeki baskın görüşe göre kadın yalnızca özel alanda kalmalı ve namuslu olmalıdır. Güldane bu baskıya daha fazla katlanamamış ve kurtuluşu Türkiye'ye dönmekte bulmuştur.

Filmde Güldane karakteri Almanya'ya göç hareketinin ilk temsilcisidir. Bu yüzden filmin başında Almanya'ya gitmek bir kurtuluş olarak gösterilirken, sonunda Güldane için tam tersi olmuştur. Almanya'ya göçle birlikte Güldane'nin oradaki yaşamda robotlaştığı, sonunda da bir anlamda aklını yitirdiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

BİLGİÇ, Filiz. (2002). Türk Sinemasında 1980 Sonrası Üslup Arayışları, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

ECEVİT, Mehmet C. (1996). “İç Göçün Unutulan Kaynakları: Tarımsal Farklılaşma ve Dönüşüm Dinamikleri”, Toplum ve Göç, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, 20-22 Kasım, Mersin.

ERKAL, Mustafa. (1997). Sosyoloji, (Genişletilmiş 8. Baskı), İstanbul: Der Yayınları.

GÜÇHAN, Gülseren. (1993). “Sinema-toplum İlişkileri”, Kurgu Dergisi, S: 12, 51-71.

KARTAL, Kemal. (1983). “Kentlileşmenin Ekonomik ve Sosyal Maliyeti”, Amme İdaresi Dergisi, C.16. S. 4,(Aralık) 92-102.

KOÇAK, Selen. (2016). “Türkiye’den Almanya’ya İşçi Göçünün Türk Sinemasına Yansıması”. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Bahar (24), 173-192.

MARSHALL, Gordon. (1999). Sosyoloji Sözlüğü, Çev: Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

OSMANOĞLU, Ömer. (2016). “Türk Sineması’nda Dış Göç Olgusu: Sosyo-Kültürel Karşılaşmalar, Kimlik Çatışması ve Yabancılaşma”, Marmara İletişim Dergisi / Marmara Journal of Communication, Sayı: 25,77-98.

ÖZTÜRK, Mustafa; Altuntepe, Nihat. (2008). “Türkiye’de Kentsel Alanlara Göç Edenlerin Kent ve Çalışma Hayatına Uyum Durumları: Bir Alan Araştırması”, Journal of Yaşar University,3(11), 1587-1625.

“NL Mekân, 66 Vatan”: Aidiyet, Kimlik ve Sosyal Acı

Doç. Dr. İlkay ŞAHİN
Erciyes Üniversitesi / Kayseri

Giriş

Bu çalışma, göç deneyiminin açığa çıkardığı sosyal acıların göçmenlerin kolektif aidiyet ve/ya kimliklerini kurmalarına, topluluklarını teşekkül ettirmelerine ve sürdürmelerine nasıl etki ettiğini Amersfoort (Hollanda) göçmen Türk topluluğu örneğinde ele almayı amaçlamaktadır. Çalışmada kullanılan Amersfoort göçmen Türk topluluğunun göç deneyimine dair veriler, Boğazlıyan'dan Amerfoort'a göç eden göçmenler örneğinde 2006 Ocak ve 2007 Ocak tarihleri arasında *Göçmen Kadınların Dini Ritüellere Katılımı: Amersfoort (Hollanda) ve Boğazlıyan Örneğinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme* başlıklı doktora tezi için gerçekleştirilmiş olan etnografik alan araştırmasında oluşturulmuştur. Söz konusu verilere ilaveten, kasaba merkezi, Aşağı Hasinli, Özler ve Yeşilhisar köylerinden Amersfoort'a göç etmiş ve hâlen Amersfoort'da yaşayan Boğazlıyanlı göçmenlerle 2015 ve 2016 yaz aylarında yapılan derinlemesine görüşmelerle sosyal acı ve aidiyet ilişkisini ele almaya imkân tanıyan veriler oluşturulmuştur. Oluşturulan veriler bu çalışmanın sorunsalına göre sınıflandırılmış, analiz edilmiş ve yorumlanmıştır.

Üzerinden yaklaşık altmış yılın geçtiği Avrupa'ya yönelik Türk dış göçünün sosyal bilimler alanında açıklanış biçimine bakıldığında temel bir metodolojik sorun ve bu sorunun yarattığı sınırlılıklarla karşılaşmaktadır. Bu metodolojik sorun, göçün göç alan ülke merkezli, entegrasyon sorununa odaklı makro yaklaşımlarla ele alınması, yarattığı sınırlılık ise göçmen kültürünün akademik yazın alanında alabildiğine silikleşmesidir. Türk dış göçüne dair Batılı ve yerli akademik hafıza karşılaştırmalı olarak ele alındığında, Avrupa ülkeleri ile Türkiye'nin göçü sosyal bir sorun olarak görmekteki yaklaşımlarının büyük oranda farklılaştığı, bilimsel bilgi ile sosyal politikalar arasında pratik bir ilişkiyi kurmakta radikal bir karşıtlığı sergiledikleri görülmektedir. Zira Avrupa ülkelerinin sosyal bilimlerinin ürettiği bilimsel bilgi ile göç ve göçmen politikaları arasında doğrudan bir ilişki bulunmakta, göç araştırmaları Avrupa ülkelerinin göçmen politikalarının düşünümelliğine kaynaklık etmektedir. Keza Avrupa'da sosyal bilimciler, hem yürüttükleri saha araştırmalarıyla göç ve göçmen politikalarının şekillendirilmesi için gereken verileri sağlamış, hem de bu verileri bilimsel olarak uzun uzadıya tartışmak ve göç kuramlarını üretmek suretiyle kamusal alanda nesnelleştirilecek politikaların fikrî alt yapısını kurmuşlardır. Ayrıca, Avrupalı göç araştırmacıları, göçü kendi modern sosyal sorunlarından birisi olarak tanımlamış, bu sorun için çözüm ve yanıtları üretmişlerdir. Bu çerçevede olmak üzere emek gücü alımının güdülediği Türk dış göçünü önce ekonomik bir hareket, göçmenlerin kalıcı hâle geldiği seksenlerden sonra ise entegrasyon sorunu temelinde ele almışlardır. Benzer bir eğilimle, göçmen politikaları da geçici göç algısından entegrasyon ve asimilasyon politikalarına doğru evrilen bir çizgiyi takip etmiştir. Batılı göç araştırmacıları, özellikle seksenlerden sonra göçmenlerin entegrasyonu sorununu çalışmalarının odağına yerleştirmiş, böylelikle göçmen politikaları ile akademik yazın alanı arasında pratik işlevleri bulunan bir sürekliliği kurarak kendi sosyal gerçeklikleriyle örtüşen açıklamaları üretmişlerdir.

Türkiye'de ise sosyal bilimler, göçü göç alan ülkelerin bilimsel bakış açısından tartışan makro yaklaşımı ülkemize aktarmakla yetinmiştir. Bu makro yaklaşımın nesnellik ve özneliğe dair bilimsel

varsayımlarının yarattığı miyoplukla, göçün kültürel gerçekliğini büyük oranda gözden kaçırmış, göçü öznel/yerli bir sosyal sorun olarak görmekten ve araştırmaktan oldukça uzak bir eğilimi üretmiştir. Tıpkı göç alan Batılı ülkelerde olduğu gibi ülkemiz sosyal bilimleri de dış göçü 1980'lere gelinceye kadar ekonomik bir hareket olarak açıklamış, sonrasında ise entegrasyon sorunu temelinde ele almıştır. Göçmenlerin kendi topluluklarını ve kültürel gerçekliklerini yeni yaşam alanlarında nasıl inşa ve idame ettirdiklerini bir yana bırakıp entegrasyon ve asimilasyon kuramlarına yoğunlaşmış, böylelikle aslında göç alan toplum odaklı bir eğilimle göçün göç alan ülkeler için yarattığı sosyal ve kültürel sorunları açıklamışlardır. Ekonomi ve entegrasyon odaklı göç araştırmalarında göçmenler ekonomik etkenlerin ya da asimilasyon politikalarının edilgin birer nesnesi olarak ele alınmıştır. Dolayısıyla, Türkiye'de sosyal bilimler, göç alan ülke odaklı yaklaşımın yarattığı miyoplukla, göç veren bir ülke olarak payına düşen asıl meseleyi, yani göçmenlerin yerleştikleri ülkelerde kültürel yaşamlarını nasıl inşa ve idame ettirdikleri sorununu gözden kaçırmıştır. Avrupa'nın hemen her köşesinde teşekkül eden göçmen topluluklarına ve bu toplulukları yapılandıran kültürel dinamiklere dair yeterli bilimsel açıklamayı üretememiştir. Neticede ise göçmenlerin yaşadıkları onca sosyal acıya rağmen farklı bir kültürel bağlamda yerel kolektif aidiyetlerini nasıl nesnelleştirdikleri, topluluklarını nasıl ürettikleri, yeni yaşantı dünyalarını nasıl inşa ettikleri ve anlamlı hâle getirdikleri soruları karşılıksız kalmıştır. Ayrıca, failini bir yana bırakarak eylemi açıklamaya odaklanan bir bilimsel eğilim açığa çıkmıştır. Oysa Mangalam, Schwarzweller'in de dediği gibi, göçmenden bahsetmeden göçü açıklamak imkânsızdır. Keza "Göç, göçmen olarak adlandırılan toplulukların bir coğrafi bölgeden bir diğerine kalıcı hareketleridir. Bu durum hiyerarşik olarak belirlenmiş değerler ya da değerli amaçlar dizisi temelinde göçmenlerin bir kısmı üzerinde karar verenlerin öncülük ettiği ve etkileşimli *göçmen sisteminde değişikliklere yol açan [bir süreçtir]*" (1970: 8).

Öte yandan, iki binli yıllarda Avrupa'nın farklı kentlerinde tüm kültürel tezahürleriyle birlikte açığa çıkan göçmen Türk toplulukları göçün ekonomik faktörler ya da entegrasyon sorunu temelinde makro yaklaşımlarla ele alınamayacağını, göçmenlerin gündelik deneyimlerine odaklanacak mikro yaklaşımların gerekliliğini gözler önüne sermiştir. Buna rağmen göç alan ülke odaklı hâkim bilimsel eğilim göçmen topluluklarını ve teşekkül ettirdikleri kültürel gerçekliği entegrasyon sorunu temelinde tartışmaktaki ısrarını sürdürmüştür. Nitekim ülkelerinin göçmen politikalarına duyarlı açıklamaları üretmeyi bilimsel bir apriori hâline getirmiş olan Batılı göç araştırmaları, göçmen topluluklarının kültürel inşası sürecini araştırmak yerine, kültür ve dini özdeşleştirerek entegrasyon ve din ilişkisini ele almaya koyulmuşlardır. Zira, göçün gündelik hayattaki kültürel görünümünün artışına paralel olarak iki binlerden itibaren göçmen politikaları yumuşak uyum politikalarından asimilasyon politikalarına evrilmiş, bu evrilme ise gözleri kültürel farklılık ve ayrışmanın gündelik hayattaki en somut tezahürü ve uyumun önündeki en büyük sorun olarak görülen dine çevirmiştir. Buna paralel olarak Batılı sosyal bilimler de dinsel kimlik ve entegrasyon ilişkisini tartışmaya girişmiştir. Göçmenleri Avrupa kültürel değerlerine entegre etmeyi, bunu da tüm Batı dışı kültür sahalarına mensup göçmenleri tek bir kategori altında sınıflandırmak ve çoklu yerel kimlikler yerine ortak bir dinsel üst kimlikle tanımlamak suretiyle gerçekleştirmeyi, böylelikle entegrasyon politikalarının muhatabını tekleştirmeyi ve homojenleştirmeyi hedefleyen göçmen politikaları, Batılı sosyal bilimleri göçü entegrasyon sorunu temelinde ele almaya yönlendirmiş görünmektedir. Bu minvalde olmak üzere Batılı göç araştırmaları, iki binlerden itibaren Türkiye orijinli göçmenlerin yaşamını daha çok dinsel kimlik ve entegrasyon ilişkisi temelinde ele almıştır. Göçmenlerin yerel geleneksel farklılıkları ve Avrupa'da yarattıkları renkli heterojen kültürel yapı yerine, entegrasyona imkân tanıyacak ortak bir kimlik tasavvurunun nasıl geliştirileceği ve Avrupa değerleriyle barışık bir İslamî yaşamın nasıl üretileceği sorununa odaklanmıştır. Bu çerçevede olmak üzere göçmenleri Batılı sosyal yaşama entegre etmenin bir yolu olarak gördükleri genelde Euro İslam, özelde de Hollanda, Fransa ve Almanya İslam'ı olarak tanımladıkları Avrupa İslam'ının imkânını araştırmaya koyulmuştur. Buradan hareketle farklı Müslüman ülkelerden gelen göçmenlerin yerel geleneksel aidiyet ve dayanışmalarını bir yana bırakarak Avrupa değerleriyle barışık bir Euro İslam anlayışını geliştirip geliştirmediklerini, Euro İslam'dan kaynağını alan dinsel, ama Avrupalı bir kimlik vasıtasıyla yaşadıkları ülkeye entegre olup olmadıklarını ele almışlardır. Benzer bir eğilimle, Türkiye'deki sosyal bilim araştırmaları da 2000'li yıllar boyunca Türk dış göçünü entegrasyon kuramlarına göre açıklamış, göçmenlerin yerel geleneksel aidiyetlerini değil, modern kimliklerini merkeze alan araştırmaları üretmiştir.

2010'lu yıllara gelindiğinde ise kültür ve dini özdeşleştirerek bir Euro İslam'ını öne çıkartan, göçmenlerin yerel aidiyetlerini ve öznel kültürel referanslarını bir yana bırakarak dinsel kimlikler temelinde entegrasyon sorununu işleyen Batılı akademik araştırmalar ve bu araştırmalara eşlik eden göçmen politikaları, beklenmedik bir biçimde, *Euro İslam* yerine bir *Euro radikalizm* gerçeğiyle karşı karşıya kalmıştır (Şahin, 2009). Buna bağlı olarak hem göç araştırmalarının hem de göçmen politikalarının odağı değişmiş, dinsel marjinalleşme konusu işlenmeye başlanmış, göçmen politikaları alabildiğine sertleştirilmiş, daha önce Euro İslam tasarısının bir parçası olarak açılan dinsel kurumların bir kısmı kapatılmıştır. Söz konusu gelişmeler ise ulusal göç araştırmalarında İslamafobi başlığı altında kendisine yer bulmuştur. Batılı göç araştırmalarının odaklandığı şekliyle dinsel marjinalleşme, ulusal göç araştırmalarının öncelendiği şekliyle İslamafobi ise göçü entegrasyon ve dinsel kimlik ilişkisi temelinde ele almaya devam eden hâkim makro yaklaşımın birer formudur.

Anlaşılabileceği üzere göçü, göçmenlerin yanlarında getirdikleri kültürel bagajlarını dikkate almadan, sadece göç alan ülke merkezli tek yanlı bir yaklaşımla ele alan bu makro eğilim, hem Batı Avrupa ülkelerinin hem de Türkiye'nin göçmenlerin kültürel yaşantılarını ve topluluklarını gündelik hayat bağlamında gerçekleştirilen bilimsel araştırmalarla yeterince inceleyememelerine neden olmuştur. Göç araştırmalarının mikro bir eğilimi geliştiremeyişi ise göçmen topluluklarının kültürel yaşantılarının yeterince anlaşılmasını neden olmuş, sosyal gerçekliğe miyop bakan bir akademik hafızayı şekillendirmiştir. Tek yanlı ve makro bir bakış açısının yarattığı miyoplukla göçmenlerin kültürel yaşantılarını göremeyen yerli ve yabancı göç araştırmaları, günümüzün küresel bir sorunu hâline gelen ve dünyayı bir savaş alanına çeviren marjinal, hatta terörize olmuş dinsel hareketlerin göçmenleri kendi içlerine nasıl çektiğine, bu marjinal hareketlerin bir parçası hâline gelme eğiliminin neden Türklerde yok denecek kadar azken diğer Batı dışı göçmen gruplarda yoğunlaştığına dair tatmin edici açıklamaları üretmekte yetersiz kalmıştır.

O hâlde sosyal politikalarla işlevsel bağı bulunan makro eğilimli bilimsel araştırmalar, entegrasyonu önceleyen miyop yaklaşımın etkisiyle göçmenlerin kültürel yaşamını derinlemesine anlamaya olanak tanıyacak araştırmaları gerçekleştirememiştir. Avrupalı sosyal bilimcilerin göçmenlerin arasına girerek onların kültürel yaşamlarını olağan deseniyle araştırıp sosyal gerçeklikle örtüşen verilere ulaşamayışı, göçmen politikalarına ve sosyal bilim araştırmalarına sirayet eden miyopluğu alabildiğine güçlendirmiştir. Aynı miyop bakışı göçmen politikalarında somutlaştıran Avrupa ülkeleri ise antagonistik öteki tasavvurundan beslenen sosyal politikalarının göçmenlerin entegrasyonunu sağlamak yerine marjinalleşmelerine sebep olduğunu görememiştir. Sosyal gerçekliği kategoriler hâlinde sınıflandırarak tanımlamayı ve homojenleştirmeyi öngören modern paradigmanın yönlendirmesiyle Avrupa ülkeleri, ötekilik tasavvurunun beslediği sosyal acıların neden olacağı krizleri, göçmenlerin Avrupa kamusal yaşamının uyumlu bir bileşeni hâline gelmesinin antagonistik tanımlardan değil, geleneksel aidiyetlerini yaşadıkları toplumların sosyal koşullarına göre öznellemelerinden geçtiğini fark edememiştir.

Avrupa sosyal bilimlerinin zikredilen tek yanlı ve makro bilimsel yaklaşımına, Türkiye akademisinin göçü kendi toplumunun öznel bir sosyal sorunu olarak göremeyişi de eklenince Türkiye orijinli göçmenler ve onların kültürel tecrübeleri, sosyal politikaları bireysel tecrübelere, işlevi anlama önceleyen rasyonel ve pragmatik makro açıklamalar içinde neredeyse tamamen silinmiştir. Türk dış göçünün kültürel gerçekliği, gelenek tarafından meşrulaştırılan bir yaşantı dünyasından rasyonalite tarafından meşrulaştırılan bir yaşantı dünyasına geçişin yarattığı aidiyet krizi, bu acıyı telafi etmek üzere göçmenlerin yerleştikleri Avrupa ülkelerinde kendi yaşantı dünyalarını inşa etmeleri süreci, kolektif aidiyetlerini ve topluluklarını teşekkül ettirme mücadeleleri göç alan ülke odaklı ve entegrasyon politikaları güdümlü makro açıklamaların içinde kaybolmuştur. Neticede ise göç araştırmaları göçmen Türklerin beşeri tecrübelerinin kültürel anlam ve mahiyetini ortaya koymaktan uzak açıklamaları üretmiştir. Göçmenler, gündelik dilde yer verdikleri şekliyle, yaşadıkları göç deneyimini gurbet, kendilerini de gurbetçi olarak tanımlamak suretiyle göçün kültürel bir deneyim olduğunu, bu deneyimin faillerinin de kendileri olduğunu ısrarla vurgulamalarına rağmen göçün kültürel gerçekliği sosyal bilim araştırmalarında sınırlı düzeyde kendine yer bulabilmiştir.

Oysa göçü kültürel bir tecrübe, göçmeni ise bu deneyimin faili olarak görmek, göçmenin gözünden dünyaya bakmaya ve göçü nasıl anlamlandırdığını kavramaya imkân tanımaktadır. Bu minvalde olmak

üzere öncelikle bize sosyal acının en çözümsüz olanlarından birini, yani aidiyet krizi ve bu krizi besleyen ötekileştirme süreçlerini görme olanağını tanımaktadır. Dahası, göçmenlerin aidiyet kriziyle baş edebilmek ve anlamlı bir dünya algısına ulaşabilmek için başvurduğu kültürel mekanizmaları aşıkâr etmektedir. En nihayetinde ise aidiyet krizine çözüm üretmek ve anlamlı bir dünya algısına ulaşabilmek için geliştirilen bu mekanizmaların ürünü olan ve tüm Avrupa'yı bir ağ gibi kuşatan göçmen Türk topluluklarının *de facto* sosyal gerçekliğini sosyal bilimler yazın alanının tüm ilgisizliğine inat karşımıza çıkarmaktadır.

1.“Acı Vatan: Avrupa”: Ötekileştirmek-Ötekileşmek ve Aidiyet Krizi

Göç, insanoğlunun en kadim tecrübelerinden birisidir. İnsanoğlu, tarih boyunca sosyal, ekonomik ve politik sebeplerle mekân üzerinde hareket etmiş, bu hareketler vasıtasıyla kalıcı sosyal, kültürel, ekonomik ve demografik değişimleri yaratmıştır. Bununla birlikte üretim ilişkilerini yeniden tanımlayan Sanayi Devrimi'nin gerçekleştiği, politik sistemleri rasyonel yapılara dönüştüren, ulus devleti ve ulusal sınırları teşekkül ettiren Fransız İhtilali'nin açığa çıktığı, sosyal yapıları meşrulaştıran kültürel sistemlerin rasyonelleştiği, dolayısıyla modernliğin somutlaştığı 19. yüzyıl göç tecrübesini radikal bir biçimde dönüştürmüştür. Artık göç, ulusal sınırlar arasında gerçekleşen, hangi sebeple açığa çıkarsa çıksın, ulus devletler arasındaki rasyonel ilişkiler bağlamında nihai sosyal ve kültürel formuna kavuşan, failinin toplumsal konumu rasyonel yasalar ve bu yasaların kültürel yaşamda kimlik olarak nesnelleştirdiği modern ideolojilerce belirlenen ve meşrulaştırılan bir fenomendir. Bu nedenle modern zamanlarda, ulus devletin sınırları içinde gerçekleşen hareketliliklerin karşılığı iç göç, sınırları dışına yönelik hareketlerin karşılığı ise dış göç ya da daha bilindik tanımıyla uluslararası göçtür. Uluslararası göçün çekim merkezleri dünyanın sanayileşmiş bölgeleri, özellikle de Amerika ve Avrupa'dır. Amerika bir yana, Avrupa ülkelerinin modernleşen sosyal yaşamlarının bir sonucu olarak açığa çıkan, karşılığında da kültürel hayatlarını radikal bir biçimde değiştiren uluslararası göçün en yoğun yaşandığı zaman, İkinci Dünya Savaşı sonrasıdır. İkinci Dünya Savaşı öncesinde, 17. yüzyıldan beri sömürgeleştirdikleri, 20. yüzyılın başından itibaren bağımsızlıklarını kabul etmek zorunda kaldıkları, ancak sömürgecilik faaliyetleri kapsamında aynileştirme politikalarıyla daha önce kurdukları kültürel ilişkilerini sürdürdükleri ülkelerden göç alan Avrupa, 20. yüzyılın yarısından itibaren farklı kültürlerden yoğun demografik bir hareketlilikle karşı karşıya kalmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda genç emek gücünün büyük bir kısmını kaybeden, üstelik de nüfusunu gençleştiremeyen Avrupa, Akdeniz havzasındaki ülkelerden emek gücü devşirmek zorunda kalmıştır. Avrupa ülkeleri, Türkiye'nin de içinde bulunduğu Akdeniz ülkeleriyle emek gücü ithali için anlaşmalar yapmış, böylelikle başlangıçta geçici göç olarak tanımladıkları, ancak süreç içinde geçici olmak bir yana, sosyal ve kültürel yaşamlarını radikal bir biçimde değiştiren bir hareketliliği başlatmışlardır. Neredeyse tüm Avrupa ülkelerine göç veren bir ülke olarak Türkiye'nin uluslararası göç tecrübesi 1960'larda başlamıştır. Türkiye Avrupa ülkeleriyle yaptığı geçici işçi gücü alımına dair anlaşmalar bağlamında genellikle kırsal bölgelerden, çoğunlukla köylerinin dışına sadece askerlik sebebiyle çıkmış, en iyi ihtimalle ilkokul mezunu olan, 20-30 yaş arası genç erkek emek gücünü Avrupa ülkelerine göndermiştir.

Göç, modernleşmeyle birlikte sadece sosyal ve ekonomik açıdan değil, kültürel açıdan da farklı bir form ve içeriğe bürünmüştür. Keza uluslararası bir hareket hâline gelen göç, kültürel farklılıkları birer ideoloji olarak ayırıştırıran ve nesnelleştiren modern zihniyetin etkisiyle bir aidiyet ve kimlik sorununu beraberinde getirmiştir. Nitekim modern zamanlarda göçmenlik artık bir kimliktir. Göçü bir kimlik ve aidiyet sorunuyla özdeşleştiren ise modernleşmeyle birlikte göçün kültürel çekim merkezlerinin değişmesidir. Dünya üzerindeki göçlerin rotası, sömürgecilik ve sömürgecilik sonrası dönemden itibaren dünyanın sanayileşmiş bölgelerine, özellikle de Avrupa'ya kaymıştır. Avrupa'ya yönelik uluslararası göç ise Avrupa kültür ve medeniyet tarihi açısından radikal bir değişimi yaratmıştır. 20. yüzyılın ilk yarısına kadar homojen bir kültürel yapıya sahip olan Avrupa, İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayan uluslararası göçle birlikte kendi yaşam alanında ilk defa farklı kültürlerle, kendisinden olmayanla, yani “ötekiyle” karşılaşmıştır. Maréchal'in de belirttiği üzere, Avrupa “onlar” şeklinde tanımladığı kendinden farklı olanlarla göçle birlikte tanışmış, Avrupa tarihinde ilk defa böylesine yoğun bir kültürel çeşitlilik şekillenmiştir (Maréchal, 2003: XVII-XXII). Böylece yirminci yüzyılın yarısında

ivme kazanan Avrupa'nın sanayileşmiş bölgelerine yönelik göç, kültürel bir karşıtlık ve çatışmanın tohumlarını atmıştır. Doğal iradenin ürünü kolektif aidiyetler ve doğal topluluklardan müteşekkil olduğu için kültürel çeşitliliği gündelik hayatın doğal bir parçası olarak gören Doğu toplumlarının aksine, rasyonel iradenin ürünü bir kimlik ve rasyonel topluluklardan müteşekkil Batı toplumları göçle birlikte kendi kültür sahalarına dâhil olan yeni kültürlerle aralarında diyalektik bir karşıtlık ilişkisini kurmuş, iki uçlu bir ötekileştirme sürecini başlatmışlardır. Keza Avrupa ülkeleri, Batı kültür ve medeniyet tarihinin “yabancı” olarak gördükleri göçmenlerden hareketle bir öteki tasavvurunu geliştirmiştir. Hatta geliştirilen bu öteki tasavvuru, toplumsal yaşam içinde demografik bir yoğunluğa sahip olan göçmenlerle özdeşleştirilmiştir. Örneğin, Alman toplumu için öteki, demografik olarak en büyük göçmen grubu olan Türkleri karşılamaktadır. Devletlerarası anlaşmalarla başlayan emek gücü göçü neticesinde Avrupa'ya gelen ‘öteki’ kalıcı hâle geldikçe ve sosyal yaşamda görünürlüğü arttıkça Avrupa'nın öteki tasavvuru da alabildiğine marjinalleşmiştir. Göçmenlere dair yasal ve gündelik dilde geliştirilen tanımlar bu marjinalleşmenin somut göstergesidir. Başlangıçta yasal düzlemde misafir işçi olarak tanımlanan bu insanlar, süreç içinde yabancı ve etnik azınlık, daha az yaygın olarak da göçmen şeklinde tanımlanmaya başlanmıştır. Gündelik dilde ise bu yasal tanımlara etnik, dinsel ve kültürel kalıp yargılar eşlik etmiştir. Örneğin, “kara kafalı” pek çok Avrupa ülkesinde göçmen için gündelik dilde kullanılan yaygın tanımlardan biridir.

Öteki tasavvurunun yarattığı kültürel karşıtlık ve diyalektik etkileşim, göçmenlerin de bir öteki tasavvurunu geliştirmeleriyle sonuçlanmıştır. Bu çerçevede olmak üzere bir yandan Avrupa toplumlarının kendilerini damgalama şeklini içselleştirerek ötekiliklerini kabullenmiş, diğer yandan da yaşadıkları toplumu ve kültürünü ötekileştirmeye girişmişlerdir. Göçmenlerin kalıcılışmasına paralel olarak gün be gün marjinalleştirilen ve göçmenlerle özdeşleştirilen öteki tasavvuru ise göçmen Türklerin çözümsüz acıları olan gurbet anlayışını kesifletirmiştir. Yaşadıkları yerleri geleneksel kültürel referanslarından hareketle “gurbet el” şeklinde tanımlayan göçmenler, kendilerini ötekileştirenleri tanımlamak için yine geleneklerine başvurmuş, kendilerinden olmayan “onları” “gâvur” şeklinde ötekileştirmeye başlamışlardır. Neticede ise derin acılar ve kültürel kırılmalar açığa çıkmıştır. Avrupa toplumlarının öteki algısı marjinalleştirdikçe, üstelik de ötekini Avrupa değerlerine göre yeniden tanımlama ve bir kimlik atfetmeyi sosyal bir hedef hâline getirip göçmen politikalarında ve gündelik yaşamda somutlaştırdıkça göçmen Türklerin kendi ötekilik tasavvurlarını içselleştirme ve yaşadıkları toplumu ötekileştirme eğilimleri de alabildiğine hızlanmış ve keskinleşmiştir. Avrupa ülkelerinin kamuoyunda ve sosyal bilimlerinde en çok tartışılan ve entegrasyonu konuşmanın simgesel konusu hâline gelen kurban ritüeli, böylesi bir kültürel karşıtlığın ve buna bağlı ötekileştirmenin tipik bir örneğidir. Ortodoks bir din eğitiminden geçmemiş, atalar kültürünün belirleyici olduğu bir halk dindarlığını yaşayan göçmen Türkler, hem domuz yememe dinsel perhizlerine uymak, hem de temel bir kültürel pratiği sürdürebilmek için göç ettikleri Avrupa ülkelerinde göçün ilk zamanlarından itibaren kurban kesmeye başlamışlardır (Şahin, 2009). Göçmenler, evlerinin bahçelerinde veya yakın çiftliklerde kurban kesmişlerdir. Öte yandan bu ritüelin gündelik hayatta görünürlüğünün artışıyla birlikte kamusal tepkiler de alabildiğine artmıştır. Helal gıda satan marketler açığa çıkıncaya ve kurban ritüeli için hayvan kesim yerleri tahsis edilinceye kadar, göçmenler kamusal yaşamdaki tepkiler karşısında gizli gizli hayvan/kurban kesmiş, hatta bu iş için kimi zaman banyolarını kullanmışlardır. Temel geleneksel uygulamalarından birisini böylesine sıra dışı bir biçimde yerine getirmenin yarattığı gerilimleri yaşamış, bir yandan ötekileştirilişlerini fark ederken diğer yandan da hâkim kültürü ötekileştirme eğilimleri artmıştır. Avrupa kamuoyu, kurban ritüelinin ötekileştirilmesine gerekçe olarak bu ritüelin hayvan haklarını önceleyen Avrupa değerleriyle uyumsuzluğunu göstermiştir. Oysa bu uyumsuzluk, temelde, göçmenlerin ortopraktik kültürü ile Avrupa'nın ortodoktik kültürü arasındaki çatışmadan beslenmiştir. Kurbanı, Hristiyanlık'a referansla heterodoks bir pratik olarak gören ve Avrupa değerleri dışında kalan öteki ile ilişkilendiren Batılı toplumlar, bu ritüeli göçmenlerin Batı kültürüne entegre olmayışının bir göstergesi olarak yorumlamış, göçmenleri bu geleneksel pratikleri nedeniyle ötekileştirmiştir. Bu ötekileştirme ise göçmen Türklerin kurban ritüelini kendi kültürlerinin sembolik bir göstergesi olarak görmelerine, kurban kesmek için daha sistematik ve rasyonel yöntemleri geliştirmelerine, ama mutlaka icra etmelerine, yani ötekiliklerini içselleştirmelerine ve ilan etmelerine sebep olmuştur. Örnekleri artırılabilir bu gibi kültürel karşıtlıklar, göçmenlerin hem kendi ötekiliklerini içselleştirmelerine, hem de hâkim kültürü ötekileştirmelerine neden olmuştur. Avrupa ülkelerinin öteki tasavvuruna göçmenlerin bu iki uçlu ötekilik tasavvuru da eklenince

göçmenler, nereye ait olduklarını ve kim olduklarını bilmemelerine, hayatı anlamlandıramamalarına yol açan bir sosyal acıyla, yani bir aidiyet kriziyle karşı karşıya kalmıştır.

2.Acının Sahipsiz Tehlikeli Topraklarından Kurtulmak: Göçmen Toplulukları

Aidiyet krizi, geleneksel bir yaşantı dünyasından modern bir yaşantı dünyasına yönelik kalıcı bir sosyal hareketlilik biçimi olarak Türk dış göçünün açığa çıkardığı toplumsal sorunların başında gelmektedir. Zikredildiği üzere aidiyet krizi, göçü güdüleyen temel sosyal faktörler, göçün kültürel anlamı ve göç edilen ülkenin sosyal yapısının neden olduğu sosyal acıların bir sonucu olarak açığa çıkmıştır. Her şeyden önce göç deneyimi, göçmenler için gurbet fikrinde karşılığını bulan, yersiz ve yurtsuzluğu anlatan derin bir ayrılık tecrübesi ve dramatik bir acıyı üretmiştir. Göç edilen ülkenin sosyal yapısından kaynağını alan ayrımcılık, yalnızlık, köksüzlük, damgalanmışlık, dışlanmışlık, yoksulluk, dil bilmemek ve rasyonel çözüm yollarına vakıf olamamak gibi yoksunluklar yersiz yurtsuzluk algısını güçlendirmiştir. Tüm bu acılara yaşadıkları toplumlarca ötekileştirilmeleri, mukabilinde de kendi ötekilik tasavvurlarını geliştirmeleri eklenince sahipsizlik algıları alabildiğine kesifleşmiştir.

Bu tür sosyal acılar, ampirik gerçeklik ile ideal gerçeklik, olan ile olması gereken arasında keskin bir ayrışmayı yaratmakta, bireyin benlik ve dünyasını yıkan (Scarry, 1985: 29, 37), yaşanan acılar karşısında ne hissedilmesi gerektiğine dair sorgulamaları beraberinde getiren, hayatın yaşamaya değer bulunmamasına sebep olan derin bir anlam krizini açığa çıkarmaktadır (Morgan ve Wilkinson, 2001: 209). Sosyal acılar, Turner'in deyimiyile, her türlü aidiyetin, buna bağlı statü ve rolün yok olup gittiği bir *eşiği*, arada bir yeri, yani liminal bir durumu yaratmaktadır (1974: 231-233). Turner'in bahis konusu ettiği bu liminal aşamanın en tipik örneği göçtür. Göç ise yersiz yurtsuzluğun, anlam ve aidiyet krizinin en yoğun yaşandığı beşeri tecrübelerden birisidir. Zira göç her şeyden önce bir ayrılık hikâyesidir. Sadece vatandan, aileden akrabadan değil, kendisini sosyal bir varlık hâline getiren, statü ve rollerini meşrulaştıran, her türlü eylemi anlamlı kılan kültüründen ayrılıktır. İçine doğduğu andan itibaren içselleştirdiği ve sayesinde sosyal bir varlık hâline geldiği kültürünü yeni yaşam alanında bulamamak, göçmenin kendi sosyal duruşunu tayin edememesine ve sosyal düzeni anlamlandıramamasına yol açmaktadır. Berger'e göre ölümün de dâhil olduğu her türlü acıya dayanabilen insanın katlanamayacağı tek acı işte bu anlamsızlıktır. Zira anlamsızlık, aidiyeti kurma, dünya idame ettirme ve yaşamı anlamlı kılma işlevini gören *nomos*'u, yani sosyal düzeni paramparça eden (1973: 65-67), bireyi yersiz yurtsuz, evsiz barsız koyan ölümcül bir kriz pratiğidir (Berger, Berger ve Kellner, 1973: 62-78; Berger, 1973: 30-31). Bu yönüyle bir deneyim olarak göç, bir yersizlik ve yurtsuzluk, ne orali ne buralı olma, arada bir yerde durma hâli, yani *gurbettir*. Göçmen, arada bir yerde yani limende, tehlikeli sahipsiz topraklarda kalakalmaya, aidiyet ve anlam krizleriyle yaşamaya mahkûm bir *gariptir*. Hayatı anlamlandırmayı, bu nedenle de inşa ve idame ettirmeyi imkânsızlaştıran bir acı olarak aidiyet sorunu ise bir nevi sosyal ölümdür. Tam da bu sebeple Weber, aidiyet ve anlam krizini insanlığın temel sosyal acısı olarak tanımlamaktadır. Keza Weber'e göre acı, hayatı anlamsız bulmaya yol açan bir anlam ve aidiyet krizidir. Yıkıcı etkilerinden kurtulmak için acılarına çözüm ve yanıt üretmek, onları telafi etmek ya da meşrulaştırmak ise insanoğlunun ontolojik ve evrensel bir gereksinimidir (Weber, 1998: 190-191).

Berger'e göre sosyal acıların yarattığı anlam krizinden kurtulabilmek için acılarla karşı karşıya kalan her insanın yaşadıklarının neden kendi başına geldiğini bilmesi gerekmektedir. Zira insanın yaşayabilmek ve dünyasını idame ettirebilmek için gereksinim duyduğu şey, mutluluk değil, anlamdır. Bu nedenle de insan, *dünya inşa eden ve idame ettiren* kültürel açıklamalar vasıtasıyla acılarını anlamlandırmak ve meşrulaştırmak zorundadır (1973: 65-67). Turner ise bu anlam arayışına her türlü aidiyet bağının ve sosyal yapının yok olduğu liminal aşamada, *tehlikeli sahipsiz topraklarda* (1974: 231-233) sürekli olarak kalmanın hiçbir şekilde mümkün olmadığını belirterek işaret etmektedir. Turner, bu yersizlik yurtsuzluk hâlinde çıkışın yolunu göstermeden önce, liminal aşamanın belirsizliklerinin yarattığı eşitlikçi bir oluşumu hatırlatmaktadır. Bu çerçevede olmak üzere geçiş ritüellerinin orta aşamasını anlatmak üzere kullandığı, her türlü sosyal yapı, farklılaşma ve eşitsizliğin eridiği liminaliteyi komünite ile ilişkilendirmektedir. Ona göre liminal aşamada farklılaşmamış, eşitlikçi, irrasyonel olmasa da rasyonel olmayan, yapı karşıtı bir oluşum olarak komünite şekillenmektedir (Turner 1974, 47). Bireyler arasındaki bir ilişki biçimi olarak komünite, bireylerin rol ve statüler içinde parçalanmayışını,

birbirleriyle ansal ve kolektif olarak karşı karşıya gelişini anlatmaktadır (Turner 1995, 131–132). Turner için komünitinin tipik örneklerinden biri göçmenlerdir. Öte yandan Turner'e göre bu yapı karşıtı oluşumun varlığını sürdürmesi, yani liminal aşamada sürekli olarak kalmak mümkün değildir. Yarattığı aidiyet kriziyle sosyal bir ölümü karşılayan, bu nedenle de belirsizlik ve tehlikelerle dolu olan liminal alandan çıkmak ve sosyal yapıyla yeniden bütünleşmek gerekmektedir. Turner'in deyimleriyle, liminalite yeniden dirilişi, sosyal yapıyla bütünleşmeyi, sosyal yapıyı tasdik etmeyi ve kültürel bir onayla karşılanmayı gerektirmektedir (Turner, 1974:231-233). Nitekim Turner'i tasdik eder bir biçimde, Türkiye'den Avrupa'ya göç eden göçmenler, yersiz yurtsuzluk hâlinde kurtulmak ve yaşadıkları aidiyet kriziyle baş etmek için kendi kültürel mekanizmalarını harekete geçirmişlerdir. Bu kültürel mekanizmalar ise sosyal acılarını toplumsal hafızayla ilişkilendirmelerine ve meşrulaştırmalarına olanak tanımıştır. Keza Simko'nun da belirttiği üzere, sosyal düzenin inşa ve idamesi için sosyal acıların toplumsal hafızayla ilişkilendirilerek açıklanması ve meşrulaştırılması gerekmektedir. Aksi hâlde toplumsal hafızayla ilişkilendirilmeyen acılar, özellikle de daha önce bir örneği yaşanmamış, ne tür bir kolektif tepki ve pratikle karşılanması, nasıl anlamlandırılması gerektiği bilinmeyen acılar, yarattıkları belirsizlik ve güvensizlikle kolektif bağları paramparça etmekte, yaşanan krizi daha da derinleştirmekte, bir kaosu yaratarak bireyleri yalnızlaştırmakta ve tümüyle yersiz yurtsuz bırakmaktadır (2012:884-885).

Göçmenler, yaşadıkları aidiyet krizine çözüm üretmek ve sosyal acılarını kolektif hafızalarıyla ilişkilendirmek için aidiyeti kurmanın geleneksel mekanizması olan ritüelleri harekete geçirmişlerdir. Zira ritüel, ortopraktik kültürlerin anlamlı bir sosyal düzeni inşa etmek, sosyal dayanışmayı kurmak ve kolektif bilinci şekillendirmek suretiyle acıların yıkıcı etkilerini ortadan kaldırmak üzere başvurdukları temel kültürel mekanizmadır. Ritüeller, sosyal acıların toplumsal hafızayla ilişkilendirilmesine, kolektif aidiyetlerin kurulmasına, kültürel değerler sisteminde meşrulaştırılan bir sosyal yapının teşekkülüne hizmet etmekte, dolayısıyla bir topluluğu inşa etmektedir. Yaşadıkları sosyal acılar karşısında acıları telafi etmenin ve/ya meşrulaştırmanın temel kültürel mekanizması olan geleneksel ritüelleri harekete geçiren göçmenler, kolektif bir aidiyeti inşa etmiş ve kendi göçmen topluluklarını yaratmıştır. Böylece ritüel vasıtasıyla memleketlerindeki yerel aidiyetlerini ve kan akrabalığına dayalı geleneksel topluluklarını yeni yaşam alanlarına taşımışlardır. Göçmenlerin, zikredilen geleneksel kolektif aidiyet biçimine ilaveten, yaşadıkları aidiyet krizi karşısında geliştirdikleri bir diğer *kendilik tanımları* ise antagonistik ötekileştirmelerin ürünü kimliklerdir. Avrupa ülkelerinin ve göçmenlerin ötekilik tasavvurunu besleyen referansların mahiyetine göre bu kimlikler etnik, dinsel ya da ideolojik formlarda nesnelleşmiştir.

Anlaşılabileceği üzere Avrupa ülkelerinin öteki tasavvuru ile göçmenlerin iki uçlu ötekilik tasavvurunun bir araya gelişine nihai hâlini alan aidiyet krizi göçmenlerin iki ayrı *kendilik tanımını* üretmeleriyle sonuçlanmıştır. Göçmenlerin yeni yaşantı dünyalarını anlamlı ve yaşanabilir hâle getirmek için başvurduğu sosyal mekanizmalar, geleneksel ve modern olmak üzere birbirinden farklı iki ayrı mensubiyet biçimini ve bu mensubiyet biçimlerinin farklı yoğunluklarda etkisini hissettirdiği göçmen toplulukları açığa çıkarmıştır. Göçmenler, ritüeller içinde inşa ettikleri bu topluluklar vasıtasıyla, aidiyet kriziyle baş edebilecekleri sosyal bir yapıyı yaratmış ve aradalık hâlinde ve aidiyetsizliğin tehlikeli sahipsiz topraklarından çıkarak bu yapıyla bütünleşmişlerdir. Bu bakımdan Avrupa'daki göçmen Türk toplulukları, göçmenlerin yaşadıkları sosyal acılarına çare ve yanıt arayışlarının kültürel bir ürünüdür. Amersfoort göçmen Türk topluluğu bu kültürel yapıların tipik bir örneğidir. Gerçekleştirmiş olduğumuz etnografik araştırma, Amersfoort'a göç eden göçmen Türklerin sosyal acılarını telafi etmek için ritüellere başvurduklarını, bu yolla yerel aidiyetlerini korumalarına olanak tanıyan kendi topluluklarını inşa ettiklerini, yaşadıkları gerilim ve çatışmaları meşrulaştırdıklarını, kendi geleneksel aidiyetlerini sürdürürken aynı zamanda da Hollanda'nın bürokratik yapısının uyumlu bir bileşeni hâline geldiklerini göstermektedir.

3.Ritüelle Mayalanan Bir Göçmen Topluluğu

Türkiye, 1960'lardan itibaren Avrupa'nın farklı ülkelerine yönelik yoğun bir dış göçü yaşamaya başlamıştır. Yozgat'ın Boğazlıyan kasabası bu dış göçün ilk hareket noktalarından birisidir. İşçi gücü alımıyla başlayan göçün rotalarından birisi ise Hollanda'dır. Hollanda, 1964 yılında imzalanan devletlerarası anlaşmalarla Türkiye'den göçmen kabul etmeye başlamış bir Avrupa ülkesidir. Üzerinden

neredeşse altmış yılın geçtiği g neticesinde Türkler aşama aşama Hollanda'ya göç etmiştir. 1960'larda işçi gücü alımıyla başlayan g, 1980'lerden itibaren aile birleşimi, 1990'lardan sonra ise evlilik yoluyla g şeklinde devam etmiştir. CBS verilerine göre 2016 itibariyle toplam nüfusu 16979120 olan ve yaklaşık dört milyon göçmenin bulunduğu Hollanda'da 397471 Türk yaşamaktadır.¹Amersfoort, göçmenlere ev sahipliği yapan Hollanda şehirlerinden birisidir. Utrecht eyaletine bağlı olan Amersfoort, Amsterdam, Den Haag ve Rotterdam gibi Türklerin yoğun olarak yaşadığı şehirlerin arasında, finans, ticaret, endüstri ve inşaat sektörlerinin baskın olduğu Hollanda'nın tarihî kentlerindedir. Hâlen yaklaşık 10000 civarı Trkn yaşadığı, toplam nüfusu 153.602 olan Amersfoort'da² Denizli, Konya, Karaman gibi Türkiye'nin farklı şehirlerinden göçmenlere rastlansa da topluluğun büyük çoğunluğunu Yozgat'ın Boğazlıyan kasabasından göç etmiş göçmenler oluşurmaktadır.

Hem geleneksel inanç ve pratiklerden müteşekkil bir sosyal ve kültürel yapıya, kendi etkileşim ve dayanışma ağlarına sahip, hem de Hollanda'nın bürokratik ve kamusal yaşamıyla uyumlu kurumsal organizasyonlarını teşekkül ettirmiş bu topluluk, göçmenlerin sosyal acıları karşısında çözüm üretmek, böylelikle de kendilerini var edebilecekleri güvenli bir kültürel alanı yaratmak üzere başvurdukları geleneksel pratiklerin bir ürünüdür. Amersfoort göçmen Türk topluluğu, göçmenlerin yaşadıkları aidiyet krizlerine kendi kültürleri vasıtasıyla çare arayışlarının bir neticesidir. Amersfoort'a yönelik g süreçsel olarak incelendiğinde bu durum açıkça görülmektedir.

Amersfoort göçmen Türk topluluğunun temelleri Türkiye'den Hollanda'ya işçi gücüyle göç etmiş göçmenlerce atılmıştır. Hollanda'ya yönelik Türk dış gücünün en önemli özelliği kolektif bir hareket olmasıdır. Keza Amersfoort göçmen Türk topluluğunun temellerini, sözlü kültüre dayalı ortopratik bir gündelik hayat içinde sosyalleşmiş, geleneksel bir toplumsal hafızaya sahip göçmenler hemşehri dayanışmasının güdülediği kolektif bir g hareketi içinde buluşarak atmışlardır. Boğazlıyan kasabasından Amersfoort'a gücün ilk evresini erkeklerin geçici olduğu algısıyla tecrübe ettikleri yirmi yıllık deneyim oluşurmaktadır. Her ne kadar güç, her an, ne orası ne burası, arada bir yerde olma hâlini yaratma potansiyelini barındırsa da bu ilk g tecrübesi geçicilik algısı temelinde tam bir liminal aşamayı temsil etmektedir. Yaşadıkları hareketin geçiciliği algısıyla, aralarındaki her türlü doğal ve sosyal eşitsizliği ve farklılığı ortadan kaldırarak, pansiyonlarda hemşehri dayanışması temelinde eşitlikçi bir ortamda bir arada yaşayan ilk kuşak göçmenler bir komunitası yaratmıştır. Bu göçmenler Boğazlıyan kasaba ve köylerinden çoğunlukla Hollanda'ya değil, Belçika'ya gitmek üzere yola çıkmış, birkaç sene Belçika'daki kömür madenlerinde çalıştıktan sonra diğer Avrupa ülkelerine göç etmeye başlamışlardır. Geldikleri ülkenin dilini, kültürünü, yasalarını, çalışma koşullarını bilmeyen bu ilk göçmenler, yeme içme ve barınma gibi en temel ihtiyaçlarını karşılamakta bile ciddi sıkıntılar çekmişlerdir. Devletlerarası anlaşmalarla g etseler de danışmanlık ve destek alabilecekleri herhangi bir kurum ya da kuruluş yanlarında olmadığından göçmenler, kendi kendilerine yetmeyi, yaşadıkları sosyal acılarla kendi kendilerine baş etmeyi öğrenmişlerdir. Nitekim Belçika'daki ağır iş koşulları onları ikinci bir ge girişmeye sevk etmiştir. Bu ikinci gücü güdüleyen göçmenlerin yaşadıkları sosyal acılardır. Boğazlıyan ve köylerinden Avrupa'ya ge rehberlik eden, bu yönüyle de göçmenler arasında prestij ve itibar kazanan göçmenler, bu yeni g dalgasına önderlik etmiştir. Etnografik alan araştırmamız esnasında görüşmüş olduğumuz ve artık sayıları parmakla sayılacak kadar az sayıda kalan ilk kuşak göçmenlerden Haydar ay bu göçmenlerden biridir. Haydar ay, Belçika'da bir kömür madeninde çalışırken gck altında kalmış, altı ayı aşkın bir süre hastanede yatmış, dil bilmediği için ne memleketindeki yakınlarına haber verebilmiş, ne de yasal bir destek alabilmiştir. Öyle ki hastane yemeklerinin içinde domuz eti olup olmadığını sormadığından uzunca bir süre ekmek ve su ile beslenmiş, nihayetinde de bir ayağını kaybetmiş bir göçmendir. Tek bacakla Belçika'da kömür madenlerinde çalışması imknız hâle geldiğinden hastaneden çıkınca, hastanede birlikte kaldığı bir hemşehrisinin peşinden Hollanda'nın Arnhem şehrine geçmiş ve bir fabrikada çalışmaya başlamıştır. Ancak fabrika bir yıl sonra kapanmış, aynı köyden (Aşağı Hasinli) 15 kişi birlikte oradan ayrılıp, 1966'da ağır metal fabrikası olan Polynorm'un bulunduğu Amersfoort'a gelmişlerdir. Kendi deyişiyle Haydar ay'ın kaybettiği bacağı Boğazlıyanlı göçmenleri Amersfoort'da toplamıştır: "...Türk olaraktan ilk biz girdik Polynorm'a, başka hiçbir Allah'ın kulu

¹ [http://statline.cbs.nl/statweb/publication/?vw=t&dm=slen&pa=37325eng&d1=a&d2=0&d3=0&d4=0&d5=0-4,139,145,216,231&d6=0,4,9,14,\(1-1\),1&hd=160114-1625&hdr=g2,g1,g3,t&stb=g4,g5](http://statline.cbs.nl/statweb/publication/?vw=t&dm=slen&pa=37325eng&d1=a&d2=0&d3=0&d4=0&d5=0-4,139,145,216,231&d6=0,4,9,14,(1-1),1&hd=160114-1625&hdr=g2,g1,g3,t&stb=g4,g5) (Son erişim: 12.02.2017).

² [http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLEN&PA=37259eng&D1=0-1,3,8-9,14,16,21-22,24&D2=0&D3=88&D4=0,10,20,30,40,\(1-1\)-1&LA=EN&VW=T](http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLEN&PA=37259eng&D1=0-1,3,8-9,14,16,21-22,24&D2=0&D3=88&D4=0,10,20,30,40,(1-1)-1&LA=EN&VW=T) (Son erişim: 12.02.2017).

Türk yok. Bizim köylüler içinde Avrupa'ya ilk gidenlerden biriyim, Hollanda'ya ilk gelen de hemen hemen benim. Ardından da duyan geldi, topal Haydar şuradaymış diyen geldi.” (Şahin, 2009:100).

Boğazlıyan ve köylerinden birlikte yola çıkan göçmenler, yine birlikte hareket ederek Avrupa içinde ikinci bir göç dalgasıyla Hollanda'nın sanayi şehirlerine göç etmeye başlamışlardır. Amersfoort'a göç ettiklerinde de Türk ve Hollanda devletinden gerekli kurumsal ve yasal desteği göremeyişleri göçün kolektif karakterini alabildiğine güçlendirmiş, birbirlerinden başka dayanacak kimseleri olmayan göçmenler aralarında güçlü bir etkileşim ve dayanışma ağını kurmuş, adeta bir aile hâline gelmiştir. İlk kuşak göçmenlerden Salim Bingül bu durumu şöyle anlatmıştır: “İtalyanlar ve İspanyollar geldiklerinde yanlarında papazlarıyla geldiler. Bizim kimsemiz yoktu. Bize yol gösterecek, destek verecek ne bir devlet görevlisi, ne bir din adamı ne de bir kuruluş, Allah'dan başka kimsemiz yoktu. Biz azıcık inanmasak, birbirimize sahip çıkmasak hepimiz de gâvur olurduk.” (Şahin, 2009:102).

Göçmenler Amersfoort'da, aynı iş yerlerinde çalışmaya, aynı pansiyonlarda yaşamaya başlamışlardır. Öyle ki 2000'lerin başına kadar faal olan Polynorm fabrikası Amersfoort'a göç eden göçmenlerin neredeyse tamamının belli bir süreliğine de olsa çalıştığı bir fabrika olarak göçmenlerin hafızasına kazınmıştır. Göçmenlerin hafızasına kazınan bir diğer mekân ise White House adlı pansiyondur. Türklerin Amersfoort'a göçmesiyle birlikte Hollandalılar, müstakil evlerini pansiyona çevirerek odalarını kiraya vermeye başlamıştır. Göçmenler, kimi zaman iki yüz, üç yüz kişinin bir arada kalabildiği bu pansiyonlarda yirmi yılı aşkın bir süre yaşamışlardır. İlk kuşak göçmenler, pansiyonlarda dil bilmemelerine, hukuksal ve kurumsal yapıyı tanımamalarına bağlı sorunlarını çözmek için güçlü bir dayanışma ve etkileşim ağını oluşturmuş, hemşehri dayanışmasını sahipsizliklerine ve çaresizliklerine bir çözüm olarak güçlendirmiş, bununla da kalmamış kolektif yapılarını muhafaza etmeye yönelik bir sosyal kontrolü tesis etmişlerdir. İlk kuşak göçmenlerden Mustafa S. söz konusu dayanışmayı yaşadıkları bir olayı hatırlatarak şöyle açıklamıştır:

Bir gün fabrikada kavga çıktı, iki Türk birbirine girdi, birbirlerinin ağızlarını burunlarını dağıttılar. Biz bunları araladık, sakinleştirdik, barıştırıp öpüştürdük, bakın gurbetteyiz birbirimize sahip çıkmamız lazım deyip aynı masaya oturttuk, birlikte yemek yemeye başladık. O sırada bir Endonezyalı yanımıza geldi ve bize “Biz burada üç dört Endonezyalıyız aynı köydeniz ama birbirimizle aynı masaya bile oturmuyoruz, kimimiz Hristiyan kimimizin ne olduğu belli değil. Biz birbirimize sahip çıkmadık. Siz işte bu dayanışmanızla eriyip yok olmazsınız” dedi. ...toplum dağılmadı, biz dağılmadık, pansiyonda beraber kaldık, tek olsaydık kaybolurduk, akıl akıldan üstündür, bir büyüğüm bana aman oğlum şu yola gitme diyor, gitmem o yoldan zarar gelecek bana. (Şahin, 2009: 101)

Yaklaşık 20 yıl pansiyonlarda bir arada yaşayan göçmenler, kurdukları dayanışma ağlarıyla Amersfoort göçmen Türk topluluğunu mayalayacak sosyal bir akrabalığın temellerini atmışlardır. Göçmenler, sadece pansiyonlarda bir arada yaşadıkları hemşehrileriyle değil, kendileriyle birlikte yola çıkıp Avrupa'nın farklı kentlerine yerleşen hemşehrileriyle de etkileşim ve dayanışmalarını sürdürmüşlerdir. Söz konusu sosyal akrabalık, Hollanda'nın sosyal düzeninin dışında ayrı bir aidiyet adacağı hâline gelmiştir. Benzer bir biçimde, Türkiye'de geride bırakılan sosyal düzenden giderek ayrışan bir yapıya bürünmüştür. Göçmenler, aynı iş yerlerinde çalışmak ve aynı pansiyonlarda kalmak suretiyle oluşturdukları bu eşitlikçi komunitası 1980'lerde başlayan aile birleşimiyle birlikte bir topluluğa dönüştürmüş, böylece geçicilik algısının ürettiği ne orali ne buralı, arada bir yerde durma hâlini karşılayan liminal aşamadan çıkıp kolektif aidiyetlerini inşa edebilecekleri ve bütünleşebilecekleri bir topluluğu yaratmışlardır. Söz konusu topluluk, pansiyonlarda kurulan sosyal akrabalığın ikili bir sosyal mekân üzerine yayılması, göçmenlerin bir yandan kendi rasyonel kurumsal organizasyonlarını şekillendirerek Hollanda'nın yasal ve bürokratik yapısıyla bütünleşmesi, diğer yandan da Türkiye'deki geleneksel sosyal yapı ve kültürel sistemle uyumlu bir iç grup yapısını ve kolektif aidiyeti üretmesi suretiyle teşekkül etmiştir. Göçmenler, bir sosyal mekân üzerinde modern ve geleneksel olmak üzere ikili bir sosyal düzeni inşa etmiştir. Eğitim ve çalışma hayatına katılmak, Hollanda yasalarına uygun olarak kendi kurumsal organizasyonlarını tekâmül ettirmek suretiyle zikredilen sosyal akrabalığı Hollanda'nın kamusal yaşamına eklemişlerdir. Geldikleri köy ve kasabalarındaki sosyal düzeni temsil eden bir iç grup yapısı ve kolektif aidiyeti ise aynı sosyal akrabalığı geleneksel ritüellere dönüştürerek gündelik hayatta somutlaştıran kadınlar vasıtasıyla teşekkül ettirmişlerdir. Keza Amersfoort'daki Boğazlıyanlı

göçmenler, 1980'lerden sonra ailelerini göç ettikleri Avrupa şehirlerine taşımaya başlamış, kolektif erkek göçünü kolektif bir kadın göçüne dönüştürmüşlerdir. Göçün bu feminen karakteri 1990'lardan sonra daha da güçlenmiştir. Zira eşlerinin Avrupa'ya göçünün ardından Türkiye'de kalan ve yirmi yılı aşkın bir sürede aile içinde bir otorite hâline gelen kadınlar, aileyi inşa ve idame ettirme rollerini yeni yaşam alanına aktarmaya, yanı sıra da geleneksel kadınlık rollerinin bir parçası olan ve aile yapısını sürdürme işlevini gören geleneksel pratikleri Amersfoort'da uygulamaya başlamışlardır.

Dil bilmeyen ve rasyonel eğitimden geçmemiş bu kadınlar, geldikleri kasaba ve köylerindeki geleneği aynen Amersfoort'a taşımışlardır. Bu çerçevede olmak üzere annelik statü ve rollerinin bir gereği olan, çocukların yaşamlarındaki geçişleri karşılıklılık esasına dayalı dayanışma örüntüleri içinde meşrulaştırma amacına hizmet eden geleneksel kadın etkileşim ağlarını ve bu ağların pratik ve eylemsel formu olan ritüelleri yeni yaşam alanlarına aktarmışlardır. Kendi deyimleriyle, bu etkileşim örüntülerinin kurulmasındaki ve ritüellerin uygulanmasındaki temel amaç, "çocuklarının kaybolup gitmesini" engellemektir. Kadınlar, bu feminen ağları ve geleneksel pratikleri erkek göçmenlerin yirmi yılı aşkın bir sürede kurdukları dayanışma ve etkileşim ağlarının üzerine oturtmuş, geldikleri Avrupa kentlerinde geleneksel aidiyet bağlarının yeniden ve yeniden üretileceği bir sosyal mekânı yaratmışlardır. Yanlarında getirdikleri çocuklarının evliliğini organize etmeyi geleneksel bir rolleri olarak gören, köylerinde doğum, evlilik ve ölüm gibi hayatın geçiş anlarını karşılıklılık ilkesine dayalı etkileşim ağları içinde meşrulaştıran kadınlar, bu deneyimlerini yeni yaşam alanına aktarmış ve güçlü bir etkileşim ağını kurmuşlardır. Aynı yerden kolektif olarak göç etmiş olmaları, ortak bir gelenek anlayışına sahip olmaları, ortak bir kültürel sistemi ve buna uygun bir sosyal yapıyı, yani köylerini Avrupa kentlerine taşımalarına olanak tanımıştır. Bununla birlikte aile birleşimi hep gidecekleri umulan göçmenlerin kalıcı hâle geldiğini imleyen yönü, Hollanda kamusal alanına taşıdığı geleneksel pratikleri ve kültürel tezahürleriyle yabancı düşmanlığının da hızla artmasına sebep olmuştur. Salim B. bu durumu şöyle açıklamıştır:

İlk geldiğimizde bize hiç ayırım yapmadılar. Hollandalı ne hakka sahipse ben de ona sahiptim, Hollandalı neyse ben de oydum, Türkler gelmeye başlayınca sayıları artınca, 80'den sonra yabancı düşmanlığı yavaş yavaş başladı. Türkler çoğaldıkça aşağılanmaya başladık. Dil bilmiyorsun ama adamlar ilgi gösteriyorlardı, hastalansan ya bir arkadaşımı götürüyordun ya da elle kolla anlatıyordun adam da anlıyordu ilgileniyordu seninle. Eskiden adamlar yardım ediyordu çok Hollandalı beni gideceğim yere götürdü. Şimdi ki gibi değil ki. Şimdi yabancılık çöktü ortalığa. (Şahin, 2009:107)

Yabancı düşmanlığı ve ayrımcılığın hızla arttığı bir zamanda aile birleşimi yoluyla anneleriyle birlikte babalarının yanına göç eden, eğitim yoluyla Hollanda kamusal alanıyla yoğun bir etkileşime giren genç kuşak arada kalmışlığın ve aidiyet krizinin en yoğun yaşandığı göçmen kategorisini oluşturmaktadır. Hollanda kamusal alanındaki ötekileştirme ve dışlanmaya aile içi ilişkilerdeki kırılmalar da eklenince 1980'lerden itibaren Hollanda'ya göç eden genç göçmenlerin yaşadığı aidiyet krizi de alabildiğine yoğunlaşmıştır. Erkek çocuklar, 20 yılı aşkın bir süre Hollanda'da kalmalarına rağmen ağır işlerde çalışmaktan tek bir kelime dahi Hollandaca öğrenmeye fırsat bulamayan, babalık rollerini eşlerine devredip büyük oranda kenara çekilen, ağır işlerde çalışmaktan kaynaklı hastalıklarla boğuşan babalarının yerlerini doldurmaya, ailelerinin yükümlülüklerini üstlenmeye mecbur kalmışlardır. Harun B. aile içi ilişkilerde yaşanan bu kırılmanın etkisini şöyle izah etmiştir:

Buraya gelince benim için en zor gelen şeylerden biri neydi biliyor musun? Babam ilk kuşak ama tek kelime Hollandaca bilmiyordu. Türkiye'deyken bir yere gideceksek babam hadi oğlum diyordu ben babamın peşine düşüyordum gidiyorduk. Nereye gidersek gidelim hep ben babamın arkasındaydım. Ama buraya gelince tam tersi oldu, babam benim arakama düştü... Birden bire dünya değişti... Babam boş durmayın gidin çalışın kendinizi kurtarın diyordu. Okulsa okula işse işe gidin diyordu ama hiçbir şey bilmiyordu ki bize rehberlik etsin. Babam pek çok şeyi bizden öğrendi. Biz ondan değil. Şimdi mesela eczaneye falan gidiyor ilk geldiğimizde babam eczaneye bile gitmeyi bilmiyordu. Babam köyden gelmiş, onca yıl çalışmış ama hiç dil öğrenememiş. Babamgil ancak o kadar yapabilmişler. (Şahin, 2009: 109)

Okula gitmeye ve fabrika dışındaki iş sahalarında çalışmaya başlayan bu yeni kuşağın Hollanda kamusal alanıyla etkileşimi de artmış, artan etkileşimleri ise kültürel karşılaştırmalar yapmalarına, kendilerini ayırtmalarına ve farklılaştırmalarına neden olmuştur. Kamusal alana girdikçe yabancı düşmanlığını, kendi yoksunluklarını, dışlanmışlıklarını ve ötekiliklerini fark etme düzeyleri de artmıştır.

Mustafa Ş. yaşanan bu krizi kendi tecrübesi üzerinden şöyle açıklamıştır:

Ben altı yedi ay dil okuluna gittim sonra beni normal okula verdiler. Okula bir gittim öğretmen bir konuşuyor tek bir kelime bile anlamadım. 12 yaşındasın koskocaman okul sınıfı bulamıyorsun. Anne baba bilmiyor ki yardım etsin. Dilin yok kimseye soramıyorsun. Adamlar seninle dalga geçiyor anlamıyorsun diye ama dalga geçildiğini bile anlamıyorsun. Gülüyorlar ama neye gülüyorlar. Senin toplumunda dalga geçmek diye bir şey yok ki. Yeri geliyor bilmeden seninle dalga geçilirken anlamadığın için sen de gülüyorsun. İnsanları aşağılıyorlar...Bir Türk arkadaşın olursa kurtarıyordun. (Şahin, 2009: 110)

Ailelerin gelişi, göçmenlerin giyim kuşamdan yeme içme alışkanlıklarına kadar tüm geleneksel uygulamalarının Hollanda kamusal alanındaki görünürlüğü artırılmış, yanı sıra da yabancı düşmanlığını giderek güçlendirmiştir. Aynı süreçte entegrasyon politikaları da sertleştirilmiştir. Hollanda, göçmen politikaları, misafir işçi politikasını resmen terk ettiği 1979'dan itibaren, göçmenler için "misafir işçi" kavramının yerine "etnik azınlık" ve daha yaygın olarak "yabancı/allochtonen" kavramlarını koymaya, buna uygun entegrasyon programlarını uygulamaya başlamıştır. Ebeveynlerinden her ikisi de Hollanda'da doğanlar *autochtonen* (yerli), ebeveynlerinden biri Hollanda dışında doğmuş bir kişi ise, Centraal Bureau voor de Statistiek'in (Merkezî İstatistik Bürosu, CBS) verilerinde de görüleceği üzere, allochtonen olarak tanımlanmıştır.³

Entegrasyon politikalarının sertleşmesine kamusal alanda karşılaşılan sosyal sorunlar da eklenince göçmenler kolektif aidiyetlerini inşa ve idame ettirmeyi gündelik hayatın rutin bir pratiği hâline getirmişlerdir. Amersfoort göçmen Türk topluluğunun kolektif aidiyeti inşa etmesinin temel mekanizması, birinci kuşak göçmenlerin sosyal akrabalığının kadınlar tarafından feminen etkileşim ve dayanışma ağlarına dönüştürülmesiyle oluşan ritüellerdir. Zira geldikleri köylerde, kolektif aidiyeti, statü ve rolleri belirleyen ve meşrulaştıran geleneksel mekanizma ritüellerdir. Kültürel sistemi ve sosyal yapıyı yaratmanın, statü ve rolleri paylaşımının ve meşrulaştırmanın geleneksel mekanizması olan ritüeller, Amersfoort'da da göçmenlerin kolektif aidiyetlerini üretmelerinin temel kültürel mekanizması hâline gelmiştir. Aile birleşimi yoluyla göçün tamamlandığı ve aile birimleri temelinde örgütlenmiş göçmen Türk topluluğunun şekillendiği, yanı sıra da ayrımcılık ve ötekileştirmenin giderek yoğunlaşmasına bağlı olarak aidiyet arayışının güçlendiği 1990'lı yıllarda göçmenler, kolektif aidiyetleri inşa etmenin geleneksel mekanizması olan ritüelleri uygulamaya koyulmuşlardır. İlk kuşak göçmenlerin sözlü kültüre dayalı ortopraktik bir sosyalleşme sürecinden geçmiş olmaları ve kolektif göç deneyimleri, sosyal dayanışmayı güçlendirerek acıyla başa çıkmayı sağlamanın, acıları toplumsal hafızayla ilişkilendirerek telafi etmenin, böylelikle de kolektif bilinç ve sosyal düzeni inşa etmenin geleneksel kültürel mekanizması olan ritüelleri harekete geçirmiştir. 1990'lı yıllarda aile birleşimiyle gelen gençlerin 2000'li yıllarda köylerindeki akrabalarıyla evlenmeye başlaması ritüellerin Amersfoort'da yapılanma sürecini hızlandırmıştır. Bunun için göçmenler, pansiyonlarda kurulan dayanışma ve etkileşim ağlarını, aile birleşimiyle gelen kadın dayanışma ağlarıyla birleştirmiş ve ritüel etkinlikler içine aktarmıştır. Bu ritüellerden kimisini olduğu gibi, kimisini de Hollanda kamusal alanına uyarlayarak uygulamaya koyulmuştur. Özellikle doğum, evlilik ve ölüm gibi hayatın doğal geçişleriyle ilgili ritüeller sadece Amersfoort'daki hemşehrileri değil, Avrupa'nın farklı ülkelerindeki hemşehrileri de bir araya getiren çekim gücüyle geleneği inşa etme, dayanışma ve etkileşimi güçlendirme, yerel bir aidiyeti kurma ve sürdürme işlevlerini yerine getirmiştir. Topluluğu aile birimi temelinde genişleten, hemşehrileri bir araya getiren, yerel dayanışma ağlarını güçlendiren etkileri nedeniyle özellikle evlilik ritüellerinin süresi Türkiye'dekinden çok daha uzun bir zamanı kapsar hâle gelmiştir. Ayrıca bu ritüele sadece Amersfoort'daki göçmenler değil, Avrupa'daki tüm hemşehriler katılmaya başlamıştır. Yalnızca geçiş ritleri değil temizlenme ve arınma, kutlama ve anma, bağış ve hediye ritleri de Amersfoort göçmen Türk topluluğu tarafından Anadolu'da uygulandığı gibi uygulanır olmuştur.

Ritüeller, göçmenlerin yaşadığı fiziksel mekânı geleneğin inşa edildiği sosyal bir mekân hâline getirmiş, tüm akraba ve hemşehrileri bu sosyal mekânda bir araya getirmek ve geleneği içselleştirmelerini temin etmek suretiyle yerel bir kolektif aidiyeti üretmiştir. Göçmen topluluğunun sınırlarını ayırıştırılmış, sosyal yapı ve hiyerarşik ilişkilerini düzene koymuştur. Ritüeller, hem göçmenlerin yeni kurulan topluluğa mensubiyetini meşrulaştırma hem de yeni doğan neslin kolektif aidiyetini inşa etme işlevini görmüştür.

³ [http://statline.cbs.nl/statweb/publication/?vw=t&dm=slen&pa=37325eng&d1=a&d2=0&d3=0&d4=0&d5=0-4,139,145,216,231&d6=0,4,9,14,\(1-1\),l&hd=160114-1625&hdr=g2,g1,g3,t&stb=g4,g5](http://statline.cbs.nl/statweb/publication/?vw=t&dm=slen&pa=37325eng&d1=a&d2=0&d3=0&d4=0&d5=0-4,139,145,216,231&d6=0,4,9,14,(1-1),l&hd=160114-1625&hdr=g2,g1,g3,t&stb=g4,g5) (Son erişim: 12.02.2017).

Yerel geleneksel aidiyeti öylesine güçlendirmiştir ki göçmen Türkler topluluklarının sınırlarını sadece Hollandalılardan değil, Faslıların ağırlıkta olduğu diğer Müslüman göçmenlerden de ayırtmıştır. Bu durumun somut örneği Türklerin bir Hollandalı ile evlenmek ile diğer Müslüman topluluklardan biriyle evlenmek arasında hiçbir fark görmeyişleridir. Hatta seküler ve bireyci yaşam desenlerinin yarattığı hevesle Türk geleneğini daha hızlı öğrendikleri ve benimsedikleri, topluluk yapısına daha hızlı entegre oldukları için Hollandalılarla evlenmeye daha sıcak bakmalarıdır. Nitekim Amersfoort'daki Boğazlıyanlı göçmenlerle evlenmiş ve göçmenler gibi yaşayan Hollandalı kadınlarla karşılaşılmasına rağmen diğer Müslüman gruplardan göçmenlerle evlilik kuran Boğazlıyanlı bir göçmene rastlanmamıştır.

Ritüellerin yarattığı bu geleneksel aidiyetin somut bir biçimde görülebileceği bir diğer örnek ise evlilik gibi yaşamın temel geçiş anlarından olan ölümdür. Altmış yıla yakın bir zamanın geçmiş olmasına rağmen Amersfoort'da, mekânın vatan hâline getirildiğinin ve bir aidiyetin tesis edildiğinin en önemli göstergesi olan bir Türk mezarlığı bulunmamaktadır. Türkler, toprak ve kan bağına dayalı geleneksel aidiyetlerini sürdürdüklerini gösterecek biçimde ölümlerini köylerine gömmektedir. Yersiz yurtsuzluğu bir çeşit sosyal ölüm olarak gördükleri için Amersfoort'da toprağa dayalı kan ve hemşehrilik bağlarından müteşekkil bir topluluğu yaratan göçmenler, sonraki yaşam için de bir aidiyeti tasarlamakta, bu nedenle de öldüklerinde köylerine gömülmek istemektedirler. Keza oldukça masraflı ve meşakkatli bu istek ve uygulamalarını atalarıyla birlikte aynı mezarlıkta yatma, kıyamet gününde de onlarla birlikte yeniden dirilme istekleriyle açıklamaktadırlar. Bu kültürel alışkanlıkları ise ölüm ritüellerini Hollanda toplumunun bürokratik yapısına uyarlamalarına neden olmuştur. İlk kuşak göçmenler, Hollandalı cenaze firmaları vasıtasıyla, çok masraflı olduğu için kendi aralarında topladıkları paralarla ölümlerini köylerine taşıyıp gömerken, günümüzde göçmenler, aıdat karşılığında cenazelerini ülkelerine taşıyan ve dini ritüelleri yerine getiren kendi modern kuruluşlarına başvurumaktadırlar.

Öte yandan göçmen Türklerin gündelik hayatlarını Hollandalıların hiç alışık olmadığı geleneksel ve kolektif ritüellerin bir bağlamı hâline getirmeleri, yaşadıkları toplumsal alanı iki ayrı kültürel alana ayırtmalarını ve topluluklarını inşa ettikleri ayrı bir aidiyet adacığını ve sosyal bir mekânı yaratmaları Hollanda kamuoyunun tepkisini daha da artırmış ve yabancı düşmanlığını beslemiştir. Nitekim 11 Eylül saldırısı, P. Fortuyn ve T. Van Gogh cinayetinin de etkisiyle iki binli yıllardan itibaren Hollanda, hem göçmen kabulünü sınırlandırmış hem de asimilasyon ve uyuma ağırlık veren politikaları uygulamaya koyulmuştur (Şahin, 2009: 86). İki binler boyunca Hollanda kamuoyunda yabancı düşmanlığı giderek artmış, etnik damgalamaya dinsel damgalama da eşlik etmeye, göçmenler ötekiliklerini gün be gün daha fazla hissetmeye başlamışlardır. Bunun tipik örneği, 2008 yılında Hollanda parlamentosu üyelerinden Geert Wilson tarafından hazırlanan ve video paylaşım sitesi Liveleak'de yayımlanan Fitna isimli İslam karşıtı videodur (Zoonen, Vis ve Mihelj, 2010). Bu tür karşıtlıklar ise etnik ve dinsel ayrışmaların ve buna bağlı kimliklerin giderek marjinalleşmesine sebep olmuştur. Hollanda, 2000'li yılların sonlarına doğru, geleneğin taşıyıcı kanalı ve entegrasyonun önündeki en önemli engellerden birisi olarak gördüğü Türkiye'den evlilikleri zorlaştırıcı kararları almış ve uygulamaya koymuştur. Tüm bu yasal tedbirlere, göçmenler sebebiyle iş bulamadıklarını belirten, suç oranlarındaki artışı göçmenlerle ilişkilendiren sıradan Hollandalıların gündelik hayattaki ötekileştirici tavırları eşlik etmiştir.

2000'li yıllar Hollanda doğumlu bir kuşağın da gündelik hayatta görünmeye başladığı yıllardır. Doğdukları andan itibaren Hollanda'nın kamusal yaşamının bir parçası olan, Hollandacayı anadilleriyle birlikte öğrenen, orta ve yükseköğrenim görmeye başlayan, soyut ve rasyonel düşünceyle etkileşimleri artan, sadece yaz aylarında gördükleri köyleri ile doğup büyüdükları Amersfoort arasında kalmış bir bilinç hâlini yaşayan ve daha belirgin bir yabancı düşmanlığı ve ayrımcılığa maruz kalan bu yeni kuşağı topluluğa entegre etmek için de ritüeller işletilmiştir. Göçmen Türk topluluğunun Hollanda doğumlu çocuklarının geleceğine dair kaygıları, kolektif ritüellerine daha sıkı sarılmalarına ve çocuklarını bu ritüel ağ içinde sosyalleştirmelerine neden olmuştur. İlk kuşak göçmenlerin tohumlarını attığı bir sosyal akrabalıktan beslenen bu ritüel gündelik hayat ise 2000'li yılların sonuna gelindiğinde göçmen Türk topluluğunun kültürel sistemi, sosyal ve hiyerarşik yapısı itibarıyla neredeyse 60'larda donup kalmış geleneksel bir topluluk hüviyetine büründürmesine sebep olmuştur.

Öte yandan göçmenler sadece Hollanda kültürüne değil, kendi ülkelerinin kültürüne de ötekileşmeye başlamış, arada kalmışlık hâlleri iyiden iyiye belirginleşmiştir. Yalnızca Hollanda toplumu içinde

yaşadıkları sorunlar değil, bıraktıkları köy ve kasabalarını her yaz daha farklı ve değişmiş bulmaları, göç ettiklerindeki kültürel doku ve sosyal yapıyı bulamamaları, ülkelerine dair idealize ettikleri sosyal gerçeklik ile buldukları ampirik gerçeklik arasındaki gerilime bağlı olarak tecrübe ettikleri yabancılaşma da göçmenleri kendi göçmen topluluklarına sığınmaya sevk etmiştir. Hollanda'nın fiziksel mekânının ve kurumsal yapısının bir parçası hâline gelseler de kendi toplulukları bağlamında ayrı bir kültürel yaşamı ve buna uygun pratikleri sürdüren, böylelikle iki ayrı sosyal ve kültürel alan üzerinde parçalı bir hayatı yaşayan göçmenler, Türkiye'nin de ayrıldıkları hâliyle kalmadığını, yapısal ve kültürel dönüşüme uğradığını fark etmeye başlamışlardır. Bir göçmen bu durumu açıklamak için şöyle demiştir: “Ne orada tamam ne burada, hem orada yarımım hem burada, bir yerim hep yarım kalacak.” Bir başkası ise şöyle demiştir: “Bazen sokakta yürürken ansızın burnuma hani ekinler biçilirken etrafa bir koku yayılır ya o koku geliyor, işte o zaman anlıyorum ki buraya ait değilim, hiç de olmayacağım.” Ne tam olarak Türkiye'ye, ne de Hollanda'ya ait, arada bir yerde bir eşikte duran göçmenler, bu eşikten çıkışın yolu olarak kendi topluluklarının ritüel bağlamına daha sıkı sarılmışlardır. Ülkelerinin kültürlerine yabancılaşmalarının yarattığı bu aradalık hâli de eklenince göçmen topluluklarına sığınmaktan başka çareleri kalmamıştır.

Gündelik hayatın bu ortopraktik ve ritüel merkezli organizasyonu, sadece göçmen topluluğun sınırlarını tayin etmekle kalmamış, topluluğun yerel geleneksel yapısıyla uyumlu olmayan aidiyet biçimlerinin teşekkülünü de engellemiştir. Bu minvalde olmak üzere ortopraktik ve ritüel bir yaşam desenini inşa edememiş diğer Müslüman göçmen topluluklar arasında kendisine geniş yer bulan ideolojik kimliklerin, marjinal ve radikal hareketlerin Amersfoort göçmen Türk topluluğunda yaygınlaşmasına mani olmuştur. Özellikle soyut ve rasyonel düşünceyle etkileşimi artan Hollanda doğumlu gençleri içine çekebilecek bu ideolojik hareket ve kimlikler yerel geleneksel aidiyeti kuran ritüelleri aşarak göçmen Türk topluluğuna sızamamıştır. Zira söz konusu dinsel hareketlerin temel özelliği, yerel geleneksel inanç ve uygulamalarla arasına keskin bir mesafe koymaları ve bu yerel uygulamaları ayıklayarak kurdukları dinsel bir ideolojiyi yaratmaları ve Luckmann'ın (1967) deyimiyle pazara arz etmeleridir. Bu bakımdan geleneksel halk inanç ve uygulamalarının ortopraktik karakteri ile bu dinsel hareketlerin ortodoktik niteliği arasında ontolojik ve aşılması mümkün olmayan bir karşıtlık bulunmaktadır. Bu gün Avrupa'daki Müslüman topluluklardan katılımlara sahne olan radikal ideolojik hareketlere, özellikle de marjinal dinsel hareketlere, Amersfoort göçmen Türk topluluğu bir yana, Avrupalı göçmen Türk topluluklarından neredeyse hiç katılımın olmayışı bireyleri yerel geleneksel bir aidiyetle özdeşleştiren ritüellerin eseridir. Zira genel olarak Avrupa'daki Türkler, özel olarak da Amersfoort göçmen Türk topluluğu, dinsel organizasyon ve kurumsallaşmalarını ritüeller içinde inşa edilen yerel aidiyet anlayışlarının uyumlu bir parçası olarak görmüştür. Dinsel yapıları da aile birleşimiyle gelen çocukları yerel aidiyetlerini kaybetmesinler diye kurmuş, camileri geleneksel dayanışma ağlarının sürdürülebileceği bir mekân olarak tasarlamışlardır. İlk kuşak göçmenler, aile ve çocukları gelmeye başlayınca kolektif aidiyetlerini ve topluluklarını sürdürebilmek niyetiyle dinsel mekânları inşa etmeye koyulmuşlardır. Bu mekânları, çocuklarının topluluğa mensubiyetlerini kurmaya ve sürdürmeye hizmet edecek mekânlar olarak düşünmüşlerdir. Söz konusu mekânlar hâlen fiziksel mekânı sosyal bir mekâna dönüştürmenin aracı olarak kullanılmaktadır. Göçmen Türkler, dinî ritüelleri geleneksel halk dindarlıklarının bir parçası, camileri de her türlü seküler, dinsel ve geleneksel ritüellerini icra etme, sosyal etkileşim ve dayanışma ağlarını kurmanın bir mekânı olarak görmektedirler. 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramından, kırk yemeklerine, kutlu doğumdan dış hediği mevlidine ve düğüne kadar pek çok ritüel bu camilerde yerine getirilmektedir. Göçmenler dinsel mekânları geleneklerinin bir parçası olarak görseler de dinsel mekânların ve ritüellerin görünürlüğündeki artış, tüm Avrupa'da olduğu gibi Amersfoort'da da dinsel bir ötekileştirmeyi beraberinde getirmiştir. Göçmen topluluğunun kendi içindeki dinsel ayrışma ve çatışma da bu ötekileştirmeyi güçlendirmiştir. Özellikle dinsel ritüeller ve mekânlar ötekileştirme ve dışlamanın simgesi hâline gelmiştir. Böylece radikal dinsel hareketlerin etkisini artırdığı iki binlerden itibaren göçmenlerin yaşadıkları dışlanma, eşitsizlik, ötekileştirmeye İslamafobi de eşlik etmeye başlamıştır.

Popüler kültürün tüketimi güdüleyen, hâkim kültürün bireyci deseninin geleneksel olanı sorgulatan etkileri ile dinsel cemaatlerin sayısındaki artış ve aralarındaki keskin ayrışma, sınırlı düzeyde de olsa topluluk içindeki dayanışma ağını ve ritüellere, özellikle de geleneksel olanlarına katılımı zayıflatan sonuçları yaratmıştır. Ritüellerin uygulanışında görülen bu esneme ise özellikle gençlerin ideolojik

kimlik tasarlama ve dinsel hareketlere katılma eğilimlerini artırmıştır. Dolayısıyla ritüellerdeki işlev kayıpları, dinsel ötekileştirmenin yarattığı tepkiselliğin de etkisiyle radikalleşebilen dinsel kimlikleri, oldukça sınırlı düzeyde kalmakla birlikte, su yüzüne çıkarmıştır. Zira ritüellerin işlemediği durumda acıyla başa çıkmanın ve aidiyet krizine çare üretmenin rasyonel bir mekanizması olan ideolojiler devreye girmekte, sosyal acılar ideolojik referanslar vasıtasıyla toplumsal hafızayla ilişkilendirilerek kimlikler üretilmektedir. Böylelikle aidiyet krizi rasyonel olarak kurgulanan, Tönnies'in deyişiyle doğal olmayan (2001: 233, 165), yapay aidiyetler ve kurgusal topluluklar aracılığıyla aşılmakta, acılar telafi edilmekte ve meşrulaştırılmaktadır. Nitekim Hollanda'nın kamusal yaşamıyla etkileşimi yoğunlaşan, rasyonel bir eğitimden geçen, daha bireyci bir sosyalizasyona tabi olan, anne babaları ve dedelerine göre daha ciddi ayrımcılığa maruz kalan Hollanda doğumlu gençlerin bir kısmı aidiyet arayışlarına ideolojik referanslarla çare bulmaya ve bir kimlik inşa etmeye yönelmişlerdir. Bu gençler, kendilerini ötekileştirmekten mesul tuttuğu bir ötekini yaratmış, çatışmalı bir ilişkiyi öngördüğü bu öteki üzerinden de kendi ideolojik kimliğini şekillendirmeye girişmiştir. Böylece, Hollanda doğumlu göçmenlerin, çok sınırlı bir sayıda da olsa, bir kısmı, Hollanda kamusal yaşamındaki rasyonel sosyalizasyonlarının da etkisiyle, sosyal acılar karşısında ritüelleri değil, rasyonel mitleri harekete geçirmiştir. Rasyonel mitler ise sosyal acıların mitleştirildiği bir ötekilik tasavvuruna bağlı olarak şekillenen *kolektif kimlikleri* ve buna bağlı heterojen, parçalı ve hatta kendi içinde çatışmalı olabilen bir etkileşim biçimini üretmiştir. Bununla birlikte sosyal acılar karşısında ritüelleri değil, rasyonel mitleri harekete geçirme, bir öteki algısı temeline çatışmalı bir kimlik tasavvuruna sahip çıkma ve hatta bu kimlikleri marjinalleştirme eğilimi Amersfoort göçmen Türk topluluğu arasında parmakla sayılacak kadar sınırlı düzeydedir. Topluluğun ortopraktik yaşam deseni, düşmanlaştırılan bir öteki tasavvurundan hareketle zihinsel olarak kurgulanan ve bağlanılan modern bir aidiyet biçimi olarak kimlik tasavvuru karşısında bariyer oluşturmuş, geleneksel kolektif aidiyet biçiminin devamlılığını temin etmiştir. Göçmenlerin aidiyet krizinden kaynaklı gerilimlerinin ve çatışmalarının boşaltılmasına, ritüeller bağlamında kurulan dayanışma ve etkileşim içinde telafi edilmesine olanak tanımıştır.

Göçmenler, aradalık hâlden kurtuluşun, ne orali ne buralı olmanın yarattığı ikilemden, yani Turner'in bahsettiği tehlikeli sahipsiz topraklardan, çıkışın ve bir aidiyeti inşa etmenin yolu olarak ritüellere sarılmış, bu ritüeller vasıtasıyla sınırlarını belirledikleri bir sosyal mekâna ve kendi inşa ettikleri topluluğa sığınmıştır. Yalnızlık, çaresizlik, damgalanmışlık, ötekilik gibi göçün neden olduğu acılarla baş etmek üzere geleneksel ritüellerini uygulamaya yönelen göçmenler, söz konusu ritüeller vasıtasıyla geleneksel kolektif aidiyetlerini göç ettikleri yerlerde inşa etmiş, göçmen topluluklarının sınırlarını belirlemiş, geleneksel kültürel sistemlerini üretmiş ve sosyal yapılarını şekillendirmişlerdir. Böylelikle yaşadıkları ülkede “yabancı” olmanın yarattığı acılar karşısında kolektif bağlarını, sosyal dayanışmalarını ve biz bilinçlerini korumak ve toplumsal hafızalarını kuşaklar boyu yeniden üretebilmek için ritüellerin hâkim olduğu bir gündelik yaşam desenini kurmuşlardır. Ritüelleri vasıtasıyla kökleri Anadolu'daki köylerinde olan dayanıklı bir topluluk yapısını inşa etmişlerdir.

Sonuç

Göç gibi gündelik hayatın beşeri tecrübeleri bilimsel alana aktarılırken bu deneyimler, nesnel bilimsel açıklamalar, rasyonel ve sistematik kuram ve kavramlar içinde soğutulabilmekte, insani ve naif yanları bilimsel yöntemlerle meşrulaştırılan nesnellik ve tarafsızlık algısının yönlendirmesiyle nötrleştirilebilmektedir. Kimi zaman da nesnellik varsayımı bilimsel bilgiyi sosyal politikaların düşünömselliğinin kaynağı olarak gören pragmatik toplumsal hedeflere yenik düşebilmekte, bilimsel çalışmalar sosyal politikaların güdülediği doğrultuda tek yanlı ve işlevsel açıklamaları üretebilmekte, gündelik hayatın beşeri tecrübelerin kültürel anlam ve mahiyeti bu pragmatik sosyal politikalar içinde erimektedir. Tüm bu metodolojik sorunların yarattığı sınırlılıkları aşmak için göçün kültürel bir fenomen olarak ele alınması ve göçmenlerin gündelik yaşamının derinlemesine araştırılması ve anlaşılması gerekmektedir. Nitekim Amersfoort göçmen Türk topluluğu göçün böylesi kültürel ürünlerinden biridir.

1960'larda Hollanda'nın Amersfoort şehrine geçici olduğu öngörüsüyle göç eden göçmenler, yirmi yılı aşkın bir süre pansiyonlarda bir arada yaşamış, yerel ve geleneksel dayanışma ağlarından hareketle şekillendirdikleri güçlü bir sosyal akrabalığın temellerini atmışlardır. 1980'lerden itibaren hızlanan aile

birleşimiyle birlikte geldikleri ülkelerde kalıcı olarak yerleşmeye, hem buldukları ülkelerin sosyal düzeninin bir parçası olmalarını hem de geleneksel sosyal düzenlerini devam ettirmelerini sağlayacak bir yaşantı dünyasını inşa etmeye girişmişlerdir. Göçmenler, pansiyonlarda temellerini attıkları bir hemşehri dayanışması üzerinde yükselen sosyal akrabalığı ritüeller vasıtasıyla bir göçmen topluluğuna dönüştürmek suretiyle kendi geleneksel sosyal düzenlerini Avrupa'nın modern yaşam alanlarında inşa etmişlerdir. Göçmenler sadece kendi geleneksel aidiyetlerini kurmakla ve topluluklarını inşa etmekle kalmamış, buldukları toplumların modern sosyal düzenlerine de entegre olmaya başlamışlardır. Eğitim görmeye, dil öğrenmeye, mevcut ülkenin rasyonel bürokratik yapılarının bir parçası olmak üzere dernek ve vakıflar kurmaya girişmişlerdir. Böylece bir sosyal mekân üzerinde modern ve geleneksel olmak üzere ikili bir sosyal düzeni inşa etmişlerdir. Söz konusu ikili yapının yarattığı uyumsuzluk ve çelişkilere, kamusal yaşamda görünürlüklerinin artmasıyla birlikte su yüzüne çıkan ayrımcılık, ötekileştirme, dışlama ve damgalama gibi sosyal acılar da eklenince yaşadıkları aidiyet krizi derinleşmiştir. Göçmenler tüm bu acılarla baş etmek üzere ritüellerden müteşekkil bir gündelik hayatı yaratmış, sosyal acılarını ritüeller vasıtasıyla telafi ederek kolektif aidiyetlerini ve buna bağlı olarak da kendi topluluklarını inşa etmişlerdir.

Kaynakça

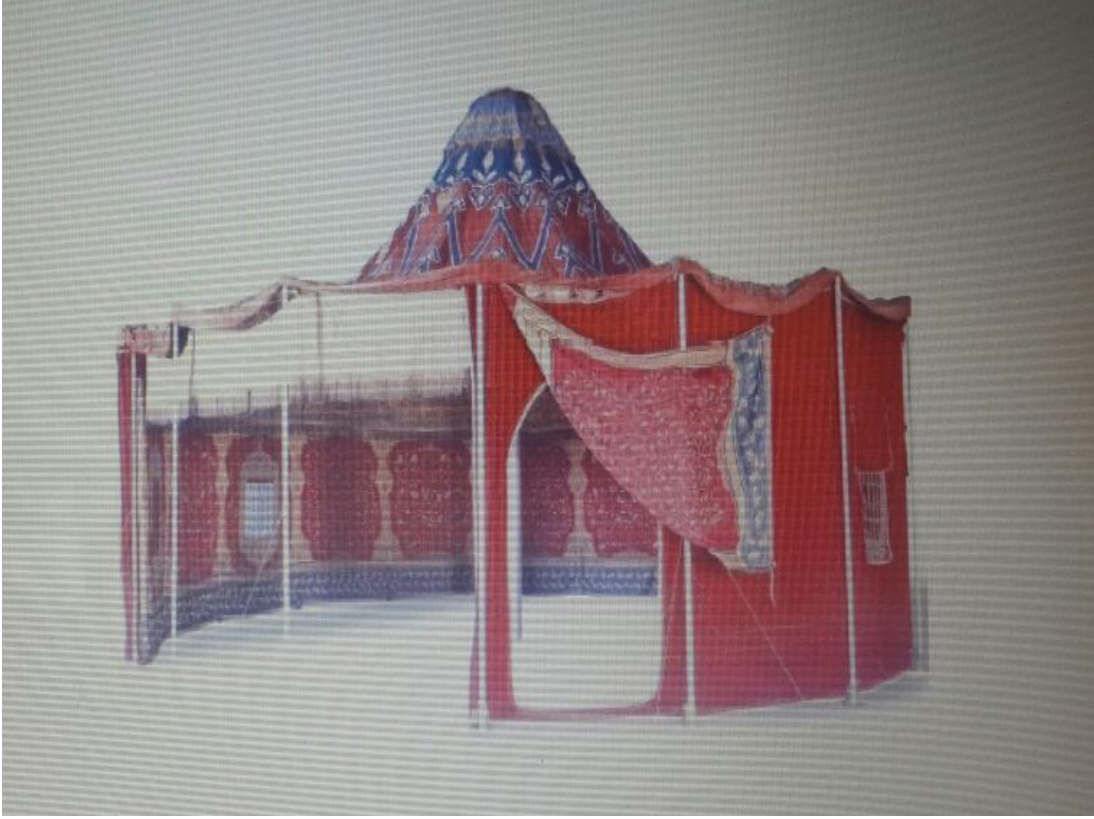
- Berger, P. L.; Berger, B.; Kellner, H. (1973). *The Homeless Mind*, Pelican Books.
- Berger, Peter L. (1973). *The Social Reality of Religion*, Middlesex: Penguin Books.
- Luckmann, T., (1967), *The Invisible Religion: The Problem of Religion in Modern Society*, MacMillan, New York.
- Mangalam, J. J.; Schwarzweller, H. K. (1970). "Some Theoretical Guidelines toward a Sociology of Migration", *International Migration Review*, 4/2, ss. 5-21.
- Maréchal, B. (2003). "From Past To Present", (Ed. Brigitte Maréchal, Stefano Allievi, Felice Dassetto, Jørgen Nielsen), *Muslims in the Enlarged Europe: Religion and Society*, Leiden: Brill.
- Morgan, D.; Wilkinson, I. (2001). "The Problem of Suffering and the Sociological Task of Theodicy", *European Journal of Social Theory*, 4/2, ss.199-214.
- Sahin, İlkey (2009). Göçmen Kadınların Dini Ritüellere Katılımı: Amersfoort (Hollanda) ve Boğazlıyan Örneğinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Scarry, E. (1985). *The Body in Pain: The Making and Unmaking of the World*, Oxford: Oxford University Press.
- Simko, C. (2012). "Rhetorics of Suffering: September 11 Commemorations as Theodicy", *American Sociological Review*, 77/6, ss.880-90.
- Tönnies, F., (2001), *Community and Civil Society*, (Ed.J. Harris; M. Hollis), (Çev.J. Harris;M. Hollis), Cambridge University Press, Cambridge.
- Turner, V. (1974). *Dramas, Fields, and Metaphors: Symbolic Action in Human Society*, New York: Cornell University Press.
- Turner, Victor (1995). *The Ritual Process, Structure and Anti-Structure*, New York: Aldine De Gruyter.
- Weber, M. (1998). *Sosyoloji Yazıları* (Der. H. H. Gerth-C. Wrights Mills, Çev. T. Parla), İstanbul: İletişim.
- Zoonen, Liesbet van, Farida Vis ve Sabina Mihelj (2010). "Performing citizenship on YouTube: activism, satire and online debate around the anti-Islam video Fitna". *Critical Discourse Studies* 7(4):249-262.

Göç ile Gelen Çadır Kültürü

Öğr. Gör . Merve DANIŞMAN
Gazi Üniversitesi / Ankara

GÖÇ İLE GELEN ÇADIR KÜLTÜRÜ

Resim1: Askeri müzede korunan Sultan II. Mahmut' a ait tek direkli çadır (Atasoy,2002b)

Çadır geleneğinin Türk tarihi içindeki sürekliliği ve önemi bilinen bir olgudur. Günümüzde çadırlar sadece göçebe topluluklar tarafından kullanılıyorsa da, yazılı kaynaklardan da bilindiği üzere Türk tarihi içinde çadırlar, saray erkanı için de 20. yüzyıla kadar varlık göstermiştir. Çadırlar kimi zamanlarda savaş alanlarında İstanbul Sarayı' nın bir benzerini oluşturmak için kullanılmış kimi zamanlarda çeşitli gösteri, kutlama ve törenlere bir arka plan oluşturmak ve padişah çevresine bir sahne yaratmak için kullanılmıştır. Çadırlar Türk boylarıyla birlikte Orta Asya' dan Anadolu' ya oradan da Osmanlı fetihleriyle Viyana yakınlarına kadar geniş bir coğrafya da varlık göstermiştir. (Mesci Ü., 2012)

Türk Devletlerinde Çadır Kültürü

Resim 2: Türk Devletinde Çadır

Türkler' in bilinen tarihinde çadırlar ilk evrelerden beri önemli bir yer tutar. Orta Asya' dan Anadolu' ya ve Osmanlı fetihleriyle Avrupa içlerine kadar çadır kullanımı, süregelen bir gelenekle Hunlar' dan Osmanlılar' a kadar izlenebilmektedir.

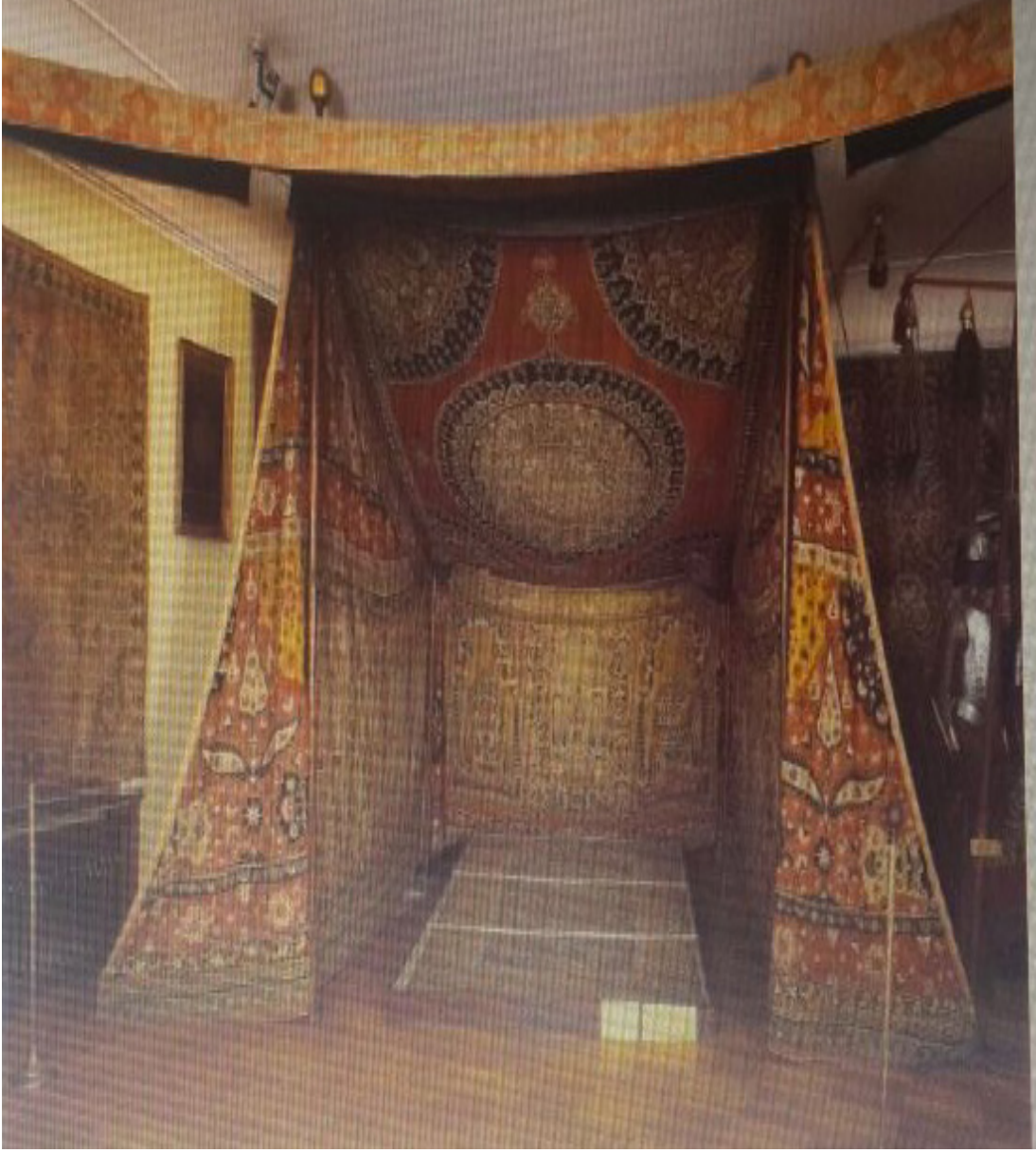
Hun İmparatorluğu sanata büyük önem vermiş ve bundan da Göktürk devleti etkilenmiştir. "Göktürkler, Hunlar' da olduğu gibi çadırları konut olarak kullanmayı sürdürmüşlerdir. Erken çağlarda Göktürkler arabalar üzerinde taşınan keçe çadırlara sahip bir kavim olarak Çin tarihlerine geçmişlerdir. Bu yaşayış tarzı savunma gereğinden kaynaklanmaktaydı.

Göktürk devleti yöneticileri başka ülkelerin elçilerini bu çadırlarda kabul ederlerdi. Oğuz ilinin yöneticileri olan beyler bazı zamanlarda büyük ziyafetler verirlerdi. Bu ziyafetlerde büyük bir çadır veya otağ dikilir ve beylerin tahtı konulurdu.

Çadırın İslamiyetin ilk yıllarında da savaş, deprem vb. doğal afetlerde hastane olarak kullanılma geleneğinin sürdüğünü bilmekteyiz. Eski Türkler de olduğu gibi Selçuklular da savaşta ve hazarda, orduyla birlikte hareket eden seyyar hastane çadırları kullanmış oldukları bilinmektedir. (YACAN S,1995, s. 13)

Eski Orta Asya geleneklerinden birçoğunu devam ettiren Osmanlılar da, atalarının çadır kültürünü de sürdürmüşler ve imparatorluğun kuvvetlenip büyümesine paralel olarak bu kültürü, göçebe kültürü olmaktan çıkarıp imparatorluk seviyesine getirmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu' nda olduğu kadar İran, Hindistan, Mısır gibi birçok ülkede de yaygın olarak kullanılmış olan çadırlardan son derece az örnek kalmasına karşılık, Osmanlı çadırlarından günümüze oldukça çok sayıda çadır gelmiştir. Bunun çoğu ülkemizde Askeri Müze ve Topkapı Sarayı müzesinde olmakla birlikte birçok Avrupa ülkesinde hatta ABD Müzelerinde bile bir çok örnek bulunmaktadır. (ATASOY N, 2004-2005, s.1)

Resim 3: Czartoryski Müzesi' nde korunan sayeban (Atasoy 2002b)

Çadır kullanımı sadece Türkler' e özgü bir alışkanlık değildir. Her ne kadar göçebe ve yarı göçebe karakterli bir topluluk olan Türkler için çadır kullanımı tarihsel süreklilik içinde izlenebilen bir olguysa da diğer Orta Asya kavimleri de -ki bazıları günümüzde de halen çadırı kültürlerinin bir parçası olarak devam ettirmektedir- çadırı kullanmışlardır. Çadır mimarisi sadece göçebe ve yarı göçebe kavimlere özgü bir gelenek olarak kalmamış aynı zamanda bu toplumların yerleşik hayata geçmelerinin ardından sabit mimariyi de mekânsal ve kurgusal olarak etkileyen bir kaynak olmuştur. (ARSEVEN C, 1950 s.352)

Orta Asya içlerinden Anadolu' ya kadar olan göçlerinde Türkler için çadır, temel ihtiyaçlardan olan barınmayı karşılamak amacıyla sürekli olarak kullanılmıştır. Türkler Anadolu' ya geldikten sonra her ne kadar özellikle yönetici sınıf yerleşik düzene geçmişse de çadırlar kültürel olarak ve günlük yaşamda farklı işlevlerde kullanılmıştır.

Eğlencelerden merasimlere, depolamadan hastane, tuvalet ve hamam gibi günlük hayatın zorunlu ihtiyaçlarının belirlendiği işlevlere ve hatta sabit bir bina yapılarına kadar geçici bir yapı olarak hizmet vermek üzere pek çok farklı işlevli çadır değişkenlik gösteren tiplerle kullanılmıştır. (ÇÜRÜK C, 1988b, s.162)

Daha geç dönemlerde ise kullanımlar sünnet düğünü gibi etkinlik ve törenlerde padişah için askeri amaçlardan kopuk gezici saraylar olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ancak çadırlar, sadece yapı ve yerleşke gerekliliklerinin ötesinde yöneticiye bir arka plan yaratma geleneği içinde üretilmeye ve kullanılmaya devam etmiştir. Tarihsel süreç içinde çadırlar farklı biçimsel özellikler göstermiş, farklı amaçlarda kullanılmıştır.

Görüldüğü üzere çadır geleneği Türkler' in tarihi ile süreklilik göstermekle beraber kullanımı farklılaşmıştır. Orta Asya' dan göçebe ve yarı göçebe karakterli kavimler olarak Batı' ya göç eden Türkler için çadır erken dönemlerde barınma odaklı yapılarıdır. Yerleşik hayata geçildikten sonra Osmanlı İmparatorluğu' nun "Duraklama Devri" olarak adlandırılan ve fetihlerin azaldığı döneme kadar ise çadırlar temel anlamda sadece gezici ordugahlar olarak işlevlendirilmiştir. Ancak işlevleri aynı kalsa da –topak ev tipolojisinin bırakılması gibi- çadırlar farklı mekânsal ve biçimsel özellikler göstermeye başlamıştır.

"Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden kavimlerin halen yaygın olarak kullandığı kubbeli çadırlardır. Ana yapılarının aynı olmasına karşın bu çadırlar değişik yerlerde yurd, topak ev, ak ev ve keçe çadır gibi farklı isimler alırlar. Değişik Türk boyları tarafından kullanılan bu ortak çadır tipi ancak ayrıntılarında farklılık gösterir. (ATASOY N., 2000, s. 15.)

Türklerin Kullandığı Çadır Türleri

Eski Türklerin kullandığı çadır tipleri 3 tanedir.

Resim 4: Kara Çadır tablo

1. Karaçadır, genellikle iki direk üzerine keçi kılından ya da kalın pamuk ipliğinden sık dokunmuş ve örülerek yapılan bir çadır türüdür. Karaçadır, kıldan dokunmuş çullarla kurulan bir çadırır. (ATLIHAN Ş, 1992, s. 49.)

Karaçadırın bezi, güneşi ve yağmuru geçirmeyecek niteliktedir. Çadırın içine hasır, hasırın üzerine hayvan postu, kilim vb. serilir. Kenarlara çepeçevre erzak çuvalları, yatak denkleleri dizilir ve ortaya mangal konur. Ev gereçleri ve giysiler çadır direklerine asılır. Çadır bezinin öne gelen kısmında kapı yerine kullanılmak üzere bir yanak bulunur ya da bezin bu bölümü toplanıp çadırın üstüne doğru atılarak giriş ve çıkış sağlanır.

Resim 5: Günümüzde Alaçık Çadırı

2. Alaçık adı verilen çadır türü yarım kubbe biçimindedir. Yanları, yerden başlayarak taşla örülür, tepesi ağaç dalları ya da kamışlarla kubbe biçiminde kapatılıp üzerine keçe örtülür. Alacık veya alaycık tünel biçiminde üzeri keçe veya hasır ile örtülen çadırıdır. A.g.m., s. 49.

Resim 6: Topak Ev Modeli Osmanlılarda Çadır Kültürü

3. Topak ev, Türkler' in en çok kullandığı çadır türlerindedir. Kenarları birbirine bağlanmış kafes biçimli çubuklardan oluşur. Açılıp kapanabilecek biçimde yapılmış olan bu çubuklar açıldığında daire

biçimli genişçe bir mekan oluşturur. Üzerine bükülerek kubbe biçimi verilmiş çubukların bağlandığı tahta bir kasnak konur ve en üste keçe atılır.

Orta Asya’da yaşayan Türkler arasında günümüzde de kullanılan bu çadır türünün örneklerine Kazakistan, Kırgızistan, Afganistan, Türkmenistan ve Türkistan’da rastlanmaktadır. Şerife Atlıhan “Türklerin asıl geleneksel çadırlarının ak keçeden yapılan değirmi çadır” olduğunu ifade eder.

Resim 7: Kanuni ve Macar İstefan, Nüzhet-el Ahbar der Sefer-i Sigetvar, 1568 (Atasoy,2002b)

Çadırların nasıl kullanıldıklarını, nasıl bir araya getirildiklerini anlamak için minyatürlere bakmak gerekir. Bu minyatürlere bir örnekte 16 yüzyıl minyatürlerinden birinde Kanuni’ nin sefer sırasında ölümü üzerine Şehzade Selim’ in Belgrad’ a gelişi ve tahta çıkma töreni resmedilir. Çadır kullanma geleneği çok canlı olduğundan, tahta çıkma töreni için herhangi büyük bir bina aranmamış, çadır ve sayebanlarla görkemli bir tören alanı oluşturulmuştur.

Tamamen işlemeli olan bu çadır ve sayebanların yarattığı görkem, protokole göre tören alanında tören kıyafetleri ile dizilmiş erkan ile daha da artmıştır. Bu arada tahta çıkmak üzere hızlı bir şekilde oraya ulaşan şehzadenin babasının ölümü ihtimaline karşı önceden hazırlık yapması söz konusu olmadığından kıyafeti diğerlerinden daha güzel, daha üstün değildir.

Ayrıca burada çok güzel süslenmiş de olsa Orta Asya yurd tipi çadırların bulunuşu da geleneklerin nasıl devam ettiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Arşiv belgeleri çadırla ilgili terminolojiyi kavramak için önemli kaynaklardır. Bu belgelerin bazılarında çadır deposunda bulunan çadırların listesi verilir. Böylece ne çeşit çadırların olduğunu bunların tariflerinden de özelliklerini kesin bir şekilde öğreniyoruz.

Çadır eteklerinde mimariyle bütünleşmiş öğeler bulunur. Çadır duvarlarını, oluşturan ama çadır eteği diye isimlendirilen bu elemanlar “hazne” denilen dikdörtgen panolardan oluşur. İlk bakışta standart gibi intiba veren haznelerin dikkatlice çalışıldığında boyutlarının farklı farklı olduğu anlaşılmıştır. Öyle anlaşılıyor ki, çadır kumaşları, dikilirken, kaftan ve gömlelerde uygulandığı gibi mümkün olduğunca kenardan, eninden kesmeden yan yana getirmeye çalışılmıştır.

Dışı genellikle düz, fakat iç kısmı süslemeli olan çadırlarda, iç ve dışlarında ayrı ayrı kumaşlar kullanılmıştır. Yani saray çadırları kumaştan yapılmış iki kabukludurlar. Dış kumaşa dikilmiş olan kolonlar çadırın asıl taşıyıcı unsurlarıdır, yani çadırın iskeletidir.

Osmanlılarda Kullanılan Çadır Çeşitleri

Osmanlılarda saray ve ordu çadır türlerini genel olarak şöyle sıralamak mümkündür:

Otağ-ı Hümayun: Padişah çadırı

Otağ-ı Asafi, Divan Çadırı: Vezirlere mahsus çadır

Halvet Çadırı: Sadrazamın şahsına mahsus olup, yatıp dinlendiği çadırıdır.

Sokaklu Çadır, Perdeli Çadır: İpler ve bezlerden meydana gelen perdeli çadır, sefer sırasında sancak beyinin barınağı görevini yapardı.

Çadır-ı Hazine: Sancakbeyinin sefer sırasında savaş hazinelerini muhafaza ettiği çadır.

Kurba Çadır, Hamam Çadırı: Hamam olarak kullanılırdı.

Hastane Çadır: Hastalara mahsus çadırlar

Kılar Çadırı: Sefer sırasında yiyecek stoklarının saklanmasına yaramaktadır.

Çadır-ı Saraçhane: Bu çadırda eyer ve deri işlerinin yapıldığı çadırıdır.

Çadır-ı Matbah: Mutfak görevi yapacak bir çadırıdır.

Çile Çadırı: Cezalı askerler için kullanılan çadırıdır.

Muhtelif Sınıf Asker Çadırları: Kapıkulu denilen piyade ve benzeri meslek sınıfı askerlerinin yatmaları ve dinlenmeleri için kullanılan hemen hemen birbirinin aynı yapıda olan çadırlardır.

Çadırların Süsleme Özellikleri Ve Süslemelerde Kullanılan Motifler

Resim 8: Askeri Müzede Korunan Çadır Eteği Parçasının Hazineslerinden Görünüm ATASOY, 2002b

Osmanlı dönemi saray çadırlarında yurt tipi çadırlar kullanılırken sonraki dönemlerde çok direkli ve bez örtülü çadırlar kullanılmıştır. Padişah ve paşa çadırları tenefli kumaştan ve beşik çadırları kara çadır tipi direkli çadırlardır.

Dıştan atlas, ipek sırma işlemeli kumaşlar ile kaplanmış, içinde ve dışında farklı kumaşlar kullanılmıştır. Süslemelerdeki desen ve teknik çok iyi seviyelere ulaşmış, motif, renk ve kompozisyonlar ait oldukları dönemin süsleme sanatlarıyla benzerlik göstermiştir. Osmanlı saray çadırlarında batı

kültürünün etkileri de görülmüştür. 17. yüzyıl çadır süslemelerinde ve tekstillerinde renk, konu, teknik ve desen bakımından sadelik görülürken yüzyılın sonlarına doğru Avrupa sanat etkisiyle renklerin arttığı, malzemelerin cins ve kalitelerinin değiştiği, desenlerin aslına uygun, sadelikten uzak bir biçimde uygulandığı görülmektedir. 18 yüzyıl da da batı etkisi devam etmiş, desen ve motifler karmaşık bir biçimde uygulanmıştır.

Türk süsleme sanatının gerek İslamiyet öncesi ve gerekse İslamiyet sonrası Türklerin hakimiyet kurduğu pek çok coğrafi bölgelerdeki süsleme geleneklerinden etkilenmiş olması doğaldır. Ancak bu etkilenme çok kısa bir zaman diliminde kalmış, gerek renk, motif ve kompozisyon yönlerinden gerekse Türklere özgü sadelik yönünden, Türk duyuş ve düşüncesinin en önemli ifade aracı haline gelmiştir.

Çadırlar genellikle keçeden yapılmakta olup adına ‘‘Yurt’’ denilirdi. Çadırlar alçak kubbeli olup iç çatısı ağaç iskeletlidir. Tepelerinde havalandırmayı sağlayan bir delik bulunmaktadır.

Bu çadır geleneği daha sonraki dönemlerde anıt, mezar ve dini mimari üzerinde de tesirini göstermiştir. Özellikle Türkler’ in ölü gömme merasimi denilen ‘‘Yuğ’’ törenlerinde çadırın kullanılması ölülerin mezarı üzerine kerpiç, ağaç ve taştan kulübe yapılmasını doğurarak Kurganlar’ ın ortaya çıkmasına sebep olmuş, bu durum daha sonraki dönemlerde anıt mezar mimarisini etkilemiştir. Çadır sanatı, mimarinin yanında süsleme sanatını da etkilemiştir.

Hun Türklerinde kumaş, keçe ve çadır üzerine applike tekniği ile yapılmış süslemeler görülür. Süslemelerde konu olarak kaplanla dağ keçisinin grafonla geyiğin savaşmaları betimlenmiştir.

Dekorasyon hususunda hem sabit mimaride hem çadırlarda en çok karşılaşılan motifler, çiçeklerle bütünleşmiş bitkisel motiflerdir. Özellikle klasik dönemde mimari bezeme sözlüğündeki ana öğelerden biri geometrik figürlerle birlikte çiçekler olmuştur. Çadırlarda da benzer bir durum görülür. Özellikle klasik dönem çadırlarında genellikle tek bir noktadan başlayan çiçekli dallar ön plandadır. Dallar üzerinde farklı renk ve karakterde çiçekler yapraklarla birlikte işlenmiştir. Mimari de de özellikle çini üzerinde benzer ifadelerle sıklıkla karşılaşılmaktadır.

Çadır Süslemelerinin Osmanlı Süsleme Sanatındaki Yeri

Türk süsleme sanatının gerek İslamiyet öncesi ve gerekse İslamiyet sonrası Türklerin hakimiyet kurduğu pek çok coğrafi bölgelerdeki süsleme geleneklerinden etkilenmiş olması doğaldır. Ancak bu etkilenme çok kısa bir zaman diliminde kalmış, gerek renk, motif ve kompozisyon yönlerinden gerekse Türklere özgü sadelik yönünden, Türk duyuş ve düşüncesinin en önemli ifade aracı haline gelmiştir. (www.osmanlimedeniyeti.com)

Resim 8: Sultan II.Mahmut’ a ait bir sayeban Askeri Müze (ATASOY, 2002b)

Türk süsleme geleneğini ve kültürünü, bu sanatın yakın ilişkide bulunduğu diğer kültürlerden kolayca ayırmak mümkündür. Çünkü Türk süslemesi sade, ruha ve aynı zamanda mantığa hitabeden, eşyanın kendisini değil, ona hakim olan tabiat kanunlarını kullanmaktadır. Türk süslemesi uygulandığı alanın bütünlüğünü bozmadan o esere ayrı bir ahenk ve güzellik katar. En basit gibi görünen bir motifin ardında binlerce yıllık bir kültür oluşumunun gelenekleri, efsaneleri ve inançları bulanmasına rağmen, bu basit motif Türk kültürünün potasında erimiş ve yeni bir anlatım ve ifade zenginliği kazanmıştır. Klasik Osmanlı döneminin en gözde motiflerinden sayılan ve çadır süslemelerinde de kullanılan çinbulutu, üç yuvarlak benek (çintemani) motiflerinin yabancı kültürlerle ilgileri yalnızca adlandırmalarında kalmıştır. (www.osmanlımedeniyeti.com)

“... Osmanlıların meydana getirdiği sanat, bütün daha önceki Türk sanatlarının, dünyanın en zengin kültürlerinin kaynaştığı topraklar üzerinde yeniden ve dünya çapında bir değerlendirmesidir.” diye Türk sanatını tanımlayan O. Aslanapa, Osmanlı dönemindeki süslemenin de önemini vurgulamaktadır.

Resim 9: Askeri Müzede Korunan Sayeban (YACAN, 1995)

Anadolu Selçuklu İmparatorluğu zamanından beri, hükümdar saraylarında bulunan, saray nakışhanesinde hattat ve nakkaşların, kitapları süsledikleri ayrıca süsleme desenleri hazırladıkları bilinmektedir. Bu gelenek Osmanlı İmparatorluğu döneminde de devam etmiştir. İlk nakış mektebi, Bursa'dan Edirne'ye nakledilmiş, 1453'ten sonra, İstanbul'da, sarayda faaliyetini yürütmüş, hattatlar, nakkaşlar ve **öğrenciler** sayısız eserler vermişlerdir. Topkapı Sarayı'nın ilk nakışhanesinin baş hocası ve müdürlüğünü Baba Nakkaş yapmıştır.

Fatih Sultan Mehmet, hekimler, bilim adamları, şairler ile toplantılar yaptığı gibi, hattatlar, nakkaşlar, tezhip sanatçıları ve ciltçilerle de çok yakından ilgilenip, onların çalışmalarına destek olmuştur.

Osmanlı dönemi süsleme sanatlarında işleme sanatı çok önemli bir yer tutmaktadır. Ekonomik faydanın yanısıra, iş gücünün ve boş zamanların değerlendirilmesinde yardımcı olan, insanın duygularını heyecanlarını, tüm iç dünyasını, yaşadığı hayatın izlerini kolaylıkla aktardığı işlemler, her dönemde özellikle Osmanlı döneminde çok ilgi görmüştür. İğne, iplik, gergef, kasnak gibi çok kolay bulunabilen araç-gereçlerle yapılabilmesi ve iletişim aracı olarak da kullanılması, işlemlerin, geleneksel kültürümüzün önemli belgeleri arasına girmesini ve bu sanat dalının günümüze kadar yaygınlaşarak gelmesini sağlamıştır.

Gelecek bölümlerdeki örneklerin incelenmesinden anlaşılacağı gibi, Osmanlı dönemi çadırları işleme ağırlıklı olarak süslenmiştir. Bu nedenle Osmanlı dönemi işleme sanatı ile ilgili genel bilgi verilmesinin uygun olacağı düşünülmektedir.

Osmanlı döneminde işlemler saray ve saray dışındaki çevrede üretiliyordu. İmparatorluğun farklı bölgelerinden gelen birçok sanatçının, Türklerle birlikte çalıştığı, saray işleme atölyelerinin ününün Batılı komşu ülkelere de ulaştığı kaynaklarda belirtilmektedir.

Dönemin teknolojik koşullarının, eğitim ve kültürünün, sosyal yapısının ustaya ve sanatkâra büyük avantajlar sağlayarak, kişinin saraya kadar yükselebilmeye imkan veren işleme sanatı, Osmanlı

çadır süslemelerinde de görüldüğü gibi, tekniğinin ve estetiğinin zirvesine yükselmiştir. Çeşitli süsleme üslûplarına dönüştürülerek Osmanlı dönemi süsleme sanatı alanlarında kullanılan bitkisel, geometrik, sembolik nesnelere vb. bezemelerden oluşan motifler, dönemin, teknik, konu, sanat anlayış ve etkinliğine göre ordu ve saray çadırlarını da süslemiştir.

Günlük hayatta hükümdarın, vezirlerin, şehzadelerin ve halkın her türlü ihtiyaçlarını karşılayan, sarayları, evleri, konakları, nasıl bir süs, ihtişam, güzellik ve kültür düzeyi içinde ise, aylarca süren seferlerde kullanılan çadırların da aynı ihtiyaçlara cevap verecek durumda ve güzellikte olması kaçınılmaz görülmektedir. Nitekim günümüze kadar gelen örneklerden, ordu ve saray çadırlarının saray, köşk gibi mekanlara benzediği gözlenmektedir.

Sonuç

Çalışma kapsamında incelenen çadır örneklerinden de anlaşılacağı gibi çadırların kullanım amaçları çok farklıdır. İslamiyet öncesi dönemde çadırlar, türklerin atları sırtında taşıdıkları evleriydi. Çadırlar göçebe hayatı yaşayan türklerin evleri, obaları, şehirleriydi. Osmanlılar döneminde ise çadırların kullanım alanı çok farklı ve çok geniştir. Orta Asya göçebe kültürü Osmanlı’da bir imparatorluk geleneği haline gelmiştir.

Görüldüğü gibi, Osmanlılar saray da ve ordu da olmak üzere iki farklı alanda çadırları kullanmışlardır. Kolay sökülebilmek ve yer değiştirme özelliği olduğu için savaş alanlarının hemen hemen hepsinde çadırları kurmuşlardır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, göçebe hayatı benimseyen türkler için çadır, önemli bir geçmişe sahiptir. ve kullanım amaçları çok farklıdır. Çadırlar yapısal ihtiyaçlarını yerine getirmek amacıyla mimari ile ortak sorunlar içermektedir. Günümüzde bile özellikle Toros yürükleri tarafından hala çadırlar kullanılmaktadır. Mimari yapılanmaya da, büyük katkısı olan çadırların süslemeleri de türk sanatına büyük ölçüde ışık tutmaktadır.

KAYNAKÇA

1. ARSEVEN, Celal Esad, çadır, Sanat Ansiklopedisi, cilt I İstanbul Milli Eğitim Basım evi, 1950, 352-359
2. ATASOY, Nurhan, Otağ-ı Hümayun – Osmanlı Çadırları, İstanbul, MEPA, Medya Pazarlama San. ve Tic. A.Ş. 2000, s. 15.
3. ATLIHAN, Şerife, Güney – Batı Anadolu’da Karaçadır, “Kültür ve Sanat”, Türkiye İş Bankası Yayınları, S. 15, 1992, s. 49.
4. ÇÜRÜK, Cenap, Osmanlılar da Çadır, *İslam Ansiklopedisi* (Cilt VIII), İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 1988, 162-164.
5. MESCİ, Ümit, Osmanlı İmparatorluk Çadırlarında Mimari İfade, (İTÜ Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), 2012
6. YACAN, Sibel, Türklerde Çadır, İstanbul, Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Yayınları, 1995, s. 13.
7. www.osmanlimedeniyeti.com (Erişim Tarihi: 10/01/2017)

Acara'dan Anadolu'ya Kültür Göçü: Yemekler

Kübra Yıldız AYYILDIZ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / samsun

Göç, Türkçe Sözlükte “Ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret.” şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanımdan yola çıkarak görülüyor ki göçün kültürle doğrudan bağı vardır. Çünkü insanlar bir yerden bir yere her ne sebeple giderlerse gitsinler değerlerini de beraberlerinde götürürler.

Tarih boyunca Anadolu'ya doğru pek çok göç meydana gelmiştir. Bu göçlerin bir bölümü Kafkasya merkezlidir. Kafkaslardan Anadolu'ya yönelen topluluklardan bir bölümü Gürcü kökenlidir. Gürcüler gerçekleşen bu göçlerle birlikte kültürel öğelerini de beraberlerinde getirmişlerdir. Yemek kültürü bu öğelerden biridir. Burada yüzü aşkın yıl önce gerçekleşen göçün ardından günümüze kadar muhafaza edilen yemeklerin karakteristik özelliklerinde bahsedilecektir. Türkiye'deki Gürcülerin yemeklerinden bahseden kaynak neredeyse yoktur. 1893 yılında yazılan Gürcü Köyleri adlı kitapta küçük birkaç bilgiye ulaşılabilmektedir.

Yemeklerde en çok kullanılan malzemelere, gürcülere has soslara, özel günler için yapılan yemeklere burada yer verilecektir. Gürcü mutfağının özünde çeşitli aromatik tatlar vardır.

Kinzi, reyhan, zaprana(safran), koravu(erik ekşisi), fındık, ceviz olmazsa olmazlardandır. Kinzi gerek yeşil olarak gerekse toz haline getirilmiş tohumlarıyla pek çok yemekte kullanılır.

Fındık veya ceviz, sarımsak ve koravuyla yapılan karışım pek çok yemekte kullanılan karakteristik bir sostur.

Çekinti fırınlanmış sarı mısırın buğday taneleri boyutunda öğütülmesiyle elde edilir. Sarma iç malzemesi olarak kullanılır.

Gürcüler bahçelerini meyvelendirmek konusunda da oldukça ilgilidirler. Dolayısıyla tatlılarda da genellikle bu meyvelerden elde edilen pekmezler kullanılmıştır. Tahıl olarak mısırın hakimiyeti vardır. Mısırın ekmek yapımının dışında yemek ve tatlılarda da kullanımı oldukça fazladır. Tatlı yapımında mısır ununun yanı sıra buğday unu da kullanılmaktadır.

İsmetzade Doktor Mehmed Arif'in Gürcü Köyleri adlı kitabında Gürcülerin yetiştirdikleri yiyeceklerden ve çok az da olsa yemeklerden bahsedilir.

Her evin kendi ihtiyacını karşılayan bir havlisi, bir de bahçesi vardır. Bu bahçelerde hıyar, fasulye, pancar, lahana gibi ürünlerin tarımı yapıldığı gibi, havlilerinde ayrıca mutlaka dut, elma, armut, incir, erik gibi, kısacası bütün meyvelerden ağaçlar bulunmaktadır. .

Ormanlardaki gürgen ve karaağaç gibi iri ağaçların tepelerine tekneler yerleştirerek arı yetiştirirler ve çok bal elde ederler.¹

¹ İsmetzade Doktor Mehmed Arif, *Gürcü Köyleri*, Yayına Hazırlayan Fahrettin Çiloğlu, Sinatle Yayınları, İstanbul, 2002, s.39.

Genellikle yedikleri mısır ekmeğidir. Mısırı yine kendilerinin dere kenarlarında yaptıkları ve ortaklaşa kullandıkları değirmenlerde öğütürler. Unu yoğurduktan sonra, “pileki” dedikleri, taştan yapılmış, ortası dairevi bir biçimde oyulmuş kabın içine koyarlar. Üstünü taflan yapraklarıyla örter, onun üstünü de bir saca kapatıp üzerine ateş koyduktan sonra, bir-iki saat kadar öylece bırakırlar. Ekmeği bu yolla pişirir, sıcak olarak sofraya getirirler. “Karagöz” denilen bir tür taze fasulyeyi de biberle pişirip yerler: ....

Mısır çorbası ile pancar yemeği de asıl yiyecekleri arasındadır.²

Malzemelerin yapımında kullanılan bazı özel kap kacak da vardır. Getsi (bileki) ekmeği pişirmek için topraktan yapılan getsi adında bir kap kullanılır. Laperi pancar yemeklerinin tencerede dövülüp özleşmesini sağlayan tahta bir alettir.

Hasuta ve papa buğday unuyla yapılan tatlılardır.

Malahdo, gürcüce, patlıcan gürcücesi, kalaco, palobya, loby, zurvili, şralipali, zuvelehala, cimuri, kinzili, cadi(mısır ekmeği), pancar(kara lahana) sarması.

Sarma

² Age, s.46.

Papa

Malahdo

gürçüce

Palobyra

Lobyra

Şralipali

Kinzili

Cadi (Mısır Ekmeği)

Kaynakça

1. İsmet zade Doktor Mehmed Arif, *Gürcü Köyleri*, Yayına Hazırlayan Fahrettin Çiloğlu, Sinatle Yayınları, İstanbul, 2002.
2. Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2005.

Kıbrıs'ta Kanlı Noel ve Bir Mimari Deneme Olarak Göçmen Evleri Projesi Üzerine

Prof. Dr. Ulvi KESER
Girne Amerikan Üniversitesi / KKTC

Kübra MÜEZZİNOĞLU
Selçuk Üniversitesi / Konya

1960 SONRASI KIBRIS VE LEFKOŞA

Her ne kadar 16 Ağustos 1960 tarihinde Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin garantörlüğünde Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuş olsa da bu devletin ilk ve son cumhurbaşkanı olan Başpiskopos Makarios gerek bir din adamı olarak gerekse sorumluluk sahibi bir devlet adamı olarak adada yaşayanlara huzur, emniyet ve güven telkin etmek yerine Yunanistan'ın ve EOKA'nın temsilcisi gibi çalışmaya devam eder ve Kıbrıs Türklerini yok sayar.¹ Türk toplumunun "Kıbrıs Rum olduğu kadar Türk'tür." şeklindeki sağduyulu yaklaşımına her zaman "Ben Kıbrıs'ım, Kıbrıs benimdir." şeklinde cevap veren Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı Makarios² 15 Ağustos 1962'de Kykko Manastırı'nda yaptığı konuşmada ise "Kıbrıs Rumları, EOKA kahramanlarının başlatmış olduğu işi tamamlamak için ileriye doğru yürümeye devam etmelidir. Şimdi mücadele yeni bir şekil almıştır ve nihai gayemizi gerçekleştirinceye kadar da devam edecektir."³ der. Hemen akabinde Panayia köyünde yaptığı konuşmada da aynı cüret ve intikam duygusu kendisini gösterir; " Helenizm'in müthiş düşmanı olan Türk ırkının bir parçasını teşkil eden küçük Türk toplumu adadan kovulmadıkça EOKA kahramanlarının görevi asla sona ermiş sayılamaz."⁴ Kıbrıs Türklerine karşı gösterilen bu kin ve nefret duygusu sıradan Rumlar için de geçerlidir.⁵

Bu dönemde EOKA'nın bütün ileri gelenleri kilit noktalarda görevlere getirilir ve gizli silahlanmaya da hız verilir. Makarios bunun için bu dönemde bütün gücünü Anayasanın ve özellikle Türklerle ilgili olan 13. maddenin değiştirilmesi yönünde yoğunlaştırır.⁶ Makarios'un ortaya attığı anayasal değişiklikler fikri Kıbrıs Türklerini bir kere daha azınlık durumuna düşüreceği, kurucu antlaşmalara aykırı olduğu ve egemenliği tamamıyla Rumlara verdiği için Türkiye tarafından "Kıbrıs Türklerinin garanti altına alınmış menfaatleriyle belli başlı hakları konusunda varılan anlaşma metinleri üzerinde yeni bir tartışmaya neden olacağından hükümetimiz bu öneriyi kesin bir dille reddetmeye karar vermiştir."⁷ denilerek reddedilir.⁸

¹ Pierre Oberling, *Kıbrıs Faciası*, Ankara, 1995, s. 69

² Rauf R. Denktaş, *Rauf Denktaş'ın Hatıraları*, Cilt V, Temmuz 1997, İstanbul, s. 223

³ Pierre Oberling, a.g.e., s. 5

⁴ Fikret Kürşad, *Belgelerle Kıbrıs'ta Yunan Emperyalizmi*, İstanbul, Haziran 1978, s. 129

⁵ H. Scott Gibbons, *Peace Without Honour*, Ankara, 1969, s. 117

⁶ The USA Department of State Archive, Telegram 300 from From the Department of State to the Embassy in Cyprus; Nicosia, December 31; Department of State, Central Files, 780A.00/12 – 3162.

⁷ The USA Department of State Archive, Central Files, POL 15 – 5 Cyp. Confidential; Priority. Also sent to Nicosia and repeated to Athens, London, and Istanbul.

⁸ The USA Department of State Archive, 7 Aralık 1963 tarihinde ABD Ankara Büyükelçiliği tarafından Atina ve Londra Büyükelçiliği yanında Washington DC ve ABD'nin İstanbul Başkonsolosluğuna da gönderilen "Telegram from the Embassy in Turkey to the Department of State; Central Files, POL 15-5 Cyp. Confidential: Priority" şifre telgraf.

Oluşturulan Kıbrıs Cumhuriyeti'ni yıkmaya ve daha sonra ortaya çıkacak Akritas Planı⁹ ile adadaki bütün Türkleri katletmeye yönelik Rumlar oluşturulan Cumhuriyetin korunmasına da müsaade etmezler. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra faaliyetlerine son verdiği ve silahlarını teslim ettiği açıklanan EOKA'nın ise bu silahları gerçekte teslim etmediği zaman içerisinde pek çok vesileyle ortaya çıkacaktır.¹⁰ Bu olaylardan bir tanesi de silah uzmanı Mr. Oag'ın Yaylalı Hasan Bekir'in silah taşıma davası için Baf Ağır Ceza Mahkemesi'nde şahitlik yapması sırasında ortaya çıkar.¹¹ Londra Anlaşması sonrasında EOKA'nın teslim ettiği silahların "çok eski, yenmiş ve kırık oldukları"¹² anlaşılır. EOKA kâğıt üzerinde dağıtılmış gibi görünse de Kıbrıs Rum gizli ordusunun el altından kadrolarını tamamlayıp eğitim ve teşkilatlanması 1961'de başlar ve EOKA'ya ait teslim edilmeyen, ayrıca silah depolarından alınan silahlarla Trodos Dağları'nda faaliyetler devam eder. 1963 Aralık ayına gelindiğinde bu kadroda 10.000 civarında eğitilmiş ve silahlı Rum vardır. Öte yandan, Yunanistan Savunma Bakanı Garafulyas'ın Kıbrıs Cumhuriyeti İçişleri Bakanı Yorgacis'e gönderdiği 30 Haziran 1964 tarihli mektubu adada ne tür bir hazırlığın yapıldığını ve boyutlarını ortaya koyar.¹³

Türlere verilen hakların ortadan kaldırılması ve bu hakların Rumlara verilmesi veya Rumlar lehine değiştirilmesi Türk toplumunu adada azınlık haline getireceğinden Makarios, İngilizlerden aldığı olumlu sinyallerle planını uygulamaya koyar. Bu konuda faaliyette bulunan sadece Makarios da değildir. Rum tarafının bütün ileri gelenleri ellerine geçen her fırsatta tahrik edici davranışlar ve konuşmalarla Enosis fikrini sıcak tutma gayreti içine girer. Ayrıca İngiltere'nin adada Akrotiri ve Dikelia askerî üslerini açmasını müteakip Yunanistan, Türkiye ve İngiltere'nin garantör ülke olarak geri planda kalmaları, kâğıt üzerinde nüfus olarak Türklerden daha olan Rumların Türkleri nasıl olsa kolayca alt edebiliriz düşüncesine kapılmalarına sebep olur ve Makarios, Yunanistan ve Kıbrıslı Rumların Enosis hayalleri bir kere daha kabarıp.¹⁴ Böylece 1959 Zürih ve Londra Anlaşmaları'nın imzalanmasından sonra, Atina'da yayımlanmaya başlayan ve Atina'dan Kıbrıs'ta bulunan EOKA mensuplarına gönderilen "Agonitis/Mücadeleci" isimli Rum gazetesiyle ortaya çıkan ve 21 Nisan 1966'da Grivas yanlısı yayın yapan Patris gazetesinin ana hatlarıyla yayımladığı bir plan meydana çıkar. Buna göre EOKA liderlerinden Polikarpos Yorgacis'ten Cumhurbaşkanı Makarios'a, Nikos Sampson'dan Glafkos Klerides'e kadar birçok kişinin kanlı katliamlardan sorumlu olduğu, adını bir IX. yüzyıl Bizans destanından alan "Akritas Planı" uygulamaya konulur.¹⁵ Gerilimin yavaş yavaş arttığı bu dönemde yaşanan bir başka olay ise Rauf R. Denктаş'ın Kıbrıs'ı ziyaret eden Adana vapuruna çıkarılmamasıdır.¹⁶ Öte yandan üniformalı veya sivil olarak Türk bölgesine geçmeye çalışan, Kıbrıs Türklerini taciz etmeye yönelik girişimlerde bulunan EOKA'cılarının hareketleri TMT tarafından da yakından takip edilmektedir.¹⁷ Nacak gazetesi ise 25 Mart 1960 tarihili sayısında H. M. Gültekin'in "Gönüllü Ordusu" başlıklı yazısına yer verir;¹⁸

"Gönüllü Ordusu cemaatler arası çatışmalarda boşalan 33 Türk köyünün insanlarını evlerine ve topraklarına kavuşturmak gayesiyle KTKF tarafından kuruldu. Gönüllü Ordusu'na iltihakım iki sebepten dolayıdır. Çiftçiler Birliği Başkanı olmam dolayısıyla, çünkü köylünün toprağına kavuşması, göçmenlikten kurtulması KTÇB'nin en başta gelen vazifesidir. Bunu göz önünde bulundurduğum için orduya KTÇB adına katıldım. İkinci sebep ise 19 Şubat Londra Anlaşması ilanından sonra hatırımda kaldığına göre liderlerimiz yerlerinden ayrılan vatandaşlara geri dönmelerini teşvik edici beyanatlar veriyorlardı.

⁹ TMT Mağusa Sancağı mensubu Mert kod isimli Necmi Gençay ile 27 Temmuz 2005 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.

¹⁰ Halkın Sesi, 28 Ekim 1959.

¹¹ Esat Fellahoğlu, Baf'ta Direniş, Lefkoşa, 1995, s. 12.

¹² Nacak, 6 Mayıs 1960.

¹³ Sabahattin İsmail, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Doğuşu-Çöküşü ve Unutulan Yıllar, Lefkoşa, 1992, s. 262

¹⁴ Fahir Armaoğlu, "Crisis The Cyprus Question Initiated In Turco-Greek Relations", Revue Internationale d'Histoire Militaire, Ankara, 1988, s. 228

¹⁵ Rauf R. Denктаş, Rauf Denктаş'ın Hatıraları, Cilt V, Boğaziçi Yay., İstanbul, Temmuz 1997, s. 260. Ayrıca Bakınız; Zaim M. Necatigil, The Cyprus Conflict, Kemal Limited Yay., Lefkoşa, 1982, s. 46-48.

¹⁶ The President's Intelligence Checklist, Central Intelligence Agency, "Confidential; The White House, October 17, 1963, Washington DC, number 266 sayılı ABD Dışişleri Bakanlığına gönderilmiş memorandum. Ayrıca Bkz.

Fazıl Küçük, Mücadelemizin Görkemli Günleri, (Yayına Hazırlayan Çiler İncirli), KKTC Dışişleri ve Savunma Bakanlığı Tanıtma Dairesi, Lefkoşa, Mayıs 2002, s.83.

¹⁷ KTMA, TMT Arşivi, Dosya. No. 1188/37 ve 298/007.

¹⁸ Nacak, 25 Mart 1960.

Ben o zaman Baf'ın Asproya (Aktepe) bölgesinde bulunuyordum. Buraya yakın olup 24 ailenin boşalttığı Amarget köyüne ki gerek Türklerin gerekse caminin orada muazzam malları vardır Amarget Türklerinin yerlerine dönmelerini sağlamak için kendileri ile temasa geçip federasyona bir rapor hazırlamıştım. Bu rapor incelenmekteyken Prodromo Orman Koleji'ne kurs görmek için 30 Mart 1959'da Lefkoşa'ya uğradığımda Amargetliler gibi köyleri yakılıp yıkıldığı için Mağusaya göç eden Kuzucukluları gördüm ve birkaç arkadaşla birlikte Federasyon Genel Sekreteri Burhan Nalbantoğlu'nu gördük. Genel Sekreterle münasebetimiz o zaman Omorfo'da bulunan Öğretmen Koleji'nden başlıyor. İlk öğretmenlik yıllarımızı da ben Kuzucuk'ta, Genel Sekreter de Aysergi'de geçirmişti. Bu iki köyü Genel Sekreter'in de yakından tanıdığını bildiğim için yerleştirilmeleri için kendisinden, Kuzucukluların köylerine yerleştirilmeleri için gidip yerinde inceleme yaparak Federasyon'a bir rapor hazırlamamı teklif ettim. Rapor verildi. Kuzucuk halkı bahçıvanlıkta pek maharet sahibidirler.

Kuyularının açılması ve bahçelerinin tamiri için KTKF kendilerine 1145 lira yardım yaptı. Bunu da kaydedelim ki benim raporuma ek olarak Yüksek Mühendis Cavit Ramadan Bey de Federasyon'a bir rapor hazırlamıştı. Ben Çiftçiler Birliği'nin Türkiye gezisinden 3 Eylülde döndüğümde bir Pazar gününde çadırlar içerisinden Kuzucukluları kurtarmak için her ikisi de eski ve samimi dostlarım olan Ahmet Muttalip ve Cavit Ramazan Beylerin Gönüllü Ordusu'nu teşkil ettiklerini öğrendim. Ondan sonra ilk Pazar olan 6 Eylül'den bu yana da birlikte çalışıyoruz. Ahmet Muttalip Bey'in köylü ve kasabalı olarak tanıdıkları pek çoktur ve orduya yapıcı, dülgere ve er toplamasını büyük ustalıklarla başarır. O olmasa biz bunları başaramazdık. Biz üç arkadaşım ancak birlikte çalıştıkça tam randıman alabileceğimizi söyleyeyim..."

21 ARALIK 1963 VE SONRASINDA İKİY BÖLÜNEN LEFKOŞA

Bu arada özellikle Kumsal bölgesinde etkin bir rol üstlenecek olan Sarı Petek III Kovan Beyi Yılmaz Bora da kendi peteğine 19 Aralık 1963 günü bir mesaj iletir;¹⁹

"...Siyasi havanın bozulduğu şu günlerde birbirimize olan sevgi, anlayış ve itaatin en yüksek mertebesine ulaşmasını candan temenni ederim. Sizlere şunu belirtmek isterim ki eğer Makarios denilen budala anayasayı tek taraflı değiştirme gafletine düşerse o zaman bize çok ağır vazifeler doğacaktır. Yarınızdaki emin bulunmanızı isterim. İçinizde ufak bir şüphe dahi bulunmasın. Yine bilmelisiniz ki bu dava yalnız Kıbrıs Türk'ünün davasıdır. Bu davayı neticelendirecek yalnız bizleriz. Vazifelerimiz ne kadar ağır ve çetin olursa olsun, şartlar ne kadar namüsaitsin olursa olsun bütün mâniyeleri aşmağa gayret edecek ve hepimizin beklediği mutlu yarınları kavuşacağız. Sizden en büyük isteğim, aramızda büyük küçük, sevgi, anlayış ve itaat olmalıdır. Hepimiz de bu davanın maliyetini. Hepinizi muhabbetle selamlar, gözlerinizden öperim."

Türkleri toptan yok etmek için İçişleri Bakanı Yorgacis tarafından silahlandırılan eski EOKA'cılarının Türklere acımasız davranışlarda bulunması, daha sonra da yollara barikatlar kurarak Türk motosikletlileri durdurmaları ve dayak ve küfürle kimliklerini göstermelerini istemeleriyle yükselen tansiyon 21 Aralık 1963 Cuma günü 02.00'de iyice yükselir.²⁰ Ne acıdır ki özellikle Aralık 1963 tarihinde Kıbrıslı Türklerin sağduyulu yaklaşımları ve TMT'nin sivil Rumları korumaya yönelik girişimleri aynı karşılığı Rumlardan görmeyecektir.²¹

23 Aralık 1963 günü yeryüzüne çıkan TMT, Lefkoşa'da bulunan Bayraktarlık olarak adlandırılan ana karargâha bağlı 10 sancaktarlardan oluşmaktadır.²² Tahtakale Mahallesi'nde Girne'den Lefkoşa'daki evlerine dönen²³ Zeki Halil ve Cemaliye Emirali "cinayetler zincirindeki ilk halkanın kurbanları"²⁴ olacaklarından habersiz Rum polislerin kırmızı ışıkta kendilerini durdurup evlerinden sadece birkaç

¹⁹ TMT Mücahitler Derneği Genel başkanı Yılmaz Bora ile 13 Temmuz 2003 tarihinde Girne'de yapılan görüşme

²⁰ BCA.030.01.64.394.29.

²¹ KTMA, TMT Arşivi. Dosya No. 1188/37 ve 298/007.

²² KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı merhum Rauf R. Denktaş ile 8 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

²³ H. Scott Gibbons, Peace Without Honour, Neareast Publishing, Lefkoşa, 2003, s. 2.

²⁴ Nazım Beratlı'dan aktaran Kıbrıs, 21 Aralık 2011

yüz metre uzakta üzerlerine makineli tüfeklerle ateş açmalarıyla hayatlarını kaybederler.²⁵ Aradan 47 yıl geçtikten sonra 2010 Aralık ayında Tahtakale Mahallesi'nde adı geçen Kıbrıs Türklerini katleden polislerden polis çavuşu Argiris Theofanus orada olup bitenleri Filelefteros gazetesine kendince anlatır.²⁶ Filelefteros gazetesi "Kanlı Noel, 1963 Çatışmalarını Tesadüfi Bir Olay Tetikledi." başlığıyla verdiği haberde Argiris Theofanus "Kıbrıslı Türklerin uzun zamandan beridir örgütlü ve silahlanmış olduklarının bilindiğini, herkesin silahlı Türk gruplarınca bir olay çıkarılmasını beklediğini" ileri sürer.²⁷ Aynı Rum saldırısı bu tarihte Kızılay adına yardım faaliyetinde bulunmak üzere adada bulunan Kızılay müfettişleri tarafından Kızılay arşivlerine aşağıdaki şekilde yansıtacaktır:²⁸

"...21 Aralık 1963 tarihinde 4 kadın ve 6 erkekten mürekkep 10 Türk iki araba içinde Tahtakale Mahallesi'nde oturmakta olan arkadaşlarından bir kadını evine götürürlerken Ermu Caddesi'nde polis olduklarını iddia eden şahıslar tarafından sebepsiz yoklanmaya tabii tutulmak istenmiş, buna itiraz eden kadınları polise veya meçhul bir semte götürmeye çalışırlarken vaka mahallinde başka bir araba belirmiş, bu arabadan çıkan şahıslar makineli tüfekle Türkleri taramışlardır. Türklerden Zeki Karabülük ve Cemaliye isimli iki kişi ağır bir surette yaralanarak yere yıkılmış, diğer Türkler mucize kabilinden kendilerini Türk semtine atabilmişlerdir. İki kadın arkadaşlarının kendileriyle beraber bulunmadığını fark eden Türkler geri gidip yaralıları almaya teşebbüs etmişlerse de Rum semtinden devamlı olarak başlayan yayılım ateşi altında arkadaşlarını kurtarmaya muvaffak olamamışlardır. Olay bununla da bitmemiş, vaka mahalline Rum semtinden gelen bej renkli bir otomobil Türk semtine ve Türk Cemaat Meclisi binasına devamlı ateş açarak etrafa dehşet saçmaya başlamıştır. Bu ateş yağmuru altında muhtelif şahıslar yaralanmış ve hastaneye kaldırılmışlardır. Aynı otomobil içinde bulunanların Girne Kapısı'ndaki Atatürk büstüne de ateş açtıkları tespit edilmiştir. 21 Aralık 1963 tarihinde halk Atatürk heykelinin önünde toplanarak Ata'ya karşı saygı gösterisinde bulunurken Lefkoşa Rum Polis Kumandanı Pandalidis'in kumandası altındaki silahlı Rum polisleri Türklerin bulunduğu yere gelerek ellerindeki silahları okşamaya ve Türklerle alay etmeye başlıyorlar. Bir polis ekibi biraz sonra arabalarını Türk Lisesi'nin bulunduğu (yere) sürüyor. Kapısı kapalı ve kilitli bulunan okulun bahçesinde silahsız toplu bir halde bulunan öğrencilerin yüksek sesle teessür beyan etmeleri üzerine üzerlerine ateş açılıyor ve iki öğrenci yaralanıyor (ve) bu suretle tahrikler durmadan devam ediyor.

22 Aralık 1963 Pazar günü Tahtakale'de öldürülen bir erkek ve bir kadın hadisesiz olarak Türk mezarlığına defnedilirken Rumların şehrin muhtelif semtlerine gizlice yerleşmeye, erzak ve cephane taşımaya başladıkları görülmüştür. Bu faaliyetler daha önce de sezilmiş ise de devletin kendi polis ve jandarmasının silahlarını Rum çetelerine vererek kendi tebaasından bir kısmını teşkil eden Türkleri katletmeleri teşebbüsüne yardım edeceğine ihtimal verilmemişti. Geceleyin saat 20-21.00 arasında telsizi bulunan bir polis arabasındaki bir Türk polis subayı ile eri ve bir sivil telsizden 'Ortaköy'e gider misiniz? Bazı silah sesleri işittik.' bilgisi alınıyor. Ekip derhal Ortaköy'e gidiyor. Orada hiçbir hadiseye şahit olmuyor. Ortaköy nüfusu 1.000'den fazla bir Türk köyüdür ve Lefkoşa'nın banliyösüdür. Ekip buradan uzaklaşıyor ve Girne yolunda devriye gezmeye başlıyor.

Devriye esnasında yol üzerinde Aspava isimli Lefkoşa'dan 1 kilometre mesafedeki bir Türk gazinosu önünde bulunan yolun diğer bir polis arabasıyla tıkanıp ve arabanın önünde polis subayı Vilademos'un makineli tüfek ve tam teçhizatlı Rum polislerle beklediği görülmüştür. Ekip bu durumu görünce tehlikeyi seziyor ve derhal arabayı geriye manevra yaptırarak arabadan atıyor ve yerde sürünerek bir eve sığınıyor. Ancak araba manevra yapar yapmaz Rum polisler derhal ateşe başlayarak 47 dakika ateşe devam ediyorlar. Açtıkları ateşle yoldan gelip geçen arabaları taradılar. Arabalarda bulunanlardan Vasif isminde bir vatandaşımız öldü. Bütün hadise eve sığınan ve üst kata çıkan polisler tarafından kendilerini korumak suretiyle müşahade edildi. Rum polisler bu arada yaptıkları serseri atışlarla bir taraftan Türk evlerini taramışlar,

²⁵ The President's Intelligence Checklist, Central Intelligence Agency, 21 Aralık 1963 Dosyası.

²⁶ Filelefteros'tan aktaran Afrika, 26 Aralık 2010.

²⁷ Filelefteros'tan aktaran a.g.g., 26 Aralık 2010.

²⁸ Kızılay Genel Müdürlüğü Arşivi (KGMA). K-4709.1964.9-4/1 Kıbrıs. Adnan Öztrak'ın Kıbrıs'a Ait Notları ve Emirleri Dosyası

bir taraftan da kendi aralarında panik yaratarak AE 630 numaralı polis arabasını ve iki yeni model piyade tüfeği ile bir av tüfeği ve biri dolu, diğeri yarı dolu iki makineli şarjörü bırakarak kaçmışlardır...”

Aynı günlerde Türkiye'nin Lefkoşa Büyükelçiliği tarafından hazırlanan ve adada özellikle son dönemde yaşanan olayları ayrıntılarıyla ve gün gün ortaya koyan, özellikle Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Makarios tarafından gerilimin nasıl yavaş yavaş arttırıldığı, saldırıların nasıl planlı bir organizasyonun parçası olduğu ve Kıbrıs Türklerinin durumlarıyla ilgili olarak Kızılay Genel Başkanlığına da yeni bir rapor ulaştırılır;²⁹

“Cumhurbaşkanı Makarios 1 Aralık 1963 tarihinde Khlorkas köyünde Yorgacis Azinas'ın heykelinin açış töreninde EOKA mücadelesini övmüş ve Khlorkas köyünün EOKA mücadelesinin beşiği olarak iftihar edebileceğini ve Rum Kıbrıs'ın Yunanistan'a daima anavatan olarak baktığını söylemiştir. Zenon Rosidis 2 Aralık 1963 tarihinde Birleşmiş Milletlerde yaptığı konuşmada BM anayasasını mevcut bir anlaşmaya dayanarak dahi hiçbir devletin diğer bir devlet arazisine asker göndererek o devleti egemenliğinden mahrum edemeyeceği şeklinde tefsir etmiş ve BM'nin Kıbrıs'ta bir üs kurmasını teklif etmiştir. 3 Aralık 1963 tarihinde Markos Dragos'un Rum kesiminde bulunan heykeline bir bomba konuyor. Heykelin etrafında dolaşan silahlı Rum gençleri hiçbir esasa dayanmayarak bombanın Türkler tarafından konulduğunu iddia ediyorlar. Türkler 4 ve 5 Aralık tarihlerinde heykele bomba koyanları takbih ederek bombanın Rum halkı kışkırtmak için Rumlar tarafından konduğunu beyan ediyorlar. Makarios 4 Aralık 1963 tarihinde anayasayı tek taraflı olarak revizyona tabii tutmak istediğini üç garantör devlete ve reiscumhur muavinine bildirdi. Değiştirilmek istenen maddelerin ne olduğu aynı gün Makarios ve Rum basını tarafından açıklandı. 6 Aralık 1963 tarihinde Makarios'un değiştirme teklifi Türkiye tarafından reddedildi.

8 Aralık 1963 tarihinde Makarios değiştirme teklifi notasının Türkiye tarafından red veya kabulünün mevzubahis olmadığını, bu notanın Türkiye gibi diğer devletlere de gönderilmiş olduğunu beyan etti. Bu arada Atina yolu ile Paris'e giden Kipriyanu Paris'teki toplantısında anayasa konusunu görüşemeyeceğini bildiriyor. Bazı Rumca gazeteler bu değişikliğin mukaddes davaları olan Enosis'i köstekleyeceğini, bu itibarla doğrudan doğruya plebisite gidilmesini ileri sürüyorlar.

Reuters Ajansı 10 Aralık 1963 tarihinde hükümet sözcüsüne atfen verdiği haberde Makarios'un teklif ettiği değişikliği önümüzdeki günlerde tek taraflı olarak tatbik etmek niyetinde olduğunu bildirdi ve 11 Aralık 1963 tarihinde değiştirilmesi istenen 13 madde basında açıklandı. Değiştirilmesi istenen 13 maddeden birisi Türkçenin resmi dil olmaktan çıkarılması idi. Bu maksatla 12 Aralık 1963 tarihinde toplantı ve davetiyelerde sadece Rumca ve İngilizce kullanılmasına dikkat edilmeye başlandı.

13 Aralık 1963 tarihinde bir Türk polis kumandanınının Kraliyet can kurtarma madalyasıyla taltifi için yapılan törene Türk basın mensupları davet edilmedi ve bu toplantıda Türkçe lisanına yer verilmeyerek yalnız Rumca ve İngilizce lisanları kullanıldı ve her taraf Yunan bayrakları ve mavi-beyaz renklerle donatılmak suretiyle törene bir Yunan havası verilmeye çalışıldı.

7 Aralık 1963 tarihinde Türk notası Makarios tarafından reddedildi. Rumca gazeteler bu olaya geniş yer vererek Makarios'un anayasadaki adil olmayan maddeleri çıkarma çabasını Türkiye'nin baltalamak istediğini, bu yüzden Makarios'un çok yerinde olarak notayı Türkiye'nin yüzüne fırlattığını yazdılar.

18 Aralık 1963 tarihinde Türkiye tarafından Kıbrıs Türklerinin Rumların insafına bırakılmayacağı açıklandı. Bu açıklamayı ele alan Rumca gazeteler Kıbrıs'ın padişahlar devrinden kalma bir çiftlik olmadığını ve anlaşmanın (Zürih Antlaşması olacak.) BM prensibine aykırı olduğunu ileri sürerek Türkiye'yi saldırıganhlıkla itham eden mahiyette yazılar yazdılar.

19 Aralık 1963 tarihinde sağcı ve solcu Rumlar gizli görüşmeler ve toplantılar yapmaya, aynı günün gecesi Rum gençleri Türk mahallelerinde dolaşmaya başladılar ve 20 Aralık 1963

²⁹ KGMA. K-4709.1964.9-4/1 Kıbrıs. Adnan Öztrak'ın Kıbrıs'a Ait Notları ve Emirleri Dosyası

tarihinde Türk kesiminin kilit noktalarında tatbikat yapmaya başlıyorlar (Bunların polis olmayıp sivil Rumlardan olduğu tespit edilmiş.) Aynı gün Makarios 1964 yılı Ocak başlarında anayasada istenilen değişikliğin yapılmış olacağından dem vuruyor. 19 Aralık'taki Rumca gazeteler de haftalardan beri bazı Türk dükkânlarıyla evlerinin kanunsuz bir şekilde araştırmaya, Mağusa limanına uğrayan Türk gemilerinin yoklamaya tabii tutulduğunu yazıyor ve bu kanunsuz hareketlerin nedenleri izaha çalışılıyor ve buna bir misal olarak 21, Timurlenk Sokak'ta oturan Vasıf Hasan isimli bir şahsın 18 Aralık 1963 tarihinde işe gitmek için evinden ayrıldığını ve geriye dönmeyip ortadan kaybolduğu ileri sürülüyor.

21 Aralık 1963 tarihinde 4 kadın ve 6 erkekten mürekkep 10 Türk iki araba içinde Tahtakale Mahallesi'nde oturmakta olan arkadaşlarından bir kadını evine götürürlerken Ermu Caddesi'nde polis olduklarını iddia eden şahıslar tarafından sebepsiz yoklanmaya tabii tutulmak istenmiş, buna itiraz eden kadınları polise veya meçhul bir semte götürmeye çalışırken vaka mahallinde başka bir araba belirmiş, bu arabadan çıkan şahıslar makineli tüfekle Türkleri taramışlardır. Türklerden Zeki ve Cemaliye isimli iki kişi ağır bir surette yaralanarak yere yıkılmış, diğer Türkler mucize kabilinden kendilerini Türk semtine atabilmişlerdir. İki kadın arkadaşlarının kendileriyle beraber bulunmadığını fark eden Türkler geri gidip yaralıları almaya teşebbüs etmişlerse de Rum semtinden devamlı olarak başlayan yaygın ateşi altında arkadaşlarını kurtarmaya muvaffak olamamışlardır. Olay bununla da bitmemiş, vaka mahalline Rum semtinden gelen bej renkli bir otomobil Türk semtine ve Türk Cemaat Meclisi binasına devamlı ateş açarak etrafa dehşet saçmaya başlamıştır. Bu ateş yağmuru altında muhtelif şahıslar yaralanmış ve hastaneye kaldırılmışlardır. Aynı otomobil içinde bulunanların Girne Kapısı'ndaki Atatürk büstüne de ateş açtıkları tespit edilmiştir. 21 Aralık 1963 tarihinde halk Atatürk heykelinin önünde toplanarak Ata'ya karşı saygı gösterisinde bulunurken Lefkoşa Rum Polis Kumandanı Pandalidis'in kumandası altındaki silahlı Rum polisleri Türklerin bulunduğu yere gelerek ellerindeki silahları okşamaya ve Türklerle alay etmeye başlıyorlar. Bir polis ekibi biraz sonra arabalarını Türk Lisesi'nin bulunduğu (yere) sürüyor. Kapısı kapalı ve kilitli bulunan okulun bahçesinde silahsız toplu bir halde bulunan öğrencilerin yüksek sesle teessür beyan etmeleri üzerine üzerlerine ateş açılıyor ve iki öğrenci yaralanıyor (ve) bu suretle tahrikler durmadan devam ediyor.

22 Aralık 1963 Pazar günü, Tahtakale'de öldürülen bir erkek ve bir kadın hadisesiz olarak Türk mezarlığına defnedilirken Rumların şehrin muhtelif semtlerine gizlice yerleşmeye, erzak ve cephane taşımaya başladıkları görülmüştür. Bu faaliyetler daha önce de sezilmiş ise de devletin kendi polis ve jandarmasının silahlarını Rum çetelerine vererek kendi tebaasından bir kısmını teşkil eden Türkleri katletmeleri teşebbüsüne yardım edeceğine ihtimal verilmemişti. Geceleyin saat 20–21.00 arasında telsizi bulunan bir polis arabasındaki bir Türk polis subayı ile eri ve bir sivil telsizden 'Will you proceed at Ortaköy? We heard some gun shots./Ortaköy'e gider misiniz? Bazı silah sesleri işittik.' bilgisi alınıyor.

Ekip derhal Ortaköy'e gidiyor. Orada hiçbir hadiseye şahit olmuyor. Ortaköy nüfusu 1.000'den fazla bir Türk köyüdür ve Lefkoşa'nın banliyösüdür. Ekip buradan uzaklaşıyor ve Girne yolunda devriye gezmeye başlıyor. Devriye esnasında yol üzerinde Aspava isimli Lefkoşa'dan 1 kilometre mesafedeki bir Türk gazinosu önünde bulunan yolun diğer bir polis arabasıyla tıkanıp ve arabanın önünde polis subayı Vilademos'un makineli tüfek ve tam teçhizatlı Rum polislerle beklediği görülmüştür. Ekip bu durumu görünce tehlikeyi seziyor ve derhal arabayı geriye manevra yaptırarak arabadan atlıyor ve yerde sürünerek bir eve sığınıyor. Ancak araba manevra yapar yapmaz Rum polisler derhal ateşe başlayarak 47 dakika ateşe devam ediyorlar.

Açtıkları ateşle yoldan gelip geçen arabaları taradılar. Arabalarda bulunanlardan Vasıf isminde bir vatandaşımız öldü. Bütün hadise eve sığınan ve üst kata çıkan polisler tarafından kendilerini korumak suretiyle müşahade edildi. Rum polisler bu arada yaptıkları serseri atışlarla bir taraftan Türk evlerini taramışlar, bir taraftan da kendi aralarında panik yaratarak AE 630 numaralı polis arabasını ve iki yeni model piyade tüfeği ile bir av tüfeği ve biri dolu, diğeri yarı dolu iki makineli şarjörü bırakarak kaçmışlardır.

Yukarıdaki hadiseyi müteakip 23 Aralık tarihinde Rumlar kendi kesimlerinde bulunan

Kornaro Oteli ile Constantin Kulübü'nden hafif uçaksavarlarla ateşe başladılar. Türk halkı ellerinde bulunan yalnız av tüfekleri ve Rumların ellerinden alınan birkaç silahla korunmaya başladı ve böylece mücadele fiilen başlamış oldu. Rumların mevzilerini şöyle sıralayabiliriz; Mercedes Garajı (Tamirhanesi) kısmı, Küçük Kaymaklı'da bulunan polis evleri, Olimpia (Regis Dondurma Fabrikası), Küçük Kaymaklı sınırında bulunan kontrol kulesi, Rum semtinde Bambakyan Gazoz Fabrikası ve yanındaki Niyabol Kilisesi, çetenin merkezi olan Konstantia semti Rum kulübü, Türk Lisesi'nin arkasındaki İyoyanis Kilisesi, buz fabrikasının üzeri, Diyanellos sigara fabrikası, Eka (Severis) un fabrikası, dokuma fabrikasının üzeri, Üçlü karargâh, Ledra Palas, Merkezi hükümet hastanesi, yeni tiyatro binası, Elektra House (Telefon Dairesi), Baf Kapısı polisi, Ballas Sineması ittisalindeki yüksek bina, Zavallis gazetesi, Hacı Kıryaka binaları, Singer binaları üstü, Kostas Dimitriya cilt doktorunun binası, Fanoromeni Kilisesi'nin karşısındaki bina, elektrik fabrikası tesisleri, Rum semtinde kalmış olan Ömeriye Camii'nin üstü, Belea Kudas ticaret evinin üstü ve diğer bazı mevziler.

Mücadele Pazartesi-Çarşamba günleri devam etti. Dianellos fabrikası Türk mücahitlerine bırakıldı. Pazartesi akşamüzeri mütareke istendi. Mücahitler mütarekeye razı oldular ve bütün memurların serbestçe dairelerine gidebilecekleri bildirildi; ancak ertesi günü evinden çıkmış ve işe gitmek üzere olan Türk memurları ve iş sahipleri pusuya düşürülerek kendilerine Rum mevzilerinden ateş açılmaya başlandı. Bunun üzerine mücadele yeniden başladı. Türkler Girne yolu üzerindeki şehre takriben bir kilometre mesafede bulunan Aspava mevkiindeki Rumların işgali altında bulunan jandarma karakolunu ellerine geçirdiler. Çarşamba günü Mercedes mevkiini düşürdüler.

Aynı gün akşama doğru (Severis) un fabrikası ile Kaymaklı semtinin Yunan Alayı mensupları tarafından takviye edildiği görüldü. Buz fabrikası aynı gece Türk mücahitlerinin eline geçti. Biraz sonra mücahitler un fabrikasını da ele geçirdiler; ancak Rumlar uzaklaşırken bütün sivil halkı durmadan taradılar. Daha sonra Rumların elinde bulunan Kıryako, Singer Mangli mevkileri susturuldu. Perşembe günü malzeme ve cephane yokluğu yüzünden mücahitler Küçük Kaymaklı semtinden çekilmek zorunda kaldılar. Bundan istifade eden Rumlar Türk asker üniforması giyerek ve bir Türk çocuğuna silah tehdidi altında 'Türk askeri geldi.' diye bağırtarak silahsız köylü halkı teslim almaya başladılar. Yüzlerce çoluk çocuk, ihtiyar ve kadını tekmeleyerek götürdüler. Yürüyemeyecek durumda olanları şehit ettiler. Müteakiben taraflar arasında alakalı garantör devletlerin müdahalesiyle mütareke imzalandı. Buna rağmen sivil halk yine pusuya düşürülerek esir edilmektedir. Esir edilenlerden bir kısmının daha sonra ölümler listesinde gösterildiği tespit edilmiştir. Yiyeceksiz yerlere gıda maddesi yetiştirmek için giden vatandaşlarımız Rumlar tarafından kaçırlmaktadır.”

Lefkoşa'nın Türk bölgesine 6 saat içerisinde gireceklerini ve "Türkler meselesini" kan ve şiddetle çezeceklerini düşünen³⁰ Rumlar Kıbrıs'ta konuşlandırılan Yunan Alayı'ndan da destek almalarına rağmen bunu başaramazlar.

KUMSAL KATLİAMI VE LEFKOŞA

24 Aralık 1963 Salı günü akşam saat 19.00 sularında Terezepilos kod isimli bir Yunan subayının komutasındaki 50'den fazla Rum bu bölgede bulunan Severis Un Fabrikası'ndaki Rumların ateş desteğiyle Kumsal bölgesine gelir ve İrfan Bey Sokak, 2 numarada oturmakta olan KTAK doktoru Binbaşı Nihat İlhan'ın 37 yaşındaki eşi Mürüvet İlhan, çocukları 6 yaşındaki 1958 doğumlu Murat, 1959 doğumlu 4 yaşındaki Kutsi ve henüz 6 aylık olan Hakan saklandıkları küvetin içinde Rumlar tarafından katledilirler ve dünya basını bu olayı anında bütün dünyaya yansıtır.³¹

Tarihe "Kumsal Katliamı" olarak geçen ve 'tek suçları babalarının bir Türk subayı olması olan masum çocukların Rumlar tarafından katledildiği'³² ev daha sonra evin sahibi Hasan Yusuf Kudum

³⁰ Fahir Armaoğlu, "Kıbrıs'ta Kanlı Noel ve Amerika", Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s. 263.

³¹ Daily Mail, 28 Aralık 1963.

³² Daily Telegraph, 15 Şubat 1964

tarafından “Barbarlık Müzesi” haline getirilir.³³ 16 Ağustos 1960’da kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti’nde Türkiye, İngiltere ve Yunanistan tarafından oluşturulan Üçlü Karargâh çerçevesinde görev yapmak üzere adaya gelen Kur. Yb. İsmet Turgut Akova’nın 1930 doğumlu eşi Güzin Akova da bu sıkıntılı süreçte Kıbrıs’ta yaşananları en yakından gözlemleyenler arasındadır.³⁴

“...1963 başında oğlum Oğuzhan daha 4 aylıktı. Böyle bir kaynama vardı Kıbrıs’ta. Kaynaya kaynaya kazan patladı. Eşim Üçlü Karargâh Eğitim Grup Komutanı olarak görev yapıyordu. O doktor olan arkadaşımız, Bnb. Nihat İlhan bizden sonra geldi Kıbrıs’a. Bebekleri vardı, Hakan. Ailecek görüşüyorduk. En küçük çocukları da kızamık çıkarıyordu. Nihat da Alay’a gitmişti 18 Aralık günü. 18 Aralık günü bütün Kıbrıs Türk Kuvvetleri personeli acilen göreve çağrılmışlardı ve hiçbirisi 28 Aralık tarihine kadar Alay’dan dışarıya çıkamadılar. Doktor İlhan da ailesinin katledildiğini ancak 28 Aralık günü öğrenebilmişti. Biz de sınır bölgesindeki hatta çok yakın oturuyorduk Arap Ahmet Mahallesi’nde. Doktorların evine olaylar başlayınca gidemedik...”

GÖÇMENLERİN İSKÂNİ PROJESİNİN HAYATA GEÇİRİLMESİ

Aynı dönem içinde BM tarafından tespit edilen rakamlara göre yaşadıkları köyleri ve bölgeleri terk etmek zorunda kalan göçmenler ve Kızılay yardımına muhtaç durumunda bulunanlar ise aşağıdaki gibidir;

I- BM tarafından tespit edilen göçmenlerin sayısı:

a) Lefkoşa mıntıkası	7.246 kişi
b) Baf mıntıkası	6.94 kişi
c) Leymosun mıntıkası	3.066 kişi
ç) Larnaka mıntıkası	1.878 kişi
d) Mağusa mıntıkası	864 kişi

Burada belirtilen göçmen sayısında Hamitköy bölgesinde bulunanlar dâhil değildir. Lefkoşa’nın Hamitköy bölgesinde barınan göçmenlerin sayısı ise 6.775 kişidir ve Lefkoşa’da toplam 14.021 göçmen bulunmaktadır. Kazalar itibarıyla göçler sıralamasında ise Lefkoşa kazası 12.391 kişi, Girne kazası 1.516 kişi, Mağusa kazası 935 kişi, Larnaka kazası 2.432 kişi, Leymosun (Limasol) kazası 3.477 kişi ve Baf kazası da 4.139 kişi ile sıralanmaktadır. Bu bilgilerin hazırlanması aşamasında 1960 nüfus sayımı esas alınmış ve yıllık nüfus artışı hesaba katılmamıştır. Kazalar itibarıyla göç yaşayan kazalar sıralamasında Lefkoşa kazası 11 Türk ve 27 karma köy olmak üzere toplam 38, Girne kazası 1 Türk ve 8 karma köyle 9, Mağusa kazası 1 Türk köyü ve 6 karma köyle toplam 7 köy, Larnaka kazası 2 Türk köyü ve 11 karma köyle toplam 13 köy, Leymosun kazası 1 Türk ve 14 karma köyle toplam 15 köy ve Baf kazası da 8 Türk ve 14 karma köyle toplam 22 olmak üzere toplamda 24 Türk köyü, 80 karma köy olmak üzere toplam 104 köyde Kıbrıs Türklerinin yaşadıkları yerleri boşalttıkları görülmektedir. Göç etmiş Türk köylerindeki toplam nüfus karşımıza 2.689 kişi, karma köylerdeki Türk nüfus ise 22.201 kişi ile çıkmaktadır ve toplam göç eden nüfus da böylece 24.890 kişi olmaktadır.

21 Aralık 1963 sonrasında Rum saldırılarından kurtulabilmek amacıyla yaşadıkları yerleri terk ederek Lefkoşa bölgesine göç edenlerin sayısı böylece toplam olarak 12.391 kişi olur. Bu dönemde Kızılay’ın yardımları aksaksız olarak devam eder. Kuru gıda, bakliyat, giyecek, çadır, battaniye ihtiyaçlarının dışında Kızılay’ın gönderdiği yardım malzemelerinin arasında kumaşlar da vardır. Eski elbise ve kumaş parçalarından istifade edilerek yataklar yapılır, çarşafar dikilir, cephedekilerin toprak üstünde yatmalarının önüne de böylece geçilir. Aynı dönemde üzerinde en çok durulan hususlardan birisi ise Rum saldırıları sonrasında yaşadıkları köyleri terk etmek ve daha güvenli bölgelere göç etmek zorunda kalan Kıbrıs Türkleri için göçmen evleri kurulması çalışmasıdır. Kızılay tarafından gönderilen çadırlarla tesis edilen çadır kentlerin ihtiyacı geçici olarak karşılaması sonrasında daha kalıcı ve daha

³³ Yılmaz Sami (Andır) ile 15 Nisan 2015 tarihinde Lefkoşa’da yapılan görüşme.

³⁴ Güzin Akova ile 11 Ekim 2015 tarihinde Ankara’da yapılan görüşme.

yaşanılabilir mekânlar kurulması kararlaştırılır. Bu aşamada ilk etapta İngiltere’de faaliyette bulunan bir şirket vasıtasıyla Kıbrıs’taki hadiseler sonrasında belirlemekte olan ve “çok geniş bir vüsate erişmeye müsait bulunan mesken ihtiyacı”³⁵ konusunda Kızılay’a resmi bir müracaatta bulunulur ve bu prefabrik evlerin yapılması gündeme gelir.³⁶

Konuyla ilgili olarak Adnan Öztrak, Muslih Fer, Hamdi Orhon, Dr. Şükrü Ansay, Hayri Arsoy ve Dr. Fikret Pamir’in katıldığı toplantıda Kıbrıs Türklerine yönelik mesken ihtiyacı uzun uzadıya tartışılır ve bu konuyla ilgili önerinin İngiltere’de faaliyette bulunan bir şirket vasıtasıyla gelmesi hususu da tartışıldıktan sonra mesken konusunda bir komite oluşturulması oy çokluğuyla reddedilir. Konuyla ilgili olarak İngiltere’de M. A. Demirer ve Rauf R. Denктаş imzasıyla bir rapor hazırlanır ve Kızılay’a sunulur;³⁷

“Yalnız canlarımı kurtarmak pahasına evinden, barkından ve her çeşit mallarından mahrum kalmış, sayıları 45.000’in üstündeki Kıbrıslı Türklere zaman ve zemin müsait olduğu vakit süratle mesken yardımında bulunabilmek için Kıbrıs Türk Cemaat lideri Rauf Denктаş ile İngiltere’de Kıbrıs Konferansı günlerinde yapılan müzakerelerden ve ilişkide tercümesi yapılan 5 Şubat tarihli mektubu aldıktan sonra aşağıda kısaca arz ettiğim çalışmalarını yaptım.

Büyük sayıda mesken yardımı Kıbrıs Türklerinin en acil bir ihtiyacıdır. Gaye bu bahtsız kardeşlerimizi hiç olmazsa gelecek kıştan evvel bir yuvaya kavuşturmaktır. Bunun için iyi hazırlanmış detaylı bir plan ile çalışmalara başlamak zaruridir. Karşılaştığım problemin iki cephesi vardı:

1- Organizasyon

2- Teknik Meseleler

1- İlk adımda Britanya adasının tanınmış Türk dostlarının yardımlarını sağlamak maksadıyla aşağıda isimlerini verdiğim şahısları bizzat gidip gördüm.

I- N. Maclean	Muhafazakâr Mebus
II- J. Biggs-Davison	Muhafazakâr Mebus
III- P. Wall	Muhafazakar Mebus
IV- Lady Kelly	Ankara’da eski sefire
V- Mrs. Sutro	Anglo-Turkish Society Sosyal Sekreteri
VI- Derek Patmore	Serbest gazeteci
VII- Sir John Eden	Muhafazakâr Mebus
VIII- F. Bennett	Muhafazakâr Mebus

IX- Lorda Astor İngiliz göçmenlere yardım organizasyonlarının koordinasyon başkanı; Observer’ın sahibi

Vakit darlığı yüzünden bizzat göremediğim aşağıdaki isimleri yazılı kimselere de faaliyetlerim duyuruldu:

I- J. Amery	Sivil Havacılık Vekili
II- M. Macmillan	Eski başvekilin oğlu, şimdi vekil
III- Korgeneral Sir Edward Spears	
IV- R. Strauss	İş adamı

³⁵ KYK tarafından Kızılay Yönetim Kurulu Başkanlığına gönderilen 31 Mart 1964 tarih ve 1.456 sayılı yazı. KGMA. K-4637, 1964/9-4/1 Kıbrıs’ Gıda ve Malzeme.

³⁶ Kızılay Yönetim Kurulu tarafından 1 Nisan 1964 tarih ve 202 sayılı ile alınan Yönetim Kurulu kararı. KGMA. K-4637, 1964/9-4/1 Kıbrıs’ Gıda ve Malzeme.

³⁷ Göçmenlere ve evsizlere acil konut yapılmasıyla ilgili olarak M. A. Demirer ve Rauf R. Denктаş imzasıyla hazırlanan 28 Mart 1964 tarihli rapor. KGMA. K-4637, 1964/9-4/1 Kıbrıs’ Gıda ve Malzeme.

V- Sir James Bowker

Bu kimselerin bir kısmına Büyükelçi Muharrem Nuri Birgi tarafından tanıştırdım. Yeni Londra Büyükelçimiz Zeki Kuneralp'ı ziyaretle çalışmalarımı tafsilatlı bir şekilde anlattım. Bu kimselerle yaptığım görüşmelerin özeti:

1- Bir ev takriben 500 Sterline mal olacağına göre 5.000 ev için aranan meblağ 2.500.000 Sterlin kadar olacaktır. Bilhassa süratle bu miktar paranın iane şeklinde toplanması çok güçtür. Lord Astor yardım toplama işini bir İngiliz iane organizasyonuna tevdi etmek suretiyle hallini teklif etti. Diğer memleketlerde de benzeri teşkilatlardan faydalanılmasını tavsiye etti. Kendisi bu hususta yardım edeceğini ancak evvela merkezi bir komitenin Ankara'da kurulmuş olmasının çok faydalı olacağını da belirtti. P. Wall ve F. Bennett de merkezi bir komitenin kurulmasından sonra İngiltere'deki şubesinde çalışmaya söz verdiler. İane faaliyetlerinden başka Bennett paranın ehemmiyetli bir kısmının bir Building Society (Mesken Kooperatifi) kurmak suretiyle tedarik edilebileceğini ve bunun en süratli bir şekilde cereyan edeceğini söyledi. Böyle bir kooperatifin kredi sağlayabilmesi için yardımlarını esirgemeyeceğini, beynelmilel bankacılık âleminde de bu uğurda faydalı olabileceğini ilave etti.

Başka bir imkân olarak da konsolide borçlarımızın turizm yatırımlarında olduğu gibi hükümetimizce Kıbrıs ev yardımlarında da kullanılması kabul edildiği takdirde merkezi komitenin beynelmilel şubeleri tarafından alacaklılara gidip bu paralardan belki de cüzi bir ek faiz vermek suretiyle faydalanılabileceğini zannediyorum. Bahsedilen ek faziler ianeden elde edilen paralardan ödenebilir.

2- İşin teknik kısmını da vakit kaybetmeden fakültemin dekanı Prof. Sir John Baker'a ızan ettim. Kendisinden yardım ve tavsiyelerini ve kurulacak Beynelmielel Yardım Komitesi'ne girmesini istedim. Maksadımın Britanya'da azami teknik yardımı sağlamak olduğunu açıkça söyledim. Kendisi 1919'dan beri sayısız teknik komitelerde çalışmış, İkinci Dünya Harbi'nde İngiltere Demir-Çelik Endüstrisi Federasyonu'nun başkanlığını yapmış olup sözü çok geçen bir şahsiyettir. Derhal beni, az sonra da bu iş için bir araya gelen beş yüksek mühendis grubunu tanıtmak gayesiyle faydalı olabilecek yerlere tanıtmak mektupları yazmayı vaat ettiği gibi ileride komite içinde çalışabileceğini söyledi. Ayrıca Cambridge Üniversitesi Mühendislik Fakültesi laboratuvarlarını bu uğurdaki çalışmalarımız için kullanmamıza müsaade etti. Başlangıç olarak Cement and Concrete Association'ın ve Building Center'in başkanları ile Prof. Baker'ın delaleti ile temasa geçildi.

Teknik çalışmalarda süratli inşa ve maliyet unsurları incelenmektedir. Süratli ve iktisadi bir şekilde büyük sayıda mesken inşası için akla gelen prefabrik bir ev sistemidir. Birçok Avrupa memleketlerinde, Fransa, İsveç, Almanya ve Demirperde arkasında olduğu gibi, Amerika'da olduğu gibi patentleştirilmiştir. Prefabrike ev sistemleri mesken davalarında büyük rol oynamıştır. İyi inkişaf ettirilmiş bir sistem, vertikal ve horizontal büyümeye imkân vermesi, standart inşa tarzına uygunluğu ve kalıp masraflarında büyük tasarruflar sağlaması dolayısıyla maliyette ehemmiyetli indirimler yapılmasını mümkün kılar. Ayrıca inşaat yerlerinde süratle monte edilebilecek prefabrike parçaların evvelden en ağır hava şartları altında dahi devamlı surette kapalı atölyelerde imali suretiyle hava muhalefeti sebebiyle evvelce geciken inşaatın kısa zamanda bitirilmesi sağlanır. Bu nokta bilhassa Kıbrıs için çok önem taşır. Yağmur altında beton dökmek zor ve bazen imkânsız iken prefabrike parçaların montajı inkitaya uğramadan yapılabilir. Böylelikle iyi koordine edilmiş bir program dâhilinde senede 12 ay çalışmak kabildir.

Üzerinde durduğumuz üç değişik sistemin özellikleri

Çok sayıda evin aynı zamanda montajı bahis mevzuu olduğu için prefabrike parçalar o şekilde hazırlanmalıdır ki bir vince lüzum olmadan manüel olarak monte edilebilsin. Aksi takdirde çok sayıda vinç almak icap eder. En ufak bir vincin 35.000 Mark kadar olduğu düşünülürse maliyetin derhal yükseleceği anlaşılır. Aynı zamanda vinçle montaj için büyük yapılarda, gökdelen binalarda kullanılmak üzere düşünülmüş Ağır Prefabrike Sistemler (Fransa'da Coignet, Danimarka'da Barsen ve Nielsen gibi)

memleketimizin işçi durumu göz önünde tutularak tercih edilmemelidir. Bu gibi sistemler işçi darlığı olan memleketlerde bu problemin halli için kullanılmaktadır. Kıbrıs evleri için bilakis el ile veya çok basit yukarı kaldırma araçları ile montaj yoluna gidilip evsiz olduğu gibi işsiz de olan kimseleri kendi evlerinin montajında çalıştırmak suretiyle iki problem birden halledilmiş olacaktır. Tecrübeli bir kalfa ile en acemi üç amele (hatta talebe gibi hiç tecrübesi olmayanlar) bir evin montajını üç-dört günde bitirebilirler. Bu esnada kalfa komşu evin montajına nezaret edebilir.

Akla gelen ev tipi en fazla iki katlı olmakla beraber ufak değişikliklerle kat adedi arttırılabilir. Yapılacak evlere zelzeleye karşı dayanıklılık da verileceğinden çalışmalarımızda bu noktaya çok önem verilmektedir. Dünya eksperlerinden Berkeley Üniversitesi profesörü Prof. Clough'un bu sene Cambridge'de olmasından azami fayda sağlanmaktadır. Yapılacak evlerin ömürleri iki nesil, yani en az 60 sene olacaktır. Teknik çalışmalar halen Cambridge'de devam etmektedir. Mayıs ayı içinde üzerinde çalıştığımız üç alternatif sistemden birisini seçip bunun bir modelini inşa ve testlerini yapacağız. İlişik sunulan resimler en küçük tipin bir büyüğüdür.

SONUÇ

Yukarıda zikredilen çalışmalar 6 Şubat-10 Mart arasında cereyan etmiştir. Adı geçen kimseler ve daha başkaları merkezi Ankara'da kurulmuş ve Türk hükümetinin müzaheretine ulaşmış bir komitenin Britanya şubesi azaları sıfatıyla çok faydalı olacaklardır. Bunlar vasıtasıyla dönüşümde bu proje İngiliz basınına aksettirilecektir. Beraberimde götüreceğim Türkiye'deki merkezi teşkilatın kurulduğu haberi İngiltere'deki çalışmalara hız verecektir. Bugüne kadar çok cüzi masraflarla bu iş planlanma devresinde bilhassa teknik sahada Kıbrıs'a mesken yardımı bayrağı altında beynelmilel çevrelerde sempati kazanmış ve çalışmalar nihai safhaya girmiştir. Aksi takdirde prefabrik sistemlerin patentlerini ellerinde tutan firmaların da iştirakiyle meseleye ticari maksatlar karışabilir. Memleketimizin mesken davasını da düşünerek Kıbrıs'a yapılacak evlerin muhtemelen Çukurova'da ve tamamen Türk yapı malzemesiyle fabrika edilmeleri ileri için büyük faydalar sağlayacaktır. Böylelikle memleketimizin mesken davasını halletmek üzere tamamen mahalli şartlar göz önünde tutularak inkişaf ettirilmiş bir Türk ucuz ev prefabrike sistemi doğacaktır.”

Bu konuyla ilgili ilk faaliyete geçen ise göçmenlerin barınma sorununa kalıcı çözümler bulmaya çalışan İnşaat ve Planlama Dairesi olacaktır;³⁸

“...Bu buhranlı dönemde halkın moralini yükseltmek ve sosyal yaşamını iyileştirmek yönünde yaptıklarımız yanında ve çok daha önemlisi 25 bine varan göçmenimizin yerleştirilmesi idi. Ada sathında 103 köyümüzden göç etmek zorunda kalan göçmenlerin bir barınak altına getirilmesi, çadırlardan, mağaralar da dahil geçici sığıntı yerlerinden kurtarılması en önemli ve öncelikli sorun idi. Güçlü bir kadro ile oluşturulan Planlama ve İnşaat Dairesi bu acil ve insani görevi yerine getirebilecek donanımda idi. Askeri bir emirle tüm inşaat sektörü dairemizin emrine verilmişti. Adeta bir seferberlik hali yaşıyordu. Sivil yönetim yanında tüm ada sathındaki Sancaktarlıkların tam desteğine ve işbirliğine sahiptik. İşte yıllarca süren bu süreç içinde idari görevlerim yanında bir şehirci-mimar olarak bana da çok önemli tasarım görevleri düşmüştü.

Maddi ve manevi tüm gücümüzle bu göreve sarılmıştık; ancak karşımıza çıkan en önemli zorluk Rum Yönetiminin kurucu ortağı olduğu Kıbrıs Türk halkı üzerine, isyan etti, gerekçesi ile uyguladığı ambargo idi. Kritik ve stratejik malzeme olduğu bahanesi ile tüm inşaat malzemelerinin çividen çimentoya kadar Türk halkına satılması yasaklanmıştı. Bu durum karşısında kendi yaratacağımız olanaklarla yetinmek zorunda idik. Önce ilkel denebilecek yöntemlerle göçmenlere içine sığabilecekleri kerpiçten sıra tipi evler inşa ettik. İlk olarak Hamitköy'de çadırlarda yaşayan göçmenleri bu evlere taşıyarak daha rahat edebilecekleri bir duruma getirdik. Daha sonra teknik ve idari kapasitemizi kullanarak direk kendimiz veya ihale yolu ile kireç ve pişmiş tuğla ürettik. Rum polisine rüşvet vererek bölgemize kaçak olarak sokulan çimento ile beton briket imal ettik.

³⁸ Hakkı Atun, Bir Öz Yaşam Öyküsü; Hakkı Atun'un Anıları, Ateş Matbaacılık, Lefkoşa, Nisan 2016, s. 121.

Çatı örtüsü olarak oluklu saç kullandık. Oluklu saç da yine kaçak olarak Rum tarafından elde ettik...”

21 Aralık 1963 sonrasında yaşadıkları köylerden, kasabalardan ve evlerinden ayrılmak zorunda kalan Kıbrıslı Türkler öncelikle kendileri için daha güvenli olacak yerler aramaya başladılar. Bu bağlamda tercih edilen ilk yerler ise akraba ve tanıdıkların bulunduğu köylerle sadece Türklerin yaşadığı köyler olur. Kıbrıslı göçmenler böylece ilk etapta göç ettikleri yerlerde boş durumda bulunan okul, cami, ev, ahır, ağıl ve mağaralara yerleşirler. Göç hareketinin en yoğun yaşandığı dönemde Kıbrıslı Türkler seyahat özgürlüğü tanınmadığı için göçmen duruma düşen Kıbrıslı Türkler sadece buldukları köyün imkânlarından istifade edebilmek imkânına sahip olurlar. Bu arada bu göçmenlere en büyük destek yine Kıızılay vasıtasıyla gelir ve mümkün olduğunca bütün köylere çadır ve battaniye dağıtılmaya çalışılır. Kıbrıslı Türk göçmenlere mahalli imkânlarla daha iyi ikamet şartları hazırlama konusundaki girişimler 1964 yılından itibaren hızlı bir ivme kazanır. Göçmenler için baraka tipi odalar inşa edilmeye başlanır.

Boş ambarlar bölünmek suretiyle ailelere tahsis edilir. Ayrıca bu bölgelerde yaşayan insanlar için umumi tuvaletler ve banyolar devreye girer. Ağırdağ, Lefkoşa ve Hamitköy gibi göçmenlerin yoğun olarak buldukları bölgelerde bu tip göçmenleri çadır hayatından kurtarmaya yönelik faaliyetler 1966 yılına kadar sürdürülür ancak yine de bir aileye tek odalı küçük bir evden başka bir şey verme imkânı bulunamaz. Çok çocuklu ailelere bile bu şekilde tek odalı evlerin verilmesi sonucunda göçmenlerin çoğu önce çadırlarda, daha sonra da yatak odası, oturma odası ve mutfak olarak kullandıkları tek bir odada uzun bir süre yaşamak zorunda kalırlar. 1966 yılı Şubat ayından itibaren göçmenlerin sorunlarına kalıcı çözüm bulabilmek ve onları bu sıkıntılı ortamdan uzaklaştırabilmek amacıyla göçmen sorununu tamamen çözecek bir iskân projesiyle ilgili çalışmalara başlanır ve bu konuda sorumluluk Planlama ve İnşaat Dairesi'ne verilir.

Bu konuda yapılan ve bir ay içerisinde tamamlanan etüd çalışmaları ve kasabalarla köylerden gelen verilerin değerlendirilmesi sonrasında hazırlanan Kıbrıs'ta Göçmenlerin İskânı Projesi, 7 Mart 1966 tarihinde tamamlanır. Söz konusu projeye göre 18.860 nüfuslu toplam 4.750 göçmen ailesinden 1.673 aileye yeni evler yapılması ve 418 ailenin de halen yaşamakta oldukları evlerinin bakım ve onarımının yapılması kararlaştırılır. Bulunabilecek inşaat malzemesi ve Kıbrıs'ın inşaat özelliklerine göre hazırlanan söz konusu projede ekonomi ve kullanılabilirlik ön planda tutularak yapılacak inşaatların daha sonra dar gelirli aileler tarafından da kullanılabilmesi hedeflenir. Dönem itibarıyla işçilik ücretlerinin çok düşük olması ve işçilik konusunda çeşitli kişi ve kuruluşlardan yardım ve destek alınabileceği de göz önünde tutularak projenin tüm maliyetinin 754.193 Kıbrıs Lirası'na mal edileceği hesaplanır.

Konuyla ilgili olarak hazırlanan çalışmalar ve projelere Türkiye'nin Lefkoşa Büyükelçiliği kanalıyla Türkiye'ye de iletilir ve 5 yıllık programlar halinde gerekli tahsisatın Türkiye'den gönderilmesine karar verilir. Türkiye'nin Kıbrıs'ta göçmenlere yönelik olarak yapılan göçmen evleri için tahsisatı proje tamamlandığında toplam olarak 1.132.992 Kıbrıs Lirası'na ulaşacaktır;³⁹

“...Planlama ve İnşaat Dairesi olarak en önemli ve yoğunluklu görevimiz; 1963-Rum saldırıları nedeniyle 103 köyümüzden kaçmaya zorlanan yirmi beş bin göçmenin adanın her yanında geçici bir barınak altına sokulması ve onun arkasından uzun vadeli göçmen iskân politikasına dayalı bir yerleşim projesi hazırlamaktı. Öncelikli uygulama alanımız daha çok Lefkoşa üçgeni içindeydi. O yıllarda Lefkoşa dışına çıkabilmek olanaksızdı. Birçoğu Lefkoşa'ya sığınan ve Küçük Kaymaklı ve Tahtakale gibi mahalleleri terkederek göçmen durumuna düşen insanımızı, önce Hamitköy'de çadır kurarak ve şehrin içindeki büyük hacimli depo binalarını hafif bölmelerle konut haline getirerek barındırma yoluna gittik. Birleşmiş Milletler de göçmenlerimizin içinde bulunduğu perişan durumu incelemek ve terk ettikleri 103 köyümüzdeki hasarı tespit etmek üzere Alvaro Ortega isimli bir mimarı Kıbrıs'a göndermişti. Mr. Ortega dairemizle de işbirliği yaparak son derece kapsamlı, köylerin hasar durumunu içeren bir rapor hazırladı.

Türk toplumunu ortağı olduğu devletten dışlayan Rum Yönetimi, bu ünlü raporu da hasıraltı etmeyi başarmıştı. Hamitköy'deki göçmen çadırlarını ziyaret eden Sayın Ortega, kızıl güneş

³⁹ Öte yandan aynı dönem içinde Kıbrıs'ta görev yapmaya başlayan UNFICYP ve diğer BM yetkilileriyle adada görev yapan yabancı ülkelerin temsilcilerinin bu konuda hiçbir destekleri söz konusu olmadığı gibi Kıbrıslı Türklerin göç sorunu ve gayri insani şartlar altında yaşamaları konusunda hiçbir yardım talebinde de bulunmazlar.Hakkı Atun, a.g.e., s. 125.

altında sıcaktan yanan çadırların kamış hasırları ile örtülmesi ve sıcaktan korunması için ancak 2,000 dolarlık yardım yapabilmmişti. Lefkoşa çevresindeki Türkeli, Yılmazköy, Ozanköy, Lapta gibi köylerden Boğaz bölgesine sığınan göçmenleri de Dağyolu ve Pınarbaşı'daki ahırlar da dahil boş kerpiç evlere ve Boğaz'da İngiliz döneminden kalan askeri kamptaki yarım daire biçimindeki Nissen Barakaları'na yerleştirdik. Boğaz'daki kamp alanını uzun vadeli kullanacağımızı düşünerek, tapu memuru Orhan Mevlüt'e kampın kadastral planını hazırlattık. Bu arada iskân edilen göçmenlerimize günlük yaşamlarını sürdürebilmeleri için sistematik biçimde Kızılay gıda yardımı dağıtmaya başlandı; ancak uzayıp giden, sonu gelmeyecek gibi görünen Kıbrıs sorunu karşısında, göçmenlerimizi tüm ada sathında kalıcı konutlara yerleştirmemiz gerektiği gerçeği artık kaçınılmaz olarak ortaya çıkmıştı. Göçmenlerimizin yaşamlarını geçici olarak sürdürebilecekleri rahat bir ortam yarattıktan sonra, 1966 yılı Şubat ayının başında göçmenlerin iskân sorununu uzun vadeli çözüme kavuşturacak bir projenin hazırlanması yönüne gittik.

Bir aylık yoğun bir çalışma ile kasaba ve köylerden toplanan bilgiler değerlendirilip ekonomik ev tipleri planları ve maliyet hesapları hazırlandı. 7 Mart 1966 tarihinde bu Göçmen İskân Projesi üst makamlara iletildi. Kıbrıs'ın yapı karakterine ve bulunabilecek inşaat malzemesine göre hazırlanan projelerde ekonomi ön planda tutulmuş ve yapılacak evlerin ileride de dar gelirli aileler için mesken olabilmesi esas alınmıştı. O günkü koşullarda işçi ücretlerinin çok düşük olduğu ve gönüllü işçilik yardımlarının temin edilebileceği hesaba katıldığından, maliyetin asgaride tutulmasına çalışıldı. Tüm projenin maliyeti £754, 193.970 mil Kıbrıs Lirası olarak hesaplandı. Kıbrıs'ın o dönemden itibaren bölünmesi yoluna gidildiği iddialarının tam tersi olarak, projede göçmenlerin topluca bir yerde değil, sığındıkları yerlerde iskân edilmeleri öngörülmüştü.

Projenin uygulaması 5 yıl sürdü. Mayıs 1971'de tamamlanan proje raporunda, Kıbrıs Türk Yönetimi, Bayındırlık ve Ulaştırma Üyesi Erol Kâzım projenin uygulayıcıları ile ilgili şunları söylemişti: 'Mukavemet yarışında en ağır görevi yüklenmiş olan göçmenlerimizin saadet ve refahı için uygulanan 5 yıllık iskân planının tamamlandığı şu günlerde her türlü imkânsızlıklara rağmen teknik güçlerini ve bilgilerini bu uğurda seferber eden Plânlama ve İnşaat Dairesi mühendis, mimar ve teknisyenlerini tebrik etmekten duyduğum bahtiyarlık çok büyüktür.' Projenin başarılı olmaması için Rum yönetiminin çeşitli engeller çıkarmasına ve uygulama devresinin ilk 3 yılında (1966-68) Türk bölgelerine her çeşit inşaat malzemesini 'stratejik malzeme' gerekçesiyle yasaklamalarına rağmen proje yıllık programlar halinde başarıyla uygulandı. Sonuç olarak 2200 konut üretildi. 12000 göçmenimiz çadır, mağara, dükkân ve barakalardaki kötü ikamet şartlarından kurtarılarak, sağlıklı ve muntazam konutlara kavuşturuldu.

Toplam maliyet başlangıçta hesaplanmasına rağmen, yıllık ek taleplerin de karşılanmasıyla artarak 1,163.878 Kıbrıs Lirası'na ulaştı. Bugünkü para ile 4,656,000 TL'ye mal olan Kıbrıs'ta Göçmenlerin İskân Projesi'nin uygulanmasını mümkün kılan; her zaman ve her konuda olduğu gibi en büyük amil, anavatan Türkiye'nin maddi ve manevi yardımı olmuştur. Hatta proje uygulamasının sonuna doğru Türkiye'den ahşap kontrüksiyonlu prefabrik konutlar gönderilmişti. Projede uygulanan ve Kıbrıs'ın çeşitli bölgelerinde göçmenlerin ihtiyaç ve yaşamlarına yanıt veren ev tiplerinin tasarlanmasında bir mimar-şehirci olarak, önemli rol üstlenmiştim. Projelerin birçoğu imzama taşınmaktadır. Özellikle Ortaköy'de daha oralarda kuş uçmaz, kervan geçmezken uygulanan Göçmenköy Yerleşim Projesi'nin gerek yerleşim planı, gerekse sıra tipi evler tarafımdan tasarlanmıştı.

Manchester Üniversitesi'nden yeni bilgilerle ve birikmiş enerjimle dönmüştüm. Hizmet etme arzusuyla ulvî bir sorumluluk duygusu içinde bu görevleri büyük bir istek ve heyecanla yerine getirmeye çalıştım. Toplumun içinde bulunduğu topyekün direniş azmi bize ilham kaynağı oluyordu. Yalnız teknik bilgimle değil, idari yeteneğim ve gayretimle verilen her görevi gece gündüz demeden heyecan ve inatla yerine getiriyordum..."

Lefkoşa Büyükelçiliği vasıtasıyla alınan bir başka yazıda TCM Asbaşkanı Dr. Şemsi Kazım ve Başkan Vekili Dr. Fazıl Küçük'ün Hamitmandres köyünde yaşamaya çalışan göçmenlerin kış mevsiminin yaklaşmasıyla birlikte sıkıntılarının daha da artması nedeniyle Milletlerarası Kızıllaç Teşkilatı Kıbrıs Temsilcisi Max Stalder ve İngiliz Yüksek Komiseri Tümgeneral Sir Alc Bishop'a gönderdiği bir yazıdan

bahsedilir;⁴⁰

“ Hamitmandres (Hamitköy) köyünde 3.000’in üzerinde mültecinin barınak, battaniye ve ısınmak için sobaya muhtaç olduğu şüphesiz ki malumunuzdur. Kışın yaklaşması dolayısıyla bu insanların sefaletlerinin azaltılması için bir şeyler yapılması zaruridir. Mali kaynaklarımız ve elimizdeki imkânlar bu insanların ihtiyaçlarının karşılanması ve kendilerini bir kış daha çadır altında yaşamaktan kurtarmak için mevcut değildir. Bundan dolayı aşağıdaki malzemenin temini için size müracaat ediyoruz:

1- 10.000 battaniye, 2.000 soba, 500 çadır, 80 saç baraka

2- Oluklu saç barakaların teminiyle ilgili olarak malzeme veya nakit yardımı şükranla karşılanacaktır. Kaba bir tahminle bu barakaların kurulması için 6.000’e ihtiyaç vardır.⁴¹

3- Bu konuya erken olarak eğilmemiz ve malzemenin temini için aynı veya nakdi yardım imkânlarını araştırmanız şükranla karşılanacaktır...”

Özellikle Kıbrıslı Rumların tedhiş ve terör hareketlerinin yoğunlaştığı 21 Aralık 1963 tarihinden 1974 yılına kadar 21. 439 Kıbrıslı Türk adadan göç etmek zorunda kalır.⁴² Aynı dönem içerisinde Kıbrıs’tan İngiltere’ye göç eden tahmini Türk nüfusu ise 1963 yılında 338, 1964 yılında 753, 1965 yılında 380, 1966 yılında 295, 1967 yılında 578, 1968 yılında 273, 1969 yılında 165, 1970 yılında 196, 1971 yılında 182, 1972 yılında 98, 1973 yılında 68 ve 1974 yılında 114 olmak üzere toplam 3440 kişidir.⁴³ Daha güvenli bölgelere göç ederek yıllarca Lefkoşa’da Göçmenköy ve Hamitköy gibi göçmen kamplarında yazın sıcağı, kışın soğuğu altında hayatlarını idame ettirmeye çalışan göçmenlere ev tahsisi ancak Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında gerçekleşecektir.⁴⁴ Hamitköy, 1960’larda Lefkoşa’ya bağlı 418 nüfuslu küçük bir köy iken 1963 olayları sonrasında yaklaşık 3500 civarında göçmen bu bölgede oluşturulan çadır kentlere yerleştirilmiştir.⁴⁵ Kıbrıs’ın genel nüfusu 1963 yılında 582 bin, 1964 yılında 587 bin, 1966 yılında 595 bin, 1969’da 609 bin, 1973 yılında 634 bin ve savaşın patlak verdiği 1974 yılında ise 639 bin olarak belirtilir. Bu yıl içinde yıllık nüfus artışı ortalama %0.8 olarak kaydedilir. Nüfusun %18.1’ini 115.758 kişiyle Türkler % 81.9’unu ise 523.242 kişiyle Rumlar teşkil etmektedir.

Uygulamaya geçirilen yeni projeyle 5 Mayıs 1966 tarihinde Ortaköy göçmen köyü 1. kısımda yapılan resmi temel atma töreniyle başlanır. Ancak 1966–1968 döneminde Kıbrıs’ın Türk bölgelerine pek çok malzeme yanında her türlü inşaat malzemelerinin girişine Rum yönetimi tarafından yasaklama ve ambargo getirildiğinden malzeme temininde büyük sıkıntılarla karşılaşılır. Özellikle kerpiç, tuğla, kireç, alçı, mermer, kum, çakıl gibi inşaat malzemelerinin bölge içerisinde temini yoluna gidilirken inşaat malzemesi konusundaki kısıtlamaların Mart 1968 tarihinden sonra kısmen kaldırılmasıyla delikli tuğla, karo mozaik ve kiremit kullanımına hız verilir. Öte yandan bütün bu faaliyetler devam ederken tamirat bekleyen pek çok ev bulunduğundan Yeşilirmak, Erenköy, Poli, Baf gibi merkezlerde kalifiye eleman sıkıntısı da baş gösterir. 1969 yılından itibaren Türkiye’den prefabrik evler gelmeye başladığından 1970–1971 yıllarında Ortaköy göçmen köyü dışındaki diğer bölgelerde göçmen evlerinin hemen hepsi prefabrik olarak yapılmaya başlanır.

Kıbrıs’ta göçmenlerin iskânı projesi çerçevesinde 1 Nisan 1966–1 Nisan 1971 tarihleri arasında yeni bir uygulamaya geçilir. Bu bağlamda 1. tatbik yılı olan 1966 yılında 158.000 Kıbrıs lirası tahsisat ayrılır. Bu parayla 178 ev yapılması planlanırken uygulama sonrasında ortaya 130 ev çıkar. Söz konusu

⁴⁰ 29 Eylül 1964 tarihli söz konusu mektupla ilgili olarak Dışişleri Bakanlığı tarafından K.D.Genel Başkanlığına gönderilen 7 Ekim 1964 tarih ve 756.028-D.III/3-3.993 (33.760/429) sayılı yazı. Ayrıca KGM tarafından Yönetim Kurulu Başkanlığına gönderilen 25 Kasım 1964 gün ve 4.622 sayılı yazı. KGMA. K-4637.1964.9-4/1 Kıbrıs Gıda ve Malzeme Dosyası.

⁴¹ Yazıyı tercüme eden tarafından buraya “Ne cins para olduğu belirtilmemiştir.” şeklinde bir not düşülmüştür; ancak bu para muhtemelen Sterlin olacaktır.

⁴² M. Riesen and A. Müller, “The Demographic Structure Of Cyprus”, The Committee On Emigration, Refugees, And Demography”, Council Of Europe, 10 March 1987

⁴³ 1955–1963 döneminde adadan yapılan göç hareketleri ve sayıları belirten bu bilgiler 13–16 Kasım 1990 tarihleri arasında KKTC’de yapılan Yurtdışında Yaşayan Kıbrıslı Türkler II. Sempozyumu sonuç bildirgesinden alınmıştır. KTMA. Klasör No.48.

⁴⁴ Rauf R. Denктаş, Rauf Denктаş’ın Hatıraları, Cilt 9, İstanbul, Mart 1999, s. 447

⁴⁵ H. Scott Gibbons, Peace Without Honor, Ankara, 1969, s. 128-129

bu paranın 128.979 lirası harcamalara, 4.202 lirası avanslara, 24.819 lirası da ambar stokları için harcanır. Bu aşamada 56 hane de inşa halindedir. 2 tatbikat yılında tahsis edilen 150.000 Kıbrıs Lirasıyla 240 ev yapılması planlanır. Uygulama sonrasında 160.765 lira harcanırken 206 ev yapılmış, 128 ev de inşa halindedir. 3. tatbik yılı olan 1968 yılında ayrılan para 330.346 lira olurken bu parayla 428 ev yapılması planlanır. Uygulama sonunda 314.765 lira harcanırken 512 ev tamamlanmış, programa ilaveten 150 prefabrike ev inşaatı için de ek yetki alınmıştır. Ayrıca 36 ev de inşa halindedir. 1969 yılı içinde ayrılan toplam 311.470 lirayla 389 ev yapılması planlanırken, harcanan 285.400 lirayla 424 ev tamamlanır. Uygulamanın 5. tatbikat yılında ise toplam 214.062 lirayla 241 ev yapılması planlanırken harcanan 156.016 lirayla 201 ev tamamlanır. Sonuç olarak söz konusu 5 yıllık dönem içerisinde toplam 1.132.992 lira harcanarak 1513 evin inşaatları tamamlanır ve göçmenlere teslim edilir.

Aynı dönem içinde Lefkoşa- Boğaz bölgesinde toplam 615 inşaat tamamlanmış, 222 küçük inşaat gerçekleştirilmiş, 110 ev de tadilat ve tamirat gerçekleştirilerek 621.994 lira harcanmıştır. Lefkoşa’da ise toplam 123 inşaat için 53.238 lira harcanır. Mağusa’da 33 ev için 19.870 lira, Larnaka’da tamamlanan 116 göçmen evi için 60.294 lira, Limasol’da 120 göçmen evi, 18 küçük inşaat ve 25 tadilat ve tamirat işi için de 54.748 lira harcanır. Baf’ta ise tamamlanan 232 göçmen evi, 154 küçük inşaat ve 45 tadilat ve tamirat için toplam 131.902 lira harcanırken Lefke’de de 243 göçmen evi ve 50 küçük inşaat için 149.407 lira harcanır. Ayrıca henüz tahsis edilmemiş prefabrike evlerin kuruluş masrafı 30.00 lirayla, inşa edilmiş göçmen evlerinin bakım ve onarımı ile küçük inşaat tadilat ve tamiratlarıyla Göçmenköy I kanalizasyon ıslahı ile arazi satın alınması için harcanacak 11.539 lira da dâhil olmak üzere toplam 1.132.992 lira para harcanır;⁴⁶

“...21 Aralık 1963 hadiseleri ile Lefkoşa’ da başlayan ve kısa zamanda bütün adaya yayılan Rum saldırıları karşısında can ve namuslarını korumak maksadı ile soydaşlarımız evlerini terk ederek daha emin bölgelere sığınmak zorunda kalmışlardır. Göçmenler, göç ettikleri yerde boş bulunan okul, camii, ambar, ev, ahır, ağıl ve mağaralara yerleşmişlerdir. Göçün meydana geldiği günlerde, Türklere seyahat serbestliği tanınmadığı için göçmenler, göç ettikleri köyün imkanları ile yetinmek mecburiyetinde kalmışlar ve ancak Kızılay’ın gönderdiği çadır ve battaniyelerden yararlanabilmişlerdir.

Göçmenlere, mahalli imkanlarla daha iyi ikamet şartları hazırlamak çabalarına, 1964 yılının ilk aylarından itibaren girişilmiştir. Baraka tipi odalar inşa edilmiş, boş ambarlar bölünerek ailelere tahsis edilmiş, halk tuvaletleri ve duşlar yapılmıştır. Ağırdağ, Hamitköy ve Lefkoşa gibi bölgelerden göç edenlerin yoğun olduğu yerlerdeki bu tip faaliyetler, 1966 yılına kadar sürdürülmüştür. 8-10 nüfuslu kalabalık ailelere dahi, ancak küçük bir oda tahsis edilebilmiş ve göçmenlerimizin çoğu önce çadırda daha sonra da yatak odası, oturma odası ve mutfak olarak kullandıkları bir tek odada uzun müddet yaşamak mecburiyetinde kalmışlardır. Lefkoşa varoşlarında inşa edilmiş olan Ortaköy ve Göçmenköy, iki ayrı kısımdan ibarettir. Modern şehircilik anlayışına göre planlaması yapılmış olan Göçmenköy’deki ev ve yol inşaatları bizzat Planlama ve İnşaat Dairesi tarafından yaptırılmıştır. Göçmenköy’de 452 hane ev, 2 dükkan, 1 kahvehane, 2 çocuk oyun parkı ve 73 otopark yeri bulunmaktadır. 2500 nüfusu ve 6 sınıflı ilkokulu bulunan Göçmenköy, Göçmen İskan Projesi’nin en mükemmel ve en büyük uygulamasıdır. Oradaki ev tipleri dörtlü ve cephesi 4m. olan, içten çok dik bir merdiven ile üstte 2 yatak odasına, altta bir oturma hacmi ile arkada bir mutfak bulunan bir plana sahiptirler.

Bu evlerin her birinin oluşturduğu toplam alan ise, 55 m²’ dir. O günün koşullarında daha da ucuza yapılamayacak kadar ekonomik yapılmışlardır. Hatta 1 cm² bile değerlendirilmiş teras tipi evler olarak planlandılar. Bundan sonra yapılacak olan konutlara, alternatif olabilmesi için, yine dairemiz, tek katlı ikiz tip evler geliştirdi. Bunlar daha çağdaş, daha güzeldiler. Köylerde ise öğretmenlerin kalmaları için yapılan öğretmen evleri tipleri vardı. Bu yeni tip evler de öğretmen evleri örnek alınarak, tek kat üzerine 2 yatak odalı 65-70 m²’lik küçük ama biraz daha rahat evler, üçüncü kısım konutlar olarak yapılmışlardır. Bu evleri bugünkü Ecevit Lisesi’nin arka kısmına yapılan evler olarak günümüzde de görmek mümkündür. Buraya en ucuz tip olan dörtlü tip ile **BM’nin önerdiği teras tipi dediğimiz sıra evleri inşaa edildi; ancak bunları orada açılan tuğla**

⁴⁶ Arız Ahmet Quriesh, KKTC’de Toplu Konut Üretimi Üzerine Bir Araştırma”, Yakınoğu Üniversitesi Fen ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Lefkoşa/KKTC, 2004, s. 45.

ocağından tuğla, dağda açılan kireç ocağından ise kireç imal etmeye başlandı. Bir tek çatı örtüsü için oluklu saçınıyapılabilmesi için, güneyden bu işin ustası olan kişileri Rum polisine rüşvet vermek suretiyle kaçak olarak sınırlardan getirildi ve bu malzemeler üretildi. Bu inşaat malzemeleri ilkel de olsa, temelleri çok sağlam olmasa da (çünkü temelleri kireç betonu ile dökülüyordu) bu konutları yapıldı.

Daha sonra, kaçak yollarla çok sınırlı olarak çimento getirmeye başlandı. Bu sınırlı çimento ile de beton biriket yapılmaya başlandı. Yani süratle inşaat yapabilmek için bütün olanakları seferber edildi. 1968'den sonra o zamanın Rum Cumhurbaşkanı Makarios bir hareket serbestliği ilan etti. Böylece yıllarca uygulanan inşaat malzemesi getirme ambargomuz kalktı. Bundan sonra ikinci kısım sosyal konutlar, normal inşaat malzemesi ile kaliteli tuğla, kaliteli kiremit, kaliteli beton ile daha kaliteli aynı plan üzerine ama daha güzel bir planla park yeri düşünülmüş, bir okul yeri ayrılmış, bugün hala daha hizmet vermekte olan spor kulübünün yeri ayrılmış çağdaş konutlar yapılmıştır. O günün şartlarında herkesin arabası olmamasına rağmen bu konutlarda araba park yerleri bile düşünülerek modern, çağdaş bir plana dayalı olarak yapılmışlardır...”

1 Nisan 1966–1 Nisan 1971 tarihleri arasında Lefkoşa/Boğaz bölgesinde inşaatı tamamlanan 615 göçmen evinden 538 tanesi satın alınmış araziye yapılırken, 62 tanesi vakıf arazisine ve 15 tanesi de hükümet arazisine yapılır. Aynı şekilde Lefkoşa'da da toplam 114 göçmen evinin 59 tanesi satın alınmış araziye, 20 tanesi evkaf arazisine ve 35 tanesi de hükümet arazisine inşa edilir. Mağusa'da toplam 33 evin 9 tanesi satın alınan araziye, 14 taensi evkaf arazisine ve geriye kalan 10 tanesi de hükümet arazisine inşa edilir. Larnaka'da inşa edilen 116 göçmen evinin 64 tanesi satın alınan arazilere, 38 tanesi evkaf arazilerine ve 14 tanesi de hükümet arazilerine inşa edilir. Limasol'daki 120 göçmen evinin ise tamamı evkaf arazilerine inşa edilir. Baf'ta inşa edilen 232 göçmen evinin 57 tanesi satın alınmış arazilere yapılırken, 162 tanesi evkaf arazilerine ve geriye kalan 13 göçmen evi ise hükümet arazileri üzerine inşa edilir. Lefke'deki toplam 243 göçmen evinin 152 tanesi satın alınmış arazilere yapılırken, 70 tanesi evkaf arazilerine ve 21 tanesi de hükümet arazilerine inşa edilir. Bu dönem içerisinde göçmen evi inşa etmek üzere Lefkoşa'daki Ortaköy göçmen köyü için 82 dönüm arazi satın alınır ve 12.700 Kıbrıs lirası ödenir. Ayrıca yine Lefkoşa'da Fota, Hamitköy, Kırmı, Akıncılar, Kanlıköy, Meriç, Cihangir bölgelerinde de toplam 39 dönüm araziye karşılık olarak 5.143 Kıbrıs Lirası ödenir. Lefke'nin Gaziveren köyünde 2 dönüm için 450 lira ödenirken, Erenköy'de 18 dönüm için 2.974 lira, Yeşilırmak köyünde ise 33 dönüm arazi karşılığında 390 lira ödenir.

Mağusa'da ise Gönendere'de 1 dönüm için 275 lira ödenir. Baf'ta Poli göçmen köyü için 11 dönüm arazi satın alınırken 2.230 lira, Dereboyu'da 1 dönüm için 350 lira, Yolüstü'de 1 dönüm için 300 lira ve Görmeli'de de yine 1 dönüm için 125 lira ödenir. Larnaka'da ise Tatlısu, Civişil, Ötüken göçmen köyleri için toplam 9 dönüm arazi satın alınırken 1.884 lira ödeme yapılır. Satın alınan bu arazilerin tapuları ise Evkaf Dairesi adına alınmaktadır. Yapılan göçmen evleri A tipi, A1 tipi, C tipi, D tipi, E tipi, F tipi, G tipi, İ tipi, prefabrike Türkiye, prefabrike J&P modelleri olmak üzere toplam 10 ayrı şekilde inşa edilirler.60 metrekare olan ve 530 adet inşa edilen A tipi göçmen evleri 2 yatak odası, oturma odası, mutfak, tuvalet ve banyodan oluşmaktadır. 525-850 lira ilk ve son inşaat maliyetiyle yapılan bu evlerde delikli tuğla ve dolu tuğla kullanılırken döşemede beton, karo mozaik ve çatıda da ondüle saç ve ondüle amyant kullanılır. A1 tipi evler ise 46 metrekaredir ve toplam 22 tane inşa edilmiştir. Bu evler de 1 yatak odası, oturma odası, mutfak, tuvalet ve banyodan oluşmaktadır. Duvarlar taş ve kerpiç, döşeme beton ve çatı ondüle saçtır. İlk ve son inşaat maliyeti ise 400-650 liradır. C tipi evler ise toplam 8 tane inşa edilmiş olup 70 metrekaredir ve 500-850 lira ilk ve son inşa maliyetiyle yapılır. 2 yatak odası, oturma odası, mutfak, tuvalet ve banyodan oluşmaktadır. Duvarlar delikli tuğla, döşeme karo mozaik ve çatı da betondur.

D tipi evler 46 metrekare olup toplam 124 adet inşa edilmiştir. 450–725 lira ilk ve son inşa maliyetiyle yapılan bu evler 1yatak odası, oturma odası, tuvalet, banyo ve mutfaktan oluşmaktadır. Duvarlar delikli tuğla, döşeme beton ve ahşap, çatı ise ondüle saç, ondüle amyant ve kiremitten yapılmıştır. E tipi evler 60 metrekare olup toplam sayısı 32'dir. İlk ve son inşa maliyeti 575–850 liradır ve 2 yatak odası, oturma odası, yemek odası, mutfak, çamaşırılık, tuvalet ve banyodan oluşmaktadır. Duvarlar dolu tuğla ve beton briket, döşeme mermer ve beton, çatı ise ondüle saçtır. F tipi evler 46 metrekare olup toplam sayısı 101'dir. İlk ve son maliyeti 350–600 lira olup yatak odası, oturma odası, mutfak, tuvalet ve banyodan

oluşmaktadır. Duvarlar kerpiç, beton briket ve saç, döşeme beton ve çatı ondüle saçtır. G tipi evler toplam 133 tane inşa edilmiş olup bu evler toplam 54 adet olup ilk ve son maliyeti 450-750 lira arasındadır. 2 yatak odası, oturma odası, mutfak, tuvalet ve banyodan oluşan bu evlerin duvarları kerpiç, beton briket, döşemesi beton ve çatısı ondüle saç ve oluklu kiremittir. İ tipi evler 60 metrekare olup toplam 18 adet inşa edilmiştir. 550–850 lira ilk ve son inşa maliyeti olan bu evler 2 yatak odası, oturma odası, mutfak banyo ve tuvaletten oluşmaktadır. Duvarlar delikli tuğla, beton briket, döşeme karo mozaik ve beton, çatılar ise Marsilya tipi kiremittir. Prefabrike Türkiye tipi evler ise 46 metrekare olup toplam 392 adet inşa edilir. 630–750 lira ilk ve son inşa maliyetiyle yapılan bu evlerde 2 yatak odası, oturma odası, mutfak, banyo ve tuvalet bulunmaktadır.

Duvarlar ahşap, sunta ve düz amyant, döşeme beton ve çatı ise ondüle saçtır. Prefabrike J&P tipi evlerin toplam sayısı 110 olup bu evler 53.5 metrekaredir. 675–850 lira ilk ve son inşaat maliyeti olan bu evlerde 2 yatak odası, oturma odası, mutfak, tuvalet ve banyo bulunmaktadır. Evlerde duvarlar ahşap, sunta ve düz amyant, döşeme beton, çatı ise ondüle saçtır. Lefkoşa/Boğaz bölgesinde Ortaköy Göçmen Köyü I’de 94 adet A, 30 adet D ve 32 adet E tipi ev inşa edilirken evlere jeneratör ve elektrik verilir. Ayrıca 1 kahvehane ve 1 dükkân da inşa edilir. Burada yapılan toplam ev sayısı ise 159’dur. Ortaköy Göçmen Köyü II’de yapılan toplam 296 göçmen evinin 238 tanesi A, 40 tanesi D ve 18 tanesi de İ tipi olup bu evlere de elektrik ve jeneratör sağlanmıştır. Lefkoşa/Su Dairesi Göçmen Evleri bölgesinde yapılan 12 evin 10 tanesi F ve 2 tanesi de A1 modelidir. Bölgede ayrıca 76 adet de küçük inşaat başlatılmıştır. Buradaki evlere de elektrik sağlanmıştır. Ayrıca Lefkoşa içinde 47 küçük inşaat ve 80 ayrı yerde de tadilat ve tamirat faaliyetlerine başlanmıştır.

Lefkoşa/Hamitköy bölgesindeki 11 evin 10 tanesi F, 1 tanesi de G modelidir. Lefkoşa/Gönyeli bölgesindeki toplam 10 evin 4 tanesi A ve 6 tanesi de F modelidir. Kanlıköy’deki 16 evin 6 tanesi prefabrike olup, 10 tanesi de G modelidir. Boğaz ve Ağırdağ bölgelerinde yapılan 39 göçmen evinin 15 tanesi prefabrike olup, 24 tanesi de D tipidir. Kırnı bölgesinde 20 evin tamamı da D modelidir. Fota’da inşa edilen 36 evin 30 tanesi G modeli, 6 tanesi ise F modelidir. Templos bölgesinde inşa edilen 16 evin tamamı ise prefabrikedir. Lefkoşa bölgesindeki bütün bu göçmen evlerinden sadece Hamitköy, Kanlıköy, Kırnı ve Fota’da bulunanlara elektrik sağlanamamıştır. Lefkoşa bölgesinde Kambilli, Akıncılar, Koççat, Meriç, Cihangir ve Yeniceköy’de inşa edilen toplam 114 evin 31 tanesi prefabrike, 32 tanesi A, 11 tanesi F, 40 tanesi de G modelidir.

Bölgede ayrıca 9 küçük inşaat başlatılmış olup Akıncılar ve Cihangir’de evlere elektrik verilmiş, Meriç’te ise evlerin elektrik tesisatları döşenmiş ancak cereyan bağlanamamıştır. Limasol kazasında Limasol merkezi dâhil Çanakkale, Yalova, Düzkaya, Mersinli, Çamlıca, Gökağacı ve Çayönü köylerinde yaptırılan toplam 120 göçmen evinin 84 tanesi A tipi, 36 tanesi de prefabrikedir. Bu bölgede de Limasol merkez, Çanakkale ve Yalova’daki göçmen evlerine elektrik verilmiştir. Mağusa bölgesinde Mağusa merkezdekiler de dahil Gönendere, Serdarlı, Kurtuluş, Ergazi, İnönü, Nergisli, Mehmetçik, Çınarlı ve Athılar göçmen bölgelerinde inşa edilen toplam 33 evin 8 tanesi C, 4 tanesi G, 2 tanesi F ve geriye kalan 19 tanesi de prefabrikedir. Bunlardan Mağusa, Gönendere, İnönü, Nergisli ve Çınarlı göçmen evlerine elektrik verilmiştir.

Larnaka bölgesinde Tatlısu, Geçitkale, Boğaziçi, Alaniçi, Cevizli, Beyarmudu, Üçşehitler, Ötügen, Mormenekşe ve Yıldırım göçmen bölgelerinde inşa edilen toplam 116 evin 18 tanesi G, 78 adedi prefabrike, 12 tanesi A, 8 tanesi de A1 modelidir. Tatlısu, Geçitkale, Boğaziçi, Beyarmudu ve Mormenekşe’de yapılan göçmen velerine elektrik de sağlanmıştır. Baf bölgesinde ise Kasaba (Baf merkez) dahil Poli, Aydın, Aksu, Dağaşan, Aydoğan, Yeşilova, Yolüstü, Altıcık, Gündoğdu, Görmeli, Karaağaç, Dereboyu, çakırlar, Finike ve Tabanlı’da inşa edilen toplam 232 göçmen evinin 18 tanesi A, 12 tanesi A1, 167 tanesi prefabrike, 33 tanesi F, 2 tanesi de G modelidir. Ayrıca Kasaba’da 63 küçük inşaat ve 23 tamirat, Poli’de 50, Aksu’da 4, Dağaşan’da 1, Aydoğan’da 2, Yeşilova’da 18, Görmeli’de 15 ve Finike’de 1 küçük inşaat yapılmıştır. Bu bölgede de Kasaba, Poli ve Yeşilova göçmen evlerine elektrik verilmiştir. Lefke bölgesinde Lefke merkez dahil olmak üzere Taşpınar, Doğancı, Gaziveren, Çamlıköy, Yeşilirmak ve Erenköy bölgelerinde inşa edilen toplam 243 göçmen evinden 48 tanesi A, 10 tanesi D, 134 tanesi prefabrike, 28 tanesi G, 23 tanesi de F modelidir. Burada da Lefke merkez, Doğancı, Gaziveren ve Çamlıköy göçmen evlerine elektrik sağlanmıştır.

Mart 1966 tarihi itibarıyla ada sathında göçmen aile sayısı 4440 olup bunlardan 2245 göçmen ailesi Lefkoşa bölgesinde, 275 aile Lefkoşa merkezde, 146 aile Mağusa'da, 455 aile Limasol'da, 287 aile Larnaka'da, 481 aile Baf'ta, Erenköy ve Yeşilirmak da dâhil Lefke'de ise 551 ailedir. Lefkoşa'da 679, Lefkoşa merkezde 180, Mağusa'da 55, Limasol'da 200, Larnaka'da 160, Baf'ta 93, Lefke'de 551 olmak üzere toplam 1673 ailenin ise eve ihtiyacı bulunmaktadır. Aynı göçmen evlerine ayrıca 418 tamirat ve tadilat da yapılacaktır. Bunlar için harcanan toplam meblağ ise 754.193 Kıbrıs lirasıdır.

Aralık 1963 tarihinde başlayan çatışmalar ve Kıbrıslı Rumların Akritas Planı çerçevesinde Türklere yönelik topyekün katliam girişimiyle beraber ada sathında yaşayan Kıbrıslı Türklerin daha emniyetli Türk bölgelerine göç etmeleri daha da hızlanır. Bu arada Kıbrıslı Türklerin bir kısmı da ada dışında Türkiye'ye ve İngiltere, Avustralya ve Kanada gibi bazı ülkelere göç etmeye başlarlar. Türkiye'ye göç etmeye çalışanların bir kısmının en önemli endişesi ise okuma dönemindeki çocuklarıyla ilgilidir;⁴⁷

“Kıbrıs'tan göç etmek isteyenlere büyük kolaylıklar gösterilmekte olduğu varid değildir. Pasaport itası, Kıbrıs Rum makamlarını ilgilendiren bir konudur. Kıbrıslı lise mezunu gençlerin memleketimizdeki üniversite ve yüksek okullarımıza kabulü ise Kıbrıs Türk Cemaat Meclisi'nin iznine bağlı bulunmaktadır. Gerçekten cemaatimiz lise mezunlarının yurdumuzda öğrenimlerine devam etmek üzere adadan ayrılmaları konusunu bu gençlerin adadaki Türk direnme gücünün çok önemli dayanağını teşkil etmekte olmaları anlayışı içinde mütalaa etmektedir. Milli Eğitim Bakanlığımız cemaatimizin bu yoldaki iznini istihsal etmiş olarak müracaatta bulunan öğrencilere gereken kolaylığı göstermektedir.”

1964 yılından itibaren adadan göç edenlerin sayısı ise 1964 yılında 992 Türk ve 3.995 Rum olmak üzere toplam 5.081, 1965 yılında 566 Türk ve 2.380 Rum olmak üzere toplam 2967, 1966 yılında 538 Türk ve 2.855 Rum olmak üzere toplam 3.408, 1967 yılında 900 Türk ve 2.540 Rum olmak üzere toplam 3.470 olur. Kıbrıslı Türklerin ada dışına göçleri 1964-1967 döneminde artış gösterir. Özellikle 21 Aralık 1963 sonrasında Kıbrıslı Rumların Kıbrıslı Türklere yönelik olarak uyguladıkları sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi baskı sonucu pek çok Kıbrıslı Türk ada dışına göç ederken geride kalanlar da hep sıkıntı ve yokluklar içinde yaşarlar. 1968 yılında 503 Türk ve 2.169 Rum olmak üzere toplam 2.676, 1969 yılında 2.378, 1970 yılında 567 Türk ve 1.741 Rum olmak üzere toplam 2.318, 1971 yılında 612 Türk ve 1.649 Rum olmak üzere toplam 2.271, 1972 yılında 449 Türk ve 868 Rum olmak üzere toplam 1.318, 1973 yılında 430 Türk ve 881 Rum olmak üzere toplam 1.312 ve 1974 yılında da 587 Türk ve 2757 Rum olmak üzere toplam 3.346 olarak gerçekleşir. 1964-1974 döneminde ada dışına göç eden ve İngiltere'yi tercih edenlerin sayısı toplam 15.184 olurken bu dönem içinde İngiltere'ye göç eden Türklerin sayısı ise toplam 3.102 olur. 1955-1974 döneminde ise Kıbrıs'tan ada dışına göç eden toplam nüfus 96.968 olurken ada dışına göç edenlerin Türklerin nüfusu 17.106, Rumların nüfusu ise 73.312 olur. Bu dönemde ada dışına göç edenlerin büyük çoğunluğu 73.004 kişi ile İngiltere'ye gitmeyi tercih ederken, İngiltere'ye göç eden Türklerin sayısı da 12.223 olur.⁴⁸

SONUÇ

16 Ağustos 1960 tarihinde Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin garantörlüğü altında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti maalesef Rumların bitmek tükenmek bilmeyen aday Yunanlaştırma (Enosis) ve Yunanların Büyük Yunanistan (Megali İdea) saplantıları nedeniyle uzun soluklu olmaz ve 21 Aralık 1963 Rum saldırılarının ardından fiilen ortadan kalkar. Bu tarih Kıbrıslı Türklerin tarihine de yeni ve acı bir süreç olarak geçecektir. Can, mal ve namus güvenliklerini kaybeden bu insanlar daha güvenli olduğunu düşündükleri yerlere göçmeye başlar ve yaşadıkları, doğup büyüdüğü, geçimlerini sağladıkları toprakları anıları da dahil her şeyiyle geride bırakarak göç etmeye başlar. Ağırlıklı olarak başkent Lefkoşa civarında toplanmaya başlayan Kıbrıslı Türkler bugün Hamitköy olarak adlandırılan Hamitmandres civarında ve Göçmenköy bölgesinde çok zor şartlar altında ve Kızılay'ın dağıttığı çadırlarda kalmaya başlar. Adanın diğer noktalarında da durum farklı değildir ve Türk nüfusun daha yoğun

⁴⁷ Dışişleri Bakanlığı Özel Kalem Müdürü Tanju Ülgen imzasıyla 14 Kasım 1966 tarihinde Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğüne gönderilen yazı. BA.030.01.64.398.11.

⁴⁸ 13-16 Kasım 1990 tarihlerinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde gerçekleştirilen Yurtdışında Yaşayan Kıbrıslı Türkler Sempozyumu kapanış ve sonuç bildirgesi. KTMA. Klasör No. 48.

olduğu yerlerde insanlar akrabaları, tanıdıkları, yakınları veya hiç tanımadıkları insanların evlerinde, ahırlarda, damlarda, mağaralarda ve açık arazide yaşayıp hayatta kalmaya çabalar. Tam da bu aşamada özellikle Kızılay Genel Müdürlüğü'nün devreye girmesiyle önce çadır hayatı ve ardından prefabrik göçmen evleri vasıtasıyla bu insanların hayatı bir parça da olsa rahatlatılır ve bu durum 15 Temmuz 1974 tarihinde Yunanistan'da iktidarı elinde tutan faşist Albaylar Cuntası'nın adada gerçekleştirdiği oldubitti darbenin ardından Türkiye'nin garantör devlet sıfatıyla adaya yaptığı 20 Temmuz 1974 Kıbrıs Barış Harekatı'na kadar devam eder.

KAYNAKÇA

A-ARŞİV KAYNAKLARI

- 1- **The USA Department of State Archive**
- 2- **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**
- 3- **Kıbrıs Türk Milli Arşivi**
- 4- **Kızılay Genel Müdürlüğü Arşivi**

B-BASILIKAYNAKLAR

ATUN, Hakkı, Bir Öz Yaşam Öyküsü; Hakkı Atun'un Anıları, Ateş Matbaacılık, Lefkoşa, Nisan 2016

DENKTAŞ, Rauf R., Rauf Denktaş'ın Hatıraları, Cilt V, Temmuz 1997, İstanbul

DENKTAŞ, Rauf R., Rauf Denktaş'ın Hatıraları, Cilt 9, İstanbul, Mart 1999

GIBBONS, H. Scott, Peace Without Honour, Ankara, 1969

GIBBONS, H. Scott, Peace Without Honour, Neareast Publishing, Lefkoşa, 2003

FELLAHOĞLU, Esat, Baf'ta Direniş, Lefkoşa, 1995.

İSMAİL, Sabahattin, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Doğuşu-Çöküşü ve Unutulan Yıllar, Lefkoşa, 1992

KÜÇÜK, Fazıl, Mücadelemizin Görkemli Günleri, (Yayına Hazırlayan Çiler İncirli), KKTC Dışişleri ve Savunma Bakanlığı Tanıtma Dairesi, Lefkoşa, Mayıs 2002.

KÜRŞAD, Fikret, Belgelerle Kıbrıs'ta Yunan Emperyalizmi, İstanbul, Haziran 1978

NECATİGİL, Zaim M., The Cyprus Conflict, Kemal Limited Yay., Lefkoşa, 1982

OBERLING, Pierre, Kıbrıs Faciası, Ankara, 1995

QURIESH, Ariz Ahmet, KKTC'de Toplu Konut Üretimi Üzerine Bir Araştırma", Yakındoğu Üniversitesi Fen ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Lefkoşa/KKTC, 2004

C-MAKALELER

ARMAOĞLU, Fahir, "Crisis The Cyprus Question Initiated In Turco-Greek Relations", Revue Internationale d'Histoire Militaire, Ankara, 1988, s. 228

ARMAOĞLU, Fahir, "Kıbrıs'ta Kanlı Noel ve Amerika", Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s. 263.

RIESEN, M. and MÜLLER, A., "The Demographic Structure Of Cyprus", The Committee On Emigration, Refugees, And Demography", Council Of Europe, 10 March 1987

D-SÜRELİ YAYINLAR

Halkın Sesi

Nacak

Kıbrıs Afrika

Daily Mail

Daily Telegraph

Revue Internationale d'Histoire Militaire

E-SÖZLÜ TARİH ÇALIŞMASI

- 1- TMT Derneği Genel başkanı Yılmaz Bora ile 13 Temmuz 2003 tarihinde Girne'de yapılan görüşme
- 2- TMT Mağusa Sancağı mensubu Mert kod isimli Necmi Gençay ile 27 Temmuz 2005 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.
- 3- KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı merhum Rauf R. Denktaş ile 8 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.
- 4- Yılmaz Sami (Andır) ile 15 Nisan 2015 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.
- 5- Güzin Akova ile 11 Ekim 2015 tarihinde Ankara'da yapılan görüşme.

Alman Bilim Anlayışı Açısından “Göç Terminolojisi”ne Katkı

Prof. Dr. Zekeriyya ULUDAĞ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Bilginin sınırlarının kalmadığı, iletişimin anlık mesele haline geldiği bir zaman dilimi içinde yaşıyoruz. Bunun adına bilgi çağı, enformasyon çağı, uzay çağı gibi farklı isimler verildiği herkesin malumudur. Böylesi bir dönemde bilim alanında Ortodoks muhafazakârlığa uygun temellendirmelerin bilimin önünü açmaya, varlık dünyasını anlamaya ve oradan güvenilir sonuçlar elde etmemize hatta bilime yönelik olması gereken güven duygumuzu ortaya çıkarmayacağını kabul etmeliyiz.

Öncelikle akademik dünyada Ortodoks muhafazakârlığa kapı açan kabul, hem tabiat bilimleri sahasında hem de sosyal bilim alanında pozitivist bir bakış tarzını kabul ederek A. Comte’un üçüncü aşamasının son evre olduğunu ve bundan sonra başka bir bilim anlayışının olmasının mümkün olmadığını veya bu aşamanın “çağdaş formuna ulaşmış”¹ olduğunu ileri süren görüşlerdir.

Dolayısıyla ortada duran bilim tariflerinin arka planında farklı bilim felsefelerinin bulunması bu alanda bir birlikteliğin ortaya çıkmasını engellemektedir. Bütün farklılıklara rağmen “bilim doğada meydana gelen olayların nedenlerini, birbirleriyle olan bağıntılarını bulan, onları genelleştiren, kuramsallaştıran ve bu kuramsal bilgi yardımıyla sonradan meydana gelecek olayların nasıl ve ne zaman meydana geleceğini önceden saptayan entelektüel bir uğraştır”². Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bunun en güzel örneği olarak yüz elli yıla varan sosyal bilimler-doğa bilimleri ayırımı meselesidir. Problem burada bitmemekte bu defa da sosyal bilimler alanında yapı ve yöntem bakımından yeni bir kargaşa yaşanmaktadır. Hatta “toplum bilimleri, tarih bilimleri, kültür bilimleri, idiografik bilimler, tin bilimleri, hermeneutik bilimler, beşeri bilimler”³ şeklinde isimlendirmeler kendilerine yeni varlık alanları bulmaktadır. Beşeri Bilim Teorileri kitabının yazarı Julien Freund Beşeri ilimler terimini tercih sebebini açıklarken, yukarıdaki benzer isimlendirmeleri yaptıktan sonra “tıpkı tabiat ilimleri terimi gibi, tartışma konusudur”⁴ şeklinde ki kanaatini ifade etmektedir.

Göç terminolojisi, bilimsel disiplinler açısından farklı alanlarla ilgisi olan ve günümüzde de önemini kaybetmeyen bir problem olarak görülebilir. Göç konusu öncelikle sosyal, siyasal, tarihsel, ekonomik v.b. alanlarla ve bu sahalara inceleyen bilim dalları ile yakından alakalıdır. Bu anlamda yeryüzünde yaşayan topluluklar ve milletler açısından farklı zaman ve mekânlarda göç olaylarına rastlanmakta ve bunları farklı bakış açıları ile inceleyen bilimsel disiplinlerin var olduğunu biliyoruz.⁵

Burada konuya katkı yapması maksadıyla yapılmış bir çalışmayı takdim etmek istiyoruz. “Göç Terminolojisi” hakkında yapılan çalışmalara bakıldığında konunun özellikle Alman bilim ve tarih anlayışı ile yakından alakalı olduğu görülmektedir.

Bugün akademik dünyada en azından ülkemizde üzerinde çok az kişinin durduğu veya en azından

¹ Topdemir, H.G./Unat, Y.; Bilim Tarihi, s.2.

² Topdemir, H./Unat, Y.; Bilim Tarihi, s.2.

³ Özlem, D.; Kavram ve Düşünce Tarihi Çalışmaları, s.13-14.

⁴ Freund, J.; Beşeri Bilim Teorileri; s.1.

⁵ Bu konuda iki örnek bk. Nedim İpek, Göçler, Serander Yayınları, Trabzon, 2006, Kuş, Ayşegül; Batılı Seyyah ve Araştırmacılara Göre 19.yy. ikinci Yarısında Doğu Karadeniz Bölgesi, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 2016.

bazı disiplinler açısından dikkate alınmayan konulardan birisi kavram meselesidir. Kanaatimce üzerinde durulması gereken problem alanlarından birisi tam da budur.

Burada bizim açımızdan söz konusu olan gelişim ve öğrenme süreci içerisinde dünya ile adaptasyon problemini çözüme kavuşturmaya çalışan insanın içinde bulunduğu durum değildir. Aksine bilim diye nitelendirdiğimiz disipline edilmiş sistematik düşünce kalıplarının ifadesinde karşımıza çıkan ve bizim nesneyi ya da insani alanı anlamamızda yol gösterici olan lafızlardır.

Dolayısıyla konunun tarih anlayışı ile yakından alakalı olması itibariyle tarihin ne olup olmadığı, konusunun nasıl belirlendiği gibi meselelere kısaca temas etmek sonra böyle bir tespitin akabinde konuyu gündeme taşımak istiyorum.

Tarihin tarifi, konusu ve türleri üzerine farklı tarif ve tespitlerin olduğu herkesin malumudur. Oldukça kapsamlı bir tarifi Z.V.Togan “Tarih ilmi, insanların zaman ve mekân çerçevesinde husule getirdikleri tekâmül hadiselerini, bunların ma’şeri(içtimai) bir vücudun ferdleri ve toplulukları sıfatıyla yaptıkları fiillerinde, bu ma’şeri hayatta mevzuu bahis ayrı hallerdeki rol ve ehemmiyetleri tayin ve tesbit edilen psiko-fizik amillerin teşkil ettiği illi bağılıklar çerçevesinde, tecelli eylemeleri itibariyle tetkik ve tasvir eder”⁶ şeklinde yapmaktadır.⁷

Tarihin başka ilimlerle alakası olmadığını düşünmenin imkânsız olduğu, faydalanacağı bilim dalları hakkında bilgi sahibi olduğuna inanılan tarihinin “...bir problemle karşılaştığında hangi ilim dalının yardımına başvurabileceğini” bildiği tezi tarihin başlıca bir bilim dalı olduğu kanaatini vurgularken, farklı bir açıdan konuya giriş yapan ve Fransız bilim anlayışına göre meseleye yaklaşan M. Duverger, “tarih, bağımsız bir bilim olmayıp tüm sosyal bilimlerin yardımcı niteliğindedir”⁸ şeklinde bir kanaati ileri sürmekte ve tarihi yardımcı bilim kategorisine indirgemektedir.

Tarihin çeşitleri ve konusu hakkında ise; Kütükoğlu, hikayeci(rivayetçi), öğretici(pragmatik) ve araştırmacı tarih şeklinde üç türden bahsederken⁹, Togan ilk iki türe ilave olarak nedenselci ve ictimai tarih anlayışlarından söz etmektedir.¹⁰ Bu şekilde çeşitlendirilen tarihin konusu noktasında farklı görüşlere rastlanmaktadır. Bunların ise vak’a tarihçiliği, insan başarıları tarihi, toplumsal tarih, sosyo-psikolojik tarih, ekonomik tarih şeklinde ifade edildiği görülmektedir.

Burada üzerinde durmak istediğimiz konu terim, kavram veya eski ifadesiyle ıstılah meselesidir. Bilimin ve bilimsel çalışmaların kendine mahsus bir dili ve terimleri olmalı mıdır? Kavramların özel alanlara göre geliştirilmesi bilimde tekelciliği ortaya çıkaracağı şeklindeki itirazlara kapı açmasına karşılık, kavramlara sahip olmayan bilimin ise gündelik dile indirgeneceği şeklindeki itirazları da ortaya çıkarmaktadır. Ancak Aristoteles bilimin umumi kavramlar üzerine inşa edildiğini ve bu kavramların insanlık tarihi içinde ortaya çıktığını ifade etmektedir.

XIX. yüzyılın belirgin özelliklerden birisi bilimsel zihniyetlerin, ekollerin akademik dünyayı yönetiyor olmasıydı. Fransız ekolü, Alman ekolü, Anglo-Sakson zihniyeti gibi. Dolayısıyla bilim zaman zaman ekollere veya zihniyetlere göre de kavramlar üretmiş ve yüklediği anlamlar ile dünya görüşleri geliştirmiştir. Ancak günümüzde bazı disiplinler açısından bu hassasiyetin ortadan kalktığı gözlenmektedir. Elbette bunun sebepleri de ayrıca araştırma konusu olabilir.

Ülkemiz açısından üzerinde fazla durulmayan kavram tarihi özellikle XIX. Yüzyıl Alman felsefe ve bilim dünyasında geniş taraftar kitlesi bulmuş, yapılan çalışmalarda “kavram tarihçiliği” adeta ön şart olarak kabul edilmiştir.¹¹

⁶ Togan, A.Z.V.; Tarihte Usul, s.8-9.

⁷ Kütükoğlu ise çalışmasında tarihle ilgili farklı tarifleri aktarmaktadır. Bunlardan bazıları; tarih, “geçmişin bilimi”; M. Bloch, “zaman içinde insanların ilmi”, Amerikalı tarihçi Turner, “geçmişten bize ulaşan, günümüzde ortaya çıkan tenkidçi ve yorumcu bir anlayışla incelenen kalıntılar”, tarih geçmişte insanlar tarafından meydana getirilen olayları bize ulaştırdığına göre, tarihçi E.H.Carr’ın “tarihçi ile olaylar arasında devamlı bir etkileşim ameliyesi, geçmiş ve bugünün incelenmesi”, F.Braudel de tarihi, “bütün tarihlerin toplamı, geçmiş, hal ve gelecekteki mesleki kabiliyet ve bakış açılarının bir araya gelmesi” olarak tarif eder. Ve diğerleri. Bk. Kütükoğlu, M.S.; Tarih Araştırmalarında Usul, s.1-2.

⁸ Duverger, M.; Sosyal Bilimlere Giriş, s.81.

⁹ Kütükoğlu, M.S.; Tarih Araştırmalarında Usul, s. 5-9.

¹⁰ Togan, Z.V.; Tarihte Usul, s. 2-5.

¹¹ Özlem,D., Kavramlar ve Tarihleri, s. 37.

Kavram; “lafız, kelime, had, hudud, nihayet, vade, şart, vakit, muayyen bir fikri temsil eden ifade safhaları”¹² olarak ifade edilebilir. Başta mantıkta olmak üzere cebirde kullanılan kavram, bilimsel ve felsefi anlamlarda farklı kelimelerle karşılık bulmaktadır. Aristo kavramı, “nesnelere tarifinin düşüncede, zihinde mevcut ifadesi olmakla beraber, reele erişmez. Çünkü reel, ferd’dir, ferd’ten başka şey değildir... Kavram düşünülebilir, basit, taksim olunamayan, bölünemeyen, mürekkep olmayan realitelere, bilhassa cevherlere taalluk eder” şeklinde tarif etmektedir.¹³ Aristoteles’te mantık’ın temellerini oluşturan kavram, modern biliminin de esasını teşkil eden akla uygunluk kavramı ile örtüşürken olay ya da olgunun psikolojik boyutunu dikkate almaz. Çünkü o, sadece duyulabilir olandan hareket etmektedir.

Tarihsel süreç içerisinde meydana gelen gelişmelere bakıldığında Hegel, Tarih Felsefesi isimli kitabında üç tür tarihten söz ederken refleksiyona(düşünce) dayalı tarih yazımında özel tarih yazımının üzerinde ısrarla durmaktadır. Din, sanat, bilim, edebiyat ve felsefe tarihi alanında çalışmalar yapabilmek için özel kavramlara ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca ortaya atılan bu kavramların zaman içinde anlam farklılıkları olduğuna işaret ederken bir taraftan tarihlerinin diğer taraftan kavramların anlamlarının takip edilmesi gerektiğini söylemesi sebebiyle kavram tarihçiliği alanında ilk görüş belirten kişi olduğuna vurgu yapılmaktadır.¹⁴

Buna karşılık Doğan Özlem yukarıda zikredilen çalışmasında, kavramların hem tarihlerinden hem de anlamlarından hareket etmenin dogmatik bir bakış ortaya çıkaracağını(J.G.Walch), Ritter’in ise; kavramların kuru ve soyut tanımlarından ve onların refleksiyonsuz, dogmatik kullanımından hareket eden Anglo-Sakson zihniyetini eleştirdiğinden söz eder.

Tarihin konusunu psikolojik bir alana çeken Dilthey’in bu konudaki düşüncelerini açıklayan J. Freund; ona göre “tarihin temeli tarihî değil, fakat ruhi(psikolojik)’dir” devamla Dilthey “tarihte oluş halinde bir psikoloji görmektedir” şeklinde açıklama yapmaktadır. Dolayısıyla tarih; “sadece gerçekleşmiş olanla ilgili araştırma yapmak değildir, o aynı zamanda sürüp giden hayatın dokusudur.”¹⁵ Dilthey ve Rickert’te Manevi İlimlerin Temellendirilmesi isimli çalışmasında K. Birand Rickert’in “Historik Kavram” düşüncesini derinlemesine ortaya koymaya çalışır. Rickert’e göre, “her ilmî kavramın elemanları umumidir. Ama tabiat ilmi, bu umumi elemanlarla umumi muhtevalı bir kavram kurarken, tarih onlardan ferdi muhtevalı bir kavram meydana getirir ve fertliliği tasvir eder...Tarihçi, kıymetlendiren bir ilim adamı olarak teorik hareket etmek zorundadır...tarih kıymetlendiren bir ilim değil kıymetlerle nispet kuran bir ilimdir.”¹⁶ Historik kavramların bireysel bir içeriğe sahip olduğunun altını çizen Rickert, “bir kerelik ferdi olgularla ilgilenen tarih, her vakit ve her yerde mevcut olanı değil, tersine ayrı ayrı zaman ve ayrı ayrı mekân içinde meydana çıkan hususi varlıkları göz önünde tutar.”¹⁷

Günümüz dünyasında hermeneutiğin önemli konuları arasında yer alan kavram tarihçiliği, insanın tarihsel varoluş tarzından bağımsız zamanüstü değişmeyen kavramlar ve problem alanları olmadığını kabul etmiş görünmektedir.

Yukarıdaki tartışmalar doğrultusunda öyle görünüyor ki Alman bilim ve felsefe geleneği içeriği boşaltılmış genel kavramlardan ziyade bireysel ama içeriğin fazlasıyla ön plana çıkarılmaya çalışıldığı kavramların tarihsel sırası içinde bizzat kavramın anlamından hareket eden bir düşünceyi benimsemiştir.

Kısacası kavramların dünyasından hareketle Alman zihniyetinin göç terminolojisine yapmış olduğu katkıyı ve bu katkının bilimsel zihniyete ve bu zihniyetin psikolojik temellerinin olayları incelerken insani unsurun işin içine karışmasının bugünkü tarih araştırmalarına ve yazımına katkısının olup olamayacağını tartışılması gerektiğine kapı açmak istiyorum. Böylece Ülkemizde de dünyada ortaya çıkan yeni bakış açıları doğrultusunda pozitivist bilim yaklaşımlarının daralmış sınırlarından

¹² İsmail Fenni, Lüğatçe-i felsefe, s.705-707. İsmail Fenni, kavram hakkında yukarıda yaptığı tarihten sonra onu, mantık, matematik, cebirde olmak üzere farklı şekillerde kullanıldığını açıkladıktan sonra Esmâ-i Ayn, Esmâ-i Mana, Elfaz-ı Amme, Elfaz-ı Hassa, ilm-i Sarf ve Nahiv’de müfret olan lafızlar, müfret karşılığı Şahsi Lafızlar, Müsterek lafızlar, Zorunlu lafızlar, Salibe, Nafiye Lafızlar, İntiha-i Müddet lafızlar, Anlam ve Lafızlar, Sufiye Lafızları, Vasıf ve Taraf Lafızları şeklinde yaptığı tespitleri açıklamaktadır.

¹³ Atademir, H. R.;Aristonun Mantık ve ilim Anlayışı, s. 99.

¹⁴ Freund, J.; Beşeri Bilim Teorileri,s.9-15; Özlem D.; Kavramlar ve Tarihleri,s.37-39.

¹⁵ Freund, J.; Beşeri Bilim Teorileri, s.48-49.

¹⁶ Birand, K.; D. Ve R. Man. İlim. Tem. S.61.

¹⁷ Birand, K.;a.g.e., s.59-60.

kurtulabilmenin bir yolu da en azından denenmiş olacaktır.

Kaynakça:

- Atademir, H. R.;Aristonun Mantık ve ilim Anlayışı, Ank.Ü. İlahiyat Fak. Yay.AÜBsm.Ankara,1974.
- Freund, J.; Beşeri Bilim Teoriler,(Ç.Bahaddin Yediyıldız), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, TTK. Basımevi, Ankara,1991.
- Birand, K.; Dilthey ve Rickert'te Manevi İlimleri Temellendirilmesi,Ank.Üni. İlahiyat Fak. Yayınları, Ankara, 1954.
- Duverger, M.; Sosyal Bilimlere Giriş,(Çev.Ünsal Oskay),4. Basım,Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1990.
- Kütükoğlu, M.S; Tarih Araştırmalarında Usul, 3.Baskı, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1994.
- Togan, Z.V.; Tarihte Usul,Enderun Kitabevi, İstanbul,1981.
- Özlem,D., Kavramlar ve Tarihleri I, İnkılap yayınevi, İstanbul,2002.
- İsmail Fenni; Lügatçe-i Felsefe, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1341.
- Topdemir, H.G./Unat,Y.; Bilim Tarihi, Pegem Akademi Yayınları, Ankara,2008.

Mülteci Problemi Terminolojisi¹⁸

(Sürgün Problemi)

Doç.Dr.Goothold Rhode/Marburg Lahn

Aşağıdaki ifadelerin, mülteci araştırmalarında kullanılan farklı yorumlar içerisinde fakat çok kolay bir şekilde fark edilen anlamları kabul eden zamanlama tekniklerinin sırasını bir araya getirmeyi ve açıklamayı denemek zorundadır. Öyle ki yanlış anlamaları ortadan kaldırılsın. Bu düzenlemeler, AERNin çalışanları arasında geniş ölçüde bir uyum imkânının mevcut olduğu açıklama ve sinonim kelimelerin anlamları(haberleri) yoluyla terimlerin kullanılmasında aynı zamanda çevirilerde olgunluğa ulaşmalıdır. Açıklamaların hukuki bir belirleme isteği yoktur, bilakis tecrübelerden hareket ederler ve çoğunlukla da tarihsel ve sosyolojiktirler. Hukuki tartışmalar(araştırmalar) için -özellikle kanun koymada- en geniş anlamda hukuki belirlemeler gerekli olabilir.

Sürgün problemi sadece bir uyum meselesi olarak kabul edilemediği için, bilakis bütün gelişmeler sürgünün başlangıcından aynı zamanda onun planlanması ve tespitinden mükemmel bir uyuma hatta aynı zamanda sürgün bölgelerine (olumlu) geri dönüşe kadar veya bireylerin ölümüne kadar ve (olumsuz olarak)maruz kalan grupların yok edilmesine kadar (geçen safhaları) kapsmalıdır. İltica, sürgün, zorla göç ettirme, göç v.s. gibi kavramların farklı biçimlerinin terminolojisinin başlangıçlarının ortaya konması gereklidir. Bu düşüncelerin seyri Heinrich Rogge'nin Strassburgta 3.10.1953 te AERNin 3. genel toplantısını düzenleyen hareketiyle uyumludur.

¹⁸ • Bu çalışma önce 19-20/4/1955 Salzburg'ta İlk metin üzerinde yapılan istişare mülahazaları altında, sonra 2-3/3/1956 Marburglu Akademisyenler Çalıştayında 2. Taslak olarak Dr.Gotthold Rhode ve Marburg Lohn tarafından **Europäische Forschungsgruppe für Flüchtlingsfragen in der AWR(Vaduz) Association for Study of the World Refugee Problem in Verbindung mit der Deutschen Akademie für Bevölkerungswissenschaft an der Universität Hamburg**'ta, Haziran 1956 kaleme alınmıştır.

(Not: Burada çevirisini yapmaya çalıştığımız terminoloji çalışması bir sözlük gibi düşünüldüğü önce taslak sonra bir rapor olarak kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla cümle yapısı gramer kurallarına çoğunlukla uymamaktadır.)

Tabiatıyla mükemmel bir kavram şeması yani ortalama olarak karşılaştırılabilir Linne'schen sistemi oluşturmak mümkün olmayabilir. Çünkü birçok karışık formlar ortaya çıkar. Fakat aynı zamanda üst kavram olarak ifade edilen ve çoğunlukla değerlerden arındırılmış genelde kullanılan kavramlarla başlamak denemelidir. Daha sonra onlardan çoğunlukla pejoratif(değerini kaybetmiş) veya hüküm verilen(reddedilen) anlamları kendisinde barındıran özel kavramlara geçilmelidir. Bununla beraber Prof. Rogge tarafından zikredilen edebi söz ilişkileri ortalama olarak Sovyet sınırları içerisinde resmi (tehcir, yeni vatandaş v.s.) olduğu gibi çok yakın bir anlamdan ortaya çıkmaz. Fakat onlar sebep olarak gösterilir. Bu edebi sözler istatistiklerde kabul edilmiş şekliyle gerekli olarak görülen AER/AWRnin yazılarında maksada uygun biçimde yönlendirici göstergeleri ortaya koyabilir; genelde onlar "yeni vatandaş" yani "sürgün" veya "mülteci" yerine söylenenler tercüme edilmelidir.

Aşağıdaki düzenlemeler öncelikle gelişmelerin tabirlerini (isimlerini) ve WANDERUNGEN(=göç, muhaceret, hicret)(I) ve ZWANGSWANDERUNGEN(=zorunlu göç, tehcir)(II) sonra bir şeye maruz kalan şahısların isimleri(III) ve sonunda BEGLEİTERSCHENUNGEN (=araz, ilinek, zait hadise) ve FOLGEERSCHENUNGEN (=med. Sekel, sonuç, gösterge) gibi kavramları açıklıyor. Düzenlemeler organik olduğu için, aramayı kolaylaştırmak için alfabetik bir sıralamaya gidilmiştir.

I.

GÖÇLER

1) Wanderung(=Göç):

İ: *migration*

F: *migration*

Grupların veya bireylerin oturma mekânlarının değişiminin her türünü kapsayan ve hepsi birbiriyle eşit olan bunların sürekli ve kurallı bir şekilde bir yerden başka bir yere göçen macera perestlikten, baskı yapan ihtiyaçlardan veya zorlayıcı sebeplerden dolayı ortaya çıkan meskûn mahallin değişimine sebep olup olmaması söz konusudur. Buna anlamsız olan sürgün problemleri belirli meslek guruplarının konar-göçerliği ve mevsim göçleri de dâhildir.

2) Pandelwanderung(=Sarkaç şeklindeki Göç):

İ: *shuttle*

Migration(?)

F:

Yukarıdaki anlamda bir göç değildir. Bilakis kurallı (günlük, haftalık, aylık) olarak çalışan bir insanın oraya ve buraya yani çalışma mekânı ile oturduğu mekân arasındaki gidip gelişidir. Bu tür sürgün araştırmaları için sürgün olarak sarkaç göçü en yüksek derecede çoğunlukla ıssız, uzakta bulunan boş çalışma mekânında bulunma yüzünden yerlileri zorlaması açısından önemlidir.

3) Bevölkerungsverschiebung(=Nüfus değişimi):

İ: *Population change, shift of population*

F: *deplacement*

1. Büyük kitleleri(grupları) kapsayan göçtür ki büyük kitleler yoluyla halkın yapısında ve yoğunluğunda değişimi ortaya çıkarır.

2. Bunların hepsi sadece mevsim yoğunluğu veya tabii afetler yoluyla zorlayıcı ve geçici yer değişimlerini kapsamaz.

Nüfus değişimi spontan, güdümlü veya zorlayıcı şekilde sonuçlanabilir.

Nüfus değişimi kavramı (e:population change, shift of population f: deplacement) sadece şartlı

olarak sinonim tarzda kullanılır. Çünkü bu kavram sürekli bir refahı, ölüm ve doğum yoluyla ortaya çıkan değişimleri de içine alır. Bu son olarak oluşan durum istatistiklerde tabii nüfus hareketi olarak belirlenir. Bundan dolayı nüfus hareketi nüfus değişimi için sinonim olarak kullanılmaz. Kavram daima uzun zamandan beri tespit edilmiş anlamda kullanılmalıdır.

4) Massenwanderung(=Kitlesele Göçler):

İ: *mass migration*

F: *migration en masse*

Daha büyük insan gruplarının göçleri, bunlar organik bir meslekleşme veya bir zihniyet beraberliği ile mesela göçebelik, işçi göçü, “sakson taraftarı” gibi bir araya gelme olmayıp, aksine insanlar tamamen farklı sosyal ve organik olmayan, farksız ve organik olmayan “kitleler” olarak bir araya gelmişlerdir. Bu yüzden sayıları organik olmayan gerçekler, üye olmayanlar olarak veya ortalama olarak adam kaçırmalarda belirli meslek gruplarının saf mekanik olarak anlaşılmasında çok az bir role sahiptir. Şayet ortalama olarak her bin kişiyi ilgilendiriyorsa “kitlesele göçler” çoktan beri mevcuttur.

Fakat niteleyici anlamda “kitlesele göçler”in ve “kitle”nin algılanış biçimleri yanında sadece kriter olarak göç edenlerin büyük sayısının görüldüğü genelde mümkün olmayan, yalın nicel algılama biçimleri söz konusudur.

Pratikte her iki algılama biçimi çoğunlukla uyumludur. Şüpheli bir durumda mükemmel bir şekilde sınırlanan nitel belirleme tercih edilmelidir.

Kitlesele göçlerin bütün biçimleri AER/AWRnin çalışma sahasına aittir.

5) Gruppenwanderung(=Grup Göçleri):

İ: *group migration*

F: *migration en groupes*

Migration par groupe

Fakat burada kitle gibi bazı organik gruplar düşünülebildiği için, fakat bir parça uzak çevre ile ve genelde “kitlesele göç” kavramı ile sinonim olarak kullanılır. Maksada uygun şekilde kullanılır ki orada organik grup ve kitle arasında ayırım çok zordur. Yani kolaylıkla yakalanan ve diğer büyük gruplar gibi yeniden düzenlenen emredilen küçük topluluklar, dini cemaatler.

Grup göçleri, “kitlesele göçleri” de içine alan kavram olarak felaketler ve kaotik durumların yan anlamının eksik olduğu geniş bir çevreye sahiptir.

Diğer taraftan grup göçlerinin sırası kitlesele göçü (kalitatif anlamda) oluşturabilir.

6) Unterwanderung, Überwanderung (=Yabancı bir ülkeye, bir düşünce grubuna, bir partiye girerek nüfuz kazanmak):

İ: *infiltration*

F: *infiltration*

Çoğunlukla milli veya mezhep birliği olan belirli sosyal tabakaların grup göçleri, bir bölgede oturan fakat bu tabakaların asla veya sadece zenginliğe sahip olmadıkları mezhep veya diğer bir milliyetin çoğunluğu.

Başka bir bölgeye giderek nüfuz kazanan bu gruplar elde edilen çalışma imkânları yoluyla spontan bir şekilde ortaya çıkarlar veya fakat devlet tarafından veya yarı yarıya devlete ait organizasyonlar tarafından güdümlenir ve icra edilirler.

7) Notwanderung(=Felaketzede):

İ: *emergency*

F:

İki anlamda kullanılır:

1. Yaklaşan tabii felaketler veya onların tesirlerinden(sel, büyük yangın v.s.) dolayı büyük insan gruplarının çarçabuk kaçışları.

Bununla beraber hiçbir şekilde devlet baskısı yoktur bilakis kısa süre içinde geri dönüş imkânı, hareketli malların geniş ölçüde kaybı ve hareketsiz olanlarında yerle bir olması refakat eder. Çoğunlukla çok hızlı gelip geçen görüntüler söz konusu olduğu için –mesela Çin’de kurallı bir şekilde tekrarlandığı gibi – felaket ışıkları sadece zorunlu olarak AER/AWR nin çalışma sahalarına aittir.

2. Karşılaşılan ekonomik, dini ve politik zorunluluklar (bireysel olarak belirlenen zorunlu göçler) yüzünden meydana gelen göçler. Bu tür göçler kaçışın korkunçluğu ve zorlaması yoluyla sınırlar akıcıdır, oynaktır.

8) Umsiedlung(=Tehcir, Muhaceret, Başka bir yerde iskân):

İ: *resettlement*

F:*transplantation*

Genel olarak: Mukim olanların devlet kurumlarının ve devletin bir müdahalesi olmaksızın, bireylerin özgür iradeleri ile ekonomik ve mesleki sebeplerden dolayı diğer bir ülkeye(bölge, yöre) veya aynı bir ülkenin diğer bir bölgesine nakilleri. Devlet müdahalesi olursa veya herhangi bir şekilde bireyin iradesine etki edilirse veya onun faaliyet alanı sınırlanırsa, o zaman genel olarak bir hicretten konuşulamaz bilakis benzer isimlendirmeler eklenmek zorunludur. Sovyet bölgesi olarak kabul edilen Doğu Almanya’nın resmi konuşma dilinde “sürgün” yerine “göç” kavramı edebi bir ifade olarak kullanılmıştır.

Şayet gerçekte Batıda yaşayan aile fertleri ile Polonyalılar tarafından yönetilen Almanya’nın doğu bölgesinden olan bireylerin birleştirimi düşünülürse Batı Almanya basınında “göç” kavramının benzerine aynı şekilde az rastlanır.

Şayet devlet sınırlarını aşan bir hicret(göç) söz konusu ise ve aynı zamanda bu iradi bir hareket ise, geri dönüş de söz konusu değilse bilakis yeni ülke anayurt olur.

9) Auswanderung (=Hicret, muhaceret, göç, göçmenlik):

İ: *emigration*

F:*emigration*

Yöntem olarak AER/AWRnin çalışma sahasına genelde hicret ve göçmenlik kavramları girmez. Bilakis zorlama göç yoluyla ve onların sonuçlarının zorunlu sonucu olan hicret gibi göçmenlik dâhili düzenleme olarak hizmet eder. Yani biz özel olarak mülteci (kaçak) göçten(i: Refügee emigration, f: émigration de refugies bzw), bir yerden çıkarılan, atılan göçmenlikten ve bir yerden atılan muhacirlerden konuşabiliriz.

10) Binnenwanderung(=İç göç):

İ: iner *migration*

F:

Çoğunlukla belirli bir zaman dilimi için, bir ülke içerisinde (meskûn olan) hicret edenlerin hepsini kapsar. İç göç zorlama yoluyla meydana gelen göç ile karşılaşılan ülkeler çoğunlukla özellikle büyük bir çevreye sahiptirler. Çünkü onlar düzenleyici olarak etki ederler. Dâhili muhaceret iç göçün bir parçasıdır.

II.

ZORUNLU GÖÇLER

Dolaylı veya dolaysız (insanlar tarafından meydana getirilen) cebri yollarla veya bu zorlamadan korkarak sebebiyet verilen bütün göçler zorunlu göçlere aittir. “felaketlerin zorlaması altında” veya “ilişkilerin” sonucunda ortaya çıkan ve yukarıda isimlendirilmiş olan İhtiyaç göçleri buraya ait değildir. Zorunlu göçlerde iki temel grup ayırt edilir. Organize edilmiş ve hedefi belirlenen zorunlu göçler sadece

zorlama yoluyla sonuçlanmazlar bilakis zorlama altında toplam seyir içinde meydana gelir. Kısmen organize olan bireysel olarak belirlenen zorunlu göçler birinci kısımda zorlama altında meydana gelir ve hedef sadece olumsuz anlamda belirlenir: Çıkış yerine geri dönüş veya çıkılan(göç edilen) ülkede hedefin seçimi mümkün değildir. Bundan başka hedefin seçimi ve zorunlu göçün ikinci bölümünün tatbiki maruz kalanların özgür iradelerine terk edilir. Öyle ki bu özgür irade zorunlu göçün bütün durumları yoluyla kesin olarak sınırlanamaz. Buraya ait görüntüler yani ikinci genel geçer üst kavramın tercihleri arasında ikinci gruplarda düzenlenir.

11) Zwangswanderung(=Zorunlu Göç):

İ: *compulsory (oder forced migration)*

F: *migration forcee*

Migration obligatoire

Dolaylı veya dolaysız zorlama yoluyla veya korku yoluyla bu zorlamaya sebebiyet veren her göç.

12) Massenzwangswanderung(=Kitlesele Zorunlu Göç):

İ: *compulsory mass migration*

F: *migration obligatoire(oder forcee de masses)*

Dolaylı veya dolaysız zorlama altında meydana gelen her Kitlesele göç. Çok az bir istisna ile (ortalama kimlik kartlarında) zorunlu göçler bireyleri veya organik grupları değil bilakis kitleleri kapsadığı için, “zorunlu göçler”den konuşmak veya bunlar arasında karışık kitlesele zorunlu göçleri anlamak çoğunlukla yeterlidir. Oluşumların kümelenmesi alman olmayanlar için zor anlaşılabilir ve çok zor tercüme edilir, öyle ki “kitlesele zorunlu göçler” sadece açıklığın zorunlu olduğu yerde kullanılmalıdır. “Serbestçe seçme”nin tamamlanması dilsel olarak çok az şekilde güzel, yani kötü tercüme edilebilir (tercümesi güzel olmayabilir Ç.) ve keyfilikle tam karşılamaayan bir nüans dahil olur. İfade alman yazım kurallarında kullanım alanı bulduğu için, o burada intikal etmeyebilir. Fakat o, AERNin yazılarında basitleşen bir kavram olan “zorunlu göç”e yerini bırakması gerekir.

II A

ORGANİZE EDİLEN BELİRLİ HEDEFLERE AİT ZORUNLU GÖÇLER

13) Zwangsumsiedlung(=Zorunlu göç, zorunlu hicret, tehcir):

İ: *compulsory transfer*

F: *transfert forcee*

transfert obligatoire

Göçe maruz kalanların iradelerine karşı veya onların iradeleri olmaksızın kitlelerin veya grupların devlet zorlamasıyla gerçekleşen göçleri.

Bunun yanında:

1) Şimdiye kadar oturdukları yere (çoğunlukla anayurda) dönüş yasaktır.

2) Gelecekteki oturma mekânı veya yerinin tespiti,

3) Tamamen veya kısmen haklardan mahrumiyet,

4) Hareketli malların geniş ölçüde kamulaştırılması, hareketsiz(ayni) malların eksiksiz olarak kamulaştırılması.

Burada incelenmeyen özel bir form bütünlüğe hizmet eden mesela su bendinin inşa edilmesine benzeyen sebeplerden ortaya çıkan cebri göç. Bu gerçi çoğunlukla maruz kalanların iradelerine karşı fakat hareketsiz malların tam olarak tazmini altında hareketli malların korunmasında ve en geniş ölçüde seyahat hürriyetinde legal temellerde meydana gelir.

14) Zerstreung(=Dağılma, yayılma)

İ: *dispersion/dispersal*

F: *dispersion*

Öncelikle söz konusu kararlarda ve resmi tebliğlerde konuşlandırmaktan ve başka yere nakletmekten de konuşulduğu Sovyet devlet yönetiminde zorunlu göçlerin çoğunlukla ikinci gayesi. Yayılma ile bağlanan zorunlu göç yoluyla dilsel olarak, halk olarak mezhep veya zihniyet olarak bir olan azınlıkların bütün gruplarının ayrılması ile ulaşılır. Bunun yanında tek tek bireyler yok edilmeksizin küçük grupları pratik olarak ayırma ve yok etme(soykırım) mümkündür.

15) Zwangsverschleppung

Verschleppung:

Verschickung:

(=Zorunlu olarak başka bir yere götürme, başka bir yere sirayet ettirme, Tehcir)

İ: *displacement, deportation*

F: *deportation*

Benzer olan zorunlu göçün harici biçimlerinde. Fakat amaç maruz kalanların sürekli yerleştirilmesi değildir. Bilakis ya:

1. Şimdiye kadar oturdukları yerlerden aynı zamanda uzaklaştırılmaları ile çalışma güçlerinin geçici olarak geniş ölçüde sonuna kadar kullanılması, ya

2. Sadece geçici olarak şimdiye kadar oturdukları yerlerden uzaklaştırılmaları bu uzaklaştırma sürekli de olabilir.

Bundan dolayı 1.durumda çoğunlukla –çalışma kabiliyeti olan insanlara- sadece bir seçim rastlayabilir, 2.durumda bazen sadece bir tercih, yani zihinsel olarak mümtaz(baştaki) ve potansiyel olarak tehlikeli tabakaya(sınıf, zümre) rastlayabilir. Zorunlu göç(hicret) te olduğu gibi kamulaştırma ve haklardan mahrum etme meydana gelebilir. Elbette önemli bir zaman sonra ya şimdiye kadar oturdukları yere geri dönmeye ya en azından zorunlu olarak başka bir yere gönderilenlerin uzaklaştırılmasına izin verilir.

16) Menschenraub(=Adam kaçırma, kaldırma):

İ: *kidnapping*

F: *enlevement*

Zorlama yoluyla hürriyetin kısıtlanması ve bireyin kaçırılması, her halükarda bunu takiben bir yere götürme, bugün “soğuk savaş”ın bir -şu sıralarda seyrek olarak olan- görüntüsü. Büyük grupların başka bir yere götürülmesi için yazılı anlamda benzer, yakın kavram kullanılmamalıdır.

17) Vertraegliche Umsiedlung, Bevölkerungsaustausch(=Barışçı göç, hicret, mübadele):

İ: transfer *transplantation*

F: *transfert international transplantation(obligatoire ou facultative)*

İki devlet arasında halkın parçalanmış kısımlarının sözleşme yoluyla değişimi(mübadele), kabul eden devletin uyrukları ile göçertilen halkın benzer milletlerinin temel kabul edilmesi. Bunun yanında değişimde(mübadelede) esas olan sözleşme, çok farklı biçimlerde meydana gelebilir ve göç türlü türlü etki edebilir. 1925 te Türk-Bulgar göç anlaşmasında olduğu gibi karşılıklı özgür irade ile kararlaştırılmış sağlam bir anlaşma veya 1944 te Polonya ve Sovyetler Birliği arasında esasen göçün cereyan ettiği devletlerin baskısı yoluyla yapılan cebri göç(mübadele) sözleşmesi söz konusudur. Diğer anlaşmaların çerçevesinde oluşmuş önceki cereyanlarda kanunlaşmış bir göçü sadece düzenlemeyi ve organize etmeyi araştıran (Yunanlılar ile Türkler arasında 1923 yılında yapılan anlaşma gibi) anlaşmalar söz konusudur.

Bireysel özgürlük haklarının düzenlenmesi, hareketli(Nakdi) malların korunması ve hareketsiz(aynı) mallar için uygun bir tazminat genelde derpiş edilir(mülhaza edilir). Fakat sürekli olarak kabul

edilmez. Mübadele(barışçı göç) gerçi dolaysız zorlama altında meydana gelmez ve onların iştiraki az da olsa zorunludur. Çoğunlukla bireysel olarak devredilen uygulamaların kesinleşmesi olan mübadeleler zorlama altında meydana gelir. Çünkü gerçekleşmeyen iştirak mahrumiyetleri, kamulaştırmalar, en azından bir yerden bir yere nakiller tehdit eder veya şimdiiye kadar olan insani ilişkilerin bireysel mülkün- kaybedilmesi ile tehdit eder.

Onun ikinci kısmında mübadele, zorunlu göç gibi geniş ölçüde hedefi belirli değildir. Burada katlanılabilirin özelliğine göre sayısız ayrımlar vardır.

18) Gelenkte Ansiedlung(=Güdümlü İskân):

İ: *directed settlement*

F: *reinstallisation*

Asli topraklarından göçertme veya tehcir etme, başka bir yere iskan etme veya geri kalmış, gelişmemiş, halkı az olan bölgelere ekonomik durumlarının geliştirilmesinin arzu edildiği bir bölgeye iskan. Kullanılan baskının veya zorlamanın ölçüsü hâkim olan sisteme göre ve halkın normal hareket yönüne göre çok çeşitli olabilir. Güdümlü iskân sadece zorunlu göçün yumuşak bir biçimi olabilir(Mesela orta Asya'daki ekilmemiş arazilerin temizlenerek ekilebilir hale getirilmesindeki gibi) Güdümlü iskân dolaysız baskı ve zorlama olmaksızın fakat devletin himayesi ve yönlendirmesi altında meydana gelir. Günümüzde güdümlü iskân, genelde uygun biçimde zorunlu göçlerin en azından sonuç göstergesi olarak tasavvur edilir ve onunla sıkı bir ilişkisi vardır. Bu güdümlü iskân için de geçerlidir.

19) Innere Umsiedlung (=Dahili iskan, tehcir):

İ: *redistribution of population*

F: ?

Ülke sınırları içerisinde hareket etmek, baskı ve basıncın uyuşması ve çoğunlukla zorunlu göçlerin bir sonucu olarak meydana gelen, amaçlı olandır. Özel durumlarda federal cumhuriyetin eyaletleri içerisinde göçertilenlerin değişimi(mübadelesi) düşünülür. Dâhili tehcirde olduğu gibi göçte de devletin zorlaması ve devlete ait korku ve onun tedbirleri doğrudan doğruya etki etmez.

Dâhili zorunlu göç, tamamlanan veya tevzi edilen kitlesel göçler özel tedbirler içinde AER nin çalışma sahasına aittir.

20) Evakuierung(=Tahliye):

İ: *evacuation*

F: *evacuation*

Esas itibariyle konnatonal(hedefi belirlenmiş eylemler) halklar tarafından bu halkları korumak için tehlikeye maruz kalmış bölgelerin geçici olarak düşünülmüş olan boşaltılması. Bunun yanında çoğunlukla tehlikeye maruz kalmış(kadın, çocuklar v.s.gibi) gruplara yönelik sınırlamadır. Bu anlamda tahliye devlet tarafından tanzim edilir ve belirlenen bir amaçla düzenlenmiş bir muhacerettir. Tahliye farklı milletlerin halkları tarafından tehlikeye maruz kalmış bölgelerinin boşaltılması da olabilir. Çünkü onların huzuru “tehlike altında” görünebilir. Burada tahliye, tehcir ve gönderme kavramlarına yakın olarak düşünülebilir. Fakat onunla tamamen özdeşte değildir. Edebi söylemlerdeki kullanımda –her şeyden önce kararnamelerde- gerçekte sürgün veya tehcir söz konusu olduğu yerde “tahliye”den konuşulur. AER'nin yazılarında böyle tehlikeli bir durumu tehlikesiz göstermeye çalışmaktan mümkün olduğunca kaçınılmıştır.

II. B

KISMEN ORGANİZE EDİLMİŞ BİREYSEL OLARAK BELİRLENEN ZORUNLU GÖÇLER

21) Vertreibung(=Memleketinden atılan kimse, mülteci, sığınık, sürgün):

Austreibung(=kovmak, tard etmek, ihraç etmek):

İ: expulsion

F:expulsion

Zorlama sonucu olarak bütün meskûn mahallerden ve şimdiye kadar ki oturma yerlerinden zorlanmış şekilde uzaklaştırma, sürgün eden devletin sınırlarını terk etme.

Şu şekilde meydana gelir:

1. Oturdukları yere dönüşün yasak olduğu,
2. Mahrum bırakma
3. Hareketli malların büyük miktarda veya tamamen kamulaştırılması hareketsiz olanların ise tamamen istimplâki. Bütün nakillerde uzaklaştırmanın cebir ve zorlama altında uygulanması
4. Zorunlu göçün farkı yeni oturma mekânının seçiminde ki hürriyettir. Öyle ki o, sürgün edilen ülkenin sınırları dışında durur. Bu hürriyet şüphesiz başlangıç için belirlenen bölgede sürgün edilenlerin gönderimi yoluyla kesin olarak sınırlanmıştır.

Potsdamerlinin sayesinde 13.maddenin sonucu olarak uygulanan zorunlu göç, kontrol meclisi tarafından konulmuş olan kabul planına rağmen katlanılabilir tehcir değil orada sözleşmeler ilgili yönetim tarafından onaylanmadığı için, işgal güçleri ile karşılaşılır ve hem mütakabiliyet hem de tazminat eksik olduğu için bilakis sürgündür.

22. **Verdrängung(=Birini bir yerden atma, itilme):**

İ: displacement

F:deplacement

Direkt bir zorlama olmaksızın, politik baskı araçlarıyla veya ekonomik varoluş sınırlamaları gibi veya kısmen devlet tarafından yapılmayan fakat devlet tarafından göz yumulan terör yoluyla herhangi bir vesileyle yapılan göç. “Bir yerden çıkarma” memleket dışına çıkarma olarak değil mesela III. Reich zamanında Alman Yahudilerine karşı savaşın sonuna kadar olan dönem ifade edilebilir.

Almancada kullanılan şekli ile “bir yerden atma” kavramı burada, işgal güçlerinin teb’a için evlerin zorunlu bir şekilde müsaderesine ait değildir.

23. **Flucht aus politischen Gründen(=Politik sebeplerden dolayı kaçış):**

İ:flight for political reasons; escape

F:fuite a cause politique

Bir yerden çıkarma çoğunlukla el ele gerçi direkt bir zorlama altında olmaksızın fakat teşebbüs edilen şekliyle meydana gelen bir yerden göç etmedir. Çünkü ilgililer(maruz kalanlar) katlanılamayan politik veya ekonomik sistemden veya bir yerden atılmaktan veya sürülmekten kaçınmak isterler. Politik sebeplerden dolayı meydana gelen kaçışlarda olduğu gibi bir yerden atılmada:

- 1) Geri dönüş mümkün değildir, ...,
- 2) Ayni, kısmen de nakdi malların kaybı yani tamamen kamulaştırılması, söz konusudur.

24. **Politische Emigration(=Politik muhaceret, iltica):**

İ: exile (political emigration)

F:emigration politique

Yukarıdakinden az farklı olan politik muhaceret(iltica)dir ve bu da politik ilticanın, göçün çoğunlukla mümkün olan uzun hazırlığı yoluyla ve icabında hatta “meşru” olarak büyük rahatlıkla yapılabilmiştir. Hareketli malların kaybı bundan dolayı, politik kaçışta daha azdır.

İnsan grupları olarak politik muhaceret, süreç olarak değil, 3.bölümde yayınlanmıştır.

25) Flucht(=Kaçış):

İ:flight

F:fuite

Tabii felaketlerden kaynaklanan korkudan dolayı politik rejimlerden veya onun tedbirlerinden veya savaş öncesi mesela askeri tedbirler ve barbarlıktan dolayı oturlan yerin veya ülkenin seri olarak terk edilmesi için geniş ve genel bir kavramdır. Özellikle de yeni yazılarda çoğunlukla üçüncü durumun anlaşıldığı 1939 dan beri olayların baskısı anlaşılır. İhtiyaç göçlerinde olduğu gibi (savaşın sonuçlarından) kaçışta çok hızlı bir şekilde çoğunlukla gerçekleşirse de geri dönüş düşüncesi vardır.

Sonunda sürgün olan kaçış ve birkaç gün için özellikle yol vermek arasında bu yüzden öncelikle açık bir ayrım çizgisi konulamaz.

Sık sık kaçış daha çok etap etap meydana gelir(ki orada kaçış için politik sebeplere de rastlanır).

26) Ausweisung(=Memleket dışına çıkarılma):

İ: *expulsion*

F:expulsion

bannissement

Alman edebiyatında -bazen kullanımda “ana yurttan sürme”- sürgün için sinonim(benzer, eş anlamlı) olarak kullanılır. Aynı zamanda İngilizce ve Fransızca’da ki karşılıklarına uygundur. Fakat hukuki anlamda oturma hakkının reddedilmesi, memleket dışına çıkarmadır yani belirli bir zamana kadar ülkeyi terk etme talepleri ile devletsizlik ve yabancı devletin tebaası olmaya kadar uzar. Gerektiğinde sınıra kadar polis refakatinde sevtir. Devletsizlik durumunda vatandaşlıktan çıkarma yoluyla öncelikle direkt olarak memlekettten çıkarma meydana gelebilir.

Memlekettten çıkarma genelde sadece bireysel kişilere karşı tercih edildiği için, aynı zamanda onunla memlekettten çıkarılmış olmanın hukuki ve sahiplik ilişkilerinin değişmezliği de bağlantılıdır, memlekettten çıkarma sadece kitlesel olarak memlekettten çıkarmanın özel durumlarında AER tarafından çalışmalar yapılmıştır.

27) Abschiebung(=İte kaka sürmek, (yabancıları)memleket dışı etmek, hudut haricine çıkarmak)

İ:deportation

F:deportation

Şayet bu bizzat devlet sınırlarını terk etmediği takdirde, bu ise bireysel bir durumda sert fakat hukuki olarak görülebilir ve iki devletin anlaşmasında tespit edilmiş olan tedbirler anlamına gelir. Hudut dışı etmek, büyük zorunlu göçler esnasında memleket dışına çıkarılmış olan yabancıların zorunlu şekildeki sevklerinde ülke sınırları dışına çıkarılmasıdır. Bugün de hala var olan anlamının yanında yeni edebi yazılarda daha iyi kaçınılabilen “def etmek, tard etmek” ile aynı konumdadır.

II C

DİĞER ZORUNLU GÖÇLER

Göç olgusunun birçoğu ne Grup II A da ne de II B de hakkıyla düzenlenmiştir. Bu göçler mutlaka zorunlu göçler olarak telakki edilmemelidir. Fakat en azından kısmen kavramın çok boyutluluğu yoluyla zorunlu göçlerle yakın bir ilişki içindedir.

28) Rückführung; Repatriierung:(=Harp esirlerinin geri iadesi)

İ: *repatriation*

F: *repatriation*

Başlangıçtan itibaren birleşik olan devletlere eski göçmenlerin devlet tarafından yönlendirilen ve icra edilen geri dönüşleri. Anayurtla olan ekonomik ve politik ilişkiler onlar arasında değiştiği veya göçmen gruplar ekonomik ve milli varlıklarını tehlikede gördükleri için bu göçler ortaya çıkabilir. Son noktada(durumda) geri iade sözleşmeye dayalı bir tehcirle sonuçlanabilir. Geri iade ilgili şahısların özgür iradeleriyle hatta onların kesin istekleriyle sonuçlanabilir. Geri gönderme bu kötü durumdan kurtulan ilgililerin teslimiyeti ile de karşılanabilir. Fakat geri iade ilgililerin kesin isteklerine karşı baskı oluşturabilir (mesela Sovyetler Birliğindeki Rusya Almanları, MEMELDEUTSCHE). Geri iade için sinonim olarak “yeniden vatandaşlığa kabul etmek”, “memleketine geri göndermek” anlamına gelen (e Repatriierung) için geçerlidir. Mesela Potsdamer’deki toplantıda edebi söylemler memleketine geri göndermek, vatandaşlığa iade etmek olarak belirlenenleri, gerçeklikte sadece sürgün veya uygun durumda sözleşmeye dayalı tehcirdir. Yani benzer ifadeler altında çok farklı görüntüleri anlaşılır. 1955/56 yıllarında politik kaçışın teşvik edilen geri dönüşü ve hatta sürülenler ait oldukları millete veya daha önce oturdukları yere geri döndüler.

29) Familienzusammenführung(=Aile birleştirimi):

İ: *recruitment of dispersed families*

F: *regroupement des familles dispersees*

Ailelerin parçalanmasının sonuçlarının amaçları ile zorunlu göçün sonucu olabilir. Aile birleştirimi geri iade yoluyla veya henüz alıkonulan aile üyeleri için çıkış izni yoluyla sonuçlanabilir. En son noktada –mesela 1955 Aralık ayından beri politik yönetimler altında bulunan bölgelerde devam eden hareketler- ara sıra kullanılmış “geri iade” kavramları yanıltıcıdır. Çünkü söz konusu aile üyeleri ortalama olarak genellikle öncelikle kabul eden ülkeye gelirler.

30) Wiederansiedlung(=Yeniden Yerleş(me)tirme):

İ: *resettlement*

F: *re-installisation*

Genelde zorunlu göçün son safhası veya geri iadenin son safhasıdır. İkinci durumda “yeniden” kavramı, ona maruz kalan veya onun atalarının işgal ettikleri gibi aynı yerde yeniden kök salmayı(uzun süreli yerleşmeyen) değil bilakis özellikle gerçekte yabancı bir çevrede de yeniden yerleşmeyi ifade eder.

III. SÖZ KONUSU KİŞİLER

Çeşitli formlardaki kitlesel göç ve zorunlu göç ile bağlantılı tanımlarda söz konusu kişiler gerçekleşmiş olaylarla bağlantılı bahsedilmektedir ve haklarında aynı oranda açıklama getirme gerekliliği yoktur. Ancak sınırlamanın özellikle önem arz ettiği ve meydana gelen olay ile kişi tanımı birbirine uyumsuz düştüğü durumlarda bu açıklamanın gerekliliği görülmektedir. Aynı kişi elbette artar veya aynı anda sınıflara dâhil olabilir. Yani önce mülteci, sonra kaçırılan, sonra sınır dışı edilen, daha sonra da göçmen olabilirken, göçmen olduğu halde sınır dışı edilen biri de olabilir. Kişilerin tanımlarında bir kere belirlenmiş olan tarihleri başka tarihlerle değiştirmek, süreçlerin tanımlarında olduğu kadar kolay değildir. Burada sıklıkla mantıksız gibi görünse de, bilindik dil kullanımına uyulması gereklidir, aynı “Sığınmacı” tanımında olduğu gibi ve muhtemelen “dar anlamda” veya “gerçek anlamda” tanımlarındaki farklılıklarda belirtildiği gibi.

31) Flüchtlinge (=Mülteci, Sığınmacı):

İ: *refugees, escapees*

F: *refugies*

Sıkça kullanılan anlamda: Her tür zorunlu göçe maruz kalan ve kitlesel göç dâhilinde olan mağdurlar burada genel anlamda tanımlanmaktadır. Her ne kadar bu kişiler “kaçmamış” olsalar da, bunların aralarında genelde zorunlu mülteci, kaçırılan ve sürülenlerin de olduğu anlaşılmaktadır. Bu ifade aslında özündeki “Kaçış” tanımıyla her zaman yanlış anlamalara yol açsa da, genel tanım itibari ile dar bir anlam niteliği taşıyan “sınır dışı edilen” tanımı kullanılamaz. Zorunlu göçe maruz kalan gibi yeni tanımlar bu bakımdan daha uygun düşse de, dil yönünden daha biçimsiz ve çevrilmesi de daha zordur.

Bu genel tanıma “dar anlamda olan sığınmacılar” karşısında sınır dışı edilen, kaçırılan gibi tanımları burada kullanabiliriz.

Bu “dar anlamda olan sığınmacılar” her tür kaçış eylemine dâhil olan kişilerdir, burada doğal afet durumlarını da buraya ilave edebiliriz.

Bu sosyolojik tanıma ilave olarak ancak hukuki yönden belirlenmiş olan “Sığınmacı” tanımı vardır ki, bu genelde küçük gruplardan oluşan kişiler için geçerli olmaktadır yukarıda bahsedilene nazaran veya “Sığınmacı olarak sayılan kişiler...” diye bir cümle ile adlandırılmış olmalarıdır.

Bu hukuki kavram ancak her bir devletin ilgili yasaların geçerliği olduğu alanlara göre ve zamanlara bağlı olarak geçerliliği de farklı olduğundan, genel anlamda geçerli olabilecek bir tanım niteliği taşımamaktadır.

32) Flüchtlinge unter Mandat des Völkerbundes.bzw. der UN:(Birleşmiş Milletlerin Yetkisi altında olan Mülteciler, Sığınmacılar):

I: refugees under the mandate of the League of Nations

Oder: of the IRO

Oder: of the UN-High Commissioner for Refuges

F: refugies sous mandate des Naitions Unies etc.

25 Temmuz 1951 yılında gerçekleştirilen uzlaşmaya dayanarak tüm kişiler “12 Mayıs 1920 ve 30 Haziran 1928 yılındaki anlaşmaya göre veya 28 Ekim 1933 ve 10 Şubat 1938 yılında gerçekleştirilen uzlaşmaya göre veya 14 Eylül 1939 yılında imzalanan protokole göre veya IRO tarafından belirlenen yasaya göre sığınmacı olarak adlandırılmışlardır. Buna ilave olarak 1 Ocak 1951 yılından önce meydana gelenlerden dolayı ve ırk, din, milliyet, belirli bir sosyal gruba dâhil olmaları veya siyasi görüş niteliğinde olan gerekçeli korkuları sonucunda kendi vatandaşlıklarının dışındaki bir ülkede bulunmaları ve bundan dolayı bu ülkenin yardımını alamadıklarını veya korkularından dolayı almak istemedikleridir. Veya herhangi bir uyruğa sahip olmayan kişiler olup, eski yaşadıkları yerden bulunmayıp gelişen olaylar neticesinde oraya geri dönemeyen veya korkularından dolayı geri dönmek istemeyen kişilere dayanmaktadır.”

Eğer söz konusu kişiler;

- 1) Kendi rızalarıyla vatandaşlıklarının bulunduğu ülkenin korumasını tekrar kabul ederlerse,
- 2) Kaybettikleri vatandaşlıklarını kendi rızalarıyla tekrar edinirlerse,
- 3) Yeni bir ülkenin vatandaşlığını alarak, o ülkenin yeni bir vatandaşı olarak korunmasında faydalanmak isterlerse,
- 4) Yargılanmaktan korktukları için terk ettikleri veya yargılanabilme korkusuyla terk ettikleri ülkeye kendi rızalarıyla geri dönmüşlerse

Veya sığınmacı olarak tanındıktan sonra eski şartlarda artık bir değişiklik mevcutsa geri dönmek suretiyle eski statüleri yok olmuşsa, sığınmacıların statüleri yok olur.

Ayrıca aşağıdaki eyleme dâhil olan kişiler sığınmacı olarak adlandırılmamaktadır:

- 1) Barışa karşı bir suç işlemiş olanlar, savaş suçlusu, insanlığa karşı bir suç işlemiş... olanlar,
- 2) Ülkeye kabul edilmeden önce bir sığınmacı olarak ilgili ülkenin dışında siyasi olmayan bir suç

karışanlar,

3) Birleşmiş Milletlerin amaç ve prensiplerine aykırı eylemlere karışmış olanlar.

Yukarıda bahsi geçen ve “.....” (tırnak arasında) belirtilmiş olan tanımlar 25 Temmuz 1951 tarihli uzlaşmadan alıntıdır. Kısaltılmış olarak verilen diğer kısımlar ise 31 numara altında hukuki tanımlara dayalı bir örnektir.

Eğer bu durum Avrupa’da meydana gelmiş ise her ülkenin meydana gelen olaylar ile tanımı geçerli kılma hakkı bulunmaktadır. O halde bu imza sırasında veya onay sırasında bağlayıcı bir şekilde kesinleştirilmelidir.

Dolayısıyla bu tanım sadece “sığınmacıların” belirli bir grubunu kapsadığı gibi, sınırlı bir dönemi de buna dâhil etmektedir.

33) Konventionsflüchtlinge(=Anlaşma, uyuşma, mukavele kaçakları veya mültecileri):

İ: *convention-refugees*

F:

32. maddede kısaltılmış, resmi olmayan biçimlendirmenin sinonimidir. Fakat 32. madde altında tarif edilen bireysel çerçevede kısaca belirlendiği şekilde sık sık kullanılır ve elverişlidir.

34) Internationale Flüchtlinge(=Uluslar arası Mülteciler)

İ: *internaitonal refugees*

F: *refugies internationanaux*

Tabiyetlerinin ait olduğu ülkelerinde veya halklarının memleketlerinde bulunmayan bütün mülteciler. (Orada Fransızca ve İngilizcede her ikisi milliyet olarak görüldüğü için alman ve doğu Avrupa kavram dünyası için uyruk ve halkın mensubu olmak arasında temel farkı ortaya koymak oldukça zordur. İngilizce ve Fransızca yorumlara göre mantıklı şekilde Federal Almanya’da uluslar arası mülteciler “alman halkı mültecileri” olarak isimlendirilebilirler.)

Uluslar arası mültecilerin esas kısmını genelde “sözleşme mültecileri” teşkil ederler. Elbette uluslar arası mültecilerin bir kısmı daima geçerli olan mukavele altında sayılmazlar veya buna uygun düşmezler. Diğer uluslar arası yardım kuruluşları, uluslar arası Kızılhaç gibi birleşmiş milletlerin yardım organizasyonları olarak kavramı uluslar arası mültecilerin hukuki durumlarına ait gayretleri bundan dolayı birleşmiş milletler sözleşmesinden daha geniş olarak ihata eder.

35) Heimatlose Auslaender(=Vatansız Yabancılar):

İ: *homeless foreigners*

F:

Çoğunlukla İngilizcede kullanılan “uluslar arası mülteci” kavramının sinonimidir.

Şayet 32-35 işaretler(isimler) kabul eden ülkenin ve çağdaş durumun açısından görülürse her iki şekilde de sonuçlanan kavram anayurttakinden daha güçlü görülür ve yukarıdaki isimlerle daha mükemmel şekilde uyuşmaz.

36) Emigranten(=Muhacirler, mülteciler):

İ: *emigrants*

F: *emigres*

Prensip olarak bütün göçmenler. Elbette kavram, Almancada genel olarak göçmenleri politik sebeplerden dolayı sınırlar. Fakat Almancada o(bu kavram), Göçmenin mutlak bir gerekliliğinden şüphe eden veya milli bir düşüneyi soruşturan **pliorativ(?)** bir yan anlama da sahiptir. Bu pliorativ yan anlam İngilizce kelimeye de uygundur.

(Churcill, The second world war, Bd.VI,S.326)

Genelde ifade, AERnin yazılarında sadece dar anlamda ve pliorativ yan anlam olmaksızın veya daha önceki yüzyıllar için kullanıldı. Buna karşılık oldukça açıktır.

37) Politische Flüchtlinge(=Politik Mülteci):

İ: *political refugees, excapees, exilees*

F: *refugies a cause politique, emigres, echapes*

Burada açıkça zorlayıcı politik sebeplerden vatanlarını veya oturdukları bölgeleri terk eden bütün bireylerin düşünüldüğü açıktır. “Kaçmak” kelimesi altında özellikle de demir perdenin öte tarafından ki ülkelerden çağdaş ülkelere kaçanlar(iltica edenler) anlaşılır.

-Mecazi olarak anayurdundan sürülenlerde olduğu gibi- Kaçışı kendi başlarına yaşamayan şahıslar da bu gruba aittirler. Lakin fakat onlar politik sebeplerden dolayı geri dönüşleri mümkün olmayan daha önce yurt dışında yaşayanlardı.

38) Politische Emigration(=Politik Mülteciler):

İ: *political emigrants*

F: *emigration politique*

Belirlenen bir milletin politik mültecilerinin gruplarıdır. Mesela Slovakların politik mültecileri.

Onlar çeşitli kaçış periyotlarından ve çeşitli rejimlerden ortaya çıkan politik mültecileri kapsar. Onlardan bir kısmı daha önce yabancı uyrukları kabul etmişlerdir ve ciddi olarak geri dönüşü düşünmeyenlerdir.

39) “Anerkannte Flüchtlinge”(=Onaylanan İltica):

İ: ?

F: ?

32 ve 34 maddeler altında zikredilen ayırımlara ait Almanya'nın olan ve Sovyetlerin Almanya'dan sahiplendiği topraklardan kaçanlar için mültecilerin özelliklerinin “onaylanması”dır. Kaçakların sadece bir kısmı, hayat için tehlikeyi göz önünde bulundurup bulundurmamayı, F.Almanya'nın yardım tedbirlerini ve onaylanan kaçaklar sırasına koyan ayrıntılı bir sınavdan hoşlanırlar. Geride kalanlar “onaylanmayanlar” olarak veya “illegal kaçaklar” olarak bu yardımları talep edemezler.

40) Nationale Flüchtlinge/Konnationale Flüchtlinge(=Milli Mülteciler/Doğuştan Mülteciler)

İ: *national refugees*

F: *refugies nationaux*

Bu tür alman yazılarında oldukça az olarak kullanılır. Uluslar arasında, “uluslar arası mülteciler”in zıddına özellikle Fransızcada oldukça sık kullanılan kavram kapsamlıdır. Devletin teb'ası veya bir devletin çoğunlukta olan vatandaşlarının sahip olduğu eşitliğe onlar gibi sahiptirler. Bundan dolayı uluslar arası mülteci yardımları tarafından korunmazlar. Alman, Fin İtalyan, Yunan, Türk ve Arab mülteciler doğuştan mülteci sürgünlere ait olduğu için, bunların sayısı “uluslar arası mülteciler”in sayısından çok daha fazladır. Bunlar I. dünya savaşından sonra yayınlanan yazılarda asla “mülteci” olarak sayılmamışlardır.

Avusturya'da mülteciliğin düzenlenmesi farklılık göstermekteydi. 1953 e kadar pratikte Federal Almanya'da Almancanın kullanımında almanca ve yabancı dillerdeki iltica arasında ayırım yoluyla kesin bir tasfiye ortaya konmuştu.

41) Vertriebene (=Memleketinden atılan kimse, Mülteci)

İ: *expellees*

F: *expulses*

Kavram maksada uygun biçimde açıklama getiren her yerde genel olarak ve az da olsa açıkça “sürgün” kavramı yerine kullanılır. Onun kullanımı daha çok dar anlamda sürgün yerine ve o üst kavram olarak zaruri olan sürme, dışarı atmanın kurbanı olarak sınırlandırılabilir. Haliyle dolayısıyla sadece sürgüne direkt olarak maruz kalan şahıslar da mültecilerden sayılır. Çünkü onlar haliyle var oldukları durumda sürülmüş olabileceklerinden sürgün zamanında sürgün yapılan bölgelerde bulunmadılar. Aynı ve büyük bir bölümü nakdi olan mallarının, yurtlarının kaybına onlar haliyle sahip çıktılar. Mesela: Doğu Almanya’nın Batı Almanya’da veya müttefiklerin savaş esareti içinde buldukları sırada sürgün bölgelerinden olan askerler veya Kareli’li(Fin-Macar kökenli) olan Finli askerler.

42) Heimatvertriebene(=Doğduğu ve büyüdüğü memleketinden kovulmuş olan):

İ: *expellees*

F: *expelles expulses*

Mülteci kavramı ile sinonimdir. Özel anlamda “anayurdundan sürülmek” münhasıran “sürülmek” kavramının karşısında olabilir. Bu kelime şu anda oturduğu yerden, anayurdundan sürülmek değildir. Bu problem ortaya çıktığında sürgün kimliği ile meydana gelir. Ayırımında elbette sürgüne maruz kalanların daha önce oturdukları mekânı önceden yurt olarak kabul edip etmedikleri şeklindeki zor olan problemin cevaplandırılması şarttır.

Bu probleme sadece bireysel yani müşahede günleriyle cevap verilemediği için, ayırım yapmak çok zor olabilir.

Ara sıra da (Almanca”daki *Heimatverwiesene*(memleketinden tart etmek) kelimesi sinonimi olarak kullanılmıştır.

43) Verdraengte(=Birini bir yerden atmak, tart etmek, defetmek, püskürtmek):

İ: *removed persons*

F: *personnes delogees*

Bu kavram altında birçok şahıs çevresi anlaşılır. İlk olarak atılmanın, itilmenin kurbanıdır. (krş.Nr. 22) Bundan dolayı kavram 41. maddedeki memleketinden atılan kimse, mülteci kavramının sinonimi olarak kullanılmaz. Çünkü arazları, ilinekleri benzer değildir. (Anayurdun kaybedilmesi ve aynı malların kaybedilmesi, tamamen veya kısmen nakdi mallara el konulması) “Birini bir yerden atmak” kavram olarak sadece evlerini kaybeden bireyleri de işaret eder (“İşgal kuvvetlerinin baskısı veya bir yerden atması”) fakat bu kişiler anayurdunda kalabilirler ve evlerine geri dönüş hakkında bir düşünceye sahiptirler. Bundan dolayı bu ifadelerin kullanılmasında birini bir yerden atmanın nasıl bir kategoriye ait olduğu söz konusu olduğu için bir açıklama yapmak gerekir.

44) Verschleppte(=Sürükleyerek bir yere götürmek, dağa kaldırmak, kız kaçırmak):

İ: *displaced persons, deported persons, deported*

F: *personnes deplacées*

Zorunlu olarak bir yere götürmeye maruz kalan felaketzede(kurban)(krş.Nr.15) Haklarından mahrum olan veya doğuştan mülteci olan sık sık da yabancı bir devlette azınlık haklarına sahip olma. Hareketli malların(nakdi malların) kaybı. Anayurdun kaybı ve hareketsiz(ayni) malların kaybı çoğunlukla zikredilmez. Çünkü geri dönüş mümkündür.

45) Versetzte(Verpflichtete),(=Sürmek, sınır dışı etmek)

İ: *displaced persons, deported persons*

F: *personnes deplacées*

Çalışma becerisi olan kişinin söz konusu olduğu bir sınırlama bazen (verschleppte) sürükleyerek bir yere götürmek, sınır dışı etmek kelimesinin sinonimidir.

Bazen (Vertriebene) “mülteci” kelimesi için sinonim olarak (Fince tercümelerde) kullanılan kelimedenden kaçınmak gerekir.

46) Verschickte, Deportierte(=Göndermek, sürmek; nefyetmek, sürmek):

İ:removed *persons deportees*

F: *personnes deportees*

(verschleppte) kelimesinin benzeridir. Özel durumlarda yani Çarlık Rusya'sında politik suçlar için Sibiryaya sürmede verilen kararların işaretleri, isimleri.

47) Zwangsumsiedler(=Zorunlu göçmenler, muhacirler):

İ: *compulsory transferred Persons*

F: *personnes transerrees personnes deplacees par force*

Zorunlu göçün objesi (krş.Nr. 13). Ana yurdun, aynı ve nakdi malların ve çoğunlukla da özgürlüğün kaybı.

Şimdiye kadar 32 – ile 47. no.lar arasında açıklanan kavramlar, 36 ile 43. kavramlardaki sınırlandırmalar, bütün üst kavramlar arasında “mülteci” kavramı en geniş anlamı içinde karşımıza çıktığı esnada, 48 ile 52 nolu kavramlar üst kavram olan “mülteci” veya “zorunlu göçmen” kelimelerinin bir kısmı belirli bir anlam içerisindedir.

48) Umsiedler(=Göçmen):

İ. *Resettlers, transferred persons*

F: *personnes transplanteeo*

Birçok anlamı olan kelimedir. O,

1. Bir göçün her türüne katılan(krş. Nr. 8)
2. Sözleşme yoluyla gerçekleşen göçün katılımcısı(krş.Nr. 17)
3. Usulsüz, fakat çoğunlukla kullanılmış şekliyle aile birleştirmesine katılanlar(krş.Nr. 29).
4. Almanya'nın Sovyetler Birliğine ait olan bölgelerinin basınında ve yönetimlerin kullandığı dilde aldatıcı ve edebi bir söylemdir: Alman mültecileri gibi anlamları ve kişileri kapsar.

Onun kullanımında 1, 2, ve 3. durumların söz konusu olup olmadığı, 4. durum için AER'nin yazılarında kullanımı zaten imkansız görünmektedir.

49) Evakuirte(=Boşaltmak, tahliye etmek):

İ:evacuees

F: *evacues*

Tahliyeye maruz kalan (krş.Nr. 20). Sürükleyerek bir yere götürmek veya sürgün kelimelerinin sinonimi olarak ara sıra kullanılmasından mümkün olduğunca kaçınılmalıdır. Tahliye sürgüne ait daha sonra ortaya çıkan bir sonuç olmasına rağmen, o her şeyden öncelikli değildir ve “tahliye” çoğunlukla sadece geçicidir.

50) Ansiedler(=Muhacir, göçmen):

İ:resettlers

F: *Colons, speziell:refugies reinstalles*

Genel olarak onun anlamı içinde mülteci problemi kavramı karmaşık bir yapıya ait değildir. Özel durumlarda o, sürgün edilmiş olan (vertrieben) muhaciri veya sürgünden intifa edeni işaret eder.

Onun kullanımında düşünülenin ne olduğu ve çoğunlukla – tercümelerde de – tarım göçmenlerinin durumlarının nasıl anlaşılıp anlaşılmadığı açıklanabilir.

51) Ausgewiesene(=Sınır dışı edilmiş olan, ihraç edilen):

İ:expellees, *deportees, deportes*

F:*refoules, deportes*

Genelde Memleket dışına çıkarmanın objesi (krş.Nr. 26) ve bu anlamda esasen mülteci veya sürgün anlamında değildir. Fakat kavram -İngilizce tercümesindeki aynı- sürgünün sinonimi olarak gittikçe artan bir şekilde kullanılmaktadır. Burada da bir ayırım gerekli olabilir.

52) Repatriierte, Rückgeführte(=Yeniden vatandaşlığa kabul etmek, harp esirlerinin memleketine iadesi):

İ:repatriated

F:*raparies*

“Umsiedler” göçmen, muhacir kelimesi gibi çok anlamlı bir kavramdır. O;

1. Anlaşma yoluyla ortaya çıkan göçün katılımcısı(krş. nr. 17)
2. Kaçıştan, sürgünden ve zorla bir yere götürmeden sonra memleketine geri dönüş yapan.
3. Maruz kalan şahısların ebeveynlerin veya büyük baba ve babaannelerin hicret etmiş olanlarının ülkelerine hicret etmeleri.
4. Aldatıcı ve edebi söylemler: Sürgün.

53) Entwurzelte(=Kökünü kazımak):

İ:uprooted *people(?)*

F:*personnes deacinees*

Sosyolojik üst kavram olan bu kelime tamamiyle kaçışı sınırlandırmayan bilakis çok geniş biçimde kişilerin çevresini ihata eder.

Fakat geçici olarak bütün zorunlu göçmenler kökünü kurutma eylemine dâhil olurlar.

IV.

Mevcut kavramların sürgün problemi ile ilişkide veya sonuçlarının ortaya çıkmasının, araz(zait) olayların listesi haliyle en azından eksiksizdir ve kötü şekilde sistematik olarak da düzenlenmiş olabilir. Birçok durumda çok uzun açıklamalar gereksizdir.

54) Vertreibungsgebiet(=Sürgün bölgesi):

Sürgün edilenlerin uzaklaştırıldığı bölge.

İ:area of *expulsion country of former residence*

F:*pays de la precedente residence, regim d'expulsion*

55) Vertreibungsstaat: Sürgün eden devlet

İ:expelling *country country of former residence*

F:*etat d'expulsion pays de la precedente residence*

56) Asylland(Sığınılan ülke):

İ:county of *asylum*

F:*pays d'asile*

-çoğunlukla uluslar arası- kaçakları fakat demir perdeden meydana gelen bireysel kaçakları koruma altına alan devlet, onların oturma haklarını, geçimlerini hukuklarını korur ve kesin yerleşmelerini

mümkün kılar.

57) Aufnahmeland(=Kabul eden ülke):

İ:receptioncountry *receiving country*

F:pays de destination

En geniş anlamda her memleket, kaçakları kabul eder ve gerçi öncelikle kabul eder ve yardım sağlar. Kabul eden memleket sığınma ülkesi olabilir, fakat böyle olmak zorunda değildir.

Dar anlamda eyaletler arası hala mülteci kabul eden Federal Almanya. Bunun zıddı “gönderen ülke”.

58) Flüchtlingshilfe(=mülteci yardımları):

İ:refugee *relief und zwar:protection und assistance*

F:protection und assistance

Geniş anlamda her mülteciyi kabul eden ülkelerden, uluslar arası organizasyonlar ve hayırsever kuruluşların verdiği yardımlar. Dar anlamda sadece uluslar arası mültecilere, IRO-mültecilere yardım verir.

Bunun yanında a)hukuki yardımlar b) maddi yardımlar birbirinden ayırt edilmek zorundadır.

Şayet tercümelemede cezp edici bir şekilde “refugee ve relief”(mülteci ve rahatlama) kavramlarının her ikisi için kullanılmak istenirse, “himaye ve yardım”dan konuşulmak zorunludur.

59) Eingliederung Integration(=Düzenlemeyi birleştirme):

İ:früher:resettlement, jetzt:integration

F:früher:reinstallisation jetzt:integration

Somut olarak sosyal statülerinden uzaklaştırılmadan önce öznel duyguların var olduğu oldukça uzağa giden mültecilerin yerleştirilmesi veya ekonomik hayata katılanlar fakat yeni çevrelerinin inşasında da çok fazla sınıf dışı değildirlen.

60) Assimilierung(=Benzetme):

İ:assimilation *accomodation*

F:assimilation accomodation

Tam da “sosyal benzetme” olarak işaret edilen ve bununla ortalama “sınıfa dâhil edilenler” anlatılır. Aksine bunun için mülteciler tarafından arzu edilmeyen buna karşılık tehlike olarak görülen “milli benzetme”dir.

İngilizce ve Fransızcada “sosyal benzetme” accomodation olarak ifade edilir. Bu benzetme mükemmel milli bir düzenleme fakat benzetme şeklinde işaret edilir. Ki orada mülteci kabul eden ülkenin arzu edilen iki bakış açısı dikkate alınır.

61) Germanisierung (=Almanlaştırma):

İ:germanization

F:germanization

Mülteci problemi çerçevesinde Federal Almanya’da yaşayan uluslararası mültecilerin milli düzenlemeleridir. Orada Baltık halklarından Ruslaştırılanların Sovyetler birliğine zorla kaçırılan topluluk üyelerinin ülkeye girdikleri esnada kesin olan belirtiler. Mesela “benzetme” olarak İngiltere’ye Polonyalı mültecilerin ayak basmaları.

62) Umvolkung (=Dönüşüm):

İ:deprivation of *nationality*

F:denationalisation

Tamamen genel anlamda bir milliyetten diğerlerine çoğunlukla iki veya daha çok neslin gerçekleştiği(görüldüğü) durumlarda ortaya çıkan şartlı veya zorlama yoluyla başka bir ülkeye geçen insan gruplarının gelişimi yoluyla meydana gelir. Mülteci problemi çerçevesinde asimilasyonun(benzetmenin) ikinci dereceden belirtisidir.

63) Völkermord Genocid, Gruppenmord(=Soykırım):

İ:genocid

F:genocide

Özellikle sürgün, tehcir, zorunlu göç, çocukların tehciri, sterilizasyon, kaybolma yoluyla kapalı toplulukların veya nüfus olarak küçük grupları tamamen ortadan kaldırma. Soykırım, sadece hayatta kalabilen tek tek bireylerden oluşan halkın fiziki olarak ortadan kaldırılmasını değil aksine aile gibi halk veya halk gruplarının meydana getirdiği bütün organik ilişkilerin yerle bir edilmesini ilgilendirir. 18.12.1948 tarihinde soykırımın cezalandırılmasını ve engel olunmasına ait Birleşmiş Milletler Sözleşmesi bunu evrensel olarak dikkat edilmesi gereken suç olarak açıkladı. Fakat bu konuda bireylerin bedenlerinin ve yaşamlarının zarar görmediği onun saflaştırılmış formları içinde etkili bir korumanın imkânsız olduğu ifade edilir.

64) Entwurzelung (=Köksüzleştirmek, yurdundan uzaklaştırmak):

İ.uprooting

F:desintegration deracinement

Her zorunlu göçte bireylerin kaynaşması bir topluma uyum sağlayabilmesi, kişinin yaşı, psikolojisi ve eğitim durumuyla ilgili ve tahmin edilemeyen birçok bireysel sebep söz konusu olduğundan uyum konusunda bir çok muğlak konu gözükabilir. Yani bu konularda net bir şey söylenemez.

65) Übervölkerung (=Nüfus artışı):

İ:overpopulation *surplus population(?)*

f.surpopulation

Göç kabul eden birçok ülkede ortaya çıkan sonuç diğer ülkelerin göçmen kabul etmekten kaçınması için sebep olarak gösterilen nüfus yoğunluğunun nerede başladığının net sınırları yoktur. Az bir nüfus artışıyla bile ekonomik durumda kapsamlı bir etki meydana gelebilir. Ekonomik olarak gelişmiş bölgelerde bile az bir göç bir problem meydana getirebilir. Bu her şeyden önce nüfus kapasitesine bağlıdır.

66) Einheimische Bevölkerung(=Yerli nüfus):

İ:nativ *population indigenous population*

F:population autochtone, indigene

Sürgüne gönderilenlerin aksi bir yolla sürgün edilenlerden bir birlik oluşturulur. Birçok durumda, özellikle büyük şehirlerin nüfusu sayısız vatandaşlardan meydana gelen yerli nüfus asla yerli değildir. Aksine birkaç yıl önce sürülenler veya göç edenler olarak bir araya gelen muhacirlerdir.

Göç Ve Kültürel Etkileşimin Çingene Giyim-Kuşamına Yansımaları

Öğr.Görv. Nuray DEMİREL AKGÜL
Gazi Üniversitesi / Ankara

Giriş

Giyim; kişinin kendini ifade etme biçimi olmakla birlikte günümüzde kimlik korumada ve oluşturmada kullanılır. Kişi ve gruplar toplumda kendilerine yer tutmak ve anlam kazandırmak için giysiyi kullanırlar. Kişinin mesleği, cinsiyeti, yaşla ilgili olarak atfedilmiş nitelikleri, mesai dışı zamanlardaki eğitimleri, yerel ve dinsel kimlikleri, politik ve ideolojik eğilimleri ve daha başka birçok özelliği giydiği giyside kendini hissettirebilir. Kısaca sözlü iletişimin durduğu yerde, giyim eşyası onu giyen ile ilgili mesaj vermeye devam eder. Bu yönüyle de giyimin iletişim sağlamada önemli yeri vardır (O'Neal, 1998; Aydınç, 2001).

Küreselleşen dünyada toplumların kültürel kimlikleri, kültürel zenginliklerinin önemli göstergelerinden biridir. Toplumların yapıları ve kimliklerinin anlaşılmasında büyük etkisi olduğu ifade edilen giysiler, aynı zamanda kültürün bir parçası olarak da kabul edilmiştir. (www.kultur.gov.tr). Genellikle toplumlar yalnız yaşamazlar. İpdidai toplumlar bile barış veya savaş halinde iken birbirleri ile ilişkide bulunurlar. Bu ilişkilerde karşılıklı tesirler sathi kalmaz ve birbirlerinin kültürlerine sahip olurlar (Eberhard, 2002: 533). Dünya üzerindeki toplumlar, köyler, bölgeler, etnik gruplar, milliyetler ve dini grupların hepsinin kültürel çeşitliliği farklı seviyelerde ayrı kültürlere sahip olurlar ve kültür insanlara belli bir kimlik atfeder (Huntington, 1993: 34).

Kültür, bir toplumu diğer toplumlardan farklı kılan, geçmişten beri değişerek devam eden, kendine özgü sanatı, inançları, örf ve adetleri, anlayış ve davranışları ile onun kimliğini oluşturan yaşayış ve düşünüş tarzını ifade etmektedir. Topluma kimlik kazandıran, dayanışma ve birlik duygusu verdiği toplumda düzeni de sağlayan maddi ve manevi değerlerin bütünüdür. (www.kultur.gov.tr).

Kültür değişmelerinde sağlıklı olan yol, dayatmacı olmadan, ana kalıp korunarak kültürün, çağın gereklerine göre kendiliğinden yeni şekil kazanması, başka bir ifadeyle “gelişerek” değişme süreci izlemesidir. Kültürlerin oluşumunda yerel özellikler yanında dış etkenlerin de önemi büyüktür. Kültürlerarası etkileşimin tüm toplumlarda nedenli önemli olduğu günümüzde artık kabul edilmiş bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Kültürel milliyetçilik, küreselleşen dünyada, hala pek çok ülkede oldukça gündemde olan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır (Shubik 1999: 169). Kültürlerarası etkileşim, bir kültürün diğer kültür üzerinde baskın konuma geçmediği sürece olumsuz sonuç doğurmayacağı gibi kültürel zenginliğe katkıda da bulunabilir (Erkal, 2000: 20).

Kültürünü korumayan, gençlere aktarmayan milletler yabancı kültürlerin etkisiyle yok olmaya mahkûmdurlar. Korumada ilke, statik değil dinamik olmalıdır. Kültürel değişim ve gelişimle, kültür yozlaşması, kültür yabancılaşması arasında ince bir çizgi bulunmaktadır (Artun, 2007). Bilim ve teknolojideki gelişmeler, yeni ticaret yollarının bulunması, yabancılara ve yabancı mallara tanınan ayrıcalıklar, zanaat örgütlerinin yozlaşması ve bozulması köyden kente olan göçler, nüfus artması, ihtiyaçların çeşitlenmesi ve çoğalması kişilerin alışkanlıklarının değişmesi ve moda gibi etkenler

kültürel değişimin ve yozlaşmasının en önemli nedenleri arasında yer almaktadır. (Penpece, 2006: 57).

Büyük bir imparatorluk olduğu halde Roma'lular işgal ettikleri ülkelerdeki insanların giysi ve geleneklerini değiştirmek gibi bir gayretin içine girmemişlerdir. Ancak o dönemlerde yüksek kültüre sahip olan bir toplumun üyesi olan Romalılar gibi giyinmek bir ayrıcalık olarak kabul edildiği için yerel halk tarafından Roma giysileri daha çok tercih edilerek kullanılmıştır (Türkoğlu, 2002:96).

XIX. yüzyılın ikinci yarısında ABD'ye gelen çok sayıda göçmenin giyim üzerindeki etkisi dikkat çekicidir. Göçmenler geleneksel giysilerini gelir gelmez bırakmış, eski kimliklerinden kurtulmak ve yenilerini kurmak için öncelikle giysilerini kullanmışlardır. (Crane, 2003: 16).

Bu düşünceden hareketle; giydiğimiz giysilerin ve benimsediğimiz ilkelerin birer kültür ögesi olduğu düşünüldüğünde, göçlerin, toplumların karakteristiklerinin belirlenmesindeki önemi ortaya çıkmaktadır. Dünyanın en renkli göçebe topluluklarından biri olan, yerleşik düzeni olmayan göçebe insanları çağrıştıran Çingenerde kültürel ve ulusal farklılıklardan birisidir. Bugün Avrupa'nın birçok yerinde olduğu gibi, Türkiye'nin de çeşitli bölgelerinde yaşayan Çingener, Anadolu'ya yaklaşık 10. yüzyılda gelmiş ve Anadolu insanıyla iç içe yaşamaktadırlar. Bu bağlamda; dünyanın en renkli göçebe topluluklarından biri olan Çingener; giysileri ve göçlerin giysiler üzerindeki etkileri incelenmek amacıyla çalışmaya konu edilmiştir. Araştırma, dünya üzerinde çeşitli yerlere göç etmiş Çingenerden Ankara'da Kayabaşı semtinde yaşayan kaynak kişilerle gerçekleştirilen görüşme verileri ve fotoğraflarıyla desteklenmiştir. Çingenerin göçleri sonucunda, göçün giysileri üzerindeki yansımaları adına kurgulanmış bu çalışma, *Ankara Kayabaşı* mahallesinde ikamet eden Çingenerle yapılan *sözlü tarih* çalışmasının sonuçlarını içermektedir.

Araştırmada ilk olarak; göç ve kültürel etkileşimin Çingene giyim-kuşamına yansımaları tartışılmıştır. Araştırmanın ikinci bölümünde kullanılan yöntem anlatılmış, üçüncü bölümde bulgular ve son bölümde sonuçlar sunulmuştur.

Göç ve Çingener

Göç; yaşam şartlarının kısıtlı olması sebebiyle daha iyi kaynakların olduğu ve yaşam şartlarının daha yüksek olduğu yerleri bulmak amacıyla insanların bir yerden başka bir yere geçici veya tamamen kalıcı olmak suretiyle coğrafi yer değiştirme hareketidir. Göçün sebepleri hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. İnsanlar, fiziki şartların olumsuzluğundan dolayı göç ettiği gibi, siyasî, iktisadî, sosyal sebeplerden de göç etmektedirler (Şenesen,2012:255).

Uzak coğrafyalara göç etmek ve sınırları aşmak insanlığın tarihi kadar eski sayılsa da, bugünkü anlamda üzerinde durulan uluslararası göç ancak ondokuzuncu yüzyıl içinde olgunlaşan bir olgudur. Çünkü bu yüzyılda etnik ve kültürel birlik üzerine kurulmaya çalışılan ulus-devletlerin siyasal güçleri ile belirledikleri toprak parçaları ve bu alanlardaki yurttaşları üzerinde egemenlik hakları en belirgin şekilde ortaya çıkmış ve uluslararası kabul görmüştür. Böylece ulusal sınırların belirlenmesi ve bu sınırları geçen kişilerin “*yurttaş*” ve “*yabancı*” kimlikleri ile kayıt içine alınması süreci başlamıştır. Pasaport belgesi bu dönemde yaygınlaşmaya başlamıştır. Devletlerin yabancılara verdiği oturma ve çalışma izinleri bu dönemde kurumsallaşmaya başlamıştır. Bu süreç, her anlamda uluslararası göç olgunun ortaya çıktığı dönem olmuştur (İçduygu ve diğ.,2014).

Göç başlığı altında incelenen kitlesel nüfus hareketleri, insanlığın var olduğu dönemlerden günümüze pek çok halkın yaşadığı bir olgudur. Genellikle doğal ya da insan eli ile oluşan afetler, üretim ve yaşam tarzı değişiklikleri, iklim değişiklikleri, ekonomik ve politik nedenlerle oluşan nüfus hareketlilikleri, gönüllü veya zorunlu olabileceği gibi ülke içi ya da ülkeler arası da olabilmektedir.

Tarihçiler, genel olarak, halkların göç ve sürgün hareketlerini üç ana başlıkta toplamaktadırlar. Birincisi, Filistinliler ve bir zamanlar Yahudilerin durumu gibi, vatansızlık nedeniyle yapılan göç. İkincisi, geçici bir güçlük ya da baskı sonucu oluşan göç ki iç savaş sonrası ülkelerini terk eden Yunanlılar, Vietnamlılar, İrlandalılar ve Basklar bu kategoride yer almaktadırlar. Üçüncüsü ise, anavatandaki özellikle ekonomik şartların hayatın idamesi için uygun olmaması durumunda yaşanan göçtür.

Yazılı bir tarihleri ve yurtları olmayan Çingenerler ise farklı bir kavram olan ‘göçebe’ başlığı altında incelenmektedirler (<https://www.amnesty>).

Dünyada Çingenerler

Çingenerler, Avrupa’daki diğer azınlıklardan farklı olarak, tarihsel bir ülkeye sahip değildirler ve Orta Asya ve Avrupa’nın neredeyse bütün ülkelerinde yaşamışlardır (YOORS, Jan:2005).

Çingene kültürünün tartışma götürmez Hintli kökenlerini kanıtlamayı başaran 1844-1845’de Halle’de yayımlanan “*Die Zigeuner in Europa und Asien*” isimli eseri ile Halle profesörü August Friedrich POTT olmuştur (HALWACHS, Dieter).

Dünyanın neredeyse her yerinde yaşayan ve Gypsies, Zigeuner, Gitanos, Heiden, Cigani gibi adlarla tanınan Çingenerler, yaşadıkları yerler birbirlerinden ne kadar farklı olursa olsun, kendilerine verilen adların yüklü olduğu pejoratif anlamlar ile tanınırlar. Tarih kayıtlarının kendilerinden söz etmeye başladığı tarihten itibaren merakın odağı haline gelen Çingenerler, hem popüler kültürün hem de akademik çalışmaların gözde konularından biri olagelmışlerdir.

Doğu ve Avrupa’nın Roman ya da Çingene toplumu bölgenin en büyük ama aynı zamanda tarihleri en az ve çoğu zaman da yanlış bilinen toplumdur. At arabaları, çadırlar; oradan oraya dolaşıp gezen Romanların, Çingenerlerin geleneksel imgesidir. Artık hemen hemen bütün tarihçiler Avrupa’nın Çingene toplumlarının, ilk yolculuklarına Hindistan’dan çıktığı konusunda genelde görüş birliği içindedir (BBC:2006).

Türkiye’de Çingenerler

Çingenerler, anavatanları Kuzey Batı Hindistan’dan Afganistan ve İran üzerinden Anadolu’ya; özellikle 9. Yüzyılın sonuna doğru ve 10. yüzyıl başından itibaren gelmeye başlamıştır(Arayıcı, 2008:235). Anadolu’ya gelen Çingenerlerin önemli bir kesimi Anadolu’da kalmış ve kesin olarak yerleşmiştir. Çingenerlerin İstanbul’a ilk geliş tarihi 1050’dir (Kenrick, 2006:54).

Etnik azınlıklara ilişkin resmi veriler kaydedilmediğinden, Türkiye’de yaşayan Çingenerlerin (Romanlar, Domlar, Lomlar ve Göçebeler) sayısı halen tartışma konusudur. Türkiyeli Çingene gruplarının sayısı üstüne akademik araştırmalar sınırlı ve oldukça yenidir. Türkiye’de yaşayan Romanlarla ilgili sıkça kullanılan sayı 500,000–600,000’dir. Bu sayı, 1831 Osmanlı nüfus sayımına dayanır (Karpat Kemal :1985).

Günümüzde Türkiye’deki Çingene nüfusuna ilişkin tahminler, bu sayılara dayalı demografik yansımalar göz önüne alınarak hesaplanır. Ancak, Osmanlı istatistiklerinde, kadınlar ve genç kızlar, 15 yaşın altındaki erkek çocuklar ve 60 yaşın üstündeki erkekler ile Müslüman ve göçebe Çingene gruplar çoğunlukla var olandan daha az yer almıştır. Geçmiş yıllarda, Roman ve diğer sivil toplum kuruluşlarından araştırmacılar ve aktivistler, ülkedeki Çingene nüfusunun 2–5 milyon arasında olduğunu öne sürmüştür (British Council: 2005).

Ancak Türkiye’nin yedi bölgesindeki şehirleri kapsayan ERRC/hYd/EDROM araştırmasında görev alan araştırmacılar, bu sayının 4,5–5 milyon olduğunu tahmin etmektedir. Türkiye’deki bazı Çingene ileri gelenleri, bu sayının 2 milyondan fazla olduğunu ileri sürmektedir. Arayıcı’ya göre, Türkiye genelinde yaşayan Çingenerlerin toplam sayısı 1 milyon kadardır.

Çingenerlerin yoğun olarak yaşadıkları yer Trakya ve Marmara bölgesindeki yerleşim yerleridir. Bunu Edirne, İzmir, Bursa, Eskişehir, Muğla ve Ankara gibi kentler izlemektedir(Arayıcı,2008:236).

Çingenerler, buldukları yerlerin belirli semtlerin varoş’larında, kenar mahallelerinde, sağlıksız koşullarda yaşamlarını sürdürmeye çalışmaktadırlar. Çingenerler arasında önemli bir kesim, tamamen yerleşik düzende yaşamaya başlamıştır. Göçebe şeklinde yaşayanların önemli bir kesimi ise; belirli bir güzergah üzerinden ilkbahar mevsiminden sonbahar mevsimine kadar yapacakları yolculuk nedeniyle, kış aylarında barındıkları yerleri terk etmek zorunda kalmaktadır (Arayıcı, 2008:241).

Ankara ÇinÇin Bağları Mahallesi'nde faytonculuk ya da tüccarlık yapanlar özellikle kentsel dönüşüm sürecinde mahallelerinin geniş ölçüde yıkılmasıyla beraber, İstanbul'a göç ederek turistik semtlerde ayakkabı boyacılığına başlamışlar. Göç etmeyen kesim ise Ankara'nın bazı semtlerinde halen yaşamını sürdürme çabasındadır.

Ankara merkezindeki Çingenerler geçimlerini hırsızlık, dilencilik, bohçacılık, taş bağlama, falcılık, zercilik (kuyumculardan grup halinde altın çalma işi) ve muskacılıktan sağlamaktadır. Nadir de olsa bunlar arasında kalaycılık, sırmacılık, elektrikçilik ve sepetçilik yapanları da vardır. Ayrıca gece kulüplerinde bunlardan çok sayıda müzisyenlik yapanları da çoktur. Altındağ ve Hamamönü civarında nalburiyecilik yapanların çoğunun Çankırı'dan gelme Çingenerler olduğu söylenir.

Yöntem

Çalışmada, geçmişi anlamlandırma sürecine ilişkin olarak 'sözlü tarih' tekniği kullanılmıştır. Sözlü tarih tekniğini kullanımdaki temel amaç, geçmişin dünyasını derin ve geniş bir biçimde çözümleyebilme çabasıdır. Diğer bir ifadeyle, zamana ve mekana somut bir şekilde yerleşmiş olan toplumsal yapılar ve süreçleri irdeleme düşüncesidir (Skocpol, 1999:3). Bu düşüncenin öte yandan bir metin üretme veya ortaya koyma çabası olduğu da söylenmelidir (Chartier, 1998:16). Veri toplama aşamasında, asla yönlendirme ve sorgulama yapılmamıştır. Görüşülenler ses alma cihazı kullanılmadan kayda alınmıştır. Görüşmeye katılanların seçimi, alana belli aralıklarla yapılan ziyaretler sonucunda seçilen görüşülenlerle yapılmıştır. Görüşmeler 10-20 Kasım 2016 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Çalışmadaki tanıklıklara ait veriler, görüşülen sekiz kişiden elde edilen metinlere dayanmaktadır. Hangi ifadenin kime ait olduğu (N.K.) gibi kısaltmalarla belirtilmiştir. Gösterilenin (ifade, söylem, atasözü, slogan ve deyimlerin) tespitinde 'tarihsel olana yapılan vurgu, bağlamı anlamlandırmaya ilişkin olarak gerçekleşmiştir. Zira söylemler tarihseldir ve ancak bağlamları içerisinde anlamlandırılabilirler' (Wodak, 1996:19). Bu yolla, elde edilen anlatılar arasında "örülmüslük" ilişkisi korunmaya çalışılmıştır. Kalın anlatılar yerine, aynı olayların çoklu sunumları verilmiştir. Çözümlemenin içeriği kadar, biçimi de gözden geçirilmiş verilerin ortaya koyabileceği durağanlıktan kaçınılmıştır. (Burke, 1994:160). Görüşülenlerin geçmişe ilişkin anlatıları; göç ve mekânsal aidiyetlik, milli ya da geleneksel giysilerin günümüzdeki durumu, Kayabaşı Senti Çingenerlerinde giyim tarzı, başlıkları etrafında ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Araştırmanın ilk bölümünde kaynak kişiler ile önceden hazırlanmış görüşme formu soruları kapsamında; giysilerin çeşitleri, kullanım durumu, giyim kültürünün bugünkü durumu ve etkileşimi belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmanın ikinci bölümünde ise kaynak kişilerden elde edilen geleneksel giysilerin detaylı analizleri yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda elde edilen veriler değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır.

Verilerin Değerlendirilmesi

Bu bölümde; kaynak kişilerle gerçekleştirilen görüşme bulguları ile giysilerin gözlem ve doküman inceleme bulguları ve yorumları yer almaktadır.

Araştırmada, Çingenerleri temsilen Ankara ili, Kayabaşı semtinde ikamet eden sekiz kişi ile görüşme yapılmış ve kendi ifadeleri ile aşağıda sunulmuştur. Çingene kültürünü yansıtan, aynı zamanda bu kültürün sanat eseri olan ve çalışmanın konusunu oluşturan giysilerin günümüzdeki durumları yansıtan fotoğrafları ile tespit edilmiştir. Kaynak kişiler ile yapılan görüşmeden elde edilen veriler doğrudan aktarılmış ve giysi örnekleri sadece fotoğraflarla belgelenmiştir.

1. Göç ve mekânsal aidiyetlik

"Doğma büyüme buralıyım..."

Görüşülenlerin göçe ilişkin olarak hatıralarında yer alan ilk vurgu mekana ilişkindir. Zira görüşülenler arasında göç etmiş olmak, vurgulanan en belirgin ifadedir. Türkiye'ye gelişle birlikte ise,

görüülenlerin göçe ilişkin ifadeleri Adapazarı üzerinden anlatılmaktadır.

• *Atalarımız Adapazarı'ndan gelmiş. (S.K.)*, • *Doğma büyüme buralıyım (N.K.)*, • *Anavatanımıza, Türkiye'ye geldik. (N.B.)*, • *Türkiye bizim memleketimiz, burada doğduk, büyüydük. (S.D.)*, • *Türkiye bizim anayurdumuz. (A.K.)*, • *Biz macir [muhacir] olarak geldik. (G.K.)*, • *Kayabaşı'nda doğduk, başka yer görmedik(G.B.)* • *Bu mahallede yaşayan herkes Adapazarı'ndan geldi.(E.E)*, • *Biz göçmen Romanlarız ama atalarımız göç etmiş, biz buralıyız.(G.K.)*

Çingene gruplarının kendilerini Türk kimliği altında tanımlamaları bilinen bir durumdur. Bunların dışında görüşülenlerin Türkiye'yi anayurtları (*Türkiye bizim anayurdumuz*) olarak görmeleri onların yaşadıkları ülkeyi sahiplenmeleri, bir aidiyet göstergesi ve çabası olarak algılanabilir.

1. Kültürel değişim ve Çingenelik algısı:

“Çingenelik göçebeliktir...”

• *Biz Çingene değiliz.(G.K.)*, • *Bize göçmende derler, macirde derler.(N.K.)*, • *Çingenelik göçebeliktir.(G.B.)*, • *Atalarımızın geleneklerini biz görmedik (S.D.)*, • *Kayabaşı'nda doğduk, başka yer görmedik(G.B.)*

Çingeneler için, Türk devletiyle özdeşleştirilmek, kimliklerinin vazgeçilmez bir parçasıdır. Buna karşılık, bu araştırma süresince görüştüğümüz kişilerin çoğu, açıkça ikinci sınıf vatandaş olarak görüldüklerini, alçaltıcı ve kötü koşullarda yaşamaya zorlandıklarını ifade etmiştir. Diğer yandan Çingene kimliği görüşülenlerin çoğu tarafından olumsuzlanmaktadır. “*Sonradan Çingene dediler*”, “*Çingene, göçebe olanlara denir*”, “*Çingenelik yapmak hırsızlık yapmaktır*” ifadelerinde olduğu gibi görüşülenler kendilerini Çingene olarak sunmaktan kaçınmaktadırlar. Kültürel değişim boyutunda ise, yaşam tarzı, temizlik alışkanlığı ve gelir elde etme tercihlerinde uyum sorunu yaşadıkları belirlenmiştir.

2. Milli ya da geleneksel giysilerin günümüzdeki durumu:

“Ben geleneksel giysi nedir bilmem...”

Görüülenlerin özel günlerde giyilenle, günlük hayatta giyilen giysilere ilişkin anlatılar “*Özel günlerde de normal giysileri giyeriz*” ve “*Bol, rahat giysi özel gün giysilerimizdir*” ifadelerinde olduğu gibi, giysilerin kesim biçimini tanımlamaktadır.

• *Özel günlerde de normal giysileri giyeriz. (A.K.)*, • *Bizim farklı geleneksel giysimiz yok. (N.B.)*, • *Hiç geleneksel giysimizi görmedim. (E.E.)*, • *Biz çocuklara yemek bulamıyoruz, günlük giysi giydiremiyoruz, milli kıyafeti mi düşünüyoruz.(S.K.)*, • *Bol, rahat giysi özel gün giysilerimizdir.(G.K.)* • *Ben geleneksel giysi nedir bilmem. (A.E.)*

Görüülenlerin mili ya da geleneksel kıyafetlere sahip olmadıkları görülmüştür. Ekonomik gelir durumunun olmaması, “*Biz çocuklara yemek bulamıyoruz, günlük giysi giydiremiyoruz, milli kıyafeti mi düşünüyoruz*” ifadesi; geçmiş kültürel bağların korunamadığını doğrular niteliktedir.

3. Kayabaşı Senti Çingenelerinde giyim tarzı:

Farklı medeniyetlerin hâkimiyeti altına giren ve pek tabii olarak bağlı buldukları medeniyetten etkilenen Çingeneler, saf Hint özelliklerini kaybetmişlerse de yüzyıllar sonra bile dünyanın çeşitli bölgelerinde hala belli başlı özelliklerini korumakta, bu sayede diğer milletlerden kolaylıkla ayrılmaktadırlar. Görüülenlerin benzer giysileri giymeleri onların Çingene olarak ayırt edilmesinde etken faktörlerden biridir.

Diğer milletlerden rahatlıkla ayırt edildiğini söylediğimiz Çingeneler giyim tarzları ile de kendilerini ilk bakışta ele vermektedirler. Görünüm itibariyle pejmürde bir hal sergileyen Çingenelere rastlar rastlamaz hepsinin tanınacağını söyleyen Sermet Muhtar Alus'un aşağıdaki izlenimleri de bu çalışmayla örtüşmektedir (Sermet M., 1995: 20).;

“Sima, kıyafet, sesin tonu, eda, tavırlar aynıydı. Başta gelişigüzel yanlara sarkmış, kirden alaca bulaca delik deşik bir başörtüsü; arınma taranma görmediğinden zifiri kara kâküller, perçemler alaz taraz, arkada iki örgü saç, güneşten yanık tunç renginde yüz; eller kaşlar simsiyah, gözler fıldır fıldır, dişler inci. Sırtta kanarya sarısı, kavunî pembe, havaî mavi, filizî basmadan gömlek altında bol şalvar, ayakları çıplak. Erkeklerin de şekil ve şemali, kılığı birbirinin neredeyse aynıydı. Kafalarında ibiği püskülsüz, kalıplanmamaktan buruşuk, soluk, kenarı yağlı fes. Surat şişe yakın. Çiçek bozuğundan bıyıklar, traş kel, kül, yine bembeyaz taş gibi sağlam 32 diş. Tahta bezinden farksız mintan giyerler; göğüsten kasıklara kadar kulaçlar boyunca yün kuşak sararlar. Belden aşağısında giyile giyile muşambaya dönmüş pantolon veya potur, yalın ayak gezerlerdi”

“Kıptî kadınların giydikleri elbiseler hemen hemen bir örnek olup renkleri ekseriya kırmızıydı veya kırmızıya yakın olan bir mintan giyerlerdi. Ağı uzun ve ayaklara kadar inen sarı bir şalvarın altında çorap ile yine sarı bir pabuç olurdu. Sırtlarına ise mavi renkle cübbe tarzında bir “gurde” giyerlerdi. Saçlarına taktıkları başörtü gelişigüzel bağlandığından toplanmayan saçları da görünürdü” (Abdülaziz B., 2002: 329- 330).

Görüşülenlerin, çalışmanın 2. bölümünde bulunan fotoğraflarında görüldüğü üzere, giyim-kuşam açısından oldukça benzer giyindikleri belirlenmiştir.

Çalışmanın bu bölümünde, dünyanın çeşitli yerlerinde yaşamış olan Çingenele ait giysi fotoğrafları ve Adapazarı Çingene göçmeni, Kayabaşı semti görüşülenlerinden kaynak kişilerin giysi fotoğrafları yer almaktadır. Buna göre, araştırma kapsamında ele alınan Çingenelerin geleneksel kadın giysileri beş parçadan oluşmaktadır. Bu parçalar etek, şalvar, gömlek ve aksesuar olarak kemer ve başa bağlanan pullu, boncuklu eşarptır. Bu bağlamda, Çingene kadın giysileri kullanılan malzeme, renk, model özelliği, dikiş tekniği ve süsleme özellikleri açısından detaylı analizleri yapılarak değerlendirilmiştir.

Dünya üzerinde bulunan Çingene göçmenlerinin kıyafetleri, fotoğraf 1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12’de yer almaktadır.

Fotoğraf :1

Foto 2: Çingenerde Göçebelik

Fotoğraf :3

Fotoğraf:4

Fotoğraf:5

Fotoğraf 1,2,3,4, ve 5’de yer alan giysiler malzeme, renk, model özelliği ve süsleme özellikleri açısından detaylı analizleri yapılarak değerlendirilmiştir.

➤ **Giyside Kullanılan Renkler:** Genellikle kırmızı ve mavi renklerin yoğunlukta olduğu, bu renklerin yanı sıra beyaz, sarı, yeşil ve siyah renklerden oluşan karma ve canlı renklerde tercih edilmiştir. Desen özelliklerinde ise düz zemin kumaşların kullanılmasının yanı sıra, çoğunlukla irili ufaklı çiçekli desende kumaşlar giyimlerde yer almıştır. Desensiz düz kumaşlar ile, desenli çiçekli kumaşlar; hem üst bedende, hem de alt bedende kombine edilerek kıyafetlere görsellik kazandırılmıştır. Düz kumaşlar genellikle etek uçlarında, yaka ve kol kenarlarında firfir olarak tercih edilmiştir.

Fotoğraf : 6

➤ **Giysinin Modeli ve Kesimi İle İlgili Teknik Bilgiler:** Yaka kısımları göğüs dekolte olan üst giyimde, bel kesimleri dar ve göbeği açıkta bırakacak şekilde kısa çalışılmıştır. Yaka kesimi kruvaze olan modeller daha çok tercih edilirken, yaka çevrelerinde düz renk ve desende kumaşlardan firfir kullanılmıştır. Kollar dirseğe kadar dar kesim çalışılırken, dirsekten sora İspanyol kol kesimi uygulanmış, bazı kol modellerinde dirsekte büzgü çalışması da yapılmıştır. Kol uçlarında yine yaka kenarında uygulandığı şekilde; düz renk ve desende kumaşlardan firfir kullanılmıştır.

Fotoğraf: 7

Fotoğraf: 8

Alt bedende ise; genellikle daire etek kesiminde, firfırlı ve farklı desende kumaşların kombiniyle tasarım yapılmıştır. Bel kısmı lastikli ya da kemerli eteklerin alt kısmı oldukça geniş kesim yapılmış ve etek uçları katlı kesimle zenginleştirilmiştir.

Fotoğraf: 9

Fotoğraf: 10

Fotoğraf: 11

➤ **Giyside kullanılan malzeme ve süsleme ile ilgili bilgiler:** Giysilerde özellikle rahatlık ve esneklik sağlanması açısından, pamuklu kumaşlardan enpirme, viskon tercih edilirken; dökümlülük ve parlak görünüm sağlanması açısından da saten kumaşlar kullanılmıştır. Süsleme malzemeleri olarak püsküller, firfırlar, fisto, kurdele ve danteller Çingene giysilerinde oldukça fazla miktarda yer almıştır.

Fotoğraf: 12

Ankara İli Kayabaşı Senti'nde yaşayan Çingene göçmenlerinin yerleşim yerleri ve kıyafetleri, fotoğraf 13,14,15,16,17,18,19,20,21,21'de yer almaktadır.

Fotoğraf: 13

Fotoğraf: 14

Ulus, Atpazarı'nın üst tarafı ve Ankara Kalesi'nin alt tarafında kalan Kayabaşı Semei

Fotoğraf: 13

Fotoğraf:14

Fotoğraf:15

Fotoğraf:16

Fotoğraf:17

Kayabaşı semti Çingeneleriyle yapılan röportaj sonuçlarına göre; Kaynak kişilerin geleneksel kıyafetlere sahip olmadığı belirlenmiştir. Yapılan gözlemler sonucunda, yaşanan göçlerin kültürel anlamda kıyafetlerine yansdığı fotoğraflarla da belgelenmiştir.

Sonuç:

Tarih boyunca meydana gelen bireysel ya da kitlesel göçlerin, dünyanın bugünkü nüfus dağılımını, toplumların sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel yapılarını ve gelişimlerini şekillendirdiği görülmektedir. Çingene göçü, 9. yüzyıldan itibaren, Hindistan'dan başlamış ve kollar halinde yayılmıştır. Çingenerin tarihinde birden çok göç hareketi bulunmaktadır. Bu göç hareketi Hindistan'dan ve 9.yüzyıldan itibaren. Çingenerler diğer bir adıyla Romanlar, günümüzde Türkiye'nin hemen her yerinde dağınık olarak yaşamaktadır.

Araştırmada; Çingene göçmenlerinin göç sonucunda oluşan kültürel etkileşim sonucunda giyim kültürlerinde değişime uğradıkları, giysilerinin sadeleştiği, geleneksel giysilerin günümüzde neredeyse çoğu yerde kullanılmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma kapsamında incelen Çingene göçmeni kadın giysilerinin beş parçadan oluştuğu belirlenmiştir. Geleneksel giysileri oluşturan parçalar etek, şalvar, gömlek ve aksesuar olarak kemer ve başa bağlanan pullu, boncuklu eşarptır. Giysilerin teknik olarak analizlerinde; çoğunluğunun pamuklu ve saten kumaştan yapıldığı; kırmızı ve mavi renklerin hâkim olduğu; süsleme olarak ise püsküller, firfırlar, fisto, kurdele ve danteller kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Renkler Çingenerlerin üzerinde çoğu zaman kendi modalarını oluşturmuş, mevsime, giyilen elbiseye, elbiseyi giyenin tipine ve ruhuna göre şekil almışlardır.

Yapılan araştırmalarda; Çingene göçmenlerinin tarihsel ve siyasal olarak pek çok araştırmaya konu olduğu görülürken, geleneksel giyim kültürü açısından bu sayının çok yetersiz olduğu belirlenmiştir. Geleneksel giysiler toplumun kültürünü, gelenek ve göreneklerini, yaşam biçimini simgeleyen ve tanıtan unsurların başında gelmektedir. Yüzyıllardır aynı topraklarda ortak bir yaşamın ve kültürün paylaşıldığı göz önüne alındığında bu tarz araştırmaların daha fazla olması gerektiği düşünülmektedir. Bu tarz araştırmaların fazlalığı, ortak kültürel değerlerin ortaya çıkarılması ve birlikteliğin güçlendirilmesi açısından önemlidir. Ayrıca, farklı ve zengin özelliklere sahip Çingene göçmeni kadın giysilerinin belgelendirilmesi açısından gereklidir.

Kaynakça

Arayıcı, Ali (2008). Avrupa'nın Vatansızları Çingenerler. İstanbul: Kalkedon Yayınları
Abdulaziz Bey, Osmanlı Adet Merasim ve Tabirleri, İstanbul 2002, 329, 330.

- ARTUN, E., 2006, Adana ve Osmaniye Halk Kültüründe Giyim-Kuşam Geleneği
- BAL, Hüseyin, Kent Sosyolojisi, Isparta, Fakülte Kitabevi, 2008.
- BERGER, Herman: **Çingene Mitolojisi**, Ankara 2000, s.9.
- Breaking The Poverty Cycle**, A World Bank Study, Washington 2003, s.12.
- Burke, Peter (1994), Tarih ve Toplumsal Kuram, Çev. Mete Tuncay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Chartier, Roger (1998), Yeniden Geçmiş, Tarih Yazılı Kültür Toplum, Çev. Lale Arslan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara. 11.2016)
- İçduygu, A., Erder, S. ve F. Gençkaya (2014). Türkiye'nin Uluslar arası Göç Politikaları, 1923-2023. TÜBİTAK 1001_106K291, İstanbul.
- ERDEN, Atilla (1998), Anadolu Giysi Kültürü, Ankara: Damat Ofset Yayıncılık.
- ERKAL, E. M., 2000.. İktisadi Kalkınmanın Kültür Temelleri, Der yayınevi, İstanbul.
- HALWACHS, Dieter: **“Didactically Edited Information on Roma”**,(son ziyaret tarihi:11.11.2016)
- HUNTINGTON, S. P., 1993, “Medeniyetler Çatışması”, (Çev. Mustafa Çalık). Türkiye Günlüğü, sayı 23.
- Kemal Karpaz (1985), Ottoman Population 1830–1914: Demographic and Social Characteristics, Madison, Wisconsin, University of Wisconsin Press, s. 109–15.**
- Kenrick, Donald(2006).Çingeneler Ganj'dan Thames'e (Çeviren: Bahar Tırnakçı). İstanbul: Homer Yayınevi.
- ONEAL, G. S. (1998), *African American Women's Dress As Expression Of Ethnicity*. Journal of Family and Consumer Sciences. 90 (1), 28-33.
- PENPENÇE, D., 2006, Tüketici Davranışlarını Belirleyen Etmenler: Kültürün Tüketici Davranışları Üzerindeki Etkisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi
- RINGOLD, Dena/ORENSTEIN, Mitchell/WILKENS, Erica: **Roma in An Expanding Europe**, Sermet Muhtar Alus, “Eski İstanbul'da Çingeneler”, Tarih ve Toplum, XXIII./137, (1995), 20.
- SHUBİK, M. (1999). “Culture and Commerce”, Journal of Cultural Economics, Volume 23 s. 13-30.
- Skocpol, Theda (1999), “Sosyolojinin Tarihsel İmgelemi”, Tarihsel Sosyoloji, Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler, Çev. Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Şenesen, R.O. (2012). “Çukurova Bölgesi Girit Göçmenlerinin Girit'e Dair Anlatımlarının Sosyal Tarihe Kaynaklık Etmesi”. Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 1, s:255-266.
- TÜRKOĞLU, S. 2002, Tarih Boyunca Anadolu'da Giyim Kuşam, İstanbul.
- Uluslararası Roman Çalışmaları Ağı. “Reaching the Romanlar. A report on the feasibility studies “mapping” a number of Roman (Gypsy) communities in Istanbul”, British Council, Türkiye, 2005.
- Wodak, Ruth (1996), Disorders of Discourse, Addison Wesley Longman, New York.
- YOORS, Jan: **Çingeneler, Opre Roma**, İstanbul 2005, s.
- İnternet Kaynaçası:**
- <https://onedio.com/haber/toplumun-en-neseli-insanlari-cingeneler-romanlar-hakkinda-bilinmeyenler-332547> Foto 1
- <https://onedio.com/haber/toplumun-en-neseli-insanlari-cingeneler-romanlar-hakkinda-bilinmeyenler-332547>

<http://www.kultur.gov.tr/TR,24295/kultur.html>, Erişim tarihi:22.08.2015

http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/erman_artun_giyim_kusam.pdf

<http://www.muharrembalci.com/oykuler/paylasim/13.pdf>https://www.amnesty.org.tr/uploads/Docs/1538-kerem_kinik.pdf

<http://romani.kfunigras.ac.at/rombase/cd/data/lang/gen/data/origin.en.pdf> s.1

Fotoğraf: 1- <http://champagne-and-reefer.tumblr.com/post/17045962776>

Fotoğraf: 2-12- <https://tr.pinterest.com/pin/298574650270027278/>- <http://gypsy-life>

Sözlü Kaynaklar:

1. Gülveren Balta
2. Neşe Kocabaş
3. Sevinç Demirkıran,
4. Aysun Kömür
5. Esra Ersoy
6. Serpil Karadağ
7. Nezahat Balta
8. Gülay Karadağ

19. Yüzyılda Yolculuk Durakları: Hanlar, Dükkânlar ve Diğer Mekânlar

Yrd. Doç. Dr. Nuri ADIYEKE
Dokuz Eylül Üniversitesi / İzmir

İnsanlar çok eski dönemlerden itibaren, çok farklı sebeplerle geçici olarak yaşadıkları yerden başka yerlere gitmişlerdir. Bu gidişler geriye dönmek gibi bir amaç taşır ve yapılan yolculuklar da bir ölçüde bireysel bir özellik taşır. Yolculuk yapan kişiler bazen tek başına bazen ailesinden bir veya birkaç kişi ile bazen de farklı cemaat mensubiyeti (hemşehrilik, tarikat kardeşliği vs.) yol arkadaşları ile yolculuk yapıyorlardır. Nadir olarak insanların geniş aileleri ile birlikte yolculuk yaptıkları oluyordu.

Yolculuğun fiziksel ve hukuksal olarak bir hayli zor bir faaliyet olduğu modern dönem öncesinde insanların niçin yolculuklara çıktıkları ve yolculukları sırasında karşılaştıkları problemler yazımın dışında tutulmuştur. Yine yolculuğa başlangıç prosedürleri çalışmamızın dışında tutulmuştur. Yazımımız temel sorunsalı, yolculuk sırasında birkaç gün kalınan mekanlar ve birkaç sene kalınan geçici bir süre barınıldığı anlaşılan mekanlardır. Dolayısıyla bu çalışma kalınan yerlerden hareketle yapılmıştır.

Çalışmamızda iki şehrin karşılaştırılması söz konusudur, bir Anadolu kenti Kastamonu ve Balkan kenti Varna. Temel kaynaklar da; yayınlanmış olan *Kastamonu Jurnal Defterleri*¹, Varna için Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan *Varna Han Defteri*'dir.² Bilinen bir gerçek, Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat düzenlemeleri çerçevesinde yapılan düzenlemelerle yolculuklar ve yolculuk duraklarındaki ikametler sıkı kontrol altına alınmıştır. Gerek merkez evrakında gerekse farklı yerlere ait kadı sicillerinde bu konu hakkında çok fazla bilgi ve belge bulunmaktadır.

Modern dönem öncesinde yola çıkan yolcu iki şekilde mola vermektedir. Birincisi menzile varmak için bir veya birkaç günlük duraklar, ikincisi ise geçici bir menzil olarak kabul edebileceğimiz birkaç yıllık duraklardır. Her ikisinde de amaç, göçlerde olduğu gibi bir yere tamamen gitmek, kalıcı olarak yerleşmek değildir. Uzun süreli kalışların genellikle para kazanmaya yönelik, iş için gurbete çıkma şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Yola çıkan kişinin geriye dönmek gibi bir niyeti olduğu anlaşılmakta, kayıtlarda geride bıraktıkları ve sırası ile bağı mutlaka belirtilmektedir. Sılaya ait bu iz, kısa süreli kalışlarda nereden mürur belgesi³ aldığı, uzun süreli kalışlarda ise memleketi ve memleketindeki vergi

¹ *Kastamonu Jurnal Defteri (1252-1253/1836-1837)*, Yayına Hazırlayanlar: Abdülkerim Abdülkadiroğlu, İ. Hakkı Aksoyak, Necip Fazıl Duru, T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1998, Bu kitabın tanıtım ve kritiği için bkz. Nuri Adıyeke, "Bir Kitap ya da Osmanlı tarihi İçin Yeni Bir Kaynak", *Kebikeç* (İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi), sayı 14, (2002), ss.125-134; *Kastamonu Jurnal Defteri-II (1254-1255/1838-1839)*, Yayına Hazırlayan: İ. Hakkı Aksoyak, T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2006. Bu defterler Kastamonu kazasına ait diğer nüfus hareketlerinin yanısıra kazaya gelen ve gidenlerin de günlük olarak yazıldığı vukuat defterleridir.

² BOA. ML.VRD. TMT. Def. No: 12770. Defterin başında, "Mahrusa-yı Varna derununda kain han ve dükkân ve kahvehane ve varoş mahallatlarında misafireten sakin ve mütemekkin ehl-i İslam ve ehl-i zimmet reayanın temettuat ve vilayetleri canibinde olan virmekte oldukları virgüllerinin mikdarını mübeyyin bir kıta defterdir ki ber-vech-i ati zikr ve beyan olunur" kaydı vardır. Bu defteri kullanmama izin veren yüksek lisans öğrencim Özlem Özpınar'a teşekkür ederim.

³ Mürur belgesi veya tezkeresi, Osmanlı İmparatorluğu dahilinde bir yerden başka bir yere gitmek için alınan resmi belgedir.

durumu kayıtları idi.

Kısa süreli konaklamalar: Jurnal defterinde “*rah-rasti*” doğru yolunda giden terimiyle tanımlanan bu yolcuların nerede kaldıkları her zaman yazılmıyordu. Yazılan konaklamalarda ilk anmamız gereken yer özel konutlardır. Bir kişinin bir başka kişinin özel alanı olan evinde kalabilmesi farklı sebeplere dayanıyordu. Bazen ev sahibi ile misafir arasındaki ilişki belirtilmese de birçok kez yolcunun niçin o evde kaldığı anlaşılabilir. Yolcuların kalışları, “*müsafiret etmiş*” veya “*müsafiret şud*” olarak tanımlanmıştır.

Misafirlik hakkının başında akrabalık ilişkisi gelmektedir. Misafir kişi kardeşinin, damadının, kız kardeşinin, amcasının hanesinde kalıyordu. Nadiren “*akrabası olan*” açıklamasıyla da kaydedildiği oluyordu.

Akrabalık ilişkisi dışında gelip gidenlerin en yoğun olarak konakladığı hane şehir müdürünün konağıdır. Bu olgu şehir müdürünün misafirperverliğinin ötesinde resmi bir gelenek haline almış olsa gerek. Kastamonu’da önce şehir müdürü Abdülhamid Ağa’nın akabinde şehir müdürü Ali Ağa’nın daha sonra da şehir müdürü Ahmed Ağa’nın konakları en önemli konaklama mekanı olmuştur. Şehir müdürü konağı hep aynı mekan mıdır yoksa değişen müdür çerçevesinde konak da değişiyor muydu bilemiyoruz. Şehir müdürünün konağında kalanların ilk grubu farklı devlet görevlileridir. Kimi zaman askeri görevliler kimi zaman farklı devlet hizmetlileri bazen tek başlarına bazen bir veya birkaç müstahdemleri ile konakta kalıyorlardı. Bir kayıta ailesiyle yolculuk eden bir görevlinin de misafir olduğu kayıtlıdır. Şehir müdürünün misafirlerinden bir başka grup da toplumda saygın olan dini kimlikli kişiler idi. Mekke-i Mükerrime ahalisinden Şeyh Ahmed Efendi, yine Mekke-i Mükerrime ahalisinden Şeyh Süleyman Efendi, Rufai şeyhlerinden Şeyh Said Efendi aynı gün Saidiye tarikatından Derviş Ahmed, Kadiriye tarikatına ait Türk ve Hintli dervişler farklı tarihlerde şehir müdürünün konağında misafir olmuşlardır.

Konak teriminden de anlaşılacağı üzere bu meskenin oldukça büyük olduğu kabul edilmelidir. Gelen misafirler bazen tek başlarına olmakta bazan çocukları veya hizmetlileri ile geliyorlardı. Müdürün konağında aynı gün sekiz misafirin ağırlandığı görülmektedir. Yolcular kimi zaman bir gece kalıp “*ferdası gün*” ayrılmakta kimi zaman iki veya üç gün kalıyorlardı. Bir misafir grubunun yedi gün kaldığı görülmektedir. Misafirlerin birkaç günlük konaklamaları “*çend*” gün misafir oldular kaydı ile de belirtiliyordu.

Devlet görevlilerinin misafir olarak kaldıkları bir başka mesken de Katip Hüseyin Efendi konağıdır. Kimi zaman askeri görevli kimi zaman dinsel bir kişi Hüseyin Efendi’nin konağında kalmışlardır. Keza bir başka resmi görevli Nüfus Defteri Nazırı Halil Efendizade Mehmed Efendi’nin konağında da Kadiriye Tarikatından gerek Türk gerek Hintli yolcular misafir olarak barındırmışlardır. Hanesinde misafirler konuklayan son resmi görevli Müftü Efendi’dir. Müftü Efendi, konağında Hint asıllı Derviş Ali Şah’ı, Ayasofya Medresesi sakinlerinden Mehmed Efendi’yi ve daha başka kişileri misafir etmiştir.

Medrese müderrisi Arif Efendi’nin konağında da birkaç kez devlet görevlisi bazı kişiler kalmıştır. Kastamonu’nun önde gelen kişilerinden olduğu anlaşılan el-hac Salih Tahir Efendi/Ağa kendi konağında kimi zaman bir resmi görevliyi, kimi zaman medrese talebesini, kimi zaman da tüccarları konağında misafir etmiştir. Resmi görevli olmayıp da konağında en fazla misafir ağırlayan bu kişidir. Bundan başka Kastamonu’da Celal Ağa, Nakibzade Halil Ağa konaklarında misafirler ağırlamışlardır. Sinoplu Mustafa Ağa, Ali Şakir Efendi kendi konaklarında misafir ağırlamışlardır.

Henüz resmi hükümet konaklarının olmadığı XIX. yüzyılın başlarına ait bu dönemlerde tam olarak ayrıştırılmayan resmi idari bina kavramı çerçevesinde iki kayıt bu karışıklığı daha da arttırmaktadır. Bursa’dan iki adamı ile gelen Ömer Ağa, “saray tabir olunur konağ-ı kebirde tatar ağası odasında”, Bağdat’ta İmam-ı Azam’ın kasabası Rıfaiye Tarikatı’ndan derviş Halil ve on dört kişilik ailesi Kastamonu’da Talimhane Kasrı’nda bir gece misafir olmuşlardır. Bu binaların yukarıda anılan binaların dışında olduğu kabul edilebilir ne var ki bu iki bina da sadece birer kere kullanılmıştır.

Konak teriminin kullanılmayıp “*hane*” teriminin kullanıldığı daha mütevazi evlerin de ağırladıkları

Geniş bilgi için Bkz: Musa Çadırcı, “Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men’-i Mürur ve Pasaport Nizamnameleri”, *Belgeler*, c.XV, s.19, (1993), ss.169-182.

misafirler oluyordu. Görevli bir kişi Hacı Türkmenoğlu hanesinde misafir olarak kalmıştır. Bunu dışında Kadioğlu hanesinde, Karagözoğlu hanesinde, Kirişçioğlu hanesinde, Hatimoğlu hanesinde, Derviş Mustafa Hasbioğlu hanesinde, Kasap Çobanoğlu hanesinde, Boyacı Mustafa hanesinde, Attar Molla Salihoğlu hanesinde, Attar el-hac Hüseyin Efendi ve mektep hocası Efendi hanelerinde misafirler barındırmışlardır. Bu ev sahipleri ile misafirler arasında nasıl bir ilişki vardı bilemiyoruz. Keza tarikat-ı Nakşibendiyye'den Hacı Mehmed Efendi birkaç gün Süleyman Efendi'nin hanesinde misafirlik etmiştir. Çok büyük ihtimalle Süleyman Efendi de Nakşibendi öğretisine yakın bir kişi idi. Kastamonulu İstanbul Yeni Cami kayyumu Halil Efendi ve Kastamonulu topçu askeri emeklisi Ahmed, müezzin Efendi'nin hanesinde misafir olmuştur. Son olarak misafirlik ilişkisinde meslek etkili oluyordu. Ticaret için Kastamonu'ya gelen Abdullah Duhancı Ali Efendi hanesinde, İznikmid enfiye miricisi Hekimbaşının hanesinde, civar bazı kazaların enfiyecisi Turdu da Mir enfiyeci hanesinde misafir olmuşlardır.

Hane misafirliklerinde din birlikteliğine mutlak uyulduğu anlaşılmaktadır. Müslüman ev sahiplerinin bütün misafirleri Müslüman idi. Keza gayrı müslim tebaa da gayrı Müslimlerin evlerinde misafirlik ediyorlardı. Elekçioğlu kızı Fesleğen ve onun oğlu Yovakim ticaret için geldikleri Kastamonu'da Şazi Bey Mahallesi'nde Anastas hanesinde, Simon veled-i İstavri Çevgani Mahallesi'nde Anastas zımmi hanesinde, keza bir başka gayrı müslim misafir Yanukoğlu hanesinde misafirlik yapmışlardır. Yine bir papas Anastas'ın hanesinde kalmış bir başka zımmi ise kocabaşının hanesinde misafirlik yapmışlardır.

Konutların dışında bir başka yolculuk durağı da dergah ve tekkeler olmuştur. Lefkeli Derviş Hüseyin Pir Şeyh Şaban Efendi dergahında, Gerede Halvetiye postnişini Halil Efendi, Şeyh Mehmed Efendi ve Zora karyesi Halvetiye dergahı şeyhi Mehmed Efendi Pir Şeyh Şaban Efendi hankahında/dergahında kalmışlardır. Bunun yanısıra tekkelerde kalanlar da oluyordu. Kalenderhane tekkesinden Buharalı Hacı Mehmed ve arkadaşı Sadi tekkesinde, derviş Mustafa bin Ali ve Bezekli nam dervişler Şarbaçoğlu tekkesinde misafir olmuşlardır. Kimi zaman önemli yöneticilerin de tekkelerde kaldığı olabiliyordu. Eski Karahisar-ı Şarki mütesellimi el-hac Mehmed Ağa ve maiyetindeki çend nefer adamları, Kastamonu'ya geldiklerinde alışıldığı gibi yöneticilerin konaklarında değil Yılanlı Tekkesi'nde kalmışlardır.

Dinsel mekanların kimi zaman cemaat mensuplarını ağırladığı oluyordu. Zileli Mustafa Rıza Efendi Merdiyye Medresesi'nde, Gümüşhane manastırı görevlilerinden Büreli veled-i Save ve bir adamı ile Kastamonu'da kilisede kalmışlardır.

1836-1839 yılları arasına tarihlenen fakat bu süreyi tamamen kapsamayan jurnal kayıtlarında, Kastamonu'da 488 yolcunun çeşitli hanlarda kaldıkları görülmektedir. Yolcuların önemli bir kısmı, Tevella Ahmed Hanı ve Ağacık Hanı'nda kalmıştır. Bu çerçevede; Tevella Ahmed Hanı 124, Ağacık Hanı 110, Hacı Ahmed Hanı 88, Nalband Hacı Numan Hanı/Beyoğlu Numan Hanı/Beyoğlu Hanı 28, Müderrisoğlu (Ali) Hanı 23, Han-ı Cedid-Cedid Hanı 22, Acem Hanı 20, Nalbandoğlu Hanı 14, Hacı Kasımoğlu Hanı 13, Aşağı İmaret Hanı 6, Hacı Türkmenoğlu-Türkmen Hanı, Nalband (Hatipoğlu) Mehmed Hanı 5, Nalband Abdullah Hanı 4, Hacı Müderrisoğlu Mehmed Hanı, Kurşunlu Han ve Zaim Ağa Hanı 3, Hacı Dağlıoğlu Hanı, Mezakoğlu Hanı, Tuzcuoğlu Hanı ve Zenciryan Hanı 2, Esir Hasan Hanı, Miratoğlu Hanı, Nalband Ali Hanı, Nalband Hacı İbrahim Hanı, Nalband İsa Hanı, Nalband Mustafa Hanı, Ocak Hanı, Taşhan, Yanık Hanı 1'er yolcu ağırlamışlardır.

Hanlar anılırken kimi zaman farklı isimlerle belirtilmişlerdir. Yukarıdan da anlaşılacağı gibi Nalband Hacı Numan Hanı bazen Beyoğlu Numan Hanı bazen de sadece Beyoğlu Hanı olarak kaydedilmiştir. Müderrisoğlu Hanı da bazen Müderrisoğlu Ali Hanı, Hanı-ı Cedid bazen Cedid Han vs. Bu hanların kent içindeki yerleri hakkında bilgi sahibi değiliz. Sadece Nalbant Mustafa Hanı'nın ve Hacı Müderrisoğlu Hanı'nın Sığırpazarı'nda olduğu kayıtlıdır.

Yolcuların son olarak konakladıkları mekanlar da kahvehanelerdir. Anlaşıldığı kadarıyla kahvehanelerde kalanların sayısı hanlara göre bir hayli düşüktü. Bu çerçevede; Hekim Hacı Kahvesi / Hekim Hacı Mustafa Kahvesi/ Hacı Mustafa Kahvesi'nde 13, Nalkıran Kahvesi'nde 5 ve Hacı Ahmed Kahvesi'nde 4 kişi kalmıştır. Hacı İbrahimioğlu kahvesi ve Kayıkçılar içindeki Yeni Hamamcı Kahvesi birer kişiyi konuk etmişlerdi. Ayrıca üç kahve vardır ki aynı isimli hanlar vardır. Burada hana ait bir kahvehaneden söz ediliyor olabilir. Handa yer kalmaması veya başka bir sebep bazı kişilerin hana ait bu kahvehanede kalmış olabileceklerini akla getirmektedir. Bu şekilde, Zaimoğlu Kahvesi 19, Müderrisoğlu

kahvesi 4 ve Tevella Ahmed Kahvesi 2 misafir barındırmıştır.

Kalış mekanlarını gördüğümüz bu yolcuların, yolculukları sırasında ne kadar süre ile Kastamonu'da kaldıklarına dair kayıtlar da oldukça sınırlıdır. Kayıtların büyük bir çoğunluğunda kalış süreleri yoktur. Bir kısım kayıta bu süre belirtilmiştir. Buna göre 127 kişi bir gece, 11 kişi 2 gece ve 18 kişi 3 gece kalarak ferdası/ertesini günü yollarına devam etmişlerdir. Kayıtların 14 tanesinde yolcuların birkaç gün kentte oyalandıkları yazılmıştır. Bir kişi ise yolculuğu sırasında kentte 5 gece, bir kişi de 25 gün kalmıştı. Ne var ki kişinin işi bitince, örneğin “*hitam-ı ticaretinde*” kentten ayrılıyordu.

Yolcuların hanlardan ayrılması bazen dramatik olabiliyordu. Arabistan ahalisinden el-hac Derviş Süleyman, Hacı Ahmed Hanı'nda kalırken “*ecel-i mevduyla*” vefat etmiştir. Benzeri şekilde aslen Kayserili 17 yaşındaki Balabanoğlu Bandin zımmi, bir süredir Han-ı Cedit'de kalırken “*verem illetinden*” ölmüş ve durum hanın odabaşısı tarafından ihbar edilmiştir. Keza veba salgını sırasında Hacı Ömer Ağa konağında kalan İran ahalisinden Kehhal Abdullah ve Tevella Hanı'nda kalan Alanyalı Hasan “*matunen fevt*” olmuşlardır. Hasan'ın handa 15 gün hasta yattığı da kaydedilmiştir. Anlaşılan bu kişilerin Kastamonu'da kalışları misafir olmaktan sonsuza kadar çıkmıştır.

Hanlar ve kahvehaneler sadece yolcuların değil alt sınıfın ve bekarların da barınma mekanları olmuşlardır.⁴ Bu grup bu mekanlarda birkaç gün değil çok daha uzun; birkaç yıl bazan daha fazla kalıyorlardı. Hanlarda ve diğer mekanlarda birkaç gün kalan insanlarla uzun süreli ikamet eden insanlar birlikte mi kalıyorlardı bilemiyoruz. Çadircı'nın hanların işleyişi ile ilgili verdiği prosedür bilgilerinin⁵ açıklayan defterler ve kayıtlar elimizde olmadığı için bu ve benzeri sorular yanıtız kalmaktadır.

Uzun süreli başka yerde kalan kişileri Varna şehrinde takip edeceğiz. Temettuat yazımları çerçevesinde hazırlanan “*Mahrusa-yı Varna derununda kain han ve dükkân ve kahvehane ve varoş mahallatlarında misafireten sakin ve mütemekkin ehl-i İslam ve ehl-i zimmet reayanın temettuat ve vilayetleri canibinde olan virmekde oldukları virgülerinin mikdarını mübeyyin bir kıta defter*” temel kaynağımızı oluşturmaktadır. Buna göre Varna'da; Çorbacı Hanı, Kırpık Han, Emrullah Hanı ve zımmi Foti Hanı vardı. Bu hanlara ilave olarak tek bir kayıt olan Pepeci Hanı da bulunmaktadır. Çorbacı Hanı'nın diğerlerine göre daha büyük bir han olduğu anlaşılmaktadır.

Foti Hanı'nda 3, Emrullah Hanı'nda 4 kişi kalır iken Kırpık Han'da 14 Çorbacı Hanı'nda 20 kişi misafireten ikamet etmektedir. Foti hanında sadece gayrı müslimler kalır iken diğer üç handaki misafirlerin etnisitesi karışıktır. Bu hanlarda ikamet edenlerde 5 kişi 3 yıl, 12 kişi 2 yıl, 12 kişi 1 yıldır burada ikamet etmektedirler. 5 kişi bir yıldan az bir süre 2 kişi de birkaç yıldır burada kalmaktadır.

Hanlarda kalanların önemli bir kısmı zahire alış verişi başta olmak üzere ticaretle uğraşmaktadır. Yanısıra hamallık, kilecilik, şişecilik, rençberlik hararcılık, terzi eskiciliği, sülükçülük ve bunların çiraklığı başlıca geçim kaynaklarıdır. Bunun yanısıra farklı yerlerden memuriyet için gelenlerin de bu hanlarda kaldıkları görülmektedir. Kırpık Han mütemekkinlerinden, İsmail ibn Abdullah Tırnova kasabasından, Ahmed ibn Abdullah da Vidin sancağından bir sene önce gelmişlerdi. Her ikisi de karantinada hizmetliydi. Aynı handa kalan nefsi-i Bartın sakinlerinden Ahmed ibn Mehmed iki sene önce gelmiştir ve gümrükte didebanlık (kolculuk) ile meşguldür. Keza aynı han sakinlerinden, Hezargradlı David veled-i Avram zımmi buraya 15 Zilkade 61 [15 Kasım 1845] tarihinde gelmiş, “*Varna'da misafireten mütemekkin çend nefer Yahudi taifesine hahamlık ile meluf*” idi. Son olarak hanlarda ikamet edenlerin bir kısmının da bizzat bu hanlarda çalıştıkları görülmektedir. Kırpık Han'da; Haçador veled-i Ohannes adlı zımmi Erzurum sancağı Tercan kazası Pikriç? Karyesinden olup çend seneden gelip misafireten tavattun ederek mezkur handa Hancılık ile melufdur. Keza Çorbacı Hanı'nda kalan Edirne sancağı Kovanlık kasabası derununda Aşıklar mahallesi mütemekkinlerinden olup, bir sene önce gelen Yorgi veled-i Kosti zımmi “*han-ı mezkurda hizmetçi*” idi. Pepeci Hanı'nda kalan, “İbrail muhacirlerinden Hüseyin *ibn Ali çend seneden beri şurada burada geşt ü güzar ederek fi 7 M. 62 [5 Ocak 1846] tarihinde gelüb fırıncı tablakarlığı*”na başlamıştır.

Gurbete gelen bu kişilerin çok büyük bir kısmı yalnız gelmekle birlikte az sayıda aile üyeleri ile hanlarda kalanlar da vardı. Çorbacı Hanında kalan, Akçahisar kasabasından enfiyeci Musa ibn Hacı

⁴ Bkz. Işıl Çokuğraş, *Bekâr Odaları ve Meyhaneler (Osmanlı İstanbul'unda Marjinalite ve Mekân 1789-1839)*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayını, İstanbul, 2016. s.69 vd.

⁵ Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, T.T.K. Yayını, Ankara, 1991, s.72.

Kuçuş'un yanında kardeşı Selman ıraklık yapmakta hemşireleri de onlara hizmetkarlık yapmaktadır. Defterdeki kayıтта, “*cümlesi[nin] beraber gelmiş oldukları*” özellikle belirtilmiştir. Keza aynı handa kalan Kırıkabad kasabasından şişecilik yapan Yako veled-i Salamon ve kardeşı Mişon veled-i Salamon beraber gelmişlerdir ve beraber kalmaktadırlar.

Birlikte hareket edip kalma olayında en belirleyici unsurun “hemşehrilik” olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Çorbacı Hanında kalanların memleketlerine baktığımız zaman ilginç bir durum görölmektedir. Yedi kişi Divriklidir. Bunların birisi Zineke birisi Eğrek köylüdür. İkamet edenlerin 5 kişisi Divrik kazası Haymanova karyelidir. Bunların 3 kişisi üç yıl önce gelmiş, iki kişisi de iki yıl önce gelmişlerdir. Buradan şu sonucu çıkarabiliriz; daha sonra gelenler buradaki hemşerilerinin yanına gelip yerleşmişlerdir. Keza Kırpıklar Hanı'nda ikamet eden 3 kişi de Tırnova kasabasından birlikte gelmişlerdir.

Varna'da geçici ikamet edilen diğere bir mekan olan kahvehanelere gelince, en yoğun ikamet dört kişinin kaldığı Arif Ağa kahvehanesidir. Burada kalanların birisi bu kahvede çalışan bir kişidir. Bu kahveci dışında kalanların kalış süreleri kısadır. Bunun yanısıra Topçu Yüzbaşı Mehmed Ağa kahvehanesinde 2 kişi, Topçu Mülazım Ali Ağa kahvesinde ve kale haricinde el-Hac İbrahim kahvesinde birer kişi kalmışlardır. Bu kahvehanenin mukimleri ise iki senedir burada ikamet etmektedirlerdir.

Kalınan mekanlardan birisi de dükkanlar olmuştur. Örneğin; Rizeli Hurşid ibn Mehmed'in kendi bakkal dükkanında yatıp kalktığı anlaşılmaktadır. İkinci örnek; 8 R 61 [16 Nisan 1845] tarihinden itibaren Gümürçineli Mustafa ibn Osman Hacı Mustafa Efendi'nin berber dükkanında kalmaktadır. Bu kişinin fukara olduğu ve kudreti oldukça hamallık yaptığı kaydedilmiştir. Buna ek olarak Anadolu canibinden gelip dükkanlarda kalan İslam ahalinin kayıtları bulunmaktadır. Yenişehir sancağı, Bozkır Madeni kazasından bileyici esnafı Hasan bin Ömer ve Ahmed bin Mustafa ortak idiler ve bir dükkan kiralamışlardı. Onlar da dükkanlarında kalıyorlardı.

Kastamonu sancağı Tepe karyesinden Ahmed ibn Abdullah ve İsmail ibn Hüseyin beraberce Varna'da ortak bir helvacı dükkanı işletiyorlardı. Bunların Kastamonulu bir de kalfaları vardı. Varna'da Safranbolu'dan gelen 3 tane bürükçü vardı. Bu grubun içinde 2 tane de emeğiyle geçinen insan vardı.

Varna'da geçici ikamet eden bir başka grup da debbağlardır. Debbağhanede kalan 6 kişilik bu grup 4 Müslüman 2 Hristiyan'dan oluşmaktadır. Varna'daki bir başka grup da Abacı esnafıdır. 35 kişilik bu grup deftere ayrıca yazılmıştır. “*Tırnova Kaymakamlığı dahilinde vaki Kazgan bikarı mütemekkinlerinden abacılık sanatıyla meluf olarak kış vakitlerinde gelüb Varna'da misafireten mütemekkin ve yaz vakitlerinde karyeleri canibine azimet itmekte bulunan reaya abacıları isim ve temettuatları beyanındadır. Tırnova ve İslimye ve Yanbolu kazalarında dahi bulunan abacı esnafı mersum kazgan bikar reayaları ile beraberce tahrir olunub balalarına şerh verilmiş olduğu.*”

Abacı grubu kasabada 14 tane dükkan kiralamışlardı ve anlaşıldığı kadarıyla bu dükkanlarda kalıyorlardı. Grubun tamamı gayrı Müslimlerden oluşuyordu. Grubun 12 kişinin usta, 15 kişinin kalfa ve 4 kişinin çırak oldukları yazılıdır. Kalfa ve çırak olanların yemeklikleri ustaları tarafından sağlanmakta ve kendilerine altı aylık ücretleri ödenmekteydi. Bu grubun memleketleri ile yukarıda da belirtildiği üzere ilişkileri oldukça sıkı idi. Zira hemen hepsinin ödemeleri gereken vergileri memleketlerinde kayıtlı idi ve birçoğu bu vergilerini babaları ile ödüyordu.

Varna'da dükkanlarında ikamet eden bir başka grup da neccar (marangoz) taifesi idi. 4 kişilik bu grubun hepsi Hristiyan'dı. Yine tamamı gayrı Müslimlerden oluşan ve dükkanlarında kalan, 23 kişilik bir esnaf cemaati vardır. Bunların 1 usta 4 kalfa olmak üzere 5 dikici esnafı, yine 1 usta ve 4 kalfa olmak üzere 5 terzi esnafı, 2 kunduracı kalfası ve 1 tütüncü esnafı idi. Bu grubun içinde 8 hizmetkar ve amele 2 de çoban vardı. Varna'ya bağlı Ekvana, Giyiciler ve Kesteriç karyelerinde sayılarını ve etnisitelerini bilmediğimiz bahçivan da mevcut idi.

Son olarak üzerinde buracağımız grup gezici duvarcı ustalarıdır. Grup defterde; “*Rumeli eyaleti kazalarından olub iş buldukları mahallerde geşt ü gûzar ederek misafireten mütemekkin olan divarcı esnaflara hin-i tahrirde Varna'da bulunub isimleri tahrir ve mütemekkin oldukları an asl vilayetleri dahi isimleri balasına şerh verilerek temettuatları dahi tahrir olunan kisan defteridir*” şeklinde kayıtlıdır. 65 kişilik bu grubun tamamı gayrı Müslimlerden oluşmaktadır. Bunların büyük bir kısmı Ohridir. 13 kişilik Ohri kasabalı grubundan 12 kişisi de Mehmed Bey Mahallesi'ndendir. 11 kişi Ohri Bilimye

karyeli, 6 kişi İpsilyor, 3 kişi de Bibice karyelidir. Ayrıca Ohri'ye bağılı Dirin, Dirbiyan, Hrilyo, İslatlina, İslivdere, Lasten karyelerinden de birer kişi bulunmaktadır. Duvarcı esnafının ikici hemşeri grubu da Manastırlıdır. 25 kişilik bu grubun; 3 kişisi Esterdere veya İsterago kasabası, 9 kişisi bu kazaya bağılı Piskopya veya Piskopi karyesi, 2 kişi de Bilimye karyesindedir. Janoçal ve Şarnada karyelerinden de birer kişi vardır. Son olarak Manastır kazası Tırnova karyesinden 6 Manmarova karyesindedir. Çok açık görülen bir durum vardır ki gezgin olan bu duvarcı esnafı bir hemşeri cemaatidir.

Sonuç; geçici ve gönüllü olarak bireysel yer değıştirme olarak tanımladığımız yolculuk faaliyeti modern dönemler öncesinde önemli zorluklar barındırıyordu. Gündüz yapılan ve yorucu olan yolculukların akşam sonlanması gerekiyordu. Gece için mola verilen mekanların başında konutlar geliyordu. Resmi görevliler için yöneticilerin evlerinin, diğıer kişiler için de akraba evlerinin, meslektaş evlerinin önemli yolculuk durakları olduğı anlaşılmaktadır. Bunun yanısıra dinsel mekanlar da bir diğıer yolculuk duraklarını oluşturuyorlardı. Şüphesiz bu konaklama biçimi ücret ödenerek alınan bir hizmet türü değildi, misafir etme, ağırlama mantığı çerçevesinde şekillenen bir ilişki biçimiydi. Konaklamanın ücret verilerek hizmet alımı şeklinde olan biçimi de yolcuların kahvehane veya hanlarda gecelemleri olanıydı. Sılaya dönmek amacının yaşandığı ikinci tür konaklamalar böylesi birkaç gün kalınan mekanlar değildi. Birkaç seneliğine, para biriktirmek için gidilen gurbet mekanları idi. Bu tür mekanların da başında yine kahvehaneler ve hanlar gelmektedir. Birkaç yıl kalınan bu mekanlara hanların yanısıra çok farklı sektörlerdeki dükkanları da eklemek gerekmektedir. Bu tür konaklamalarda en önemli birlikteliğin hemşehrilik ilişkisi olduğı net olarak görülmektedir. Her iki gidişin de ortak özelliğı kişinin memleketi ile olan irtibatının mevcudiyeti ve hukuksal olarak bu ilişkinin kayıtlı olmasıdır.

Slavic women in Turkey: from past to present

Assoc. Dr. Oksana KOSHULKO
Polotsk State University / Belarus

Introduction. The current presence of Slavic women in Turkey is not a modern phenomenon. Slavic women have been living in Turkey for several centuries, since the reign of Roxelana (Hurrem Sultan) or even earlier.

The majority of female immigrants in Turkey are not labor migrants. They come as a form of marriage migration. However even when Slavic women arrive in Turkey to marry, they encounter many problems.

Therefore this article has been written about Slavic women in Turkey and their problems and difficulties with integration and adaptation into Turkish society, using the results of research in Istanbul, Antalya, and Izmir during a fellowship project “The migration of women from the former Soviet Union countries to Turkey: differences, similarities, and outcomes” conducted thanks to the Scientific & Technological Research Council of Turkey (TUBITAK), during the 2014-2015 academic year.

In this article I have identified the causes, problems, difficulties, opportunities, prospects, achievements and outcomes for Slavic women in Turkey by collating and analyzing the results of a survey among these women in their host country. I have also prepared a set of recommendations on how to improve opportunities and prospects for Slavic women in Turkey.

The framework of the scientific project was a survey conducted among 310 participants from Slavic countries of the Former Soviet Union, Ukraine, Russia and Belarus. These women were of different levels of education, culture, and social status in Turkey. Thus 310 questionnaires were collected from Slavic women of working and reproductive age from Ukraine, Russia and Belarus who generally came to Turkey seeking marriage with Turkish men.

My research used methods of qualitative field research for in-depth understanding of specific details of life for Slavic women in Turkish society and for studying them in their natural environment, and quantitative methods for objective measurement, statistical and numerical analysis of data collected through questionnaires and a survey. Quantitative research was focused on gathering numerical data and generalizing it.

During my research in Turkey I met hundreds of Slavic women in different cities and at different events. I had opportunities to explore their behavior in their natural environment and I can say with confidence that the process of adaptation and integration for these women in Turkey is different for each of them. Some of them can adapt very easily but others need years to adapt because, when Slavic women arrive in Turkey to marry, they encounter many problems.

In my opinion the biggest problems for Slavic women in Turkey are the different religion, clothes and language, but also adaptation and integration into the society, gender inequality, oppression, problems with jobs and adapting to the dominant role of men in both society and the family (Koshulko, 2016).

In order to understand the size of these problems I would like to analyze all the problems one by

one in this article.

What do Slavic women know about Islam, Muslim traditions and Islamic Sharia rules? In my opinion, almost nothing, but they do need to know the rules that will govern their future life in Turkey.

1- Converting to Islam

Slavic women need to know that, for the majority of them, their future husband and/or his relatives will expect them to convert to Islam because the Holy Book of Muslims only allows Muslim men to marry non-Muslim women (i.e. women of any other or no religion) “when they believe”, as explained by Surat Al-Baqarah [verse 221] of the Quran (Surah Al-Baqarah [2:221-230]):

Surah Al-Baqarah [2:221] - Al-Qur’an al-Kareem “And do not marry polytheistic women until they believe. And a believing slave woman is better than a polytheist, even though she might please you. And do not marry polytheistic men [to your women] until they believe. And a believing slave is better than a polytheist, even though he might please you. Those invite [you] to the Fire, but Allah invites to Paradise and to forgiveness, by His permission. And He makes clear His verses to the people that perhaps they may remember”.¹

Roxelana (Hurrem Sultan) converted to Islam before she married the Turkish sultan, Suleiman the Magnificent in the 16th century, but she was a slave and she was one of the Ukrainian captives sold at the Ottoman slave markets (Kosmolinska, 2014).

Susan Ozmore has written about Roxelana (Hurrem Sultan) in her article “The Sultanate of Women”² (Ozmore, 2013):

Hurrem Sultan (c. 1500-1558) was born Alexandra Anastasia Lisowska, or Roxelana, in the town of Rohatyn in what was then the Kingdom of Poland and is now in western Ukraine. The area was often subject to raiding by Crimean Tatars, and during one raid Roxelana was taken captive and sold as a slave. Taken to Istanbul, she was selected for Suleiman’s harem. After a time, she became his actual legal wife. This was rare and gave Hurrem great influence.

Even though modern Slavic women are free, the majority of them have been asked to convert to Islam, but only a few of them actually confess to having converted to Islam in Turkey.

According to the responses within this scientific project, 8 to 14% of Slavic women from Ukraine and Russia have converted to Islam, in addition to 8% of Christian women from Russia and 14% of women from Ukraine (Koshulko, 2016).

In the book “Why Christian Women Convert to Islam?” by Rosemary Sookhdeo³ (Sookhdeo, 2007), the author gave reasons why Christian women convert to Islam and the main reason is marriage to Muslim men. The Christian Broadcasting Network has looked at ways to prevent this (Christian Broadcasting Network, 2016):

“Sookhdeo believes that some 30,000 Westerners have converted to Islam in the last decade - the majority of them women. Clearly, our churches need to do something about this. In Sunday school classes and youth groups, we need to teach our kids, especially our daughters, about the difference between Islam and Christianity. And we cannot forget the role that Christian education plays here. We must remind them of the Apostle Paul’s admonition in Second Corinthians that we not be yoked with unbelievers”⁴.

2- Muslim traditions and Slavic women

¹ Surah Al-Baqarah [2:221-230]. Quran. Accessed 3 Feb 2017. <https://quran.com/2/221-230>.

² Ozmore, S. (2013). “The Sultanate of Women,” Saints, Sisters, and Sluts. Celebrating the Diversity of Women in History. Accessed 1 Feb 2017. <http://saintssistersandsluts.com/the-sultanate-of-women/>.

³ Sookhdeo, R. (2007). Why Christian Women Convert to Islam. Isaac Publishing, USA, 125 pages.

⁴ The Christian Broadcasting Network. (2016). “Why Christian Women Marry Muslim Men.” Accessed 3 February 2017. <http://www1.cbn.com/marriage/why-christian-women-marry-muslim-men>.

Slavic women need to know, respect and follow Islamic traditions and holidays such as the holy month of fasting and prayers named Ramadan and others holidays.

Surah Al-Baqarah [2:183-185] - Al-Qur'an al-Kareem: "O you who have believed, decreed upon you is fasting as it was decreed upon those before you that you may become righteous"; "The month of Ramadhan [is that] in which was revealed the Qur'an, a guidance for the people and clear proofs of guidance and criterion. So whoever sights [the new moon of] the month, let him fast it; and whoever is ill or on a journey - then an equal number of other days. Allah intends for you ease and does not intend for you hardship and [wants] for you to complete the period and to glorify Allah for that [to] which He has guided you; and perhaps you will be grateful"⁵ (Quran).

Is it right to forget a part of Slavic traditions and holidays? Slavic women need to be ready if their husbands decide to recognize and celebrate only Muslim traditions and to ignore their Slavic traditions.

3- Impact of Islamic Sharia rules on the behavior and lives of Slavic women in Turkey

According to data Prof. Gabriel Sawma⁶ a lawyer with a Middle Eastern background (Sawma, 2013):

"The majority of Muslim jurists in modern days do not prohibit a Muslim man from marrying a Christian or Jewish woman; this, in their view, ensures that over many centuries, the Islamic patriarchal society would gain more adherents to Islam relative to Christianity, Judaism and other co-existing religions. Additionally, a Christian or Jewish wife will face difficulty converting Muslim husband into their religion.

Following are the legal impacts of a Muslim man marrying Christian or Jewish wife: Muslim Man's Ability to Marry More than One Woman; Children Born of Such Marriages are Considered Muslims; In the event of divorce, or death of the husband, Islamic Sharia determines that in mixed marriages where the husband is Muslim and the wife is not, the wife will lose custody of the children; Wife Cannot Travel with her Children without Permission of the Husband; Husband Traveling with the Children to an Islamic Country may decide to stay in his Home Country; Conversion of One Spouse to Islam; Inheritance. The general rule in Islamic Sharia is that women inherit half the share of men who have the same degree of relation to the deceased; Muslim Women are prohibited from marrying non-Muslim Men."

Therefore, according to the Rules in Islamic Sharia, Muslim men have total control over their non-Muslim wives, which is the first and the main reason why men like to marry Slavic women. Despite this, Slavic women still want to marry Turkish men, even when that marriage can deprive them of their freedom and their right of choice.

My question is: "Why do Slavic women still like to marry Muslim men, when they face so many restrictions and challenges?" According to replies of the Slavic women in Turkey this is because Muslim men do not drink, they love their children very much and they will never leave them. These are the main reasons why the Slavic women seek to marry Turkish men.

4- Problems with adaptation and integration in families, domestic violence

The majority of Slavic women were born into a life of a different culture and traditions, with a different mentality and they grew up as individuals. They find that they are unable to adapt easily to their new society. The rules in their new society and in the family are very different and difficult for them (Koshulko, 2015).

In my opinion, the problems of Slavic women start not at the moment when they become married women in Turkey, but much earlier, when they are developing their expectations and dreams in their countries of origin. In some cases totally independent Slavic women come to Turkey as skilled workers,

⁵ Surah Al-Baqarah [2:183-185]. Quran. Accessed 3 Feb 2017. <http://quran.com/2/183-185>.

⁶ Sawma, G. (2013). Muslim Men Marrying Non-Muslim Women, International Law. Accessed 5 February 2017. http://gabrielawma.blogspot.com/2013/07/muslim-men-marrying-non-muslim-women_5.html.

with a good knowledge of the Turkish or English languages, and they have the time and opportunities to choose men for marriage according to their own values, culture and education.

However in other cases women met their future husbands on the Internet or during their vacations in Turkey and they do not have any, or only very little, knowledge of foreign languages and traditions, or the rules and their future responsibilities in their new country and family. In these second, very common cases, Slavic women may be under the total control of their husbands and can be forced to change religion at the request of their husband or his relatives. As a result, they can quickly become very unhappy. The consequences of these relationships can be domestic violence, abuse, and alcoholism among these women, and even suicide can ensue.

Thus, domestic violence, discrimination and abuse towards Slavic women are not rare occurrences within families in Turkey. This project showed that domestic violence and abuse is present for 8% of Belarusian women; 9% of Russian and 16% of Ukrainian women in their families in Turkey.

With the aim of protecting the family and preventing violence against women, the Turkish Parliament adopted the Law on Prevention of Domestic Violence (The Law to Protect Family and Prevent Violence against Women, Law No. 6284 from 8 March 2012, The Grand National Assembly of Turkey) on 8 March 2012.⁷

5- Islamic clothing for Slavic women

Some Turkish husbands of Slavic women have forced their wives to wear items of Islamic clothing, such as the shayla, khimar, chador, niqab, burka, hijab, or al-amira. The BBC has prepared a classification of the different kinds of coverings worn by Muslim women⁸ (BBC, 2015).

According to data from the BBC, the word hijab describes the act of covering up generally but is often used to describe the headscarves worn by Muslim women; the niqab is a veil for the face that leaves the area around the eyes clear. However, it may be worn with a separate eye veil. It is worn with an accompanying headscarf; the burka is the most concealing of all Islamic veils. It is a one-piece veil that covers the face and body, often leaving just a mesh screen to see through; the al-amira is a two-piece veil. It consists of a close fitting cap, usually made from cotton or polyester, and a tube-like scarf; the shayla is a long, rectangular scarf. It is wrapped around the head and tucked or pinned in place at the shoulders; the khimar is a long, cape-like veil that hangs down to just above the waist. It covers the hair, neck and shoulders completely, but leaves the face clear; the chador is a full-body cloak. It is often accompanied by a smaller headscarf underneath.

Of course, some Slavic women may choose to wear Islamic clothing but in my opinion they cannot be totally happy because this can deprive them of their freedom and their right of choice.

6- Problems with employment and self-fulfillment for educated Slavic women in Turkey

The Slavic women in Turkey also have problems with employment and self-fulfillment and this situation is not good for the women, who are losing their Human Capital value (Koshulko, 2015), and their professional skills and knowledge, because 65% of Ukrainian women have bachelor's and master's degrees, and 5% a doctoral degree; 76% of Russian women have bachelor's and master's degrees, and 5% doctoral degree; and 76% of Belarusian women have bachelor's and master's degrees. This is also bad for Turkey because these women do not contribute professionally to the economic growth of the country. They are a special social group who cannot work there or pursue their profession. The majority of them cannot confirm their diplomas because of the language barrier and therefore they cannot gain fulfillment within professional employment in Turkey.

⁷ Parliament of Turkey. (2012). The Law to Protect Family and Prevent Violence Against Women. Law No. 6284 from 8 March 2012. Accessed 8 January 2017. <http://www.lawsturkey.com/law/law-to-protect-family-and-prevent-violence-against-woman-6284>.

⁸ BBC. (2015). What's the difference between a hijab, niqab and burka? Accessed 3 February 2017. <http://www.bbc.co.uk/newsround/24118241>.

Responses of the Slavic women about their employment in Turkey showed that 40% of Belarusian women are employed (4% of them work temporarily and 8% of them work illegally) in Turkey and 12% of employed women work in their professions (8% of women did not respond).

In the responses from Russian women, 38% of Russians are employed in Turkey, and 18% of Russians work there in their professions.

44% of Ukrainian women are employed in Turkey, and 16% of them work there in their professions.

7- Language barrier of the Slavic women

The language barrier is one of the problems for Slavic women in Turkey because the Turkish language is native to the West Oghuz group and is totally different from Slavic languages. However despite this some Slavic women have studied the Turkish language well. The majority of Belarusian women have an intermediate level of knowledge of the Turkish language (60%), and 42% of the women from Russia have an advanced level of knowledge of the Turkish language.

9% of the Slavic women from Ukraine have a native level of knowledge of the Turkish language; 31% have an advanced level; 39% have an intermediate level; and 22% have an elementary level.

Each of the Slavic women has been in Turkey for a different period of time which is very significant when learning a language - some of them have lived there for just a few weeks or months and others have in Turkey for 5, 10 or even more years.

8- Reputation of the Slavic women in Turkey

The reputation of the Slavic women in Turkey is one of the biggest problems for the women. The reputation of Slavic women is a bad because from the end of the 20th century until today numerous Slavic women have come to Turkey to work as prostitutes and so many Turks have the preconception that all the Slavic women are 'Natasha', which is the name commonly used for all women of easy virtue from Slavic countries. This name has been in common usage since that time.

Due of this, other Slavic women find it very difficult to find a good official job in Turkey and because of the bad reputation of the Slavic women in Turkey very often their husbands forbid them to work.

Therefore, although in the time of Roxelana (Hurrem Sultan) Slavic women came to Turkey by force as slaves, currently they come mostly by choice and create their history and reputation there.

9- Sexual harassment due to bad reputation at work

According to the results of my research among the Slavic women, only a small percentage of Belarusian, Russian, and Ukrainian women work in their own professions in Turkey. In my opinion the problem of sexual harassment at work is further complicated by the reputation of Slavic women as being women of easy virtue or 'Natasha'. Not all employers are ready to offer them vacancies and these women are often subject to more sexual harassment than women of other nationalities. I think that the reputation of 'Natasha' that has been entrenched in Turkey for 20 years towards the Slavic women has caused suffering to the many of these women.

10- Human Capital depreciation of the Slavic women

What is human capital depreciation? What causes human capital to depreciate? According to data from Investopedia, 'human capital depreciation is directly caused by interruptions in a work career, such as periods of unemployment' (Investopedia 2016):⁹

⁹ Investopedia. (2017). "What causes human capital to depreciate?" Accessed 28 January 2017. <http://www.investopedia.com/ask/answers/021615/what-causes-human-capital-depreciate.asp>.

“A relative or absolute decline in human capital is most commonly associated with unemployment, the inability to keep up with technological innovations, physical injury or mental decomposition. Economists and business analysts have studied the impact of wage rate growth or decline following different life events, such as earning a degree or returning to work following an extended hiatus, with mixed and controversial results.

In economic theory, specialization increases an individual’s marginal revenue product (MRP) by making the worker more efficient at producing a good or service. If specialization is achieved through repetition, training and focus, then it would be easy to assume that the cessation of repetition, training and focus would cause MRP to decrease. Workers who are unemployed for long periods of time are unlikely to maintain their previous levels of specialization or may find that their past skills are less in-demand than before.

The positive correlation between specialization and wage rate has led many economists to claim that human capital depreciation is directly caused by interruptions in a work career, such as periods of unemployment. Some have suggested that the unequal burdens placed on women during marriage, such as housekeeping and child rearing, are directly responsible for gender wage gap - a theory called the marital asymmetry hypothesis - because the opportunity cost of being married is vocational specialization”.

I have explored the human capital depreciation of immigrants in my article “Exploring of the Human Capital Depreciation of Ukrainian Labor Migrants Abroad: Results of a Survey,” and in my book “Human capital in Ukraine: how we do not value what we have,”¹⁰ and from the results of my research I conclude that, when skilled workers, for whatever reasons, are forced to move abroad and to take unskilled work there is a big problem of Brain Waste for all sides: for skilled workers, who were professionals in the past, for their country of origin and for their host countries. Very often these skilled workers, who were professionals in the past, find that they cannot work in their previous professions when they return to their country of origin, which is an even worse situation for them. Of course, during a period of labor migration abroad, labor migrants, who were professionals in the past, can develop new skills and knowledge but, unfortunately, labor migrants often perform unskilled work abroad. In my opinion, the biggest problem for skilled workers seeking work as professionals in host countries are language barriers, problems of recognition of the academic diplomas in host countries, lack of competitive knowledge and skills on international labor markets.

11- Problems of recognition of academic diplomas

In Turkey there is a problem of recognition of the academic diplomas of foreigners in general and those of the Slavic women in particular. In Turkey this procedure of recognition of academic diplomas of foreigners can be done at the Council of Higher Education (CoHE) (in Turkish: Yuksekogretim Kurulu Baskanligi, YOK)¹¹ in the capital of Turkey, Ankara. However not all the women can complete this procedure of recognition of academic diplomas for various reasons:

- because the recognition of academic diplomas can take up to year or more;
- because of the language barrier in cases where applicants need to pass tests or exams in the Turkish language;
- because of lack of support from husbands and / or his relatives in this issue;
- due to periods of maternity leave;
- due to other issues.

¹⁰ Koshulko, O., Koshulko, V. (2012). Human capital in Ukraine: how we do not value what we have. Lap Lambert Academic Publishing, Germany, 180 p.

¹¹ Yuksekogretim Kurulu Baskanligi. <http://www.yok.gov.tr/>.

Slavic women can also complete courses TOMER¹² at the Turkish and Foreign Languages Research and Application Center of Ankara University or in its branches in Istanbul, Trabzon, Giresun, Samsun, Marmaris, Izmir, Bursa, Antalya and Alanya. This can help them to improve their knowledge of Turkish and so gain recognition of their academic diplomas faster and more easily.

In cases where Slavic women do not try to get recognition of their diplomas in Turkey and do not try to find a job in their own professions (always supposing their husbands allow them to do so), they lose their human capital and professional knowledge and skills as time passes.

My previous research shows that for every 12 month period, if they cannot continue to develop their human capital in the host country, skilled immigrants will lose around 1.2% of their existing Human Capital (Koshulko, 2015)

Conclusions:

The current presence of Slavic women in Turkey is not a modern phenomenon. Slavic women have been living in Turkey for several centuries, since the reign of Roxelana (Hurrem Sultan) or even earlier. The majority of female immigrants in Turkey are not labor migrants. Basically it is a form of marriage migration. However even when Slavic women arrive in Turkey to marry, they encounter many problems: converting to Islam; Muslim traditions; Islamic Sharia rules; adaptation and integration, domestic violence; Islamic clothing; employment and self-fulfillment; language barriers; reputation; sexual harassment; human capital depreciation; problems of recognition of academic diplomas. Despite this, Slavic women want to marry Turkish men, even if marriage can deprive them of their freedom and their right of choice. Maybe the main reasons why the Slavic women would like to marry Turkish men are that Muslim men do not drink because of their religion, they love their children very much, and they will never leave their kids. Thus, in my opinion, it is often very difficult for Slavic women to adapt and integrate into Turkish society and families. These women need psychological, physical, financial and legal help and support in Turkey because many do not know Turkish laws or even the language and cannot protect themselves in difficult situations during their first moments and later difficult stages of life in their new country.

Bibliography:

BBC. (2015). What's the difference between a hijab, niqab and burka? Accessed 3 February 2017. <http://www.bbc.co.uk/newsround/24118241>.

Investopedia. (2017). "What causes human capital to depreciate?" Accessed 28 January 2017. <http://www.investopedia.com/ask/answers/021615/what-causes-human-capital-depreciate.asp>.

Koshulko, O. (2016). Women from North move to South: Contemporary migration from the Former Soviet Union countries to Turkey. Transnational Press London Ltd., UK, 126 p. ISBN 978-1-919781-31-9. <http://www.tplondon.com/books/koshulko>.

Koshulko, O. (2016). Discourse about Women-Immigrants from Former Soviet Union Countries as a Special Social Group in Turkey. In: Gender in Transnational Societies: Feminist Scholarship and Personal Narratives by Rujuta Chincholkar-Mandelia and Moiyattu Banya, pp. 165-167, Cognella Academic Publishing, San Diego, USA.

Koshulko, O., Onkal, G. (2015). Issues in countries of the former Soviet Union as the driving force for female migration to Turkey. International Letters of Social and Humanistic Sciences, Vol. 56, pp. 120-126. Online: 2015-07-17. SciPress Ltd., Switzerland doi:10.18052/www.scipress.com/ILSHS.56.120.

Koshulko, O. (2015). Exploring of the Human Capital Depreciation of Ukrainian Labor Migrants Abroad: Results of a Survey, International Letters of Social and Humanistic Sciences, Vol. 64, pp. 66-72, Nov. 2015 © SciPress Ltd., Switzerland doi: 10.18052/www.scipress.com/ILSHS.64.66.

¹² Turkece ve Yabancı Dil Uygulama ve Arastırma Merkezi. <http://tomer.ankara.edu.tr/taksim-subesi/>.

Koshulko, O., Koshulko, V. (2012). Human capital in Ukraine: how we do not value what we have. Lap Lambert Academic Publishing, Germany, 180 p.

Kosmolinska, N. (2014). Roxolana from Roksolania, the beloved wife of a mighty Turkish sultan. Accessed 2 Feb 2017. <http://www.wumag.kiev.ua/index2.php?param=pgs20044/74>.

Ozmore, S. (2013). "The Sultanate of Women," Saints, Sisters, and Sluts. Celebrating the Diversity of Women in History. Accessed 1 Feb 2017. <http://saintssistersandsluts.com/the-sultanate-of-women/>.

Parliament of Turkey. (2012). The Law to Protect Family and Prevent Violence Against Women. Law No. 6284 from 8 March 2012. Accessed 8 January 2017. <http://www.lawsturkey.com/law/law-to-protect-family-and-prevent-violence-against-woman-6284>.

Sawma, G. (2013). Muslim Men Marrying Non-Muslim Women, International Law. Accessed 5 February 2017. http://gabrielsawma.blogspot.com/2013/07/muslim-men-marrying-non-muslim-women_5.html.

Sookhdeo, R. (2007). Why Christian Women Convert to Islam. Isaac Publishing, USA, 125 pages.

Surah Al-Baqarah [2:221-230]. Quran. Accessed 3 Feb 2017. <https://quran.com/2/221-230>.

Surah Al-Baqarah [2:183-185]. Quran. Accessed 3 Feb 2017. <http://quran.com/2/183-185>.

The Christian Broadcasting Network. (2016). "Why Christian Women Marry Muslim Men." Accessed 3 February 2017. <http://www1.cbn.com/marriage/why-christian-women-marry-muslim-men>.

Turkce ve Yabancı Dil Uygulama ve Arastırma Merkezi. <http://tomer.ankara.edu.tr/taksim-subesi/>.

Yuksekokretim Kurulu Başkanlığı. <http://www.yok.gov.tr/>.

Kafkas Göçlerinin Türk At Varlığına ve Irklarına Etkisi

Yrd. Doc. Dr. Tolga AKAY
Kafkas Üniversitesi-Kars

Giriş

Günümüz Anadolu coğrafyasının demografik yapısının meydana gelmesinde göçler önemli bir yere sahiptir. Anadolu'nun hemen hemen her kasabasında hikâyesi Balkanlar veya Kafkasya'ya uzanan köyler bulunmaktadır. Dolayısıyla Anadolu'nun tarihi bir açıdan göçün de tarihidir. Bu süreç için belki de en iyi tarihleme Osmanlı Devleti'nin sınırlarının daralmanın Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu bölgeleri kapsamaya başladığı 18. yüzyılın ikinci yarısıdır. Bu tarihten sonra kısım kısım kaybedilen Kırım, Kafkasya ve Balkanlardan, elde kalan Osmanlı topraklarına yönelik göçler yaklaşık yüz elli yıllık bir dönem boyunca devam etmiştir. 20. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra yine aynı coğrafyalarda kurulan ulus devletlerden Türkiye'ye çeşitli sebeplerle kitlesel göçler yaşanmıştır. Günümüzde de Türkiye'nin çevresinde yaşanan istikrarsızlıklar, 18-19. yüzyıllarda kuzey-batı ağırlıklı göçmen ağırlığını güney yönüne çevirmiştir.

Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına göçler, Osmanlı göç tarihinin en önemli ve kitlesel göç hareketlerinden biridir. Kafkas göçleri olarak anılan bu sürecin başlangıcı Rusların, henüz 16. yüzyılda Kafkasya'ya nüfuz etmelerine kadar götürülebilirse de Kırım Hanlığı'nın işgali dönüm noktası olmuştur. Ruslar, 1774 yılından itibaren Kafkasya'yı ele geçirmeye başlamışlar ve 1829 Edirne Antlaşması ile hukuki bakımdan Kafkasya'daki egemenliklerini Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmişlerdir. Kafkasya'da varlıklarını devam ettiren Çerkes, Abhaz, Çeçen ve daha birçok topluluğun, Rus işgallerine gösterdikleri direniş de bu tarihten sonra şiddetlenmiştir. Şeyh Şamil'in önderliğinde, kısıtlı imkânlar ve birlikten yoksun bir şekilde başarıyla sürdürülen mücadele 1859 yılında Şamil'in teslim olmasıyla zayıflamıştır. 1864 yılında da Batı Kafkasya'da son direniş noktalarının Ruslar tarafından işgali ile Kafkasya'da Rus istilası tamamlanmıştır.¹

Kafkasya'nın işgali, bölgeyi, aynı zamanda Orta Asya'da ve Sibiryah sahalarında genişleyen Rus İmparatorluğu'nun en stratejik coğrafyalarından biri haline getirmiştir. Bu değerli coğrafyanın güvenliğinin sağlanması, bölgede bulunan ve her an yeni bir direniş gösterebilecek halkların yüzyıllardır yaşadıkları vatanlarından sürülmesi sonucunu doğurmuştur. Rusya, başta Çerkesler olmak üzere isyankâr görülen halkların, Kafkasya'nın kuzeyine yani Rusya'nın daha iç bölgelerine göç ettirilmesini planlamıştır. Kafkas topraklarına Ruslar iskân edilmeye başlanmış ve yerli Kafkas halklarına yaşam alanı bırakılmamıştır. Askeri, siyasal, ekonomik bakımlardan baskı altına alınan Kafkas halkları için siyasal, sosyal ve dini bakımdan güçlü bağları bulunan Osmanlı Devleti'ne göç etmek en iyi belki de tek seçenek olarak ortaya çıkmıştır. Böylelikle 1850'li yıllardan itibaren münferit, 1860'lı yıllardan itibaren ise kitlesel olarak Osmanlı topraklarına göçler başlamış ve yaklaşık bir milyon insanın ana yurtlarından kopması ile sonuçlanmıştır. Bu sürece 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında yaşanan kitlesel göçleri de eklemek gerekir.

Osmanlı Devleti dönemin şartlarına göre, sınır güvenliği, nüfusun arttırılması, stratejik ve ekonomik

¹ Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 165.

hedefler gibi etkenlerin birleşimiyle bir iskân politikası belirlemiştir.² Bu politika çerçevesinde Kafkas göçmenleri ağırlıklı olarak Samsun, Sivas, Kayseri, Adana, Marmara Denizinin doğu ve güney kıyıları başta olmak üzere büyük oranda nüfus yoğunluğunun az olduğu yerlere iskân ettirilmiş olmakla birlikte Anadolu'nun hemen her vilayetinde belirli oranlarda Kafkas göçmenlerine rastlamak mümkündür. Günümüz Suriye ve Ürdün'ü de yoğun Kafkas nüfusunun iskân ettirildiği yerler arasında sayılabilir.

Kafkas göçmenleri Osmanlı topraklarına yerleştikten sonra bazı bölgelerdeki münferit olaylar haricinde Osmanlı toplumu ile kısa sürede uyum içinde yaşamaya başlamışlardır. Kısa süreli iskân problemleri, tarımsal ekonomiye katılım gibi sorunlar aşıldıktan sonra Kafkas göçmenleri, Osmanlı Devleti'nin ana unsurlarından biri haline gelmişlerdir ve askeri, kültürel, ekonomik bakımdan yeni yurtlarına katkılarda bulunmuşlardır. Bu katkılardan biri de 19. yüzyılda Osmanlı yönetimi tarafından oldukça önemsenen konulardan olan atçılık meselesinde, Türk at ırkları ve çeşitliliği üzerinde yarattıkları etkidir. Kafkas göçmenleri ile Anadolu at varlığı arasındaki bağlantıya geçmeden önce ise 19. yüzyılda Osmanlı topraklarında atçılık meselesine değinmek gerekir.

A. Türk Atçılığına Kısa Bir Bakış

Tarihsel süreçte Osmanlı atçılığı, Osmanlı Devleti'nin iniş çıkışlarıyla paralellik gösterir. 15. ve 16. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Tımarlı Sipahilerin ve Akıncı ocağının güçlü askeri ve örgütlü yapısı at kalitesinin ve sayısının devletin ihtiyaçlarını karşılayacak seviyede olmasını sağlamıştır. Yüksek zümrenin ihtiyaçlarının karşılanması için kurulan İstabl-ı Âmire, iyi cins atların tedarikini sağlamıştır. Bu yapının İstanbul'un bazı yerlerinde çayırlikları ve Anadolu ile Rumeli'nin çeşitli yerlerinde şubeleri ve bu şubelere bağlı esb-i keşân, yund oğlanları, taycılar olarak bilinen grupları vardı.³

Osmanlı at yetiştiriciliği, 16. yüzyıl sonlarından itibaren zayıflamaya başlamıştır. Celali isyanları, uzun süren savaşlar yanında ordu-millet ilişkisini sıcak tutan Tımarlı ocağının zayıflaması, akıncılığın 1595'te Eflak isyanında yediği ağır darbe bunda etkilidir.

Atçılığın Osmanlı Devleti'nde gerilemesinde savaşlar, ekonomik sebepler, gıda noksanlığı, hastalıklar ve bakım yanlışlıkları sayılabilir. Fakat sonuç olarak her türlü sebep ekonomiye dayanmaktadır. Çünkü at yetiştiriciliği hakkında yapılmaması durumunda pahalı bir uğraştır. Teşvik uygulamalarının yetersizliği de atçılığının gerilemesini hızlandırmıştır.⁴

Osmanlı Devleti, 1853-56 Kırım Savaşı'ndan itibaren at ithalatçısı bir devlet haline gelmiştir. Osmanlı idarecilerinin at kıtlığının giderilmesine yönelik aldığı tedbirler arasında ithalatın yanı sıra, ordunun ihtiyacı olan atların, ordu tarafından yetiştirilmesini öngören bir reform paketi yer almıştır. Tabii olarak bu sürecin en önemli sonucu yerel üreticilerin zarar görmesi olmuştur. Osmanlı at yetiştiricileri, en önemli müşterileri olan orduya yönelik üretim yapamayınca, sahip oldukları iyi cins damızlıkları elden çıkararak, heybetli, güçlü atlar yerine bakımı daha kolay "kapı malı" denilen küçük atlar yetiştirmeye başlamışlardır. Bu nedenle Osmanlı topraklarındaki atlar gerek sayısal gerekse yükseklik (cidago) olarak gerilemeye başlamıştır.⁵

1870 yılına ait at ve kısrakların ıslahıyla ilgili bir raporda Osmanlı Devleti'nde şekil, endam ve işlev bakımından yeterli atların yalnızca Bağdat, Halep, Diyarbakır ve Suriye vilayetlerinde ve Çukurova sahasında bulunabileceği ifade edilmiştir. Bunun nedeni olarak ilgili bölgelerdeki aşiret ve urbanlar gösterilmiştir. Raporda Anadolu'da at kaynağı olarak gösterilen Çukurova'da da atların artık eski niteliklerini kaybettikleri kaydedilmiştir.⁶ 1883 yılına ait başka bir raporda da at ithalinin maliyetinin yüksekliği nedeniyle at ihtiyacının yerel imkânlarla tedarik edilmesi önerilmiştir. Bu raporda Suriye ve Adana zikredilmekle birlikte, yeni kurulan Çerkes köylerindeki at varlığına da işaret edilmekteydi.⁷ Bu

² Süleyman Erkan, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devleti'nin Göçmenleri İskân Politikalarına Yabancı Ülkelerin Müdahalesi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul 1999, s. 612-631.

³ Osman Köksal, "Osmanlı Dönüşüm Sürecinde Bir Devlet Teşebbüsü Olarak Çifteler Hara-yı Hümayunu ve Türk Atçılığına Katkıları", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 2009, s. 334-335.

⁴ Hasan Ali Türker, *Türklerde Atçılık*, TJK Yayınları, Ankara 1971, s. 41-42.

⁵ Reşat Köstem, *Tarihsel Sürecinde Atçılığımızın Yapısı ve Yarışçılığımızın Oluşumu*, TJK Yayınları, İstanbul 2000, s. 52.

⁶ BOA, İ. ŞD, 18/768, 16.M.1287.

⁷ BOA, Y.EE, 4/61, 02.B.1301.

bakımdan Kafkas göçleri sonucu Anadolu'ya getirilen atların yavaş yavaş devletin dikkatini çektiğini söylemek yanlış olmaz.

Osmanlı Devleti, atçılıkta görülen gerilemeye çare olarak II. Mahmud döneminde Çifteler harasından⁸ başka II. Abdülhamid döneminde kurulan Çukurova, Sultansuyu ve Veziriye'deki haralar beklenen faydayı sağlayamadı. Kâğıthane harasının iyi cins damızlıkları 31 Mart vakasında dağıtılmış; bir kısmı da Bulgarlar tarafından satın alınmıştır.⁹ II. Meşrutiyetten sonra haralar, masrafları sebebiyle gözden düşmüştür. 1910'da Çifteler harası kapanırken 1912 yılında Çukurova harası 75 yıllığına Fransızlara kiralanmıştır.¹⁰ Dolayısıyla Osmanlı atçılığı, özellikle II. Abdülhamid'in büyük uğraşlarına rağmen istenen oranda gelişmekten ziyade sürekli geriye gitmiştir.¹¹

Osmanlı Devleti'nde atçılık belirgin bir şekilde gerilemekle birlikte 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu geriye gidişin önüne geçmek için önemli çalışmalar yapılmıştır. Bunların biri de at yarışlarının ortaya çıkışıdır. Modern manada at yarışları ilk defa İzmir ve Kâğıthane'de yapılmıştır. 1863 yılında Kâğıthane'de yapılan yarışın programı mevcuttur. 1894 yılında Manisa'da, 1901 yılında Hamdi Beyin (Simavi) Mutasarrıflığı döneminde Samsun'da at yarışları düzenlenmiştir.¹² 1909 yılında Osmanlı Jokey Kulübü kurulmuştur.¹³ Mütareke yıllarında Mustafa Kemal Paşa'nın direktifiyle Ankara'da 1920 yılında bir yarış tertip edilmiştir.¹⁴ Bu manadan ordunun ihtiyacı olan kitlesel at üretiminde belirgin sıkıntılar yaşanmakla birlikte, başta hanedan üyeleri ve yönetici elit yanında halk arasında da at yarışlarına belirgin bir ilgi görülmektedir.

1926'dan sonra Türkiye'de atçılık eskiye nazaran daha ciddi ve kapsamlı bir şekilde ele alınmaya başlanmıştır. 7 Haziran 1926 tarihli Islah-ı Hayvanat Kanunu bu süreçte önemli bir işlev görmüştür. Aynı yıl Yarış ve Islah Encümenliği kurulmuştur. Atçılık; yarışlar, sergiler, madalya ve nakdi ödüller yanında yeni kurulan hara ve aygır depoları sayesinde kısa sürede ilerlemeye başlamıştır.¹⁵ Bu durum at miktarlarındaki artıştan da anlaşılmaktadır. (Bkz. Tablo 1)

Yıllar	At Sayıları
1909	855.128
1914	625.927
1927	491.271
1930	459.014
1935	600.564
1940	898.479
1945	977.365
1950	1.140.417
1955	1.218.980

Tablo 1: 1909-1914 yılları arası Osmanlı D. ve Türkiye'de at miktarı.¹⁶

Yukarıdaki tablodan anlaşıldığı gibi at sayıları 1930'lu yıllardan itibaren istikrarlı bir şekilde artmıştır. Bu artışta Türkiye Cumhuriyeti'nde atçılığın gelişmesine yönelik alınan tedbirler ve teşviklerin

⁸ Köksal, agm, s. 344.

⁹ Selahattin Batu, *Türk Atları ve Yetiştirme Bilgisi*, AÜ Veteriner Fakültesi Yayınları, Ankara 1962, s. 70.

¹⁰ Kudret Emiroğlu-Ahmet Yüksel, *Yoldaşımız At*, YKY, İstanbul 2002, s. 138.

¹¹ At ırklarının ıslahı ve at sayısının artırılması çalışmalarındaki başarısızlığa belki de en çarpıcı örnek 1870 yılında Erzurum, Aydın, Hudâvendigâr, Sivas, Ankara, Edirne, Manastır, Selanik, Yanya, Konya, Adana vilayetlerine gönderilen atların akıbetidir. Dâhiliye Nezareti, atçılığın geliştirilmesi için Bağdat, Suriye ve Halep'ten satın alıp 11 vilayete gönderdiği 150 baş cins Arap atının durumlarını ve bu atlardan elde edilen soyları sormak için 1886 yılında ilgili vilayetlere yazı gönderir. Cevap yazılarında atların büyük kısmının, geride bir tay bile bırakmadan telef olduğu, kimisinin bakılmayarak satıldığı, kimisinin de başına ne geldiğinin dahi bilinmediği bildirilmiştir. BOA, ŞD, 320/12, 04.01.1306.

¹² Köstem, age, s. 67.

¹³ Nimet Üyken, *Türkiye Jokey Kulübü Tarihçesi*, TJK Yayınları, İstanbul 2000, s. 1-6.

¹⁴ Üyken, age, s. 13. Ayrıca Köstem, age, s. 73.

¹⁵ Hasan Ali Türker, age, s. 45.

¹⁶ Emiroğlu- Yüksel, age, s. 138 ve Batu, age, s. 75-76.

yanı sıra at sayılarına büyük darbe vuran savaş yıllarının da geride kalmasının rolü büyüktür.

1. Anadolu At Irkları

Anadolu, coğrafi konumu itibarıyla, tarih boyunca kitlesel nüfus hareketlerinin gerçekleştiği bir alandır. Bu özelliği at ırklarına da yansımıştır. Anadolu at ırklarını bu nedenle morfolojik bakımdan kesin sınırlarla ayırmak güçtür. Anadolu yerli ırkları Balkan, Kırım ve Kafkas muhacirlerinin getirdikleri atlar yanında Rus, Fransız, Macar ve Arap atlarıyla karışarak melez bir ırk haline gelmiş ve Anadolu şartlarına uyum sağlamıştır. Bu uyum yanında, beslenme imkânlarının da yetersizliği sonucu kanaatkâr, dayanıklı Anadolu at ırkları meydana gelmiştir. Dolayısıyla Anadolu'nun yerel at ırklarını birbirinden kesin sınırlarla değil; aralarındaki geçişkenliklerle tasnife tabi tutmak ve bunun safkanlık ifade etmediğini kabul etmek gerekir.¹⁷

Anadolu at ırkları temel olarak; Anadolu Yerli, Çukurova, Canik, Nonius, Hınıs Kolu Kısa, Rumeli, Ayvacık Midillisi, Karacabey, Gemlik, Niğde Çamardı Kulası, Uzunyayla ve Malakan olmak üzere on iki adettir.¹⁸

Anadolu atlarının genel vasıfları arasında belki en belirgin olanı irtifalarının kısalığıdır. Uzunyayla, Çukurova, Canik ve Malakan tipleri haricinde genelde küçük cüsselidir. Cidago yükseklikleri 1.28 metre ila 1.52 metre arasında olmakla birlikte ortalama 1.42 metre civarındadır. Ortalama sıklıkları 300-350 kilogramdır. Anadolu at ırkları erken yetişen bir ırk olmamakla birlikte hastalığa, açlığa, yorgunluğa tahammülkârdır. Bineğe ve koşuya uygun, dağlık araziye elverişlidir.¹⁹ En çok görülen donlar, kır %45, doru %38, al %14, yağız %2.9 ve %1'den daha az olarak kula ve izabeldir.²⁰

B. Kafkas Göçleri ve Anadolu At Irkları

Kafkas göçleri sosyal, ekonomik, kültürel, siyasal birçok sonucu olan çok boyutlu bir olaydır. Kafkas göçlerinin bir sonucu da Anadolu'daki at varlığı ve ırkları üzerinde meydana getirdiği etkidir. Bu etki iki türdür birincisi doğrudan bir etki olarak adlandırılabilirimiz, Kafkas göçleri sonucu Anadolu'ya getirilen atlar ile ırk çeşitliliğinde görülen zenginleşmedir. Bu zenginlik temelde iki farklı at cinsi ile ilintilidir. Bunların birincisi Kafkasya'da Kabardin ya da Çerkes atı olarak bilinen numunenin Anadolu'ya getirilmesi ve Uzunyayla atı olarak Anadolu at envanterine girmesidir. İkincisi ise Kafkas göçleri ile doğrudan bağlantılı olmayan fakat yine bir göç hareketi sonucu Anadolu'ya gelen Malakanların getirdikleri ve ıslah edilen Malakan atıdır ki bu at ırkına aynı zamanda Ardahan Atı'da denilmektedir.

Kafkas göçleri sonucu Anadolu at ırklarında görülen etkinin ikinci boyutu ise dolaylı etki olarak nitelendirilebilecek, getirilen at ırklarının Anadolu'da hâlihazırda mevcut at ırkları üzerindeki etkisidir. Anadolu ırkları arasında özellikle Çukurova atı üzerinde Uzunyayla atı olarak bilinen Kafkas atının etkisi yani kan karışımı daha yoğun olmuştur. Bir diğeri de Uzunyayla cinsi olmayan fakat Kafkas göçmenlerinin Samsun yöresine getirdikleri atlar ile kısmi olarak etkileşime giren Canik atıdır. Keza Malakan atı da Kuzey-Doğu Anadolu atları ile karışmıştır. Bu etkinin daha iyi yansıtılabilmesi için öncelikle Kafkas göçleri sonucu Anadolu'ya getirilen atları tanımak faydalı olacaktır.

1. Uzunyayla Atı

Kayseri ve Sivas arasında yer alan Uzunyayla, etrafı çoğu yerde dağlarla çevrili bir havza durumundadır. Yaklaşık 50 km. uzunluğa ve 50 km. enine sahip bölgenin sınırlarını batıda ve güneyde 700-900 metre nispi yüksekliğe sahip Hınzır, Kepekli, Şirvan Göğdeli ve Tahtalı dağları ile doğuda 300-500 metre yüksekliğindeki Gürün Dağları, kuzeyde ise 200-250 metre yüksekliğindeki Şarkışla dağları oluşturur. Denizden 1550-1630 metre yüksekliğindeki Uzunyayla havzası, kendisini dört bir yandan

¹⁷ M. Tekin Koçkar, *At Irkları ve Dağılımı*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2012, s. 40-41.

¹⁸ *Age*, s. 42-72.

¹⁹ Batu, *age*, s. 82.

²⁰ Koçkar, *age*, s. 44.

çevreleyen 1800-2600 metre yüksekliğindeki dağların arasında çukur, düzlük bir alandır.²¹ Sert, karasal iklim egemendir.

Uzunyayla havzasını Seyhan'ın kollarından olan Zamantı Irmağı besler. Bölgenin doğal bitki örtüsünü Zamantı'nın etrafını kaplayan çayırliklar ile otluk alanlar oluşturur.²²

Uzunyayla bölgesi, 1859 yılından itibaren kitlesel bir hal alan Kafkas göçlerinde önemli iskân sahalarından biri olmuştur. Bölgeye 15.000'i aşkın Çerkes iskân edilmiştir ve iskânlar sonucu bugün Pınarbaşı ilçesi olarak bilinen Aziziye Kazası'nın yanı sıra 50'den fazla köy meydana getirilmiştir.²³ Uzunyayla, günümüzde Kafkas kültürünün canlı olarak yaşandığı, Kafkas dillerinin yoğun olarak konuşulduğu özgün bir bölgedir.

Uzunyayla atlarının araştırmamızda yer edinmesine neden olan da Kafkas göçleri sonucu, bölgeye yerleşen Çerkeslerin yanlarında getirdikleri ve adını, mevcut bulunduğu bölgeye izafeten Uzunyayla atı olarak alan at cinsidir.

Uzunyayla atı, esas olarak Kuban ve Terek bölgelerinde yetişen Çerkes atlarının teşkil ettiği bir kısmında Macar, Türkmen ve Moğol at ırklarının da etkisinin bulunduğu dayanıklı, uzun mesafe koşularına elverişli bir at ırkıdır. Çerkes atı, tam bir dağ atıdır. Yayılma alanı Karadeniz'in kuzeyinden Hazar Denizi'ne kadar uzanan Kafkas dağlarıdır. Buldukları yükseklik gereği yere sağlam basan, cesur bir at türüdür ve yem bakımından kanaatkârdır.²⁴

Uzunyayla atı, Anadolu at ırklarından daha büyük, iri cüsseli ve iri kemiklidir; beden uzunluğu ile koçbaşını andıran alın yapısı dikkat çeker.²⁵ Uzunyayla atının terbiyesi iki yaşında başlar dört yaşında sona ererdi. Terbiye tarzı Çerkeslere özgü usullerle gerçekleştirilirdi. Aygırlar üç yaşında, diğer aygırlardan ayrılarak üç-beş kısırağa familya kurmak için bırakılırdı. Atlar iki yaşında bineğe alıştırılır, dört yaşında artık tam bir binek hayvanı olurdu. At sahiplerinin kendilerine has olan damgaları ile atlar damgalanırdı.²⁶

1895 yılında Uzunyayla'da yaklaşık 15.000 damızlık kısrağ olduğu tahmin edilmekteydi.²⁷ İhsan Abidin bu sayıyı I. Dünya Savaşı'ndan önce 20.000 olarak vermekle birlikte müşkülâtlar nedeniyle bu sayının azaldığını belirtir.²⁸ 1938 tarihli bir raporda ise Uzunyayla'da ancak 1679 kısrağ tespit edilebilmiştir.²⁹ Bu azalmanın sebeplerini uzun savaş yıllarını boyunca yaşanan kayıpların telafi edilememesinde aramak gerekir.

Uzunyayla atını önemli kılan etkenlerin başında, Anadolu ırklarının aksine Çukurova ve Canik cinsleri ile birlikte genelde irtifalarının yüksek olmasıdır. Uzunyayla ırkının iri cüssesi ve yüksek irtifası bu at cinsinin özellikle ordu için ideal olmasını sağlamıştır. Osmanlı ordusunun at ihtiyacında, süvari için 1.45-1.55 metre, topçu birlikleri için ise 1.55-1.60 metre irtifa tercih ediliyordu.³⁰ Uzunyayla atının irtifası, ordunun taleplerine cevap verebilecek nitelikteydi. 1905 yılında Uzunyayla Çerkes muhacirleri yetiştirmekte oldukları at ve kısrağların vergiden muaf tutulmasını talep ederlerken atlarının "*süvari alaylarına elverişli*" olduğunu özellikle belirtmişlerdir.³¹ 1897 Osmanlı-Yunan Harbi'nde Uzunyayla Çerkes ahalisi, kendi hisselerine isabet eden tesisat-ı askeriye ianesini 81 baş at ile ödemek istemişlerdir. Yapılan muayene sonucunda 81 atın ordu için elverişli ölçülerde olması sebebiyle istek uygun bulunarak kabul edilmiştir.³² Aynı savaşta, Kayseri, Tavlusun ve Erkilet taburlarının ihtiyacı olan 450 baş atın bir

²¹ Reşat İzbirakan, *Uzunyayla'da Coğrafya Araştırmaları*, TTK Basımevi, Ankara 1945, s. 272.

²² *Age*, s. 273.

²³ Bkz. Tolga Akay, *Kafkasya'dan Uzunyayla Havalisine Göçler ve İskân (1856-1876)*, (Erciyes Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2009).

²⁴ Kaan M. İşcan, "Geçmişten Günümüze Uzunyayla At Yetiştiriciliği", *Uzunyayla Rapor ve Belgeleri* (Der. Muhittin Ünal), Kafdav, Ankara 2007, s. 198.

²⁵ Batu, *age*, s. 90.

²⁶ İhsan Abidin, *Osmanlı Atları*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1917, s. 67.

²⁷ BOA, BEO, 652/48896, 18.M.1313.

²⁸ Abidin, *age*, s. 66.

²⁹ *Uzunyayla At Yetiştirme İşleri Tetkik ve Mesai Raporu*, Ekspres Basımevi, İstanbul 1938, s. 3.

³⁰ Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası, Matbaa-i Hayriye, İstanbul 1914, Aded: 21, s. 810.

³¹ BOA, BEO, 2224/166795, 30.N.1321.

³² BOA, BEO, 950/71233, 13.Z.1314.

kısmı da yine Uzunyayla'dan tedarik edilmiştir.³³

1908 yılında 2. ve 3. Orduların süvari alaylarının at mevcudunun azalması nedeniyle hassa ordusu 3. Süvari alayından Binbaşı Mahmud Bey, süvari 5. Alayda mülazım-ı evvel Murad Efendi, 3. Süvari alayının baytarı Binbaşı Rıza ve 2. Süvari alayının baytarı Kolağası Mehmed Efendilerden bir komisyon teşkil olunarak Sivas, Aziziye bölgeleri ile Çukurova taraflarına gönderilmişlerdir.³⁴ Dolayısıyla Uzunyayla at ırkı, yüksek irtifası, dayanıklılığı ve kanaatkârlığı ile ordu tarafından tercih edilen atlardı.

Uzunyayla atları çekime de uygundu. 1904 yılında Samsun'da oluşturulan numune tarlalarında kullanılmak üzere alınan pulluk ve tırmıkların çekimi için Uzunyayla Çerkes muhacirlerinden at alınması için girişimde bulunulmuştur.³⁵ Cumhuriyetin ilanından sonra, Sivas-Erzurum demiryolu inşaatlarında Uzunyayla atı kullanılmıştır. 1938 yılında hazırlanan Uzunyayla Tetkik Raporu'na göre, demiryolu inşaatı nedeniyle Uzunyayla mıntikasında yalnızca iki at arabasına tesadüf edildiği yazılmış; Uzunyayla atlarının yük çekmekteki başarılarına vurgu yapılmıştır.³⁶

Uzunyayla'nın bir at yetiştirme merkezi konumunda olması, yetiştiricilik yanında atçılık sporunun da gelişmesine olanak sağlamıştır. Aziziye halkının talebi üzerine 1903 yılından itibaren her yılın 1-15 Haziran'ında bir panayır ve at yarışı tertip edilmeye başlanmıştır.³⁷ Panayır ve yarışların en azından beş yıl düzenli olarak yapıldığını görüyoruz. At yarışlarının, atçılığı ıslah faaliyetleri çerçevesinde desteklendiğini Ziraat Bankası'nın, yarışları kazananlar ile en güzel tayları yetiştirenlere mükâfat dağıtmasında görebiliriz.³⁸

Sivas Valisi Reşid Akif Paşa'nın betimlemesiyle oldukça başarılı bir şekilde gerçekleştirilen Aziziye'deki ilk at yarışını izlemek için bazı konsoloslar ve çevre şehirlerden 20.000'den fazla seyirci gelmiştir.³⁹

Cumhuriyet döneminde Uzunyayla'da bir de aygır deposu kurulmuştur. Burada Uzunyayla atının bazı kusurlarının giderilmesi için çalışmalar yapılmış, Macar Nonius aygırları ile melezleme uygulamasına gidilmiştir. Sonuçta çok iyi melezler ortaya çıkmakla birlikte, çalışmaların devam ettirilememesi nedeniyle Uzunyayla ırkı üzerinde Nonius tesiri sınırlı kalmıştır.⁴⁰ Uzunyayla aygır deposunda 1959 yılında safkan Arap ve yarım kan Arap ile Noniuslardan oluşan 178 at bulunuyordu ki bu sayı Ziraat Vekaleti'ne bağlı şube aygır depoları arasındaki en yüksek mevcuttu.⁴¹

Uzunyayla at ırkının Anadolu'da müstakil bir ırk olarak ortaya çıkmasının nedenini, bölgeye yönelik yapılan göçlerde, kara yolunun da kullanılmasında aramak gerekir. Uzunyayla'daki Kafkas nüfusunun önemli bir kısmı Tiflis-Kars yolu ile bölgeye ulaşmışlardır. Dolayısıyla kara ulaşımı, muhacirlere, yanlarında daha fazla at getirmeye imkân tanımıştır.⁴²

Uzunyayla'da at yetiştiriciliği aslında 1900'lü yılların başında, kışlak sorunu nedeniyle zora girmeye başlamıştı. Çukurova ve Suriye bölgelerinde toprak sahipleri ile Uzunyaylalı at sahiplerinin anlaşmazlıkları, atların güneye indirilmesini zorlaştırmıştır. Uzun süren savaşlar bölgedeki at varlığına darbe vurmuştur. Fakat asıl darbe orduda ve tarımda görülen makineleşme olmuştur. Uzunyayla atları için de, en büyük at ithalatçısı kurum olan orduda at ihtiyacının azalması ve tarımdaki ani makineleşme 1960'lardan itibaren Uzunyayla atına duyulan ihtiyacı ortadan kaldırmıştır. 1990'lı yıllarda Kayseri'de ve Pınarbaşı'da atçılığın canlandırılması için atılan bazı adımların da boşa çıkması neticesinde Uzunyayla

³³ BOA, BEO, 939/70415, 22.Za.1314.

³⁴ BOA, BEO, 3457/259211, 26.Za.1326.

³⁵ BOA, ŞD, 1850/35, 09.Za.1321.

³⁶ *Uzunyayla At Yetiştirme İşleri Tetkik ve Mesai Raporu*, s. 13.

³⁷ BOA, DH. MKT, 691/36, 25.M.1321. Sivas Valisi Reşid Akif Paşa ile İstanbul arasındaki yazışmalardan panayır ve at yarışlarının ilk kez 1903 yılında yapıldığı anlaşılmaktadır.

³⁸ BOA, BEO, 3064/229756, 14.R.1325. 5000 kuruş olarak belirlenen mükâfat, at yarışlarından birinci gelenler ve en güzel tayları yetiştirenler yanında boğa yetiştiricilerine de dağıtılıyordu. At yarışlarının 1903'den 1907 yılına kadar düzenli olarak yapıldığı, mükâfat yazışmasındaki "Aziziye'de her sene icra ettirilen yarışlar" ifadesinden anlaşılmaktadır.

³⁹ BOA, DH. MKT, 726/22, 22.Ra.1321.

⁴⁰ İşcan, agm, s. 198-199. Nonius ırkı, köken olarak 1810'da Fransa'da ortaya çıkan ve daha sonra Macaristan'a götürülen Nonius adlı bir Anglo-Norman aygırıdır. Noniuslar yüksek irtifaları ile dikkat çeker.

⁴¹ Türker, *age*, s. 55.

⁴² 1897 yılında Kafkasya'dan Uzunyayla'ya gelen Hasan Bey isimli bir muhacirin yanında getirdiği 40 at örnek gösterilebilir. BOA, HR. H, 162/18, 6.01.1898.

atı Anadolu'da adeta tarihe karışmıştır.

2. Malakan Atı

Kafkas göçleri ile doğrudan bağlantılı olmasa da esasında 93 Harbinden sonra Ruslar tarafından Kars ve çevresine iskân ettirilen Malakanların Anadolu'daki at varlığına belirli ölçüde tesirleri vardır.

18. yüzyılda Rusya'da bir mezhep olarak ortaya çıkan Malakanlar, etnik aidiyet bakımından Rus kökenlidirler. Bu mezhep mensupları, Hristiyanların tuttıkları oruç zamanında süt içmelerinden dolayı, Rusça, süt içen anlamına gelen malako kelimesi ile tanımlandı. Malakan, Rus köylülerinin oluşturduğu bir mezhep idi. Tambov Vilayetinde yaşayan Semyön Uklein öncülüğünde ortaya çıkan bu mezhep, kısa bir zaman sonra Saratov, Varonej, Astrahan ve diğer yakın vilayetlerde yayılmaya başladı.⁴³ Malakanlar, Ortodoksluktan saptıklarına inanan Çarlık iktidarı ve Kilise yönetimi tarafından uygulanan ekonomik, sosyal ve dini baskılara maruz kaldılar. Kilisece zararlı gruplar olarak algılandılar ve 1820'li yıllardan itibaren yerlerinden edilerek sürgün edilmeye başladılar. Bilhassa I. Nikolay döneminde üzerlerindeki baskı arttı. Mezheplerini yayacakları endişesi ile Malakanlar sürekli olarak sınır vilayetlere gönderildiler. Kafkasya ve Kırım bu anlamda ilk sırada yer aldı.⁴⁴

Malakanları, biz genellikle 93 Harbi sonrası Kars ve civarına iskân edilmeleriyle tanıyorsak da bu tarihten önce bir kısım Malakan'ın Rusya'da gördükleri baskılar nedeniyle Osmanlı topraklarına sığındıklarını görüyoruz. 1859 yılında Rus tabiiyetini terk ederek İstanbul'a sığınan yüz elli bir kişilik Malakan nüfusu bunlara örnek olarak gösterilebilir.⁴⁵ Fakat konumuz olan Malakan Atı ile ilgili geçmiş, 93 Harbine dayanmaktadır. Bu savaştan sonra kaybedilen Kars, Ardahan bölgesine yerleştirilen Malakanların önemli bir kısmı I. Dünya Savaşı'nda sonra da bu bölgede, Türk hâkimiyetinde yaşamaya devam etmişlerdir. Dolayısıyla onların elinde bulunan ve Malakan Atı olarak literatürümüze geçen, Anadolu kökenli olmayan atlar da Anadolu at ırkları arasına dâhil edilmiştir.

Ana hatlarıyla Malakan atları, Biçuk atları ile ağır cüsseli Perşeron, Belçika soğuk kanlısı ve Ardene gibi ırkların melezidir. Kars'ta Rus egemenliği esnasında, Malakanların sahip olduğu bu atların ıslahı için Belçika ve Ardene damızlıkları getirilmiştir. Kars, Türk yönetimine geçtikten sonra ise bölgedeki at yetiştiriciliği kendi haline bırakılmış, dolayısıyla bu atlar bölgedeki diğer tiplerle karışmışlardır ve zaten melez olan bir ırk olan Malakan ırkı daha da karışık bir görüntüye sahip olmuştur.⁴⁶ Atların bir kısmı melezleme sonucu irileşmiş bir kısmı ise cüssesi ufak kalmak suretiyle iki cins Malakan atı oluşmuştur. Ufaklarının cidago yüksekliği 1.45 iken iri cüsselileri 1.60 metreye kadar çıkabilir. Genellikle yağız donlular çoğunlukta olmakla birlikte al, doru ve kır da görülmektedir.⁴⁷

Malakan atları, Anadolu ırkları kadar çevik değilse de iri cüsseli, zahmete dayanıklı ve sakin mizaçlı, iş hayvanlarıdır. Kemik yapıları kuvvetlidir⁴⁸. İbrahim Yarkın Malakan atlarının henüz 1953 yılında diğer yerli tiplerle karışmalarından dolayı yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu yazar.⁴⁹

Malakan atları, Anadolu'nun tek ağır iş tipi atlarıdır. Cumhuriyet döneminde ağır top atı ithalatının yarattığı mali külfet nedeniyle bu atların ıslahı gündeme gelmiştir. Devlet, Ardene atları satın alarak Kars, Ardahan yöresinde at yetiştiriciliğini teşvik etmeye çalışmış, kızak yarışları dahi düzenlenmiştir. Daha sonra Malakan atları Ardahan Atı olarak isimlendirilerek, 1960'lı yıllarda Karacabey harasına götürülmüş ve Haflinger atları ile melezlenerek orta boy iş atları elde edilmiştir.⁵⁰

Aslında bölgenin coğrafi yapısı, makineleşmenin halen çok yaygın olmaması, Kars ve yöresinde

⁴³ Buyanov E. V, Duhovniye Hristiyane Molokane v Amurskoy Oblasti vo Vtoroy Polovine XIX-pervoy treti XX vv, Blagoveşensk 2003, s. 29.

⁴⁴ Pleçintseva N. D, Solovyeva L. T, Nekotoriye Aspekti Sovremennogo Sostoyaniya Russkih Molokanskikh Obşin Azerbaycana, Lavrovskiy Sbornik: Materialı XXXIV i XXXV Sredneaziatsko-Kavkazskih Çteniy 2010-2011 gg., Etnologiya, İstoriya, Arheologiya, Kulturologiya, SPB:MAE RAN 2011, s. 380.

⁴⁵ BOA, MAD.d., 23109, 29.12.1276.

⁴⁶ İbrahim Yarkın, Atçılık, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1962, s. 83.

⁴⁷ Koçkar, *age*, s. 63.

⁴⁸ Batu, *age*, 92.

⁴⁹ Yarkın, *age*, s. 83.

⁵⁰ Ertuğrul Güleç, *Ardahan Atı (Malakan Atı)*, Bilgi Müşavirlik ve Neşriyat, Ankara 1997, s. 16-18.

bu atlara kullanım sahası yaratmakla birlikte 1960'lı yıllardaki çabaların da olumlu sonuç vermediği görülmektedir.

Malakan atları bugün büyük oranda ortadan kalkmış veya yerli ırklarla karışma sonucunda kendilerine özgü duruş ve özelliklerini kaybetmişlerdir. Fakat Kars ve civarındaki yoğun at varlığı içinde kanları yaşamaktadır.

3. Dolaylı Etki: Kan Karışımı

Kafkas göçleri sonucu Anadolu'ya getirilen at ırklarının Anadolu at varlığına dolaylı etkisi, ırklar arası karışım şeklinde olmuştur. Uzunyayla atının etkilediği yerel at türlerinden biri Çukurova atıdır. Çukurova atı, İhsan Abidin'e göre Adana yöresinin yerli Anadolu kırsağı ile Şecr Aşireti aygırlarının melezi olarak, pek mükemmel ve ahenkli bir cinstir. Çukurova'nın verimli toprakları ve kanın etkisi bu cinsin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Arap atına benzeyen Çukurova atı, parlak yelesi, ince derili, fevkalade yürüyüşlü ve irtifa olarak 1.48-1.55 metre boyunda gösterişli iri bir attı.⁵¹ Fakat zamanla çeşitli sebeplerle irtifası düşmüştür.

Çukurova Atı üzerinde Uzunyayla ırkının büyük tesiri görülür.⁵² Uzunyayla'daki at yetiştiricisi Çerkeslerin, sahip oldukları atları, uzun bir süre kışlak olarak Çukurova ve Amik Ovasına getirdikleri bilinmektedir.⁵³ Başları daha iri ve genel profilleri daha toplu olan Uzunyayla atlarının kan karışıklığı sonucu Çukurova ırkı kısmen değişime uğramıştır.⁵⁴

Kafkas göçleri sonucu Anadolu'ya getirilen atların kısmi etkide bulunduğu türlerden biri de Canik atıdır.

Göçlerden evvel özellikle Çarşamba ve Terme'de çok eskiden beri yerli bir at tipi vardı. Canik atı olarak bilinen ve diğer Anadolu at ırklarından yüksek boyu, dağlık araziye uyumu, rahvana alışı ve asabi özellikleri ile farklılık gösteren Canik atı bir bölge atıdır. Canik atı özellikle rahvan yürüyüşü nedeniyle İstanbul arabacıları tarafından tercih edilmiş; atlı tramvaylarda kullanılmıştır.

Canik yöresi aynı zamanda at yetiştiriciliği ve satışının yapıldığı, atçılığın sevildiği önemli merkezlerden biriydi.⁵⁵ Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, Canik yöresinde atçılık Anadolu'nun diğer sahalarına nazaran daha iyi durumdaydı. Verimli arazi ve meraların yoğun oluşu bunda etkilidir.

Samsun'da at sevgisi Osmanlı Devleti'ndeki ilk at yarışlarından biri olan Samsun at yarışlarının da ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1901 yılında Canik Mutasarrıfı Hamdi Bey (Simavi), şehirdeki ilk at yarışlarını tertip etmiştir. Merd ırmağı kenarında düzenlenen yarışlar için ayrıca bir tribün inşa edilmiştir. Bölge ileri gelenlerinin de rağbet göstermesi sonucu kısa sürede ünlenen yarışlara çevre kent ve kasabalarından yoğun ilgi olmuş ve yarışlar, sadece at yarışından ibaret olmaktan öte kente sosyal ve ekonomik manada canlılık kazandıran birer panayıra dönüşmüştür.⁵⁶

Samsun bir liman kenti olması sebebiyle 1859 yılından itibaren Kafkas muhacirlerinin geçici ve kalıcı şekilde iskân edildiği bir bölge olmuştu. Samsun, Kafkas muhacirlerinin Anadolu sahillerinde ilk uğrak yerlerinden biriydi. Kafkas muhacirlerinin yanlarında getirdikleri atlar Uzunyayla atlarından farklı olarak başları kuru, boyunları uzun ve narin, sağrıları düşük ve bacak kemikleri incedir. Çok çevik ve asabi atlardı.⁵⁷

Kafkasya'dan getirilen ve Uzunyayla atından farklılık gösteren Çerkes atları ile Canik atının

⁵¹ Abidin, *age*, s. 65.

⁵² Batu, *age*, s. 87.

⁵³ 1903 yılında, Uzunyayla ileri gelenlerinin, atlara uygulanan vergide muafiyet talepleri ile ilgili verdikleri dilekçede, Uzunyayla atlarının, yılın sekiz ayını Çukurova ve Halep'te geçirdikleri anlaşılmaktadır. BOA, BEO, 2260/169441, 06.Za.1321. 1895 tarihli başka bir dilekçede, Uzunyayla at sahiplerinin, atlarını Adana, Halep, Cebel-i Bereket, Kozan ve Maraş civarına götürdükleri görülmekle birlikte adı geçen yerlerdeki toprak sahipleri ile anlaşmazlıklar yaşadıkları görülmektedir. BOA, BEO, 652/48896, 18.M.1313.

⁵⁴ Emiroğlu, Yüksel, *age*, s. 246.

⁵⁵ Koçkar, *age*, s. 59.

⁵⁶ Türker, *age*, s. 75.

⁵⁷ Batu, *age*, s. 94-95.

karışımı iyi sonuç vermiştir. Fakat şartlar ve halkın tercihi, yoğun bir karışım olmasının önüne geçmiştir. Dolayısıyla Çukurova atında olduğu gibi bir karışım ve neticede yeni bir profil ortaya çıkmamıştır. Daha doğru bir ifade ile Kafkas atı ile Canik atı belirli oranda karışmıştır fakat bu Canik atı üzerinde belirgin bir tesir yaratmamıştır.⁵⁸ Kafkas atının Canik atı üzerinde etkisinin sınırlı kalmasında tabii olarak Samsun'a yönelik Kafkas göçünün deniz yoluyla yapılması etkili olmalıdır. Bu, bölgeye getirilen at sayısının Uzunyayla'daki kadar bir yoğunluğa ulaşmasını engellemiştir.

Sonuç

Osmanlı tarihinde 19. yüzyıl, nüfus hareketlerinin yoğun olarak yaşandığı bir yüzyıldır. Sınırların daralması, elde kalan topraklara yönelik göçlere neden olmuş ve Osmanlı sosyal-ekonomik yapısında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu yüzyıldaki nüfus hareketlerinin belki de en önemlisi Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına yapılan göçlerdir.

Göç mevhumu, sebep ve sonuçları itibariyle çok yönlü bir meseledir. Bu makalede göç edenlerin, göç ettikleri topraklara yaptıkları katkılar bakımından bir bakış açısı sunmaya çalıştık. Bu katkılardan biri olarak Kafkas göçleri sonucu Anadolu Türk atçılığında meydana gelen değişiklikleri ele aldık ve iki türlü sonuca vardık. Bunların birincisi doğrudan etki olarak adlandırdığımız, Anadolu at ırkları sayısında görülen artış diğeri de dolaylı etki olarak, Kafkas göçmenlerinin yanlarında getirdikleri atlar ile Anadolu at ırkları arasındaki karışmadır.

Göçler sonucu Anadolu at envanterine Uzunyayla ve Malakan atları dahil olmuş ve 10 olan Anadolu at ırkı diyebileceğimiz at cinsi sayısı 12'ye yükselmiştir. Dolayısıyla bugün Anadolu'ya özgü sayılan at cinslerinin %15'i Kafkas göçleri sonucu Anadolu'da görülmeye başlanan atlardan oluşur. Bu oran toplam at varlığını ifade etmez, yalnızca ırkları ifade eder zira göçler sonucu Anadolu'ya getirilen, örneğin Uzunyayla atının 1909'daki sayısı, toplam at varlığı içinde ancak %2-3'e tekabül eder. Malakan atının sayısı daha da azdır. Bu bakımdan Kafkas göçleri Türk at varlığına, sayısal olarak değil cins çeşitliliğinin artması bakımından katkı yapmıştır. Dolaylı etki olarak adlandırdığımız kan karışımında, Kafkas göçleri sonucu Anadolu'ya getirilen atlar ile yerel atların karışması ifade edilmeye çalışılmıştır. Bu etki özellikle Çukurova atı ile kısmen Canik atı üzerinde görülmüştür.

Bu çalışmada dikkat çekilmek istenen Kafkas göçleri sonucu Anadolu at varlığındaki gelişim olmakla birlikte, aynı zamanda Anadolu'nun sahip olduğu at zenginliği de vurgulanmak istenmiştir. Günümüzde İngiliz ve Arap atları özellikle yarış sektöründe kullanılmalarından dolayı ön plana çıkmışlardır. Fakat bu durumun olumsuz etkisi olarak Anadolu'nun sahip olduğu at zenginliği kaybolmaya yüz tutmuştur. Elbette makineleşme ile değişen dünyada atların kullanım sahaları oldukça daralmıştır fakat Anadolu'nun yerel at ırklarının yaşatılmasının tarihsel bir görev olması yanında, ülkenin biyolojik çeşitliliği açısından da önem taşıdığına şüphe yoktur.

Kaynakça

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Babıâli Evrak Odası Belgeleri (BEO)

2224/166795, 30.N.1321; 3064/229756, 14.R.1325; 3457/259211, 26.Za.1326; 652/48896, 18.M.1313; 939/70415, 22.Za.1314; 950/71233, 13.Z.1314; 2260/169441, 06.Za.1321.

Dâhiliye Nezareti Mektûbi Kalemi (DH. MKT)

691/36, 25.M.1321; 726/22, 22.Ra.1321.

Hariciye Nezareti Hukuk Kısmı Belgeleri (HR. H)

162/18, 6.01.1898.

⁵⁸ Koçkar, *age*, s. 59.

İrade Şura-yı Devlet (İ. ŞD)

18/768, 16.M.1287.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.)

23109, 29.12.1276.

Şûrâ-yı Devlet (ŞD)

1850/35, 09.Za.1321; 320/12, 04.01.1306.

Yıldız Esas Evrakı

4/61, 02.B.1301.

B. Telif ve Tetkik eserler

ABİDİN, İhsan, *Osmanlı Atları*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1917.

AKAY, Tolga, *Kafkasya'dan Uzunyayla Havalisine Göçler ve İskân (1856-1876)*, (Erciyes Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2009).

BATU, Selahattin, *Türk Atları ve Yetiştirme Bilgisi*, AÜ Veteriner Fakültesi Yayınları, Ankara 1962.

BUYANOV E. V, *Duhovniye Hristiyane Molokane v Amurskoy Oblasti vo Vtoroy Polovine XIX-pervoy treti XX vv*, Blagoveşensk 2003.

EMİROĞLU, Kudret –YÜKSEL Ahmet, *Yoldaşımız At*, YKY, İstanbul 2002.

ERKAN, Süleyman, “XIX. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devleti'nin Göçmenleri İskân Politikalarına Yabancı Ülkelerin Müdahalesi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul 1999, s. 612-631.

GÜLEÇ, Ertuğrul, *Ardahan Atı (Malakan Atı)*, Bilgi Müşavirlik ve Neşriyat, Ankara 1997, s. 16-18.

<http://www.turkhaygen.gov.tr/data/malakan.asp>

İŞCAN, Kaan M., “Geçmişten Günümüze Uzunyayla At Yetiştiriciliği”, *Uzunyayla Rapor ve Belgeleri* (Der. Muhittin Ünal), Kafdav, Ankara 2007.

İZBIRAKAN, Reşat, *Uzunyayla'da Coğrafya Araştırmaları*, TTK Basımevi, Ankara 1945.

KARPAT, Kemal, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

KOÇKAR M. Tekin, *At Irkları ve Dağılımı*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2012.

KÖKSAL, Osman, “Osmanlı Dönüşüm Sürecinde Bir Devlet Teşebbüsü Olarak Çifteler Hara-yı Hümayunu ve Türk Atçılığına Katkıları”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 2009, s. 333-363.

KÖSTEM, Reşat, *Tarihsel Sürecinde Atçılığımızın Yapısı ve Yarışçılığımızın Oluşumu*, TJK Yayınları, İstanbul 2000.

PLEÇİNTSEVA N. D, SOLOVYEVA L. T, *Nekotoriye Aspektı Sovremeyennogo Sostoyaniya Russkih Molokanskih Obşin Azerbaycana, Lavrovskiy Sbornik: Materialı XXXIV i XXXV Sredneaziatsko-Kavkazskih Çteniy 2010-2011 gg.*, Etnologiya, İstoriya, Arheologiya, Kulturologiya, SPB:MAE RAN 2011.

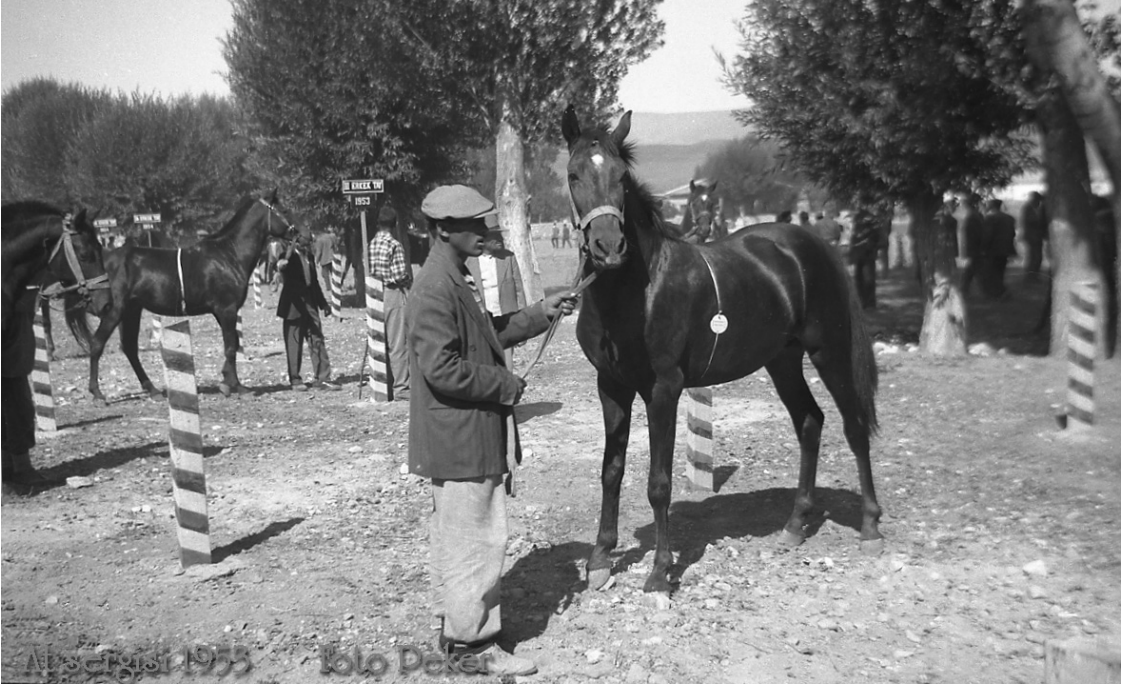
Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası, Matbaa-i Hayriye, İstanbul 1914, Aded: 21.

TÜRKER, Hasan Ali, *Türklerde Atçılık*, TJK Yayınları, Anakara 1971.

Uzunyayla At Yetiştirme İşleri Tetkik ve Mesai Raporu, Ekspres Basımevi, İstanbul 1938.

ÜYKEN, Nimet, *Türkiye Jokey Kulübü Tarihçesi*, TJK Yayınları, İstanbul 2000.

YARKIN, İbrahim, *Atçılık*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1962.

1959 yılında Pınarbaşı ilçesindeki at sergisinden Uzunyayla atı (Cengiz Peker tarafından çekilmiştir, Foto Peker Arşivi, Pınarbaşı)

1962 yılında Uzunyayla'da düzenlenen bir at yarışı. (Cengiz Peker tarafından çekilmiştir, Foto Peker Arşivi, Pınarbaşı)

Malakan Atı (<http://www.turkhygen.gov.tr/data/malakan.asp>)

Cumhuriyet Döneminde Göçler ve Göçmenlerle Dayanışma: Samsun Örneği (1923-1960)

Doç. Dr. Önder DUMAN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun

İmparatorluklar yerine ulus devletlerin revaç bulduğu ve sömürgeciliğin genel geçer akçe olmaya başladığı bir dönemden günümüze kadar geçen 150 yıllık süre içerisinde Anadolu, Osmanlı coğrafyası ve hinterlandındaki Türk ve Müslüman ahali açısından bir toplanma merkezi olma özelliği göstermiştir. Gerçekten de 19. yüzyılda Osmanlı Devletinin artık eski gücünde bulunmayışı ile eş zamanlı olarak kendini gösteren ulus devlet modası ve sömürgecilik yarışı ile beraber gerek Kafkaslar, gerek Balkanlar ve gerekse de Ortadoğu'daki Türk ve Müslüman ahali açısından Anadolu her bakımdan güvenli bir liman olarak görülmüştür. Bunun bir sonucu olarak 1860'lardan itibaren sayıları milyonları bulan insan kütleleri Anadolu'ya göç etmeye başlamış, Anadolu bu insanlar açısından artık vatan olarak kabul edilmiştir. Bu 150 yıllık tarihi süreçte diğer birçok Anadolu kenti gibi Samsun da önemli bir göç ve iskân merkezi olma özelliği göstermiş, önce Kafkaslardan gelen Çerkeslere, Kırım ve Tatar Türklerine, ardından da Balkanlardan gelen Türk ve Müslüman ahaliye yurtluk vazifesi görmüştür¹.

19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar üç büyük kitlesel göç ve iskân süreci geçiren Samsun, Cumhuriyet döneminde de buna benzer süreçler yaşadı. Nitekim ilk olarak yeni devletin rejiminin daha birinci yılı dolmadan Anadolu ve Samsun Yunanistan'dan gelen mübadillere ev sahipliği yapmak durumunda kaldı. Lozan'da Türk ve Yunan taraflarınca Ocak 1923'de Türk ve Yunan ahalinin değişimine yönelik yapılan anlaşmanın gereği olarak başlayan göç süreci ile Samsun, mübadiller için tespit edilen iskân mıntıklarından biri oldu. 1923 yılı sonlarında ilk mübadil kafilelerin Samsun'a gelişi ile başlayan bu göç ve iskân süreci yaklaşık iki yıl devam etmiş, bu süre zarfında yaklaşık 24.000 göçmen Samsun ve kazalarına yerleştirilmiştir. Mübadiller oldukça zorlu geçen bu göç ve iskân süreci sonunda çoğunlukla merkez, Bafra ve Çarşamba kazalarına iskân edilmiştir².

İlerleyen süreçte Anadolu ve Samsun yine Balkanlardan gelen göçmenler için bir sığınma noktası işlevi gördü. Nitekim mübadillerin göç ve iskân sürecinin tamamlandığı 1925'lerden 1940'lara kadar Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya'dan 400.000 dolayında göçmen Türk bayrağının gölgesine sığınmıştır. Bu süreçte Samsun yine bir iskân mıntıkası olarak düşünülmüş, net bir sayı vermek mümkün olmamakla beraber sadece Bulgaristan'dan en az 200 hane Türk ve Müslüman Samsun'a yerleştirilmiştir. Bu süreçte Samsun'a Balkanlardan gelen göçmen miktarı hakkında net bir rakam verilememesinin temel sebebi gelen göçmenlerin statüsü ile ilgilidir. Nitekim bu süreçte gelen göçmenlerin büyük bir çoğunluğu devletten yardım talep etmemek koşuluyla (serbest iskân statüsünde) geldikleri için, resmi kayıtlara, dolayısıyla arşiv kayıtlarına yansımamışlardır. Dolayısıyla bu süreçte Samsun'a gelen göçmen sayısının çok daha fazla olduğu rahatlıkla söylenebilir.

1950 yılına gelindiğinde Türkiye bu sefer Bulgaristan kaynaklı bir göç ve iskân sürecine girdi. İkinci

¹ Göçler için bkz. Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.; Süleyman Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, Trabzon 1996.; Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.; Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

² Mübadele için bkz. Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.; Nedim İpek, *Mübadele ve Samsun*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

Dünya Savaşı sonrasında Bulgaristan'da tesis edilen komünist idarenin baskı, yıldırma ve asimilasyon politikalarından kaçabilen 155.000 Türk ve Müslüman yine Türk bayrağının gölgesine sığındı. Aralık 1950-Kasım 1951 arasında yaklaşık bir yıllık bir süreçte gelen göçmenlerden 478 hanede 2367 nüfus Samsun'a iskân edilmiştir³.

Samsun'a yönelik tüm bu göç hareketleri esnasında devlet, mübadil ve göçmenlerin gerek geçici barınma döneminde ve gerekse de iskân döneminde her türlü ihtiyaçlarını bütçe imkânları dahilinde karşılamaya çalışmıştır. Ancak genç Türkiye Cumhuriyetinin mali imkânlarının sınırlı olduğu bu dönemde mübadil ve göçmenlerin işe, barınma ve sağlık gibi zaruri ihtiyaçlarının giderilmesinde bazı sıkıntılar baş göstermiş, bu durumda yerel idarecilerin önderliğinde halkın katılımı ile yardım kampanyaları başlatılmıştır. Mevcut çalışma Samsun'da göçmenlerle dayanışma olarak da nitelenebilecek bu yardım kampanyalarını tespit etme amacına yöneliktir.

Mübadile Döneminde Mübadillerle Dayanışma

Mübadile kapsamında mübadiller 1923 yılının son günlerinden itibaren Samsun'a indirilmeye başlandı. Samsun hem bir iskân bölgesi, hem de Sivas, Tokat, Amasya gibi iç bölgelere gönderilecek olanlar için ihraç iskelesi olduğu için indirilen mübadil adedi sadece 6 aylık bir dönemde 44 bini buldu⁴. Mübadiller Samsun'a indirildikten sonra sağlık kontrolleri yapılmakta ve mümkün olduğu kadar misafirhanelere yerleştirilmekteydi. Misafirhaneler yetmeyince barakalar inşa edildi⁵, ancak bu da bir süre sonra ihtiyacı karşılayamayınca mübadiller sokaklarda ve caddelerde yatıp kalmaya başladılar⁶. Yerel idare öncelikle mübadillerin işe gereksinimlerini karşılamaya çalışmış ve bu kapsamda neredeyse tüm tahsisatını bu işe yöneltmiştir. Ancak imkânlar sınırlı olduğu için bir süre sonra ihtiyaçların temininde sıkıntılar baş göstermiş ve durumda Hilâl-i Ahmer'in de katılımı ile bir yardım kampanyası başlatılmıştır.

Samsun'daki mübadillere yardım çalışmalarına Vali Osman Bey ön ayak oldu. Nitekim Kasım 1923 başlarında Vali Osman Bey'in başkanlığında bir yardım heyeti kuruldu. Nemlizade Sıdkı, Çubukçuzade Subhi, Şark Tütün Şirketi Müdürü Said, Kibar Tevfik, Lord Mustafa, Kefeli Yusuf Ziya ve Halil beyler gibi şehrin önde gelen isimleri söz konusu heyette üye olarak görev aldılar. Aynı tarihlerde ayrıca bir de sadece kadınlardan oluşan bir yardım heyeti teşkil edilmişti. Bu heyet de Vali Osman Bey'in eşinin başkanlığında olmak üzere Reji Fabrikası Müdürü Rüşdü Bey'in yeğeni, Sıhhiye Müdürü Osman Bey'in baldızı ile Kırzade Yusuf ve Doktor Hasan beylerin eşlerinden oluşuyordu⁷.

Söz konusu heyetlerin kurulmasıyla eş zamanlı olarak, yerel basın vasıtasıyla halk mübadillere yardım etmeye çağrıldı. 8 Kasım 1923 tarihinde bu çağrı şu ifadelerle yapılmıştı. *“Ey bu zavallı kitlenin kalbinde ışıldayan yegane şule-i ümidin mülkemi olan kari!... Elini göğsünün üstüne koy, gözlerini bir an için kapa ve kable-i Allah'a dönerek üç saniye düşün! Soğuk ve karanlık geceleri yırtık ..... içinde titreye titreye geçiren bu insanlar Müslüman'dır. Yeşil yuvalarını, tütün ocaklarını, beyaz sürülerini bırakarak Karadeniz kıyılarına serpiyen bu zavallılar dindaşımızdır. Senin kahraman ordunun parlak süngüsünden kaçanlar, yine senin namına bütün intikamlarını bu biçarelerden aldılar. Bunların içinde yavuklusu ölen gelinler, boğuk ve kısık ..... ağlıyor, yavrusu parçalanmış anneler dindaşının kapısında el bağıyor, ihtiyar dedeler nasırlı ellerini açmış senden, senin temiz ve saf kalbinden doğacak mürüvveti bekliyor”⁸*. Oldukça duygusal içerikli bu çağrıları sayfalarına taşıyan gazeteler ayrıca, yardım

³ Cumhuriyet döneminde Samsun'a yapıla göçler için bkz. Önder Duman, *Rumeli'den Samsun'a Göç (1923-1970)*, Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Samsun 2010.

⁴ *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, No: 36, 15 Ağustos 1340 (1924), s. 405.

⁵ *Haber*, 8 Teşrin-i Sani 1339, s. 2.

⁶ Ali Ezger Özyürek, *Muhacir (Bitmeyen Göç)*, Kekeme Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 119.

⁷ *Haber*, 22 Teşrin-i Sani 1339, s. 2.

⁸ *Haber*, 8 Teşrin-i Sani 1339, s. 2. 3 Ocak 1924 tarihinde yapılan bir diğer çağrıda ise Yunanistan'ın Samsunlu Rumların yardımıyla satın aldığı ve 1922'de Samsun'u bombalayan Averof zırhlısı hatırlatılarak yardım talebinde bulunulmuştu. “Samsunlular! Sizler iki büyük harb devresinde düşman semtlerinin cefasını az çok görüp duydunuz. Emin olunuz ki memleketimize atılan kardeşlerin feryad ve figanı Averof'un çatlak mermilerinin uğultusundan daha müdhış, tesirlerinden daha muharib! : O mermiler nihayet birkaç polad-ı sinede birkaç küçük rahneler açıldı, bu figanlar koca bir cemiyetin kalplerini deliyor”. *Haber*, 3 Kanun-ı Sani 1340, s. 1.

yapanların isimlerinin “şefkat levhası” başlığı altında yayınlanacağını duyurdu⁹. Nitekim bu duyurudan kısa bir süre sonra da yapılan bağışlar gazetelerde ilân edilmeye başlandı. 14 Şubat 1924 tarihli Haber gazetelerinde yayınlanan bağış listesi şu şekildeydi: ¹⁰

“Kasımzade İbrahim Bey ailesi: 20 parça çamaşır, 9 entari, 1 müstamel elbise, 1 pardesü

Lord Mustafa Bey Haremi: 45 parça çamaşır

Çubukçuzade Suphi ve Mustafa Beyler haremi: 40 parça çamaşır

Kırzade Yusuf Bey haremi: 15 battaniye

Yelkencizade Şükrü Bey haremi: 1 top kaput bezi

Hacı Hüseyinzade Baha Bey haremi: 1 top Amerikan bezi ve 1 top pazen

Doktor Fehmi Bey ailesi: 5 müceddet ayakkabı, 5 müceddet erkek mistan

Kebilizade Halis Efendi ailesi: 2 müceddet battaniye

Rüsumat Muhafaza Müfettişi Ali Bey haremi: 1 battaniye

Kefelizade Sadık Efendi haremi: 1 top basma”

Tüm bu çalışmalar kısa sürede etkisini gösterdi ve halkın mübadillere yönelik yardımları belli bir seviyeye ulaştı. Toplanan nakdî ve aynı yardımlar Hilâl-i Ahmer binasında yardıma muhtaç mübadillere dağıtıldı¹¹.

Tüm bu yapılan yardımlar bir süre sonra yetersiz kalmış olsa gerektir ki, Nisan 1924 sonlarında Samsun’un önde gelen kişileri belediye dairesinde toplantıya davet edildiler. Vali vekilinin de iştirak ettiği toplantıya “*muteberan ve tüccarandan*” sadece dört kişi katıldı. Toplantı sonucunda, “*Hilâl-i Ahmer ianesi*” adı altında ithalat ve ihracat mallarının her yüz kilosundan bir kuruş, ihraç olunacak sığırlardan beş kuruş, koyunlardan kırk para ve vapurlarda birinci ve ikinci mevkiye yolculuk yapanlardan da yirmişer kuruş alınması karara bağlandı¹².

Haziran 1924’te muhacirlere yardım amacıyla “*Yerli ve Muhacir Birlik Derneği*” adıyla bir dernek kurulmaya çalışıldığına dair yerel basında haberler çıksa da ¹³ bu hususta nihai bir tespit yapılamamıştır. Buna karşılık 1925’de Samsun’da “*Mübadiller Cemiyeti*” adıyla bir cemiyetin varlığı bilinmektedir. Ancak söz konusu cemiyetin faaliyetleri hakkında bir bilgi mevcut değildir¹⁴.

1950-1951 Bulgaristan Göçü Döneminde Göçmenlerle Dayanışma

1950 yılına gelindiğinde Türkiye bu sefer Bulgaristan kaynaklı bir göç ve iskân sürecine girdi. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Bulgaristan’da tesis edilen komünist idarenin baskı, yıldırma ve asimilasyon politikalarından kaçabilen 155.000 Türk ve Müslüman yine Türk bayrağının gölgesine sığındı. Aralık 1950-Kasım 1951 arasında yaklaşık bir yıllık bir süreçte gelen bu göçmenlerden 478 hanede 2367 nüfus Samsun’a iskân edildi¹⁵.

Mübadelede olduğu gibi Bulgaristan’dan gelen göçmenlerin iskânı sürecinde de iâşe, barınma ve sağlık hizmetlerinin yürütülmesinde kimi zaman bütçe olanaklarının yetersizliği sonucu aksamalar meydana gelmiş ve bu noktada yine yardım kampanyalarına müracaat edilmiştir. Zaten Ankara’dan dan valiliklere gönderilen yazılarda da mahallî kaynaklardan istifade edilmesi, halkın yardımına başvurulması isteniyordu. Nitekim bu husustaki çalışmalar Bulgaristan’dan dan ilk gelen göçmenlerin iskân edildiği Bafra’da başlatıldı. Kaymakamlığın öncülüğünde yürütülen çalışmalar neticesinde yerel

⁹ *Haber*, 3 Kanun-ı Sani 1340, s. 1.

¹⁰ *Haber*, 15 Şubat 1340, s. 2.

¹¹ *Haber*, 24 Kanun-ı Sani 1340, s. 2. ; İpek, *Mübadele ve Samsun* s. 61.

¹² *Haber*, 1 Mayıs 1340, s. 1. ; *Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, Nr: 36, 15 Ağustos 1340, s. 398-399.

¹³ *Haber*, 23 Haziran 1340, s. 2. ; İpek, *Mübadele ve Samsun* s. 62.

¹⁴ İpek, *Mübadele ve Samsun*, s. 62-63.

¹⁵ Göç ve iskan süreci için bkz. Duman, *Rumeli’den Samsun’a...*, s. 56-106.

eşrafın da katılımıyla Kasım 1950 başlarında Bafra’da “Göçmenlere Yardım Derneği” kuruldu. Dernek kurucuları arasında Bafra Orman İşletme Müdürü Kadri Yaprak, Tekel Müdürü Selahattin Akabalı, İş Bankası Müdürü Semih Kulaksızoğlu, Ziraat Bankası Müdürü Celal Vaner ile tüccarları Mustafa Çağın, Ömer Güriş, Mustafa Ergin, Eşref Çalış ve İsmail İşman yer alıyordu. Tüzükte derneğin amacı şu şekilde belirtilmişti: “Derneğin gayesi, yurt dışında 1/1/1950 tarihinden sonra Bafra’ya gelmiş ve gelecek göçmenlerin kendilerini geçindirebilecek duruma girinceye kadar bunlara yardım etmek isteyen vatandaşların aynı ve nakdi yardımlarını toplayıp göçmenlere tevzi etmek, yerleşecekleri arazi için maddi, manevi yardımlarda bulunmak ve barınacakları binaların inşasını temin etmek ve bunların memlekete faydeli bir vatandaş haline gelmelerini sağlayacak her türlü teşebbüste bulunmak[tr].”¹⁶

Görüldüğü üzere dernek, üretici konuma gelene kadar göçmenlerin tüm ihtiyaçlarını karşılamakla kendini yükümlüydü. Dernek kurulduktan bir hafta sonra ilk toplantısını gerçekleştirerek, idare kurulunu seçti ve yardım çalışmalarına başladı. İdare kurulu yukarıda zikredilen kurum amirleri ile tüccarlardan oluşuyordu¹⁷.

Bafra’daki bu dernekleşmeye paralel olarak, Samsun il merkezinde de bir yardım heyeti teşkiline yönelik çalışmalar yapıyordu. Nitekim Aralık 1950 başında şehir kulübünde Vali Hamdi İşcan başkanlığında, kurum amirleri ile şehrin ileri gelenlerinin katıldığı bir toplantıda göçmenlere yardım toplamak üzere dört ekibin teşkiline karar verildi¹⁸. Toplantının hemen sonrasında faaliyete geçirilen bu yardım ekipleri, iki hafta gibi kısa bir müddet zarfında 70 bin liraya yakın bir bağış topladılar¹⁹.

Gerek il merkezinde ve gerekse Bafra’da yardım faaliyetlerine yönelik bu çalışmalarla eş zamanlı olarak mahalli gazete sayfalarında da halkı yardıma teşvik edici mahiyette ilânlara yer verilmeye başlandı. Göçmenlere şefkat duygusu uyandıracak nitelikteki bu ilanların birisindeki şu ifadeler oldukça dikkat çekiciydi: “...Kukla Bulgar devletinin haince hudut dışı ettiği yurdumuza gelen ırkdaşlarımıza yardım için kurulan dernek bütün gayretleriyle çalışıyor. Yalnız derneğe hep birden, vakit geçirmeden yardım etmeliyiz ki faydalı olabilsin. Evsiz, ocaksız, işsiz, aç, çıplak binlerce göçmen kendilerine uzanacak eli bekliyorlar. Bir an için onların yerinde olduğumuzu düşünelim. Eminim ki vicdanlarımız bizi vermekten men etmeyecektir...”²⁰ Gazeteler kimi zaman da sütunlarında “Yurddaş Göçmenlere Yardım Milli Vazifedir”, “Vatandaş Göçmenlere Yardım Et” ifadelerini içeren küçük ilânlara yer veriyorlardı²¹. Gazete sayfalarında ayrıca bu ilânların yanı sıra, “Göçmenlere Yardım Listesi” başlığı altında aynî ve nakdî bağış yapanların isimleri sıkça büyük puntolarla yayımlanıyor²² ve böylelikle konunun kamuoyu gündeminde kalması sağlanıyordu.

Tüm bu yapılan propagandaların etkisiyle olsa gerek 1951 yılı başlarında Samsun il merkezi ve ilçelerinde adeta bir yardım seferberliği başladı. Özellikle Bafra’daki kişi ve kurumların yardım konusunda daha ön plana çıktığı tespit edilmektedir. Tabii bunda Bafra’daki yardım derneğinin etkin çalışmalarının yanı sıra, Bafra’nın son otuz yıldan beri iskân mıntıkası olarak kullanılması ve dolayısıyla buradaki insanların büyük bir çoğunluğunun “mu hacirlik” deneyimi ve zorluğunu bizzat yaşamış olmalarının da önemli etkisi olsa gerektir. Nitekim Bafra’da sadece 1951 yılı Ocak ayında toplanan aynî ve nakdî yardımlar aşağıdaki tabloda gösterildiği gibiydi²³.

Yardım Sahibi	Para(lira)	Zahire (kg)	Yardım Sahibi	Para (lira)	Zahire (kg)
Berberler	27.75	-	Harız köyü sakinleri	107	12
Bakkallar	341.50	-	Darboğaz köyü ,,	1.646	102,50

¹⁶ Bafra, 16 Kasım 1950, İlave Sayı.

¹⁷ Bafra, 23 Kasım 1950, s. 1.

¹⁸ Samsun, 13 Aralık 1950, s. 1.

¹⁹ Samsun, 23 Aralık 1950, s. 2.; Bafra, 28 Aralık 1950, s. 2.

²⁰ Bafra, 21 Aralık 1950, s. 1.

²¹ Samsun Postası, 18 Nisan 1951, s. 2.; Demokrat Canik, 17 Mayıs 1952, s. 1.

²² Bu listelerin bazıları için bkz. Samsun, 6 Ocak 1951, s. 3.; 10 Ocak 1951, s. 3.

²³ Bafra, 11 Ocak 1951, s.2.; 1 Şubat 1951, s. 1-2.

<i>Fırıncılar</i>	166	-	<i>Evrenuşağı köyü</i> ,,	722	17,80
<i>Kasaplar</i>	79.50	-	<i>Çırıklar köyü</i> ,,	393	54,50
<i>Kunduracılar</i>	148	-	<i>Çalköy köyü</i> ,,	124	-
<i>Manifaturacılar</i>	400	-	<i>Kuşçular köyü</i> ,,	313	56
<i>Çühane mah. sakinleri</i>	76	-	<i>Aktekke köyü</i> ,,	506	30
<i>Gazipaşa mah. ,,</i>	115	-	<i>Hırsamengeler</i> ,,	995	-
<i>Hacınabi mah. ,,</i>	64.10	-	<i>Ayazma köyü</i> ,,	407	23
<i>İshaklı mah. ,,</i>	22.90	-	<i>Sürmeli köyü</i> ,,	789	143,50
<i>Tabakhane mah. ,,</i>	106.75	-	<i>Ekiztepe köyü</i> ,,	217	11
<i>Kösedik köyü</i> ,,	100	-	<i>Kaydalapa köyü</i> ,,	693	81,50
<i>Marktale köyü</i> ,,	96	-	<i>Lengerli köyü</i> ,,	564	-
<i>Köseli köyü</i> ,,	388	5,50	<i>Engiz köyü</i> ,,	956	69,50
<i>Bakırınarı köyü</i> ,,	705	44	<i>Dedeli köyü</i> ,,	748	45,05
<i>Kelikler köyü</i> ,,	315	8,25	<i>Kaygusuz köyü</i> ,,	544	60,60
<i>Gelemağrı köyü</i> ,,	443	3,75	<i>Domuzağı köyü</i> ,,	406	82,50
<i>Canikliyurdu köyü</i> ,,	481	-	<i>Mardarköyü öğrencileri</i>	3.30	-
<i>Eldavut köyü</i> ,,	133	57	<i>Orman işl. Memurları</i>	16.50	-
<i>Keresteci köyü</i> ,,	466	43,35	<i>Kereste fab. İşçileri</i>	84	-
<i>Dededağı ve Çağşur</i> ,,	550	-	<i>Muhtelif kişiler</i>	766	-

Tabloda da görüldüğü üzere Bafra'daki yardım çalışmalarına toplumun her kesimden ve her yaş grubundan insanlar katılmış, önemli bir yardımseverlik örneği sergilenmiştir. Göçmenlere yönelik bu yardımlar sonraki aylarda azalmakla birlikte yine de devam etti. Örneğin Harız köyünden bir kişi Göçmenlere Yardım Derneği'ne müracaat ederek, kendi arazisi içerisinde bir göçmen ailesine ev yaptırmayı ve 50 dönüm arazi ile birlikte ziraî alet, edevat ve tohumluk vermeyi vaat etmiştir²⁴. Yine ayrıca Bafra Ortaokulu öğretmen ve öğrencileri kendi aralarında topladıkları 109 lirayı derneğe bağışlamışlardır²⁵.

Bafra'daki bu yardım çalışmalarına karşılık diğer ilçelerde bu konu ile ilgili pek fazla bir faaliyet göze çarpmamaktadır. Nitekim kaymakamlığın gayretleriyle Ocak 1951 başında Çarşamba'da toplanan 2 bin²⁶ ve Samsun Şehir Kulübünün bağışladığı 500 lira²⁷ ile Alaçam'da Gençlik Kulübünün göçmenler yararına düzenlediği müsamereler²⁸ dışında bir yardım faaliyeti tespit edilememiştir. Zaten söz konusu yardımların yetersizliğinden olsa gerek, Ekim 1951 başında Samsun Valisi Turgut Babaoğlu eşraf ile İl Genel Meclisi'nde toplantı yaparak, il merkezinde "Göçmenlere Yardım Komitesi" kurulmasını istemiştir. Nitekim yapılan görüşmeler neticesinde tüccardan Yusuf İzzettin Kefeli'nin başkanlığında bir komite teşkil edilmiştir²⁹. Ancak söz konusu komitenin arşiv belgelerine ve gazete haberlerine yansıyan bir faaliyeti tespit edilememiştir.

Sonuç

Cumhuriyet'in ilk yıllarında çeyrek asırlık bir dönem içerisinde Balkan coğrafyasından Türkiye'ye yönelik kitlesel göçler meydana gelmiş ve Samsun bu göç sürecinde önemli bir iskan bölgesi işlevi görmüştür. Samsun'a gönderilen mübadil ve göçmenlerin iskânı sürecinde mümkün olduğu kadar devlet ve bütçe imkânları kullanılmış olmakla beraber, kimi zaman bunlar yeterli olmamış ve bu durumda halkın yardımlarına müracaat edilmiştir. Samsun halkı bu müracaatları imkânlarını da zorlayarak boş çevirmemeye çalışmış, göçmenlerle dayanışma ruhunun güzel örneklerini sergilemiştir. Tüm bunlar

²⁴ *Bafra*, 25 Şubat 1951, s. 1.

²⁵ *Bafra*, 27 Mart 1951, s. 2.

²⁶ *Samsun*, 6 Ocak 1951, s. 2.

²⁷ *Samsun*, 29 Mart 1951, s. 2.

²⁸ *Bafra*, 14 Aralık 1950, s. 2.; *Samsun*, 24 Şubat 1951, s. 2.

²⁹ *Bafra*, 18 Ekim 1951, s. 1.

hiç şüphesiz günümüzde Samsun'da Suriyelilere karşı belediyeler ve sivil toplum örgütleri yürütülen yardım çalışmalarına da önemli ölçüde referans teşkil etmektedir.

Eski Yugoslavya'da Boşnak ve Çerkes Muhacir Mahalleleri

Prof.Dr. Redzep ŠKRIJELJ
Državni Univerzitet Novi Pazar - Serbia

KOSOVA VİLAYETİN'DE BOŞNAK VE DİĞER MUHACİRLER

XIX. yüzyılın 80'li yılların ortasına doğru Kosova (Üsküp) Vilayeti kapsamında bulunan Kosova Mitroviçesi, Priştine, Prizren, Ferizovik, Vuçitirn, Gilan, Üsküp, Kumanova, Koçana, Prilepe, Manastır (Bitola) yerleşim birimlerinde Boşnak *muhacir mahalleleri* kurulmuştur.

Boşnakların zorunlu göçü ve daha sonra gerçekleşen gönüllü yerleştirilmesi daha önemli beş aşamada gerçekleşmiştir. Özellikle birincisi (1877-1881) ordu müdahaleleri ve yaşadıkları şehirlerin (Nikşiç, Kolaşin vb.) işgalinden sonra ve Sırbistan ve Karadağ devletlerin uluslararası seviyede tanınması esnasında meydana gelen nüfus kaymaları sonucu olmuştur.

Mükemmel coğrafi konumu ve olumlu iklim koşullarına sahip olan Makedonya, muhacirlerin uygun hedefiydi. Onlar burada büyük sayıda mahalle ve yerleşim yeri kurmayı başarmıştır. Mahallelerin ve yerleşim yerlerin kurulması bazen doğal, bazı durumlarda ise planlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu yerleşim birimleri Osmanlı İmparatorluğu muhacir komisyonları yardımıyla genelde merkez şehir ve kırsal bölgelerin çevresinde inşa edilmiştir. Muhacirler, genelde kalitesiz inşa malzemesinden yapılmış binalara yerleştirilmiştir. Bunların bir bölümü muhacirlerin kendileri tarafından inşa edilmiştir.

Makedonya en çok kuzeyden gelen göçmen akımı tarafından etkilenmiştir. Bu durum genelde 1876-1878 yılları arasındaki savaşların sona ermesi sonucu olarak meydana gelmiştir. Hareket Bosna ve Hersek'ten, Yeni Pazar Sancak'ı ile Sırbistan üzerinden Makedonya'ya, özellikle Arnavutluk yollarından, Kosova-Vardar demiryolu (Kosova Mitroviçesi-Üsküp-Selanik) ile Morava-Vardar Vadisi, ve 1888 yılında birleştirilmiş (Belgrad-Üsküp-Selanik) demiryolundan Üsküp ve diğer önemli bölgelere devam etmiştir. Kosova-Makedonya bölgelerine ulaşmak için muhacirler kullanabildikleri bütün hatlara başvurmuştur.¹

Sofya'daki Britanya Genel Konsolosu Giford Palgreyv'in 7 Ocak 1879 tarihinde yazdığı röportaja göre Selanik-Mitroviçe demiryolu hatı üzerinde 'büyük sayıda yoksul, fakat silahlı ve kavgacı Müslüman muhacirleri bulunmakta... bunların çoğu Bosna-Hersek ve Bulgaristan sınır bölgelerinden gelmekte...'²

Büyük Doğu Krizi esnasında muhacirlerin Makedonya şehirlerine yerleşmesi sonucu olarak birkaç muhacir mahallesi oluşmuştur: Kumanova (Muhacir Mahallesi), Eğri Palanka, Sveti Nikole (Macirska), Ustrumca (Macirska), Berova, Kavadar (Macirska), Bitola (Muhacir) ve Üsküp (Muhacir/Macir Mahallesi) ve ilk önce köy olarak gelişen fakat daha sonra Üsküp semtine dönüşen Macari, 2 bin muhacirin yerleşmiş olduğu Çayır (Boşnak Mahallesi) ve Tophane; sonradan Bulgaristan dahil Bosna-Hersek bölgesinden göçmen alan Bregalniça Bölgesi; Males'te (Berovo) 400 ev, Veles ile kırsalı, Koçana, Tikveş Bölgesi, Kumanova ve diğer bölgeler.

Avusturya-Macaristan ordusu istatistiğini öne sürdüren Oskar Meltzer'in sözlerine göre 1883 yılın

¹ Решеј Шкријелј, Мухаџирскага криза и населување на Бошњаците во Македонија (1875 - 1901), Бигос, Скопје, 2006, 181-182.

² Британски документи за историјата на Македонија (1857-1885), т. IV, ДАРМ Скопје, 2003, 414.

Aralık ayında Kosova Vilayetin’de 3 bin 840 Boşnak muhaciri bulunmaktaymış.

Muhacirlerin Makedonya topraklarına yolun basit olmadığını kanıtlayan dokümanlardan birine göre: ‘Osman Salihoviç, Bosna Vilayeti sakini, Brčko’daki Brezovo köyü doğumlusu, 6 kişilik ailesiyle muhacir; ile aynı yerde doğan Mustafa Ahmetoviç, 6 kişilik aile üyesi’.³

Muhacirlerin Makedonya’ya ulaşmasından sonra, ekonomik ve güvenlik durumları belediye sosyal ve devlet kurumları (muhacir komisyonları) taahhütü sonucu olarak yavaşça iyileşmiştir.

XX. yüzyılın başlangıcında çizilen bir topografik-kentsel haritasına göre *Boşnaklar* mahallesi daha yeni tarihli mahalle olarak kaydedilmiştir. Bugünkü Çayır yerleşim biriminde yer alan Çerkes *Evlere*⁴ adını taşıyan yerleşim bölgesi, Çerkeslerin göç etmesi ve Bosna-Hersek’ten gelen muhacirlerin yerleştirilmesinden sonra *Boşnak Evleri* adını taşımıştır.⁵ Kısa süre içinde büyüyen bu yer *Boşnak Mahallesi* adını taşımaya başlamıştır.⁶

Avdulah Mehmedoviç’in yazılarına göre bazı Boşnak muhacirleri kışlanın yakınlarında yer alan bayırda yerleştirilmiştir. Genelde kırsal bölgelerden gelen bu göçmenler kentsel hayata uyum sağlamakta zorluklarla karşılaşmıştır.⁷ 1908 ve 1909 yıllarında Bosna-Hersek’ten göç eden nüfusun yerleştirilmesinden sonra mahallede yeni evlerin inşaatı hakkındaki arşiv belgelerine göre: ‘*Üsküp şehrinde, Çayır’ın Muhacir Mahallesi’nde belli sayıda ev bulunmaktadır. Bunlar zayıf malzemeden yapılmıştır ve bir çatı altında iki daire bulundurmaktadır. Bu evler Türk devleti tarafından belediye arazisi üzerinde inşa edilmiştir ve içine Bosna’dan gelen muhacirler yerleştirilmiştir. Bu göçmenlerin çoğunluğu evlerini Üsküp’te Osmanlı iktidarın 1912 yılında sona ermesiyle birlikte terk etmiştir. Bir bölümü Avusturya-Macaristan’a, obür bölümü ise Türkiye’ye göç edip gelecekte hiç dönmeyince bu evlere Üsküp’ün en yoksul kesimi taşınmıştır.*’⁸

Çayır semtinin Boşnak Mahallesi’nde musalla veya namazgâh bulunmaktaymış. Bu tapınma yerinde açık gökyüzü altında Bayram namazları toplu olarak kılınmıştır.⁹ Bu yapı Osmanlı dilinde bir zamanki Üsküp belediye başkanı Salih Asim tarafından Osmanlıca dilinde yazılmış olan ‘*Üsküp ve kırsalı tarihi*’ kitabında namazgâh olarak anılmaktadır.¹⁰

Üsküp’te yer alan meşhur *Muhacir Mahallesi* bu şehrin Karşiyaka adını taşıyan, Vardar nehrinin sağ kıyısında yer alan bölgede bulunuyor. Büyük sayıda muhacir ailesinin yerleştirilmesi amacıyla bu bölgede büyük sayıda evin inşaatı başlatılmıştır. Tüm muhacir nüfusunun birikmesiyle birlikte burası *Muhacir/Çerkes /Boşnak Mahallesi* adını taşımaya başlamıştır. *Muhacir Mahallesi* adı ilk kez 1890 yılında Üsküp belediyesi isteği üzerinde bir Alman mühendisi tarafından yapılan kentsel plan haritasında kaydedilmiştir.¹¹ Yeni inşa edilen bu mahalle ‘demiryolu köprüsüne’ kadar uzanıyormuş.¹² Mahallenin inşa edilmesi başlangıç tarihi kesinlikle belli edilemiyor fakat Sırbistan ve Bulgaristan muhacirlerini göçe uğratan savaşlar (1876-1878) döneminde olduğu tahmin ediliyor.

Üsküp Türk belediye başkanı Salih Bey’in tanıklığına göre 1908 ve 1909 yılları boyunca Bosna Müslümanların barınması için muhacir evleri inşa edilmiştir.

Bu mahalleler ve Üsküp’ün merkez ve çevresel mahalleleri hariç (Tophane, Çayır, Saat Kulesi, Payko Mahallaesi, Karadağ Mahallesi vs.) Boşnaklar şehrin güneydoğu bölgesinde de yerleştirilmiştir. Vatanlarından kovulan bu nüfus muhacir komisyonları tarafından Üsküp Ovası’naki köylere yerleştirilmiştir (Hasanbey, Ognançe, Mralino, Kadino Köyü, Miladinovçe (eski Hacılar), Mirşevçi, Umin Dol, Deladrovçe, Tekke, Ağa Köyü, Cidirim, İdrizova, Yürümler, Katlanova, Saramzalı vs.) ki

³ ДАРМ Ф. 10, кут. 20, док. 56, бр. 61.

⁴ ДАРМ, Ф. 10: *Турската општина Скопје* (1869-1912), кут. 11, белге 27, no. 31.

⁵ J. Хаџи-Василеввић, *Скопје и његова околина*, Београд 1930, 60-61.

⁶ Реџеп Шкријељ, *Мухаџирската криза и населување на Бошњаџите во Македонија* (1875 - 1901), Бигос, Скопје 2006;190.

⁷ *Ibidem*

⁸ ДАРМ – Одделение во Скопје, Фонд: *Градско Поглаварство*, сиг. 6. 1. 40. 14 / 80-86 (9.10.1925).

⁹ D. Vojanić-Lukač, *Les Mousallas dans la ville Balkanique*, La culture urbaine des Balkans (XV-e – XVI-e siècles), 3, Београд, 1991, 82.

¹⁰ S. Asim, *Üsküp Tarihi ve civari*, Üsküp 1932, 18. (Osmanlıca).

¹¹ *Salnâme-i Vilâyet-i Kosova*, 1892 (1310. H.).

¹² Томо Смиљанић-Брадина, *Скопје и околина*, Скопје 1928, 18.

ek olarak burada kendilerine yeni inşa edilmiş veya terk edilmiş evlerde barınak dahil verimli arazi ve çiftlik hayvanları verilmiştir.¹³ Andığımız yerlerde ve Üsküp'ün diğer mahallelerinde 1912/13 dönemine kadar Boşnak millî elemanı sürekli olarak yerleşmeye devam etmiştir ki mahalleler ve yerleşim birimleri büyüme devam etmiştir.

Üsküp'ün doğusunda, bu günlerde Macari (Tür. Macarlık) olarak bilinen mahalle bulunmaktaymış. Buraya, Kosova Ovası üzerinden kaçan, arasında Boşnak muhacirleri de bulunduran, Üsküp'e yerleşip gıda ve maddi yardım alan muhacirler yerleştirilmiştir.¹⁴

Muhacirler Üsküp hariç, İştîp şehri ve İştîp kazasına bağlı bölgelere yerleştirilmiştir. 1878 ve 1908 yılları döneminde bu bölgelerde büyük sayıda Boşnak muhacir vahaları kurulmuştur.¹⁵ Boşnak muhacirlerin yerleşmiş olduğu Fethiye bölgesinde yeni mahalle kurulmuştur. Bu mahalle ileride Boşnak Mahallesi olarak tanınmıştır. Bosna-Hersek'in Avusturya Macaristan tarafından 1908 yılında ilhak edilmesinden sonra Boşnak muhacirlerin tekrar göç etmesiyle birlikte bu İştîp mahallesi iki kat büyümüştür.¹⁶

Kumanova-Preşova bölgesindeki Nikulyane köyünde de Boşnak muhacirleri yerleştirilmiştir.¹⁷

200 civarında 'Bosnalı' Zletova bölgesinde, daha doğrusu Probiştîp kırsalındaki Troolo (Boş. Trohlo), Ovçe Pole köyleri Dorfuliya (Lozovo), Tatarlı (Tür. Tatar Ovası, bugünlerde Milino) ve Sveti Nikole şehirlerinde yaşamıştır.

Araştırmalara göre, göçe uğratılan Boşnaklar Makedonya'daki Çerkes-Tatar yerleşim bölgelerine yerleştikten sonra bu halklarla birlikte uyumlu Kafkas-Boşnak etnik muhacir toplulukları oluşturmuştur.

Muhacir mahalleleri Makedonya'nın daha büyük köy bölgelerinde de bulunmaktaydı. Bunlardan biri de Makedonska Kamenitsa'nın kuzeydoğusunda yer alan Kostin Dol köyündeki Boşnak Mahallesi'dir. Bu köy, eski zamanlarda sürekli olarak yerleşen Boşnak muhacirlerin zengin tarihsel anıtlarından biridir.¹⁸

Ayrıcalıklı millî bünye olan Boşnak muhacirleri Berova bölgesine de yerleşmiştir. Burada ilk olarak yaşadıkları mülteci mülklerini farklı şekillerde büyütmişlerdir. Güzelliği ve dağları meşhur olan Maleşeva bölgesinde Hersek'in Koreniçi köyünden 'Sırp Müslümanları' taşınmıştır. Bosna-Hersek'in çeşitli bölgelerinden gelen mültecileri Ustrumca bölgesinin Bezgaçe köyüne yerleşmiştir.¹⁹

Muhacir aileleri Kavadar ve Tikveş köyleri Bunarcık, Boyançište ve Begnište'de yaşamıştır.

1912 yılına kadar Boşnakların giyinme ve konuşma tarzı yerel Makedon, Türk ve Arnavut topluluğundan farklıydı. Fakat, bu dönemden başlayarak (1912-1918), Osmanlı Türkiye'nin iç bölgesinde olagelen nüfus göçleri esnasında, yeni ortaya çıkan savaşlarda katlanan ve değişik orduları tarafından seferber edilip (Osmanlı, Karadağ, Sırp) mücadele eden Boşnak muhacirlerin Üsküp Ovası'nın köylerinde sayısı gittikçe azalmıştır.²⁰

Muhacirlerin Makedonya bölgelerindeki coğrafi, jeolojik, hidrolojik ve iklim koşullarına uyum sağlaması süreci zorluklarla gerçekleşmiştir. Bir sürü olumsuz etken uyum sağlamaları ve hayatta kalmaları için büyük önem taşımıştır. Sıcaklığın aniden değişimi, nemli hava ve bataklıkların yaygınlığı (Üsküp, Veles, Tikveş, İştîp, Kumanova, Koçana, Zletova, Maleşeva, Ustrumca, Selanik bölgeleri vs.) yeni yerleşen nüfusu şiddetli şekilde etkilemiştir. Göç ettirilen ya da kendi inisiyatifi üzerinde göç eden Makedonya Boşnak muhacir nüfusu yeni yerleştikleri yerlerde tamamen farklı yaşam ve iklim koşullarına çarpıtılmıştır.

Balkan Savaşları'ndan sonra büyük sayıda muhacir ailesi Osmanlı Türkiye'nin diğer bölgelerine,

¹³ М. С. Филиповић, "Бошњаци" у околини Скопља, Преглед, књ. VII, Сараево, јули-децембар 1931, 264.

¹⁴ ДАРМ Ф 875, к. 4, док. 56, бр. 56.

¹⁵ В. Недков, *Штип*, Географски видик, књ. 2-3, Скопје 1972, 90.

¹⁶ Реџеп Шкријељ, *Мухаџирската криза*...203.

¹⁷ Ј. Хаџи-Василевић, *Јужна Стара Србија* (Кумановска област), књ. 1, Београд 1909, 211; Ј. Цвијић, *Основе за Географију и геологију Македоније и Старе Србије*, књ. I, Београд 1906, 182.

¹⁸ Реџеп Шкријељ, *Мухаџирската криза*...208.

¹⁹ Ј. М. Павловић, *Брегалничка област*, Библиотека „Јужна Србија“, бр. 2, Београд 1924, 53.

²⁰ Реџеп Шкријељ, *Мухаџирската криза*...217.

genelde Anadolu'ya doğru yollarına devam etmiştir. Muhacir yerleşim birimlerin hızlı şekilde terk edilmesi süreciyle Makedon mahalleleri ve kentleşmiş köy yerleşim birimlerin canlı görüntüsü de solmaya başlamıştır. Muhacir mahallelerin terk edilmesi Sırp iktidarının başlamasıyla (1912-1915) ve Makedonya'nın agresif şekilde kolonize edilmesiyle hızlandırılmıştır. Büyük sayıda Makedon köy ve şehir mahallelerin etnik yapısı farklı Sırp bölgelerinden gelen sömürgecilerin taşınmasıyla değişmiştir.

MUHACİRLERİN GÖÇ HAREKETLERİ

Boşnakların sürgünü, Balkanlar'daki heterojen İslâm nüfusunu XIX. yüzyılın ikinci yarısında kapsayan büyük göç hareketin birçok bölümünden sadece bir devamıymış. Büyük Doğu Sorunu (1875-1881) geçerek Balkan halklarının toplulukları, kaderleri için çözücü bir etkiye sahip olmuşlardır. Karadağ askerinin fetihlerini durduramayınca, Osmanlı askeriyle yürütülen kanlı ve şiddetli çarpışmalardan sonra (1875-1878) Boşnakların en önemli stratejik pozisyonları düşmanlar tarafından ele geçirilmiştir. Böylece, Müslüman nüfusunun panik altında kaçıp ve yeni kurulan bağımsız millî devletlerden (Karadağ, Sırbistan, Bulgaristan ve Romanya) topluca ayrılması insanî krize sebep olmuştur. Yeni kurulmuş devletlerden kovulmuş ve ihtimam edilmemiş İslâm nüfusu, yeni ve daha güvenli koşullar arayıp Osmanlı devletinin iç bölümlerine çekilmeye başlamış, ki bu şekilde büyük muhacir kolları askeri ve ekonomi bakımından yüklenmiş Makedonya'yı bastırmıştır ve böylece bu yer bir buçuk milyon göçmenin muvakkat ya da devamlı muharebe meydanı olmuştur.²¹

Muhacirlerde kaçmanın dehşeti ne kadar da etkili olsa sallanmış Osmanlı devleti iktisadında büyük olumsuzluklara sebep olmuştur, çünkü iktidar büyük miktardaki akının sonuçlarını kararlı bir şekilde çözmek için münasebetli ve ölçülmüş duhul seçmek için hazır ve kabiliyetli değilmiş. Kendileriyle sadece hatıralar taşıyan muhacirlerin iktisadi ve sosyal problemlerini çözmek, sadece siyasi değil, insanî vazifesiymiş. Bu noktadan başlayarak iktisadi bakımından yüklü olan bu sorunu çözmek için ek araçlar aramak zorunda kalmıştır. Çalışmamız, muhacirler ve onların uzun senelik dramatik kazaya uğramalarını ve Osmanlı iktidarın bu zor ve şüpheli durumla karşılaşması çabalarıyla ilgili olayları yaklaştırmanın bir yönüdür.

Boşnak ve Makedon halkını mutlak hasara uğratan Berlin Kongre'nin (1878) kararları küçük halklar üstünde zorbalığın zaferini göstermiş. Kongre'nin dikte edilmiş kararları (madde 25) Bosna-Hersek topraklarının ilhakını kestiriyor. Yürürlüğe geçirilmesi Müslüman elemanında şüphe ve gayrimemnunluğu arttırmıştır. Yani, Avusturya-Macaristan'ın yeni fetihçi siyaseti Boşnaklar'da, Osmanlı iktidarı vaktinde hazları olan gerekli itimadı, emniyeti ve imtiyazı kaybetmeyi temsil ediyormuş. Bosna-Hersek'in sosyal açıdan ayrılıp dağılması sebeplerinden biri, Gayrihristyan nüfusunun Katolikleştirilmesi tehlikesini hakkında devamlı olarak yayılan yanlış bilgileridir. Olaylar, daha büyük yerleşme merkezlerindeki Boşnak-Hersek'li halkının Avusturya-Macaristan iktidarına karşı yürütülen başarısız silahlı hareketleriyle devam etmiştir. Memnuniyetsizliği en yüksek dereceye taşıyan, erkek nüfusunun genel seferberliğini kestiren, sözde yerel savunma kanunu (1881) imiş. Bu olaylar Bosna-Hersek nüfusunun, ayrıca Boşnakların temel sorunu oldu ve onlar sürekli Türkiye'ye taşınmak için istek aramaya başlamış. Karadağlılar tarafından yürütülen silahlı hareketler sonucu olarak ele geçirilen kentlerden ve ortamlardan kovulan Hersekli Boşnakların memleketlerine dönmesi çabaları giderek yatışmıştır. Böylece Boşnakların, önceden başlatılmış ve hâlâ Osmanlı devleti idaresi altındaki topraklara külçe göç ettirilmesi hareketleri devam etmiştir. Muhacirlerin Karadağ, Sırbistan, Kosova veya Arnavutluk'tan geçen devinim yönleri, kaçınılmaz surette, Büyük Doğu Sorunu süresinde gerçek bir demografik patlamaya uğrayan Makedonya'ya doğru gidiyormuş.

Diğer taraftan, Berlin Kongresi'nin 23. maddesinin uygulanmasıyla Makedonya, Osmanlı Devleti çerçeveleri içinde kalmıştır. Muhacirler ile yüklü ve iktisadi bakımdan ezilmiş olan Makedon ülkesi için zor ve şüpheli zamanlar geliyormuş. Olagelen olaylar, yeni hamuleleri zor dayanan, savaşlardan ötürü yorgun ve fakirleşmiş Makedon nüfusu üzerine zararlı etkiler yapmıştır. Makedonya'da yerine getireceği için söz vermiş gerekli reformlar yerine, Osmanlı devleti sabit durumu korumak için çaba göstermiştir. Planlanmış yerlerden başka, ulaşan muhacirlerin aileleri Makedon Hristyan nüfusun evleri ve malikânelerinde yerleştiriliyormuş. Bu sebeplerden ötürü, bu tür asimilasyon ve sömürgeleşme

²¹ İbidem, 251.

siyasetinin uygulanmasına karşı Makedon nüfusu, protestosunu ve memnuniyetsizliğini, komşu ülkelere (Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan) daha güvenli hayatî ve ekonomik koşulları aramak için göç ederek göstermiştir. Makedonya'ya karşı bu tür devlet ve iktisadi siyasetini yürüten Osmanlı İmparatorluğu, XIX. yüzyılın 90'ıncı yıllarında ve XX. yüzyılın başlangıcında, yerli Makedon halkının büyük bölümünü komşu ve okyanusötesi ülkelere sürükledi, çünkü muhacirlerin yerleşmesiyle, nüfus daha fazlasıyla kendi topraklarına sıkıştırılmış.

Muhacir Boşnak aileleri en büyük sayıda Üsküb'ün mahallelerinde veya etrafındaki köylerde, özellikle Hasanbey'de (bugünkü Çento) yerleştirilmiştir ki o yerde tüm Boşnak ortamlarından gelen mülteci guruplarını kaydedilebilmiştir. Zaman boyunca, Sırp sömürgeci politikasına karşı memnuniyetsizliklerinden ötürü, Türkiye'ye göç etmişlerdir ve orada Boşnak ailesi kalmamıştır.

Boşnaklar, Jön Türklerin 1908. yılından tahta gelmesiyle büyük sayı içinde muhaceret edilmiştir, onların yerleşmesi ise Üsküb'ün etrafındaki çiftlerde ve Makedonya'daki diğer yerlerde gerçekleşmiştir. Bu dalgada asıl tabakasından, ağırlıklı olarak Bosna'nın kuzey bölgesinden ve başka yerlerden (Biyelina, Brčko, Bosanski Şamats, Tuzla, Saraybosna, Banya Luka, Bihaç vs.) büyük sayıda muhacir kaydedilmiştir. Muhacirlerin sayısını azaltan nedenlerden biri de farklı iklim koşulları ve hava sıcaklığıdır. Benzer şekilde bulaşıcı hastalıklar (malarya, tifo ve kolera) büyük sayıda Boşnak mültecinin ölümüne sebep olmuştur.

Yine de, bu olayların doruğunda Boşnak muhacirlerin Makedonya'nın ayrı bölgelerinde yerleşmesiyle sosyal ve maddi durumunun iyileşmesini öne sürmeliyiz. Verimli toprağın ve maddî yardımının elinden alınması, onların genelde ihlâl edilmiş iktisat standartının iyileşmesini imkânsızlaştırmıştır. Bu muhacir ailelerinin Anadolu ve Ortadoğu ülkelerine sürekli çekilmesi bu toprakların iklim ve diğer koşullarına alışmadıklarından da kaynaklanmıştır.²²

ÇERKES MUHACİR MAHALLELERİ

SIRBİSTAN

Çerkes Mahallesi (*Alm.* Tscherkessen Vorstadt; Sırp. *Čerkeska Mahala*): Niş yakınlarında bulunuyormuş. Ondan yana Mramor'da Çerkes kolonisi bulunmaktadır. Bu durumu Fransız etnoloğu G. Lejan²³ farketmiştir.

Çerkes Mahallesi (*Sırp.* Čerkeska Mahala) Prokuple yakınlarında bulunuyormuş;

Osmanlı idaresi tarafından Raška nehrin sağ kıyısında 30-50 civarında ev inşa edilmiştir ve bu şekilde Novi Pazar (Sırbistan) şehri içinde *Çerkes Mahallesi* kurulmuştur.²⁴

KOSOVA

Çerkesler (*Sırp.* Čerkezi) Kosova Mitroviçe'si yakınlarında bulunan meşhur köy. 1913 yılına kadar varlık göstermiştir.

Çerkes Köyü/Yeni Köy (*Sırp.* Čerkesko Selo; Novo Čerkesko Selo) Aşağı Stanovtse ve Aziziye köylerin adlarıymış.²⁵

Çerkes Köyü (*Sırp.* Čerkesko Selo) Dreniča köyü bölgesinde, Goleş dağın kuzey şevinde bulunan Slatina köyünün eski adıdır.²⁶

Muhacir Babuş (*Sırp.* Čerkeski Babuš), Kosova Ovası'nda bulunan Jegovats bayırın kaidesinde bulunan bir köy imiş.²⁷

²² *Aynı yerde*, 251-256.

²³ G. Lejean, *Reise in der EurpeischenTürkey im Jahre 1869*; Petermann's Mitteilungen, bd. 16, Gotha 1870, 289.. 290.

²⁴ E. Мушовић, *Етнички процеси и етничка структура становништва Новог Пазара*, Етнографски институт САНУ, књ. 19, Београд 1979., 100.

²⁵ Атанасије Урошевић, *Косово*, САНУ, Београд 1965, 57-58

²⁶ Б. Нушић, *Косово, опис земље и народа*, Просвета, Београд 1986, 245.

²⁷ А. Урошевић, *Топоними Косова*; Српски Етнографски Зборник, књ. LXXXIX (Одељење друштвених наука-расправе и грађа, књ. 9, Београд 1975. 96.

Çerkes Prelezi, bir zamanlar Üsküp ovasında bulunan Muhacir Prelezi köyünün adıymış.²⁸

Çerkes Caddesi (Sırp. *Çerkeska Ulica*, Arn. *Rruga Çerkezit*) Yakova şehir merkezini Duşkay yakınlarında bulunan Doblibara köyüyle bağlayan yolu temsil ediyormuş.

Çerkeska Sadovina (Arn. *Sodovina e Çerkezëve*) Gilan şehrin kırsalında Yukarı Morava bölgesinin yakınlarında bulunmaktadır.²⁹ Köyde üç mahalle bulunmaktaymış ki birinin adı da *Çerkes* Mahallesi imiş.³⁰

MAKEDONYA

Makedonya'ya en az iki süreçte yerleşme fırsatı olan Çerkesler bu ülkede önemli iz bırakmışlardır:

Çerkes Köyü (Mak. *Черкеско Село*) Kumanova yakınlarında bulunuyormuş.³¹ Bedinye ve Romanovce³² köyleri ile şehir arasındaki alanda, bugünkü demiryolu istasyonu yakınlarında bulunuyormuş.³³

Çerkes Köyü (Mak. *Черкеско Село*) Radoviş şehri yakınlarında bulunuyormuş.³⁴

Çerkes *Evləri* (Mak. *Черкески Куќи*) Üsküp Çayır Mahallesi'nde bulunuyormuş ve bir zamanki Osmanlı kışlasının yakınlarında bulunan 'Üsküp Çerkesleri' yerleşim birimine aitmiş.³⁵

Çerkes *Mahallesi* (Mak. *Черкеско Маало*) Demir Hisar (Barakliya) yakınlarında bulunuyormuş.³⁶

Bu mahalleler Çerkeslerin tarihsel muhacir kaderinin açıklanması için en iyi delillerden biri olabilir.

SONUÇ

Tabi ki, muhacir (önceden kentlerde yaşayan) nüfusunun şehir etrafındaki yaşam birimlerine yerleştirilmesi için başka sebepler de mevcutmuş, ki bunlardan biri de eski mesleklerine (zanaçlık ve ticaret) devam etmek fırsatını sağlayabilmektir. Muhacirlerin büyük göçleri, gelecekte terk ettikleri kasabalar ve alanlarda olagelecek koşullar üzerine negatif iz bırakmıştır. Yeni memleketlerine tamamen alışmalarını gösteren az örneklerden yana, mültecilerin çoğu anavatanları dışında az bilinen bölgelere taşınmaları kolay gelişmiyormuş. Kötü etki ayrıcalıkla bazı Boşnak bölgelerin nüfusunun azaltmasıyla ortaya çıkmıştır ve aynı yerlerde öbür aileler tarafından (Hırvat, Karadağlı, Sırp vb.) sömürgeleştirmek aniden devam etmiştir. O tedbirler ile tüm Boşnak birliğinin etnik ilerlemesi uzun vadeyle durdurulmuştur. Bosna-Hersek'ten kovulan Boşnakların anavatanlarına karşı duydukları özlemle paralel kurularak bunların 'ümitsiz, başarısız ve ruhsuz konuşmalı ülkeleri' için duydukları acı ve özlem Bernard Shaw tarafından en iyi bir şekilde tasfir ediyor. Muhacirler, Balkan enginliklerindeki ağır mültecilik tarihini tamamen doldurmaktadır. Ana ülkeleri Bosna-Hersek'ten tamamen unutulmuş Boşnak muhacirleri, tek çözümleri olan yeni ve yabancı bölgelere doğru yol aramayı tek çözüm olarak bulmuşlardır. Yine de, Osmanlı askeri birliklerinde aktif angaje edilmelerinden dolayı bazı Boşnaklar Balkan savaşlarında (1912/13) kazaya uğramış, sağ kalanlar ise daha geç öç korkusundan ötürü aileleriyle birlikte Türk bölgelerine doğru göç etmiş.

Tarihi açıdan dalgalanmış Makedon topraklarında hayatî anlayışı sayesinde, etnik açıdan ilâve olarak kurulan Boşnak halkının millî adını ve varlığını olumsuz kılmayan nadir bir ülke olduğu izlenimini veriyor.

²⁸ *Ayni eser*

²⁹ A. Урошевић, *Горња Морава и Изморник*, Населња и порекло становништва, књ.28, Српска Краљевска Академија, Београд 1935, 159.

³⁰ Мил. Ант. Вујичић, *Речник места у ослобођеној области Старе Србије*, Београд 1914, 55.

³¹ Ј. Ф. Трифуноски, *Кумановска област* (Сеоска населња и становништво), Скопје 1974, 55-57.

³² *Ibidem*, 55.

³³ Ј. Хаци – Васиљевић, *Јужна Стара Србија...* 186-187.

³⁴ ДАРМ, Ф 875, кут. 1/161-163.

³⁵ Ј. Хаци – Васиљевић, *Скопје и његова околина...* 63-64.

³⁶ Т. Ђорђевић, *Черкези у нашој земљи.* - во: Гласник Скопског Научног Друштва, књ. III, бр. 1, Скопље, 1928., 145.

KAΥNAKÇA

Yayınlanmayan kaynaklar:

Државен Архив на Република Македонија (Makedonya Devlet Arşivi):

Фонд (Dizi) no. 9 (*Турска општина Куманово/ Kumanova Türk belediyesi*)

Државен Архив на Република Македонија (Makedonya Devlet Arşivi) , Архив на Скопје (Üsküb Arşivi), Фонд (Dizi) *Градско Поглаварство(Şehir Hükümeti)*

Државен Архив на Република Македонија (Makedonya Devlet Arşivi), Фонд (Dizi) no. 875 (*Мухаџирска комисија – Скопје*) - (*Üsküp muhacir komisyonu*)

Државен Архив на Република Македонија (Makedonya Devlet Arşivi) , Фонд бр. 10 (Турска Општина Скопје/ Üsküb Türk belediyesi) - *Општинска управа Скопје (Üsküp belediye yönetimi)*,

Dž. A. Mehmedović, *Muhadžirsko Hasanbegovo* (Hatıralar), Skopje, Eylül 1972;

II. Yayınlanan kaynaklar

Австриски документи за историјата на македонскиот народ (1905-1906), с. I, Скопје 1977.

Француски документи за историјата на македонскиот народ (1878 – 1879), VI, том I , Скопје 1969, 98-99. (Архив на Македонија),

G. Lejean, *Reise in der EurpeischenTurkey im Jahre 1869*; Petermann`s Mitteilungen, bd. 16, Gotha 1870.

Salname-i Vilayeti Manastir, Manastir 1308. H./1890-91.

Salname-i Vilayeti Kosova (Birinci defter), Matbaa Vilayet-i Kosova Üsküb 1296 H. / 1878/79.

Salnâme-i Vilâyet-i Kosova, 1892 (1310. H.).

Вујичић Мил. Ант., Речник места у ослобођеној области Старе Србије, Београд 1914ç

Tevfik Mehmed, *Manastir Vilayeti Tarihçesi*, Manastir 1327.

KAΥNAKLAR (kiril alfabesi)

Апостолов Александар, *Злетовска област*, Скопје 1976.

Гушевска Лилјана, *Бошњак – Бошњак во македонската онимија*, Бошњаците на Балканот (Зборник), Друштво за наука и уметност, Скопје 2003.

Ђорђевић Т., *Черкези у нашој земљи*; Гласник Скопског Научног Друштва, књ. III, бр. 1, Скопље, 1928.

Јосимовска Е., Јосимовски Ј., Јосимовски В., *Бошњачкото маало во Штип до и по балканските војни*, Зборник: Бошњаците на Балканот, Скопје, 2003.

Костић Мита, *Преглед босанско-херцеговачких мухаџира и њихових првака по Косовском вилајету*; Историјски часопис, I / 1-2, Београд 1949.

Кумбараџи-Богојевиќ Лидија, *Османлијски споменици во Скопје*, Исламска заедница на РМ, Скопје 1987.

Милојевић Ж. Боривоје, *Јужна Македонија*, Населба српских земаља, Српски етнографски зборник, књ.Х., Српска Краљевска Академија, Београд 1921.

Мушовић Е., *Етнички процеси и етничка структура становништва Новог Пазара*, Етнографски институт САНУ, књ. 19, Београд 1979., 100.Павловић Јеремија, Малешево и

Малешевци, Београд 1929.

Нушић Б., *Косово, опис земље и народа*, Просвета, Београд 1986.

Пандевска Марија, *Присилни миграции во Македонија (1875-1881)*, ИНИ-Мисла, Скопје 1993.

Радовановић С. Војислав, *Тиквеш и Рајец*, Насеља и порекло становништва, књ. 17, Српски Етнографски Зборник, XXIX., Београд 1924.

Тодоровски Глигор, *Некогашниот зголемен интерес за откупување на чифлици во Македонија*, Гласник на ИНИ, бр. 42 / 1, Скопје 1998.

Тодоровски Глигор, *Прилог кон прашањето за состојбата на муслиманските иселеници (муџири) во Македонија по Младотурската револуција*, Гласник ИНИ, бр. 1-2, Скопје 1982.

Трифунски Ф. Јован, *Босанско-херцеговачки муслимани у Скопском Пољу*, во: Зборник III. Конгрес географа Југославије, Сарајево 1954.

Трифунски Ф. Јован, „*Бошњаци*“ у Македонији, Географски преглед,

Трифунски Ј. Ф., Кумановска област (Сеоска насеља и становништво), Скопје 1974.

Трифунски Ф. Јован, *О муџирима у Кочанској котлини*, Етнолошки преглед, бр.3, Београд 1961.

Трифунски Ф. Јован, *Расељена села у Струмичкој котлини*, Гласник Српског Географског Друштва, св. LVI – бр. 2, Београд 1976.

Трифунски Ф. Јован, *Сеоска насеља Скопске котлине*, (Пети део), Скопје 1964.

Трифунски Ф. Јован, *Расељена села у Струмичкој котлини*, Гласник Српског Географског Друштва, св. LVI – бр. 2, Београд 1976.

Урошевић А., *Горња Морава и Изморник*, Насеља и порекло становништва, књ. 28, Српска Краљевска Академија, Београд 1935.

Урошевић Атанасије, *Косово*, САНУ, Београд 1965.

Урошевић А., *Топоними Косова*; Српски Етнографски Зборник, књ. LXXXIX (Одељење друштвених наука-расправе и грађа, књ. 9, Београд 1975.

Филиповић Миленко, „*Бошњаци*“ у околини Скопља, Преглед, књ.VII, св. 94-95, Сарајево октобар-ноембар 1931.

Хаџи Василевић Јован, *Град Битољ*, Браство, књ. 23, Београд 1911.

Хаџи Василевић Јован, *Скопље и његова околина*, Београд 1930.

Цвијић Јован, *Основе за Географију и геологију Македоније и Старе Србије*, књ. I, Београд 1906.

Цвијић Јован, *О исељавању босанских мухамеданаца*, Српски књижевни гласник, књ. XXIV., Београд 1910.

Реџеп Шкријељ, *Муџиријската криза и населување на Бошњацима во Македонија (1875 - 1901)*, Бигос, Скопје 2006.

Каунакџа (latince)

Ayverdi Ekrem Haki., *Avrup'da OSMANLI MIMARI ESERLERI (YUGOSLAVYA)*, с. III, к. 8, Bilmen Basimevi, İstanbul 1981.

Bandžović Safet, *Bošnjački muhadžiri u Makedoniji krajem XIX i tijekom XX stoljeća*, Almanah, 21-22, Podgorica 2003.

Berard Victor, *Le Macedoine*, Paris 1897.

Bojanić-Lukač, *Les Mousallas dans la ville Balkanique*, La culture urbaine des Balkans (XV-e – XVI-e siècles), 3, Beograd, 1991.

Bogićević Vojislav, *Emigracija Muslimana Bosne i Hercegovine u Tursku u doba austro-ugarske vladavine (1878-1918)*, Historijski Zbornik, br.1-4, Zagreb 1950.

Salih Asim, *Üsküp Tarihi ve civari*, Usküp 1932. (*Osmanlıca*)

Škrijelj Redžep, *Bošnjaci rožajskog kraja u Republici Makedoniji*, Rožajski zbornik, br.10, Rožaje, septembar 2001.

Škrijelj Redžep, *Muhadžiri Nikšića u Makedoniji*, Almanah, br. 21-22, Podgorica 2003.

Škrijelj Redžep, *Sakralna kultura Bošnjaka u Republici Makedoniji - Neimarstvo na Bošnjački način* (XIII); во: Glas islama br. 65, Novi Pazar ,april, 2002.

Трифуноски Ф. Јован, *О босанско-херцеговачким мухацирима насељеним у околини Скопља*, Geografski pregled, VII, Sarajevo 1963.

Vrcić Asim, *Dolazak hercegovačkih muhadžira u Sjenicu posle Berlinskog kongresa i pogrom Zvizdića na Pašinu brdu*, Zbornik Sjenice, br. 11, Sjenica 2000.

***

Sakarya’da Faaliyet Gösteren Sivil Toplum Kuruluşlarının Göçmenlere Bakış Açısı ve Göçmenlere Yönelik Faaliyetlerine İlişkin Bir Değerlendirme

Doç. Dr. Sinem YILDIRIMALP
Sakarya Üniversitesi Sakarya

Doç. Dr. Emel İSLAMOĞLU
Sakarya Üniversitesi / Sakarya

1.Giriş

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sosyal hayata, sosyal değişim ve gelişime katkı sağlayan sivil toplum kuruluşları, özellikle 1980’li yıllar ile birlikte sosyal politika alanında önemli bir aktör haline gelmiştir. Dolayısıyla küreselleşme süreciyle sosyal sorunların çözümünde sivil toplum kuruluşlarına olan ilgi artmış ve sivil toplum kuruluşlarının önemli sosyo-politik fonksiyonlar üstlenmeleri sonucunu doğurmuştur.

Günümüzde birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de sivil toplum örgütlerinin, sosyal hayatta aktif hale geldiği ve sosyal politika sorunlarının çözümünde devlete yardımcı olma amacıyla ya da bir boşluk olması durumunda devreye girerek önemli faaliyetlerde buldukları bilinmektedir.

Sosyal politikanın ele aldığı önemli bir sosyal sorun olan göç ve dezavantajlı gruplar arasında yer alan göçmenler, son yıllarda sivil toplum örgütlerinin de yoğun olarak ilgi alanına girmektedir. 1950’li yıllar itibariyle kırdan kente yaşanan göç hareketiyle tanışan Türkiye son yıllarda yoğun dış ve uluslararası göçe de maruz kalmaktadır. Transit ülkeden hedef ülke haline gelen Türkiye’de de tüm dünyada olduğu gibi göçmen nüfusun hızla artış gösterdiği izlenmektedir. Bu durum karşısında göçmenlere yönelik devletin izlediği politikaların ve desteğin yanı sıra sivil toplum kuruluşlarının göçmenlere yönelik bakış açısı ve faaliyetleri de önem kazanmaktadır.

Bu çalışmada uzun yıllardır Karadeniz bölgesi ilk sırada olmak üzere pek çok bölgeden göç alan ve son 5 yıldır başta Suriyeliler olmak üzere dış ve uluslararası göç de alan Sakarya’da göçmenlere yönelik sivil toplum kuruluşlarının bakış açıları ve faaliyetlerinin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Belirtilen amaç doğrultusunda Sakarya’da faaliyet gösteren sivil toplum örgütleri ile biçimsel mülakat gerçekleştirilerek Sakarya’daki göçmenlerin sorunları hakkında da bilgi sahibi olunmuştur.

2.Sosyal Sorunların Çözümünde Bir Aktör Olarak Sivil Toplum Kuruluşları ve Göç

Sosyal yardım ve sosyal hizmetler alanında önemli bir rol üstlenen sivil toplum kuruluşları 1980’li yıllardan itibaren sosyal sorunların çözümü ve refah hizmetlerinin dağıtımında aktif bir aktör haline gelmişlerdir. Küreselleşme ile birlikte uluslararası ve ulusal boyutta yaşanan değişim ve dönüşüm bir çok sorun alanını da beraberinde getirmiştir. Devletin küçülmesini ve sosyal sorumluluklarını paylaşmasını öngören neoliberal politikalar, yeni sosyo ekonomik düzen içerisinde sivil toplum kuruluşlarına önemli bir yer açmıştır.

Devlet ile ilişkili, birbiri ile anlam ve konum kazanan bir yapıya sahip olan sivil toplum kuruluşlarının sağlıklı bir yapı arz edebilmesi için devletten bağımsız, devlet karşısında özerkliğini sağlamış fakat devletle temas içinde olmayı sağlaması gerekmektedir. Sivil toplum örgütleri, sosyal politika açısından devlete yardımcı olma amacıyla ya da bir boşluk olması durumunda devreye girmektedirler. Bu doğrultuda sivil toplum kuruluşları, refahın sağlanması ve sosyal sorunların çözülmesinde devletle birlikte önemli sosyo-politik fonksiyonlar üstlenmektedirler.

Küreselleşme ile birlikte sosyal politikanın temel aktörü haline gelen sivil toplum örgütleri, sosyal politika açısından biri demokratik hakların elde edilmesi, diğeri ekonomik açıdan bireyler ve sınıflar arasında oluşan dengesizliği gidermeye yönelik politikaların geliştirilmesi olmak üzere iki temel işlevi yerine getirmektedir. Bu açıdan devletin yetersiz kaldığı durumlarda sivil toplum örgütleri politikalar üreterek ya da baskı oluşturarak bazı sosyoekonomik hakların elde edilmesinde önemli bir rol üstlenmekte¹ ve gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sosyal hayata, sosyal değişim ve gelişime önemli katkı sağlamaktadırlar.

Ulusal ve uluslararası bir örgütsel yapılanma sergileyen sivil toplum kuruluşları, yerel/lokal boyutta da örgütlenebilmektedirler. Öte yandan sivil toplum kuruluşlarının etkinlik alanları eğitim, çevre, kentsel-kırsal kalkınma, sağlık, sosyal hizmetler, teknik yardım ve danışmanlık, barışın sağlanması ve insan haklarının korunması gibi geniş bir yelpazeye yayılabilmektedir².

Bazı ihtiyaçlara cevap vermek, belli amaçlara hizmet etmek için kurulan sivil toplum örgütlerinin çevreleriyle etkileşim sonucunda biçimlendikleri ve toplumsal ihtiyaçlardaki değişmelerin uzantısı olarak yeni amaçlar edindikleri³ bilinmektedir. Bu durum sivil toplum kuruluşlarının faaliyet alanının da dinamik bir yapı arz etmesi gerçeğini ortaya koymaktadır. Öyle ki günümüzde birçok ülkede devlet, uzmanlık gerektiren konularda bilgiye, nitelikli insan kaynağına, işbirliğine ihtiyaç duyduğunda STK'lara danışmakta veya ortak çalışmayı teklif etmektedir⁴.

Türkiye'de de sivil toplum kuruluşları tarihten bugüne toplumun gelişiminde önemli roller üstlenmekte, sosyo-politik faaliyetlerde bulunmaktadır. Günümüzde en yaygın dernek ve vakıf statüsünde faaliyet gösteren ülkemiz sivil toplum kuruluşlarının gönüllülük esasına dayalı olarak ve özellikle çeşitli sosyal hizmet alanlarında faaliyette bulunduğu görülmektedir⁵. Etkinlik alanları eğitim, çevre, kentsel-kırsal kalkınma, sağlık, sosyal hizmetler, teknik yardım ve danışmanlık, barışın sağlanması ve insan haklarının korunması gibi geniş bir yelpazeye yayılan⁶ sivil toplum kuruluşlarının, ulusal ve uluslararası gündemde tartışılan hemen her sorun alanı ile ilgilendiği, çözüme yönelik projeler yürüttüğü, kamuoyu oluşturduğu izlenmektedir. Ayrıca sivil toplum kuruluşlarının sorun alanlarına ilişkin yasal düzenlemeler yapılması yönünde önemli bir baskı aracı olduğu da bilinmektedir.

Son yıllardaki gelişmelere paralel olarak dünya gündeminin başlıca konularından biri olan göç ve göçmenler, ülkemiz için de büyük bir tartışma gündemi oluşturmaktadır. Hızlı bir seyir izleyen göç hareketleri ve artan göçmen nüfus, devletlerle birlikte sivil toplum kuruluşlarının da faaliyet gösterdiği önemli bir gündem haline gelmiştir. Devlet politikalarının tek başına yeterli olmadığı bir sorun alanı olan göç ve göçmenler konusu, sivil toplum kuruluşlarının da projeler, politikalar ürettiği ancak daha çok sosyal hizmet, sosyal yardım faaliyetleri ile destek verdiği dinamik bir süreci ifade etmektedir.

1950'li yıllar itibariyle iç göç hareketinin hız kazandığı Türkiye, son yıllarda yoğun uluslararası ve dış göçe de maruz kalmıştır. Özellikle 2011 yılında Suriye'de yaşanan olaylardan sonra Türkiye'ye sığınan Suriyeli nüfus geri gönderilmemiş ve böylece Türkiye'deki Suriyeli nüfus her geçen gün artış

¹ , A. Şenkal, "Küreselleşme, Sosyal Politikanın Dönüşümü ve Sivil Toplum Örgütleri", İstanbul Üniversitesi, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 2005, 45.Kitap

² A. Özalp, "Sivil Toplum Örgütlerinin Toplumsal ve Siyasal Bakımdan Önemi", TC. İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı, Ankara, 2008, s.30-31

³ Ayşe Öncü, *Örgüt Sosyolojisi*, İstanbul, 1982, s.61

⁴ S.Özdemir, " Sosyal Refahın Sağlanmasında Yeni Bir Anlayış: "Refah Karması" ve Refah Sağlayıcı Kurumlar", *Sosyal Siyaset Konferansları*, Sayı:48, İstanbul:İÜ İktisat Fakültesi Yay., 2004, ss:98-127

⁵ S. Özdemir, , H. Başel, , H. Şenocak, Sivil Toplum Kuruluşları (STK)'nın Artan Önemi ve Üsküdar'da Faaliyet Gösteren Bazı STK'lar Üzerine Bir Araştırma. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, s. 56, 2010. <http://ist-univ.dergipark.gov.tr/iusskd/issue/886/9847>, ss.180-184

⁶ A.Yaşar Sarıbay, *Posmodernite, Sivil Toplum ve İslam*, 1995, İstanbul

göstermiştir. Transit ülkeden hedef ülke haline gelen Türkiye’de Suriyelilerin de ağırlıklı etkisiyle göçmen nüfusun hızla artış gösterdiği izlenmektedir.

Özellikle Suriye iç savaşı ve kitlesel göç hareketinin, bölge ülkelerinin olduğu gibi Türkiye’nin de iç siyasi, ekonomik ve sosyal dinamiklerini etkilediği bilinmektedir. Sınırı geçmek isteyen tüm Suriye vatandaşlarına izin vererek, “açık kapı politikası” uygulayan Türkiye, 10 ilde kurulan 16 çadır kent ve 6 konteynir kentte Suriyelilere yaşam alanı sunmasına rağmen önemli sayıda Suriyeli göçmenin kampların dışında, Türkiye’nin farklı illerinde yaşam mücadelesi verdikleri görülmektedir. Suriyelilerin kendi olanakları ile geçici işlerde çalıştıkları, sokaklarda dilendikleri ya da sosyal yardımlar ile geçimlerini sağladıkları izlenmektedir⁷.

Devletin “geçici koruma” statüsü ile değerlendirdiği ve Ekim 2014’te çıkarılan Geçici Koruma Yönetmeliği uyarınca “geçici koruma kimlik belgesi” verdiği Suriyelilere, sağlık, eğitim, sosyal yardım ve sosyal hizmetler, tercümanlık gibi hizmetler de sağlanmaktadır. Suriyeliler, Ocak 2016 itibarıyla iş piyasasına erişim açısından çalışma iznine de hak kazanmışlardır⁸. Devletin sağladığı bu hizmetlere karşılık göçmenlere yönelik her gün daha ciddi boyut kazanan sorunlar gözlemlenmektedir. Devletçe verilen desteklere rağmen Suriyeli nüfusun halen büyük çoğunluğunun kayıt dışı şekilde çalıştığı, istismara maruz kaldığı, yoksulluk yaşadığı, dilencilik yaptığı, barınma, eğitim, sağlık alanlarında sorunlar yaşadığı bilinmektedir. Uluslararası ve ulusal birçok sivil toplum kuruluşu, göçmenlere yönelik faaliyetleri ile bu sorunlara çözüm arayışı içerisinde olduklarını, duyarlılık ve çaba gösterdiklerini ifade ve ispat etmektedir.

Kampların dışında yaşayan nüfusun şehirlerde hızla artış göstermesi, kentsel alanlarda da yabancı göçmen sorunlarının görünür hale gelmesine ve göçmenlere yönelik tartışmaların artmasına sebep olmuştur. Bu durum yerel/lokal düzeyde faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının da yerel yönetimlerle birlikte göçmen sorunları ile ilgilenmesi, bu alandaki sorunların çözümüne yönelik proje yürütmesi, sosyal yardım ve sosyal hizmet faaliyetleri gerçekleştirmesini gerekli kılmıştır.

Türkiye’ye çeşitli yollarla giriş yapan Suriyelilerin yoğun olarak yaşadıkları iller dışında, Sakarya gibi büyükşehirlerle yakın, sanayi ve hizmet sektörlerinin istihdam yaratma kapasitesinin yüksek olduğu illerde de Suriyeli nüfusun arttığı bilinmektedir⁹. Dolayısıyla tüm ülkede olduğu gibi göçmenler konusu Sakarya’nın da tartışma oluşturan, çözüm bekleyen gündemi arasında yer almaktadır. Bu suretle Sakarya’da faaliyet gösteren önemli sivil toplum kuruluşlarının göçmenlere yönelik çalışmalarda bulunduğu bilinmektedir.

3. Sakarya’da Faaliyet Gösteren STK’ların Göçmenlere Bakışı ve Göçmenlere Yönelik Faaliyetlere İlişkin Bir Araştırma

Günümüz dünyasında *örgütlenerek devletle iç içe geçmiş, merkezi ve yerel yönetimlerle işbirliği* yapan kurumlar haline gelen sivil toplum kuruluşları yerel düzeyde de örgütlenme sağlayarak buldukları bölgenin, şehrin gelişiminde önemli bir sosyo-politik rol üstlenmektedir. Bu durum sosyal sorunların çözümünde sivil toplum kuruluşları ve diğer aktörler için nerede başladığı kesin sınırlarla çizilmemiş ortak bir alan karşımıza çıkarmaktadır. Bu ortak alanın önemli gündem konularından birini oluşturan göç ve göçmenler ile ilgili sivil toplum kuruluşlarının öncülük ettiği ya da işbirliği içine girdiği birçok faaliyet olduğu bilinmektedir. Ancak bu faaliyetlerin niceliği kadar niteliği de önem arz etmektedir. Bu suretle bu çalışmada Sakarya’da kurulmuş, öncü ve etkin olan bazı sivil toplum kuruluşlarının göç ve göçmenlere olan bakış açıları, faaliyetleri incelenerek, nitelik açısından bir değerlendirme yapılması amaçlanmaktadır. Şüphesiz ki bir sorun alanına ilişkin çözüm sunmaya yönelik her faaliyet, proje, atılan her adım değerlidir. Ancak *göç gibi etki alanı geniş* ve hatta geleceğe ulaşan bir konuda palyatif *önlemlerden ziyade kalıcı ve yapıcı politikalar geliştirmek elzemdir*.

⁷ Derya Kap, Suriyeli Mülteciler: Türkiye’nin Müstakbel Vatandaşları, *Akademik Perspektif*, Aralık, 2014, s.30-31.

⁸ S. Yıldırım, E. İslamoğlu, “*İstihdamda Suriyeli Göçmen Kadın Olmak: Ev Hizmeti Sektöründe Suriyeli Göçmen Kadın Çalıştırmaya Yönelik Bir Alan Araştırması*”, Uluslararası Göç ve Kültür Sempozyumu, 1-3 Aralık 2016, Amasya, s.453

⁹ E.İslamoğlu, S. Yıldırım, “*Geçici Koruma Altındaki Suriyelilerin Sakarya İli İşgücü Piyasasına Etkileri: Sakarya Halkının Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme*”, Uluslararası Göç ve Kültür Sempozyumu, 1-3 Aralık 2016, Amasya, 1.Cilt, s.255

Belirtilen amaç doğrultusunda Sakarya’da farklı sorun alanlarıyla ilgilenen ancak göçmenlere yönelik aktif faaliyet de gerçekleştiren, proje yürüten on sivil toplum kuruluşu ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşme yapılan sivil toplum kuruluşlarının sekizi dernek, ikisi ise vakıf statüsünde yer almakta ve refah merkezli hizmetler gerçekleştirmektedirler. Biçimsel mülakat tekniğinin kullanıldığı görüşmede sivil toplum kuruluşlarına göçmenlere yönelik bakış açıları, *gerçekleştirdikleri faaliyetler ve faaliyetlerin amacı, göçmenlerin sivil toplum kuruluşlarından talepleri, devlet politikaları ve desteğinin yeterliliği, göçmenlerin toplumsal entegrasyonunun sağlanabilmesi konularını içeren* beş temel soru sorulmuştur.

3.1. Araştırma Bulguları

Görüşme yapılan sivil toplum kuruluşlarının göçmenlere yönelik bakış açısı değerlendirildiğinde göçmenlerin temelde insan oldukları ve ciddi bir siyasi, ekonomik sorun olmadığı sürece hiçbir insanın öz vatanından ayrılmayacağı düşüncesi üzerinden şekillenen bakış açısı ile sahip *çıktıkları* belirlenmiştir. Görüşme yapılan sivil toplum kuruluşlarının, özellikle Suriyeli nüfusun Türkiye’de kalıcı olduğu, Suriye’deki savaş bitse dahi nüfusun çok önemli bir bölümünün Suriye’ye *dönmeyeceği düşüncesini taşıdıkları görülmektedir. Yürütülen faaliyetlerin önemli bir kısmının da bu kabulleniş üzerinden şekillendiği tespit edilmiştir.*

“..... insanlar keyfi göç yapmazlar mutlaka sıkıntıları vardır.”

“Göçmenlere karşı bakış açımız özellikle dış göçlerle alakalı hususlarda ciddi oranda hassas davranıyoruz ve olumsuz bir görüşe sahip değiliz nitekim ülkemizde bulunmakta olan kişilerin birer insan olduğunu unutmamak gerekir onların yaşam haklarının ve bu haklarını en iyi şekilde değerlendirmeleri gerektiği görüşündeyiz...”

“...Göçmen dediğimiz bir insan, sığınmacı, mülteci dediğimiz insan. Burada bakış açınız insana bakış açınızı temsil eder. İnancı, etnik kimliği, cinsiyeti, eğitim durumu, kaç kişi geldiği değil birey olarak insan ve insan hakları üzerinden değerlendirmek önemli. Biz bu doğrultuda bakıyoruz...”

“Ortak bir kültüre sahip olmak, inanç, gelenek görenek ortaklığı belki tahammül edebilme sınırları açısından kimileri için önemli ve anlamlı olabilir ama eğer yola sorunları gidermek için, fayda sağlayabilmek için çıktığınızı söyleyen bir sivil toplum kuruluşuydunuz önceliğiniz sadece insan ve onun hakları olmalıdır. Biz biliyoruz ki vatan kolay terkedilmez, kimse isteyerek evini bu şekilde terk etmek istemez.”

“...göçmen, geçici koruma altında dediğin, iç göçle gelen dış göçle gelen hepsi insandır. Biz insanın elini tutmayı amaçladık...”

Verilen cevaplar, kullanılan ifadeler de görüşme yapılan sivil toplum kuruluşlarının göçmene bakış açısının “insan” ve “insan hakkı” odaklı olduğunu doğrulamaktadır. Bu bakış açısı yerel düzeyde kurulmuş dahi olsa sivil toplum kuruluşlarının evrensel değerlere sahip olduğunu göstermektedir. *Öte yandan uzun yıllardır iç göç de alan bir il olan Sakarya’da göçmenlere bakış açısında “kişinin nereden geldiğinin” de önemli olmadığı* da tespit edilmiştir. Sivil toplum kuruluşları ile yapılan görüşmelerde, kendi vatandaşına nasıl sahip çıkıyorsa, bir başka ülke insanına da aynı sahipliği gösterebileceğini belirten ifadeler rastlanmaktadır.

Görüşme yapılan sivil toplum kuruluşlarının göçmenlere yönelik faaliyetleri incelendiğinde ağırlıklı olarak sosyal yardım ve sosyal hizmet faaliyetleri yapıldığı ve bu faaliyetlerin amacının *göçmenlerin mevcut koşullarını iyileştirmek, temel ihtiyaçlarını gidermek olarak belirlendiği tespit edilmiştir.* Eğitim alanında yapılan faaliyetlerin ise daha ziyade göçmenlerin geleceğini de düşünen bir yapı ve amaç taşıdığı görülmektedir. Dil ve mesleki eğitim ile yetişkin göçmenlerin yanı sıra çocuklar da dikkate alınmaktadır.

Sivil toplum kuruluşları, göçmenlere yönelik planladıkları faaliyetler ile birlikte göçmenlerden gelen talepleri de değerlendirmektedirler. Ancak göçmenlerden gelen talepler incelendiğinde, daha ziyade günlük ihtiyaçları gidermeye yönelik geçici taleplerin söz konusu olduğu dikkat çekmektedir. Giyim, beslenme, barınma gibi taleplerde bulunan göçmenlerin çok azının eğitim, istihdam gibi

konularda talepte bulunduğu ifade edilmektedir. Bu durum ile ilgili sivil toplum kuruluşlarının değerlendirmesi birkaç başlıkta toplanmaktadır ve bunları “istemekten çekinme”, “geri dönüş umudu taşıma”, “ekonomik durumu iyi olup onurlu davranış sergileme” olarak saymak mümkündür.

Görüşme yapılan sivil toplum kuruluşlarının altısı ev ziyaretleri gerçekleştirdiklerini belirtmişlerdir. Kendilerine müracaat edenler dışında göçmenlere komşu olanların da bildirmesi ile yapılan ev ziyaretlerinde, ihtiyaçların yerinde tespiti amaçlanmaktadır. Bu ziyaretlerin önemli bir sonucu olarak, ekonomik olarak durumu iyi olan ve talepte bulunmayan göçmen ailelerin de rehberlik ihtiyacı olduğu ortaya çıkmıştır. Çalışma izni, eğitim, sağlık, psikolojik destek konusunda sağlanan haklardan, yürütülen faaliyetlerden haberdar olmayan ailelerin bilgi eksikliği sivil toplum kuruluşlarınca giderilmekte ve yönlendirilmeleri sağlanmaktadır.

“Özellikle Adapazarı- Erenler- Serdivan bölgelerinde yerleşmiş olan hemen hemen bütün Suriyeli, Iraklı ve mülteci olan kişilerin ailelerini, evlerini ziyaret ederek yardım etmeye çalışıyoruz. Çalışmalarımız düzenli ve sürekli değil. Henüz kayıt altına alınmamış bize de kayıtlı olmayan 10 binin üzerinde Suriyeli ve Iraklı vatandaşımız var. Bunların bir kısmı vakfımıza müracaat ederek ediyor. Müracaat neticesinde biz onları gidip ziyaret ediyoruz. Bir kısmını da komşuları bize bildiriyor. Tabi bunların içinde ekonomik durumları iyi olduğu için yardım talep etmeyen onurlu insanlarda var. Onu da söylemem lazım. Yani ben burada mülteciyim sığınmacıyım diye herkes yardım talep etmiyor. Bu çok önemli bir şey. Biz insanların onuruyla yardım almasını ve onurumuzla da yardım etmek isteriz. Bu insanların yardıma ihtiyacı yoksa kesinlikle almıyorlar ve talepte bulunmuyorlar. Özellikle Suriyelilerin böyle bir ahlakı var. Biz mümkün olduğunca bize müracaat eden veya ihbar edilen ailelerin evlerini ziyaret ediyoruz. Genelde ellerimiz boş gitmemek için her gittiğimiz yere birer paket erzak götürüyoruz. ....biz her gün saat 14:00-14:30 dan sonra aracımıza elimizde ne varsa doldurup hem kendi halkımızı hem de mültecileri evlerinde ziyaret ediyoruz. Günde 13-14 ailenin evini ziyaret ediyoruz. O ziyaretlerimiz esnasında aslında sadece erzak yardımı yapıyoruz dememiz mümkün değil bazen insanların yönlendirmeye de ihtiyacı oluyor. Rehberlik hizmetleri de yapıyoruz. Bu insanların sağlık, eğitim gibi hizmetlerden faydalanma hakkı vardır fakat bilgisi yoktur. Bilgi eksikliği var...”

“Örneğin geçenlerde diz kapağından yaralanan bir Suriyelinin evde yattığını gördük. Kimliği çıkmış ve onun sağlık yardımlarından faydalanması lazım ama bilgisi yok. Acil bir şekilde hastaneyle irtibata geçerek hastaneye gönderdik. Muayene ettirdik ve ameliyat olması gerektiği için işlemlerini yaptırдық.”

“Gittiğiniz evde vatandaşın ihtiyacını görüp ona göre arayışa giriyorsunuz. Şuan özellikle yazın gelenlerin soba ve kömüre ihtiyacı var. Üyelerimize kömür ve soba ihtiyacı için bugün mesaj atıldı.”

“Hastalıklar arttı, ilaç gerekiyor. Kış geldi yakacak lazım. Bebeği olanlar var derken ihtiyaçlar farklılaşıyor ve bu hayatı idame ettirmeye yönelik ihtiyaçlara bazen bizde yeterli olamıyoruz. Ve bu günlük ihtiyaçları gidermeye çalışırken onlar için daha kalıcı eylemler, işler yapamadığımızı da düşünüp üzülüyoruz.”

“Ayni ve nakdi yardımların yanında psikolojik destek ünitemiz de mevcuttur, özellikle çocuk ve kadınlara uygulanan psikolojik destek programlarımızdan gün geçtikçe olumlu sonuçlar almaktayız. Faaliyetlerimizin önemli bir ayağını da psikolojik destek oluşturmaktadır. Amacımız insanların psikolojik olarak da iyileştirilmesi...”

“Göçmenlerin taleplerinde genellikle maddi ve yaşam alanları konusunda istekte bulduklarını söylemem yanlış olmaz. Para yardımı bunun yanında eşya erzak gibi durumlarla gelenlerde oluyor. Yaşam alanları konusunda gelenler ise genelde kampları beğenmeyen yemek verilen tablotların metal olmasından şikayetçi olan, yatakların karyolalarından şikayetçi oluyorlar. Bu konuda ne yazık ki yapabilecek çok fazla bir şeyimiz yok...”

“Faaliyetlerimiz konusundaki temel amacımız savaş ortamından ülkemize gelen bu insanların orada yaşadıklarını unutturmaya acılarını azaltmaya yönelik ve eğitim ve sağlık konusunda kendilerine dikkat etmeleri ayrıca yaşam standartlarını tekrar eskiye yakın bir duruma getirmeleri için uğraşmaktayız.”

Görüşme yapılan sivil toplum kuruluşlarının devlet tarafından sağlanan destek ve devletin

göçmen politikası hakkında ortak fikirleri olduğu görülmekle birlikte bu konuda cevap vermekte, yorum yapmakta çekince gösterdikleri de tespit edilmiştir. Sivil toplum kuruluşları, devletin açık kapı politikasını desteklemekte ve göçmenlere kapı kapatılmasını desteklemenin sivil toplum kuruluşu olma ruhuna aykırı olacağını ifade etmektedirler. Ancak verilen destek hususunda devletin yeterli olmadığını, kamplar dışında destek sunulmadığını, sivil toplum kuruluşlarına ve yerel yönetimlere önemli görevler düştüğünü belirtmektedirler.

“...devlet politikası olarak biz sınırlarımızı bir Almanya gibi bir Yunanistan gibi böyle duvarlar çekerek bölemeyeceğimize göre kabul anlamında devletin yapmış olduğu politikayı doğru buluyoruz. Sığınmacıyı biz mutlaka kabul ederiz. İnsani olarak kabul etmek zorundayız. Bu devlet politikası açısından bizim yorumumuzla biz bir sivil toplum kuruluşuyuz bize kalsa alabiliyorsa hepsini alsınlar. Çünkü bizim kuruluş amacımız insanların merhamet duygularını pekiştirip daha da kardeşliği artırmaktır. Bu sadece Suriyeliler için değil bütün dünya insanların tamamı içinde geçerlidir.”

“Devletin göçmen politikasının doğru, yeterli olduğunu düşünmekteyiz. Devletimiz ve ülkemiz göçmenlere karşı yeteri kadar desteği sağlıyor. Günümüzde Avrupa ‘nın dahi bu konuda takdirini almış bulunmaktayız. Uygulanan maddi ve manevi desteğin elimizden geldiği kadarıyla her an göstermeye çalışıyoruz ve bu konuda geri adım atmıyoruz.”

“Göçmen politikası ile ilgili bir sıkıntı yok, insanlara kapıları kapatacak değiliz elbette ancak destek konusunda sorunlar yok değil. Kendi vatandaşımıza da konuyu doğru aktarabilmek önemli. Sosyal yardım, sosyal hizmet odaklı bir destek sözkonusu doğrudur ancak önemli olan bu işin yarısını iyi planlayabilmek. Bu konuda sorun, sıkıntı var ve bu sorunun önemli bir kısmı kendi vatandaşımıza ait. Tahammül azalıyor gibi bir tablo olduğunu gösteren çalışmalar var. Devletin tek başına destek olması beklenemez, herşeye yetişmesi beklenemez. Bizim gibi gönüllü kuruluşların, sivil oluşumların desteği önemli ancak bu destek için de kendi vatandaşımızın bilinç seviyesi, tahammülü de önemli...”

“Devletin çadır kampı dışında ciddi bir desteği yok. Hali hazırda da bir desteği yok. Gerçi destekle ilgili bir takım çalışmaları var ama uygulanan bir destek yok.”

Göç konusunun son yıllarda daha aktif bir şekilde ele alınması sebebiyle göçmenlerle ilgili konular sosyal politikanın yeni alanlarından biri olarak görülse de “göçmenler ve göçmenlerin uyumu, uyuma yönelik alınması gereken önlemler” gibi hususlar sosyal politikanın geleneksel ilgi alanlarından birini oluşturmaktadır¹⁰. Bu durum göçmenlerin uyumu konusunda sivil toplum kuruluşlarından beklentileri de beraberinde getirmektedir. Ağırlıklı olarak sosyal yardım ve sosyal hizmet faaliyetleri yürüten sivil toplum kuruluşlarının, göçmenlerin toplumsal entegrasyonu konusunda da kaygıları, çabaları ve çalışmaları bulunmaktadır. Bu suretle görüşme yapılan sivil toplum kuruluşlarına başta Suriyeli nüfus olmak üzere kalıcılık eğilimi sergileyen göçmen nüfusun, toplumla entegrasyonu konusunda da düşünceleri ve önerileri sorulmuştur. Entegrasyon sürecinin çift yönlü bir süreç olduğunu belirten sivil toplum kuruluşları ülkeye gelenlerin buradaki toplumsal ve kültürel hayata uyum sağlaması kadar yerli vatandaşın da göçmenleri olduğu gibi kabul etmesinin önemini vurgulamışlardır. Kendilerinin, yerel düzeyde gerçekleştirdikleri bir takım faaliyetlerle kaynaştırma çabası verdiklerini, piknik, çocuk eğlenceleri, mutfak faaliyetleri gibi organizasyonlarla entegrasyon için katkı sağlamaya çalıştıklarını ifade etmektedirler. Ancak gerçekleştirdikleri faaliyetlerin yeterli olmadığını da vurgulayan sivil toplum kuruluşlarının ortak kanaati, entegrasyonun sağlanmasında devlete önemli bir görev düştüğüdür. Ülke genelinde uygulanacak politikalar ile başta istihdam olmak üzere farklı ekonomik ve sosyal alanlarda gerçekleştirilecek düzenlemeler toplumsal entegrasyonun sağlanmasında belirleyici olacaktır.

“Toplumsal entegrasyon açısından sivil toplum kuruluşları olarak bunun için bir şeyler yapabilmek gerçekten zor. Evet, toplumsal hayata daha fazla karışmaları için bir takım etkinlikler yapıyoruz. Piknik, ramazanda yer sofraları açarak hem Türk vatandaşları hem de mülteci, göçmen vatandaşlarımızla iftar organize ettik. Dünya Çocuklar gününde bu çocuklar için güzel bir gün düzenledik. Türkiye’deki kültürü aşılama adına organizasyonlar düzenledik. Böylece sosyal hayata katılmalarına çalışıyoruz ancak bunlar yeterli değil. Bu işin istihdam gibi daha önemli ayakları var... bunlar da ancak devletin rolü, payı önemlidir.”

¹⁰ Şenol Baştürk, “Göçmenlere Yönelik Sosyal Politikalar”, *Sosyal Politika*, Ed. Aysen Tokol, Yusuf Alper, Dora Yayıncılık, Bursa, 2014,s:345

“Entegrasyonun birçok ayağı var. Bizler şehrimizde diğer sivil toplum kuruluşları ile birlikte bu duruma yönelik düşünüyoruz, bazı etkinlikler de yapıyoruz. Ancak entegrasyon merkezi yönetimce ele alınması gereken üst düzey bir konu. Biz şehrimizde bu insanları eğitime, istihdama, sosyal yaşama katılım için teşvik ediyoruz. Ama bu yeterli değil...”

“İstihdam da, eğitime katılmada katkımız olursa entegrasyona da katkı sağlamış oluruz diyoruz. Mesleki eğitim, dil eğitimi verilerek, kadınları, çocukları toplumla kaynaştırmayı amaçlıyoruz. Devletin öncülüğü gerekli bu süreçte...”

“Entegrasyon konusunda, devletin, yerel yönetimin, sivil toplum kuruluşlarının, özel sektörün birlikteliği gerekmektedir. Sivil toplum kuruluşları bu konular da çalışmak için var olan kuruluşlardır zaten. Yeter ki bir düzen, kararlı duruş, düzenlenmiş bir politika bulunsun...”

Sonuç

Küreselleşme süreciyle birlikte rolü, önemi ve etki alanı değişen sivil toplum kuruluşları, günümüzde uluslararası düzeyin yanı sıra ulusal, yerel/lokal düzeyde de aktif faaliyet gösteren bir yapı kazanmıştır. Bu durum sosyal sorunların çözümünde sivil toplum kuruluşlarını sosyal politikanın önemli bir aktörü haline getirmiştir.

Dünyada 21. yüzyılın ortak sosyal sorunlarından birini oluşturan göç konusu Türkiye’de de son yıllarda uluslararası göç boyutuyla tartışılmaktadır. Özellikle Suriye’de yaşanan iç savaş sonrasında uygulanan açık kapı politikasıyla birlikte Türkiye son 5 yıldır yoğun bir uluslararası göç ile tanışmıştır. Böylece Türkiye’de Suriyeli nüfusun artış göstermesi göç alanına olan ilgiye ve bakış açısına farklı bir boyut kazandırmıştır.

Sosyal politikanın geleneksel ilgi alanlarından birini oluşturan göçmenler ve göçmenlere ilişkin sorunların çözümünde günümüzde sivil toplum kuruluşlarının etkin faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Özellikle Suriye iç savaşı sonrasında yaşanan uluslararası göç sürecinde sivil toplum kuruluşları önemli bir aktör olduklarını ortaya koymuşlardır. Türkiye’de gerek devlet tarafından kurulan çadır kentlerde gerekse çadır kentlerin bulunmadığı şehirlerde uluslararası ve ulusal sivil toplum kuruluşları göçmenlerin ihtiyaçları ile önemli ölçüde ilgilenmektedirler. Son zamanlarda çadır kentlerin dışındaki illerde de göçmen sayısında artış yaşanması, yerel/lokal düzeyde faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının da bu alanda faaliyet gerçekleştirmesi ihtiyacını doğurmuştur.

Bu çalışma ile özellikle yerel düzeyde faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının göçmenlere bakış açısı incelenerek, faaliyetleri ve toplumsal entegrasyon sürecine katkılarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu suretle vakıf ve dernek statüsünde faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları ile mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Mülakat sonuçları değerlendirildiğinde Sakarya’da faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının göçmenler konusunda “insan ve insan hakları” temelinde bir bakış açısına sahip oldukları, başta Suriyeli nüfus olmak üzere Türkiye’ye göç etmiş hiçbir göçmeni “geçici” görmedikleri tespit edilmiştir. Ancak göçmen faaliyetleri ve bu faaliyetlerin temel amacı sorusuna verilen cevapların ise göçmenlere yönelik bakış açısını destekleme ve toplumsal entegrasyonu sağlamada yeterli olmadığı görülmektedir. Gerek göçmenlerden gelen talep gerekse ihtiyaçların önceliği ele alındığında sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerinin sosyal yardım ve kısmen sosyal hizmet ağırlıklı olduğu görülmektedir. Erzak, giyim, ilaç, yakacak gibi ihtiyaçlar göçmenler için öncelik arz etmekte ve bu durum da sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerinde belirleyici olmaktadır. Ayni ve nakdi yardımın dışında psikolojik destek sağlayarak sosyal hizmet faaliyeti de gerçekleştirmeye çalışan sivil toplum kuruluşlarının temel amacı “insan onuruna yakışır bir yaşama katkı sağlamak” olarak ifade edilmektedir.

Ancak sadece sosyal yardım ağırlıklı faaliyetler ile insan onuruna yakışır bir yaşam sağlamak mümkün olmayacaktır. Hayırseverlik temelli yardımlardan ziyade kalıcılık taşıyan, entegrasyonu da sağlayacak çalışmalar önem arz etmektedir. Bu noktada görüşme yapılan sivil toplum kuruluşlarından sadece ikisinin göçmenlerin niteliklerini belirlemeye yönelik ayrı bir çalışma yürüttüğü tespit edilmiştir. Göçmenlerin çalışmak istedikleri alanları araştırıp, belirli alanlara ilişkin mesleki eğitim kursları düzenleyen bu sivil toplum kuruluşları, mesleki eğitimin yanı sıra dil eğitimine de önem vermektedir.

Bu tarz çalışmaların yerel düzeyde entegrasyona **önemli** katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Devletin belirleyeceği politikaların ve devlet desteğinin öneminin farkında olan sivil toplum kuruluşları için göç ve göçmenlere ilişkin hususlarda işbirliği sağlamak önem arz etmektedir. Bu işbirliğinin toplumsal entegrasyona da önemli bir katkı sağlayacağı gerçeği üzerinden verilen cevaplar incelendiğinde, sivil toplum kuruluşları “entegrasyon sürecinde” tek başlarına yeterli olamayacaklarını vurgulamaktadırlar. Yerel düzeyde gerçekleştirdikleri sosyal aktivitelerle yerel halk ile göçmenler arasında bir köprü oluşturmaya çalıştıklarını ancak entegrasyon sürecinin istihdam gibi daha önemli alanları planlayarak yürütülebileceğini ifade etmektedirler.

Sonuç olarak birçok sorun alanı ile ilgilenen ve başat bir rol oynayan sivil toplum kuruluşlarının göç ve göçmenler konusunda önemli faaliyetler yürüttükleri ancak devletin bu konuda sergileyeceği tavır, belirleyeceği politikaların ve desteğin çok daha önemli olduğu görülmektedir. Devletin sosyal yardım ve sosyal hizmete dönük yaklaşımı sivil toplum kuruluşları için de benzer bir çerçeve çizmektedir. Merkezi yönetimin, göçmen politikasının yanı sıra göçmen entegrasyonuna yönelik yürüteceği çalışmalar da sivil toplum kuruluşları için bir yol haritası belirlemede önemli olacaktır.

Kaynakça

BAŞTÜRK, Şenol, “Göçmenlere Yönelik Sosyal Politikalar”, *Sosyal Politika*, Ed. Aysen Tokol, Yusuf Alper, Dora Yayıncılık, Bursa, 2014 ss:345-362

İSLAMOĞLU, E., S. Yıldırım, “ *Geçici Koruma Altındaki Suriyelilerin Sakarya İli İşgücü Piyasasına Etkileri: Sakarya Halkının Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme*”, Uluslararası Göç ve Kültür Sempozyumu, 1-3 Aralık 2016, Amasya, 1.Cilt, ss. 253-266

KAP, Derya, Suriyeli Mülteciler: Türkiye'nin Müstakbel Vatandaşları, *Akademik Perspektif*, Aralık, 2014,s.30-35.

ÖNCÜ, Ayşe, *Örgüt Sosyolojisi*, 1982,İstanbul

ÖZALP, Ali, “*Sivil Toplum Örgütlerinin Toplumsal ve Siyasal Bakımdan Önemi*”, TC. İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı, (Yayımlanmamış Yeterlilik Tezi), 2008,Ankara

ÖZDEMİR, S , H Başel, H. Şenocak, Sivil Toplum Kuruluşları (STK)'nın Artan Önemi ve Üsküdar'da Faaliyet Gösteren Bazı STK'lar Üzerine Bir Araştırma. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı: 56, 2010, <http://ist-univ.dergipark.gov.tr/iusskd/issue/886/9847>

ÖZDEMİR,S., “ Sosyal Refahın Sağlanmasında Yeni Bir Anlayış: “Refah Karması” ve Refah Sağlayıcı Kurumlar”, *Sosyal Siyaset Konferansları*, Sayı:48, İstanbul:İÜ İktisat Fakültesi Yay., 2004, ss:98-127

SARIBAY, A.Yaşar, *Posmodernite, Sivil Toplum ve İslam*, 1995, İstanbul

ŞENKAL, A., “Küreselleşme, Sosyal Politikanın Dönüşümü ve Sivil Toplum Örgütleri”, İstanbul Üniversitesi, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 45.Kitap,2003, <http://www.iudergi.com/tr/index.php/sosyalsiyaset/article/viewFile/12240/11490>

YILDIRIMALP, S., E.İslamoğlu, “*İstihdamda Suriyeli Göçmen Kadın Olmak: Ev Hizmeti Sektöründe Suriyeli Göçmen Kadın Çalıştırmaya Yönelik Bir Alan Araştırması*”, Uluslararası Göç ve Kültür Sempozyumu, 1-3 Aralık 2016, Amasya, 1.Cilt, ss. 449-464, <http://gockultur.amasya.edu.tr/img/kitap1/index.html#/450>

Kosova Çerkezleri

Doç. Dr. Yücel YİĞİT
Polis Akademisi / Ankara

Giriş

Rus Çarı II. Alexander, 1864’de Kafkasya’daki Müslüman Çerkez ve Abaza kökenli kabilelere bölgeyi terk etmeleri için ultimatö verince bir milyon civarındaki yerel halk yurtlarını terk etmek zorunda kalmıştır. Bunların yaklaşık 150-200 bini, Osmanlı Devleti tarafından Balkanlar’ın değişik yerlere iskân edildiler. İskân için önerilen yerlerden biri de Kosova Vilayetidir. 12 bin civarındaki Çerkez muhacir için daha çok vilayetin doğu tarafı tercih edilmiştir. Böylece hem Kosova sahrası şenlendirilmiş, imara açılmış hem üretime kazandırılmış hem de Çerkezlerin, Müslüman Arnavutlar ile Ortodoks Sırlar arasında tampon bir bölge kurmaları amaçlanmıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti’nin toprak kayıplarına bağlı olarak ortaya çıkan Hristiyan nüfusun yoğunluğu da Müslümanlar lehine dengelenmiş olacaktır.

Ancak 1877-1878 Osmanlı-Rus ve Balkan Savaşları mağlubiyetle neticelenince bu seferde Balkanlar’daki binlerce Çerkez, Anadolu’ya göç etmişlerdir. Dolayısıyla yaklaşık elli yıl gibi kısa bir süre zarfında Çerkezler, Kafkaslardan Balkanlar’a oradan da Anadolu’ya dönmüşlerdir. Günümüzde Priştine-Kos-Vulçitrın ve Mitroviça arasında “Düzova” diye adlandırılan bölgedeki *Donje Stanovça* ve *Mileşevo* köylerinde sadece 300-400 civarında Çerkez kalmıştır. Köklerinden uzaklaşan, asimile olan hatta ana dilini dahi unutan ya da zor konuşan bu Çerkezler, kendilerini nüfus kütüklerine Arnavut olarak kaydettirmişlerdir.

Çalışmamızın temel amacı: Çerkezlerin neden Kosova’ya iskân edildiğini ortaya koymaktır. Yine devlet ve yerel halkla ilişkileri de konumuz içerisinde yer alacaktır. Kosova Çerkezlerin, XIX. Yüzyıl Osmanlı-Rus Savaşlarına nasıl bir katkı sağladıkları da incelenmiştir. Çalışmada: Başbakanlık Osmanlı Arşivinden alınan belgeler ile bazı ikincil kaynaklar kullanılmıştır. Yayının kronolojik çerçevesini XIX. Yüzyılın ikinci yarısı oluşturmaktadır.

1-Çerkez Göçünün Perde Arkası

Çerkezler, Kuzeybatı Kafkasya’nın Azak ve Karadeniz sahilleri ile bu sahillere yakın step ve dağlık bölgede yaşayan Kafkasya’nın yerel halklarından¹. Seçilmiş bir önderin idaresinde aşiretler halinde bulunan Çerkezler: prensler, soylular, hür köylüler ve serfler gibi kesin olarak ayrılmış bir toplumsal yapı şeklinde örgütlenmişlerdir. İslamiyet dininde önce Çerkezler, habze² kuralları çerçevesinde animizm ve büyüye inanmışlardır.³ İslamiyet’in Çerkezler arasında yayılması ise XIV. Yüzyılda Kırım yoluyla olmuştur.⁴ Çerkezler kitlesel olarak İslamiyet’i XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında Ferah Ali Paşanın

¹ Mirza Bala, “Çerkesler”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul 1978, s.375.

² Yaşam tecrübesiyle kazanılan, yazılı olmayan; doğruyu iyiyi ve mutluluğu esas alan Çerkezlerin yaşam felsefesi ve adetleridir.

³ Evliya Çelebi Seyahatnamesinde: Çerkezlerin coğrafyası, yeme-içme kültürü, kıyafetleri, kişi ve yer isimleri, kabileleri, inançları gibi farklı alanlarda çok değerli bilgiler vermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C VII, Ankara 1985, s.411-439.

⁴ Kafkasya’da İslamiyet’in, tasavvuf ve tarikatların yayılması ile bunların Kafkasya’da ilerleyen Rus istilasına karşı rolleri

memuriyeti sırasında benimsemişlerdir.⁵

Kafkasya'nın mümbit topraklarında yaşayan Çerkezler, XVIII. Yüzyılda doğrudan Osmanlı idaresine girmişlerdir. Daha önceleri Osmanlı ordusuna sadece asker sağlamaktaydılar. Kafkasya'nın en eski ve Türk olmayan yerli ahalisi Çerkezler, XIX. Yüzyıla dek ulusal ortak bir siyasi kimlik geliştirememişlerdir. İslamiyet ile Şeyh Şamil'in Rus işgaline karşı uzun süre yürüttüğü köktenci ve müridist⁶ isyan, Çerkezler ve Kuzeydoğu Kafkasya'daki diğer Müslümanlar için ortak bir kimliğin aşılmasına ciddi katkı sağlamıştır.⁷

Ruslar, XVIII. Yüzyılın sonlarında Kafkasya'nın güvenliği ve savunması, Karadeniz'de dolaşım ve ticaret özgürlüğü, Karadeniz ve Hazar denizleriyle İran arasında güvenli bir demiryolu bağlantısına ihtiyaç duyması gibi önemli askeri ve stratejik nedenlerle Kafkasya'yı işgal etmiştir.⁸ Ayrıca Rusya'nın ekonomik amaçları ile bağlantılı olarak Kafkasya'da, otoritesini kurmak istemesinin bir diğer nedeni de Karadeniz kıyılarında devam eden kaçak Osmanlı-İngiliz ticaretini önlemektir.⁹ Dolayısıyla İngilizlerin İstanbul'daki büyükelçileri Ponsoby ve Stratford Canning, Rusların yayılma politikalarına karşı mücadele etmek gerektiği kanaatindeydiler. Bu yüzden İngiliz istihbaratçılar, gazeteciler ve resmi görevliler, sık sık bölgeye muhtelif amaçlı geziler yapmışlardır.¹⁰

Ruslar, Kafkasya'yı işgal etmeden önce ilkel gördükleri Çerkezleri, Kuban Nehrinin kuzeyindeki bataklıklara yerleştirerek, vergi ve askerlik hizmetiyle yükümlü kılarak Hristiyanlaştırmak da istemişlerdir. Lakin bu programı kabul etmeyen Çerkezler, Ruslara karşı direnmişlerdir ancak başarısız olunca göçü gündemlerine almışlardır. Sistemik işgal sonrası Ruslar, Çerkezlerin yurtlarında kalmalarını imkânsız hale getirmiştir. Her türlü baskı ve şiddet uygulanmış önce köyler yağma edilmiş sonra da yıkılmıştır. Üretim araçlarına, hayvanlarına ve gerekli her şeylerine el konulmuştur. Dolayısıyla Ruslar, Çerkezlerin evleri ve tarlalarını yakmak, açlığa mahkûm etmek gibi klasik zorlayıcı bir göç metodunu takip etmişlerdir.¹¹ Kafkas halklarının direnişinin kırılmasından sonra Çerkezler, Rus Çarı II. Alexander'dan Çerkez topraklarının işgalinden vazgeçmesi ricasında bulunmuşlardır. Çarın cevabı: "Ya gösterilecek topraklara veya Türkiye'ye göç ediniz" şeklinde olmuştur.¹² Şüphesiz Çerkezler Ruslara boyun eğmeyerek göç seçeneğini tercih etmişlerdir. Böylece Ruslar, Kafkasya'nın hakimiyetini sağlamak için "güvenilmez ve potansiyel tehdit" olarak gördüğü birçok Kafkas halkını sürgüne icbar etmiş ve elini rahatlatmıştır.

Süreç içerisinde 1850'li yılların başında bazı Çerkezler, kendi girişimleriyle ve gönüllü olarak göç ettiler ya da barışçıl yollardan göçe ikna edildiler. 1854 Kırım Savaşı sonrası göç, kitlesel bir harekete dönüştü ve 1862-1865 yılları arasında da doruk noktasına çıkmıştır. 1877-1878 ve 1890-1908 yılları arasında yoğunluk kazanan Çerkez göçleri ancak 1920'li yıllarda durulmuştur.¹³

1860 yılına kadar Osmanlı Devleti ile Ruslar arasında resmi bir göç antlaşması yoktu. Ancak Loris Meikov'un yoğun çabaları neticesinde bu tarihten sonra iki ülke arasında bir göç antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmanın hemen akabinde Osmanlı Devleti, Trabzon Valisi Hafız Paşanın idaresinde

---

hususunda ayrıntılı bilgi için bkz.: Necmeddin Bardakçı, "Kafkasya'nın Bağımsızlık Mücadelesinde Tasavvuf ve Tarikatların Rolü", *Türkler Ansiklopedisi*, Editör Hasan Celal Güzel, C. XVIII, Ankara 2002, s.522-530.

⁵ Mucize Ünlü, *Kosova Vilayeti'nin İdari Taksimatı*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 2002, s. 73.

⁶ Müridizm, Kafkasya'da Nakşibendi tarikatı mensuplarının XVIII. Yüzyılın sonlarından itibaren Ruslara karşı verdikleri bağımsızlık savaşının genel adı olup "Gazavat" diye de anılmaktadır. Bu hareket 1785'te, Şeyh Mansur'un faaliyetleriyle başlamış, aralıkla da olsa XX. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam etmiştir. Ancak söz konusu hareket, esas niteliğini Şeyh Şamil'in (1834-1859) mücadele devrinde kazanmış ve Şeyh Şamil ise Ruslara karşı vermiş olduğu olağanüstü başarılı mücadelesinden dolayı, "Müridizm" hareketiyle özdeşleşmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Mustafa Budak, "Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti", *Türkler Ansiklopedisi*, Editör Hasan Celal Güzel, C. XVIII, Ankara 2002, s.497-512.

⁷ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çeviren Bahar Tırnakçı, İstanbul 2003, s. 109; M. Bala, *a.g.m.*, s. 379.

⁸ K. Karpat, *a.g.e.*, s. 109.

⁹ Kezban Acar, "Kafkasya'da Rus İstilas ve Direniş Hareketleri", *Türkler Ansiklopedisi*, Editör Hasan Celal Güzel, C. XVIII, Ankara 2002, s.517.

¹⁰ Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Ankara 2010, s.45-46.

¹¹ K. Acar, *a.g.m.*, s. 518.

¹² M. Bala, *a.g.m.*, s. 384.

¹³ K. Karpat, *a.g.e.*, s. 110.

bir İdare-i Umûmiye-i Muhâcirîn Komisyonu kurmuştur. Göç eden Çerkezler, Osmanlı topraklarına Trabzon, Samsun, Sinop, Dobruca, Köstence, Varna ve Burgaz'dan ayak basmışlardır.

Ancak Çerkezlerin nereye yerleştirileceği önemli bir problemdi. Çünkü Ruslar Çerkezleri kendi sınırlarından daha uzak yerlere yerleştirilmesi için Bâb-ı Âliye baskı uygulamıştır. Bunun üzerine Çerkezler daha çok Fırat Nehri boyunca yerleştirilmişlerdir. Böylece bölgede modern tarım bölgeleri kurulacak ve onlardan istifade edilecektir. Ayrıca bitip tükenmek bilmeyen Aneze ve Şammar gibi vahşi Arap kabilelerinin de saldırılarının önüne geçilecektir. Yine Bağdat Vilayetinin güvenliği de sağlanması planlanmıştır. Şüphesiz bu plan kusursuz işlememiştir. Böylece Çerkezler, Balkanlardan Ürdün'e, Anadolu'dan Makedonya'ya varıncaya değin neredeyse Osmanlı coğrafyasının hemen hemen her bölgesine yerleştirilmişlerdir.¹⁴

Rusların tahminlerine göre 40-50 bin kişinin göç etmesi öngörülüyordu ancak fiiliyatta bu rakamın oldukça fevkinde gerçekleşmiştir. Zira 1864 yılının İlkbaharında sadece 400 bin kişi Osmanlı topraklarına Kafkasya'dan göç etmiştir. Konuyla ilgili yerli ve yabancı kaynaklarda göç edenlerle ilgili farklı rakamlar zikredilmektedir. Bunları karşılaştırdığımızda alt limitin 700 bin, üst limitin 1.200 milyon kişi olduğu görülmektedir. Ancak Çerkez kaynaklarının göçe tabi olan nüfusu 1.500 milyon civarında göstererek rakamları abarttığı da aşikardır.¹⁵ Göç sırasında on binlerce Çerkez, açlık, salgın hastalıklar ve göç şartların güçlüğünden hayatlarını kaybetmişlerdir. Hayatta kamaı başarabilen Çerkez gençler, Osmanlı yönetimince savaşı özellikleri dikkate alınarak askere alınmışlardır.

2-Kosova Vilayetinin Mülki, Nüfus ve Etnik Yapısı

Çerkezlerin Kosova Vilayetine yönelik göçlerinden önce bölgenin mülki yapısı, nüfusu ve etnik dağılımı hakkında bilgiye sahip olunmasının konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı kanaatindeyiz. Kosova Vilayeti, XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinin toprak kayıplarına bağlı olarak yeni teşekkül eden ve yoğun bir göç sirkülasyonunun yaşandığı bir vilayettir. Bu sirkülasyon çift taraflı olmuştur.

Modernleşme sürecinde ülke yönetiminde yapılan değişikliklerden mülki yapılanma da payını almıştır. Zira eyalet ve sancak temelli yapılanma, XIX. Yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etmiştir. Ancak 1864 tarihinden itibaren eyalet sisteminden vilayet sistemini esas alan kapsamlı yeni bir mülki düzenlemeye gidilmiştir. Şüphesiz bu yeni sistemi ilk defa Mithat Paşa'nın, Tuna Vilayetinde vali olduğu sırada uygulanmış ve verim alınınca tüm ülkeye şamil olmak üzere uygulamaya sokulmuştur.

1871 yılında kabul edilen İdare-i Umumiye Vilayet Nizamnamesi: 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesinin devamı, tamamlayıcısı ve genişletilmiş halidir.¹⁶ Bu bağlamda 30 Ocak 1877 tarihinde merkezi Priştine olan Kosova Vilayeti kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki önemli sancaklarından biri olan Üsküp de Kosova Vilayetinin altı sancağından biri haline geldi. Dolayısıyla Kosova Vilayeti: Prizren, Üsküp, Priştine, Yeni Pazar, İpek ve Taşlıca Sancaklarından teşekkül etmiştir.¹⁷ Kosova Vilayeti kurulduğu yıl itibarıyla 32 bin kilometrelik alanı kapsamakta idi. Doğuda Şarkî Rumeli ve Bulgaristan, güneyde Selanik, batıda İşkodra, Karadağ ve Bosna, kuzeyde Sırbistan ile çevrilidir.¹⁸

¹⁴ Çerkezlerin Osmanlı Devletine göçü ve sayıları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: K. Karpat, *a.g.e.*, s. 108-113.

¹⁵ M. Bala, *a.g.m.*, s. 376.

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.: İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara 2007, s.427-435.

¹⁷ Kosova Vilayetinin ilk merkezi Priştine'dir. Ancak meydana gelen çeşitli ayaklanmalardan dolayı merkez 1888 yılında Üsküp'e taşınmıştır. Daha sonra çeşitli sebeplerden dolayı paşa sancağı tekrar Priştine olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz.: BOA, *DH. MKT,1527- 13*; BOA, *A. MKT. MHM*, 498-66.

¹⁸ M. Ünlü, *a.g.t.*, s. 32.

Tablo 1. Kosova Vilayeti Nüfusu (1893)¹⁹

Sancaklar	Müslüman	Rum	Bulgar	Yahudi	Protestan	Latin	Toplam
Üsküp	115.858	7.248	148.848	1.234	97	46	273.331
Priştine	126.676	-----	67.457	355	-----	3.249	200.737
Yeni Pazar	49.386	-----	35.172	167	-----	-----	84.725
Taşlıca	20.555	17.155	-----	-----	-----	-----	37.710
İpek	25.320	-----	7.386	-----	-----	1.333	34.039
Prizren	71.715	4.990	16.930	-----	-----	960	94.595
Toplam	409.510	29.393	274.793	1.706	97	5.588	721.087

“Tablo 1.’de Kosova Vilayetinin toplam nüfusunun 721.087 kişi kadar olduğu görülmektedir. Burada Arnavutlar ve Türkler, Müslüman ortak paydasında sayılırken Gayrimüslimler etnik kökenlerine göre sayılmışlardır. Bu ölçütleri dikkate alarak Kosova Vilayetinde ne kadar Türk’ün yaşadığı tespit etmek güçtür. 273.331 kişiyle Üsküp en büyük; 34.036 kişiyle İpek en küçük sancaklardır.

Vilayet genelinde Gayrimüslim sınıf arasında Bulgarlar, Müslümanların yarısından biraz fazladır. Elbette burada dikkat edilecek husus 1893 Osmanlı nüfus sayımın, 93 Harbi sonrasında yapılmasıdır. Osmanlı Devleti’nin mağlubiyetiyle sonuçlanan bu savaş sonrasında binlerce Müslüman Anadolu’ya göç etmek zorunda kalmıştır. Savaş sonrası şartları dikkate alınırca bu rakamı izah etmek hiç de zor değildir.”

“Tablo 2.’de 1893-1894-1895 ve 1896 yıllara ait değerlerde farklılık yoktur. Zira sayım sonuçları hala güncelliğini korumaktadır. Ancak 1896 yılında en son tekerrür eden sonuçtan bir yıl sonra nüfus 34.297 kişi artmıştır.1896 yılı ile 1897 yılı arasında nüfusta %4,75’lik bir artış söz konusu olmuştur. Yine 1897 yılından dokuz yıl sonra vilayet nüfusu 83.896 kişi azalmıştır. 1897 yılı ile 1906 yılı arasında Kosova Vilayetinin nüfusu %11,11 azalma yaşanmıştır. 1893 yılı ile 1906 yılı arasındaki farksa 49.430 kişidir. Kosova sahrası 1912 Balkan Savaşları sonucu Osmanlı idaresinden çıktığı için 1914 sonuçları değerlendirme sonuçları içerisinde düşünülmemiştir.”²⁰

3-Çerkezlerin Kosova Vilayetine Göçleri

Özellikle savaş, barış, antlaşmalar neticesinde XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Kosova Vilayetine üç tarz göç olayı yaşanmıştır. Bunlardan birincisi: vilayet dahilinde iç göç, ikincisi: içerden dışa göç ve üçüncüsü de: dışardan içe yönelik göçtür.²¹ Biz bunlardan konumuz gereği sadece dışardan içe yönelik Çerkezlerin Kosova’ya iskanını inceleyeceğiz.

1860’lardan sonra Kosova’ya dışardan en son gelen azınlık Çerkezlerdir. Esasında Kosova’ya ilk ayak basan Çerkezler bunlar değillerdir. Çünkü XVI. Yüzyılda bölgeye gelen ve etnik bakımdan karma bir yapı gösteren Türkler arasında en az bir Çerkez sipahi vardır. Bundan sonra bölgeye yönelik ilk büyük kitlesel göç, 1854 Kırım Savaşı sonrası yaşanmıştır. Bu savaşın hemen akabinde Çerkez muhacirler kitleler halinde Osmanlı coğrafyasına yerleştirilmiştir. Kafkasya’nın Müslüman ancak Türk olmayan yerli ahalisi Çerkezler, Karadeniz üzerinden gemiler vasıtasıyla Bulgaristan’ın Varna ve Köstence Limanlarına gelen muhacirler, hiç bekletilmeden süratle iç bölgelere nakledilmişlerdir. Temmuz 1864 ortalarına kadar bu iki limana 60 bin muhacir gelmiş olup bunlar Vidin, Niş, Sofya, Kosova, Vasvik, İştıp, Ruhova taraflarına gönderilmiştir.

Kosova’ya gönderilen Çerkezler daha çok Köstence Limanından hareket etmişlerdir. Bu limana gelen 12 bin kişilik muhacir, Kosova, Vasvik ve İştıp bölgelerinden başlamak üzere Niş, Sofya ve

¹⁹ Yücel Yiğit, *Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Prizren*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2009, s. 113.

²⁰ Y. Yiğit, *a.g.t.*, s.116.

²¹ XIX. Yüzyıldan itibaren Kosova Vilayetine yapılan farklı göçlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Nedim İpek, “Kosova Vilayeti Dahilinde Gerçekleşen Göçler”, *History Studies*, Volume 2/1, Samsun 2010, s.65-66.

Berkofça sancaklarına iskân olunmuştur.²² İlk partide 5 bin göçmen yerleştirilmesi öngörülmüştür. Lakin süreç planlandığı gibi gitmemiştir. Çünkü Osmanlı yöneticileri Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya ve Sırbistan'a aralarında Abazalarında bulunduğu 150-200 bin Kafkasya ahalisi bölgeye yerleştirmek zorunda kalmışlardır. Bunlardan 12 bin civarındaki Çerkez, başta Kosova Vilayetinin doğusu olmak üzere muhtelif yerlere 40-50 hane baz alınarak yaklaşık 30 köye iskân edilmişlerdir.²³ Bunların sadece bir iki tanesi 100 haneli, diğerleri ortalama 40-50 hanelidir.

Son dalga, 1 Ağustos 1864'te Niş ve Kosova taraflarına iskân olunmak üzere gönderilen 15 bin kadar muhacirin Lom İskelesine çıkarılmasıyla son bulmuştur. Oradan *Büyük Balkan* yoluyla Niş'e sonra da Kosova'ya gideceklerin Ürgüp ve Priştine'ye kadar nakillerine yarayacak arabalar Lan(?), Berkofça, Şehirköyü, Ürgüp ve Leskofça kazalarından tedarik olunmuştur.²⁴

Çerkez muhacirlerin iskân ve yaşeleri için yöneticiler yoğun bir çaba sarf edilmiştir.²⁵ 22 Haziran 1864 tarihli Sadaret Mühimme Kaleminden Muhacirîn Komisyonu Riyâset-i Celîlesine gönderilen yazıda Çerkezlere iyi muamele edilmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması için talimatlar verilmiştir.²⁶ Rumeli Eyaleti Valisi Abdülkerim Nadir Paşa 600 göçmen ailesinin kışı geçici olarak Priştine ve Vulçitrın kazalarında geçirmelerini planlamıştır.²⁷ Hatta Prizren ve Priştine ahalisi ve memurları tarafından onlara yardımlar yapılmıştır. Dini mensubiyet ve ihtiyaçtan dolayı yerel halk ve memurlar Çerkezler için seferber olmuştur. Örnek teşkil etmesi amacıyla Prizren Mutasarrıfı Nazif Paşa aracılığıyla toplanan para ve elbiselerin devletin resmi gazetesinde olan Takvim-i Vekâyi'de haber yapılması da kararlaştırılmıştır.²⁸ Bununla yetinilmemiş ve sağlık problemleri için de hem asker hem de sivil doktorlara talimatlar verilmiştir.²⁹ Yine ilk göç dalgası atlatıldıktan sonra XVI. Yüzyılda kurulan ve Prizren'in ilk medresesi olan Mehmet Paşa Medresesinin sakinlerinden Çerkez Hasan Efendiye maaş ve tayin bedeli verilerek durumu düzeltilmeye çalışılmıştır.³⁰

Hatta yerli halk söz konusu muhacirlere arazi satın alıp hibe bile etmiştir. Örneğin, Hoca Emin ve Osman Efendi önderliğinde 100 hanelik (500 kişi) Orkapısı muhaciri Kosova sahrasıyla Kumanova kazasında iskân edilmiştir. Bunlara İvraniye kazası ahalisi tarafından da çiftlik arazisi satın alınıp hibe dahi edilmiştir.³¹ Yine 16 Kasım 1864 tarihli Sadaret Mühimme Kaleminden bir evrakında Kosova'nın Yeni Pazar Sancağına gönderilen ancak sonradan Kosova'ya giden Çerkezlerin yerlerinden gayet memnun olduklarını da ifade etmişlerdir. 13 Mart 1865 tarihinde Çerkezlerin dini ihtiyaçları da unutulmamış ve yerel kaynaklardan sağlanmak üzere onlara birer mescit de inşa edilmiştir.³² Yine Priştine'de inşa olunacak hanelerin bedeli de halk tarafından teberru olunmuştur.³³

Sırplarla Arnavutlar arasındaki tampon bölgeye yerleştirilen Çerkezlere, gündelik yaşamlarını temin edebilmek amacıyla tarımsal arazi tahsis edilmiştir.³⁴ Halbuki bu durum onların yabancıları oldukları bir üretim tarzıydı. Dolayısıyla yaklaşık 12 bin civarındaki Çerkez ahalisi tarımsal üretime adapte olamamış neticede de bazıları isyan etmek zorunda kalmışlardır. Metal işçiliği³⁵ ve at yetiştiriciliği alanında mahir olan Çerkezlere vergi muafiyeti de tanınmıştır.

Çerkezler Kosova sahrasına gelinceye kadar Müslüman Arnavutlarla Ortodoks Sırp arasında

²² A. Saydam, *a.g.e.*, s. 138.

²³ Noel Malcolm, *Kosova Balkanları Anlamak İçin*, Çeviren: Özden Arıkan, İstanbul 1998, s. 269-270.

²⁴ A. Saydam, *a.g.e.*, s. 187.

²⁵ BOA, *A.MKT.NZD*, Nr. 192/30.

²⁶ BOA, *A.MKT.MHM*, Nr. 303/89.

²⁷ BOA, *A.MKT.UM*, Nr. 446/61: Sadarete Rumeli Eyaleti Valisi Abdülkerim Nadir imzalı tezkire; Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti, İstanbul 2007.

²⁸ BOA, *A.MKT.MHM*, Nr. 314/100; T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti*, İstanbul 2007, s.128-129.

²⁹ BOA, *A.MKT.UM*, Nr. 504/35.

³⁰ BOA, *Y.PRK.UM*, Nr. 13/101.

³¹ BOA, *A.MKT.NZD*, Nr. 363/55.

³² BOA, *A.MKT.MHM*, Nr. 326/86.

³³ A. Saydam, *a.g.e.*, s. 166.

³⁴ Gündelik ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için Çerkez muhacirlere, verimli arazilerden 70, daha az verimli olanlardan 100, kıraç arazilerden ise 130 dönüm tarla tahsis edilmiştir. Ayrıca tarımsal üretim için tohum, zirai alet-edevat ve hayvan da verilmiştir.

³⁵ Çerkezler, gümüş işçiliğinde, tabanca kabzasında ve kamçı sapı bezemesinde oldukça ustalaşmışlardır.

hassas bir ilişki söz konusudur. Ancak Çerkezlerin iskanıyla bu denge bozulmaya başlamıştır. Özellikle Kırım Savaşı sonrası Bâb-ı Âlinin tavrı Ortodoksların aleyhine gelişmeye başlamıştır. Bu savaşa bağlı bölgede Ortodoks tebaaya karşı tutumu sertleşmiştir.³⁶ Ayrıca göç sonrası Kosova'nın yerlisi Arnavut ve Sırlar ile Çerkezler arasındaki ilişkiler gün geçtikçe gerilmeye başlamıştır. Çünkü onlar, Çerkezleri vahşi, ilkel bir halk olarak görmüşlerdir. Hatta at eti yediklerini görünce şok geçirmişlerdir.³⁷

Bâb-ı Âli, Kosova Çerkezlerini, 1876 Bulgar isyanının bastırılmasında ve 1877-1878 savaşlarında takviye kuvvet olarak kullanmıştır. Özellikle Kosova Çerkezleri, Rus Ordusunda görev yapan Kazak süvarilere karşı Mecidiye-Kosova hattında mücadele etmişlerdir.³⁸ Hatta bu mücadelelerindeki başarılarından dolayı Kosova Vilayeti dahilindeki İhsaniye-i Bala karyesinde mukim Çerkez muhacirlerden Devlet Mirza'ya bir İradeyle, nişan verilmiştir.³⁹ Osmanlı Devleti, 93 Harbinde Ruslar tarafından ağır bir hezimete uğratılmış ve neredeyse Rumeli topraklarının da üçte birini kaybetmiştir. Zira savaşın hemen akabinde Niş tarafındaki Çerkezler de Sırlar tarafından sürgün edilince Kosova Çerkezleriyle birleşen bu iki grup Selanik Limanını kullanarak Anadolu, Suriye ve Mısır'a göç etmek istemişlerdir. 13 Mayıs 1879 tarihli bir Sadaret Mühimme Kaleminden vilayetlere gönderilen talimatta: "*Selanik ve Kosova'dan Anadolu ve Arabistan'a hicret eden Çerkez muhacirlerin geri dönmelerine engel olunması; bütün kumpanya ve acentelere bu yolda tembihat yapılması ve Selanik'e dönmüş muhacirlerin mümkün olursa iade edilmesi*" emri verilmiştir.⁴⁰ Çünkü Balkanlar'a yerleşen Çerkezler, Müslümanlar ile Hristiyan halk arasında huzursuzluk yaratmıştır. İdarenin göz yummasıyla halkın daha fazla yakınmasının önüne geçmek için Çerkezler, Anadolu ve Suriye'ye yönelmişlerdir.⁴¹ Nitekim 23 Aralık 1876 tarihindeki *Tersane Konferansında* Avrupalı Devletler, Balkanlar'daki bütün Çerkezlerin Anadolu'ya naklini istemişlerdir. Bu isteğin en mühim sebebi Avrupa'da Hristiyanların etkisiyle yayılan "Çerkez düşmanlığı" fikridir.⁴²

Belirtmek gerekirse bu sahaya yerleşen Çerkezlerin yarısı 93 Harbine müteakip bölgeyi terk ederek Anadolu ve Suriye'ye göç etmek zorunda kalmışlardır. Neticede 1890 yılı itibarıyla bölgedeki Çerkezlerin sayısı 6 bine kadar gerilemiştir.⁴³ Avusturya istatistiklerine göre bu rakam 6 bin civarındadır.⁴⁴ Bunların boşalttığı yerlere Niş ve sair yerlerden gelen Arnavut muhacirler yerleştirildiler. 1908'de söz konusu Çerkez nüfus tekrar ocaklarına yerleştirilmeyi talep etmişlerdir. Bu talep karşısında Bâb-ı Âli yerel idareden Çerkezlerin eski iskân bölgelerine gönderilmelerini, mümkün olmazsa iskâna elverişli boş bir alana yerleştirilmesini ister.⁴⁵

Osmanlı Devleti'nin Balkanlardan geri çekildiği 1912 sonrası Çerkezlerin nüfusu daha da azalmıştır. I. Dünya Savaşı bu oranı daha da azaltmıştır. Neticede 1931'lerde Çerkez nüfusu, 50 haneye kadar düşmüştür.⁴⁶ Zira Avusturyalı bir antropolog Çerkezlerin izini bulmak için Kosova'ya gittiğinde Priştine ve Vulçitrin arasındaki Donje Stanovce köyünde "mavi gözlü Kafkasyalılardan" oluşan sadece 50 aile bulabilmiştir. Bunların hepsinin Çerkezce, Türkçe, Arnavutça ve Sırpça konuştuklarını ve erkeklerinin birer "erkeksi güzellik timsali" belirtiyordu. Yine elli yıl sonra o köyde ve yakınındaki Miloşevo köyünde kalan Çerkez aile sayısı neredeyse aynıydı ve toplam nüfusunda 600-700 arası olduğu tahmin ediliyordu.⁴⁷

Sonuç

Çerkez muhacirler Kosova Vilayetine iskanları sırasında birçok sıkıntıya maruz kalmışlardır. Zira bazen yerel idareciler görevlerini layığıyla yerine getirmemişler, bazen görevlerini kötüye kullanmışlar

³⁶ N. Malcolm, *a.g.e.*, s. 234.

³⁷ N. Malcolm, *a.g.e.*, s. 270.

³⁸ BOA, *Y. PRK. M.*, Nr. 2/6.

³⁹ BOA, *İ.DH.*, Nr. 828/66700.

⁴⁰ BOA, *A.MKT. MHM*, Nr. 484/25.

⁴¹ K. Karpat, *a.g.e.*, s. 111.

⁴² A. Saydam, *a.g.e.*, s. 207.

⁴³ N. Malcolm, *a.g.e.*, s. 239, 268; Y. Yiğit, *a.g.t.*, s.137; N. İpek, *a.g.m.*, s.72.

⁴⁴ N. Malcolm, s. 239; N. İpek, *a.g.m.*, s.68.

⁴⁵ BOA, *DH. MKT*, Nr. 2724/25: KS 324.

⁴⁶ N. Malcolm, *a.g.e.*, s. 271.

⁴⁷ N. Malcolm, *a.g.e.*, s. 271.

bazen de merkezi hükümeti yanlış enforme etmişlerdir. Lakin problemi sadece idarecilere ve yerli ahaliye yüklemek haksızlık olur. Sıkıntıların bazen de Çerkezlerden kaynaklandığı aşıkardır. Onlar, doğal olarak katı ve yerleşik adetlerini Kosova Vilayetine taşıyıp devam ettirince sık sık bölge sakinleriyle karşı karşıya kalmışlardır. Özellikle Çerkezlerdeki toplumsal örgütlenmeleri ciddi bir problem üretmiştir. Neredeyse her Çerkez ailenin, her yaştan ve cinsten sahip olduğu kölelerin ihtiyaca binaen satılması Arnavutların ve Sırların pek alışık olmadıkları ve yadırgadıkları sosyal olaydır. Bu yüzden bu uygulama tepki çekmiştir. Bu yüzden Çerkezlere etnisitelerinden farklı isimlerin verilmesine sebep olmuştur.

Hareketli bir zaman diliminde kamu kaynaklarının Çerkezlere aktarılması zaten muhtaç durumdaki yerlilerin homurdanmalarına sebep olmuştur. Lakin tüm problemlere rağmen Müslüman ahali, Çerkezlerin ihtiyaçlarını karşılamak için seferber olmuştur. Dolayısıyla onlara barınma, üretim ve ihtiyaçlarının karşılanması için elinden geldiğince yardımcı olmaya gayret etmişlerdir.

Rumeli’de mukim Çerkezler, 1877-1878 Osmanlı Rus ve Balkan Savaşlarından sonra Balkanlar’daki milyonlarca Müslüman gibi Anadolu’ya göç etmişlerdir. Bâb-ı Âlinin Arnavutlarla Sırlar arasında tampon bir bölge kurma programı çerçevesinde iskân ettiği Çerkezlerden gereken verim alınmamıştır. Hatta savaşa bağlı olarak ortaya çıkan toprak kayıplarıyla arzu edilen demografik hedef de tutmamıştır. Böylece neredeyse elli yıl sonra med-cezir diye tarif edebileceğimiz bir nüfus dalgalanması neticesinde Çerkezler, Anadolu ve Suriye’ye gitmek zorunda kalmışlardır. Daha sonraki göçlerle sayıları iyice azalan -300-400 civarında- Kosova Çerkezleri günümüzde sadece birkaç köyde ikamet etmektedirler. Asimilasyon neticesinde kültürel niteliklerini de yitirerek resmi evraklarda kendilerini Arnavut olarak kaydettirmektedirler.

XIX. Yüzyılın ikinci yarısında sistematik ve tedrici Rus işgalinden sonra Osmanlı topraklarına iltica eden Çerkez muhacirler, farklı yerlere iskân edilmişlerdir. Şüphesiz bu yerlerden en az bilineni Kosova ve İsrail’dir. Zira tarihçiler ve konuya ilgi duyanlar müstesna Kosova Çerkezlerinin isimlerini kamuoyu ilk defa, 1998 yılının bahar aylarında Rusya Federasyonuna bağlı Özerk Adigey Cumhuriyeti Başkanı Aslan Carim’e ulaşan ve acil yardım talebinde bulunan bir mektupla öğrenmiştir. Dolayısıyla emekleme aşamasındaki Kosova Çerkezleriyle ilgili bu çalışmanın yeni araştırmalarla geliştirilmeye muhtaçtır.

KAYNAKÇA

1-Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi

DH.MKT. Nr. 1527- 13; DH.MKT. Nr. 2724/25; KS 324.

Hazine-i Evrak Müdürlüğü Yazışmalarına Ait Belgeler (İrade/Dahiliye)

İ.DH., Nr. 828/66700.

Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi Odası Belgeleri

A.MKT.MHM Nr. 314/100; A.MKT.MHM Nr. 318/28; A.MKT.MHM Nr. 326/86; A.MKT.MHM Nr. 484/25; A. MKT. MHM Nr. 498-66.

Sadâret Mektubî Kalemi Nezâret ve Devâir Yazışmalarına Ait Belgeler

A.MKT.NZD Nr. 192/30; A. MKT. NZD, Nr. 363/55.

Sadâret Mektubî Kalemi Umum Vilayet Yazışmalarına Ait Belgeler

A.MKT.UM. Nr. 446/61; A. MKT. UM, Nr. 504/35.

Yıldız Perakende Müteferrik Evrakı Yazışmalarına Ait Belgeler

Y. PRK. M., Nr. 2/6.

2-Yayınlanmış Eserler

Acar, Kezban. “Kafkasya’da Rus İstilas ve Direniş Hareketleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, Editör Hasan Celal Güzel, C. XVIII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.516-521.

Bala, Mirza. “Çerkesler”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978, s.375-386.

Bardakçı, Necmeddin. “Kafkasya’nın Bağımsızlık Mücadelesinde Tasavvuf ve Tarikatların Rolü”, *Türkler Ansiklopedisi*, Editör Hasan Celal Güzel, C. XVIII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.522-530.

Budak, Mustafa. “Rusya’nın Kafkasya’da Yayılma Siyaseti”, *Türkler Ansiklopedisi*, Editör Hasan Celal Güzel, C. XVIII, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.488-515.

Evliya Çelebi. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C VII, Ankara: Üçdal Neşriyat, 1985.

İpek, Nedim. “Kosova Vilayeti Dahilinde Gerçekleşen Göçler”, *History Studies*, Volume 2/1, Samsun, 2010, s.65-81.

Karpat, Kemal. *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çeviren Bahar Tırnakçı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.

Malcolm, Noel. *Kosova Balkanları Anlamak İçin*, Çeviren: Özden Arıkan, İstanbul: Sabah Yayınları, 1998.

Ortaylı, İlber. *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara: Cedit Neşriyat, 2007.

Saydam, Abdullah. *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010

Ünlü, Mucize. *Kosova Vilayeti’nin İdari Taksimatı*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun: 2002.

T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti*, İstanbul: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 2007.

Yiğit, Yücel. *Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Prizren*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2009.

Prof. Dr. Osman KÖSE'nin Yayınladığı Kitaplar

- Küçük Kaynarca Antlaşması (Oluşumu – Tahlili – Tatbiki), Ankara 2006.
İlkadımdan Cumhuriyete Milli Mücadele, İstanbul 2008.
Osmanlıdan Cumhuriyete Eşkıyalık ve Terör, Samsun 2009.
Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canık (Samsun) I , Ankara 2013.
Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canık (Samsun) II, Ankara 2013.
Gelenekten Moderniteye Samsun, 1923 – 1950, Samsun 2014.
Geçmişten Günümüze Samsun Canık ve Değerleri , I, Samsun 2015
Geçmişten Günümüze Samsun Canık ve Değerleri , II, Samsun 2015
Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk, I, Samsun 2016.
Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk, II, Samsun 2016
Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın, I, Samsun 2016.
Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın, II, Samsun 2016
Tarihte Kıbrıs, I, İstanbul 2017
Tarihte Kıbrıs, II, İstanbul 2017
Kitapsever Bir Tarihçi Prof. Dr. Ali Birinci Armağanı, Ankara 2017
Geçmişten Günümüze Göç, I, Samsun 2017
Geçmişten Günümüze Göç, II, Samsun 2017
Geçmişten Günümüze Göç, III, Samsun 2017

Periyodik Olarak Çıkardığı Dergi

Journal of History Studies (JHS)

www.historystudies.net

Geçmişten Günümüze

GÖC

